

ე. გიგენსი
სოციოლოგია
რა არის სოციოლოგია?
თავი 1

ძირითადი ცნებები

სოციოლოგიის მიზანი: პირველი მაგალითი

სოციოლოგიური თვალთახედვის განვითარება

სოციოლოგიის შესწავლა. განზრახული და განუზრახავი შედეგები

სოციოლოგიის საწყისები

ოგიუსტ კონტი; ემილ დიურკემი;

კარლ მარქსი; მაქს ვებერი

გვიანდელი მოაზროვნეები

მიშელ ფუკო და იურგენ ჰაბერმასი

არის თუ არა სოციოლოგია მეცნიერება?

როგორ გვეხმარება სოციოლოგია ცხოვრებაში

კულტურული განსხვავებების გაცნობიერება;

პოლიტიკით გამოწვეული შედეგების შეფასება;

თვითგანათლება; სოციოლოგიის როლი საზოგადოებაში

დასკვნა

შეჯამება

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

სოციოლოგია. მეცნიერება

დღეს – მეოცე საუკუნის ბოლოს – ჩვენ ვცხოვრობთ სამყაროში, რომელიც სულ უფრო მეტად გვაშფოთებს, და რომელსაც, ამის მიუხედავად, მომავლის ყველაზე საოცარი პერსპექტივები გააჩნია. ეს არის ცვლილებებით აღსავსე სამყარო, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია ღრმა კონფლიქტები, დაძაბულობები და სოციალური დაყოფა, ისევე როგორც თანამედროვე ტექნოლოგიების დამანგრეველი ზეგავლენა ბუნებრივ გარემოზე. თუმცა, ამასთან ერთად, ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობები თავად წარმართოთ საკუთარი ბედი და უკეთესად მოვიწყოთ ცხოვრება, რაც წინა თაობებისათვის წარმოუდგენელი უნდა ყოფილიყო.

როგორ გახდა მსოფლიო ასეთი? რატომ არის ჩვენი ცხოვრების წესი ასე განსხვავებული ჩვენი მშობლებისა და წინა თაობების ცხოვრებისაგან? რა მიმართულებებით წარიმართება ცვლილებები მომავალში? სწორედ ეს კითხვები შეადგენს სოციოლოგიის - მეცნიერების იმ სფეროს უმთავრეს ინტესს, რომელიც ფუნდამენტურ როლს ასრულებს თანამედროვე ინტელექტუალურ კულტურაში.

სოციოლოგია ადამიანის სოციალური ცხოვრების, ჯგუფების და საზოგადოებების შესწავლაა. იგი გასაოცარი და ბრწყინვალე წამოწყებაა თუნდაც იმიტომ, რომ მისი შესწავლის საგანი ჩვენი, როგორც სოციალური არსებების, საკუთარი ქცევაა. სოციოლოგიის კვლევის სფერო მეტად ფართოა, ინდივიდების ქუჩაში მოულოდნელი შეხვედრის ანალიზით დაწყებული და გლობალური სოციალური პროცესების კვლევით დამთავრებული. ერთი მცირე მაგალითი შეგიქმნით წარმოდგენას სოციოლოგიის ბუნებისა და მიზნების შესახებ.

სოციოლოგიის კვლევის სფერო: პირველი მაგალითი

ყოფილხართ ოდესმე შეეყვარებული? ალბათ ყოფილხართ. ადამიანთა უმრავლესობამ, ადრეული ყმაწვილობიდან იცის, როგორია ეს გრძნობა. სიყვარული და სასიყვარულო ისტორია მრავალი ჩვენგანისათვის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი გრძნობაა, რაც კი ოდესმე განგვიცდია. რატომ უყვარდებოთ ადამიანებს ერთმანეთი? ერთი შესხედვით, პასუხი ნათელია. სიყვარული

გამოხატავს ფიზიკურ და პიროვნულ ერთგულებას, რასაც ორი ინდივიდი განიცდის ერთმანეთის მიმართ. დღევანდელ დღეს, ჩვენ, შესაძლოა, სკეპტიკურად ვიყოთ განწყობილი იმ აზრის მიმართ, რომ სიყვარული „მარადიულია“, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ შეყვარება ის გამოცდილებაა, რასაც უნივერსალური ადამიანური ემოციები წარმოშობს. საესეებით ბუნებრივია, შეყვარებულ წყვილს თავისი პიროვნული და სექსუალური ურთიერთობის განხორციელება, სავარაუდოდ, ქორწინებაში სურდეს.

თუმცა, სიტუაცია, რომელიც დღეს ასე ბუნებრივად გვეჩვენება, ფაქტობრივად ძალზე უჩვეულოა. შეყვარება არ არის გამოცდილება, რომელიც მსოფლიოში მცხოვრებ ადამიანთა უმრავლესობისთვისაა დამახასიათებელი – და თუ ეს ხდება, იგი იშვიათად განიხილება ქორწინებასთან რაიმე კავშირში.

ამ ბოლო დრომდე რომანტიული სიყვარულის იდეა არ იყო ფართოდ გავრცელებული ჩვენს საზოგადოებაში და არც არასოდეს არსებულა სხვა კულტურათა უმრავლესობაში.

მხოლოდ თანამედროვეობაში განიხილავენ სიყვარულსა და სექსუალობას მჭიდრო კავშირში. ჯონ ბოსუელი, შუა საუკუნეების ევროპის ისტორიკოსი, აღნიშნავდა, თუ როგორ უჩვეულო იყო ჩვენი თანამედროვე იდეები რომანტიული სიყვარულის შესახებ.

შუა საუკუნეების ევროპაში, თითქმის არავინ ქორწინდებოდა სიყვარულით. არსებობდა კიდევაც შუასაუკუნეობრივი გამონათქვამი: „ცოლის სიყვარული ემოციებით, ეს ადულტერია“. იმ დროს და შემდგომ საუკუნეებშიც, მამაკაცები და ქალები უმეტესად ოჯახში ქონების შესანარჩუნებლად ქორწინდებოდნენ, ან იმისათვის, რომ ბავშვები საოჯახო მეურნეობაში სამუშაოდ გაეზარდათ. ზოგჯერ დაქორწინებულები, შესაძლოა, ახლო მეგობრებიც გამხდარიყვნენ, თუმცა ეს ქორწინების შემდეგ ხდებოდა და არა მანამდე. ზოგჯერ ადამიანებს სექსუალური ურთიერთობები ქორწინების გარეშეც ჰქონდათ, თუმცა ეს ნაკლებად იწვევდა იმ ემოციებს, რომელთაც ჩვენ სიყვარულთან ვაკავშირებთ. რომანტიული სიყვარული, უკეთეს შემთხვევაში, სისუსტედ ითვლებოდა; უარეს შემთხვევაში კი - ავადმყოფობად.

დღევანდელი ჩვენი დამოკიდებულება, უმთავრესად, სრულიად საწინააღმდეგოა. ბოსუელი საესეებით სამართლიანად საუბრობს იმის შესახებ, რომ „თანამედროვე ინდუსტრიული კულტურა ვირტუალურად შეპყრობილია“ რომანტიკული სიყვარულით“:

„სიყვარულის ზღვაში“ გაბმულები ამას თავისთავად არსებულად მიიჩნევენ... ძალზე ცოტა პრემოდერნული ანუ პრე-ინდუსტრიალიზებული თანამედროვე კულტურა თუ დაეთანხმება იმის მტკიცებას – დასავლეთში უდაოს – რომ „მამაკაცის მიზანი ქალის სიყვარულია და ქალის მიზანი - მამაკაცის სიყვარული“. ადამიანების უმრავლესობა, უმეტეს შემთხვევაში და ადგილებში, ამ აზრს არასაკმარისად მიიჩნევს ადამიანური ღირებულების საზომად (Boswell 1955, გვ. 19).

ამრიგად, რომანტიული სიყვარული, ადამიანის ცხოვრების უბრალოდ ბუნებრივ ნაწილად არ შეიძლება იქნეს აღქმული; იგი, უფრო ფართო სოციალური და ისტორიული გავლენებით არის ჩამოყალიბებული. სოციოლოგები სწორედ ამ გავლენებს შეისწავლიან.

მრავალი ჩვენგანი სამყაროს საკუთარი ცხოვრებისთვის ჩვეული ნიშან-თვისებების მიხედვით განიხილავს. სოციოლოგია კი იმის დემონსტრირებას ახდენს, რომ საჭიროა უფრო ფართო თაღსაზრისით შევხედოთ იმას, თუ რატომ ვართ ისეთები, როგორებიც ვართ და რატომ ვმოქმედებთ სწორედ ამგვარად. იგი გვასწავლის, რომ ის, რაც ბუნებრივად, აუცილებლად, კეთილად და ჭეშმარიტად მიგვაჩნია, შესაძლოა ასეთი არც იყოს, და რომ ჩვენი ცხოვრების „მოცემულობები“, სოციალური და ისტორიული გავლენების ძლიერ ზემოქმედებას განიცდის. იმ ფაქიზი, თუმცა რთული და ღრმა მხარეების გაგება, რომელშიც ჩვენი ინდივიდუალური ცხოვრება ჩვენი სოციალური გამოცდილების კონტექსტებს ასახავს, ძირითადია სოციოლოგიური თვალსაზრისისთვის.

სოციოლოგიური თვალთახედვის განვითარება

სოციოლოგიურად აზროვნება – სხვა სიტყვებით, უფრო ფართო თვალთახედვის ქონა – წარმოსახვის განვითარებას ნიშნავს. როგორც სოციოლოგებს, ჩვენ წარმოსახვის უნარი გვჭირდება; მაგალითად, რას ნიშნავს სექსისა და ქოწინების გამოცდილება ადამიანებისათვის, - ბოლო დრომდე, ადამიანების უმრავლესობისათვის – რომელთათვის რომანტიული სიყვარულის იდეალები უცხო, ან თუნდაც აბსურდულია. სოციოლოგიის შესწავლა არ შეიძლება ცოდნის მიღების რუტინული პროცესი იყოს. სოციოლოგი არის ადამიანი, ვისაც ძალუძს გათავისუფლდეს მეისიერი პიროვნული ვითარებებისგან და მოვლენები უფრო ფართო კონტექსტში განიხილოს. სოციოლოგიური მუშაობა, როგორც ამას ამერიკელი ავტორი ჩ. რაით მილსი

თავის ცნობილ გამონათქვამში უწოდებდა, **სოციოლოგიურ წარმოსახვაზე** დამოკიდებული (Mills, 1970).

სოციალური წარმოსახვა, უპირველეს ყოვლისა, მოითხოვს „გ ა მ ო ვ ე - თ ი შ ო თ“ ყ ო ვ ე ლ დ ღ ი უ რ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს რ უ ტ ი ნ ე ბ ს ი მ ი ს თ ვ ი ს, რ ო მ ა ხ ლ ე ბ უ რ ა დ დ ა ვ ი ნ ა ხ ო თ ი ს ი ნ ი. განვიხილოთ, ჭიქა ყავის მიერთების უბრალო აქტი. რა შეგვიძლია ვთქვათ, სოციოლოგიური თვალსაზრისით, ამ, ერთი შეხედვით, სავსებით გარკვეულ ქმედებაზე? ძალზე ბევრი. უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ ყავა არ არის მხოლოდ „გამაცოცხლებელი“ სასმელი. მას ს ი მ ბ ო ლ უ რ ი დ ი რ ე ბ უ ლ ე ბ ა გააჩნია, როგორც ჩვენი ყოველდღიური, სოციალური აქტივობების ნაწილს. ხშირად, ყავის დაღევასთან დაკავშირებული რიტუალი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე თავად ყავის დაღევა. ორი ადამიანი, რომელიც ჭიქა ყავაზე შეხვედრას თანხმდება, უფრო მეტად ერთმანეთის მონახულებით და საუბრით არიან დაინტერესებული, ვიდრე იმით, თუ რას მიირთმევენ. სუფრა, ფაქტობრივად, ყველა საზოგადოებაში, სოციალური ურთიერთქმედებისა და რიტუალების შესრულების საშუალებას იძლევა – რაც მდიდარ მასალას წარმოადგენს სოციოლოგიური კვლევისათვის.

მეორე – ყავა, კოფეინის შემცველი თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი ნ ა რ კ ო - ტ ი კ ი ა, რასაც მასტიმულირებელი გავლენა აქვს ტვინზე. დასავლურ კულტურაში, ყავაზე დამოკიდებული ადამიანები, უმეტესად, არ ითვლებიან ნარკომანებად. ალკოჰოლის მსგავსად, ყავა სოციალურად მისაღები „ნარკოტიკია“, მაშინ როდესაც, მაგალითად, მარიხუანა სოციალურად მიუღებელია. თუმცა, არის საზოგადოებები, რომლებიც ტოლერანტულია მარიხუანას ან თუნდაც კოკაინის მოხმარების მიმართ, ხოლო ალკოჰოლისა და ყავის მიმართ არაკეთილგანწყობილია. სოციოლოგების ინტერესს ამ კონტრასტების არსებობის მიზეზი წარმოადგენს.

მესამე, ინდივიდი, რომელიც ჭიქა ყავას მიირთმევს, ჩართულია მთელ მსოფლიოში გავრცელებული ს ო ც ი ა ლ უ რ ი და ე კ ო ნ ო მ ი კ უ რ ი უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ე ბ ი ს რ თ უ ლ ქ ს ე ლ შ ი. ყავის წარმოება, ტრანსპორტირება და დისტრიბუცია, მუდმივ საქმიან გარიგებებს მოითხოვს ადამიანებს შორის, რომლებიც ათასობით მილით არიან დაშორებული ყავის მომხმარებლებისაგან. ასეთი გლობალური გარიგებების შესწავლა სოციოლოგიის მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს, ვინაიდან ჩვენი

ცხოვრების მრავალი ასპექტი ამჟამად დამოკიდებულია მსოფლიოში გავრცელებულ სოციალურ გავლენებზე და კომუნიკაციებზე.

დაბოლოს, ფინჯანი ყავის მირთმევა, გულისხმობს **გ ა ნ გ ლ ი ლ ი ს ო ც ი ა ლ უ რ ი დ ა ე კ ო ნ ო მ ი კ უ რ ი გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს მ თ ლ ი ა ნ პ რ ო ც ე ს ს.**

ყავის სოციოლოგია
<p>1. სიმბოლური ღირებულება</p> <p>დასავლეთში მცხოვრები მრავალი ადამიანისთვის, დილის ფინჯანი ყავა პიროვნული რიტუალია, რასაც შემდეგ, დღის განმავლობაში, მოჰყვება ყავა სხვებთან ერთად, რაც უფრო სოციალურ რიტუალს წარმოადგენს.</p>
<p>2. ყავის, როგორც ნარკოტიკის გამოყენება</p> <p>მრავალი ადამიანი ყავას სვამს „განსაკუთრებულად ზეაწვევისათვის“. ზოგიერთი კულტურა კრძალავს მის გამოყენებას.</p>
<p>3. სოციალური და ეკონომიკური განვითარება</p> <p>ყავის მოყვანა, შეფუთვა, დისტრიბუცია და გასაღება გლობალური საქმიანობაა, რომელიც მრავალ კულტურასთან არის შეხებაში; ასევე, სოციალურ ჯგუფებთან და ორგანიზაციებთან ამ კულტურების ფარგლებში, და ათასობით ინდივიდებთან. ევროპაში და შეერთებულ შტატებში მოხმარებული ყავის მეტი ნაწილი სამხრეთ ამერიკიდან არის შემოტანილი.</p>
<p>4. განვლილი სოციალური და ეკონომიკური განვითარება</p> <p>„ყავასთან დაკავშირებული ურთიერთობები“ , რაც ამჟამად გავრცელებულია, ყოველთვის ასეთი არ იყო. ისინი თანდათანობით განვითარდა და სავსებით შესაძლებელია შეწყდეს მომავალში.</p>

დასავლეთისათვის ამჟამად ისეთ ცნობილ პროდუქტებთან ერთად – როგორიცაა ჩაი, ბანანი, კარტოფილი და თეთრი შაქარი – ყავა, ფართო მოხმარების პროდუქტად, მხოლოდ გვიანი 1800-იანი წლებიდან გადაიქცა მიუხედავად იმისა, რომ სასმელი ახლო აღმოსავლეთში წარმოიშვა, მისი მასიური მოხმარება დაახლოებით საუკუნე ნახევრის წინანდელი დასავლური კოლონიური ექსპანსიიდან მოდის. სინამდვილეში, ყავის მთელი მარაგი, რომელსაც დღეს

მოვიხმართ, მოდის იმ ადგილებიდან (სამხრეთ ამერიკა და აფრიკა), რომლებიც ევროპელების მიერ იყო კოლონიზებული; იგი არ არის დასავლური საკვების „ბუნებრივი“ ნაწილი.

სოციოლოგიის შესწავლა

სოციოლოგიური წარმოსახვა, საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ, რომ მრავალი მოვლენა, რომელიც თითქოსდა ინდივიდს ეხება, სინამდვილეში, უფრო ფართო საკითხებს ასახავს. მაგალითად, გაყრა, შესაძლოა, ძალზე მძიმე პროცესი იყოს იმათთვის, ვინც ის განიცადა, რასაც მიღსი პიროვნულ უსიამოვნებას უწოდებს. თუმცა გაყრის პროცესი, ხაზს უსვამს იგი, ასევე საჯარო საკითხია ისეთ საზოგადოებაში, როგორიც დღევანდელი ინგლისია, სადაც მთელი ქორწინებების მესამედი ირდევია შეუღლებიდან ათი წლის განმავლობაში. ავიღოთ მეორე მაგალითი, უმუშევრობა შესაძლოა პიროვნულ ტრაგედიადა გადაიქცეს, როდესაც ადამიანს ერთი სამსახურიდან აგდებენ, ხოლო მეორის შოვნა არ შეუძლია. თუმცა, როდესაც მილიონობით ადამიანი საზოგადოებაში იგივე სიტუაციაში იმყოფება, ეს უკვე კერძო სასოწარკვეთის ფარგლებს სცილდება: ეს უკვე ფართო სოციალური ტენდენციების გამომხატველი საჯარო საკითხია.

შეეცადეთ, ამგვარი თვალსაზრისი საკუთარ ცხოვრებას მიუყენოთ. არ არის აუცილებელი მხოლოდ არასასიამოვნო შემთხვევებზე ფიქრი. მაგალითად, დაფიქრდით, საერთოდ რატომ აიღეთ ხელში ეს წიგნი – რატომ გადაწყვიტეთ სოციოლოგიის შესწავლა. თქვენ, შესაძლოა, იძულებით ხართ სოციოლოგი სტუდენტი და სწავლობთ საგანს მხოლოდ იმიტომ, რომ შეასრულოთ თქვენი საფესურის მოთხოვნები; ან, შესაძლოა, ენთუზიასტი ბრძანდებით, რომელსაც სურს მეტი იცოდეს საგნის შესახებ. როგორიც არ უნდა იყოს თქვენი მოტივაცია, ალბათ, ბევრი საერთო გაქვთ სოციოლოგიის სხვა შემსწავლელებთან, თუნდაც თავად არ იცოდეთ ამის შესახებ. თქვენი საკუთარი გადაწყვეტილება ასახავს თქვენს პოზიციას უფრო ფართო საზოგადოებაში.

შეეხება თუ არა თქვენს პიროვნებას შემდეგი მახასიათებლები? ხართ ახალგაზრდა? თეთრკანიანი? პროფესიული ან თეთრსაყელიანთა ფენის წარმომადგენელი? შეგისრულებიათ, თუ ეხლაც ასრულებთ რაიმე სამუშაოს (იგულისხმება არასრული სამუშაო დრო), თქვენი შემოსავლის შესავსებად? გსურთ თუ არა, იპოვნოთ კარგი სამუშაო განათლების მიღების შემდეგ, თუმცა

თავად არა ხართ მოწოდებული სწავლისათვის? თქვენ ნამდვილად არ იცით, რა არის სოციოლოგია, თუმცა ფიქრობთ, რომ მას რაღაც საერთო აქვს იმასთან, თუ როგორ იქცევიან ადამიანები ჯგუფებში? თქვენგან, სამ მეოთხედზე მეტი, ყველა კითხვას დადებითად უპასუხებს. კოლეჯის სტუდენტები, მთელი მოსახლეობის ტიპური წევრები არ არიან, არამედ, როგორც ჩანს, უფრო პრივილეგირებულ ფენებს მიეკუთვნებიან. ხოლო მათი პოზიციები, ჩვეულებრივ, მათი ამხანაგებისა და ნაცნობების პოზიციებს ასახავს. სოციალური ფენები, რომელთაც ვეკუთვნით, დიდად განაპირობებს იმას, თუ რა სახის გადაწყვეტილებებს ვიღებთ.

დაეუშვათ, თქვენ უარყოფითად პასუხობთ ამ შეკითხვათაგან ერთს ან რამდენიმეს. თქვენ შეიძლება ეკუთვნოდეთ უმცირესობათა ჯგუფს ან ღარიბ ფენას. თქვენ შეიძლება იყოთ შუახნის ან უფრო ხანშიშესული. თუმცა, სულერთია, შემდგომი დასკვნები უთუოდ გაკეთდება. თქვენ, შესაძლოა, ბრძოლა მოგიხდათ იმისთვის, რასაც მიაღწიეთ; თქვენ შესძელით დაგეგმიათ მტრული რეაქციები მეგობრების მხრიდან და სხვებისგანაც, როდესაც უთხარიან მათ, რომ კოლეჯში წასვლას აპირებდით; ან, შესაძლოა, ერთმანეთს უთავსებდეთ უმაღლესი განათლების მიღებას და მშობლის როლს.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ ყველანი იმ სოციალური კონტექსტების გავლენის ქვეშ ვართ, სადაც ჩვენს თავს მოვიაზრებთ, არც ერთი ჩვენგანის ქცევა არ არის უბრალოდ გამოწვეული ამ კონტექსტებით. ჩვენ ვფლობთ და ვქმნით ჩვენს ინდივიდუალობას. სოციოლოგიის საქმეა იკვლიოს კავშირები მათ შორის, თუ რას ქმნის ჩვენგან საზოგადოება და რას ვქმნით ჩვენ საკუთარი თავისგან. ჩვენი ქმედებები როგორც ჩვენს გარშემო არსებული სამყაროს ს ტ რ უ ქ ტ უ რ ი რ ე ბ ა ს – ფ ო რ მ ი ს მ ი ც ე მ ა ს – ახდენს, ასავე, იმავდროულად, სოციალური სამყაროს მიერაა სტრუქტურირებული.

ცნება ს ო ც ი ა ლ უ რ ი ს ტ რ უ ქ ტ უ რ ა მნიშვნელოვანია სოციოლოგიაში. იგი მიუთითებს ფაქტზე, რომ ჩვენი ცხოვრების სოციალური კონტექსტები, მოვლენების ან ქმედებების შემთხვევით არჩევანს არ წარმოადგენს; ისინი განსხვავებული გზებით არის სტრუქტურირებული ან მოდელირებული. არსებობს წესრიგი იმ საშუალებებში, რომლითაც ვიქცევით, და იმ ურთიერთობებში, რომელიც ერთმანეთის მიმართ გავგაჩნია. თუმცა, სოციალური სტრუქტურა არ არის ფიზიკური სტრუქტურის მსგავსი, როგორიც, მაგალითად, შენობა, რომელიც ადამიანის ქმედებებისგან

დამოუკიდებლად არსებობს. სოციალური სტრუქტურა ყოველ წუთს განიცდის რეკონსტრუირებას მისი შემადგენელი „სამშენებლო ბლოკებით“ - თქვენნაირი და ჩვენნაირი ადამიანებით.

განზრახული და განუზრახავი შედეგები

სოციალური ცხოვრების კონსტრუირებისა და რეკონსტრუირების ეს მუდმივი პროცესი დაფუძნებულია იმ მნიშვნელობებზე, რომლებსაც ადამიანები თავიანთ ქმედებებს ანიჭებენ. თუმცა, ჩვენმა ქმედებებმა, შესაძლოა, ჩვენი სურვილის მიუხედავად, განსხვავებული შედეგები მიგვადებინოს. სოციოლოგები მნიშვნელოვან ზღვარს ავლებენ ჩვენი ქცევის მიზნებს შორის – რა გვაქვს განზრახული განვახორციელოთ – და ამ ქცევის *განუზრახავი შედეგები*. მაგალითად, მშობლებს შესაძლოა სურდეთ, თავიანთი შვილების ქმედებები სოციალურად მისაღები გახადონ; ამ მიზნის მისაღწევად, მშობლები მკაცრ და ავტორიტარულ საშუალებებს იყენებენ, თუმცა ამან, შესაძლოა, ბავშვებში პროტესტის გრძნობა გამოიწვიოს და გააწყვეტინოს კავშირი ქცევის მიღებულ სტანდარტებთან.

ზოგჯერ, ქმედებებს, რომლებიც კონკრეტული მიზნით არის წამოწყებული, ისეთი შედეგები აქვს, რაც ფაქტობრივად *ხელს უშლის* ამ მიზნის მიღწევას. რამოდენიმე წლის უკან, ნიუ იორკ სიტიში წარმოდგენილ იქნა კანონები, რომელიც აიძულებდა დაბალშემოსავლიან ადგილებში დაძველებული სახლების მეპატრონეებს შეეკეთებინათ ისინი სტანდარტებით მიღებულ მინიმუმამდე. განზრახულ იყო საცხოვრებლის საბაზისო დონის გაუმჯობესება, ერთობის ყველაზე ღარიბი ნაწილისათვის. შედეგად, კი გამოვიდა, რომ დაძველებული სახლის მეპატრონეებმა უარი განაცხადეს მათზე ან გამოიყენეს სხვა დანიშნულებით; ასე რომ, დამაკმაყოფილებელი საცხოვრებლის რიცხვი ადრე არსებულზე გაცილებით მეტად შემცირდა.

რას ვაკეთებთ ცხოვრების განმავლობაში და რა გზით ახდენს ჩვენი ქმედებები გავლენას სხვებზე, გაგებულ უნდა იქნეს განზრახული და განუზრახავი შედეგების გათვალისწინებით. სოციოლოგიის ამოცანა, შეისწავლოს საბოლოო ბალანსის შედეგები სოციალურ რეპროდუქციასა და სოციალურ ტრანსფორმაციას შორის. სოციალური რეპროდუქცია მიუთითებს, თუ როგორ „ინარჩუნებელ სვლას“ საზოგადოებები დროთა განმავლობაში; სოციალური ტრანსფორმაცია კი აღნიშნავს იმ ცვლილებებს, რომელსაც ისინი

განიცდიან. სოციალური რეპროდუქცია მიმდინარეობს, ვინაიდან არსებობს უწყვეტობა იმისა, რასაც ადამიანები ყოველდღიურად და ყოველწლიურად აკეთებენ, და სოციალური პრაქტიკა, რომელსაც ისინი მისდევენ. ცვლილებები ხდება ნაწილობრივ იმიტომ, რომ ადამიანები აპირებენ მათ მოხდენას, და ნაწილობრივ იმ შედეგების გამო, რომლებსაც არავინ განჭვრეტს ან განიზრახავს.

ადრეული საწყისები

ჩვენ, ადამიანები მუდამ ვართ დაინტერესებულნი საკუთარი ქცევის პირველწყაროებით; მაგრამ, ჩვენი მცდელობა, გაგვეგო საკუთარი თავი, რაც ათასწლეულებს მოითვლის, ეყრდნობოდა აზროვნების გზებს, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა, და ხშირად რელიგიური ტერმინებით გამოიხატებოდა (მაგალითად, თანამედროვე მეცნიერების წარმოშობამდე, მრავალ ადამიანს სჯეროდა, რომ ბუნებრივი მოვლენები, როგორიცაა, ვოქვათ, მიწისძვრა ღმერთების და სულების მიერ იყო გამოწვეული). ადამიანის ქცევისა და საზოგადოების ობიექტური და სისტემატური შესწავლა, შედარებით ახალი მოვლენაა, რომლის წარმოშობა ადრეული 1800-იანი წლებით თარიღდება. ფონი, სოციოლოგიის საწყისებისათვის, რადიკალური ცვლილებები იყო: 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუცია და ინდუსტრიული რევოლუციის აღმოცენება ევროპაში. ამ ქმედებებით გამოწვეული ცხოვრების ტრადიციული გზების ნგრევა მოაზროვნეთა მცდელობებით დასრულდა შეექმნათ როგორც სოციალური, ასევე ბუნებრივი სამყაროს ახლებური გაგება.

გადამწყვეტი მოვლენა სამყაროს შესაცნობად, რელიგიის ნაცვლად მეცნიერების გამოყენება იყო. მეცხრამეტე საუკუნის მოაზროვნეები, ცდილობდნენ შემდეგი ტიპის კითხვებზე ეპასუხათ – როგორია ადამიანის ბუნება? რატომ არის საზოგადოება ისე სტრუქტურირებული, როგორც არის? როგორ და რატომ იცვლება საზოგადოებები? – ეს იგივე კითხვებია, რომელზე პასუხის გაცემასაც ცდილობენ დღეს სოციოლოგები. ჩვენი თანამედროვე სამყარო, წარსულისაგან რადიკალურად განსხვავდება; სოციოლოგიის ამოცანაა, დაგვეხმაროს ამ სამყაროს წვდომაში და მისი მომავალი შესაძლებლობების გარკვევაში.

ოგიუსტ კონტი

მეცნიერების მთელი სფეროს შექმნა, რა თქმა უნდა, ერთ ადამიანს არ შეუძლია და ადრეული სოციოლოგიური აზროვნების დაფუძნებასაც მრავალი ხელშემწყობი ჰყავდა. მიუხედავად ამისა, განსაკუთრებულად გამორჩეული ადგილი ფრანგ ავტორს ოგიუსტ კონტს (1798-1857) ეკუთვნის, თუნდაც მხოლოდ იმისათვის, რომ ფაქტობრივად, მან შემოიღო ხმარებაში სიტყვა „სოციოლოგია“. თავდაპირველად, კონტი ტერმინ „სოციალურ ფიზიკას“ იყენებდა; თუმცა ზოგიერთი მისი ინტელექტუალური კონკურენტიც იგივე ტერმინით სარგებლობდა.

კონტს სურდა, საკუთარი შეხედულებები სხვებისაგან განესხვავებინა და ამიტომ ტერმინი „სოციოლოგია“ შემოიღო იმ დარგის აღნიშვნის მიზნით, რომლის დაფუძნებაც სურდა.

კონტს სჯეროდა, რომ ეს ახალი დარგი შესძლებდა, მეცნიერულ საფუძვლებზე დაყრდნობით, საზოგადოების შესახებ ცოდნის შექმნას. სოციოლოგიას იგი ბოლო განვითარებად მეცნიერებად მიიჩნევდა – ფიზიკის, ქიმიისა და ბიოლოგიის შემდეგ – თუმცა, ასევე, როგორც ყველაზე მნიშვნელოვანსა და კომპლექსურს ყველა მეცნიერებებს შორის. იგი თვლიდა, რომ სოციოლოგიამ მეცნიერების გამოყენებით, წვლილი უნდა შეიტანოს კაცობრიობის კეთილდღეობაში იმისათვის, რომ გაიგოს, ამდენად, განჭვრიტოს და დაარეგულიროს ადამიანური ქცევა. თავისი მოღვაწეობის გვიანდელ პერიოდში, კონტმა, საკუთარი სოციოლოგიური შეხედულებების საფუძველზე, საკმაოდ ამბიციური გეგმები დასახა, კონკრეტულად, ფრანგული საზოგადოების, და ზოგადად, ადამიანური საზოგადოებების რეკონსტრუქციისთვის.

ემილ დიურკემი

გაცილებით მყარი და ხანგრძლივი ზეგავლენა, თანამედროვე სოციოლოგიაზე, მოახდინა მეორე ფრანგი მოაზროვნის ემილ დიურკემის ნაშრომებმა (1858-1917). მიუხედავად იმისა, რომ იგი კონტის ნააზრევს ასპექტებს ეყრდნობოდა, დიურკემს მიაჩნდა, რომ მისი წინამორბედის მრავალი იდეა ძალზე სპეკულატიური და ბუნდოვანი იყო, და რომ კონტმა ვერ მოიყვანა სისრულეში თავისი პროგრამა – შეექმნა მეცნიერული საფუძველი სოციოლოგიისათვის. დიურკემის მიხედვით, სოციოლოგიამ უნდა შეისწავლოს სოციალური ფაქტები, სოციალური ცხოვრების ის ასპექტები, რომლებიც სახეს აძლევენ ჩვენს, როგორც ინდივიდების ქმედებებს, ისეთებს როგორიცაა

ეკონომიკური მდგომარეობა ან რელიგიის ზემოქმედება. დიურკემს სჯეროდა, რომ სოციალური ცხოვრება იგივე ხარისხის ობიექტურობით უნდა იქნეს შესწავლილი, როგორც ბუნებრივ სამყაროს შეისწავლიან მეცნიერები. მისი ცნობილი პირველი პრინციპი სოციოლოგიაში იყო შეისწავლეთ „სოციალური ფაქტები, როგორც საგნები“ - ამით იგი გულისხმობდა, რომ სოციალური ცხოვრება შეიძლება ისევე მკაცრად იქნეს ანალიზის დაქვემდებარებული, როგორც ბუნების საგნები ან მოვლენები.

ისევე, როგორც სოციოლოგიის სხვა ფუძემდებლები, დიურკემი ძლიერ იყო დაინტერესებული ცვლილებებით, რომელიც საზოგადოების ტრანსფორმირებას მოახდენდა. მას სჯეროდა, რომ საზოგადოების ერთიანობის შენარჩუნება მხოლოდ ღირებულებებისა და წეს-ჩვეულებების გაზიარებით არის შესაძლებელი. სოციალური ცვლილების მისეული ანალიზი, შ რ ო მ ი ს გ ა ნ ა წ ი ლ ე ბ ი ს გაფართოებას ეფუძნებოდა (კომპლექსური განსხვავებების ზრდას სხვადასვა პროფესიებს შორის). დიურკემი ამტკიცებდა, რომ შრომის განაწილებამ, როგორც სოციალური გაერთიანების საფუძველმა, თანდათანობით რელიგიის ადგილი დაიკავა. შრომის განაწილების გაფართოებით, ადამიანები სულ უფრო მეტად ხდებიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი, ვინაიდან თითოეულ ადამიანს სჭირდება საქონელი და სერვისები, რომელსაც სხვა პროფესიების ადამიანები აწვდიან. დიურკემის მიხედვით, თანამედროვე საზოგადოებაში ცვლილების პროცესები ისე სწრაფი და ინტენსიურია, რომ იგი უფრო მეტ სოციალურ სიძნელეებს წარმოქმის, რასაც იგი ანომიას უკავშირებს, ანუ მიზნის უქონლობის ან უიმედობის შეგრძნებას, რაც თანამედროვე სოციალური ცხოვრებითაა გამოწვეული. ტრადიციული მორალური კონტროლი და სტანდარტები, რასაც, ჩვეულებრივ, რელიგია ახორციელებდა, თანამედროვე სოციალური პირობების გამო თითქმის მთლიანად დაირღვა და ბევრ ადამიანს თანამედროვე საზოგადოებაში გაუჩინა შეგრძნება, რომ მათი ყოველდღიური ცხოვრება აზრს მოკლებულია.

დიურკემის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ნაშრომი თვითმკვლელობის ანალიზს უკავშირდებოდა (Durkheim, 1952; პირველად გამოიცა 1897 წელს). თვითმკვლელობა, სავსებით პიროვნულ ქმედებად, უკიდურესი პიროვნული სასოწარკვეთის შედეგად ითვლება. თუმცა, დიურკემმა დაგვანახა, რომ სუიციდურ ქცევაზე უდიდეს ზეგავლენას სოციალური ფაქტორები ახდენს, და რომ ანომია არის სწორედ ერთ-ერთი ასეთი ზეგავლენის მქონე.

თვითმკვლელობების კოეფიციენტი ყოველწლიურად ერთი და იგივე მონაცემებით გამოიხატება და ეს მონაცემები სოციოლოგიურად უნდა იქნეს ახსნილი. დიურკემის კვლევამ, შესაძლოა, ბევრი საწინააღმდეგო აზრი გამოიწვიოს, მაგრამ იგი კლასიკურ ნაშრომად რჩება, რომლის აქტუალობა სოციოლოგიისთვის დღემდე არ დაკარგულა.

კარლ მარქსი

კარლ მარქსის იდეები (1818-83) მკვეთრად უპირისპირდებოდა კონტისა და დიურკემის იდეებს, თუმცა, მათ მსგავსად, იგიც შეეცადა აეხსნა საზოგადოებრივი ცვლილებები, რომელიც სამრეწველო რევოლუციის დროს ხდებოდა. ახალგაზრდა მარქსის პოლიტიკურმა მოღვაწეობამ კონფლიქტამდე მიიყვანა იგი გერმანიის ხელისუფლებასთან; საფრანგეთში მოკლე დროით ყოფნის შემდეგ, სამშობლოდან გაძევებული, იგი მუდმივად ბრიტანეთში დასახლდა. მისი ნაშრომები მრავალ სხვადასხვა სფეროს მოიცავდა. მისი ყველაზე მკაცრი კრიტიკოსებიც კი თვლიან, რომ მისი მოძღვრება ძალზე მნიშვნელოვანია სოციოლოგიის განვითარებისთვის. მისი შრომების დიდი ნაწილი ეკონომიკურ საკითხებს ეძღვნება, მაგრამ, ვინაიდან იგი დაინტერესებული იყო, რომ ეკონომიკური პრობლემები სოციალურ ინსტიტუტებთან დაეკავშირებინა, მისი ნაშრომები იყო და არის სოციოლოგიური განჭვრეტებით მდიდარი.

მარქსის თვალსაზრისი ეყრდნობოდა, როგორც თავად იგი უწოდებდა, **ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას**. მარქსის მიხედვით, ეს არ არის (როგორც დიურკემს მიაჩნდა) ადამიანთა კუთვნილი იდეები და ღირებულებები, რაც სოციალური ცვლილების მთავარი წყაროა, არამედ სოციალური ცვლილება ძირითადად ეკონომიკური მიზეზებით არის გამოწვეული. კლასთა შორის ბრძოლა – მდიდრებსა და ღარიბებს შორის – ისტორიული განვითარების ქვაკუთხედს წარმოადგენს. მარქსის სიტყვებით, „კაცობრიობის ისტორია, ეს კლასთა ბრძოლების ისტორიაა“.

მიუხედავად იმისა, რომ მარქსი ისტორიის განვითარების სხვადასხვა ფაზებს ეხებოდა, მისი ყურადღება, უმთავრესად, თანამედროვე ცვლილებაზე იყო კონცენტრირებული. მისი აზრით, ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები **კაპიტალიზმის** განვითარებათან იყო დაკავშირებული. კაპიტალიზმი წარმოებასთან დაკავშირებული სისტემაა, რომელიც რადიკალურად

განსხვავებულია ისტორიაში არსებული წინა ეკონომიკური სისტემებისგან და გულისხმობს საქონლისა და სერვისების წარმოებას, მყიდველთა ფართო წრისათვის წარსადგენად. ისინი, ვინც ფლობენ კაპიტალს – ქარხნებს, დანადგარებს და დიდძალ ფულს – აყალიბებენ მმართველ კლასს. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა დაქირვებული მუშების კლასს ქმნის, ანუ მუშათა კლასს, რომლებსაც არ გააჩნიათ სხვა საარსებო საშუალება, თუ არა სამუშაო, რომელსაც კაპიტალის მესაკუთრენი იძლევიან. ამრიგად, კაპიტალიზმი არის კლასობრივი სისტემა, რომლის პირობებშიც კლასებს შორის კონფლიქტი ჩვეულებრივი მოვლენაა.

მარქსის მიხედვით, მომავალში კაპიტალიზმი შეცვლილი უნდა იქნეს საზოგადოებით, სადაც კლასები არ იარსებებენ – არ იქნება დიდი განსხვავება მდიდრებსა და ღარიბებს შორის. იგი არ გულისხმობდა, რომ ყველა უთანასწორობა ადამიანებს შორის გაქრება; არამედ გულისხმობდა, რომ საზოგადოებები არ იქნებიან გახლეჩილი მცირე კლასებად, რომლებიც მონოპოლიზებას უწევენ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ძალაუფლებას და არ იქნება ადამიანების უდიდესი მასა, რომელიც ძალზე ცოტას სარგებლობს იმ სიმდიდრისაგან, რომელსაც თავად ქმნის. შეიქმნება საერთო საკუთრებაზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემა და ჩამოყალიბდება უფრო თანასწორი საზოგადოება, ვიდრე დღემდე ვიცოდით.

მარქსის მოძღვრებამ დიდი გავლენა იქონია მეოცე საუკუნის მსოფლიოზე. ბოლო დრომდე, ანუ საბჭოთა კომუნიზმის დაშლამდე, მსოფლიოს მოსახლეობის ერთი მესამედი ცხოვრობდა საზოგადოებებში, რომელთა მთავრობები აცხადებდნენ, რომ მარქსის იდეებით იყვნენ შთაგონებული. გარდა ამისა, მარქსის იდეებმა კლასებისა და კლასობრივი დაყოფის შესახებ გავლენა მოახდინა მრავალ სოციოლოგზე.

მაქს ვებერი

მარქსის მსგავსად, მაქს ვებერსაც (1864-1920) მხოლოდ სოციოლოგს ვერ ვუწოდებთ; მისი მეცნიერული ინტერესები და ურთიერთობები მრავალ სფეროს მოიცავს. ვებერი, გერმანიაში დაიბადა, სადაც განვლო თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობის უმეტესი ნაწილი. იგი ფართო განათლების ადამიანი იყო. მისი ნაშრომები მოიცავს ეკონომიკის, სამართლის, ფილოსოფიის და შედარებითი ისტორიის სფეროებს; აქვს მრავალი ნაშრომი სოციოლოგიაში და ასევე ბევრს

მუშაობდა თანამედროვე კაპიტალიზმის განვითარების საკითხებზე. მისი დროის სხვა მოაზროვნეების მსგავსად, ვებერი ცდილობდა გაეაზრებინა სოციალური ცვლილების არსი. მიუხედავად იმისა, რომ მარქსის გავლენას განიცდიდა, იგი მეტად კრიტიკული იყო მარქსის ზოგიერთი ძირითადი იდეის მიმართ. იგი უარყოფდა ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას და კლასობრივ კონფლიქტს ნაკლებ მნიშვნელოვნად თვლიდა, ვიდრე ამას მარქსი მიიჩნევდა. ვებერის თვალსაზრისით, ეკონომიკური ფაქტორები ძალზე მნიშვნელოვანია, თუმცა იდეებსა და ღირებულებებს ასეთივე ზეგავლენა აქვს სოციალურ ცვლილებაზე.

ვებერის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომები ეძღვნებოდა დასავლური საზოგადოების, სხვა ძირითად ცივილიზაციებთან შედარებით ანალიზს. მან შეისწავლა ჩინეთის, ინდოეთის და ახლო აღმოსავლეთის რელიგიები, და ამ კვლევებით დიდი წვლილი შეიტანა რელიგიის სოციოლოგიაში. ჩინეთსა და ინდოეთში არსებული წამყვანი რელიგიური სისტემების დასავლურ რელიგიებთან შედარების საფუძველზე, ვებერმა დაასკვნა, რომ ქრისტიანული რელიგიის გარკვეულმა ასპექტებმა, კაპიტალიზმის წარმოქმნაზე დიდი გავლენა მოახდინა. ეს თვალსაზრისი მხოლოდ ეკონომიკური ცვლილებების გამო არ გაჩენილა, როგორც ამას მარქსი მიიჩნევდა; ვებერის შეხედულებით, საზოგადოებისა და ჩვენი საკუთარი ინდივიდუალური ქმედებების ჩამოყალიბება განპირობებულია კულტურული იდეებით და ღირებულებებით.

თანამედროვე საზოგადოების ბუნების ვებერისეული გაგება და ცხოვრების დასავლური სტილის გავრცელების მიზეზები, ასევე არსებითად განსხვავებულია მარქსის გაგებისაგან. ვებერის მიხედვით, კაპიტალიზმი – ეკონომიკური წამოწყების ორგანიზების განსაკუთრებული გზა – ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორია სოციალური განვითარებისათვის. კაპიტალიზმის საფუძველში, რამდენადმე უფრო ფუნდამენტურად, მეცნიერებისა და ბიუროკრატიის გავლენა ძევს. მეცნიერებამ სახე მისცა თანამედროვე ტექნოლოგიას და ასევე გაგრძელდება ნებისმიერ მომავალ საზოგადოებაში. ბიუროკრატია ადამიანთა დიდი რიცხვის ეფექტურად ორგანიზების ერთადერთი გზაა და ამიტომაც აუცილებლად ფართოვდება, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ზრდასთან ერთად. მეცნიერების, თანამედროვე ტექნოლოგიის და ბიუროკრატიის განვითარება, ვებერის მიერ, ერთად იყო დახასიათებული როგორც რაციონალიზაცია – სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების

ორგანიზება ეფექტურობის პრინციპების მიხედვით და ტექნიკური ცოდნის საფუძველზე.

გვიანდელი მოაზროვნეები

მიშელ ფუკო და იურგენ ჰაბერმასი

გვიანდელი პერიოდის ყველაზე ცნობილ სოციოლოგ მოაზროვნეთა შორის, უნდა აღვნიშნოთ ფრანგი ავტორი მიშელ ფუკო (1926-84) და გერმანელი მეცნიერი იურგენ ჰაბერმასი (1929). სოციოლოგიის კლასიკოსი ფუძემდებლების მსგავსად, არცერთი მათგანი არ არის მხოლოდ სოციოლოგი; თითოეულ მათგანს მთელი რიგი გამოკვლევები აქვს ფილოსოფიასა და ისტორიაში.

ცნობილია, რომ მიშელ ფუკო მეოცე საუკუნის სოციალური აზროვნების ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელია. მისი შრომები, მაქს ვებერის მიერ ბიუროკრატიის ანალიზის მსგავსად, ეხება ციხეების, საავადმყოფოების, სკოლებისა და სხვა მსხვილი ორგანიზაციების განვითარებას. ფუკოს გვიანდელი გამოკვლევა სექსუალობისა და მეობის შესახებ, ასევე ძალზე დიდი გავლენით სარგებლობდა, განსაკუთრებით ფემინისტი ავტორების მუშაობაში. ფუკოს მიხედვით, „სექსუალობა“ (როგორც ადრე აღვნიშნეთ, რომანტიკულ სიყვარულთან დაკავშირებით) ყოველთვის როდი არსებობდა, თუმცა შექმნილია სოციალური განვითარების პროცესების მიერ. თანამედროვე საზოგადოებაში, სექსუალობა იქცევა რაღაცად, რასაც „ვფლობ“ - მეობის საკუთრებად.

ძალაუფლების კვლევა – ის, თუ როგორ აღწევნ ინდივიდები და ჯგუფები თავიანთ მიზნებს, როგორც სხვების საწინააღმდეგოს – ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა სოციოლოგიისათვის. სხვა კლასიკოს ფუძემდებლებს შორის, განსაკუთრებული ყურადღება ძალაუფლებაზე მარქსმა და ვებერმა გაამახვილეს. ფუკომ გააგრძელა იმ მოსაზრების ზოგიერთი მიმართულება, რომელიც მათ წამოიწიეს. მაგალითად, მისი აზრით, სექსუალობა ყოველთვის გადაბმულია სოციალურ ძალაუფლებასთან. იგი ეჭვის ქვეშ აყენებდა მოსაზრებას, რომ ცოდნის შეძენას მეტი თავისუფლებისკენ მივყავართ. პირიქით, იგი ცოდნას განიხილავდა, როგორც ადამიანების „თვალყურის დევნების“ და კონტროლის საშუალებას.

იურგენ ჰაბერმასი, დღეს, მსოფლიოში, შესაძლოა ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციოლოგი მოაზროვნეა. მან განიცადა მარქსისა და ვებერის ზეგავლენა, თუმცა, აზროვნების სხვა ტრადიციებსაც ეზიარა. ჰაბერმასის

მიხედვით, კაპიტალისტური საზოგადოებები, სადაც მუდმივად ხდება ცვლილება, როგორც ჩანს, მორალური წესრიგის ნგრევისკენ იხრება, რაზეც ფაქტობრივად თავად არის დამოკიდებული. ჩვენ ისეთი სოციალური წესრიგის პირობებში ვცხოვრობთ, სადაც ეკონომიკურ ზრდას ენიჭება უპირატესობა, სხვა ყველაფერთან შედარებით. მაგრამ ამგვარი სიტუაცია ყოველდღიურ ცხოვრებას აზრს უკარგავს. აქ ჰაბერმასი დიურკემის ანომიის ცნებას უბრუნდება, თუმცა მას ახალი და ორიგინალური გზით იყენებს.

არის თუ არა სოციოლოგია მეცნიერება?

დიურკემი, მარქსი და სოციოლოგიის სხვა დამაარსებლები, მას განიხილავდნენ როგორც მეცნიერებას. მაგრამ შეგვიძლია კი შევისწავლოთ ადამიანის ცხოვრება მეცნიერული გზით? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, ჯერ თავად სიტყვის მნიშვნელობა უნდა გავიგოთ. რა არის მეცნიერება?

მეცნიერება ემპირიული კვლევების სისტემატური მეთოდების, მონაცემების ანალიზის, თეორიული აზროვნების და არგუმენტების ლოგიკური შეფასების გამოყენებაა იმისათვის, რომ განვაითაროთ სრული ცოდნა ცალკეული საკითხების შესახებ. სოციოლოგია მეცნიერული ძალისხმევაა. იგი გულისხმობს ემპირიული კვლევის სისტემატურ მეთოდებს, მონაცემების ანალიზს და თეორიების შეფასებას სიცხადისა და ლოგიკური არგუმენტის შუქზე.

ადამიანების შესწავლა განსხვავდება ფიზიკურ სამყაროში არსებული მოვლენების კვლევისგან და სოციოლოგია არ უნდა განიხილებოდეს უშუალოდ საბუნებისმეტყველო მეცნიერების მსგავსად. ბუნების საგნებისაგან განსხვავებით, ადამიანები თვით-შემეცნებელი არსებებია, რომლებიც აზრსა და მიზანს ანიჭებენ იმას, რასაც აკეთებენ. ჩვენ ზუსტად ვერც კი დავახასიათებთ სოციალურ ცხოვრებას, თუ მანამდე ვერ ჩავწვდით იმ ზოგად იდეებს, რომელსაც ადამიანები თავიანთი ქცევის დროს იყენებენ. მაგალითად, იმისათვის, რომ სიკვდილი თვითმკვლელობად დავახასიათოთ, უნდა ვიცოდეთ, რა ჰქონდა მხედველობაში აღნიშნულ პიროვნებას იმ დროს. თვითმკვლელობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, როდესაც პიროვნებას თვითგანადგურების იდეა

აქტიურად უტრიალებს გონებაში. ადამიანს, რომელიც შემთხვევით მოხვდება მანქანის ქვეშ და დაიღუპება, არ შეიძლება თვითმკვლედი ვუწოდოთ.

ის ფაქტი, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია ადამიანების შესწავლა ზუსტად იმ გზით, რითაც ბუნების ობიექტებს ვსწავლობთ, გარკვეული აზრით, სოციოლოგიის უპირატესობას წარმოადგენს. სოციოლოგი მკვლევარების უპირატესობა ის არის, რომ შეუძლიათ უშუალოდ კითხვების დასმა იმათთვის, ვისაც ისინი სწავლობენ – სხვა ადამიანებისათვის. სხვა მხრივ, სოციოლოგია ქმნის ისეთ სიძნელეებს, რომლებსაც ბუნებისმეტყველი მეცნიერები არ ხვდებიან. ადამიანებმა, რომლებმაც იციან, რომ მათი ქმედებები ხშირად დაკვირვებით შეისწავლება, აღარ იქცევიან ისე, როგორაც ჩვეულებრივად მოიქცეოდნენ. შეგნებულად თუ შეუგნებლად, მათ შეიძლება ისეთი წარმოდგენა შეგვიქმნან თავიანთ თავზე, რაც განსხვავდება მათი რეალური მიმართებებისაგან. ისინი ცდილობენ კიდევაც „დაეხმარონ“ მკვლევარს იმ პასუხებით, რაც, მათი რწმენით, მათგან სურთ მიიღონ.

როგორ შეუძლია სოციოლოგიას დაგვეხმაროს ცხოვრებაში?

სოციოლოგიას უზარმაზარი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ცხოვრებისთვის, როგორც ამას ხაზს უსვამდა მილსი, როდესაც ავითარებდა თავის იდეას სოციოლოგიური წარმოსახვის შესახებ.

კულტურული განსხვავებების გაცნობიერება

პირველყოფლისა, სოციოლოგია საშუალებას გვაძლევს, სამყარო სხვადასხვა პერსპექტივიდან განვიხილოთ. საკმაოდ ხშირად, თუ სწორად გავიგებთ სხვების ცხოვრებას, ასევე უკეთესად გავიგებთ მათი პრობლემების არსს. პრაქტიკულ პოლიტიკას, რომელიც იმ ადამიანების ცხოვრების წესის სრულ გაცნობიერებას არ ემყარება, რომლებზეც იგი ზემოქმედებს, წარმატების ძალზე მცირე შანსი აქვს. ასე რომ, თეთრი სოციალური მუშაკი, რომელიც შავკანიანების უმეტესობით დასახლებულ ერთობაში მუშაობს, ვერ მოიპოვებს მისი წევრების ნდობას, თუ არ შეიძენს მგრძნობელობას განსხვავებების მიმართ იმ სოციალურ გამოცდილებაში, რაც ხშირად აცალკევებს თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს.

პოლიტიკის შედეგების შეფასება

მეორეც, სოციოლოგიური კვლევა პრაქტიკულ დახმარებას უზრუნველყოფს პოლიტიკური ინიციატივების შედგენების შეფასებაში. პრაქტიკული რეფორმის პროგრამამ, შესაძლოა, ვერ განახორციელოს ის, რასაც მისი შემქმნელები ცდილობდნენ ან, შესაძლოა, წარუმატებელი შედეგები გამოიწვიოს. მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში, მრავალ ქვეყანაში ქალაქების ცენტრალურ ადგილებში კომუნალური სახლების მთელი ბლოკები აშენდა. დაგეგმილი იყო, დაბალ-შემოსავლიანი ჯგუფები მივარდნილი ადგილებიდან, უზრუნველყოთ საცხოვრებლის მაღალი სტანდარტებით, იქვე ახლოს სავაჭრო და სხვა სამოქალაქო სერვისებით. თუმცა კვლევამ დაგვანახა, რომ ბევრი ადამიანი, რომელიც თავისი პირვანდელი საცხოვრებლიდან მრავალსართულიან ბლოკებში გადასახლდა, თავს გარიყულებად და უბედურად გრძნობდა. მრავალსართულიანი ბლოკები და სავაჭრო ცენტრები ღარიბთა დასახლებაში, ხშირ შემთხვევაში, ნახევრად ნანგრევებად გადაიქცა და ნოყიერი ნიადაგი გახდა ქურდობისა და სხვა ძალადობრივი დანაშაულებებისათვის.

თვითგანათლება

მესამე, და ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანია, რომ სოციოლოგიას შეუძლია უზრუნველყოს თვითგანათლება – გაზრდილ თვითგაგება. რაც უფრო მეტად ვაცნობიერებთ, თუ რას ვაკეთებთ, და ასევე მეტი წარმოდგენა გვექნება ჩვენი საზოგადოების ზოგადი მექანიზმების შესახებ, მით უფრო მეტი ზეგავლენა შეგვიძლია ვიქონიოთ ჩვენს მომავალზე. ჩვენ არ უნდა განვიხილოთ სოციოლოგია, მხოლოდ როგორც პოლიტიკის მკეთებლების, ანუ ძლიერი ჯგუფების, დამხმარე ძალა, სრულყოფილი გადაწყვეტილებების მიღებაში. ძალაუფლების მქონენი, ყოველთვის ვერ იღებენ მხედველობაში ნაკლები ძალის მქონეთა და პოლიტიკაში ნაკლებად პრივილეგირებულთა ინტერესებს. თვითგანათლების მქონე ჯგუფებს შეუძლია ისარგებლონ სოციოლოგიური გამოკვლევით და ეფექტურად უპასუხონ მთავრობის პოლიტიკას ან დასახონ საკუთარი პოლიტიკური ინიციატივები. თვითდახმარების ჯგუფები, როგორიცაა ანონიმური ალკოჰოლიკები (Alcoholics Anonymous) და სოციალური მოძრაობები, როგორიცაა გარემოს დაცვის მოძრაობა, სოციალური ჯგუფების მაგალითებია, რომელთა უშუალო მცდელობაა, შესამჩნევი წარმატებით განახორციელონ პრაქტიკული რეფორმები.

სოციოლოგიის როლი საზოგადოებაში

დაბოლოს, მრავალი სოციოლოგი, როგორც პროფესიონალი, საკუთარ თავს უშუალოდ პრაქტიკულ საქმიანობას უკავშირებს. სოციოლოგიაში განსწავლული ადამიანები მუშაობენ, როგორც მრეწველობის კონსულტანტები, ურბანული დამგეგმარებლები, სოციალური მუშაკები და პერსონალური მენეჯერები; ასევე, ეწევიან სხვა მრავალ პრაქტიკულ საქმიანობას.

საჭიროა თუ არა, თავად სოციოლოგებმა აქტიურად დაიცვან და აგიტაცია გაუწიონ რეფორმის პროგრამებს ან სოციალურ ცვლილებას? ზოგს მიაჩნია, რომ სოციოლოგიას იმ შემთხვევაში შეუძლია შეინარჩუნოს საკუთარი ინტელექტუალური დამოუკიდებლობა, თუ სოციოლოგები სავსებით ნეიტრალურები იქნებიან მორალურ და პოლიტიკურ სადაო საკითხებში. თუმცა, არსებობს კავშირი სოციოლოგიის შესწავლასა და სოციალურ პატიოსნებას შორის. არ არის სოციოლოგიურად განათლებული ადამიანი, რომელიც ვერ აცნობიერებდეს მსოფლიოში დღეს არსებულ უთანასწორობას, მრავალ სოციალურ სიტუაციაში სოციალური სამართლიანობის ნაკლებობას, და გაჭირვებას, რომელსაც მილიონობით ადამიანი განიცდის. საკვირველი იქნებოდა, სოციოლოგები რომ არ დამდგარიყვნენ პრაქტიკული საკითხების მხარეს და ალოგიკური იქნებოდა, აგვეკრძალა მათთვის გამოყენებინათ თავიანთი ექსპერტიზა ამის კეთებაში.

დასკვნა

წინამდებარე თავში დავინახეთ, რომ სოციოლოგია ის დისციპლინაა, სადაც გვერდზე ვდებთ პიროვნულ ხედვას სამყაროს შესახებ იმისათვის, რომ უფრო გულდასმით განვიხილოთ გავლენები, რომლებიც განსაზღვრავენ ჩვენსა და სხვების ცხოვრებას. სოციოლოგია, როგორც გარკვეული ინტელექტუალური ძალისხმევა, თანამედროვე საზოგადოებების განვითარებასთან ერთად წარმოიშვა, და ასეთი საზოგადოებების შესწავლა პრინციპულ ინტერესს ინარჩუნებს; თუმცა, სოციოლოგები საკითხების უფრო ფართო წრით არიან დაინტერესებული, როგორიცაა, მაგალითად, სოციალური ურთიერთქმედების ბუნება და ზოგადად ადამიანური საზოგადოებები.

სოციოლოგია, მხოლოდ აბსტრაქტული ინტელექტუალური სფერო არ არის, არამედ უზარმაზარი პრაქტიკული მნიშვნელობა გააჩნია ადამიანების

ცხოვრებისათვის. სოციოლოგად ჩამოყალიბება არ უნდა გადაიქცეს მოსაწყენ აკადემიურ ძალისხმევად! ყველაზე უკეთესი გზა იმის დასარწმუნებლად, რომ ასე არ მოხდება, ობიექტის მიმართ წარმოსახვის საშუალებით მიდგომაა, და სოციოლოგიური იდეებისა და მიგნებების საკუთარი ცხოვრების სიტუაციებთან დაკავშირებაა.

ერთ-ერთი საშუალება ამისათვის არის იმ განსხვავებების გაცნობიერება, რომელიც არსებობს თანამედროვე საზოგადოებაში ჩვენი ცხოვრების წესებსა და ადამიანთა სხვა ჯგუფების ცხოვრების წესებს შორის. ყველა ადამიანურ არსებას ძალზე ბევრი საერთო აქვს. მსგავსად ამისა, არსებობს დიდი მრავალგვარობა განსხვავებულ საზოგადოებებსა და კულტურებს შორის. ამ მსგავსებებსა და განსხვავებებს მე-2 და მე-3 თავებში განვიხილავთ.

შეჯამება

1. სოციოლოგია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ადამიანთა საზოგადოებების, განსაკუთრებით, თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოებების სისტემატური შესწავლა.

2. სოციოლოგია წარმოიშვა, როგორც იმ დიდი ცვლილებების გააზრების მცდელობა, რაც ადამიანთა საზოგადოებებში მოხდა ბოლო ორი ან სამი საუკუნის განმავლობაში.

3. სოციოლოგიურ კვლევაში მნიშვნელოვანია განსხვავების დანახვა, ადამიანის ქმედების განზრახულ და განუზრახავ შედეგებს შორის.

4. სოციოლოგიის პრაქტიკა გულისხმობს წარმოსახვითი აზროვნების უნარს და სოციალური ცხოვრების შესახებ წინასწარშექმნილი წარმოდგენებიდან გათავისუფლებას.

5. სოციოლოგიის კლასიკოს დამფუძნებლებს შორის, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ოთხი ფიგურაა: ოგიუსტ კონტი, კარლ მარქსი, ემილ დიურკემი და მაქს ვებერი. კონტმა და მარქსმა, რომლებიც მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებში მოღვაწეობდნენ, სოციოლოგიის ზოგიერთი ძირითადი საკითხი ჩამოაყალიბეს, რომლებიც მოგვიანებით დიურკემმა და ვებერმა განავითარეს. ეს საკითხები ეხება სოციოლოგიის ბუნებას და თანამედროვე საზოგადოებების განვითარების გავლენას სოციალურ სამყაროზე.

6. თანამედროვე გამოჩენილ სოციოლოგ მოაზროვნეთა შორის არიან მიშელ ფუკო და იურგენ ჰაბერმასი. მათი მოღვაწეობა კიდევ უფრო ავითარებს კლასიკოსი ფუძემდებლების მიერ წარმოდგენილ თემებს.

7. მისი ფუძემდებლების მიხედვით, სოციოლოგია იმ აზრით არის მეცნიერება, რომ იგი გულისხმობს კვლევის სისტემატურ მეთოდებს და თეორიების შეფასებას სიცხადისა და ლოგიკური არგუმენტის საფუძველზე. მაგრამ არ შეიძლება მისი მოდელირება უშუალოდ ბუნების მეცნიერების საფუძველზე, რადგან ადამიანური ქცევის შესწავლა ფუნდამენტურად განსხვავდება ბუნების სამყაროს შესწავლისგან.

8. სოციოლოგია მრავალი პრაქტიკული მნიშვნელობის მქონე დისციპლინაა. მას შეუძლია, მრავალი მიმართულებით, ხელი შეუწყოს სოციალურ კრიტიციზმსა და პრაქტიკულ სოციალურ რეფორმას. პირველი, მოცემული სოციალური გარემოებების უკეთესად გაცნობიერება, ხშირად მათი გაკონტროლების უკეთეს შანსს გვაძლევს, მეორე, სოციოლოგია საშუალებას გვაძლევს გავზარდოთ ჩვენი კულტურული მგრძნობელობა, ეხმარება რა პოლიტიკას, დაეფუძნოს განსხვავებული კულტურული ღირებულებების გაცნობიერებას. მესამე, ჩვენ შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ ცალკეული პოლიტიკური პროგრამების მიღების შედეგები (განზრახული და განუზრახავი). და ბოლოს, შესაძლოა ყველაზე მნიშვნელოვანი, სოციოლოგია უზრუნველყოფს თვითგანათლებას, სთავაზობს რა ჯგუფებსა და ინდივიდებს მზარდ შესაძლებლობას შეცვალონ საკუთარი ცხოვრების პირობები.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

სოციოლოგიური წარმოსახვა

გაუთვალისწინებელი შედეგები

სოციალური რეპროდუქცია

სოციალური ტრანსფორმაცია

ანომია

ისტორიის მატერიალისტური გაგება

კაპიტალიზმი

თვითგანათლება

თავი 2

კულტურა, საზოგადოება და პიროვნება

ძირითადი ცნებები

ადამიანთა მოდგმა

ევოლუცია, ინსტინქტები და ბიოლოგიური მოთხოვნილებები

კულტურული მრავალგვარობა

კულტურული იდენტობა და ეთნოცენტრიზმი

სოციალიზაცია

არასოციალიზებული ბავშვები

ბავშვის ადრეული განვითარება

აღქმითი განვითარება. ტირილი და ღიმილი.

ბავშვები და აღმზრდელები. სოციალური რეაქციების განვითარება.

თეორიები ბავშვის განვითარების შესახებ

ფროიდი და ფსიქონალიზი. ჯ. პ. მიდის თეორია.

პიაჟე: შემეცნებითი განვითარება. თეორიებს შორის კავშირები.

ცხოვრების გზა

ბავშვობა. სიყმაწვილე.

ახალგაზრდა მოზრდილი. ზრდასრულობა. სიბერე.

თაობათა ცვლა

სოციალიზაცია და პიროვნული თავისუფლება

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

კულტურა. საზოგადოება. ღირებულებები. სოციალიზაცია.

არაცნობიერი. თვითცნობიერება. იდენტობა

ცნებები კულტურა და საზოგადოება, რომლებიც წინამდებარე თავში უნდა ვიკვლიოთ, სოციოლოგიაში ყველაზე ფართოდ გამოყენებული ცნებებია. როდესაც სიტყვა „კულტურას“ ჩვეულებრივ, ყოველდღიურ საუბარში ვიყენებთ, ხშირად ვგულისხმობთ „გონებით მომადლებულ ნიჭს“ - ხელოვნებას, ლიტერატურას, მუსიკას და მხატვრობას. ამ ტერმინის ქვეშ სოციოლოგები, „რა თქმა უნდა, იგივე აქტივობებს გულისხმობენ, თუმცა ბევრ სხვასაც. კულტურა ეხება საზოგადოების ყველა წევრის, ან მასში შემავალი ჯგუფების ცხოვრების წესს; ეს გულისხმობს მათი ჩაცმის სტილს, მათ საქორწინო წეს-ჩვეულებებს და ოჯახურ ცხოვრებას, მათი სამუშაოს ხასიათს, რელიგიურ რიტუალებს და თავისუფალი დროის ტარებას.

„კულტურა“ და „საზოგადოება“ კონცეპტუალურად განსხვავებული ცნებებია, თუმცა მათ შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს. საზოგადოება ურთიერთკავშირების სისტემაა, რომელიც ინდივიდებს ერთმანეთთან აკავშირებს. ამ აზრით, ბრიტანეთი, საფრანგეთი და შეერთებული შტატები საზოგადოებებია. ისინი მილიონობით ადამიანს შეიცავს; როგორც შემდეგ თავებში დავინახავთ, ზოგიერთი საზოგადოებები გაცილებით მცირე მოცულობისაა.

კულტურა არ შეიძლება არსებობდეს საზოგადოებების გარეშე. თუმცა, ასევე საზოგადოებებიც არ არსებობს კულტურის გარეშე. კულტურის გარეშე, ჩვენ საერთოდ არ გვეჩქმოდა „ადამიანი“ იმ აზრით, რომლითაც, ჩვეულებრივ, გვესმის ეს ტერმინი. ჩვენ არ გვეჩქმობდა ენა, რომელშიც გამოვხატავდით საკუთარ თავს, არ გვეჩქმობდა თვითშეგნება, და ჩვენი აზროვნებისა და მსჯელობის უნარი ძლიერ შეზღუდული იქნებოდა. რამდენად ასხვავებს ამგვარი მახასიათებლები ადამიანებს ცხოველებისაგან? საიდან მოვიდა ჩვენი განსხვავებული „ადამიანური“ მახასიათებლები? როგორია ადამიანის ბუნება? ეს კითხვები, სოციოლოგიისათვის მთავარი კითხვებია, ვინაიდან იგი საფუძველს

უერის ცოდნის მთელ სფეროს. იმისათვის, რომ ვუპასუხოთ ამ კითხვებს, უნდა გავანალიზოთ, რა გვაქვს სერთო ჩვენ, როგორც ადამიანურ არსებებს და როგორ განვსხვავდებით ერთმანეთისგან.

ადამიანური მოდგმა

ინგლისის ეკლესიის განდობილმა მღვდელმა ჩარლზ დარვინმა, მისი უდიდებულესობა დედოფლის გემით (HMS) „ბიგლი“, მსოფლიოს გარშემო ორი მოგზაურობის შემდეგ, 1859 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი „სახეთა წარმოშობა“. ცხოველთა სახეების შერჩევისა და მასზე გულმოდგინე დაკვირვების შედეგად, დარვინმა ადამიანთა და ცხოველთა განვითარების ახალ ხედვას დაუდო საფუძველი, რაც სრულიად განსხვავდებოდა ადრე არსებული შეხედულებებისაგან. თუმცა, ადრეულ ხანაში ადამიანებს შეეძლოთ დაეჯერებინათ ნახევრადცხოველისა და ნახევრადადამიანის არსებობა, დარვინის აღმოჩენებმა სრულიად გააქარწყლა ასეთი შესაძლებლობის არსებობა. დარვინი ამტკიცებდა, რომ არსებობს განვითარების უწყვეტი ხაზი ცხოველებიდან ადამიანურ არსებობამდე, დარვინის მიხედვით, ჩვენი ადამიანური მახასიათებლები, ბიოლოგიური ცვლილებების კვალდაკვალ ყალიბდებოდა, რაც დედამიწაზე სიცოცხლის გაჩენისთანავე დაიწყო, სამი მილიარდი წლის უკან. დარვინისეული თვალსაზრისი ადამიანებისა და ცხოველების განვითარების შესახებ, ბევრისათვის კიდევ უფრო მიუღებელი შეიქმნა, ვიდრე ნახევრადცხოველი და ნახევრადადამიანების შესახებ შეხედულებები. ან საშუალება მისცა განვითარებულიყო, ერთ-ერთი ყველაზე საკამათო, თუმცა დამაჯერებელი თეორია თანამედროვე მეცნიერებაში – ე ვ ო ლ უ ც ი ი ს თეორიაა.

ევოლუცია

დარვინის მიხედვით, ადამიანური მოდგმის განვითარება შ ე მ თ ხ ვ ე - ვ ი თ ი შერჩევის პროცესის შედეგია. მრავალ რელიგიაში, ქრისტიანობის ჩათვლით, არსებობს რწმენა, რომ ცხოველები და ადამიანები ღვთაებრივი ჩარევით არიან შექმნილი. მის საპირისპიროდ, ევოლუციური თეორია ცხოველებისა და ადამიანების სახეთა განვითარებას მიზანმიმართულ პროცესად არ განიხილავს. ევოლუციას დარვინი ბუნებრივი შერჩევის პროცესს უწოდებს. ბუნებრივი შერჩევის იდეა მარტივია; ყველა ორგანულ არსებას სჭირდება

საკვები და სხვა რესურსები, მაგალითად, მძიმე კლიმატური პირობებისაგან სიცოცხლის დაცვა; თუმცა, საკმარისი რესურსი არ არსებობს იმისათვის, რომ ყველა სახის ცხოველს, ნებისმიერ დროს, საჭირო პირობები გააჩნდეს გადარჩენისათვის, ვინაიდან ისინი გაცილებით მეტ შთამომავლობას წარმოშობენ, ვიდრე გარემო პირობებით შესაძლებელია მათი გამოკვება. ისინი, რომლებიც უკეთესად ეგუებიან გარემო პირობებს, აგრძელებენ სიცოცხლეს, ხოლო დანარჩენები, რომლებიც ვერ პასუხობენ გარემოს მოთხოვნებს – იღუპებიან. ზოგიერთი ცხოველი უფრო საზრიანია, უფრო სწრაფად მოძრაობს, ან უფრო მახვილი თვალი აქვს; გადარჩენისათვის ბრძოლაში მათ უპირატესობა აქვთ იმათზე, ვისაც ამის ნაკლები უნარი გააჩნია. ისინი უფრო ღიძხანს ცოცხლობენ, გამრავლების უნარი აქვთ და თავიანთ თვისებებს შემდგომ თაობებს გადასცემენ. ისინი „შერჩეული“ არიან გადარჩენისა და გამრავლებისათვის.

მ უ ტ ა ც ი ი ს ბიოლოგიური მექანიზმის საშუალებით, მიმდინარეობს ბუნებრივი შერჩევის უწყვეტი პროცესი. მუტაცია – შემთხვევითი გენეტიკური სახეცვლილებაა, რომელიც გარდაქმნის ზოგიერთ ბიოლოგიურ მახასიათებელს გარკვეულ სახეობაში. მუტაციების უმეტესობა საზიანოა ან უსარგებლო გადარჩენის ღირებულების თვალსაზრისით, თუმცა ზოგი მათგანი უპირატესობას ანიჭებს ცხოველს სხვებთან შეჯიბრში: სახეები, რომლებსაც მუტანტი გენები გააჩნია, გადარჩებიან იმათ ხარჯზე, ვისაც ასეთი გენები არა აქვს. ეს პროცესი ხსნის, როგორც მცირე ცვლილებებს თავად სახეობის შიგნით, ასევე ძირითად ცვლილებებს, რაც მთელი სახეობის გაქრობას იწვევს. მაგალითად, მილიონობით წლების წინ, მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში გიგანტური რეპტილიები ბინადრობდა. მათი ზომა, მათთვის მახედ გადაიქცა, ვინაიდან მუტაცია, რომელიც უფრო მცირე ზომის სახეობებში ხდებოდა, მათი შეგუების შესაძლებლობას იძლეოდა. ადამიანების შორეული წინაპრები სწორედ ამ უფრო შემგუებელ სახეობებს შორის იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ევოლუციის თეორია დარჩენის შემდგომ საკმაოდ დაიხვეწა, მისი მონაცემების არსებითი მხარე დღესაც ფართოდ აღიარებული. ევოლუციური თეორია საშუალებას გვაძლევს, ნათელი წარმოვდგენა შევიქმნათ სხვადასხვა სახეობათა გაჩენის და მათი ურთიერთკავშირის შესახებ.

ადამიანები და მაიმუნები

ამჟამად აღიარებულია, რომ სიცოცხლის განვითარება ოკეანეებში დაიწყო. პირველი მიწისზედა არსებები დაახლოებით ოთხასი მილიონი წლის წინ გაჩნდა. ზოგი მათგანი უზარმაზარ რეპტილიებად განვითარდა, რომლებიც შემდეგ ძუძუმწოვრებად შეცვალეს. ძუძუმწოვრები თბილსისხლიანი არსებებია, რომლებიც სექსუალური ურთიერთობით მრავლდებიან. გიგანტურ რეპტილიებთან შედარებით, მიუხედავად ძუძუმწოვრების გაცილებით მცირე ზომისა, ისინი უფრო საზრიანები და მაგრები იყვნენ. ძუძუმწოვრებს გამოცდილების ათვისების მეტი უნარი აქვთ, ვიდრე სხვა ცხოველებს, და ამ უნარმა თავის უმაღლეს განვითარებას ადამიანის სახეობაში მიაღწია. ადამიანური არსებები ძუძუმწოვრების უფრო მაღალ ჯგუფს – პრიმატებს – მიეკუთვნებიან, რომლებიც სამოცდაათი მილიონი წლის წინ წარმოიშვნენ.

ცხოველთა სახეობებს შორის, ჩვენი უახლოესი ნათესავები შიმპანზე, გორილა და ორანგუტანია. ამბობენ, რომ მას შემდეგ, რაც უორჩესტერის ეპისკოპოსის ცოლმა დარვინის ევოლუციის თეორიის შესახებ შეიტყო, თქვა: „წარმოვიშვით მაიმუნებიდან? ძვირფასო, იმედი ვიქონიოთ, რომ ეს სწორი არ არის. თუმცა, თუ ეს სიმართლეა, იმედი ვიქონიოთ, რომ იგი ბევრისთვის ცნობილი არ გახდება“. როგორც ბევრმა ადამიანმა იმ დროს, ქალბატონმაც ვერ გაიგო, რას გულისმობდა ევოლუცია. ადამიანები არ წარმოიშვნენ მაიმუნებიდან; ადამიანები და მაიმუნები, ყველა განიცდის ევოლუციას. წინაპარ სახეობათა გაცილებით უფრო პრიმიტიული ჯგუფებიდან, რომლებიც მრავალი მილიონი წლის წინათ ცხოვრობდნენ.

სოციობიოლოგია

მიუხედავად იმისა, რომ ბიოლოგები აღიარებდნენ ევოლუციურ უწყვეტობას ცხოველებსა და ადამიანებს შორის, უკანასკნელ ხანებამდე მათი უმრავლესობა ცდილობდა ხაზი გაესვა ადამიანური სახეობის განსხვავებული თვისებებისთვის. ამ პოზიციას, ეჭვისქვეშ აყენებენ სოციოლოგები, რომლებიც ახლო ანალოგიებს ხედავენ ადამიანებისა და ცხოველთა ქცევას შორის. ტერმინი სოციობიოლოგია ამერიკელი მეცნიერის ედუარდ უილსონის ნაშრომებში გაჩნდა (Wilson 1975, 1978). ეს ეხება ბიოლოგიური პრინციპების გამოყენების საკითხს, ყველა სოციალური ცხოველის, ადამიანის ჩათვლით, სოციალური აქტივობების ასახსნელად. უილსონის მიხედვით,

ადამიანის სოციალური ცხოვრების ბევრი ასპექტი ჩვენს გენეტიკურ წყობაზეა დამოკიდებული. მაგალითად, ცხოველთა ზოგიერთ სახეობას ურთიერთმოწონების საუკეთესოდ განვითარებული რიტუალები გააჩნია, რაც ურთიერთკავშირითა და შთამომავლობის გაგრძელებით სრულდება. ადამიანთა წყვილების ურთიერთმოწონება და მათი ურთიერთკავშირიც, სოციობიოლოგების აზრით, ზოგადად იგივე რიტუალებს მოიცავს, რაც თანდაყოლილ მახასიათებლებს გულისხმობს. სხვა მაგალითი რომ ავიღოთ, ვნახავთ, რომ ცხოველებში მამრები მდედრებზე უფრო დიდი ზომისანი და უფრო აგრესიულები არიან, ამასთან, გაბატონებულნი „სუსტ სქესზე“. შესაძლოა, გენეტიკურმა ფაქტორებმა ახსნას, რატომაა რომ ჩვენთვის ცნობილ ყველა ადამიანურ საზოგადოებებში, მამაკაცები ცდილობენ ქალებზე მეტი ავტორიტეტი მოიპოვონ.

ერთ-ერთი გზა, რომლითაც სოციობიოლოგები შეეცადნენ გაეშუქებინათ სქესებს შორის ურთიერთობა, „რეპროდუქციული სტრატეგიის“ იდეაა. რეპროდუქციული სტრატეგია ქცევის მოდელია, რაც ევოლუციური შერჩევის გზით არის მიღწეული და რომელიც შთამომავლობის გადარჩენას უწყობს ხელს. ქალის სხეულს, მამაკაცთან შედარებით, ძალზე დიდი წვლილი შეაქვს თავის რეპროდუქციულ უჯრედებში. ამიტომ, ქალები უქმად არ ხარჯავენ ამ საშუალებას და არ ისწრაფვიან მრავალ პარტნიორთან სექსუალური ურთიერთობისაკენ; მათი უმთავრესი მიზანი შთამომავლობაზე ზრუნვა და მისი დაცვაა. მამაკაცები კი, ამ მხრივ, განურჩევლები არიან. მრავალ პარტნიორთან სექსუალური ურთიერთობის სურვილი, მათი მოდემის თვალსაზრისით, სწორი სტრატეგიაა; ისინი თავიანთ როლს ჩასახვის შესაძლებლობით ადასრულებენ და შემდეგ ჩვეულებრივ განაგრძობენ. აღინიშნა, რომ ამ გზით შეგვიძლია ავხსნათ სექსუალური ქცევის და მიმართებების განსხვავება მამაკაცებსა და ქალებს შორის და ავხსნათ ისეთი ფენომენი, როგორიც გაუპატიურებაა.

ამგვარი განმარტებების შედეგად წამოჭრილი მთავარი საკითხები, ამ ბოლო წლებში, ფართო განხილვის საგანი გახდა. იგი დღესაც ძალზე საკამათო რჩება. მეცნიერები ორ ბანაკად იყოფიან, რაც მათ ინტელექტუალურ საფუძვლებზეა დამოკიდებული. ავტორები, რომლებიც სოციობიოლოგიურ თვალსაზრისს ემხრობიან, უფრო მეტად ბიოლოგიაში არიან განსწავლულნი, ვიდრე სოციალურ მეცნიერებებში, მაშინ როდესაც სოციოლოგებისა და ანთროპოლოგების უმრავლესობა სკეპტიკურად არის განწყობილი

სოციოპოლოგების მტკიცებების მიმართ. შესაძლოა, მათ რამდენადმე ნაკლები იციან ადამიანის ცხოვრების გენეტიკური საფუძვლების შესახებ, ხოლო ბიოლოგებს, ასევე, შეზღუდული ცოდნა აქვთ სოციოლოგიურ და ანთროპოლოგიურ კვლევებზე. თითოეული მხარისათვის ძნელია სრულად აღიქვას მეორის მიერ წამოყენებული არგუმენტები.

უილსონის ნაშრომის მიერ ადრე გამოწვეული მღელვარება, ამჟამად მინელდა და, როგორც ჩანს, შესაძლებელი ხდება გაწარმოთ არსებული საკითხების გონივრული შეფასება. სოციოპოლოგიას ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს, თუმცა მისი დამსახურება უფრო ცხოველთა ცხოვრების ჩვენებით განისაზღვრება, ვიდრე ადამიანების ქცევის დემონსტრირებით. ეთოლოგების კვლევებზე დაყრდნობით (ბიოლოგები, რომლებიც „საველე მუშაობას“ აწარმოებენ ცხოველთა ჯგუფებს შორის და არა მათ შესწავლას ხელოვნურად ზოოპარკებსა და ლაბორატორიებში), სოციოპოლოგებმა აჩვენეს, რომ ცხოველთა მრავალი სახეობა უფრო მეტად „სოციალურია“, ვიდრე აქამდე ითვლებოდა. ცხოველთა ჯგუფებს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა აქვს ამ სახეობათა ცალკეული წევრის ქცევაზე. მეორე მხრივ, ძალზე ცოტა მტკიცებულებაა მოპოვებული იმის სადემონსტრაციოდ, რომ ადამიანის აქტივობის კომპლექსურ ფორმებს გენეტიკური მემკვიდრეობითობა მართავს. ამრიგად, სოციოპოლოგების მოსაზრებები ადამიანის სოციალური ცხოვრების შესახებ, საუკეთესო შემთხვევაში, სპეკულატურია და სხვა არაფერი. მრავალი კრიტიკოსი სრულიად უარყოფს ადამიანის სექსუალური ქცევის ზემოთ მოტანილ ინტერპრეტაციას. ისინი ამბობენ, რომ არ არსებობს გზა, რომლითაც ეს შეიძლება დამტკიცებულ იქნეს. უფრო მეტიც, ყველა მამაკაცი როდია განურჩეველი სექსუალურ ურთიერთობებში; ხოლო თუ დავაკვირდებით თანამედროვე საზოგადოებაში არსებულ სექსუალურ ქცევას, ქალები გაცილებით თავისუფალნი არიან საკუთარი სექსუალური გარემოს არჩევაში, ვიდრე იყვნენ ხოლმე, და მათ, საშუალოდ, იმდენივე სასიყვარულო ურთიერთობები აქვთ, როგორც მამაკაცებს. მაშინაც კი, თუ ეს გაზოგადება სწორია, არსებობს მრავალი ფსიქოლოგიური, სოციალური და კულტურული ფაქტორი, რასაც ამის ახსნა შეუძლია. მაგალითად, საზოგადოებაში მეტი ძალაუფლება მამაკაცებს უპყრიათ; მრავალი პარტნიორის ძებნით, მათ, შესაძლოა, ამოძრავებდეთ სურვილი, განახორციელონ ეს ძალაუფლება და ქალები თავიანთ სრულ კონტროლს დაუქვემდებარონ.

ინსტინქტები და ბიოლოგიური მოთხოვნები

ბიოლოგთა და სოციოლოგთა უმრავლესობა თანხმდება იმაზე, რომ ადამიანებს „ინსტინქტები“ არა აქვთ. ასეთი დებულება არა მარტო სოციოლოგიის ჰიპოთეზებს ეწინააღმდეგება, არამედ ადამიანთა უმეტესობის რწმენასაც. განა ცოტა რამ არის, რასაც ჩვენ „ინსტინქტურად“ ვაკეთებთ? ვინმემ მუშტი რომ „გვითავაზოს“, განა „ინსტიქტურად“ თვალს არ დავხუჭავთ ან განზე არ გავხტებით? სინამდვილეში, ეს ინსტინქტის გამომხატველი მაგალითი არ არის იმ შემთხვევაში, თუ ტერმინ ინსტინქტს ზუსტი მნიშვნელობით მოვიხმართ. როგორც ცნობილია, ბიოლოგიასა და სოციოლოგიაში ინსტინქტი გენეტიკურად განსაზღვრული ქცევის კომპლექსური ფორმაა. ამ აზრით, დაბალი განვითარების ცხოველთა ურთიერთლტოლვა – ინსტიქტურია. მაგალითად, ჩხვლეტიებს (მტკნარი წყლის პატარა თევზი) ძალზე რთულად აგებული რიტუალი აქვთ, რაც ორივემ, დედალმა და მამალმა უნდა შეასრულოს შეწყვილების დროს (Tinbergen, 1974). ყოველი მათგანი ძალზე რთულ მოძრაობებს ასრულებს, რასაც მეორე პასუხობს და რაც „შეწყვილების ცეკვად“ გადაიქცევა. ეს მთელი სახეობის გენეტიკური მოდელია. თვალის სპონტანურად მოხუჭვა ან თავის უნებური გადაწევა მოულოდნელი დარტყმისაგან, რეფლექსური ქმედება უფროა, ვიდრე ინსტინქტი. ეს უბრალოდ, ერთეული პასუხია და არა გამომუშავებული ქცევის მოდელი. იგი არ განიხილება, როგორც „ინსტინქტური“, თავისი ზუსტი მნიშვნელობით.

ადამიანებს, მრავალი თანდაყოლილი ძირითადი რეფლექსი გააჩნია, თვალის მოხუჭვის მსგავსი, და მათ უმეტესობას, როგორც ჩანს, ევოლუციური გადარჩენის ღირებულება აქვს. ჩვილი ბავშვები, მაგალითად, მოწოვენ თუ ძუძუს ან ძუძუსმაგვარ საგანს მიაწოდებ. პატარა ბავშვი, უცაბედად წონასწორობის დაკარგვისას, ხელს შლის, რათა რაიმეს მოეჭიდოს, და ხელი სასწრაფოდ უკან მიაქვს, ცხელ ზედაპირს თუ მიეკარა. გარემოსთან შეგუებისთვის ყველა ეს რეაქცია ძალზე საჭიროა.

ადამიანებს, ასევე, მრავალი ბიოლოგიურად განპირობებული მოთხოვნები აქვთ. ეს ისეთი ორგანული მოთხოვნილებებია, როგორიცაა საკვები, სასმელი, სექსუალური ურთიერთობები და სხეულის გარკვეული ტემპერატურის შენარჩუნება. თუმცა საშუალებები, რომლითაც ეს

მოთხოვნილებები კმაყოფილდება და იფარება, ძალზე განსხვავებულია სხვადასხვა კულტურებს შორის და მის ფარგლებში.

მაგალითად, ყველა კულტურას ურთიერთმოწონების სტანდარტული ქცევის თავისებური ფორმა გააჩნია. მიუხედავად იმისა, რომ იგი სექსუალური მოთხოვნილებების ზოგად ხასიათს უკავშირდება, მათი გამოხატვა სხვადასხვა კულტურებში – თავად სექსუალური აქტის ჩათვლით – ძალზე განსხვავებულია. დასავლურ კულტურაში, სექსუალური ურთიერთობის ჩვეულ მდგომარეობას წარმოადგენს, როდესაც ქალი ზურგზე წევს, ხოლო მამაკაცი მასზეა. ამგვარი პოზიცია აბსურდულად მიიჩნევა ბევრ სხვა საზოგადოებებში, სადაც იგივე აქტი გვერდიგვერდ მდგომარეობაში ხდება, ან ქალია ზემოთ, ან ქალი ზურგით არის მიბრუნებული მამაკაცთან, ან სხვა პოზიციებში. გზები, რომლითაც ადამიანები თავიანთი სექსუალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ცდილობენ, ჩანს, კულტურული გამოცდილებაა და არა გენეტიკურად თანდაყოლილი თვისება.

უფრო მეტიც, ადამიანს შეუძლია თავისი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების დაძლევა, რაც არ არსებობს ცხოველებს შორის. რელიგიურ მისტიკოსებს მარხვის შენახვა ძალზე დიდი ხნის მანძილზე შეუძლიათ. მრავალ ადამიანს შეუძლია მარტოხელა იყოს მთელი სიცოცხლის მანძილზე. ყველა ცხოველს, ადამიანის ჩათვლით, გააჩნია თვითშენარჩუნებისაკენ მისწრაფება, თუმცა, სხვა ცხოველებისაგან განსხვავებით, ადამიანებს შეუძლიათ ამ მისწრაფებას შეეწინააღმდეგონ, რისკის ქვეშ აყენებენ რა სიცოცხლეს, მაგალითად, ალპინიზმით ან რაიმე სხვა სახიფათო საქმიანობით, ან თუნდაც იმით, რომ შეუძლიათ თავი მოიკლას.

კულტურული მრავალგვარობა

აღსანიშნავია ადამიანური კულტურის მრავალგვარობა. ქცევის მიღებული ფორმები ერთი კულტურიდან მეორემდე ძალზე იცვლება და ხშირად რადიკალურად განსხვავდება იმისაგან, რასაც დასავლეთში მცხოვრები ადამიანები „ნორმალურს“ უწოდებენ. მაგალითად, თანამედროვე დასავლეთში, ჩვილების ან პატარა ბავშვების განზრახ მოკვდინება უმძიმეს დანაშაულად ითვლება; თუმცა ტრადიციულ ჩინურ კულტურაში ახლადდაბადებულ გოგონებს ხშირად გუდავდნენ, ვინაიდან გოგონების ყოლა, უფრო ზედმეტ ვალდებულებად ითვლებოდა ოჯახისათვის, ვიდრე შენაძენად.

დასავლეთში ხამანწკებს მიერთებენ, მაგრამ არ მიერთებენ კნუტებსა და ლეკვებს; თუმცა იგი დელიკატესად არის მიჩნეული მსოფლიოს ზოგიერთ ქვეყანაში. ებრაელები არ მიერთებენ ღორის ხორცს, თუმცა ინდოელები ღორის ხორცს მიერთებენ და თავს არიდებენ საქონლის ხორცს. დასავლელებს კოცნა სექსუალური ქცევის ნორმალურ გამოვლინებად მიაჩნიათ, მაშინ როდესაც ბევრი სხვა კულტურისათვის იგი ან გაუგებარია, ან ზიზღისმომგვრელი. ქცევის ყველა ეს თავისებურება, ფართო კულტურული განსხვავებების ასპექტებია, რაც ერთ საზოგადოებას გამოარჩევს მეორისაგან.

მცირე საზოგადოებები (მე-2 თავში განხილული, „მონადირეთა და შემგროვებელთა“ საზოგადოებების მსგავსად) ცდილობენ კულტურულად უნიფიცირებული იყვნენ, თუმცა თავად ინდუსტრიული საზოგადოებები კულტურულად მრავალგვარია, რომელიც მრავალ განსხვავებულ სუბკულტურას შეიცავს. დღეს, თანამედროვე დიდ ქალაქებში, მრავალი სუბკულტურული ერთობები გვერდიგვერდ ცხოვრობენ; მაგალითად, ვესტ ინდოელები, პაკისტანელები, ინდოელები, ბაგლადეშელები, იტალიელები, ბერძნები ლონდონის ცენტრის მიდამოებში ბინადრობენ. ყველა მათგანს შეუძლია ჰქონდეს საკუთარი ტერიტორია და ცხოვრების საკუთარი წესი.

კულტურული იდენტობა და ეთნოცენტრიზმი

ყოველ კულტურას ქცევის საკუთარი მოდელი გააჩნია, რაც უცხოდ ეჩვენება სხვა კულტურული საფუძვლების მქონე ადამიანებს. მაგალითის სახით, შეიძლება ავიღოთ ნაკირემას კულტურა, რომელიც აღწერილია ჰორას მაინერის (1956) ცნობილ გამოკვლევაში. მაინერმა განსაკუთრებული ყურადღება სხეულის რთულ რიტუალებს მიაქცია, რომელთაც ნარიკემა იყენებს; რიტუალებს, რომელთაც უცნაური და ეგზოტიკური ხასიათი აქვს. მისი მსჯელობა ნამდვილად იმსახურებს დაწვრილებით ციტირებას:

„მოთიან სისტემას, საფუძვლად უდევს ფუნდამენტური რწმენა, რომ ადამიანის სხეული მახინჯია და ახასიათებს ტენდენცია სისუსტისა და ავადმყოფობისაკენ. ამგვარ სხეულში განსახიერებული ადამიანის ერთადერთი იმედი, ამ მახასიათებლების თავიდან აცილებაა, რიტუალების და ცერემონიების მძლავრი ზეგავლენის გამოყენებით. ამ მიზნით, ყოველ ოჯახს გააჩნია თაყვანისცემის ერთი ან მეტი საგანი.... მათგან უმთავრესი მნიშვნელობისაა ყუთი ან სკივრი, რომელიც კედელშია ჩაშენებული. ამ სკივრში ინახება

მრავალი ამულეტი და მაგიური წამალი, რომელთა გარეშე, ადგილობრივი რწმენით, ვერავინ შესძლებს ცხოვრებას. ამ საშუალებებს სხვადასხვა დახელოვნებული პრაქტიკოსები იცავენ. ყველაზე უფლებამოსილი მათ შორის ექიმბაშებია, რომელთა დახმარება მნიშვნელოვანი საჩუქრებით უნდა იქნეს ანაზღაურებული. მაგრამ, ექიმბაშები თავიანთ პაციენტებს წამლებს კი არ აძლევენ, არამედ კარნახობენ, რა ინგრედიენტებია საჭირო წამლისათვის და შემდეგ ჩაიწერენ მათ რაღაც უბედეს და საიდუმლო ენაზე. ეს ჩანაწერი მხოლოდ ექიმბაშისათვის და სამკურნალო მცენარეების შემგროვებლებისთვის არის გასაგები, რომელიც კიდევ ერთი საჩუქრის ფასად ამზადებს სასურველ წამალს...

ნაკირემას წარმომადგენლებს, თითქმის პათოლოგიური შიში აქვთ და ასევე მოხიბლულნი არიან ბაგე-პირით, რომლის მდგომარეობა მთელ სოციალურ ურთიერთობებში ზებუნებრივი ზეგავლენის მქონედ არის მიჩნეული. თუ არ ჩატარდება ბაგე-პირის რიტუალი, მათ სჯერათ, რომ კბილები ჩამოუცვივდებათ, ღრძილებიდან სისხლდენა ექნებათ, ყბები მოექცევათ, მეგობრები მიატოვებენ და საყვარელი ქალები უარს ეტყვიან. მათ ასევე სჯერათ, რომ არსებობს მჭიდრო კავშირი ორალურ და მორალურ მახასიათებლებს შორის. მაგალითად, არსებობს ბავშვებისათვის პირის გამოვლების რიტუალი, რაც მიჩნეულია, რომ აუმჯობესებს მათ მორალურ თვისებებს.

სხეულის ყოველდღიური რიტუალი პირთან დაკავშირებულ მანიპულაციებსაც გულისხმობს. იმ ფაქტის საპირისპიროდ, რომ ეს ადამიანები ასე პუნქტუალურად ზრუნავენ პირის მოვლაზე, ეს რიტუალი გაუთვითცნობიერებულ უცხო ადამიანს აღმაშფოთებლად მიაჩნია. გადმომცეს, რომ არის რიტუალი, რომლის დროს მაგიური ფხვნილით მოფრქვეულ ღორის ჯაგარს პირში იდებენ, რასაც თან ახლავს ძლიერ ფორმალისებული მოძრაობების მთელი სერია (Miner, 1956, გვ. 503-4).

ვინ არიან ნაკირემალები და მსოფლიოს რომელ კუთხეში ცხოვრობენ ისინი? თავად უპასუხებთ ამ შეკითხვას და ასევე, აღწერილი სხეულის რიტუალის იდენტიფიცირებას შესძლებთ, თუ სიტყვა „ნაკირემა“-ს უკუღმა წაიკითხავთ. თითქმის ყველა ნაცნობი აქტივობა უცნაურად მოგეჩვენებათ, თუ მას კონტექსტიდან ამოვიღებთ და არ განვიხილავთ, როგორც ადამიანების მთელი ცხოვრების გზის ნაწილს. დასავლური პიგიენური რიტუალები

არანაკლებ უცნაურია, ვიდრე წენარი ოკეანის რომელიღაც კუნძულზე არსებული ჯგუფების ჩვეულება, რომლის წევრები წინა კბილებს იძრობენ თავის გასაღამაზებლად, ან სამხრეთ ამერიკელი ტომების წარმომადგენლები, რომლებიც ფირფიტებს იმაგრებენ ტუჩებზე, წინ რომ წამოეწიოთ, ვინაიდან სჯერათ, რომ ასე უფრო მომხიბვლელნი არიან.

ჩვენ ვერ გავიგებთ ამ ქმედებებსა და ჩვეულებებს მთლიანი კულტურებისგან განცალკევებით, რომელთა ნაწილსაც ისინი შეადგენენ. ნებისმიერი კულტურა შესწავლილ უნდა იქნეს საკუთარი მნიშვნელობებისა და ღირებულებების თვალსაზრისით – რაც სოციოლოგიის მთავარი საზრუნავია. სოციოლოგები ისწრაფვიან, როგორც კი შესაძლებელია, თავიდან აიცილონ ეთნოცენტრიზმი, რომელიც სხვა კულტურებზე მსჯელობისას, მათ საკუთარ კულტურას ადარებს. იმის გამო, რომ კულტურები ასე მკვეთრად განსხვავდებიან, გასაკვირი არ არის, რომ სხვა კულტურიდან მოსულ ადამიანებს ხშირად უძნელდებათ სიმპატიით განიმსჭვალონ განსხვავებული კულტურის იდეებისა და ქცევის მიმართ.

სოციალიზაცია

ევოლუციის დაბალ საფეხურზე მყოფ ცხოველებს, როგორიცაა მწერების უმეტესი სახეობები, შეუძლიათ იზრუნონ თავიანთ თავზე მოზრდილთა მხრიდან ძალზე ცოტა დახმარებით ან სულაც მის გარეშე, დაბადებიდან ძალიან მცირე დროში. უმდაბლეს ცხოველებს არ აქვს თაობები იმის გამო, რომ „ახალგაზრდების“ ქცევა მეტ-ნაკლებად „მოზრდილების“ იდენტურია. თუმცა, ევოლუციის საფეხურზე აღმასვლის კვალდაკვალ, ეს დაკვირვებები სულ უფრო ნაკლებად გამოიყენება; უმაღლეს საფეხურზე მყოფმა ცხოველებმა უნდა ი ს წ ა ვ ლ ო ნ ქცევის შესაბამისი წესები. ძუძუმწოვრებს შორის ახალშობილები სრულიად უმწეონი არიან და თავიანთი უფროსების მზრუნველობის ქვეშ უნდა იყვნენ, ხოლო ადამიანის ახალშობილი ყველაზე უფრო უმწეოა. ბავშვი ვერ შეინარჩუნებს სიცოცხლეს დახმარების გარეშე, ყოველ შემთხვევაში, მისი ცხოვრების პირველი ოთხი ან ხუთი წლის მანძილზე.

ს ო ც ი ა ლ ი ზ ა ც ი ა არის პროცესი, რომლის დროსაც უმწეო (25) ბავშვი თანდათან გადაიქცევა თვითცნობიერ, მცოდნე და იმ კულტურის შემთვისებელ პიროვნებად, რომელშიც იგი დაიბადა. სოციალიზაცია არ არის „კულტურული დაპროგრამების“ მსგავსი რამ, სადაც ბავშვი პასიურად ითვისებს

იმ ზეგავლენებს, რასთანაც კონტაქტში შედის. სულ ახალდაბადებულ ბავშვსაც კი აქვს მოთხოვნილებები და საჭიროებები, რაც გავლენას ახდენს მის მომვლელზე: ასე რომ ბავშვი დაბადებიდანვე აქტიური არსებაა.

სოციალიზაცია სხვადასხვა თაობებს აკავშირებს ერთმანეთთან. ბავშვის დაბადება იმათ ცხოვრებას ცვლის, ვინც პასუხისმგებელია მის აღზრდაზე – და ისინიც, თავის მხრივ, ახალ გამოცდილებას იძენენ. მშობლობა, ჩვეულებრივ, ბავშვების აქტიუობას მშობლისას უკავშირებს მათი დარჩენილი სიცოცხლის მანძილზე. მოხუცი მშობლები მშობლებად რჩებიან მაშინაც კი, როდესაც ბებია-ბაბუები ხდებიან და ამით ქმნიან ახალ ურთიერთობებს, რაც სხვადასხვა თაობებს აერთიანებს. მიუხედავად იმისა, რომ კულტურის შეთვისების პროცესი ადრეულ ბავშვობაში გაცილებით ინტენსიურად მიმდინარეობს, ვიდრე უფრო გვიანდელ პერიოდში, სწავლა და შეგუება მთელი სიცოცხლის მანძილზე გრძელდება.

მომდევნო ქვეთავში, ჩვენ გაენაგრძობთ შემდეგი თემის განხილვას: „ბუნება“ და „აღზრდა“. პირველ რიგში, გავაანალიზებთ ინდივიდის განვითარებას ჩვილობიდან ადრეულ ბავშვობამდე, და მოვახდენთ ცვლილების ძირითადი სტადიების იდენტიფიცირებას.

არასოციალიზებული ბავშვები

როგორები იქნებოდნენ ბავშვები, როგორღაც, უფროსების გავლენის გარეშე რომ გაზრდილიყვნენ? ცხადია, რომ ვერცერთი ჰუმანური ადამიანი ვერ გაზრდიდა ბავშვს ადამიანური ზეგავლენის, როგორც ექსპერიმენტის, გარეშე. თუმცა, არსებობს რამდენიმე ფართოდ განხილული შემთხვევა ბავშვების შესახებ, რომლებმაც ცხოვრების ადრეული წლები ნორმალური ადამიანური კონტაქტების გარეშე გაატარეს.

„ავეირონელი ველური ბიჭი“

1800 წლის 9 იანვარს, სამხრეთ საფრანგეთში, სოფელ სენ-სერიინის მახლობელი ტყიდან უცნაური არსება გამოვიდა. მიუხედავად იმისა, რომ გამართული დადიოდა, იგი უფრო ცხოველს ჰგავდა, ვიდრე ადამიანს. მალე, იგი იდენტიფიცირებული იყო, როგორც დაახლოებით თერთმეტი ან თორმეტი წლის ბიჭი. იგი მხოლოდ მკვეთრ და უცნაურად მუდურ ხმებს გამოსცემდა. ცხადია, რომ ბიჭს წარმოდგენა არ ჰქონდა პირად ჰიგიენაზე; ბუნებრივ

საჭიროებებს, სადაც და როცა უნდოდა, მაშინ ითავებდა. იგი ადგილობრივმა პოლიციამ წაიყვანა და შემდეგ თავშესაფარში მოათავსეს. პირველ ხანებში, იგი მუდმივად ცდილობდა გაქცევას და დიდი გაჭირვებით აბრუნებდნენ უკან. იგი უარს ამბობდა ტანსაცმელზე და როგორც კი ჩააცმევდნენ, იმწამსვე ჩამოიგლეჯდა. არავითარ მშობელს არასდროს არ მოუთხოვია იგი.

ბავშვს სრული სამედიცინო შემოწმება ჩაუტარეს და ნორმიდან დიდი გადახრა ვერ დაადგინეს. როდესაც სარკეში ჩაახედეს, ჩანს, რომ დაინახა გამოსახულება, მაგრამ ვერ იცნო თავისი თავი. ერთხელ, იგი შეეცადა ხელი ჩაეგლო კარტოფილისთვის, რომელიც სარკეში დაინახა (სინამდვილეში, კარტოფილი მის უკან ეჭირათ). მრავალი მცდელობის შემდეგ, თავის მოუბრუნებლად, იგი მისწვდა კარტოფილს მხრების უკან. მღვდელმა, რომელიც ყოველდღიურად აკვირდებოდა ბიჭს, ასე აღწერა კარტოფილთან დაკავშირებული შემთხვევა:

„ყველა ეს მცირე დეტალი და ბევრი სხვა, რომელიც შეგვიძლია დავამატოთ, გვაფიქრებინებს, რომ ბავშვი არ არის მთლიანად მოკლებული აზრს, რეფლექსიას და გონებრივ ძალას. თუმცა, ვალდებული ვართ, ვთქვათ, რომ ყველა სხვა შემთხვევაში, თუ საქმე არ ეხება მის ბუნებრივ მოთხოვნილებებს ან მადის დაკმაყოფილებას, მასში მხოლოდ ცხოველის ქცევა შეიძლება დავინახოთ. თუკი მას რაიმე შეგრძნებები გააჩნია, ისინი არ იწვევს არავითარ აზრებს. მას არ შეუძლია თავისი შეგრძნებები ერთმანეთს შეადაროს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მის სულს, გონებას და სხეულს შორის კავშირი არ არსებობს...“ (Shattuck 1980, p. 69; Lane 1976).

მოგვიანებით ბიჭი პარიზში გადაიყვანეს და მუდმივად ცდილობდნენ მის გადაქცევას „ცხოველიდან ადამიანად“. ძალისხმევა მხოლოდ ნაწილობრივი წარმატებით დასრულდა. მან თავის მოვლა ისწავლა, დათანხმდა ტანსაცმლის ტარებას და დამოუკიდებლად ჩაცმა ისწავლა, თუმცა არ ინტერესდებოდა სათამაშოებითა და თამაშებით და მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას დაეუფლა. რამდენადაც შეგვიძლია ვთქვათ, მისი ქცევისა და რეაქციების დეტალური აღწერის საფუძველზე, ეს იმიტომ არ ხდებოდა, რომ იგი გონებრივად ჩამორჩენილი იყო. როგორც ჩანს, მას ან არ უნდოდა, ან არ შეეძლო სრულად დაუფლებოდა ადამიანურ მეტყველებას. შემდგომი ცხოვრების მანძილზე მანძილზე მცირე პროგრესს მიაღწია და 1828 წელს, დაახლოებით ორმოცი წლის ასაკში გარდაიცვალა.

რა თქმა უნდა, სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ ამ სახის შემთხვევების ინტერპრეტაციას. შესაძლოა, ამ შემთხვევაში, გონებრივი გადახრა დაუდგენელი დარჩა. სხვა მხრივ, იმ გამოცდილებას, რომელიც ბავშვმა გამოიარა, შესაძლოა, მისთვის ფსიქოლოგიური ზიანი მიეყენებინა, რამაც ხელი შეუშალა დაუფლებოდა უნარებს, რასაც ბავშვების უმეტესობა ადრეულ ასაკში იძენს. თუმცა მაინც არსებობს საკმარისი მსგავსება მოცემულ შემთხვევასა და სხვა შემთხვევებს შორის, რომლებიც აღწერილი იყო იმის დასადასტურებლად, თუ როგორი შეზღუდული იქნებოდა ჩვენი შესაძლებლობები, რომ არ გვექონოდა ადრეული სოციალიზაციის ხანგრძლივი პერიოდი.

მოდით, უშუალოდ შევხედოთ ბავშვის განვითარების ადრეულ ფაზას. ამით შესაძლებლობა გვექნება უფრო სრულიად გავიგოთ ის პროცესები, რისი საშუალებითაც ჩველი ბავშვი „აღამიანად“ გადაიქცევა.

ჩველი ბავშვის ადრეული განვითარება აღქმის განვითარება

ყველა ჩველ ბავშვს დაბადებიდანვე აქვს უნარი, აღქმით მიღებული განსხვავებები აღმოაჩინოს და რეაქცია მოახდინოს მასზე (Richard & Light, 1986). ჩვეულებრივ, ფიქრობდნენ, რომ ახალშობილი მოზღვავებული შეგრძნებებით გადატვირთულია და მათი დიფერენცირების არავითარი საშუალება არა აქვს. ცნობილი ფსიქოლოგი და ფილოსოფოსი უილიამ ჯეიმსი თავის გამოკვლევაში წერს: „ჩველი, რომელსაც გარემომცველი სამყარო თვალების, ყურების, ცხვირის, კანისა და შიგნეულობის საშუალებით გარს ახვევია, მას ერთ უზარმაზარ ხმაურიან და ბუნდოვან უწესრიგობად აღიქვამს“. (James, 1890). ეს მოსაზრება, მეცნიერთა უმეტესობის მიერ აღარ მიიჩნევა ჩველი ბავშვების ქცევის სწორ დახასიათებად, ვინაიდან ახალდაბადებულ ბავშვებსაც კი შერჩევითი რეაქცია აქვთ გარემოს მიმართ.

დაბადებიდან ერთი კვირის შემდეგ, ჩველი მოხატულ ზედაპირს (ხაზები, კონცენტრული წრეები ან სახის-მსგავსი მოხაზულობა) უფრო ხშირად უყურებს, ვიდრე თუნდაც კაშკაშა ფერებით შეღებილ ერთგვაროვან ზედაპირს. ერთი თვის ასაკში, ეს აღქმითი უნარები ჯერ კიდევ სუსტია და გამოსახულებები, რომლებიც ერთი ფუტით მაინც არის დაშორებული, მისთვის უკვე ბუნდოვანი ხდება. იმ დროიდან, მხედველობის და სმენის უნარი სწრაფად ვითარდება. დაახლოებით ოთხი თვისა, ჩველი თვალს აყოლებს ოთახში მოძრავ ადამიანს.

მგრძნობელობა შეხების მიმართ და სიამოვნების განცდა სითბოზე ბავშვს დაბადებიდან აქვს.

ტირილი და ღიმილი

იმის გამო, რომ ჩვილი ბავშვები გამორჩევით რეაგირებენ თავიანთ გარემოცვაზე, მოზრდილები განასხვავებენ ჩვილის ქცევის სხვადასხვა ნიშნებს, ვარაუდობენ რა, რომ მიხედებიან, რა სურს ან სჭირდება მას. ითვლება, რომ ტირილი შიმშილსა და დისკომფორტზე მიუთითებს, ღიმილი ან სახის გარკვეული გამომეტყველება კმაყოფილებას ნიშნავს. სწორედ ამგვარი გაგება განიხილავს რეაქციებს, როგორც ბავშვის სოციალურ ქმედებებს. თუმცა, ამ პროცესში კულტურული მოსაზრებებიც ღრმად არის ჩართული. მისი კარგი მაგალითი ტირილია. მრავალ კულტურებში დღის უმეტესი ნაწილი ბავშვი ფიზიკურადაა დაცილებული დედას, ბავშვის საწოლში, ბავშვის ეტლში ან სათამაშო ადგილებში. ტირილი, ამ შემთხვევაში, იმის მანიშნებელია, რომ ბავშვს ყურადღება სჭირდება. სხვა კულტურებში, მრავალი თვის განმავლობაში, ახალშობილი დღის უმეტეს ნაწილს დედის სხეულთან უშუალო კონტაქტში ატარებს, მის ზურგზე მიმაგრებული. იქ, სადაც ამგვარ პრაქტიკას მისდევენ, დედამ მხოლოდ მაშინ შეიძლება მიაქციოს ყურადღება ბავშვს, როდესაც იგი ძალზე ძლიერ ტირის, რაც განსაკუთრებულ შემთხვევად ითვლება. როდესაც ბავშვი კრუნჩხვას იწყებს, ეს იმის ნიშანია, რომ მას ჭამა უნდა ან რაიმე სხვა განსაკუთრებული ყურადღება.

კულტურული განსხვავებები ღიმილის ინტერპრეტაციაშია ნაჩვენები. დაახლოებით ერთი თვის ან ექვსი კვირის ასაკში, ყველა ნორმალური ბავშვი, გარკვეულ ვითარებებში, იღიმება. ჩვილი გაიღიმებს, თუ მას დაანახებენ სახის მსგავს მოხაზულობას, სადაც თვალების ნაცვლად ორი წერტილია აღნიშნული. იგი ადამიანის სახის დანახვაზე მაშინაც იღიმება, როდესაც პირი დაფარული აქვთ ისე, თითქოს იგი არც არის. როგორც ჩანს, ღიმილი თანდაყოლილი რეაქციაა და არა დასწავლილი, ან სხვა მომდომარი სახის დანახვით გამოწვეული. ერთი მიზეზი, რაც ამაში გვარწმუნებს, ისაა, რომ ბავშვები თანდაყოლილი სიბრმავეთ, იმავე ასაკიდან იღიმებიან, როგორც მხედველობის მქონე ბავშვები, მიუხედავად იმისა, რომ სხვისი მიბაძვის არავითარი შანსი არა აქვთ. თუმცა სიტუაციები, სადაც ღიმილი მისაღებად არის მიჩნეული, სხვადასხვა კულტურებში სხვადასხვაგვარია; იგი დამოკიდებულია უფროსების

რეაქციაზე ბავშვის ღიმილის მიმართ. ბავშვებს არ სჭირდებათ ღიმილის დასწავლა, მაგრამ მათ უნდა შეითვისონ, სად და როდის ითვლება მისაღებად ამის გაკეთება. ამიტომ, მაგალითად, ჩინელები „საზოგადოებრივ“ ადგილებში გაცილებით ნაკლებად იღიმებიან, ვიდრე დასავლელები, ვთქვათ, უცხოეთთან შეხვედრისას.

ჩვილი ბავშვები და მომვლელები

ჩვილს დაბადებიდან სამ კვირაში შეუძლია განასხვაოს თავისი დედა ან მომვლელი სხვა ადამიანებისაგან. ჩვილი ჯერ კიდევ ვერ აღიქვამს სხვა ადამიანს, როგორც პირვნებას; მას უფრო გარკვეულ ნიშნებზე აქვს რეაქცია, თვალებზე, ხმაზე და იმაზე, თუ როგორ უჭირავთ ხელში. დედა ხვდება, რომ პატარამ იცნო, ვინაიდან ბავშვი ტირილს მხოლოდ მაშინ ანებებს თავს, როდესაც დედას (და არა ვინმე სხვას) ხელში აჰყავს; გამორჩეულად მას უღიმის, ხელებს უწვდის ან ტაშს შემოჰკრავს, მისი ოთახში შემოსვლისას; ან, როდესაც გადაადგილება, რაც შეიძლება ახლოს მიცოდეს მასთან. უგანდის კულტურის შესწავლისას, აინსვორთმა აღმოაჩინა, რომ ხვევნა-კოცნა დედების და ბავშვების ურთიერთობებში ძალზე იშვიათი იყო, თუმცა ტაშისკვრა სიამოვნების გამოსახატავად უფრო ხშირი იყო, ვიდრე ეს ევროპულ ოჯახებშია მიღებული (Ainsworth 1977).

ჩვილი ბავშვის უფრო მყარი შეთვისება თავის მომვლელთან დაბადებიდან მხოლოდ შვიდი თვის შემდეგ ხდება. ამ დრომდე კი დედასთან დაშორება განსაკუთრებულ პროტესტს არ იწვევს მასში და სხვა მომვლელების მიმართაც რეაქცია არ ეცვლება. დაახლოებით ამავე ასაკში, ბავშვები უფრო მეტად, გამორჩევით უღიმიან ადამიანებს, დაახლოებით ამავე სტადიაში ჩვილი, დედის, როგორც განსხვავებული ადამიანის, გაცნობიერებას იწყებს. ბავშვი აცნობიერებს, რომ დედა მაშინაც არსებობს, როდესაც მის თვალწინ არ არის და შეიძლება რაიმე სახის წარმოდგენაც ჰქონდეს მასზე. ეს, ასევე, დროის შეგრძნებასაც გულისხმობს, ვინაიდან ბავშვს ახსოვს დედა და ელოდება მის დაბრუნებას. რვა ან ცხრა თვის ბავშვს შეუძლია ეძებოს დამალული საგნები, იგი იწყებს იმის გაცნობიერებას, რომ საგნები დამოუკიდებლად არსებობენ, მიუხედავად იმისა, იმ წუთას არიან თუ არა მის თვალწინ.

სელმა ფრაიბერგი (Selma Fraiberg) აღწერს ჩვილის ქცევის ამ ფაზას ნაშრომში, რომელიც მიზნად ისახავს, ინფორმაცია მიაწოდოს მშობლებს ბავშვის განვითარების შესახებ.

„გყავთ თუ არა ექვსი-შვიდი თვის ბავშვი, რომელიც თქვენი ცხვირიდან სათვალის ჩამოძრობას ცდილობს? თუ გყავთ, თქვენ ძალზე გჭირდებათ ეს რჩევა: როდესაც ბავშვი მისწვდება სათვალეს, მოიძრეთ იგი და ჯიბეში ჩააცურეთ, ან დივანზე, ბალიშის უკან ჩადეთ (და თ ა ვ ა დ არ დაგავიწყდეთ სად გადამალეთ). თავს ნუ შეიწუხებთ იმაზე, რომ ეს მალულად გააკეთოთ, დაანახეთ ბავშვს, რომ დამალეთ იგი. იგი არ დაიწყებს მის ძებნას. იგი იმ ადგილს შეხედავს, სადაც ბოლოს ნახა სათვალე – თქვენს ცხვირს – შემდეგ კი ინტერესს დაკარგავს მის მიმართ. იგი არ ეძებს სათვალეს, ვინაიდან არ წარმოუდგენია მისი არსებობა, როდესაც არ ხედავს მას.

როდესაც ბავშვი, დაახლოებით ცხრა თვისაა, ძველ ხრიკებს ნულარ ენდობით. თუ დაინახა, რომ მოიძრეთ სათვალე და დივანზე ბალიშის ქვეშ შეაქურეთ, იგი გადასწევს ბალიშს და ხელს სტაცებს თქვენს სათვალეს. იგი მიხვდა, რომ საგანი, შესაძლოა, შენ თვალწინ არ იყოს და მაინც არსებობდეს! ან შეიძლება თვალი მიაღვენოს მის გადაადგილებას თქვენი ხელიდან სამალავამდე და აქტიურად ეძებოს იქ. ეს უზარმაზარი წინგადადგმული ნაბიჯია განვითარებაში და ნაკლებად სავარაუდოა მშობლებმა ვერ შეამჩნიონ, რომელთა სათვალეები, საყურეები, ჩიბუხები, კალმისტრები და გასაღების ბუდეები არა მარტო ხელიდან ეცლებათ მათ პატრონებს, არამედ დამალვასაც აღარ ექვემდებარება. მშობლები, რომელთა ბავშვები განვითარების ამ სტადიაში არიან, ნაკლებად არიან დაინტერესებულნი პრობლემის თეორიული ასპექტებით, როგორც აქ არის ნაჩვენები; თუმცა თეორიას ყოველთვის შეუძლია პრაქტიკული სარგებლობის მოტანა. ჩვენ ჯერ კიდევ დაგვრჩა რამდენიმე ხრიკი. მოდი, ამას შევეცადოთ: დაე, დაინახოს ბავშვმა, როგორ შეაქურებთ სათვალეს ბალიშის ქვეშ. მიეცით მოძებნის საშუალება და შემდეგ აიძულეთ დააბრუნოს სათვალე; შემდეგ კვლავ გადამალეთ, უკვე მეორე ბალიშის ქვეშ. ბავშვი უკვე დაიბნა. იგი, სათვალეს პ ი რ ვ ე ლ ი ბალიშის ქვეშ დაუწყებს ძებნას, პირველ სამალავში, მაგრამ არ მოძებნის მეორეში. ეს ნიშნავს, რომ ბავშვი სათვალის არსებობას მაშინ აღიქვამს, როცა დამალულია, თუმცა მხოლოდ ერთ ადგილას, პირველ სამალავში, სადაც მისი ძებნა წარმატებული იყო. როდესაც ბავშვი ვეღარ

პოულობს სათვალეს პირველი ბალიშის ქვეშ, იგი იქვე განაგრძობს ძებნას, თუმცა თავში არ მოსდის აზრი, მეორე სამალავში ან სადმე სხვაგან ეძებოს სათვალე. საგანი მაინც შესაძლებელია გაქრეს. რამდენიმე კვირის შემდეგ, იგი განაგრძობს ძებნას პირველი სამალავიდან მეორემდე და ამ გზაზე მივა იმის აღმოჩენამდე, რომ საგანი შეიძლება გადაადგილებულ იქნეს ადგილიდან ადგილზე და, ამასთან ერთად, მუდმივად არსებობდეს“ (Fraiberg 1959, p.p. 49-50).

ბავშვის ცხოვრების ადრეული თვეები დედისთვისაც შესწავლის პერიოდია. დედები და სხვები, რომლებიც ბავშვს უვლიან, მაგალითად, მამები ან უფროსი ბავშვები, სწავლობენ იმ ინფორმაციის გაცნობიერებას, რაც ბავშვის ქცევით გადმოიცემა და შესაბამისად რეაგირებენ მასზე. ზოგიერთი დედა გაცილებით მგრძნობიარეა ამ გამოვლინებების მიმართ, ვიდრე სხვები; სხვადასხვა კულტურულ გარემოში სხვადასხვა გამოვლინებებია ხაზგასმული და რეაქციაც განსხვავებულია მასზე. ბავშვის ქცევის „წაკითხვა“, რასაც დედა აკეთებს, დიდ ზეგავლენას ახდენს იმ ურთიერთქმედებაზე, რაც დედასა და შვილს შორის წარმოიქმნება. მაგალითად, ერთმა დედამ ბავშვის მოუსვენრობა, შესაძლოა, გადაღლად ჩათვალოს და ლოგინში ჩააწვინოს; მეორემ იგივე ქცევა, შესაძლოა, იმის მიმანიშნებლად მიიღოს, რომ ბავშვს სურს, რომ გაართონ. დედები, ხშირად, საკუთარი მახასიათებლების პროექტირებას ახდენენ თავიანთ პატარებზე, ასე რომ, ვისაც უჭირს გაწონასწორებული მზრუნველი ურთიერთობის დამყარება ბავშვთან, შესაძლოა, ფიქრობდეს, რომ პატარა აგრესიულად და უარყოფითად არის განწყობილი მის მიმართ.

გარკვეული ადამიანების მიმართ მიჯაჭვულობის ფორმირება ძირითად ათვლის წერტილს აღნიშნავს სოციალიზაციაში. თავდაპირველი ურთიერთობა, ჩვეულებრივ, დედასა და შვილს შორის ძლიერ გრძნობებზეა აგებული და ამის საფუძველზე დასაწყისს იღებს სოციალური დასწავლის კომპლექსური პროცესები.

სოციალური რეაქციების განვითარება

ჩვილ ბავშვს, დედასა და ბავშვის სხვა მომვლელებს შორის ურთიერთობა, ბავშვის დაბადებიდან დაახლოებით ერთი წლის თავზე, იცვლება. ამ დროს ბავშვი არა მარტო ლაპარაკს იწყებს, არამედ ფეხზე დგომაც შეუძლია – ბავშვების უმეტესობა დამოუკიდებლად სიარულს დაახლოებით თოთხმეტი თვიდან იწყებს. ორი-სამი წლის ასაკში ბავშვები სულ უფრო მეტ უნარს

იძენენ, მათი ოჯახის წევრების ურთიერთქმედებების და ემოციების გასაგებად. ბავშვი სწავლობს, როგორ დაამშვიდოს და ასევე, როგორ გააღიზიანოს, სხვები. ორი წლის ბავშვები ძალზე განიცდიან, თუ ერთი მშობელი მეორეს უჯავრდება, და შეიძლება მოეხვიონ ერთს ან მეორეს, თუ რომელიმე დასანახადაა შეწუხებული. იგივე ასაკის ბავშვს ასევე შეუძლია გამოაჯავროს და ან ძმა, ან თუნდაც მშობელი.

დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ, ბავშვის ცხოვრების უმეტეს ნაწილს თამაში იკავებს. თავდაპირველად, ბავშვი უმთავრესად მარტო თამაშობს, თუმცა სულ უფრო მეტად მოითხოვს ვინმესთან თამაშს. ბავშვები, თამაშის საშუალებით, სულ უფრო აუმჯობესებენ კოორდინაციის უნარს და იწყებენ ცოდნის გაფართოებას მოზრდილთა სამყაროს შესახებ. ისინი ახალ უნარებს იძენენ და იმეორებენ მოზრდილთა ქცევებს.

თავის ადრინდელ ნაშრომში, მილდრედ პარტენმა ჩამოაყალიბა თამაშის განვითარების რამდენიმე კატეგორია, რომლებიც დღესაც საყოველთაოდ მიღებულია (Parten, 1932).

პირველად, პატარა ბავშვები გ ა ნ მ ა რ ტ ო ე ბ უ ლ დ ა მ ო უ კ ი დ ე ბ ე ლ თ ა მ ა შ შ ი არიან ჩაბმულნი. მაშინაც კი, როცა სხვა ბავშვებთან ერთად იმყოფებიან, მარტო თამაშობენ და არ აქცევენ ყურადღებას, რას აკეთებენ სხვები. ამას მოჰყვება პ ა რ ა ლ ე ლ უ რ ი ა ქ ტ ი ვ ო ბ ა, როდესაც ბავშვი იმეორებს, რასაც სხვა ბავშვები აკეთებენ, თუმცა ცდილობს არ ჩაერიოს მათ აქტივობებში. შემდეგ (დაახლოებით სამი წლის ასაკში) ბავშვები, სულ უფრო და უფრო, ა ს ო ც ი ა ც ი უ რ თ ა მ ა შ შ ი ერთვებიან, სადაც თავიანთ ქცევას სხვისას უკავშირებენ. ამ შემთხვევაში, ყოველი ბავშვი მოქმედებს, როგორც მას სურს, თუმცა მხედველობაში დებულობს, რას აკეთებენ სხვები და პასუხობს მათ. მოგვიანებით, დაახლოებით ოთხი წლის ასაკში, ბავშვები ეუფლებიან კ ო ო პ ე რ ა ტ ი უ ლ თ ა მ ა შ ს, სადაც ისინი უთავსებენ თავიანთ ქცევას სხვებისას, რაც მოითხოვს თითოეული ბავშვის სხვასთან თანამშრომლობას (მაგალითად, როგორიცაა „დედების და მამების“ თამაში).

ერთიდან ოთხი-ხუთი წლის ასაკის პერიოდში, ბავშვი ასევე ეჩვევა დისციპლინას და თვითწესრიგს. ერთი ასეთი საშუალება არის ფიზიკური მოთხოვნილებების კონტროლი და სათანადოდ მოქცევა. ბავშვები ეჩვევიან ტუალეტში სიარულს (ძნელი და გაწელილი პროცესია) და სწავლობენ ფაქიზად

ჭამას. ისინი ასევე სწავლობენ „დამოუკიდებელ ქცევას“ თავიანთი აქტივობის სხვადასხვა კონტექსტში, განსაკუთრებით მოზრდილებთან ურთიერთობისას.

დაახლოებით ხუთი წლის ასაკში, ბავშვი საკმაოდ ავტონომიური არსებაა, უკვე ჩვილი აღარ არის, არამედ თითქმის დამოუკიდებელია ოჯახში ცხოვრების ელემენტარულ რუტინაში. იგი მზად არის გადადგას ნაბიჯი გარე სამყაროში, შეუძლია მრავალი საათი გაატაროს მშობლების გარეშე და ამით არ შეწუხდეს. ბავშვი ინდივიდი ხდება. ადამიანებს ცხოველებისგან ყველაზე მეტად ის ასხვავებს, რომ ადამიანები თ ვ ი თ ც ნ ო ბ ი ე რ ნ ი არიან. როგორ უნდა გავიგოთ საკუთარი თავის შეცნობის გაჩენა – იმის გაცნობიერება, რომ ადამიანს განსხვავებული, სხვებისაგან განცალკევებული იდენტობა აქვს? დაბადებიდან პირველ თვეებში, ბავშვს ძალზე ცოტა ან სულაც არ გაეგება თავის გარემოში ადამიანებისა და სხვა ობიექტების განსხვავებების შესახებ და არა აქვს გაცნობიერებული საკუთარი თავი. ისეთი ცნებების გამოყენებას, როგორიცაა „მე“ და „თქვენ“, ბავშვები მხოლოდ ორი წლის ასაკიდან და მოგვიანებით იწყებენ. მხოლოდ თანდათანობით მიდიან ისინი იმის გაგებამდე, რომ სხვებს განსხვავებული, მათგან განცალკევებული იდენტობა, ცნობიერება და მოთხოვნილებები აქვთ.

ბავშვის განვითარების თეორიები

მეოხის პრობლემის წარმოქმნა დიდი კამათის საგანია და საკმაოდ განსხვავებულად განიხილება შეპირისპირებულ თეორიულ პერსპექტივებში. მნიშვნელოვანწილად, ეს იმიტომ ხდება, რომ ბავშვის განვითარების შესახებ ყველაზე ცნობილი თეორიები, სოციალიზაციის განსხვავებულ ასპექტებზე ამახვილებს ყურადღებას. უდიდესი ფსიქოლოგიისა და ფსიქონალიზის დამაარსებლის ზიგმუნდ ფროიდის მოღვაწეობა, ყველაზე მეტად კონცენტრირებულია იმაზე, თუ როგორ აკონტროლებს ბავშვი თავის ლტოლვებს, აგრეთვე ბავშვის განვითარების ემოციურ ასპექტებზე. ამერიკელი ფილოსოფოსი და სოციოლოგი ჯორჯ ჰერბერტ მილი უმთავრესად ყურადღებას უთმობს, თუ როგორ სწავლობენ ბავშვები ცნებების „მე“-სუბიექტი (I) და „მე“-ობიექტი (me) გამოყენებას. ბავშვის ქცევის შვეიცარელი მკვლევარი ჟან პიაჟე ბავშვის განვითარების მრავალ ასპექტებზე მუშაობდა, მაგრამ მისი ყველაზე ცნობილი ნაშრომები შემეცნებას ეძღვნება – გზას, რომლითაც ბავშვები სწავლობენ ი ფ ი ქ რ ო ნ საკუთარ თავზე და საკუთარ გარემოზე.

ფროიდი და ფსიქონალიზი

ზიგმუნდ ფროიდი, ექიმი ვენიდან, ცხოვრობდა 1856-1939 წლებში. მან ძლიერი ზეგავლენა მოახდინა თანამედროვე ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებაზე; ფროიდი მე-20 საუკუნის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოაზროვნეა. მისი იდეების გავლენა იგრძნობა ხელოვნებაზე, ლიტერატურასა და ფილოსოფიაზე, ისევე როგორც ადამიანურ სოციალურ მეცნიერებებზე. ფროიდი არა უბრალოდ ადამიანის ქცევის მეცნიერული მკვლევარი იყო, არამედ ნევროტული პაციენტების მკურნალობას ეწეოდა. ფსიქონალიზი მის მიერ შექმნილი თერაპიის ტექნიკას გულისხმობს, რაც საშუალებას აძლევს პაციენტებს თავისუფლად ისაუბრონ თავიანთ ცხოვრებაზე, განსაკუთრებით იმაზე, თუ რა შეუძლიათ გაიხსენონ თავიანთი ცხოვრების ადრეული გამოცდილების შესახებ. ფროიდი მივიდა დასკვნამდე, რომ ის, რაც უმთავრესად მართავს ჩვენს ქცევას, არ არის ცნობიერი შიშა, და გულისხმობს ლტოლვების დაძლევის მეთოდების შენარჩუნებას ზრდასრულ ასაკში, რომელიც ცხოვრების ადრეულ ასაკში ჩამოყალიბდა. ადრეული ბავშვობის გამოცდილების დიდი ნაწილი, ჩვენი ცნობიერი მეხსიერებისთვის დაკარგულია, მიუხედავად იმისა, რომ ეს გამოცდილება ის საფუძველია, რაზეც ჩვენი თვითცნობიერება ჩამოყალიბდა.

პიროვნების ჩამოყალიბება

ფროიდის მიხედვით, ბავშვი მომთხოვნი არსებაა, ენერგიით აღსავსე, რასაც თავად ვერ აკონტროლებს, თავისი სრული უმწეობის გამო. ბავშვმა უნდა გაიგოს, რომ მისი მოთხოვნილებები და სურვილები, შესაძლოა, ყოველთვის მყისიერად არ შესრულდეს – ეს მტკივნეული პროცესია. ფროიდის თვალსაზრისით, ჩვილ ბავშვს საჭმლისა და სასმელის გარდა, მოთხოვნილება ეროტიკულ დაკმაყოფილებაზეც აქვს. ფროიდი არ გულისხმობდა, რომ ჩვილ ბავშვებს იმგვარი სექსუალური სურვილები აქვთ, როგორც უფროს ბავშვებს და მოზრდილებს. „ეროტიკული“, ამ შემთხვევაში, ეხება სხეებთან ახლო და სასიამოვნო სხეულებრივი კონტაქტის ზოგად მოთხოვნილებას.

როგორც ფროიდი აღწერს, ადამიანის ფსიქოლოგიური განვითარება ძლიერი დაძაბულობის პროცესია. ბავშვი პროგრესულად ითვისებს თავისი მისწრაფებების კონტროლს, თუმცა იგი მძლავრ მოტივაციად რჩება არაცნობიერში. ფროიდი, რამდენიმე ტიპიურ სტადიას ასხვავებს ჩვილისა და უფრო მოზრდილი ბავშვის განვითარებაში. იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას

უთმობს განვითარების იმ სტადიას - დაახლოებით ოთხი-ხუთი წლის ასაკში - რომელშიც ბავშვების უმეტესობას შეუძლია უარი თქვას მშობლებთან მუდმივ ურთიერთობაზე და უფრო ფართო სოციალურ სამყაროში შეაბიჯოს. ფროიდი დროის ამ მონაკვეთს *ოიდიპოსის* სტადიას უწოდებს. ადრეულ მიჯაჭვულობას, რასაც ჩვილები და პატარა ბავშვები მშობლების მიმართ განიცდიან, ეროტიკული ელემენტი გააჩნია, ზემოაღნიშნული აზრის გათვალისწინებით. თუ ამგვარი მიჯაჭვულობა შემდეგშიც გრძელდება და ვითარდება, ბავშვის ფიზიკურ მომწიფებას თან ახლავს სექსუალური მიდრეკილებები საწინააღმდეგო სქესის მშობლის მიმართ. ეს არ ხდება, რადგან ბავშვები სწავლობენ მშობლების მიმართ ეროტიკული სურვილების დათრგუნვას.

პატარა ბიჭები ხვდებიან, რომ ისინი „დედის კალთას“ ვეღარ ჩამოეკიდებიან. ფროიდის მიხედვით, ბიჭი ძლიერ ანტაგონიზმს განიცდის საკუთარი მამის მიმართ, იმის გამო, რომ მამას სექსუალური უფლებები აქვს დედაზე. ეს არის ოიდიპოსის კომპლექსის საფუძველი. ოიდიპოსის კომპლექსი დაიძლევა, როდესაც ბავშვი დათრგუნავს როგორც ეროტიკულ მიდრეკილებას დედისკენ, ასევე ანტაგონიზმს მამის მიმართ (ეს უმთავრესად არაცნობიერ დონეზე ხდება). ეს ავტონომიური მეობის განვითარებაზე მიუთითებს იმიტომ, რომ ბავშვი თავად დაშორდა მშობლებზე ადრინდელ დამოკიდებულებას, განსაკუთრებით, დედაზე დამოკიდებულებას.

ქალის განვითარების ფროიდისეული კონცეფცია გაცილებით ნაკლებადაა დამუშავებული. იგი ფიქრობს, რომ აქ ბიჭების შემთხვევაში აღწერილი პროცესების საწინააღმდეგო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. პატარა გოგონა თრგუნავს მამის მიმართ აღძრულ თავის ეროტიკულ სურვილებს; ცდილობს დაძლიოს დედის არაცნობიერი უარყოფა და ისეთივე გახდეს, როგორც დედა - „ქალური“. ფროიდის აზრით, ის, თუ როგორ გაუმკლავდებიან ბავშვები ოიდიპოსის კომპლექსს, ძლიერ ზეგავლენას ახდენს შემდგომ ურთიერთობებზე, განსაკუთრებით, სექსუალურ ურთიერთობებზე, რომელსაც ინდივიდი ამყარებს.

კრიტიკა

ფროიდის თეორიები ხშირად ყოფილა გაკრიტიკებული და ზოგჯერ ძალზე მტრული გამოხმაურებაც ჰქონდა. ზოგიერთი ჩვილი ბავშვების ეროტიკული სურვილების ქონას უარყოფდა, და ასევე, უარყოფდნენ თეზისს,

რომ ის, რაც ხდება ჩვილობაში და ადრეულ ბავშვობაში, აყალიბებს ღტოლვების მართვის არაცნობიერ მოდელებს, რაც მთელ ცხოვრებას გასდევს. ფემინისტ კრიტიკოსებს მიაჩნიათ, რომ ფროიდის თეორია, უმეტესწილად, მამაკაცურ გამოცდილებას განიხილავს და ძალზე ცოტა ყურადღებას უთმობს ქალის ფსიქოლოგიას. ფროიდის იდეები დღესაც ძლიერ ზეგავლენას ახდენს. მაშინაც, თუ მთლიანობაში არ ვიზიარებთ მის იდეებს, ზოგიერთი მათგანი არ არის საფუძველს მოკლებული. თითქმის უტყუარია, რომ არსებობს ღტოლვების მართვის მოდელებზე დაფუძნებული ადამიანური ქცევის არაცნობიერი ასპექტები, რომელიც, პირველ რიგში, ადრეულ ბავშვობაში ყალიბდება.

ჯ. პ. მიდის თეორია

ჯ. პ. მიდის (1863-1931) წარმომავლობა და ინტელექტუალური კარიერა, უმეტესწილად, სრულიად არ ჰგავდა ფროიდისას. მიდი უპირველესად ფილოსოფოსი იყო, რომელიც თითქმის მთელი ცხოვრება ჩიკაგოს უნივერსიტეტში ასწავლიდა. იგი საკმაოდ ცოტას წერდა, ხოლო მისი წიგნი „აზროვნება, პიროვნება და საზოგადოება“ (1934), რომელმაც სახელი გაუთქვა მიდს, სტუდენტებმა შეკრიბეს მისივე ლექციური ჩანაწერების და სხვა წყაროების საფუძველზე; ამ ნაშრომმა შექმნა თეორიული სააზროვნო ტრადიციის ძირითადი საფუძველი – ს ი მ ბ ო ლ უ რ ი ი ნ ტ ე რ ა ქ ც ი ო ნ ი ზ მ ი; მიდის იდეებმა, ძალზე ფართო გავლენა მოახდინა სოციოლოგიაზე. (სიმბოლური ინტერაქციონიზმის შესახებ შემდგომი მსჯელობა იხილეთ 24-ე თავში „სოციოლოგიური თეორია“). ამასთან ერთად, მიდის ნაშრომში მოცემულია ბავშვის განვითარების ძირითადი სტადიების ინტერპრეტაცია, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა მეობის გრძნობის წარმოქმნას.

არსებობს, რამდენიმე საინტერესო დამთხვევა მიდისა და ფროიდის თვალსაზრისებს შორის, თუმცა მიდი ადამიანის პიროვნულობას განიხილავს, როგორც ნაკლებად დამოკიდებულს დაძაბულობაზე. მიდის მიხედვით, როგორც პატარა, ასევე მოზრდილი ბავშვები სოციალურ არსებებად ყალიბდებიან, უპირველეს ყოვლისა, მათ გარშემო მეოფთა ქმედებების მიბადებით. ამ აზრით, ერთ-ერთი მთავარი საშუალება თამაშია. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თამაშის დროს პატარა ბავშვები ხშირად მოზრდილებს ბაძავენ. პატარა „აცხობს“ ტალახის ნამცხვარს, როდესაც ნახა მოზრდილი როგორ ამზადებდა, ან თხრის პატარა ნიჩბით, როდესაც ბაღში საქმიანობას დააკვირდა. ბავშვების

თამაში თანდათან ვითარდება უბრალო მიბაძვიდან უფრო რთულ თამაშებად, სადაც ოთხი-ხუთი წლის ბავშვი მოზრდილის როლს ასრულებს. მიდი ამას უწოდებს – სხვისი როლის აღებას – იმის დასწავლას, თუ როგორია სხვა ადამიანის „ქურქში“ ყოფნა. მხოლოდ ამ სტადიაში იძენენ ბავშვები საკუთარი მეობის განვითარებულ შეგრძნებას. ბავშვები აღწევენ საკუთარი თავის, როგორც დამოუკიდებელი აგენტის - როგორც „მე“-ობიექტის - გააზრების შესაძლებლობას, ხედავენ რა საკუთარ თავს სხვების თვალით.

მიდის მიხედვით, თვითცნობიერებას ვაღწევთ, როდესაც ვსწავლობთ „მე“ (ობიექტის) „მე“ (სუბიექტისაგან) განსხვავების დანახვას. „I“ ანუ „მე“ (სუბიექტი) არასოციალიზებული პატარა ბავშვია, სპონტანური სურვილების და ღტოლვების ნაზავი. „me“ ანუ „მე“ (ობიექტი) მიდის თვალსაზრისით არის სოციალური პიროვნება. მიდის მიხედვით, ინდივიდები აყალიბებენ თვითცნობიერებას, როდესაც იწყებენ საკუთარი თავის გაგებას ისე, როგორადაც სხვები ხედავენ მათ. როგორც ფროიდი, ასევე მიდი თვლიან, რომ ბავშვი ხუთი წლის ასაკში დამოუკიდებელი აგენტი ხდება, რომელსაც შეუძლია საკუთარი თავის შეცნობა და უშუალოდ ოჯახის კონტექსტის გარეთ მოქმედება. ფროიდის მიხედვით, ეს ოდიპოსის სტადიის შედეგია, მაშინ როდესაც მიდი თვლის, რომ ეს თვითცნობიერების განვითარებული უნარის შედეგია.

მიდის მიხედვით, ბავშვის განვითარების შემდგომი ეტაპი ღებება, როდესაც ბავშვი რვა-ცხრა წლის ასაკს აღწევს. ეს არის ასაკი, როდესაც ბავშვები ორგანიზებულ თამაშებში უფრო მონაწილეობენ, ვიდრე არასისტემურ „გართობაში“. მხოლოდ ამ პერიოდში იწყებენ ბავშვები საყოველთაო დ ი რ ე - ბ უ ლ ე ბ ე ბ ი ს ა და მ ო რ ა ლ ი ს გაგებას, რომლის მიხედვითაც იმართება სოციალური ცხოვრება. ორგანიზებული თამაშების შესწავლით, გასაგები ხდება თამაშის წესები და სამართლიანობისა და თანასწორი მონაწილეობის ცნებები. სწორედ ამ პერიოდში ხდება ბავშვი იმას, რასაც მიდი განზოგადებულ სხვას უწოდებს - ძირითად ღირებულებებსა და მორალურ წესებს, რასაც გულისხმობს კულტურა, რომელშიც ბავშვი ვითარდება. მიდი ყოველივე ამას უფრო გვიანდელ ასაკს მიაწერს, ვიდრე ფროიდი, თუმცა, ამ თვალსაზრისით, მათი იდეები მაინც აშკარად მსგავსია.

მიდის შეხედულებები ფროიდის შეხედულებებზე ნაკლებად წინააღმდეგობრივია. ისინი არ შეიცავს ამდენ საოცარ იდეას და არ ეფუძნება

პიროვნების არაცნობიერის თეორიას. მიდის თეორია თვითცნობიერების განვითარების შესახებ, დამსახურებულად ითვლება ძალზე გავლენიან თეორიად. მეორე მხრივ, მიდის შეხედულებები არასოდეს გამოცემულა სრული სახით და ისინი მნიშვნელოვანია, უფრო როგორც დამაფიქრებელი მიხედვრები, ვიდრე როგორც ბავშვის განვითარების ძირითადი ინტერპრეტაცია.

პიაჟე: კოგნიტური განვითარება

ჟან პიაჟეს მოღვაწეობის გავლენა ძალზე მცირედ ჩამოუვარდება ფროიდისას. პიაჟე 1896 წელს დაიბადა შვეიცარიაში, სადაც ცხოვრების უმეტესი ნაწილი ჟენევაში ბავშვის განვითარების ინსტიტუტის ხელმძღვანელობას მიუძღვნა. მან გამოაქვეყნა ნაშრომებისა და სამეცნიერო წერილების ძალზე დიდი რაოდენობა, რაც არა მხოლოდ ბავშვის განვითარებას განიხილავს, არამედ ასევე, განათლების, აზროვნების ისტორიის, ფილოსოფიისა და ლოგიკის საკითხებს მოიცავს. პიაჟე, თავის ნაყოფიერ სამეცნიერო მუშაობას სიკვდილამდე, 1980 წლამდე აგრძელებდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ფროიდი ასე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ბავშვობის ასაკს, უშუალოდ ბავშვები მას არასოდეს შეუსწავლია. მისი თეორია მოზრდილი პაციენტების ფსიქოთერაპიული მკურნალობის პერიოდში, დაკვირვების შედეგად ჩამოყალიბდა. მიდიც, ასევე, უშუალოდ ბავშვებს არ შეისწავლიდა; იგი, თავის იდეებს ფილოსოფიური მსჯელობის კონტექსტში ამუშავებდა. ამის საპირისპიროდ, პიაჟემ თავისი ცხოვრების მეტი ნაწილი ჩვილების, პატარა და უფრო მოზრდილი ბავშვების ქცევაზე დაკვირვებას მოანდომა. მისი შრომების უმეტესი ნაწილი, უმთავრესად, ინდივიდების განსაზღვრულ რიცხვზე დაკვირვებას ეფუძნებოდა, ვიდრე დიდი შერჩევითი ერთობლიობის შესწავლას. ამასთან, იგი აცხადებდა, რომ მისი ძირითადი მიგნებები ბავშვის განვითარებაში მისაღებია ყველა კულტურისთვის.

კოგნიტური განვითარების სტადიები

პიაჟე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ბავშვის მიერ სამყაროს აქტიურად გაცნობიერების უნარს. ბავშვები პასიურად კი არ ისრუტავენ ინფორმაციას, არამედ გამოარჩევენ და იაზრებენ, რასაც ხედავენ, ესმით და გრძნობენ გარემომცველ სამყაროში. მის მიერ ბავშვებზე დაკვირვებისა და მათი აზროვნების მიმართულებებზე მრავალი ექსპერიმენტის შედეგად, პიაჟემ

დაასკვნა, რომ ადამიანები, ცხოვრების მანძილზე, კოგნიტური განვითარების რამდენიმე გარკვეულ სტადიას გაივლიან – ანუ სწავლობენ თავიანთი თავისა და მათი გარემოცვის გ ა ა ზ რ ე ბ ა ს. ყოველი სტადია გულისხმობს ახალი ჩვევების შეძენას, რაც დამოკიდებულია წინა სტადიის წარმატებულ დასრულებაზე.

პირველი სტადია – სენსომოტორული – გრძელდება დაბადებიდან ორ წლამდე. დაბადებიდან დაახლოებით ოთხ თვემდე, ბავშვი ვერ განასხვავებს საკუთარ თავს გარემოსაგან. მაგალითად, ბავშვს არ ესმის, რომ მისი მოძრაობა იწვევს მისი სათამაშოს ჩხაკუნს; საგნებსა და ადამიანებს ვერ ასხვავებს და არ გაეგება, არსებობს თუ არა რაიმე მისი თვალთახედვის იქით. როგორც აღრეულმა კვლევებმა გვიჩვენეს, ბავშვები თანდათან სწავლობენ ადამიანების საგნებისაგან გამორჩევას, და თანდათან ხვდებიან, რომ როგორც ერთი, ისე მეორე მათი უშუალო აღქმის გარეშეც არსებობს. ამ აღრეულ სტადიას პიაჟე ს ე ნ ს ო მ ო ტ ო რ უ ლ ს უწოდებს, ვინაიდან ბავშვები შეგრძნებებით სწავლობენ, უმთავრესად, საგნების შეხებითა და მათი მანიპულირების საშუალებით ერკვევიან გარემოცვაში. ამ სტადიის ძირითადი მიღწევაა, რომ ბავშვი ძალზე ახლოსაა იმის გაგებასთან, რომ მის გარემოს გარკვეული და მყარი თვისებები გააჩნია.

შემდგომ სტადიას, რომელსაც პრე-ოპერაციული სტადია ეწოდება, პიაჟემ თავისი კვლევის დიდი ნაწილი მიუძღვნა. ეს ფაზა გრძელდება ორი წლის ასაკიდან შვიდ წლამდე; ამ დროს ბავშვები ენას ეუფლებიან და უკვე შეუძლიათ, სიტყვების გამოყენებით, საგნებისა და წარმოდგენების სიმბოლური სახით გამოხატვა. მაგალითად, ოთხი წლის ბავშვს ხელების მოძრაობით შეუძლია „თვითმფრინავს“ მიბადოს. პიაჟე ამ ფაზას პრე-ოპერაციულს იმიტომ უწოდებს, რომ ამ ასაკში ბავშვებს ჯერ კიდევ არ შეუძლიათ თავიანთი განვითარებადი გონებრივი შესაძლებლობების სისტემატური სახით გამოყენება. განვითარების ამ სტადიაზე ბავშვებს ეგოცენტრიზმი ახასიათებთ. პიაჟე ამ ცნებას ეგოიზმს კი არ უკავშირებს, არამედ ბავშვის ტენდენციას, სამყაროს ინტერპრეტაცია მხოლოდ საკუთარი პოზიციიდან მოახდინოს. მაგალითად, ბავშვს არ ესმის, რომ სხვები საგნებს მათგან განსხვავებულ პერსპექტივაში ხედავენ. როდესაც ბავშვს წიგნი ხელში უჭირავს და შეიძლება დასვას შეკითხვა სურათის შესახებ, რომელიც წიგნშია, იგი ვერ აცნობიერებს, რომ მის წინ მჯდომი ადამიანი წიგნის მხოლოდ გარეკანს ხედავს.

პრე-ოპერაციულ სტადიაზე მყოფ ბავშვებს არ შეუძლიათ ჰქონდეთ გაბმული საუბარი ვინმესთან. ეგოცენტრულ მეტყველებაში, თითოეული ბავშვის ლაპარაკი, ამა თუ იმ ზომით, არ არის დაკავშირებული იმასთან, თუ რას იტყვის წინა მოსაუბრე. ბავშვები ერთად ლაპარაკობენ, თუმცა არა ერთმანეთთან იმ აზრით, როგორც ეს მოზრდილებში ხდება. განვითარების ამ ფაზაში, ბავშვებს არა აქვთ აზროვნების კატეგორიების ზოგადი გაგება, რასაც მოზრდილები თავისთავად ცხადად მიიჩნევენ: ცნებებს, როგორიცაა მიზეზობრიობა, სისწრაფე, წონა ან რიცხვი. მაშინაც კი, როდესაც ბავშვი ხედავს, რომ წყალი მაღალი და ვიწრო ჭურჭლიდან გადმოისხა უფრო დაბალ და ფართო ჭურჭელში, მას არ ესმის, რომ წყლის რაოდენობა იგივე რჩება – იმის გამო, რომ წყლის ნიშნული უფრო დაბალია, იგი ასკვნის, რომ ახალ ჭურჭელში ნაკლები წყალია.

მესამე ფაზა, ანუ კონკრეტული ოპერაციული სტადია, გრძელდება შვიდი წლის ასაკიდან თერთმეტ წლამდე. ამ ფაზაში ბავშვები ეუფლებიან აბსტრაქტულ, ლოგიკურ ცნებებს. მათ შეუძლიათ, დიდი სიძნელეების გარეშე, დაეუფლონ ისეთ იდეებს, როგორიცაა მიზეზობრიობა. განვითარების ამ ფაზაში ბავშვი ხვდება მცდარ მსჯელობას, რასაც შეიცავს აზრი, რომ ფართო ჭურჭელში ნაკლები წყალია, ვიდრე ვიწროში, მაშინაც კი, თუ წყლის დონე განსხვავებულია. ბავშვს უკვე შეუძლია მათემატიკური მოქმედებების ჩატარება, როგორიცაა გამრავლება, გაყოფა და გამოკლება. ამ სტადიაში მყოფი ბავშვები გაცილებით ნაკლებ ეგოცენტრულები არიან. პრე-ოპერაციულ სტადიაში, თუ გოგონას შეეკითხებიან, „რამდენი და გყავს?“, მას შეუძლია სწორად უპასუხოს „ერთი“; მაგრამ, თუ შეეკითხებიან, „რამდენი და ჰყავს შენს დას?“, იგი გიპასუხებთ „არცერთი“, ვინაიდან ვერ ხედავს საკუთარ თავს, თავისი დის თვალთახედვით. კონკრეტულ ოპერაციულ სტადიაზე კი ბავშვს ასეთ კითხვაზე სწორი პასუხის გაცემა ადვილად შეუძლია.

თერთმეტიდან თხუთმეტ წლამდე ასაკს პიაჟე უწოდებს ფორმალურ ოპერაციულ პერიოდს. ყმაწვილობის პერიოდში, განვითარებად ბავშვს შეუძლია გაიაზროს ძალზე აბსტრაქტული და ჰიპოთეტური იდეები. ამ ასაკის ბავშვებს, პრობლემასთან პირისპირ დგომისას, შეუძლიათ გადახედონ მისი გადაჭრის ყველა გზებს და თეორიულად განიხილონ ისინი იმისათვის, რომ მიაღწიონ შედეგს. ფორმალურ ოპერაციულ სტადიაზე ახალგაზრდა ყმაწვილი შეიძლება მიხვდეს, თუ რატომაა ზოგიერთი შეკითხვა „ეშმაკური“. კითხვაზე

„რა არსებებია პუდელები და ძაღლები?“, ბავშვმა შეიძლება მისცეს სწორი ან არასწორი პასუხი (სწორი პასუხი „პუდელები“), თუმცა იგი მიხედება, თუ რატომ არის პასუხი სწორი და შეაფასებს მასში ნაგულისხმევ იუმორს.

პიაჟეს მიხედვით, განვითარების პირველი სამი სტადია უნივერსალურია; თუმცა ყველა მოზრდილი როდი აღწევს ფორმალურ ოპერაციულ სტადიას. ფორმალური ოპერაციული აზროვნების განვითარება ნაწილობრივ განათლების პროცესზეა დამოკიდებული. მოზრდილები, რომლებსაც შეზღუდული საგანმანათლებლო მიღწევები აქვთ, აგრძელებენ უფრო კონკრეტული სახით აზროვნებას და ეგოცენტრიზმის მნიშვნელოვან კვალს ინარჩუნებენ.

კრიტიკა

მარგარეტ დონალდსონმა ეჭვი შეიტანა პიაჟეს შეხედულებაში, რომ ბავშვები მოზრდილებთან შედარებით გაცილებით ეგოცენტრულები არიან (Donaldson 1979). მისი აზრით, ამოცანები, რომლებსაც პიაჟე ბავშვებს უსახავდა, უფრო მოზრდილის შეხედულებით იყო წარმოდგენილი, ვიდრე იმ ენაზე, რომელიც მათთვის გასაგები იქნებოდა. ზოგიერთ სიტუაციაში ეგოცენტრიზმი მსგავსადვე ახასიათებს მოზრდილ ადამიანებსაც. მის დასადასტურებლად დონალდსონი ბრიტანელი პოეტი ლორი ლის ავტობიოგრაფიიდან ნაწყვეტის ციტირებას ახდენს, როდესაც იგი, პატარა ბიჭი, პირველად მივიდა სკოლაში.

„ის პირველი დღე სკოლაში, ფურცელში ნახვრეტების კეთებაში გავატარე; სახლში რომ ვბრუნდებოდი, სიბრაზეს ძლივს ვიკავებდი.

„რაშია საქმე, საყვარელო? არ მოგეწონა სკოლაში?“

„მათ არ მომცეს პრეზენტი.“

„პრეზენტი? რა პრეზენტი?“

„მათ მითხრეს, რომ მომცემდნენ პრეზენტს.“

„იცი, დარწმუნებული ვარ, მათ ეს არ გითხრეს“

„კი, მითხრეს!“ მათ თქვეს: „თქვენ ხართ ლორი ლი, არა? კარგი; იჯექი აქ ჯერჯერობით“. მე, მთელი დღე ვიჯექი, მაგრამ ვერ მივიღე ის. მე აღარ დაებრუნდები იქ“ (Lee, 1965, p.50).

აქ სიტყვების თამაშია – for the Present - „ჯერჯერობით“; სიტყვასიტყვით - „საჩუქრისთვის“ ნიშნავს).

მოზრდილის პოზიციიდან, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ბავშვმა არასწორად, კომიკური აზრით, გაიგო მასწავლებლის ინსტრუქცია. თუმცა, უფრო ღრმად თუ

ჩავაკვირდებით, დონალდსონის აზრით, მოზრდილებმა ვერ გაუგეს ბავშვს, ვერ გაუგეს ფრაზის ორაზროვნებას „იჯექი აქ ჯერჯერობით ან საჩუქრისათვის (for the Present)“. აქ მოზრდილია და არა ბავშვი ეგოცენტრიზმში დასადანაშაულებელი.

პიაჟეს ნაშრომები მკაცრად არის გაკრიტიკებული, მისი მეთოდების გათვალისწინებით. როგორ შეგვიძლია განზოგადების მოხდენა, როცა საქმე ეხება აღმოჩენებს, რომელიც დაფუძნებულია ერთ ქალაქში მცხოვრები ბავშვების მცირე რიცხვის გამოკვლევაზე? თუმცა, უნდა ითქვას, რომ პიაჟეს იდეების უმეტესმა ნაწილმა გაამართლა მრავალ შემდგომ კვლევაში, რომელიც მათგან მომდინარეობს. მის მიერ დადგენილი განვითარების სტადიები, შესაძლოა, ნაკლებად მკაფიო იყოს, ვიდრე იგი აცხადებდა, მაგრამ დღეს მრავალი მისი იდეა ფართოდ არის აღიარებული.

კავშირები თეორიებს შორის

ფროიდის, მიდის და პიაჟეს პერსპექტივებს შორის არსებითი განსხვავებები არსებობს; მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია ვიმსჯელოთ ბავშვის განვითარების ერთიან სურათზე, რომელშიც ყველა მათგანის თეორიას დავესესხებით.

სამივე ავტორი იზიარებს აზრს, რომ ჩვილობის პირველ თვეებში, ბავშვს არა აქვს მკაფიო წარმოდგენა მისი გარემომცველი საგნებისა და ადამიანების ხასიათის შესახებ, ან საკუთარი იდენტობის შესახებ. დაახლოებით ცხოვრების პირველი ორი წლის განმავლობაში, განვითარებული ლინგვისტური უნარების ჩამოყალიბებამდე, ბავშვების უმეტესობის სწავლება არაცნობიერად (36) ხდება, ვინაიდან ბავშვს ჯერ არა აქვს საკუთარი თავის გაცნობიერების უნარი. ფროიდი, შესაძლოა, მართალი იყო, როცა აცხადებდა, რომ ადრეულ პერიოდში ჩამოყალიბებული ლტოლვების მართვის გზები – რაც კონკრეტულად დედასთან და მამასთან ურთიერთობას ეხება – მნიშვნელობას ინარჩუნებს უფრო გვიანდელ პიროვნულ ჩამოყალიბებაში.

სავსებით შესაძლებელია, რომ ბავშვები თვითცნობიერ არსებებად გახდომას სწავლობენ, მიდის მიერ შემოთავაზებული პროცესის მიხედვით - „მე“ (სუბიექტი) და „მე“ (ობიექტის) განსხვავებით. თუმცა, როგორც პიაჟე აღნიშნავდა, ბავშვებმა, რომლებმაც შეიძინეს საკუთარი თავის შეცნობის უნარი, ინარჩუნებენ აზროვნების ეგოცენტრულ მოდელს. ბავშვის ავტონომიურობის

განვითარება, ალბათ, უფრო მეტ ემოციურ სიძნელეებს შეიცავს, ვიდრე მიდი ან პიაჟე აცნობიერებდნენ, და სადაც განსაკუთრებით შესაფერისი ფროიდის იდეებია. შესაძლებლობა მართო ადრეული ლტოლვები, შესაძლოა, ზეგავლენას ახდენდეს იმაზე, თუ როგორ შეძლებს ბავშვი წარმატებით დაძლიოს კოგნიტური სტადიები, რომელზეც პიაჟე მიუთითებს.

იქამდე, განსაკუთრებით ფროიდისა და მიდის შესახებ მსჯელობისას, უმთავრესად ყურადღება მიპყრობილი გვქონდა ჩვილობასა და ადრეულ ბავშვობაზე და არა უსაფუძვლოდ, ვინაიდან ცხოვრების პირველი წლები სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. რა შეგვიძლია ვთქვათ ცხოვრების გზის უფრო გვიანდელ ფაზებზე? ყოველი ადამიანის ცხოვრება გაივლის მრავალ ასეთ ფაზას, ბავშვობიდან, ყრმობიდან და ახალგაზრდობიდან, შუა ხანობამდე და მოხუცობამდე. წინამდებარე თავის ადრეული ქვეთავებისგან განსხვავებით, ჩვენ შევხედავთ ამას არა იმდენად ინდივიდის თვალსაზრისით, არამედ იმის მიხედვით, თუ როგორ არის სოციალურად ორგანიზებული განვითარების ეს ფაზები. ვინაიდან ჩვენ გვჭირდება ინდივიდის განვითარების გაგება მის ფართო სოციალურ კონტექსტში.

ცხოვრების გზა

ის მრავალფეროვანი გარდაქმნები, რომლის გავლაც ინდივიდებს მათი ცხოვრების მანძილზე უწევთ, ერთი შეხედვით, ბიოლოგიურად უნდა იყოს ფიქსირებული – ბავშვობიდან ზრდასრულობამდე და საბოლოოდ სიკვდილამდე; თუმცა, აქ საქმე უფრო რთულადაა. ადამიანის ცხოვრების გზის სტადიები, თავისი ბუნებით, სოციალურია, ისევე როგორც ბიოლოგიური. მათზე, საზოგადოების მოცემულ ტიპში, გავლენას ახდენს როგორც კულტურული განსხვავებები, ასევე ცხოვრების მატერიალური პირობები. მაგალითად, თანამედროვე დასავლეთში, სიკვდილი ჩვეულებრივ ხანდაზმულ ასაკთან კავშირში მოიაზრება, ვინაიდან ადამიანების უმრავლესობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა სამოცდაათი წელი და მეტია. თუმცა ტრადიციულ საზოგადოებებში, მეტი ადამიანი ვერ აღწევდა სიბერეს და უფრო ახალგაზრდა ასაკში კვდებოდა.

ბავშვობა

მრავალი ჩვენგანი ფიქრობს ბ ა ვ შ ვ ო ბ ა ზ ე, როგორც ცხოვრების ნათელ და გამორჩეულ ეტაპზე. „ბავშვები“, ჩვენი აზრით, განსხვავდებიან „ჩვილებისა“ და „ახალფეხადგმულებისაგან“. ბავშვობაში იგულისხმება ჩვილობასა და ყმაწვილობის დადგომას შორის არსებული პერიოდი. თავად ბავშვობის ცნების გააზრება, მსგავსად ჩვენი სოციალური ცხოვრების მრავალი სხვა ასპექტისა, მხოლოდ ბოლო ორი-სამი საუკუნის წინ დაიწყო. ტრადიციულ კულტურებში, ახალგაზრდები პირდაპირ გადადიოდნენ ხანგრძლივი ბავშვობიდან სამუშაო როლებზე ერთობების ფარგლებში. ფრანგი ისტორიკოსი ფილიპ არიესი ამტკიცებდა, რომ „ბავშვობა“, როგორც განვითარების ცალკე ფაზა, შუა საუკუნეებში არ არსებობდა (Aries, 1973). შუა საუკუნეების ევროპულ მხატვრობაში, ბავშვები გამოსახულები იყვნენ, როგორც „პატარა მოზრდილები“. მათ მოზრდილი ადამიანების სახეები და უფროსების მსგავსი ჩაცმის სტილი ჰქონდათ.

ფროიდი	მიდი
<p>ფროიდის მოსაზრება ბავშვის განვითარების შესახებ განსხვავებულია, ვინაიდან იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას ბავშვის განვითარებაში არაცნობიერსა და ემოციურ საწყისებს ანიჭებს. ფროიდის მიხედვით, ყოველი ინდივიდის პიროვნულობის ძირითადი ასპექტები, ცხოვრების ადრეულ პერიოდში ყალიბდება, განსაკუთრებით, როგორც დედასთან ურთიერთქმედების შედეგი. ვინაიდან ქცევის ეს ადრეული მაგალითები შეთვისებულია, სანამ ბავშვი სალაპარაკო ენის გამოყენებას დაეუფლება, ისინი არაცნობიერ დონეზე რჩება.</p> <p>ბავშვმა უნდა გაიგოს, რომ მისი მოთხოვნილებები არ შეიძლება ყოველთვის და სწრაფად იყოს დაკმაყოფილებული. ყველა დედა</p>	<p>მიდის მიდგომა, ზოგიერთ ფუნდამენტურ ასპექტში, განსხვავდება ფროიდის მიდგომისაგან. ფროიდი ექიმი და თერაპევტი იყო; მიდი – ფილოსოფოსი და სოციოლოგი. მას ნაკლებად აინტერესებდა ინდივიდუალური პიროვნების შინაგანი ემოციური ქმედებები; იგი უფრო სოციალური ურთიერთქმედების პროცესს აკვირდებოდა. არაცნობიერს, ფროიდთან შედარებით, მიდი გაცილებით ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა. დათრგუნვის იდეა მიდის ნაწერებში თითქმის არ ჩნდება. უფრო მეტიც, მიდი არ ცნობდა ფროიდის მოსაზრებას, რომ ჩვილობაში და ადრეულ ბავშვობაში განცდილი არსებითად მართავს ჩვენ შემდგომ გამოცდილებას. მიდისათვის, სოცია-</p>

<p>აჩვენებს თავის შვილს კვების დისციპლინას. ბავშვი თანდათანობით ეჩვევა თავშეკავებას – არაცნობიერად ბლოკავს თავის მოთხოვნებს სწრაფად დაიკმაყოფილოს საჭიროებები. ფროიდის მიხედვით, დათრგუნვა ბავშვის განვითარების ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებლების საფუძველია. ბავშვს როგორც ნეგატიური, ასევე პოზიტიური დამოკიდებულება აქვს დედის მიმართ, სადაც სიყვარული და ანტაგონიზმი შერეულია.</p> <p>ოიდიპოსისეულ გადანაცვლებას, რაც, ჩვეულებრივ, ოთხი ან ხუთი წლის ასაკში ხდება, ფროიდის თეორიაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს. იდეა მოდის ძველბერძნული მითიდან ოიდიპოსის შესახებ, რომელმაც არ იცოდა, ისე მოკლა თავისი მამა და დაქორწინდა დედაზე. ოიდიპოსის სტადიაში, ფართო საზოგადოება მოთხოვნას უყენებს ბავშვს, თავი დააღწიოს ემოციურ თავშესაფარს, რომელსაც ჩვილობაში დედა სთავაზობდა. ამ მოთხოვნის მთავარი აგენტი ოჯახის წევრებში მამაა, ბავშვისათვის უფრო მეტი ავტონომიის და დამოუკიდებლობის მისაცემად. ბავშვმა უნდა დათრგუნოს თავისი სიძულვილი მამის მიმართ და ამავე დროს უნდა დათრგუნოს თავისი ადრინდელი მიჯაჭვულობა დედაზე.</p>	<p>ლური სწავლების თვალსაზრისით, ყრმობა ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც ბავშვობა.</p> <p>მიდი ბავშვის განვითარებაში უდიდეს მნიშვნელობას თამაშს ანიჭებს. თამაშის წარმოსახვითი ასპექტების საშუალებით, ბავშვი სწავლობს სხვის ოსიროლს ალექს – სამყაროს დანახვას, როგორც სხვები ხედავენ მას და ეგოისტური თვალთახედვისგან განთავისუფლებას. ამ პროცესის შედეგად, ბავშვები განასხვავებენ „მე“-სუბიექტს „მე“-ობიექტისაგან; ეს „მე“-ობიექტი („me“) სოციალური პიროვნებაა, პიროვნება, როგორც სხვებზე რეაგირების შედეგი. გვიანდელ ბავშვობასა და ადრეულ ყმაწვილობაში ბიჭი ან გოგონა სწავლობენ განზოგადებული სხვის როლის შეთვისებას – უფრო აბსტრაქტული ნორმებისა და ღირებულებებისა, რაზეც უფრო ფართო საზოგადოებაა დაფუძნებული. ეს, როგორც ჩანს, უპირველეს ყოვლისა, ერთობლივი თამაშებით უნდა იყოს დასწავლილი.</p>
--	---

<p style="text-align: center;">პიაჟე</p> <p>ბავშვის განვითარების მესამე დიდი თეორეტიკოსი პიაჟე, განსხვავდება დანარჩენი ორი ავტორისაგან. პიაჟე, ფსიქოლოგი იყო და მისი იდეების უმეტესობა ბავშვებზე უშუალო დაკვირვებას ეფუძნება. ფროიდი და მიდი არ იკვლევდნენ ბავშვებს უშუალოდ. ფროიდისაგან განსხვავებით, მიდის მსგავსად, პიაჟეც ნაკლებ ყურადღებას ამახვილებდა არაცნობიერზე; თუმცა იგი მიდზე მეტს წერდა ბავშვის განვითარების ემოციურ მხარეზე.</p> <p>პიაჟეს თვალსაზრისით, ბავშვი თავდაპირველად ე გ ო ც ე ნ ტ რ უ ლ ი ა – იგი სამყაროს მხოლოდ მასში საკუთარი პოზიციის პერსპექტივიდან ხედავს. ბავშვებმა უნდა ისწავლონ, რომ სხვებიც არსებობენ, რომლებსაც შესაბამისი ფიქრები და გრძნობები გააჩნიათ, და მრავალ თვეს ანდომებენ, ჩასწვდნენ ცნებებს, რომლებიც მოზრდილებისთვის თავისთავად ცხადია; მაგალითად, სიჩქარის, სიმძიმის ან რაოდენობის ცნებებს. ენის დაუფლება ამგვარი ცნებების წვდომის არსებითი ნაწილია. გზა ინფანტილური ეგოცენტრიზმიდან სრულ ზრდასრულობამდე გადის რიგი განსხვავებული სტადიის საშუალებით.</p> <p>პიაჟე ამტკიცებს, რომ ყოველ ამ სტადიაში, ბავშვი თანდათან ზრდის</p>	
---	--

<p>თავის შესაძლებლობას, ჩასწვდეს აბსტრაქტულ ცნებებს და გაიგოს სხვების გრძნობები. დაახლოებით თხუთმეტ წლამდე ბავშვები ვერ ეუფლებიან ლოგიკისა და შემეცნების რთულ ცნებებს, თუმცა ზოგიერთი ბავშვი საერთოდ ვერ აღწევს განვითარების ამ საფეხურს.</p>	
---	--

ფროიდი, მიდი და პიაჟე - შედარებითი ანალიზი.

ბავშვები იგივე სამუშაოსა და გართობაში მონაწილეობდნენ, როგორც მოზრდილები; მათ არ ჰქონდათ საბავშვო სათამაშოები ან გართობები, რომლებიც ახლა თავისთავად ცხადად მიგვაჩნია.

მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე, ბრიტანეთში და დასავლეთის უმეტეს ქვეყნებში, შვიდი ან რვა წლის ბავშვებს ამუშავებდნენ, რაც ამჟამად მუშაობისათვის ძალზე ადრეულ ასაკად ითვლება. ფაქტობრივად, დღესაც ბევრი ქვეყანაა მსოფლიოში, სადაც ბავშვები სრული სამუშაო დღის განრიგით მუშაობენ, ხშირად ფიზიკურად რთულ გარემოებებში (მაგ.: ქვანახშირის მადარობებში) (UNICEF 1987). ის იდეა, რომ ბავშვებს განსაკუთრებული უფლებები აქვთ, და აზრი, რომ ბავშვის მუშაობა მორალურად მიუღებელია, სრულიად ახალი მიღწევაა.

ზოგიერთი ისტორიკოსი, რომელიც ავითარებს არიესის თვალსაზრისს, აცხადებს, რომ შუასაუკუნეების ევროპაში ადამიანების უმეტესობა გულგრილი იყო და მტრულადაც კი იყო განწყობილი თავისი ბავშვების მიმართ. თუმცა ეს თვალსაზრისი უარყოფილი იქნა სხვების მიერ და არ დასტურდება იმით, რაც დღემდე არსებული ტრადიციული კულტურების შესახებ ვიცით. ბევრი მშობელი, განსაკუთრებით დედები, იგივე სახის სიყვარულს ამჟღავნებდნენ თავიანთი შვილების მიმართ, რაც ჩვეულია დღეს. თუმცა „ბავშვობის“ ხანგრძლივი პერიოდის გამო, რასაც ჩვენ დღეს ვაცნობიერებთ, თანამედროვე საზოგადოებები, გარკვეული აზრით, უფრო „ბავშვზე ცენტრირებულია,“ ვიდრე ტრადიციული საზოგადოებები. როგორც მშობლობა, ასევე ბავშვობა სხვა სტადიებისგან უფრო აშკარად განსხვავებული გახდა, ვიდრე ეს ტრადიციულ ერთობებშია.

ხაზი უნდა გაესვას, რომ ბავშვზე ცენტრირებული საზოგადოება არ არის ის საზოგადოება, სადაც ყველა ბავშვი სიყვარულსა და ზრუნვას განიცდის მშობლების ან სხვა მოზრდილების მხრიდან. ბავშვებზე ფიზიკური და სექსუალური ძალადობა ოჯახური ცხოვრების ჩვეული ნიშანია დღევანდელ საზოგადოებაში – თუმცა ასეთი ძალადობის მთელი სისრულე მხოლოდ ახლო წარსულში გამოძხეურდა. ბავშვებზე ძალადობას პირდაპირი კავშირი აქვს იმასთან, რაც დღევანდელი საზოგადოებრივი სტანდარტებით, მიიჩნევა ბავშვების მიმართ ცუდ მოპყრობად ძველ ევროპაში.

შესაძლებელია, თანამედროვე საზოგადოებაში მიმდინარე ცვლილებების შედეგად, „ბავშვობა“, როგორც განსაკუთრებული სტატუსი, თანდათან გაქრეს. ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია, რომ ბავშვები დღეს „ისე სწრაფად იზრდებიან“, რომ ბავშვობისთვის დამახასიათებელი განსაკუთრებული ნიშნები კვლავ სუსტდება (Suransky 1982; Winn 1983). მაგალითად, სრულიად პატარა ასაკის ბავშვებსაც კი შეუძლიათ მოზრდილებისთვის განკუთვნილი სატელევიზიო პროგრამების ყურება, რის გამოც უფრო ადრე „შედიან მოზრდილთა სამყაროში“, ვიდრე ეს წინა თაობებს შეეძლოთ.

სიემაწვილე

„თინეიჯერის“ ცნება შედარებით ახალია. ბიოლოგიური ცვლილებები, რასაც სქესობრივი მომწიფება გულისხმობს (მომენტი, როცა პიროვნება სქესობრივად აქტიური და რეპროდუქციული ხდება), უნივერსალურია. თუმცა, მრავალ კულტურაში, ეს არ იწვევს იმ აურზაურსა და გაუგებრობას, რაც დამახასიათებელია ახალგაზრდებისათვის თანამედროვე საზოგადოებებში. როდესაც არსებობს ასაკობრივი ზღვარის სისტემა, გარკვეულ რიტუალთან ერთად, რაც პიროვნების ზრდასრულ ასაკში გადასვლას აღნიშნავს, ფსიქოსექსუალური განვითარების პროცესი, ძირითადად, უფრო ადვილად მოსაგვარებელია. ემაწვილებმა ტრადიციულ საზოგადოებებში ნაკლები უნდა „გადაივიწყონ“, ვიდრე მათმა თანატოლებმა თანამედროვე საზოგადოებებში, ვინაიდან ცვლილების მიმდინარეობა უფრო შენელებულია. ეს ისეთი დროა, როცა ჩვენ შვილებს აღარ მოეთხოვებათ ბავშვებად ყოფნა: მათ უნდა გადააგდონ თავიანთი სათამაშოები და მიატოვონ ბავშვური ჩვევები. ტრადიციულ კულტურებში, სადაც ბავშვები მოზრდილების გვერდიგვერდ მუშაობენ, ეს ბავშვობის „გადავიწყების“ პროცესი ნაკლებად მკაცრია.

ჩვენს დროში, „თინეიჯერად“ ყოფნის განსაკუთრებულობა დაკავშირებულია როგორც ბავშვის უფლებების გაფართოებასთან, ასევე ფორმალური განათლების პროცესთან. თინეიჯერები, ხშირად, უფროსების გზას მიჰყვებიან, თუმცა კანონებს ექვემდებარებიან როგორც ბავშვები. მათ, შესაძლოა, სურთ მეშაობა, თუმცა იძულებულნი არიან სკოლაში დარჩნენ. თინეიჯერები ბავშვობასა და ზრდასრულობას შორის იმყოფებიან, იზრდებიან რა საზოგადოებაში, რომელიც გამუდმებით იცვლება.

ახალგაზრდა ზრდასრულები

თანამედროვე მსოფლიოში, ახალგაზრდა ზრდასრულობა, პიროვნულ და სექსუალურ განვითარებაში, ჩანს, სულ უფრო მეტად იქცევა სპეციფიკურ სტადიად. დაახლოებით 20 წლის ასაკის ადამიანები, განსაკუთრებით შექმნილ ჯგუფებში და არა მარტო მათთან, „ტაიმ აუტს“ იყენებენ სამოგზაუროდ და სექსუალური, პოლიტიკური და რელიგიური გამოცდილების შესაძენად. ამგვარი „მორატორიუმის“ საჭიროება, ჩანს, გაიზრდება, თუ გავითვალისწინებთ თანამედროვე ვითარებაში განათლების პერიოდის ზრდას.

ზრდასრულები

დღეს, ახალგაზრდა ზრდასრულების უმეტესობას შეუძლია წინასწარ ჰქონდეს იმედი, რომ სიცოცხლე მოხუცებულობამდე გაუხანგრძლივდება. ძველ დროში, ცოტას თუ ჰქონდა ასეთი იმედიანი მომავლის მოლოდინი. ავადმყოფობით, ეპიდემიებით ან ტრავმებით გამოწვეული სიკვდილიანობა, გაცილებით ხშირი იყო წინათ, ყველა ასაკის ჯგუფებში, ვიდრე ეს დღეს არის; განსაკუთრებით დიდი რისკის ქვეშ მშობიარე ქალები იყვნენ, მაღალი სიკვდილიანობის გამო.

მეორე მხრივ, ზოგიერთი დაძაბულობა, რასაც დღეს განვიცდით, ნაკლებად მედავნდებოდა წინა ეპოქებში. ადამიანებს, ჩვეულებრივ, უფრო ახლო ურთიერთობა ჰქონდათ თავიანთ მშობლებთან და ნათესავებთან, ვიდრე დღევანელ უფრო მობილურ მოქალაქეებს; ხოლო ყოველდღიური საქმიანობა იგივე იყო, როგორიც მათ წინაპრებს ჰქონდათ. ჩვენს საზოგადოებაში, ძირითადი გაურკვევლობები უნდა გადაწყდეს ქორწინებაში, ოჯახურ ცხოვრებაში და სხვა სოციალურ კონტექსტებში. ჩვენ უფრო მეტად უნდა „მოვაწყოთ“ ჩვენი ცხოვრება, ვიდრე ამას წარსულში აკეთებდნენ. მაგალითად, სექსუალური და

საქორწინო კავშირები, უფრო ინდივიდის ინიციატივაზე და არჩევანზეა დამოკიდებული, ვიდრე მშობლების გადაწყვეტილებაზე. ეს გარემოება ინდივიდს უფრო დიდ თავისუფლებას ანიჭებს, თუმცა პასუხისმგებლობის გრძნობამ შეიძლება დაძაბულობები და სიძნელეები გამოიწვიოს.

საშუალო ასაკში შორსმჭვრეტელობის შენარჩუნებას ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. დღეს ადამიანების უმრავლესობა არ აპირებს „ერთი და იგივე საქმის კეთებას მთელი ცხოვრების მანძილზე“, როგორც ეს, ჩვეულებრივ, ტრადიციულ კულტურებშია მიღებული. ქალებმა და მამაკაცებმა, რომლებმაც თავიანთი ცხოვრება ერთ რომელიმე კარიერას მოანდომეს, შეიძლება აღმოაჩინონ, რომ ის დონე, რომელსაც საშუალო ასაკში მიაღწიეს, მათ არ აკმაყოფილებთ, ხოლო შემდგომი შესაძლებლობები აღარ არის. ქალებმა, რომლებმაც თავიანთი ადრეული ზრდასრული ასაკი ბავშვების აღზრდას მოანდომეს და რომელთა შვილებმა უკვე დატოვეს სახლი, შესაძლოა, საკუთარი თავი სოციალური ღირებულების არმქონედ იგრძნონ. „საშუალო-ასაკის კრიზისის“ ფენომენი სავსებით რეალურია ასაკს მიღწეული ადამიანებისთვის. პიროვნებამ შეიძლება იგრძნოს, რომ მან უარი თქვა ცხოვრების მიერ შემოთავაზებულ შესაძლებლობებზე, ან რომ ვეღარასდროს მიაღწევს იმ მიზნებს, რომელზეც ბავშვობიდან ოცნებობდა. მიუხედავად (40) ამისა, გარდამავალი პერიოდი არ გულისხმობს მორჩილებას ან ბნელით მოცულ უიმედობას; ბავშვური ოცნებებიდან განთავისუფლება, შესაძლოა, შვების მომგრველი იყოს.

სიბერე

საზოგადოების ადრეულ ფორმებში, მოხუცი ადამიანები, ჩვეულებრივ, დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ. „უხუცესების“ - მოხუცი ასაკის ადამიანების - სიტყვა, ჩვეულებრივ, მთავარი და გადამწყვეტი იყო ერთობის, როგორც მთელის, მნიშვნელოვან საქმეებში. როგორც მამაკაცების, ისე ქალების ავტორიტეტი ოჯახში, ასაკის მატებასთან ერთად იზრდებოდა. ამის საპირისპიროდ, ინდუსტრიულ ქვეყნებში, უფროს ადამიანებს, ჩანს, აკლდება ავტორიტეტი როგორც ოჯახში, ასევე უფრო ფართო სოციალურ ერთობაში. სამსახურიდან პენსიაზე გასვლის შემდეგ, ისინი შეიძლება უფრო გადარიბდნენ, ვიდრე წინათ. ამავე დროს, მოსახლეობაში მატულობს სამოცდახუთ წელს გადაცილებული ადამიანების რიცხვი; 1900 წელს, ბრიტანეთში, სამოცდახუთ

წელს გადაცილებული ადამიანების რიცხვი ოცდაათიდან ერთს შეადგენდა; დღევანდელი პროპორცია ხუთიდან ერთია.

მოხუცობის ასაკობრივი ზღვარის გადალახვა ტრადიციულ კულტურაში ხშირად იმ სტატუსის კულმინაციას აღნიშნავს, რისი მიღწევაც ინდივიდს შეუძლია. ჩვენს საზოგადოებაში პენსიაზე გასვლას სრულიად საწინააღმდეგო შედეგებთან მივყავართ. საკუთარი შვილებისაგან განცალკევებით ცხოვრება და ეკონომიკური სივრციდან გამოდევნა, უძნელებს მოხუც ადამიანებს, ცხოვრების ბოლო პერიოდი ღირსეულად გაატარონ. ხშირად ფიქრობენ, რომ ისინი, ვინც წარმატებით სძლევენ სიბერეს, საკუთარი შინაგანი რესურსებისკენ მიბრუნებით ახერხებენ ამას, ნაკლებად ინტერესდებიან რა გარე დახმარებებით, რაც სოციალურმა ცხოვრებამ უნდა შესთავაზოს. თუმცა, ეჭვი არ არის, რომ ეს ხშირად შეიძლება მართალი იყოს, ჩანს, საზოგადოებაში, სადაც ბევრი მოხუცი ფიზიკურად ჯანმრთელია, „გარესამყაროს თვალისმიდევნების“ სურვილი სულ უფრო და უფრო მოსალოდნელია. მოხუცმა ადამიანებმა, რომლებიც საქმიანობის გარეშე არიან დარჩენილნი, შესაძლოა, განახლება ჰპოვონ იმაში, რასაც „მესამე ასაკი“ ეწოდება (ბავშვობისა და ზრდასრულობის შემდეგ), რომელშიც განათლების ახალი ფაზა იწყება.

თაობათა ცვლა

შუასაუკუნეების ევროპაში, სიკვდილი გაცილებით მეტად დასანახი იყო, ვიდრე ეს დღეს არის. თანამედროვე მსოფლიოში ადამიანთა უმეტესობა საავადმყოფოს ჩაკეტილ გარემოში კვდება, ნათესავებსა და მეგობრებს ჩამოშორებული. დღეს, დასავლეთში სიკვდილი მრავალი ადამიანის მიერ განიხილება, როგორც ინდივიდუალური სიცოცხლის დასასრული და არა როგორც თაობათა განახლების პროცესი. რელიგიური რწმენის შესუსტებამ, ასევე, შეცვალა ჩვენი დამოკიდებულება სიკვდილის მიმართ. ჩვენთვის, სიკვდილი მსჯელობას არ ექვემდებარება. თავისთავად ცხადია, რომ ადამიანებს სიკვდილის ეშინიათ; ასე რომ, ექიმები ან ნათესავები საკმაოდ ხშირად უმაღლავნ სასიკვდილოდ დაავადებულ ადამიანს, რომ იგი მალე მოკვდება.

ელიზაბეთ კიუბლერ-როსის მიხედვით, სიკვდილის მოახლოვებასთან შეგუების პროცესი, სოციალიზაციის შეკუმშული პროცესია, რაც რამდენიმე სტადიას მოიცავს.

პირველი სტადია არის უ ა რ ე ო ფ ა – ინდივიდი უარყოფს მიიღოს ის, რაც ხდება. მეორე ფაზა – მ რ ი ს ხ ა ნ ე ბ ა ა, განსაკუთრებით იმათ შორის, ვინც შედარებით ახალგაზრდა კვდება და გული სწყდება, რომ სრულად ვერ იცხოვრა. მას მოსდევს – შ ე ვ ა ჭ რ ე ბ ი ს სტადია. ინდივიდი გარიგებას დებს ბედისწერასთან ან ღმერთთან, რომ მშვიდად მოკვდება, თუ მიეცემა უფლება მოესწროს, რომ დაინახოს რაიმე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მოვლენა, მაგალითად, ოჯახური ქორწინება ან დაბადება. მოგვიანებით, ინდივიდი ხშირად ვარდება დ ე პ რ ე ს ი ა შ ი. და ბოლოს, თუ ეს მდგომარეობა გადაილახება, იგი შეიძლება მივიდეს მ ი ღ ე ბ ი ს სტადიამდე, როდესაც მოახლოებული სიკვდილის წინაშე სიმშვიდე ისადგურებს.

კიუბლერ-როსი აღნიშნავს, რომ, როდესაც იგი მსმენელ აუდიტორიას ეკითხება, ყველაზე მეტად რა აშინებთ სიკვდილთან დაკავშირებით, ადამიანთა უმეტესობა ამბობს, რომ ეშინიათ შეუცნობლობის, ტკივილის, საყვარელ ადამიანებთან დაშორების, ან სანუკვარი გეგმების დაუმთავრებლად დატოვების.

მას მიაჩნია, რომ ეს ყველაფერი სინამდვილეში, მხოლოდ აისბერგის მწვერვალია. უმეტესად, რასაც სიკვდილს ვუკავშირებთ, არაცნობიერია, და თუ ჩვენ გვსურს მისაღები გზით მოვკვდეთ, ეს არაცნობიერი უნდა გამოვიტანოთ სინათლეზე. არაცნობიერად, ადამიანები საკუთარ სიკვდილს წარმოიდგენენ, როგორც მათი დასჯისთვის წინასწარგანზრახულს. თუ ისინი შესძლებენ მიხედნენ, რომ ეს ასოციაცია ირაციონალურია, რომ მათი ავადმყოფობა არ არის სასჯელი ცუდი ქმედებებისთვის, პროცესი გაადვილდება (Kubler-Ross 1987).

ტრადიციულ კულტურებში, სადაც ბავშვები, მშობლები და მოხუცები ხშირად ერთ სახლში ცხოვრობენ, ჩვეულებრივ, ცხადად აცნობიერებენ, რომ არსებობს კავშირი სიკვდილსა და თაობათა თანმიმდევრობას შორის. ინდივიდები საკუთარ თავს შეიგრძნობენ, როგორც ოჯახის და ერთობის ნაწილს, რაც განუსაზღვრელად გრძელდება, პიროვნული არსებობის წამიერების მიუხედავად. ასეთ ვითარებაში, სიკვდილი შეიძლება განხილულ იქნეს ნაკლები შემფოთებით, ვიდრე ეს ხდება თანამედროვე სამყაროს სწრაფად ცვალებად, ინდივიდუალისტურ სოციალურ პირობებში.

სოციალიზაცია და ინდივიდუალური თავისუფლება

იმის გამო, რომ სოციალური გარემო, სადაც ჩვენ დავიბადეთ და აღვიზარდეთ, ასეთ გავლენას ახდენს ჩვენს ქცევაზე, შესაძლოა, აღმოჩნდეს, რომ ჩვენ წართმეული გვაქვს ინდივიდუალობა ანუ თავისუფალი არჩევანი. ჩანს, ჩვენ უბრალოდ დაშტამპულები ვართ საზოგადოების მიერ ჩვენთვის წინასწარმომზადებული ფორმებით. ზოგიერთი სოციოლოგი ცდილობს სოციალიზაციაზე მიგვანიშნოს და უფრო ზოგადად, თავად სოციოლოგიაზეც – თითქოს ამაში იყოს საქმე; თუმცა ასეთი შეხედულება ძირეულად მცდარია. ის ფაქტი, რომ დაბადებიდან სიკვდილამდე ჩვენ ჩართულნი ვართ სხვებთან ურთიერთქმედებაში, რა თქმა უნდა, განაპირობებს ჩვენს პიროვნულობას, ღირებულებებს, რომლებიც გაგვაჩნია და ქცევას, რომელსაც ვახორციელებთ. თუმცა, სოციალიზაციაც, ასევე, ჩვენი ინდივიდუალობის და თავისუფლების საწყისშია. სოციალიზაციის გზაზე, თითოეული ჩვენგანი მოიპოვებს ი დ ე ნ ტ ო ბ ა ს და დამოუკიდებელი აზროვნებისა და ქმედების უნარს.

ეს თვალსაზრისი ადვილად გასაგები გახდება, თუ ენის დასწავლის მაგალითს მოვიტანთ. ენას, რომელსაც ბავშვობიდან ვსწავლობთ, არც ერთი ჩვენგანი არ იგონებს; ყველა ჩვენგანი შებოჭილი ვართ ლინგვისტური კანონების ზუსტი გამოყენებით. თუმცა, ამავე დროს, ენის ცოდნა ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორია, რომელიც შესაძლებელს ხდის ჩვენს თვითცნობიერებასა და შემოქმედების უნარს. ენის გარეშე ჩვენ არ ვიქნებოდით თვითშემშემცნებელი არსებები და ვიცხოვრებდით მეტ-ნაკლებად სრულად აქ-და-ახლას მიხედვით. ენის დაუფლება აუცილებელია ადამიანის ცხოვრების სიმბოლური სისავსისათვის, ჩვენთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური მახასიათებლების გაცნობიერებისათვის და გარესამყაროს პრაქტიკული დაუფლებისათვის.

შეჯამება

1. კულტურის ცნება, ყველაზე მნიშვნელოვანია სოციოლოგიაში. კულტურა გულისხმობს საზოგადოების წევრთა ან საზოგადოების ფარგლებში არსებული ჯგუფების ცხოვრების წესს, რაც მოიცავს ხელოვნებას, ლიტერატურას და ფერწერას, თუმცა გაცილებით ფართოა. ასევე, სხვა კულტურულ ჩამონათვალს, მაგალითად, რა აცვიათ ადამიანებს, მათ ჩვევებს, მათი სამუშაოს სახეს და რელიგიურ ცერემონიებს.

2. კულტურა იმის დიდი ნაწილია, რაც ჩვენ ადამიანებად გვაქცევს. თუმცა, როგორც ადამიანური არსებები, ჩვენ ასევე ვიზიარებთ საერთო

ბიოლოგიურ მემკვიდრეობას. ადამიანის მოდგმა გაჩნდა ბიოლოგიური ევოლუციის ხანგრძლივი პროცესის შედეგად. ადამიანები უმაღლესი ძუძუმწოვრების ჯგუფის ნაწილი არიან - პრიმატებისა, რომელთაგანაც მათ ფიზიოლოგიურად საკმაოდ ბევრი საერთო აქვთ.

3. სოციობიოლოგია, უპირველესად, მნიშვნელოვანია ცხოველის ქცევასთან დაკავშირებული აღმოჩენებით. სოციობიოლოგების მოსაზრებები ადამიანების სოციალური ცხოვრების შესახებ ძალზე სპეკულატურია. ჩვენი ქცევა გენეტიკურად არის განპირობებული, თუმცა ჩვენი გენეტიკური მონაცემები, სავარაუდოდ ჩვენი ქცევის პოტენციას განსაზღვრავს და არა ჩვენი აქტივობის ნამდვილ შინაარსს.

4. ადამიანებს არა აქვთ ინსტინქტები, დაუსწავლელი ქცევის რთული მაგალითების აზრით. მარტივი რეფლექსების ჯგუფი, პლუს ორგანული მოთხოვნილებები - ეს არის ადამიანის თანდაყოლილი მახასიათებლები.

5. ქცევის ფორმებს, რომლებიც ყველა ან ვირტუალურად ყველა კულტურაში გვხვდება, კულტურულ უნივერსალიებს უწოდებენ. ენა, ინცესტის აკრძალვა, ქორწინების ინსტიტუტები, ოჯახი, რელიგია და საკუთრება – კულტურული უნივერსალიების ძირითადი ტიპებია. თუმცა, ამ ზოგადი კატეგორიის ფარგლებში, არსებობს ქცევის მოდელებისა და ღირებულებების მრავალი ვარიაცია, სხვადასხვა საზოგადოებების მიხედვით.

6. ჩვენი კულტურის მახასიათებლებს სოციალიზაციის პროცესის საშუალებით ვსწავლობთ. სოციალიზაცია არის პროცესი, რომლის დროს, სხვა ადამიანებთან კონტაქტის საშუალებით, უმწეო ჩვილი თანდათან გადაიქცევა თვითცნობიერ და გონიერ ადამიანად, რომელიც მოცემულ კულტურაში გათვითცნობიერებულია.

7. ზიგმუნდ ფროიდის ნაშრომი შეიცავს მოსაზრებას, რომ ბავშვი ავტონომიურ არსებად მაშინ გადაიქცევა, როდესაც ისწავლის გარემოს მოთხოვნილებების იმ ძლიერ ლტოლვებთან დაბალანსებას, რაც არაცნობიერიდან მოდის. ჩვენი თვითცნობიერება არაცნობიერი ლტოლვების დათრგუნვის ხარჯზე შენდება.

8. ჯ. კ. მიდის მიხედვით, ბავშვი ცალკე აგენტად ყოფნის გაცნობიერებას მაშინ აღწევს, როცა სისტემატურად თვალყურს ადევნებს, როგორ ექცევიან მას სხვები. უფრო გვიანდელ სტადიაში, როდესაც ბავშვი ორგანიზებულ თამაშებში

მონაწილეობს და სწავლობს თამაშის წესებს, იგი „განზოგადებულ სხვას“ – ძირითად ღირებულებებსა და კულტურულ წესებს - აცნობიერებს.

9. ჟან პიაჟე რამდენიმე ძირითად სტადიას გამოარჩევს ბავშვის მიერ სამყაროს შეცნობის უნარში. ყოველი სტადია გულისხმობს ახალი შემეცნებითი უნარების შეძენას და დამოკიდებულია წინა უნარების წარმატებულ დასრულებაზე. პიაჟეს მიხედვით, შემეცნებითი განვითარების ეს სტადიები, სოციალიზაციის უნივერსალური ნიშან-თვისებებია.

10. სოციალიზაცია მთელი ცხოვრების მანძილზე გრძელდება. ცხოვრების ყოველ განსაზღვრულ ფაზას აქვს გარდამავალი პერიოდი, რომელიც გაგვიღებს უნდა იქნეს, ან კრიზისი, რომელიც უნდა გადაილახოს. ეს გულისხმობს სიკვდილსაც, როგორც პიროვნული არსებობის დასასრულს.

დამატებითი ლიტერატურა

Phillippe Aries, *Centuries of Childhood* (Hermondsworth: Penguin, 1973). კლასიკური – თუმცა წინააღმდეგობრივი – დისკუსია „ბავშვობის“, როგორც ადამიანის განვითარების განსაკუთრებული ფაზის, ისტორიული წარმოჩენის შესახებ.

Ruth P enedict, *Patterns of Culture* (New york; Mentor B ooks, 1946). კლასიკური გამოკვლევა კულტურული განსხვავებების შესახებ; დღესაც საინტერესო საკითხავია.

Ralf F asold, *The Sociolinguistic of Language* (Oxford: B lackwell, 199 1). საჭირო სახელმძღვანელო, რომელიც მოიცავს ენისა და კულტურის ბუნების მრავალ ასპექტს.

Elisabeth Kubler-Ross, *Living with Death and Dying* (London: S ouvenir Press, 1987) სიკვდილის მიმართ დამოკიდებულების ამაღელვებელი აღწერა.

Elly Singer, *Childcare and the Psychilogy of Development* (London: Routledge, 1992). დისკუსია ბავშვის აღზრდისა და ქალებისათვის ბავშვების სადღეღამისო ზრუნვის შემსუბუქების შესახებ.

Frances C . W aksler, *Studying the Social Worlds of Children: Sociological Readings* (London: Falmer, 1991). ტექსტების კრებული ბავშვების განვითარების შესახებ.

Raymond W illiams, *Culture* (Glasgow: F ontana, 1981) . სასარგებლო ზოგადი დისკუსია კულტურის ცნების შესახებ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ეკოლუცია	ოიდიპოსის კომპლექსი
ბუნებრივი შერჩევა	სოციალური მე (ობიექტი)
მუტაცია	განზოგადებული სხვა
სოციობიოლოგია	სენსომოტორული სტადია
ინსტინქტი	პრე-ოპერაციული სტადია
სუბკულტურა	ეგოცენტრიზმი
ეთნოცენტრიზმი	კონკრეტული ოპერაციული სტადია
შემეცნება	ფორმალური ოპერაციული სტადია
ფსიქონალიზი	ცხოვრების გზა

თავი 3

საზოგადოების ტიპები

ძირითადი ცნებები

უძველესი საზოგადოებები: მონადირეები და შემგროვებლები
მბუტის პიგმეები. პირვანდელი „სიუხვის საზოგადოებები?“

მესაქონლეთა და მიწათმოქმედთა საზოგადოებები
მესაქონლეთა საზოგადოებები. მიწათმოქმედთა საზოგადოებები

არაინდუსტრიული ცივილიზაციები ანუ ტრადიციული საზოგადოებები
მაიას ცივილიზაცია. ტრადიციული სახელმწიფოს ნიშან-თვისებები

თანამედროვე სამყარო: ინდუსტრიული საზოგადოებები
ბრიტანეთი, როგორც ინდუსტრიული საზოგადოების ნიმუში

პირველი, მეორე და მესამე მსოფლიოს საზოგადოებები
დაყოფის საწყისები. საბჭოთა კავშირი და მეორე მსოფლიოს საზოგადოებები.
მეორე მსოფლიოს დასასრული. მესამე მსოფლიოს საზოგადოებები. ინდოეთი,
როგორც მესამე მსოფლიოს ქვეყნის ნიმუში. მესამე მსოფლიოს სიღარიბე

ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნები

სოციალური ცვლილება დღეს: გლობალიზაცია

დასკვნა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

ინდუსტრიალიზაცია. ინდუსტრიული საზოგადოებები.. გლობალიზაცია.

კულტურული მრავალგვარობის გასაგებად, წარმოდგენა უნდა შევიქმნათ საზოგადოების სხვადასხვა ტიპებზე, რომლებიც ისტორიის მანძილზე არებობდა. წინამდებარე თავში, განვიხილავთ პრემოდერნული საზოგადოების ძირითად ტიპებს, თუმცა ყურადღებას გავამახვილებთ იმ ცვლილებებზე, რომლებმაც ახლო წარსულში გარდაქმნა სოციალური სამყარო. ამასთან ერთად, ვიმსჯელებთ მნიშვნელოვან გლობალურ მოვლენაზე, რომლის შედეგები დღეს ყველა ჩვენგანზე ახდენს გავლენას: სოციალური სისტემის მთელი ტიპის - მეორე სამყაროს საზოგადოებების ანუ საბჭოთა კომუნიზმის - გაქრობა.

პირველყოვლისა, განვიხილავთ საზოგადოების ზოგიერთ უძველეს ფორმას, რომლის საწყისები ათასწლეულებს ითვლის.

უძველესი საზოგადოებები: მონადირეები და შემგროვებლები

ამ პლანეტაზე ჩვენი არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში (მცირე დროის გამოკლებით), ადამიანები ცხოვრობდნენ მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებებში, მცირე ჯგუფების ან ტომების სახით, რომელიც ხშირად ოცდაათ-ორმოც კაცს ითვლიდა. მონადირეები და შემგროვებლები თავიანთ სარჩოს ნადირობით, თევზაობით და ბუნებაში არსებული საკვები მცენარეების შეგროვებით მოიპოვებდნენ. ეს კულტურები დღემდე არსებობს მსოფლიოს ზოგიერთ ნაწილში, მაგალითად, აფრიკის ზოგიერთ გვალვიან მხარეში და ბრაზილიისა და ახალი გვინეის ჯუნგლებში; თუმცა მონადირეთა და შემგროვებელთა კულტურების უმეტესი ნაწილი განადგურდა ან აბსორბაცია განიცადა დასავლური კულტურის გავრცელების შედეგად, ხოლო ისინი, რომელიც შემორჩა, საეჭვოა, შემდგომში ხელუხლებელი დარჩეს. ამჟამად მსოფლიოში მეოთხედ მილიონზე ნაკლები ადამიანია, რომლებსაც თავი გააქვთ მონადირეობითა და შემგროვებლობით – ანუ მოსახლეობის მხოლოდ 0,001 პროცენტი (იხილეთ დიაგრამა 3.1).

მოზრდილ საზოგადოებებთან შედარებით – განსაკუთრებით თანამედროვე საზოგადოებებთან, მაგალითად, როგორცაა ბრიტანეთი ან შეერთებული შტატები – მონადირეთა და შემგროვებელთა ჯგუფებში გაცილებით ნაკლები უთანასწორობაა. მათი ქონება სამონადირეო თოფებით,

მიწის დასამუშავებელი და სამშენებლო იარაღით, და საოჯახო და სამზარეულო მოწყობილობით შემოიფარგლება. ასე რომ, საზოგადოების წევრებს შორის, მატერიალური ქონების მხრივ, განსხვავება მცირეა – აქ არ იყოფიან მდიდრებად და ღარიბებად. მდგომარეობის ან რანგის მიხედვით განსხვავებას მხოლოდ ასაკი და სქესი განაპირობებს; მამაკაცები თითქმის ყოველთვის მონადირეები არიან. ხოლო ქალები აგროვებენ ბუნებრივ სარჩოს, ამზადებენ სადილს და ზრდიან ბავშვებს. შრომის განაილება მამაკაცებსა და ქალებს შორის ძალზე მნიშვნელოვანია: მამაკაცები მეტად იკავებენ საჯარო და ცერემონიებთან დაკავშირებულ პოზიციებს.

„უხუცესებს“ - ერთობაში ყველაზე ხანდაზმულ და გამოცდილ ადამიანებს - ჩვეულებრივ, ყველაზე მნიშვნელოვანი სიტყვა ეკუთვნით ჯგუფში ძირითადი გადაწყვეტილებების მიღებისას. თუმცა ქონების მხრივ არსებობს პატარა განსხვავებები თემის წევრებს შორის, განსხვავებები ძალაუფლების სფეროში გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე საზოგადოების უფრო მოზრდილ ტიპებში. მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებები, ჩვეულებრივ, „მონაწილეობითა“ - მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღებისას ან კრიზისის მოსაგვარებლად, ყველა მოზრდილი მამაკაცი იკრიბება.

მონადირეები და შემგროვებლები მთლად ქაოტურად არ გადაადგილდებიან. უმეტესობას მუდმივი ტერიტორიები აქვს და წლიდან წლამდე მის ირგვლივ გადაადგილდებიან; მონადირეებისა და შემგროვებლების მრავალ თემს არ გააჩნია მუდმივი წევრები; ადამიანები ხშირად გადაადგილდებიან სხვადასხვა ბანაკებსა თუ ჯგუფებში, იშლებიან ან სხვებს უერთდებიან, თუმცა ერთსადაიმავე ტერიტორიაზე.

დიაგრამა 3.1 მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებების რიცხვის შემცირება, მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდასთან ერთად.

წყარო: Richard B.Lee and Jrvn de Lore (eds). Men the Hunter (Aldine de gruyter 1968).

მსოფლიოს მოსახლეობა: 10 მილიონი. 10,000 ჩვენი წელთაღრიცხვამდე

მონადირეთა პროცენტულობა: 100

მსოფლიოს მოსახლეობა: 350 მილიონი. 1500 წელი. ჩვენი წელთაღრიცხვით

მონადირეთა პროცენტულობა: 1.0

მსოფლიოს მოსახლეობა: 3 მილიარდი. 1960 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით

მონადირეთა პროცენტულობა 0,001

მბუტის პიგმეები

მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებების დახასიათებას ასობით ნაშრომი მიეძღვნა; მათი ცხოვრების წესის ილუსტრაციისთვის, ჩვენ ერთ-ერთს მივმართავთ: მბუტის პიგმეების საზოგადოებას (გამოითქმება „მაბუტი“), რომლებიც ცენტრალურ აფრიკაში, კერძოდ, ზაირის მიდამოებში ცხოვრობენ (Turnbull 1983) . მბუტის ტომი გაუვალი ტყის ტერიტორიაზე ბინადრობს, რომელიც გარეშეებისთვის ძნელად შესადწევია; მათთვის ტყის გარემო ძალზე ნაცნობია და ისე გადაადგილდებიან, როგორც მოესურვებათ. აქ უხვადაა წყალი, საკვებად გამოსაყენებელი მცენარეები და ცხოველები სანადიროდ. მბუტის სახლები მუდმივი საცხოვრებელი არ არის; ისინი ფოთლებისა და ხის ტოტებისაგან შენდება რამდენიმე საათის განმავლობაში და ასევე შეიძლება სწრაფად იქნეს აღებული მბუტების გადაადგილების დროს, რასაც ისინი მუდმივად ეწევიან; ისინი ერთ ადგილას თვეზე მეტს არ ჩერდებიან.

მბუტები ოთხი-ხუთი ოჯახისაგან შემდგარ ჯგუფებად ცხოვრობენ. ჯგუფები საკმაოდ მყარი და მუდმივია; თუმცა, თუ ინდივიდს ან ოჯახს ერთი ჯგუფის დატოვება და მეორესთან მიერთება სურს, არავის შეუძლია მათი შეჩერება. არავინ „მართავს“ ჯგუფს – აქ არ არიან ბელადები. თუმცა უხუცესებს ევალებათ ჩხუბისა და დავის „დაშოშმინება“, რომელიც პიგმეების რწმენით, ტყის სულებს აწუხებს. თუ კონფლიქტი ძალზე მწვავედება, ჯგუფის წევრები ტოვებენ იქაურობას და სხვებს უერთდებიან.

მბუტის ცხოვრების შესწავლა, თავდაპირველად, 1960 წელს დაიწყო; ამ დროისათვის მათი ცხოვრების წესი ჯერ კიდევ ხელუხლებელი რჩებოდა. მას შემდეგ იგი სულ უფრო მზარდ ზეწოლას განიცდის. გარე სამყარო სულ უფრო მეტად შეიჭრა ტყეში და მბუტის ხალხი სულ უფრო მეტად იქნა ჩათრეული ტყის გარშემო პერიმეტრში არსებული სოფლების ფულად ეკონომიკაში. ჩვენ მათი ცხოვრების წესი აწმყოში წარმოვიდგინეთ, თუმცა ამჟამად ისინი გაქრობის პირას არიან. იგივე შეიძლება ითქვას მცირერიცხოვან ტრადიციულ საზოგადოებებზე, რომლებზეც, წინამდებარე თავში, მოგვიანებით ვისაუბრობთ.

პირველი „სიუხვის საზოგადოებები“?

მბუტის პიგმეებისგან განსხვავებით, მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებები, რომლებმაც დღემდე არსებობა შეინარჩუნეს, მომწვედელია მკაცრ და მიუვალ ადგილებში. ასეთი ჯგუფები, ალბათ, შიმშილობის ზღვარზე ცხოვრობენ იმის გამო, რომ გარემო მეტად მკაცრია და ძლივს უზრუნველყოფს ცხოვრების მინიმუმს. მონადირეები და შემგროვებლები დიდი ხნის წინ იყვნენ გამოძევებული ნაყოფიერი მიწებიდან, და იმ ფაქტმა, რომ ამჟამად მათი ცხოვრების პირობები სიცოცხლის გადარჩენისთვის მუდმივი ბრძოლაა, ბევრი მეცნიერი მიიყვანა დასკვნამდე, რომ ეს ადამიანები მატერიალური სიდუხჭირის პირობებში ცხოვრობდნენ. თუმცა, შესაძლოა, წარსულში საქმე ამგვარად არ იყო. ცნობილი ანთროპოლოგი მარშალ სალინსი მონადირე-შემგროვებლებს „პირველ სიუხვის საზოგადოებებს“ უწოდებდა იმის გამო, რომ მათ მეტი ჰქონდათ, ვიდრე საჭირო იყო მათი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად (Sahlins 1972). წარსულის მონადირეები და შემგროვებლები მსოფლიოს ყველაზე ხელსაყრელ რეგიონებში ცხოვრობდნენ; მათ, არ უხდებოდათ დღის უმეტესი ნაწილის შრომაში გატარება, რაც „წარმოებასთან არის დაკავშირებული.“ მრავალ მათგანს სამუშაოზე საშუალოდ ნაკლები საათის გატარება შეეძლო ყოველდღიურად, ვიდრე ეს თანამედროვე ქარხნებში ან დაწესებულებებშია.

მონადირეები და შემგროვებლები ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებულნი იმაზე მეტი მატერიალური დოვლათის შექმნით, რაც მათი ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისთვის იყო საჭირო. ჩვეულებრივ, ისინი დაკავებულნი იყვნენ რელიგიური ღირებულებებით, ცერემონიებით და რიტუალური აქტივობით. მრავალი მონადირე და შემგროვებელი რეგულარულად მონაწილეობდა არსებულ ცერემონიებში და დიდი დრო შეეძლო დაეთმო იმ სამოსელის, ნიღბების ან სხვა საკრალური ნივთების დამზადებისთვის, რასაც რიტუალების დროს იყენებდნენ.

ზოგიერთი ავტორი, განსაკუთრებით სოციობიოლოგიის მომხრეები, ამ საზოგადოებებში მონადირეობის უპირატესობას უკავშირებს ადამიანის იმპულსებს ომის მიმართ; თუმცა, სინამდვილეში, მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებები ომის სულისკვეთებას არ ამჟღავნებს. იარაღი, რომელსაც ისინი ნადირობისას იყენებენ, იშვიათად არის მიმართული სხვა ადამიანების წინააღმდეგ. ზოგჯერ სხვადასხვა ჯგუფებს შორის შეტაკებები შეიძლება მოხდეს, თუმცა, ეს ყოველთვის შეზღუდულია; დანაკარგი ძალზე მცირეა, ან სრულიად არ არის. ომი, თანამედროვე გაგებით, სრულიად

უცნობია მონადირეებისა და შემგროვებლებისთვის; მათ არა ჰყავთ სპეციალურად გაწვრთვნილი მეომრები. ნადირობა თავისთავად არის მნიშვნელოვანი ერთობლივი აქტივობა. ადამიანები აქ შეიძლება მარტონი წავიდნენ სანადიროდ, თუმცა ისინი ყოველთვის ანაწილებენ ნადავლს – ვთქვათ, გარეული ტახის ან ღორის ხორცს – ჯგუფის დანარჩენ წევრებს შორის.

მონადირეები და შემგროვებლები არ არიან უბრალოდ „პრიმიტიული“ ადამიანები, რომელთა ცხოვრება აღარ შეადგენს ჩვენი ინტერესის საგანს. მათი კულტურის შესწავლა უფრო ნათლად დაგვანახებს, რომ ზოგიერთი ჩვენი ინსტიტუტი ძლიერ დაშორებულია ადამიანური ცხოვრების „ბუნებრივ“ ნიშნებს. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ უნდა მოვახდინოთ იმ პირობების იდეალიზება, რომელშიც მონადირეები და შემგროვებლები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ის ფაქტი, რომ ომი არ არსებობს, რომ არ არის განსაკუთრებული უთანასწორობა სიმდიდრესა და ძალაუფლებაში, და რომ მეტი ყურადღება თანამშრომლობას ექცევა, ვიდრე შეჯიბრს, ყველაფერი ეს ძალუმად შეგვახსენებს, რომ თანამედროვე ინდუსტრიული ცივილიზაციის მიერ შექმნილი სამყარო ყოველთვის „პროგრესული“ არ არის.

მესაქონლეთა და მიწათმოქმედთა საზოგადოებები

დაახლოებით ოცი ათასი წლის წინ, მონადირეთა და შემგროვებელთა ზოგიერთმა ჯგუფმა, არსებობის საშუალების მოსაპოვებლად, ცხოველთა მოშინაურება და მიწის გარკვეული ნაკვეთების დამუშავება დაიწყო. მესაქონლეთა საზოგადოებები ძირითადად ცხოველთა მოშინაურებას მისდევდნენ, ხოლო მიწათმოქმედთა საზოგადოებებს პური მოჰყავდათ (მუშაობდნენ სოფლის მეურნეობაში). ბევრ საზოგადოებებს მესაქონლეთა და მიწათმოქმედთა შერეული მეურნეობები ჰქონდათ.

მესაქონლეთა საზოგადოებები

იმ გარემო პირობების გათვალისწინებით, რომელშიც უხდებოდათ ცხოვრება, მესაქონლეები აშინაურებდნენ და უვლიდნენ ძროხებს, ცხვარს, თხებს, აქლემებს ან ცხენებს. ბევრი მესაქონლეთა საზოგადოება თანამედროვე მსოფლიოშიც არსებობს, განსაკუთრებით ისეთ რეგიონებში, როგორიცაა

აფრიკა, შუა აღმოსავლეთი და ცენტრალური აზია. ამ საზოგადოებებს, ჩვეულებრივ, ისეთ ადგილებში პოულობენ, სადაც ნაყოფიერი საძოვრებია, ან უდაბნოებსა და მთებში. ეს ადგილები გამოუსადეგარია სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისთვის, თუმცა შესაძლებელია გამოდგეს საქონლის მოსაშენებლად.

მესაქონლეთა საზოგადოებები, ჩვეულებრივ, ადგილს იცვლიან სეზონური ცვლილებების მიხედვით. იმის გამო, რომ ისინი საქონელს გადაადგილების საშუალებად იყენებენ, მათ უფრო დიდი დისტანციების გავლა შეუძლიათ, ვიდრე მონადირეებსა და შემგროვებლებს. მომთაბარე ცხოვრების გამო, მესაქონლეთა საზოგადოებებში ადამიანები ვერ აგროვებენ მატერიალურ საკუთრებას, თუმცა მათი ცხოვრების წესი, მატერიალური თვალსაზრისით, უფრო კომპლექსურია, ვიდრე მონადირეების ან შემგროვებლების. იმის გამო, რომ ცხოველთა მოშინაურებით, მათ საკვები მარაგი მუდმივად აქვთ, მათი საზოგადოებები გაცილებით მრავალრიცხოვანია, ვიდრე მონადირეთა ან შემგროვებელთა თემები. არსებობს მესაქონლეთა საზოგადოებები, რომლებიც მეოთხედ მილიონ ადამიანსაც კი ითვლის.

უზარმაზარ ტერიტორიებზე ხშირი გადაადგილების გამო, მესაქონლებს მუდამ აქვთ კონტაქტების საშუალება სხვა ჯგუფებთან. ისინი ხშირად ვაჭრობენ მათთან, თუმცა ასევე ომებსაც აჩაღებენ. მესაქონლეთა კულტურების უმრავლესობა მშვიდობისმოყვარეა, რომელთა სურვილი მხოლოდ საქონლის პატრონობა და თემურ რიტუალებსა და ცერემონიებში მონაწილეობის მიღებაა. სხვები მეომრული სულისკვეთებით არიან განმსჭვალულნი და როგორც საქონლის მოვლა-პატრონობით, ასევე ძარცვითა და დარბევებით ირჩენენ თავს. მესაქონლეთა საზოგადოებებში ქონებისა და ძალაუფლების განაწილებაში უფრო მეტი უთანასწორობაა, ვიდრე მონადირეთა და შემგროვებელთა თემებში. კერძოდ, წინამძღოლები, ტომების ბელადები ან მხედართმთავრები ხშირად მნიშვნელოვან პიროვნულ ძალაუფლებას ფლობენ.

მესაქონლეთა საზოგადოების კლასიკური დახასიათება მოგვცა ე. ე. ევანს-პრიტჩარდმა, რომელიც იკვლევდა ნუერის საზოგადოებას სამხრეთ სუდანში, აფრიკაში (Evans-Pritchard 1940). ნუერის ცხოვრების პირობები, უმთავრესად, მესაქონლეობაზეა დამოკიდებული, თუმცა, მათ ზოგიერთი სასოფლო-სამეურნეო კულტურაც მოჰყავთ. ადამიანები ცხოვრობენ სოფლებში, რომლებიც 5-20 მილით არის ერთმანეთს დაშორებული. 1930-იან წლებში, როდესაც ევანს-პრიტჩარდი კვლევებს აწარმოებდა, ნუერი დაახლოებით 200 000

კაცს ივლიდა. მათ საერთო ენა და ერთნაირი წეს-ჩვეულებები ჰქონდათ, თუმცა აქ არ იყო ერთიანი პოლიტიკური ძალაუფლება ან რაიმე სახელისუფლებო ფორმა. ნუერი დაყოფილი იყო ტომებად, რომლებიც ზოგჯერ თანამშროლობდნენ ერთმანეთთან, თუმცა უმთავრესად განცალკევებით ცხოვრობდნენ.

ყოველ ტომს საკუთარი მიწა გააჩნდა. ეს მიწები უმთავრესად წყალგამყოფით ესაზღვრებოდა ერთმანეთს. ნუერს არ ჰქონდა განსაკუთრებული სიყვარული თავისი მიწის მიმართ, არამედ ინტერესი იმისა, იყო თუ არა ადგილი ვარგისი საქონლის საძოვრებისთვის. წელიწადის გვაღვიან პერიოდში, ისინი ბანაკებად ცხოვრობდნენ წყალთან ახლოს. ნუერის ცხოვრების უმეტესი ნაწილი საქონელთან იყო დაკავშირებული, რაც ცენტრალური იყო მათი კულტურისთვის. ისინი სრულ უპატივცემულობას იჩენდნენ იმ მეზობელი ხალხის მიმართ, რომელსაც მცირე რაოდენობით ან სრულიად არა ჰყავდა საქონელი. ცხოვრების ყველა ძირითადი მოვლენა - დაბადება, სრულწლოვანების მიღწევა, ქორწინება და სიკვდილი - რიტუალებით აღინიშნებოდა, მსხვილფეხა საქონლის მონაწილეობით. მამაკაცებს ხშირად საყვარელი ხარის სახელით მიმართავდნენ, ხოლო ქალებს - საყვარელი მეწველი ძროხის სახელით.

ნუერის ტომები საკმაოდ ხშირად ეომებოდნენ ერთმანეთს და ზოგჯერ ალიანსსაც ქმნიდნენ სხვების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ისინი არა მარტო საკუთარი საქონლისთვის ცხოვრობდნენ, არამედ ომებსაც აჩადებდნენ მისი გულისთვის - მაგალითად, არბევდნენ ახლო მცხოვრებ დინკას, მეორე მესაქონლე საზოგადოებას, საქონლის მოსაპარად. ნუერის ანდაზა გვეუბნება: „ძროხების გამო მეტი ადამიანი დაიღუპა, ვიდრე რაიმე სხვა მიზეზით.“

მიწათმოქმედთა საზოგადოებები

მიწათმოქმედთა საზოგადოებები, როგორც ჩანს, იმავე დროს წარმოიშვა, როცა მესაქონლეთა საზოგადოებები. გარკვეულ მომენტში, მონადირეთა და შემგროვებელთა ჯგუფები, ამა თუ იმ ნაყოფის უბრალო შეგროვებიდან, საკუთარი მარცვლეულის თესვაზე გადავიდნენ. ეს პრაქტიკა პირველად ე.წ. „მებაღეობის“ სახელწოდებით წარმოიშვა, სადაც პატარა ბაღებს ამუშავებდნენ პრიმიტიული თოხის ან ბარის გამოყენებით. მსოფლიოში ბევრი ადამიანი

ჯერაც მებაღეობით ირჩენს თავს (დიაგრამა 3.2 გვაჩვენებს, როგორ მისდევენ სოფლის მეურნეობას თანამედროვე მსოფლიოში).

სოფლის მეურნეობაში დაკავებულების პროცენტული რაოდენობა

ნეპალი	91,7
რუანდა	91,3
უგანდა	80,9
ეთიოპია	74,5
ბანგლადეში	68,5

ინდუსტრიული საზოგადოებები

ავსტრალია	7,4
იაპონია	6,4
გერმანია	4,6
კანადა	3,3
შეერთებული შტატები	2,3
გაერთიანებული სამეფო	2,0

დიაგრამა 3.2. სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრების წესის სიმყარე თანამედროვე ინდუსტრიულ საზოგადოებებთან შედარებით: სამუშაო ძალის პროცენტული მაჩვენებელი სოფლის მეურნეობაში, 1990.

წყარო: Nikos Alexandratos (ed), მსოფლიოს სოფლის მეურნეობა: 2010 წლისათვის.
An FAO study 1995

მესაქონლეობის მსგავსად, სამიწათმოქმედო კულტურა სურსათის უფრო გარანტირებულ მიწოდებას უზრუნველყოფს, ვიდრე ეს მონადირეობით ან შემგროვებლობით არის შესაძლებელი; ამდენად, მას შეუძლია ხელი შეუწყოს უფრო დიდი თემების წარმოქმნას. იმის გამო, რომ მიწათმოქმედები არ გადაადგილდებიან, მათ შეუძლიათ მეტი მატერიალური საკუთრების შექმნა, ვიდრე მესაქონლეების, მონადირეთა ან შემგროვებელთა თემებს. ჯგუფების კონკრეტულ ადგილებში დასახლების შემდეგ, ცალკეულ სოფლებს შორის შეიძლება დამყარდეს სავაჭრო და პოლიტიკური კავშირები. საომარი სულისკვეთება მიწათმოქმედებსაც ახასიათებთ, თუმცა ძალადობის ხარისხი მათთან ნაკლებია, ვიდრე მესაქონლეთა ჯგუფებს შორის. სოფლის მეურნეობაში

დაკავებული ადამიანები, ჩვეულებრივ, საბრძოლო ხელოვნებას არ მისდევენ; მესაქონლეთა მომთაბარე ტომებს კი შეუძლიათ მასობრივად შეიყარონ და მარადიორების არმია შექმნან.

მაგალითისთვის განვიხილავთ გურურუმბას, ახალი გვინეის ტომს, რომელიც ათასზე ცოტა მეტი ადამიანისგან შემდგარ ექვს სოფელს მოიცავს (Newman 1965). ყოველ სოფელში რამდენიმე ბაღია, ერთმანეთისგან ღობეებით გამოჯნული. ამ შემოღობილ ტერიტორიაზე ნაკვეთს რამდენიმე ოჯახი ფლობს. ყველა ადამიანი, დიდიდან პატარამდე, ნაკვეთების დამუშავებით არის დაკავებული, თუმცა მამაკაცები და ქალები სხვადასხვა სახის ხილზე და ბოსტნეულზე არიან პასუხისმგებელნი. ყოველ ოჯახს ერთი ან მეტი ნაკვეთი აქვს; მათ წელიწადის სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახის მოსავალი მოჰყავთ, რითაც საკვების მუდმივ მიწოდებას უზრუნველყოფენ. გურურუმბას კულტურაში არსებობს ოჯახებს შორის საჩუქრების გაცვლის ცერემონიის რთული სისტემა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელია პრესტიჟის მოპოვება თემში. ამიტომ ოჯახებს აქვთ ნაკვეთები, სადაც მოჰყავთ მოსავალი ყოველდღიური საჭიროებებისათვის, ხოლო სხვა ნაკვეთში „პრესტიჟული“ მოსავალი მოჰყავთ. „პრესტიჟულ“ მცენარეულს გაცილებით უკეთ უვლიან, ვიდრე მოსავალს ყოველდღიური მოხმარებისთვის.

გურურუმბას ტომი ღორებსაც აშენებს, რომლებსაც იმდენად საკვებად არ იყენებენ, რამდენადაც ძღვენის სახით, რაც თემში სტატუსის მოსაპოვებლად სჭირდებათ. აქ, რამდენიმე წელიწადში ერთხელ, იმართება დიდი დღესასწაული, რომლის დროსაც ასეულობით ღორს კლავენ, ამზადებენ და ძღვნად მიართმევენ. მესაქონლეთა ჯგუფების მსგავსად, გურურუმბელთა შორისაც მეტი უთანასწორობაა, ვიდრე მონადირეთა და შემგროვებელთა კულტურებში. წინამძღოლებს და ტომის ბელადებს გამორჩეული ადგილი უჭირავთ; ასევე მნიშვნელოვანი განსხვავებაა ადამიანების კუთვნილ მატერიალურ საკუთრებაში.

არაინდუსტრიული ცივილიზაციები ანუ ტრადიციული სახელმწიფოები

მეცნიერულად დადასტურებულია, რომ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 6000 წლიდან მოყოლებული არსებობდა საკმაოდ დიდი საზოგადოებები, რომლებიც

სრულიად განსხვავდებოდა საზოგადოების ადრინდელი ტიპებისგან (Burns & Ralph 1974). ეს საზოგადოებები ქალაქების განვითარებაზე იყო დამოკიდებული, სადაც მკვეთრი ქონებრივი და ძალაუფლებრივი განსხვავება არსებობდა, და მეფეების ან იმპერატორების ძალაუფლებას ექვემდებარებოდა. იმის გამო, რომ აქ წერა-კითხვა განვითარებული იყო, ხოლო მეცნიერება და ხელოვნება აყვავებას განიცდიდა, მათ ხშირად ცივილიზაციებს უწოდებდნენ. თუმცა, იმის გამო, რომ მათ შექმნეს უფრო კოორდინირებული მმართველობა, ვიდრე საზოგადოების სხვა ფორმებმა, მათი მისამართით ხშირად ტერმინს ტრადიციული სახელმწიფო იყენებენ.

ტრადიციული სახელმწიფოების უმრავლესობა იმპერიებს წარმოადგენდა; ისინი დაპყრობებითა და სხვა ხალხების მიერთებით აღწევდნენ თავიანთ ზომებს (Eisenstadt 1963; Cassen and Skalnik 1978; Kautsky 1982). ეს ასე იყო, მაგალითად, ჩინეთსა და რომში. რომის იმპერია, თავისი განვითარების უმაღლეს სტადიაში, ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში, მოიცავდა ტერიტორიას ბრიტანეთიდან ჩრდილო-დასავლეთით შუა აღმოსავლეთამდე. ჩინეთის იმპერია, რომელიც ორ ათასწლეულზე მეტხანს არსებობდა დამდეგი საუკუნის ჩათვლით, აღმოსავლეთ აზიის უდიდეს რეგიონებს ფარავდა, რაც ეხლა თანამედროვე ჩინეთს უკავია. თანამედროვე მსოფლიოში ტრადიციული სახელმწიფოები აღარ არსებობს, თუმცა ზოგიერთები, როგორცაა ჩინეთი და იაპონია, რომლებიც მეტ-ნაკლებად ხელუხლებელი შემორჩა მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე, ამჟამად შეერწყა უფრო თანამედროვე სისტემებს.

შუა აღმოსავლეთის უძველესი ტრადიციული სახელმწიფოები, ჩვეულებრივ, მდინარეების ნაყოფიერი ნაპირების გასწვრივ იქმნებოდა (დიაგრამა 3.3). ჩინეთის იმპერია ჩვენ წელთაღრიცხვამდე 2000 წლის წინ წარმოიშვა; დროის ამავე მონაკვეთში არსებობდა ძლიერი სახელმწიფოები თანამედროვე ინდოეთისა და პაკისტანის ტერიტორიაზე. მთელი რიგი ტრადიციული სახელმწიფოები არსებობდა მექსიკასა და ლათინურ ამერიკაში; მაგალითად, აცტეკების მექსიკის ნახევარკუნძულზე და ინკების სახელმწიფო პერუში. ინკების სახელმწიფო დაახლოებით ერთი საუკუნით ადრე ჩამოყალიბდა, ესპანელი თავგადასავლების მაძიებლის პიზაროს ჩამოსვლამდე, რომელიც ჯარისკაცთა მცირერიცხოვანი რაზმით 1535 წელს მოადგა სამხრეთ ამერიკის ნაპირებს. ინკებისადმი მტრულად განწყობილ სხვა ადგილობრივ ტომებთან კავშირის დამყარების მეშვეობით, პიზარომ შესძლო მოკლე დროში დაემხო

ინკების სახელმწიფო, და არსებული ტერიტორია ესპანეთის მფლობელობაში მოექცა. ეს ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა იყო დასავლურ გავლენასა და ტრადიციულ სახელმწიფოებს შორის მრავალრიცხოვან შეტაკებათა რიგში, რამაც, საბოლოოდ, ამ უკანასკნელის საბოლოო გაქრობა გამოიწვია.

რომი 400 ჩვ. წ.-მდე – 400 ჩვ. წ. აღ.

მეზოამერიკა	ეგვიპტე	მესოპოტამია	
300 ჩვ.წ.	3500 – 1000	35000 - 400	ჩინეთი 1800-300
	ჩვ.წ.აღ.	ჩ.წ.აღ.	ჩვ.წ.-მდე

სამხრეთ ამერიკა

600 – 1500

ჩვ. წ.აღ.

ინდოეთი

2500 – 300

ჩვ.წ.-მდე

დიაგრამა 3.3. წარსულის ზოგიერთი ძირითადი ტრადიციული ცივილიზაცია მიახლოებითი თარიღებით და განლაგებით (თუმცა ყველამ გაიარა ექსპანსიისა და დაცემის პერიოდი).

მაიას ცივილიზაცია

ტრადიციული სახელმწიფოს დახასიათებისთვის, მაგალითის სახით, განვიხილავთ კიდევ ერთ ამერიკულ ცივილიზაციას – მაიას, რომელიც განთავსებული იყო იუკატანის ნახევარკუნძულზე, მექსიკის ყურეში. მაიას ცივილიზაცია აყვავებას განიცდიდა ჩვენი წელთაღრიცხვის 300-დან 800 წლამდე. მაიას ცივილიზაციაში აშენებდნენ გრანდიოზულ რელიგიურ ცენტრებს, რომელთა გარშემოც აშენებდნენ ქვის საცხოვრებელ სახლებს. რელიგიურ სალოცავებს დიდი პირამიდების ფორმა ჰქონდა და ყოველი მათგანის თავზე ტაძარი იდგა. თიკალის - უდიდესი პირამიდის - ირგვლივ ქალაქი იყო გაშენებული, 40000 მაცხოვრებლით. ეს მთავარი ადმინისტრაციული ცენტრი იყო - მაიას სახელმწიფოს დედაქალაქი.

მაიას საზოგადოება იმართებოდა მეომარი ქურუმების არისტოკრატიული კლასის მიერ. ისინი უმაღლესი რელიგიური მოღვაწეები იყვნენ, თუმცა იმავდროულად სამხედრო წინამძღოლებიც, და გამუდმებულ ომებს აწარმოებდნენ მეზობლებთან. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი გლეხობისგან შედგებოდა; თითოეული მათგანი ვაღდებული იყო, თავისი მოსავლის ნაწილი მიეცა არისტოკრატი მმართველებისთვის, რომლებიც ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ.

ზუსტად არ არის დადგენილი, რატომ დაეცა მაიას ცივილიზაცია, თუმცა სავარაუდოა, რომ ის მეზობელმა ტომებმა დაიპყრეს. იმ დროისთვის, როდესაც იქ ესპანელები ჩავიდნენ, მაიას სახელმწიფო უკვე დიდი ხანია აღარ არსებობდა.

ტრადიციული სახელმწიფოს ნიშან-თვისებები

ისტორიულად, ტრადიციული სახელმწიფო საზოგადოების ერთადერთი ტიპი იყო თანამედროვე ინდუსტრიალიზმის გაჩენამდე, სადაც მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი უშუალოდ არ მონაწილეობდა სასურსათო პროდუქციის შექმნაში. მონადრეთა და შემგროვებელთა თემებში, ასევე მესაქონლეთა და მიწათმოქმედთა საზოგადოებებში, შრომის განაწილება საკმაოდ მარტივი იყო. მოვალეობები უმთავრესად მამაკაცებსა და ქალებს შორის ნაწილდებოდა. ამის საპირისპიროდ, ტრადიციულ სახელმწიფოებში უფრო რთული დასაქმების სისტემა არსებობდა. აქ ჯერ კიდევ არსებობდა შრომის მკაცრი დანაწილება სქესის მიხედვით; ქალების შრომა უმთავრესად ოჯახში და მინდორში მუშაობით შემოიფარგლებოდა. თუმცა, მამაკაცთა შორის გაჩნდა სპეციალიზებული საქმიანობა ვაჭრის, კარისკაცის, სახელმწიფო მოსამსახურის და ჯარისკაცის სახით.

ადამიანური საზოგადოების ადრეული ტიპები

ტიპი	არსებობის პერიოდი	მახასიათებლები
მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოება	50,000 წ. წ. აღ-დან დღემდე (ახლა სრული გაქრობის პირასაა)	შედგება ადამიანთა მცირე რიცხვისგან, რომლებიც სასიცოცხლო პირობებს მონადირეობით, მეთევზეობით და ნაყოფის შეგროვებით მოიპოვებენ. ძალიან მცირე უთანასწორობაა. განსხვავება მდგომარეობაში ასაკითა და სქესით შემოიფარგლება
მიწათმოქმედთა საზოგადოებები	12,000 წ. წ. აღ-დან დღემდე	დამოკიდებულია მოშინაურებული ცხოველების მოვლაზე, საკუთარი

	უფრო დიდი	მატერიალური არსებობისათვის.
სახელმწიფოების	ნაწილი; მათი	მოსახლეობის რაოდენობა შეადგენს
ტრადიციული	ცხოვრების წესი	რამდენიმე ასეული ადამიანიდან მრავალ ათასამდე.
ირღვევა		გამოირჩევა გარკვეული უთანასწორობით. იმართება ბელადებით ან მეომარი მეფეებით
მიწათმოქმედთა საზოგადოებები	12.000 წ.წ.-დან დღემდე. დღეს მათი უმეტესობა უფრო დიდი პოლიტიკური მთლიანობის ნაწილია და კარგავენ თავიანთ გამორჩეულ იდენტობას	განთავსებულია პატარა სოფლის თემებად, ქალაქების გარეშე. თავს ირჩენს სოფლის მეურნეობით, რომელსაც უთანასწორობასა და შემგროვებლობას. უფრო დიდი უთანასწორობა, ვიდრე მონადირეთა და შემგროვებელთა შორის. იმართება ბელადებით.
ტრადიციული სახელმწიფოები ანუ ცივილიზაციები	6000 წ.წ.-დან მე-19 საუკუნემდე; ყველა ტრადიციული სახელმწიფო უკვე გამქრალია	უმთავრესად დაფუძნებულია სოფლის მეურნეობაზე. არსებობს რამდენიმე ქალაქი, სადაც კონცენტრირებულია ვაჭრობა და წარმოება. მოცულობით ძალიან დიდი, ზოგიერთი მილიონობით ადამიანს ითვლის (თუმცა, არ შეედრება უფრო დიდ ინდუსტრიულ საზოგადოებებს). მთავრობის გარკვეული აპარატი, რომელსაც მეფე ან იმპერატორი მართავს. დიდი უთანასწორობაა სხვადასხვა კლასებს შორის

არსებობდა, ასევე, კლასების ძირითადი დაყოფა არისტოკრატიულ ჯგუფებსა და მოსახლეობის დანარჩენ ნაწილს შორის. მმართველი „მმართველ კლასს“ განაგებდა, რომელსაც მაღალი სოციალური პოზიციის დაკავების განსაკუთრებული უფლება ჰქონდა. ამ კლასის წარმომადგენლები, ჩვეულებრივ, მატერიალურ კომფორტსა და ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ. მეორე მხრივ, მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის მდგომარეობა ძალზე მძიმე იყო. ამ საზოგადოებების საერთო ნიშანი მონათმფლობელობა იყო.

ტრადიციული სახელმწიფოების მცირე რიცხვი იქმნებოდა ვაჭრობის განვითარებით ან იმართებოდა ვაჭრების მიერ; მათი უმრავლესობა კი ყალიბდებოდა დაპყრობითი ომებით ან მნიშვნელოვნად ზრდიდა სამხედრო ძალებს (McNeill 198 3; Mann 1986). ტრადიციული სახელმწიფოები ზრუნავდნენ პროფესიული ჯარის განვითარებაზე, რომელიც თანამედროვე ტიპის სამხედრო

ორგანიზაციის წინამორბედი იყო. მაგალითად, რომაული ჯარი მაღალი დისციპლინითა და მეომრების ინტენსიური ვარჯიშით გამოირჩეოდა, რასაც ეფუძნებოდა რომის იმპერიის ექსპანსია. ტრადიციულ სახელმწიფოებში, ასევე, შეიძლება აღმოვაჩინოთ ომის მექანიზაციის საწყისები. ხმლები, შუბები, მუზარადები და მოწყობილობა ალყისათვის, რასაც რომაული ჯარი იყენებდა, სპეციალიზებული ოსტატების მიერ იწარმოებოდა. ომებში, რომელიც წარმოებდა ტრადიციულ სახელმწიფოებს შორის, ან ამ სახელმწიფოებსა და „ბარბაროსულ“ ტომებს შორის, დანაკარგი გაცილებით დიდი იყო, ვიდრე რომელიმე წინა პერიოდში.

თანამედროვე მსოფლიო: ინდუსტრიული საზოგადოებები

დღესდღეობით, ტრადიციული სახელმწიფოები საკვებით აღიგავენ პირისაგან მიწისა. მიუხედავად იმისა, რომ მონადირეთა და შემგროვებელთა, მესაქონლეთა და მიწათმოქმედთა საზოგადოებები ზოგიერთ რეგიონებში არსებობას განაგრძობენ, მათი პოვნა შედარებით იზოლირებულ ტერიტორიებზეა შესაძლებელი – და, უმეტეს შემთხვევებში, ეს უკანასკნელი შემორჩენილი ეგზემპლარებიც დეზინტეგრაციას განიცდის. რამ გამოიწვია იმ საზოგადოების ფორმების რღვევა, რომელიც მთელი ისტორიის მანძილზე ბატონობდა, თუნდაც ორი საუკუნის წინ? პასუხი, ერთი სიტყვით რომ ვთქვათ, *ინდუსტრიალიზაცია* – სამანქანო წარმოების გაჩენა, რაც არაცოცხალი ძალის რესურსის გამოყენებას ეფუძნება (ორთქლის ან ელექტრობის მსგავსი). ინდუსტრიული საზოგადოებები (რასაც ზოგჯერ „თანამედროვე საზოგადოებებს“ უწოდებენ) სოციალური წყობის ნებისმიერი ადრინდელი ტიპისაგან მკვეთრად განსხვავდება. მათი განვითარების შედეგები შორს გასცდა მათივე ევროპულ წარმოშობას.

ინდუსტრიალიზაცია მე-18 საუკუნის ინგლისში წარმოიშვა, როგორც „სამრეწველო რევოლუციის“ შედეგი, რაც მთელი რიგი ტექნოლოგიური ცვლილებების შემოკლებული სახელწოდებაა და გავლენას ახდენს იმ საშუალებებზე, რითაც ადამიანები მოიპოვებენ საარსებო წყაროს. ეს ცვლილებები მოიცავს ახალი მანქანა-დანადგარების გამოგონებას (როგორიცაა, მაგალითად, სართავი დაზგა ნართისათვის), ენერგიის რესურსის გამოყენებას (განსაკუთრებით წყლის და ორთქლის) მრეწველობისათვის და მეცნიერების გამოყენებას წარმოების მეთოდების გასაუმჯობესებლად. ვინაიდან აღმოჩენები

და გამოგონებები ერთ სფეროში, ხელს უწყობს განვითარებას სხვა სფეროებშიც, ტექნოლოგიური ინოვაციების ტემპი ინდუსტრიულ საზოგადოებებში შეუდარებლად სწრაფია, ტრადიციულ სოციალურ სისტემებთან შედარებით.

თუნდაც ყველაზე წარმატებულ ტრადიციულ ცივილიზაციებში, ადამიანთა უმრავლესობა მიწის დამუშავებაში იყო ჩართული. ტექნოლოგიური განვითარების შედარებით დაბალი დონე მხოლოდ პატარა უმცირესობას აძლევდა საშუალებას, განთავისუფლებულიყვნენ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებისგან. ამის საპირისპიროდ, დღეს ინდუსტრიული საზოგადოებების უპირველესი ნიშანი ის არის, რომ მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა უფრო მეტად ქარხნებში, დაწესებულებებში ან მაღაზიებში მუშაობს, ვიდრე სოფლის მეურნეობაში. ადამიანების 90 პროცენტზე მეტი ქალაქებში ცხოვრობს, სადაც სამუშაო ადგილების უმეტესობაა თავმოყრილი და ახალი სამუშაოს შექმნის მეტი შესაძლებლობებია. დიდი ქალაქები ზომით გაცილებით გრანდიოზულია, ვიდრე ურბანული დასახლებები ტრადიციულ ცივილიზაციებში. ქალაქებში სოციალური ცხოვრება სულ უფრო გაუპიროვნებული და ანონიმური ხდება, და ყოველდღიური შეხვედრები უფრო მეტად უცხოებთან გვაქვს, ვიდრე ჩვენთვის ახლობელ ადამიანებთან. ისეთი მასშტაბური ორგანიზაციები, როგორიცაა საქმიანი კორპორაციები ან სამთავრობო ორგანიზაციები, არსებითად, ყოველი ადამიანის ცხოვრებაზე ახდენს ზეგავლენას.

თანამედროვე საზოგადოებების შემდეგი ნიშან-თვისება პოლიტიკურ სისტემებს ეხება, რომლებიც უფრო მეტად განვითარებული და ინტენსიურია, ვიდრე ტრადიციული სახელმწიფოების მმართველობის ფორმები. ტრადიციულ ცივილიზაციებში, პოლიტიკური ხელისუფლება (მონარქები ან იმპერატორები) პირდაპირ ზეგავლენას დიდად ვერ ახდენდა მისი ქვეშემრდომების ზნე-ჩვეულებებსა და ადათ-წესებზე, რომლებიც საკმაოდ დამოუკიდებელ ადგილობრივ დასახლებებში ცხოვრობდნენ. ინდუსტრიალიზაციასთან ერთად, ტრანსპორტი და კავშირები გაცილებით სწრაფი გახდა, რაც „ეროვნულ“ ერთობას უფრო ინტეგრირებულს ხდიდა.

ინდუსტრიულმა საზოგადოებებმა ეროვნული სახელმწიფოების სახით დაიწყო არსებობა. **ეროვნული სახელმწიფოები** პოლიტიკური გაერთიანებებია, რომლებიც ერთმანეთისგან გამოყოფილია მკვეთრად გამოიჯნული საზღვრებით, განსხვავებით ტრადიციული სახელმწიფოებისგან, რომელთაც გაურკვეველი

სასაზღვრო ტერიტორიები გამოჰყოფდა. ეროვნული სახელმწიფოების მთავრობებს დიდი ძალაუფლება აქვთ მოქალაქეთა ცხოვრების მრავალ ასპექტზე. მათ შემოაქმნეს კანონები, სავალდებულო მათ საზღვრებში მცხოვრები ყველა ადამიანისთვის. ბრიტანეთი ეროვნული სახელმწიფოა, როგორც თითქმის ყველა სხვა საზოგადოება თანამედროვე მსოფლიოში.

ინდუსტრიული ტექნოლოგიის გამოყენება სრულიად არ იყო შემოსაზღვრული ეკონომიკური განვითარების მშვიდობიანი პროცესებით. ინდუსტრიალიზაციის ყველაზე ადრეულ ფაზაშიც კი, თანამედროვე სამრეწველო პროცესები სამხედრო მიზნებს ემსახურებოდა. ამ გარემოებამ რადიკალურად შეცვალა ომის წარმოების გზები, გაცილებით უფრო გაუმჯობესებული სამხედრო ორგანიზაციის ტიპებისა და შეიარაღების შექმნით, ვიდრე ეს იყო არაინდუსტრიულ კულტურებში. ეკონომიკური უპირატესობის, პოლიტიკური ერთიანობის და სამხედრო ძლიერების ერთობლიობას, ცხოვრების დასავლური წესის უპირობო გავრცელება მოჰყვა მთელს მსოფლიოში, ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში.

ბრიტანეთი, როგორც ინდუსტრიული საზოგადოების მაგალითი

დღეს მსოფლიოში ორასზე მეტი ეროვნული სახელმწიფო არსებობს; მათ შორის ერთ-ერთი ბრიტანეთია. სხვა თანამედროვე სახელმწიფოებთან შედარებით, ტერიტორიულად და მოსახლეობით იგი არ არის დიდი. ბრიტანეთის მოსახლეობა 58 მილიონია. გერმანიის - მეორე ინდუსტრიული ქვეყნის მოსახლეობა - 81 მილიონს შეადგენს, იაპონიის - 125 მილიონს, ხოლო შეერთებული შტატების მოსახლეობა 258 მილიონია. თუმცა, მოსახლეობის მიხედვით, შედარებით მცირერიცხოვან ბრიტანეთში, უფრო მეტი მოსახლეობაა, ვიდრე ეს რომის იმპერიაში იყო, თავისი განვითარების უმაღლეს სტადიაზე; ეს იმის მანიშნებელია, თუ რამდენად მჭიდროდაა დასახლებული მსოფლიო დღეს, ვიდრე ორასი წლის წინათ.

ბრიტანეთის, როგორც ინდუსტრიული ქვეყნის, თავისებურება კარგად ჩანს იმაში, რომ სოფლის მეურნეობაში დაკავებული ადამიანები მთელი სამუშაო ძალის 2 პროცენტზე ნაკლებს შეადგენს. სხვა ინდუსტრიული ქვეყნების მსგავსად, ბრიტანეთი სურსათის იმპორტს მთელი მსოფლიოდან ახორციელებს - ჩაის - სამხრეთ აზიიდან, ვაშლის - ახალი ზელანდიიდან,

ღვინის – საფრანგეთიდან და უამრავი სხვა სახის სურსათის - სხვა ქვეყნებიდან. მაგრამ სოფლის მეურნეობაში დაკავებულთა 2 პროცენტიც კი აწარმოებს იმაზე მეტს, რაც საჭიროა ბრიტანეთის მოსახლეობის გამოსაკვებად. თითოეული მოსახლის საშუალო წლიური შემოსავლის გაზომვის შედეგად, ბრიტანეთი, სხვა ინდუსტრიულ ერებთან შედარებით, არ არის ძალიან მდიდარი საზოგადოება. ინდუსტრიული ქვეყნების გაერთიანებაში მას მხოლოდ ოცდამეერთე ადგილი უკავია; შვეიცარია პირველია, ლუქსემბურგი - მეორე და იაპონია - მესამე. თუმცა, ბრიტანელები დღეს ძალზე მდიდრები არიან პრემოდერნული ქვეყნების მოსახლეობასთან შედარებით და მესამე სამყაროს უმეტეს ქვეყნებთან შედარებით. ეს ის ერებია, რომლებზეც ახლა ვისაუბრებთ.

პირველი, მეორე და მესამე მსოფლიოს საზოგადოებები დაყოფის საწყისები

მეჩვიდმეტედან მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე, დასავლეთის ქვეყნებმა, უპირატესი სამხედრო ძალის გამოყენებით, მრავალი კოლონია დააარსეს იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ტრადიციულ საზოგადოებებს ეკავა. მიუხედავად იმისა, რომ ფაქტობრივად ყველა კოლონიამ მიაღწია დამოუკიდებლობას, კოლონიალიზმის პროცესი იყო ის ძირითადი მიზეზი, რამაც მსოფლიო სოციალურ რუკას ისეთი სახე შესძინა, როგორსაც დღეს ვიცნობთ. ისეთ რეგიონებში, როგორიცაა ჩრდილოეთ ამერიკა, ავსტრალია და ახალი ზელანდია, რომლებიც მონადირეთა და შემგროვებელთა შედარებით მცირერიცხოვანი თემებით იყო დასახლებული, ევროპელები მოსახლეობის უმრავლესობად გადაიქცნენ. სხვა ტერიტორიებზე, როგორიცაა აზიის უმეტესი ნაწილი, აფრიკა და სამხრეთ ამერიკა, ადგილობრივი მოსახლეობა უმრავლესობად რჩებოდა.

პირველი ტიპის საზოგადოებები, შეერთებული შტატების ჩათვლით, ინდუსტრიულ ქვეყნებად გადაიქცა. მეორე კატეგორიის საზოგადოებები, უმეტესად, ინდუსტრიული განვითარების გაცილებით დაბალ საფეხურზე არიან და მათ ხშირად განიხილავენ, როგორც მესამე მსოფლიოს საზოგადოებებს. ასეთ საზოგადოებებს მიეკუთვნება ჩინეთი, ინდოეთი, აფრიკის უმეტესი ქვეყნები (ნიგერია, უგანდა, ალჟირი), სამხრეთ ამერიკის ქვეყნები (ბრაზილია, პერუ და ვენესუელა). იმის გამო, რომ მრავალი ეს ქვეყანა შეერთებული შტატების და ევროპის სამხრეთით არის განლაგებული, მათ განიხილავენ კოლექტიურად,

როგორც სამხრეთს, რომელიც განსხვავდება უფრო მდიდარი და ინდუსტრიული ჩრდილოეთისგან.

თავდაპირველად, ტერმინი „მესამე მსოფლიო“ მეოცე საუკუნის დასაწყისში საზოგადოების სამ ძირითად ტიპს შორის განსხვავების ხაზგასმისთვის გამოიყენებოდა. პირველი მსოფლიოს ქვეყნები იყო (და არის) ევროპის ინდუსტრიული ქვეყნები, შეერთებული შტატები, ავსტრალია (ავსტრალია, ახალი ზელანდია, ტასმანია და მელანეზია) და იაპონია. პირველი მსოფლიოს თითქმის ყველა საზოგადოებას აქვს მმართველობის მრავალპარტიული, პარლამენტური სისტემა. მეორე მსოფლიოს საზოგადოებები გულისხმობს კომუნისტურ საზოგადოებებს, საბჭოთა კავშირს (სსრკ) და აღმოსავლეთ ევროპას, ჩეხოსლოვაკიის, პოლონეთის, აღმოსავლეთ გერმანიისა და უნგრეთის ჩათვლით. მეორე მსოფლიოს საზოგადოებებს ჰქონდათ ცენტრალიზებულად დაგეგმილი ეკონომიკა, რაც ძალზე მცირე როლს აკუთვნებდა კერძო საკუთრებას ან კონკურენტუნარიან ეკონომიკურ მეწარმეობას.

საბჭოთა კავშირი, როგორც მეორე მსოფლიოს საზოგადოება

საბჭოთა კავშირს, სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური ორგანიზაციის ძალზე განსხვავებული ფორმა ჰქონდა. იგი ძირითადად თანამეგობრობა იყო, რომელიც შეიქმნა განსხვავებული ეროვნული და კულტურული ჯგუფების მრავალფეროვნებისგან. მათგან ყველაზე დიდი რუსეთი იყო და ქვეყნის ოფიციალური ენა რუსული იყო. თუმცა ბევრ სხვა ენაზეც ლაპარაკობდნენ, მაგალითად, ლატვიურ, გერმანულ, არაბულ და ქართულ ენებზე.

საბჭოთა კავშირს მართავდა კომუნისტური პარტიის წესდება. მარქსიზმის ერთ-ერთ ვერსიაზე დაყრდნობით (იხ. თავი 1, გვ. 9-10), საბჭოთა კომუნიზმი ერთპარტიული მმართველობის სისტემა იყო. კომუნისტური პარტია მართავდა როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკურ სისტემას. პირველი მსოფლიოს ქვეყნები კაპიტალისტურია და საბაზრო ეკონომიკა აქვს: ბიზნეს ფირმები კერძო საკუთრებას წარმოადგენენ და კონკურირებენ ერთმანეთთან მომხმარებლისთვის საქონლის გასაღებაში. ამის საპირისპიროდ, საბჭოთა კავშირში და აღმოსავლეთ ევროპაში, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის უმეტესი

ნაწილი სახელმწიფოს საკუთრებაში იყო; ძალზე მცირე ბიზნესი თუ რჩებოდა მესაკუთრეთა ხელში.

იზიარებდნენ რა მარქსის იდეებს, კომუნისტ ლიდერებს სწამდათ, რომ წარმოების კოლექტიური მფლობელობა უფრო წარმატებული იქნებოდა, ვიდრე დასავლური თავისუფალი საბაზრო სისტემა. თუმცა აღმოჩნდა, რომ საქმე ასე არ იყო. საბჭოთა კავშირი და აღმოსავლეთ ევროპის საზოგადოებები პოლიტიკურად ავტორიტარული და ეკონომიკურად უშედეგო იყო. ამ შეზღუდვებმა ისინი დაშლამდე მიიყვანა (მეტი ინფორმაცია იხილეთ მე-13 თავში).

1989 წელს, კომუნიზმის რღვევასთან ერთად, საბჭოთა კავშირი ცალკეულ ნაწილებად დაიშალა. რუსეთი კვლავ ცალკე სახელმწიფო გახდა, როგორც ეს 1917 წლის რევოლუციამდე იყო და მისი სხვა რეგიონების დიდმა რიცხვმა დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოები შექმნა – როგორიცაა უკრაინა, საქართველო ან ლიტვა.

დაახლოებით სამოცდათხუთმეტი წლის განმავლობაში, მსოფლიო ისტორია, ერთი მხრივ, საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და, მეორე მხრივ, დასავლეთის კაპიტალისტურ საზოგადოებებს და იაპონიას შორის გლობალური შეჯიბრის პირობებში იმყოფებოდა. დღეს ეს კონკურენცია დასრულდა. ცივი ომის დამთავრებასა და ყოფილ სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნიზმის ნგრევასთან ერთად, მეორე მსოფლიო აღარ არსებობს.

მეორე მსოფლიოს დასასრული

რუსეთი და ყოფილი მეორე მსოფლოს საზოგადოებები ამჟამად კონკურენტული საბაზრო ეკონომიკისკენ მიისწრაფვიან, როგორც ეს დასავლეთის ქვეყნებშია. ამასთან, ისინი ცდილობენ ააშენონ დასავლურ მოდელებზე დაფუძნებული დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტები.

შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ ის, თუ რა ხდება რუსეთში და სხვა ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებში, ნაკლებად ეხება ბრიტანელთა ცხოვრებას. თუმცა ეს ასე არ არის. ყველა სხვა ინდუსტრიულ საზოგადოებებთან ერთად, გაერთიანებული სამეფო ისეა ჩართული გლობალურ ეკონომიკაში, რომ მოვლენებს მსოფლიოს სხვა ნაწილებში მომენტალური გავლენა აქვს ჩვენს აქტივობებზე. მაგალითად, იმას, თუ რა მოხდება ყოფილ საბჭოთა კავშირში,

ფაქტიურად, შეუძლია განსაზღვროს, შესძლებთ თუ არა კარგი სამუშაოს ან თუნდაც საერთოდ სამუშაოს მიღებას უმაღლესი სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, ვინაიდან ხანგრძლივი ეკონომიკური აღმავლობა მსოფლიოს ეკონომიკურ სტაბილურობაზე დამოკიდებული. თუ რუსეთი შესძლებს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებას, ნაყოფიერი ვაჭრობა ბრიტანეთთან ხელსაყრელი იქნებოდა ორივე ქვეყნისთვის. ყოფილი საბჭოთა კავშირის საზოგადოებებში ეკონომიკური კოლაფსის შემთხვევაში, საზიანო შედეგები შეიძლება აისახოს სხვა საზოგადოებების სოციალურ და ეკონომიკურ სტაბილურობაზე.

მესამე მსოფლოს საზოგადოებები

ტერმინი „მესამე მსოფლიო“ (პირველად შემოიღო ფრანგმა დემოგრაფმა ალფრედ სოვიმ), პირობითად, ნაკლებად განვითარებული საზოგადოებების მიმართ გამოიყენება, თუმცა, გარკვეული აზრით, ეს ტერმინი მთლად სრულყოფილი არ არის. ეს სახელწოდება ისე ჟღერს, თითქოს ეს საზოგადოებები სრულიად განცალკევებულნი არიან ინდუსტრიული ქვეყნებისგან, თითქოს ჩვენგან გამოყოფილი სამყაროა. თუმცა ეს სიმართლეს სრულიად არ შეეფერება; მესამე მსოფლიოს საზოგადოებებს მჭიდრო კავშირი აქვს ინდუსტრიულ ქვეყნებთან და პირიქით. ისინი კოლონიალიზმის ზემოქმედებით ჩამოყალიბდნენ (დიაგრამა 3.4) და სავაჭრო კავშირებით თანდათან უახლოვდებოდნენ დასავლეთის ქვეყნებს. თავის მხრივ, ურთიერთობები, რომელიც დასავლეთმა დაამყარა მსოფლიოს სხვა ქვეყნებთან, ძლიერ ზემოქმედებდა მათ საკუთარ განვითარებაზე. მაგალითად, ის ფაქტი, რომ შავკანიანი მოსახლეობა მრავლადაა შეერთებულ შტატებში და ბრაზილიაში, „ადამიანებით ვაჭრობის“ - მონებით ვაჭრობის - შედეგია, რაც კოლონიზატორებმა განავითარეს.

მესამე მსოფლიოს საზოგადოებების დიდი უმრავლესობა არის იმ ტერიტორიებზე, რომლებმაც კოლონიური მმართველობა განიცადეს აზიაში, აფრიკაში და სამხრეთ ამერიკაში. რამდენიმე მათგანი ჯერაც კოლონიებია (ჰონკონგი ბრიტანული კოლონია იყო 1997 წლამდე, კონტროლის ხელშეკრულებით გადაეცა ჩინეთს აღნიშნულ წელს). რამდენიმე კოლონიამ ადრე მოიპოვა დამოუკიდებლობა, ჰაიტის მსგავსად, რომელიც 1804 წლის იანვარში პირველ

შავკანიან ავტონომიურ რესპუბლიკად იქცა. სამხრეთ ამერიკის ესპანურმა კოლონიებმა თავისუფლება 1810 წელს მოიპოვეს, თუმცა ბრაზილიამ პორტუგალიის მმართველობას 1822 წელს დააღწია თავი.

ზოგიერთი ქვეყანა, რომელიც არასოდეს იყო ევროპის მმართველობის ქვეშ, მაინც ძლიერ განიცდიდა კოლონიური ურთიერთობების ზემოქმედებას, რისი ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითი ჩინეთია. სამხედრო ძალის საშუალებით, ჩინეთი მე-17 საუკუნიდან იძულებული იყო დაედო სავაჭრო ხელშეკრულებები ევროპულ სახელმწიფოებთან, სანაცვლოდ, ევროპელები ახორციელებდნენ მმართველობას გარკვეულ ადგილებში, უდიდესი საზღვაო პორტების ჩათვლით. ამის უკანასკნელი მაგალითი ჰონგ-კონგი იყო. მესამე მსოფლიოს ერების უმეტესმა ნაწილმა დამოუკიდებელი ქვეყნის სტატუსი მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოიპოვა, სისხლიანი ანტიკოლონიური ბრძოლების შედეგად. მაგალითის სახით შეგვიძლია მოვიყვანოთ ინდოეთი; ასევე მთელი რიგი აზიის ქვეყნებისა (ბირმა, მალაიზია და სინგაპური) და ქვეყნები აფრიკაში (კენია, ნიგერია, ზაირი, ტანზანია და ალჟირი).

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქვეყნებში ადამიანები ტრადიციული ცხოვრების წესს მისდევდნენ, მესამე მსოფლიოს ქვეყნები მაინც ძალზე განსხვავდებიან ტრადიციული საზოგადოებების ადრეული ფორმებისგან. ამ ქვეყნების პოლიტიკური სისტემები აგებულია დასავლეთის საზოგადოებებში ჩამოყალიბებული სისტემების მიხედვით, ანუ ეს ერი-სახელმწიფოებია. მიუხედავად იმისა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა კვლავ სოფლად ცხოვრობს, ამ საზოგადოებების უმრავლესობა ქალაქმშენებლობის დაჩქარებულ პროცესს განიცდის. თუმცა სოფლის მეურნეობა ძირითად ეკონომიკურ საქმიანობად რჩება, მოსავალი უფრო მსოფლიოს ბაზრებზე გასაყიდად მოჰყავთ, ვიდრე შიდა მოხმარებისთვის.

(დიაგრამა 3.4. რუკა)

აფრიკის ევროპული კოლონიზაცია; მეოცე საუკუნის დასაწყისის რუკა, რომელიც აჩვენებს ევროპული ქვეყნების „სამფლობელოებს“ მე-18 საუკუნიდან.

წყარო: Phillip Lee et al. World Civilization, 8th edn, vol.2, 1991

განვლილ რამდენიმე წელიწადში, ყველაზე ღარიბ საზოგადოებებში არსებობის პირობები, გამოსწორების ნაცვლად, კიდევ უფრო გაუარესდა.

შეფასებების მიხედვით, 1993 წელს მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში 1,2 მილიარდი ადამიანი ცხოვრობდა სიღატაკში; ეს მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის მეოთხედია. მსოფლიოში ღარიბთა თითქმის ნახევარი სამხრეთ აზიაში ცხოვრობს, ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა ინდოეთი, ბირმა და კამბოჯა; ერთი მესამედი თავმოყრილია აფრიკაში; დანარჩენები - ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაში. 1984-1994 წლებში ცხოვრების მაჩვენებელი აფრიკაში წლიური 2 პროცენტით დაეცა. უმუშევრობა 400 პროცენტით გაიზარდა, 100 მილიონი უმუშევარი ადამიანით. ზემო საჰარის აფრიკას ასევე უზარმაზარი ვალები აქვს. მისი მთლიანი ვალი კიდევ გასამმაგდა. ყოველწლიურად ამ ვალის გადასახადი ოთხჯერ აღემატება იმას, რასაც აფრიკის ქვეყნების მთავრობები ხარჯავენ ჯანმრთელობაზე და კეთილდღეობაზე.

ინდოეთი, როგორც მესამე მსოფლიოს ქვეყნის მაგალითი

ინდოეთი და ჩინეთი მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნებია მოსახლეობის რაოდენობის თვალსაზრისით. ინდოეთში 900 მილიონი ადამიანი ცხოვრობს; ჩინეთში 1,200 მილიონი ადამიანია, ოცდამეორე მეტი ვიდრე გაერთიანებულ სამეფოში (UK). ინდოეთი ბრიტანეთის მიერ კოლონიზებულ იქნა ორასი წლის წინ და იგი ბრიტანეთის იმპერიის ნაწილი გახდა. ქვეყანამ ბრიტანეთისგან დამოუკიდებლობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოიპოვა, თუმცა იგი ორად გაიყო: პაკისტანი, რომელიც უმთავრესად ისლამურია და გამოეყო ინდოეთის ძირითად ნაწილს, სადაც ინდუიზმი ბატონობს.

ინდოეთი რჩება სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანად: სამუშაო ძალის 33 პროცენტი სოფლის მეურნეობაშია დაკავებული. აქ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა უფრო მაღალია, ვიდრე მრავალ განვითარებად ქვეყანაში, თუმცა საკმაოდ დაბალი იმაზე, რაც ჩვეულია ინდუსტრიული ქვეყნებისთვის. ინდოეთში სიცოცხლის ხანგრძლივობა როგორც მამაკაცების, ისე ქალებისათვის 1996 წელს 63 წელი იყო. ბრიტანეთში სიცოცხლის ხანგრძლივობა ამჟამად 74 წელია მამაკაცებისთვის და 79 წელი ქალებისთვის; იაპონიაში, სადაც ადამიანები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე სადმე სხვაგან, 77 წელია მამაკაცებისთვის და 83 წელი ქალებისთვის.

პირველი მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობისგან განსხვავებით, ინდოეთში მოსახლეობა სწრაფად მატულობს. მოსახლეობის ზრდა უარყოფითად მოქმედებს ეკონომიკურ და საგანმანათლებლო რესურსებზე. ინდოეთის მოსახლეობის მხოლოდ 50 პროცენტია წერა-კითხვის მცოდნე (ინგლისის მოსახლეობის 99 პროცენტთან შედარებით). გასული 30 წლის განმავლობაში მრავალი ადამიანი გადავიდა საცხოვრებლად სოფლებიდან ქალაქებში. ინდოეთის ქალაქები დელი, კალკუტა და ბომბეი ჭარბად დასახლებულია; მრავალ ადამიანს ქუჩებში სძინავს და უმუშევარია.

თუმცა შეცდომა იქნება ინდოეთის, როგორც დასავლური ქვეყნების უბრალოდ „უკან მოხანჩალები“ განხილვა. ინდოეთს ძალზე მდიდარი და მრავალფეროვანი კულტურა აქვს, რომელიც მისი ხანგრძლივი ისტორიის, როგორც ტრადიციული ცივილიზაციის მემკვიდრეა. ქვეყანა ამჟამად ეკონომიკის განვითარების დაჩქარებულ პროცესებს განიცდის. ინდოეთს ძალზე ღარიბი ადამიანების დიდი რიცხვი ჰყავს, რომლებიც ყოველდღიური სარჩოს მოპოვებით არსებობენ. თუმცა მას, აგრეთვე, მდიდარი ადამიანებიც მილიონობით ჰყავს; ასევე განვითარებული მრეწველობა მაღალი ტექნოლოგიებით. მისი ქალაქები, შესაძლოა, გადატვირთულია, მაგრამ აქ ისეთი უბნებიცაა, რომლებიც ისევე ელევანტური და მდიდრულია, როგორც პირველი მსოფლიოს ქვეყნებში.

მესამე მსოფლიოს სიღარიბე

მესამე მსოფლიოს უმეტეს საზოგადოებებში, სიღარიბე უკიდურესი სახით სოფლის რეგიონებში გვხვდება. კვების ნაკლებობა, სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობა და დაბალი სტანდარტების საცხოვრებელი, ჩვეულებრივ, ყველაზე მკაცრად სოფლებშია გამოხატული. მრავალი ღარიბი ისეთ ტერიტორიაზე ცხოვრობს, სადაც მიწა მწირია, სასოფლო-სამეურნეო მოსავლის პროდუქტიულობა დაბალი, გვალვა და წყალდიდობები ჩვეულებრივი ამბავია. ქალები, ჩვეულებრივ, უფრო მძიმე მდგომარეობაში არიან, ვიდრე მამაკაცები. ისინი მრავალ კულტურულ, ეკონომიკურ და სოციალურ პრობლემებს აწყდებიან, რომელსაც ყველაზე არაპრივილეგირებული მამაკაციც კი არ იცნობს; მაგალითად, ქალები უფრო მეტ დროს მუშაობენ და ნაკლებ ხელფასს იღებენ.

მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში ადამიანები ისეთ პირობებში ცხოვრობენ, რომ ბრიტანეთში ან სხვა ინდუსტრიულ ქვეყანაში მცხოვრებთათვის ეს თითქმის წარმოუდგენელია. მრავალ ადამიანს არა აქვს მუდმივი საცხოვრებელი, გარდა კარტონით ან ხის ნაფოტებით აშენებული თავშესაფრისა; მრავალ მათგანს არა აქვს წყლის გაყვანილობა, კანალიზაცია და შუქი. და მაინც, მილიონობით ღარიბი ადამიანია ბრიტანეთში, ევროპაში და შეერთებულ შტატებში, და არსებობს კავშირი ამ საზოგადოებებში სიღარიბესა და გლობალურ სიღარიბეს შორის. მაგალითად, შეერთებულ შტატებში სიღატაკეში მცხოვრები ადამიანების თითქმის ნახევარი გლობალური სამხრეთიდან არის წარმოშობით. ეს ეხება შავკანიანი მონების შთამომავლებს, რომლებიც საუკუნეების წინ ძალით ჩამოიყვანეს და უფრო გვიანდელ, საკუთარი სურვილით ჩამოსულ იმიგრანტებს, რომლებიც ლათინური ამერიკიდან, აზიიდან და მრავალი სხვა მხრიდან ჩამოვიდნენ.

ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნები

მესამე მსოფლიო გაერთიანება არ არის. თუმცა მესამე მსოფლიოს ქვეყნების უმეტესობა დასავლურ საზოგადოებებს ეკონომიკურად ჩამორჩება, ზოგიერთი წარმატებით ერთვება ინდუსტრიალიზაციის პროცესში. ისინი განიხილება, როგორც ახლად ინდუსტრიალიზებული ქვეყნები (NIC); ესენია ბრაზილია და მექსიკა სამხრეთ ამერიკაში, და ჰონგ-კონგი, სამხრეთ კორეა, სინგაპური და ტაივანი აღმოსავლეთ აზიაში. ეკონომიკური ზრდა წარმატებულ ახლად ინდუსტრიალიზებად ქვეყნებში, მაგალითად, ტაივანში, ბევრჯერ აღემატება დასავლურ ინდუსტრიულ ეკონომიკას. 1968 წელს მესამე მსოფლიოს არცერთი ქვეყანა არ ფიგურირებდა ოცდაათ უმაღლეს ექსპორტიორ ქვეყანას შორის, მაგრამ ოცდახუთი წლის შემდეგ ჰონგ-კონგი და სამხრეთ კორეა თხუთმეტ ყველაზე წარმატებულ ქვეყანათა რიგში აღმოჩნდა.

აზიის ახლად ინდუსტრიალიზებადმა ქვეყნებმა, ისევე როგორც 1990-იან წლებში, ეკონომიკური აყვავების ყველაზე წარმატებული დონე აჩვენა. ეს ქვეყნები როგორც ინვესტიციებს ახორციელებენ საზღვარგარეთ, ასევე ხელს უწყობენ ეკონომიკურ ზრდას საკუთარ ქვეყნებში. სამხრეთ კორეის მიერ გამოქვეყნებული ფოლადი, ბოლო ათწლეულში, გაორმაგდა, ხოლო მისი გემთმშენებლობა და ელექტრონული ინდუსტრია მსოფლიო ლიდერთა შორისაა.

სინგაპური უმთავრესი ფინანსური და კომერციული ცენტრი ხდება მთელს სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში. ტაივანი სამრეწველო და ელექტრონული ინდუსტრიის მნიშვნელოვანი მონაწილეა. მთელი ეს განვითარება უშუალოდ ახდენს გავლენას ბრიტანეთზე, რომლის წილი, მაგალითად, საერთო ფოლადის წარმოებაში, ბოლო ოცდაათი წლის მანძილზე, მნიშვნელოვნად დაეცა.

ამ საზოგადოებებში ცხოვრების წესიც სწრაფად იცვლება. მდიდარი ადამიანები აზიის ქვეყნებში სულ უფრო მეტი ენთუზიაზმით ერთვებიან მოხმარების ახალ სისტემაში.

„აზიელი მდიდარი დაახლოებით ასე გამოიყურება: იგი იმოსება ფერაგამოს დიზაინით შესრულებულ პერანგებსა და ყელსახვევებში, როლექსის ან კარტიეს საათს და ლუის ვიტონის ტყავის ხელჩანთას ატარებს, ხელს აწერს მონბლანის კალმისტრით, სამსახურში საკუთარი მბზინვარე BMW-თი მიდის, გაუთავებლად ლაპარაკობს მოტოროლას მობილურით, მთელ თავის შემოსავალს ამერიკულ ექსპრესს ბარათზე ათავსებს, სინგაპურის აეროხაზებით მოგზაურობს, ფლობს აპარტამენტს ქალაქში და აგარაკს ქალაქგარეთ (Naislitt 1995, გვ. 31).

სიმდიდრე და სამომხმარებლო სწრაფვა ქორწინებისა და ოჯახის ტრადიციულ ფორმებთან და ზოგჯერ არსებობისთვის ბრძოლასა და სოფლის სიღატაკესთან ერთად არსებობს.

სოციალური ცვლილება დღეს: გლობალიზაცია

მახლობელ მაღაზიაში ან სუპერმარკეტში შესვლისას, დააკვირდით შემოთავაზებული პროდუქტების სიმრავლეს. საქონლის ის მრავალფეროვნება, რასაც დასავლეთში ყველასათვის ხელმისაწვდომად მივიჩნევთ, ვისაც ფული აქვს, დამოკიდებულია საოცრად კომპლექსურ ეკონომიკურ კავშირებზე, რაც მთელ მსოფლიოს მოიცავს. გამოფენილი საქონელი ან მისი დამზადებისთვის საჭირო ინგრედიენტები და ნაწილები, ასობით სხვადასხვა ქვეყანაში მზადდება. ყველაფერი ეს რეგულარულად უნდა იქნეს ტრანსპორტირებული მთელს მსოფლიოში, ხოლო მილიონობით ყოველდღიური გაცვლის საწარმოებლად, საჭიროა ინფორმაციის მუდმივი მიწოდება.

საზოგადოებები თანამედროვე მსოფლიოში

ტიპი	არსებობის პერიოდი	მახასიათებლები
პირველი მსოფლიოს საზოგადოებები	მეთვრამეტე საუკუნიდან დღემდე	დაფუძნებულია სამრეწველო წარმოებაზე და ძირითადად თავისუფალ მეწარმეობაზე. ადამიანთა უმრავლესობა ცხოვრობს ქალაქებში, მცირე რიცხვი მისდევს სოფლის მეურნეობას. ჭარბობს კლასობრივი უთანასწორობა, თუმცა ნაკლებად არის გამჟღავნებული, ვიდრე ტრადიციულ სახელმწიფოებში. გამორჩეული პოლიტიკური ერთობები ან ერი-სახელმწიფოებია: დასავლეთის ერები, იაპონია, ავსტრალია და ახალი ზელანდია
მეორე მსოფლიოს საზოგადოებები	მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან (1917 წლის რუსეთის რევოლუციის შემდეგ) ადრეულ 1990-იან წლებამდე	დაფუძნებულია ინდუსტრიაზე, თუმცა ეკონომიკური სისტემა გეგმიურია. მოსახლეობის მცირე ნაწილი მუშაობს სოფლის მეურნეობაში, უმეტესობა ქალაქებში ცხოვრობს. კლასობრივი უთანასწორობა არსებობს. გამორჩეული პოლიტიკური ერთობები ან ერი-სახელმწიფოებია. 1989 წლამდე შეადგენდა საბჭოთა კავშირს და აღმოსავლეთ ევროპას, თუმცა სოციალურმა და პოლიტიკურმა ცვლილებებმა, ისინი გადააქცია თავისუფალ საწარმოო ეკონომიკურ სისტემებად და შემდგომ პირველი მსოფლიოს საზოგადოებებად.
მესამე მსოფლიოს საზოგადოებები	მეთვრამეტე საუკუნიდან (უმთავრესად როგორც კოლონიები) დღემდე	მოსახლეობის უმრავლესობა ეწევა სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებს და იყენებს წარმოების ტრადიციულ მეთოდებს. ზოგიერთი სოფლის მეურნეო-ის პროდუქტი იგზავნება

მსოფლიო ბაზრებზე
 ზოგიერთს თავისუფალი
 მეწარმეობის სისტემა აქვს,
 დანარჩენებს გეგმიური
 ეკონომიკა.
 გამორჩეული პოლიტიკური
 ერთობები ან ერი-სახელმწი-
 ფოებია: ჩინეთი, ინდოეთი,
 აფრიკის უმეტესი და სამხრეთ
 ამერიკის ერები.

ახალად 1970-იანი
 ინდუსტრიალიზებული დღემდე
 ქვეყნები

წლებიდან ყოფილი მესამე მსოფლიოს
 ქვეყნები; ამჟამად ეფუძნება
 სამრეწველო წარმოებას და
 ძირითადად თავისუფალ
 მეწარმეობას.
 ადამიანთა უმრავლესობა
 ქალაქებში ცხოვრობს და
 მხოლოდ მცირე ნაწილია
 დაკავებული სოფლის
 მეურნეობით.
 კლასობრივი უთანასწორობა
 მეტად გამჟღავნებულია, ვიდრე
 პირველი მსოფლიოს
 საზოგადოებებში. საშუალო
 შემოსავალი ერთ სულ
 მოსახლეზე ნაკლებია, ვიდრე
 პირველი მსოფლიოს
 საზოგადოებებში.
 ეს ქვეყნებია: ჰონგ-კონგი,
 სამხრეთ კორეა, სინგაპური,
 ტაივანი, ბრაზილია, მექსიკა.

„ჩვენს დრომდე - წერს ანთროპოლოგი პიტერ უორსლი (Peter Worsley 1984, გვ. 1) - ერთიანი ადამიანური საზოგადოება არ არსებობდა“, გულისხმობდა რა, რომ არც ისე დიდი ხანია, რაც შეგვიძლია საუბარი სოციალური კავშირების ფორმებზე, რამაც მთელი დედამიწა მოიცვა. მსოფლიო, მნიშვნელოვანწილად, ერთ სოციალურ სისტემად იქცა, როგორც სულ უფრო მზარდი ურთიერთდამოკიდებულების შედეგი, რაც, არსებითად, ყველა ადამიანზე ახდენს ზემოქმედებას. გლობალური სისტემა არ არის უბრალოდ გარემო, რომლის ფარგლებში კონკრეტული საზოგადოება – მაგალითად ბრიტანეთი – ვითარდება და იცვლება. სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირები, რომლებიც ქვეყნებს შორის საზღვრებს კვეთენ, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ მათში მცხოვრები ადამიანების ბედს. მსოფლიო საზოგადოების

სულ უფრო მზარდი ურთიერთდამოკიდებულების აღმნიშვნელი ძირითადი ტერმინია *გლობალიზაცია*.

მსოფლიოში არც ერთი საზოგადოება აღარ ცხოვრობს სხვებისგან სავსებით იზოლირებულად; ყველაზე მდიდარ ქვეყნებშიც კი ყოველი ადამიანი იმ საქონელზეა დამოკიდებული, რაც უცხოეთიდან შემოდის. მაგალითად, ინგლისში თითქმის ყველა ტელევიზორი, რაც გაყიდვაშია, საზღვარგარეთ არის დამზადებული ან აწყობილი, უმთავრესად შორეულ აღმოსავლეთში. კიდევ ერთი შესაფერისი შემთხვევა საავტომობილო ინდუსტრიას ეხება. დაახლოებით ორმოცი წლის წინ, შეერთებული შტატების საავტომობილო წარმოება უფრო მძლავრი იყო, ვიდრე ყველა ქვეყნისა ერთად აღებული. ამჟამად შეერთებული შტატები მხოლოდ მესამე ადგილზეა, ევროპა და იაპონია უფრო მეტ ავტომობილს უშვებს. უფრო მეტიც, მანქანების ასაწყოებად საჭირო ნაწილები მრავალ სხვადასხვა ქვეყანაში მზადდება. მაგალითად, ფორდ მონდოს ავტომობილის ნაწილები 112 სხვადასხვა ადგილას მზადდება, რომელიც თექვსმეტ ქვეყანას და სამ კონტინენტს მოიცავს. თავად ავტომობილის სახელწოდება „მონდო“ საავტომობილო წარმოების გლობალურ ხასიათს აღნიშნავს. გლობალიზაციის პროცესებმა უამრავი მოგება მოუტანა მრავალ ინდუსტრიულ საზოგადოებას: გაცილებით მრავალფეროვანი საქონელი და სურსათი, ვიდრე ეს მანამდე იყო. ამავე დროს, იმ ფაქტმა, რომ ყველანი ერთად ჩაბმულნი ვართ გაცილებით უფრო ფართო მსოფლიოში, გამოიწვია მრავალი სერიოზული პრობლემა, რომლის წინაშეც ვდგავართ.

გლობალიზაციის პროცესები ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილებების რიგს განეკუთვნება, რაც ამჟამად მიმდინარეობს. სოციოლოგიური ანალიზი, რომელიც მხოლოდ ცალკეული საზოგადოებების შესწავლით შემოიფარგლება, სულ უფრო მოძველებული ხდება. როგორც ადამიანური არსებები, ჩვენ სულ უფრო მეტად ვიზიარებთ საერთო ბედს. ფუნდამენტური პრობლემები, რომლებსაც ადამიანი აწყდება, მაგალითად, ეკოლოგიური კატასტროფის დაძლევა, ან ფართომასშტაბიანი სამხედრო დაპირისპირების თავიდან აცილება, თავისი მასშტაბებით გლობალურია.

დასკვნა

მიუხედავად სულ უფრო მზარდი ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთდამოკიდებულებისა, გლობალურ წესრიგს თიშავს უთანასწორობა და ის, რომ სახელმწიფოებს, როგორც ერთიანი გადასაფარებლის სხვადასხვა ნაკუწებს, გააჩნიათ როგორც საერთო, ასევე განსხვავებული ინტერესები. არ არსებობს რაიმე პოლიტიკური კონვერგენციის ინდიკატორი, რაც გადალახავდა ქვეყნების კონფლიქტურ ინტერესებს ახლო მომავალში. ერთ-ერთი აქტუალური საკითხი, რაც აწუხებს მსოფლიო საზოგადოებას, ის არის, რომ მიუხედავად გაერთიანებული ერების (United Nations) არსებობისა, მზარდ გლობალიზაციას არ მოსდევს არც პოლიტიკური ინტეგრაცია და არც საერთაშორისო უთანასწორობის შემცირება სიმდიდრისა და ძალაუფლების თვალსაზრისით.

შეჯამება

1. შესაძლებელია განგასხვავოთ პრემოდერნული საზოგადოების (საზოგადოების ფორმა, რომელიც წინ უსწრებს ინდუსტრიული საზოგადოების განვითარებას) რამდენიმე ტიპი. მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებებში არ მოჰყავთ ხორბალი ან უვლიან საქონელს, არამედ ცხოვრობენ მცენარეთა შეგროვებითა და ცხოველებზე ნადირობით. მესაქონლეთა საზოგადოება ისაა, სადაც მოშინაურებული ცხოველების მოვლა ადამიანთა არსებობის ძირითადი წყაროა. მიწათმოქმედთა საზოგადოებები ამუშავებენ მიწის გარკვეულ ნაკვეთებს. უფრო დიდი, განვითარებული მიწათმოქმედთა საზოგადოებები აყალიბებენ ტრადიციულ ქვეყნებს ან ცივილიზაციებს.

2. დასავლეთის განვითარებამ და ექსპანსიამ იგი მიიყვანა მსოფლიოს ბევრი რეგიონის დაპყრობამდე, რამაც რადიკალურად შეცვალა დიდი ხნის ჩამოყალიბებული სოციალური სისტემები და კულტურები. ეს პროცესები უკავშირდებოდა კოლონიალიზმს, დასავლური მმართველობის და დასავლური კონტროლის დაწესებას.

3. ინდუსტრიულ სახელმწიფოებში ეკონომიკის ძირითადი საფუძველი სამრეწველო წარმოება ხდება. პირველი მსოფლიოს ინდუსტრიულ ქვეყნებს განეკუთვნებიან „დასავლეთის“ ერები და იაპონია, ავსტრალია და ახალი ზელანდია.

4. მეორე მსოფლიოს ქვეყნები ინდუსტრიული სახელმწიფოები იყო, რომელიც კომუნისტური მთავრობებით იმართებოდა. 1989 წლის რევოლუციების შემდეგ, აღმოსავლეთ ევროპასა და ყოფილ საბჭოთა კავშირში, რამაც კომუნიზმი ნგრევამდე მიიყვანა, მეორე მსოფლიოს ქვეყნები აღარ არსებობს.

5. მესამე მსოფლიოს ანუ განვითარებადი ქვეყნები, სადაც მსოფლიოს მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ცხოვრობს, უმეტესად, ყოფილი კოლონიური ტერიტორიებია. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მოყვანაზე მუშაობს. მიუხედავად იმისა, რომ მესამე მსოფლიოს საზოგადოებები ძალზე ღარიბია ინდუსტრიულ ერებთან შედარებით, მათმა უმცირესობამ (NIC ანუ ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები) ამ ბოლო დროს სწრაფი ეკონომიკური განვითარება განიცადა.

6. მსოფლიოს ქვეყნები სულ უფრო ურთიერთდამოკიდებული გახდა – ეს პროცესი გლობალიზაციის სახელითაა ცნობილი. მსოფლიო სოციალური ურთიერთობების განვითარება გულისხმობს დიდი მასშტაბის უთანასწორობას ინდუსტრიულ და მესამე მსოფლიოს ღარიბ ქვეყნებს შორის.

7. დღეს გლობალიზაცია გავლენას ახდენს ადამიანების ცხოვრებაზე ყველა ქვეყანაში - მდიდარსა და ღარიბში - რაც ცვლის არა მხოლოდ გლობალურ სისტემებს, არამედ ყოველდღიურ ცხოვრებას. გლობალიზაციამ ვერ წარმოქმნა უნიფიცირებული მსოფლიო; არამედ, ამის საწინააღმდეგოდ, მან გამოიწვია სოციალური დაპირისპირებები და კონფლიქტები, რომელსაც წინამდებარე წიგნის სხვადასხვა თავში განვიხილავთ.

დამატებითი ლიტერატურა

Brian M. Fagan, *People of the Earth* (London: Harper Collins, 1992). ავტორიტეტული გამოკვლევის ბოლო გამოცემა, ადამიანური კულტურის წარმოშობისა და განვითარების სხვადასხვა ფორმების შესახებ.

Stephan Haggard, *Pathways from the Periphery: The Politics of growth in the Newly Industrialized Countries* (Ithaca, N .Y.: Cornell University Press, 1990). ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკური და ეკონომიკური ასპექტების ანალიზი განვითარებად ქვეყნებში.

Leslie Holmes, *Post-Communism: An Introduction* (Cambridge: Polity Press, 1996) კომუნისტური ძალაუფლების დაცემის შემდგომი საზოგადოებების პირველი ვრცელი ანალიზი.

Sheilagh C. Ogilvie and Markus G. Gran (eds), *European Proto-Industrialisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996) ევროპაში ინდუსტრიალიზაციის პროცესების ვრცელი ანალიზი.

Robert Skidelsky, *The World after Communism: A Polemic for our Times* (London: Macmillan, 1995). დისკუსია აღმოსავლეთ ევროპის საზოგადოებების სავარაუდო მომავლის შესახებ, კომუნიზმის დაცემის შემდეგ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები???

სოციალური ურთიერთქმედება და ყოველდღიური ცხოვრება

ძირითადი ცნებები

ყოველდღიური ცხოვრების შესწავლა

არავერბალური კომუნიკაცია

სახე, ქესტები და ემოციები

„სახე“ და კულტურა

სოციალური წესები და საუბარი

ურთიერთგაგება. გარფინკელის ექსპერიმენტები.

საუბრის ფორმები. საპასუხო წამოძახილები. წამოცდენა

სახე, სხეული და მეტყველება

კონტაქტები. მარკერები. შთაბეჭდილების მართვა. წინა და უკანა პლანი.

როლების შეთვისება: ინტიმური სახის გამოცდა. პიროვნული სივრცე

ურთიერთქმედება დროსა და სივრცეში

საათობრივი დრო

ყოველდღიური ცხოვრება კულტურულ და ისტორიულ პერსპექტივაში

სიახლოვის ძალდატანება

მიკროსოციოლოგია და მაკროსოციოლოგია

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები:

სოციალური ურთიერთქმედება. კონტაქტი.

სოციალური როლი. სოციალური პოზიცია.

ქალაქის ქუჩაში ორი ადამიანი ერთმანეთისკენ მიემართება. შორიდან ისინი თვალს შეავლენ ერთმანეთს და თითოეული მათგანი სწრაფად აფიქსირებს მეორის სახესა და ჩაცმულობის სტილს. გვერდზე ჩაგლისას, ისინი ერთმანეთს თვალს არიდებენ. ასეთი შემთხვევები მილიონობით გვხვდება მთელი მსოფლიოს ქალაქებში.

იმ სიტუაციაში, როდესაც ეს ადამიანები შორიდან თვალს შეავლენ და მიახლოებისას თვალს არიდებენ ერთმანეთს, ირვინ გოფმანის თანახმად (Erving Goffman, 1967, 1971) , ისინი **სამოქალაქო უყურადღებობის** დემონსტრირებას ახდენენ, რასაც ერთმანეთისგან მოვითხოვთ მრავალ სიტუაციაში. სამოქალაქო უყურადღებობა მეორე პიროვნების უბრალოდ იგნორირება არ არის. ყოველი ინდივიდი მიანიშნებს, რომ ცნობს მეორე პიროვნების იქ ყოფნას, თუმცა არავითარი ქესტით არ გამოხატავს ამას, რომ ძალზე მომაბეზრებელი არ იყოს. სამოქალაქო უყურადღებობა რაღაც ისეთია, რაც მეტ-ნაკლებად არაცნობიერია, თუმცა მას ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენ ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

ამის დანახვის საუკეთესო საშუალებაა, მოვიყვანოთ მაგალითები, სადაც ადგილი არა აქვს სამოქალაქო უყურადღებობას. როდესაც ერთი ადამიანი მეორეს დაუინებოთ უყურებს და აშკარად გამოხატავს ემოციას, ეს ნორმალურია საყვარელი ადამიანის, ოჯახის წევრის ან ახლო მეგობრის მიმართ. უცხო ადამიანებს ან შემთხვევით ნაცნობებს თუ შეხვდებით ქუჩაში, სამუშაოზე ან წვეულებაზე, არასოდეს უნდა ჩააშტერდეთ ამგვარად. ამგვარი ქმედება, შესაძლოა, აღქმულ იქნეს, როგორც მტრული განწყობა. ამ პრაქტიკას უცნობები მხოლოდ მაშინ იყენებენ, როცა ორი ჯგუფი ძალზე ანტაგონისტურია ერთმანეთის მიმართ. წარსულში, ამით იყვნენ ცნობილნი თეთრკანიანები აშშ-ში, როცა „მოძულე მზერას“ გააყოლებდნენ გზად შემხვედრ შავკანიანებს.

მეგობრებიც კი, გულითადი საუბრისას, ფრთხილად უნდა მოეკიდონ იმას, თუ როგორ უყურებენ ერთმანეთს. ყოველი ინდივიდი ყურადღებას და მონაწილეობას აფიქსირებს საუბრისას მეორე ადამიანის თვალებში ყურებით, თუმცა არ აშტერდება მას. ძალზე ჩაშტერებული ყურება შეიძლება აღქმულ იქნეს სხვისი მონათხრობის არდაჯერების ან სულაც ვერგაგების ნიშნად.

თუმცა, ზოგიერთი ადამიანი, რომელიც სრულიად არ უყურებს მოსაუბრეს, შეიძლება მიჩნეულ იქნეს არაპირდაპირ, ცბიერ ან უცნაურ ადამიანად.

ყოველდღიური ცხოვრების შესწავლა

რატომ უნდა დავინტერესდეთ სოციალური ქცევის ასეთი აშკარად ტრივიალური ასპექტებით? ქუჩაში ვინმეს გვერდით ჩავლა და რამდენიმე სიტყვით მეგობართან გასაუბრება, უმნიშვნელო და ჩვეულებრივ ქმედებად გამოიყურება, ჩვენ ამას დღეში მრავალჯერ ვაკეთებთ და არავითარ მნიშვნელობას არ ვანიჭებთ. სინამდვილეში, სოციალური ურთიერთქმედების ასეთი უმნიშვნელო ფორმების შესწავლას ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს სოციოლოგიაში; ისინი საკმაოდ საინტერესოა და სოციოლოგიური კვლევის სფეროს ყველაზე დიდ ნაწილს მოიცავს, რაც ორი მიზეზითაა გამოწვეული.

პირველი, ჩვენი ყოველდღიური რუტინა, თითქმის უწყვეტი ურთიერთობებით სხვებთან, ჩვენი საქმიანობის ხასიათსა და ფორმას განსაზღვრავს. მისი შესწავლით, ჩვენ შეგვიძლია ძალზე ბევრი რამ შევიტყოთ საკუთარი თავის, როგორც სოციალური არსებების და საკუთრივ სოციალური ცხოვრების შესახებ. ჩვენი ცხოვრება, დღიდან დღემდე, კვირიდან კვირამდე და წლიდან წლამდე, ქცევის ერთგვაროვანი მოდელებით ყალიბდება. მაგალითად, იფიქრე იმაზე, თუ რა გააკეთე გუშინ ან გუშინწინ. თუ ორივე დღე სამუშაო იყო, შენ, ყველა შემთხვევაში, ერთი და იმავე დროს ადექი (თავისთავად მნიშვნელოვანი რუტინა), წახვედი სკოლაში ან ლექციებზე დილით და შეასრულე ერთიდაიგივე მარშრუტი სკოლამდე ან ინსტიტუტამდე, რასაც, როგორც წესი, ყოველ სამუშაო დღეს ასრულებ. შენ, შესაძლოა, შეხვდი შენს მეგობრებს და წახვედით ერთად სადილად, ნაშუადღევს კი დაუბრუნდით თქვენს მეცადინეობას. მოგვიანებით, იგივე მარშრუტი შეასრულეთ სახლამდე და, შესაძლოა, საღამოს უკვე სხვა მეგობრებთან ერთად გახვედი სახლიდან.

რა თქმა უნდა, რუტინა, რასაც ყოველდღიურად ვასრულებთ, იდენტური არ არის, ხოლო ჩვენი ქმედებების ხასიათი სამუშაო დღეებში, განსხვავდება დასვენების დღეების ქმედებებისგან. ხოლო თუ არსებითად შევცვლით ჩვენს ცხოვრებას, ვთქვათ, დავამთავრებთ კოლეჯს და დავიწყებთ მუშაობას, მაშინ ჩვენი ყოველდღიური რუტინა აუცილებლად იცვლება; ამ დროს, ჩვენ თავიდან ჩამოვაყალიბებთ ახალ და საკმაოდ რეგულარულ ქცევის წესებს.

მეორე, ყოველდღიურ ცხოვრებაში სოციალური ურთიერთქმედების შესწავლა, ნათელს ჰფენს უფრო დიდი სოციალური სისტემების და ინსტიტუტების საქმიანობას. ფაქტობრივად, ყველა დიდმასშტაბიანი სოციალური სისტემები სოციალური ურთიერთქმედების იმ მოდელზეა დამოკიდებული, რასთანაც ჩვენ ყოველდღიურად ვართ დაკავშირებულნი. ამის დემონსტრირება სიძნელეს არ წარმოადგენს. კვლავ განვიხილოთ ორი უცნობი ადამიანის შეხვედრა ქუჩაში. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ასეთ შემთხვევას ნაკლებად აქვს საქმე სოციალური ორგანიზაციის ფართომასშტაბიან და უფრო მყარ ფორმებთან. მაგრამ, თუ განვიხილავთ ამგვარი ურთიერთქმედებების მრავალ შემთხვევას, საქმე ასე არ გახლავთ. თანამედროვე საზოგადოებებში, ქალაქებში მცხოვრები ადამიანების უმრავლესობა მუდმივ ურთიერთქმედებაშია იმათთან, ვისაც ისინი პიროვნულად არ იცნობენ. მოქალაქეობრივი უყურადღებობა ერთ-ერთია იმ მექანიზმებს შორის, რაც აცოცხლებს ქალაქს, მისი ხმაურიანი ხალხმრავლობითა და უპიროვნო კონტაქტებით.

წინამდებარე თავში, თავდაპირველად განვიხილავთ არავერბალურ მინიშნებებს (სახის გამომეტყველება და ფიზიკური ჟესტები), რასაც თითოეული ჩვენთაგანი იყენებს ერთმანეთთან ურთიერთქმედების დროს. შემდეგ გადავალთ ყოველდღიური მეტყველების ანალიზზე – თუ როგორ ვიყენებთ ენას, სხვებისთვის სასურველი აზრის გადასაცემად. და ბოლოს, ფოკუსირებას მოვახდენთ იმ საშუალებებზე, რითაც ჩვენს ცხოვრებას ყოველდღიური რუტინა აყალიბებს, გავამახვილებთ რა განსაკუთრებულ ყურადღებას იმაზე, თუ როგორ ვახდენთ ჩვენი ქმედებების კოორდინირებას დროსა და სივრცეში.

არავერბალური კომუნიკაცია

სოციალური ურთიერთქმედება არავერბალური კომუნიკაციის მრავალრიცხოვან ფორმებს მოითხოვს – ინფორმაციისა და აზრის გაცვლას სახის გამომეტყველებით, ჟესტებითა და მოძრაობებით. არავერბალურ კომუნიკაციას ზოგჯერ განიხილავენ, როგორც „სხეულის ენას“, თუმცა ეს მცდარი აზრია, ვინაიდან ამგვარ არავერბალურ მინიშნებებს, ჩვეულებრივ, ვიყენებთ სიტყვიერად გამოთქმულის ასაცილებლად ან გასაძლიერებლად.

სახე, ჟესტები და ემოცია

არავერბალური კომუნიკაციის ერთ-ერთი ძირითადი ასპექტი, სახის გამომეტყველებით ემოციების გამოხატვაა. პოლ ეკმანმა და მისმა კოლეგებმა შექმნეს სისტემა, რასაც ისინი *სახის მოძრაობის კოდირების სისტემას* (FACS) უწოდებდნენ და რაც სჭირდებოდათ სახის კუნთების მოძრაობების დასახასიათებლად, რომლებიც განსაკუთრებულ გამომეტყველებას განსაზღვრავს (Ekman & Friesen 1978). ამ მიზნით, ისინი შეეცადნენ გარკვეული სიცხადე შეეტანათ იმ სფეროში, რომელიც ღია იყო შეუთავსებადი და წინააღმდეგობრივი ინტერპრეტაციებისთვის, ვინაიდან ძალიან მცირე თანხმობა თუ არსებობს იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ უნდა იყოს იდენტიფიცირებული და კლასიფიცირებული ემოციები. ევოლუციური თეორიის შექმნელი ჩარლზ დარვინი ამტკიცებდა, რომ ემოციური გამოხატვის ძირითადი ფორმები მსგავსია ყველა ადამიანურ არსებაში. მიუხედავად იმისა, რომ ამ მტკიცებას ზოგი მეცნიერი ეკამათებოდა, ეკმანის გამოკვლევები, რაც ტარდებოდა განსხვავებული კულტურული წარმომავლობის ადამიანებს შორის, როგორც ჩანს, ადასტურებს ამას. ეკმანმა და ფრიზენმა იკვლიეს იზოლირებული თემი ახალ გვინეაში, რომლის წევრებს მანამდე, ფაქტიურად, არ ჰქონიათ კონტაქტი უცხოებთან. როდესაც მათ ანახეს სახის გამომეტყველების გამომხატველი სურათები, რომლებიც ადამიანის ექვს ემოციას შეესაბამებოდა (ბედნიერება, ნაღველი, სიბრაზე, სიძულვილი, შიში, გაოცება), ახალი გვინეის ალნიშნული თემის წევრებმა შესძლეს ამ ემოციების იდენტიფიცირება.

ეკმანის თანახმად, მისი საკუთარი და სხვა მეცნიერების მსგავსი გამოკვლევების შედეგები განამტკიცებს მოსაზრებას, რომ ემოციების სახისმიერი გამოხატვა და ინტერპრეტაცია ადამიანებში თანდაყოლილია. მას ესმის, რომ მისი მონაცემები საბოლოო არ არის და, შესაძლოა, ამ პროცესში ფართოდ გავრცელებული კულტურული დასწავლის გამოცდილება იყოს ჩართული; თუმცა, მისი დასკვნები სხვა სახის კვლევებითაც არის დამოწმებული. ი. ეიბლ-ეიბესფელდტმა გამოიკვლია ექვსი დაბადებით ყრუ და ბრმა ბავშვი იმისათვის, რომ დაედგინა, განსაკუთრებულ ემოციურ სიტუაციებში რამდენად ერთნაირი სახის გამომეტყველება ექნებოდათ მათ და იმ ბავშვებს, ვისაც ესმოდათ და ხედავდნენ (1973). აღმოჩნდა, რომ ბავშვები იდენტურობდნენ, როდესაც აშკარად სასიამოვნო ქმედებებში ერთვებოდნენ; გაკვირვებულები

წარბებს იწვევდნენ, როდესაც რაიმე საგანს უცხო სუნი სდიოდა; და იღუშებოდნენ, როდესაც რამდენჯერმე არასასიამოვნო საგანს შესთავაზებდნენ. იმის გამო, რომ ისინი კერ ხედავდნენ სხვა ადამიანების შესაბამის ქცევას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს რეაქციები თანდაყოლილი იყო.

FACS-ის გამოყენებით, ეკანმა და ფრიზენმა, ჩვილ ბავშვებში სახის კუნთების დისკრეტული მოძრაობის მრავალი შემთხვევის იდენტიფიცირება მოახდინეს, რაც ასევე მოზრდილებში ემოციის გამოხატვისას დაფიქსირდა. მაგალითად, ჩვილი ბავშვები და მოზრდილები სახის გამომეტყველებით მსგავს ემოციებს გამოხატავენ მჭიდროდ გემოს შეგრძნებისას (ტუჩების მოკუმვით ან მოღუშვით). თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ სახის გამომეტყველებით ემოციის გამოვლენა ნაწილობრივ თანდაყოლილია, ინდივიდუალური და კულტურული ფაქტორები მაინც ზემოქმედებს სახის მოძრაობის ფორმებსა და იმ კონტექსტებზე, რომლებშიც მათი გამოყენება მიზანშეწონილია. როგორ იღიმებიან ადამიანები, მაგალითად, მათი ტუჩებისა და სახის სხვა კუნთების ზუსტი მოძრაობა და მათი წამიერი ღიმილი, განსხვავებულია სხვადასხვა კულტურაში.

არ არსებობს ქესტები ან სხეულის პოზა, რაც ერთნაირად ახასიათებს ყველა ან უმეტეს კულტურას. მაგალითად, ზოგიერთ საზოგადოებაში, უარყოფის ნიშნად ადამიანები თავს დაგიქნევენ, რაც ანგლო-ამერიკულ პრაქტიკაში საწინააღმდეგოს ანუ თანხმობას ნიშნავს. ქესტები, რასაც ევროპელები და ამერიკელები ფართოდ გამოიყენებენ, როგორიცაა თითით ჩვენება, გარკვეულ ხალხებში არ არსებობს (Bull 1983). ასევე, ლოყაზე თითის მიღება და დატრიალება ქების ქესტადაა მიღებული იტალიის ზოგიერთ ნაწილში, მაგრამ სხვაგან არსად არ არის ცნობილი.

სახის გამომეტყველების მსგავსად, ქესტები და სხეულის მოძრაობები მუდმივად გამოიყენება სიტყვების მაგივრად და აზრის გადასაცემად, როდესაც რეალურად არაფერს ამბობენ. სამივე საშუალება შეიძლება გამოვიყენოთ ხუმრობისთვის, ირონიის დასაფიქსირებლად ან სკეპტიციზმის გასამჟღავნებლად. ის არაველბალური გამოხატვები, რასაც ხშირად უნებურად გადავცემთ, მიუთითებს, რომ რასაც ვამბობთ, ყოველთვის ის არ არის, რასაც სინამდვილეში ვგულისხმობთ. ყველაზე ცხადი მაგალითი, ალბათ, ადამიანის გაწითლებაა, თუმცა სხვებმა, შესაძლოა, სხვა უფრო შესაბამისი ინდიკატორები შეარჩიონ. გულწრფელი სახის გამომეტყველება ოთხი-ხუთი წამის შემდეგ

ქრება. ღიმილმა, რაც უფრო მეტხანს გასტანს, შეიძლება ტყუილი დაგვანახოს; გაოცებული გამომეტყველება, რომელიც ღიძხანს გრძელდება, შესაძლოა, განზრახ იქნეს გამოყენებული პაროდიად – იმის საჩვენებლად, რომ ინდივიდი, რეალურად, სრულებითაც არ არის გაკვირვებული, მაშინაც კი, როცა ამის მიზეზი გააჩნია.

„სახე“ და კულტურა

სიტყვა „სახე“, შესაძლოა, ასევე განვიხილოთ სხვების მიერ ინდივიდის შეფასებად. ყოველდღიურ სოციალურ ცხოვრებაში, დიდი ყურადღება ექცევა „სახის შენარჩუნებას.“ საზოგადოებრივ თავყრილობებში, იმას, რასაც თავაზიანობას ან ეტიკეტს ვუწოდებთ, უმეტესად, ქცევის უგულბელყოფის ასპექტებს გულისხმობს, რამაც, შესაძლოა, სახის დაკარგვამდე მიგვიყვანოს. ჩვენ არ განვიხილავთ ინდივიდის ცხოვრების წარსულ ეპიზოდებს ან პიროვნულ მახასიათებლებს, რამაც, გახმაურების შემთხვევაში, შესაძლოა, უხერხულობა გამოიწვიოს. ჩვენ ვცდილობთ თავი შევიკავოთ ხუმრობებისგან სიქაჩლის შესახებ, თუ ვიცით, რომ რომელიმე ადამიანი თმის პარიკს იყენებს. ეს იმ შემთხვევაში, თუ ახლო მეგობრების წრეში არ ვიმყოფებით. ტაქტი თავის დაცვის ერთ-ერთი საშუალებაა, რასაც ყველა პიროვნება იყენებს იმ იმედით, რომ, საპასუხოდ, მისი საკუთარი სისუსტეები არ იქნება საჯაროდ გამჟღავნებული. ამიტომ ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება უბრალოდ კი არ მიმდინარეობს, არამედ, სხვებთან ურთიერთქმედებისას, ჩვენ ოსტატურად ვინარჩუნებთ მუდმივ კონტროლს სახის გამომეტყველებაზე, ქესტებსა და მოძრაობებზე, თუმცა უმეტესად გაუცნობიერებლად.

ზოგიერი ინდივიდი მშვენივრად ახერხებს სახის გამომეტყველების კონტროლს და ძალზე ტაქტიანია სხვა ადამიანების მიმართ. მაგალითად, წარმატებულ დიპლომატს მსუბუქად და კომფორტულად უნდა შეეძლოს ურთიერთქმედება სხვებთან, რომელთა შეხედულებებს, შესაძლოა, არ ეთანხმებოდეს ან მიუღებლად მიაჩნდეს. იმან, თუ როგორი წარმატებით ახერხებს ამას, შესაძლოა, გავლენა მოახდინოს მთელი ერების ბედზე. მაგალითად, დახვეწილ დიპლომატიას ძალუძს შეანელოს დაძაბულობა ქვეყნებს შორის და თავიდან აიცილოს ომი.

სოციალური წესები და საუბარი

მიუხედავად იმისა, რომ საკუთარ ქცევასა და სხვების ქცევის გააზრებაში რუტინულად ვიყენებთ არავერბალურ მინიშნებებს, ჩვენი ურთიერთქმედების უმეტესი ნაწილი ლაპარაკით – შემთხვევითი ვერბალური ურთიერთობით – სხვებთან არაფორმალური საუბრებით ხორციელდება. სოციოლოგები ყოველთვის თვლიდნენ, რომ ენას ფუნდამენტური მნიშვნელობა ენიჭება სოციალური ცხოვრებისთვის. თუმცა, ახლახანს გაჩნდა მიდგომა, რომელიც განსაკუთრებით დაინტერესებულია, თუ როგორ იყენებენ ადამიანები ენას ყოველდღიური ცხოვრების ჩვეულ კონტექსტებში. საუბრების კვლევაზე ძლიერი გავლენა ირვინ გოფმანის შრომებმა მოახდინა, თუმცა ამ ტიპის კვლევებში ყველაზე გავლენიანი მაინც ეთნომეთოდოლოგიის ფუძემდებელი ჰაროლდ გარფინკელია (Garfinkel 1984).

ეთნომეთოდოლოგია „ეთნომეთოდების“ - იმ ხალხური თუ ყოფითი მეთოდების - შესწავლაა, რასაც ადამიანები იმის გასაცნობიერებლად იყენებენ, თუ რას აკეთებენ, განსაკუთრებით კი, რას ამბობენ სხვები. ჩვენ ყველა ვიყენებთ ამ მეთოდებს, როგორც წესი, მათი გაცნობიერების გარეშე. ხშირად, ჩვენ მხოლოდ მაშინ ვხვდებით საუბრის შინაარსს, როცა მისი სოციალური კონტექსტი ვიცით, რაც თავად სიტყვებში არ ჩანს. მაგალითისთვის შემდეგი საუბარი მოვიტანოთ (Heritage 1984):

A. მე თოთხმეტი წლის ვაჟი მყავს.

B. ძალიან კარგი.

A. მე, ასევე, ძაღლიც მყავს

B. ოჰ, ძალიან ვწუხვარ.

როგორ ფიქრობთ, რა ხდება აქ? როგორი ურთიერთობა აქვთ საუბრის მონაწილეებს? ჩვენ მხოლოდ მაშინ მივხვდებით საუბრის შინაარსს, თუ გვეცოდინება, რომ საუბარი დამჭირავებელსა და სახლის პატრონს შორის მიმდინარეობს. ზოგიერთი მეპატრონე თანახმაა ბავშვებზე, თუმცა ნებას არ რთავს დამჭირავებელს, ჰყავდეს ცხოველები. თუ ჩვენ არ ვიცით სოციალური კონტექსტი, მაშინ ინდივიდ A-ს გამონათქვამებსა და B-ს პასუხებს შორის კავშირს ვერ მოვძებნით. აზრის ნაწილი სიტყვებშია, ხოლო ნაწილი საუბართან დაკავშირებულ სოციალურ კონტექსტში.

ურთიერთგაგება

ყოველდღიური საუბრების ყველაზე უმნიშვნელო ფორმებიც კი რთულ ურთიერთგაგებასა და ცოდნას გულისხმობს, რასაც ამ „თამაშში“ მოპაექრე მხარეები იყენებენ. სინამდვილეში, ჩვენი პატარა საუბრები ისე რთულია, რომ დღემდე შეუძლებელია ისეთი სრულყოფილი კომპიუტერის შექმნა, რომელიც ადამიანებთან საუბარს შესძლებდა. ჩვეულებრივ, საუბარში გამოყენებული სიტყვები ყოველთვის არ აღნიშნავს ზუსტ აზრს; ჩვენ „ვაფიქსირებთ,“ რა გვსურს ვთქვათ, იმის საშუალებით, რაც ხმამაღლა არ გამოგვითქვამს და რაც საუბრის ფონს წარმოადგენს. თუ მარია ეკითხება ტომს „რას აკეთებდი გუშინ?“ არ არსებობს ცხადი პასუხი, რაც თავისთავად სიტყვებით შეიძლება გადმოიცეს. მთელი დღე საკმაოდ დროს მოიცავს და ლოგიკური იქნება შემდეგი პასუხი: „რვის თექვსმეტ წუთზე გამედვიძა, რვის თვრამეტ წუთზე ავდექი, შევედი აბაზანაში და კბილები გავიხეხე. რვის ცხრამეტ წუთზე ჩავრთე ცხელი წყალი დასაბანად...“ ჩვენ გვესმის, რომ შეკითხვაზე პასუხის ტიპი მოითხოვს მარიასგან იმის კარგად ცოდნას, თუ რა სახის საქმიანობას ეწევიან ისინი ერთად და რას აკეთებს ხოლმე ტომი, ჩვეულებრივ, კვირის ამ კონკრეტულ დღეს, სხვა საქმეებთან ერთად.

გარფინკელის ექსპერიმენტები

„საფუძველმდებარე მოლოდინები“, რაც ყოველდღიური საუბრების ორგანიზებაში გვეხმარება, გარფინკელმა რიგი ექსპერიმენტებით გააშუქა, რომელსაც იგი მოხალისე სტუდენტებთან ატარებდა. სტუდენტს საუბარში უნდა ჩაება მეგობარი ან ნათესავი, და შემთხვევითი შენიშვნები და ზოგადი კომენტარები აეხსნა, რათა მათი მნიშვნელობა უფრო ზუსტი გაეხადა. თუ ვინმე იტყოდა „მშვენიერ დღეს გისურვებ,“ სტუდენტს უნდა ეპასუხა „მშვენიერს რა აზრით?“, „დღის რომელ ნაწილს გულისხმობ?“ და ა.შ. ერთ-ერთი ასეთი დიალოგი შემდეგნაირად წარიმართა (Garfinkel 1963):

S. როგორა ხარ?

F. როგორა ვარ რასთან მიმართებაში? ჯანმრთელობით, ფინანსურად, სასკოლო სამუშაოთი, სიმშვიდის თვალსაზრისით...

S. (გაწითლდა და უცებ მოთმინება დაკარგა) იცი რა! მე მხოლოდ თავაზიანი მინდოდა ვყოფილიყავი. სრულიადაც არ მაინტერესებს, როგორ ხარ.

რატომ გამოდიან მოთმინებიდან ადამიანები, როდესაც საუბრის სავსებით უმნიშვნელო კონვენციები ირღვევა? პასუხი ის არის, რომ ჩვენი ყოუღდღიური სოციალური ცხოვრების სტაბილობა და საზრისი დამოკიდებულია გამოუთქმელი კულტურული ვარაუდების გაზიარებაზე იმის თაობაზე, თუ რა და რატომ ითქვა. თუ ამას თავისთავად ცხადად არ მივიღებთ, საზრისის მქონე კომუნიკაცია შეუძლებელი იქნება. ამ შემთხვევაში, ნებისმიერ შეკითხვას ან საუბარს მოჰყვება მასიური „კვლევის პროცედურა“, რაც გარფინკელის სუბიექტებმა წამოიწყეს, და ურთიერთქმედება უბრალოდ შეწყდება. ამიტომ ის, რაც, ერთი შეხედვით, საუბრის უმნიშვნელო კონვენციებად გვესახება, სინამდვილეში ფუნდამენტურია სოციალური ცხოვრებისთვის, ამიტომაცაა, რომ მათი დარღვევა ასეთ სერიოზულ შედეგებს იწვევს.

ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ზოგ შემთხვევაში ადამიანები განზრახ აჩვენებენ, რომ არ ესმით, რა იგულისხმება. ეს შეიძლება იმიტომ ხდებოდეს, რომ მოიგერიონ სხვები, დასცინონ მათ, გამოიწვიონ უხერხულობა, ან ყურადღება გაამახვილონ მნიშვნელობის ორაზროვნებაზე. მაგალითად, განვიხილოთ ეს კლასიკური პაექრობა მშობელსა და თინეიჯერს შორის.

მ. სად მიდიხარ?

თ. გარეთ.

მ. რა უნდა გააკეთო?

თ. არაფერი.

თინეიჯერის ეს პასუხი ნამდვილად საპირისპიროა გარფინკელის ექსპერიმენტების მოხალისეთა პასუხებისა. უარს ამბობს რა სათანადო პასუხის გაცემაზე, თინეიჯერი არსებითად გულისხმობს: „მიხედე შენს საქმეს.“

პირველმა კითხვამ, შესაძლოა, განსხვავებული პასუხი გამოიწვიოს სხვა ადამიანისგან, სხვა კონტექსტში:

A. სად მიდიხარ?

B. მე კუთხეში უნდა ჩავუხვიო.

B-ს განზრახ არ ესმის A-ს შეკითხვა, რათა ირონიაში გადაიტანოს აღელვება ან წუხილი. კომედია და ხუმრობა აგებულია იმ გამოუთქმელი განზრახვების თითქოსდა ვერგაგებაზე, რასაც საუბარი შეიცავს. მასში საშიში არაფერია, რადგან მონაწილე მხარეები აცნობიერებენ ერთმანეთის განზრახვას, რომ გამოიწვიონ ღიმილი.

საუბრის ფორმები

საკმაოდ კეთილგონიერი გამოცდილებაა, ხმის ჩამწერით საკუთარი საუბრის მოსმენა ან ჩანაწერის წაკითხვა. საუბრები გაცილებით მეტად დაბნეული, გაუბედავი და გაუმართავია, ვიდრე ეს ბევრ ადამიანს წარმოუდგენია. როდესაც ყოველდღიურ საუბრებში ემონაწილეობთ, მიგვაჩნია, რომ ჩვენი საუბარი საკმაოდ დახვეწილია, ვინაიდან ჩვენ არაცნობიერად ვავსებთ, უკანა პლანზე, რეალურად წარმოთქმულ სიტყვებს; თუმცა, სინამდვილეში, ცოცხალი საუბარი საკმაოდ განსხვავდება რომანებში გადმოცემული საუბრებისგან, სადაც გმირები საუბრობენ კარგად ჩამოყალიბებული და გრამატიკულად გამართული წინადადებებით.

გოფმანის ნაშრომით სამოქალაქო უწყურადღებობის შესახებ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ყოველდღიური საუბრების ანალიზი სოციოლოგიის მთავარ ინტერესს ნაკლებად შეესაბამება; მართლაც, ბევრი სოციოლოგი სწორედ ამის გამო იყო კრიტიკული ეთნომეთოდოლოგიური კვლევის მიმართ. თუმცა, ზოგიერთი არგუმენტი, რომელიც თვალსაჩინოს ხდის, თუ რატომაა გოფმანის ნაშრომი ასე მნიშვნელოვანი სოციოლოგიისთვის, ასეთივე წარმატებით შეგვიძლია განვაგრცოთ ეთნომეთოდოლოგიაზე. ყოველდღიური საუბრის შესწავლამ დაგვანახა, თუ როგორი რთულია იმ ენის ფლობა, რასაც ჩვეულებრივი ადამიანები იყენებენ. სწორედ ამას ადასტურებს კომპიუტერების პროგრამირებისას გამოწვეული უდიდესი სირთულეები, განეხორციელებინათ ის, რასაც ადამიანები ძალისხმევის გარეშე აკეთებენ საუბრისას. ამასთან ერთად, საუბარი სოციალური ცხოვრების ნებისმიერი სფეროს არსებითი ელემენტია. პრეზიდენტ ნიქსონის და მისი მრჩევლების უოტერგეიტის ჩანაწერები, სხვა არაფერი იყო, თუ არა საუბრის ჩაწერა, თუმცა მათ დაგვანახეს უმაღლესი დონის პოლიტიკური ძალაუფლების გამოვლინება (Molotch & Boden 1985).

საპასუხო წამოძახილები

ზოგიერთი გამონათქვამი არ წარმოადგენს საუბარს, არამედ გაურკვეველ წამოძახილებს შეიცავს, რასაც გოფმანი საპასუხო წამოძახილებს უწოდებს (Goffman 1981). ვთქვათ, ვინმე ამბობს „ოპ“, როცა რამეს ეჯახება ან ხელიდან რაიმე უვარდება. „ოპ“ მხოლოდ არასაინტერესო საპასუხო რეფლექსად

გვეჩვენება რაიმე შემთხვევისას, მსგავსად თვალების მოხუჭვისა, როდესაც ვინმე მკვეთრად გამოსწევს ხელს შენი სახისკენ. თუმცა, ეს არ არის უნებური რეაქცია; როგორც ფაქტი ადასტურებს, ადამიანები შეძახილს არ გამოსცემენ, როდესაც მარტო არიან. „ოპ“ ჩვეულებრივ მიმართულია დამსწრეებზე. წამოძახილი უჩვენებს გარშემომყოფებს, რომ შემთხვევა მხოლოდ მცირე და უმნიშვნელოა და არა ისეთი, რაც ჩრდილს მიაყენებდა ადამიანის ქმედებას.

„ოპ“ გამოიყენება მხოლოდ უმნიშვნელო მარცხის სიტუაციებში და არა უფრო დიდი ინციდენტების ან უბედურების დროს – რაც ასევე აჩვენებს, რომ წამოძახილი არის სოციალური ცხოვრების ჩვენს მიერ კონტროლირებული დეტალების ნაწილი. უფრო მეტიც, იგი შეიძლება გამოიყენოს ვინმემ, ვინც თვალყურს ადევნებს მეორე ინდივიდს, ან შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ვინმეს გასაფრთხილებლად. „ოპ“, ჩვეულებრივ, მოკლედ გამოითქმის, თუმცა „ო“ შეიძლება გაგრძელდეს ზოგიერთ სიტუაციაში. ვინმემ შეიძლება გრძელად გამოთქვას იგი, სამუშაოს შესრულებისას კრიტიკული მომენტის დასაფარად. მაგალითად, მშობელმა შეიძლება გააგრძელოს „ო-ოპი“ ან „ოოპსა-ა-მშვენიერო“, როდესაც ხუმრობით ჰაერში ააგდებს ბავშვს. ეს შეძახილი ფარავს იმ დროის მოკლე მონაკვეთს, როდესაც ბავშვმა შეიძლება კონტროლის დაკარგვა იგრძნოს, ამხნევებს მას და, შესაძლოა, იმავდროულად, ახდენს ბავშვის ტირილზე რეაქციის გაცნობიერებას.

ტერმინი „ოპ“, თავისთავად, კულტურულად არის განსაზღვრული. მაგალითად, როდესაც რუსები რაიმეს ძირს აგდებენ, ისინი არ ამბობენ „ოპ“-ს, არამედ წამოძახილს, რომელიც უდერს, როგორც „აიი.“

ყველაფერი ეს, შესაძლოა, ძალზე ხელოვნურად და გადამეტებულად უდერდეს. თავს რატომ ვიწუხებთ ასეთი უმნიშვნელო გამონათქვამის დეტალური ანალიზით? განა, იმდენად დიდ ყურადღებას ვაქცევთ, რას ვამბობთ, როგორც ეს მაგალითი გვიჩვენებს? რა თქმა უნდა, არა – ცნობიერ დონეზე. თუმცა, ძირითადი აზრი ის არის, რომ ჩვენ თავისთავად ცხადად მიგვაჩნია ძალზე რთული, მუდმივი კონტროლი ჩვენს გარეგნულ მხარესა და ქმედებებზე. ურთიერთქმედების სიტუაციებში ჩვენგან არ მოელიან, რომ მხოლოდ მოქმედების ადგილზე უნდა ვიყოთ. სხვები ელიან ჩვენგან ისევე, როგორც ჩვენ ველით მათგან, რასაც გოფმანი „კონტროლირებად სიფხიზლეს“ უწოდებს. ადამიანად ყოფნის ფუნდამენტური ნაწილია, მუდმივად ვაჩვენოთ სხვებს ჩვენი კომპეტენცია ყოველდღიური ცხოვრების რუტინაში.

წამოცდენები

„ოპ“ მცირე რეაქციაა რაიმე პატარა მარცხზე. ჩვენ ასევე შეცდომებს ვუშვებთ მეტყველებასა და გამოთქმაში საუბრისას, ლექციის დროს და სხვა სალაპარაკო სიტუაციებში. ზიგმუნდ ფროიდი, ფსიქოანალიზის ფუძემდებელი, თავის გამოკვლევაში „ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია“ აანალიზებდა ამგვარი წამოცდენის მრავალ მაგალითს (Freud 1975). ფროიდის მიხედვით, შეცდომები მეტყველებაში, არასწორი გამოთქმა ან სიტყვების გადაადგილება და ენის წაბორძიკება, სინამდვილეში, შემთხვევით არასოდეს ხდება. ისინი არაცნობიერად მოტივირებულია შეგრძნებებით, რომლებიც დათრგუნულია ჩვენი ცნობიერით, ან რომელთა დათრგუნვასაც წარუმატებლად ვცდილობთ. ეს შეგრძნებები ხშირად, თუმცა არა ყოველთვის, შეიცავს სექსუალურ ასოციაციებს. მაგალითად, ვინმეს სურს თქვას „ორგანიზმი“, თუმცა ამის მაგივრად ამბობს „ორგანიზმი“. ან ფროიდის მიერ მოტანილ მაგალითში, ქალს ეკითხებიან „რომელ ბატალიონშია თქვენი ვაჟი?“ და იგი პასუხობს „მკვლელების ორმოცდამეორე ბატალიონში“ (Morder გერმანულად; ამ სიტყვის მაგივრად სურდა ეთქვა Morser ანუ ნალმმტყორცნი).

წამოცდენები ხშირად სასაცილოა და შეიძლება ხუმრობად მიიღონ. განსხვავება უბრალოდ იმაშია, გაცნობიერებულად აპირებს თუ არა მოსაუბრე სიტყვების ისე თქმას, როგორც არის. წამოცდენები შეუმჩნევლად გადადის „შეუფერებელი“ მეტყველების სხვა ტიპებში, რომლებიც ფროიდს სჯეროდა, ხშირად არაცნობიერად არიან მოტივირებული, როგორც მაშინ, როცა პიროვნება ვერ ამჩნევს, რომ მის ნათქვამს აშკარად ორმაგი მნიშვნელობა აქვს. ეს კვლავაც შეიძლება ხუმრობად იქნეს მიღებული, თუ წინასწარ განზრახულია, თუმცა არის სხვაგვარი ლაფსუსები საუბრის კონტროლირებულ ნაწილში, რასაც გვგონია, ადამიანები მხარს დაუჭერენ.

ყველაზე საუკეთესო გზა ამის ილუსტრაციისა, არის ლაფსუსების განხილვა რადიოს და ტელევიზიის დიქტორების მეტყველებაში. დიქტორების მეტყველება არ ჰგავს ყოველდღიურ საუბარს იმის გამო, რომ იგი არ არის სპონტანური, არამედ დაწერილია. ასევე, მოსალოდნელია, რომ იგი უფრო სრულყოფილი იქნება, ვიდრე ყოველდღიური საუბარი, და მასში ნაკლები გაუბედაობა იქნება და უფრო მკაფიო არტიკულაცია. სწორედ ამიტომ დიქტორების შეცდომები და გაუმართავი ტექსტი გაცილებით მეტად ჩანს, ვიდრე

ჩვეულებრივ საუბრებში. რა თქმა უნდა, დიქტორებს წამოსცდებათ ხოლმე და ბევრი ასეთი წამოსცდენა სასაცილოა ან „მხოლოდ ძალზე ნამდვილი“ გვეჩვენება, რასაც ფროიდმა მიაქცია ყურადღება. აქ მოტანილია ორი მაგალითი სიტყვების შეცდომით წარმოთქმისა (Goffman 1981):

„ეს არის კანადის მაუწყებლობის *კასტრაცია*“ („კორპორაციის“ ნაცვლად).

„ათქვიფეთ ორი კვერცხის გული, დაუმატეთ რძე, თანდათან შეურიეთ შაქრის ფხვნილი. ამის კეთებისას, შეამჩნევთ, როგორ *ავადდება* („სქელდება“ ნაცვლად) ცომი“.

სხვა მაგალითები შეუსაბამო მეტყველების კატეგორიიდან ორმაგი მნიშვნელობის გამჟღავნებას ეხება:

„იმ ქალბატონებს, რომელთაც სურთ ჩამოსვლა და *გაიხდიან ტანსაცმელს*“ (უნდა ყოფილიყო „გადაიხდიან ტანსაცმლისთვის“), სწრაფად მოემსახურებიან“.

„გამოსცადეთ ჩვენი საწოლები. მე პირადად *ვიდგები ყოველი გასაყიდი საწოლის უკან*“ (უნდა ყოფილიყო „თავდებში ვუდგები ყოველ გასაყიდ საწოლს“).

„*ნადავლი*“ (უნდა ყოფილიყო „საქონელი“) და მანქანა აღრიცხულია, როგორც მოპარული, ლოს-ანჯელესის პოლიციის მიერ“.

„აქ, ჰოლივუდში, მითქმა-მოთქმაა, რომ ყოფილი *პატარა ვარსკვლავი*“ (უნდა ყოფილიყო „კინოვარსკვლავი“) ერთ თვეში მესუთე ბავშვს ელოდება“.

ჩვენ უფრო მეტად იმ სიტყვიერ შეცდომებზე გვეცინება, რასაც დიქტორები (ან მასწავლებლები ლექციებზე) უშვებენ, ვიდრე იმაზე, რაც ყოველდღიურ საუბარში გვხვდება. ღიმილს იწვევს არა მხოლოდ სიტყვიერი შეცდომები, არამედ დაბნეულობაც, რასაც დიქტორები ან მასწავლებლები ავლენენ არასრულყოფილი წარდგენისას. ცივი პროფესიონალიზმის ნიღბის მიღმა, დროდადრო, ჩვეულებრივ ადამიანს დავინახავთ ხოლმე.

სახე, სხეული და მეტყველება ურთიერთქმედებაში

მოდით, შევაჯამოთ ის, რაც აქამდე გავიგეთ. ყოველდღიური ურთიერთქმედება დამოკიდებულია იმ ფაქტზე ურთიერთობებზე, რაც არსებობს ჩვენს მიერ სახითა და სხეულით გამოხატულსა და სიტყვებით გადმოცემულს შორის. ჩვენ ვიყენებთ სხვა ადამიანების სახის გამომეტყველებას და ქესტებს სიტყვებით გამოთქმულის შესავსებად და იმის შესამოწმებლად, რამდენად

გულწრფელია მათი სიტყვები. სხვა ადამიანებთან ურთიერთქმედების დროს, ყოველი ჩვენგანი, უმეტესწილად არაცნობიერად, თავს იჭერს და გამუდმებით აკონტროლებს სახის გამომეტყველებას, სხეულის მოძრაობას და ქესტებს.

თუმცა, ზოგჯერ, ჩვენ წამოგვცდება რაღაც, როგორც ამას ფროიდის მაგალითი „მკვლევები“ გვიჩვენებს; უცაბედად მჟღავნდება ის, რაც ცნობიერად თუ არაცნობიერად გვსურს დავფაროთ. მრავალი სიტყვიერი წამოცდენა უნებლიედ ამჟღავნებს ჩვენს ნამდვილ შეგრძნებებს, როგორც ეს ნამცხვრის მაგალითშია მოტანილი და სადაც დიქტორი, შესაძლოა, ნამდვილად ფიქრობს, რომ ცოში „დაავადებულია“.

ამგვარად, სახე, ქესტები და მეტყველება გამოიყენება გარკვეული მნიშვნელობების გამოსახატად და სხვების დასაფარად. ასევე ჩვენც ვახდენთ საკუთარი ქმედებების ორგანიზებას სოციალური ცხოვრების კონტექსტში, რათა მივაღწიოთ იგივე მიზნებს, რაზეც ამჟამად ვისაუბრებთ.

კონტაქტები

მრავალ სოციალურ სიტუაციაში ჩვენ ვერთვებით, როგორც ამას გოფმანი უწოდებს, არაფოკუსირებულ ურთიერთქმედებაში სხვებთან. არაფოკუსირებული ურთიერთქმედება მაშინ ხდება, როდესაც ინდივიდები დაუფარავად გამოხატავენ, რომ შეამჩნიეს ერთმანეთი. ეს, ჩვეულებრივ, ადამიანთა დიდი თავშეყრის ადგილებში ხდება, მაგალითად, გადატვირთულ ქუჩაზე, თეატრში ან წვეულებაზე, როდესაც ადამიანები სხვების თანდასწრებით არიან. თუნდაც არ ჰქონდეთ ერთმანეთთან საუბრის საშუალება, ისინი გამუდმებით ურთიერთობენ არავერბალური კომუნიკაციის გზით, კერძოდ, პოზით, სახის გამომეტყველებით და ქესტებით.

ფოკუსირებულია ურთიერთქმედება, როდესაც ინდივიდები უშუალოდ ადევნებენ თვალყურს, თუ რას ამბობენ ან აკეთებენ სხვები. გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა ვინმე მარტო დგას, ვთქვათ, წვეულებაზე, მთელი ურთიერთქმედება გულისხმობს ორივეს - ფოკუსირებულ და არაფოკუსირებულ გაცვლებს. ფოკუსირებული ურთიერთქმედების შემთხვევას გოფმანი კონტაქტს უწოდებს. ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების დიდი ნაწილი სხვა ადამიანებთან კონტაქტებისგან შედგება – ოჯახთან, მეგობრებთან, თანამშრომლებთან, რაც ხშირად მიმდინარეობს სხვა დამსწრე პირებთან არაფოკუსირებული ურთიერთქმედების ფონზე. მოკლე საუბრები, სემინარული დისკუსიები,

თამაშები და რუტინული პირისპირ კონტაქტები (ბილეთების გამყიდველებთან, ოფიციანტებთან, მაღაზიის გამყიდველებთან და ა.შ.) - ყველა კონტაქტების მაგალითებია.

კონტაქტებს სჭირდება „გახსნა“, რაც მოქალაქობრივი უფურადღებობისგან განთავისუფლებაზე მიუთითებს. როცა უცხო სხედები და საუბარს უწყებ – მაგალითად, წვეულებაზე – მოქალაქობრივი უფურადღებობის შეწყვეტა ყოველთვის რისკს შეიცავს, ვინაიდან შეიძლება სწორად ვერ გაიგონ კონტაქტის მოტივაცია და ხასიათი (Goffman 1971). ამიტომ, თვალებით კონტაქტი, პირველად, შეიძლება ორაზროვანი და გამოსაცდელი იყოს. თუ შესავალი ნაწილი მიღებული არ იქნა, მაშინ პიროვნებამ შეიძლება იმოქმედოს ისე, თითქოს მას პირდაპირი ნაბიჯი არ გადაუდგამს. ფოკუსირებული ურთიერთობებისას, თითოეული პიროვნება ურთიერთობს როგორც სახის გამომეტყველებით და ქესტებით, ისე სიტყვებით. გოფმანი ინდივიდებს გამოხატვის ორი ტიპის მიხედვით განასხვავებს: ისინი, ვინც „გადმოსცემენ“ და ისინი, ვინც „გამოსცემენ“. პირველი არის სიტყვები და სახის გამომეტყველება, რასაც ადამიანები იყენებენ გარკვეული შთაბეჭდილების მოსახდენად. მეორე არის მინიშნებები, რომლითაც სხვებმა შეიძლება შეამოწმონ მათი გულწრფელობა და სიმართლე. მაგალითად, რესტორნის მეპატრონე თავაზიანი ღმილით უსმენს სტუმრების მტკიცებებს, თუ როგორ მოეწონათ კერძები, იმავდროულად აკვირდება რა, როგორი კმაყოფილები იყვნენ ჭამის დროს, რამდენი დარჩათ თევშებზე და ხმის ინტონაციას, რაც გამოიყენეს თავიანთი კმაყოფილების გამოსახატად.

მარკერები

ადამიანთა უმეტესობა, საშუალოდ, დღის განმავლობაში, მრავალ ადამიანს ხვდება და ესაუბრება. მაგალითად, კატერინა დილით იღვიძებს, ოჯახთან ერთად საუზმობს, ბავშვებს აცილებს სკოლაში, სკოლის კარებთან ზოგჯერ მოკლე თავაზიანი საუბარი უხდება ნაცნობებთან; შემდეგ მიემგზავრება სამსახურში, გზაში, სავარაუდოდ, რადიოს უსმენს; დღის განმავლობაში კონტაქტები აქვს თანამშრომლებთან და მომსვლელებთან, მათთან ხანმოკლე საუბრების და ფორმალური შეხვედრების ჩათვლით. ყოველი ეს შეხვედრა თითქოს მარკერებით ან, როგორც გოფმანი ამბობს, ფრჩხილებით არის გამოყოფილი, რაც განასხვავებს ფოკუსირებული ურთიერთობების

ყოველ ეპიზოდს წინასგან და არაფოკუსირებული ურთიერთქმედებისგან, რაც უკანა პლანზე ხდება (Goffman 1974).

მაგალითად, წვეულებაზე, ერთად მოსაუბრე ადამიანები ცდილობენ რაღაც ადგილი გამოძებნონ, ხმასაც დაუწიონ ისე, რომ შექმნან სხვებისგან გამოყოფილი ერთგვარი „ჯგუფი“. ისინი, შესაძლოა, ერთმანეთის პირისპირ იდგნენ და სიძნელე შეუქმნან დანარჩენებს, ჩაერთონ მათთან საუბარში, სანამ არ გადაწყვეტენ, დაიშალონ ან შეარბილონ თავიანთი ფოკუსირებული ურთიერთქმედების განცალკევებულობა ოთახში სხვა პოზიციის დაკავებით. უფრო ფორმალურ სიტუაციებში, ამ განსაკუთრებული თავშეყრის დასაწყისის და დასასრულის მისანიშნებლად, საგანგებო საშუალებები გამოიყენება. მაგალითად, სპექტაკლის დასაწყისის სიგნალი, შუქის ჩაქრობა და ფარდის აწევაა. წარმოდგენის დასასრულს შუქი ინთება და ფარდა ეშვება.

მარკერები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როდესაც შეხვედრა არაორდინალურია ან როდესაც, შესაძლოა, გაურკვეველი იყოს, რა ხდება. მაგალითად, როდესაც შიშველი მოდელი სამხატვრო სტუდიაში პოზირებს, იგი, ჩვეულებრივ, ჯგუფის წინაშე არ იცმევს ან იხდის. განცალკევებით ჩაცმა და გახდა საშუალებას იძლევა, სხეული მოულოდნელად იქნეს წარმოდგენილი და ასევე მოულოდნელად დაფარული. ეს არსებული ეპიზოდის საზღვრებზე მისანიშნებს და მიუთითებს, რომ მას სექსუალური დატვირთვა არა აქვს, რაც სხვა შემთხვევაში შეიძლება ჰქონოდა.

ძალზე შეზღუდულ სივრცეში, მაგალითად, ლიფტში, ძნელია შემოსაზღვრო არეალი, რომელშიც ფოკუსირებული ურთიერთქმედება მიმდინარეობს. ეს ადვილი არ არის იქ დამსწრე სხვა ადამიანებისთვისაც, რომლებმაც უნდა დაანახონ, რომ საუბარს ყურს არ უგდებენ. ასევე ძნელია უცხოებისთვის, არ უყურონ „თვალებში“ ერთმანეთს იმაზე მეტად, ვიდრე ამას მოქალაქეობრივი უყურადღებობის ნორმები მოითხოვს. ამიტომ ლიფტში ყოფნისას, ადამიანები ხშირად გადამეტებულად „არ უსმენენ“ და „არ უყურებენ“ ერთმანეთს; ისინი სივრცეს ან დასაჯერ ღილაკებს არიან მიშტერებულნი. საუბარი, ჩვეულებრივ, ნაძალადეგია და მოკლე ფრაზებით შემოიფარგლება. მსგავსად ამისა, ოფისებში და სახლებში, როდესაც ბევრი ადამიანი ერთმანეთს ესაუბრება, ხოლო ერთმა ტელეფონის ზარს უნდა უპასუხოს, სხვები მთლად ვერ ამჟღავნებენ სრულ უყურადღებობას ტელეფონზე საუბრის მიმართ და ამის გამო მათი საუბარი, შესაძლოა, ზერელე და უგულისყურო გახდეს.

Streetwise - გამოცდილი

ამერიკის ქალაქებში, სადაც დანაშაულის დონე ხშირად მაღალია, ქალაქის მცხოვრებნი სიფრთხილესა და შიშით ცხოვრობენ. ერთმანეთისგან განსხვავებული მოსახლეობა კეთილგონიერი უნდა იყოს ერთმანეთისა და ქუჩის ცხოვრების მიმართ. აფრო-ამერიკელებსა და თეთრკანიან ადამიანებს მსგავსი შეხედულებები აქვთ საზოგადოებრივი უსაფრთხოების შესახებ, ღამის საათებში გარეთ გამოსვლის ჩათვლით.

ელია ანდერსონმა, ურბანულმა სოციოლოგმა პენსილვანიის უნივერსიტეტიდან, შეისწავლა ქალაქის ორი მიმდებარე რაიონის ქუჩაში სოციალური ურთიერთქმედების ტიპები. მისი წიგნი “Streetwise” („გამოცდილი“) (1990) განიხილავს იმ წესს, რომლითაც შავკანიანები და თეთრკანიანები ურთიერთმოქმედებენ ქუჩაში, „მინიმალური რისკითა და მაქსიმალური ურთიერთპატივისცემით სამყაროში, რომელიც სავსეა გაურკვევლობითა და საფრთხით“. როგორც სოციალური ურთიერთქმედების მკვლევარმა სხვა სოციოლოგებმა დაასკვნეს, ანდერსონმა აღმოაჩინა, რომ ყოველდღიური სოციალური ცხოვრების შესწავლა ნათელს ჰფენს, თუ როგორ შეიქმნა სოციალური წესრიგი ინდივიდუალური ურთიერთქმედების საშუალებით. იგი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო, გაეგო ურთიერთქმედება, როდესაც ერთი ჯგუფი მაინც მოიაზრებოდა, როგორც საშიში. როგორ ხდებოდნენ უცხოები ნაკლებად უცხონი ერთმანეთისთვის?

ვიდრე დააკვირდებოდა ქუჩებს ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, ანდერსონი დაუბრუნდა ირვინ გოფმანის მოსაზრებას იმის შესახებ, თუ როგორ ჩნდება სოციალური დეფინიციები კონკრეტულ კონტექსტებში ან ადგილებში: „როდესაც ინდივიდი უცხოთა შორის აღმოჩნდება, იქ მეოფთ მის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება სურთ ან აამოქმედებენ უკვე მოპოვებულ ინფორმაციას. ინდივიდის შესახებ ინფორმაცია სიტუაციის განსაზღვრას უწყობს ხელს, საშუალებას აძლევს რა სხვებს წინასწარ გაარკვიონ, რას მოეღის იგი მათგან ან რას უნდა ელოდნენ ისინი მისგან“.

ხელმძღვანელობდა რა გოფმანის იდეებით, ანდერსონი სვამდა შეკითხვას, თუ რა ქცევითი ნიშნები და გამოვლინებები შეავსებდა საზოგადოებრივი ურთიერთქმედების ლექსიკონს. მან დაასკვნა რომ კანის ფერი, გენდერი, ასაკი, სამეგობრო წრე, ჩაცმულობა, სამკაულები და საგნები, რომლებსაც ადამიანები

ატარებენ, ეხმარება მათ იდენტიფიცირებას; ასე ყალიბდება შეხედულებები და კომუნიკაციაც შესაძლებელია. მოძრაობები (ჩქარი თუ შენელებული, მცდარი თუ გულწრფელი, გასაგები თუ გაუგებარი) კიდევ უფრო სრულყოფილს ხდის საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ფაქტორები, როგორიცაა დღის მონაკვეთი ან აქტიუობა, რაც პიროვნების იქ ყოფნას „აგვისსნის“, ასევე გავლენას ახდენს იმაზე, თუ რა გზით და რამდენად სწრაფად არის ნეიტრალიზებული „უცხოს“ იმიჯი. თუ უცხო ვერ გაივლის შემოწმებას და არ იქნება შეფასებული, როგორც „უსაფრთხო“, შეიძლება წარმოიქმნას მტაცებლის იმიჯი და სხვა მონაწილეები შეეცადონ ამ იმიჯის შესაბამისი დისტანციის დაცვას.

რა სახის ადამიანები გადიან შემოწმებას ქუჩებში? ანდერსონის მიხედვით, „ბავშვები იოლად გადიან შემოწმებას, თეთრკანიანი ქალები და მამაკაცები ამას უფრო ნელა აკეთებენ; შავკანიანი ქალები, მამაკაცები და ყმაწვილები კი ყველაზე უფრო ნელა.“ მხოლოდ გამოცდილებით სწავლობენ ქალაქის მაცხოვრებლები განასხვავონ ნამდვილი საშიშროება და ცრუ საფრთხე.

შთაბეჭდილების მართვა

გოფმანი და სოციალური ურთიერთქმედების სხვა მეკვლევარები, სოციალური ურთიერთქმედების ანალიზისას, ხშირად იყენებენ თეატრალურ ტერმინოლოგიებს. მაგალითად, ცნება სოციალური როლი, თეატრალურ გარემოში წარმოიშვა. როლები სოციალურად განსაზღვრული მოლოდინებია, რომ პიროვნება მოცემულ სოციალურ პოზიციას იზიარებს. მასწავლებლად ყოფნა ნიშნავს სპეციფიკური პოზიციის დაკავებას; მასწავლებლის როლი გულისხმობს თავისებური ფორმით წარსდგეს თავისი მოსწავლეების წინაშე. გოფმანი, სოციალურ ცხოვრებას განიხილავს, როგორც სცენაზე ან ბევრ სცენებზე როლის შესრულებას, ვინაიდან ჩვენი მოქმედება დამოკიდებულია იმ როლებზე, რომლებსაც კონკრეტულ დროში ვასრულებთ. ეს მიდგომა მიეკუთვნება დრამატურგიულ მოდელს, რომელიც განიხილავს სოციალურ ცხოვრებას, როგორც თეატრალურ დრამას. ადამიანები მგრძნობიარენი არიან იმის მიმართ, თუ როგორ აღიქვამენ მათ სხვები, და იყენებენ შთაბეჭდილების მართვის ფორმებს, რომ აიძულონ სხვები, ისეთი რეაქცია ჰქონდეთ მათზე, როგორიც თავად სურთ. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგჯერ ამას გამიზნულად ვაკეთებთ, ჩვეულებრივ, ეს გაცნობიერების გარეშე ხდება. როდესაც ფილიპე

საქმიან შეხვედრებს ესწრება, მას კოსტუმი აცვია, ყელსახვევი უკეთია და საუკეთესოდ იქცევა; როდესაც ფეხბურთის მატჩზე ისვენებს მეგობრებთან ერთად, მას ჯინსები და სვიტრი აცვია და ძალიან ბევრს ხუმრობს. ეს არის შთაბეჭდილების მართვა.

წინა და უკანა პლანი

გოფმანი თვლიდა, რომ სოციალური ცხოვრების დიდი ნაწილი შეიძლება გაიყოს წინა და უკანა პლანებად. წინა პლანი მოიცავს სოციალურ სიტუაციებს ან კონტაქტებს, რომლებშიც ინდივიდები ასრულებენ ფორმალურ როლებს; ეს „სცენური წარმოდგენებია“. წინა პლანის წარმოდგენების შექმნა ხშირად გუნდური მუშაობით ხორციელდება. ორ ცნობილ პოლიტიკოსს, ერთიდაიმავე გუნდიდან, შეუძლიათ დადგან კარგად დამუშავებული წარმოდგენა ერთიანობისა და მეგობრობის შესახებ სატელევიზიო კამერის წინ, მაშინაც კი, თუ მთელი გულით სძულთ ერთმანეთი. ცოლ-ქმარმა შეიძლება დამალოს უთანხმოება ბავშვების წინაშე, შეინარჩუნონ რა პარმონიის წინა პლანი და მხოლოდ მაშინ წაეკიდონ ერთმანეთს, როცა ბავშვები უსაფრთხოდ არიან ჩაწოდილი ლოგინში.

უკანა პლანი ის არის, სადაც ადამიანები აგროვებენ რეკვიზიტს და ემზადებიან ურთიერთქმედებისთვის უფრო ფორმალურ გარემოში. უკანა პლანი თეატრის კულისებს ან, ფილმის გადაღებისას, გადამღები კამერის უკან აქტიუობას ჰგავს. როდესაც ადამიანები სცენის უკან უსაფრთხოდ არიან, მათ შეუძლიათ განიტვირთონ, თავისუფლად გამოხატონ გრძნობები და ქცევის სტილი თავისუფალი გახადონ, რასაც ისინი აკონტროლებენ წინა პლანზე ყოფნისას. უკანა პლანი უშვებს „პროფანაციას, ღია სექსუალურ შენიშვნებს, ბუზღუნს... ფეთხუმი ტანსაცმელი, “დაუდევარი“ ქესტები, დიალექტის ხმარება ან არასტანდარტული მეტყველება, ბურტყუნი და ყვირილი, სახუმარო აგრესიულობა და „ბავშვურობა“, სხვებისთვის ანგარიშგაუწევლობა, წვრილმანებით დაკავებულობა, სტვენა, დეჭვა, ბოყინი, გაზებისგან განთავისუფლება და ა.წ.“ (Goffman 1969) ამგვარად, ოფიციალტი ქალი შეიძლება საოცრად თავაზიანი იყოს, როდესაც მომსვლელს ემსახურება, მაგრამ აგრესიული და მყვირალა ხდება, როდესაც სამზარეულოს კარებს მიეფარება.

აღბათ ძალზე ცოტა რესტორანს ევოლუბოდა კლიენტები, მათ რომ იმის დანახვა შეეძლოთ, რა ხდება სამზარეულოებში.

როლების შეთვისება: ინტიმური სახის გამოცდა

შთაბეჭდილების მართვაში თანამშრომლობის მაგალითის მოსატანად, რაც ასევე თეატრიდან არის ნასესხები, განვიხილოთ ერთი კონკრეტული გამოკვლევა რამდენადმე დეტალურად. ჯეიმს ჰენსლინმა და მეი ბრიგსმა გამოიკვლიეს კონტაქტის სპეციფიკური და მეტად დელიკატური ტიპი: ქალის ვიზიტი გინეკოლოგთან (Henslin and Briggs 1971). იმ დროისთვის, ამ ტიპის შემოწმება მამაკაცი ექიმების მიერ ტარდებოდა და ამიტომ ამ პროცედურას, ორივე მხრიდან, პოტენციური უხერხულობა ახლდა (ზოგჯერ ახლაც ასეა). დასავლეთში მამაკაცები და ქალები იმ აზრით იზრდებიან, რომ გენიტალიები ადამიანის სხეულის ყველაზე ინტიმური ნაწილია და მათი დანახვა, განსაკუთრებით კი, შეხება სექსუალურ კონტაქტთან არის დაკავშირებული. ზოგიერთი ქალი ისეა შეწუხებული ამგვარი გასინჯვის პერსპექტივით, რომ ისინი უარს ამბობენ ექიმთან ვიზიტზე, ქალი იქნება ის თუ კაცი, მაშინაც კი, როდესაც ამისთვის სერიოზული სამედიცინო მიზეზები არსებობს.

ჰენსლინმა და ბრიგსმა გააანალიზეს ბრიგსის, გამოცდილი ექთნის, მიერ შეგროვებული მასალა გინეკოლოგიური გასინჯვების დიდი რიცხვიდან და აღმოაჩინეს, რომ ამ პროცედურას რამდენიმე ტიპური სტადია გააჩნია. ხელმძღვანელობდნენ რა დრამატურგიული მეტაფორით, ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ყოველი სტადია შეიძლება ცალკეულ სცენად იქნეს განხილული, სადაც მსახიობების მიერ შესრულებული როლები, ეპიზოდის დამთავრებასთან ერთად იცვლება. პროლოგში, ქალი მოსაცდელში შედის, ემზადება რა პაციენტის როლში შესასვლელად და დროებით თავიდან იცილებს თავის გარეგნულ იდენტობას. საკონსულტაციო ოთახში შესვლისას, იგი ითვისებს „პაციენტის“ როლს და პირველი სცენაც იწყება. ექიმს საქმიანი, პროფესიული მანერები აქვს; პაციენტს ექცევა, როგორც წესიერ და კომპეტენტურ პიროვნებას, უყურებს თვალებში და თავაზიანად უსმენს, თუ რისი თქმა სურს ქალს. თუ ექიმი გადაწყვეტს, რომ გასინჯვა საჭიროა, იგი პაციენტს ამცნობს და ოთახს ტოვებს; პირველი სცენა მთავრდება.

ექიმის წასვლის შემდეგ, შემოდის ექთანი. იგი მნიშვნელოვანი მონაწილეა იმ მთავარი სცენისა, რომელიც მალე უნდა დაიწყოს. იგი პაციენტს ამშვიდებს, მოქმედებს რა, ერთი მხრივ, როგორც განდობილი, რომელმაც იცის ზოგიერთი რამ, რასაც „ქალი უნდა შეეგუოს“ და, მეორე მხრივ, როგორც ხელშემწყობი, რომელსაც პაციენტი უნდა დაჰყევს. არსებითად, ექთანი პაციენტს ეხმარება პიროვნებიდან „უპიროვნო“ არსებად იქცეს, რაც ძირითადი სცენისთვის არის საჭირო და აწესრიგებს სხეულს, რომლის მხოლოდ ერთი ნაწილი უნდა გამოაშკარავდეს. მენსლინის და ბრიგის გამოკვლევაში, ექთანი არა მხოლოდ თვალყურს ადევნებს პაციენტის ტანსაცმლის გახდის პროცესს, არამედ იმას აკეთებს, რასაც, ჩვეულებრივ, თავად პაციენტი აკონტროლებს, მაგალითად, იგი აწესრიგებს პაციენტის ტანსაცმელს და ალაგებს მას. ქალებს სურთ, თავიანთი ქვედა საცვალი არ დაანახონ ექიმს და ექთანი პასუხისმგებლობას იღებს, რომ ასეც იქნება. იგი მიუძღვის პაციენტს გასასინჯი მაგიდისკენ და ზეწრით უფარავს სხეულს ექიმის მოსვლამდე.

ახლა კი, წარმოგვიდგება ცენტრალური სცენა, სადაც ექთანიც მონაწილეობს და ექიმიც. ექთნის დასწრება გვეხმარება დავრწმუნდეთ, რომ ურთიერთქმედებას ექიმსა და პაციენტს შორის სექსუალური ელფერი არა აქვს; ის ასევე წარმოადგენს კანონიერ მოწმეს ექიმის არაპროფესიონალური ქმედების დადანაშაულების შემთხვევაში. გასინჯვა ისე მიმდინარეობს, თითქოს პაციენტის პიროვნულობა არც არსებობდეს. შემთხვეული ზეწარი გამოაცალკევებს გენიტალიის ადგილს დანარჩენი სხეულისგან, ხოლო მისი პოზიცია საშუალებას არ აძლევს მას თვალყური ადევნოს; წმინდა სამედიცინო კითხვების გარდა, ექიმი სავსებით უგულებელყოფს მას, დაბალ სკამზე მჯდომი, პაციენტის თვალთახედვის მიღმა. პაციენტი, თავის მხრივ, თანამშრომლობს მასთან იმით, რომ დროებით პიროვნების არმქონე გახდა, არავითარ ინიციატივას არ ამჟღავნებს საუბრის დასაწყებად და ნებისმიერი მოძრაობა მინიმუმამდე დაჰყავს.

წინამდებარე სცენასა და ფინალურ სცენას შორის ინტერვალია, ექთანს აქაც წამყვანი როლი აქვს; იგი ეხმარება პაციენტს კვლავ სრულყოფილ პიროვნებად გადაქცევაში. ასეთ პირობებში, ეს ორნი შეიძლება კვლავ ჩაერთონ საუბარში. პაციენტი შვებას გამოხატავს გასინჯვის დასრულების გამო. ჩაცმისა და თავის წესრიგში მოყვანის შემდეგ, პაციენტი მზად არის წარსდგეს დასკვნით სცენაში. ექიმი ბრუნდება, საუბრობს პაციენტთან გამოკვლევის

შედგებაზე და ექცევა მას, როგორც სრულყოფილ და პატივსაცემ პიროვნებას. ექიმი, თავისი თავაზიანი, პროფესიული მანერით ეუბნება პაციენტს, რომ მისი დამოკიდებულება პაციენტის მიმართ არანაირად არ შეცვლილა იმის გამო, რომ კონტაქტი ჰქონდა მის სხეულთან. ეპილოგი თამაშდება, როდესაც პაციენტი ტოვებს ექიმის მისაღებს და იბრუნებს თავის იდენტობას გარე სამყაროში. პაციენტმა და ექიმმა ითანამშრომლეს იმგვარად, რომ მოახდინეს ურთიერთქმედებისა და თითოეული მონაწილის შთაბეჭდილების მართვა.

პიროვნული სივრცე

პიროვნული სივრცის დეფინაციაში კულტურული განსხვავებები არსებობს. დასავლურ კულტურაში, ადამიანები, რომლებიც სხვებთან ფოკუსირებულ ურთიერთქმედებაში არიან ჩართულნი, ჩვეულებრივ, სამ ფუტ დისტანციას (90 სმ) მაინც იცავენ ერთმანეთისაგან; თუმცა, მათ შეუძლიათ უფრო ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან. შუა აღმოსავლეთში ადამიანები ხშირად უფრო ახლოს დგანან ერთმანეთთან, ვიდრე ეს დასავლეთშია მიღებული. დასავლელები, ამ ქვეყნებში ვიზიტებისას, თავს უხერხულად გრძნობენ ასეთი სიახლოვის გამო.

ედუარდ თ. ჰოლი (Edward T . Hall), რომელიც არავერბალურ კომუნიკაციებს იკვლევს, პიროვნული სივრცის ოთხ ზონას განასხვავებს. ინტიმური დისტანცია, რაც ერთნახევარ ფუტს (45 სმ) შეადგენს, განკუთვნილია სოციალური კონტაქტების ძალზე მცირე რიცხვისათვის, სადაც დაშვებულია რეგულარულად სხეულთან შეხება. მაგალითად, შეყვარებულები ან მშობელი და ბავშვები პიროვნული სივრცის ამ ზონაში ოპერირებენ. პიროვნული დისტანცია (ერთნახევრიდან – ოთხ ფუტამდე (45 – 120 სმ) არის ჩვეული მანძილი მეგობრებთან, ახლო ნაცნობებთან შეხვედრისათვის. გარკვეული ინტიმურობა დაშვებულია, თუმცა იგი მკვეთრად განსაზღვრულია. სოციალური დისტანცია ოთხიდან თორმეტ ფუტამდე (120 – 360 სმ) ის ზონაა, რომელიც მიღებულია ფორმალურ გარემოში, როგორიცაა, მაგალითად, ინტერვიუები. მეოთხე ზონაა საჯარო დისტანცია, თორმეტი ფუტის იქით, რაც განკუთვნილია იმათთვის, ვინც აუდიტორიის წინაშე წარსდგებიან.

ჩვეულებრივ, ურთიერთქმედებაში ყველაზე გადატვირთულია ინტიმური და პიროვნული დისტანცია. თუ ვინმე ამ ზონაში შემოიჭრა, ადამიანები ცდილობენ

დაიბრუნონ თავიანთი სივრცე. დაუპატიუებელ სტუმარს ჩვენ შეიძლება თვალთ ვანიშნოთ: „დაიკარგე აქედან!“ ან მხარი ვკრათ მომხდურს. როდესაც ადამიანები იძულებულნი არიან, იმაზე ახლოს იყვნენ, ვიდრე ისინი სასურველად თვლიან, მათ შეუძლიათ შექმნან რაღაც ფიზიკური საზღვრის მაგვარი; მაგალითად, თუ მკითხველი ბიბლიოთეკის მერხთან ბევრი ხალხითაა გარშემორტყმული, მას შეუძლია საკუთარი სივრცის დემარკაცია მოახდინოს წიგნების გარშემო შემოწობით (Hall 1959, 1966).

ურთიერთქმედება დროსა და სივრცეში

იმის ცოდნა, თუ როგორ ნაწილდება აქტივობები დროსა და სივრცეში, ფუნდამენტურია კონტაქტების ანალიზისას და ზოგადად სოციალური ცხოვრების გასაგებად. ყველა ურთიერთქმედება სიტუაციურია – ხდება კონკრეტულ ადგილას და სპეციფიკური ხანგრძლივობა აქვს დროში. ჩვენი ქმედებები დღის განმავლობაში „ზონირებულია“ დროში, ისევე როგორ სივრცეში. ასე, მაგალითად, ადამიანების უმეტესობა სამუშაოზე ატარებს „ზონას“ დღის 9 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. მათი ყოველკვირეული დრო ასევე ზონირებულია: ისინი, როგორც ჩანს, მუშაობენ სამუშაო დღეებში და კვირის ბოლოს სახლში ატარებენ, ცვლიან რა თავიანთი აქტივობის სახეს შაბათ-კვირას. დღის ზონების ცვლის კვალდაკვალ, ჩვენ ასევე სივრცეშიც ვმოძრაობთ: ქალაქის ერთი ზონიდან მეორეში სამსახურში მისასვლელად, შესაძლოა, ავტობუსი გამოვიყენოთ. როდესაც სოციალურ ურთიერთქმედებას ვაანალიზებთ, ხშირად სასარგებლოა, დავაკვირდეთ ადამიანების გადაადგილებებს და ვიცოდეთ დროით-სივრცითი კონვერგენცია.

ცნება რეგიონალიზაცია დაგვეხმარება გავიგოთ, თუ როგორ არის სოციალური ცხოვრება ზონირებული დროსა და სივრცეში. მაგალითისთვის ავიღოთ კერძო სახლი. თანამედროვე სახლი რეგიონალიზებულია ოთახებად, კორიდორებად და სართულებად, თუ სახლი ერთ სართულზე მაღალია. ეს სივრცეები არ არის მხოლოდ ფიზიკურად გამოყოფილი ადგილები, არამედ ასევე დროშია ზონირებული. სასტუმრო ოთახები და სამზარეულო, უმთავრესად, დღის საათებში გამოიყენება, საწოლი ოთახები – ღამით. ურთიერთქმედება, რომელიც ამ რეგიონებში ხდება, შემოსაზღვრულია დროითი და სივრცითი საზღვრებით. სახლის ზოგიერთი ადგილი უკანა პლანს ქმნის,

სხვებში კი „წარმოდგენები სრულდება.“ დროდადრო, მთელი სახლი შეიძლება უკანა პლანად იქცეს. ეს იდეა შესანიშნავად აქვს დანახული გოფმანს:

„კვირა დღით მთელ ოჯახს შეუძლია გამოიყენოს სახლის გარშემო არსებული კედელი, რათა დაფარონ განტვირთვით გამოწვეული დაუდევარი ჩაცმულობა: ეს არაფორმალურობა სახლის ყველა ოთახებზეც ვრცელდება, რაც, ჩვეულებრივ, მხოლოდ სამზარეულოთი და საწოლი ოთახებით შემოიფარგლებოდა. ასევეა ამერიკული საშუალო კლასის რაიონებშიც: ნაშუადღევს, გამყოფი ხაზი ბავშვების სათამაშო მოედანსა და სახლს შორის შეიძლება განისაზღვროს, როგორც დედების უკანა პლანი; ისინი დადიან იქ ჯინსებში ჩაცმულები, სპორტული ფეხსაცმლით და კოსმეტიკის მინიმუმით.... და, რა თქმა უნდა, რეგიონი, რომელიც მონდომებით ჩამოყალიბდა, როგორც წინა პლანი, განსაკუთრებული რუტინის რეგულარული შესრულებისათვის, ხშირად ფუნქციონირებს, როგორც უკანა პლანი, ყოველ შესრულებამდე და მის შემდეგ, ვინაიდან ამ დროისათვის მუდმივი მოწყობილობა შეიძლება შეკეთდეს, აღდგეს და თავიდან გაიმართოს, ან შემსრულებლებმა ჩაატარონ გენერალური რეპეტიცია. ამისათვის, საკმარისია შეიხედო რესტორანში, მაღაზიაში ან სახლში, რამდენიმე წუთით ადრე, ვიდრე ისინი გაიხსნება დღის მიღებისათვის (Goffman 1969).

საათობრივი დრო

თანამედროვე საზოგადოებებში, საათობრივი დრო ძლიერ გავლენას ახდენს ჩვენი აქტივობების „ზონირებაზე.“ ინდუსტრიული საზოგადოებები ვერ იარსებებდა აქტივობების ზუსტი დროის აღნიშვნის და მათი სივრცესთან კოორდინაციის გარეშე (Mumford 1973). საათებით დროის გაზომვა დღეს მთელს მსოფლიოშია სტანდარტიზებული, რაც შესაძლებელს ხდის კომპლექსური საერთაშორისო სატრანსპორტო სისტემებს და კომუნიკაციებს, რომლებზეც დამოკიდებულნი ვართ.

დროის მსოფლიო სტანდარტი პირველად 1884 წელს იქნა შემოღებული საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც ვაშინგტონში ჩატარდა. მსოფლიო დაიყო ოცდაოთხ დროის ზონად, თითოეულს შორის ერთი საათი განსხვავებით, და დაფიქსირებულ იქნა საყოველთაო დღის დასაწყისი.

აქტივობების ზუსტი განაწილება დღისა და კვირის განმავლობაში, პირველად მეთოთხმეტე საუკუნეში მონასტრებში გაჩნდა. დღეს, ფაქტიურად არ

არსებობს რაიმე ჯგუფი ან ორგანიზაცია, რომელიც ამას არ აკეთებდეს, და რაც მეტი ადამიანი და რესურსია ჩართული, მით უფრო ზუსტი განრიგი უნდა იყოს შედგენილი. ევიათარ ზერუბაველმა გვაჩვენა ეს თავის გამოკვლევაში, დიდი თანამედროვე საავადმყოფოს დროითი სტრუქტურირების შესახებ (1979, 1982). საავადმყოფოს უნდა ემუშავა ოცდაოთხსაათიანი გრაფიკით, ამდენად, მომსახურე პერსონალისა და რესურსების კოორდინაცია ძალზე რთული ამოცანა იყო. მაგალითად, ექთნებს, დროის ერთ პერიოდში, A პალატაში უნდა ემუშავათ, დროის მეორე პერიოდში კი - B პალატაში და ა.შ. მუშაობა რიგრიგობით უწყვედად დღისა და ღამის ცვლაში. ექთნები, ექიმები და დანარჩენი პერსონალი, შესაბამისი რესურსებით, ინტეგრირებულნი უნდა ყოფილიყვნენ დროსა და სივრცეში.

ყოველდღიური ცხოვრება, კულტურულ და ისტორიულ პერსპექტივაში

სოციალური ურთიერთქმედების ზოგიერთი მექანიზმი, რომელიც გოფმანმა, გარფინკელმა და სხვებმა გაანალიზეს, როგორც ჩანს, უნივერსალურია. მაგალითად, მარკერების გამოყენება კონტაქტის დასაწყისისა და დასასრულის მისანიშნებლად, ადამიანურ ურთიერთქმედებას ყველგან ახასიათებს. კონტაქტების ორგანიზების გზები, მაგალითად, საუბრის გასაბმელად სხვებთან ზურგშექცევით დგომა, ყველა ადამიანურ ჯგუფში მოიძებნება. თუმცა, გოფმანის მსჯელობა სამოქალაქო უწყურადღებობისა და ურთიერთქმედების სხვა ფორმების შესახებ, უშუალოდ იმ საზოგადოებებს ეხება, სადაც უცხოელებთან კონტაქტი ჩვეულებრივი ამბავია. მაგრამ რა შეიძლება ვთქვათ იმ მცირე ზომის ტრადიციული საზოგადოებების შესახებ, სადაც არ არიან უცხოები და ძალზე ცოტა ადგილია, სადაც ერთ მუჭა ადამიანებს შეუძლიათ ერთდროულად თავშეყრა?

იმისათვის, რომ დავინახოთ განსხვავება სოციალურ ურთიერთქმედებებს შორის თანამედროვე და ტრადიციულ საზოგადოებებში, მაგალითის სახით მოვიტანოთ, ტექნოლოგიების თვალსაზრისით, ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებ განვითარებული კულტურა, რომელიც კი მსოფლიოს შემორჩა; ეს არის კუნის კულტურა, ზოგჯერ ბუშმენებად ცნობილი, რომლებიც სამხრეთ აფრიკაში, ნამიბიისა და ბოტსვანას ტერიტორიაზე, კალაჰარის უდაბნოში ცხოვრობენ (Lee

1968, 1969). მიუხედავად იმისა, რომ გარეშე ზეგავლენებით, მათი ცხოვრების წესი იცვლება, სოციალური ცხოვრების ტრადიციული წესი მათთან კვლავინდებურად შემორჩენილია.

კუნის ტომი 30-40-კაციან ჯგუფებად ცხოვრობს დროებით დასახლებებში, წყალსატევების მახლობლად. მათ სიახლოვეს საკვები ძალზე მწირია და მის მოსაპოვებლად ისინი საკმაოდ შორს უნდა წავიდნენ. ამგარ მოგზაურობებს დღის უმეტესი ნაწილი ეთმობა. ქალები და ბავშვები ხშირად ბანაკში რჩებიან, თუმცა ასევე ხშირად, მთელი ჯგუფი მთელ დღეს მოგზაურობაში ატარებს. თემის წევრები ზოგჯერ დღის განმავლობაში ასი მილის რადიუსს გადიან; დამით, საჭმელად და დასაძინებლად, ბანაკში ბრუნდებიან. მამაკაცები დღის უმეტეს ნაწილს მარტო ან ორ-სამ-კაციან ჯგუფებად ატარებენ. თუმცა, არის ერთი პერიოდი წელიწადში, როდესაც მათი ყოველდღიური აქტივობების რუტინა იცვლება: ზამთრის წვიმიანი სეზონი, როდესაც წყალი აღიდებულია და საჭმლის მოპოვება ადვილდება, ამ პერიოდში კუნის ტომის ყოველდღიური ცხოვრება მიმართულია რიტუალურ და ცერემონიულ აქტივობებზე, რომელთა მომზადებას და განხორციელებას ბევრი დრო მიაქვს.

კუნის ტომის წევრთა უმეტესობას არასოდეს უნახავს ვინმე, ვისაც საკმაოდ კარგად არ იცნობდეს. ამ ბოლო წლებამდე, როდესაც კონტაქტები გარე სამყაროსთან გახშირდა, მათ ლექსიკონში სიტყვა „უცხო“ არ იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ტომის მამაკაცებს შეუძლიათ თითქმის მთელი დღე სხვებთან კონტაქტის გარეშე გაატარონ, თავად თემის შიგნით განცალკევებით ყოფნის შესაძლებლობა თითქმის არ არის. ოჯახებს ღია, ფარდალა და სახლებში სძინავთ, სადაც მათი მთელი აქტივობები ღიაა საჯარო დათვალიერებისთვის. არავის შეუწავლია კუნის ტომი, ყოველდღიური ცხოვრების გოფმანისეული გამოკვლევის თვალსაზრისით; თუმცა ადვილი დასანახია, რომ მისი ნაშრომის ზოგიერთი ასპექტი ნაკლებად უდგება კუნის სოციალურ ცხოვრებას. მაგალითად, ძალზე ცოტა შესაძლებლობაა წინა და უკანა რეგიონების შექმნისთვის. სხვადასხვა თავყრილობებისა და კონტაქტების ოთახის კედლებით, ცალკე შენობებით და ქალაქის სხვადასხვა უბნებით შემოსაზღვრა, რაც თანამედროვე საზოგადოებებისთვისაა ჩვეული, ძალზე დაშორებულია კუნის ტომის აქტივობებს.

სიახლოვის ძალდატანება

კუნის ტომისგან განსხვავებით, თანამედროვე საზოგადოებებში – როგორც ეს მომდევნო თავებში იქნება გამოკვლეული – ჩვენ მუდმივად ურთიერთქმედებთ სხვებთან, რომლებსაც, შესაძლოა, ვერასოდეს შევხვდეთ. თითქმის მთელი ჩვენი ყოველდღიური საქმიანობით, ვთქვათ, მაღაზიებში სურსათის შეკვეთით ან საბანკო დეპოზიტის გაკეთებით, ჩვენ კონტაქტში ვართ – თუმცა არაპირდაპირ კონტაქტში – ადამიანებთან, რომლებიც, შესაძლოა, ჩვენგან ძალიან შორს ცხოვრობდნენ. მაგალითად, საბანკო სისტემა საერთაშორისოა. ნებისმიერი თანხა, რომელსაც დააბანდებ, ფინანსური ინვესტიციების მცირე ნაწილია, რასაც ბანკი მთელ მსოფლიოში ავრცელებს.

ახლა, როცა ეს შედარებით ადვილია, რატომ არ არის ჩვენი ურთიერთქმედებების უმრავლესობა სხვებთან არაპირდაპირი? რატომ არ ვიყენებთ ყოველთვის ტელეფონს, ფაქსს ან კომუნიკაციის საშუალებებს მეგობრებთან და კოლეგებთან კონტაქტისთვის? მაგალითად, საქმიანი ადამიანები ესწრებიან შეხვედრებს, თუნდაც ნახევარ მსოფლიოზე გადაფრენა მოუწიოთ, მაშინ როცა გაცილებით იოლი და ეფექტურია ბიზნესის წარმოება კომპიუტერის ან მრავალმხრივი სატელეფონო ხაზის გამოყენებით.

დაირღ ბოდენმა და ჰარვი მოლოტჩმა გამოიკვლიეს, რასაც თავად უწოდებენ, სიახლოვის ძალდატანება: ინდივიდების მოთხოვნილება, უშუალოდ შეხვდნენ ერთმანეთს პირისპირ ურთიერთქმედების სიტუაციებში. ბოდენისა და მოლოტჩის აზრით, ადამიანები შეხვედრებზე დასასწრებად იმიტომ მიდიან, რომ, როგორც გოფმანი დოკუმენტურად ადასტურებს თავის კვლევებში ურთიერთქმედების შესახებ, პირისპირ ურთიერთქმედების სიტუაციები გაცილებით მეტ ინფორმაციას შეიცავს იმის შესახებ, თუ რას ფიქრობენ და გრძნობენ ადამიანები, და რამდენად გულწრფელები არიან ისინი, ვიდრე ამას ელექტრონული კომუნიკაციების ნებისმიერი ფორმა აკეთებს. მხოლოდ იმ ადამიანების გარემოცვაში ყოფნით, რომლებიც ჩვენთვის მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს ღებულობენ, შეგვიძლია გავიგოთ, თუ რა ხდება, და გვჯერა, რომ ჩვენი შეხედულებებითა და გულწრფელობით, შთაბეჭდილებას მოვახდენთ მათზე. ბოდენი და მოლოტჩი ამბობენ: „თანდასწრება ხელმისაწვდომს ხდის სხეულის იმ ნაწილს, რომელიც „არასდროს ტყუის“ - თვალებს, „სულის სარკმელს“. თვალებით კონტაქტი თავისთავად იძლევა სიახლოვისა და ნდობის

ხარისხის სიგნალებს; თანადამსწრენი მუდმივად ამოწმებენ სხეულის ამ ყველაზე ფაქიზი ნაწილის ფაქიზ მოძრაობებს“ (1994).

მიკროსოციოლოგია და მაკროსოციოლოგია

პირისპირ ურთიერთქმედების სიტუაციებში ყოველდღიური ქცევის შესწავლას, ჩვეულებრივ, მიკროსოციოლოგია ეწოდება. მაკროსოციოლოგია – ფართომასშტაბიანი სოციალური სისტემების ანალიზია, პოლიტიკური ან ეკონომიკური სისტემის მსგავსად. იგი ასევე შეიცავს ცვლილების გრძელვადიანი პროცესების ანალიზს, როგორცაა, მაგალითად, ინდუსტრიალიზაცია. ერთი შეხედვით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მიკრო და მაკრო ანალიზები ერთმანეთისგან განსხვავდება. ფაქტობრივად, ეს ორი მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან (Knorr-Cetina and Cicourel 1981), როგორც ეს მოცემულ თავში ვნახეთ.

მაკრო ანალიზი არსებითია ყოველდღიური ცხოვრების ინსტიტუციური საფუძვლების გასაგებად. ადამიანთა ყოველდღიური ცხოვრების წესი დიდად არის დამოკიდებული უფრო ფართო ინსტიტუციურ სტრუქტურაზე, რაც ცხადი ხდება, როდესაც კულტურის აქტივობების ყოველდღიურ ციკლს, როგორც მაგალითად, კუნის კულტურაა, შევადარებთ ინდუსტრიული ქალაქის გარემოში ცხოვრებას. როგორც უკვე აღინიშნა, თანამედროვე საზოგადოებებში, ჩვენ გამუდმებულ კონტაქტს ვამყარებთ უცხოებთან. ეს კონტაქტი შეიძლება არაპირდაპირი და უპიროვნო იყოს. თუმცა, დღეს მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენ არაპირდაპირ თუ ელექტრონულ ურთიერთობაში შევალთ; ყველაზე კომპლექსურ საზოგადოებებშიც კი, სხვა ადამიანების თანდასწრება გადამწყვეტი რჩება. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ შეგვიძლია ავირჩიოთ და ინტერნეტში e-mail-ით გავაგზავნოთ მოკითხვა, ჩვენ ასევე შეგვიძლია ავირჩიოთ და ათასობით მილით დაშორებული მანძილი ვიფრინოთ იმისათვის, რომ დასვენების დღეები მეგობართან ერთად გავატაროთ.

თავის მხრივ, მიკრო-კვლევები აუცილებელია ფართო ინსტიტუციური ფორმების გასაშუქებლად. პირისპირ ურთიერთქმედება ნამდვილად ძირითად საფუძველს წარმოადგენს სოციალური ორგანიზაციის ყველა ფორმისთვის, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენად ფართომასშტაბიანია იგი. დაუშვათ, ჩვენ ვიკვლევთ ბიზნეს კორპორაციას. შეგვეძლო ბევრი გაგვეგო მისი აქტივობების

შესახებ, ქცევაზე უშუალო დაკვირვებით. მაგალითად, შეგვეძლო გაგვეანალიზებინა ღირეპქტორების ურთიერთქმედება მათ კაბინეტებში, ადამიანებისა - სხვადასხვა ოფისებში, ან მუშებისა - მაღაზიის სართულზე. ამ გზით მაინც ვერ შეგვექმნებოდა სრული წარმოდგენა მთლიანად კორპორაციაზე, ვიდრე მისი საქმე არ იქნებოდა განხილული ნაბეჭდი მასალების, წერილების, ტელეფონისა და კომპიუტერების საშუალებით. თუმცა, ნამდვილად შევძლებდით, მნიშვნელოვანი წვლილი შეგვეტანა იმის დადგენაში, თუ როგორ მუშაობს ორგანიზაცია.

მომდევნო თავებში განვიხილავთ დამატებით მაგალითებს, თუ როგორ გაველენას ახდენს მიკროკონტექსტებში ურთიერთქმედება უფრო ფართო სოციალურ პროცესებზე და, თავის მხრივ, როგორ ზემოქმედებს მაკრო სისტემები სოციალური ცხოვრების უფრო ვიწრო გარემოზე.

შეჯამება

1. სოციალური ურთიერთქმედება არის პროცესი, რომლის საშუალებითაც ვმოქმედებთ და ვრეაგირებთ გარშემომყოფებზე. ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების ბევრი, სავსებით ტრივიალური ასპექტი სოციალური ურთიერთქმედების კომპლექსურ და მნიშვნელოვან ასპექტებს წარმოადგენს. მაგალითად, სხვა ადამიანების გამჭოლი მზერა. ურთიერთქმედებათა უმრავლესობაში, თვალებით კონტაქტი საკმაოდ სწრაფია. სხვა პიროვნების გამჭოლი მზერა შეიძლება აღქმულ იქნეს, როგორც მტრობის ნიშანი, ან, ზოგიერთ შემთხვევაში, როგორც სიყვარულის გამოხატულება. სოციალური ურთიერთქმედების შესწავლა ფუნდამენტური სფეროა სოციოლოგიაში, რაც სოციალური ცხოვრების მრავალ ასპექტს აშუქებს.

2. ადამიანის სახის მეშვეობით, მრავალი სხვადასხვა გამომეტყველება გამოისახება. ფართოდ მიღებულია, რომ ემოციის გარეგნული გამოხატულების ძირითადი ასპექტები თანდაყოლილია. კულტურათაშორისი კვლევები ადასტურებს საკმაოდ ახლო მსგავსებას განსხვავებული კულტურების წარმომადგენლებს შორის, როგორც სახის გამომეტყველებით, ასევე ადამიანის სახეზე აღბეჭდილი ემოციების ინტერპრეტაციით. შესაძლოა, „სახე“ უფრო ფართო აზრით იყოს გაგებული, როგორც ინდივიდის რეპუტაციასთან

დაკავშირებული. სხვა ადამიანებთან ურთიერთქმედებისას, ჩვეულებრივ, ჩვენ ვზრუნავთ „სახის შენარჩუნებაზე“ - საკუთარი ღირსების გრძნობის დაცვაზე.

3. ყოველდღიური საუბრის შესწავლას ეთნომეთოდოლოგია დაერქვა; ტერმინი, რომელიც ჰაროლდ გარფინკელმა შემოიღო. ეთნომეთოდოლოგია არის იმ საშუალებების ანალიზი, რომლითაც ჩვენ აქტიურად – თუმცა, ჩვეულებრივ, თავისთავად ცხადად მიჩნეულად – ვიაზრებთ, რას გულისხმობენ სხვები, როდესაც რაიმეს ამბობენ ან აკეთებენ.

4. ბევრი რამის გაგება შეიძლება საუბრის ხასიათის შესახებ – საპასუხო შეძახილებით (წამოძახილი) და წამოცდენების შესწავლით (რა ხდება, როდესაც ადამიანები შეცდომით გამოთქვამენ ან იყენებენ სიტყვებს და ფრაზებს). წამოცდენები ხშირად იუმორისტულია და, ფაქტობრივად, ფსიქოლოგიურად ახლოსაა გონებაშეცდომასა და ხუმრობასთან.

5. არაფოკუსირებული ურთიერთქმედება არის ინდივიდების მიერ ერთმანეთის ორმხრივი გაცნობიერება დიდ თავყრილობებში, თუმცა მათ შორის უშუალო საუბარი არ მიმდინარეობს. ფოკუსირებულ ურთიერთქმედებას, რაც შეიძლება დაყოფილ იყოს სხვადასხვა სახის კონტაქტებად ან ურთიერთქმედების ეპიზოდებად, ადგილი აქვს, როდესაც ორი ან მეტი ინდივიდი უშუალოდ აკვირდება, თუ რას ამბობს და აკეთებს სხვა ან სხვები.

6. სოციალური ურთიერთქმედება, შესაძლოა, შესწავლილ იქნეს დრამატურგიული მოდელის გამოყენებით – თითქოს სოციალური ურთიერთქმედების მონაწილენი იყონ მსახიობები სცენაზე, დეკორაციებითა და რეკვიზიტით. ისევე, როგორც თეატრში, სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა კონტექსტშიც შეიძლება იყოს გარკვეული განსხვავება წინა პლანსა (თავად სცენა) და უკანა პლანს შორის, სადაც მსახიობები ემზადებიან შესრულებისთვის ან განტვირთვისთვის სპექტაკლის შემდეგ.

7. სოციალური როლები არის ინდივიდის სოციალურად განსაზღვრული მოლოდინები მოცემულ სტატუსსა ან სოციალურ პოზიციაში.

8. სოციალური ურთიერთქმედება დროსა და სივრცეშია განთავსებული. ჩვენ შეიძლება გავაანალიზოთ, თუ როგორ არის „ზონირებული“ ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება დროსა და სივრცეში; ამასთან ერთად, დაგაკვირდეთ, თუ როგორ მიმდინარეობს აქტივობები განსაზღვრულ პერიოდებში, რაც იმავდროულად სივრცით გადაადგილებასაც გულისხმობს.

9. პირისპირ ურთიერთქმედების შესწავლას, ჩვეულებრივ, მიკროსოციოლოგიას უწოდებენ; იგი განსხვავდება მაკროსოციოლოგიისგან, რომელიც უფრო ფართო ჯგუფებს, ინსტიტუტებს და სოციალურ სისტემებს სწავლობს. მიკრო და მაკრო ანალიზები, სინამდვილეში, ძალზე მჭიდრო კავშირშია და ერთმანეთს ავსებს.

დამატებითი ლიტერატურა

Michael A. Argyle, *Experiments in Social Interaction* (Aldershot, 1993) . პიროვნებათაშორისი ურთიერთობების სოციალური და ფსიქოლოგიური ასპექტების მიმოხილვა.

Erving Goffman, *Behaviour in Public Places* (New York: Free Press, 1963) . იმ რიტუალების ანალიზი, რომელთაც ინდივიდები საზოგადოებრივ ადგილებში ახორციელებენ.

Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth: Penguin, 1969). გოფმანის ერთ-ერთი ძირითადი ნაშრომი, რომელშიც იგი მსჯელობს იმაზე, თუ როგორ ახდენენ ინდივიდები სხვებთან ურთიერთქმედების ორგანიზებას, საკუთარ თავზე სასურველი შეხედულების შესაქმნელად.

Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World* (London: Allen Lane, 1971) . დისკუსია იმის შესახებ, თუ როგორი გავლენა მოახდინა თანამედროვე სოციალურმა ცვლილებამ ყოველდღიური ცხოვრების ხასიათზე.

Eric Livingstone, *Making Sense of Ethnomethodology* (London: Routledge and Kegan Paul, 1987) . ეთნომეთოდოლოგიის ზოგადი დახასიათება. ნათლად გადმოსცემს ნაშრომის ძირითად იდეებს.

Phil Manning, *Erving Goffman and Modern Sociology* (Cambridge: Polity Press, 1992). გოფმანის ნაშრომების, როგორც მთელის, საუკეთესო მიმოხილვა.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

მოქალაქეობრივი უფურადლებობა
არავერბალური კომუნიკაცია
ლაპარაკი
საუბარი
ეთნომეთოდოლოგია

შთაბეჭდილების მართვა
წინა პლანი
უკანა პლანი
პიროვნული სივრცე
სოციალური დისტანცია

ურთიერთგაგება

საპასუხო წამოძახილები

წამოცდენები

არაფოკუსირებული ურთიერთქმედება

ფოკუსირებული ურთიერთქმედება

დრამატურგიული მოდელი

საზოგადოებრივი დისტანცია

დროულ-სივრცითი კონვერგენცია

რეგიონალიზაცია

საათობრივი დრო

მიკროსოციოლოგია

მაკროსოციოლოგია

გენდერი და სექსუალობა

ძირითადი ცნებები

სქესი, გენდერი და ბიოლოგია

გენდერული განსხვავებები: ბუნება აღზრდის საპირისპიროდ

გენდერული სოციალიზაცია

მშობლებისა და ზრდასრულების რეაქციები. გენდერული დასწავლა.

წიგნები და ტელევიზია. ბავშვების არასექსისტურად აღზრდის სიძნელეები.

გენდერის კეთება

გენდერული იდენტობა და სექსუალობა: ორი თეორია

ფროიდის თეორია გენდერული განვითარების შესახებ. ჩოდოროუს თეორია

გენდერული განვითარების შესახებ

ადამიანის სექსუალობა

ბიოლოგია და სექსუალური ქცევა. სოციალური ზეგავლენა სექსუალურ

ქცევაზე. სექსუალობა დასავლურ კულტურაში. ჰომოსექსუალობა.

პროსტიტუცია

დასკვნა: გენდერი, სექსუალობა და უთანასწორობა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

სქესი. გენდერი

რას ნიშნავს იყო მამაკაცი? რას ნიშნავს იყო ქალი? ჟან მორისი, ცნობილი ავტორი და მოგზაური, წინათ მამაკაცი იყო. ჯეიმს მორისის სახელით იგი სერ ედმუნდ ჰილარის ხელმძღვანელობით მოწყობილი იმ ექსპედიციის წევრი იყო, რომელმაც წარმატებით დალაშქრა ევერესტი. ის ძალზე „მამაკაცური“ კაცი იყო – ავტომობილი და აქტიური სხვადასხვა სახეობის სპორტში. თუმცა მუდამ მაინც მამაკაცის სხეულში მყოფ ქალად შეიგრძნობდა თავს. მან სქესის შეცვლის ოპერაცია ჩაიტარა და მას შემდეგ ცხოვრობდა, როგორც ქალი.

მორისი თავის წიგნში აღწერს სქესის შეცვლის გამოცდილებას, სადაც იძლევა იმ განსხვავებული სამყაროების პერსპექტიულ ხედვებს, რომელშიც ქალები და მამაკაცები ცხოვრობენ:

„ჩვენ გვეუბნებიან, რომ სქესთა შორის დაშორება მცირდება; მაგრამ მინდა გითხრათ, რომ მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში, ორივე როლში (მამაკაცის და ქალის) გამოვცადე ცხოვრება, და ჩემი აზრით, არ არსებობს ცხოვრების ასპექტი, დღის არცერთი მომენტი, კონტაქტი თუ რეაქცია, რომელიც განსხვავებული არ იყოს მამაკაცებისათვის და ქალებისათვის. ხმის ის ინტონაცია, რომლითაც ახლა მომმართავენ, ჩემს გვერდზე მყოფი პიროვნების ის ჟესტები, ის შეგრძნება, რაც ჰაერში გარშემო ტრიალებდა ჩემი ოთახში შესვლის დროს, ან რესტორანში მაგიდასთან ყოფნისას, მუდმივად ხაზს უსვამდა ჩემი სტატუსის შეცვლას.

თუ სხვების რეაქციები ჩემს მიმართ იცვლებოდა, ასევე იცვლებოდა ჩემიც. რაც უფრო მეტად მექცეოდნენ, როგორც ქალს, უფრო მეტად ქალი ვხდებოდი. ძალაუწებურად შევეგუე ამ მდგომარეობას. თუ არაკომპეტენტურად მაცხადებდნენ მანქანის გადაყენებაში ან ბოთლების გახსნაში, ვგრძნობდი, რომ არაკომპეტენტური ვხდებოდი. თუ ითვლებოდა, რომ ყუთი ძალზე მძიმე იყო ჩემთვის ასაწევად, უცნაურია, მაგრამ თავადაც ასე ვთვლიდი...

მაგალითად, როდესაც ჩემს ერთ-ერთ ახლობელ მეგობარ მამაკაცთან ერთად ლანჩზე ვარ, მართობს იმის გაფიქრება, რომ არც ისე ბევრი წლის წინ, ეს ლაქუცა ოფიციალტი მეც ისევე მომექცეოდა, როგორც ახლა ჩემს მეგობარს ექცევა. მაშინ იგი მოკრძალებული სერიოზულობით მომესალმებოდა. ახლა იგი

ჩემს ხელსახოცს კეკლუცი ცერემონიულობით შლის, თითქოს მაქეზებს. მაშინ იგი ჩემს შეკვეთას სერიოზული ყურადღებით მოისმენდა, ახლა კი ელოდება, რომ რაღაც არასერიოზულს ვიტყვი (და ასეც ვაკეთებ)” (Morris 1974).

უმეტესობა ჩვენგანი ვერ ხვდება, რომ პიროვნება, რომელიც იყო „ის“ (კაცი), შეიძლება გახდა „ის“ (ქალი), რადგან სექსუალური განსხვავებები ასეთ გავლენას ახდენს ჩვენს ცხოვრებაზე. ჩვეულებრივ, ჩვენ ვერც კი ვამჩნევთ მათ – სწორედ ამიტომ არიან ისინი ასე გავრცელებულნი. ისინი თავიდანვე მტკიცედ არიან ფესვგადგმულნი ჩვენში.

წინამდებარე თავში, შევეცდებით შევისწავლოთ ადამიანის სექსუალური ქცევის ბუნება, ისევე როგორც გავაანალიზოთ სექსუალობის კომპლექსური ხასიათი – ადამიანის სექსუალური მოდელები – და სექსუალური განსხვავებები. თანამედროვე საზოგადოებებში სექსუალური ცხოვრება, ისევე როგორც ბევრი სხვა რამ, მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის, რაც გავლენას ახდენს მრავალი ჩვენგანის ემოციურ ცხოვრებაზე. ჩვენ გავიგებთ ამ ცვლილებების რაობას და შევეცდებით გავაანალიზოთ მათი ფართო მნიშვნელობა მოცემული თავის ბოლოს.

დავიწყებთ ბიჭებსა და გოგონებს, მამაკაცებსა და ქალებს შორის განსხვავებების წარმოშობის შესწავლით. მეცნიერები იყოფიან იმ შეხედულების საფუძველზე, თუ რა მოცულობით ახდენს გავლენას თანდაყოლილი ბიოლოგიურ მახასიათებლები ჩვენს გენდერულ იდენტობაზე და სექსუალურ აქტივობებზე. დებატები მიმდინარეობს იმის შესახებ, თუ რამდენად არის ეს შესწავლილი. არავის ეპარება ეჭვი იმაში, რომ ჩვენი სექსუალობა ინსტინქტურია იმავე აზრით, როგორითაც მრავალი უფრო დაბალი კლასის ცხოველებთან, მაგალითად, ჩიტებთან და ფუტკრებთან. თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი, გენდერის და სექსუალობის ანალიზისას, სოციალურ ზეგავლენებს ანიჭებს უპირატესობას.

სქესი, გენდერი და ბიოლოგია

სიტყვა „სქესი“, როგორც იგი ყოველდღიურ მეტყველებაში გამოიყენება, ორგვარი მნიშვნელობისაა; იგი მიეკუთვნება როგორც პიროვნების კატეგორიას, ასევე ქმედებებს, რომელშიც ადამიანები მონაწილეობენ, როგორიცაა „სქესობრივი ურთიერთობა.“ მეტი გარკვეულობისთვის, უნდა განვასხვავოთ

სქესი, როგორც ბიოლოგიური მნიშვნელობის მქონე, ანუ ანატომიური განსხვავება ქალებსა და მამაკაცებს შორის, სქესობრივი აქტივობისაგან. ასევე საჭიროა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი განსხვავების დადგენა სქესსა და გენდერს შორის. თუ სქესი სხეულის ფიზიკურ განსხვავებას მიუთითებს, გენდერი მამაკაცსა და ქალს შორის ფსიქოლოგიურ, სოციალურ და კულტურულ განსხვავებებს ეხება. განსხვავება სქესსა და გენდერს შორის ფუნდამენტურია, თუმცა მრავალი განსხვავება მამაკაცსა და ქალს შორის, თავისი წარმოშობით ბიოლოგიური არ არის.

გენდერული განსხვავებები: ბუნება აღზრდის საპირისპიროდ

განსხვავებები ქალების და მამაკაცების ქცევაში, უფრო მეტად სქესის შედეგია თუ გენდერის? სხვა სიტყვებით, რამდენად არის ეს განსხვავებები ბიოლოგიური ფაქტორის შედეგი? ზოგიერთ ავტორს მიაჩნია, რომ ქალების და მამაკაცების ქცევებს შორის თანდაყოლილი განსხვავებები ყველა კულტურაში არსებობს, და რომ სოციობიოლოგიის აღმოჩენები სწორედ ამაზე მიუთითებს. ეს მკვლევარი იმ ფაქტზე ამახვილებენ ყურადღებას, რომ თითქმის ყველა კულტურაში, უფრო მეტად მამაკაცები მონაწილეობენ ნადირობასა და ომებში, ვიდრე ქალები. მათი აზრით, განა ეს არ მიუთითებს რომ მამაკაცებში არსებობს აგრესიისადმი ბიოლოგიურად გამყარებული ტენდენცია, რაც ქალებს არა აქვთ?

სხვა მკვლევარი ამ არგუმენტს არადამაჯერებლად მიიჩნევენ. მათი აზრით, მამაკაცების აგრესიულობის დონე სხვადასხვა კულტურებში სხვადასხვაგვარია, და მოსალოდნელია, ქალებიც ერთ კულტურაში უფრო პასიური და უწყინარი იყვნენ, ვიდრე სხვა კულტურებში (Elstain 1987). უფრო მეტიც, იმის გამო, რომ ხასიათის თვისება მეტ-ნაკლებად საყოველთაოა, ეს არ ნიშნავს, რომ თავისი წარმოშობით იგი ბიოლოგიურია; აქ შეიძლება საქმე გვქონდეს ზოგადი სახის კულტურულ ფაქტორებთან, რაც ამგვარ დამახასიათებელ თვისებებს წარმოშობს. მაგალითად, უმეტეს კულტურებში, ქალების უმრავლესობა ცხოვრების დიდ ნაწილს ბავშვებზე ზრუნვაში ატარებს და არ შეუძლიათ თავისუფლად მიიღონ მონაწილეობა ნადირობაში ან ომში. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, განსხვავებები ქალებისა და მამაკაცების ქცევაში, უმთავრესად, ქალისა და მამაკაცის იდენტობის - ფემინურობისა და მასკულინობის სოციალური დასწავლის შედეგია.

სამხილი ცხოველთა სამყაროდან

რას გვიჩვენებს ფაქტები? ინფორმაციის ერთ-ერთი წყაროა სქესთა შორის განსხვავებები ჰორმონალურ სტრუქტურაში. ზოგი მკვლევარი აცხადებდა, რომ მამაკაცის სქესობრივი ჰორმონი, ტესტოსტერონი, დაკავშირებულია მამაკაცის მიდრეკილებასთან ძალადობისკენ. მაგალითად, კვლევებში აღინიშნა, რომ თუ მამრი მაიმუნი დაბადებისთანავე იქნა კასტრირებული, იგი ნაკლებად აგრესიული ხდება; და პირიქით, როდესაც მდედრ მაიმუნს აძლევენ ტესტოსტერონს, იგი ნორმალურ მდედრ მაიმუნზე უფრო აგრესიული ხდება. თუმცა, ასევე დადგინდა, რომ, თუ მაიმუნს მიეცა საშუალება იბატონოს სხვებზე, მას ტესტოსტერონის დონე ეზრდება. ამგვარად, შესაძლოა, აგრესიულმა ქცევამ გავლენა მოახდინოს ჰორმონის წარმოშობაზე და არა ჰორმონი იყოს გაზრდილი აგრესიის მიზეზი.

მტკიცების კიდევ ერთი შესაძლო წყარო ცხოველის ქცევაზე უშუალო დაკვირვებაა. ავტორები, რომლებიც მამაკაცურ აგრესიას ბიოლოგიურ ფაქტორს უკავშირებენ, ხშირად ხაზს უსვამენ მამაკაცურ აგრესიას პრიმატებს შორის. მათი აზრით, შიმპანზეს ქცევას თუ დავაკვირდებით, მამრები ყოველთვის უფრო აგრესიულები არიან, ვიდრე მდედრები. თუმცა, სინამდვილეში, დიდი განსხვავებაა ცხოველთა ტიპებს შორის. მაგალითად, გიბონების შემთხვევაში, სქესთა შორის თითქმის შეუმჩნეველი განსხვავებაა; უფრო მეტიც, ბევრი მდედრი მაიმუნი ზოგიერთ სიტუაციაში ძალზე აგრესიულია, განსაკუთრებით მაშინ, როცა შვილებს საფრთხე ემუქრება.

სამხილი ადამიანთა სამყაროდან

ადამიანების შემთხვევაში, ინფორმაციის ძირითადი წყარო იდენტური ტყუპების გამოცდილებიდან მოდის. იდენტური ტყუპები ერთი კვერცხუჯრედიდან არიან და ზუსტად ერთნაირი გენეტიკური სტრუქტურა აქვთ. მოხდა ერთი განსაკუთრებული შემთხვევა, როდესაც მამრობითი სქესის იდენტური ტყუპებიდან ერთ-ერთი სერიოზულად დაშავდა წინდაცვეთის პროცესში; გადაწყდა, მისი გენიტალია გადაეკეთებინათ ქალისად. ამის შემდეგ იგი იზრდებოდა როგორც გოგონა. ტყუპები, ექვსი წლის ასაკში, დასავლეთის კულტურისთვის დამახასიათებელ ტიპურ მამაკაცურ და ქალურ თვისებებს ამჟღავნებდნენ. პატარა გოგონას უყვარდა სხვა გოგონებთან თამაში,

ეხმარებოდა სახლის საქმეებში და სურდა გათხოვება, როდესაც გაიზრდებოდა. ბიჭუნა სხვა ბიჭების გარემოცვაში ამჯობინებდა ყოფნას, მისი საყვარელი სათამაშოები ავტომობილები და გადამზიდი მანქანები იყო, სურდა მეხანძრე ან პოლიციელი გამხდარიყო.

იმ დროისთვის, ეს შემთხვევა ინტერპრეტირებულ იქნა, როგორც გენდერულ განსხვავებებზე სოციალური დასწავლის დამაჯერებელი ზეგავლენის დემონსტრირება. თუმცა, როდესაც გოგონამ თინეიჯერის ასაკს მიაღწია, მას გამოსვლა ჰქონდა სატელევიზიო პროგრამით და მისმა ინტერვიუმ აჩვენა, რომ იგი ერთგვარ უხერხულობას გრძნობდა თავისი გენდერული იდენტობის გამო, ალბათ იმიტომ, რომ ის „რეალურად“ ბიჭი იყო. მოგვიანებით, მან გაიგო თავისი უჩვეულო ისტორიის შესახებ და, შესაძლოა, ამის ცოდნა ძალზე მნიშვნელოვანი იყო საკუთარი თავის სხვაგვარად აღქმისთვის (Ryan 1985).

ეს შემთხვევა არ უარყოფს იმის შესაძლებლობას, რომ ბიოლოგიური ფაქტორები გავლენას ახდენს ქცევით განსხვავებებზე მამაკაცსა და ქალს შორის. თუკი ისინი არსებობს, მათი ფსიქოლოგიური წარმოშობა ჯერ კიდევ არ არის იდენტიფიცირებული. საკითხი კვლავ წინააღმდეგობრივი რჩება, თუმცა გენეტიკოს რიჩარდ ლევონტინის დასკვნას ალბათ ბევრი დაეთანხმება:

„პიროვნების თავდაპირველი თვითიდენტიფიკაცია, როგორც მამაკაცის ან ქალისა, თავისი დამოკიდებულებებით, იდეებითა და სურვილებით, რაც ამ იდენტიფიკაციას თან ახლავს, გამოწვეულია იმით, თუ რა კატეგორიას მიაკუთვნეს ის (ქალი ან მამაკაცი) ბავშვობაში. მოვლენების ნორმალურად განვითარების შემთხვევაში, ეს კატეგორია შეესაბამება შეთანხმებულ ბიოლოგიურ განსხვავებას ქრომოსომებში, ჰორმონებსა და მორფოლოგიაში. ამგვარად, ბიოლოგიური განსხვავებები უფრო სიგნალია, ვიდრე დიფერენციაციის მიზეზი, სოციალურ როლებში (Lewontin 1982).

გენდერული სოციალიზაცია

მიუხედავად იმისა, რომ ბიოლოგიური სამხილი გვეხმარება გენდერული განსხვავებების წარმოშობის გაგებაში, კიდევ ერთი საშუალებაა გენდერული სოციალიზაციის კვლევა, გენდერული როლების შესწავლა ისეთი სოციალური ფაქტორების საფუძველზე, როგორიცაა ოჯახი და მედია.

მშობლებისა და ზრდასრულების რეაქციები

მრავალი გამოკვლევა ჩატარდა იმის შესახებ, თუ რამდენად წარმოადგენს გენდერული განსხვავებები სოციალური გავლენების შედეგს. დედისა და პატარა ბავშვის ურთიერთობის შესწავლა გვიჩვენებს განსხვავებებს ბიჭისა და გოგოს მიმართ დამოკიდებულებაში მაშინაც კი, როდესაც მშობლებს სჯერათ, რომ ორივეს ერთნაირად ექცევიან. როცა ზრდასრულებს ჩვილი ბავშვის დახასიათებას სთხოვენ, განსხვავებულ პასუხებს იძლევიან იმის მიხედვით, თუ რომელი ამოიცნეს მასში - გოგო თუ ბიჭი. ერთი კლასიკური ექსპერიმენტის დროს, ხუთ ახალგაზრდა დედაზე ჩატარდა დაკვირვება, მათი ურთიერთქმედების დროს ექვსი თვის ბავშვთან, რომელსაც სახელად ბეთი ერქვა. ისინი უდიდოდნენ ბავშვს და თოჯინას აწვდიდნენ სათამაშოდ. ბავშვს აღიქვამდნენ, როგორც „საყვარელს“ და „ნაზი ხმის“ მქონეს. დედების მეორე ჯგუფის რეაქცია იგივე ასაკის ბავშვზე, რომელსაც ადამი ერქვა, სრულიად განსხვავებული იყო. ბავშვს აწვდიდნენ მატარებელს ან რაიმე სხვა „მამაკაცურ“ სათამაშოს. სინამდვილეში, ბეთი და ადამი ერთიდაიგივე ბავშვი იყო, განსხვავებულ ტანსაცმელში ჩაცმული (Will et. al 1976).

გენდერული დასწავლა

ბავშვების მიერ გენდერული დასწავლა, გარკვეულწილად, არაცნობიერად მიმდინარეობს. სანამ ბავშვები შეძლებდნენ სწორად მიაკუთვნონ საკუთარი თავი გოგონებს თუ ბიჭებს, ამას წინ უძღვის პრევერბალური მინიშნებების მთელი რიგი. მაგალითად, ზრდასრული მამაკაცები და ქალები, ჩვეულებრივ, განსხვავებულად ექცევიან ბავშვებს. კოსმეტიკას, რომელსაც ქალები ხმარობენ, განსხვავებული სურნელება აქვს იმისგან, რომელსაც ბავშვი შეიძლება მამაკაცებს უკავშირებდეს. სისტემატური განსხვავებები ჩაცმულობაში, თმის სტილში და სხვ. დასწავლის პროცესში ვიზუალურ მინიშნებებს აწვდის ბავშვს. ორი წლის ასაკისათვის ბავშვებს ნაწილობრივი წარმოდგენა აქვთ იმაზე, თუ რა არის გენდერი. მათ იციან, გოგონები არიან თუ ბიჭები, და ჩვეულებრივ, შეუძლიათ სხვების სქესის გარჩევა. თუმცა, ხუთ ან ექვს წლამდე ბავშვმა არ იცის, რომ პიროვნების სქესი არ იცვლება, რომ ყოველ ადამიანს აქვს გენდერი და რომ განსხვავება სქესის მიხედვით გოგონებსა და ბიჭებს შორის ანატომიაზე დაფუძნებული.

სათამაშოები, ნახატები, წიგნები და სატელევიზიო პროგრამები, რომელთანაც ბავშვებს საქმე აქვთ, ყველა თავისებურად ხაზს უსვამს განსხვავებებს ქალისა და მამაკაცის ნიშან-თვისებებს შორის. სათამაშოების მაღაზიები და დაკვეთის მიმღები კატალოგები თავიანთ საქონელს, ჩვეულებრივ, გენდერის მიხედვით ახარისხებენ. ისეთი სასამათშოებიც კი, რომლებიც ნეიტრალური გვეჩვენება გენდერის თვალსაზრისით, პრაქტიკაში ასეთი არ არის. მაგალითად, სათამაშო ფისუნიები და კურდღლები გოგონებისთვის არის რეკომენდებული, ხოლო ღომები და ვეფხვები უმეტესად ბიჭებისთვის არის განკუთვნილი.

ვანდა ლუჩია ზამუნერმა გამოიკვლია, რომელ სათამაშოს ანიჭებენ უპირატესობას შვიდიდან ათ წლამდე ბავშვები იტალიასა და ჰოლანდიაში (Zammuner 1987). გაანალიზებულ იქნა ბავშვების დამოკიდებულებები სხვადასხვა სახის სათამაშოების მიმართ. სტერეოტიპულ მამაკაცურ და ქალურ სათამაშოებში ჩართულ იქნა სათამაშოები, რომლებიც არ იყო განსაზღვრული რომელიმე სქესით. როგორც ბავშვებს, ასევე მათ მშობლებს სთხოვეს, განესაზღვრათ შესაფერისი სათამაშოები გოგონებისა და ბიჭებისთვის. აღმოჩნდა, რომ მოზრდილებსა და ბავშვებს შორის სრული თანხმობა სუფევდა. საშუალოდ, მეტი იტალიელი ბავშვი ირჩევდა სქესის მიხედვით განსხვავებულ სათამაშოს, ვიდრე ჰოლანდიელი ბავშვი. ამ კვლევებმა დაადასტურა მოლოდინები, რომ იტალიური კულტურა მეტად უჭერს მხარს გენდერული დაყოფის ტრადიციულ თვალსაზრისს, ვიდრე ეს ჰოლანდიურ საზოგადოებაშია. როგორც ამას სხვა კვლევებიც ადასტურებს, გოგონებმა ორივე საზოგადოებიდან ამოირჩიეს გაცილებით მეტი გენდერულად ნეიტრალური ან ბიჭების სათამაშოები, ვიდრე ბიჭებმა გოგონების სათამაშოები.

წიგნები და ტელევიზია

ოცდახუთი წლის წინ, ლენორა გაიცმანმა და მისმა კოლეგებმა მოახდინეს გენდერული როლების ანალიზი სკოლამდელი ასაკის ბავშვებისთვის განკუთვნილ, ყველაზე პოპულარულ მოთხრობების წიგნებში, და აღმოაჩინეს მრავალი აშკარა განსხვავება გენდერულ როლებში (Weitzman et al, 1972). მამაკაცები გაცილებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ მოთხრობებში და ნახატებში, ვიდრე ქალები, კოეფიციენტით 11/1. გენდერული იდენტობის მქონე ცხოველების ჩათვლით კი, ეს კოეფიციენტი შეადგენდა 95/1. მამაკაცებისა და

ქალების აქტივობებიც განსხვავდებოდა. მამაკაცები მონაწილეობდნენ გარე სათავედასავლო სიტუაციებში, რაც დამოუკიდებლობასა და ძალას მოითხოვდა. სადაც კი პერსონაჟი გოგონები გამოჩნდებოდნენ, ისინი დახასიათებულნი იყვნენ, როგორც პასიური არსებები, რომლებიც შინაური საქმეებით იყვნენ დაკავებულნი. გოგონები სადილს ამზადებდნენ მამაკაცებისთვის, სახლში საქმიანობდნენ და ელოდნენ მათ დაბრუნებას. თითქმის ასევე იყო მოთხრობების კრებულში წარმოდგენილი ზრდასრული მამაკაცები და ქალები. ქალები, რომლებიც ცოლები ან დედები არ იყვნენ, წარმოდგენილნი იყვნენ ისეთ წარმოსახვით პერსონაჟებად, როგორიცაა ალქაჯები ან წმინდანები. მთელ წიგნში ერთი პერსონაჟი ქალი არ იყო, რომელიც რაიმე საქმიანობას სახლის გარეთ ეწეოდა. ამის საპირისპიროდ, მამაკაცები გამოყვანილნი იყვნენ, როგორც მეზობლები, პოლიციელები, მოსამართლეები, მეფეები და ა.შ.

უფრო გვიანდელი კვლევა გვიჩვენებს, რომ მდგომარეობა როგორღაც შეიცვალა, თუმცა საბავშვო ლიტერატურის უმეტესი ნაწილი ისეთივე რჩება (Davis 1991). ზღაპრებში, მაგალითად, ტრადიციული მიდგომაა გენდერის მიმართ, იმ იმედებისა და მისწრაფებების მიმართ, რომლებითაც გოგონები და ბიჭები ხელმძღვანელობენ. „ოდესმე ჩემი პრინცი გამოჩნდება“ - რაც მრავალი საუკუნის წინ იყო ჩადებული ზღაპრების ვერსიებში, ჩვეულებრივ, გულისხმობდა, რომ ღარიბ გოგონას შეეძლო ეოცნება სიმდიდრესა და კარგ ბედზე. დღეს ეს აზრი უფრო რომანტიკულ სიყვარულს უკავშირდება. ზოგიერთი ფემინისტი შეეცადა თავიდან გადაეწერა ზოგიერთი ყველაზე ცნობილი ზღაპარი, მახვილების გადაადგილების საშუალებით.

„მე ნამდვილად ვერ შევამჩნიე მისი სასაცილო ცხვირი.

და იგი ნამდვილად უკეთ გამოიყურებოდა, კოხტად გამოწყობილი მოდურ ტანსაცმელში.

იგი სრულიად არ არის ისეთი მომხიბვლელი, როგორც იმ ღამეს იყო.

ასე რომ, ვფიქრობ, თავს მოვაჩვენებ, რომ ეს შუშის ქოში ძალზე ვიწროდ მაქვს“. (Viorst 1987)

მაგრამ კონკიას ამ ვერსიის მსგავსად, ეს თავიდან გადაწერილი ამბები, უმთავრესად, ზრდასრული აუდიტორიისთვის არის გამიზნული და ნაკლები გავლენა აქვს ზღაპრებზე, რომლებიც უამრავ საბავშვო წიგნშია მოთხრობილი.

თუმცა არსებობს ზოგიერთი თვალსაჩინო გამონაკლისი; ბავშვებისთვის განკუთვნილი სატელევიზიო პროგრამების ანალიზი ეხმიანება დასკვნებს საბავშვო წიგნების შესახებ. ყველაზე პოპულარული მულტფილმების შესახებ გამოკვლევამ გვიჩვენა, რომ მთავარი გმირები მამრობითი სქესის არიან და რომ ამ მამაკაცებს მიჰყავთ მოქმედება. მსგავსი წარმოდგენების მიხედვითაა აგებული რეკლამებიც, რომლებიც პროგრამებს მთელ სივრცეზე გასდევს.

ბავშვის არასექსისტურად აღზრდის სიძნელეები

ჯუნ სტატამმა გამოიკვლია მშობელთა ერთი ჯგუფის მიერ შეძენილი გამოცდილება ბავშვის არასექსისტურად აღზრდასთან დაკავშირებით. კვლევაში მონაწილეობას ღებულობდა ოცდაათი ზრდასრული თვრამეტი ოჯახიდან, რომელშიც ჩართულნი იყვნენ ექვსი თვიდან თორმეტ წლამდე ასაკის ბავშვებიც. მშობლები საშუალო კლასის წარმომადგენლები იყვნენ, უმეტესად აკადემიური წრეებიდან – მასწავლებლები და ლექტორები. სტატამმა აღმოაჩინა, რომ მშობელთა უმეტესობა არა უბრალოდ ცდილობდა ტრადიციული სექსუალური როლის მოდიფიცირებას, რათა გოგონებს უფრო მეტად ჰქონოდათ ბიჭების თვისებები, არამედ სურდათ ქალურობისა და მამაკაცურობის ახლებური კომბინაცია მოეხდინათ. მათ სურდათ, ბიჭები უფრო გულისხმიერი ყოფილიყვნენ სხვების გრძნობების მიმართ, შესძლებოდათ სითბოს გამოხატვა; ხოლო გოგონებს ხელს უწყობდნენ, რათა მოეპოვებინათ საშუალებები სწავლისა და თვითდამკვიდრებისთვის. ყველა მშობელი თვლიდა, რომ გენდერული დასწავლის არსებული მდგომარეობის წინააღმდეგ ბრძოლა ძნელი იყო. ისინი შეეცადნენ, გარკვეული წარმატებით, რომ ბავშვებს იმგვარი სათამაშოებით ეთამაშათ, რომლებიც გენდერის მხრივ ტიპური არ იყო, თუმცა ესეც კი იმაზე მეტად გაუძნელდათ, ვიდრე მოელოდნენ. ერთ-ერთი მშობელი ასეთ კომენტარს აკეთებს მკვლევართან:

„სათამაშოების მაღაზიაში ყოფნისას შეამჩნევთ, რომ იგი სავსეა საბრძოლო სათამაშოებით ბიჭებისთვის და საოჯახო ტიპის სათამაშოებით გოგონებისთვის, რაც მიგვახვედრებს, თუ როგორი მიმართულება აქვს საზოგადოებას. ამ გზით ხდება ბავშვების სოციალიზაცია: ეს კარგია ბიჭებისთვის, რათა ისწავლონ, როგორ მოკლან ან დაასახირონ, რაც, ვფიქრობ, საშინელებაა და ძალზე მადარდებს. მე ვცდილობ არ შევიდე სათამაშოების მაღაზიაში; ეს ძალიან მაბრაზებს“.

პრაქტიკულად, ყველა ბავშვს აქვს სათამაშო და ისინი ერთობიან გენდერით განსაზღვრული სათამაშოებით, რომლებსაც ახლობლები ჩუქნიან.

დღეს არსებობს წიგნები, რომლებშიც მთავარი გმირები ძლიერი გოგონები არიან, მაგრამ ძალზე მცირეა მათი რიცხვი, რომელიც ბიჭებს არატრადიციულ როლს მიაკუთვნებდა. ხუთი წლის ბიჭუნას დედამ მოგვითხრო მისი შვილის რეაქციაზე, როდესაც მან წაკითხვისას მოთხრობის გმირებს სქესი შეუცვალა.

„მას, ფაქტობრივად, ცოტათი ეწყინა, როდესაც მთელი კითხვის მანძილზე, მოთხრობაში, სადაც გოგონა და ბიჭი ტრადიციულ როლებს ასრულებდნენ, შეეცვალა ყველა გოგონას როლი ბიჭად და ბიჭისა - გოგონად. როდესაც ეს პირველად გავაკეთე, იგი მზად იყო ეთქვა: „შენ არ გიყვარს ბიჭები, შენ მხოლოდ გოგონები მოგწონს“. მე მომიხდა ამეხსნა მისთვის, რომ ეს სულ არ იყო ასე, რომ ეს მხოლოდ იმიტომ გავაკეთე, რომ საკმარისად არ ეწერა გოგონებზე“ (Statham 1986).

მართლაც, გენდერული სოციალიზაცია ძალზე ძლიერია, და მისი გამოწვევა, შესაძლოა, ძალზე არასახარბიელო გამოდგეს. მას შემდეგ, რაც გენდერი ერთხელ „განისაზღვრა“, საზოგადოება მოელის, რომ ინდივიდები მოიქცევიან, როგორც „ქალები“ და „მამაკაცები“. ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების პრაქტიკაში ეს მოლოდინები განხორციელებული და ასახულია (Lorber 1994; Bourdieu 1990).

გენდერის კეთება

ჩვენი შეხედულებები გენდერული იდენტობის შესახებ, ისევე როგორც მასთან დაკავშირებული სექსუალური განწყობები და მიდრეკილებები, ისე ადრე ყალიბდება, რომ ზრდასრულობაში მათ თავისთავად ცხადად მივიჩნევთ. თუმცა გენდერი უფრო მეტია, ვიდრე გოგონასავით ან ბიჭივით მოქცევა.

სხვა სიტყვებით, გენდერი არა უბრალოდ არსებობს, არამედ, სოციოლოგებს რომ დაეხსენსოთ, ყველა „აკეთებს გენდერს“ ყოველდღიურ სოციალურ ურთიერთქმედებაში სხვებთან (West and Zimmerman 1987). მაგალითად, ჟან მორისი უნდა მიმხედარიყო, როგორ აემოქმედებინა გენდერი, როდესაც დაინახა, რომ მისგან, როგორც ქალისგან, მამაკაცისგან განსხვავებულ ქცევას მოელოდნენ რესტორანში. როგორც იგი ამბობს, „არ არსებობს ცხოვრების

ასპექტი,“ რომელიც გენდერით არ იყოს გაჯერებული. თუმცა მან ვერ შეამჩნია, რომ ეს მანამდეც არსებობდა, სანამ იგი სქესს შეიცვლიდა. ის უხილავი გზები, რომლითაც ჩვენში გენდერი მოქმედებს, ჩვენი ცხოვრების ისეთ სისხლხორცეულ ნაწილს წარმოადგენს, რომ ვერც კი ვამჩნევთ, ვიდრე იგი ხელიდან არ გვეცლება ან რადიკალურად არ იცვლება. გენდერის სოციალურ რეპროდუქციას ვახდენთ და ვიმეორებთ უამრავ წვრილმან ქმედებებში მთელი დღის განმავლობაში. ეს პროცესი გვეხმარება, გავიგოთ გენდერი, როგორც სოციალური ინსტიტუტი, რომელიც იქმნება და მეორდება ჩვენი სხვებთან ურთიერთქმედებების პროცესში. როგორც შემდგომ თავებში დავინახავთ, გენდერული განსხვავებები ასევე სხვა სოციალური ინსტიტუტების მნიშვნელოვანი ნაწილია, მაგალითად, ოჯახის, რელიგიის, შრომისა და კლასის.

ტრანსსექსუალები, ჟან მორისის მსგავსად, არიან ადამიანები, რომლებსაც სურთ საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლები იყვნენ და რომლებიც ამისთვის ქირურგიულ ჩარევას მიმართავენ. ისინი, ჰორმონალურ მკურნალობას იტარებენ სხეულის ფორმისა და თმის საფარის შესაცვლელად, ასევე მეორადი სქესობრივი ნიშნების შესაქმნელად, როგორიცაა, მაგალითად, წვერი ან მკერდი. ამგვარი ახალი „გენდერული დატვირთვები“ არ არის სქესის სრული შეცვლა; მათი ქრომოსომები და მათი შინაგანი ორგანოები, როგორიცაა საშო, უცვლელი რჩება. ერთი ტრანსსექსუალი, სახელად მარკ რიისი, ამ საკითხს შემდეგნაირად განიხილავს: „სრული რწმენა იმისა, რომ არასწორ სხეულში ცხოვრობ, არაფრით ჩამოუვარდება ფსიქიატრიულ მკურნალობას. სხეულსა და გონებას შორის მუდმივი კონფლიქტის ერთადერთი ალტერნატივა ძვეს დამღლეულ, ემოციურად გამომფიტავ, ხშირად უხერხულ და ყოველთვის მტკივნეულ გენდერულ ცვლილებაში. თუმცა ამისი ჯილდო თავისუფლებაა - რეალურ მე-დ ყოფნა“.

საუბედუროდ, ეს თავისუფლება მოქცეულია სისტემაში, რომელიც, სხვა არაფერი რომ ვთქვათ, არალოგიკურია – და რომელშიც ბრიტანეთი ფეხს არ უწყობს ისეთ ქვეყნებს, როგორიცაა კანადა, იტალია, გერმანია, პოლანდია, ნორვეგია, შვედეთი, პოლონეთი, შვეიცარია, თურქეთი და ინდონეზია, ასევე შეერთებული შტატების 48 შტატი.

რიისი აღნიშნავს: „მთავრობა უფლებას იძლევა შეიცვალოს პასპორტი და საუნივერსიტეტო ხარისხი, მართვის მოწმობა და ბიბლიოთეკის ბილეთი. იგი ტრანსსექსუალიზმს განიხილავს, როგორც სამედიცინო მდგომარეობას და

ფსიქოლოგიური მომსახურების, ჰორმონალური მკურნალობის და ოპერაციების ფულსაც იხდის; თუმცა, ამ ყველაფრის შემდეგ, იგი უარს ამბობს ერთი დოკუმენტის ჩასწორებაზე, რაც აუცილებელია ლეგალური ცნობისა და ადამიანის უფლებათა სრულად აღიარებისთვის“ - ეს დაბადების მოწმობაა. (სურათებზე წარმოდგენილია ბრენდა რიისი – პატარა გოგონა, და მარკ რიისი, როგორც ზრდასრული მამაკაცი)

წყარო: Guardian, 1996.

გენდერული იდენტობა და სექსუალობა: ორი თეორია

ფროიდის თეორია გენდერული განვითარების შესახებ

ზიგმუნდ ფროიდის თეორია გენდერული იდენტობის წარმოქმნის შესახებ, ალბათ ყველაზე გავლენიანი და წინააღმდეგობრივი თეორიაა. ფროიდის მიხედვით, ჩვილებში და პატარა ბავშვებში გენდერული განსხვავების შეცნობა, პენისის ქონა-არქონაზეა დამოკიდებული. „მე პენისი მაქვს“, ნიშნავს „მე ვარ ბიჭი“, მაშინ როცა „მე ვარ გოგო“ ნიშნავს, „მე არა მაქვს პენისი.“ ფროიდი სიფრთხილით აღნიშნავს, რომ ეს მხოლოდ ანატომიურ განსხვავებას არ ნიშნავს; პენისის ქონა თუ არქონა მამაკაცურობის და ქალურობის სიმბოლოა.

ამ თეორიის მიხედვით, დაახლოებით ოთხი-ხუთი წლის ასაკში, ბიჭი შიშს გრძნობს მამის მიმართ, მის მიერ დისციპლინის და მორჩილების მოთხოვნის გამო, წარმოიდგენს რა, რომ მამას მისთვის პენისის მოშორება სურს. ნაწილობრივ ცნობიერად, თუმცა უმეტესად არაცნობიერ დონეზე, ბიჭი მამას მეტოქედ მიიჩნევს, დედის ყურადღების მოპოვებაში. დედის მიმართ ეროტიკული გრძნობების დათრგუნვით და იმით, რომ მამას უმაღლეს არსებად მიიჩნევს, ბიჭი საკუთარი თავის მამასთან იდენტიფიცირებას ახდენს და თავის მამაკაცურ იდენტობას აცნობიერებს. ბიჭი უარს ამბობს დედის მიმართ სიყვარულზე, მამის მიერ მისი კასტრაციის არაცნობიერი შიშის გამო. მეორე მხრივ, გოგონები, სავარაუდოდ, „პენისის მიმართ შურს“ განიცდიან, ვინაიდან მათ არ გააჩნიათ ისეთი დასანახი ორგანო, რომელიც ბიჭებს გამოარჩევს. დედა გოგონას თვალში ფასს კარგავს იმიტომ, რომ პენისი არა აქვს და არც შეუძლია ჰქონდეს. როდესაც გოგონა დედასთან იდენტიფიცირებას ახდენს, იგი დაქვემდებარებულ პოზიციას აღიარებს, რაც „მეორეხარისხოვან არსებად ყოფნას“ გულისხმობს.

როდესაც ეს ფაზა სრულდება, ბავშვმა უკვე იცის ეროტიკული გრძნობების დართგუნვა. ფროიდის მიხედვით, ხუთი წლის ასაკიდან სქესობრივ მომწიფებამდე ლატენტური პერიოდია – სქესობრივი აქტივობა შეჩერებულია, ვიდრე ბიოლოგიური ცვლილებები არ ჩაერევა სქესობრივ მომწიფებაში, რაც ააქტიურებს უშუალოდ ეროტიკულ სურვილებს. ლატენტური პერიოდი ემთხვევა სკოლაში სწავლის ადრეულ და შუა წლებს, როდესაც იმავე სქესის თანატოლთა ჯგუფები ყველაზე მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ბავშვის ცხოვრებაში.

მთელი რიგი არგუმენტები გამოითქვა ფროიდის თვალსაზრისის წინააღმდეგ, განსაკუთრებით, ფემინისტების მიერ, თუმცა სხვა მრავალი ავტორის მიერაც (Mitchell 1973; Coward 1984). პირველი, ფროიდი, როგორც ჩანს, გენდერულ იდენტობას ძალზე მჭიდროდ აიგივებდა გენიტალურ გაცნობიერებასთან; თუმცა აქ სხვა ნაკლებ თვალსაჩინო ფაქტორებიც იყო ჩართული. მეორე, ფროიდის თეორია, ჩანს, ეყრდნობა მოსაზრებას, რომ პენისს უპირატესობა ენიჭება ვაგინასთან შედარებით, რომელიც მიჩნეულია უბრალოდ მამაკაცური ორგანოს არქონად. თუმცა, რატომ არ უნდა იყო მიჩნეული ქალური გენიტალიები მამაკაცის ორგანოზე უპირატესად? მესამე, ფროიდი მამას დისციპლინის გამტარებლად მიიჩნევს, მაშინ როცა მრავალ კულტურაში დედა თამაშობს უფრო მნიშვნელოვან როლს დისციპლინის გატარებაში. მეოთხე, ფროიდს მიაჩნია, რომ გენდერული დასწავლა ოთხი-ხუთი წლის ასაკში იწყება. გვიანდელი ავტორების უმეტესობა კი ხაზს უსვამს უფრო ადრეული დასწავლის მნიშვნელობას, რაც ჩვილობიდან იწყება.

ჩოდოროუს თეორია გენდერული განვითარების შესახებ

ფროიდის მიდგომა გენდერული განვითარების შესახებ ბევრმა ავტორმა გაიზიარა, თუმცა მათ მრავალი კუთხით მოახდინეს ამ მიდგომის მოდიფიცირება. ერთ-ერთ მათგანს სოციოლოგი ნენსი ჩოდოროუ წარმოადგენს (1978, 1988). ჩოდოროუ ამტკიცებს, რომ მამაკაცურობის და ქალურობის შეგრძნება ბავშვებში ძალზე ადრეულ ასაკში, მშობლების მიმართ სიყვარულიდან წარმოიშობა. ფროიდისგან განსხვავებით, იგი, მამასთან შედარებით, დედის როლის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. ჩვილი ემოციურად უფრო მეტად დედასთან არის დაკავშირებული და ამიტომაც დედა ახდენს

ყველაზე მეტ გავლენას მის ადრეულ ცხოვრებაზე. ეს სიყვარული ერთგვარად ირღვევა ბავშვის მიერ საკუთარი მე-ს გაცნობიერების შემდეგ; იგი ნაკლებ დამოკიდებული ხდება დედაზე.

ჩოდოროუს აზრით, ეს დაშორების პროცესი სვადასხვავგვარად მიმდინარეობს ბიჭებსა და გოგონებში. გოგონები უფრო ახლო ურთიერთობას ინარჩუნებენ დედასთან, მაგალითად, უფრო მეტად ეხვევიან და ეფერებიან დედას და მის ქცევებს ბაძავენ; იმის გამო, რომ დედისგან დაშორება მკვეთრი არ არის, გოგონას და შემდეგ ზრდასრულ ქალს უყალიბდება მე-ს შეგრძნება, რომელიც უფრო მყარია სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში. მისი იდენტობა თითქოს უფრო უთავსდება სხვებს ან უფრო დამოკიდებული ხდება მათზე - თავდაპირველად დედაზე, მოგვიანებით მამაკაცზე. ჩოდოროუს აზრით, სწორედ ეს აყალიბებს ქალებში თანაგრძნობისა და შებრალების განცდას. ბიჭები საკუთარი მე-ს გაცნობიერებას დედებთან თავდაპირველი სიახლოვის უფრო რადიკალური უარყოფით აღწევენ. ისინი თავიანთი მამაკაცურობის გაცნობიერებას იმით ახერხებენ, რაც ქალური არ არის. ისინი სწავლობენ, არ იყვნენ „ნაზები“ ან „დედიკოს ბიჭები.“ ამიტომ ბიჭები ნაკლებად გაწაფულნი არიან სხვა ადამიანებთან ახლო ურთიერთობებში; ისინი უფრო ანალიტიკურად განიხილავენ სამყაროს, უფრო აქტიურად უდგებიან ცხოვრებას, მეტ ძალისხმევას იყენებენ წარმატების მისაღწევად, თუმცა თრგუნავენ უნარს, ჩასწვდნენ როგორც საკუთარ, ასევე სხვის გრძნობებს.

ჩოდოროუ, გარკვეულწილად, ანაცვლებს ფროიდის აქცენტებს. მასთან მამაკაცურობა და არა ქალურობა ხასიათდება დედასთან ხანგრძლივი ახლო ურთიერთობის დაკარგვით. მამაკაცური იდენტობა განცალკევების საშუალებით ყალიბდება, ამიტომ მამაკაცები მთელი ცხოვრება არაცნობიერად გრძნობენ, რომ მათ იდენტობის საფრთხე დაემუქრებათ, თუ სხვებთან მჭიდრო ემოციურ ურთიერთობებში ჩაერთვებიან. ქალები, თავის მხრივ, გრძნობენ, რომ სხვებთან მჭიდრო ემოციური ურთიერთობის გარეშე მათი თვითგანმტკიცება არ შედგება. ეს მაგალითები თაობიდან თაობას გადაეცემა; ამიტომაც, რომ ბავშვების ადრეულ სოციალიზაციაში ქალები თამაშობენ უპირველეს როლს. ქალები საკუთარ თავს, უმეტესად, ურთიერთქმედების გზით გამოხატავენ და განსაზღვრავენ. მამაკაცები თრგუნავენ ამ მოთხოვნილებებს და უფრო მანიპულაციურ პოზიციას ავლენენ სამყაროს მიმართ.

ჩოდოროუს შრომამ სხვადასხვაგვარი კრიტიკული გამოხმაურება გამოიწვია. მაგალითად, ჯენეტ სეიერსს მიაჩნია, რომ ჩოდოროუმ ვერ გააანალიზა ქალების ბრძოლა დამოუკიდებლობისა და ავტონომიურობის მოსაპოვებლად, განსაკუთრებით ჩვენს დროში (Sayers 1986). იგი აღნიშნავს, რომ ქალები (და მამაკაცები) თავიანთი ფსიქოლოგიური სტრუქტურით გაცილებით წინააღმდეგობრივნი არიან, ვიდრე ამას ჩოდოროუს თეორია გვთავაზობს. ქალურობამ შეიძლება შენიღბოს აგრესიულობის ან თვითდამტკიცების გრძნობა, რაც მხოლოდ ირიბად ან გარკვეულ კონტექსტებში ვლინდება (Brennan 1988). ჩოდოროუ ასევე გააკრიტიკეს მისი ოჯახის კონცეფციის შეზღუდულობის გამო, რომელიც მხოლოდ თეთრკანიან და საშუალო კლასის მოდელზე იყო დაფუძნებული. რა ხდება, მაგალითად, მარტოხელა მშობლიან ოჯახებში, ან იქ, სადაც ბავშვებზე ერთზე მეტი ზრდასრული ზრუნავს?

ეს კრიტიკა სრულიად არ აკნინებს ჩოდოროუს იდეებს, რომლებიც დღემდე ინარჩუნებს აქტუალობას. ისინი მნიშვნელოვან ცოდნას გვაწვდის ფემინურობის ფენომენის შესახებ და ასევე გვეხმარება ე.წ. „მამაკაცური არაექსპრესიულობის“ საფუძვლების გაგებაში - იმ სირთულეებისა, რაც მამაკაცებს ახასიათებთ გრძნობების გამხელასთან დაკავშირებით.

ადამიანის სექსუალობა

გენდერული განსხვავებების შესწავლისას, მკვლევარები, სოციალურ და კულტურულ ზეგავლენებთან ერთად, ადამიანის სექსუალურ ქცევაზე ბიოლოგიური ზეგავლენის მნიშვნელობასაც უსვამენ ხაზს. გენდერული განსხვავებების და სექსუალობის კვლევების ძირითადი მსგავსება იმაშია, რომ ადამიანების უკეთ გასაგებად, ეს ორივე სფერო ცხოველთა სამყაროს სწავლობს. თავდაპირველად, ბიოლოგიურ არგუმენტებს განვიხილავთ და იმ კრიტიკას, რასაც ეს არგუმენტები იწვევს. შემდეგ სექსუალური ქცევის სოციალურ ზეგავლენებზე ვისაუბრებთ, რაც ადამიანის სექსუალობის დიდი მრავალგვარობის შესახებ დისკუსიასთან მიგვიყვანს.

ბიოლოგია და სექსუალური ქცევა

სექსუალობას აშკარად ბიოლოგიური საფუძველი გააჩნია, თუნდაც იმის გამო, რომ ქალისა და მამაკაცის ანატომია ერთმანეთისგან განსხვავდება და

ორგანიზმის გამოცდილებაც განსხვავებულია. ასევე, არსებობს გამრავლების ბიოლოგიური იმპერატივი, რომლის გარეშე ადამიანური მოდგმა გადაშენდებოდა. ზოგიერთი ბიოლოგის აზრით, არსებობს იმის ევოლუციონისტური ახსნა, თუ რატომ აქვთ მამაკაცებს უფრო ხშირი შემთხვევითი სექსუალური კავშირები, ვიდრე ქალებს (იხილეთ მე-2 თავი). არგუმენტი ისაა, რომ მამაკაცები ბიოლოგიურად მიდრეკილნი არიან გაანაყოფიერონ იმდენი ქალი, რამდენიც შესაძლებელია მყარი რწმენისათვის, რომ მათ კვერცხუჯრედს გადარჩენის საუკეთესო შანსი აქვს. ქალებს, რომლებსაც მოცემულ მომენტში მხოლოდ ერთი განაყოფიერებადი კვერცხუჯრედი აქვთ, ამგვარი ბიოლოგიური ინტერესი არ ამოძრავებთ. სამაგიეროდ, მათ სტაბილური პარტნიორი სურთ ბიოლოგიური შთამომავლობის დასაცავად, რაც მათი ბავშვების დაცვას გულისხმობს. ეს არგუმენტი განმტკიცებულია ცხოველთა სექსუალური ქცევის შესწავლით, რაც აჩვენებს, რომ, ჩვეულებრივ, ამა თუ იმ სახეობის მამრები უფრო ხშირ სექსუალურ კავშირებს ამყარებენ, ვიდრე იმავე სახეობის მდედრები.

თუმცა, უფრო გვიანდელმა კვლევებმა დაგვანახა, რომ მდედრის მხრიდან „ღალატი“ საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა ცხოველთა სამეფოში და ბევრი ცხოველის სექსუალური აქტივობა უფრო კომპლექსურია, ვიდრე მანამდე ითვლებოდა. ერთ დროს სჯეროდათ, რომ მდედრები წყვილდებიან ისეთ მამრებთან, რომლებსაც პოტენციალი აქვთ, საუკეთესო გენეტიკური მემკვიდრეობა გადასცენ თავიანთ შთამომავლობას. მაგრამ მდედრი ჩიტების ბოლო კვლევებმა ეს არგუმენტი საკამათო გახადა და დაგვანახა, რომ მდედრი ჩიტები დამატებით პატნიორს არა მისი გენების გამო ირჩევენ, არამედ იმიტომ, რომ ეს პარტნიორი, შესაძლოა, უკეთესი მშობელი იყოს და უკეთესი ადგილსამყოფელი შესთავაზოს შთამომავლობის გასაზრდელად. ეს კვლევა ასკვნის, რომ „აქ უფრო მეტად კოპულაციასთან (დაწყვილებასთან) გვაქვს საქმე, ვიდრე სპერმის გადაცემასთან. ეს მდედრები, შესაძლოა, თავიანთ მომავალზე ფიქრობენ“ (ციტირებულია Angier 1994).

დასკვნების გაკეთება ამგვარი კვლევებიდან მხოლოდ ერთგვარი მცდელობაა, განსაკუთრებით, როცა მსგავს დასკვნებს ადამიანის სექსუალურ ქცევებზე ვაზოგადებთ. როგორც შემდეგ დავინახავთ, სექსუალობა გაცილებით რთული ფენომენია იმისათვის, რომ მხოლოდ ბიოლოგიური ნიშნებით მოხდეს მისი სრული ახსნა.

სოციალური ზეგავლენა სექსუალურ ქცევაზე

ყველა საზოგადოებაში, ადამიანების უმეტესობა ჰეტეროსექსუალია – ისინი საპირისპირო სქესს ემოციური ურთიერთობისა და სექსუალური სიამოვნების პლანში განიხილავენ. ყველა საზოგადოებაში ქორწინებისა და ოჯახის საფუძველს ჰეტეროსექსუალობა წარმოადგენს.

თუმცა არსებობენ უმცირესობებიც განსხვავებული სექსუალური გემოვნებითა და მისწრაფებებით. ჯუდი ლორბერი ადამიანებში ათი სახის სექსუალურ იდენტობას განასხვავებს: ჰეტეროსექსუალი მამაკაცი, ჰეტეროსექსუალი ქალი, ლესბოსელი ქალი, გეი მამაკაცი, ბისექსუალი ქალი, ბისექსუალი მამაკაცი, ტრანსვესტიტი ქალი (ქალი, რომელიც მუდმივად კაცის ტანსაცმელს ატარებს), ტრანსვესტიტი მამაკაცი (მამაკაცი, რომელიც მუდმივად ქალის ტანსაცმელს ატარებს), ტრანსსექსუალი ქალი (მამაკაცი, რომელიც ქალი ხდება, ჟან მორისის მსგავსად) და ტრანსსექსუალი მამაკაცი (ქალი, რომელიც მამაკაცი ხდება). სექსუალური პრაქტიკა კიდევ უფრო მრავალგვარია. ფროიდი ადამიანებს „პოლიმორფულად გადახრილებს“ უწოდებს, რაშიც გულისხმობს, რომ ადამიანებს სექსუალური გემოვნების ფართო სპექტრი გააჩნიათ და შეუძლიათ მისდიონ მას მაშინაც კი, როცა მოცემულ საზოგადოებაში ეს ამორალურად და არაკანონიერადაა მიჩნეული. ფროიდმა თავისი კვლევები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო წლებში დაიწყო, როდესაც ადამიანები სექსუალურ საკითხებში მეტისმეტად მორცხვები იყვნენ; თუმცა მისი პაციენტები მაინც ამუღავნებდნენ სექსუალური მიდრეკილებების გასაოცარ მრავალგვარობას. შესაძლო სექსუალურ პრაქტიკებს შორის შეგვიძლია გამოვყოთ შემდეგი: მამაკაცს ან ქალს შეუძლია ჰქონდეს სექსუალური ურთიერთობა ქალებთან, მამაკაცებთან ან ორივესთან. ეს შეიძლება მოხდეს ერთი ერთზე ან სამი და მეტი ადამიანის მონაწილეობით. ინდივიდს შეიძლება ჰქონდეს სექსი თავის თავთან (მასტურბაცია) ან არავისთან (დაუქორწინებლობა, ცელიბატი). ზოგიერთს, შესაძლოა, ჰქონდეს სექსუალური ურთიერთობა ტრანსსექსუალებთან ან ადამიანებთან, რომლებიც ეროტიკული მიზნებით საწინააღმდეგო სქესის ტანსაცმელს ატარებენ; იყენებენ პორნოგრაფიას ან მიმართავენ სადო-მაზოხიზმს (ტკივილის გამოწვევა ეროტიკული მიზნით), აქვთ სქესობრივი კავშირი ცხოველებთან და ა.შ. (Lorber 1994). ყველა საზოგადოებაში

არსებობს სექსუალური ნორმები, რომელთა მიხედვით, ზოგიერთი ამ სახის პრაქტიკა მიღებულია, ხოლო სხვები - დაგმოხილი და გაკიცხული. თუმცა სხვადასხვა კულტურებში ამგვარი ნორმები ძალზე განსხვავებულია. ჰომოსექსუალობა სწორედ ეს შემთხვევაა, როგორც ამას მოგვიანებით განვიხილავთ. ზოგიერთ კულტურაში ჰომოსექსუალიზმი გარკვეულ კონტექსტებში ან ნებადართულია, ან აქტიურად მხარდაჭერილიც კი. მაგალითად, ძველ ბერძნებთან მამაკაცების პატარა ბიჭებისადმი სიყვარული იდეალიზებული იყო და სექსუალური სიყვარულის უმაღლეს ფორმად იყო მიჩნეული.

სექსუალური ქცევის მიღებული ტიპებიც ასევე განსხვავებულია სხვადასხვა კულტურებში, რაც ერთ-ერთი გზაა იმის დასადგენად, რომ სექსუალური რეაქციები უფრო შეძენილია, ვიდრე თანდაყოლილი. ყველაზე ფართო კვლევა ამ საკითხებზე განხორციელებული იყო რამდენიმე ათწლეულის წინ კლელან ფორდისა და ფრენკ ბიჩის მიერ (1951), რომლებმაც ორასზე მეტი საზოგადოების ანთროპოლოგიური მონაცემები გამოიკვლიეს. ის, რაც „ბუნებრივ“ სექსუალურ ქცევად და სქესობრივი მიმზიდველობის ნორმად არის მიჩნეული, საოცრად მრავალგვარი აღმოჩნდა. მაგალითად, ზოგიერთ კულტურაში უშუალოდ სქესობრივი კავშირის წინა პერიოდი, რაც ზოგჯერ საათობით გრძელდება, აუცილებელ და სასურველ პირობად არის მიჩნეული; სხვა კულტურებში ეს წინა პერიოდი საერთოდ არ არსებობს. ზოგ საზოგადოებაში ითვლება, რომ მეტისმეტად ხშირი კავშირი ფიზიკურ სისუსტესა და ავადმყოფობას იწვევს. წყნარი ოკეანის სამხრეთში მცხოვრებ სენანგებს შორის, უხუცესი იძლევა რჩევას, რამდენად სასურველია ეს კავშირი, და სჯერა, რომ ქერათმიან ინდივიდს ყოველ დამე შეუძლია სასიყვარულო ურთიერთობის ქონა!

უმეტეს კულტურებში სექსუალური მიმზიდველობის ნორმები (რასაც როგორც მამაკაცები, ისე ქალები იყენებენ) უფრო მეტად ქალების ფიზიკურ მონაცემებზეა ფოკუსირებული, ვიდრე მამაკაცების შესახედაობაზე. ეს სიტუაცია დასავლეთში, როგორც ჩანს, თანდათანობით იცვლება, ვინაიდან ქალები გაცილებით აქტიურნი ხდებიან სახლის გარეთ არსებულ სფეროებში. შტრიხები, რომლებიც ყველაზე მნიშვნელოვნად ითვლება ქალის სილამაზისთვის, მნიშვნელოვნად განსხვავდება. თანამედროვე დასავლეთში ქალის გამხდარი, კოხტა აგებულება მოსწონთ მაშინ, როდესაც სხვა კულტურებში უფრო მიმზიდველად ქალის სრული ფორმებია მიჩნეული

(იხილეთ მე-6 თავი). ზოგჯერ მკერდი არ აღიქმება სექსუალური მიზიდულობის ობიექტად მაშინ, როდესაც ზოგიერთ საზოგადოებაში მას ღრმა ეროტიკული დატვირთვა აქვს. არის საზოგადოებები, რომლებიც დიდ მნიშვნელობას სახის ნაკვთებს ანიჭებს მაშინ, როდესაც სხვები თვალების მოყვანილობასა და ფერს აძლევენ უპირატესობას, ასევე ცხვირისა და ტუჩების ფორმას.

სექსუალობა დასავლურ კულტურაში

სექსუალური ქცევის დასავლური ხედვა დაახლოებით ორი ათასი წლის განმავლობაში ქრისტიანული რელიგიის გავლენას განიცდიდა. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ქრისტიანულ სექტებსა და მოძღვრებებს განსხვავებული შეხედულებები ჰქონდათ სექსუალობის ადგილის შესახებ ცხოვრებაში, ქრისტიანულ ეკლესიაში გაბატონებული თვალსაზრისის მიხედვით, ნებისმიერი სექსუალური ქცევა ეჭვის ქვეშ იყო დაყენებული და გამონაკლისს მხოლოდ გამრავლების საკითხი წარმოადგენდა. იყო პერიოდები, როდესაც ეს შეხედულება სირცხვილის განსაკუთრებულ გრძნობას იწვევდა საზოგადოებაში. თუმცა, სხვა დროს, მრავალი ადამიანი უგულბებლყოფდა ან წინააღმდეგობას უწევდა ეკლესიის სწავლებას და ერთობლივად ერთგებოდნენ ქმედებებში (როგორიცაა, მაგალითად, ადიულტერი), რომელიც აკრძალული იყო რელიგიურ ავტორიტეტთა მიერ. წიგნის 1 თავში მოტანილი იდეა, რომ სქესობრივი ურთიერთობა შეიძლება და უნდა განხორციელდეს ქორწინებაში, იშვიათად სრულდებოდა.

მეცხრამეტე საუკუნეში, რელიგიური ვალდებულებები სექსუალობის შესახებ, ნაწილობრივ, სამედიცინო მოსაზრებებით იქნა ჩანაცვლებული, თუმცა ისინიც ისეთივე სიმკაცრით გამოირჩეოდა, როგორც ეკლესიის შეხედულებები. ზოგიერთი ამტკიცებდა, რომ ნებისმიერი სექსუალური აქტივობა, რაც გამრავლებასთან არ იყო დაკავშირებული, ორგანიზმს სერიოზულ ფიზიკურ ზიანს აყენებდა. მაგალითად, ნათქვამი იყო, რომ მასტურბაცია სიბრმავეს, სიგიჟეს, გულის და სხვა სახის დაავადებებს იწვევდა, ხოლო ორალური სექსი კიბოს მიზეზი იყო. ვიქტორიანული პერიოდი სქესობრივი ფარისევლობით იყო აღვსილი. ითვლებოდა, რომ პატიოსანი ქალები ინდიფერენტულები იყვნენ სექსის მიმართ და ქმრების მიერ გამოხატულ ყურადღებას მხოლოდ ვალდებულების მოხდად ღებულობდნენ. თუმცა სულ უფრო მზარდ ქალაქებში

პროსტიტუცია გავრცელებული იყო, რასაც ხშირად ღიად აღიარებდნენ, და ამ „დაკარგულ“ ქალებს აღიქვამდნენ, როგორც თავიანთი პატივცემული დებისაგან სრულიად განსხვავებულებს.

მრავალი ვიქტორიანელი მამაკაცი, გარეთ კეთილგონიერ, წესიერ მოქალაქეებად რომ ითვლებოდნენ, რომლებიც თითქოს ცოლების ერთგულები იყვნენ, მუდმივად სტუმრობდნენ მეძავებთან და საყვარლებს მეურვეობდნენ. მართალია, ამგვარ საქციელს დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ, მაგრამ „რესპექტაბელური“ ქალები, რომლებსაც სასიყვარულო ურთიერთობები ჰქონდათ, მათი საქციელის გამოაშკარაების შემთხვევაში, წესიერ საზოგადოებაში სკანდალს და ზიზღს იწვევდნენ. ქალისა და მამაკაცის სექსუალური აქტივობების მიმართ განსხვავებულმა მიდგომამ ორმაგი სტანდარტი შექმნა, რაც დიდი ხნის განმავლობაში არსებობდა და რომლის ნაშთები დღესაც შემორჩენილია.

ჩვენს დროში, ტრადიციული დამოკიდებულება სექსუალობის მიმართ გაცილებით ლიბერალურ დამოკიდებულებებთან ერთად არსებობს, რაც განსაკუთრებით ძლიერ განვითარდა 1960-იან წლებში. ადამიანებს, განსაკუთრებით მათ, ვინც ქრისტიანული მოძღვრების გავლენას განიცდიან, სწამთ, რომ სექსუალური ურთიერთობები ქორწილამდე არასწორია და ქორწინების საზღვრებში ზოგადად უარყოფენ სექსუალური ქცევის ყველა ფორმას ჰეტეროსექსუალურის გარდა. თუმცა დღეს გაცილებით მეტად არის აღიარებული, რომ სექსუალური სიამოვნება სასურველი და მნიშვნელოვანი თვისებაა. ამის საპირისპიროდ, სხვები ამართლებენ ან აქტიურად უჭერენ მხარს ქორწინებამდე სექსს და ტოლერანტულნი არიან სექსუალური ცხოვრების მრავალგვარობის მიმართ. ბოლო ოცდაათი წლის განმავლობაში, დასავლეთის ქვეყნების უმეტეს ნაწილში, სექსუალური დამოკიდებულებები გაცილებით თავისუფალი გახდა. ფილმებში და თეატრში წარმოდგენილია სცენები, რომლებიც წინათ სავსებით მიუღებელი იქნებოდა, ხოლო პორნოგრაფიული მასალა სავსებით ხელმისაწვდომია ზრდასრულთა უმრავლესობისთვის, ვისაც მისი მოპოვება სურს.

სექსუალური ქცევა: კინის გამოკვლევა

ჩვენ გაცილებით მეტი დამაჯერებლობით შეგვიძლია ვისაუბროთ სექსუალობის საზოგადოებრივი ღირებულებების შესახებ, ვიდრე კერძო პრაქტიკების შესახებ, იმის გამო, რომ ასეთი პრაქტიკები, უმეტესწილად, აღნუსხული არ არის. როდესაც 1940-1950-იან წლების შეერთებულ შტატებში ალფრედ კინსი შეუდგა თავის გამოკვლევას, ეს პირველი მნიშვნელოვანი ნაშრომი იყო რეალური სექსუალური ქცევის შესახებ. როდესაც კინსი და მისი თანამშრომლები სასტიკად იყვნენ გაკიცხულნი რელიგიური ორგანიზაციების მიერ, და გაზეთებსა და კონგრესში მათ ნაშრომს ამორალური უწოდეს, კინსიმ უკან არ დაიხია და დროთა განმავლობაში შეაგროვა თვრამეტი ათასი ადამიანის მონაცემები სექსუალური ცხოვრების შესახებ, მოახდინა რა ამერიკის თეთრი მოსახლეობის საკმაოდ რეპრეზენტატული შერჩევა (Kinsey et al, 1948; 1953).

კინსის შედეგები უმრავლესობამ გაკვირვებით მიიღო და მრავალი უბრალოდ შოკირებული იყო, ვინაიდან მათ დიდი სხვაობა აღმოაჩინეს სექსუალური ქცევის იმ დროს გავრცელებულ საზოგადოებრივ მოლოდინებსა და რეალურ სექსუალურ პრაქტიკას შორის. კინსიმ აღმოაჩინა, რომ მამაკაცების თითქმის 70 პროცენტი მეძავებთან დადიოდა და 84 პროცენტს ქორწინებამდელი სქესობრივი ურთიერთობების გამოცდილება ჰქონდა. თუმცა, ორმაგი სტანდარტის გათვალისწინებით, მამაკაცების 40 პროცენტი მოელოდა, რომ მათი ცოლები ქალწულები იქნებოდნენ დაქორწინებისას. მამაკაცების 90 პროცენტზე მეტი მასტურბაციას ეწეოდა და დაახლოებით 60 პროცენტი რაიმე ფორმის ორალურ სექსუალურ აქტივობას. ქალებს შორის, დაახლოებით 50 პროცენტს ქორწინებამდელი სექსუალური გამოცდილება ჰქონდა, თუმცა უმეტესად თავიანთ მომავალ მეუღლეებთან, დაახლოებით 60 პროცენტი მასტურბაციას ეწეოდა და იგივე პროცენტს ორალურ-გენიტალური კონტაქტები ჰქონდა.

საზოგადოებრივად მოწონებულ დამოკიდებულებებსა და რეალურ ქცევას შორის გარღვევა, რაც კინსის გამოკვლევებმა აჩვენა, ალბათ ნამდვილად დიდი იყო იმ პერიოდში, უშუალოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. სექსუალური ლიბერალიზაციის ფაზა გაცილებით ადრე დაიწყო - 1920-იან წლებში, როდესაც მრავალმა ახალგაზრდამ იმ მორალური ვალდებულებებისგან განთავისუფლებულად იგრძნო თავი, რითიც წინა თაობები ხელმძღვანელობდნენ. სექსუალური ქცევა, ალბათ, დიდად შეიცვალა, მაგრამ სექსუალობასთან დაკავშირებული საკითხები ისე ღიად არ განიხილებოდა,

როგორც ეს დღეს ხდება. სექსუალურ აქტივობებში მონაწილე ადამიანები, რომელთა ქმედებები მაინც მიუღებელი იყო საზოგადოებრივ დონეზე, მაღავენდნენ მათ და არ ესმოდათ, რამდენად დიდი იყო მსგავს პრაქტიკებში ჩართული ადამიანების რიცხვი. 1960-იანი წლებიდან დაწყებულმა უფრო პერმისიულმა ეპოქამ რეალობად აქცია სექსუალური განწყობების ღიად გაცხადება.

სექსუალური ქცევა კინის შემდეგ

1960-იანი წლების სოციალური მოძრაობა, რომელმაც ბრძოლა გამოუცხადა არსებულ წესრიგს და ასევე ასოცირდება კონტრ-კულტურასთან ანუ „ჰიპური“ ცხოვრების სტილთან, დაუპირისპირდა არსებულ სექსუალურ ნორმებს. ეს მოძრაობა სექსუალურ თავისუფლებას ქადაგებდა. ქალებისთვის კონტრაცეპტივების შემოღება საშუალებას იძლეოდა სექსუალური სიამოვნება და რეპროდუქცია ერთმანეთისგან სავსებით გამიჯნულიყო. ქალთა გაერთიანებებმა დაიწყეს ზეწოლა მამაკაცური სექსუალური ღირებულებებისგან მეტი დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად, ორმაგი სტანდარტის უარყოფისა და მეტი სექსუალური სიამოვნების მისაღწევად ქალების მოთხოვნების გაცნობიერებისათვის.

ბოლო დრომდე ძნელი იყო იმის ზუსტად დადგენა, რამდენად შეიცვალა სექსუალური ქცევა კინის გამოკვლევების შემდეგ. 1980-იანი წლების ბოლოს, ლილიან რუბინმა გამოჰკითხა ცამეტიდან ორმოცდარვა წლამდე ათასი ამერიკელი იმის დასადგენად, თუ რა სახის ცვლილებები მოხდა სექსუალურ ქცევაში და დამოკიდებულებებში, დაახლოებით ბოლო 30 წლის მანძილზე. მისი კვლევების მიხედვით, რა თქმა უნდა, ბევრი მნიშვნელოვანი ცვლილება დაფიქსირდა. სექსუალური აქტივობა, ჩვეულებრივ, უფრო ადრეულ ასაკში იწყებოდა, ვიდრე ეს წინა თაობაში იყო; უფრო მეტიც, თინეიჯერების სექსუალური პრაქტიკა უფრო მრავალგვარი და ფართო იყო, ვიდრე ზრდასრულებში. ორმაგი სტანდარტი ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ძალას, თუმცა იგი ისე ძლიერი არ იყო, როგორც წინა თაობაში. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება იმაში მდგომარეობდა, რომ ქალები უფრო მომთხოვნი გახდნენ სექსუალური ურთიერთობის მიმართ. მათ სურდათ, არა მხოლოდ უზრუნველყნენ, არამედ თავადაც მიეღოთ სექსუალური კმაყოფილება –

ფენომენი, რაც რუბინის აზრით, ორივე სქესისთვის უმთავრეს შედეგს წარმოადგენს.

წინა პერიოდთან შედარებით, ქალები გაცილებით თავისუფალნი გახდნენ; თუმცა, ამ წინსვლასთან ერთად, რასაც მამაკაცები მიესაღმებოდა, გაჩნდა ახალი მოთხოვნები, რომლებიც მამაკაცებისთვის ძნელად მისაღებია. რუბინი გადმოგვცემს, რომ მამაკაცები ხშირად საუბრობდნენ, რომ ისინი „არაადეკვატურად გრძნობენ თავს“, შიშობენ, რომ „ვერასოდეს გააკეთებენ რაიმეს შესაბამისად“, და მიაჩნიათ, რომ დღევანდელ დღეს „შეუძლებელია ქალების დაკმაყოფილება“ (Rubin 1990).

მამაკაცები არაადეკვატურად გრძნობენ თავს? განა ეს არ ეწინააღმდეგება იმას, რასაც ჩვენ მოველით? თანამედროვე საზოგადოებაში მამაკაცებს კვლავ გაბატონებული ადგილი უჭირავთ უმეტეს სფეროებში და ისინი მეტ ძალადობას იხენენ ქალების მიმართ, ვიდრე ეს უკანასკნელნი მამაკაცების მიმართ. ამგვარი ძალადობა მიზნად ისახავს ქალების კონტროლსა და მუდმივ დაქვემდებარებას. თუმცა არიან ავტორები, რომლებიც გარწმუნებენ რომ მამაკაცურობა ეს ტვირთია, ისევე როგორც ჯილდო. ამას უმატებენ იმასაც, რომ მამაკაცის სექსუალობა უფრო მეტად ძალდატანებითია, ვიდრე კმაყოფილების მომგვრელი. თუ მამაკაცები შეწყვეტენ სექსუალობის გამოყენებას კონტროლის მიზნით, ამით არა მარტო ქალები, არამედ თავადაც მოგებულნი დარჩებიან.

ახალი ტიპის ერთგულება?

1994 წელს, მკვლევართა გუნდმა გამოაქვეყნა ნაშრომი „სექსუალობის სოციალური ორგანიზაცია: სექსუალური პრაქტიკა შეერთებულ შტატებში“, რომელიც ამ ქვეყანაში სექსუალური ქცევის ყველაზე ფართო კვლევას წარმოადგენს, კინსის ნაშრომების შემდეგ. ბევრის გასაკვირად, ამ გუნდის მიგნებები მიუთითებს არსებით სექსუალურ კონსერვატიზმზე ამერიკელთა შორის. მაგალითად, გამოკითხულთა 83 პროცენტს მხოლოდ ერთი პარტნიორი (ან საერთოდ არც ერთი) ჰყავდა წინა წელს და დაქორწინებულ ადამიანებს შორის ეს რიცხვი 96 პროცენტამდე გაიზარდა. ასევე საესეებით ჩვეულია ერთგულება მეუღლის მიმართ: ქალების მხოლოდ 10 პროცენტმა და მამაკაცების 25 პროცენტმა განაცხადა სასიყვარული კავშირების შესახებ, ცოლ-ქმრული

ცხოვრების პერიოდში. ამ კვლევის მიხედვით, ამერიკელებს, საშუალოდ, მხოლოდ სამი პარტნიორი ჰყავთ მთელი სიცოცხლის მანძილზე. მიუხედავად სექსუალური ქცევის გაწონასწორებული ხასიათისა, გარკვეული ცვლილებები მაინც თვალსაჩინოა ამ კვლევიდან; ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება შეიმჩნევა ქორწინებამდე სექსუალური გამოცდილების ზრდაში, განსაკუთრებით ქალებს შორის. ფაქტობრივად, დღეს ამერიკელების 95 პროცენტს სექსუალური გამოცდილება ქორწინებამდე აქვს (Laumann et. al, 1994).

სექსუალურ ქცევაზე დაკვირვებას ბევრი სიძნელე ახლავს. ჩვენ უბრალოდ არ ვიცით, ამბობენ თუ არა სიმართლეს ადამიანები თავიანთი სექსუალური ცხოვრების შესახებ მკვლეურის წინაშე. „სექსუალობის სოციალური ორგანიზაცია“ ცდილობს დაგვანახოს, რომ ამერიკელები გაცილებით ნაკლებად არიან თავგადასავლების მოყვარულნი თავიანთ სექსუალურ ცხოვრებაში, ვიდრე ეს კინსის ანგარიშში იყო მოცემული. შეიძლება ისიც იყოს, რომ თავად ეს ანგარიშია არაზუსტი. შესაძლოა, AIDS-ის შიშით მრავალმა ადამიანმა შეზღუდა სექსუალური აქტივობა ან, შესაძლოა, დღევანდელი საკმაოდ კონსერვატიულ პოლიტიკურ ვითარებაში, ადამიანები უფრო ცდილობენ დაფარონ თავიანთი სექსუალური აქტივობების ასპექტები. ჩვენ დარწმუნებულნი ვერ ვიქნებით.

სექსუალური ქცევის კვლევის სანდოობა ბოლო დროს ინტენსიური დებატის საგანი გახდა (Lewontin 1995). განხილული კვლევის კრიტიკოსები აცხადებდნენ, რომ ამგვარი დაკვირვებები ვერ უზრუნველყოფს საიმედო ინფორმაციას სექსუალური პრაქტიკის შესახებ. ამ კამათის ერთი ნაწილი გამოკითხული მოხუცი ადამიანების პასუხებს ეხება. მკვლევარებმა განაცხადეს, რომ 80-85 წლის მამაკაცები ამბობენ, რომ მათ აქვთ სექსი თავიანთ პარტნიორთან. კრიტიკოსების აზრით, ეს ისეთი ცხადი ტყუილია, რომ იგი მთელ დაკვირვებას ეჭვის ქვეშ აყენებს. მკვლევარებმა თავი დაიცვეს ამ ბრალდებიდან და ერთგვარი მხარდაჭერა მოიპოვეს მოხუცი ადამიანების შემსწავლელი სპეციალისტების მხრიდან, რომლებმაც დაადანაშაულეს კრიტიკოსები, მოხუცებულობის შესახებ ნეგატიური სტერეოტიპის ქონაში. მათ აღნიშნეს, რომ ერთ-ერთ კვლევაში ინსტიტუციების გარეთ მცხოვრები მოხუცი მამაკაცების შესახებ, 74 პროცენტი სექსუალურად აქტიური იყო. ერთ-ერთ კვლევაში ასევე აღნიშნულია, რომ მამაკაცების უმრავლესობა 90 წლის ასაკშიც კი სექსით არის დაინტერესებული.

ჰომოსექსუალობა

ჰომოსექსუალობა ყველა კულტურაში არსებობს. თუმცა ჰომოსექსუალი პიროვნების იდეა – ადამიანისა, რომელიც მკვეთრად არის გამიჯნული მოსახლეობის უმრავლესობიდან მისი სექსუალური გემოვნების თვალსაზრისით – შედარებით ახალი მოვლენაა. სექსუალობის შესახებ თავის კვლევაში, მიშელ ფუკომ აჩვენა, რომ მე-18 საუკუნემდე ეს ცნება, როგორც ჩანს, არ არსებობდა (Foucault 1878). სოდომის აქტი გაუქმებული იყო საეკლესიო მმართველობისა და კანონის მიერ; ინგლისში და სხვა ბევრ ევროპულ ქვეყანაში ეს სიკვდილით ისჯებოდა. თუმცა სოდომი არ განიხილებოდა, როგორც სპეციფიკურად ჰომოსექსუალური ცოდვა, არამედ ეხებოდა ურთიერთობებს მამაკაცებსა და ქალებს, მამაკაცებსა და ცხოველებს, ისევე როგორც თავად მამაკაცებს შორის. ტერმინი „ჰომოსექსუალობა“ პირველად 1860-იან წლებში შემოვიდა ხმარებაში და მას შემდეგ ჰომოსექსუალები სულ უფრო მეტად განიხილებოდნენ, როგორც ადამიანების განსაკუთრებული ტიპი, განსაკუთრებული სექსუალური გადახრებით (Weeks 1986). ტერმინ „ლესბოსელის“ გამოყენება, რაც ქალთა ჰომოსექსუალობას აღნიშნავს, ოდნავ გვიანდელი დროით თარიღდება.

სიკვდილით დასჯა „არაბუნებრივი ქმედებებისთვის“ შეერთებულ შტატებში გაუქმებული იყო დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, ხოლო ევროპაში მე-18 საუკუნის ბოლოს და მე-19 საუკუნის დასაწყისში. თუმცა, ჯერ კიდევ რამოდენიმე ათწლეულის წინ, ჰომოსექსუალობა კრიმინალურ ქმედებად რჩებოდა ფაქტობრივად ყველა დასავლურ ქვეყანაში. ეს ფაქტი იმის ასახსნელად გვეხმარება, თუ რატომაა, რომ ანტაგონიზმი ჰომოსექსუალების მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ კანონით აღარაა განმტკიცებული, მაინც აისახება მრავალი ადამიანის ემოციურ დამოკიდებულებაში.

ჰომოსექსუალობა არადასავლურ კულტურებში

ზოგიერთ არა-დასავლურ კულტურაში ჰომოსექსუალური ურთიერთობები მიღებულია და მხარდაჭერილიც კი გარკვეული ჯგუფების მიერ. მაგალითად, კუნძულ სუმატრის ჩრდილოეთით მცხოვრებ ბატაკის ხალხში, მამაკაცების ჰომოსექსუალური ურთიერთობა ნებადართულია, თუმცა ქორწინებამდე.

სქესობრივი მომწიფების დროს ბიჭი ტოვებს მშობლების სახლს და ღამეს ათენებს შენობაში, სადაც თორმეტი-თხუთმეტი მისი თანატოლი და მასზე უფროსი მამაკაცია. ჯგუფში ყალიბდება პარტნიორული წყვილები და უმცროსი ასაკის ბიჭებს აცნობენ ჰომოსექსუალურ პრაქტიკას. ეს ვითარება გრძელდება ახალგაზრდა ვაჟის ქორწინებამდე. დაქორწინებულთა უმრავლესობა, თუმცა არა ყველა, თავს ანებებს ჰომოსექსუალურ აქტივობას (Money and Ehrhardt 1972).

წყნარი ოკეანის კუნძულ მეღანეხიის ერთ-ერთი სოფლის – ისტ-ბეის მცხოვრებთა შორის ჰომოსექსუალობა ასევე ნებადართულია, თუმცა კვლავ მხოლოდ მამაკაცებს შორის. ქორწინებამდე, „მამაკაცების სახლში” ცხოვრების დროს, ახალგაზრდები ეწევიან ურთიერთმასტურბაციას და ორალურ კავშირს, თუმცა არსებობს ჰომოსექსუალური ურთიერთობები უფროს მამაკაცებსა და ახალგაზრდა ბიჭებს შორისაც. ხშირად ძალზე ახალგაზრდა ბიჭებსაც აიძულებენ იცხოვრონ მამაკაცების სახლში. ურთიერთობების ყველა ტიპი სავსებით მისაღებია და ღიად მსჯელობენ მასზე. მრავალი ცოლიანი მამაკაცი ბისექსუალია, რომლებსაც ურთიერთობა აქვთ ახალგაზრდა ბიჭებთან და ამავე დროს ეწევიან აქტიურ სექსუალურ ცხოვრებას თავიანთ მეუღლეებთან. თუმცა ჰომოსექსუალობა, ჰეტეროსექსუალური კავშირების გარეშე, ამგვარ კულტურებში ცნობილი არ არის (Davenport 1965; Shepherd 1987).

ჰომოსექსუალობა დასავლურ კულტურაში

ქენეთ პლაჟერი, თავის კლასიკურ კვლევაში, თანამედროვე დასავლურ კულტურაში ჰომოსექსუალობის ოთხ ტიპს განასხვავებდა. შემთხვევითი ჰომოსექსუალიზმი – ეს არის წარმავალი ჰომოსექსუალური ურთიერთობა, რომელიც არსებითად არ აყალიბებს პიროვნების მთლიან სექსუალურ ცხოვრებას. მოსწავლე ბიჭების გადახრები და ურთიერთმასტურბაცია ამის მაგალითებს წარმოადგენს. სიტუაციური აქტივობები ისეთ გარემოებებს განეკუთვნება, როდესაც ჰომოსექსუალური აქტები რეგულარულად სრულდება, თუმცა ინდივიდი ამას განსაკუთრებულ უპირატესობას არ ანიჭებს. ისეთ გარემოცვაში, როგორიც ციხე ან სამხედრო ბანაკია, სადაც მამაკაცები ქალების გარეშე ცხოვრობენ, ასეთი სახის ჰომოსექსუალური ქცევა გავრცელებულია და განიხილება უფრო მეტად როგორც ჰეტეროსექსუალური ქცევის შემცველი, ვიდრე უპირატესობის მქონე.

პერსონიზებული ჰომოსექსუალობა იმ ინდივიდებს ახასიათებს, რომლებიც უპირატესობას კი ანიჭებენ ჰომოსექსუალურ აქტივობებს, მაგრამ იზოლირებულნი არიან იმ ჯგუფებისგან, სადაც ეს მიღებულია. ამ შემთხვევაში ჰომოსექსუალობა ფარული აქტივობაა, რომელსაც უმაღლეს ამახანაგებს და კოლეგებს. ჰომოსექსუალობა, როგორც ცხოვრების წესი, იმათ ახასიათებთ, ვინც უკვე „შედგნენ“, დაკავშირებული არიან მსგავსი სექსუალური გამოვნების ადამიანებთან, და ეს მათი ცხოვრების ძირითადი ნაწილია. მსგავსი ადამიანები, ჩვეულებრივ, გეი-სუბკულტურას მიეკუთვნებიან, სადაც ჰომოსექსუალური აქტივობა ცხოვრების გარკვეულ წესშია ინტეგრირებული (Plummer 1975).

მოსახლეობის რიცხვი, რომლებსაც ჰომოსექსუალური გამოცდილება აქვთ ან ძლიერ მიდრეკილებებს ამჟღავნებენ ჰომოსექსუალობის მიმართ, იმათზე გაცილებით მეტია, ვინც ღიად მისდევს გეი ცხოვრების წესს. ჰომოსექსუალობის შესაძლებელი გაფართოების შესახებ დასავლურ კულტურებში პირველად ცნობილი გახდა ალფრედ კინსის გამოკვლევის პუბლიკაციის შემდეგ. მისი მონაცემების მიხედვით, ამერიკელი მამაკაცების არაუმეტეს ნახევრისა სრული ჰეტეროსექსუალები არიან, თუ ვიმსჯელებთ მათი სექსუალური აქტივობების და მიდრეკილებების მიხედვით სქესობრივი მომწიფების შემდეგ. კინსის შერჩევით ერთობლიობაში, აქედან 8 პროცენტს, მხოლოდ ჰომოსექსუალური ურთიერთობა ჰქონდა სამი და მეტი წლის განმელობაში. შემდეგი 10 პროცენტი, მეტ-ნაკლებად ერთნაირად, ჰომოსექსუალურ და ჰეტეროსექსუალურ კავშირში იყო ჩართული. კინსის ყველაზე უფრო მოულოდნელი აღმოჩენა ის იყო, რომ მამაკაცების 37 პროცენტს სულ ცოტა ერთი ჰომოსექსუალური გამოცდილება მაინც ჰქონდა ორგანიზმის დონეზე. კიდევ 13 პროცენტი გრძნობდა ჰომოსექსუალურ სურვილებს, მაგრამ არ ახორციელებდა მათ.

ქალთა შორის ჰომოსექსუალობის კოეფიციენტი, კინსის კვლევის მონაცემებით, უფრო დაბალი იყო. ქალების 2 პროცენტი იყო მხოლოდ ჰომოსექსუალი. ჰომოსექსუალური გამოცდილება 13 პროცენტს გააჩნდა, ხოლო 15 პროცენტმა აღიარა, რომ გრძნობდნენ ჰომოსექსუალურ სურვილს, თუმცა არ ახორციელებდნენ მას. კინსი და მისი კოლეგები განცვიფრებული იყვნენ ჰომოსექსუალობის იმ დონით, რაც მათ აღმოაჩინეს; ამიტომ შედეგები კიდევ ერთხელ გადამოწმდა, მაგრამ სურათი იგივე დარჩა (Kinsey et al. 1948, 1953).

„ჰომოსექსუალობის სოციალური ორგანიზაციის“ მიერ მიღებულმა შედეგებმა, კითხვის ქვეშ დააყენა კინსის კვლევის მონაცემები ჰომოსექსუალობის ფართო გავრცელების შესახებ. კინსის 37 პროცენტის საპირისპიროდ, გვიანდელი კვლევის მონაცემებში მამაკაცების მხოლოდ 9 პროცენტს ჰქონდა ჰომოსექსუალური ურთიერთობა ორგანიზმის დონეზე; მამაკაცების მხოლოდ 8 პროცენტს ჰქონდა ჰომოსექსუალური სურვილები (13 პროცენტთან შედარებით) და მხოლოდ 3 პროცენტმა აღიარა სექსუალური ურთიერთობა მეორე მამაკაცთან გასულ წელს.

როგორც ამ კვლევის ავტორებმა დაადასტურეს, სირცხვილის ლაქა, რომელსაც ინარჩუნებს ჰომოსექსუალური ქცევა, შესაძლოა, ხელს უწყობდა ძირითად ცდომილებებს ჰომოსექსუალური ქცევის შესახებ. ერთ-ერთმა კრიტიკოსმა აღნიშნა ავტორების მიერ შემთხვევით შერჩევაში დაშვებული შეცდომა, როდესაც საქმე ეხება ჰომოსექსუალების გეოგრაფიულ თავშეყრას დიდ ქალაქებში, სადაც ჰომოსექსუალები მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 10 პროცენტს შეადგენენ (Robinson 1994).

ლესბოსელთა ჯგუფები, როგორც ჩანს, ნაკლებ ორგანიზებულნი არიან, ვიდრე მამაკაცი გეების სუბკულტურები და ასევე ნაკლები პროპორციით არიან ჩართულნი შემთხვევით ურთიერთობებში. მამაკაცების ჰომოსექსუალობა მეტ ყურადღებას იპყრობს, ვიდრე ლესბოსელობა, და ლესბოსელთა აქტივისტების ჯგუფებს ხშირად ისე ექცევიან, თითქოს მათი ინტერესები მამაკაცთა ორგანიზაციების იდენტური იყოს. თუმცა ზოგჯერ მჭიდრო თანამშრომლობა არსებობს მამაკაც გეებსა და ლესბოსელებს შორის, არსებობს განსხვავებებიც, კერძოდ მაშინ, როდესაც ლესბოსელები აქტიურად არიან ჩართულნი ფემინისტურ მოძრაობაში. ლესბოსელი ქალების ცხოვრების სპეციფიკური ხასიათი სოციოლოგებისთვის ამჟამად უფრო დეტალური ანალიზის საგანია.

ლესბოსელ წყვილებს ხშირად შვილები ჰყავთ, ზოგჯერ მამაკაცთან ურთიერთობის შედეგად, ზოგჯერ კი ხელოვნური განაყოფიერებით, თუმცა ლესბოსელებისთვის ძალზე ძნელი იყო მეურვეობის მოპოვება.

ლესბოსელობის გამომჟღავნების პროცესიც საკმაოდ რთულია. მშობლებს, ნათესავებს, მეგობრებს და შვილებს უნდა გაუმჟღავნონ, თუმცა გამოცდილება შეიძლება ღირდეს ამაღ. ლორალი მაკაიკმა თავის წიგნში „არის რაღაც, რაც მინდა, რომ გითხრათ“ თავი მოუყარა იმ ქალების მიერ

მოწოდებულ მონათხრობს, რომლებმაც გადაწყვიტეს თავიანთი ჰომოსექსუალობის აღიარება. საკუთარი გამოცდილების შესახებ ის წერს:

„როგორც ბევრი „თავიდან დაბადებული ლესბოსელი“, მეც ძალზე გახარებული ვიყავი ჩემი ახლად მოპოვებული მე-თი და ჩემი ახლად განსაზღვრული ცხოვრებით. არც ჩემი პარტნიორი და არც თავად მე აქამდე არასოდეს ვყოფილვართ ლესბოსელები, ასე რომ, არასოდეს გამოვჩენილვარ სოციალურ ფონდებში თუ კავშირებში, რაც გვიერთობების განუყოფელი ნაწილია; თუმცა ცდილობდით ფრთხილად მივახლოვებოდით სხვებს, რომლებიც ასე თუ ისე ჩვენთან დაახლოებას ცდილობდნენ... (ჩვენ) ძალზე იღბლიანები აღმოვჩნდით... შედეგები უფრო პოზიტიური და სასარგებლო აღმოჩნდა=ო ვიდრე შემქმნლო წარმომედგინა“ (Mac Pike 1989).

დამოკიდებულება ჰომოსექსუალობის მიმართ

ჰომოსექსუალობის მიმართ არატოლერანტობა წარსულში იმდენად გავრცელებული იყო, რომ მხოლოდ ბოლო წლებში გახდა შესაძლებელი ამ საკითხის გარშემო არსებული ზოგიერთი მითის გაქარწყლება. ჰომოსექსუალობა ავადმყოფობა არ არის და არც ფსიქიკური აშლილობის რაიმე ფორმას უკავშირდება. ჰომოსექსუალები არ შემოიფარგლებიან მხოლოდ რაიმე პროფესიით, მაგალითად, პარიკმახერობით ან ინტერიერის მოწყობითა და მხატვრობით.

მამაკაცი გეების ზოგიერთი ქცევა, შესაძლოა, განხილულ იყოს, როგორც მათი მცდელობა შეცვალონ ტრადიციულად მამაკაცობასა და ძალასთან დაკავშირებული ჩვევები; ეს, შესაძლოა, ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, თუ რატომ მოიაზრებს ჰომოსექსუალებს საფრთხედ ჰეტეროსექსუალების საზოგადოება. გვი მამაკაცები ცდილობენ მოიცილონ ქალური იმიჯი, რასაც ჩვეულებრივ მათ უკავშირებენ; ამას ისინი ორი საშუალებით ემიჯნებიან. ერთი, თვალშისაცემი ქალურობის კულტივირებით – მამაკაცურობის „ბანაკით“, რაც სტერეოტიპის პაროდირებას ახდენს. მეორე, „ვაჟკაცურობის“ იმიჯის შექმნით. არც ესაა ნამდვილი მამაკაცურობა; მამაკაცები მოტომბოლელების და კოვბოის ტანსაცმელში არიან გამოწყობილნი და კვლავაც მამაკაცურობის პაროდირებას ახდენენ, მისი გაზვიადებულად წარმოდგენით (Bertelson 1986).

თუმცა, ბოლო პერიოდში, ჰომოსექსუალობა უფრო ნორმალიზებული გახდა – ყოველდღიური ცხოვრების უფრო მისაღებ ნაწილად იქცა.

ევროპის მრავალ ქვეყანაში - დანიაში, ნორვეგიაში და შვედეთში - უკვე ნებადართულია ჰომოსექსუალი წყვილების დარეგისტრირება და ქორწინების უფლების მოპოვება. პოლანდიაში, საფრანგეთში და ბელგიაში ქალაქებმა და ადგილობრივმა მმართველობამ ასევე დაიწეს ჰომოსექსუალური ურთიერთობების აღიარება. პავაის კუნძულებზე ჰომოსექსუალური ქორწინების უფლება შეიძლება კანონიერად მოიპოვონ სასამართლოს გზით.

სულ უფრო მეტი გეი აქტივისტები ცდილობენ ჰომოსექსუალური ქორწინების სრული ლეგალიზების მოპოვებას. რატომ ზრუნავენ ასე მაშინ, როდესაც ჰეტეროსექსუალური წყვილების ქორწინება სულ უფრო მეტად კარგავს მნიშვნელობას? ზრუნავენ იმიტომ, რომ მათ იგივე სტატუსის, უფლებების და მოვალეობების მოპოვება სურთ, იგივე მდგომარეობაში ყოფნა სურთ, რაც ყველა დანარჩენს აქვს. ქორწინება დღეს ყველაზე ემოციურ ვალდებულებას წარმოადგენს, თუმცა მასში განსაზღვრული ლეგალური მოსაზრებებია ჩადებული. იგი პარტნიორებს უფლებას აძლევს, მიიღონ სიკვდილზე ან სიცოცხლეზე გადაწყვეტილებები, მემკვიდრეობის უფლება და პენსიის და სხვა ეკონომიური დახმარებების მიღების უფლება. „ვალდებულების ცერემონიები“ - არალეგალური ქორწინებები – რაც პოპულარული გახდა ამერიკაში როგორც ჰომოსექსუალებს, ისე ჰეტეროსექსუალებს შორის, არ ატარებს ამ უფლებებს და ვალდებულებებს. ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ ჰეტეროსექსუალი წყვილები ან გადაავადებენ ხოლმე ქორწინებას ან საერთოდ არ ქორწინდებიან.

ჰომოსექსუალური ქორწინების ოპონენტები ეწინააღმდეგებიან ამ სახის ქორწინებებს მისი არასერიოზული და არაბუნებრივი ხასიათის გამო. ისინი ამას განიხილავენ, როგორც სექსუალური ორიენტაციის ლეგიტიმაციას, რაც სინამდვილეში ქვეყანამ უნდა აღკვეცოს. ამერიკაში არსებობს გავლენის მქონე ჯგუფები, რომლებიც ყველა ღონეს ხმარობენ, მიაღწიონ იმას, რომ ჰომოსექსუალებმა შეიცვალონ ორიენტაცია და საწინააღმდეგო სქესზე დაქორწინდნენ. ზოგიერთს ახლაც სჯერა, რომ ჰომოსექსუალობა გადახრაა და ძლიერ ეწინააღმდეგებიან მისი ნორმალიზების ნებისმიერ მცდელობას.

თუმცა გეი ადამიანების უმრავლესობას სურს, ისინი ჩვეულებრივად მიიღონ. ისინი ხაზს უსვამენ, რომ ჰომოსექსუალებს ისეთივე ეკონომიკური და

ემოციური უსაფრთხოება სჭირდებათ, როგორც სხვებს. თავის წიგნში „ვირტუალურად ნორმალური“ ენდრიუ სალივანი (1995) ცდილობს, დაგვისაბუთოს ჰომოსექსუალური ქორწინების უპირატესობები. თავად კათოლიკე და ჰომოსექსუალი, ის იტანჯებოდა იმით, თუ როგორ შეეთავსებინა მისი რელიგიური რწმენა ჰომოსექსუალობასთან. მას მიაჩნია, რომ ჰომოსექსუალობა ნაწილობრივ მაინც დევს ადამიანის ბუნებაში – ეს არ არის რაღაც ისეთი, რაც უბრალოდ „აირჩევა“. იმის მოთხოვნა ვინმეს მიმართ, უარი თქვას ჰომოსექსუალობაზე, ნიშნავს მოსთხოვო მას (ქალს ან მამაკაცს), უარი თქვას სიყვარულის შესაძლებლობაზე ან იმაზე, რომ ვინმეს უყვარდეს. მისი აზრით, იმისათვის, რომ ჰომოსექსუალები არ გახდნენ გაუცხოებული უმცირესობა, გეი ქორწინება ლეგალიზებული უნდა იყოს.

მოცემული თავის დასკვნით ნაწილში, ჩვენ განვიხილავთ საკითხს პოსტიტუციის შესახებ. მამაკაცების პროსტიტუცია გავრცელებულია ზოგიერთ გეი სუბკულტურაში. თუმცა ქალთა პროსტიტუცია უფრო ფართოდაა გავრცელებული საზოგადოებაში და ამიტომ მასზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

პროსტიტუცია

პროსტიტუცია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც სექსუალური მომსახურების გაწევა ფულის მოპოვების მიზნით. სიტყვა „პროსტიტუტი“ გამოყენება მე-18 საუკუნის ბოლოდან დაიწყო. ძველ მსოფლიოში სექსუალურ მომსახურებას, ასე ვთქვათ, საფასურის მიღების თვალსაზრისით, კურტიზანი ქალები, ხარჭები და მონები ეწოდნენ. კურტიზან ქალებსა და ხარჭებს ხშირად მაღალი მდგომარეობა ეკავათ ტრადიციულ საზოგადოებებში.

თანამედროვე პროსტიტუციის ძირითად ნიშანს ის წარმოადგენს, რომ ქალები და მათი კლიენტები უცნობები არიან ერთმანეთისთვის; მიუხედავად იმისა, რომ კაცები შეიძლება გახდნენ „მუდმივი კლიენტები“, მათი ურთიერთობა ადრინდელი ნაცნობობით არ არის განპირობებული. ეს ასე არ იყო ძველ დროში, სექსუალური მომსახურების მატერიალური დაინტერესებით გაწევის დროს. პროსტიტუცია უშუალოდაა დაკავშირებული მცირე ზომის თემების დაშლასთან, დიდი უპიროვნო ურბანული სივრცის განვითარებასთან და სოციალური ურთიერთობის კომერციალიზაციასთან. მცირე ზომის ტრადიციულ თემებში, სექსუალური ურთიერთობები მარტივად კონტროლდებოდა, რადგან

ადგილი დასანახი იყო. ახლადგანვითარებულ ურბანულ სივრცეში, უფრო ანონიმური სოციალური ურთიერთობები ადვილად იქნა ჩამოყალიბებული.

პროსტიტუცია დღეს

გაერთიანებულ სამეფოში პროსტიტუცია უმთავრესად უღარიბესი ფენებიდან წამოვიდა, როგორც ეს წარსულშიც იყო, თუმცა მათ საშუალო კლასის ქალების მნიშვნელოვანი ნაწილი შეუერთდა. ოჯახური გაყრების რიცხვის ზრდამ, ხელი შეუწყო გაჭირვებაში ჩავარდნილი ქალების პროსტიტუციაში ჩაბმას. ამასთან ერთად, არიან ქალები, რომლებიც განათლების მიღების შემდეგ, მუშაობენ მასაჟისტებად ან გოგონებად გამოძახებით და, იმავდროულად, ეძებენ სხვა სამუშაოს შოვნის შესაძლებლობებს.

პოლ ჯ. გოლდშტაინმა პროსტიტუციის კლასიფიკაცია მოახდინა პროფესიული ვაღდებულების და პროფესიული კონტექსტის თვალსაზრისით. ვაღდებულება ეხება სიხშირეს, რითაც ქალი პროსტიტუციაშია ჩაბმული. მრავალი ქალი დროებით არის ჩართული, სულ რამდენჯერმე თუ ჩაიბრუნა ეს, თუმცა შემდეგ დიდი ხნით ან სულაც სამუდამოდ რჩება პროსტიტუტად. „შემთხვევითი პროსტიტუტები“ არიან ისინი, რომლებიც საკმაოდ ხშირად იღებენ ფულს სექსისთვის, თუმცა არარეგულარულად, და თავიანთ შემოსავალს სხვა წყაროებითაც ავსებენ. სხვები მუდმივად არიან პროსტიტუციაში ჩართულნი და ამ საქმიანობით იღებენ ძირითად შემოსავალს. პროფესიული კონტექსტი ნიშნავს სამუშაო გარემოს და ურთიერთქმედების პროცესის ტიპს, რომელშიც ქალია ჩართული. „ქუჩაში მოსეირნე“, ქუჩაში სთავაზობს თავს მამაკაცებს; „გოგონა გამოძახებით“ კლიენტებს ტელეფონით უთანხმდება და ან მამაკაცები მიდიან მის სახლში, ან თავად მიდის მათთან. „სახლის პროსტიტუტი“ არის ქალი, რომელიც მუშაობს კერძო კლუბში ან ბორდელში. „მასაჟის სახლის პროსტიტუტი“ უზრუნველყოფს სექსუალურ მომსახურებას, რომელიც თითქოსდა კანონიერ მასაჟს და გამაჯანსაღებელ პროცედურებს სთავაზობს.

ბევრი ქალი ბარტერშია (სანაცვლოდ რაიმე საქონლის ან სხვა მომსახურების მიღება) ჩართული სექსუალური მომსახურებისთვის. „გამოძახებით გოგონების“ უმეტესობა, გოლდშტაინის გამოკვლევების მიხედვით,

რეგულარულად ეწევა სექსუალურ ბარტერს – სექსი სატელევიზიო მოწოდებლობის, მანქანის შეკეთების და ელექტრო საქონლის, ტანსაცმლის, საადვოკატო ან სტომატოლოგიური მომსახურების სანაცვლოდ (Goldstein 1979).

1951 წელს მიღებული გაერთიანებული ერების რეზოლუციის მიხედვით, ბრალი ედებათ პროსტიტუციის ორგანიზატორებს ან ვისაც მოგება აქვს ამ საქმიდან, თუმცა თავად პროსტიტუციას არ კრძალავს. ორმოცდაცამეტმა ქვეყანამ, გაერთიანებული სამეფოს ჩათვლით, ფორმალურად ერთსულოვნად მიიღო ეს რეზოლუცია, თუმცა მათი კანონმდებლობა პროსტიტუციის შესახებ მკვეთრად განსხვავებულია. ზოგიერთ ქვეყანაში პროსტიტუცია თავისთავად არაკანონიერია. სხვებში, მაგალითად, როგორიც ბრიტანეთია, აკრძალულია მხოლოდ გარკვეული ტიპი, მაგალითად, ქუჩის ან ბავშვთა პროსტიტუცია. ზოგიერთ ქვეყანაში ეროვნული ან ადგილობრივი ხელისუფლება ოფიციალურ ლიცენზიას აძლევს ბორდელებს ან სექს-სალონებს, როგორიცაა „ეროსის ცენტრები“ გერმანიაში ან სექსის სახლები ამსტერდამში. ძალზე ცოტა ქვეყანა იძლევა ლიცენზიას მამაკაცების პროსტიტუციაზე.

კანონმდებლობა პროსტიტუციის წინააღმდეგ დიდად არ აშინებს კლიენტებს. მათ, ვინც ყიდულობს სექსუალურ მომსახურებას, არ აპატიმრებენ ან სჯიან, და სასამართლო პროცესებზეც მათი ვინაობა შეიძლება არ გამოჟღავნდეს. გაცილებით მცირერიცხოვანი კვლევებია ჩატარებული კლიენტებზე, ვიდრე იმათზე, ვინც სექსუალობას ყიდის, და ეს კვლევები ძალიან იშვიათად თუ ასახუთებს – როგორც ეს ხშირად ხდება პროსტიტუტების მიმართ – რომ ისინი ფსიქოლოგიურად აშლილები არიან. კვლევაში დისბალანსი ნამდვილად გამოხატავს არაკრიტიკულ დამოკიდებულებას სექსუალობის ორთოდოქსული სტერეოტიპების მიმართ, რომელთა თანახმად, მამაკაცისთვის „ნორმალურად“ ითვლება აქტიურად ეძებოს სხვადასხვაგვარი სექსუალური სიამოვნება, ხოლო ისინი, ვინც მომსახურებას უწევს ამ საჭიროებას, გაკიცხულნი არიან.

ბავშვთა პროსტიტუცია

პროსტიტუცია ხშირად ბავშვებსაც ითრევს. ბავშვთა პროსტიტუციის კვლევამ შეერთებულ შტატებში, ბრიტანეთში და გერმანიაში დაგვანახა, რომ ბავშვების უმრავლესობა, რომლებიც სახლებიდან გაიქცნენ და შემოსავალი არა აქვთ,

თავის გადასარჩენად პროსტიტუციას მიმართავენ. ის ფაქტი, რომ მრავალი გაქცეული ბავშვი პროსტიტუციას ეწევა, ნაწილობრივ კანონების გაუთვალისწინებელი შედეგია, რომლებიც კრძალავენ არასრულწლოვანთა მუშაობას; თუმცა ეჭვგარეშეა, რომ ყველა პროსტიტუტი ბავშვი არ არის სახლიდან გაქცეული. შეიძლება გამოვეყოთ ბავშვი პროსტიტუტების სამი ძირითადი კატეგორია (Janus and Hein Bracey 1980): გაქცეულები, რომლებმაც ან დატოვეს სახლი და არ იძებნებიან მშობლების მიერ, ან გამუდმებით და დაუინებით გარბიან სახლიდან, მაგრამ პოულობენ და სახლში აბრუნებენ; მოსეირნეები, რომლებიც ძირითადად სახლში ცხოვრობენ, თუმცა რაღაც პერიოდები გარეთ არიან, მაგალითად, გარეთ არიან პერიოდულად მრავალი ღამის განმავლობაში. გაგდებულები, რომელთა მშობლები ინდიფერენტულნი არიან მათ მიმართ ან ღიად უარს ამბობენ მათზე. ყველა კატეგორია მოიცავს როგორც გოგონებს, ასევე ბიჭებს.

ბავშვთა პროსტიტუცია „სექს-ტურიზმის“ ინდუსტრიის ნაწილია მსოფლიოს ბევრ ნაწილში – მაგალითად, ტაილანდში და ფილიპინებზე. პროსტიტუციაზე ორიენტირებული ტურების პაკეტი ამ ადგილებში იწვევს მამაკაცებს ევროპიდან, შეერთებული შტატებიდან და იაპონიიდან – თუმცა იგი არაკანონიერი გახდა გაერთიანებულ სამეფოში. აზიელი ქალების ორგანიზაციის წევრებმა საზოგადოებრივი პროტესტი გამოუცხადეს ამგვარ ტურებს; მიუხედავად ამისა, ისინი გრძელდება. სექს-ტურიზმი ახლო აღმოსავლეთში წარმოიშვა მაშინ, როდესაც პროსტიტუტი ქალებით უზრუნველყოფდნენ ამერიკულ ჯარს კორეისა და ვიეტნამის ომების დროს. „დასვენებისა და რეკრეაციის“ ცენტრები აშენდა ტაილანდში, ფილიპინებზე, ვიეტნამში, კორეაში და ტაივანზე. ზოგი მათგანი შემორჩა, განსაკუთრებით ფილიპინებზე, და ემსახურება ტურისტთა ჯგუფებს და სამხდროებს, რომლებიც ამ რეგიონში არიან განთავსებულნი.

რატომ არსებობს პროსტიტუცია? უდავოა, ის მუდმივი ფენომენია, რომელიც ეწინააღმდეგება მთავრობის მცდელობებს, აღკვეთოს იგი. ასევე, თითქმის ყოველთვის ეს არის ქალის მიერ მამაკაცისთვის სექსუალური სიამოვნების მინიჭების საქმე, ვიდრე პირიქით – თუმცა, არსებობს მაგალითები, როგორც ეს გერმანიაში, ჰამბურგშია, სადაც „სიამოვნების სახლები“ იმისთვისაა, რომ სექსუალური მომსახურება მამაკაცებმა ქალებს გაუწიონ. რა

თქმა უნდა, ასევე შესაძლებელია ბიჭები ან მამაკაცები სხვა მამაკაცებთანაც ეწეოდნენ პროსტიტუციას.

რაიმე ერთ ფაქტორს არ შეუძლია ახსნას პროსტიტუცია. ერთი შეხედვით, შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ მამაკაცებს უფრო ძლიერი და დაჟინებული სექსუალური მოთხოვნილებები აქვთ, ვიდრე ქალებს, და ამიტომაც მოითხოვენ სიამოვნებებს, რომლებსაც პროსტიტუცია უზრუნველყოფს. მაგრამ ამგვარი ახსნა არადამაჯერებელია. ქალების უმრავლესობას შეუძლია განავითაროს სექსუალობა უფრო ინტენსიურად, ვიდრე იმავე ასაკის მამაკაცებს.

პროსტიტუცია უბრალოდ სექსუალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისთვის რომ არსებობდეს, მაშინ იმავე რაოდენობის მამაკაცი პროსტიტუტი იარსებებდა ქალებისთვის.

ყველაზე უფრო დამაჯერებელი ზოგადი დასკვნა უნდა იყოს ის, რომ პროსტიტუცია გამოხატავს და რამდენადმე ხელს უწყობს მამაკაცისთვის იმ ტენდენციის შენარჩუნებას, რომ ქალი ობიექტია, რომელიც შეიძლება სექსუალური მიზნებისთვის გამოიყენო. გარკვეულ კონტექსტში, პროსტიტუცია მამაკაცსა და ქალს შორის ძალთა უთანასწორობას გამოხატავს. რა თქმა უნდა, აქ მრავალი სხვა ელემენტიცაა ჩართული. პროსტიტუცია სთავაზობს სექსუალური სიამოვნების მიღწევის საშუალებას იმ ადამიანებს, რომლებიც თავიანთი ფიზიკური ნაკლოვანებების ან მორალური კოდექსის გამო, ვერ პოულობენ პარტნიორებს. პროსტიტუტი ქალები გამოსავალია მამაკაცებისთვის, რომლებიც სახლის გარეთ იმყოფებიან, სურთ სექსუალური ურთიერთობა რაიმე ვალდებულების გარეშე, ან უჩვეულო სექსუალური გემოვნება აქვთ, რომლებსაც სხვა ქალები არ დაუშვებენ. თუმცა ეს ფაქტორები უფრო პროსტიტუციის სიხშირეს ეხება, ვიდრე მის საერთო ხასიათს.

დასკვნა: გენდერი, სექსუალობა და უთანასწორობა

ბოლო წლებში, სოციოლოგიის რამდენიმე მიმართულება თუ განვითარდა ისე მნიშვნელოვნად და ისეთი ცენტრალური გახდა დისციპლინისთვის, როგორც ეს გენდერული ურთიერთობების კვლევაა. ეს ყველაფერი ასახავს ცვლილებებს თავად სოციალურ ცხოვრებაში. უკვე ჩამოყალიბებული განსხვავებები მამაკაცურ და ქალურ იდენტობას შორის,

შეხედულებები და ქცევის ტიპური მოდელები, ახალი მონაცემების შუქზე უნდა განვიხილოთ.

გენდერის შესწავლა რთულ პრობლემებს აყენებს თანამედროვე სოციოლოგიის წინაშე – მით უფრო, რომ ტრადიციულად, იგი ამ დისციპლინის ერთ-ერთ ცენტრალურ საკმედ არ იყო მიჩნეული. რა კონცეფციები შეიძლება გამოვიყენოთ გენდერის მნიშვნელობის გასაცნობიერებლად საზოგადოებაში? შეიძლება თუ არა წარმოვიდგინოთ საზოგადოება, სადაც გენდერული განსხვავებები გამქრალია იმგვარად, რომ ყველანი ანდროგენულები არიან (მსგავსი გენდერული მახასიათებლებით)?

სექსუალობა წარმოადგენს ადამიანური ქცევის საოცრად კომპლექსურ სფეროს, რომელიც ფუნდამენტურ ცვლილებებს განიცდის თანამედროვე საზოგადოებაში. ჩვენი დამოკიდებულება სქესის მიმართ და ჩვენი სექსუალური ქცევა უფრო ფართო სოციალურ ტრანსფორმაციებს ასახავს, რასაც მომდევნო თავებში განვიხილავთ.

შეჯამება

1. ტერმინი „სქესი“ არაერთგვაროვანია. ჩვეულებრივ ხმარებაში, იგი აღნიშნავს ფიზიკურ და კულტურულ განსხვავებებს მამაკაცებსა და ქალებს შორის (როგორცაა „მამაკაცის სქესი“, „ქალის სქესი“); ასევე აღნიშნავს სექსუალურ აქტს. საჭიროა, ასევე, განვასხვავოთ სქესი ფიზიოლოგიური ან ბიოლოგიური მნიშვნელობით, და გენდერი, რომელიც კულტურული კონსტრუქციაა (დასწავლილი ქცევითი მოდელების წყება).

2. ზოგიერთი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ სქესთა შორის ქცევაში განსხვავება გენეტიკურად არის განპირობებული, თუმცა ამის დამაჯერებელი მტკიცებულება არ არსებობს.

3. გენდერული სოციალიზაცია ბავშვის დაბადებისთანავე იწყება. ის მოშობლებიც კი, რომლებსაც სჯერათ, რომ ბავშვებს ერთნაირად ექცევიან, განსხვავებულ რეაქციებს ამჟღავნებენ გოგონების და ბიჭების მიმართ. ეს განსხვავებები ძლიერდება ბევრი სხვა კულტურული გავლენების მეშვეობით.

4. გენდერული იდენტობის განვითარების ორი წამყვანი თეორია ზიგმუნდ ფროიდსა და ნენსი ჩოდოროუს ეკუთვნის. ფროიდის მიხედვით, პენისის არსებობა-არარსებობა, მამაკაცურობისა და ქალურობის სიმბოლოები,

კრიტიკულია ბიჭის იდენტიფიკაციის დროს მამასთან და გოგონასი – დედასთან. ჩოდოროუ ხაზს უსვამს დედის მნიშვნელობას. როგორც გოგონები, ასევე ბიჭები იდენტიფიცირებას დედასთან ადრე ახდენენ, თუმცა ბიჭები წყვეტენ კავშირს დედასთან, თავიანთი მამაკაცურობის დასამტკიცებლად; გოგონები კი უფრო დიდხანს რჩებიან მასთან. ჩოდოროუ ანაცვლებს ფროიდის აქცენტებს: ქალურობაზე მეტად, მამაკაცურობა ხასიათდება დანაკარგით - დედასთან მუდმივი მჭიდრო ურთიერთობის დაკარგვით. ეს იწვევს მამაკაცის არაექსპრესიულობას ან იმ სიძნელეს, რასაც მამაკაცი გრძნობების გამოხატვისას განიცდის.

5. გენდერი მომცემული არ არის; იგი ისეთი რამაა, რაც უნდა „ვაკეთოთ“ ჩვენს ყოველდღიურ საქმიანობაში. ტრანსსექსუალების გამოცდილება – ადამიანების, რომლებიც სამედიცინო მკურნალობას დაექვემდებარენ თავიანთი სექსუალური ანატომიის შესაცვლელად – გვიდასტურებს, თუ რამდენად ძნელია ერთი გენდერის მეორით შეცვლა.

6. დასავლეთში ქრისტიანობამ დიდი გავლენა მოახდინა სექსუალური დამოკიდებულებების ჩამოყალიბებაზე. საზოგადოებებში, სადაც მკაცრი სექსუალური კოდექსია, გავრცელებულია ორმაგი სტანდარტი და თვალთმაქცობა. დაშორება ნორმებსა და რეალურ პრაქტიკას შორის შეიძლება უზარმაზარი იყოს, როგორც ეს სექსუალური ქცევის კვლევამ დაგვანახა. სექსუალური პრაქტიკა ძალზე განსხვავებულია კულტურების შიგნით და მათ შორის. 1960-იან წლებში დასავლეთში სექსუალობის მიმართ რეპრესიულმა დამოკიდებულებამ გზა დაუთმო უფრო პერმისიულ შეხედულებებს, რომელთა შედეგები დღეს თვალსაჩინოა.

7. სექსუალური იდენტობა რთული რამაა. ზოგიერთი ავტორი დაახლოებით ათ განსხვავებულ სექსუალურ იდენტობას გამოყოფს, ჰეტეროსექსუალების, ჰომოსექსუალების, ბისექსუალების და ტრანსსექსუალების ჩათვლით.

8. ჰომოსექსუალობა, როგორც ჩანს, ყველა კულტურაში არსებობს, თუმცა ცნება „ჰომოსექსუალი“ შედარებით ახალი წარმონაქმნია. მხოლოდ უანასკნელი ასი წლის განმავლობაში იქნა ჰომოსექსუალობა განხილული, როგორც აქტივობა, რომელსაც ადამიანის გარკვეული ტიპი ჩაიდენს – არანორმალურობისა და გადახრის კატეგორია შეიქმნა „ნორმალური ჰეტეროსექსუალის“ კატეგორიის საპირისპიროდ.

9. პროსტიტუცია არის საფასურის სანაცვლოდ სექსუალური სიამოვნების მინიჭება. თანამედროვე საზოგადოებებში პროსტიტუციის სხვადასხვა ტიპი არსებობს, მამაკაცის და ბავშვთა პროსტიტუციის ჩათვლით. ლიცენზირებული პროსტიტუცია ზოგიერთ ქვეყანაში ნაციონალური და რეგიონული ხელისუფლების მიერ არის დაშვებული, თუმცა უმეტეს ქვეყნებში პროსტიტუტები კანონის გარეშე მოქმედებენ.

დამატებითი ლიტერატურა

Henning Bech, *When Men Meet* (Cambridge: Polity Press, 1997). მამაკაცურობის ბუნების ინტერპრეტაცია და მისი კავშირები ჰომოსექსუალობასთან.

Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press, 1978) . გენდერის შესახებ კლასიკური გამოკვლევა, ფსიქონალიზის თეორიის გამოყენებით, გენდერული სოციალიზაციის ასახნელად.

R.W. Connell, *Masculinities* (Cambridge: Polity Press, 1995) . ვრცელი შესავალი ცოდნის ახალი სფეროსა და პოლიტიკისთვის.

Warren Farrell, *The Myth of Male Power* (London: Fourth Estate, 1994). სოციალური პირობების ანალიზი, რომლებიც აყალიბებს მამაკაცურობის ფსიქოლოგიურ ასპექტებს.

Marilyn French, *The War Against Women* (London: Hamish Hamilton, 1992) . დეტალურად აღწერს, თუ რა გრძელი გზაა გასავლელი მამაკაცებთან თანასწორობის მისაღწევად.

Lynne Segal, *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men* (London: Virago, 1990). საკამათო დისკუსია თანამედროვე საზოგადოებაში მამაკაცების ცხოვრებისა და გამოცდილების ცვალებადი ხასიათის შესახებ.

Maryon Tysoe, *Love Isn't Quite Enough: The Psychology of Male/Female Relationships* (London: Fontana, 1992) . საინტერესო და ამაღელვებელი დისკუსია სიყვარულის, რომანტიკისა და ურთიერთობების შესახებ თანამედროვე სოციალურ ცხოვრებაში.

Jeffrey Weeks, *Sexuality and its Discontents: Meaning, Myths and Modern Sexuality* (London: Routledge, 1989) . ერთ-ერთი საუკეთესო დისკუსია სექსუალობის პრობლემების შესახებ თანამედროვე საზოგადოებებში.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

სექსუალობა

ქაღურობა (ფემინურობა)

მამაკაცურობა (მასკულინობა)

გენდერული სოციალიზაცია

მამაკაცური არაექსპრესიულობა

ჰეტეროსექსუალობა

ჰომოსექსუალობა

ლესბოსელობა

პროსტიტუცია

სხეული: კვება, ავადმყოფობა და დაბერება

ძირითადი ცნებები

სხეული და საზოგადოება

კვების დარღვევა და სხეულის კულტივირება

სხეული და რეპროდუქციული ტექნოლოგიები

ბავშვის დაბადება. გენური ინჟინერია: კონსტრუირებული ბავშვები

დებატი აბორტის შესახებ

სხეულის გამართული ფუნქციონირება: წარმოდგენები ჯანმრთელობაზე და ავადმყოფობაზე

ჯანმრთელობა და ავადმყოფობა განვითარებულ ქვეყნებში

ავადმყოფობა, როგორც სტიგმა: შიდსის გავლენა

ჯანდაცვის სისტემები

ჯანდაცვა გაერთიანებულ სამეფოში

ჯანდაცვა შეერთებულ შტატებში

შეფასება

ჯანმრთელობა და გარემო

ჯანმრთელობა და დაბერება

დაბერების ფიზიკური შედეგები. დაბერება მომავალში.

დასკვნა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები სხეულის სოციოლოგია. ბუნება

დახედეთ ორ ფოტოსურათს მომდევნო გვერდზე. ლოყებჩავარდნილი სახის და გამოფიტული სხეულის გამოსახულებები თითქმის იდენტურია. ახალგაზრდა გოგონა მარცხენა ფოტოზე სომალელია, რომელიც საკვების ნაკლებობის გამო კვდება. ახალგაზრდა გოგონა მარჯვენა ფოტოზე კი ამერიკელი თინეიჯერია, რომელიც ასევე კვდება ჭარბი საკვებით უზრუნველყოფილ საზოგადოებაში, რადგან გადაწყვიტა არ ჭამოს, ან ჭამოს ისე ცოტა, რომ მის სიცოცხლეს საფრთხე დაემუქრა.

სოციალური დინამიკა, ნაგულისხმევი თითოეულ შემთხვევაში, სავსებით განსხვავებულია. საკვების ნაკლებობით გამოწვეული შიმშილის მიზეზი გარე ფაქტორებზეა დამოკიდებული, რაც ადამიანების კონტროლს არ ექვემდებარება და რაც მხოლოდ ძალზე დარიბებზე ახდენს ზეგავლენას. ამერიკელ თინეიჯერს *ანორექსია* სჭირს, ავადმყოფობა, რომლის ფიზიკური წარმოშობა უცნობია. იდეალური სხეულის მისაღწევად, მან თითქმის მიატოვა ჭამა. ანორექსია და კვების დარღვევის სხვა სახეები მდიდრების დაავადებაა და არა იმათი, ვინც საკვების ნაკლებობას განიცდის ან სულაც არა აქვს საკვები. მესამე მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში, სომალის ჩათვლით, არ იცნობენ ამ დაავადებებს.

კაცობრიობის ისტორიაში არ არის ბევრი ადამიანი, ვინც შიმშილი ნებაყოფლობით აირჩია; ასეთები წმინდანები და მისტიკოსები იყვნენ, რომლებიც ამას რელიგიური მიზნებით აკეთებდნენ. ამასთან, ისინი ყოველთვის მამაკაცები იყვნენ. დღეს, ანორექსია ქალების დაავადებაა და მას არა აქვს განსაკუთრებული კავშირი რელიგიასთან. ეს სხეულის დაავადებაა და ამიტომ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში, მის ასახსნელად ბიოლოგიურ და ფიზიკურ ფაქტორებს უნდა მივმართოთ. თუმცა, ჯანმრთელობა და ავადმყოფობა, ისევე როგორც სხვა საკითხები, რომლებიც გამოვიკვლიეთ, სოციალური და კულტურული ფაქტორების გავლენას განიცდის.

მიუხედავად იმისა, რომ ანორექსია დაავადებაა, იგი მჭიდროდ არის დაკავშირებული დიეტასთან, რაც, თავის მხრივ, დაკავშირებულია თანამედროვე საზოგადოებაში ქალების ფიზიკური მიმზიდველობის შესახებ ცვალებად

შეხედულებებთან. ისეთ პრემოდერნულ საზოგადოებებში, რომელიც წიგნის მე-3 თავში აღვწერეთ, ქალის იდეალურ ფორმას სისავსე წარმოადგენდა. გამხდრობა სასურველი საერთოდ არ იყო, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ იგი საკვების ნაკლებობას უკავშირდებოდა და, აქედან გამომდინარე, სიღარიბესაც. ევროპაშიც კი, მე-16 და მე-17 საუკუნეებში, ქალის იდეალური ფორმა სისავსე იყო. ვისაც კი უნახავს ამ პერიოდის მხატვრობა, მაგალითად, რუბენსის, შეამჩნევდა, როგორი მომრგვალებული ფორმებით არიან ქალები გამოსახული. სიგამხდრე თუ ტანწერწეტობა ქალის სასურველ ფორმად მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში გადაიქცა; იგი საშუალო კლასის ფენაში წარმოიშვა, თუმცა ქალების უმრავლესობისთვის საერთო იდეალი მხოლოდ ამ ბოლო დროს გახდა.

ამგვარად, ანორექსია უკავშირდება ქალების სხეულის შესახებ წარმოდგენის შეცვლას თანამედროვე საზოგადოებაში. ანორექსია, როგორც დარღვევა, პირველად საფრანგეთში იქნა იდენტიფიცირებული 1874 წელს, თუმცა შეუსწავლელი იყო უკანასკნელ ოცდაათ-ორმოც წლამდე (Broun and Yasper 1993). მას შემდეგ, იგი სულ უფრო ჩვეული გახდა ახალგაზრდა ქალებს შორის. ასევეა *ბულიმია* – საკვებით გატაცება, რასაც ხელოვნურად გამოწვეული გულისრევა მოსდევს. ხშირად, ანორექსია და ბულიმია ერთდროულად, ერთსადაიმევე ინდივიდთან გვხვდება. ზოგიერთი შეიძლება ძალიან გახდეს, რის შემდეგაც ძალზე ბევრი საკვების მიღების ფაზა დგება და ზედმეტი წონის დაგროვება; ამას კელავ ძლიერი გახდომის პერიოდი მოჰყვება.

ანორექსია და ჭამასთან დაკავშირებული სხვა დარღვევები, თანამედროვე საზოგადოებაში აღარ წარმოადგენს ავადმყოფობის გაურკვეველ ფორმებს. ბრიტანეთში, ქალების დაახლოებით 20 პროცენტს აქვს კვების დარღვევასთან დაკავშირებული პრობლემები, ცხოვრების ამა თუ იმ ეტაპზე. ბულიმიის შემთხვევები კიდევ უფრო ხშირია. ცამეტი წლის გოგონების სამოც პროცენტს უკვე დაწყებული აქვს დიეტა; ეს პროცენტი ოთხმოცამდე იზრდება თვრამეტი წლის ასაკის გოგონებთან.

კვების დარღვევა ძალზე გავრცელებულია მდიდარ და გამოჩენილ ადამიანებს შორის. 1995 წელს, ბრიტანეთის ტელევიზიასთან ინტერვიუს დროს, პრინცესა დიანამ საჯაროდ განაცხადა, რომ ანორექსიის და ბულიმიის რამდენიმე სასტიკი ეპიზოდის გამოცდილება ჰქონდა.

კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ რაიმე, რაც სუფთა პიროვნულ პრობლემად გვეჩვენება – საკვებთან დაკავშირებული სირთულეები და შესახედაობასთან დაკავშირებული სასოწარკვეთილება – სოციოლოგიური კვლევის საგანი ხდება. თუ ანორექსიას არა მხოლოდ სიცოცხლისთვის საშიშ ფორმად ჩავთვლით, არამედ მას დიეტის და გარეგნობის პრობლემებს დავუკავშირებთ, კვების დარღვევა მილიონობით ადამიანის ცხოვრების ნაწილად წარმოგვიდგება; ასეთი ადამიანები არამარტო ბრიტანეთში მოიძებნება, არამედ ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში.

სხეულის მდგომარეობა და საზოგადოება

კვების დარღვევის გავრცელების არეალი განსაცვიფრებლად დიდია და ნათელს ხდის სოციალური ფაქტორების გავლენას ჩვენს ცხოვრებაზე. ეს სფერო ცნობილია, როგორც *სხეულის სოციოლოგია* და იგი იკვლევს იმ გზებს, რომლის საშუალებითაც, ამგვარი სოციალური გავლენები ჩვენს სხეულზე ზემოქმედებს. როგორც ადამიანები, ჩვენ მატერიალური არსებები ვართ – ყოველ ჩვენგანს სხეული გააჩნია. თუმცა, ჩვენ მარტო სხეული არ გვაქვს, და იგი მხოლოდ რაღაც ფიზიკური არ არის, რომელიც საზოგადოების გარეთ არსებობს. ჩვენი სხეული ღრმად განიცდის ჩვენი სოციალური გამოცდილების, ისევე როგორც იმ ჯგუფების ნორმებისა და ღირებულებების გავლენას, რომელსაც ის მიეკუთვნება. სოციოლოგებმა მხოლოდ ამ ბოლო დროს დაიწყეს იმ ღრმა ურთიერთკავშირის გააზრება, რაც სოციალურ ცხოვრებასა და ადამიანის სხეულს შორის არსებობს. ამიტომ ეს სფერო სრულიად ახალია, თუმცა ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესოც.

სხეულის სოციოლოგია თავს უფრის რამდენიმე ძირითად თემას, რომლებსაც მთელი წარმოდგენილი თავის მანძილზე განვიხილავთ. ერთ-ერთი მთავარი თემა ეხება ჩვენს სხეულზე სოციალური ცვლილების გავლენის შედეგებს (თავად სოციალური ცვლილების თემა ხაზგასმულია მთელს წიგნში). მეორე თემა არის სხეულის სულ უფრო მეტი დაშორება „ბუნებისგან“ - იმისგან, რაც ცხოვრებაში თავისთავად ცხადად გვეჩვენება. ჩვენი სხეული განიცდის მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის გავლენას, რაც ახალ დილემებს წამოჭრის. მაგალითად, მთელი რიგი რეპროდუქციული ტექნოლოგიების შექმნამ ახალი შესაძლებლობები მოგვცა, თუმცა, იმავდროულად, ინტენსიური სოციალური დაპირისპირებები წარმოშვა. ამ

თავში, ჩვენ განვიხილავთ ორი სახის დაპირისპირებას, დაკავშირებულს გენურ ინჟინერიასთან და აბორტთან.

ტერმინი „ტექნოლოგია“ აქ არ უნდა იყოს ვიწროდ გაგებული. ძირითადად, იგი მატერიალურ ტექნოლოგიებს ეხება, როგორცაა, მაგალითად, თანამედროვე მედიცინა – ასეთი მაგალითია სკანირების აპარატი, რომელიც საშუალებას აძლევს ექიმს, აღნუსხოს ბავშვის განვითარება მის დაბადებამდე. მაგრამ, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ასევე ის, რასაც მიშელ ფუკო (1988) *სოციალურ ტექნოლოგიებს* უწოდებს, და რაც ზეგავლენას ახდენს სხეულზე; ამ ფრაზაში იგი გულისხმობს, რომ სხეული უფრო მეტად ის არის, რასაც თავად „ექიმით“, ვიდრე ის, რასაც უბრალოდ ვიღებთ. სოციალური ტექნოლოგია ნებისმიერი სახის რეგულარული ჩარევაა ჩვენი სხეულების ფუნქციონირებაში, რათა ისინი სპეციფიკური მიმართულებით წარმართოთ. ამისი მაგალითია დიეტა, რომელიც ასე მნიშვნელოვანია ანორექსიის დროს.

ამის შემდეგ, ჩვენ უნდა გავანალიზოთ ის, თუ რატომ გახდა ასე გავრცელებული კვების დარღვევა. შემდეგ უნდა განვიხილოთ რეპროდუქციული ტექნოლოგიების სოციოლოგიური მნიშვნელობა. ამისათვის, ჩვენ შევისწავლით სხეულზე ზრუნვის საკითხებს თანამედროვე სოციალურ პირობებში, სხვა სიტყვებით, ჯანმრთელობას და ჯანდაცვას. და ბოლოს, ჩვენ განვიხილავთ სხეულის დაბერების საკითხს. მსგავსად ჩვენი ცხოვრების სხვა ასპექტებისა, თანამედროვე საზოგადოებაში დაბერება აღარ არის ის, რაც ოდესღაც იყო! დაბერების პროცესი უბრალოდ ფიზიკური მოვლენა არ არის და დღეს ასაკოვანი ადამიანების პოზიცია საზოგადოებაში მნიშვნელოვნად იცვლება.

კვების დარღვევა და სხეულის კულტივირება

იმის გასაგებად, თუ რატომ გახდა კვების დარღვევა ასე გავრცელებული ჩვენს დროში, უნდა დავუბრუნდეთ სოციალურ ცვლილებებს, რაც წინა თავებში იყო გაანალიზებული. სინამდვილეში, ანორექსია ასახავს სოციალური ცვლილების ფართო ასპექტებს, გლობალიზაციის გავლენის ჩათვლით.

კვების დარღვევების ზრდა დასავლეთის ქვეყნებში, უშუალოდ ემთხვევა კვების წარმოების გლობალიზაციას, რომელიც სამი-ოთხი ათწლეულის წინ

დაჩქარდა. ახალი მოდელის სამაცივრო მოწყობილობებმა და გადასახიდმა კონტეინერებმა, საკვების დიდი ხნით შენახვისა და მსოფლიოს ერთი ნაწილიდან მეორეში ტრანსპორტირების შესაძლებლობა მოგვცა. 1950-იანი წლებიდან მოყოლებული (და იმათთვის, ვისაც ამის საშუალება აქვს – ესაა დასავლური საზოგადოებების მოსახლეობის უმრავლესობა), სუპერმარკეტების დახლები საგნება საკვები პროდუქტით მსოფლიოს ყველა ნაწილიდან. ამგვარი საკვები პროდუქტი წელიწადის ყველა დროს ხელმისაწვდომია, რაც წინათ შეუძლებელი იყო, ვინაიდან იგი ადგილობრივ მოჰყავდათ სეზონურად.

წარსული რამდენიმე წლის განმავლობაში, თითქმის ყოველი ადამიანი ბრიტანეთში და სხვა განვითარებულ ქვეყანაში, დიეტაზეა. ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ყოველი ადამიანი თავგამოდებით ცდილობს გახდეს. უფრო სწორად, მაშინ, როდესაც ყველა სახის საკვების შეძენა, წელიწადის ყოველ დროს არის შესაძლებელი, ჩვენ უნდა გადავწყვიტოთ, რა მივირთვათ – ანუ შევადგინოთ დიეტა, სადაც „დიეტა“ ნიშნავს საკვებს, რომელსაც ჩვეულებისამებრ მოვიხმართ. პირველი, ჩვენ უნდა გადავწყვიტოთ, რა მივირთვათ ახალი სამედიცინო ინფორმაციის გათვალისწინებით, რომელსაც ამჟამად მეცნიერება გვახვევს თავს – მაგალითად, ის, რომ ქოლესტეროლის დონე გულის დაავადებებს იწვევს. მეორე, ჩვენ ძალზე გვაწუხებს კალორიების შემადგენლობა სხვადასხვა საკვებში. საზოგადოებაში, სადაც საკვები ჭარბადაა, ჩვენ შეგვიძლია ფორმა მივცეთ სხეულს, ჩვენი ცხოვრების სტილის შესაბამისად (სირბილი, აერობიკა) და იმით, თუ რას ვჭამთ. კვების დარღვევას თავისი საწყისები შესაძლებლობების ქონაში უდევს, თუმცა ამ დრმა დაძაბულობასა და სტრესებს სიტუაცია წარმოშობს.

ანორექსიის შემთხვევების ოთხმოცი პროცენტი აჩვენებს ვარჯიშზე დამოკიდებულებას. *დამოკიდებულება* ქცევის იძულებითი ნიმუშია, რომლისთვის წინააღმდეგობის გაწევა ინდივიდისთვის ძნელი ან შეუძლებელია. მაგალითად, სალი, ოცდარვა წლის მარტოხელა დედა მიდლენდსიდან, ანორექსიის მსხვერპლი გახდა მას შემდეგ, რაც, მისი სიტყვებით, „იძულებით მოვარჯიშე“ გახდა, მისი ვაჟიშვილის მამასთან დაშორების შემდეგ. „როდესაც ჩვენი ურთიერთობა შეწყდა, მე დემორალიზებულად და უვარგისად ვგრძნობდი თავს და მინდოდა დამემტკიცებინა, რომ ჯერ კიდევ მსურდა ცხოვრება, და რომ ძლიერი ვიყავი. თავდაპირველად, ვარჯიშით კარგად ვიგრძენი თავი; მამაკაცები ყურადღებას

მაქცევდნენ და თვითშეფასება ამიმაღლდა. ახლა კალორიების მუდმივად დაკარგვა მჭირდება, ნორმალურად რომ ვიგრძნო თავი“. მისი აკვიატებული აზრი ვარჯიშზე მაშინაც კი გაგრძელდა, როდესაც ანორექსიისაგან გამოჯანმრთელდა (Walker 1995).

რატომ ახდენს კვების დარღვევა ზეგავლენას ქალებზე, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა ქალებზე? უნდა აღინიშნოს, რომ კვების დარღვევით მხოლოდ ქალები არ იტანჯებიან. დაახლოებით 10 პროცენტი მამაკაცია, თუმცა მამაკაცებს ისე ხშირად არა აქვთ ანორექსია ან ბულიმია, როგორც ქალებს, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ ფართოდ გავრცელებული სოციალური ნორმები ხაზს უსვამს ფიზიკური მიმზიდველობის მნიშვნელობას უფრო მეტად ქალებისთვის, ვიდრე მამაკაცებისთვის, და ნაწილობრივ იმიტომ, რომ მამაკაცის სასურველი სხეულის შესახებ წარმოდგენა განსხვავებულია ქალის სხეულზე წარმოდგენისგან.

როდესაც მამაკაცი თავისი სხეულის კულტივირებას აქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას, მისი იდეალი დაკუნთული სხეულია. ბევრი მამაკაცისთვის, რომელიც ამაში ჩაება, კუნთების კულტივირება ისევე იძულებითი გახდა, ანუ ჩვევად გადაექცათ, როგორც კვების დარღვევა ქალებისთვის. მაგალითად, თავის წიგნში „Muscle“ სემ ფიუსელი აღწერს, როგორ დაიწყო კუნთების კულტივირება, რათა გაეკონტროლებინა საკუთარი არაადეკვატურობის შეგრძნება, მისი, როგორც „სუსტის“ შესახებ. რა თქმა უნდა, ძალზე გამხდარი ადამიანიდან, იგი ძალიან კუნთიანი გახდა, თუმცა ვეღარ შეძლო შეჩერება. მას აღარ შეეძლო ჩვეულებრივი აქტივობების განხორციელება, თუ ყოველდღიურად საათებს არ დაუთმობდა სიმძიმეების აწევას. კუნთების კულტივირებით გატაცებული, ვერასოდეს იქნება კმაყოფილი თავისი კუნთებით, ისევე როგორც ანორექსიკი ვერასოდეს იგრძნობს თავს საკმარისად გამხდრად (Fussell 1991).

ამჟამად ზოგიერთმა ქალმაც მიჰყო ხელი კუნთების კულტივირებას, თუმცა უმრავლესობას არ იტაცებს ეს აქტივობა, როდესაც იდეალური სხეულის მიღწევას ცდილობს. მათი მდელვარება უმთავრესად სიმსუქნის შიშზეა კონცენტრირებული. სასურველი ქალის თანამედროვე იდეალი სიგამხდრე და კარგ ფორმაში ყოფნაა. ანორექსია და ბულიმია *აქტიური* ქალების დაავადებაა. ისინი თავისთავად არ ჩნდება, არამედ აქტიურად მიიღწევა. ანორექსიკი მკაცრ, მინიმალურ დიეტას იცავს და შეუძლია ყოველდღე დაიტვირთოს აერობიკით.

ანორექსია და კვების სხვა სახის დარღვევა ასახავს სიტუაციას, როცა ქალები ფართო საზოგადოებაში გაცილებით დიდ როლს თამაშობენ, ვიდრე ეს ადრე იყო, თუმცა მათ შესახებ, უმეტესად, მაინც გარეგნობის მიხედვით მსჯელობენ, ვიდრე მათი მიღწევების მიხედვით. კვების დარღვევა სხეულის გამო სირცხვილის გრძნობიდან მომდინარეობს. ქალი თავს არაადეკვატურად და არასრულყოფილად გრძნობს, და იმის შიში, თუ როგორ აღიქვამენ მას სხვები, ძირითადად ფოკუსირებულია მის მიერ საკუთარი სხეულის აღქმაზე. ამ დროს, სიგამხდრის იდეალი მისთვის ყოვლისმომცველი ხდება, ხოლო წონის დაკარგვა – ყველაფრის საუკეთესოდ მოგვარების საშუალებაა. მას შემდეგ, რაც ის იწყებს დიეტას და იძულებულია ივარჯიშოს, მან შეიძლება უარი თქვას საკვებზე ან, თუ საკვებს მიიღებს, ყველაფერი უკან ამოიღოს. თუ ქცევის ეს მოდელი არ იქნა დაძლეული (აქ გარკვეული ფსიქოთერაპიული და სამედიცინო მკურნალობა ეფექტური აღმოჩნდა), დაზარალებული, შესაძლოა, შიმშილით გარდაიცვალოს.

სხეული და რეპროდუქციული ტექნოლოგიები

კვების დარღვევების გავრცელება ასახავს მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის გავლენას თანამედროვე ცხოვრების ყოფაზე: კალორიების დათვლა მხოლოდ ტექნოლოგიის მიღწევით გახდა შესაძლებელი. თუმცა, ტექნოლოგიის ზეგავლენა ყოველთვის სოციალური ფაქტორებითაა განპირობებული. ჩვენ გაცილებით მეტი ავტონომია გვაქვს ჩვენს სხეულზე, ვიდრე ოდესმე; ამგვარი სიტუაცია ახალ პოზიტიურ შესაძლებლობებს ქმნის, თუმცა ახალ საზრუნავსა და პრობლემებსაც წარმოშობს.

ეს ყველაფერი იმის შემადგენელი ნაწილია, რასაც სოციოლოგები ბუნების სოციალიზაციას უწოდებენ. ეს ფრაზა იმ ფაქტს აღნიშნავს, რომ ფენომენები, რომლებიც „ბუნებრივად“ ანუ ბუნებაში მოცემულად ითვლებოდა, ახლა სოციალურ ფენომენებად გადაიქცა, ანუ ისინი ჩვენს სოციალურ გადაწყვეტილებებზეა დამოკიდებული. ამისი მაგალითია ადამიანის რეპროდუქციის უნარი. ასწლეულების განმავლობაში, ქალების უმეტესობის ძირითად მოვალეობას შვილების გაჩენა და მათი აღზრდა შეადგენდა. პრემოდერნულ პერიოდში კონტრაცეპცია მიღებული არ იყო, ხოლო ზოგიერთ საზოგადოებაში – საერთოდ

არ იცოდნენ ამის შესახებ. ევროპაშიც კი, მეოფრამეტე საუკუნის ბოლომდე, ქალებში საკმაოდ გავრცელებული იყო ოცზე მეტი ორსულობის გამოცდილება (რასაც ხშირად მუცლის მოშლა ან ჩვილ ბავშვთა სიკვდილიანობა მოსდევდა). კონტრაცეპციის გაუმჯობესებულმა მეთოდებმა ამ სიტუაციის ფუნდამენტურად შეცვლას შეუწყო ხელი. მას შემდეგ, რაც რეპროდუქცია „ბუნებრივი“ ფენომენი აღარ არის, ინდუსტრიულ ქვეყნებში მცხოვრები ქალებისთვის თითქმის უცნობია ამდენი ორსულობა. წარმატებებმა კონტრაცეპტულ ტექნოლოგიაში თითქმის ყველა ქალსა და მამაკაცს მისცა საშუალება, აკონტროლონ, ჰყავდეთ თუ არა, ან როდის იყოლიონ შვილები.

კონტრაცეპცია, რეპროდუქციული ტექნოლოგიის მხოლოდ ერთი მაგალითია. სხვა სფეროები, სადაც ბუნებრივი პროცესები სოციალურ პროცესებად გადაიქცა, ქვემოთ იქნება აღწერილი.

შობადობა

მედიცინა ყოველთვის არ იყო ჩართული ცხოვრების უმთავრეს გარდამავალ პერიოდებში, დაბადებიდან დაწყებული სიკვდილამდე. ორსულობისა და შობადობის სამედიცინო მომსახურება ნელი ნაბიჯით ვითარდებოდა; ეს მაშინ მოხდა, როდესაც მკურნალები და ბებია ქალები პედიატრმა სპეციალისტებმა შეცვალეს. დღეს, ინდუსტრიულ საზოგადოებებში, მშობიარობის უმეტესობა საავადმყოფოებში ხდება სპეციალიზებული სამედიცინო გუნდის დახმარებით.

წარსულში, მშობლები მხოლოდ ბავშვის დაბადების დღეს იგებდნენ მის სქესსა და ჯანმრთელობის მდგომარეობას. დღეს, მუცლის ღრუს შემოწმება, როგორიცაა სონოგრამა (ნაყოფის გამოსახულება ულტრასონური ტალღების გამოყენებით) და ამნიოსენტეზისი (რომელიც იღებს ამნიოტურ სითხეს ნაყოფის ირგვლივ) შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სტრუქტურული ან ქრომოსომული ანომალიების აღმოსაჩენად, ბავშვის დაბადებამდე. ამგვარი ახალი ტექნოლოგია წყვილებსა და საზოგადოებას ახალი ეთიკური და იურიდიული გადაწყვეტილებების წინაშე აყენებს. როდესაც დარღვევები აღმოჩენილია, წყვილი გადაწყვეტილების მიღების წინაშე დგას, იყოლიოს თუ არა ბავშვი იმ შემთხვევაში, როდესაც იცის, რომ მას სერიოზული ფიზიკური დარღვევები აქვს.

გენური ინჟინერია: კონსტრუირებული ბავშვები

დღესდღეობით, მეცნიერული ძალისხმევის დიდი ნაწილი, გენური ინჟინერიის გაფართოებას ეთმობა, რაც გულისხმობს ნაყოფის გენეტიკურ სტრუქტურაში ჩარევას იმგვარად, რომ გავლენა მოახდინოს მის შემდგომ განვითარებაზე. გენური ინჟინერიის შესაძლო სოციალური გავლენა, თითქმის ისეთივე ინტენსივობის დებატებს იწვევს, როგორიც აბორტის საკითხს ახლავს თან. მისი მხარდამჭერების თანახმად, გენური ინჟინერია დიდ სარგებლობას მოგვითმის. მაგალითად, შესაძლებელია ისეთი გენეტიკური ფაქტორების იდენტიფიცირება, რაც ზოგიერთ ადამიანს გარკვეული დაავადებების მიმართ მიდრეკილს ხდის, გენეტიკურად თავიდან დაპროგრამება კი უზრუნველყოფს იმას, რომ ეს დაავადებები თაობიდან თაობაზე აღარ გადაეცემა. შესაძლებელი გახდება, დაბადებამდე, ჩვენი სხეულის „კონსტრუირება“ მოვახდინოთ კანის ფერის, თმისა და თვალების, წონისა და ა.შ. მიხედვით.

შეუძლებელი იქნებოდა, შესაძლებლობებისა და პრობლემების აღრევის იმაზე უკეთესი მაგალითის გამოჩენა, რასაც ბუნების მზარდი სოციალიზაცია გვიქმნის. რა არჩევანს გააკეთებენ მშობლები, როდესაც მათ თვიანთი შვილების კონსტრუირება შეეძლებათ, და რა შეზღუდვები უნდა დაწესდეს მათ არჩევანზე? შეუძლებელია, გენური ინჟინერია იაფი იყოს. ნიშნავს თუ არა ეს, რომ მშობლები, რომელთაც გასამრჯელოს გადახდის საშუალება აქვთ, შეძლებენ თავიანთი შვილების პროგრამიდან ამოიღონ ისეთი რამ, რაც მათ სოციალურად არასასურველ ფიზიკურ ნიშნად მიაჩნიათ? რა მოვლით უფრო უქონელ ჯგუფთა ბავშვებს, რომლებიც ბუნებრივად იბადებიან?

ზოგიერთ სოციოლოგს მიაჩნია, რომ გენური ინჟინერიისადმი დიფერენცირებულმა მიდგომამ, შესაძლოა, „ბიოლოგიური ქვეკლასის“ გაჩენასთან მიგვიყვანოს. ადამიანებს, რომლებსაც არა აქვთ ფიზიკური უპირატესობები, რაც გენურმა ინჟინერიამ შეიძლება მოუტანოს, შესაძლოა, დისკრიმინაციის ობიექტები გახდნენ იმათი მხრიდან, ვისაც ეს უპირატესობები აქვთ. მათთვის, შესაძლოა, გართულდეს სამუშაოს მოძიება ან სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის დაზღვევა.

დებატი აბორტის შესახებ

თანამედროვე რეპროდუქციული ტექნოლოგიების მიერ წარმოქმნილი ყველაზე საკამათო ეთიკური დილემა შემდეგია: რა პირობებშია დასაშვები ქალებისთვის აბორტი? დებატი აბორტის შესახებ ასე ინტენსიური იმიტომაცაა, რომ იგი ეხმიანება ეთიკის ძირეულ საკითხებს, რაც ადვილად გადასაწყვეტი არ არის. მათ, ვინც „სიცოცხლის მომხრენი“ არიან, სჯერათ, რომ აბორტი ყოველთვის შეცდომაა, განსაკუთრებული შემთხვევების გარდა, ვინაიდან იგი მკვლელობის ტოლფასია. მათთვის ეთიკური საკითხი ყველა იმ ღირებულებაზე მაღლა დგას, რაც კი ადამიანს უნდა გააჩნდეს. ისინი, ვინც „არჩევანის მომხრენი“ არიან, თვლიან, რომ დედის კონტროლი საკუთარ სხეულზე – მისი უფლება იცხოვროს ღირსეულად – მისი უპირველესი საზრუნავი უნდა იყოს.

დებატს ძალადობის მრავალი ეპიზოდი მოჰყვა. შესაძლებელია თუ არა მისი გადაჭრა? სოციალური და სამართლის თეორიის ცნობილ თეორეტიკოსს რონალდ დვორკინს (1993) მიაჩნია, რომ ეს შესაძლებელია. იგი თვლის, რომ ამ ორ მხარეს შორის, ანუ იმათ შორის, ვინც „სიცოცხლის მომხრენი“ არიან და ვინც „არჩევანს“ ემხრობიან, შეთანხმების ძლიერი შესაძლებლობებია დაფარული, რაც იმედისმომცემია. ისტორიის ადრეულ პერიოდში, სიცოცხლეს შედარებით ნაკლები ფასი ჰქონდა. თუმცა, ამჟამად, ჩვენ გაცილებით მეტად ვაფასებთ ადამიანის სიცოცხლის ხელშეუხებლობას. ყოველი მხარე აღიარებს ამ ღირებულებას, თუმცა სხვადასხვაგვარად ესმით იგი; ერთნი უპირატესობას ბავშვის ინტერესებს ანიჭებენ, მეორენი – დედის ინტერესებს ითვალისწინებენ. თუ ორივე მხარეს დავარწმუნებთ, რომ ისინი საერთო ეთიკურ ღირებულებას იზიარებენ, დვორკინის აზრით, შესაძლებელი გახდება უფრო კონსტრუქციული დიალოგი.

სხეულის გამართული ფუნქციონირება: წარმოდგენები ჯანმრთელობაზე და ავადმყოფობაზე

ადამიანის სიცოცხლის ხელშეუხებლობა ის უპირველესი ღირებულებაა, რაც საფუძვლად უდევს ჯანდაცვის სისტემების განვითარებას თანამედროვე საზოგადოებებში. „ჯანმრთელობა“ და „ავადმყოფობა“ კულტურულად და

სოციალურად განსაზღვრული ტერმინებია. კულტურები ერთმანეთისგან განსხვავდება იმის მიხედვით, თუ რას არქმევენ ჯანმრთელს და ნორმალურს, როგორც ეს კვების დარღვევების შესახებ დისკუსიამ დაგვანახა. ყველა კულტურისთვის ცნობილია ჯანმრთელობისა და ავადმყოფობის ცნებების მნიშვნელობა, თუმცა ის, რაც ჩვენ ახლა მედიცინად მიგვაჩნია, დასავლური საზოგადოების ბოლო სამი საუკუნის განვითარების შედეგია. პრემოდერნულ კულტურებში, ოჯახი იყო ძირითადი ინსტიტუტი, რომელიც ავადმყოფობასა და უბედურ შემთხვევებს უმკლავდებოდა. ყოველთვის არსებობდნენ ინდივიდები, რომლებიც მკურნალობაში სპეციალიზდებოდნენ; იყვნებდნენ ფიზიკურ და მაგიურ სამკურნალო საშუალებებს; დღეს, მკურნალობის ეს ტრადიციული სისტემები შემორჩენილია არადასავლურ კულტურებში, მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. მაგალითად, აუროვედური მედიცინა (ტრადიციული მკურნალობა) ინდოეთში, დაახლოებით ორი ათასი წლის მანძილზე იყო გავრცელებული. იგი ეყრდნობოდა პიროვნების ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ასპექტების წონასწორობის თეორიას, რომელთა დისბალანსი იკურნებოდა დიეტით და ბალახეული საშუალებებით. ჩინური ხალხური მედიცინაც პიროვნების სრული ჰარმონიულობის კონცეფციას ეყრდნობა, რაც გულისხმობს ბალახეულის და აკუპუნქტურის გამოყენებას, რომლის ტექნიკა მდგომარეობს პაციენტის კანის ქსოვილის სტრატეგიულ ადგილებში ნემსების განთავსებაში.

თანამედროვე მედიცინამ ახალი თვალსაზრისი წარმოადგინა ავადმყოფობის შესახებ, რომელიც მის წარმოშობასა და მკურნალობას ფიზიკურ ბუნებასთან კავშირში ხედავს, და მას მეცნიერული ტერმინებით განმარტავს. სამედიცინო დიაგნოსტიკასა და მკურნალობაში მეცნიერული მიდგომების გამოყენება, თანამედროვე ჯანდაცვის სისტემის ძირითადი ნიშან-თვისებაა. სხვა, მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული მახასიათებელი, საავადმყოფოების შემოღებაა – ისეთი გარემოსი, სადაც სერიოზული დაავადებები იკურნება და ვითარდება სამედიცინო პროფესია, როგორც ორგანიზაცია, რომელსაც ეთიკის განსაზღვრული კოდექსი და მნიშვნელოვანი სოციალური ძალა გააჩნია. დაავადებისადმი მეცნიერული მიდგომა დაკავშირებულია მოთხოვნასთან, რომ სამედიცინო მომზადება სისტემატური და გრძელვადიანი იყოს; თვითნასწავლი მკურნალები გამორიცხულია. მიუხედავად იმისა, რომ პროფესიული სამედიცინო პრაქტიკა არ შემოისაზღვრება მხოლოდ

საავადმყოფოებით, საავადმყოფო უზრუნველყოფს გარემოს, სადაც ექიმებს, პირველყოფლისა, საშუალება აქვთ, უმკურნალონ და გამოიკვლიონ პაციენტების დიდი რიცხვი ისეთ გარემოში, სადაც თავმოყრილია სამედიცინო ტექნოლოგია.

შუა საუკუნეების ძირითადი დაავადებები იყო ინფექციური დაავადებები, როგორიცაა ტუბერკულოზი, ქოლერა, მალარია და შავი ჭირი. მეოთხედი საუკუნეში, შავმა ჭირმა ანუ „შავმა სიკვდილმა“ (რომელიც რწყილებით გავრცელდა, რომელთა გადამტანი ვირთხები იყვნენ) ინგლისის მოსახლეობის მეოთხედი გაწვიტა და დააცარიელა ევროპის დიდი ტერიტორიები. ახლა ინდუსტრიულ ქვეყნებში ინფექციური დაავადებები თითქმის აღარ იწვევს სიკვდილიანობას, ხოლო მრავალი მათგანი არსებითად განკურნებადია. სიკვდილიანობის მიზეზი ინდუსტრიულ ქვეყნებში უმთავრესად არაინფექციური დაავადებებია, როგორიცაა სიმსივნე და გულის დაავადებები. თუ პრემოდერნულ ქვეყნებში სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი დონე ჩვილ და პატარა ბავშვებში აღინიშნებოდა, დღეს ეს რიცხვი ასაკის მატებასთან ერთად იზრდება (მოსახლეობის ყოველწლიური სიკვდილიანობის პროპორციულობის მიხედვით).

მიუხედავად იმ პრესტიჟისა, რომელიც თანამედროვე მედიცინამ მოიპოვა, მეოცე საუკუნემდე, ჯანდაცვის გაუმჯობესება მხოლოდ სიკვდილიანობის დონის შემცირებით აღინიშნებოდა. ეფექტური სანიტარული პირობები, უკეთესი კვება, გაუმჯობესებული საკანალიზაციო სისტემები და საერთო ჰიგიენა უფრო შედეგიანი აღმოჩნდა, განსაკუთრებით ჩვილებისა და ბავშვების სიკვდილიანობის შემცირებაში. ახალმა პრეპარატებმა და წარმატებებმა ქირურგიაში, ასევე ანტიბიოტიკების გამოყენებამ, მნიშვნელოვნად ვერ შეამცირა სიკვდილიანობის დონე მე-20 საუკუნემდე. ანტიბიოტიკები, რასაც ბაქტერიული ინფექციების სამკურნალოდ იყენებდნენ, მისაწვდომი პირველად 1930-40-იან წლებში გახდა, ხოლო იმუნიზაცია (შრატების გამოყენება ისეთი დაავადებების საწინააღმდეგოდ, როგორიცაა პოლიომელიტი) კიდევ უფრო გვიან იქნა შემოღებული.

ჯანმრთელობა და ავადმყოფობა განვითარებულ ქვეყნებში

ინდუსტრიული ქვეყნების ფარგლებში, გასაოცარი განსხვავება შეინიშნება ძირითადი დაავადებების გავრცელების მხრივ. დასავლეთის ქვეყნებში,

სიკვდილიანობის დაახლოებით 70 პროცენტი განისაზღვრება დაავადების ოთხი ძირითადი ტიპით, ეს არის: სიმსივნე, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები, ინსულტები და ფილტვების დაავადება. ერთგვარი პროგრესია მიღწეული ამ დაავადებების მიზეზების დადგენაში და მათი მკურნალობის ეფექტურობაში; მაგრამ არც ერთი არ არის ბოლომდე განკურნებადი. თუმცა, ამ ოთხი დაავადების გავრცელების მასშტაბი მერყეობს ქვეყნების, რეგიონების და კლასების მიხედვით. ეს ცხადყოფს, რომ მათი გავრცელება კვებასა და ცხოვრების წესს უკავშირდება. ადამიანები, რომლებსაც უფრო მაღალი სოციოეკონომიკური პოზიცია უკავიათ, საშუალოდ, უფრო ჯანმრთელები, მაღლები და ძლიერები არიან, და უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე ისინი, რომლებსაც სოციალურ საფეხურზე დაბალი პოზიციები უკავიათ. ყველაზე მეტად ეს განსხვავება ჩვილებისა და ბავშვების სიკვდილიანობის რაოდენობაში ჩანს, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ღარიბი ადამიანების სიკვდილის რისკი ყველა ასაკში უფრო დიდია, ვიდრე უფრო უზრუნველყოფილი ადამიანებისა.

ამას მრავალი მიზეზი უწყობს ხელს. საზოგადოების უზრუნველყოფილ ნაწილში, ადამიანები უკეთესად იკვებებიან და სამედიცინო მომსახურების მეტი საშუალებებით სარგებლობენ. სამუშაო პირობებიც უშუალო ზეგავლენას ახდენს ჯანმრთელობაზე; ისინი, ვინც ოფისებში ან შინაურ პირობებში მუშაობენ, რაიმე დაზიანების ან საშიშ მასალასთან შეხების ნაკლები რისკის ქვეშ არიან. წარმოებაში მუშაობით გამოწვეული დაავადებების დადგენა ძნელია, ვინაიდან ყოველთვის არ შეიძლება განსაზღვრო, დაავადება სამუშაო პირობებით არის გამოწვეული თუ რაიმე სხვა მიზეზით. თუმცა, სამუშაოსთან დაკავშირებული ზოგიერთი დაავადება კარგად არის დადგენილი: ფილტვების დაავადება გავრცელებულია მეშახტეებში, რაც გამოწვეულია მტვრის შესუნთქვით; ასბესტის ხმარებასთან დაკავშირებულმა სამუშაომ აჩვენა, რომ იგი ზოგიერთი სახის სიმსივნეს იწვევს.

ჯეიკ ნეიმანმა ახლახანს გამოიკვლია ჯანმრთელობის აშკარა კავშირი ეკონომიკურ უთანასწორობასთან. იგი იმასაც განიხილავდა, თუ როგორი სტრატეგია შეიძლებოდა ყოფილიყო საუკეთესო, საზოგადოებაში უღარიბესი ჯგუფების ჯანმრთელობის გასაუმჯობესებლად. მრავალ სხვადასხვა ქვეყანაში მონაცემების შესწავლის შედეგად, მან დაასკვნა, რომ შემოსავლის თვალსაზრისით

უღარიბეს 20 პროცენტს შორის, სიკვდილიანობა 1,5 - 2,5-ჯერ მაღალი იყო, ვიდრე იმ 20 პროცენტში, ვისაც სათანადო შემოსავალი ჰქონდა. შემცირების ნაცვლად, ეს კონტრასტი უფრო იზრდება. იგივე შეიძლება ითქვას სიცოცხლის ხანგრძლივობის შესახებ – ესაა ასაკი, სადამდე სიცოცხლესაც ინდვიდი მოელის დაბადებისას.

როგორ შეიძლება წინ აღვუდგეთ სიღარიბის ზეგავლენას ჯანმრთელობაზე? ერთ-ერთი საშუალებაა ჯანმრთელობის შესწავლისა და ავადმყოფობის პრევენციის ფართო პროგრამები. თუმცა ამგვარი პროგრამები უკეთ მუშაობს უფრო შეძლებულ, კარგად განსწავლულ ჯგუფებში, და ნებისმიერ შემთხვევაში, მხოლოდ პატარა ცვლილებები შეაქვს სამუშაო რეჟიმში. ჯანმრთელობის მომსახურების მეტი ხელმისაწვდომობა დაგვეხმარება, თუმცა მაინც შეზღუდული ხარისხით. ნეიმანს მიაჩნია, რომ ერთადერთი რეალურად ეფექტური პოლისი, თავად სიღარიბის დაძლევაა, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის შემოსავლის სხვაობის შემცირებით (Najman 1993).

ავადმყოფობა, როგორც სტიგმა: შიდსის გავლენა

არის დაავადებები, რომლებიც უფრო მეტად მატერიალურად უზრუნველყოფილ ჯგუფებში გვხვდება, ვიდრე ღარიბებს შორის. მაგალითად, ანორექსია უფრო ხშირად მაღალი სოციოეკონომიკური მდგომარეობის ადამიანთა დაავადებაა. იგივე შეიძლება ითქვას შიდსის შესახებ (იმუნოდეფიციტური სინდრომი), ყოველ შემთხვევაში, ბრიტანეთში და სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში.

შიდსი იდუმალებით მოცული დაავადებაა, რომელიც არსაიდანაა მოსული, და რომელიც ჯანმრთელობის მთავარ საფრთხედ იქცა ბოლო ოცდახუთი წლის განმავლობაში. შიდსი ანგრევს სხეულის იმუნურ სისტემას; იგი თავისთავად არ იწვევს სიკვდილს, მაგრამ დაზარალებული საბედისწერო დაავადებების მსხვერპლი ხდება. ყოველ ადამიანს, რომელიც ინფიცირებულია აივ ვირუსით, (ადამიანის იმუნოდეფიციტის ვირუსი), ადრე თუ გვიან შიდსი უვითარდება. მიჩნეულია, რომ შიდსი გადაეცემა ან უშუალოდ სისხლით (რაც სისხლის გადასხმისას ან ნარკოტიკების მოხმარებისას ხდება, როცა ნარკომანები საერთო ნემსით სარგებლობენ), ან სქესობრივი ურთიერთობით (სპერმის ან ვაგინალური სეკრეციის საშუალებით).

არავინ იცის, უკავშირდება თუ არა შიდსის წარმოშობა ბუნების სოციალიზაციას, როგორც გარესამყაროში ადამიანის ჩარევის გაუთვალისწინებელ შედეგს. თუმცა, ზოგიერთს ასეც მიაჩნია. მაგალითად, იყო მოსაზრებები, რომ დაავადება, შესაძლოა, ყოფილიყო ბაქტერიოლოგიური იარაღის ფორმებზე ექსპერიმენტის შედეგი, რამაც მოულოდნელად სასიკვდილო ვირუსი წარმოშვა. სხვებს მიაჩნიათ, რომ შიდსი და ადამიანის იმუნოდეფიციტის ვირუსი დიდი ხანია ჩვენს ირგვლივაა, შესაძლოა, საუკუნეების მანძილზე, მსოფლიოს გარკვეულ ნაწილებში. ამ თეორიის მიხედვით, სიმპტომები, რომლებიც ახლა შიდსის სიმპტომებად მიიჩნევა, შესაძლოა, ადრე სხვა დაავადებებში ეშლებოდათ.

შიდსის გამორჩეული მახასიათებელი, სხვა დაავადებების უმრავლესობასთან შედარებით, ის არის, რომ იგი სქესობრივი ურთიერთობით გადაიცემა. დაავადება, თავდაპირველად, ჩრდილოეთ ამერიკაში დაფიქსირდა, მამაკაცი ჰომოსექსუალების ჯგუფებში და როგორც მედიკოს მკვლევართა შორის, ასევე საზოგადოების თვალში, იგი ჰომოსექსუალების დაავადებად იყო მიჩნეული. შიდსი საზოგადოებამ ადრეულ 1980-იან წლებში გააცნობიერა, როდესაც ჩანდა, რომ მრავალი მიკერძოებული განწყობა ჰომოსექსუალობის მიმართ ინგრეოდა. თუმცა, ჰომოსექსუალიზმის მოწინააღმდეგეები და, განსაკუთრებით, ზოგიერთი რელიგიური ჯგუფი, თავიანთ მტრულ დამოკიდებულებას ამ დაავადების არსებობით ამართლებდნენ. იმ აზრმა, რომ შიდსი ღმერთის მიერ გამოგზავნილი უბედურებაა გარყვნილების დასასჯელად, თავისი გამოხატულება ზოგიერთ რესპექტაბელურ სამედიცინო გამოცემებშიც ჰპოვა. ერთ-ერთი სამედიცინო ჟურნალის სარედაქციო კოლეგია სვამდა შეკითხვას: „ამჟამად გავრცელებული უწესრიგობის მდგომარეობაში, შეგვეძლება თუ არა დავინახოთ, წმინდა პავლეს ქადაგების აღსრულება: „მათი ცოდვებისათვის სასჯელის ჯეროვანი მიზღვა?“ (Altman 1986).

შიდსის სწრაფი გავრცელება, ეჭვგარეშეა, გარკვეულწილად, იმითაც იყო გამოწვეული, რომ გვი სუბკულტურებს სულ უფრო მეტი შესაძლებლობები ჰქონდათ შეხვედრებისთვის როგორც ჩრდილოეთ ამერიკაში, ასევე ბევრ სხვა ადგილას. ფაქტობრივად, თავდაპირველად, შიდსი გვი მოსახლეობის სოლიდური წილით გამორჩეული, ამერიკის უდიდესი ქალაქებით შემოისაზღვრებოდა. პრესის სათაურები უბიძგებდა საზოგადოებრივი განწყობის ფორმირებას: „მედიცინის მკვლევარები შეაშფოთა ჰომოსექსუალიზმის ეპიდემიამ“ (Philadelphia Daily News, 9

August 1982); იყო გეი – ჯანმრთელობისთვის საშიშია“ (Saturday Evening Post, October 1982); „გეი უბედურება კანადაშიც მოვიდა“ (Toronto Star). ჟურნალი Us გვამცნობდა, „მამაკაცი ჰომოსექსუალები უკვე აღარ არიან ისეთი გეები.“ იმ დროს, უკვე ცნობილი იყო, რომ შეერთებულ შტატებში შიდსით დაავადებულთა მესამედი არ იყო ჰომოსექსუალი, თუმცა, თავდაპირველ პუბლიკაციებში ეს ფაქტი უგულებელყოფილი იყო.

1985 წელს, როდესაც კინომსახიობი როკ ჰადსონი შიდსით გარდაიცვალა, მსოფლიო პრესა, მეტწილად, მისი დაავადების ხასიათმა კი არ გააოცა, არამედ ფაქტმა, რომ მამაკაცური ვაჟკაცობის სიმბოლო, ჰომოსექსუალი იყო. იმის მაგივრად, რომ დაავადების მიზეზი კონკრეტულ ვირუსში მოექცნათ, მკვლევარი მედიკოსები შეეცადნენ მისი წარმოშობა გეი პრაქტიკის სპეციფიკურ ასპექტებში აღმოეჩინათ. იმის მიკვლევა, რომ შიდსი ჰეტეროსექსუალური კონტრაქტებითაც შეიძლება გავრცელდეს, მოვლენების გადაფასება გამოიწვია; ამის ყველაზე ცხადი მტკიცებულება აფრიკის კონტინენტიდან მოვიდა, სადაც შიდსი ფართოდ იყო გავრცელებული და არ იყო აუცილებლობით დაკავშირებული მამაკაცების ჰომოსექსუალიზმთან. „გეი უბედურება“ პრესის მიერ მალე ახლიდან იქნა განმარტებული, როგორც „ჰეტეროსექსუალური კომმარი.“

შიდსის საშიშროება, შესაძლებელია, სექსუალური ქცევის მრავალ ფორმაზე ახდენდეს ზეგავლენას. ჰომოსექსუალურ ერთობებში უკვე შეიმჩნევა მნიშვნელოვანი ცვლილებები; რადიკალურად შემცირდა შემთხვევითი სექსუალური კავშირები. ზოგიერთი ყველაზე მეტად გავრცელებული ჰომოსექსუალური პრაქტიკა, პარადოქსულია, მაგრამ ყველაზე მეტად უსაფრთხო გახდა. მაგალითად, სადო-მაზოხისტური პრაქტიკა, რაც პარტნიორისთვის დისკომფორტისა და ტკივილის მიყენებას გულისხმობს, უსაფრთხო გახდა, ვინაიდან ის არ შეიცავს უშუალო გენიტალურ კონტაქტს. დიდება, რომლის წინაშე მამაკაცთა გეი ერთობები დგას, „უსაფრთხო სექსის“ პროცედურების შექმნაა, მიუხედავად განახლებული შეტევებისა გეი ერთობების მიმართ.

შიდსი და ჰეტეროსექსუალური მოსახლეობა

სამედიცინო თვალსაზრისით, შიდსი მოძრავი სამიზნეა, ახალი და მოუხელთებელი. სამედიცინო ცოდნა ამ დაავადების შესახებ ძალზე სწრაფად ძველდება. დღესდღეობით იგი გლობალურ ეპიდემიად იქცევა. აივ ვირუსით ინფიცირებულების რეალური რიცხვი უცნობია, თუმცა ყველაზე მოკრძალებული გამოანგარიშებით, მთელს მსოფლიოში თითქმის 13 მილიონია (იხ. დიაგრამა 6.1).

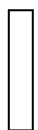
დიაგრამა 6.1. შიდსი: მზარდი საშიშროება

წყარო: Michael Kidron and Ronald Segal. *The State of the World Atlas*, 5th edn, 1995.

შიდსის ვირუსთან დაკავშირებული სიკვდილიანობა ზრდასრულებში

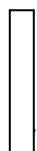
შიდსის ვირუსით ინფიცირებული ზრდასრულები

2 მლნ.

1994 წლისთვის

8 მლნ.

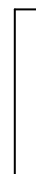
2000 წლისთვის

13-14 მლნ.

1994 წლისთვის

20 მლნ.

2000 წლისთვის

აქედან, დაახლოებით 500 000 მოდის ევროპაზე, თითო მილიონი – ჩრდილო ამერიკასა, ლათინურ ამერიკასა და კარიბის აუზის კუნძულებზე, და 8 მილიონზე მეტი – აფრიკაზე. ეპიდემიის ძირითადი გავრცელება სულ უფრო ფეხს იკიდებს, ვინაიდან დროთა განმავლობაში აივ (იმუნოდეფიციტის ვირუსი) ინფექცია სრული სახის შიდსად ყალიბდება. დღეს მსოფლიოში აივ ინფექციით დაავადებული ადამიანების უმეტესობა ჰეტეროსექსუალებია; ჰეტეროსექსუალური გზით გადადებული დაავადების შეფარდება ჰომოსექსუალური გზით გადადების შემთხვევებთან, არის ოთხი ერთთან.

მსოფლიო ჯანმრთელობის ორგანიზაციის შეფასებით, 2000 წლისთვის 30 მილიონზე მეტი ზრდასრული და 10 მილიონზე მეტი ბავშვი იქნება ინფიცირებული.

იმ ფაქტმა, რომ თავდაპირველად შიდსი, უმეტესად ჰომოსექსუალთა შორის გავრცელდა, ხელი შეუწყო მათ მიმართ მტრული განწყობის განახლებას. თუმცა,

ახალი და ისეთი საშინელი დაავადება, როგორც შიდსია, შიშსა და მტრულ განწყობას ამისგან დამოუკიდებლად იწვევს. ამის მაგალითი ფილმ „ფილადელფიაშია“ წარმოდგენილი, სადაც შიდსით დაავადებული, რომლის როლსაც ტომ ჰენკსი ასრულებს, კარგავს სამუშაოს მას შემდეგ, რაც მისი დამქირავებლები შეიტყობენ მისი დაავადების შესახებ. იგი სამსახურიდან დათხოვნილია არა იმისთვის, რომ იგი ჰომოსექსუალია, არამედ იმ აღშფოთების გამო, რასაც მისი ავადმყოფობა იწვევს. ფილმი ასახავს მის მედგარ ბრძოლას უსამართლო დათხოვნის გამო.

შიდსი ისეთი დაავადების მაგალითია, რომელიც **სტიგმად** აღიქმება. სტიგმა ისეთი მახასიათებელია, რაც ინდივიდს ან ადამიანთა ჯგუფს აცალკევებს მოსახლეობის უმრავლესობისგან, და რის შედეგადაც, ინდივიდის ან ადამიანთა ჯგუფის მიმართ ეჭვითა და მტრული განწყობით არიან დამუხტულნი. დაავადების უმეტესი ფორმები თანაგრძნობას იწვევს დანარჩენ ადამიანებს შორის. თუმცა, როდესაც დაავადება უჩვეულო ინფექციის მატარებლად ითვლება, ან სირცხვილისა და უღირსობის ნიშნად აღიქმება, ამ სენით დაავადებულები, შესაძლოა, უარყოფილ იყონ „ჯანმრთელი“ მოსახლეობის მიერ. ასე იყო შუა საუკუნეებში კეთრით დაავადებული ადამიანების მიმართ, რომლებიც ღმერთის მიერ დასჯილ ცოდვილებად ითვლებოდნენ, და ამიტომ აიძულებდნენ მათ, განცალკევებულად ლეპროზორიუმებში ეცხოვრათ. რა თქმა უნდა, ნაკლებად მკაცრ ფორმებში, მაგრამ შიდსი დღესაც იწვევს ამგვარი დადღასმულობის შეგრძნებას – იმ ფაქტის მიუხედავად, რომ კეთრისგან განსხვავებით, დაავადების გადაცემის საშიშროება, ჩვეულებრივ, ყოველდღიურ სიტუაციებში თითქმის არ არსებობს.

შიდსის სამკურნალო ეფექტური საშუალება არ არსებობს, თუმცა ზოგიერთი პრეპარატი, ჩანს, ანელებს მის პროგრესს. მიუხედავად იმისა, რომ პიროვნებას, რომელიც აივ ვირუსის მატარებელია, შეიძლება წლების მანძილზე არ განუვითარდეს შიდსი, როდესმე დაავადება გამჟღავნდება და მისი განაჩენი სიკვდილია. მისი შედეგი განსაკუთრებით ტრაგიკულია, ვინაიდან იგი ყველაზე მეტად ახალგაზრდების ჯგუფებშია გავრცელებული. ამ თვალსაზრისით, ის არ ჰგავს დღეს ინდუსტრიულ ქვეყნებში გავრცელებულ სხვა მომაკვდინებელი დაავადებებს, რომლებიც უმთავრესად ხანშიშესულთა ჯგუფებს აყენებს დარტყმას.

დაბერება და ავადმყოფობისადმი მიდრეკილება არავითარ შემთხვევაში არ არის სინონიმური, როგორც ეს მოცემული თავის ბოლოს გამოჩნდება. თუმცა, მას შემდეგ, რაც ისეთი ინფექციური დაავადებები, როგორიცაა ქოლერა და ტუბერკულოზი, დაძლეული იქნა ინდუსტრიულ ქვეყნებში, ჯანდაცვის სისტემები, ძირითადად, ორიენტირებულია იმ დაავადებებთან ბრძოლაზე და მათ მკურნალობაზე, რომლებიც ასაკოვანი ადამიანებისთვის უფრო ჩვეულია. მომდევნო ნაწილში უფრო დაწვრილებით განვიხილავთ ჯანმრთელობის დაცვის სისტემებს და განსაკუთრებულ ყურადღებას გავამახვილებთ ჯანდაცვის სისტემებზე ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში. შემდეგ კი უშუალოდ დაბერების პრობლემას შევეხებით.

ჯანდაცვის სისტემები

ჯანდაცვა გაერთიანებულ სამეფოში

თითქმის ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანას, შეერთებული შტატების გამოკლებით, აქვს საზოგადოებრივად უზრუნველყოფილი სამედიცინო მომსახურება. მაგალითად, ინგლისში ნაციონალური ჯანმრთელობის სამსახური (NHS) 1948 წელს დაფუძნდა. მისი დაფუძნების განმსაზღვრელი პრინციპი იყო, რომ ჯანდაცვის ხელმისაწვდომობა უნდა ემყარებოდეს უფრო სამედიცინო საჭიროებას, ვიდრე გადახდის უნარს.

ნაციონალური სამედიცინო სამსახური (NHS) ცენტრალური მთავრობის წლიური შემოსავლითაა დაფინანსებული, რაც წლიური ბეგარის ნაწილს წარმოადგენს. საერთო პროფილის ექიმი-პრაქტიკოსის (GP) მონახულება და საავადმყოფოს მკურნალობა ყველა მომხმარებლისთვის უფასოა. ექიმის მიერ რეცეპტებით გაცემული წამლები თავდაპირველად უფასო იყო, თუმცა არსებული მთავრობის მიერ შემოღებულ იქნა ნაწილობრივი გადასახადის სისტემა. როდესაც NHS-მა პირველად შემოიღო *საზოგადოებრივი ჯანდაცვა*, მედიკოსთა ზეწოლის შედეგად და ასევე სხვა მოსაზრებებით, ძალაში დარჩა *კერძო ჯანდაცვა*. მაშინ როდესაც ექიმი-პრაქტიკოსების უმეტესობა მუშაობს მხოლოდ ნაციონალური ჯანდაცვის სისტემისთვის (NHS), კონსულტანტების დიდი წილი ასევე კერძო

პრაქტიკითაც არის დაკავებული. არსებობს ზოგიერთი კერძო საავადმყოფო და ჯანდაცვის მომსახურება, იმ პერსონალთან ერთად, რომელიც მხოლოდ კერძო სექტორს განეკუთვნება; მათი დაფინანსება და მომსახურების გადასახადი ხშირად ჯანმრთელობის დაზღვევის კერძო პროგრამებთან არის დაკავშირებული. თუმცა, ამგვარი პროგრამების მონაწილე მხოლოდ მოსახლეობის უმცირესობაა.

საერთო პროფილის ექიმებს ძირითადი როლი აკისრიათ პაციენტების წარსადგენად ამა თუ იმ სპეციალიზებული სამედიცინო მკურნალობისთვის. ბრიტანეთის საშუალო მოქალაქე, საერთო პროფილის ექიმთან, წელიწადში დაახლოებით ოთხჯერ მიდის ვიზიტად. საერთო პროფილის ექიმები უშუალოდ მკურნალობენ მთელი დაავადებების 90 პროცენტს; ყოველ საერთო პროფილის ექიმს დარეგისტრირებული პაციენტების მთელი „სია“ აქვს, რომლებიც მასზე არიან მიწერილი (ზოგჯერ მათი რიცხვი NHS-ის მიერ დადგენილი რიცხვის მაქსიმუმს აღწევს). პაციენტებს, რომლებიც მიწერილი არიან საერთო პროფილის ექიმთან, უფლება არა აქვთ უშუალოდ მიმართონ სპეციალისტებს; ეს პრაქტიკოსის გადასაწყვეტი საქმეა. იმის გამო, რომ სპეციალისტებს არ შეუძლიათ საკუთარი თავის წარდგენა, კერძო კონსულტაციებზე მათთან მისვლაც კი არ არის ადვილი, საერთო პროფილის ექიმის დასტურის გარეშე.

ძირითადი ერთეული, რომელიც დღეს ნაციონალური ჯანდაცვის სისტემას მართავს, ჯანმრთელობის საოლქო ხელისუფლებაა (DHA). იგი შედგება ადგილობრივი მთავრობის წარმომადგენლების, მედიკოსების და არაპროფესიონალი ადამიანებისგან, რომლებიც ადგილობრივი ინტერესთა ჯგუფების და ნებაყოფლობითი ასოციაციების წარმომადგენელი არიან. პრინციპში, DHA-მ უფრო ფართო ერთობის სტრუქტურა უნდა ასახოს, როგორცაა კლასი და ეთნიკური წარმომადგენლობა, თუმცა პრაქტიკაში ისინი უფრო საშუალო კლასის დამცველები არიან. სამედიცინო პროფესიის ადამიანების ყოფნა DHA-ში, მათი სპეციალიზებული ექსპერტიზის აუცილებლობით არის გამართლებული. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ამ სიტუაციას ვერ ნახავთ ადგილობრივი მთავრობის სხვა სფეროებში, სადაც მოსამსახურეებს კანონით ეკრძალებათ, მხარი დაუჭირონ კომიტეტების არჩევას საკუთარი ორგანიზაციების ფარგლებში (Kingdom 1991).

1989 წელს, კონსერვატული მთავრობის მიერ წარმოდგენილმა თეორმა წიგნმა NHB-ის შესახებ, წარმოადგინა ძირითადი ცვლილებები ჯანმრთელობის

მომსახურებაში. ყურადღება გამახვილებული იყო ბიუროკრატიაზე, უფრო ძლიერ „შიდა კონკურენციაზე“ და უფრო ფართო სამენეჯერო ქმედითუნარიანობაზე. ადგილობრივ მოთხოვნებზე დაფუძნებული ადგილობრივი მენეჯმენტი, რასაც რეფორმა გულისხმობდა, ეფექტურობის საუკეთესო გარანტია იყო. ჯანმრთელობის სფეროს უნდა მიეცეს მეტი თავისუფლება მაღალი სამთავრობო სტრუქტურების ზედამხედველობისგან. NHS ორგანიზაციები უნდა გახდნენ მრეწველობაში გაჩენილი „მოქნილი ფირმების“ მსგავსნი (იხ. თავი 12, „სამუშაო და ეკონომიკური ცხოვრება“).

ერთ-ერთი ყველაზე მეტად სადავო ინოვაცია კერძო საავადმყოფოებს შეეხებოდა, რომელთაც თვითმმართველობაზე გადასვლა შეეძლოთ. ამ პროექტის მიხედვით, საავადმყოფოებს ავტონომიური დაფინანსება უნდა ჰქონოდათ. მათ შეეძლოთ, შეეცვალათ საერთო შეთანხმებული ხელფასის დონე, კომერციული წყაროებით გაეზარდათ კაპიტალი და შეექმნათ ნამატი. როგორც ეს 1996-ში მოხდა, ბევრმა დიდმა საავადმყოფომ იგივე გზა აირჩია, ხოლო დანარჩენები ცდილობდნენ, მათთვის მიეხატათ. თუმცა, ამ საქმის კრიტიკოსები აცხადებენ, რომ ამგვარი საავადმყოფოები მხოლოდ უფრო მდიდარ რაიონებშია წარმატებული, რომ ისინი არააუცილებელ ძვირადღირებულ აღჭურვილობას იძენენ, რომელიც შეიძლება მეზობელ საავადმყოფოებსაც ჰქონდეს, და მათ, შესაძლოა, უარი განაცხადონ იმ პაციენტების მიღებაზე, რომელთა მკურნალობა ძვირი დაუჯდებათ (Mohan 1991).

როგორც ჯანდაცვის უმეტესი ასპექტის შემთხვევაში, NHS-ის რეფორმების შეფასებაც ადვილი არ არის. მისი შედეგები კომპლექსურია; რეფორმების შესახებ მცირე კვლევები თუ ჩატარებულა და გრძელვადიანი შედეგები მრავალ წელს მოითხოვს შეფასებისთვის. უფრო მეტიც, რეფორმები ორგანიზაციული ცვლილებების ფართო სპექტრს გულისხმობს. მოცემულ მტკიცებულებაზე დაკვირვებით, ჯულიან ლე გრანდი ასკვნის, რომ არსებობს იმის პოტენციალი მაინც, რომ რეალური წარმატება იყოს მიღწეული პაციენტის მოვლის ხარისხსა და ეფექტურობაში. მას მიაჩნია, რომ NHS-ის სხვადასხვა სექტორებს შორის კონკურენტულობის წარმოჩენამ, შესაძლოა, უფრო მეტად წარმატება მოიტანა, ვიდრე უარყოფითი შედეგები (Le Grand 1994).

წარწერა ნახატზე. ექიმი აღარ მოდის. ის ამბობს, რატომ არ შეუვლიდი მას, როცა უკეთ გრძნობ თავს?

ჯანდაცვა შეერთებულ შტატებში

შეერთებულ შტატებში, ყოველ წელს, უამრავი ფული იხარჯება ჯანდაცვაზე – ფაქტობრივად, მთლიანი გასავლის უფრო მაღალი წილი, ვიდრე რომელიმე სხვა ქვეყანაში (იხ. ცხრილი 6.1). ამერიკული სამედიცინო მომსახურება, ძირითადად, კერძო სადაზღვევო პროგრამებს ეყრდნობა, რასაც სამთავრობო პროგრამებიც ემატება – სამედიცინო მზრუნველობა მოხუცებისთვის და სამედიცინო დახმარება ღარიბთათვის. შეერთებულ შტატებში, ჯანდაცვის სისტემა გაცილებით მეტად დანაწევრებული და მრავალფეროვანია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, სადაც მთავრობის მიერ მართული ნაციონალური ჯანმრთელობის პროგრამები არსებობს. მაგალითად, შეერთებულ შტატებში, საავადმყოფოებს ფლობს ფედერალური ან შტატის მთავრობები, ქალაქის ან ადმინისტრაციის ხელისუფლება, კერძო ორგანიზაციები, რელიგიური ორდენები, ნებაყოფლობითი ჯგუფები, ან მათი ერთგვარი კომბინაცია.

მიუხედავად, ქვეყნის კეთილდღეობის მაღალი დონისა და იმ უდიდესი ფულისა, რაც ჯანდაცვის ინდუსტრიაზე იხარჯება, ჯანმრთელობის ინდექსების თანახმად, შეერთებულ შტატებს არა აქვს საუკეთესო მაჩვენებლები. მაგალითად, ქვეყანა საკმაოდ დაბალ ადგილზეა მოსახლეობის ფიზიკური უზრუნველყოფის საერთო მაჩვენებლებით: სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობითა და ბავშვთა სიკვდილიანობით. ევროპის უმეტეს ქვეყნებში სიცოცხლის ხანგრძლივობა უფრო მაღალია და ბავშვთა სიკვდილიანობა – უფრო დაბალი. ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ შეერთებულ შტატებში 37 მილიონ ადამიანს არა აქვს კერძო სამედიცინო დაზღვევა და, ფაქტობრივად, ხელი არ მიუწვდება საზოგადოებრივ ჯანდაცვაზე.

ამერიკული ჯანდაცვის სისტემის ლოგიკა ეფუძნება იდეას, რომ კონკურენცია წარმოქმნის ყველაზე იაფ მომსახურებას, ვინაიდან ის საშუალებას აძლევს მომხმარებელს, ეძებოს და აირჩიოს. ამ პოზიციის სისუსტე კარგად არის ცნობილი. მომხმარებელს არ შეუძლია იაროს და აირჩიოს, როდესაც იგი ავად არის, და მას არ ძალუძს ტექნიკური თვალსაზრისით შეაფასოს შეთავაზებული

მომსახურება. იმათ, ვისაც შესაბამისი რესურსი არა აქვს, შეზღუდულია სამედიცინო მომსახურების მიღებაში. შეძლებულ ადამიანებს უფრო ხშირად შეუძლიათ მიიღონ შესაბამისი სამედიცინო დახმარება. ადამიანები, რომლებსაც სრული სამედიცინო დაზღვევა აქვთ, ნაკლებად ეძებენ უფრო იაფ მომსახურებას. შედეგად, ვიდრე ჯანდაცვის სისტემას, რომელიც ძვირადღირებულია ჯანმრთელობის მიღწეულ ღონესთან შედარებით და რომელსაც სერიოზული ხარვეზები აქვს მოსახლეობის სრული სამედიცინო მომსახურების თვალსაზრისით.

შეფასება

ჯანდაცვის პროგრამების შეფასებას, საბოლოოდ, გარკვეულ ძირეულ შეკითხვებამდე მივყავართ, რომლებიც პასუხგაცემული უნდა იყოს. ჩვენ კოლექტიურად უნდა მივიღოთ ზოგიერთი ძირითადი გადაწყვეტილება. მაგალითად, აქვს თუ არა მნიშვნელობა პაციენტის ასაკს? რომელს უნდა მოვანდომოთ მეტი ძალისხმევა, მოხუცის თუ ახალგაზრდის სიცოცხლის გადარჩენას? შეიძლება თუ არა ჯანმრთელობის და გარეგნობის ზოგიერთი ასპექტი უფრო მნიშვნელოვნად იქნეს კლასიფიცირებული, ვიდრე დანარჩენი? თუ ასეა, რა არის ამის მიზეზი? ამ შეკითხვებზე პასუხი ადვილი არ არის. ბრიტანეთში და სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში, მომავალი, სავარაუდოდ, ძვეს იმ ინიციატივებში, რომლებიც უნდა განხორციელდეს არა ფასთან დაკავშირებით, არამედ არსებული პრაქტიკის ამაღლების მიმართ: დაავადების მკურნალობა „უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე“ პრინციპის გარეშე, პრევენციული მედიცინის მიმართულებით, და ასევე, ცხოვრების უფრო ჯანმრთელი პირობების შესაქმნელად.

ცხრილი 6.1. სიცოცხლის ხანგრძლივობა, ჯანმრთელობა და
მატერიალური კეთილდღეობა

ქვეყნები სიცოცხლის ხანგრძლივობის რიგითობის მიხედვით	რიგითობა მსოფლიოში	სიცოცხლის ხანგრძლივობა დაბადებისას, 1992, წლების მიხედვით	მთლიანი გასავალი ჯანმრთელობაზე GDP-ის %	ჯანმრთელობაზე გასავალი, ერთ სულ მოსახლეზე, 1991 (აშშ დოლარი)
იაპონია	1	78,6	6,8	1,171
შვედეთი	4	77,7	8,8	2,372

ესპანეთი	5	77,4	6,5	877
საბერძნეთი	6	77,3	4,8	274
კანადა	7	77,2	9,9	1,847
ნიდერლანდები	8	77,2	8,7	1,664
ავსტრალია	11	76,7	8,6	1,446
საფრანგეთი	12	76,6	9,1	1,912
ისრაელი	13	76,2	4,2	509
გაერთიანებული სამეფო	14	75,8	6,6	1,003
გერმანია	17	75,6	9,1	1,782
შვედეთი შტატები	18	75,6	13,3	2,932
ირლანდია	22	75,0	8,0	886

წყარო: მსოფლიო ბანკი, მსოფლიო განვითარების ანგარიში 1994; ჯანმრთელობაზე მთლიანი დანახარჯის მონაცემები GDP-ის % მიხედვით, იგივე იყო 1996; იხილეთ The Economist, The Pocket World in Figures, 1996.

ჯანმრთელობა და გარემო

ჩვენი ჯანმრთელობა უშუალო კავშირშია ჩვენს ირგვლივ არსებულ გარემოსთან, როგორც ლოკალურ, ასევე გლობალურ დონეზე. ზუსტად არავინ იცის, თუ რამდენად არის დაკავშირებული ჯანმრთელობისა და ავადმყოფობის შემთხვევები იმ საშიშროებებთან, რაც ამჟამად გლობალურ ეკოსისტემასთანაა დაკავშირებული; თუმცა, გარემოს ცვლილებების ზოგიერთი ფორმა ნამდვილად წარმოშობს საშიშროებას ჯანმრთელობისთვის. ამიტომ გარემოს დაცვა პრევენციული მედიცინის მნიშვნელოვანი ნაწილია.

მაგალითისთვის ავიღოთ ქალაქის სმოგი, რომელსაც უმთავრესად მანქანის გამონაბოლქვი იწვევს. სმოგი ლონდონისთვის მუდმივი პრობლემაა, ისევე როგორც სხვა ევროპული და ამერიკული ქალაქებისთვის.

დიდი ხნის განმავლობაში ითვლებოდა, რომ ჰაერის დაბინძურებას მავნე ზემოქმედება მხოლოდ ასთმითა და ემფიზემით დაავადებულებზე აქვს – განსაკუთრებით ბავშვებზე. ახლა მიაჩნიათ, რომ ფილტვის ფუნქციის შესუსტება და სხვა რესპირატორული პრობლემები, შესაძლოა, ნებისმიერ ზრდასრულს შეექმნას, როდესაც ჰაერის ხარისხი სტანდარტულზე დაბლა იწევს. რა შეიძლება გაკეთდეს ამ შემთხვევაში? ერთადერთი შესაძლებელი გადაწყვეტილებაა, მოვსპოთ

მანქანის მსუთავი გამონაბოლქვი და მთლიანად გადავერთოთ ელექტრო სატრანსპორტო საშუალებებზე.

თუმცა, თანამედროვე ეკონომიკა თითქმის მთლიანადაა დამოკიდებული საავტომობილო და მასთან დაკავშირებულ მრეწველობასთან, საჭირო იქნება ძირეული სოციალური ცვლილებები უფრო სუფთა და ჯანმრთელი გარემოს შესაქმნელად. მანქანების გამონაბოლქვის პრობლემა და ჰაერის დაბინძურება მხოლოდ ერთია გარემოს დაცვის პრობლემების ჩამონათვალში. ერთი ცნობილი გამონათქვამის მიხედვით, „ბოლო 40 წლის მანძილზე, მას შემდეგ, რაც გლობალურმა განვითარებამ რეალურად წაიწია წინ, ბიოსფეროს მყიფე სტრუქტურას მეტი ზიანი მიადგა, ვიდრე წინა ორი-სამი მილიონი წლის მანძილზე“ (Goldsmith 1988) . როს ჰიუმ ჰოლს მიაჩნია, რომ ჯანდაცვის სისტემები, ფაქტობრივად, უნდა მიეზღოს გარემოს დაცვას:

ერთი მხრივ, ჩვენ გვყავს გარემოს დამცველები, რომლებიც დეტალურად იკვლევენ დედამიწის ეკოლოგიის თანდათანობით დაკნინებას; მეორე მხრივ, გვყავს მედიცინის ავტორიტეტები, რომლებიც ვერ ხედავენ ამ დაკნინებას... [ამ მომენტში] ჩვენ, ჯანმრთელობისთვის საშიშროების იდენტიფიცირებას ვახდენთ და მასთან დაკავშირებულ მკურნალობას. ამ მიდგომის საპირისპიროდ, პრევენციული მეთოდი ნაკლებად არის დაინტერესებული მიზეზ-შედეგობრივი ჯაჭვის განსაკუთრებული მტკიცებულების იდენტიფიცირებით. ჩვენ უბრალოდ ვამბობთ, რომ ზუსტად არ ვიცით, რა შედეგები მოაქვს ჯანმრთელობისთვის ნებისმიერ ზეგავლენას გარემოს მხრიდან, ამიტომ ჩვენ არ დავანაგვიანებთ გარემოს ტოქსიკური ნარჩენებით და არ დავანგრევთ ეკოსისტემის ციკლს (Hall 1990).

ჯანმრთელობა და დაბერება

ჯანდაცვის რეფორმის პრობლემები არ შეიძლება განცალკევებული იყოს იმ ფაქტიდან, რომ ჩვენ დაბერებულ საზოგადოებაში ვცხოვრობთ, სადაც სამოცდახუთი და მეტი წლის ადამიანების რიცხვი გამუდმებით იზრდება. ამავე დროს, საკითხი მოხუცებულობის სოციალური მნიშვნელობის შესახებ ფართო განხილვის საგანია. ხანდაზმული ასაკის მნიშვნელობა, იმ შესაძლებლობებით, რასაც ის გვთავაზობს და იმ ტვირთით, რომელსაც ატარებს – დრამატულად იცვლება.

აქ ორი წინააღმდეგობრივი პროცესია ჩართული. ერთი მხრივ, თანამედროვე საზოგადოებაში ხანდაზმულ ადამიანებს უფრო დაბალი სტატუსი და ნაკლები

ძალაუფლება აქვთ, ვიდრე პრემოდერნ კულტურებში. ამ კულტურებში, მსგავსად თანამედროვე არადასავლური საზოგადოებებისა (მაგალითად, ინდოეთი ან ჩინეთი), მოხუცებულობის ხანა ითვლებოდა სიბრძნის მომტანად, და ნებისმიერ თემში, სწორედ ხანდაზმული ადამიანები იღებდნენ მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს. დღეს, ხანდაზმულ ასაკს, ჩვეულებრივ, საპირისპირო მოაქვს. მუდმივად ცვალებად საზოგადოებაში, როგორც ჩვენია, ხანდაზმული ადამიანების დაგროვილი ცოდნა ახალგაზრდებს ხშირად აღარ მიაჩნიათ ღირებულ სიბრძნედ, ან უბრაოდ მას არააქტუალურად თვლიან. თუმცა, მეორე მხრივ, ხანშიშესული ადამიანები, დღეს, ნაკლებად არიან მიდრეკილნი იმისკენ, რომ დაბერება მიიღონ, როგორც სხეულის დაძაბუნების გარდაუვალი პროცესი. ამ შემთხვევაში, ჩვენ კიდევ ერთხელ უნდა გადავავლოთ თვალი ბუნების სოციალიზაციის გავლენას. დაბერების პროცესი იმთავითვე აღიქმება, როგორც დროის დამანგრეველი ძალის დადასტურება. თუმცა, მოხუცებულობა აღარ არის რაღაც თავისთავად ცხადი, ბუნებრივი მოვლენა; მიღწევებმა მედიცინაში და კვების საკითხებში დაგვანახა, რომ ის, რაც ოდესღაც გარდაუვალად გვეჩვენებოდა ხანდაზმულობის ასაკში, ან თავიდან იქნა აცილებული, ან შემცირდა. საშუალოდ, ადამიანები ცოცხლობენ უფრო დიდხანს, ვიდრე ეს საუკუნის წინ იყო, კვების, ჰიგიენისა და ჯანდაცვის გაუმჯობესების წყალობით (იხ. ცხრილი 6.2).

1850 წელს, ბრიტანეთში, სამოცდახუთ წელს ზემოთ მყოფი ადამიანების რიცხვი მოსახლეობის 5 პროცენტს შეადგენდა. დღეს ეს მაჩვენებელი 15 პროცენტს ასცდა და აგრძელებს ზრდას (იხ. ცხრილი 6.3). ბრიტანეთში, ადამიანების საშუალო ასაკი იზრდებოდა საუკუნე ნახევრის მანძილზე. 1800 წელს, საშუალო ასაკი დაახლოებით 16 წელი იყო. მე-20 საუკუნის დასაწყისისთვის იგი 23 წლამდე გაიზარდა. 1970 წლისათვის, იგი 28 წელს შეადგენდა, და დღეს ეს ციფრი ოცდაათს ასცდა. საშუალო ასაკის ზრდა გაგრძელდება მომავალშიც, თუ არსებული დემოგრაფიული ტენდენციები ძირითადად არ შეიცვლება. ეს დაახლოებით 35 წელი იქნება 2000 წლისათვის, ხოლო 2030 წლისათვის, შესაძლოა, 37 წელს მიაღწიოს.

ასევე, იზრდება ძალზე ხანდაზმულების რიცხვი. ზოგიერთი შეფასების მიხედვით, ბრიტანეთში ოთხმოცდახუთს გადაცილებული ადამიანების რიცხვი 2000

წლისათვის 50 პროცენტით გაიზრდება დღევანდელთან შედარებით და მოელი მოსახლეობის 1,2 პროცენტი იქნება.

ცხრილი 6.2. სიცოცხლის ხანგრძლივობა გაერთიანებულ სამეფოში,
სქესის და ასაკის მიხედვით

	1901	1931	1961	1991	1993	1996	2001	2021
მამაკაცები								
დაბადებისას	45,5	57,7	67,8	73,2	73,6	74,4	75,4	77,6
ასაკიდან: 1 წლის	54,6	62,4	69,5	73,8	74,1	74,8	75,7	77,9
10 წლის	60,4	65,2	69,9	73,9	74,2	75,0	75,9	78,0
20 წლის	61,7	66,3	70,3	74,2	75,5	75,3	76,1	78,2
40 წლის	66,1	69,3	71,4	75,1	75,4	76,3	77,2	79,3
60 წლის	73,3	74,3	74,9	77,7	77,8	78,6	79,5	81,4
80 წლის	84,9	84,7	85,2	86,4	86,4	86,8	87,2	88,2
ქალები								
დაბადებისას	49,0	61,6	73,6	78,7	78,9	79,7	80,6	82,6
ასაკიდან: 1 წლის	56,8	65,3	75,1	79,2	79,3	80,1	80,9	82,8
10 წლის	62,7	67,9	75,4	79,4	79,5	80,3	81,1	83,0
20 წლის	64,1	69,0	75,6	79,5	79,6	80,4	81,2	83,1
40 წლის	68,3	71,9	76,3	80,0	80,1	80,9	81,7	83,5
60 წლის	74,6	76,1	78,8	81,9	81,9	82,6	83,3	84,9
80 წლის	85,3	85,4	86,3	88,3	88,3	88,8	89,1	90,0

ამ ცხრილში მოცემული სიცოცხლის ხანგრძლივობა, არის იმ წლების მოღიანი რიცხვი, რაც ადამიანს შეუძლია იცოცხლოს.

Source: Government Actuary's Department. *Social Trends*-დან, 1996. გვ. 130.

ცხრილი 6.3. ხანშიშესული ადამიანების პროცენტული მონაცემები
(65 წელი და ზემოთ) შერჩეულ ქვეყნებში, 1988 წელს 2010 წელზე პროექციით

	1988	2010
გაერთიანებული სამეფო	15,5	15,9
ამერიკის შეერთებული შტატები	12,1	13,9
დანია	15,4	16,7
საფრანგეთი	13,6	16,9
დასავლეთ გერმანია	15,4	20,5
იტალია	13,7	20,2
ირლანდია	11,0	12,8

წყარო: S. Arber and J. Ginn, *Gender and Later Life*, 1991, ცხრილი 1.3, გვ. 8

დაბერების ფიზიკური შედეგები

ხანდაზმული ასაკი თავისთავად არ შეიძლება ჩაითვალოს ავადმყოფობად ან უძლურებად, თუმცა მომატებულ წლებს, რა თქმა უნდა, მოაქვს ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული დამატებითი პრობლემები. დაახლოებით ბოლო ოცი წელია, რაც ბიოლოგები შეეცადნენ, განესხვავებინათ დაბერების ფიზიკური გამოვლინებები დაავადებით გამოწვეული შედეგებისგან. თუმცა, ზუსტად რამდენად იცვლება სხეული წლების მატებასთან ერთად, ეს სადავო საკითხია. ძნელია ასევე ერთმანეთს არ დაუკავშირო სოციალური და ეკონომიკური დანაკლისი და ფიზიკური გამოფიტვის შედეგები. მეგობრებისა და ნათესავების დაკარგვა, საკუთარ შვილებთან დაშორება, რომლებიც სადღაც ცხოვრობენ, და სამუშაოს დაკარგვა – ყველაფერი ეს ფიზიკურ ჯანმრთელობაზე აისახება. ზოგადად, კვლევის შედეგები გვაჩვენებს, რომ ცუდი ჯანმრთელობა და ხანდაზმული ასაკი არავითარ შემთხვევაში არ არის სინონიმური ცნებები. არსებობს სამოცდახუთ წელს გადაცილებული ბევრი ადამიანი, ვინც აცხადებს, რომ სავსებით ჯანმრთელია.

სხეულის დაბერება სოციალური ზეგავლენის შედეგია, თუმცა იგი გენეტიკურ ფაქტორებზეცაა დამოკიდებული. ბიოლოგებს, ძირითადად, მიაჩნიათ, რომ ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა მისი გენებითაა განპირობებული –

რაც, ითვლება, რომ 120 წელს უნდა შეადგენდეს. ყველა ცხოველის მსგავსად, ადამიანის სხეული სიკვდილისთვის გენეტიკურად პროგრამირებულია.

თუმცა, საკითხავია, რამდენია მისი ხანგრძლივობა? თუ გენეტიკოსები მოძებნიან საშუალებას, გააკონტროლონ დაბერება და სიკვდილი, ეს იქნება ადრე აღნიშნული ბუნების სოციალიზაციის ყველაზე დრმა და მნიშვნელოვანი ასპექტი. მეცნიერებმა უკვე გვაჩვენეს, რომ ცხოველებში ხანდაზმული უჯრედების მანიპულირება ისე შეიძლება, რომ მათ ახალგაზრდა უჯრედების მსგავსად იმოქმედონ. რონალდ კლატცმა, დაბერების საწინააღმდეგო მედიცინის ამერიკული აკადემიის ხელმძღვანელმა, შემდეგი კომენტარი გააკეთა: „მე მჯერა, რომ ჩვენ მოვესწრებით სიცოცხლის ხანგრძლივობის მკვეთრ ზრდას ჩვენი სიცოცხლის განმავლობაში. ახალი ტექნოლოგიები უკვე ხელთა გვაქვს. საჭიროა მათი განვითარება. საჭიროა დავიწყოთ მზადება უასაკო საზოგადოების შესაქმნელად. დაბერება დაავადებაა, რომელსაც შეგვიძლია ვუმკურნალოთ“ (ციტირებულია Kelsey 1996, გვ. 2).

დაბერება მომავალში

საზოგადოებაში, სადაც მაღალი ღირებულება ახალგაზრდობას, ქმედითობას და ფიზიკურ მიმზიდველობას აქვს მინიჭებული, ხანდაზმული ადამიანები თითქოს შეუმჩნეველნი ხდებიან. თუმცა, ბოლო წლებში, ხანდაზმული ასაკის მიმართ განწყობაში ერთგვარი ცვლილებები შეიმჩნევა. შესაძლებელია, ხანდაზმულმა ადამიანებმა სრულად ვერ მოიპოვეს ისეთი ავტორიტეტი და პრესტიჟი, როგორიც თემის უხუცესებს ჰქონდათ ძველ საზოგადოებებში; თუმცა, იმის გამო, რომ მათი რიცხვი მოსახლეობაში იზრდება, ხანდაზმულებმა მეტი პოლიტიკური გავლენა მოიპოვეს, ვიდრე ეს ადრე ჰქონდათ. მათ უკვე გავლენიანი პოლიტიკური ლობის სახე მიიღეს.

გაჩნდა აქტივისტთა ჯგუფები, რომლებმაც ბრძოლა დაიწყეს *ეიჯიზმის* ანუ იმ დისკრიმინაციის წინააღმდეგ, რასაც ხანდაზმული ადამიანების მიმართ იჩენენ. ისინი ცდილობენ, ხელი შეუწყონ ხანდაზმული ასაკის ადამიანების შესახებ პოზიტიური თვალსაზრისის გავრცელებას. ეიჯიზმი ზუსტად ისეთივე იდეოლოგიაა, როგორიც სექსიზმი და რასიზმი. არსებობს ხანდაზმული

ადამიანების შესახებ იმდენი მცდარი სტერეოტიპი, რამდენიც სხვა სფეროებშია. მაგალითად, ხშირად ფიქრობენ, რომ სამოცდახუთ წელს გადაცილებული ადამიანების უმეტესობა ან საავადმყოფოებშია, ან მოხუცთა თავშესაფრებში; რომ მათი უმრავლესობა უძლურია; რომ ხანშიშესული მუშაკები ნაკლებად კომპეტენტურები არიან, ვიდრე ახალგაზრდები. ყველა ეს წარმოდგენა მცდარია. სამოცდახუთ წელს გადაცილებული ადამიანების 95 პროცენტი საკუთარ სახლებში ცხოვრობს; სამოცდახუთიდან ოთხმოც წლამდე ადამიანების მხოლოდ 7 პროცენტი ამჟღავნებს ფიზიკურ უძლურებას, ხოლო სამოც წელს გადაცილებული მუშაკების პროდუქტიულობისა და დასწრების მაჩვენებლები, საშუალოდ, აღემატება უფრო ახალგაზრდა ჯგუფების მაჩვენებლებს.

თავიანთ წიგნში “Life After Work: The Arrival of Ageless Society” (1991) მაიკლ იანგი და თომ შულერი აცხადებენ, რომ ასაკი დამორგუნველი მექანიზმია, ადამიანების ფიქსირებულ სტერეოტიპულ როლებში მოსაქცევად. მრავალი ასაკოვანი ადამიანი იბრძვის ასეთი დამოკიდებულების წინააღმდეგ და ცდილობს, აღმოაჩინოს თვითრეალიზაციის ახალი აქტივობები და საშუალებები. ისინი უარყოფენ იმას, რასაც იანგი და შულერი „ასაკით ჩაკეტილ საზოგადოებას“ უწოდებს.

თანამედროვე საზოგადოებებში, როგორც ახალგაზრდა, ისე ხანდაზმული, უფრო მეტად ასაკის მიხედვით ფასდება, ვიდრე მათი მახასიათებლების, დასაქმების ან იდენტობის მიხედვით. ამ ორმა ჯგუფმა, იანგისა და შულერის აზრით, უნდა შექმნას ალიანსი, იმისათვის, რომ თავი დაიხსნან მათი კატეგორიებად დაყოფისგან და შექმნან უასაკო საზოგადოება. ისინი შეიძლება გამხდარიყვნენ პიონერები არა მარტო საკუთარი სოციალური პოზიციების ინტერესების დაცვაში, არამედ დასაქმებული მოსახლეობის უმრავლესობის ინტერესების დაცვაშიც.

იანგსა და შულერს მიაჩნიათ, რომ ახალგაზრდებს და ხანდაზმულებს ერთად შეუძლიათ, თანამედროვე საზოგადოება დააშორონ მომხმარებლურ უდიდესო არსებობას. ვირჯინია ვულფის ციტირებით, ისინი ამბობენ, რომ სულ უფრო მეტ ადამიანს შეეძლება განთავისუფლება მძიმე შრომის უფლიდან, იმ ვალდებულებიდან, რომ „ყოველთვის შეასრულო ისეთი სამუშაო, რაც არ გინდა აკეთო, და აკეთო ის, როგორც მონამ, მლიქვნელმა და ნაძირალამ.“ ისინი

შეძლებენ, განავითარონ საკუთარი განუმეორებელი თვისებები და მიდრეკილებები, როგორც ეს ვულფმა ეფექტურად გააკეთა. სხვანაირად, მისი მწერლის ტალანტი „მცირე, თუმცა ძვირფასი მისი მატარებლისთვის“, იგი ფიქრობდა, რომ „ჩაკვდებოდა და მასთან ერთად, თავად მე, ჩემი სული.... როგორც ჟანგი, რომელიც გაზაფხულის ყვავილს ჭამს.“

დასკვნა

მოცემულ თავში ჩვენ განვიხილეთ სხვადასხვა სოციალური გავლენები, რომელიც ზემოქმედებს ჩვენზე, როგორც ხორციელ არსებებზე – ჩვენი სხეულის დაცვასა და ზრუნვაზე. სოციალური და ტექნოლოგიური განვითარების შედეგად, ჩვენ აღარ განვიცდით ჩვენს სხეულს, როგორც მხოლოდ ცხოვრების მოცემულ ნაწილს. არსებობს ჩვენი სხეულებრივი გამოცდილებების ასპექტები, რომელშიც ახლა მეცნიერება და ტექნოლოგია იჭრება – შერეული შედეგებით. მრავალი წარმატება იქნა მიღწეული მედიცინაში და ჯანდაცვაში, რამაც საშუალება მისცა ადამიანებს, იცოცხლონ იმაზე მეტხანს, ვიდრე ოდესღაც იყო შესაძლებელი. ამავე დროს, ხანდაზმულობამ შეიცვალა თავისი მნიშვნელობა და ასაკოვანი ადამიანები მოითხოვენ უფლებას, შეინარჩუნონ საზოგადოების სრულუფლებიანი წევრობა, და არ სურთ, იყვნენ „პენსიაზე გაშვებულნი“ ახალგაზრდების მიერ. ეს მოვლენები მნიშვნელოვანია როგორც პოლიტიკურად, ასევე სოციალურად. შეადგინეს რა მოსახლეობის, როგორც მთელის, მზარდი ნაწილი, ხანდაზმული ადამიანები, პოტენციურად, წარმოადგენენ ჯგუფს საკმაოდ დიდი პოლიტიკური ძალაუფლებით.

შეჯამება

1. სხეულის სოციოლოგია შეისწავლის, თუ როგორ ზემოქმედებს ჩვენს სხეულზე სოციალური გავლენები. ანორექსია და სხვა კვებითი დარღვევები იძლევა ამ გავლენების მაგალითს. ანორექსია და კვების პრობლემები, რაც უმთავრესად ახალგაზრდა ქალებთან გვხვდება, დაკავშირებულია იმ ძირეულ ცვლილებებთან, რაც თანამედროვე საზოგადოებებში ხდება – განსაკუთრებით, ცვლილებებთან საკვების მოხმარების ხასიათში და ქალების საზოგადოებრივ პოზიციაში.

2. კვების დარღვევა ასევე დაკავშირებულია ბუნების სოციალიზაციის უფრო ფართო პროცესებთან. ბუნების სოციალიზაცია ნიშნავს, რომ ბევრი ფენომენი, რომელიც ითვლებოდა „ბუნებრივად“ – ბუნების ნაწილად – ახლა სოციალური ფაქტორებითა და ტექნოლოგიური ცვლილებით არის განსაზღვრული. ამის მაგალითი რეპროდუქციაა. ქალების ცხოვრება უკვე აღარ განისაზღვრება შობადობითა და ბავშვების აღზრდით, როგორც ეს ადრე ხდებოდა. თანამედროვე კონტრაცეპცია და სხვა ინოვაციები ნიშნავს, რომ „არჩევანი“ ანაცვლებს „ბუნებას“.

3. ყველა საზოგადოებას „კარგად ფუნქციონირებადი სხეულის“ წარმოდგენები გააჩნია – სხვა სიტყვებით, ჯანმრთელობის და ავადმყოფობის შესახებ წარმოდგენები. ჯანმრთელობისა და ავადმყოფობის შესწავლა სხეულის სოციოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი სფეროა.

4. სოციოლოგიური კვლევა აჩვენებს მჭიდრო კავშირს ავადმყოფობასა და უთანასწორობას შორის. ინდუსტრიული ქვეყნების ფარგლებში, უღარიბესი ჯგუფების სიცოცხლის ხანგრძლივობა, საშუალოდ, უფრო მოკლეა და ისინი მეტად არიან მიდრეკილნი ავადმყოფობის მიმართ, ვიდრე უზრუნველყოფილი სტრატა. უფრო მდიდარ ქვეყნებში, ასევე, სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა უფრო მაღალია, ვიდრე ღარიბ ქვეყნებში.

5. თუმცა, ზოგიერთი დაავადება არ არის ძალზე გავრცელებული ღარიბებს შორის. ამის მაგალითი შიდსია, რომელიც ინდუსტრიულ ქვეყნებში უფრო მეტად გავრცელებულია მაღალი სოციოეკონომიური წარმომავლობის მქონე ადამიანებში. შიდსი დღეს გლობალური ეპიდემია ხდება. ჯერ კიდევ არ ჩანს ამ საშიში და სრულიად ახალი დაავადების ეფექტური მკურნალობის გზები.

6. ჯანდაცვის სისტემები განსხვავდება განსხვავებულ საზოგადოებებში. გაერთიანებულ სამეფოს მკაცრად ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სისტემა აქვს – ნაციონალური ჯანმრთელობის სამსახური. ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში, როგორიც მაგალითად, შეერთებული შტატებია, ჯანდაცვა უფრო მეტადაა დამოკიდებული კერძო ჯანდაცვის პროგრამებზე; საზოგადოებრივ ჯანდაცვას ნაკლები როლი ენიჭება. მრავალი დავა არსებობს იმის შესახებ, თუ რა მიმართულებით უნდა წარიმართოს ჯანდაცვა მომავალში.

7. გარემოსთან დაკავშირებული ფაქტორები სულ უფრო მზარდ გავლენას ახდენს ჯანმრთელობასა და ავადმყოფობაზე. მაგალითად, ჰაერის დაბინძურებამ, შესაძლოა, იმოქმედოს ათასობით ან მილიონობით ადამიანის ჯანმრთელობაზე. ამას მოსდევს აზრი, რომ ჯანდაცვამ მომავალში ყურადღება უნდა გადაიტანოს უფრო ხელსაყრელი გარემო პირობების შექმნაზე ადამიანებისთვის, რომლებიც მასში ცხოვრობენ და შრომობენ.

8. შემდგომი მნიშვნელოვანი სფერო სხეულის სოციოლოგიაში არის დაბერების შესწავლა. დაბერების პროცესი რადიკალურად დამოკიდებულია ბუნების სოციალიზაციაზე. თუ როგორ ვბერდებით, სულ უფრო მეტად დამოკიდებულია სოციალურ ფაქტორებზე: ადამიანები, საშუალოდ, გაცილებით დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე წინათ.

9. ხანდაზმულობა მრავალ შესაძლებლობას უქმნის ადამიანებს, თავი გაინთავისუფლონ მძიმე სამუშაოს შეზღუდვებისაგან. თუმცა, იმავდროულად, იგი სოციალურ, ეკონომიკურ და ფსიქოლოგიურ პრობლემებსაც წარმოქმნის ინდივიდებისთვის (და ხშირად ოჯახებისთვის). ადამიანების უმრავლესობისთვის პენსიაზე გასვლა მნიშვნელოვანი გარამავალი პერიოდია, რაც დაკავშირებულია სტატუსის დაკარგვასთან. ამას შეიძლება მარტობა და დეზორიენტაცია მოჰყვეს, რადგან ადამიანებმა უნდა შეცვალონ მათთვის ჩვეული ცხოვრებისეული რუტინა.

10. ბოლო წლებში, ასაკოვანმა ადამიანებმა, რომლებიც ახლა მოსახლეობის დიდ პროცენტს შეადგენენ, ინდუსტრიულ ქვეყნებში, დაიწყეს ზეწოლა მათი განსაკუთრებული ინტერესებისა და საჭიროებების აღიარების მიზნით. ბრძოლა „ეიჯიზმის“ წინააღმდეგ (ადამიანების მიმართ დისკრიმინაცია, მათი წლოვანების საფუძველზე) ამ პროცესის მნიშვნელოვანი ასპექტია.

დამატებითი ლიტერატურა

Ellen Annandale, *The Contemporary Sociology of Health and Illness* (Cambridge: Polity Press, 1996). დისკუსია ტრადიციული და ახალი საკითხების შესახებ ამ სფეროში და ჯანმრთელობის, ავადმყოფობის და ჯანდაცვის სოციოლოგიის მდგომარეობის უახლესი შეფასება.

Kenneth R. Dutton, *The Perfectible Body: The Western Ideal of Physical Development* (London: Cassell, 1995). შესავალი „ბიოლოგიის“ ხელოვნებაში.

Ross Hume Hall, *Health and the Global Environment* (Cambridge: Polity Press, 1990). განიხილება ჯანდაცვის სისტემის სრულყოფილი გადაფასების საჭიროება; ყურადღება გამახვილებულია პრევენციაზე და გარემოს დაცვაზე.

Sarah Nettleton, *The Sociology of Health and Illness* (Cambridge: Polity Press, 1995). თანამედროვე მნიშვნელოვანი დებატების შესავალი ჯანმრთელობისა და ავადმყოფობის სოციოლოგიის ფარგლებში.

Michael Young and Tom Schuller, *Life After Work: The Arrival of the Ageless Society* (London: Harper Collins, 1991). გამომწვევი დისკუსია ასაკოვანი ადამიანების როლის შესახებ თანამედროვე საზოგადოებებში.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ანორექსია

ბულიმია

დამოკიდებულება

ბუნების სოციალიზაცია

რეპროდუქციული ტექნოლოგიები

სიცოცხლის ხანგრძლივობა

შიდსი

სტიგმა

საზოგადოებრივი ჯანდაცვა

კერძო ჯანდაცვა

ეიჯიზმი

თავი 7

ოჯახი, ქორწინება და პირადი ცხოვრება

ძირითადი ცნებები

საკანონო ცნებები

ოჯახის ისტორია

ოჯახური ცხოვრების განვითარება

ოჯახის ნიშნების ცვლილება მსოფლიოს მასშტაბით

ცვლილების მიმართულებები

ოჯახი და ქორწინება გაერთიანებულ სამეფოში

- ზოგადი დახასიათება
- განვითარების ტენდენციები

განქორწინება და გაშორება დასავლეთში

- განქორწინებათა რაოდენობის ზრდა
- განქორწინებასთან დაკავშირებული გამოცდილება
- განქორწინება და ბავშვები
- ერთმშობლიანი ოჯახები
- “სახეზე არმყოფი მამა”

ხელახალი ქორწინება და ახლად შეძენილი მშობლები

- ხელახალი ქორწინება
- ოჯახი, რომელშიც ბავშვს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავს
- დავემშვიდობოთ ბავშვებს?

ოჯახის ბნელი მხარე

- ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა და ინცესტი
- ძალადობა ოჯახში

ქორწინებისა და ოჯახის ალტერნატივები

- კომუნები
- თანაცხოვრება
- გეიმშობლიანი ოჯახები
- მარტო ცხოვრება

დებატი “ოჯახური ღირებულებების” შესახებ

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- *ოჯახი*
- *ნათესაობა*
- *ქორწინება*

ამ წიგნის ძირითადი თემა ცვლილებაა. ჩვენ ძალზე აქტიურ, რთულ და მოულოდნელობებით აღსავსე სამყაროში ვცხოვრობთ. როგორც არ უნდა ვეცადოთ, ამ სამყაროსთან დაკავშირებულ შესაძლებლობებსა და რისკს თავს ვერ ავარიდებთ. ეს ყველაზე კარგად ჩვენს პირად და ემოციურ ცხოვრებაში ვლინდება.

პირად ცხოვრებაში “ურთიერთობების” მოგვარება გვიწევს. როდესაც ვინმე გეკითხება: “როგორი ურთიერთობა გაქვთ?”, ჩვეულებრივ, ის სექსუალურ კავშირს გულისხმობს. მაგრამ ჩვენ ხშირი ურთიერთობა გვაქვს მშობლებთან, მეგობრებთან და სხვა ადამიანებთანაც. ტერმინის “ურთიერთობა” პირად ცხოვრებასთან მიმართებაში გამოყენება 20-30 წლის წინ დაიწყო; სწორედ ამ დროს გაჩნდა იდეაც, რომ პირადი ცხოვრება “ინტიმურობასა” და გარკვეულ “ვალდებულებას” მოითხოვს.

ის ფაქტი, რომ უმრავლესობა ჩვენგანი, მისაღებია მისთვის ეს ცვლილებები თუ არა, დიდ ყურადღებას უთმობს მათ, იმ ძირითადი ტრანსფორმაციების მანიშნებელია, რომლებიც, უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, დიდ გავლენას ახდენს ჩვენს პირად და ემოციურ ცხოვრებაზე. ურთიერთობა *აქტიურ ქმედებას* მოითხოვს – მის მოგვარებას ძალისხმევა სჭირდება. ურთიერთობის შესანარჩუნებლად, მეორე პიროვნების ნდობა უნდა მოიპოვო. სექსუალურ ურთიერთობათა უმრავლესობა და ქორწინება, დღესდღეობით, ამგვარ დამოკიდებულებაზეა აგებული.

იმისთვის, რომ გავიგოთ, რა პროცესები მიმდინარეობს ჩვენს დღევანდელ ინტიმურ ცხოვრებაში, უნდა ვიცოდეთ, როგორ ცხოვრობდნენ ადამიანები წარსულში. ამ თავში, პირველ რიგში, განვიხილავთ, თუ როგორ ვითარდებოდა ძველად ოჯახი და ქორწინება, შემდეგ კი თანამედროვე ცვლილებათა შედეგებს გაგაანალიზებთ.

საკვანძო ცნებები

პირველ რიგში, ზოგიერთი ძირითადი ცნება უნდა განვსაზღვროთ, როგორიცაა ოჯახი, ნათესაობა და ქორწინება. *ოჯახი* ნათესაურ კავშირზე დამყარებული ადამიანთა ჯგუფია, რომელშიც ზრდასრულ წევრებს ბავშვებზე ზრუნვის პასუხისმგებლობა ეკისრებათ. *ნათესაური კავშირები* ადამიანებს შორის ქორწინების ან შთამომავლობის საფუძველზე მყარდება, რომელიც აკავშირებს სისხლით ნათესავებს (დედებს, მამებს, შვილებს, ბებიებს, ბაბუებს და ა.შ. შორის). *ქორწინება* ორ ზრდასრულ ინდივიდს შორის სოციალურად აღიარებული სექსუალური კავშირია. როდესაც ორი ადამიანი ქორწინდება, ისინი ერთმანეთის ნათესავები ხდებიან. ქორწინება ნათესაურ

ჯგუფში ბევრ სხვა ადამიანსაც აერთიანებს. მშობლები, ძმები, დები და სხვა სისხლის ნათესავები, ქორწინების შემდეგ, მათი ოჯახის წევრის მეუღლის ნათესავები ხდებიან.

ოჯახურ ურთიერთობებს ყოველთვის ფართო ნათესაური ჯგუფი აღიარებს. თითქმის ყველა საზოგადოებაში არსებობს ფენომენი, რომელსაც სოციოლოგები და ანთროპოლოგები **ნუკლეარულ ოჯახს** ეძახიან. ეს არის ოჯახი, რომელშიც ორი ადამიანი საკუთარ ან ნაშვილებ შვილებთან ერთად ცხოვრობს. უმრავლეს ტრადიციულ საზოგადოებებში, ნუკლეარული ოჯახი გარკვეული ტიპის დიდი სანათესაო ქსელის ნაწილად მოიაზრებოდა. როდესაც დაქორწინებული წყვილისა და მათი შვილების ახლო ნათესავები ერთ ოჯახად ცხოვრობენ, ან ერთმანეთთან მჭიდრო და ხანგრძლივი ურთიერთობა აკავშირებთ, ასეთ ფენომენს **გაფართოებულ ოჯახს** ვუწოდებთ. გაფართოებულ ოჯახში, შესაძლოა, ბებიები და ბაბუები, ძმები და მათი ცოლები, დები და მათი ქმრები, დეიდები, მამიდები, ძმისშვილები და დისშვილები ცხოვრობდნენ.

დასავლურ საზოგადოებებში, ქორწინება, შესაბამისად, ოჯახი **მონოგამიასთან** ასოცირდება. აქ ქალისა და მამაკაცის ერთდროულად ერთზე მეტ ადამიანზე დაქორწინება არალეგალურად მიიჩნევა. მონოგამია მთელ მსოფლიოში დამკვიდრებული ფორმა არ არის. ჯორჯ მერდოკმა ერთმანეთს რამდენიმე ასეული თანამედროვე საზოგადოება შეადარა და დაადგინა, რომ 80%-ზე მეტ შემთხვევაში, ნებადართული იყო **პოლიგამია**, როდესაც ქმარს ან ცოლს ერთზე მეტი მეუღლის ყოლის უფლება აქვს (Murdock 1949). ორი ტიპის პოლიგამია არსებობს: **პოლიგინია**, როდესაც მამაკაცს შეუძლია, ერთდროულად, ერთზე მეტ ქალზე დაქორწინდეს და, ნაკლებად გავრცელებული, **პოლიანდრია**, როდესაც ქალს შეიძლება ერთად ორი ან მეტი ქმარი ჰყავდეს.

ოჯახის ისტორია

სოციოლოგებს ადრე მიაჩნდათ, რომ თანამედროვე ქორწინებამდე არსებული ოჯახის დომინანტური ფორმა, გაფართოებული ტიპის ოჯახი იყო. კვლევის თანახმად, ეს მოსაზრება მცდარი აღმოჩნდა. ნუკლეარული ოჯახი, დიდი ხანია, უპირატესობით სარგებლობს. ძველი ტიპის ოჯახი დღევანდელ ოჯახზე დიდი იყო, მაგრამ მათ შორის არ არის განსაკუთრებული განსხვავება. მაგალითად, ინგლისში მე-17-19 საუკუნეებში, ოჯახი, საშუალოდ, 4.75 წევრისგან შედგებოდა. გაერთიანებული სამეფოს დღევანდელი საშუალო მაჩვენებელი კი 3.04-ია. ძველი მონაცემი შინამოსამსახურეებსაც გულისხმობს, ამიტომ განსხვავება ძალზე მცირეა. გაფართოებული ოჯახის ფორმები უფრო აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში გვხვდება.

ძველად, ევროპაში, ბავშვები ხშირად შვიდი-რვა წლის ასაკიდან მუშაობდნენ და მშობლებს ფერმაში ეხმარებოდნენ. ის, ვინც ოჯახის საქმიანობაში არ იღებდა მონაწილეობას, მშობლიურ ოჯახს, ხშირ შემთხვევაში, ადრეულ ასაკში ტოვებდა, სხვის ოჯახში შინამოსამსახურედ მუშაობდა ან ხელობას ეუფლებოდა. ბავშვები, რომლებიც სხვა ოჯახებში მიდიოდნენ სამუშაოდ, საკუთარ მშობლებს იშვიათად ხედავდნენ.

იმის მიუხედავად, რომ დღეს განქორწინების ძალიან მაღალი მაჩვენებელია, ძველი ოჯახური ჯგუფები მაინც ნაკლებად სტაბილური იყო, თუმცა ეს სულ სხვა ფაქტორებით იყო გამოწვეული. ყველა ასაკის ადამიანებს შორის, ძალზე მაღალი იყო სიკვდილიანობის მაჩვენებელი (წელიწადში მოსახლეობის ათას

სულზე ასახული სიკვდილის შემთხვევები). ადრეულ თანამედროვე ევროპაში, ჩვილ ბავშვთა მეოთხედი ან მეტი ერთი წლის ასაკს ვერ აღწევდა (დღევანდელ დღეს თუ შევადარებთ, ეს 1 პროცენტზე არ არის). ქალები ხშირად კვდებოდნენ მშობიარობისას. ბავშვების და ერთი ან ორივე მეუღლის გარდაცვალება, ხშირ შემთხვევაში, არღვევდა ოჯახურ ურთიერთობებს.

ოჯახური ცხოვრების განვითარება

ისტორიის სოციოლოგმა ლორენს სტოუნმა აღნუსხა ზოგიერთი ცვლილება, რომელმაც გამოიწვია ევროპაში პრემოდერნულიდან მოდერნული ტიპის ოჯახზე გადასვლა. სტოუნმა 1500-1800-იან წლებში ოჯახის განვითარების სამი ფაზა გამოყო. ადრეულ პერიოდში ოჯახის ძირითადი ფორმა ნუკლეარული, შედარებით მცირე ზომის ოჯახი იყო, რომელიც თემის წევრებთან და სხვა ნათესავებთან მჭიდრო ურთიერთობებს ინარჩუნებდა. ოჯახის სტრუქტურა თემისგან მკვეთრად არ იყო გამოიჯნული. სტოუნის თანახმად (მისი თვალსაზრისი ზოგიერთმა ისტორიკოსმა არ გაიზიარა), იმ პერიოდის ოჯახი არ იყო ის ძირითადი ბირთვი, რომელზეც ადამიანი ემოციურად იყო მიჯაჭვული და დამოკიდებული. ადამიანებს მაშინ არ ჰქონდათ და არც სურდათ ისეთი ემოციური ინტიმური ურთიერთობები, რომელიც დღევანდელ ოჯახთან ასოცირდება. ქორწინების ფარგლებში სექსი არა სიამოვნების წყაროდ, არამედ გამრავლებისთვის აუცილებელ ქმედებად აღიქმებოდა.

ქორწინებასთან დაკავშირებული ინდივიდუალური არჩევანი და ოჯახური ცხოვრების სხვა ასპექტები, მშობლების, ნათესავებისა და თემის ინტერესებს ექვემდებარებოდა. არისტოკრატიული წრის წარმომადგენლის ეროტიკულ და რომანტიკულ სასიყვარულო ურთიერთობას მისი წოდებისთვის შეუფერებელ ადამიანთან, მორალისტები და თეოლოგები სისუსტედ მიიჩნევდნენ, თუმცა, ზოგჯერ თავად საზოგადოების შიგნით, ამგვარი კავშირები მისაღები იყო. სტოუნმა ამ პერიოდის ოჯახს “არასაიმედო, არამყარ, უემოციო, ავტორიტარულ ინსტიტუტს უწოდებს... ეს, ხშირ შემთხვევაში, ხანგრძლივი კავშირი არ იყო, რადგან ოჯახის რღვევა ქმრის ან ცოლის გარდაცვალებით, ან ოჯახიდან ბავშვების ნაადრევი წასვლით იყო გამოწვეული” (Stone 1977).

ამ ტიპის ოჯახი გარდამავალმა ფორმამ შეცვალა, რომელმაც მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისიდან მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე იარსება. ამგვარი ოჯახი, ძირითადად, მაღალი საზოგადოებისთვის იყო დამახასიათებელი; ამის მიუხედავად, მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან მისი წყალობით გავრცელებულმა ატიტუდებმა თითქმის უნივერსალური დატვირთვა შეიძინა. ნუკლეარული ოჯახი, ნათესავებისგან და ადგილობრივი თემისგან მოწყვეტილ, ცალკეულ ერთეულად იქცა. უფრო მნიშვნელოვანი გახდა მეუღლეების ერთმანეთის მიმართ, და მშობლების შვილების მიმართ სიყვარული, ასევე გაიზარდა მამების ავტორიტეტიც.

მესამე ფაზაში, გაჩნდა უმრავლესობა ჩვენგანისთვის კარგად ნაცნობი, დასავლური ოჯახური სისტემის ტიპი. ეს პირადი ემოციური კავშირებით განმტკიცებული ოჯახია, რომელიც უმთავრესად ბავშვების აღზრდით არის დაკავებული. მას აფექტური ინდივიდუალიზმის ზრდა და პირადი შერჩევის, სექსუალური მიზიდულობისა და რომანტიკული სიყვარულის საფუძველზე, საქორწინო კავშირების ფორმირება ახასიათებს. ქორწინება სიყვარულის სექსუალურ ასპექტებთან გაიგივდა, ქორწინების გარეთ კი ამგვარი ურთიერთობა ნაკლებად მისაღები გახდა. შინაურ გარემოს მოწყვეტილი

სამუშაო ადგილების შექმნის წყალობით, ოჯახმა მომხმარებლის და არა მწარმოებლის სახე მიიღო.

ჯონ ბოსუელი, რომელიც პირველ თავში მოვისხენიეთ, აღნიშნავს:

ძველად, ევროპაში, ადამიანები კერძო საკუთრებაზე ზრუნვის მიზნით ქორწინდებოდნენ, ქორწინების შუა პერიოდში ისინი ბავშვების აღზრდით იყვნენ დაკავებული, ქორწინების ბოლოს კი, მათში ერთმანეთის მიმართ სიყვარულის გრძნობა იღვიძებდა. “სიყვარულით” ძალიან ცოტა ადამიანი ქორწინდებოდა, მაგრამ, დროთა განმავლობაში, ოჯახური თანაცხოვრების, ბავშვების აღზრდისა და ცხოვრებისეული გამოცდილების გაზიარების პერიოდში, მათ ერთმანეთი უყვარდებოდათ. ამას მეუღლეებისადმი მიძღვნილი ძველი ეპიტაფიებიც ადასტურებს. ამის საპირისპიროდ, თანამედროვე დასავლეთში, ქორწინება, ძირითადად, სიყვარულით იწყება, შუა პერიოდში შეიღების აღზრდით გრძელდება (თუ ოჯახს შეიღები ჰყავს) და კერძო საკუთრებაზე ზრუნვით სრულდება. სიყვარული ამ დროს ან საერთოდ არ არსებობს, ან შორეულ მოგონებად რჩება. (Boswell 1995, გვ. xxi)

ოჯახის ნიმუშების ცვლილება მსოფლიოს მასშტაბით

მთელი მსოფლიოს სხვადასხვა საზოგადოებაში, ოჯახის მრავალგვარი ფორმა დღესაც არსებობს. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, აზიის, აფრიკისა და წყნარი ოკეანის აუზის შორეულ რეგიონებში, ტრადიციულმა ოჯახურმა სისტემებმა მცირე ცვლილებები განიცადა. უმრავლეს ქვეყნებში კი მასშტაბური ცვლილებები მიმდინარეობს. ამ ცვლილებათა მიზეზები კომპლექსური ხასიათისაა, მაგრამ მათგან შეგვიძლია რამდენიმე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ფაქტორი გამოვეყოთ. ერთ-ერთი მათგანი დასავლური კულტურის გავრცელებაა. მაგალითად, რომანტიკული სიყვარულის დასავლური იდეალები ისეთ საზოგადოებებში გავრცელდა, სადაც ადამიანებს მათ შესახებ მანამდე არანაირი წარმოდგენა არ ჰქონდათ. მეორე ფაქტორი, მანამდე მცირე ავტონომიური საზოგადოებებისგან შემდგარ რეგიონებში, ცენტრალიზებული მთავრობის შექმნაა. ადამიანთა ცხოვრებაზე ეროვნულ პოლიტიკურ სისტემაში ჩართვაც ახდენს გავლენას; გარდა ამისა, მთავრობა აქტიურად ცდილობს ქცევის ტრადიციული სტილის შეცვლას. მაგალითად, სწრაფად მზარდი მოსახლეობის გამო, ჩინეთსა და მონღოლეთში, სახელმწიფო ხშირად აფინანსებს პროგრამებს, რომლებიც კონტრაცეპციის მოხმარებას, მცირე ოჯახების პოპულარიზაციას და ა.შ. უწყობს ხელს.

ამ ცვლილებებმა მთელ მსოფლიოში საფუძველი ჩაუყარა მოძრაობას, რომელმაც გაფართოებული ოჯახური სისტემებისა და სხვა ტიპის ნათესაური ჯგუფების რღვევა და ნუკლეარული ოჯახის გავრცელება გამოიწვია. ეს პროცესი, პირველად, ოცდაათი წლის წინ, წიგნში *World Revolution in Family Patterns* (1963) უილიამ ჯ. გუდმა ასახა, რასაც შესაბამისი კვლევა მოჰყვა.

ცვლილების მიმართულებები

ქვემოთ მოგვყავს მსოფლიოში მიმდინარე ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები:

1. გაფართოებული ოჯახისა და სხვა ნათესაური ჯგუფების გავლენა მცირდება;
2. შეიმჩნევა მეუღლის საკუთარი სურვილით შერჩევის ზოგადი ტენდენცია;
3. სულ უფრო ფართოდ ხდება ქალთა უფლებების აღიარება, ქორწინების ინიციატივასა და ოჯახში გადაწყვეტილების მიღებასთან დაკავშირებით.
4. ნაკლებად გვხვდება ნათესაური ქორწინებები;

5. ძალზე შეზღუდულ საზოგადოებებში, სექსუალური თავისუფლების ხარისხი მატულობს;
6. იგრძნობა ბავშვთა უფლებების გაფართოების ზოგადი ტენდენცია.

ამ ტენდენციების გაზვიადება და იმის მიჩნევა, რომ ნუკლეარული ოჯახი ყველა საზოგადოებაში დომინანტური ფორმაა, მცდარი მოსაზრებაა. დღევანდელ საზოგადოებათა უმრავლესობაში, გაფართოებული ოჯახი კვლავ ნორმად მიიჩნევა და ტრადიციული ოჯახური პრაქტიკა გრძელდება. გარდა ამისა, ცვლილებები სხვადასხვა საზოგადოებაში განსხვავებული ტემპით, ტენდენციებითა და წინააღმდეგობებით მიმდინარეობს. მაგალითად, ფილიპინებზე წარმოებული კვლევის შედეგად, ურბანულ ტერიტორიებზე გაფართოებული ოჯახების უფრო დიდი წილი გამოვლინდა, ვიდრე გარშემო განლაგებულ სოფლის რეგიონებში. ეს გაფართოებული, მაგრამ ახალი ტიპის ოჯახებია. სოფელში მცხოვრები ბიძაშვილები, დეიდაშვილები და მამიდაშვილები საკუთარ ოჯახებს ტოვებენ და, ხელმისაწვდომი სამუშაო ადგილების გამო, ქალაქში ნათესავებთან მიდიან საცხოვრებლად.

ოჯახი და ქორწინება გაერთიანებულ სამეფოში

თანამედროვე ბრიტანეთის მრავალფეროვანი მოსახლეობის გამო, ამ ქვეყანაში ოჯახისა და ქორწინების ძალზე განსხვავებული ტიპებია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია თეთრკანიან და არათეთრკანიან ოჯახებს შორის არსებული განსხვავება. ახლა ამ მოვლენის მიზეზზე ვიმსჯელებთ. შემდეგ ოჯახური ცხოვრების თანამედროვე ნიმუშებთან მიმართებაში, განქორწინებას, ხელახალ ქორწინებასა და ისეთ ოჯახებს შევისწავლით, სადაც ბავშვებს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავს.

პირველ რიგში, იმ ძირითად ნიშნებს აღვწერთ, რომელიც თითქმის ყველა ბრიტანულ ოჯახს ახასიათებს.

ზოგადი დახასიათება

გაერთიანებული სამეფოში ოჯახს, ზოგადად, შემდეგი თვისებები ახასიათებს:

1. სხვა დასავლური ოჯახების მსგავსად, ბრიტანული ოჯახი, კანონის მიხედვით, მონოგამიურია. თუმცა, მკვლევრებმა დაადგინეს, რომ გაერთიანებულ სამეფოში ამჟამად არსებული განქორწინების მაღალი მაჩვენებლის გამო, ბრიტანულ ქორწინებას შეიძლება **სერიულად მონოგამიური** ეწოდოს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ადამიანს უფლება აქვს, დროთა განმავლობაში, რამდენიმე მეუღლე გამოიცვალოს, მაგრამ ერთდროულად რამდენიმე მეუღლის ყოლის უფლება არა აქვს. კანონით დადგენილი მონოგამია სექსუალურ პრაქტიკაში არ უნდა ავურიოთ. ყველასთვის ნათელია, რომ ბევრ ბრიტანელს, მეუღლესთან კავშირის გარდა, სხვა სექსუალური ურთიერთობებიც აქვს.
2. ბრიტანული ქორწინება რომანტიკული სიყვარულის იდეას ეფუძნება. მასზე ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა აფექტურმა ინდივიდუალიზმმა. ყველას აქვს იმის მოლოდინი, რომ ქორწინებაში მეოფე წყვილს ერთმანეთთან, პირად გრძნობებსა და ურთიერთგაგებაზე დაფუძნებული სიყვარული უნდა აკავშირებდეს. საქორწინო ურთიერთობებს სწორედ ამგვარი კავშირი ამყარებს. თანამედროვე ბრიტანეთში ქორწინება რომანტიკულ სიყვარულთან არის გაიგივებული; ეს უფრო ადამიანური

არსებობის ბუნებრივი ნაწილია, ვიდრე თანამედროვე კულტურის გამორჩეული თვისება. რა თქმა უნდა, რეალობა იდეოლოგიისგან განსხვავდება. ბრიტანეთში ქორწინებით კმაყოფილება დადებითად ფასდება, მაგრამ ამგვარი მოლოდინი ყოველთვის არ ამართლებს. განქორწინების მაღალი მაჩვენებელი სწორედ ამ ფაქტორით არის გამოწვეული.

3. ბრიტანული ოჯახი მამის ხაზით განსაზღვრული და ნეოლოკალურია. **მამის ხაზით მემკვიდრეობა** გულისხმობს, რომ ბავშვებს მამის გვარი გადაეცემათ და კერძო საკუთრება მამრობითი სქესის მემკვიდრეებზე გადადის (მსოფლიოში ბევრი **დედის ხაზით** განსაზღვრული საზოგადოებაა – შვილები დედის გვარს იღებენ და კერძო საკუთრება მდედრობითი სქესის მემკვიდრეებს გადაეცემათ). *ნეოლოკალურად მცხოვრები* დაქორწინებული წყვილი ცალკე, საკუთარი ოჯახებისგან გამიჯნულად სახლდება. ნეოლოკალიზმი ყველა ბრიტანული ოჯახისთვის დამახასიათებელი თვისება არ არის. ბევრი ოჯახი, განსაკუთრებით დაბალი კლასის უბნებში, მატრილოკალურია – ახლად დაქორწინებულები ცოლის მშობლების მახლობლად სახლდებიან.
4. ბრიტანული ოჯახი ნუკლეარულია. ის ერთი ან ორი მშობლისგან და შვილებისგან შედგება. თუმცა, ნუკლეარული ოჯახი ნათესაური კავშირებისგან სრულად იზოლირებული არ არის.

განვითარების ტენდენციები

ოჯახის ნიმუშების ნაირსახეობები

რაპოპორტის თანახმად, “ადრე ბრიტანულ ოჯახს ერთ დადგენილ ნორმასთან უხდებოდა შეგუება, დღეს კი ის ისეთ გარდამავალ ფაზაში იმყოფება, როდესაც საზოგადოება ნორმების პლურალიზმს ლეგიტიმურ და სასურველად მოვლენად მიიჩნევს” (Rapoport and Rapoport 1982, გვ. 476). ამ არგუმენტის გასამყარებლად, რაპოპორტი ხუთი ტიპის მრავალგვარობას გამოყოფს: *ორგანიზაციული, კულტურული, კლასობრივი, ცხოვრებისეული და კოჰორტული*.

ოჯახები სხვადასხვაგვარად ახდენენ მათი შინაური ინდივიდუალური მოვალეობებისა და ფართო სოციალურ გარემოსთან კავშირების *ორგანიზებას*. ორთოდოქსული ოჯახი, რომელშიც ქალი “დიასახლისია,” მამაკაცი კი “ოჯახის მარჩენალი”, ძლიერ განსხვავდება ერთმშობლიანი ან ისეთი ოჯახისგან, რომელშიც ორივე მშობელი დასაქმებულია. *კულტურული* თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ოჯახების რწმენებისა და ღირებულებათა მრავალგვარობა. ეთნიკურმა უმცირესობებმა (ვესტ ინდოელებმა, აზიელებმა, ბერძნულმა და იტალიურმა თემებმა) და ისეთმა მოძრაობებმა, როგორიც ფემინიზმია, ოჯახური ფორმების კულტურული მრავალგვარობა გამოიწვიეს. ღარიბებს, პროფესიონალ მოსამსახურეთა და საშუალო და მაღალი კლასის სხვადასხვა ჯგუფებს შორის არსებული მუდმივი კლასობრივი დაჯგუფება ოჯახურ სტრუქტურაში მნიშვნელოვან ვარიაციებს განაპირობებს. აშკარაა, რომ ოჯახური გამოცდილება იცვლება *ცხოვრებისეული გზის* განმავლობაში. მაგალითად, ინდივიდის მშობლებს შეიძლება მყარი ქორწინება ჰქონდეთ, მაგრამ თვითონ განქორწინდეს. მეორე პიროვნება შეიძლება ერთმშობლიან ოჯახში აღიზარდოს, რამდენჯერმე დაქორწინდეს და თითოეული ქორწინებიდან ბავშვი შეეძინოს.

ტერმინი *კოჰორტული* ოჯახებში არსებულ თაობებს ნიშნავს. მაგალითად, მშობლებსა და ბებია-ბაბუებს შორის ურთიერთობები, წარსულთან შედარებით,

ნაკლებად მყარია. მეორე მხრივ, ამჟამად ხანდაზმულ ასაკამდე უფრო მეტი ადამიანი აღწევს და ერთმანეთთან ახლო ურთიერთობა შეიძლება ოჯახის სამ თაობას ჰქონდეს: დაქორწინებულ შვილიშვილებს, მათ მშობლებსა და ბებია-ბაბუებს.

წარწერა ნახატზე: “თუ ვინმემ აქ იცის ერთი მიზეზი მაინც, რატომ არ შეუძლია ამ ორ ადამიანს თავიანთი ნივთების ბინაში შეტანა...”

Daily Telegraph: The Best of Matt, Orion, 1995

სამხრეთ აზიური ოჯახები

ბრიტანული ოჯახის ტიპებს შორის მკვეთრად გამოირჩევიან სამხრეთ აზიური წარმოშობის ოჯახები. გაერთიანებულ სამეფოში, სამხრეთ აზიური მოსახლეობა მილიონს აღწერს. მიგრაცია 1950-იან წლებში ინდოეთის სუბკონტინენტის სამი ძირითადი რეგიონიდან – პანჯაბიდან, გუჯარათიდან და ბენგალიდან დაიწყო. ემიგრანტებმა ბრიტანეთში რელიგიის, წარმომავლობის, კასტისა და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ნათესაობის საფუძველზე, შექმნეს თემები. ბევრ ემიგრანტს მიაჩნდა, რომ ღირსებასა და ოჯახისადმი ერთგულებასთან დაკავშირებით, მათ ძირძველი ბრიტანული მოსახლეობისგან სრულიად განსხვავებული იდეები აქვთ. ისინი ოჯახის ერთიანობის შენარჩუნებას ცდილობდნენ, მაგრამ ამაში მათ განსახლების პრობლემა უშლიდა ხელს. დიდი ძველი სახლების მოძიება მხოლოდ კეთილმოუწყობელ უბნებში იყო შესაძლებელი; პირობების გაუმჯობესება, საცხოვრებლად პატარა სახლებში გადასვლას და, შესაბამისად, გაფართოებული ოჯახის რღვევას გულისხმობდა.

გაერთიანებულ სამეფოში დაბადებული სამხრეთ აზიელი ბავშვები, დღესდღეობით, ორ სრულიად განსხვავებულ კულტურას ეზიარებიან. სახლის პირობებში, მშობლები ამ ბავშვებისგან თანამშრომლობის ნორმების აღიარებას, პატივისცემასა და ოჯახისადმი ერთგულებას მოითხოვენ. სკოლის კონკურენტულ და ინდივიდუალისტურ სოციალურ გარემოში კი – აკადემიური წარმატების მიღწევა მოეთხოვებათ. უმრავლესობა შინაურ და პირად ცხოვრებას ეთნიკური სუბკულტურის საფუძველზე აგებს, რადგან მათთვის ტრადიციულ ოჯახურ ცხოვრებასთან ასოცირებული ახლო ურთიერთობებია ღირებული. ამის მიუხედავად, ბრიტანულ კულტურასთან კავშირმა ცვლილებები გამოიწვია. ორივე სქესის ახალგაზრდები, მათი ქორწინების მოწყობისას, მეტ ჩარევას ითხოვენ.

როგორც გაერთიანებული სამეფოში, ისე აზიურ ქვეყნებში მცხოვრები აზიელი ოჯახების სიძლიერე, ახლახანს დიდი დისკუსიის საგნად იქცა. ფრენსის ფუკუიამა (1994) აზიური ოჯახის მიერ შექმნილ “სოციალურ კაპიტალზე” – აზიურ ქვეყნებში ოჯახის მიერ უზრუნველყოფილი ნდობისა და ურთიერთგატანის ფორმებზე – საუბრობს. მისი აზრით, ისეთი აზიური საზოგადოებების, როგორიცაა ტაივანი, ჰონგ კონგი და სინგაპური, სწრაფი ეკონომიკური განვითარების ხელშემწყობი ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, სწორედ სოციალური კაპიტალია.

ბრიტანეთში აზიური ოჯახის ტრადიციულ ფორმებს საფრთხე ემუქრება, მაგრამ იგივე მდგომარეობაა თავად აზიურ ქვეყნებშიც. ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყნებში განქორწინების მაჩვენებელი იზრდება, შობადობისა კი – ეცემა (იხ. დიაგრამა 7.1). ეკონომიკური განვითარება და დემოკრატიზაციის ზრდა ინდივიდუალიზმისა და სქესთა თანასწორობის ზრდას უყრის საფუძველს.

შავკანიანთა ოჯახები

ბრიტანეთში მცხოვრებ ვესტ ინდური წარმოშობის ოჯახებს ახლაც განსხვავებული სტრუქტურა ახასიათებთ. ქმართან ერთად 20-დან 45 წლამდე ასაკის გაცილებით ნაკლები შავკანიანი ქალი ცხოვრობს, ვიდრე იგივე ასაკობრივი ჯგუფის თეთრკანიანი ქალი. იგივე მდგომარეობაა შეერთებულ შტატებში აფრო ამერიკელ ქალებს შორის, სადაც ამ ფაქტმა ცხარე დებატები გამოიწვია. ოცდაათი წლის წინ, სენატორმა დენიელ პატრიკ მოინიჰენმა შავკანიანთა ოჯახებს “არაორგანიზებული” და “პათოლოგიური” (Moynihan 1965) უწოდა.

დიაგრამა 7.1: განსხვავება აღმოსავლეთსა და დასავლეთში განქორწინებისა და შობადობის მაჩვენებლებს შორის (სხვადასხვა ქვეყნის სკალების ერთმანეთთან შედარება არ ხდება; შობადობა გულისხმობს თითოეული ქალისთვის შვილების საშუალო რაოდენობას)
წყარო: ეროვნული სტატისტიკა; მსოფლიო ბანკი. The Economist-ზე დაყრდნობით, 28 მაისი, 1994, გვ. 77

ჰონგ კონგი

განქორწინება

1 000 სულ მოსახლეზე

შობადობის მაჩვენებლები

სინგაპური

განქორწინება

1 000 სულ მოსახლეზე

შობადობის მაჩვენებლები

სამხრეთ კორეა

განქორწინება

განქორწინებით დასრულებულ ქორწინებათა წილი (%)

შობადობის მაჩვენებლები

შეერთებული შტატები

განქორწინება

1 000 სულ მოსახლეზე

შობადობის მაჩვენებლები

შეერთებულ შტატებში, შავკანიანთა და თეთრკანიანთა ოჯახის ნიმუშებს შორის განსხვავება 1960-იანი წლების დასაწყისიდან საგრძნობლად გაიზარდა. მოინიჰანის კვლევა სწორედ ამ პერიოდში ჩატარდა. 1960 წელს, აფრო ამერიკელი ოჯახების 21%-ს ქალები უძღვებოდნენ; თეთრკანიანთა ოჯახებს შორის ეს მაჩვენებელი 8%-ს უდრიდა. 1993 წელს, შავკანიანთა ოჯახებში ამ პროპორციამ 58%-ს გადააჭარბა, თეთრკანიანთა ოჯახებში კი 26%-ს მიაღწია. ოჯახები, რომლებსაც ქალები უძღვებიან, ღარიბ შავკანიანებს შორის უფრო გვხვდება. გასული ორი ათწლეულის განმავლობაში, ქალაქის შიდა უბნებში მცხოვრები აფრო ამერიკელების საცხოვრებელი პირობები დიდად არ გაუმჯობესებულა. მათი უმრავლესობა დაბალანაზღაურებად სამუშაოზეა დასაქმებული ან, მეტ-ნაკლებად, მუდმივად უმუშევრები არიან. ეს სიტუაცია ხელს უშლის ხანგრძლივ საქორწინო ურთიერთობას. ლონდონის ღარიბ უბნებსა და გაერთიანებული სამეფოს სხვა ქალაქებში მცხოვრებ შავკანიანთა ოჯახებზეც იგივე ფაქტორები ახდენს გავლენას.

შავკანიანთა ოჯახებში არსებული სიტუაცია მხოლოდ უარყოფითი მხრიდან არ უნდა დავინახოთ. ვესტ ინდოელთა ჯგუფებში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს

გაფართოებულ ნათესაურ ქსელებს – გაცილებით უფრო დიდი, ვიდრე უმრავლეს თეთრკანიანთა თემებში საქორწინო კავშირებს. დედას, რომელიც ერთმშობლიან ოჯახს უძღვება, ნათესავთა ქსელი უჭერს მხარს. ეს მოსაზრება ეწინააღმდეგება იდეას, თითქოს შავკანიანი მარტოხელა მშობლებისა და მათი შვილების ოჯახები ყოველთვის არასტაბილურობით გამოირჩევა. ისეთ აფრო ამერიკულ ოჯახებში, სადაც ოჯახს ქალი უძღვება, სხვა ნათესავებიც ცხოვრობენ, თეთრკანიანთა ოჯახებში კი სხვაგვარი მდგომარეობაა.

ჯოის აშენბრენერმა წიგნში *Lifelines* (1983) აფრო ამერიკულ ოჯახებში გაფართოებული ნათესაური ურთიერთობების დეტალური სურათი წარმოგვიდგინა. აშენბრენერმა, მანამდე პაკისტანში ჩატარებული საველე კვლევის მონაცემებზე დაყრდნობით, შეერთებულ შტატებში მცხოვრები თეთრკანიანთა და შავკანიანთა ოჯახების ტიპები ახალ პექსპექტივაში წარმოაჩინა. პაკისტანელების თვალსაზრისით, შეერთებულ შტატებში მცხოვრები თეთრკანიანთა ოჯახი სუსტი და “არაორგანიზებულია.” მათთვის გაუგებარია, როგორ შეიძლება ბავშვი მხოლოდ ერთი წყვილის მიერ აღიზარდოს, რომ არაფერი ვთქვათ მხოლოდ ერთ მშობელზე. მათთვის მიუღებელია, მშობლების შინ არყოფნის პერიოდში, ბავშვის ძიძისთვის მიბარება. სად არიან ამ დროს ბიძები, ბებები და ბაბუები? რატომ არ ეხმარებიან მარტო დარჩენილ დედას შვილის აღზრდაში ძმები? პაკისტანელების შეხედულება ოჯახის შესახებ აფრო ამერიკულ ოჯახურ სიტუაციას უფრო უახლოვდება, ვიდრე თეთრკანიანთა ოჯახისთვის დამახასიათებელ სტრუქტურას.

აშენბრენერის აზრით, შავკანიანთა ოჯახის შესახებ დისკუსიაში ზედმეტადაა ყურადღება გამახვილებული საქორწინო ურთიერთობაზე. ეს იმიტომ არის განპირობებული, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში ქორწინებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. თუმცა, თანამედროვე საქორწინო ურთიერთობები აუცილებლობით არ განსაზღვრავს შავკანიანთა ოჯახის სტრუქტურას. იმ საზოგადოებათა უმრავლესობაში, სადაც გაფართოებული ოჯახებია გავრცელებული, დედასა და ქალიშვილს, მამასა და ვაჟიშვილს, ან და-ძმას შორის ურთიერთობა, შესაძლოა, სოციალური თვალსაზრისით, ცოლ-ქმრულ კავშირზე უფრო მნიშვნელოვანი იყოს.

განქორწინება და გაშორება დასავლეთში

განქორწინების მაჩვენებლის ზრდა

საუკუნეების განმავლობაში, დასავლეთში, ქორწინება, უმრავლეს შემთხვევაში, ურღვევ კავშირად მიიჩნეოდა. განქორწინება მხოლოდ იშვიათ შემთხვევებში, მაგალითად, უშვილობისას, იყო დაშვებული. ზოგიერთი ინდუსტრიული ქვეყანა დღესაც არ სცნობს განქორწინებას. თუმცა ეს იშვიათი გამონაკლისია. უმრავლეს ქვეყნებში, განქორწინების პროცედურა ძლიერ გამარტივდა. თითქმის ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში არსებობდა ე.წ. *მომჩივანთა სისტემა*. განქორწინების აღიარებისთვის, ერთ-ერთ მეუღლეს მეორეს წინააღმდეგ (სისასტიკის, გულგრილი დამოკიდებულების ან ღალატის გამო) ბრალდება უნდა წაეყენებინა. ზოგიერთ ქვეყანაში, შუა 1960-იანი წლებიდან, პირველად შემოიღეს “უბრალდებოდ” განქორწინების კანონი. მას შემდეგ, მთელ რიგ დასავლურ ქვეყნებში, განქორწინების მოთხოვნით, განსხვავებული საქმეები ირჩევა. 1969 წელს, გაერთიანებულ სამეფოში, დადებითად შეფასდა კანონი განქორწინების რეფორმის შესახებ, რომელიც განქორწინების პროცედურის გამარტივებასა და ბრალდების გარეშე დაკმაყოფილებას ისახავდა მიზნად.

კანონი 1971 წელს ამოქმედდა. “უბრალებოდ” განქორწინების პრინციპი, 1996 წლის ახალი კანონპროექტის შემუშავების შემდეგ, კიდევ უფრო გამყარდა.

1960-1970 წლებში, ბრიტანეთში განქორწინების მაჩვენებელი, თანმიმდევრულად, ყოველ წელს 9 პროცენტით იზრდებოდა, ათწლეულის განმავლობაში ის ორჯერ გაიზარდა, რაც, ნაწილობრივ, 1969 წლის კანონის ამოქმედებით იყო გამოწვეული. ამ კანონის წყალობით, ფორმალურ ქორწინებაში მყოფ ბევრ წყვილს განქორწინების საშუალება მიეცა. 1980 წლიდან, განქორწინების მაჩვენებელი, გარკვეული ხარისხით, სტაბილური გახდა, მაგრამ ნებისმიერ წინა პერიოდთან შედარებით, ის მაინც ბევრად მაღალია (Clark and Haldane 1990; იხ. ცხრილი 7.1).

განქორწინება სულ უფრო ძლიერ გავლენას ახდენს ბავშვების ცხოვრებაზე. შეფასებების თანახმად, გაერთიანებულ სამეფოში 1980 წელს დაბადებული ბავშვების თითქმის 40 პროცენტი, ზრდასრული ასაკის მიღწევამდე, ერთმშობლიანი ოჯახის წევრები იქნებიან. თუმცა, განქორწინებული ქალების 75 და მამაკაცების 83 პროცენტი, განქორწინების შემდეგ, სამი წლის განმავლობაში, მეორედ ქორწინდება, ამიტომ ბავშვები მაინც ოჯახურ გარემოში იზრდებიან.

განქორწინების მაჩვენებელი უიღბლო ქორწინებასთან პირდაპირ კავშირში არ არის. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ პროცენტული მაჩვენებლის გამოთვლისას, არ ხდება გაშორებული წყვილების აღნუსხვა, რომლებიც იურიდიულად განქორწინებულნი არ არიან. ამასთან, უიღბლო ქორწინებაში მყოფი წყვილი, შესაძლოა, ქორწინებისადმი საკრალური დამოკიდებულების, გაშორების თანმხლები ფინანსური და ემოციური პრობლემების თავიდან არიდების, ან ბავშვებისთვის ოჯახური გარემოს შენარჩუნების მიზეზით, არ განქორწინდეს.

რატომ გახშირდა განქორწინების შემთხვევები? ეს ფართო სოციალურ ცვლილებებთან დაკავშირებული რამდენიმე ფაქტორით აიხსნება. მდიდარი ადამიანების ძალზე მცირე წილის გამოკლებით, ქორწინებას დღეს აღარავინ უკავშირებს კერძო საკუთრებისა და სტატუსის თაობიდან თაობაზე გადაცემას. ქალი ეკონომიკურად უფრო დამოუკიდებელი გახდა, ამიტომ ის მატერიალურად აღარ არის შეზღუდული. ზოგადად, უკეთესი ეკონომიკური მდგომარეობა, ქორწინებით უკმაყოფილების შემთხვევაში, წარსულთან შედარებით, უფრო მეტად იძლევა ცალკე დასახლების საშუალებას. ეს ცვლილებები უმნიშვნელო სტიგმის არსებობას განაპირობებს, მაგრამ, ამავე დროს, შეიძლება სტიმულადაც იქცეს. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია ის მზარდი ტენდენცია, რომ ქორწინება იმის მიხედვით უნდა შეფასდეს, თუ პიროვნულად რამდენად აკმაყოფილებს ის ქორწინებაში მყოფ ადამიანებს. განქორწინების ზრდის ფაქტორი, თავისთავად, ქორწინებით უკმაყოფილების ინდიკატორი კი არ არის, არამედ იმას ადასტურებს, რომ ადამიანები სულ უფრო ცდილობენ, მეუღლეებთან სრულყოფილი და დამაკმაყოფილებელი ურთიერთობები ააგონ.

ცხრილი 7.1 განქორწინების მაჩვენებელი ევროპულ კავშირში 1000 სულ მოსახლეზე, 1981 და 1993

	1981	1993
გაერთიანებული სამეფო	2.8	3.1
დანია	2.8	2.5

ფინეთი	2.0	2.5
შვედეთი	2.4	2.5
ბელგია	1.6	2.1
ავსტრია	1.8	2.0
ჰოლანდია	2.0	2.0
საფრანგეთი	1.6	1.9
გერმანია	2.0	1.9
ლუქსემბურგი	1.4	1.9
პორტუგალია	0.7	1.2
საბერძნეთი	0.7	0.7
ესპანეთი	0.3	0.7
იტალია	0.2	0.4
საშუალოდ, ევროპულ კავშირში	1.5	1.8

წყარო: Eurostat. Social Trend-ზე დაყრდნობით, 1996, გვ. 57

განქორწინების გამოცდილება

ძნელია, ზუსტად განსაზღვრო, თუ როგორ აბალანსებს ერთმანეთს განქორწინების სოციალური სარგებელი და ის მაღალი საზღაური, რომელიც თან ახლავს აღნიშნულ მოვლენას. განქორწინებისადმი უფრო ტოლერანტული დამოკიდებულება ნიშნავს, რომ წყვილს უფლება აქვს, უსარგებლო ურთიერთობა შეწყვიტოს და ამისთვის მას სოციალური დევნა არ ელოდება. მეორე მხრივ, განქორწინება, ემოციური თვალსაზრისით, თითქმის ყოველთვის სტრესული მოვლენაა და შეიძლება ერთ ან ორივე მხარეს ფინანსური პრობლემები შეუქმნას.

წყვილების დაშლა

დაიან ვოენმა გააანალიზა პარტნიორების ურთიერთობები გაშორების ან განქორწინების პერიოდში (Vaughan 1986). მან ახლად გაშორებული ან განქორწინებული ასზე მეტი წყვილი (ძირითადად საშუალო კლასის წარმომადგენელი) გამოკითხა. მისი მიზანი ერთად ცხოვრებიდან პარტნიორის გარეშე ცხოვრებაზე გარდამავალი პერიოდის აღწერა იყო. *წყვილის დაშლა* ხანგრძლივი ინტიმური ურთიერთობის შეწყვეტას ნიშნავს. დაიან ვოენმა დაადგინა, რომ, ბევრ შემთხვევაში, ფიზიკურ გაშორებას წინ *სოციალური გაშორება* უძღვის – ერთერთმა პარტნიორმა ახალი ცხოვრებისეული გზა აირჩია, ახალი ინტერესები და მეგობრები გაიჩინა, ამ სიტუაციაში მეორე პარტნიორი არ ფიგურირებდა, რასაც ინფორმაციის გასაიდუმლოება მოჰყვა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე სასიყვარულო ურთიერთობას ეხებოდა.

ვოენის კვლევის თანახმად, წყვილების დაშლა, თავიდან, ხშირ შემთხვევაში, უნებურად ხდება. ერთ-ერთ ინდივიდს – რომელსაც ის *ინიციატორს* უწოდებს – მეორე პარტნიორთან შედარებით, მათი ურთიერთობა ნაკლებად აკმაყოფილებს და ის წყვილის საერთო აქტივობებისგან გამიჯნულ, დამოუკიდებელ ტერიტორიას იქმნის. მანამდე, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ინიციატორი შეიძლება წარუმატებლად ეცადოს პარტნიორის ქცევის შეცვლას ისე, რომ ის მისთვის მისაღები გახდეს და შესაძლებელი იყოს საერთო ინტერესების გაზიარება. გარკვეულ მომენტში, ინიციატორი გრძნობს, რომ მისმა მცდელობამ არ გაამართლა და ურთიერთობამ ფუნდამენტური მარცხი განიცადა. მას შემდეგ, ის გამუდმებით ფიქრობს არაეფექტურ ურთიერთობასა და შეუფერებელ პარტნიორზე. ვოენი აცხადებს, რომ ეს სასიყვარულო ურთიერთობის დაწყების პროცესის საპირისპირო პროცესია. ურთიერთობის

დასაწყისში, ადამიანი, პირიქით, მეორე ადამიანის მიმზიდველ თვისებებზეა ფოკუსირებული და მისთვის ნაკლებად მისაღებ თვისებებს იგნორირებას უკეთებს.

ინიციატორები, რომლებიც სერიოზულად ფიქრობენ პარტნიორთან დაშორებას, მათ ურთიერთობებზე სხვებთანაც აქტიურად მსჯელობენ და გამოთქმულ აზრებს ერთმანეთს ადარებენ. ისინი ითვალისწინებენ, თუ რამდენად მაღალი იქნება საზღაური და გადასწონის თუ არა დაშორებით განპირობებულ დადებით მხარეებს. შევძლებ თუ არა მარტო თავის გატანას? როგორი იქნება მეგობრებისა და მშობლების რეაქცია? დაზარალებუნი თუ არა ბავშვები? ფინანსურად უზრუნველყოფილი ვიქნები? ამ და სხვა პრობლემებზე ფიქრის შედეგად, ზოგიერთები ურთიერთობის შენარჩუნებას ცდილობენ. მას კი, ვინც ამ დაბრკოლებათა მიუხედავად, მაინც დაშორების სასარგებლოდ იღებს გადაწყვეტილებას, ეს კითხვები საკუთარ არჩევანში კიდევ უფრო დაარწმუნებს. ინიციატორთა უმრავლესობა თვითგანვითარებას სხვა პიროვნების წინაშე აღებული ვალდებულებაზე უფრო მნიშვნელოვან პასუხისმგებლობად მიიჩნევს.

რა თქმა უნდა, წყვილების დაშლა ყოველთვის მხოლოდ ერთი ადამიანის ინიციატივით არ არის გამოწვეული. გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რომ მათ ურთიერთობას ვეღარაფერი იხსნის, შეიძლება ორივე პარტნიორმა ერთდროულად მიიღოს. ზოგიერთ სიტუაციაში როლების უცვარი ჩანაცვლება ხდება. პიროვნება, რომელსაც თავიდან ურთიერთობის შენარჩუნება სურდა, უეცრად მის დასრულებას ინდომებს, ინიციატორი კი ურთიერთობის გაგრძელებას ითხოვს.

წარწერა ნახატზე “აქ იყო ჩემი ქორწინება ხელდასმული?”

ატიტუდების ცვლა

ოჯახური ცხოვრების ცვლილებასა და განქორწინების მაღალი ხარისხის მიმართ გამოვლენილ რეაქციებზე კლასობრივი განსხვავება მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს. წიგნში *Families on the Fault Line* (1994), ლილიან რუბინმა სიდრმისეული ინტერვიუ ჩაუტარა 32 მუშათა კლასის ოჯახის წევრებს. მან დაასკვნა, რომ საშუალო კლასის ოჯახებთან შედარებით, მუშათა კლასის წარმომადგენელი მშობლები უფრო ტრადიციულები არიან. საშუალო კლასის წარმომადგენელი მშობლებისთვის მისაღები ნორმები, მაგალითად, ქორწინებამდე სექსუალური ურთიერთობები, მუშათა კლასის წარმომადგენელი მშობლებისთვის, უმრავლეს შემთხვევაში, მიუღებელია, მაშინაც კი, თუ ისინი განსაკუთრებით რელიგიურები არ არიან. აქედან გამომდინარე, მუშათა კლასის ოჯახებში უფრო ხშირია თაობებს შორის კონფლიქტები.

რუბინის კვლევაში ახალგაზრდები ერთხმად აცხადებენ, რომ მათი ატიტუდები სექსუალური ქცევის, ქორწინებისა და სქესობრივი უთანასწორობის მიმართ, მშობლების ატიტუდებისგან განსხვავდება. მაგრამ ისინი დაუინებით აცხადებენ, რომ მათი საზრუნავი მხოლოდ სიამოვნების ძიება არ არის. უბრალოდ, მათ უფროსი თაობისგან განსხვავებული ღირებულებები აქვთ.

რუბინმა დაადგინა, რომ მის მიერ გამოკითხული ახალგაზრდა ქალები, ქორწინებასთან მიმართებაში, ბევრად უფრო ამბივალენტურნი არიან, ვიდრე მათი მშობლების თაობა წარსულში. მათთვის მამაკაცი სრულყოფილების სიმბოლო

აღარ არის. ისინი მათი დედებისთვის ხელმიუწვდომელი შესაძლებლობების მოძიებას ცდილობენ, რათა უფრო სრულყოფილი და თავისუფალი ცხოვრება ჰქონდეთ. მამაკაცთა ატიტუდები, თაობების მიხედვით, ასე მკვეთრად განსხვავებული არ არის.

რუბინის კვლევა შეერთებულ შტატებში განხორციელდა, მაგრამ მისი შედეგები ბრიტანეთსა და ევროპულ ქვეყნებში წარმოებული კვლევების შედეგების მსგავსია. ჰელენ ვილკინსონმა და ჯეფ მულგანმა, გაერთიანებულ სამეფოში, 18-დან 34 წლამდე ასაკის მამაკაცებისა და ქალების ორი მასშტაბური კვლევა ჩაატარეს (Wilkinson 1994; Wilkinson and Mulgan 1995). მათ ძირეული ცვლილებები აღმოაჩინეს, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა ქალების შეხედულებებში. ბრიტანეთში მცხოვრები 18-34 წლის ასაკის თაობის ღირებულებები, ზოგადად, განსხვავდებოდა უფროსი თაობის ღირებულებებისგან.

ახალგაზრდა ქალებს “სამუშაოსა და ოჯახში ავტონომიისა და თვითრეალიზაციის სურვილი აქვთ და მათთვის ღირებულია რისკი, ვნებათა დელვა და სიახლე.” ამ მხრივ, მამაკაცების ტრადიციულ ღირებულებებსა და ქალების ახალ ღირებულებებს შორის სულ უფრო მზარდი განსხვავება აღინიშნება. ვილკინსონისა და მულგანის აზრით, ახალგაზრდა თაობის ღირებულებების ფორმირება, ძველი თაობებისთვის ხელმიუწვდომელი თავისუფლების – ქალთა სამუშაო უფლების, რეპროდუქციის კონტროლის, ორივე სქესის თავისუფალი მობილუბისა და საკუთარი ცხოვრების განკარგვის შესაძლებლობის – საფუძველზე მოხდა. ამგვარი თავისუფლება უფრო მეტ გახსნილობას, გულუხვობასა და ტოლერანტობას იწვევს. მაგრამ ამან შეიძლება ვიწრო ეგოისტური ინდივიდუალიზმისა და უნდობლობის წარმოშობაც განაპირობოს. გამოკითხულთაგან, ქალთა 29 და მამაკაცთა 51 პროცენტი “შვილების გაჩენას რაც შეიძლება შორეულ მომავალში გეგმავდა.” 15-24 წლის ქალების 75 პროცენტს მიაჩნდა, რომ მარტოხელა მშობელს ისევე კარგად შეუძლია შვილების აღზრდა, როგორც წყვილს. კვლევამ დაადასტურა, რომ ამ ასაკობრივ ჯგუფში, როგორც ქალებს, ისე მამაკაცებს შორის, ქორწინებაზე მოთხოვნილება მცირდება.

განქორწინება და ბავშვები

ძნელია განსაზღვრო, თუ რა გავლენას ახდენს შვილებზე მშობლების განქორწინება. შეგუების პროცესზე შეიძლება მრავალმა ფაქტორმა იმოქმედოს – რამდენად ხშირი იყო განქორწინებამდე მშობლებს შორის კონფლიქტი; რა ასაკის იყო ბავშვი განქორწინების მომენტში; ჰყავთ თუ არა ბავშვებს დები და ძმები; აქვთ თუ არა ურთიერთობა ბებიებთან, ბაბუებთან და სხვა ნათესავებთან, ბავშვების ურთიერთობა თითოეულ მშობელთან, რა სიხშირით ხვდებიან ორივე მშობელს და ა.შ. ძნელია იმის შეფასება, თუ რა შედეგი მოაქვს განქორწინებას ბავშვებისთვის, რადგან ბავშვისთვის საზიანო შეიძლება წარუმატებლად დაქორწინებული მშობლების თანაცხოვრებაც და მისი თანმდევი დაძაბულობაც აღმოჩნდეს.

კვლევა ადასტურებს, რომ მშობლების განქორწინების შემდეგ, ბავშვს, ხშირ შემთხვევაში, ემოციური შფოთვა აღენიშნება. ჯუდით ვალერშტაინმა და ჯოან კელიმ კალიფორნიაში, მერინის ოლქში, სამოცი გაშორებული წყვილის შვილები შეისწავლეს (Wallerstein and Kelly 1980). ისინი ბავშვებს პირველად იმ დროს დაეკონტაქტდნენ, როდესაც მათი მშობლების განქორწინების საქმე

სასამართლოში ირჩეოდა, მერე წელიწადნახევრის შემდეგ შეხვდნენ და ბოლოს – ხუთი წლის შემდეგ. ავტორები ამბობენ, რომ თითქმის ყველა – 131 ბავშვი, განქორწინების პროცესში, ემოციურ დაძაბულობას განიცდიდა. სკოლამდელი ასაკის ბავშვები დაბნეულები და შეშინებულები იყვნენ. ისინი მშობლების განქორწინებაში საკუთარ თავს ადანაშაულებდნენ. მათზე უფროსი ასაკის ბავშვებისთვის, მშობლების განქორწინების მოტივაცია უფრო გასაგები იყო, მაგრამ ისინი, ხშირად, ღელავდნენ იმ შესაძლო ზემოქმედების გამო, რომელსაც მშობლების განქორწინება მათ მომავალზე მოახდენდა და დაუფარავად გამოხატავდნენ სიბრაზეს. ხუთი წლის შემდეგ, მკვლევრებმა დაადგინეს, რომ ბავშვების ორი მესამედი შინაურ ცხოვრებასა და ვალდებულებებს საკმაოდ კარგად უმკლავდებოდა. დარჩენილი მესამედი საკუთარი ცხოვრებით ძლიერ უკმაყოფილო იყო და დეპრესიასა და მარტოობას განიცდიდა.

ვალერშტაინმა ბავშვთა იმავე ჯგუფის შესწავლა განაგრძო და, ათი-თხუთმეტი წლის შემდეგ, 131-დან 116 მათგანი ზრდასრულ ასაკში გამოჰკითხა. გამოკითხვით დადასტურდა, რომ მშობლების განქორწინებასთან დაკავშირებული მოგონებები და გრძნობები მათ რომანტიკულ ურთიერთობებშიც აისახება. ყოველ მათგანს მიაჩნდა, რომ მშობლების მიერ დაშვებულმა შეცდომებმა, გარკვეული ხარისხით, მათზეც იმოქმედა. არ არის გასაკვირი, რომ ამ ბავშვების უმრავლესობა იმაზე ოცნებობდა, რასაც მათმა მშობლებმა ვერ მიაღწიეს. ეს მყარი, ურთიერთნდობაზე, სიყვარულსა და ერთგულებაზე დაფუძნებული ქორწინებაა. ჯგუფის თითქმის ნახევარი – როგორც ქალი, ისე მამაკაცი – ზრდასრულ ასაკში “შფოთავდა, წარმატებას ვერ აღწევდა, დაბალი თვითშეფასება ჰქონდა და ზოგჯერ აგრესიულიც იყო.” მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგანი დაქორწინდა, მშობლების განქორწინების პროცესი მათ ვერასოდეს დაივიწყეს. ის, ვინც ყველაზე მეტად წარმატებული აღმოჩნდა, ხშირად, ერთ-ერთი ან ორივე მშობლის მხარდაჭერით სარგებლობდა (Wallerstein and Blakeslee 1989).

მარტინ რიჩარდსმა (1995) გააანალიზა ბრიტანეთში, შეერთებული შტატებში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიასა და სხვა ქვეყნებში წარმოებული კვლევების მონაცემები, ბავშვებზე მშობლების გაშორებისა და განქორწინების ზეგავლენის შესახებ. ის აცხადებს, რომ ამ კვლევის შედეგები საიმედოა. ერთი სოციალური წარმომავლობის გაშორებული ან განქორწინებული მშობლების შვილები ზრდასრულ ასაკში უმნიშვნელოდ, მაგრამ ყოველთვის განსხვავდებიან იმ ბავშვებისგან, ვისი მშობლებიც ერთად ცხოვრობენ. ისინი, საშუალოდ, დაბალი თვითშეფასებით გამოირჩევიან და სკოლაში უარესი შედეგები აქვთ; ზრდასრულ ასაკში უფრო ხშირად იცვლიან სამუშაოს და განქორწინების უფრო მაღალი მაჩვენებელი აღენიშნებათ.

თანმიმდევრულობის მიუხედავად, ამგვარი შედეგების ინტერპრეტაცია რთულია. ზოგიერთი ბავშვი, რომელსაც განქორწინებული მშობლები ჰყავს, სკოლაში წარმატებულია და არც დაბალ თვითშეფასებას ავლენს. ასევე, ბევრ ბავშვს, რომელთა მშობლები ერთად ცხოვრობენ, სევდიანი ბავშვობა აქვს, სკოლაში ცუდად სწავლობს და სამსახურშიც წარუმატებელია.

კვლევის შედეგების ინტერპრეტაციის ძირითადი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ პრობლემის ხანგრძლივი შესწავლა წარსულზე დაკვირვებას გულისხმობს. განქორწინებისადმი დამოკიდებულება სწრაფად იცვლება. სულ რამდენიმე წლის წინ, განქორწინება სტიგმასთან უფრო იყო გაიგივებული, ვიდრე ეს დღევანდელ დღეს ხდება. განქორწინებისადმი დამოკიდებულების გარდა, მნიშვნელოვანია

კეთილდღეობის სამსახურის, საცხოვრებლით უზრუნველყოფის, ბავშვზე ზრუნვის შესაძლებლობისა და სხვა ფაქტორების გავლენა. არსებობს ფაქტები, რომ წყვილების გაშორება და განქორწინება ნაკლებად საზიანოა სკანდინავიაში, რადგან აქ კეთილდღეობის ყველაზე კარგად განვითარებული სისტემაა. თუმცა ეს ფაქტები არ არის ბოლომდე საიმედო.

შეკითხვა თითქოს მარტივია: არის თუ არა წყვილების გაშორება და განქორწინება ბავშვებისთვის საზიანო? მაგრამ ეს საკმარისი არ არის. ოჯახის ბუნების ცვლილება ისე უნდა შეფასდეს, რომ განისაზღვროს, თუ რამდენად მაღალია საზღაური დადებით მხარეებთან მიმართებაში. შეიძლება ის ფაქტი, რომ ბავშვს ორივე მშობელი სახეზე ჰყავს, მის ცხოვრებაში ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ვიდრე მშობლების ბუნება და მათი ქცევის სტილი. ბავშვები ყველაზე წარმატებულები მაშინ არიან, როდესაც ისინი უყვართ, მშობლები ავტორიტეტით სარგებლობენ და არა ავტორიტარულები არიან, და ბავშვების მოთხოვნილებებს კარგად გრძნობენ (Amato 1993). განქორწინების შემთხვევაში, ამგვარი სტილის შენარჩუნება, სავარაუდოდ, ძნელი იქნება. მაგრამ ასევე საზიანო შეიძლება აღმოჩნდეს ბავშვისთვის ერთად მცხოვრები მშობლების კონფლიქტები.

ერთმშობლიანი ოჯახები

ამ ბოლო დროს, ძალზე გახშირდა **ერთმშობლიანი ოჯახები**. ამგვარი ოჯახების უმრავლესობას ქალები უძღვებიან, რადგან ბავშვზე მეურვეობა, განქორწინების შემდეგ, ჩვეულებრივ, დედას ეკისრება (იშვიათ შემთხვევაში, ერთმშობლიან ოჯახში მშობელი, უმეტესად ქალი, აღარ ქორწინდება). ბრიტანეთში დღეს მილიონზე მეტი ერთმშობლიანი ოჯახია და მათი რაოდენობა იზრდება (იხ. ცხრილი 7.2). ხუთიდან ერთი ოჯახი, სადაც ბავშვები კეთილდღეობის სამსახურზე არიან დამოკიდებულნი, ერთმშობლიანია. საშუალოდ, ეს თანამედროვე საზოგადოების ყველაზე ღარიბი ჯგუფია. ბევრი მარტოხელა მშობელი, იმის მიუხედავად, იყო თუ არა ოდესმე დაქორწინებული, დღესაც საზოგადოების უარყოფით განწყობას გრძნობს და ეკონომიკურადაც დაუცველია. თუმცა, წარსულში დამკვიდრებული კრიტიკული ტერმინები – “მიტოვებული ცოლები”, “უმაღო ოჯახები” და “დანგრეული ოჯახები” – ნელ-ნელა ქრება.

ერთმშობლიანი ოჯახის კატეგორია შინაგანად მრავალგვარია. მაგალითად, ქვრივი დედების ნახევარზე მეტი საკუთარი სახლების მფლობელები არიან, მაგრამ მარტოხელა დედები, რომლებიც ქორწინებაში არასოდეს ყოფილან, დაქირავებულ ბინებში ცხოვრობენ. მარტოხელა მშობლის გაგება ცვლილებას ექვემდებარება და ამ ფენომენის საზღვრები ბუნდოვანია. დაქვრივების შემთხვევაში, მარტოხელა მშობლის სტატუსში გადასვლა უეცრად ხდება, თუმცა, თუ პარტნიორი საავადმყოფოში იმყოფება, გარდაცვალებამდე გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, შესაძლოა, მეუღლე მარტო ცხოვრობდეს. დღევანდელი ერთმშობლიანი ოჯახების 60 პროცენტი წყვილების გაშორების ან განქორწინების შედეგად წარმოიშვა. ასეთ შემთხვევებში, ადამიანებმა შეიძლება, საკმაოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, ერთად სპორადულად იცხოვრონ. ერთი მარტოხელა დედა აღნიშნავს:

მარტოხელა დედის სტატუსში ყოფნის შეგუებას, ჩემი აზრით, გარკვეული დრო სჭირდება. პირადად მე, ეს მხოლოდ შარშან დავიჯერე; მანამდე შერიგების იმედი მქონდა, მაგრამ როდესაც დაქორწინდა, ხელი ჩავიქნიე. იმ დროს, ძალიან ცუდად ვგრძნობდი თავს, ახლა კი ვთვლი, რომ

საუკეთესო რამ მოხდა, ჩემს ცხოვრებაში ბევრი რამ უფრო ნათელი გახდა. (ციტირებულია Crow and Hardey – დან, 1992, გვ. 149).

აღამიანთა უმრავლესობას ბავშვის მარტო აღზრდა არ სურს, მაგრამ იზრდება იმათი რაოდენობაც, ვინც თავად იღებს გადაწყვეტილებას ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებით, მეუღლის ან პარტნიორის მხარდაჭერის გარეშე. ზოგიერთ მარტოხელა მშობელს შეგვიძლია “ნებაყოფლობით მარტოხელა დედა” ვუწოდოთ. ეს ქალები, ჩვეულებრივ, ოჯახის მართვისთვის საჭირო რესურსებს ფლობენ. თუმცა განქორწინებული თუ ქორწინებაში არმყოფი დედების უმრავლესობა განსხვავებულ მდგომარეობაში იმყოფება. ქორწინების გარეშე დაბადებული ბავშვების მშობლები სიღარიბესა და სოციალურ დეპრივაციას განიცდიან. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, გაერთიანებულ სამეფოში ვესტ ინდური წარმომავლობის ოჯახებს შორის ერთმშობლიანი ოჯახების სიმრავლე სწორედ ამ გავლენით აიხსნება.

“სახეზე არმყოფი მამა”

1930-ანი წლების ბოლოდან 1970-იან წლებამდე პერიოდს ზოგჯერ “სახეზე არმყოფი მამების” პერიოდს ეძახიან. მეორე მსოფლიო ომის განმავლობაში, სამხედრო სამსახურში ყოფნის გამო, მამები შვილებს იშვიათად ხედავდნენ. ომის შემდგომ პერიოდში, ქალების უმრავლესობას არ ჰქონდა ანაზღაურებადი სამუშაო, ისინი ძირითადად შინ იყვნენ და ბავშვებს უვლიდნენ. ოჯახის ძირითადი მარჩენალი მამა იყო და, შესაბამისად, მთელ დღეს გარეთ, სამუშაოზე ატარებდა; ის ბავშვებს მხოლოდ საღამოობით და უქმეებზე ხედავდა.

უკანასკნელ წლებში, განქორწინების მაჩვენებლისა და ერთმშობლიანი ოჯახების რაოდენობის ზრდის შედეგად, “სახეზე არმყოფი მამის” თემამ ახალი დატვირთვა შეიძინა. ამჟამად სახეზე არმყოფი მამას, წყვილის გაშორების ან განქორწინების შედეგად, შვილებთან იშვიათი კონტაქტი აქვს ან საერთოდ არა აქვს კავშირი. ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში განქორწინების ყველაზე მაღალი მაჩვენებელია მსოფლიოს მასშტაბით, ამიტომ ამ თემამ ინტენსიური დებატები გამოიწვია.

უმამო ოჯახების რაოდენობის ზრდა სოციალური პრობლემების მრავალგვარობით აიხსნება, დანაშაულით დაწყებული და კეთილდღეობის სამსახურზე დამოკიდებულებით დამთავრებული. დისკუსიაზე, რომელიც გაერთიანებულ სამეფოში ამ საკითხთან დაკავშირებით გაიმართა, დიდი გავლენა იქონიეს ამერიკელმა ავტორებმა. დევიდ ბლენკენჰორნი წიგნში “Fatherless America” (1995) აცხადებს, რომ ის საზოგადოებები, რომლებსაც განქორწინების მაღალი მაჩვენებელი აქვთ, მხოლოდ უმამობის პრობლემას კი არ განიცდიან, არამედ ამ ქვეყნებში, შესაძლოა, თავად მამობის იდეა აღმოიფხვრას. ეს მოვლენა სოციალურ შედეგებს გამოიწვევს, რადგან, ამჟამად, ბევრ ბავშვს არ ჰყავს ოჯახში ისეთი პიროვნება, რომელიც ავტორიტეტით სარგებლობს და შეუძლია, საჭიროების შემთხვევაში, მიმართოს. დღემდე, ნებისმიერ საზოგადოებაში, ქორწინება და მამობა სექსუალური და აგრესიული ენერგიის გამოვლენის საშუალება იყო. ამ ფენომენების აღმოფხვრის შემთხვევაში, ენერგია დანაშაულსა და სისასტიკეში გამოვლინდება. როგორც ბლენკენჰორნის წიგნის ერთ-ერთი მიმოხილველი აღნიშნავს: “სჯობს, გყავდეს მამა, რომელიც ცუდი სამსახურიდან შინ დაბრუნდება და ტელევიზორის წინ ღუდს დაღვეს, ვიდრე საერთოდ არ გყავდეს მამა” (The Economist, 8 აპრილი, 1995, გვ. 121).

მართლაც ასეა, არა? სახეზე არმყოფი მამების თემა უფრო ზოგად საკითხს – ბავშვებზე განქორწინების გავლენას – უკავშირდება. აქ, როგორც ვნახეთ, ხელმისაწვდომი ფაქტები ნათელ სურათს არ ქმნის. როგორც იგივე მიმომხილველი ამბობს: ”განა ცუდი მამები ცუდ ვაჟიშვილებს არ ზრდიან? ზოგიერთი მამა ოჯახისთვის ხომ უფარგისია?”

ამ მოსაზრებას შვედეთში მოძიებული ფაქტები ადასტურებს (ეს დასავლეთ ევროპაში ერთადერთი ქვეყანაა, რომელშიც, 1970 წლის მერე, შობადობა გაიზარდა). შვედეთში დაბადებული ბავშვების ნახევარზე მეტს ქორწინებაში არმყოფი დედები ჰყავთ (იხ. ცხრილი 7.2). ოციდან ცხრამეტს ოჯახში მამა ელოდება, მაგრამ ბევრი მათგანი მამის გარეშე გაიზრდება, რადგან შვედეთში ქორწინებათა ნახევარი განქორწინებით მთავრდება, და დაუქორწინებელი მშობლები, დაქორწინებულებთან შედარებით, სამჯერ უფრო ხშირად შორდებიან. 1994 წელს, შვედეთში ერთმშობლიან ოჯახებში ბავშვების 20 პროცენტი ცხოვრობდა.

შვედეთში წარმოებული კვლევის მიხედვით, უმამოა სოციალურ პრობლემებს არ წარმოშობს. გაერთიანებულ სამეფოსა და შეერთებულ შტატებში, დანაშაულსა და ძალადობას არა ოჯახი, არამედ სიღარიბე განაპირობებს. შვედეთის კეთილდღეობის სამსახური ერთმშობლიან ოჯახებს უხვად აფინანსებს, ამიტომ მათ სიღარიბე არ ემუქრებათ. 1994 წელს, შვედეთში ბავშვების მხოლოდ 6,4 პროცენტი ცხოვრობდა ისეთ ოჯახებში, რომელთა შემოსავალი საშუალო შემოსავლის ნახევარზე ნაკლები იყო, რაც ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებზე გაცილებით დაბალი მაჩვენებელია (*The Economist*, 9 სექტემბერი, 1995).

ცხრილი 7.2 ქორწინებაში არმყოფთა შობადობის და მარტოხელა მშობლების საერთაშორისო შედარება

ქორწინებაში არმყოფი პროცენტული მაჩვენებელი	ქალების	შობადობის	ერთმშობლიანი პროცენტული მაჩვენებელი	ოჯახების
ქვეყანა	1960	1990	1960	1988
გაერთიანებული სამეფო	5	28	6	13
შეერთებული შტატები	5	28	9	23
კანადა	4	24	9	15
დანია	8	46	17	20
საფრანგეთი	6	30	9	12
გერმანია	6	11	8	14
იტალია	2	6	n.a	n.a
ჰოლანდია	1	11	9	15
შვედეთი	11	47	9	15

წყარო: შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის ბიურო, შეერთებული შტატების სტატისტიკური მიმოხილვა, 1993; კონსტანს სორენტინო, “ოჯახის ცვლილება საერთაშორისო პერსპექტივაში”, *Monthly Labor Review* (მარტი, 1990), გვ. 41-58. სარა მაკლანაჰენისა და გარი სანდფურის წიგნიდან “*აღზრდა მარტოხელა მშობლის მიერ: რა გტყენს გულს, რა გეხმარება*” (Harvard University Press 1994).

ხელახალი ქორწინება და ახლად შექმნილი მშობლები

ხელახალი ქორწინება

მეორე ქორწინებას შეიძლება სხვადასხვა გარემოებები ახლდეს. ზოგიერთი მეორედ დაქორწინებული წყვილი ოც წელს არის გადაცილებული და ბავშვი არ ყავს. როდესაც მეორედ ოცდაათამდე, ორმოცამდე ან ორმოცდაათ წლამდე ასაკის წყვილი ქორწინდება, მათ შეიძლება პირველი ქორწინებიდან ერთი ან მეტი შვილი ყავდეს, რომელიც მშობელთან და მის ახალ პარტნიორთან ერთად იწყებს ცხოვრებას. თუ მეორედ ასაკოვანი ადამიანი ქორწინდება, მას შეიძლება ზრდასრული შვილები ყავდეს, რომლებიც მშობლის ახლადშექმნილ ოჯახთან ერთად არასოდეს ისურვებენ დასახლებას. შვილები ახალი ქორწინების შემდეგაც ჩნდებიან. ერთ-ერთი პარტნიორი მანამდე შეიძლება დაუქორწინებელი, განქორწინებული ან ქვრივი იყოს. აქ კიდევ რვა კომბინაცია არის შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე, მეორე ქორწინების განზოგადებულ გაგებას სიფრთხილით უნდა მივუდგეთ, თუმცა არსებობს ზოგადი საყურადღებო თვალსაზრისები.

1900 წელს გაერთიანებულ სამეფოში ყველა ქორწინებათა, დაახლოებით, ცხრა მეათედი, პირველი ქორწინება იყო. უმრავლეს მეორედ დაქორწინებულ წყვილებს შორის ერთ-ერთი მათგანი ქვრივი გახლდათ. განქორწინების მაჩვენებლის ზრდასთან ერთად, მეორე ქორწინებათა რიცხვმაც იმატა; მეორედ, ძირითადად, განქორწინებული ადამიანები ქორწინდებოდნენ. 1960-იან წლებში მეორე ქორწინებათა რაოდენობა სწრაფად გაიზარდა, 1980-იან-1990-აინ წლებში კი რიცხვმა სულ უფრო იმატა.

დღეს ასიდან 28 წყვილის შემთხვევაში, ერთ-ერთი მათგანი მეორედ არის დაქორწინებული. 35 წლამდე ასაკის მეორედ დაქორწინებული წყვილები, ძირითადად, განქორწინებული ადამიანები არიან. 35 წლის ზემოთ ასაკის წყვილებში ქვრივების რაოდენობა იზრდება, 55 წლის ასაკისთვის კი, მეორედ დაქორწინებულ განქორწინებულ წყვილებს, პროპორციულად, მეორედ დაქორწინებული ქვრივები აჭარბებენ.

როგორ უცნაურადაც არ უნდა ჟღერდეს, ორივე სქესის შემთხვევაში, მანამდე ქორწინებაში მყოფი ადამიანები უფრო ადვილად ქორწინდებიან. ასაკობრივი ჯგუფის განქორწინებული ადამიანები, სავარაუდოდ, უფრო ქორწინდებიან, ვიდრე იმავე ასაკობრივი ჯგუფის ქორწინებაში არმყოფი ადამიანები. ყველა ასაკობრივ ჯგუფზე, განქორწინებული მამაკაცები, განქორწინებულ ქალებთან შედარებით, მეორედ უფრო ხშირად ქორწინდებიან. ოთხ განქორწინებულ ქალს შორის მეორედ სამი ქალი ქორწინდება, ექვს განქორწინებულ მამაკაცს შორის კი ხუთი მამაკაცი. სტატისტიკური მონაცემებით, მეორე ქორწინება, პირველ ქორწინებასთან შედარებით, ნაკლებად წარმატებულია. მეორე ქორწინების შემდეგ განქორწინების მაჩვენებელი უფრო მაღალია, ვიდრე პირველი ქორწინების შემდეგ.

ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მეორე ქორწინება ყოველთვის განწირულია. განქორწინებული ადამიანები ქორწინებისგან უფრო მეტს ელიან, ვიდრე ის, ვინც ქორწინებაში არასოდეს ყოფილა. მეორედ დაქორწინებული ადამიანები, სავარაუდოდ, უფრო ადვილად არღვევენ საქორწინო კავშირს, ვიდრე ერთხელ დაქორწინებული ადამიანები. მაგრამ სტაბილური კავშირის შემთხვევაში,

წყვილები მეორე ქორწინებით, საშუალოდ, პირველ ქორწინებასთან შედარებით, უფრო კმაყოფილები არიან.

ოჯახი, სადაც ბავშვს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავს

ამგვარ ოჯახებში, ერთ-ერთი მშობელი დედინაცვალი, ან მამინაცვალია. ასეთი ოჯახების რიცხვი გაცილებით უფრო დიდია, ვიდრე ეს ოფიციალური ხელმისაწვდომი სტატისტიკით ფიქსირდება, რადგან აქ მხოლოდ ის ოჯახებია აღნუსხული, რომლებშიც ბავშვი ცხოვრობს. ბევრი მეორედ დაქორწინებული ადამიანი გერთან ერთად საერთო ოჯახში არ ცხოვრობს, მაგრამ ბავშვი მას რეგულარულად ესტუმრება.

ისეთი ოჯახებიც არსებობს, რომლებშიც მშობლები ნაშვილებ ბავშვებს ზრდიან. ბრენდა მედოქის გამოთვლების მიხედვით, შეერთებულ შტატებში გაშვილებული ბავშვების ერთ მესამედს დედინაცვალი, ან მამინაცვალი ყავდა. ბრიტანეთში ეს მაჩვენებელი უფრო დაბალია, მაგრამ ის სულ უფრო იზრდება. აღმზრდელი მშობლები ბავშვის საკუთარ შვილად აღიარების გზით არარსებული გენეტიკური კავშირის შევსებას ცდილობენ. მათ ნაშვილებ ბავშვებზე კანონიერი უფლებები და მათ წინაშე გარკვეული ვალდებულებები აქვთ. დედინაცვალსა და მამინაცვალს ასეთი ვალდებულებები არა აქვს, ამიტომ ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, მათი ბავშვებთან ურთიერთობა მთავრდება. უმრავლეს ქვეყნებში მოქმედი კანონის შესაბამისად, ასეთ ოჯახში ბიოლოგიური მშობლის გარდაცვალების, ან წყვილის განქორწინების შემთხვევაში, დედინაცვალს ან მამინაცვალს ბავშვზე მეურვეობის უფლება არა აქვს, მაშინაც კი, თუ ბავშვი დედინაცვალთან ან მამინაცვალთან დიდი ხნის განმავლობაში იზრდებოდა. ბიოლოგიური მშობლის გარდაცვალების დროს, თუ მეორე ბიოლოგიურ მშობელს ბავშვზე მეურვეობა სურს, მას, სამართლებრივად, დედინაცვალზე და მამინაცვალზე გაცილებით უფრო მეტი უფლებები აქვს.

ისეთ ოჯახებში, სადაც ბავშვებს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ყავთ, გარკვეული პრობლემები იჩენს თავს. პირველ რიგში, როგორც წესი, მეორე ბიოლოგიური მშობელიც არსებობს, რომელიც ცალკე ცხოვრობს და ბავშვზე, ან ბავშვებზე გარკვეული გავლენა აქვს. მეორე, როდესაც განქორწინებული წყვილიდან ერთ-ერთი მეორედ ქორწინდება, ეს, ხშირ შემთხვევაში, ურთიერთობის დაძაბვას იწვევს. მაგალითად, ორშვილიან, ქალს შეიძლება ორშვილიანი ქმარი ყავდეს და მთელი ოჯახი ერთად ცხოვრობდეს. თუ ბიოლოგიური მშობლები ბავშვებთან შეხვედრას ძველებური განრიგის მიხედვით მოითხოვენ, ეს ახლადშექმნილ ოჯახს პრობლემებს შეუქმნის. მაგალითად, ახალი ოჯახი ვერ შეძლებს უქმეების ერთად გატარებას.

მესამე, ბავშვს, მისი წარმომავლობიდან გამომდინარე, შეიძლება ოჯახში მისაღები ქცევის შესახებ დედინაცვლისგან, ან მამინაცვლისგან განსხვავებული შეხედულება ქონდეს. ამგვარი ბავშვების უმრავლესობა ორ ოჯახად იზრდება, რაც განსხვავებული ჩვევებისა და თვალსაზრისების გამო, ურთიერთობის დაძაბვას იწვევს. ერთი დედინაცვალი აღგვიწერს პრობლემებს, რომელთა გამო ის პარტნიორს დაშორდა:

სულ დანაშაულის გრძნობა მტანჯავდა. როგორც საკუთარ შვილს ისე ვერ მოექცევი, რადგან მერე თავს დამნაშავედ გრძნობ. მაგრამ როდესაც ცუდად იქცევა, ნორმალური რეაქცია გაქვს და ბრაზობ. შემდეგ თავს ამის გამოც დამნაშავედ გრძნობ. სულ იმას შიშობ, ბავშვს უსამართლოდ არ მოექცე. მე და მამამისს ბევრ საკითხთან დაკავშირებით გვქონდა უთამხმოება. დისციპლინის დამყარებას თუ ვცდილობდი, მეუბნებოდა თავს მაბუხრებო. ის არასოდეს არ საყვედურობდა,

მე კი სულ თავს ვაბეზრებდი... მინდოდა ბავშვის ცხოვრებაში სიახლე შემეტანა, სიცარიელე შემევსო, შეიძლება საკმარისად მოქნილი არ ვარ. (Smith 1990 გვ. 42)

დედინაცვლის, ან მამინაცვლისა და გერის ურთიერთობის დასახასიათებლად რამდენიმე დადგენილი ნორმა არსებობს. ბავშმა მათ სახელით უნდა მიმართოს, თუ ჯობს დედა, ან მამა დაუძახოს? დედინაცვალმა და მამინაცვალმა ბავშვის დისციპლინაზე ისევე უნდა იზრუნოს, როგორც მისმა ბიოლოგიურმა მშობელმა? როგორ უნდა მოექცეს დედინაცვალი, ან მამინაცვალი მისი ყოფილი პარტნიორის ახალ მეუღლეს, როდესაც ის ბავშვებს წასაყვანად მიაკითხავს?

ბევრ ამერიკულ გაზეთში იბეჭდება სვეტი სახელწოდებით “ძვირფასო ები”, რომელიც პრობლემებზე საუბარს ეთმობა. ქვემოთ ამ სვეტში დაბეჭდილ წერილებს წარმოგიდგენთ.

ძვირფასო ები,

ერთი წლის წინ ტელზე დაქორწინდი. მისი ცოლი (მაქსინი) გარდაიცვალა. მას ორი, ექვსი და რვა წლის, ბავშვი ღარჩა. ეს ჩემი პირველი ქორწინებაა. მაქსინი გარდაიცვალა, ამიტომ ტელს, ჩემი აზრით, მის ნათესავებთან აღარაფერი აკავშირებს. ტელი კი ამბობს, რომ მაქსინის დედ-მამა ყოველთვის მისი სიდედრი და სიმამრი იქნება. მშობლები მეც მყავს, მაშ, ჩემს მშობლებს რა ფუნქცია ექნებათ? აღამიანს, ერთდროულად, მხოლოდ ერთი დიდებული და სიმამრი უნდა ყავდეს, ჩემი მშობლები ბებიად და ბაბუადაც უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ასე არავინ ფიქრობს. ბებია და ბაბუა მაქსინის მშობლები არიან. ჩემს მშობლებს “მამა პიტსა” და “დედა მერის” ეძახიან. თქვენი აზრით, ეს სამართლიანია... ეს პრობლემა როგორ მოვაგვარო [ხელს აწერს გასაჭირში მყოფი რძალი]

ძვირფასო გასაჭირში მყოფი რძალი,

მართალია, ტექნიკურად ტელი მაქსინის მშობლების სიძე აღარ არის, გირჩევ, ამ საკითხს ტექნიკურად არ მიუღდე. ტელის ყოფილ სიდედრსა და სიმამრს და მის შვილებს ერთმანეთთან ბევრი რამ აკავშირებთ, ამიტომ გონივრული იქნება, თუ ამ კავშირს ხელს არ შეუშლი. ეს კავშირი მანამ არსებობდა, ვიდრე შენ ტელზე დაქორწინდი. ბებია და ბაბუა სამუდამოდ ბებია და ბაბუაა. (Vischer and Vischer 1979, გვ. 132)

ოჯახებში, სადაც ბავშვებს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ყავთ, დასავლური საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი ახალი ნათესაური კავშირები ყალიბდება. თუმცა პრობლემა, რომლის გამო გასაჭირში მყოფი რძალი ების მიმართავს, ჩვეულებრივი მოვლენა იყო შუა საუკუნეების ევროპასა და ტრადიციულ საზოგადოებებშიც. *განქორწინების* შემდეგ მეორედ შექმნილ ოჯახში ახალი სირთულეები იწყება. ოჯახის წევრები მათთვის მანამდე უცნობ გარემოებებს ერგებიან. დღეს ზოგიერთი ავტორი *ბინუკლუარულ* ოჯახზე საუბრობს. ორი ოჯახი, ბავშვების გამო, განქორწინების შემდეგ ერთ ოჯახურ სისტემას ქმნის.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამგვარად ორგანიზებული შესაძლებელი ოჯახური კავშირები და ვარიაციები ძალზე ბევრია. მაგალითად, განქორწინებული, ორშვილიანი ცოლ-ქმარი მეორედ ქორწინდება. ცოლს ახლადშექმნილ ოჯახში თავისი ორივე შვილი მიყავს, სადაც შეიძლება მეორე ქმრის ერთი ან მეტი ბავშვი ცხოვრობდეს. მისი ყოფილი მეუღლეც შვილებიან ქალზე ქორწინდება და მათთან ერთად იწყებს ცხოვრებას. ამ სისტემაში ჩართული ოთხივე ადამიანი საკუთარ შვილებთან და გერებთან რეგულარულ ურთიერთობას განაგრძობს, იმის მიუხედავად, ვინ ვისთან ერთად ცხოვრობს. ამ ურთიერთობას სხვა ნათესაური კავშირებიც მოსდევს, მაგალითად, ყოფილი მეუღლის მშობლებთან. გარდა ამისა, მეორე ქორწინების შედეგად ახალი ბავშვები ჩნდებიან; აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქორწინების რღვევის შემთხვევაში, ოჯახი, მთლიანობაში, არ იშლება. თუ წყვილს შვილები ყავს, მეორე ქორწინების

შედგებად სახეცვლილი ოჯახური ურთიერთობების მიუხედავად, ძველი კავშირები მაინც არ იკარგება.

დავემშვიდობოთ ბავშვებს?

1976 წელს, ბრიტანული ოჯახის ფორმირების კვლევის მიზნით, ჩატარებული გამოკითხვით დადასტურდა, რომ იმ დროს ქალების მხოლოდ 1 პროცენტს არ სურდა დედობა. ამის საპირისპიროდ, მოსახლეობის აღწერისა და შესწავლის ოფისის მიერ წარმოდგენილ ანგარიშში ვკითხულობთ, რომ 1960-დან 1990 წლამდე დაბადებული ქალების 20 პროცენტი, საკუთარი სურვილით, უშვილო იქნება. ბრიტანეთში მცხოვრები ქალები ბავშვთან დაკავშირებულ გადაწყვეტილებას სხვა მოტივაციების – წარმატებული სამუშაოსა და პირადი ცხოვრების ავტონომიურობის - კონტექსტში განიხილავენ. შობადობის მაჩვენებელი თითქმის ყველა სხვა დასავლურ ქვეყანაშიც ეცემა (ცხრილი 7.3).

უშვილო ქალი სევდიან შინაბერასთან აღარ ასოცირდება. დაქორწინებულმა, თუ ქორწინებაში არმყოფმა ქალმა, თავისუფლების შენარჩუნების მიზნით, შეიძლება თავად თქვას უარი დედობაზე. თუმცა ზოგჯერ ამგვარ გადაწყვეტილებას უარყოფითი მიზეზებიც განაპირობებს. კეთილდღეობის სამსახურის მიერ, დეკრეტში მყოფი დედისთვისა და ბავშვისთვის გამოყოფილი თანხები, წარმატებული კარიერის პირობებში, გამომუშავებულ შემოსავალზე გაცილებით ნაკლებია. ზოგიერთმა ქალმა ბავშვის გაჩენაზე თავი შეიძლება იმის გამო შეიკავოს, რომ შესაძლებელი განქორწინებისა და სიღარიბის შეეშინდეს.

ცხრილი

ერთ ქალზე გათვლილი შობადობის მაჩვენებელი

იტალია

ესპანეთი

საბერძნეთი

გერმანია

პორტუგალია

ევროპული გაერთიანება (12 სახელმწიფო)

ლუქსემბურგი

პოლანდია

ბელგია

დანია

საფრანგეთი

გაერთიანებული სამეფო

ირლანდია

ცხრილი 7.3 შობადობის მაჩვენებელი ევროპული გაერთიანების ქვეყნებში, 1960 და 1990

წყარო: Eurostat 1993. *Sociology Review*. ნოემბერი 1995 (Philip Allan Publishers), გვ. 34

საკუთარ მომავალთან მიმართებაში ეს ტენდენციები ქალმაც და მამაკაცმაც უნდა გაითვალისწინოს. თქვენც ხომ არ განაცხადებთ, რომ შვილები არასოდეს გენდომებათ? ათ-თხუთმეტ წელიწადში ისევ ასე იქნებით განწყობილი?

ოჯახის ბნელი მხარე

ოჯახსა და ნათესაურ კავშირებს ნებისმიერი ადამიანის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, ამიტომ ოჯახი ემოციური გამოცდილების ფართო სპექტრს მოიცავს. ოჯახური – ცოლ-ქმრული, მშობლებისა და შვილების, და-ძმების, ან შორეულ ნათესავეებს შორის არსებული – ურთიერთობები შეიძლება თბილი და სრულყოფილი იყოს. მაგრამ დაძაბული ურთიერთობებიც არსებობს, რომელთა გამო ადამიანებს სასოწარკვეთილება, დანაშაულის გრძნობა და შფოთვა ეუფლებათ. ოჯახის “ბნელი მხარე” საკმაოდ ძლიერია და ის სატელევიზიო რეკლამებსა და პოპულარულ მედიაში, ვარდისფერ ფერებში გამოსახულ, ოჯახის ჰარმონიულ იმიჯს ეწინააღმდეგება. ოჯახის დამთრგუნველი მხარე მრავალ ასპექტში, მაგალითად, კონფლიქტებსა და ერთმანეთისადმი მტრულ დამოკიდებულებაში, ვლინდება. ამ პროცესებს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, განქორწინებამდე მიყვავართ. ამის გამო ადამიანები ოჯახურ ურთიერთობებს, ხშირად, ფსიქიკურ დაავადებას უკავშირებენ. კონფლიქტური ოჯახური ურთიერთობების ყველაზე მძიმე თანმხლები გარემოებები, ინცესტი და ოჯახური ძალადობაა.

ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა და ინცესტი

ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა ფართოდ გავრცელებული მოვლენაა და, ძირითადად, ოჯახში ვლინდება. ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა ზრდასრული ადამიანების მიერ (ბრიტანეთში სრულწლოვან ასაკად თექვსმეტი წელი ითვლება) არასრულწლოვან ბავშვებთან განხორციელებული სექსუალური აქტია. ინცესტი ახლო ნათესავეებს შორის დამყარებული სექსუალური კავშირია. ინცესტი ყოველთვის არ არის ბავშვზე სექსუალური ძალადობა. მაგალითად, და-ძმას შორის სექსუალური კავშირი ინცესტია, მაგრამ მას ძალადობას ვერ ვუწოდებთ. ბავშვზე სექსუალური ძალადობის დროს, ზრდასრული ადამიანი ბავშვს სექსუალური მიზნით უწევს ექსპლუატაციას (Ennew 1986). მაგრამ ინცესტის ყველაზე გავრცელებული ფორმა – მამებისა და მცირეწლოვანი ქალიშვილების სექსუალური კავშირი – სექსუალურ ძალადობასაც გულისხმობს.

ინცესტი და ბავშვზე სექსუალური ძალადობის ფენომენი გასული ათი-ოცი წლის წინ “აღმოაჩინეს.” რასაკვირველია, ამგვარი სექსუალური აქტები მანამდეც ხორციელდებოდა, მაგრამ სოციალური მეკლერების აზრით, ასეთი ქცევა მკაცრად იყო დაგმობილი და ამიტომ ძალზე იშვიათად იჩენდა თავს. დღეს სხვაგვარი მდგომარეობაა. ბავშვზე სექსუალური ძალადობა შემამფოთებელი სიხშირით ვლინდება. ის, სავარაუდოდ, დაბალი კლასის ოჯახებში უფრო იჩენს თავს, მაგრამ სოციალური იერარქიის ყველა დონეზე არსებობს.

ამის გამო, დღეს, ამ პრობლემას კეთილდღეობის სააგენტოებისა და პოლიციის მხრიდან უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა. მაგრამ აშკარაა, რომ სტატისტიკა რეალურ სურათს სრულად არ ასახავს. 1980-იან წლებში, ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში ჩატარებული გამოკითხვების მიხედვით, ქალების ერთი მესამედი ბავშვობაში სექსუალური ძალადობის მსხვერპლი აღმოჩნდა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ გამოსცადეს არასასურველი სექსუალური ურთიერთობა. მამრობითი სქესის მსხვერპლთა რაოდენობა დაახლოებით 10 პროცენტია (Russet 1984).

აშკარად გამოვლენილი სექსუალური ძალადობის ბუნება მარტივია, მაგრამ სრული სურათის დადგენა საკმაოდ რთულია ან შეუძლებელიც კი, რადგან ამ ქმედების ინტერპრეტაცია მრავალი ფორმით არის შესაძლებელი. ზოგადი განსაზღვრება მრავალგვარ ინტერპრეტაციას გულისხმობს. ყველაზე გავრცელებული ფორმულირება შემდეგში მდგომარეობს: “სექსუალურად მომწიფებული ადამიანის მიერ ბავშვის ისეთ აქტივობაში ჩართვა, რომელიც ამ ადამიანის სექსუალურ აღზნებას გამოიწვევს. ეს შეიძლება ურთიერთობა, შეხება, სექსუალური ორგანოების დემონსტრირება, პორნოგრაფიული მასალის ჩვენება, ან ეროტიკული საუბარი იყოს.” (ციტირებულია Taylor, 1992, გვ. 26-7).

თუმცა, ზოგადად, ბავშვზე ძალადობის, კერძოდ, სექსუალური ძალადობის საყოველთაოდ დადგენილ დეფინიციასთან დაკავშირებით, ვერც მკვლევრები შეთანხმდნენ და ვერც სასამართლო. 1989 წლის ბავშვების კანონმდებლობის სექციაში შემდეგი სახის განმარტებაა მოცემული: ჯანსაღი მზრუნველობის ნაკლებობით გამოწვეული “მნიშვნელოვანი ზიანი” – მაგრამ, რა იგულისხმება “მნიშვნელოვან ზიანში,” საკმაოდ ბუნდოვანია. ბავშვთა დაცვის ეროვნული საზოგადოება ძალადობის ოთხ კატეგორიას გამოყოფს: “გულგრილი დამოკიდებულება,” “ფიზიკური ძალადობა,” “ემოციური ძალადობა” და “სექსუალური ძალადობა.” სექსუალური ძალადობა, “ზრდასრული ადამიანის სექსუალური დაკმაყოფილების მიზნით, ბავშვსა და ზრდასრულ ადამიანს შორის განხორციელებული სექსუალური კონტაქტია.” (Lyon and de Cruz 1993).

1980-იანი წლების დასაწყისიდან შუა 1990-იან წლებამდე, ბრიტანეთში ბავშვებზე ძალადობის დაახლოებით ორმოცი შემთხვევა იქნა შესწავლილი. ყველაზე დიდი დისკუსია 1987 წლის კლივლენდის შემთხვევამ გამოიწვია. ამ საქმეში ორი ექიმი, მარიეტა ჰიგსი და ჯეფრი ვიატი, მონაწილეობდნენ. მათ ამ რეგიონში რამდენიმე ბავშვი დააფიქსირეს, რომლებზეც ოჯახებში სექსუალური ძალადობა ხორციელდებოდა. როდესაც სოციალურმა მუშაკებმა ბავშვები მშობლებს დააშორეს, მშობლებმა პროტესტი გამოთქვეს და საკუთარი უდანაშაულობის მტკიცებას შეუდგნენ.

პოლიციის ექიმებმა დიაგნოზი არ დაადასტურეს და ამ თემაზე დებატებმა მთელი ქვეყანა მოიცვა, მრავალი სტატია გაჩნდა პრესაშიც. 26 ბავშვზე განხორციელებული ძალადობისთვის თორმეტ ოჯახს ჰქონდა წაყენებული ბრალდება, მათი უდანაშაულობა კლივლენდის სოციალური სამსახურის ღირეპტორმაც დაადასტურა. ასეთი შემთხვევები ძლიერ ემოციურ ვნებათა ღელვას იწვევს. მოძალადეები, ჩვეულებრივ, ბრალდებას კატეგორიულად უარყოფენ. მეორე მხრივ, ოჯახის წევრების უსაფუძვლო ბრალდება ძლიერ ემოციურ ტკივილს იწვევს.

რატომ მიიპყრო ინცესტმა და ბავშვზე სექსუალურმა ძალადობამ, ასე უეცრად, საზოგადოების ყურადღება? ეს, ალბათ, ნაწილობრივ იმის ბრალია, რომ ამ თემაზე წარსულში არსებული ტაბუს გამო, კეთილდღეობის სამსახურის მუშაკები და სოციალური მკვლევრები, ბავშვებსა თუ მშობლებს ამ საკითხებზე თამამად ვერ ესაუბრებოდნენ. ბავშვზე ძალადობის პრობლემის მიმართ საზოგადოებრივი ინტერესის გაღვივებაში მნიშვნელოვანი როლი ქალთა მოძრაობამ შეასრულა და ეს საკითხი სექსუალური ძალადობისა და ექსპლუატაციის წინააღმდეგ წამოწყებული ფართო კამპანიის ერთ-ერთ ელემენტად იქცა. როდესაც მკვლევრებმა ბავშვზე სექსუალური ძალადობის საეჭვო შემთხვევების გამოძიება დაიწყეს, კიდევ უფრო მეტი დანაშაული გამოაშკარავდა. ბავშვზე სექსუალური ძალადობა შეერთებულ შტატებში “აღმოაჩინეს” და მას მერე ის საერთაშორისო მნიშვნელობის ფენომენი გახდა (La Fontaine 1990).

ძნელია ზუსტად განსაზღვრო, ბავშვზე სექსუალური ძალადობის რამდენი შემთხვევა უკავშირდება ინცესტს, მაგრამ მათი უმრავლესობა ოჯახში ხდება. ინცესტური კავშირისა და სექსუალური აქტის ბუნება ერთმანეთისგან ძლიერ განსხვავდება. კვლევების უმრავლესობა ადასტურებს, რომ ინცესტის შემთხვევათა 70-80 პროცენტი მამისა და ქალიშვილის, ან მამინაცვლისა და გერის ურთიერთობას გულისხმობს. თუმცა, ბიძისა და ძმის შვილის ან დის შვილის, და-ძმის, მამისა და ვაჟიშვილის, დედისა და ბავშვის, და ბაბუისა და შვილიშვილის შემთხვევებიც არსებობს. ინცესტური კონტაქტი ზოგჯერ ხანმოკლეა. ზრდასრული ადამიანი ასეთ დროს ბავშვის სექსუალურ ორგანებს ეხება ან ბავშვს აიძულებს, მის გენიტალიებს შეეხოს. არსებობს უფრო ექსტენსიური კავშირებიც, რომლებიც შეიძლება რამდენიმე წლის განმავლობაში განმეორდეს. ინცესტის მსხვერპლნი, ჩვეულებრივ, ორ წელს ზემოთ ასაკის ბავშვები არიან, მაგრამ დაფიქსირებულია ჩვილ ბავშვებთან განხორციელებული სექსუალური აქტების შემთხვევებიც.

ზოგჯერ, ერთსა და იმავე ოჯახურ ჯგუფში ინცესტის რამდენიმე შემთხვევა არსებობს. მაგალითად, ერთი კვლევის დასკვნაში აღწერილია შემთხვევა, რომელშიც მამას ერთდროულად ჰქონდა სექსუალური კავშირი 14 წლის ქალიშვილთან და 13 წლის ვაჟიშვილთან. ვაჟიშვილს კი, თავის მხრივ, დასთან და მეორე ძმასთან ჰქონდა სექსუალური ურთიერთობა. დედამ ამ აქტივობების შესახებ ყველაფერი იცოდა, მაგრამ, ქმრის შიშით, შესაბამის სამსახურს არ შეატყობინა. ძალადობის შესახებ მხოლოდ მაშინ გახდა ცნობილი, როდესაც მამა ქალიშვილის ფიზიკური შეურაცხყოფის გამო დააპატიმრეს (CIBA Foundation 1984, გვ. 128).

ინცესტის ბევრი შემთხვევა ძალადობას უკავშირდება. ბავშვები ზოგჯერ საკუთარი სურვილით მონაწილეობენ, მაგრამ ეს იშვიათი შემთხვევაა. ბავშვი სექსუალური არსებაა. ის საკმაოდ ხშირად ერთვება მსუბუქ სექსუალურ თამაშებში, ან სხვა ბავშვზე დაკვირვებით იძენს ახალ გამოცდილებას. მაგრამ ოჯახის ზრდასრული წევრების მიერ ბავშვებთან დამყარებული სექსუალური კონტაქტი, ბავშვთა უმრავლესობისთვის დამთრგუნველი და სამარცხვინო პროცესია.

ძალიან დიდი მასალა არსებობს, რომელიც ადასტურებს, რომ ბავშვებზე სექსუალური ძალადობის შედეგები მათზე დიდი ხნის განმავლობაში ახდენს გავლენას. კვლევა გვიჩვენებს, რომ მეძაგების, ქურდების, სახლიდან გაქცეული მოზარდებისა და ნარკოტიკების მომხმარებლების საკმაოდ დიდ წილზე

წარსულში სექსუალური ძალადობა განხორციელდა. თუმცა, ამგვარი კავშირის სიხშირე იმას არ ნიშნავს, რომ ამ ქმედების მიზეზი მხოლოდ ძალადობაა. ამ კატეგორიის ადამიანები სექსუალური ძალადობის მსხვერპლნი აღმოჩნდნენ, მაგრამ მაინც ვერ განვაცხადებთ, რომ მათი ქცევა ძალადობით არის გამოწვეული. აქ, სავარაუდოდ, სხვა მრავალი ფაქტორი, ოჯახური კონფლიქტები, მშობლის მხრიდან ბავშვისადმი გულგრილი დამოკიდებულება და ფიზიკური ძალადობა, მოქმედებს.

განმარტებები

იმისთვის, რომ განვმარტოთ, თუ რატომ იჩენს თავს ინცესტი, ან უფრო ზოგადად, სექსუალური ძალადობა, ორი საკითხი უნდა გავითვალისწინოთ. პირველი, რატომ უჩნდება ზრდასრულ ადამიანს ბავშვებთან სექსუალური აქტივობის განხორციელების სურვილი და, მეორე, რატომ არიან მოძალადეები, უმრავლეს შემთხვევაში, მამაკაცები? აქტებისა და ურთიერთობების მრავალგვარი ბუნებიდან გამომდინარე, ორივე თემა კომპლექსურ საკითხებს წამოჭრის. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ მოძალადეებს შორის ფსიქიკურად დაავადებულ ადამიანს იშვიათად შეხვდებით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ზრდასრულთა მხრიდან ბავშვებთან სექსუალური კონტაქტის დამყარების სურვილი ფსიქიკური მოშლილობით არ აიხსნება.

მოძალადეთა უმრავლესობა, სხვა ზრდასრულ ადამიანებთან შედარებით, ბავშვებთან სექსუალურ ურთიერთობას უპირატესობას არ ანიჭებს. ეს, ალბათ, უფრო ხელმისაწვდომობით და ძალუფლების შეგრძნებით აიხსნება. ოჯახში მცხოვრები ბავშვები სხვა ოჯახის წევრებზე არიან დამოკიდებულნი, ისინი მშობლების მოთხოვნებსა და ზეწოლაზე მტკივნეულად რეაგირებენ. ზრდასრული ადამიანები, რომლებიც საკუთარ შვილებთან ინცესტურ კავშირს ამყარებენ, ხშირად, სხვა ზრდასრულ ადამიანებთან ურთიერთობაში გაუბედავი, მოუქნელი და არაადეკვატური პიროვნებები არიან. ზოგიერთ მათგანს სექსუალური იმპულსები არ აკმაყოფილებს და ისეთ შეგრძნებებს ეძიებს, რომლებზეც სხვაგან ხელი არ მიუწვდება. ამიტომაც მოძალადეთა უმრავლესობა მამაკაცებია. მე-5 თავში “გენდერი და სექსუალობა” ჩვენ მამაკაცთა არაექსპრესიულობაზე ვიმსჯელებთ. საკუთარი გრძნობების გამოხატვა ბევრ მამაკაცს უჭირს. ამ ფენომენს, ალბათ, ღრმა ფსიქოლოგიური საფუძველი აქვს. მამაკაცი გრძნობების გამოხატვას უშუალოდ სექსუალობას უკავშირებს, ქალი კი უფრო მთლიან ურთიერთობებზე ამახვილებს ყურადღებას. მამაკაცებისთვის სექსუალობა ძალუფლების შეგრძნებასა და პარტნიორის მისდამი დაქვემდებარებასთან ასოცირდება. აქედან გამომდინარე, მამაკაცებისთვის, ქალებისგან განსხვავებით, ზრდასრული ადამიანების სექსუალობასა და ბავშვებისადმი სექსუალურ ლტოლვას შორის ნაკლები განსხვავებაა.

ბავშვზე ძალადობის ერთ-ერთი წამყვანი სპეციალისტის, დევიდ ფინკელჰორის განცხადებით, ამგვარი ინტერპრეტაციით შეიძლება იმის განსაზღვრაც, თუ რა სოციალური და ფსიქოლოგიური ცვლილებები დაგვეხმარება ბავშვების სექსუალურ ექსპლუატაციასთან ბრძოლაში:

პირველ რიგში, მამაკაცებმა სიყვარული და მასზე დამოკიდებულების შეგრძნება ისეთ ურთიერთობებში უნდა გამოსცადონ, რომელიც სექსს არ გულისხმობს; ვთქვათ, მამაკაცის მამაკაცთან მეგობრობა და ინტერაქცია, რომელიც ბავშვებზე ზრუნვას მოითხოვს. მეორე, მამაკაცები უნდა დარწმუნდნენ, რომ პეტეროსექსუალური სექსი მამაკაცური სრულყოფილების ადეკვატურობის კრიტერიუმი არ არის. მესამე, მამაკაცებმა უნდა ისწავლონ თანასწორ პარტნიორთან სიახლოვნების მიღება. მამაკაცები, რომელთაც ქალებთან სრულყოფილი

სექსუალური ურთიერთობა აქვთ, სავარაუდოდ, ბავშვების სექსუალურ ექსპლუატაციას არ შეეცდებიან. როდესაც მამაკაცების ურთიერთობა ქალებთან იცვლება, ასევე იცვლება მათი ურთიერთობა ბავშვებთან (Finkelhor 1984, გვ. 13).

ძალადობა ოჯახში

ოჯახში განხორციელებული ძალადობის ინიციატორებიც, ძირითადად, მამაკაცები არიან. ოჯახური ძალადობა ერთი ოჯახის წევრის მიერ სხვა, ერთ ან რამდენიმე, ოჯახის წევრზე განხორციელებული ფიზიკური ძალადობაა. კვლევა გვიჩვენებს, რომ ძალადობის მსხვერპლნი, ძირითადად, ამ შემთხვევაშიც, ბავშვები, განსაკუთრებით, მცირეწლოვანი, ექვს წელზე ნაკლები ასაკის, ბავშვები არიან. ძალადობის მეორე გავრცელებული ტიპი ქმრის მიერ ცოლზე განხორციელებული ძალადობაა. თუმცა, ოჯახში ფიზიკური მოძალადე ზოგჯერ ქალია, რომელიც ქმარსა და მცირეწლოვან შვილებს სასტიკად ეპყრობა.

თანამედროვე საზოგადოებაში, ფაქტობრივად, ყველაზე სახიფათო ადგილი ოჯახია. სტატისტიკური მონაცემებით, ნებისმიერი ასაკისა და სქესის პიროვნებას თავს ფიზიკურად შინ უფრო ესხმიან, ვიდრე ღამით ქუჩაში. გაერთიანებულ სამეფოში, ოთხი მკვლელიდან ერთ შემთხვევაში, ოჯახის ერთი წევრი მეორეს კლავს.

ამბობენ, რომ ოჯახში ქალები ქმრისა და შვილების მიმართ ისეთივე სისასტიკით გამოირჩევიან, როგორც მამაკაცები. ზოგიერთი გამოკითხვა ადასტურებს, რომ ცოლები ქმრებს თითქმის ისეთივე სიხშირით ურტყამენ, როგორც ქმრები ცოლებს. მაგრამ ქალები, მამაკაცებთან შედარებით, უფრო თავშეკავებულები არიან, მათ მიერ განხორციელებული ძალადობა ეპიზოდურ ხასიათს ატარებს და, სავარაუდოდ, ნაკლებად იწვევს ხანგრძლივ ფიზიკურ ზიანს. “ცოლების ცემას” – ქმრების მიერ ცოლების მუდმივ ფიზიკურ შეურაცხყოფას – ეკვივალენტი არ გააჩნია. მამაკაცები, რომლებიც შვილებს მუდმივად ცემენ, მათ უფრო ხანგრძლივ ზიანს აყენებენ, ვიდრე ქალები.

რატომ არის ოჯახური ძალადობა ასე გავრცელებული? ამას სხვადასხვა ფაქტორები განაპირობებს. ერთ-ერთი ფაქტორი ოჯახისთვის დამახასიათებელი ემოციური ინტენსიურობისა და პიროვნული ინტიმურობის ნახავია. ოჯახური კავშირები, ჩვეულებრივ, ძლიერ ემოციებთან არის დაკავშირებული. აქ ერთმანეთშია აღრეული სიყვარული და სიძულვილი. ოჯახში დაწყებული კონფლიქტი ანტაგონიზმს წარმოშობს, სხვა სოციალურ კონტექსტში კი ეს ნაკლებად იგრძნობა. ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ინციდენტი, შესაძლოა, მეუღლეებს ან მშობლებსა და შვილებს შორის სერიოზული მტრობის მიზეზი გახდეს. სხვა ქალების ექსცენტრიული ქცევის მიმართ ტოლერანტული მამაკაცი, შესაძლოა, საშინლად გაღიზიანდეს, თუ მისი ცოლი წვეულებაზე ძალიან ბევრს ისაუბრებს, ან მისთვის არასასურველ, პირად ინფორმაციას გაამჟღავნებს.

მეორე ფაქტორი იმაში მდგომარეობს, რომ ძალადობას ოჯახში, ხშირ შემთხვევაში, ითმენენ და ზოგჯერ დადებითადაც კი აფასებენ. მიუხედავად იმისა, რომ სოციალურად სანქცირებული ოჯახური ძალადობა შედარებით შეზღუდული ხასიათისაა, ის შეიძლება უფრო შეურაცხყოფელ ფორმებში გადაიზარდოს. ბრიტანეთში ვერ ნახავ ბავშვს, რომელიც ერთ-ერთ მშობელს, თუნდაც მსუბუქად, არასოდეს უცემია. ამგვარ ქმედებას სხვა ადამიანები, ჩვეულებრივ, დადებითად აფასებენ და მას “ძალადობად” არ თვლიან. მაგრამ, თუ ბავშვს მალაზიაში უცნობი ადამიანი დაარტყამს იმ მიზეზით, რომ მის

ნათქვამს ან საქციელს არ მოიწონებს, ეს შემთხვევა სხვაგვარად შეფასდება. თუმცა, ბავშვი ორივე შემთხვევაში ერთნაირად ზარალდება.

მეუღლეებს შორის ძალადობა წარსულშიც დადებითად ფასდებოდა. ოჯახური ძალადობა კულტურულად მისაღები ფენომენი რომ იყო, ეს კარგად გაჟღერდა ძველ ხალხურ სიმღერაში:

ქალს, ცხენსა და ხეს რაც მეტს ურტყამ, მით უკეთეს შედეგს იღებ.

სამსახურში და სხვა საზოგადოებრივ ადგილებში, შესაძლოა, ვინმე გამაღიზიანებლად მოიქცეს, მაგრამ, წესების მიხედვით, ფიზიკური შეურაცხყოფის მიყენება ყველა ადამიანს ეკრძალება. ოჯახში სხვა მდგომარეობაა. კვლევების მიხედვით, ბევრ წყვილს მიაჩნია, რომ გარკვეულ გარემოებებში, მეუღლეს შეუძლია ცოლს ან ქმარს დაარტყას. ორივე სქესის ოთხი ამერიკელიდან ერთი თვლის, რომ ქმარს უფლება აქვს ცოლს დაარტყას. შედარებით ნაკლებ რაოდენობას მიაჩნია, რომ ამგვარად შეიძლება ქალიც მოიქცეს (Greenblat 1983).

ოჯახში განხორციელებული ძალადობა ძალადობრივი ქცევის უფრო ფართო ნიმუშებს ავლენს. ქმრებს, რომლებიც ცოლებსა და შვილებს სასტიკად ექცევიან, ძალადობრივი ქმედება წარსულშიც აქვთ ჩადენილი. ჯეფრი ფეგანმა, სხვა მკვლევართან ერთად, ნაცემი ცოლების ეროვნული შერჩევითი ერთობლიობა შეისწავლა და დაადგინა, რომ მათი ქმრების ნახევარზე მეტი სხვებს და ყოფილ პარტნიორებსაც სასტიკად ექცეოდნენ. 80 პროცენტზე მეტი, ოჯახის გარეთ განხორციელებული ძალადობისთვის, ერთხელ მაინც იყო პატიმრობაში ნამყოფი (Fagan et al. 1983).

ქორწინებისა და ოჯახის ალტერნატივები

კომუნები

ოჯახს, დიდი ხანია, ბევრი ადამიანი აკრიტიკებს. მეცხრამეტე საუკუნეში, მრავალ მოაზროვნეს მიაჩნდა, რომ ოჯახი თანაცხოვრების უფრო კომუნალური ფორმებით უნდა შეიცვალოს. ზოგიერთი იდეა განხორციელდა კიდევ. ამის ერთ-ერთი საუკეთესო მაგალითი, მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებში, შეერთებულ შტატებში, ახალ ინგლისში დაარსებული ონეიდას თემია. ის ჯონ ჰამფრი ნოისის რელიგიური რწმენის საფუძველზე შეიქმნა. თემში მცხოვრები ყველა მამაკაცი და ქალი ერთმანეთზე იყო დაქორწინებული და თითოეული მათგანი თემის ბავშვების მშობლად ითვლებოდა. გარკვეული სირთულეების გადალახვის შემდეგ, თემი გაფართოვდა და მის შემადგენლობაში სამასი ადამიანი გაერთიანდა. თემმა დაახლოებით ოცდაათი წელი იარსება, შემდეგ კი დაიშალა. მას შემდეგ ბრიტანეთსა და სხვა დასავლურ ქვეყნებში ბევრი კომუნა დაარსდა. ახალი კომუნალური ჯგუფების სიმრავლით 1960-იანი წლები გამოირჩეოდა. თემები თავისუფალ სექსუალურ ურთიერთობებსა და ბავშვების ერთობლივ აღზრდას ქადაგებდნენ. ამგვარი კომუნები, მცირე რაოდენობით, დღესაც არსებობს.

კომუნალური საოჯახო ცხოვრების ყველაზე მნიშვნელოვანი თანამედროვე მაგალითი ისრაელში გავრცელებული **კიბუციზმია**. კიბუციზმი ოჯახებისა და ინდივიდებისგან შემდგარი თემია, რომელშიც ადამიანები ბავშვების აღზრდაში ერთობლივად მონაწილეობენ. კიბუციზმი, თავიდან, უმეტესად ფერმაში მომუშავე

კოლექტიური საწარმო იყო, მაგრამ დღეს ამგვარი თემები ინდუსტრიულ წარმოებაშიც გაჩნდა. ისრაელში 240-ზე მეტი კიბუციზმია, რომლებიც 100 000 წევრს აერთიანებს. მცირე, ორმოცდაათწევრიანი ჯგუფებიც არსებობს, ზოგიერთი თემი კი შეიძლება 2 000 წევრისგან შედგებოდეს. ყოველი კიბუცი ერთი ოჯახის მსგავსად მოქმედებს, ბავშვზე ზრუნვა მთელ თემს ეკისრება და არა ერთ ცალკეულ ოჯახს. ზოგიერთ შემთხვევაში, ბავშვები არა მშობლებთან, არამედ სპეციალურ “ბავშვთა სახლებში” ცხოვრობენ, უქმეებს კი საკუთარ ოჯახებში ატარებენ.

კიბუციზმი თავიდან რადიკალური მოსაზრებით დაფუძნდა. საკუთრების კომუნალური ფლობა და ბავშვების ერთობლივი აღზრდა, თანამედროვე საზოგადოებებისთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალისტური და კონკურენტული გარემოსთვის თავის არიდებას ისახავდა მიზნად. კიბუციზმის მიმდევრები ამ იდეალებს უარყოფდნენ. მაგრამ უმრავლესობისთვის, წლების განმავლობაში, ადრეულ საფეხურზე არსებული იდეები უფრო მისაღები საცხოვრებელი პირობებით შეიცვალა. მაგალითად, წარსულთან შედარებით, ბავშვები ახლა ღამეს მშობლიურ სახლში უფრო ხშირად ათევენ. დღევანდელი კიბუცის ბავშვთა სახლები უფრო ბავშვებზე ზრუნვისთვის აუცილებელ პირობებს უზრუნველყოფს, ვიდრე მათ აღზრდაზე კომუნალურ პასუხისმგებლობას.

თანაცხოვრება

თანაცხოვრება – სექსუალურ ურთიერთობაში მყოფი დაუქორწინებელი წყვილის ერთობლივი ცხოვრება – უმეტეს დასავლურ ქვეყნებში ძლიერ არის გავრცელებული. ბრიტანეთში, ბოლო დრომდე, თანაცხოვრება, ზოგადად, სკანდალურ მოვლენად ითვლებოდა. 1980-იან წლებში, ქორწინებაში არმყოფი თანამცხოვრები ქალებისა და მამაკაცების რაოდენობა უკიდურესად გაიზარდა. თანაცხოვრება კოლეჯისა და უნივერსიტეტის სტუდენტების ყოფის გავრცელებულ ფორმად იქცა. შეერთებულ შტატებში წარმოებული გამოკითხვა გვიჩვენებს, რომ, კოლეჯში სწავლის პერიოდში, დაახლოებით ოთხიდან ერთი სტუდენტი პარტნიორთან ერთად ცხოვრობს და მასთან სექსუალური ურთიერთობა აქვს.

დღევანდელ ბრიტანეთში თანაცხოვრება ქორწინების წინა, ექსპერიმენტულ საფეხურად ითვლება. ახალგაზრდებს შორის ეს ურთიერთობა, ჩვეულებრივ, დაუგეგმავად, სპონტანურად იწყება. სექსუალურ ურთიერთობაში მყოფი წყვილი ერთად სულ უფრო მეტ დროს ატარებს და ბოლოს ერთ-ერთი ან ორივე ტოვებს თავის ინდივიდუალურ საცხოვრებელს. თანამცხოვრები ახალგაზრდები თითქმის ყოველთვის გეგმავენ მომავალში დაქორწინებას, მაგრამ არ არის სავალდებულო, რომ ამჟამინდელი პარტნიორი ადამიანის მომავალი მეუღლე გახდეს. ფინანსებს, საზიაროდ, ამგვარი წყვილების მხოლოდ მცირე რაოდენობა ხარჯავს.

გასული ორმოცი წლის განმავლობაში, გაერთიანებულ სამეფოში, ქორწინებამდე თანამცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობა 400 პროცენტით გაიზარდა. პარტნიორთან, დაქორწინების გარეშე, 1920-იან წლებში დაბადებულ ქალთა სულ 4 პროცენტი, 1940-იან წლებში დაბადებულ ქალთა – 19, ხოლო 1960-იან წლებში დაბადებულ ქალთა თითქმის ნახევარი ცხოვრობდა. ნაგარაუდები იყო, რომ 2000 წლისთვის ხუთიდან ოთხი წყვილი ქორწინების გარეშე ერთად იცხოვრებდა (Wilkinson and Mulgan 1995).

ესექსის უნივერსიტეტში წარმოებული კვლევა თანაცხოვრებისა და ქორწინების მსგავსებას ადასტურებს. ეს მონაცემები 7.4 დიაგრამაშია წარმოდგენილი. წყვილების უმრავლესობა, სავარაუდოდ, თანაცხოვრებას ათი წლის შემდეგაც განაგრძობს, საბოლოოდ თითქმის ორი/მესამედი დაქორწინდება. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან გამოკითხული ახალგაზრდების უმრავლესობა თანაცხოვრებას “ქორწინების გამოცდად” აფასებს.

დიაგრამა 7.4

ურთიერთობა დასრულდა

კვლავ ერთად ცხოვრობენ

დაქორწინდნენ

დიაგრამა 7.4 როგორ ვითარდება ქორწინებაში არმყოფი პარტნიორების ურთიერთობა დროთა განმავლობაში: გაერთიანებული სამეფოში თანაცხოვრების მოსალოდნელი შედეგები ათი წლის შემდეგ

წყარო: “Living in Britain,” რესპონდენტთა გამოკითხვის ანგარიში, University of Essex, 1995.

ზოგიერთ ევროპულ ქვეყანაში, განსაკუთრებით სოფლებში, თანაცხოვრების ლეგიტიმაციას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამგვარი სიტუაციაა სკანდინავიურ ქვეყნებში, რომლებიც დღეს თანაცხოვრების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით გამოირჩევა. თუმცა, წარსულში აქ სულ სხვაგვარი სურათი იყო. მაგალითად, შვედეთში 1960 წელს ქორწინების გარეშე წყვილების სულ 1 პროცენტი ცხოვრობდა, დღეს კი ამ მაჩვენებელმა 40 პროცენტს მიაღწია. ევროპის სხვა ქვეყნების მსგავსად, ქორწინებაში არმყოფი თანამცხოვრები წყვილების უმრავლესობა, გარკვეული დროის ან შვილების გაჩენის შემდეგ, ქორწინდება. თანაცხოვრებას, ხშირ შემთხვევაში, ლეგალური სტატუსი აქვს და, დაშორების შემდეგ, საკუთრების განაწილებისა და ფინანსური ანაზღაურების მოთხოვნით, ადამიანებს შეუძლიათ სასამართლოს მიმართონ.

გეიმშობლიანი ოჯახები

დღევანდელ დღეს ბევრ პომოსექსუალ მამაკაცსა და ქალს ერთმანეთთან სტაბილური ურთიერთობა აქვს და ზოგიერთი მათგანი “ფორმალურადაც” არის დაქორწინებული, თუნცად ეს ცერემონია კანონით განმტკიცებული არ იყოს. პომოსექსუალობის მიმართ წარსულში არსებული არატოლერანტული დამოკიდებულება გაცილებით უფრო ლიბერალური განწყობით შეიცვალა, რამაც, ლესბოსელი დედებისთვის ბავშვებზე მეურვეობის მინიჭებასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილების მიღებისას, სასამართლოს პოლიტიკაც შეარბილა. ხელოვნური განაყოფიერების ტექნიკის წყალობით, ლესბოსელ დედებს შვილების გაჩენა და **გეიმშობლიანი ოჯახის** შექმნა, პეტეროსექსუალური კონტაქტის გარეშე შეუძლიათ. თუმცა ბრიტანეთში, თითქმის ყველა გეიმშობლიან ოჯახში, ორივე მშობელი დედაა, 1960-1970-იანი წლების დასაწყისში, შეერთებული შტატების რამდენიმე ქალაქში, სოციალური კეთილდღეობის სააგენტოებმა უსახდკარო გეი ზრდასრულ ბიჭებზე მეურვეობა გეი მამაკაცთა წყვილებს დააკისრეს. საზოგადოების მწვავე რეაქციის გამო, ამ პრაქტიკამ დიდ ხანს არ იარსება (იხ. თავი 5 “გენდერი და სექსუალობა”).

მარტო ცხოვრება

თანამედროვე დასავლურ საზოგადოებებში, მარტო მცხოვრები ადამიანების რიცხვი, რამდენიმე ფაქტორის გამო, გაიზარდა. ერთ-ერთი ფაქტორი გვიან დაქორწინების ტენდენციაა – ადამიანები ახლა, საშუალოდ, 1960 წელთან შედარებით, სამი წლით გვიან ქორწინდებიან. მეორე ფაქტორი განქორწინების მზარდი მაჩვენებელია. კიდევ ერთი ფაქტორი ისეთი ხანდაზმული ადამიანების მომრავლებაა, რომლებსაც პარტნიორი გარდაცვლილი ჰყავთ. მარტო ცხოვრების ფორმა ცხოვრების სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებულია. წარსულთან შედარებით, ახლა ოცი წლის და ოც წელზე ზემოთ ასაკის უფრო მეტი ადამიანია დაუქორწინებელი. ოცდაათი წლის ზემოთ ასაკში, ქალებისა და მამაკაცების ძალზე მცირე რაოდენობა არასოდეს ყოფილა დაქორწინებული, ოცდაათიდან ორმოცდაათ წლამდე ადამიანების უმრავლესობა განქორწინებულია და “ქორწინებებს შორის” პერიოდში იმყოფება. ორმოცდაათ წელს ზემოთ ასაკის მარტოხელა ადამიანების უმრავლესობა ქვრივები არიან.

პიტერ სტეინმა 25-დან 45 წლამდე ასაკის სამოცი მარტოხელა ადამიანი გამოჰკითხა (Stein 1980). უმრავლესობამ მარტო ცხოვრებასთან დაკავშირებით ამბივალენტური დამოკიდებულება გამოავლინა. ისინი აღიარებდნენ, რომ მარტოობა, ხშირად, ხელს უწყობდა მათი კარიერის განვითარებას, რადგან მათ მთელი ენერგიის სამუშაოზე კონცენტრირება შეეძლოთ; ცხოვრების ამ ფორმის წყალობით, მათ მრავალგვარი სექსუალური გამოცდილება და სრული თავისუფლება და ავტონომია ჰქონდათ. მეორე მხრივ, ისინი იმასაც აღნიშნავდნენ, რომ ისეთ სამყაროში მარტო ცხოვრება, სადაც მათი ასაკის ადამიანთა უმრავლესობა ქორწინებაში იმყოფება, რთულია და იზოლაციასა და მარტოობას განიცდიდნენ. მთლიანობაში, ქორწინებასთან დაკავშირებულ ზეწოლას უმრავლესობა უფრო ძლიერად მიიჩნევდა, ვიდრე მარტო ცხოვრების მოტივაციას.

ღებატი “ოჯახური ღირებულებების” შესახებ

“ოჯახი გადაშენების გზაზე დგას!” – ღელავენ ოჯახურ ღირებულებათა აღვოკატები. ისინი ამ დასკვნას გასულ რამდენიმე ათწლეულში მომხდარ ცვლილებებზე – სექსუალობის მიმართ ღია და ლიბერალურ დამოკიდებულებაზე, განქორწინების მზარდ მაჩვენებელზე და ტრადიციული ოჯახური ვალდებულებების ხარჯზე, პირადი ბედნიერების ძიებაზე – დაკვირვების საფუძველზე გამოთქვამენ. მათი აზრით, ოჯახური ცხოვრების მორალური არსი აღდგენას მოითხოვს. ჩვენ ტრადიციული ოჯახი უნდა დავიბრუნოთ. ეს გაცილებით უფრო სტაბილური და მოწესრიგებული სისტემა იყო, ვიდრე ურთიერთობათა ის ჩახლართული ქსელი, რომელშიც დღევანდელ ადამიანთა უმრავლესობა აღმოჩნდა.

კრიტიკოსები ამ თვალსაზრისს არ იზიარებენ. “თქვენი აზრით, ოჯახი გადაშენების გზაზე დგას. სინამდვილეში, ის უბრალოდ სახეცვლილებას განიცდის. ჩვენ ერთ ყალიბზე მოჭრილი ოჯახები კი არ უნდა წავახადისოთ, არამედ ოჯახური ფორმებისა და სექსუალური ცხოვრების მრავალფეროვნება”.

რომელი თვალსაზრისია სწორი? ალბათ, კრიტიკას ორივე მოსაზრება იმსახურებს. ტრადიციული ოჯახის დაბრუნება შეუძლებელია. ამის მიზეზი მხოლოდ ის კი არ არის, რომ, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, ტრადიციული ოჯახი, საყოველთაოდ ცნობილი ფორმით, წარსულშიც არ არსებობდა, ან იმიტომ, რომ

ადრე ოჯახის მრავალი უარყოფითი თვისება ჰქონდა და ის დღევანდელი ოჯახის ნიმუშად არ გამოდგება. ამის მიზეზი ის არის, რომ ქორწინების ადრეული ფორმებისა და ოჯახის ტრანზორმაციის გამომწვევი სოციალური ცვლილებების უკან დაბრუნება, თითქმის შეუძლებელია. ქალმა ოჯახური ყოფიდან თავი დიდი ძალისხმევის შედეგად დაიხსნა და ის ძველებურ როლს არაფრით აღარ შეეგუება. როგორც არ უნდა იყოს დღევანდელი სექსუალური ურთიერთობები და ქორწინება, ისინი ძველებურ სახეს ვეღარ მიიღებს. პიროვნულ და ოჯახურ ცხოვრებაში ცენტრალური ადგილი ემოციურმა კომუნიკაციამ – უფრო ზუსტად, ურთიერთობათა აქტიურმა ფორმირებამ და მათ შენარჩუნებაზე ზრუნვამ – დაიკავა.

რა იქნება ამ პროცესების შედეგი? განქორწინების მაჩვენებელი შეიძლება აღარ მატულობდეს, მაგრამ არც ქვემოთ იწვეს. ქორწინების შესანარჩუნებლად ზომებს იღებენ, მაგრამ გასული წლების ტენდენციებს თუ გადავხედავთ, დღევანდელ ქორწინებათა 60 პროცენტი, ათი წლის შემდეგ, სავარაუდოდ, განქორწინებით დასრულდება.

როგორც აღვნიშნეთ, განქორწინება ყოველთვის უბედურებას არ ნიშნავს. უიღბლო ქორწინებაში მყოფმა ადამიანებმა, განქორწინების შემდეგ, შეიძლება ახალი ცხოვრება დაიწყო. მაგრამ, ეჭვგარეშეა, რომ სექსუალური ცხოვრება, ქორწინება და ოჯახი ზოგიერთი ადამიანისთვის შფოთვის მიზეზია, ზოგს კი თვითკმაყოფილებისა და სრულყოფილების გრძნობით უზრუნველყოფს.

თანამედროვე მრავალგვარი ოჯახური ფორმის მხარდამჭერები აცხადებენ, რომ ამგვარი ოჯახი ადამიანს შეზღუდვებისა და წარსულის უარყოფითი გადმონაშთებისგან ათავისუფლებს. ეს თვალსაზრისი, ნაწილობრივ, სწორია. ქალსა და მამაკაცს შეუძლიათ საერთოდ არ დაქორწინდნენ და ისინი ამისთვის სოციალურ უკმაყოფილებას არ დაიმსახურებენ. წარსულში ასეთ ადამიანებს შინაბერებსა და ბერბიჭებს ეძახდნენ. ქორწინებაში არმყოფ წყვილებს მათი “რესპექტაბელური” ქორწინებაში მყოფი მეგობრები ქედმაღლურად აღარ უყურებენ. გეი წყვილებს ერთ ოჯახად ცხოვრება და ბავშვების აღზრდა შეუძლიათ, რადგან ისინი ვეღარ გრძნობენ იმ მტრულ დამოკიდებულებას, რომელიც წარსულში ასეთი ადამიანების მიმართ არსებობდა.

ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, ძნელია არ აღიარო, რომ ამჟამად გზაჯვარედინზე ვდგავართ. მომავალში გრძელვადიანი ქორწინებები და კავშირები კიდევ უფრო შემცირდება? ემოციური და სექსუალური ცხოვრება მტკივნეული და სასტიკი სულ უფრო ხშირად იქნება? ამის თქმა დანამდვილებით არავის შეუძლია. მაგრამ ქორწინებისა და ოჯახის ჩვენს მიერ წარმოდგენილი სოციოლოგიური ანალიზი ადასტურებს, რომ პრობლემები, წარსული გამოცდილების გათვალისწინებით, არ მოგვარდება. ჩვენ ინდივიდუალური თავისუფლების მოპოვებას უნდა ვეცადოთ. იმისთვის, რომ შევძლოთ სტაბილური და ხანგრძლივი ურთიერთობების ფორმირება, ჩვენი პირადი ცხოვრების დაფასება უნდა ვისწავლოთ.

შეჯამება

1. ნათესაობა, ოჯახი და ქორწინება სოციოლოგიასა და ანთროპოლოგიაში, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული, უაღრესად მნიშვნელოვანი ტერმინებია. ნათესაობა გენეტიკურ ან ქორწინების შედეგად წარმოქმნილ კავშირებს ეფუძნება. ოჯახი ნათესაური ჯგუფია, რომელსაც შვილების

- აღზრდაზე პასუხისმგებლობა ეკისრება. ქორწინება სოციალურად აღიარებულ სექსუალურ ურთიერთობაში მცხოვრები ორი ადამიანის კავშირია.
2. ნუკლეარულ ოჯახში დაქორწინებული წყვილი (ან მარტოხელა მშობელი) საკუთარ ან ნაშვილებ შვილებთან ერთად ცხოვრობს. თუ დაქორწინებულ წყვილთან და მათ შვილებთან ერთად სხვა ნათესავებიც ცხოვრობენ, ან ერთმანეთთან ახლო და ხანგრძლივ ურთიერთობაში იმყოფებიან, ეს გაფართოებულ ოჯახს ნიშნავს.
 3. დასავლურ საზოგადოებებში ქორწინება და, შესაბამისად, ოჯახი მონოგამიასთან (როდესაც კულტურა ერთ ქალსა და ერთ მამაკაცს შორის კავშირს აღიარებს) ასოცირდება. სხვა ბევრი კულტურა პოლიგამიის მიმართაც ტოლერანტულია. ასეთ დროს ინდივიდი შეიძლება ერთდროულად ორ ან მეტ ადამიანზე იყოს დაქორწინებული. პოლიგინია პოლიანდრიაზე უფრო გავრცელებული ფორმაა. პირველ შემთხვევაში, მამაკაცს შეიძლება ერთზე მეტი ცოლი ჰყავდეს, მეორე შემთხვევაში კი, ქალი შეიძლება ერთდროულად ორ ან მეტ მამაკაცზე იყოს დაქორწინებული.
 4. დასავლეთ ევროპასა და შეერთებულ შტატებში, ნუკლეარული ოჯახის ნიმუშები, ინდუსტრიალიზაციის განვითარებამდე დიდი ხნით ადრე დაინერგა, მაგრამ შემდეგ მათზე ინდუსტრიალიზაციამ დიდი გავლენა მოახდინა. ოჯახის ნიმუშების ცვლილება ცენტრალიზებული მთავრობის შექმნამ, ქალაქების გაფართოებამ და ოჯახური გავლენის მიღმა, ორგანიზაციებში დასაქმებამ გამოიწვია. ამ ცვლილებებმა, მთელ მსოფლიოში, ნუკლეარული ოჯახისკენ სწრაფვის ტენდენცია განაპირობა, რასაც გაფართოებული ოჯახისა და სხვა ტიპის ნათესაური ჯგუფების რღვევა მოჰყვა.
 5. ინდუსტრიული ქვეყნების უმრავლესობა მრავალგვარ ოჯახურ ფორმებს მოიცავს. მაგალითად, ბრიტანეთში სამხრეთ აზიური და ვესტ ინდური წარმომავლობის ოჯახები დომინანტური ოჯახის ტიპებისგან განსხვავდება.
 6. ომისშემდგომ პერიოდში, დასავლეთში ოჯახური ცხოვრების ნიმუშები საგრძნობლად შეიცვალა. ქალების პროცენტულად დიდი რაოდენობა ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში ჩაერთო, განქორწინების მაჩვენებელი გაიზარდა, მოსახლეობის დიდი ნაწილი ერთმშობლიან ან ისეთ ოჯახებში ცხოვრობდა, სადაც ბავშვებს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავდა. თანაცხოვრება (ქორწინების გარეშე სექსუალურ ურთიერთობაში მყოფი წყვილის ერთად ცხოვრება) ბევრ ინდუსტრიულ ქვეყანაში სულ უფრო ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა.
 7. დღეს ბევრი ადამიანი ისეთ ოჯახში ცხოვრობს, სადაც ბავშვს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავს. ასეთი ოჯახი მაშინ იქმნება, როდესაც შვილიანი ან შვილებიანი მშობელი მეორედ ქორწინდება, ან ახალ პარტნიორთან იწყებს თანაცხოვრებას.
 8. ოჯახური ცხოვრება ყოველთვის პარმონიულობისა და ბედნიერების სიმბოლო არ არის. ოჯახს “ბნელი მხარეც” აქვს. აქ ხშირად იჩენს თავს სექსუალური და ოჯახური ძალადობა. ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა, ძირითადად, მამაკაცების მიერ ხორციელდება, მას სხვა ტიპის სასტიკი ქცევაც უკავშირდება.
 9. ქორწინება აღარც ერთი სქესისთვის აღარ არის (თუკი ოდესმე ყოფილა) მხოლოდ რეგულარული სექსუალური გამოცდილება; ის აღარც ეკონომიკური აქტივობის საფუძველია. თითქმის დარწმუნებით შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ სოციალური და სექსუალური ურთიერთობის

მრავალგვარი ფორმა მომავალშიც განვითარდება. ქორწინება და ოჯახი მყარ ინსტიტუტებად რჩება, მაგრამ მათ მრავალი სტრესი და დაძაბულობა უკავშირდება.

დამატებითი ლიტერატურა

Stewart Asquith and Anne Stafford, *Families and the Future* (Edinburgh: HMSO, 1995). ბავშვებსა და ოჯახის მომავალთან დაკავშირებული საკითხების ანალიზი.

Diana Gittins, *The Family in Question* (London: Macmillan, 1992). თანამედროვე საზოგადოებებში ოჯახური ცხოვრების ძირითად ასპექტებთან დაკავშირებული აღიარებული ნაშრომის განახლებული ვერსია.

Helen O'Connell, *Women and the Family* (London: Zed Books, 1994). ოჯახურ ურთიერთობებში ქალის როლის გადახედვა.

Roderick Phillips, *Untying the Knot: A Short History of Divorce* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). ევროპასა და შეერთებულ შტატებში განქორწინების ისტორიის შესწავლა.

Ann Phoenix, *Young Mothers?* (Cambridge: Polity Press, 1991). დისკუსია თანამედროვე საზოგადოებაში მოზარდი დედების პრობლემების შესახებ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- ნუკლეარული ოჯახი
- გაფართოებული ოჯახი
- მონოგამია
- პოლიგამია
- პოლიგინია
- პოლიანდრია
- აფექტური ინდივიდუალიზმი
- სერიული მონოგამია
- მამის ხაზით მემკვიდრეობა
- დედის ხაზით მემკვიდრეობა
- ერთმშობლიანი ოჯახი
- სახეზე არმყოფი მამა
- ოჯახი, სადაც ბავშვს დედინაცვალი ან მამინაცვალი ჰყავს
- ბავშვებზე სექსუალური ძალადობა
- ინცესტი
- კიბუციზმი
- თანაცხოვრება
- გეიმშობლიანი ოჯახები

დევიაცია და დანაშაული

შინაარსი

ძირითადი ცნებები

დევიანტური ქცევის შესწავლა

რა არის დევიაცია?

ნორმები და სანქციები

დანაშაულისა და დევიაციის თეორიები

ბიოლოგიური თვალსაზრისი

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი

საზოგადოება და დანაშაული: სოციოლოგიური თეორიები

თეორიული დასკვნები

დანაშაული და დანაშაულის სტატისტიკა

ახალი მემარცხენე რეალიზმი

მკვლევრობა და სხვა მძიმე დანაშაულები

ციხეები და სასჯელი

დასჯის ფორმების ცვლილებები

ციხეები და მორალური გამოსწორება

ციხისადმი პროტესტი და ციხეში ჩასმის ალტერნატივები

სიკვდილით დასჯა

გენდერი და დანაშაული

მამაკაცებისა და ქალების მიერ ჩადენილ დანაშაულთა დონეები

გოგონები ბანდებში

ძალადობა ქალთა საპატიმროებში

შეფასება

დანაშაული და „მასკულიზაციის კრიზისი“

დანაშაულის მსხვერპლნი

ქალთა მიმართ ჩადენილი დანაშაულები

მამაკაცების გაუპატიურება

მდიდრების და ძალაუფლების მქონეთა მიერ ჩადენილი დანაშაულები

თეთრსაყელიანთა დანაშაული

მთავრობის დანაშაული

ორგანიზებული დანაშაული

დანაშაული, დევიაცია და სოციალური წყობა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

▪ დევიაცია ▪ ნორმები ▪ კონფორმულობა ▪ დანაშაული

ყველამ ვიცით, ვინ არიან დევიანტები, ან ვფიქრობთ, რომ ვიცით. დევიანტები არიან ის ადამიანები, რომლებიც უარს ამბობენ, იცხოვრონ იმ წესების შესაბამისად, რომლებსაც საზოგადოების უმრავლესობა იცავს. ისინი არიან მოძალადე დამნაშავეები, ნარკომანები ან ის პიროვნებები, რომლებმაც ცხოვრებაში ყველაფერი დაკარგეს – ვინც არ უთავსდება იმას, რასაც ადამიანთა უმრავლესობა ნორმალურ, მისაღებ სტანდარტებად მიიჩნევს. მაგრამ ფაქტები სრულიად არ არის ისეთი, როგორიც ჩანს – ასე გვასწავლის, ხშირად, სოციოლოგია; იგი გვეხმარება, დავინახოთ ის, რაც თვალჩინების მიღმაა. როგორც ვნახავთ, დევიანტის ცნების განსაზღვრა, ფაქტობრივად, არ არის ადვილი.

ადრე ჩვენ ვნახეთ, რომ ადამიანთა სოციალურ ცხოვრებას მართავს წესები და ნორმები. ჩვენი საქმიანობა ქაოსური გახდებოდა, თუ ზუსტად არ დავიცავდით იმ წესებს, რომელთა მიხედვითაც ზოგიერთი ქცევა გარკვეულ კონტექსტებს შეესაბამება, ხოლო სხვა კონტექსტებისთვის - შეუფერებელია. მაგალითად, გზებზე წესების შესაბამისად მოძრაობა შეუძლებელი იქნებოდა, თუ მძღოლები მარცხნივ მოძრაობის წესებს არ დაიცავდნენ. თქვენ შეიძლება იფიქროთ, რომ ეს არ არის დევიანტური ქცევა და მძღოლი, ალბათ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში არის დევიანტი, თუ ის მოვრალია ან თავზე ხელაღებული. თუ თქვენ მართლაც ასე იფიქრებდით, არ იქნებოდით მართალი. მძღოლთა უმეტესობა არა მხოლოდ დევიანტები, არამედ კრინიმალეებიც არიან. მძღოლთა უმრავლესობა, მუდმივად, საკმაოდ აჭარბებს დასაშვებ სიჩქარეს, როცა დარწმუნებულია, რომ ახლომავალი არ დგას პოლიციის მანქანა.

ჩვენ ყველანი ვართ როგორც წესის დამრღვევები, ისე კონფორმისტები. ჩვენ ასევე ვქმნით წესებს. მძღოლებმა შეიძლება ავტომაგისტრალზე დაარდვიონ კანონი, მაგრამ, სინამდვილეში, ისინი ქმნიან არაფორმალურ წესებს, რომლებიც ლეგალურ წესებზეა დამყარებული. როდესაც ავტოსტრადაზე კანონით დაწესებული სიჩქარის ზღვარი არის 70 მილი საათში, მძღოლების უმრავლესობა 80-ს არ აჭარბებს და კიდევ უფრო ნელა ატარებს მანქანას, როდესაც ქალაქის ფარგლებში მოძრაობს.

ერთმანეთისგან ძალიან განსხვავდება საყოველთაოდ აღიარებული წესები იმის შესახებ, თუ რა არის და რა არ არის მანქანის თავზეხელაღებული ტარება. მაგალითად, ჩრდილო ევროპელები, რომლებიც მანქანით მოგზაურობენ იტალიის სამხრეთში, სადაც მძღოლები მოძრაობის სხვა წესებსაც არღვევენ, ყოველთვის აწყდებიან ისეთ შემთხვევებს, როდესაც ადამიანს თმა ყალყზე უდგება. ბრაზილიაში შუქნიშნებსა და სხვა მაკონტროლებელ საშუალებებს განიხილავენ არა როგორც სავალდებულო წესებს, არამედ უბრალო მინიშნებებს. რიო დე ჟანეიროში მძღოლები წითელ შუქზე არ აჩერებენ მანქანებს, თუ გზაჯვარედინზე სხვა მანქანა არ შემოდის. იქ, სადაც მთავარი ქუჩა კვეთს უფრო პატარა ქუჩას, მძღოლი, რომელიც მთავარ ქუჩაზე მოძრაობს, თავის თავს უფლებას აძლევს, მოიპოვოს გზაზე მოძრაობის პრივილეგია, მიუხედავად იმისა, რას აჩვენებს საგზაო ნიშნები. მძღოლმა, რომელიც უფრო პატარა ქუჩიდან მოძრაობს, სიგნალი უნდა მისცეს ან აანთოს მანქანის ფარები, სხვა მძღოლები რომ გააფრთხილოს (Lull, 1995).

როდესაც ვიწყებთ დევიანტური ქცევის შესწავლას, უნდა გავითვალისწინოთ, რომელ წესებს იცავენ და რომელს არღვევენ ადამიანები. არც ერთი ადამიანი არ არღვევს ყველა წესს; ასევე, არავინ ემორჩილება ყველა წესს. ის ადამიანები, რომლებიც, შესაძლოა, საერთოდ არ მიეკუთვნებიან წესიერ საზოგადოებას, მაგალითად, ბანკის მძარცველები, ჩანს,

იცავენ იმ ჯგუფების წესებს, რომელთა წევრებიც ისინი არიან. ზოგიერთ აშკარად ცუდი რეპუტაციის მქონე ჯგუფებს, როგორიცაა, მაგალითად, მოტოციკლისტთა ბანდები, თავიანთი წევრებისთვის დაწესებული აქვთ ქცევის მკაცრი წესები. ვინც მათ არღვევს, სჯიან და ჯგუფიდან აგდებენ.

დევიანტური ქცევის შესწავლა

დევიანტური ქცევის შესწავლა სოციოლოგიის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო და რთული სფეროა. ის გვასწავლის, რომ არც ერთი ჩვენგანი არ არის სავსებით ისეთი ნორმალური, როგორც თავად მიგვაჩნია. ის აგრეთვე გვეხმარება, დავინახოთ, რომ ადამიანები, ვისი ქცევაც, შესაძლოა, გაუგებარი და უცხო ჩანდეს, შეიძლება გონიერ არსებებად მივიჩნიოთ, თუ გავაცნობიერებთ მათი მოქმედების რეალურ მიზეზს.

დევიაციის, ისევე როგორც სოციოლოგიის სხვა სფეროების, შესწავლა, ჩვენს ყურადღებას ამახვილებს სოციალურ ძალაუფლებაზე, აგრეთვე სოციალური კლასის გავლენაზე – მდიდარსა და ღარიბს შორის განსხვავებაზე. როდესაც დევიაციას განვიხილავთ სოციალური წესებისადმი ან ნორმებისადმი კონფორმულობის თვალსაზრისით, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს კითხვა - ვისი წესები? როგორც ვნახავთ, სოციალურ ნორმებზე ძალიან დიდ გავლენას ახდენს ძალაუფლების განაწილება და კლასობრივი განსხვავება.

რა არის დევიაცია?

დევიაცია შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც არაკონფორმულობა ნორმების გარკვეული ერთობლიობისადმი, რომელიც ადამიანთა ერთობის ან საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის მიერ არის აღიარებული. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ შეიძლება, საზოგადოება ადამიანთა მხოლოდ ორ კატეგორიად დავყოთ: ადამიანები, რომლებიც ნორმებს არღვევენ და ადამიანები, რომლებიც მათ მისდევენ. ზოგ შემთხვევაში, ბევრი ჩვენგანი ქცევის საყოველთაოდ აღიარებულ წესებს არღვევს. მაგალითად, ჩვენ, შესაძლოა, გარკვეულ მომენტში წვრილმანი ქურდობა ჩავიდინეთ, როგორიცაა, მაღაზიიდან რაღაცის მოპარვა ან, პირადი მოხმარების მიზნით, სამუშაოდან პატარა ნივთების წაღება, როგორიცაა ოფისის საფოსტო ქაღალდი და კალმისტრები.

როგორც მაგალითები გვიჩვენებს, დევიაციის ცნების გამოყენების სფერო ძალიან ფართოა. მილიარდერმა ჰოვარდ ჰიუზმა თავისი უზარმაზარი ქონება მძიმე შრომის, ღრმა ჩანაფიქრებისა და პრაქტიკული გადაწყვეტილებების შერწყმის საშუალებით დააგროვა. წარმატებისაკენ სწრაფვის თვალსაზრისით, მისი საქმიანობა დასავლეთის საზოგადოებების ძირითად ღირებულებებს შეესაბამებოდა, იმ ღირებულებებს, რომლებიც მატერიალურ დაჯილდოებასა და ინდივიდუალურ მიღწევებს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. მეორე მხრივ, ზოგ სფეროში მისი ქცევა საყოველთაოდ მიღებული ნორმებიდან მკვეთრად გადახრილი იყო. ჰ. ჰიუზმა ცხოვრების ბოლო რამდენიმე წელი გაატარა გარე სამყაროდან სრულიად იზოლირებულად. თითქმის არასდროს ბედავდა სასტუმროს იმ ლუქსის ნომრის დატოვებას, რომელიც მისთვის სახლად იქცა. იგი თმებს საერთოდ არ იჭრიდა, გრძელი, აწეწილი წვერი მოუშვა და ასე უფრო ბიბლიურ წინასწარმეტყველს დაემსგავსა, ვიდრე წარმატებულ ბიზნესმენს.

თავისი ქცევით, ჰიუზი როგორც არაჩვეულებრივად წარმატებული, ისე ძალიან დევიანტური პიროვნება იყო. ამის საპირისპირო მაგალითად ტედ ბანდის კარიერა შეგვიძლია მოვიყვანოთ. ბანდის ცხოვრების გზა, ერთი შეხედვით, კარგი მოქალაქის ქცევის ნორმებს

შეესაბამებოდა. გარეგნულად ის არა უბრალოდ ნორმალურ, არამედ ძალიან ღირსეულ ცხოვრებას ეწეოდა. ის ძალიან აქტიურ როლს თამაშობდა სამარიტელების საზოგადოებაში, კერძოდ, ასოციაციაში, რომელიც ოცდაოთხსაათიან სატელეფონო მომსახურებას უწევს იმ ადამიანებს, რომლებიც სტრესულ მდგომარეობაში არიან ან თვითმკვლელობას აპირებენ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბანდიმ რამდენიმე საშინელი მკვლელობა ჩაიდინა. მოსამართლემ სასამართლო პროცესზე, სანამ სიკვდილს მიუსჯიდა, ბანდი მისი უნარების გამო შეაქო (ბანდიმ თავად მოამზადა თავისი დაცვა), მაგრამ თავისი სიტყვის ბოლოს მან აღნიშნა, რომ მსჯავრდებულმა ცხოვრება ფუჭად განვლო. ბანდის კარიერა გვიჩვენებს, რომ პიროვნება, შესაძლოა, ნორმალური ჩანდეს და, ამავე დროს, ფარულად იყოს ჩართული უკიდურესად დევიანტურ ქმედებებში.

დევიაცია არა მხოლოდ ინდივიდუალურ ქცევას, არამედ ჯგუფის საქმიანობასაც ეხება. ამის ნათელი მაგალითია ჰარე კრიშნას კულტი, რელიგიური ჯგუფი, რომელიც ბრიტანეთის მოსახლეობის უმრავლესობისგან სარწმუნოებრივი მოძღვრებითა და ცხოვრების წესით განსხვავდება. კულტი შეიქმნა 1960-იან წლებში. შრილ პრაბჰუპადა დასავლეთში ინდოეთიდან ჩამოვიდა, რომ გაეგრძელებინა ამბავი კრიშნას ცნობიერების შესახებ. მისი ქადაგება, ძირითადად, იმ ახალგაზრდებისკენ იყო მიმართული, რომლებიც ნარკოტიკების მომხმარებლები იყვნენ. ის აცხადებდა, რომ ადამიანს შეეძლო „მუდმივად ამაღლებულ მდგომარეობაში დარჩენა და სამარადისო ნეტარების აღმოჩენა“, თუ მის მოძღვრებას გაჰყვებოდა. ჰარე კრიშნას მიმდევრების ცეკვა და გალობა ქუჩებში, აეროპორტებსა და შეკრების სხვა ადგილებში, ჩვეულებრივი სანახაობა გახდა. მოსახლეობის უმრავლესობა მათ მიმართ ტოლერანტულად იყო განწყობილი, მაშინაც კი, თუ მათი შეხედულებები ექსცენტრული ჩანდა. ჰარე კრიშნას მიმდევრები დევიანტური სუბკულტურის მაგალითს წარმოადგენენ. თუმცა, დღეს მათი რიცხვი შემცირდა, მთელ მსოფლიოში მათ შეძლეს, საკმაოდ ადვილად, თავიანთი კულტის შენარჩუნება. ეს ორგანიზაცია მდიდარია, იგი მისი წევრებისა და მისდამი სიმპათიით განწყობილი ადამიანების შეწირულებებით ფინანსდება. მისი მდგომარეობა მკვეთრად განსხვავდება სხვა დევიანტური სუბკულტურის – მუდმივი უსახლკაროების – მდგომარეობიდან; ეს არიან ადამიანები, რომლებმაც ცხოვრებაში ყველაფერი დაკარგეს, დღისით ქუჩებში ცხოვრობენ, პარკებსა და საზოგადოებრივ შენობებში (მაგალითად, ბიბლიოთეკებში) ატარებენ დროს. მათ ქუჩებში ან თავშესაფრებში სძინავთ. საზოგადოებისგან გარიყული მუდმივი უსახლკაროების უმრავლესობას გაჭირვებით გააქვს თავი.

ნორმები და სანქციები

ყველა სოციალურ ნორმას თან ახლავს სანქციები, რომლებიც ხელს უწყობს კონფორმულობას და გვიცავს არაკონფორმულობისგან. სანქცია არის ინდივიდის ან ჯგუფის ქცევაზე სხვების ნებისმიერი რეაქცია, რომლის მიზანია, პიროვნებამ ან ჯგუფმა იმოქმედოს ნორმების შესაბამისად. სანქციები შეიძლება იყოს პოზიტიური (კონფორმულობისთვის დაჯილდოება) ან ნეგატიური (არაკონფორმული ქცევის გამო დასჯა). სანქციები, შესაძლოა, იყოს ფორმალური და არაფორმალურიც. ფორმალურ სანქციებს ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი ან ორგანიზაცია იყენებს იმ მიზნით, რომ დაცული იყოს განსაზღვრული ნორმები. არაფორმალური სანქციები კი ნაკლებად ორგანიზებული და უფრო სპონტანური რეაქციებია არაკონფორმულობაზე. მაგალითად, როდესაც სტუდენტს მეგობრები იმის გამო აბრაზებენ, რომ ის ძალიან ბევრს მუშაობს ან მოსაწყენი პიროვნებაა, რადგან ურჩევნია, სადამოს იმეცადინოს, ვიდრე წვეულებაზე წავიდეს.

თანამედროვე საზოგადოებებში ფორმალური სანქციის ძირითადი სახეები გამოიყენება სასამართლოებსა და ციხეებში. პოლიცია, რა თქმა უნდა, არის ორგანიზაცია, რომლის მოვალეობაა დამნაშავეების სასამართლოში გადაცემა და, შესაძლოა, შემდეგ მათი ციხეში ჩასმა. კანონები არის ფორმალური სანქციები, რომლებსაც ხელისუფალნი განსაზღვრავენ, როგორც პრინციპებს, რომლებიც მათი ქვეყნების მოქალაქეებმა უნდა დაიცვან. მათ იმ ადამიანების წინააღმდეგ იყენებენ, რომლებიც კონფორმულები არ არიან. სადაც არის კანონები, იქ დანაშაულიც არსებობს, რადგან დანაშაული შეიძლება ყველაზე ადვილად განისაზღვროს, როგორც ნებისმიერი ტიპის ქცევა, რომელიც კანონს არღვევს.

ახლა შეგვიძლია განვიხილოთ ის ძირითადი თეორიები, რომლებიც შეიქმნა დევიაციის ახსნისა და გაანალიზების მიზნით. დევიაციის შეფასებათა უმრავლესობა, უმთავრესად, ეფუძნება დანაშაულებრივი ქმედებების იმ გამოკვლევებს, რომლებზეც ჩვენც გავამახვილებთ ყურადღებას.

დანაშაულისა და დევიაციის თეორიები

ბიოლოგიური თვალსაზრისი

დანაშაულის ახსნის ზოგიერთი პირველი მცდელობა, ძირითადად, ბიოლოგიური ხასიათის იყო. იტალიელი კრიმინოლოგი ჩეზარე ლომბროზო, რომელიც 1870-იან წლებში მუშაობდა, თვლიდა, რომ შესაძლებელია კრიმინალური ტიპების განსაზღვრა თავის ქალის ფორმის მიხედვით. ის აღიარებდა, რომ სოციალურ სწავლებას შეუძლია, გავლენა მოახდინოს კრიმინალური ქცევის განვითარებაზე, მაგრამ მას მიაჩნდა, რომ დამნაშავეების უმრავლესობა ბიოლოგიურად განუვითარებლები ან დეფექტურები არიან. ლომბროზოს იდეები შემდეგ მთლიანად უარყვეს. მიუხედავად ამისა, სხვა მეცნიერებმა მალე წამოაყენეს მსგავსი შეხედულებები. ისინი ცდილობდნენ, ეჩვენებინათ მემკვიდრეობითობის გავლენა ინდივიდების კრიმინალურ მიდრეკილებებზე. ერთ-ერთი ასეთი ტიპის პოპულარული მეთოდი იყო გენეოლოგიური ხეების შესწავლა. მაგრამ, ეს ფაქტობრივად, არაფერს მიუთითებს მემკვიდრეობითობის გავლენაზე, რადგან შეუძლებელია, ერთმანეთისგან განვაცალკევოთ მემკვიდრეობითი და გარემოს ზეგავლენები.

უფრო გვიანდელი თეორია ადამიანებს სხეულის აგებულების მიხედვით განასხვავებდა. ის გამოჰყოფდა 3 ტიპს და ამტკიცებდა, რომ ერთ-ერთი ტიპი უშუალოდ იყო დაკავშირებული დამნაშავეობასთან. კუნთებიანი, აქტიური ტიპები (მეზომორფები), ჩანს, უფრო ხდებიან დამნაშავეები, ვიდრე გამხდრები (ექტომორფები) ან უფრო მსუქნები (ენდომორფები) (Sheldon, 1949; Glueck and Glueck, 1956). აღნიშნული შეხედულებები ფართოდ გააკრიტიკეს. რომც არსებობდეს ყოველმხრივი კავშირი ადამიანის სხეულის ტიპსა და დამნაშავეობას შორის, ის მაინც ვერ დაადგენს მემკვიდრეობითობის ზეგავლენას. კუნთებიანი ადამიანები, შესაძლოა, ჩართულნი იყვნენ კრიმინალურ ქმედებებში, რადგან ეს მათ საშუალებას აძლევს, აჩვენონ თავიანთი ძალა. უფრო მეტიც, ამ სფეროში ჩატარებული თითქმის ყველა გამოკვლევა შემოიფარგლებოდა გამოსასწორებელ სკოლებში მოთავსებული დამნაშავეების შესწავლით. ასეთ შემთხვევაში, თუ არსებობს რაიმე კავშირი სხეულის აგებულებასა და დამნაშავეობას შორის, ალბათ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ძლიერი, ათლეტური აღნაგობის დამნაშავეებს უფრო აგზავნიან ასეთ სკოლებში, ვიდრე სუსტ, გამხდარ დამნაშავეებს.

ზოგიერთი პიროვნება შეიძლება იყოს ძალიან ფიცხი ან აგრესიული და ეს აისახოს სხვების მიმართ ჩადენილ დანაშაულში, მაგალითად, ფიზიკურ თავდასხმაში. და მაინც, არ არსებობს უდავო მტკიცებულებები, რომ პიროვნების რომელიმე თვისება მემკვიდრეობით

არის მიღებული; ასეც რომ ყოფილიყო, მათი კავშირი დამნაშავეობასთან მხოლოდ შორეული იქნებოდა.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი

დანაშაულის ფსიქოლოგიური თეორიები, ბიოლოგიური ახსნის მსგავსად, დამნაშავეობას პიროვნების გარკვეულ ტიპებთან აკავშირებს. ზოგი თვლის, რომ ადამიანების მცირე ნაწილი ამორალურ, ფსიქოპათურ პიროვნებად ყალიბდება. ფსიქოპათები არიან გარიყული, უემოციო ადამიანები, რომლებსაც სიამოვნებას ანიჭებს თავად ძალადობა ძალადობისთვის.

ფსიქოპათური თვისებების მქონე ადამიანები ზოგჯერ სჩადიან მძიმე დანაშაულს, მაგრამ თავად ფსიქოპათიის ცნებასთან დაკავშირებით არსებობს მნიშვნელოვანი პრობლემები. სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ფსიქოპათური თვისებები კრიმინალური ხასიათის იყოს. იმ ადამიანებთან ჩატარებული თითქმის ყველა გამოკვლევა, რომლებსაც, მიიჩნევდნენ, რომ ფსიქოპათური თვისებები ახასიათებდათ, ეხებოდა სასჯელმისჯილ პატიმრებს. ეს პიროვნებები, რა თქმა უნდა, უარყოფითად იყვნენ წარმოდგენილნი. თუ ჩვენ იმავე თვისებებს დადებითად აღვწერთ, მივიღებთ პიროვნების სრულიად განსხვავებულ ტიპს. ასეთ შემთხვევაში, ალბათ, აღარ იქნება იმის მტკიცების საფუძველი, რომ ამგვარი ტიპის ადამიანები თავიანთი ბუნებით დამნაშავეები არიან. ჩვენი კვლევისთვის ფსიქოპათური ინდივიდები რომ გვეძებნა, შემდეგი განცხადება უნდა გამოგვექვეყნებინა (Widom and Newman, 1985):

თქვენ თავგადასავლების მაძიებელი ხართ?

მკვლევარს სურს, დაუკავშირდეს თავგადასავლების მაძიებელ, უდარდელ ადამიანებს, რომლებიც ამადელვებელ, იმპულსურ ცხოვრებას ეწევიან. თუ თქვენ ხართ ასეთი ტიპის პიროვნება, რომელიც თითქმის ყველაფერს გააკეთებს რისკის მიზნით, დაგვირეკეთ ტელეფონზე 337-XXXX, ნებისმიერ დროს.

ასეთი ტიპის ადამიანები შეიძლება იყვნენ მკვლევრები, ჯაშუშები, ბანკოს მოთამაშეები ან ყოველდღიური ცხოვრების რუტინით თავმოებზრებულები. შესაძლოა, ისინი მზად იყვნენ კრიმინალური ავანტურის დასაგეგმად, მაგრამ, ასეთივე წარმატებით, შეეჭიდონ გამოწვევებს სოციალურად მისაღები საშუალებების გამოყენებით.

დამნაშავეობის ფსიქოლოგიურ თეორიებს, საუკეთესო შემთხვევაში, შეუძლიათ, ახსნან დანაშაულის მხოლოდ ზოგიერთი ასპექტი. შესაძლოა, ზოგიერთ დამნაშავეს ჰქონდეს ისეთი პიროვნული თვისებები, რომლებიც განასხვავებს მას მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილისგან, მაგრამ ყოვლად წარმოუდგენელია, რომ დამნაშავეების უმრავლესობას ახასიათებდეს ასეთი თვისებები. არსებობს უამრავი სახის დანაშაული და დაუჯერებელია ვიფიქროთ, რომ იმ ადამიანებს, რომლებიც დანაშაულს სჩადიან, ზოგიერთი მსგავსი განსაკუთრებული ფსიქოლოგიური თვისება ახასიათებთ. მაშინაც კი, თუ ჩვენ დანაშაულის ერთი კატეგორიით შემოვიფარგლებით, როგორიცაა, მაგალითად, მძიმე დანაშაულები, უნდა გავითვალისწინოთ მათი ჩადენის სხვადასხვა გარემოება. ზოგიერთი მათგანი ჩადენილია ცალკეული ინდივიდების მიერ, სხვები კი - ორგანიზებული ჯგუფების მიერ. შეუძლებელია, მარტოხელა დამნაშავეების ფსიქოლოგიური ხასიათი ისეთივე იყოს, როგორც მჭიდროდ დაკავშირებული ბანდის წევრების. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ შესაძლებელია მყარი ფსიქოლოგიური განსხვავებების დაკავშირება დამნაშავეობის სხვადასხვა ფორმასთან, მაინც ვერ ავხსნით, როგორ მოქმედებს ასეთი მიზეზობრივი კავშირი. შესაძლოა, კრიმინალურ ჯგუფებში ჩართვა უფრო ახდენდეს გავლენას ადამიანების შეხედულებებზე, ვიდრე თავად შეხედულებები იწვევდეს კრიმინალურ ქცევას.

საზოგადოება და დანაშაული: სოციოლოგიური თეორიები

დანაშაულის ბუნების ნებისმიერი დამაკმაყოფილებელი ახსნა უნდა იყოს სოციოლოგიური, რადგან დანაშაული დაკავშირებულია საზოგადოების სოციალურ ინსტიტუტებთან. დანაშაულის შესახებ სოციოლოგიური თვალსაზრისი ძალიან დიდ ყურადღებას ამახვილებს კონფორმულობისა და დევიაციის ურთიერთკავშირზე სხვადასხვა სოციალურ კონტექსტში. თანამედროვე საზოგადოებებში არსებობს უამრავი განსხვავებული სუბკულტურა. ქცევა, რომელიც შეესაბამება რომელიმე სუბკულტურის ნორმებს, შეიძლება ამ სუბკულტურის ფარგლებს გარეთ განვიხილოთ, როგორც დევიანტური. მაგალითად, შესაძლოა, ბიჭების ბანდის რომელიმე წევრზე დიდ ზეწოლას ახდენდნენ, რომ მან, თავის გამოჩენის მიზნით, მანქანა მოიპაროს. გარდა ამისა, საზოგადოებაში არსებობს დიდი განსხვავებები სიმდიდრისა და ძალაუფლების მიხედვით, რაც დიდ გავლენას ახდენს სხვადასხვა ჯგუფის შესაძლებლობებზე. არ არის გასაკვირველი, რომ ჯიბის ქურდობასა და ქურდობას გატეხვით, ძირითადად, მოსახლეობის ძალიან ღარიბი ნაწილის წარმომადგენლები სჩადიან; გაფლანგვები და გადასახადებიდან თავის არიდება, დეფინიციის თანახმად, დამახასიათებელია იმ ადამიანებისთვის, რომლებიც შეძლებულად ცხოვრობენ.

დასწავლილი დევიაცია: დიფერენცირებული ასოციაცია

ედვინ ჰ. საზერლენდი დანაშაულს აკავშირებდა იმასთან, რასაც მან დიფერენცირებული ასოციაცია უწოდა. ეს იდეა ძალიან მარტივია. იმ საზოგადოებაში, სადაც არსებობს სხვადასხვა სუბკულტურა, ზოგიერთი სოციალური გარემო ხელს უწყობს უკანონო მოქმედებებს, ზოგიერთი კი – არა. ინდივიდები დამნაშავეები ხდებიან იმ ადამიანებთან ურთიერთობის შედეგად, რომლებიც კრიმინალურ ნორმებს მისდევნენ. საზერლენდის მიხედვით, კრიმინალურ ქცევას, უმეტესად, სწავლობენ პირველად ჯგუფებში, განსაკუთრებით, თანატოლთა ჯგუფებში. ეს თეორია უპირისპირდება იმ თვალსაზრისს, რომ ფსიქოლოგიური თავისებურებები არის დამნაშავეების სხვა ადამიანებისგან განსხვავების მიზეზი. ამ თეორიის მიხედვით, კრიმინალური საქმიანობის დასწავლა თითქმის ისევე შეიძლება, როგორც კანონს დაქვემდებარებული მოქმედებების. ორივე სახის მოქმედებები მიმართულია ერთი და იმავე მოთხოვნილებებისა და ღირებულებებისაკენ. ქურდები ისევე ცდილობენ ფულის გაკეთებას, როგორც ის ადამიანები, რომლებსაც ჩვეულებრივი სამსახური აქვთ, მაგრამ ამის გასაკეთებლად ისინი არაკანონიერ საშუალებებს ირჩევენ.

სტრუქტურული წნეხი: ანომია, როგორც დანაშაულის მიზეზი

რობერტ კ. მერტონი, დანაშაულის ინტერპრეტაციის დროს, დამნაშავეობას აკავშირებს დევიანტური ქცევის სხვა ტიპებთან და, ამგვარად, ხაზს უსვამს დამნაშავის ნორმალურობას (Merton 1957). მერტონმა მიმართა ანომიის ცნებას, რომ შეექმნა ძალიან მნიშვნელოვანი თეორია დევიაციის შესახებ. როგორც I თავში ვნახეთ, ანომიის ცნება პირველად შემოიტანა ემილ დიურკემმა, სოციოლოგიის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა. იგი თვლიდა, რომ თანამედროვე საზოგადოებებში, ნორმები და სტანდარტები ირღვევა და არ ხდება მათი ახლით შეცვლა. ანომია წარმოიშობა მაშინ, როდესაც სოციალური ცხოვრების გარკვეულ სფეროში არ არსებობს ქცევის მკაფიო სტანდარტები. დიურკემს მიაჩნდა, რომ ასეთ პირობებში ადამიანები თავგზააბნეულები და შემოფოთებულები არიან; ამიტომ ანომია არის ერთ-ერთი სოციალური ფაქტორი, რომელიც გავლენას ახდენს თვითმკვლელობისკენ მიდრეკილებაზე.

მერტონმა მოახდინა ანომიის ცნების მოდიფიცირება, იმ წნეხის აღსანიშნავად, რომლის ქვეშაც ხდება ინდივიდი, როცა მიღებული ნორმები უპირისპირდება სოციალურ რეალობას. ამერიკულ საზოგადოებაში და, გარკვეულწილად, სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში, საყოველთაოდ აღიარებული ღირებულებები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მატერიალურ წარმატებას. წარმატების მიღწევის მთავარ საშუალებებად ითვლება თვითღირსეობა და შეუპოვარი მუშაობა. ამგვარად, ადამიანებს, რომლებიც ნამდვილად ბევრს მუშაობენ, შეუძლიათ წარმატების მიღწევა, მნიშვნელობა არა აქვს, რა იყო მათი ცხოვრების საწყისი პოზიცია. სინამდვილეში, ეს ასე არ არის, რადგან იმ ადამიანების უმრავლესობას, რომლებიც თავიდანვე არახელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფებიან, წარმატების მისაღწევად მხოლოდ შეზღუდული შესაძლებლობები აქვთ, ან საერთოდ არავითარი შესაძლებლობა არ ეძლევათ. ისინი, ვინც ვერ აღწევენ „წარმატებას“, განწირულად თვლიან თავს, თავიანთი აშკარა უუნარობის გამო, მიაღწიონ მატერიალურ პროგრესს. ამ სიტუაციაში, დიდი ზეწოლა ხდება, მიაღწიონ წინსვლას ნებისმიერი საშუალებით, კანონიერით თუ უკანონოთი. მერტონის მიხედვით, დევიაცია არის ეკონომიკური უთანასწორობის თანმდევი შედეგი.

მერტონი გამოყოფს ხუთ შესაძლო რეაქციას იმ დაძაბულობაზე, რომელიც წარმოიშობა სოციალურად მხარდაჭერილ ღირებულებებსა და მათი მიღწევის შეზღუდულ საშუალებებს შორის. *კონფორმისტები* აღიარებენ როგორც საყოველთაოდ მიღებულ ღირებულებებს, ისე მათი განხორციელების საყოველთაოდ მხარდაჭერილ საშუალებებს, არა აქვს მნიშვნელობა, წარმატებულია ისინი თუ არა. მოსახლეობის უმრავლესობა ამ კატეგორიას განეკუთვნება. *ინოვატორები* აღიარებენ სოციალურად მოწონებულ ღირებულებებს, მაგრამ მათ მისაღწევად უკანონო და აკრძალულ საშუალებებს იყენებენ. უკანონო საქმიანობით გამდიდრებული კრიმინალები ამ ტიპის დევიაციის ნიმუშია.

რიტუალისტები ეგუებიან სოციალურად აღიარებულ სტანდარტებს, თუმცა ისინი უკვე აღარ აქცევენ ყურადღებას იმ ღირებულებებს, რომლებიც განსაზღვრავენ ამ სტანდარტებს. წესებს თავად წესების გამო იცავენ, ყოველგვარი მიზნის გარეშე, თითქოს იძულებით. *რიტუალისტები*, როგორც წესი, არიან ის ადამიანები, რომლებიც მონდომებით ასრულებენ მოსაწყენ სამუშაოს. თუმცა, ასეთ სამუშაოზე კარიერის გაკეთების არავითარი პერსპექტივა არ არსებობს და ფულადი ანაზღაურებაც უმნიშვნელოა. *რეტრეიტისტები* არიან ისინი, ვინც მთლიანად უარს ამბობენ კონკურენციის პერსპექტივაზე და, ამგვარად, უარყოფენ როგორც გაბატონებულ ღირებულებებს, ასევე მათი მიღწევის საშუალებებს. ამის მაგალითია დამოუკიდებელი ერთობის წევრები. ბოლოს, *მეამბოხეები* უარყოფენ არსებულ ღირებულებებს და საშუალებებს, მაგრამ ძალიან სურთ, ისინი შეცვალონ ახალი ღირებულებებითა და საშუალებებით, და გარდაქმნან სოციალური სისტემა. რადიკალური პოლიტიკური ჯგუფების წევრები მიეკუთვნება ამ კატეგორიას.

მოგვიანებით, ზოგმა მკვლევარმა საზერლენდის დიფერენცირებული ასოციაციის ცნება (შეხედულება, რომ ადამიანების ჯგუფი, რომელთანაც ინდივიდები დაკავშირებულნი არიან, გავლენას ახდენს დანაშაულის მიმართ მათ დამოკიდებულებაზე) დააკავშირა მერტონის ტიპოლოგიასთან. თავიანთ გამოკვლევაში ბიჭების დამნაშავე ბანდების შესახებ, რიჩარდ ა. ქლოუარდი და ლოიდ ე. ოლინი (1960) ამტკიცებდნენ, რომ ასეთი ბანდები წარმოიშობა სუბკულტურულ ერთობებში, სადაც კანონიერი გზით წარმატების მიღწევის შესაძლებლობები ძალიან მცირეა, როგორიცაა, მაგალითად, გაჭირვებული ეთნიკური უმცირესობები. მკვლევრების ნაშრომში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სწორედ კონფორმულობასა და დევიაციას შორის კავშირს. წარმატების მიღწევის შესაძლებლობის ნაკლებობა, უფრო ფართო საზოგადოების თვალსაზრისით, არის მთავარი განმასხვავებელი

ფაქტორი კრიმინალურ საქმიანობაში ჩართულ ადამიანებსა და კანონმორჩილ პიროვნებებს შორის.

ჩვენ სიფრთხილე უნდა გამოვიჩინოთ იმ შეხედულების მიმართ, რომ ადამიანები უფრო ღარიბი ერთობებიდან და უფრო მდიდრები ერთნაირად ისწრაფვიან წარმატებისაკენ. სინამდვილეში, ადამიანების უმრავლესობა ცდილობს, საკუთარი მისწრაფებები მიუსადაგოს იმას, რაც რეალისტურად მიაჩნია. არ იქნება სწორი, თუ ჩავთვლით, რომ მისწრაფებებისა და შესაძლებლობების შეუსაბამობა დამახასიათებელია მხოლოდ ნაკლებად პრივილეგირებული ადამიანებისთვის. სხვა ჯგუფებშიც არსებობს ზეწოლა კრიმინალური საქმიანობის მიმართ, მაგალითად, ე.წ. თეთრსაყელიანთა დანაშაულები – გაფლანგვა, თაღლითობა, გადასახადებისგან თავის არიდება, რასაც მოგვიანებით განვიხილავთ.

სტიგმატიზაციის თეორია

ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მიდგომას, რომლის მიზანია დამნაშავეობის გაგება, სტიგმატიზაციის (იარლიყის მიწებების) თეორია ეწოდება, თუმცა თავად ეს ტერმინი აღნიშნავს ურთიერთდაკავშირებული იდეების ჯგუფს და არა ერთიან თვალსაზრისს. სტიგმატიზაციის თეორეტიკოსები დევიაციას განსაზღვრავენ არა როგორც ინდივიდებისთვის ან ჯგუფებისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებების ერთობლიობას, არამედ როგორც დევიანტებსა და არადევიანტებს შორის ურთიერთქმედების პროცესს. მათი აზრით, იმისათვის, რომ გავიგოთ თავად დევიაციის ბუნება, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოვიკვლიოთ, რატომ აწებებენ „დევიანტის“ იარლიყს ზოგიერთ ადამიანს.

ძირითადად, სწორედ ის ადამიანები აწებებენ იარლიყს, რომლებიც კანონისა და წესრიგის დამცველ ძალებს წარმოადგენენ, ან შეუძლიათ, საყოველთაოდ აღიარებული ზნეობის დეფინიციები სხვებს მოახვიონ თავს. ამგვარად, იარლიყები, რომლებიც დევიაციის კატეგორიებს ქმნიან, ასახავს საზოგადოების ძალაუფლების სტრუქტურას. საერთოდ, წესები, რომელთა მიხედვითაც დევიაცია განისაზღვრება, შექმნილია მდიდრების მიერ ღარიბებისთვის, კაცების მიერ ქალებისთვის, ასაკოვანი ადამიანების მიერ უფრო ახალგაზრდებისთვის და ეთნიკური უმრავლესობების მიერ უმცირესობების ჯგუფებისთვის. მაგალითად, ბევრი ბავშვი ძვრება და დახეტიალობს სხვა ადამიანების ბაღებში, იპარავს ხილს ან აცდენს გაკვეთილებს. მდიდარ სამეზობლოში, ბავშვების ეს ქცევები მშობლებმა, მასწავლებლებმა და პოლიციამ, შესაძლოა, შეაფასონ ერთნაირად, როგორც უდანაშაულო ბავშვური გართობა. ღარიბ რაიონებში კი, ეს ქმედებები, შესაძლოა, ჩათვალონ მოზარდთა დამნაშავეობისადმი მიდრეკილების დამადასტურებელ ფაქტებად.

როგორც კი ბავშვს დამნაშავეის (დელინქუენტის) იარლიყს მიაწებებენ, ის უკვე ხდება დამნაშავეის სტიგმის მატარებელი და, ალბათ, მასწავლებლები და, მომავალში, სამსახურში დამქირავებლები, მას არასანდო პიროვნებად მიიჩნევენ. შემდეგ, ინდივიდი კვლავ სჩადის კრიმინალურ ქმედებას და ამით უფრო შორდება საყოველთაოდ მიღებულ სოციალურ წესებს. ედვინ ლემერტი (1972) კანონის დარღვევის თავდაპირველ აქტს უწოდებს პირველად დევიაციას. მეორადი დევიაცია ხდება მაშინ, როდესაც ინდივიდისთვის მისაღები ხდება მიწებებული იარლიყი და თავის თავს დევიანტად მიიჩნევს.

მაგალითად, განვიხილოთ ლუკას ქცევა. ბიჭმა ვიტრინის ფანჯარა ჩაამტვრია, როდესაც შაბათს, ღამით, ამხანაგებთან ერთად ქალაქგარეთ იმყოფებოდა. ეს ქმედება, ალბათ, შეფასდება, როგორც აღგზნებული ქცევის შემთხვევითი შედეგი, რაც ახალგაზრდებს ეპატიებათ ხოლმე. ლუკა, ალბათ, დასჯას გადაურჩება და დასჯერდებიან მხოლოდ მითითებას, საყვედურს ან მცირე ჯარიმას. თუ ის „რესპექტაბელური“ ოჯახიდან არის,

ალბათ, შედეგი ასეთი იქნება. ფანჯრის გატეხვას ჩათვლიან პირველად დევნიად, თუ მას მიიჩნევენ წესიერ, კარგი ხასიათის ახალგაზრდად, რომელიც იმ შემთხვევაში ძალიან თავქარიანად მოიქცა. მეორე მხრივ, თუ პოლიცია და სასამართლო გამოიტანენ პირობით სასჯელს და აიძულებენ ლუკას, მიმართოს სოციალურ მუშაკს, ინციდენტი, შესაძლოა, გახდეს პირველი ნაბიჯი მეორადი დევნიაციისაკენ მიმავალ გზაზე. „დევიანტური ქცევის დასწავლის“ პროცესზე სწორედ ის ორგანიზაციები ამახვილებენ ყურადღებას, რომლებიც, სავარაუდოდ, შეიქმნა მისი გამოსწორების მიზნით – ციხეები და თავშესაფრები.

სტიგმატიზაციის თეორია ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან ის თვლის, რომ არც ერთი მოქმედება არ არის კრიმინალური თავისი ბუნებით. დამნაშავეობის განსაზღვრებებს ქმნიან ძალაუფლების მქონე ადამიანები. ისინი ამას ახორციელებენ კანონების შექმნითა და პოლიციის, სასამართლოებისა და გამოსასწორებელი დაწესებულებების მიერ ამ კანონების ინტერპრეტაციის საშუალებით. სტიგმატიზაციის თეორიის კრიტიკოსები ზოგჯერ ამტკიცებენ, რომ არსებობს გარკვეული მოქმედებები, რომლებიც, სინამდვილეში, ყველა კულტურაში მკაცრად არის აკრძალული, როგორიცაა მკვლელობა, გაუპატიურება და ყაჩაღობა. ეს შეხედულება, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი. თქვენს საკუთარ კულტურაშიც კი, მოკვლას ყოველთვის არ განიხილავენ, როგორც მკვლელობას, დანაშაულს. ომის დროს მტრის მოკვლა დადებითად აღიქმება; ბოლო დრომდე, ბრიტანეთის კანონების თანახმად, ქმრის მიერ ცოლის მიმართ ძალიან განხორციელებული სქესობრივი კავშირი არ ითვლებოდა გაუპატიურებად.

ჩვენ შეგვიძლია უფრო დასაბუთებულად გავაკრიტიკოთ იარლიყის მიწებების თეორია სხვა მიზეზების გამო. პირველი, სტიგმატიზაციის თეორეტიკოსები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ იარლიყის მიწებების აქტიურ პროცესს, ხოლო ის პროცესები, რომლებიც იწვევენ დევიანტურ მოქმედებებს, მათი ყურადღების მიღმა რჩება. აშკარაა, რომ გარკვეული ქმედებებისთვის დევიანტის იარლიყის მიწება არ არის მთლიანად თვითნებური; სოციალიზაციის, ატიტუდებისა და შესაძლებლობების განსხვავებები გავლენას ახდენს იმაზე, თუ რამდენად არიან ადამიანები ჩართულნი ქცევაში, რომელსაც, ალბათ, დევიანტურის იარლიყს აწებებენ. მაგალითად, ძალიან დარიბი ოჯახის ბავშვები, შესაძლოა, უფრო ხშირად იპარავენ მაღაზიიდან, ვიდრე უფრო მდიდარი ბავშვები. ჯერ ერთი, ისინი იარლიყის მიწებების გამო კი არ იპარავენ, არამედ იმ მდგომარეობის გამო, რომელშიც ცხოვრობენ.

მეორე, სინამდვილეში, არ არის ცხადი, იარლიყის მიწება ახდენს თუ არა გავლენას დევიანტური ქცევის რიცხვის გაზრდაზე. ჩვეულებრივ, მსჯავრის დადების შემდეგ, დელინქუენტური ქცევა იზრდება, მაგრამ ეს თავად იარლიყის მიწებების შედეგია? შესაძლოა, აქ სხვა ფაქტორებიც ერთეება, როგორიცაა, მაგალითად, სხვა დელინქუენტებთან ურთიერთქმედების გაზრდა ან ახალი კრიმინალური შესაძლებლობების გაცნობა.

ნახატი: ლეგალურობა და არალეგალურობა: წამალი და კანონი თანამედროვე ბრიტანეთში. წამლის მიღება სტიგმატიზაციის თეორიის კარგ ილუსტრირებას ახდენს, რადგან ადამიანებს, ზოგადად, გაცილებით ტოლერანტული დამოკიდებულება აქვთ, მაგალითად, ალკოჰოლის, ვიდრე ისეთი წამლის მიმართ, როგორიცაა კანაფი ან ჰეროინი. თუმცა, სხვების მსგავსად, ალკოჰოლიც წამალია და ჯანმრთელობის არაერთ პრობლემას იწვევს.

წყარო: *Guardian*, პირველად გამოქვეყნდა *Education Guardian*-ში, 12 ნოემბერი, 1991, გვ. 2. გრაფიკის ავტორია პედი ალენი.

გამოწერილი წამლები: ლეგალურია

წამლები ლეგალურია, თუ ისინი გამოწერილია. აქ შედის ბარბიტურატები და ტრანკვილიზატორები, რომელთაც ადამიანებს დასამშვიდებლად ან ძილის მოსაგვრელად უწერენ. მრავალი მათგანი დამოკიდებულებას იწვევს. თავის დანებების შედეგია მღელვარება, უძილობა და მენტალური აღრევა.

ალკოჰოლი: ლეგალურია

ალკოჰოლის ყიდვა, გაყიდვა და მიღება ზრდასრული ადამიანების მიერ ლეგალურია. იწარმოება ხილის, ბოსტნეულის და ხორბლის ფერმენტებისგან. მისი მომხმარებლები თავს გრძნობენ ნაკლებ მორიდებულად და მეტად განტვირთულად. ალკოჰოლზე დამოკიდებულება იწვევს კუჭის და ღვიძლის დარღვევებს, ასევე არასწორ კვებას და საღი აზრის შესუსტებას. ახასიათებს დამოკიდებულების ძლიერი რისკი.

ლსდ: არალეგალურია

ლიზერგიული მჟავა (ლსდ) უმეტესად კაფსულის სახით მიიღება. მისი მოქმედების ქვეშ მყოფი ადამიანები განსხვავებულად ხედავენ ან ესმით. არ არის ცნობილი მისთვის დამახასიათებელი რაიმე ფიზიკური გვერდითი მოვლენა, თუმცა ცუდმა გამოცდილებამ, შესაძლოა, გამოიწვიოს მღელვარება და დეპრესია. წამალი „ექსტაზი“ წარმოადგენს ამფეტამინებისა და ლსდ-ს კომბინაციას.

კანაფი: არალეგალურია

ბუჩქოვანი მცენარე, რომელიც ველურად იზრდება მსოფლიოს უმეტეს ნაწილში. ჩვეულებრივ, ეწევიან. ის იწვევს განტვირთვას, ზრდის მეტყველების უნარს და მგრძნობელობას ხმის, გემოს და სხვ. მიმართ. მას შეუძლია გამოიწვიოს აღრევა, მღელვარება და დეპრესიაც. მიიჩნევა, რომ კანაფი არ იწვევს დამოკიდებულებას.

გამხსნელი: შეზღუდულია

მაღაზიებს ეკრძალებათ მისი გაყიდვა 16 წელზე უმცროსი ასაკის ბავშვებისთვის, თუ ისინი ფიქრობენ, რომ ბავშვები დაიწყებენ მის ჩასუნთქვას. ორთქლის ჩასუნთქვა ხდება წებოდან, საღებავებიდან, აცეტონიდან და ა.შ., რაც ყველაზე მეტად გავრცელებულია 12-16 წლის მოზარდებში. მისი შედეგია სიამოვნების ან თავბრუსხვევის შეგრძნება. მისმა გამოყენებამ, შესაძლოა, გამოიწვიოს ტვინის დაზიანება. გამოირჩევა დამოკიდებულების მაღალი რისკით. შესაძლოა სიკვდილიც, მოწამლის ან შემთხვევით დახრჩობის გამო.

ჰეროინი: არალეგალურია

ნარკოტიკის ყველაზე გავრცელებული ბოროტადგამოყენებადი ფორმა. ნარკოტიკები მოქმედებს ნერვულ სისტემაზე და ხშირად იწვევს სიამოვნების განცდას. განმეორებითი გამოყენება იწვევს დამოკიდებულებას. თავის დანებება იწვევს ტკივილს, კანკალს და სპაზმებს. ახლავს ინფიცირების რისკი, თუ გამოიყენება საერთო ან არასტერილური ნემსები.

თეორიული დასკვნები

როგორი დასკვნის გაკეთება შეგვიძლია, დანაშაულის თეორიების განხილვის შემდეგ? უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ უნდა გავიხსენოთ ადრე გაკეთებული შენიშვნა: მიუხედავად იმისა, რომ დანაშაული არის მთელი დევიანტური ქცევის მხოლოდ ერთი ქვეკატეგორია, ის

მოიცავს საქმიანობის ისეთ მრავალფეროვნებას – მაღაზიაში შოკოლადის ფილის შეუმჩნევლად მოპარვიდან, მასობრივ მკვლელობამდე – რომ სრულიად შეუძლებელია ისეთი ერთიანი თეორიის შექმნა, რომელიც ახსნის კრიმინალური ქცევის ყველა ფორმას.

ზემოთ განხილული თითოეული თეორია გვეხმარება, კარგად გავიგოთ დანაშაულის ზოგიერთი ასპექტი ან ტიპი. ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური მიდგომების საშუალებით, შესაძლებელია იმ პიროვნული მახასიათებლების განსაზღვრა, რომლებიც სოციალური ცოდნის და გამოცდილების ცალკეულ კონტექსტში, წინასწარ განაწყოებს გარკვეულ ინდივიდებს, იფიქრონ კრიმინალური მოქმედებების ჩადენაზე. მაგალითად, ადამიანები, ვისაც ახასიათებთ ისეთი ნიშნები, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, ფსიქოპათურს უწოდებენ, შეიძლება უფრო მეტად იყვნენ წარმოდგენილები მძიმე დამნაშავეების ზოგიერთ კატეგორიაში, ვიდრე მთელ მოსახლეობაში. მეორე მხრივ, შესაძლოა, ისინი ძალიან ბევრი იყვნენ იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც უდიდეს გმირობას სჩადიან ან სარისკო საქმიანობას ეწევიან.

დანაშაულის სოციოლოგიური თეორიების წვლილი ორმაგია. პირველი, ეს თეორიები სამართლიანად ანიჭებს დიდ მნიშვნელობას კრიმინალურ და „წესიერ“ ქცევას შორის არსებულ უწყვეტ კავშირს. ის სიტუაციები, სადაც გარკვეული ტიპის საქმიანობები კრიმინალურად მიაჩნიათ და ისინი კანონით ისჯება, მნიშვნელოვნად ვარიირებს. მეორეც, სოციალური ცოდნა და სოციალური გარემო არსებით გავლენას ახდენს იმაზე, ჩაერთვება თუ არა პიროვნება კრიმინალურ აქტივობაში და განიხილავენ თუ არა მას კრიმინალად.

მიუხედავად ზოგიერთი ხარვეზისა, სტიგმატიზაციის თეორია ყველაზე უფრო ფართოდ გავრცელებული მიდგომაა, რომელიც გამოიყენება დანაშაულისა და დევიანტური ქცევის ასახსნელად. ამ თეორიის საშუალებით, ჩვენ განსაკუთრებულ ყურადღებას ვაქცევთ იმ პირობებს, რომლებშიც ზოგიერთი საქმიანობა მიიჩნევა კანონით დასასჯელად, და ძალაუფლების იმ ურთიერთობებს, რომლებიც ასეთ წარმოდგენებს განაპირობებენ, ასევე, იმ გარემოებებს, რომლებშიც გარკვეული ინდივიდები კანონს არღვევენ.

ახლა უშუალოდ იმ კრიმინალური ქმედებების ბუნება განვიხილოთ, რომლებიც თანამედროვე საზოგადოებებში ხდება, და განსაკუთრებული ყურადღება გავამახვილოთ დანაშაულზე გაერთიანებულ სამეფოში.

დანაშაული და დანაშაულის სტატისტიკა

რა სიხშირით აქვს ადგილი დანაშაულს და სისხლის სამართლის დანაშაულის რომელი ფორმებია ყველაზე მეტად გავრცელებული? ამ კითხვებზე პასუხი რომ გავცეთ, შეგვიძლია გავეცნოთ დანაშაულის ოფიციალურ სტატისტიკას. რადგან ასეთი სტატისტიკა რეგულარულად ქვეყნდება, ერთი შეხედვით, თითქოს ძნელი არ არის დანაშაულის რაოდენობის განსაზღვრა, მაგრამ ეს ვარაუდი მცდარია. სტატისტიკა დანაშაულისა და მოზარდთა დამნაშავეობის შესახებ, ალბათ, ყველაზე ნაკლებ სარწმუნოა სოციალური საკითხების შესახებ ოფიციალურად გამოქვეყნებულ ყველა მონაცემს შორის.

დანაშაულის ოფიციალური სტატისტიკის ყველაზე მთავარი ნაკლი ის არის, რომ იგი შეიცავს მხოლოდ იმ დანაშაულებს, რომლებიც, ფაქტობრივად, პოლიციის მიერ არის რეგისტრირებული. შესაძლო დანაშაულსა და პოლიციის მიერ მის რეგისტრაციას შორის არსებობს პრობლემური გადაწყვეტილებების გრძელი ჯაჭვი. დანაშაულების უმრავლესობის, განსაკუთრებით, წვრილმანი ქურდობის, შესახებ პოლიციას არასდროს ატყობინებენ. ადამიანები განსხვავდებიან უნარით, გამოიცნონ დანაშაული, და სურვილით, აცნობონ

პოლიციას ამის შესახებ. იმ დანაშაულებიდან, რომელთაც პოლიციას ატყობინებენ, გარკვეული ნაწილი არ არის აღნიშნული სტატისტიკურ მონაცემებში, მაგალითად, პოლიცია, შესაძლოა, სკეპტიკურად იყოს განწყობილი ჩადენილი დანაშაულის შესახებ მისთვის მიწოდებული ინფორმაციის სანდოობის მიმართ. გამოკვლევები აჩვენებს, რომ ყველა სერიოზული დანაშაულის, სულ ცოტა, ნახევარს (მათ შორის, ძალადობრივი გაუპატიურების, ძარცვის, მძიმე შედეგების მქონე თავდასხმის), არ ატყობინებენ პოლიციას.

შეერთებული შტატების მოსახლეობის აღწერის ბიურო 1973 წლიდან ატარებს ინტერვიუს შემთხვევითი შერჩევის გზით არჩეულ 60000 ოჯახში, წინა ექვსი თვის განმავლობაში სხვადასხვა სახის დანაშაულების მსხვერპლთა რაოდენობის დადგენის მიზნით. ამ გამოკვლევას ეწოდება „დანაშაულის ეროვნული გამოკითხვა.“ ამ გამოკვლევამ დაადასტურა, რომ პოლიციას არ აწვდიან ინფორმაციას სერიოზული დანაშაულების უმეტესობის შესახებ. ყველაზე ხშირად ატყობინებენ კომერციული ხასიათის ძარცვის შესახებ (86 პროცენტი), ხოლო ყველაზე იშვიათად – ბინაში 50 დოლარზე ნაკლები თანხის ქურდობის შესახებ (15 პროცენტი). 1982 და 1984 წლების „დანაშაულის ბრიტანულ გამოკითხვამდე“ (BCS), არ არსებობდა გაერთიანებულ სამეფოში არარეგისტრირებული დანაშაულის ოფიციალური შეფასება. ბრიტანეთში არარეგისტრირებული დანაშაულების მაგალითები, რომლებიც გამოვლინდა დანაშაულის შესახებ ბრიტანული გამოკითხვის შედეგად, ზუსტად შეესაბამება ამერიკულ მონაცემებს.

დიაგრამა 8.1 მიზეზები, რომელთა გამოც პოლიციას არ აცნობეს დანაშაულების შესახებ (მათი პროცენტული წილი, ვინც საკუთარ თავზე იწვინა დანაშაული და არ აცნობა ამის შესახებ პოლიციას; შესაძლებელი იყო ერთზე მეტი მიზეზის მითითება), ინგლისი და უელსი, 1993

ძალიან უმნიშვნელო დანაშაული, დანაკარგი არ იყო
პოლიციას არაფრის გაკეთება არ შეეძლო
ჩვენ თავად გავუმკლავდით, პოლიციის ჩარევა არ იყო საჭირო
ეს პოლიციას არ დააინტერესებდა
შეატყობინეს ხელისუფლების სხვა ორგანოებს
შეტყობინებისათვის მოუხერხებელი სიტუაცია
შიშის რეპრესალია (სამაგიეროს გადახდის შიში)
პოლიციის შიში/სიძულვილი
სხვა

წყარო: British Crime Survey, Home Office, From Social Trends, 1996, გვ. 165.

დანაშაულის ნამდვილი რაოდენობის გასაგებად არ არის საკმარისი, რომ პოლიციის მიერ ოფიციალურად რეგისტრირებული დანაშაულების რაოდენობას, უბრალოდ, დავუმატოთ ის დანაშაულები, რომლებიც პოლიციას არ შეატყობინეს, რადგან განსხვავებულია სხვადასხვა ადგილობრივი პოლიციის ძალების მიერ დანაშაულის რეგისტრირების პრაქტიკა. ზოგიერთი პოლიცია უფრო ნაკლებ დანაშაულს აღნიშნავს, ვიდრე სხვები. ეს ან მათი მუშაობის არაეფექტურობის გამო ხდება, ან იმიტომ, რომ მათ მიერ შედგენილი დაპატიმრების პატაკი უკეთესი გამოჩნდეს. ბრიტანეთში, მთავრობა რეგულარულად ატარებს ოჯახების საყოველთაო გამოკითხვას, ეროვნული შერჩევის საფუძველზე. გამოკითხვამ მოიცვა 1972, 1973, 1979 და 1980 წლებში ბინების ძარცვის შესახებ შეკითხვებიც. ოჯახებს სთხოვდნენ, აღენიშნათ ნებისმიერი ასეთი ძარცვა, რომელიც მოხდა ინტერვიუს ჩატარებამდე, წინა თორმეტი თვის განმავლობაში. 1981 წელს ჩატარებულმა გამოკვლევამ

აჩვენა, რომ 1972-1980 წლებში თითქმის არ შეცვლილა ბინის ძარცვის შემთხვევის რიცხვი, თუმცა, იმ პერიოდში, ბრიტანეთის დანაშაულის ოფიციალურმა სტატისტიკამ, რომელიც იყენებს ინფორმაციას პოლიციისადმი შეტყობინებულ დანაშაულთა შესახებ, აჩვენა, რომ ასეთი ტიპის დანაშაული 50 პროცენტით გაიზარდა. ალბათ, ეს აშკარა ზრდა იმის შედეგია, რომ ამდღელ დანაშაულის შესახებ მოსახლეობის ინფორმირებულობის დონე, რაც იწვევს მეტ შეტყობინებას; და კიდევ, უფრო ეფექტური გახდა პოლიციის მიერ მონაცემების შეგროვების მეთოდები.

იმ დანაშაულების სტატისტიკური გაზომვის მიხედვით, რომლებსაც პოლიციას ატყობინებენ, გაერთიანებულ სამეფოში, ნახევარ საუკუნეზე მეტია, დანაშაულის რაოდენობა, მეტ-ნაკლებად, მუდმივად იზრდება. 1920 წლამდე, პოლიცია ინგლისსა და უელსში ყოველწლიურად დაახლოებით 100.000 დანაშაულის შესახებ იღებდა შეტყობინებას. 1950 წლისთვის ამ რიცხვმა დაახლოებით 500.000-ს მიაღწია, ხოლო 1991 წელს – 5 მილიონს გადააჭარბა. ამგვარად, დღეს პოლიცია ყოველწლიურად არეგისტრირებს ცხრაზე მეტ დანაშაულს ყოველ ას კაცზე. შესაძლოა, ჩრდილოეთ ირლანდია ასოცირდება ტერორისტული ძაღადობის მაღალ დონესთან, მაგრამ, პოლიციის სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, იქ დანაშაულის საერთო დონე საკმაოდ ჩამოუვარდება ინგლისისა და უელსის დონეს და წარმოადგენს მხოლოდ ოთხ დანაშაულს ყოველ ას კაცზე. ოფიციალური სტატისტიკით, ძაღადობის გამოყენებით ჩადენილი დანაშაულის რაოდენობა მკვეთრად გაიზარდა ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში. დანაშაულის ბრიტანული გამოკვლევების მონაცემები იმასაც აჩვენებს, რომ 1981 წლიდან 1991 წლამდე, საკუთრების ხელყოფასთან დაკავშირებული დანაშაული 95 პროცენტით გაიზარდა, ხოლო პიროვნების მიმართ ჩადენილი დანაშაული – 21 პროცენტით. ჩანს, აქ არის საკმაოდ მჭიდრო ურთიერთკავშირი დანაშაულის ასეთ ზრდასა და მამაკაცთა უმუშევრობის დონის მატებას შორის. 16-29 წლის უმუშევარი ახალგაზრდა მამაკაცების რაოდენობა დანაშაულის ორივე კატეგორიაში ძალიან დიდია. რეგიონული ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ასეთი კავშირი რეალურად არსებობს. ქვეყანაში დასაქმების ძირითადი ადგილები, როგორიცაა მერსისაიდი, დიდი მანჩესტერი, დასავლეთ მიდლენდი, სამხრეთ უელსი და დიდი ლონდონი, აგრეთვე წარმოადგენენ დანაშაულის „შავ ლაქებს“ (Wells 1995).

დიაგრამა 8.2 პოლიციის მიერ რეგისტრირებული დანაშაულები 100 სულ მოსახლეზე, 1951-1994

ინგლისი და უელსი

ჩრდილოეთ ირლანდია

წყარო: Home Offence; Royal Ulster Constabulary. *Social Trends*-დან, 1996, გვ. 159.

ახალი მემარცხენე რეალიზმი

დიდი ხნის განმავლობაში, კრიმინოლოგებს, განსაკუთრებით, უფრო ლიბერალური ან მემარცხენე შეხედულების კრიმინოლოგებს, უნდოდათ, მინიმუმამდე დაეყვანათ დანაშაულის ოფიციალური მაჩვენებლის ზრდის მნიშვნელობა. ისინი ცდილობდნენ, ეჩვენებინათ, რომ მედიამ გამოიწვია ზედმეტი სახალხო მღელვარება აღნიშნული საკითხის გამო. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ დანაშაული, ყველაზე მეტად, უთანასწორობის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტის შენიღბული ფორმაა. ამ პოზიციას დაშორდა ახალი მემარცხენე რეალიზმი, რომელიც ასოცირდება ჯოქ იანგის ნაშრომთან (Young 1988).

ახალი მემარცხენე რეალიზმი აცხადებს, რომ დანაშაული, სინამდვილეში, გაიზარდა და რომ საზოგადოება სამართლიანად წუხს ამ ფაქტის გამო. შესაბამისად, ეს მიდგომა

ცდილობს, უფრო მეტად დანაშაულის მსხვერპლზე გაამახვილოს ყურადღება და ნაკლებად აინტერესებს მხოლოდ ის ადამიანები, რომლებიც დანაშაულს სჩადიან. ამტკიცებენ, რომ მსხვერპლთა გამოკითხვები უფრო სარწმუნო სურათს გვაძლევს დანაშაულის გავრცელებასთან დაკავშირებით, ვიდრე ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემები ან დანაშაულის ბრიტანული გამოკითხვა (Ewans, 1992). იანგის აზრით, მსხვერპლთა შესწავლა აჩვენებს, რომ პოლიცია აგებს ბრძოლას დანაშაულის წინააღმდეგ, განსაკუთრებით, ქალაქის შიდა, უღარიბეს, უმუშევართა რაიონებში. ქუჩის დანაშაული, მათ შორის, სხვადასხვა სახის ძალადობა, ნარკოტიკებით ვაჭრობა და ვანდალიზმი, მკვეთრად გაიზარდა.

ეს მიდგომა ეყრდნობა ქლოუორდისა და ოლინის, მერტონისა და სხვების შეხედულებებს. ის მიუთითებს, რომ შიდა ქალაქებში ვითარდება კრიმინალური სუბკულტურები. ასეთი სუბკულტურები არ წარმოიქმნება თავად სიღარიბის გამო, არამედ იმიტომ, რომ იქ მცხოვრები ადამიანები არ არიან ჩართულნი უფრო დიდ ერთობაში. მაგალითად, კრიმინალური ახალგაზრდული ჯგუფები მოქმედებენ „რესპექტაბელური საზოგადოების“ ზღვარზე და უპირისპირდებიან მას. ის ფაქტი, რომ შავკანიანების მიერ ჩადენილი დანაშაულის რაოდენობა ბოლო წლებში გაიზარდა, იმით აიხსნება, რომ რასობრივი ინტეგრაციის პოლიტიკამ მარცხი განიცადა.

ამ მიდგომის კრიტიკოსები აღიარებენ, რომ ძალიან მნიშვნელოვანია დანაშაულის მსხვერპლზე ყურადღების გაამახვილება, მაგრამ ისინი მიუთითებენ, რომ საზოგადოების მიერ დანაშაულის აღქმა, ხშირად, სტერეოტიპებს ანუ მცდარ წარმოდგენებს ეფუძნება. შესაძლოა, ახალი მემარცხენე რეალიზმი უნებლიედ მხარს უჭერს სტერეოტიპს: შავკანიანი = კრიმინალი. ეს მიდგომა გააკრიტიკეს იმის გამოც, რომ მას ზედმეტად გადააქვს ყურადღება მსხვერპლზე. საჭიროა, როგორც მსხვერპლის, ისე დამნაშავის ცხოვრებისეული გამოცდილების გამოკვლევა (Hughes 1991).

მკვლელობა და სხვა მძიმე დანაშაულები

მკვლელობა

მკვლელობების შესახებ მონაცემები, ალბათ, ყველაზე უფრო ზუსტია დანაშაულის სტატისტიკაში. თუმცა, აქაც არის პრობლემები. იმისათვის, რომ სიკვდილს მიეცეს მკვლელობის კლასიფიკაცია, საჭიროა დადგინდეს, რომ ჩადენილი იყო დანაშაული. ჩვეულებრივ, ეს ნიშნავს, რომ საჭიროა გვამის პოვნა; მხოლოდ სიკვდილის მცირე რიცხვს აღიარებენ მკვლელობად, როდესაც გვამი არ არის ნაპოვნი. იმ შემთხვევაში, როდესაც გვამის ადგილი დადგენილია, მკვლელობა შეიძლება მხოლოდ მაშინ ვივარაუდოთ, თუ არსებობს ისეთი გარემოებები, რომლებიც მიუთითებს, რომ სიკვდილი არ იყო „ბუნებრივი“, მაგალითად, ძლიერი სისხლჩაქცევები ან გახეთქილი თავის ქალა. თუ საქმე აღიძვრება ვინმეს წინააღმდეგ, ეჭვმიტანილი, შესაძლოა, აღიარონ დამნაშავედ ადამიანის შემთხვევით მკვლელობაში (განზრახვის გარეშე ჩადენილ უკანონო ქმედებაში) და არა განზრახ მკვლელობაში.

კორონერების (გამომძიებლების, რომლებიც მკვლელობისა და უეცარი სიკვდილის გამოკვლევას აწარმოებენ) ანგარიშებზე დამყარებული საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის სტატისტიკური მონაცემები, იძლევა მკვლელობათა დონის გაზომვის საშუალებას, რომელიც პოლიციის ანგარიშებისგან მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელია. კორონერთა ანგარიშები არ არის მთლიანად ზუსტი, რადგან მათ, შესაძლოა, შეცდომით მიიჩნიონ მკვლელობად რაიმე შემთხვევა, ან არასწორად ჩათვალონ მკვლელობა თვითმკვლელობად. მაგრამ ასეთი

სტატისტიკური მონაცემები, ძირითადად, შეესატყვისება პოლიციის ანგარიშებში აღნიშნული მკვლელობების დონეს და, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს მონაცემები, ალბათ, საკმაოდ ზუსტია.

დიაგრამა 8.3 მკვლელობის აღნუსხვის (ან არაღნუსხვის) სხვადასხვა გზა დანაშაულის სტატისტიკაში

წყარო: A. K. Bottomley and K. Pease, *Crime and Punishment: Interpreting the Data* (Open University Press 1986), გვ. 9.

სიკვდილის თავდაპირველი კლასიფიკაცია მკვლელობად

სიკვდილი „მოხსნილი“ კრიმინალური სტატისტიკიდან ← სიკვდილს კვლავაც განიხილავენ, როგორც მკვლელობას ← სიკვდილის შემდგომი კლასიფიკაცია მკვლელობად → სიკვდილის ფაქტი არ აღირიცხება კრიმინალურ სტატისტიკაში

კრიმინალურ სტატისტიკაში აღარ შეყვანა ← მკვლელი დასჯილია

კრიმინალურ სტატისტიკაში შეყვანა მკვლელობის სახით ← მკვლელობის ვერდიქტის გამოტანა

კრიმინალურ სტატისტიკაში შეყვანა განუზრახავი მკვლელობის სახით ← მკვლელობის ვერდიქტი შეზღუდული პასუხისმგებლობით

კრიმინალურ სტატისტიკაში შეყვანა სხვა სახის შემთხვევითი მკვლელობის სახით ← შემთხვევითი მკვლელობის ვერდიქტი

მძიმე დანაშაული აშშ-ში

არავინ დავობს იმ მოვლენის შესახებ, რომელიც კრიმინალურმა სტატისტიკამ გამოავლინა. მძიმე დანაშაულების დონე განსაკუთრებით მაღალია შეერთებულ შტატებში, სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებთან, მათ შორის ბრიტანეთთან, შედარებით (თუმცა, ეს არ უნდა შევადაროთ მესამე მსოფლიოს დონეს - იხ. დიაგრამა 8.1). დეტროიტში, რომლის მოსახლეობა მხოლოდ ერთ მილიონ ნახევარზე მეტია, წელიწადში უფრო მეტი მკვლელობა არის რეგისტრირებული, ვიდრე მთელ გაერთიანებულ სამეფოში, რომლის მოსახლეობა 55 მილიონი ადამიანია. ამ კონტექსტის მიხედვით თუ შევაფასებთ, შეერთებული შტატები არის კულტურა, რომელშიც მძიმე დანაშაულები ყვავის. რატომ ხდება ასე?

პასუხის გაცემისას, ამის მიზეზად ზოგჯერ იმ ფაქტს ასახელებენ, რომ ქვეყანაში ძალიან ბევრი რევოლვერი და სხვა სახის ცეცხლსასროლი იარაღია. ეს, რა თქმა უნდა, სინამდვილეს შეესაბამება, მაგრამ მხოლოდ ამაზე დაყრდნობით ვერ გავცემთ სრულ პასუხს. შევიცარიაში მძიმე დანაშაულის ძალიან დაბალი დონეა, თუმცა ცეცხლსასროლი იარაღი ადვილად ხელმისაწვდომია. ყველა მოქალაქეობის მქონე მამაკაცი არის მოქალაქეთა ლაშქრის წევრი და სახლში ინახავს იარაღს, მათ შორის, შაშხანებს, რევოლვერებსა და, ზოგჯერ, სხვა ავტომატურ იარაღს, აგრეთვე, სამხედრო აღჭურვილობას. არც იარაღზე ლიცენზიის მიღება არის ძნელი (Clinard 1978). ალბათ, შეერთებულ შტატებში მძიმე დანაშაულის მაღალი დონის ასხნა უნდა ვეძებოთ შემდეგი მიზეზების ერთობლიობაში: ცეცხლსასროლი იარაღის ხელმისაწვდომობა, „ახალმოსახლეთა ტრადიციების“ საყოველთაო ზეგავლენა და დიდ ქალაქებში ძალადობრივი სუბკულტურების არსებობა. ახალმოსახლეთა, კოლონისტებისა და ვიჯილანტების („სიფხიზლის კომიტეტის“ წევრების) ძალადობა ამერიკის ისტორიის ნაწილია, რომელსაც თავიანთ სცემენ. ქალაქებში დაფუძნებული ზოგიერთ პირველ ემიგრანტულ რაიონში ახლად დასახლებულებმა შექმნეს თავიანთი სამეზობლოს სოციალური კონტროლის საკუთარი არაფორმალური მეთოდი, რომელიც ემყარებოდა ძალადობასა და ძალადობის მუქარას. მსგავსად ამისა, ახალგაზრდებმა

შავკანიანთა და ესპანურენოვან ერთობებში ჩამოაყალიბეს ვაჟკაცობისა და ღირსების სუბკულტურები, რომლებიც ასოცირდებოდა ძალადობის რიტუალებთან.

მნიშვნელოვანია, აღვნიშნოთ, რომ ბევრი მძიმე დანაშაული ყოველდღიური ხასიათისაა. შეიარაღებული თავდასხმებისა და მკვლელობების უმეტესობა ნალებად ჰგავს შეიარაღებული ბანდიტების სისხლისმსმელ, გააფთრებულ მოქმედებებს, რომლებსაც მასმედია ყველაზე მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს. საერთოდ, მკვლელობა ხდება ან ოჯახში, ან სხვა ნათესაური კავშირების მქონე ადამიანებს შორის. ასეთი დანაშაული ბევრად უფრო ხშირად ალკოჰოლის ზემოქმედებით ხდება, ვიდრე ნარკოტიკების გამო, რაც არ არის გასაკვირი - ის გაპირობებულია ალკოჰოლის უფრო დიდი მოხმარებით.

მკვლელობათა მნიშვნელოვანი ნაწილი არის „მსხვერპლის მიერ წამოწყებული“ – მსხვერპლი ფატალური განრისხების მოთავეა. ის აკეთებს მუქარის გამომხატველ პირველ მოძრაობას ან პირველად ის არტყამს. ბევრი ასეთი მაგალითია მოცემული ვოლფგანგის კვლევაში, რომელიც შეერთებულ შტატებში ჩატარდა. მასში თავიდანვეა ყურადღება გამახვილებული ამ მოვლენაზე, მაგალითად, „მსხვერპლი განრისხდა, როდესაც შესაძლო მკვლელმა მას მოსთხოვა ფული, რომელიც მას ემართა. მსხვერპლმა უცებ ხელი სტაცა ნაჯახს და გაემართა თავისი კრედიტორისკენ, რომელმაც ამოაძრო დანა და მას დაარტყა“ (Wolfgang 1958, გვ. 253; იხილეთ, აგრეთვე, Campbell and Gibbs 1986).

მოდით, ვნახოთ, რა ემართებათ მათ, ვინც, სინამდვილეში, დამნაშავედ სცნეს. დანაშაულის საზღაური არის სასჯელი; დღეს დანაშაულისთვის სასჯელის ყველაზე უფრო გავრცელებული ფორმა არის ციხეში ჩასმა, თუმცა უმნიშვნელო დანაშაულისთვის საყოველთაოდ მიღებულია ჯარიმის გადახდა.

ციხეები და სასჯელი

დასჯის ფორმების ცვლილებები

მეცხრამეტე საუკუნის ადრეულ პერიოდამდე, ციხეში ჩასმა, როგორც სასჯელი დანაშაულისთვის, იშვიათად გამოიყენებოდა. ნებისმიერი ზომის ქალაქების უმეტესობაში იყო ადგილობრივი ციხე, მაგრამ ეს ციხეები, ჩვეულებრივ, ძალიან მცირე იყო და იქ ერთდროულად სამ ან ოთხზე მეტი პატიმრის მოთავსება შეუძლებელი იყო. ისინი გამოიყენებოდა ღამის განმავლობაში მოვრალეების „გასაგრილებლად“, იშვიათად კი, როგორც ადგილები, სადაც ბრალდებულები სასამართლო პროცესს ელოდებოდნენ. დიდ ევროპულ ქალაქებში, ციხეები სხვადასხვა ზომის იყო. მათში ათავსებდნენ ადამიანებს, რომელთა უმეტესობა უკვე დამნაშავედ სცნეს და ისინი განაჩენის სისრულეში მოყვანას ელოდებოდნენ. ეს დაწესებულებები ძალიან განსხვავდებოდნენ იმ ციხეებისგან, რომლებიც დიდი რაოდენობით ააშენეს მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და შემდგომ პერიოდში. დისციპლინა ციხეში ძალიან სუსტი იყო ან საერთოდ არ არსებობდა. ზოგჯერ მათ, ვინც უნდა დაესაჯათ, მიწისქვეშა საპყრობილეში აგდებდნენ და განაჩენის აღსრულებამდე ისინი მხოლოდ საპყრობილის ზედამხედველს ხედავდნენ, მაგრამ, უფრო ხშირად, ციხის ატმოსფერო საოცრად თავისუფალი და მშვიდი იყო, თანამედროვე სტანდარტებთან შედარებით.

ჯონათან ათოლმა, დანაშაულის ისტორიკოსმა, აღწერა ცხოვრება ნიუგეიტში, ლონდონის ერთ-ერთ ძველ ციხეში. ეს იყო ხმაურიანი, მხიარული ადგილი, მთელი დღის განმავლობაში უამრავი მნახველით. 1790 წელს, ერთ-ერთმა მსჯავრდებულმა ციხეში მეჯლისი მოაწყო. ჩანს, ეს არ იყო უჩვეულო მოვლენა: „ჩაი მიართვეს შუადღის 4 საათზე,

ვიოლინოსა და ფლეიტის მუსიკის თანხლებით, ამის შემდეგ კომპანია ცეკვავდა 8 საათამდე, როცა ცივი ვახშამი მოიტანეს. საღამოს წვეულება დაიშალა 9 საათზე, როდესაც, ჩვეულებრივ, ციხე იკეტებოდა” (Atholl 1954, გვ. 66). მეცხრამეტე საუკუნემდე, დანაშაულისთვის სასჯელის მთავარი ფორმები იყო: ადამიანების ხუნდებში ჩასმა, გამათრახება, ცხელი რკინით დაღის ამოწვა ან ჩამოსხრობა. განაჩენი სისრულეში მოჰყავდათ სახალხოდ და მას ბევრი ადამიანი ესწრებოდა. ზოგი დასჯა ათასობით ადამიანს იზიდავდა. ჩამოსახრობად გამზადებულ პატიმრებს შეეძლოთ სიტყვის წარმოთქმა, თავიანთი მოქმედებების გამართლება და თავის უდანაშაულოდ გამოცხადება. ბრბო მსჯავრდებულებს ამხნევებდა მოწონების შეძახილებით, ან გამიცხავი შეძახილებით გამოთქვამდა თავის დამოკიდებულებას, ან ვაშას შემოსძახებდა თუ უსტვენდა იმისდა მიხედვით, იქ დამსწრე საზოგადოება როგორ აფასებდა დამნაშავის წარმოთქმულ სიტყვას.

თანამედროვე ციხეები სათავეს იღებს წარსულის შრომით-გამოსასწორებელ ბანაკებიდან და არა საპატიმროებიდან ან მიწისქვეშა საპყრობილეებიდან. შრომით-გამოსასწორებელი ბანაკები თავდაპირველად შეიქმნა მეჩვიდმეტე საუკუნეში, ევროპის ქვეყნების უდიდეს ნაწილში და გავრცელდა ფეოდალიზმის რღვევის პერიოდში; ბევრმა გლეხმა ვერ შეძლო მიწის დამუშავების სამუშაოს მიღება და ამიტომ გახდა მაწანწალა. შრომით-გამოსასწორებელ ბანაკებში მათ ატყვევდნენ, მაგრამ აიძულებდნენ, დროის უდიდესი ნაწილი ამ დაწესებულებაში გაეტარებინათ და ძალიან ბევრი ეშრომათ. მიუხედავად ამისა, შრომითი სახლები გახდა ის ადგილები, სადაც ათავსებდნენ სხვა ჯგუფებს, იმ შემთხვევაში, თუ გარეთ არავინ ზრუნავდა მათზე. ესენი იყვნენ: ავადმყოფები, ხანდაზმულები, გონებასუსტები და სულით ავადმყოფები.

მეთორმეტე საუკუნეში, ციხეები, თავშესაფრები და სამკურნალო დაწესებულებები ერთმანეთისგან განსხვავებული გახდა. რეფორმატორები პროტესტს გამოთქვამდნენ ტრადიციული სასჯელების გამო. მათი აზრით, თავისუფლების აღკვეთა იყო უფრო ეფექტური საშუალება კრიმინალური საქმიანობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მკვლელობა ყველაზე უფრო საშიშ დანაშაულად აღიარეს, რადგან უფრო დიდ პოლიტიკურ სისტემაში გაჩნდა პიროვნული თავისუფლების უფლებები და სხვა პიროვნების მოკვლა მიჩნეულ იქნა საბოლოო შეტევად ადამიანის უფლებებზე. მას შემდეგ, რაც მიიჩნიეს, რომ ციხეებს კრიმინალების გაწვრთნის მიზანი უნდა ჰქონოდა – მათ უნდა ესწავლათ დისციპლინისა და კონფორმულობის ჯანსაღი ჩვევები - ადამიანების საჯაროდ დასჯის იდეა თანდათან გაქრა.

ციხეები და მორალური გამოსწორება

ციხეში ჩასმა არის დამნაშავეების დასჯისა და მათგან მოქალაქეების დაცვის საშუალება. მაგრამ ციხის სისტემის მთავარი პრინციპი არის ინდივიდის „გამოსწორება“, რათა შემდეგში მან შეძლოს საზოგადოებაში შესაფერისი და სათანადო როლის შესრულება. ახდენენ კი ციხეები ასეთ ეფექტს იმ ადამიანებზე, რომლებიც იზოლირებულნი არიან იქ გარკვეული დროის განმავლობაში? ფაქტები აშკარად გვიჩვენებს, რომ არა.

როგორც წესი, ახლა პატიმრებს ფიზიკურად უკვე აღარ სჯიან, როგორც ეს ადრე იყო მიღებული, თუმცა ცემის ფაქტები ციხეებში, ქალების ციხეებშიც კი, ჯერ კიდევ არსებობს. პატიმრებს ბევრი სხვადასხვა ტიპის დეპრივაცია აწუხებთ. ისინი მოკლებულნი არიან არა მარტო თავისუფლებას, არამედ შემოსავალს, ოჯახებსა და ყოფილ მეგობრებთან ურთიერთობებს, ჰეტეროსექსუალურ კავშირებს, საკუთარ ტანსაცმელსა და სხვა პირად ნივთებს. ისინი ხშირად ცხოვრობენ ხალხით გადავსებულ საკნებში და იძულებულნი არიან,

დაემორჩილონ თავიანთი ყოველდღიური ცხოვრების დისციპლინის წესებსა და რეგლამენტაციას.

ასეთ პირობებში ცხოვრება, ციხის პატიმრებსა და გარე საზოგადოებას შორის გათიშვას უფრო იწვევს, ვიდრე ამ საზოგადოების ნორმებისადმი მათი ქცევის ადაპტაციას. პატიმრებმა ურთიერთობები უნდა დაამყარონ იმ გარემოსთან, რომელიც ძალიან განსხვავებულია გარე სამყაროსგან. ის ჩვევები და ატიტუდები, რომლებსაც ისინი ციხეში სწავლობენ, ძალიან ხშირად, დიამეტრალურად იმის საპირისპიროა, რაც მათ უნდა შეიძინონ. მაგალითად, მათ უვითარდებათ შურის გრძნობა სხვა მოქალაქეების მიმართ, ძალადობას ნორმად თვლიან, დამნაშავე რეციდივისტებთან ამყარებენ ურთიერთობებს, რასაც განთავისუფლების შემდეგაც აგრძელებენ, და იძენენ ისეთ კრიმინალურ უნარ-ჩვევებს, რომლებიც მათ ადრე თითქმის არ ჰქონდათ. ამიტომ, არ არის გასაკვირველი, რომ *რეციდივიზმის* – დანაშაულის გამეორება იმ ადამიანების მიერ, რომლებიც ადრე უკვე ისხდნენ ციხეში – დონე შემაშფოთებლად მაღალია. სასჯელის მოხდის შემდეგ, გაერთიანებულ სამეფოში, ციხიდან განთავისუფლებული მამაკაცების 60 პროცენტზე მეტი კვლავ ხვდება ციხეში, პირველი დანაშაულის ჩადენიდან 4 წლის განმავლობაში. განმეორებითი კანონდარღვევების რეალური დონე, შესაძლოა, უფრო მაღალი იყოს, რადგან, უეჭველია, ზოგიერთ მათგანს, ვინც დაუბრუნდა კრიმინალურ საქმიანობას, ვერ იჭერენ.

თუმცა ციხეები, ჩანს, ვერ აღწევენ წარმატებას პატიმრების რეაბილიტაციის საქმეში, შესაძლოა, ისინი ხელს უშლიდნენ მათ დანაშაულის ჩადენაშიც. ისინი, ვინც ციხეში მოხვდა, რეალურად ვერ შეაჩერეს, მაგრამ, შესაძლოა, ციხის არამიმზიდველმა ცხოვრებამ შეაჩეროს სხვები დანაშაულის ჩადენისგან. ეს არის თითქმის გადაუჭრელი პრობლემა ციხის რეფორმატორებისთვის. თუ ციხეებს გადავაქცევთ ისეთ ადგილებად, რომლებშიც ყოფნა უკიდურესად გაუსაძლისი იქნება, ეს, ალბათ, პოტენციურ კანონდამრღვევებს შეაჩერებს დანაშაულის ჩადენისგან, მაგრამ, ამავე დროს, შეუძლებელს გახდის ციხეში პატიმრების რეაბილიტაციის ამოცანების განხორციელებას. მაგრამ, რაც უფრო ნაკლებად მკაცრი იქნება ციხის პირობები, ციხეში ჩასმა მით უფრო მეტად კარგავს თავის შემაკავებელ ეფექტს.

ციხისადმი პროტესტი და ციხეში ჩასმის ალტერნატივები

დღეს ციხეები ბრიტანეთში, სხვა ინდუსტრიული ქვეყნების უმრავლესობის მსგავსად, მასიურად გადავსებულია პატიმრებით (პატიმართა შესახებ ინფორმაციის მისაღებად, იხ. დიაგრამა 8.4). რადგან ციხეში ჩასმა, ჩვეულებრივ, ვერ უწყობს ხელს პატიმართა რეაბილიტაციას და, ალბათ, ამის გამო ადამიანები არც დანაშაულის ჩადენისგან იკავებენ თავს, რატომ არ უნდა განვიხილოთ ციხის ალტერნატივები, როგორც დანაშაულის რაოდენობის შემცირების საშუალება. სხვადასხვა ქვეყანაში რამდენიმე ალტერნატივა უკვე გამოიყენება ან ამჟამად განიხილება მათი გამოყენების საკითხები.

ერთ-ერთი ასეთი ალტერნატივა არის სუპერვიზია ერთობის შიგნით, მათ შორის, პრობაცია (დამნაშავის, განსაკუთრებით მცირეწლოვანის, პირობითი სასჯელი), პატიმრის გადამდე განთავისუფლება და თავდებით სუპერვიზია.

გაერთიანებულ სამეფოში არსებობს ასეთი ალტერნატივების გამოყენების პრეცედენტები. დღეს, ჩადენილი დანაშაულის გამო სასჯელმისჯილი ადამიანების ბევრად უფრო დიდი რაოდენობა არის პრობაციაზე ან გადამდე განთავისუფლებული, ვიდრე ზის ციხეში. პრობაცია ფართოდ გამოიყენება შედარებით უმნიშვნელო დანაშაულების შემთხვევაში; ეს ნიშნავს, რომ პიროვნება „კარგად უნდა იქცეოდეს“ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში და რეგულარულად უნდა ცხადდებოდეს პოლიციის განყოფილებაში. ამ

პერიოდის ბოლოს საქმე იხურება. პატიმრის ვადამდე განთავისუფლება არის სასჯელის ვადის შემცირება, რაც წარმოადგენს ჯილდოს პატიმრისთვის, ციხეში ყოფნის დროს მისი კარგი ქცევისთვის. თავდებით სუპერვიზია ხშირად გამოიყენება შეერთებულ შტატებში. ამ შემთხვევაში, ადამიანები ციხის გარეთ რჩებიან, სანდო მეთვალყურეობის ქვეშ, სასამართლო პროცესამდე, ვიდრე მათ დამნაშავედ ან უდანაშაულოდ სცნობენ.

კიდევ ერთი ალტერნატივაა დივერსია, რაც ეხება პროგრამებს, რომლებიც მოტივანად ათავისუფლებს ინდივიდს სასამართლო პროცესიდან. არსებული პროგრამების უმეტესობა, რომლებიც სხვადასხვა ქვეყანაში ფართოდ გამოიყენება, ეხება იმ ადამიანებს, ვინც პირველი ან უმნიშვნელო დანაშაული ჩაიდინა. დამნაშავე მუშა ან მოსამსახურე დივერსიის საშუალებით იწყებს მის მიერ ჩადენილი და სასამართლო პროცესზე განსახილველი ქმედებისთვის პასუხისმგებლობის აღიარებას და შემდეგ გეგმავს, რის გაკეთება შეიძლება სანაცვლოდ. ამ ალტერნატივის იდეა არის დანაშაულისა და სტიგმის შემცირება და რეაბილიტაციის კარგად დაგეგმვა.

არსებობს ბევრი სხვა შესაძლებლობაც, მათ შორის სასჯელი, რომლის მიხედვითაც, მსჯავრდებულს ევალება ადგილობრივი საზოგადოებრივი სამუშაოების შესრულება ანაზღაურების გარეშე; სასჯელის შეცვლა ჯარიმით, რომლის საფასური დამნაშავემ თავისი შრომით უნდა გამოიმუშავოს; დამნაშავის მიერ მსხვერპლისთვის ზარალის ანაზღაურება, ფულის ან მომსახურების საშუალებით; მსხვერპლისა და დამნაშავის შერიგების პროგრამები; თერაპიული ერთობები და ციხიდან დროებით გასვლის შევსებულებები, რომლებიც პატიმრებს საშუალებას აძლევს, გარკვეული პერიოდი ციხის გარეთ გაატარონ. ზოგი ამტკიცებს, რომ საჭიროა ციხეების საერთოდ გაუქმება. ისტორიული თვალსაზრისით, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, ისინი შედარებით გვიან შეიქმნა და არასდროს უმუშავიათ კარგად, თუ გავითვალისწინებთ მათ მთავარ მიზნებს. მიუხედავად ამისა, დღეს, ალბათ, ქვეყნების უმრავლესობაში შენარჩუნებული იქნება დამნაშავის დასჯის ფორმა – ციხეში ჩასმა, მაგრამ სხვა ალტერნატივასთან ერთად (Vass 1990).

დიაგრამა 8.4 პატიმრები ევროკავშირის ქვეყნებში (100,000 სულ მოსახლეზე), 1992
წყარო: Council of Europe, Home Office. *Social Trends*-დან, 1995, ცხრილი 9.27.

პორტუგალია
გაერთიანებული სამეფო
ლუქსემბურგი
ესპანეთი
საფრანგეთი
იტალია
გერმანია
ბელგია
დანია
ირლანდიის რესპუბლიკა
საბერძნეთი
ჰოლანდია

სიკვდილით დასჯა

მას შემდეგ, რაც კრიმინალური დანაშაულის გამო, ციხეში ჩასმა დასჯის მთავარ ფორმად იქცა, სიკვდილით დასჯა სულ უფრო და უფრო სადავო ხდება. რეფორმატორების უმრავლესობის აზრით, დანაშაულის გამო, ადამიანების სიკვდილით დასჯა ბარბაროსობაა. უფრო მეტიც, იქ, სადაც სიკვდილით დასჯა გამოიყენება, შეუძლებელია უსამართლო

სასამართლო საქმეების გამოსწორება იმ შემთხვევაში, თუ გამოვლინდა სამხილები, რომლებიც აჩვენებს, რომ პიროვნება შეცდომით აღიარეს დამნაშავედ.

შეერთებული შტატები არის დასავლეთის თითქმის ერთადერთი ქვეყანა, სადაც სიკვდილით დასჯა ჯერ კიდევ გამოიყენება. 1972 წელს, უზენაესმა სასამართლომ სიკვდილით დასჯა, ფაქტობრივად, გააუქმა, მაგრამ 1976 წელს ის კვლავ აღადგინეს. სიკვდილით დასჯა ყოველწლიურად იზრდება, მაგრამ აპელაციებისა და სხვა ფაქტორების გამო, სიკვდილით დასჯილთა წილი, სინამდვილეში, ნაკლებია.

ბევრ სხვა ქვეყანაში, საზოგადოებრიობა აქტიურად მოითხოვს სიკვდილით დასჯის აღდგენას, ყოველ შემთხვევაში, ზოგიერთი სახის დანაშაულისთვის (როგორიცაა ტერორიზმი ან პოლიციელის მოკვლა). დიდ ბრიტანეთში, საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვები მუდმივად აჩვენებს, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას სურს სიკვდილით დასჯის აღდგენა. ადამიანების დიდ ნაწილს, ალბათ, სჯერა, რომ დასჯის შიშის გამო, პოტენციური მკვლელები თავს შეიკავენ დანაშაულის ჩადენისგან. მიუხედავად იმისა, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით დისკუსიები გრძელდება, ამ იდეის მხარდასაჭერი დამამტკიცებელი საბუთი ან ძალიან ცოტაა, ან საერთოდ არ არსებობს. იმ ქვეყნებში, რომლებმაც გააუქმეს სიკვდილით დასჯა, მკვლელობების რაოდენობა, ადრინდელთან შედარებით, მნიშვნელოვნად არ გაზრდილა. მიუხედავად იმისა, რომ შეერთებულ შტატებში ისევ არსებობს სიკვდილით დასჯა, იქ მკვლელობათა დონე, უდავოდ, ყველაზე მაღალია მთელ ინდუსტრიულ სამყაროში.

რა თქმა უნდა, საზოგადოებრივი მღელვარება ამ საკითხის გამო, შესაძლოა, უფრო ასახავს დანაშაულების მიმართ დამოკიდებულებას, ვიდრე ის შეხედულება, რომ სიკვდილით დასჯა დანაშაულის შემაკავებელი ფაქტორია. ადამიანები, შესაძლოა, თვლიან, რომ მას, ვინც ხელყოფს სხვა ადამიანის სიცოცხლეს, სამაგიერო უნდა მიეზღოს და ის მსგავსი მეთოდით უნდა დაისაჯოს.

აღტერნატიული თვალსაზრისის მიხედვით, საზოგადოებისთვის ზნეობრივად არ არის გამართლებული თავისი წევრების სიკვდილით დასჯა, როგორიც არ უნდა იყოს მათი დანაშაული. ამ მეორე შეხედულებამ, დასჯის შემაკავებელი ეფექტის არარსებობის ფაქტთან ერთად, დიდი გავლენა მოიპოვა დასავლეთის ბევრ კანონმდებელს შორის.

ადამიანთა დასჯის მიზნით გამოყენებული მეთოდები

მეთოდი:	დასჯა ელექტროსკამით
გამოიყენება:	შეერთებული შტატების 12 შტატში
მეთოდი:	გაზის კამერა
გამოიყენება:	შეერთებული შტატების 5 შტატში
მეთოდი:	ინექცია სასიკვდილო შედეგით
გამოიყენება:	შეერთებული შტატების 32 შტატში
მეთოდი:	ჩამოსრჩობა
გამოიყენება:	ირანში, ერაყში, ავღანეთში, იამაიკაში, იაპონიაში, მაღაიზიაში, შეერთებული შტატების 4 შტატში
მეთოდი:	ქვებით ჩაქოლვა
გამოიყენება:	ირანში
მეთოდი:	მსროლელთა რაზმი
გამოიყენება:	ინდონეზიაში, ირანში, ერაყში, ნიგერიაში, ტაივანზე, შეერთებული შტატების 2 შტატში
მეთოდი:	თავის მოკვეთა
გამოიყენება:	საუდის არაბეთში

რუკა: სასჯელის აღსრულების ზონები

სასიკვდილო ინექციის ოთახი ილინოისში, რომელსაც გვერდით განაგებული აქვს ოთახი, საიდანაც 30 ადამიანს შეუძლია თვალყურის დევნება.

სან ქვენტინის გაზის კამერა. კალიფორნია იმ ხუთ შტატს შორისაა, რომელიც ამ მეთოდს იყენებს.

ქვეყნები, რომლებიც იყენებენ სიკვდილით დასჯას

ავღანეთში ჩამოსრჩობა, ხშირად, საჯაროდ ხდება.

საუდის არაბეთში, 1994 წელს, 192 ადამიანს თავი მოკვეთეს სხვადასხვა დანაშაულისთვის, გაუპატიურებით დაწყებული, ღვთის დაგმობით დამთავრებული.

ჩინეთში სიკვდილით დასჯილი ადამიანების გვამებს, ხშირად, „აგროვებენ“ ორგანოების ტრანსპლანტაციის მიზნით.

მსროლელთა ჯგუფის დახმარებით, დამნაშავეს სიკვდილით დასჯა გავრცელებული მეთოდია შუა და შორეულ აღმოსავლეთში.

წყარო: Amnesty International.

რუკა არბი ჯონსისგან “Sentenced to Death,” *Cosmopolitan*, მარტი, 1996, გვ. 17.

გენდერი და დანაშაული

სოციოლოგიის სხვა სფეროების მსგავსად, კრიმინოლოგიურ კვლევებში, ტრადიციულად, უყურადღებოდ არის დატოვებული მოსახლეობის ნახევარი. კრიმინოლოგიის ბევრ სახელმძღვანელოში, ფაქტობრივად, არაფერია ნათქვამი ქალების შესახებ, გარდა იმ ნაწილებისა, სადაც განხილულია გაუპატიურება და პროსტიტუცია. ასევე, დევიაციის თეორიების უმრავლესობა თითქმის მთლიანად უგულებელყოფს ქალებს. ამის მაგალითია მერტონის შეხედულება სოციალურ სტრუქტურასა და ანომიაზე. თანამედროვე საზოგადოებებში, ფაქტობრივად, ყველას შეიძლება განიცდიდეს „ზეწოლას წარმატების მიღწევის მიზნით.“ ამიტომ, ვინმეს შეეძლო ლოგიკურად დაემტკიცებინა, რომ ქალები მამაკაცებზე უფრო ხშირად მონაწილეობენ მერტონის მიერ განსაზღვრულ სხვადასხვა კატეგორიის დევიაციებში, მათ შორის დანაშაულში, რადგან ქალებისთვის, მამაკაცებთან შედარებით, „დაწინაურების“ ნაკლები შესაძლებლობები არსებობს. მაგრამ დანაშაულის დონე ქალებს შორის არის – ან ჩანს, რომ არის – ძალიან დაბალი. მიუხედავად იმისა, რომ, გარკვეული მიზეზის გამო, ქალები, მამაკაცებთან შედარებით, ნაკლებად მონაწილეობენ დევინტურ ქმედებებში, ეს არ არის იმის მიზეზი, რომ მათ სათანადო ყურადღება არ მივაქციოთ.

მამაკაცებისა და ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულების დონეები

სტატისტიკური მონაცემები გენდრისა და დანაშაულის შესახებ განსაცვიფრებელია. მაგალითად, არსებობს უზარმაზარი დისბალანსი ციხეში მოთავსებული მამაკაცებისა და ქალების რაოდენობას შორის, არა მარტო ბრიტანეთში, არამედ ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში. ქალები ბრიტანეთის ციხეების პატიმართა მხოლოდ 3 პროცენტს შეადგენენ. ასევე, განსხვავებულია მამაკაცებისა და ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულების ტიპები, ყოველ შემთხვევაში, ასეთია ოფიციალური სტატისტიკის მონაცემები. ქალების მიერ

ჩადენილ დანაშაულებს შორის იშვიათია ძალადობა და თითქმის ყველა მათგანი მცირე მასშტაბისაა. წვრილმანი ქურდობები, მაგალითად, მაღაზიაში ნივთების მოპარვა და საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევა, როგორიც საჯარო ღოთობა და პროსტიტუცია, არის ქალების მიერ ჩადენილი ტიპური დანაშაულები (Flowers 1987).

რა თქმა უნდა, შესაძლოა, რეალური განსხვავება მამაკაცებისა და ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულების დონეებს შორის ნაკლებია, ვიდრე ამას ოფიციალური სტატისტიკა აჩვენებს. მაგალითად, შეიძლება პოლიციამ და სხვა ოფიციალურმა პირებმა ნაკლებ სახიფათოდ მიიჩნიონ სამართალდამრღვევი ქალების ისეთი ქმედებები, რის გამოც მამაკაცებს დააპატიმრებდნენ. დანაშაულების მსხვერპლთა გამოკითხვები შესაძლებლობას გვაძლევს, შევამოწმოთ ეს ვერსია. შეერთებულ შტატებში ჩატარებულ ერთ-ერთ გამოკვლევაში, 1976 წლის დანაშაულის ეროვნული გამოკითხვის მასალები შედარებულ იყო გამოძიების ფედერალური ბიუროს სტატისტიკის მონაცემებთან, რომ გაეგოთ, არსებობს თუ არა მათ შორის რაიმე განსხვავება, კრიმინალურ საქმიანობაში მონაწილე ქალების რაოდენობასთან დაკავშირებით (Hindelang et al. 1978). მცირე განსხვავება აღმოაჩინეს ქალების მიერ ჩადენილი სერიოზული დანაშაულების შემთხვევებში; გამოძიების ფედერალური ბიუროს სტატისტიკური მონაცემები, ფაქტობრივად, უფრო მაღალ დონეს აჩვენებს, ვიდრე გამოკითხვის ანგარიშები. ზოგიერთი დამკვირვებელი ამტკიცებს, რომ იმ ქალების წილი, ვინც ჩართულნი არიან „მამაკაცთა“ დანაშაულებში, როგორცაა, მაგალითად, შეიარაღებული ძარცვა, ჩანს, იზრდება, მაგრამ არ არსებობს ამ ტენდენციის დამამტკიცებელი აშკარა მონაცემები.

დანაშაულის ერთადერთი სახეობა, რის გამოც დამნაშავედ აღიარებული ქალების რაოდენობა თითქმის უტოლდება დამნაშავე მამაკაცების რაოდენობას, მაღაზიაში ქურდობაა. ზოგიერთის აზრით, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ქალები, ჩვეულებრივ, უფრო მეტად „საზოგადოებრივ“ სიტუაციაში სჩადიან კრიმინალურ ქმედებებს, მაგალითად, მაღაზიაში საყიდლებზე სიარულის დროს, ვიდრე სახლის გარემოში; სხვა სიტყვებით, ისეთ ვითარებაში, სადაც დანაშაულის ჩადენის შესაძლებლობა მეტ-ნაკლებად თანაბარია მამაკაცებისა და ქალებისთვის. ჩანს, ისინი ერთნაირად არღვევენ კანონს და სჩადიან დანაშაულს, მაგრამ არსებობს რამდენიმე გამოკვლევა, სადაც ერთმანეთთან შედარებულია ქალებისა და მამაკაცების მიერ მაღაზიებში ნივთების მოპარვის შემთხვევები და მიღებული დასკვნა, გარკვეულწილად, პიპოტეტურია (Buckle and Farrington 1984).

ცხრილი 8.2 ქალი და მამაკაცი ბრალდებულები, რომლებიც სასამართლომ დამნაშავედ სცნო, დანაშაულის ტიპის მიხედვით, ინგლისი და უელსი, 1993

დანაშაული	ქალები (000)	%	მამაკაცები (000)	%
პიროვნების მიმართ განხორციელებული ძალადობა	3.4	8.7	35.3	91.3
სექსუალური ძალადობა	0.1	2.0	4.3	98.0
შენობის გატეხვა	1.0	2.5	39.2	97.5
ძარცვა	0.3	5.9	4.8	94.1
ქურდობა და მოპარული ნივთების გამოყენება	22.1	18.2	99.5	81.8
თაღლითობა და გაყალბება	3.9	22.3	13.6	77.7
კრიმინალური ზიანის მიყენება	0.8	8.5	8.6	91.5
ნარკოტიკების მოხმარება	2.0	9.1	19.9	90.9
სხვა (საგზაო დარღვევების გარდა)	3.6	9.5	34.2	90.5
მანქანის ტარებასთან დაკავშირებულ დარღვევები	0.5	4.6	10.3	95.4
სულ	37.7	12.3	269.9	87.7

გოგონები ბანდებში

ახალგაზრდულ ბანდებში მონაწილე ქალებსა და ქალების ბანდებს მხოლოდ რამდენიმე შრომა ეძღვნება. ძალიან ბევრია დაწერილი მამაკაცების ქუჩის ჯგუფებისა და ბანდების შესახებ, მაგრამ ამ გამოკვლევებში ქალები ძალიან იშვიათად ჩნდებიან. თუმცა, ენნ ქემპბელმა შეისწავლა გოგონები ნიუ-იორკის ქუჩის ბანდებში (Campbell 1986a). მან გამოსაკვლევად სამი ბანდა შეარჩია, რომ ღრმად და დაწვრილებით შეესწავლა მათი ცხოვრება: ერთი ბანდა ეთნიკურად შერეული იყო, მეორეს პუერტო რიკოელები წარმოადგენდნენ, მესამეში კი შავკანიანები იყვნენ. ბანდების წევრების ასაკი მერყეობდა თხუთმეტიდან ოცდაათ წლამდე. თითოეულ ჯგუფთან ე. ქემპბელმა ექვსი თვე გაატარა. ის მათთან ერთად ცხოვრობდა და განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა ბანდების ლიდერებზე.

კონი იყო „სენდმენის ქალბატონების“ ლიდერი. ეს იყო ქალების დაჯგუფება, რომელიც დაკავშირებული იყო „სენდმენის ბაიკერებთან,“ ბანდასთან, რომლის წინამძღოლი მისი ქმარი იყოს. კვლევის დროს ის ოცდაათი წლის იყო და მეთაურობდა შერეულ, ესპანურენოვანი და შავკანიანი წევრებისაგან შემდგარ ბანდას ჰარლემში, ნიუ-იორკში. „სენდმენის ბაიკერების“ შემოსავლის ძირითადი წყარო იყო ნარკოტიკებით ვაჭრობა. ეს ჯგუფი ჩართული იყო ხანგრძლივ შიდაბრძოლაში „რჩეულებთან,“ ქალთა ბანდასთან ზემო მანჰეტენიდან. მათ, ვინც უერთდებოდა „სენდმენის ქალბატონებს“, უნდა დაემტკიცებინა თავისი საბრძოლო შესაძლებლობები; ბანდაში მიღების საკითხს წყვეტდა კონი. ის იღებდა გადაწყვეტილებას, შეეძლო თუ არა რომელიმე გოგოს მათთან ერთად „ხეტიალი“ გამოსაცდელ პერიოდში და მოგვიანებით მიეღო თავისი „ბალთები“ (წარჩინების ნიშნები). კონი ყოველთვის ატარებდა გასაშლელ დანას, ჰქონდა ცეცხლსასროლი იარაღიც. ის ამბობდა, რომ ვინმესთან ბრძოლის დროს მისი მიზანი იყო მოწინააღმდეგის მოკვლა. ჩხუბები, რომლებსაც მოსდევდა ფიზიკური შეხლა-შემოხლა, მუშტი-კრივი, ტიპური იყო როგორც ქალების, ისე მამაკაცების დაჯგუფებებისთვის.

უიზა იყო ესპანურენოვანი ბანდის, „სექსუალური გოგონები,“ მეთაური. ამ ბანდაში შედიოდნენ როგორც მამაკაცების, ისე ქალების დაჯგუფებები. უიზას არ შეეძლო არც კითხვა და არც წერა, მან არც თავისი ნამდვილი ასაკი იცოდა. ის, ალბათ, ოცდაექვსი წლის ქალი იყო. ბანდის გაფურჩქნის პერიოდში, მასში ორმოცდაათზე მეტი ქალი იყო. ქალები ცდილობდნენ სახელის მოხვეჭას ფიზიკური სიძლიერით, ამტანობითა და უხეშობით. მუშტი-კრივი და ცემა-ტყეპა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამის გამო, ბანდის მამაკაცები აღფრთოვანებულები იყვნენ ქალებით, მაგრამ, სხვა მხრივ, ისინი ხელს უწყობდნენ მათ ტრადიციულ როლებს, როგორიცაა, ბავშვების მოვლა, საჭმლის კეთება და კერვა.

მესამე დაჯგუფება, რომელსაც ქემპბელი იკვლევდა, იყო „ერის ხუთი პროცენტი,“ შავკანიანების რელიგიური ორგანიზაცია. მათი წევრების აზრით, მოსახლეობის 10 პროცენტი ექსპლუატაციას უწევს მთელი მოსახლეობის 85 პროცენტს, ხოლო დანარჩენ 5 პროცენტს შეადგენენ ისლამის გასხივოსნებული მიმდევრები, რომელთა ამოცანაა შავკანიანების აღზრდა-განათლება. პოლიცია „ერის ხუთ პროცენტს“ ქუჩის ბანდად თვლიდა. პიროვნება, რომელზეც მკვლევარმა ყურადღება გაამახვილა, იყო „აფრიკის მზე.“ მან უარყო თავისი, როგორც თავად ამბობდა, „მთავრობის მიერ დარქმეული სახელი.“ როგორც სხვა ჯგუფები, ისე ამ ჯგუფის ქალები, ხშირად მონაწილეობდნენ შეტაკებებში. დაჯგუფების

წევრები დაპატიმრებულები იყვნენ ძარცვისთვის, საშიში იარაღის შენახვისთვის, ღამით ქურდობისა და მანქანების გატაცებისთვის.

სხვა გამოკვლევის დროს, ქემპბელმა ინტერვიუ ჩამოართვა მოსწავლე გოგონებს მუშათა ოჯახებიდან. ის შეეცადა, შეესწავლა მათი დამოკიდებულება ცემა-ტყეპის მიმართ. მან აღმოაჩინა, რომ გოგონები უფრო ხშირად მონაწილეობდნენ ამ ქმედებებში, ვიდრე, ჩვეულებრივ, სხვებს მიაჩნიათ (Cambell 1986b). თითქმის ყველა გამოკითხული აღიარებდა, რომ მონაწილეობდა შეტაკებებში; გოგონების მეოთხედი აღნიშნავდა, რომ ექვსზე მეტ ცემა-ტყეპაში ჰქონდა მიღებული მონაწილეობა. უმრავლესობა უარყოფდა მოსაზრებას: „მე ვფიქრობ, რომ მუშტი-კრივი მხოლოდ ბიჭებისთვის არსებობს.“

1990-იან წლებში, ბევრი გოგონა შეუერთდა ამერიკის ქალაქების შიდა ბანდებს. მათ საზოგადოებრივი მდგომარეობა ბანდაში საქმიანობით მოიპოვეს და ამას ძალადობით მიაღწიეს. ბრუკლინის „სახენაიარევი ბანდის“ ერთ-ერთი წევრი შენიშნავდა, „როდესაც ვხედავ რამეს, რაც ძალიან მინდოდა, მე ნამდვილად მივიღებ მას, გამოვაძრობ დანას, მე მხოლოდ ნივთები მინდა“. გოგონების დაჯგუფებამ ნიუ-იორკის მეტროში მოკლა თხუთმეტი წლის მოზარდი, მისთვის საყურეები რომ წაერთმიათ. ზოგიერთ ბანდაში მხოლოდ ქალები არიან. ამ ახალი ბანდების სახელებია: „მექქსე ქუჩის მეძავეები“, „ტამბერის გოგონები“ და „ბრძენი ინტელიგენტი დები.“ ახლა რამდენიმე ასეთი სახის ბანდა არსებობს ლონდონის ისეთ ნაწილებში, როგორიცაა სტოქჟელდი და ბრიქსტონი, თუმცა, ჩანს, ორივე ნაკლებ ფორმალური და ნაკლებად მოძალადეა (Nicoll 1995).

ძალადობა ქალთა საპატიმროებში

პეტ ქარლენმა შეაგროვა ბრიტანეთის ციხეების პატიმარი ქალების ავტობიოგრაფიული ამბები, რომლებშიც აღწერილია ძალადობის უამრავი შემთხვევა და ნაჩვენებია, რომ ეს ქალთა ციხეებისთვის დამახასიათებელი ნიშანია (Carlen et al. 1985). ლონდონის ჰოლოუის ერთ-ერთი პატიმარი, ჯოზი ო'დეიერი აღწერს, თუ მცველი ქალების „საშიში ხროვა“ როგორ იყო გაწაფული პატიმრების ძალადობრივ დასჯაში. თუ მცველები თვლიდნენ, რომ პატიმარი ქალები ცუდად იქცეოდნენ, ისინი მათ სასტიკად უსწორდებოდნენ, სცემდნენ. საყოველთაოდ იყო გავრცელებული ზოგიერთი პატიმრის მიერ სხვა პატიმრების ცემა:

ერთი რომელიმე მორიგე მცველი ყოველთვის ენერგიულად შემოიჭრებოდა და იწყებდა შენს ცემას მკერდზე, რადგან უნდოდა, რომ მისთვისაც გაგერტყა – ეს ის არის, რის მიღწევაც მას უნდოდა – ბრძოლა და ცემა-ტყეპა. ისინი გათრევენ „ყელსაბამით“, ხელბორკილებით და, შესაძლოა, კისერზე ერთდროულად სამი ჯაჭვი ჩამოგაცვან. შენს კისერზე მეწამული სისხლჩაქცევები ჩნდება – მეწამული ყელსაბამი. შენ ცოტა ხნით გონებას კარგავ და ფიქრობ: „აი, ეს არის, ახლა მე მოკვდები“... მე შეიძლება მომკვდარიყავი. მაგრამ მე არ მოკვდი, მე გამიმართლა და გადავრჩი (Carlen et al., 1985, გვ. 149).

შეფასება

ქემპბელისა და ქარლენის მიერ ჩატარებული გამოკვლევები აჩვენებს, რომ ძალადობა მხოლოდ მამაკაცების კრიმინალური საქმიანობისთვის არ არის დამახასიათებელი. ალბათ, ქალები ბევრად უფრო იშვიათად მონაწილეობენ ძალადობრივ დანაშაულებში, ვიდრე მამაკაცები, მაგრამ ისინი ყოველთვის არ იკავებენ თავს ძალადობრივი ქმედებებისგან. მაშინ, რატომ არის ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულების დონე ბევრად უფრო დაბალი, ვიდრე მამაკაცების?

არსებობს გარკვეული სამხილი, რომ კანონდამრღვევ ქალებს, საკმაოდ ხშირად, შეუძლიათ, თავი დაადწიონ სასამართლოს, რადგან ეხერხებათ პოლიციისა და სხვა ორგანოების დარწმუნება, რომ სამართლადამცველებმა მათ ქმედებებს სხვაგვარად შეხედონ.

ისინი მიმართავენ ე.წ. „გენდერულ კონტრაქტს“ – მამაკაცებსა და ქალებს შორის უსიტყვო შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც, ქალი, ერთი მხრივ, ასოცირდება უცნაურობასთან, მერყეობასა და იმპულსურობასთან და, მეორე მხრივ, მისი დაცვის საჭიროებასთან. მაგალითად, უოროლი აღწერს იმ ქალის შემთხვევას, რომელმაც თავისი და სამზარეულოს დანით მოკლა. იმის მაგივრად, რომ ციხეში ჩაესვათ, ის სამი წლის განმავლობაში პრობაციაზე იმყოფებოდა და გადიოდა იძულებითი თერაპიული მკურნალობის კურსს. იმის დეტალები, რაც სასამართლოში მოხდა, შესაძლებლობას იძლევა, ვივარაუდოთ, რომ, ალბათ, მოსამართლის აზრით, „ძალიან ტიპური ახალგაზრდა ქალი“ და სასტიკი ძალადობა ერთმანეთთან შეუთავსებელია. ამიტომ მიიჩნიეს, რომ ის არ იყო პასუხისმგებელი ამ დანაშაულისთვის (Worrall 1970).

და მაინც, განსხვავებულ მიდგომას არ შეუძლია ახსნას უზარმაზარი განსხვავება მამაკაცებისა და ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულების რაოდენობას შორის. რა თქმა უნდა, ეს თითქმის იგივე მიზეზებია, რომლებიც ხსნის გენდერულ განსხვავებებს სოციალური ცხოვრების სხვა სფეროებში. უდავოა, არსებობს სპეციფიკური „ქალების დანაშაულები“, განსაკუთრებით, პროსტიტუცია, რომლის გამოც ქალები ისჯებიან, ხოლო მათი კლიენტი მამაკაცები კი - არა. „მამაკაცების დანაშაულები“ რჩება „მამაკაცურ“ დანაშაულებად, სოციალიზაციაში არსებული განსხვავებების გამო. ამის მიზეზი ისიც არის, რომ მამაკაცების საქმიანობა, ქალების უმრავლესობის საქმიანობისგან განსხვავებით, ჯერ კიდევ უფრო „არაოჯახურია.“ დანაშაულის გენდერული განსხვავებებს ხშირად ხსნიდნენ, სავარაუდოდ, თანდაყოლილი ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური განსხვავებებით – განსხვავებული ფიზიკური ძალით, ქალის პასიურობით, გამრავლებაზე ზრუნვით. დღეს მიაჩნიათ, რომ „ქალური“ თვისებები, ისევე როგორც „მამაკაცური“ თვისებები, მნიშვნელოვანწილად, სოციალური ფაქტორებით არის განპირობებული. სოციალიზაციის პროცესში, ქალებს სრულიად განსხვავებულ თვისებებს ასწავლიან, ვიდრე მამაკაცებს (სხვებზე ზრუნვა და პიროვნული ურთიერთობების ხელშეწყობა). ასევე მნიშვნელოვანია, რომ იდეოლოგიისა და სხვა ფაქტორებს ზეგავლენით, როგორიცაა, შეხედულება „კარგ გოგონაზე“, ქალების ქცევა ხშირად შეზღუდულია, გარკვეულ საზღვრებშია მოქცეული და, მამაკაცების საქმიანობისგან განსხვავებით, მას განსაკუთრებულად აკონტროლებენ.

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული, კრიმინალისტები წინასწარმეტყველებდნენ, რომ გენდერული თანასწორობა ან შეამცირებს, ან მოლიანად აღმოფხვრის განსხვავებებს მამაკაცებისა და ქალების კრიმინალურ საქმიანობებს შორის, მაგრამ დღეს ეს განსხვავებები ჯერ კიდევ მკვეთრადაა გამოხატული. ჩვენ არ შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, გაქრება თუ არა ოდესმე ქალებისა და მამაკაცების მიერ ჩადენილი დანაშაულების რაოდენობას შორის განსხვავება.

დანაშაული და „მასკულინობის კრიზისი“

დანაშაული გენდერული ხასიათისაა. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს გოგონების რამდენიმე ბანდა, ქალაქების ღარიბ უბნებში დანაშაულის მაღალი დონე ძირითადად ახალგაზრდა მამაკაცების მოქმედებებთან ასოცირდება. რატომ ხდება, რომ ამ უბნებში ამდენი ახალგაზრდა მამაკაცი სჩადის დანაშაულს? ზოგიერთ პასუხს ჩვენ უკვე მოკლედ შევეხეთ. ხშირად, ბიჭები ადრეული ასაკიდან ხდებიან ბანდების წევრები. ეს არის სუბკულტურა, სადაც დანაშაულის ზოგიერთი ფორმა ცხოვრების წესია. და როცა ხელისუფლების წარმომადგენლები დამნაშავეების იარღიეს მიაწებებენ, ისინი იწყებენ

რეგულარულ კრიმინალურ საქმიანობას. მიუხედავად იმისა, რომ დღეს არსებობს გოგონების ბანდები, ასეთი სუბკულტურები, არსებითად, მამაკაცურია და მათ თავგადასავლების, მღელვარებისა და ამხანაგური ურთიერთობების მამაკაცურ ღირებულებებს უნერგავენ.

ზოგიერთ ქალაქში, ახალგაზრდა მამაკაცების ძალადობრივი ქცევის ემპირიული შესწავლის საფუძველზე, ბეატრისა ქემპბელმა დაასკვნა, რომ მათი ქცევა, ნაწილობრივ, არის პასუხი თანამედროვე საზოგადოებებში „მასკულიზმის კრიზისზე“ (Campbell 1993). წარსულში, იმ რაიონებშიც კი, სადაც დანაშაულის დონე მაღალი იყო, ახალგაზრდა მამაკაცებს ჰქონდათ მკაფიო მიზნები, რომელთა მიღწევასაც ისინი ცდილობდნენ: ეშოვნათ კანონიერი სამუშაო და გამხდარიყვნენ ცოლისა და ოჯახის მარჩენალნი. ქემპბელი ამტკიცებს, რომ ახლა მამაკაცის ამ როლის შესრულება ძალისხმევასთან არის დაკავშირებული, განსაკუთრებით, ღატაკ რაიონებში მცხოვრები ახალგაზრდა მამაკაცებისთვის. იქ, სადაც ხანგრძლივი უმუშევრობა ერთადერთი პერსპექტივაა, ოჯახის რჩენის მიზნად დასახვა არ არის არჩევანი. უფრო მეტიც, ქალები, წინა პერიოდთან შედარებით, უფრო დამოუკიდებლები გახდნენ და ახლა მათ აღარ სჭირდებათ მამაკაცი, რომ გარკვეულ სოციალურ სტატუსს მიაღწიონ უფრო ფართო საზოგადოებაში. ამის შედეგია, ქალაქის ღატაკ უბნებში არსებული სოციალური პირობების გაუარესება. ქემპბელის კვლევა ძალიან ჰგავს სიდარბის, დანაშაულისა და ქალაქის თემებზე ჩატარებულ სხვა თანამედროვე სოციოლოგიურ შრომებს.

ახალგაზრდა მამაკაცების მიერ ჩადენილი დანაშაულის დონე მჭიდროდაა დაკავშირებული უმუშევრობასთან. ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ მამაკაცების უმუშევრობის მაღალი დონე ქმნის პროფესიული დამნაშავის ახალ კატეგორიას. 1996 წელს, ოჯახის პრობლემების შემსწავლელი ბიუროს მიერ გამოქვეყნებულ ანგარიშში – „ახალგაზრდები და დანაშაული“ – მოცემულია კვლევის მასალები, რომლებიც შეესაბამება ამ დებულებას. ანგარიშში აღწერილი კვლევა შეიცავდა 2500 ახალგაზრდასთან – ორივე სქესის 14-25 წლების ახალგაზრდებთან – ჩატარებულ ინტერვიუს.

მკვლევრები არ იყენებდნენ პოლიციის სტატისტიკურ მონაცემებს, არამედ რესპონდენტებს სთხოვდნენ, კონფიდენციალურად მოეყოლათ, ოდესმე ჩაუდენიათ თუ არა დანაშაული. შედეგებმა აჩვენა, რომ გამოკითხული ახალგაზრდა მამაკაცების 30 პროცენტი 25 წლის ასაკამდე ჩართული იყო გარკვეული სახის კრიმინალურ საქმიანობაში, როგორცაა, მაგალითად, ნარკოტიკების უკანონო მოხმარება და სატრანსპორტო დანაშაულებები. ადრე ყმაწვილკაცების კრიმინალური მოქმედებები, საერთოდ, მკვეთრად მცირდებოდა ოცი წლის ასაკიდან, მაგრამ გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ ახლა სულ სხვა სურათია. მაგალითად, ქონების ქურდობაში მონაწილე 22-25 წლის ვაჟების წილი უფრო დიდია, ვიდრე 18-21 წლის ასაკობრივი ჯგუფისა. ანგარიშში მოცემული დასკვნის მიხედვით, სტაბილური სამუშაოს პერსპექტივის არარსებობა სიძნელებს უქმნის ახალგაზრდა თაობის დიდ ნაწილს, რომ ისინი გახდნენ წესიერი, რესპექტაბელური მოზრდილები.

გამოკვლევამ აჩვენა, რომ მოზარდი გოგონები თითქმის ისევე მონაწილეობდნენ ქონების ქურდობაში, როგორც ვაჟები, მაგრამ გოგონების მიერ ჩადენილი დანაშაულების რაოდენობა მკვეთრად მცირდება 22 წლის ასაკის ზემოთ.

დიაგრამა 8.5 იმ ასაკობრივი ჯგუფის წილი, რომელიც მონაწილეობს ქონების ქურდობაში, დიდ ბრიტანეთში, 1992

	ვაჟები	გოგონები
14-17 წელი	17 პროცენტი	13 პროცენტი
18-21 წელი	25 პროცენტი	9 პროცენტი

დანაშაულის მსხვერპლნი

ქალების წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულები

ახლა განვიხილოთ ზოგიერთი ძირითადი პრობლემა, რომელსაც ძალიან ბევრი ქალი პირდაპირ ან არაპირდაპირ აწყდება. ყველა ეს პრობლემა დაკავშირებულია ცხოვრების იმ სფეროებთან, სადაც მამაკაცები ქალების წინააღმდეგ იყენებენ თავიანთი სოციალური ან ფიზიკური ძალის უპირატესობას, როგორცაა ოჯახურის ძალადობა, სექსუალური ხელყოფა და გაუპატიურება. ზოგჯერ ქალებიც იყენებენ ასეთ ძალადობას მამაკაცების წინააღმდეგ, მაგრამ, ურიცხვ შემთხვევაში, მამაკაცები არიან თავდამსხმელები, ქალები კი – მსხვერპლნი.

ოჯახური ძალადობა

ხშირად ხდება ოჯახის გაიდევალიზება, მისი უსაფრთხოებისა და ბედნიერების ნავსაყუდელად მიჩნევა. მაგრამ ოჯახური ძალადობა – ძალადობა ოჯახური გარემოს კონტექსტში – ბევრი ქალისთვის ერთ-ერთი ცხოვრებისეული გამოცდილებაა. ეს არ არის ახალი სოციალური მანკიერება. ქალების მიმართ ძალადობა ქორწინების ჩვეული ასპექტი იყო შუასაუკუნეებში და ინდუსტრიალიზაციის ადრეულ პერიოდში. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე, გაერთიანებულ სამეფოში, არ არსებობდა კანონები, რომლებიც მამაკაცს აუკრძალავდა ცოლის ფიზიკურ შეურაცხყოფას, თუმცა სერიოზული ტრავმების მიყენება ან მოკვლა დაუშვებლად ითვლებოდა. ახლა კანონი ქალებს მეტად იცავს, მაგრამ ძალადობა ჯერ კიდევ ძალიან გავრცელებულია.

სამართლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესების მიუხედავად, იმ ქალებისთვის, რომლებიც ოჯახური ძალადობის მსხვერპლნი არიან, ძნელია, მიმართონ კანონს დახმარებისთვის. ჩვეულებრივ, პოლიციისთვის დამახასიათებელია „ოჯახურ კამათში“ ჩაურევლობის პოლიტიკა და მისი პოზიცია ხშირად სარგებლის მომტანი არ არის. როდესაც, ოჯახური კონფლიქტების შემთხვევაში, იძახებენ პოლიციელებს, ისინი ცდილობენ, მინიმალურად ჩაერიონ, მხოლოდ ჩხუბის შეწყვეტით შემოიფარგლებიან და არ მოითხოვენ დამნაშავის დასჯას. ხშირად, ქალებისთვის, რომლებიც ოჯახური ძალადობის მსხვერპლნი არიან, ძნელია სახლის დატოვება სხვადასხვა ეკონომიკური და სოციალური მიზეზების გამო, მაგალითად, ბავშვების მიმართ მათი პასუხისმგებლობის გამო. საბინაო საკითხების ადგილობრივი სახელმწიფო დეპარტამენტები ზოგჯერ ეჭვით უყურებენ იმ ქალებს, რომლებიც ფიზიკური შეურაცხყოფის გამო საჩივრებით მიმართავენ. ისინი ეჭვობენ, რომ ქალები აზვიადებენ და მათი საჩივრების მიზანია, სასწრაფოდ მიიღონ დამოუკიდებელი ალტერნატიული საცხოვრებელი ადგილი.

სექსობრივი ხელყოფა

სამუშაო ადგილზე ქალების უფლებების დაცვა უფრო ადვილია და ქალების მიმართ ჩადენილი ძალადობის დონე დაბალია. მიუხედავად ამისა, სექსუალური ხელყოფა ძალიან გავრცელებულია. სექსუალური ხელყოფა სამუშაო ადგილზე შეიძლება განისაზღვროს, როგორც სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენება – პროფესიული ავტორიტეტის ან ძალაუფლების გამოყენება – სექსუალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნით. ამან

შეიძლება მიიღოს აღმაშფოთებელი ფორმები, მაგალითად, როდესაც თანამშრომელ ქალს სთავაზობენ სექსუალურ ურთიერთობებს, ის ასეთ კავშირს უნდა დათანხმდეს ან სამსახურიდან წასვლა მოუწევს. სექსუალური ხელყოფის უმრავლესობა, გარკვეულწილად, უფრო დახვეწილი და მზაკვრულია. მაგალითად, მინიშნებები, გადაკრული სიტყვები, რომ, თუ ქალი სექსუალურ კეთილგანწყობას გამოავლენს, ამას გარკვეული დაჯილდოება მოჰყვება, ხოლო ქალის მხრიდან სიჯიუტისა და წინააღმდეგობის შემთხვევაში, შედეგი იქნება გარკვეული სახის დასჯა, მაგალითად, სამსახურში დაწინაურებისთვის ხელის შეშლა.

აშკარაა, ადვილი არ არის, მკაფიო ხაზის გავლება სექსუალურ ხელყოფასა და მამაკაცის ქალთან კანონიერ და დასაშვებ დაახლოებას შორის. თავად ქალებისგან მიღებული მონაცემების საფუძველზე, დადგენილ იქნა, რომ გაერთიანებულ სამეფოში, ათიდან შვიდი ქალი განიცდის სექსუალურ ხელყოფას დიდი ხნის მანძილზე, თავიანთი შრომითი საქმიანობის პროცესში. სექსუალური ხელყოფა შეიძლება იყოს ერთჯერადი შემთხვევა ან ქცევის მუდმივი მოდელი (Kelly 1988). თუ ხელყოფა იშვიათი არ არის, ქალებისთვის ხშირად ძნელია მათი ჩვეულებრივი სამუშაო რეჟიმის შენარჩუნება; შესაძლოა, ისინი არ გამოვიდნენ სამუშაოზე, აიღონ შვებულება ავადმყოფობის გამო ან, საერთოდ, თავი დაანებონ სამსახურს.

გაუპატიურება

ძალიან ძნელია, ზუსტად შევაფასოთ გაუპატიურების მასშტაბები. სინამდვილეში, გაუპატიურებათა მხოლოდ მცირე ნაწილი ხდება ცნობილი პოლიციისთვის და აღინიშნება სტატისტიკურ მონაცემებში. რეალური რაოდენობა შეიძლება ხუთჯერ მეტი იყოს, ვიდრე ამას ოფიციალური სტატისტიკა აჩვენებს, თუმცა შეფასებები ძალიან განსხვავებულია. ლონდონში, 1236 ქალის გამოკვლევამ გამოავლინა, რომ გამოკითხული ქალებიდან ყოველი მეექვსე იყო გაუპატიურებული, ხოლო დანარჩენებიდან ყოველმა მეხუთემ მოახერხა თავის დაღწევა გაუპატიურების მცდელობისგან. თავდასხმების ნახევარი მოხდა ქალის ან თავდამსხმელის სახლში (Hall 1985). გაუპატიურებული ქალების უმრავლესობას სურს ამ ინციდენტის დავიწყება ან არ უნდა, მონაწილეობა მიიღოს სამედიცინო შემოწმების დამამცირებელ პროცესში, პოლიციისთვის ჩვენების მიცემაში ან სასამართლო დარბაზში დაკითხვაში. სასამართლო პროცესი, ხშირად, დიდხანს გრძელდება. ეს შეიძლება იყოს თვრამეტი თვე, ინციდენტიდან სასამართლოს მიერ გამოტანილ ვერდიქტამდე.

თავად სასამართლო განხილვა შეიძლება იწვევდეს შიშს. სასამართლო დარბაზში მიმდინარე პროცედურა საჯაროა და მსხვერპლი პირისპირ უნდა შეხვდეს დამნაშავეს. საჭიროა დანაშაულის ნივთმტკიცებულებები, მოძალადის პიროვნების დადგენა და იმის განსაზღვრა, რომ სექსუალური აქტი ქალის თანხმობის გარეშე მოხდა – ყველაფერი ეს წარმოდგენილი უნდა იქნეს პროცესზე. თავდამსხმელის პიროვნების დამამტკიცებელი საბუთების მოპოვება, შესაძლოა, რთული იყოს, თუ დანაშაული ბნელ ქუჩაში ან პარკში მოხდა. შეიძლება ჩათვალოს, რომ ღამით მარტო მიმავალი ქალი ცდილობს მამაკაცის ყურადღების მიპყრობას. ქალის უნარზე, მკაფიო „არა“ პირდაპირ თქვას მამაკაცის სექსუალურ ინიციატივაზე, გავლენას ახდენს საყოველთაოდ გავრცელებული სტერეოტიპები და წარმოსახვები, რომლებმაც, აგრეთვე, შესაძლოა, ზეგავლენა მოახდინოს სასამართლოში საქმის მოსმენაზე. თუ ქალი თანახმაა, კაცთან ერთად წავიდეს ამ უკანასკნელის სახლში ან მასთან სექსუალური კონტაქტი ჰქონდეს, ხშირად ითვლება, რომ ქალი თანახმაა, სრულ სექსუალურ კავშირზე ან სხვა სექსუალურ ურთიერთობებზე, რომლებიც მამაკაცს სურს. არ

სცნობენ ქალის უფლებას, თქვას „არა“ მომდევნო ეტაპზე; ფაქტობრივად, ის პასუხისმგებელია იმაზე, რომ მამაკაცი ვერ აკონტროლებს მის ქცევას. სადაც არ უნდა მოხდეს გაუპატიურება, შესაძლოა, ქალები დაკითხონ მათი წინა სექსუალური ურთიერთობების შესახებ, თუმცა, ითვლება, რომ მამაკაცის სექსუალურ ისტორიას საქმესთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ფაქტობრივად, წინა შემთხვევები, როდესაც ბრალდებული დამნაშავედ აღიარეს გაუპატიურებაში ან მის მცდელობაში, შეიძლება, არც იყოს მოხსენიებული გაუპატიურების მიმდინარე საქმეებში.

მოსამართლემ სერ მეთიუ ჰეილმა, 1736 წელს, ოფიციალურად წარმოადგინა სასამართლო დადგენილება, რომლის მიხედვით, ქმარი „არ შეიძლება დამნაშავედ იქნეს ცნობილი მისი კანონიერი ცოლის გაუპატიურების გამო, რადგან მათი საქორწინო ურთიერთობისა და კონტრაქტის შესაბამისად, ასეთ შემთხვევაში, ცოლმა თავად უნდა დაუთმოს საკუთარ ქმარს და მას არ შეუძლია ამაზე უარის თქმა.“ ამ ფორმულირებას კანონის ძალა ჰქონდა ინგლისსა და უელსში 1991 წლის ოქტომბრამდე, როცა ლორდთა პალატამ უარი თქვა, დაეკმაყოფილებინა სატვირთო მანქანის იმ მძღოლის აპელაცია, რომელიც პროტესტს გამოთქვამდა, რომ იგი დამნაშავედ სცნეს თავისი ცოლის გაუპატიურების მცდელობისთვის. ამ საქმის განხილვის დროს, ლორდმა ქეითმა თქვა: „ჰეილის წინადადება ასახავდა საქმის ვითარებას იმ პერიოდისთვის, როდესაც ის იყო გაცხადებული... ახალა ნებისმიერმა გონიერმა ადამიანმა ეს კონცეფცია უნდა ჩათვალოს მიუღებლად.“ მაგრამ ქორწინებაში მყოფი ცოლის გაუპატიურება არაკანონიერად ითვლება დასავლეთის ქვეყნების მხოლოდ მცირე ნაწილში, მათ შორის დანიაში, შვედეთში, ნორვეგიასა და კანადაში. 1971 წელს, შეერთებულ შტატებში მოგებულ იქნა პირველი სასამართლო საქმე, რომელიც აღიძრა კ. ქრეტიენის წინააღმდეგ. იგი დამნაშავედ სცნეს კანონიერი ცოლის გაუპატიურების გამო. ქრეტიენის საქმემდე, მამაკაცის მიერ საკუთარი ცოლის გაუპატიურება უკანონოდ ითვლებოდა მხოლოდ ხუთ შტატში. ამის შემდეგ, ბევრ სხვა შტატში მიიღეს კანონი ან განსახილველად შეიტანეს სასამართლო საქმეები, რომლებიც დანაშაულს აღგენდა.

ჩვეულებრივი ატიტუდები იმის შესახებ, რა არის და რა არ არის გაუპატიურება, შეიძლება ძალიან მყარი იყოს. მკვლევრებმა, რომლებიც სწავლობენ ძალადობრივ სექსუალურ კავშირებს დადგენილი ურთიერთობების ფარგლებში, აღწერეს შემდეგი შემთხვევა: მთვრალი მამაკაცი შეეცადა, ანალური სექსი დაემყარებინა თავის პარტნიორთან – მეგობარ გოგონასთან. მან უარი უთხრა და კივილი დაიწყო; ამან მამაკაცი გაამხეცა, ქალი წააქცია, მოძრაობის საშუალება არ მისცა და აიძულა, დამორჩილებოდა. მიუხედავად ამისა, როდესაც გოგონას ჰკითხეს, ოდესმე თუ ჰქონდა მას სქესობრივი კავშირი მისი ნების საწინააღმდეგოდ, მან თქვა „არა“ (Finkelhor and Yllo 1982).

კვლევამ აჩვენა, რომ ბევრი საყოველთაოდ გავრცელებული წარმოდგენა გაუპატიურების შესახებ, არ შეესატყვისება სინამდვილეს: მაგალითად, არ არის სწორი, რომ არ შეიძლება მოხდეს გაუპატიურება, თუ მსხვერპლი მოძალადეს წინააღმდეგობას უწევს, რომ ალბათ, მხოლოდ „მიმზიდველ“ ქალებს აუპატიურებენ, რომ ზოგიერთ ქალს სიამოვნებს, როდესაც მას აუპატიურებენ; ან რომ მოძალადეთა უმრავლესობას, გარკვეულწილად, ფსიქოლოგიური წონასწორობა აქვთ დარღვეული (Hall 1985). გაუპატიურებათა უმრავლესობა არ არის სპონტანური, არამედ, ნაწილობრივ მაინც, წინასწარ არის დაგეგმილი. უეჭველია, გაუპატიურება დაკავშირებულია მამაკაცების ძალაუფლებასა, ბატონობასა და სიძლიერესთან ასოცირებასთან. უმეტესად, გაუპატიურება არის არა გაშმაგებული სექსუალური ღტოლვის, არამედ სექსუალობის, ძალაუფლებისა და უპირატესობის შეგრძნებების შეერთების შედეგი. ალბათ, ნაკლები კავშირია ავხორცობასა და

გაუპატიურებას შორის. მოძალადეთა მნიშვნელოვან ნაწილს, სინამდვილეში, მხოლოდ მაშინ შეუძლია აღგზნება, როდესაც აშინებს ან დაამცირებს მსხვერპლს. ასეთი მამაკაცებისთვის თავად სქესობრივი აქტი ნაკლებად არის მნიშვნელოვანი, ვიდრე ქალის დამცირება (Estrich 1987).

ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში, ქალთა ჯგუფები ცდილობენ, შეცვალონ როგორც სამართლებრივი, ისე საზოგადოებრივი აზროვნება გაუპატიურების შესახებ. ისინი ხაზს უსვამენ, რომ გაუპატიურება არ უნდა განიხილოს, როგორც სექსუალური სამართალდარღვევა, არამედ, როგორც მძიმე დანაშაულის ერთ-ერთი ტიპი. ეს არის არა მხოლოდ ფიზიკური ძალადობა, არამედ პიროვნების პატიოსნებისა და ღირსების შეურაცხყოფა. როგორც ერთი ავტორი წერდა, გაუპატიურება არის „აგრესიის აქტი, რომელშიც მსხვერპლს უარს ეუბნებიან მის თვითგანსაზღვრაზე. ეს არის ძალადობის აქტი, რომელსაც, სინამდვილეში, არ მოსდევს ცემა-ტყეპა ან მკვლელობა, მაგრამ ის შეიცავს სიკვდილის შიშს“ (Griffin 1978, გვ. 342). ქალების მიერ წამოწეულმა კამპანიამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია – შეიცვალა კანონმდებლობა და დღეს გაუპატიურება, კანონით, სპეციფიკური ტიპის კრიმინალურ ძალადობად ითვლება.

გარკვეული აზრით, ყველა ქალი არის გაუპატიურების მსხვერპლი. ხშირად ქალებს, რომლებიც არასდროს გაუპატიურებიათ, ისეთივე შიშის გრძნობა აქვთ, როგორც გაუპატიურებულ ქალებს. შეიძლება მათ ეშინოდეთ ღამით სახლიდან მარტო გასვლა, თუნდაც ხალხმრავალ ქუჩებში. ასევე, შესაძლოა, მათ შიშს ჰგვრიდეს საკუთარ სახლში ან ბინაში ყოფნა. სიუზან ბრაუნმილერის აზრით, არსებობს მჭიდრო კავშირი გაუპატიურებასა და ჩვეულებრივ მამაკაცურ სექსუალობას შორის. ის ამტკიცებდა, რომ გაუპატიურება არის მამაკაცების მიერ ქალების დაშინების სისტემის ნაწილი, რომლის გამოც, ყველა ქალს აქვს შიშის გრძნობა. ისინი, ვინც არ გაუპატიურებიათ, მაინც მდელგარებას განიცდიან და, ყოველდღიური ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში, მამაკაცებზე ბევრად უფრო ფრთხილად იქცევიან (Brownmiller 1975).

ბრაუნმილერის შეხედულება, შესაძლოა, ძალიან მკვეთრი ჩანდეს, მაგრამ სულ ცოტა დაფიქრებაც კი გვიჩვენებს, რამდენად ფრთხილი უნდა იყო ქალი, თუ მას სურს, მინიმუმამდე შეამციროს გაუპატიურების შესაძლებლობა.

ქვემოთ მოცემულია რჩევების ჩამონათვალი – „რა უნდა“ და „რა არ უნდა“ გააკეთონ ქალებმა, რომლებიც ცდილობენ, შეამცირონ გაუპატიურების რისკი. ეს ჩამონათვალი გამოაქვეყნა შეერთებული შტატების ერთ-ერთმა ქალთა ორგანიზაციამ. რჩევები განამტკიცებს იმ თვალსაზრისს, რომ გაუპატიურება არის დანაშაული, რომელიც გავლენას ახდენს ყველა ქალის ქცევაზე (Katz and Mazur 1979, გვ. 307).

1. თქვენი სახლი, შეძლებისდაგვარად, უსაფრთხოდ აქციეთ. საკეტები, ფანჯრები და კარები კარგ მდგომარეობაში უნდა იყოს. თუ თქვენ ახალ სახლში ან ბინაში გადადიხართ, შეცვალეთ საკეტები. ადგილობრივი პოლიციის დანაშაულის თავიდან აცილების განყოფილებამ უნდა მოგცეთ რჩევა, როგორ დაიცვათ თქვენი საცხოვრებელი ადგილი მძარცველებისგან და სექსუალური მოძალადეებისგანაც.

2. თუ თქვენ მარტო ცხოვრობთ:

ა) დატოვეთ სინათლე, რომ შექმნათ ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს სახლში, თქვენს გარდა, სხვებიც ცხოვრობენ.

ბ) როდესაც დაკაუნებაზე, კარის გასაღებად მიდიხართ, ისე მოიქეცით, თითქოს სახლში მამაკაცია (ხმამაღლა დაიძახეთ: „მე გავაღებ კარს, ბობ!“).

გ) კარის ფირფიტაზე ან ტელეფონის წიგნში არ დაწეროთ თქვენი სახელი, ამის მაგივრად გამოიყენეთ ინიციალები.

3. საერთოდ, ერიდეთ უცნობებს და უცხო ადამიანს ნურასდროს გაუღებთ კარს. სახლში მოსულ მომსახურების სფეროს თანამშრომელს ყოველთვის სთხოვეთ, წარმოადგინოს თავი (შეიძლება მან სავიზიტო ბარათი შემოაცუროს კარის ქვემოდან). თუ სახლში ბავშვებიც ცხოვრობენ, დარწმუნებული უნდა იყოთ, რომ ისინი არ გაუღებენ კარს უცხო ადამიანს.

4. თუ თქვენ მრავალსართულიან სახლში ცხოვრობთ, არ შეხვიდეთ ან მარტო არ დარჩეთ უკაცურ სარდაფში, გარაჟში ან სამრეცხაოში.

5. თუ თქვენ უხამსი სიტყვებით მოგმართეს ტელეფონით, არაფერი თქვათ, სასწრაფოდ დაკიდეთ ტელეფონის ყურმილი და ამ ზარის შესახებ პოლიციას შეატყობინეთ.

6. თავი აარიდეთ გვიან ღამით ქუჩაში ან საუნივერსიტეტო ქალაქში (კემპუსში) მარტო ყოფნას. მაგრამ, თუ ეს აუცილებელია, ხელში გეჭიროთ „პრაქტიკული“ იარაღი, როგორიცაა ანთებული სიგარეტი, ქუდის ქინძისთავი, ქოლგა, პლასტიკური ნივთი, კალმისტარი, სამზარეულოს ჩანგალი, გასაღებების აცმა, თმის ჯაგრისი ან სავარცხელი (თავდამსხმელის სახის დასერვის მიზნით) ან პოლიციელის სასტვენის (ის ყელზე კი არ ჩამოიკიდოთ, არამედ გასაღების ძეწკვზე).

7. გზაზე არ ისარგებლოთ უცხო ადამიანის ტრანსპორტით (ყველა თანხმდება, რომ ეს ძალიან მნიშვნელოვანია!). თუ ეს ძალიან აუცილებელია, წადით ჯგუფთან ერთად და მხოლოდ ისეთ გზაზე, სადაც დიდი მოძრაობაა.

8. თუ თქვენ საჭესთან ზიხართ:

ა) ყურადღება მიაქციეთ, რომ თქვენი მანქანის ავზში საწვავი არ უნდა იყოს ერთ მეოთხედზე ნაკლები;

ბ) ყოველთვის დაკეტეთ თქვენი მანქანა, როდესაც მას ტოვებთ;

გ) სანამ მანქანაში ჩაჯდებით, შეამოწმეთ უკანა დასაჯდომი და სივრცე წინა და უკანა დასაჯდომებს შორის;

დ) თუ თქვენი მანქანა მწყობრიდან გამოვიდა, ნუ მიიღებთ დახმარებას უცხო მამაკაცისგან ან მამაკაცების ჯგუფისგან. ამის მაგივრად, მანქანის კაპოტი ასწიეთ, ჩაჯექით მანქანაში და ჩაკეტილ მანქანაში დაელოდეთ პოლიციის მოსვლას.

9. ფრთხილად იყავით და უცნობ მამაკაცებს ნუ „გამოიჭერთ“ ბარებში, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ბევრი დალიეთ ან ნარკოტიკები მიიღეთ.

10. ლიფტში მარტო არ შეხვიდეთ უცხო მამაკაცთან ერთად. მაშინვე დატოვეთ ლიფტი ან დადექით საკონტროლო მართვის დაფასთან.

11. შემდეგ რაიმე გაუგებრობა რომ არ მოხდეს, პაემნის დროს, მამაკაცს წინასწარ აცნობეთ, რომ თქვენ არ ხართ მზად სექსუალური ურთიერთობებისთვის.

12. ძიძგბმა, სამსახურის დაწყებამდე, უნდა შეამოწმონ ოჯახის რეპუტაცია. მშობლებმაც ფრთხილად უნდა შეარჩიონ ძიძა.

13. თუ თქვენ თავს დაგესხნენ, ნუ იყვირებთ „მაუპატიურებენ“, იყვირეთ „ხანძარი!“

მამაკაცების გაუპატიურება

მამაკაცების გაუპატიურება (მხოლოდ მამაკაცების მიერ ჩადენილი) უფრო ფართოდაა გავრცელებული, ვიდრე ეს ოდესმე მიაჩნდათ – განსაკუთრებით დახურული ტიპის დაწესებულებებში, როგორიცაა ციხეები. მამაკაცთა ციხეებში ჩატარებული გამოკვლევების მიხედვით, დაპატიმრებული მამაკაცების 15 პროცენტი გაუპატიურებულია. ციხეში გაუპატიურება, შესაძლოა, გაგრძელდეს რამდენიმე წლის განმავლობაში და ხშირად არის დაშინების და მუდმივი კონტროლის ნაწილი. მაგრამ ციხის სამყაროში გაუპატიურებულმა

მსხვერპლმა უნდა გადაუხადოს სამაგიერო (Rideau and Wikberg, ციტირებულია M. Walker-თან, 1994, გვ. 13).

ოფიციალურად, ბრიტანეთის ციხეებში არ არსებობს გაუპატიურება. ბრისტოლში, 1991 წელს, შინაგან საქმეთა სამინისტროს წინააღმდეგ საქმე აღძრა ერთ-ერთმა პატიმარმა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ 1991 წელს ის გააუპატიურა მისი საკნის ამხანაგმა. მისი თქმით, როდესაც მან ამის შესახებ ციხის თანამშრომლებს აცნობა, მათ ამას ყურადღება არ მიაქციეს და არაფერი იღონეს. „გადარჩენილები,” ჯგუფი, რომელიც ეხმარება სექსუალური შეურაცხყოფის მსხვერპლ მამაკაცებს, ყოველ წელიწადს სამოციდან სამოცდაათამდე კაცს უწევს კონსულტაციას; ყოველწლიურად ორი ან სამი მათგანი იყო გაუპატიურებული ციხეში ყოფნის დროს. ორგანიზაციის წარმომადგენელი აცხადებდა, რომ მამაკაცების გაუპატიურება არის ისეთი დანაშაული, რომელიც ქვეყანაში ყველაზე ნაკლებად არის რეგისტრირებული.

მდიდარი და ძალაუფლების მქონე ადამიანების მიერ ჩადენილი დანაშაულები

თუმცა ციხის პატიმართა ძირითად მასას საზოგადოების ღარიბი წევრები შეადგენენ, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მთელი კრიმინალური საქმიანობა მხოლოდ მათი დანაშაულებრივი საქმეებით შემოიფარგლება. ბევრი მდიდარი და ძალაუფლების მქონე ადამიანი სხადის დანაშაულებს, რომელთა შედეგი შეიძლება ბევრად უფრო შორსმდევალი იყოს, ვიდრე ღარიბების მიერ ჩადენილი უმნიშვნელო კრიმინალური ქმედებებისა. ახლა ჩვენ განვიხილავთ ასეთი დანაშაულებების ზოგიერთ ფორმას.

„თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაული

ტერმინი „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაული პირველად ედვინ საზერლენდმა შემოიტანა (1949) და ის ეხება ისეთ დანაშაულს, რომელსაც საზოგადოების უფრო მდიდარი სექტორების წარმომადგენლები სჩადიან. ტერმინი მოიცავს კრიმინალური საქმიანობის ბევრ ტიპს, მათ შორის: გადასადებთან დაკავშირებულ თაღლითობებს, არალეგალურ სავაჭრო გარიგებებს, ფასიან ქაღალდებსა და მიწის საკუთრებასთან დაკავშირებულ მაქინაციებს, სიცოცხლისთვის საშიში პროდუქტების წარმოებას ან გაყიდვას, გარემოს დაბინძურებასა და, აგრეთვე, უბრალო ქურდობას. სხვა ტიპის დანაშაულებთან შედარებით, „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაულების რაოდენობა უფრო ძნელი გასაზომია. ასეთი სახის დანაშაულებათა უმეტესობა საერთოდ არ აისახება ოფიციალურ სტატისტიკაში. ჩვენ ერთმანეთისგან უნდა განვასხვაოთ „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაული და ძალაუფლების მქონე ადამიანთა მიერ ჩადენილი დანაშაულები. პირველი, ძირითადად, გულისხმობს ადამიანების მიერ საშუალო კლასის პოზიციისა და პროფესიული მდგომარეობის გამოყენებას არაკანონიერ საქმიანობაში ჩაბმის მიზნით. ძალაუფლების მქონე ადამიანების მიერ ჩადენილი დანაშაულები ისეთი სახის დანაშაულებია, სადაც სოციალური მდგომარეობით მოპოვებული ავტორიტეტი, კრიმინალური მიზნებით გამოიყენება, მაგალითად, როდესაც თანამდებობის პირი იღებს ქრთამს გარკვეული პოლიტიკისთვის ხელის შეწყობის გამო.

თუმცა, ხელისუფლების დამოკიდებულება ზემოთ აღნიშნული დანაშაულებების მიმართ ბევრად უფრო შემწეობს, ვიდრე ნაკლებად პრივილეგირებული ადამიანების მიერ ჩადენილი დანაშაულებისადმი. „თეთრსაყელოიანთა“ დანაშაულის საზღაური უზარმაზარია.

შეერთებულ შტატებში, ბრიტანეთთან შედარებით, ბევრად უფრო მეტი გამოკვლევა ჩატარდა ამგვარი დანაშაულების შესახებ. ამერიკაში გამოთვალეს, რომ ჩვეულებრივ დანაშაულთან შედარებით, „თეთრსაყელიანთა“ დანაშაულთან დაკავშირებული ფულის რაოდენობა (გადასახადების გაყალბება, ფასიან ქაღალდებთან დაკავშირებული თაღლითობები, წამლები და სამედიცინო მომსახურება, მოტყუება სახლის გადაკეთებისა და მანქანის რემონტის დროს) ორმოცჯერ მეტია იმ თანხაზე, რომელიც საკუთრების ხელყოფის მიზნით ჩადენილ დანაშაულებთან არის დაკავშირებული (ყაჩაღობები, ძარცვა, ქურდობა, ყალბი ფულის დამზადება და ავტომანქანების ქურდობა) (პრეზიდენტის მიერ ჩამოყალიბებული ორგანიზებული დანაშაულებრივი ქმედების შემსწავლელი კომისია, 1985). უფრო მეტიც, „თეთრსაყელიანთა“ დანაშაულის ზოგიერთი ფორმა ბევრად მეტ ადამიანზე ახდენს გავლენას, ვიდრე დაბალი კლასის წარმომადგენლების მიერ ჩადენილი დანაშაული. ფულის გამფლანგველმა, შესაძლოა, გაძარცვოს ათასობით – ან დღეს, კომპიუტერული გაყალბების გზით, მილიონობით – ადამიანი; გაფუჭებულმა საკვებმა პროდუქტებმა და არალეგალურად გაყიდულმა წამლებმა შეიძლება გავლენა იქონიოს ბევრი ადამიანის ჯანმრთელობაზე და ფატალური შედეგებიც კი გამოიწვიოს.

„თეთრსაყელიანთა“ დანაშაულის ძალადობრივი ასპექტები ნაკლებ შესამჩნევია, ვიდრე მკვლელობის ან ყაჩაღური თავდასხმის შედეგების, მაგრამ ისინი ისეთივე რეალურია და, ზოგ შემთხვევაში, მათი შედეგები, შესაძლოა, უფრო სერიოზულიც კი იყოს, მაგალითად, ახალი წამლების დამზადების დროს ინსტრუქციისა და წესების უგულვებელყოფამ, სამუშაო ადგილზე უსაფრთხოების წესების დარღვევამ ან გარემოს დაბინძურებამ, შესაძლოა, უამრავი ადამიანის ფიზიკური დასახიჩრება ან სიკვდილი გამოიწვიოს. სამუშაო ადგილზე სახიფათო შემთხვევით გამოწვეული სიკვდილიანობა, ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე მკვლელობები, თუმცა ძნელია სამსახურებრივი უბედური შემთხვევების სტატისტიკური მონაცემების მოპოვება. რა თქმა უნდა, ძნელია ვივარაუდოთ, რომ ასეთი სახის ყველა ან თუნდაც უმრავლესი სიკვდილის ან დასახიჩრების მიზეზი არის სამუშაოზე დამქირავებელთა მიერ უსაფრთხოების იმ ზომების უგულვებელყოფა, რომლებიც მათ, კანონის თანახმად, აუცილებლად უნდა დაიცვან. მიუხედავად ამისა, არსებობს გარკვეული საფუძველი, ვივარაუდოთ, რომ ბევრი სიკვდილი და დასახიჩრება იმის შედეგია, რომ სამუშაოზე დამქირავებლები ან მენეჯერები უგულვებელყოფენ კანონით დადგენილ უსაფრთხოების წესებს.

როგორც გამოთვალეს, აშშ-ში ყოველწლიურად სამუშაო ტრავმების 40 პროცენტი უკანონო, აკრძალული სამუშაო პირობების უშუალო შედეგია, 24 პროცენტი კი განპირობებულია კანონიერი, მაგრამ საფრთხის შემცველი პირობებით, და მხოლოდ მესამედი გამოწვეულია თავად მოსამსახურეების ან მუშების საშიში, სარისკო მოქმედებებით (Hagen 1988). არსებობს დოკუმენტებით დამტკიცებული ბევრი მაგალითი, როცა სამუშაოზე დამქირავებლები შეგნებულად ქმნიან საშიშ სამუშაო პირობებს და ხელს უწყობენ მათ შენარჩუნებას, მაშინაც კი, თუ ეს კანონსაწინააღმდეგოა. ზოგი ამტკიცებს, რომ ასეთი პირობების გამო გამოწვეულ სიკვდილს შეიძლება ვუწოდოთ *კორპორაციული მკვლელობები*, რადგან ისინი, სინამდვილეში, გულისხმობს ბიზნეს კორპორაციების მხრიდან სიცოცხლის არაკანონიერ (და თავიდან აცილებად) ხელყოფას.

მთავრობის დანაშაული

შეიძლება ვთქვათ, რომ მთავრობის ჩინოვნიკები ჩართულნი არიან დანაშაულში? თუ „დანაშაულს“ უფრო ფართო კონტექსტში განვსაზღვრავთ (ვიდრე ეს ზევით გავაკეთეთ), რომ

ავსნათ არამორალური ქმედება, რომელსაც მძიმე, დამღუპველი შედეგები მოაქვს, პასუხი სავსებით ნათელი იქნება. სახელმწიფოების ისტორიაში, ბევრი უმძიმესი დანაშაული ჩაუდენიათ, მათ შორის მთელი რიგი ხალხების განადგურება, ტოტალური მასობრივი დაბომბვა, ნაცისტების ჰოლოკოსტი და სტალინის საკონცენტრაციო ბანაკები. მაგრამ, მაშინაც კი, თუ დანაშაულის განსაზღვრებას შემოვფარგლავთ დადგენილი კანონების დარღვევით, აღმოჩნდება, რომ მთავრობების ქმედება ხშირად კრიმინალურია. ე.ი. ისინი უგულბებლყოფენ ან არღვევენ სწორედ იმ კანონებს, რომლებიც მათმა ხელისუფლებამ უნდა დაიცვას. მაგალითად, კოლონიური ბრიტანეთის ისტორიაში იყო შესაბამისი მაგალითები, როდესაც ფეხქვეშ თელავდნენ აფრიკის ხალხებისთვის მიცემულ სამართლებრივ გარანტიებს – პირობას, რომ დაიცავდნენ მათ მიწასა და ცხოვრების წესს.

პოლიცია, სახელმწიფო დაწესებულება, რომლებიც დანაშაულის წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით არიან შექმნილი, ზოგჯერ თავად მონაწილეობს კრიმინალურ საქმიანობაში. კრიმინალურ ქმედებებში ჩართვა არ ნიშნავს მხოლოდ ცალკეულ იზოლირებულ აქტებს, არამედ ეს არის პოლიციის საქმიანობისთვის დამახასიათებელი, ფართოდ გავრცელებული ნიშან-თვისება. პოლიციის თანამდებობის პირთა კრიმინალური საქმიანობა მოიცავს ეჭვიტანითა დაშინებას, ცემას ან მოკვლას, ქრთამების აღებას, კრიმინალური ქსელების შექმნის ხელშეწყობას, სამხილების გაყალბებას ან დამალვას, და ნივთიერი მტკიცებულებების მითვისებას, როდესაც ამოღებულია ფული, ნარკოტიკები ან სხვა მოპარული ნივთები.

ორგანიზებული დანაშაული

ორგანიზებული დანაშაული დაკავშირებულია საქმიანობის ისეთ ფორმებთან, რომლებსაც ჩვეულებრივი ბიზნესისთვის დამახასიათებელი ბევრი ნიშანი აქვს, მაგრამ მათი საქმიანობა არაკანონიერია. ამერიკაში, ორგანიზებული დანაშაული არის უზარმაზარი ბიზნესი, რომელიც კონკურენციას უწევს ეკონომიკური საქმიანობის ნებისმიერ დიდ, საყოველთაოდ აღიარებულ სექტორს, როგორცაა, მაგალითად, მანქანათმშენებლობის მრეწველობა. ეროვნული და ადგილობრივი კრიმინალური ორგანიზაციები არაღებულ საქონელსა და მომსახურებას სთავაზობენ უამრავ მომხმარებელს, ხოლო ზოგიერთი კრიმინალური ქსელი ტრანსნაციონალურია. ორგანიზებული დანაშაული, სხვა საქმიანობებთან ერთად, მოიცავს არაღებულ აზარტულ თამაშებს, პროსტიტუციას, მსხვილმასშტაბიან ქურდობასა და გამოძალვას (რეკეტს).

ცხადია, ძნელია ორგანიზებული დანაშაულის ბუნების შესახებ ზუსტი ინფორმაციის მოპოვება. განგსტერების ცხოვრების რომანტიკული აღწერის დროს ნაჩვენებია, რომ შეერთებულ შტატებში, ორგანიზებულ დანაშაულს, ჩვეულებრივ, ეროვნული მასშტაბის საიდუმლო საზოგადოება „მაფია“ აკონტროლებს. თავად მაფია, კოვბოების მსგავსად, გარკვეულწილად, არის ამერიკული ფოლკლორის ქმნილება. რა თქმა უნდა, სინამდვილეში, არ არსებობს სიცილიური წარმოშობის საიდუმლო ბანდიტური ჯგუფი, რომელიც საერთოეროვნული ორგანიზაციის მწვერვალზე ზის. მაგრამ, ჩანს, ფესვგადგმული, მყარი კრიმინალური ორგანიზაციები არსებობს ამერიკის თითქმის ყველა დიდ ქალაქში; ზოგ მათგანს ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირები აქვს.

შეერთებულ შტატებში, ორგანიზებული დანაშაული ბევრად უფროა დამკვიდრებული, საყოველთაოდ გავრცელებული და სიცოცხლისუნარიანი, ვიდრე სხვა ინდუსტრიულ

საზოგადოებებში, მაგალითად, საფრანგეთშიც არსებობს ორგანიზებული დანაშაული, მაგრამ მისი ზეგავლენა, ძირითადად, შემოიფარგლება ორი დიდი ქალაქით: პარიზითა და მარსელით. სამხრეთ იტალიაში, განგსტერების სტერეოტიპების რეგიონში, კრიმინალურ ქსელებს ძალიან დიდი ძალაუფლება აქვთ, მაგრამ ისინი, ძირითადად, დაკავშირებული არიან ოჯახური ორგანიზაციის ტრადიციულ მოდელებსა და თემის კონტროლთან ღარიბი სოფლის რეგიონებში. ალბათ, ორგანიზებული დანაშაული ასეთი მნიშვნელოვანი იმიტომ გახდა ამერიკულ საზოგადოებაში, რომ ადრე მას კავშირი ჰქონდა – და, ნაწილობრივ, ამის მაგალითზე შეიქმნა – მეცხრამეტე საუკუნის გვიანდელი პერიოდის ინდუსტრიული „ყაჩაღი ბარონების“ საქმიანობასთან. ადრეული პერიოდის ბევრმა მეწარმემ წარმატებას ემიგრანტთა შრომის ექსპლუატაციით მიაღწია. ისინი, ძირითადად, უგულბებელყოფდნენ კანონით დადგენილი სამუშაო პირობების წესებს და ხშირად მიმართავდნენ როგორც კორუფციას, ისე ძალადობას თავიანთი ინდუსტრიული იმპერიების შესაქმნელად. ორგანიზებული დანაშაული აყვავდა ღარიბ ეთნიკურ გეტოებში (სადაც ადამიანებმა არაფერი იცოდნენ თავიანთი სამართლებრივი და პოლიტიკური უფლებების შესახებ), სადაც გამოიყენებოდა კონკურენტების თავიდან მოშორებისა და კორუფციის ქსელების შექმნის მსგავსი მეთოდები.

უკანონო აზარტული თამაშები, დოლი, ლატარიები და სპორტული შეჯიბრებები წარმოადგენს იმ შემოსავლების უზარმაზარ წყაროს, რომლებსაც შეერთებულ შტატებში ორგანიზებული დანაშაულის საშუალებით იღებენ. შეერთებული შტატებისაგან განსხვავებით, დასავლეთის ბევრ ქვეყანაში არსებობს ლეგალური ტოტალიზატორები. გაერთიანებულ სამეფოში არის ლიცენზირებული საზოგადოებრივი „სანაძლეოს დადების დაწესებულებები.“ ისინი თავისუფალი არ არიან კრიმინალური ზეგავლენისგან, მაგრამ აზარტული თამაშები არ კონტროლდება არალეგალური ორგანიზაციების მიერ იმ მასშტაბით, როგორც ეს შეერთებულ შტატებშია.

თუმცა, გაერთიანებულ სამეფოში, ორგანიზებული დანაშაულის შესახებ ჩვენ მცირე სისტემატური ინფორმაცია გვაქვს, მაინც ცნობილია, რომ ლონდონსა და სხვა ზოგიერთ ქალაქში ფართო კრიმინალური ქსელები არსებობს და ზოგიერთ მათგანს საერთაშორისო კავშირები აქვს. კერძოდ, ლონდონი არის იმ კრიმინალური ოპერაციების ცენტრი, რომლებიც წარმოებს შეერთებულ შტატებსა და სხვა ქვეყნებში.

დღეს, წინა რამდენიმე წელთან შედარებით, ბრიტანეთში, ორგანიზებული დანაშაული უფრო კომპლექსურია. არ არსებობს არც ერთი ერთიანი ეროვნული ორგანიზაცია, რომელიც აკავშირებს სხვადასხვა კრიმინალურ ჯგუფს, თუმცა ასეთი დანაშაული უფრო რთული და გაწაფული გახდა, ვიდრე ეს ოდესმე იყო. მაგალითად, ზოგიერთი დიდი კრიმინალური ორგანიზაცია „ათეთრებს“ ფულს დიდი კლირინგული ბანკების საშუალებით, შემდეგ კი თავიანთ „სუფთა“ ფულს კანონიერ ბიზნესში დებს. პოლიციის აზრით, ყოველწლიურად კრიმინალური საქმიანობით მიღებული 2,5-დან 4,0-მდე მილიარდი ფუნტი სტერლინგი გადის გაერთიანებული სამეფოს ბანკების საშუალებით. რთული ორგანიზებული დანაშაულის გაწაფულობისა და რაოდენობის გაზრდის გამო შეშფოთებული პოლიცია იძულებული იყო, შეექმნა ბანდების სხვადასხვა ტერიტორიაზე საქმიანობის ოფიციალური ეროვნული რეესტრი. ქვეყნის სხვადასხვა კუთხიდან, პოლიციის ექვსი ქვედანაყოფი და საბაჟოს ოფიცრები გაერთიანდნენ, რომ შეეგროვებინათ ეჭმიტანილი კრიმინალური საქმიანობების დეტალები. ოფიციალური სია შეიცავს ძალიან მნიშვნელოვანი კრიმინალების 400-მდე გვარს.

ბრიტანულ ორგანიზებულ დანაშაულს ჰყავს თავისი „ოჯახები“, რომლებიც შექმნილია შეერთებული შტატების მაფიის ოჯახების მოდელის მიხედვით. ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი თანამედროვე კრიმინალური ოჯახი არის „არიფების“ ოჯახის სტოქჰოლიდან – სამხრეთ ლონდონიდან. არიფების ოჯახი მონაწილეობდა შეიარაღებულ ძარცვებსა და ნარკოტიკების

კონტრაბანდაში 1980-იან წლებში. ისინი, აგრეთვე, ფლობდნენ ლუდის ბარების, რესტორანებისა და კლუბების ქსელს, რომელიც, თითქმის უუჭველია, შეიძინეს თავიანთი კრიმინალური საქმეების საფუძველზე მიღებული შემოსავლებით. ბეკირ არიფი, 1980-იანი წლების ბოლოს, 5 წლით ჩასვეს ციხეში, მას შემდეგ, რაც ის დამნაშავედ სცნეს ყაჩაღობის გამო.

არიფების ოჯახის ბატონობა დამთავრდა 1990-იანი წლების დასაწყისში, რაც პოლიციელთა მიერ ჩატარებული მთელი რიგი წარმატებული ოპერაციების შედეგი იყო. 1990 წელს, პოლიციამ დაგეგმილი შეიარაღებული ძარცვის დროს გაანადგურა ერთ-ერთი ბანდა. ახლა ოჯახის უფროსი, დოგან არიფი ციხეში თოთხმეტწლიან სასჯელს იხდის, ნარკოტიკების კონტრაბანდის 8,5 მილიონიან გარიგებაში მონაწილეობის გამო (Bennetto 1995).

იაპონური იაკუზას ბანდებმა და იტალიელი და ამერიკელი მაფიების საქმოსნებმა ყველაფერი გააკეთეს ბრიტანეთში დასაფუძნებლად. ახალჩამოსულებს შორის არიან კრიმინალები ყოფილი საბჭოთა კავშირიდანაც. ორმა თანამედროვე კომენტატორმა ახალი რუსული მაფია შეაფასა, როგორც „მსოფლიოს ყველაზე დაუნდობელი კრიმინალური სინდიკატი“ (Elliot and Lin 1995). რუსული კრიმინალური ქსელები ღრმად არიან ჩართულები ფულის „გათეთრებაში“ და თავიანთი საქმიანობით დაკავშირებულები არიან რუსეთის არაკონტროლირებულ ბანკებთან. ზოგი ფიქრობს, რომ რუსული დაჯგუფებები, შესაძლოა, გახდეს მსოფლიოს უდიდესი კრიმინალური ქსელები. მათი საფუძველი არის „მაფიით-დაცხრილული“ რუსული სახელმწიფო, სადაც ახლა საზოგადოების ნაძირლების „პროტექცია“ ბევრი ბიზნესისთვის დადგენილი პრაქტიკაა. ყველაზე შემაშფოთებელი პერსპექტივა არის ის, რომ ახალი „მობსტერები“ („ხროვის წევრები“) საერთაშორისო მასშტაბით ეწევიან იმ ბირთვული მასალის კონტრაბანდას, რომელიც საბჭოთა ბირთვული არსენალიდან არის აღებული.

მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობა და პოლიცია მრავალრიცხოვან ოპერაციებს ატარებენ, ნარკოტიკებით ვაჭრობა არის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული საერთაშორისო კრიმინალური ინდუსტრია. 1980-იან წლებსა და 1990-იანი წლების დასაწყისში, იგი ყოველწლიურად 10 პროცენტით იზრდებოდა და ძალიან დიდი მოგება ჰქონდა. ჰეროინის ქსელები გაჭიმულია მთელ შორეულ აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით, სამხრეთ აზიაში და, აგრეთვე, ჩრდილოეთ აფრიკაში, შუა აღმოსავლეთსა და ლათინურ ამერიკაში. მიწოდების მარშრუტები პარიზსა და ამსტერდამზე გადის, იქიდან კი, ჩვეულებრივ, ნარკოტიკები ბრიტანეთში ხვდება.

კრიმინალური ქსელები: მთავარი ოპერატორები

ტრიალები

ვინ არიან ისინი: ჩინელი განგსტერები, წარმოშობით ჰონგ-კონგიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან. აქვთ ოთხი ძირითადი საზოგადოება: 14K, Wo Shing Wo, Wo On Lock, San Yee On.

სად არიან ისინი დაფუძნებულები: ლონდონი, აგრეთვე მანჩესტერი, ჰალი და გლასგო.

როგორ აკეთებენ ისინი ფულს: ნარკოტიკების გაყიდვა, პროსტიტუცია, თაღლითობა, პროტექცია, ფულის გამოძალვა, არალეგალური აზარტული თამაშები და იმიგრაცია. აგრეთვე გაყალბება, ვიდუო პირატობა, ფულის მოტეხვა.

ძალაუფლების რეიტინგი: აფართოებენ თავიანთ ინტერესებს გაერთიანებულ სამეფოში. იყენებენ ძალადობას და დაშინებას ჩინურ ერთობებში, რათა მოიპოვონ ძალაუფლება. ძალიან ძნელია, დაარწმუნო თვითმხილველები, მონაწილეობა მიიღონ სასამართლო პროცესებში, რადგან მათ სასტიკად უსწორდებიან და ემუქრებიან.

იარდები

ვინ არიან ისინი: ტერმინი ხშირად გამოიყენება კარიბის კუნძულებთან, კერძოდ, ჯამაიკასთან, დაკავშირებული ნარკოტიკების დილერების აღსანიშნავად. არ არსებობს იმის დადასტურება, რომ მათ მეთაურები ჰყავთ. ჩვეულებრივ, ძალადობრივი რეპუტაციისა და მკვლელობის გამოცდილების მქონე იარდნი, ბრიტანელი აფრო-კარიბელების მხარდაჭერას მოიპოვებს, ნარკოტიკების გასაღების მიზნით. ბევრი უბრალოდ იძენს იარდის ტიტულს, პატივისცემის მოპოვების მიზნით.

სად არიან ისინი დაფუძნებული: უმეტესად, სამხრეთ ლონდონი, კერძოდ, ბრიქსტონი, აგრეთვე მანცესტერი, ბრისტოლი, ბირმინგემი, ლეიჩესტერი, ნოტინგემი და ლიდსი.

როგორ აკეთებენ ისინი ფულს: თითქმის მთლიანად ნარკოტიკებით ვაჭრობით. ამჟამად, ჯამაიკელი ბანდები თითქმის სრულად აკონტროლებენ კოკაინით ვაჭრობას გაერთიანებულ სამეფოში. აგრეთვე იარაღის და რაკეტების ტრეფიკინგი.

ძალაუფლების რეიტინგი: იარდები გამორჩეულნი არიან მზადყოფნით, გამოიყენონ უკიდურესი ძალადობა და ცეცხლსასროლი იარაღი. ამასთან, ისინი სულ უფრო მეტად უსწორდებიან თვითმხილველებს. პოლიციას სჯერა, რომ კოკაინის ბაზრის ზრდასთან ერთად, სწორედ იარდები უბიძგებენ პოლიციას, რაც შეიძლება ფართოდ შეიარაღდეს მათ წინააღმდეგ.

ტრადიციული ოჯახური ბანდები

ვინ არიან ისინი: ხშირად, მუშათა კლასის კრიმინალური ჯგუფები, რომლებიც მოქმედებენ საგანგებო ზონებში, აკონტროლებენ რა ნარკოტიკების დისტრიბუციას. ოჯახები წარმოადგენენ ბანდების ბირთვს, რომელთაც ძლიერი რეგიონული იდენტობა ახასიათებთ.

სად არიან ისინი დაფუძნებული: ყველა დიდ ქალაქს ჰყავს საკუთარი ბანდები, თუმცა, ბოლო პერიოდში, მათ შორის კავშირი იზრდება, ნარკოტიკების გაერცელების მიზნით. მათი მთავარი ცენტრებია: ლონდონი, გლასგო, მანჩესტერი, ლივერპული, ნიუკასლი.

როგორ აკეთებენ ისინი ფულს: უმთავრესად, სჩადიან დანაშაულს, მცირე შეჭრით ფინანსურ სამყაროში და ნარკოტიკების ტრეფიკინგით, პაბებისა და კლუბების კონტროლის გზით. ტრადიციული დანაშაულიდან, როგორიცაა შეიარაღებული ძარცვა, ისინი გაყალბებასა და თაღლითობაზე გადავიდნენ; აგრეთვე ჩართულნი არიან გამოძალგასა და სატვირთო ავტომანქანების ქურდობაში.

ძალაუფლების რეიტინგი: მათ ძალადობრივ ბუნებაზე მიუთითებს უკანასკნელ ხანებში მომხდარი სისხლიანი შეტაკებები ნარკოტიკულ ბანდებს შორის გლასგოში, მანჩესტერსა და ლივერპულში. თუმცა, მათ არ ამოძრავებთ ამბიცია, განავრცონ მათი ძალაუფლება ერთი ქალაქის საზღვრებს მიღმა, მათ შორის მაინც არსებობს გარკვეული ქსელები.

ორგანიზებული დანაშაულის სხვა ჯგუფები

აღმოსავლეთ ევროპელები

უმთავრესად, ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან. ისინი იყენებენ ბრიტანულ საბანკო სისტემას ფულის მოსატეხად, თუმცა მათთვის არც იარაღით ვაჭრობაა უცხო.

ტერორისტები

მიუხედავად ცეცხლის შეწყვეტის შეთანხმებისა, როგორც რესპუბლიკელი, ისე ლოიალისტი ტერორისტული ჯგუფები ჩრდილოეთ ირლანდიაში კვლავაც ზრდიან მათ შემოსავლებს შეიარაღებული ძარცვის, გამოძალგის, კონტრაბანდის, არალეგალური აზარტული თამაშების, პირატული ვიდეოს და იარაღით ვაჭრობის გზით. ეს ჯგუფები აკონტროლებენ მრავალ პაბსა და კლუბს. ლოიალისტური ჯგუფების გარკვეული ნაწილი ჩართულია ნარკოტიკებით ვაჭრობაში, მაგრამ IRA უარს ამბობს ნარკოტიკებით ვაჭრობაზე.

მაფია

ბოლო ხუთი წლის მანძილზე გამოიკვეთა მაფიასთან დაკავშირებული აქტივობების ზრდა გაერთიანებულ სამეფოში, განსაკუთრებით, ლონდონში. ისინი, უმეტესად, თაღლითობით და ნარკოტიკების ტრეფიკინგით არიან დაკავებულნი, თუმცა აზარტულ თამაშებშიც არიან ჩაბმულნი.

ბაიკერები

ესენი არიან „ჯოჯოხეთის ანგელოზები,” რომელთაც 250 წევრისგან შემდგარი 12 ორგანიზაცია აქვთ გაერთიანებულ სამეფოში და მონაწილეობენ შეიარაღებულ თავდასხმებში, ნარკოტიკების ტრეფიკინგში, მანქანების ქურდობაში და გამოძალგაში. რამდენიმე ბანდამ დააფუძნა ლეგიტიმური ბიზნესი, „მიწისქვეშა” საბანკო სისტემით.

დასავლეთ აფრიკელები

უმეტესად ნიგერიელები, რომლებიც ჩაბმულნი არიან თაღლითობასა და გაყალბებაში, რათა მოიპოვონ სხვადასხვა სახის შეღავათები. ეს ძალიან მცირერიცხოვანი ჯგუფია და მოიცავს დაახლოებით 50 ადამიანს, ძირითადად ლონდონში.

კოლუმბიელი კარტელები

თითქმის მთლიანად დაკავებულნი ნარკოტიკების ტრეფიკინგითა და ფულის მოტეხვით.

თურქები და ქურთები

არსებობს სამხილი, რომ რამდენიმე კლანი ჩართულია ნარკოტიკების ტრეფიკინგში, ფულის გამოძალგასა და მანქანების ქურდობაში. პოლიტიკური ჯგუფები, როგორიცაა Dev Sol და PKK, ჩაბმულნი არიან ტერორისტულ კრიმინალურ აქტივობებში. ჰყავთ დაახლოებით 1000 წევრი.

ვიეტნამელები

არსებობს გარკვეული სამხილი, რომ ტრადუციული ბანდები ქირაობენ ვიეტნამელებს, ძალადობრივი დარტყმების და სარისკო საქმეების განსახორციელებლად.

აზიელები

პაკისტანურ და ბანგლადეშურ თემებში, რასისტული შეტევების საპასუხოდ, ხშირად იქმნება გარკვეული დაჯგუფებები. Home Office ხშირად იძლევა გაფრთხილებას, რომ დემოგრაფიული დროის ბომბი მზადაა ასაფეთქებლად, სრულწლოვანებას მიღწეული ახალგაზრდა აზიელი კრიმინალებით. მათი საყვარელი კრიმინალური აქტივობებია: ფულის გამოძალგა და პროტექცია, საკრედიტო ბარათებით თაღლითობა, ნარკოტიკები, იმიგრაცია, კონტრაბანდა და მანქანების ქურდობა, უმეტესად ბრედფორდში, ლონდონსა და ბოლტონში.

იაპონელი იაკუზები

იაპონური ორგანიზებული დანაშაულის „ძალადობის ჯგუფის“ წევრები. აქ უშუალო ჩართულობა ნაკლებია, მაგრამ არსებობს სამხილი, რომ ტეხასენ ფულს ბრიტანული საკუთრების შეძენის ხარჯზე.

წყარო: Jason Bennetto, 'Caution: you are about to enter gangland Britain,' *Independent*, 21 აგვისტო, 1995, გვ. 2-3 (შესავალი).

დანაშაული, დევიაცია და სოციალური წყობა

შეცდომა იქნებოდა, დანაშაული და დევიაცია მხოლოდ უარყოფითი ასპექტით განგვეხილა. ნებისმიერმა საზოგადოებამ, რომელიც აღიარებს, რომ ადამიანებს განსხვავებული ღირებულებები და ინტერესები აქვთ, იმ ინდივიდებისთვის ან ჯგუფებისთვის უნდა მონახოს სივრცე, ვისი საქმიანობაც არ შეესაბამება უმრავლესობის მიერ დაცულ ნორმებს. ადამიანებს, რომლებიც ახალ იდეებს ავითარებენ პოლიტიკაში, მეცნიერებაში, ხელოვნებაში ან სხვა სფეროებში, ხშირად, ეჭვის თვალით ან მტრულად უყურებენ ისინი, ვინც საყოველთაოდ აღიარებულ წესებს იცავს. ამერიკის რევოლუციის დროს ჩამოყალიბებული პოლიტიკური იდეალებს, მაგალითად, პიროვნების თავისუფლებასა და შესაძლებლობათა თანასწორობას, მაშინ ბევრი ადამიანი სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა. თუმცა, ახლა ისინი მთელ მსოფლიოშია მიღებული. გაბატონებული ნორმებიდან გადახვევა მოითხოვს სიმამაცესა და სიმტკიცეს, მაგრამ ხშირად ეს ძალიან მნიშვნელოვანია იმ ცვლილებების მხარდასაჭერად, რომლებიც მოგვიანებით ყველასთვის საინტერესო და მნიშვნელოვანი აღმოჩნდება.

არის „საშიში დევიაცია“ საზღაური, რომელიც საზოგადოებამ უნდა გადაიხადოს იმის გამო, რომ ის მნიშვნელოვან თავისუფლებას აძლევს ადამიანებს, ჩაებან არაკონფორმისტულ საქმიანობაში? მაგალითად, არის კრიმინალური ძალადობის მაღალი დონე ის საფასური, რომელსაც დაუჩინებო მოითხოვენ საზოგადოებაში მისი მოქალაქეების ინდივიდუალური თავისუფლების სანაცვლოდ? ზოგიერთები ასეც თვლიან. ისინი ამტკიცებენ, რომ ძალადობრივი დანაშაულები გარდაუვალია საზოგადოებაში, სადაც არ არსებობს მკაცრი კონფორმიზმი. თუ ამ თვალსაზრისს ყურადღებით განვიხილავთ, აღმოვაჩენთ, რომ ის არც ისე ლოგიკურია. ზოგიერთ საზოგადოებაში, რომელიც აღიარებს პიროვნული თავისუფლების ფართო სპექტრს და ტოლერანტულად არის განწყობილი დევიატური ქმედებებისადმი (როგორიცაა პოლანდია), მძიმე დანაშაულის დონე დაბალია. მეორე მხრივ, ქვეყნებმა, სადაც პიროვნული თავისუფლების დონე შეზღუდულია (ზოგიერთი ლათინო-ამერიკული საზოგადოების მსგავსად), შესაძლოა, აჩვენონ ძალადობის მაღალი დონე.

საზოგადოება, რომელიც მიმტევებელია დევიატური ქცევის მიმართ, არ უნდა დაუშვას სოციალური დაყოფა. ამის მიღწევა მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, თუ პიროვნული თავისუფლება შერწყმულია სოციალურ სამართლიანობასთან – სოციალურ წყობილებაში, სადაც უთანასწორობა არ არის ძალიან დიდი და რომელშიც მთელ მოსახლეობას აქვს შესაძლებლობა, სრულფასოვანი და სასიამოვნო ცხოვრებით იცხოვრონ. თუ თავისუფლება თანასწორობით არ არის დაბალანსებული და თუ ბევრ ადამიანს არა აქვს თვითრეალიზაციის შესაძლებლობა, დევიატური ქცევა, ალბათ, მიმართული იქნება სოციალურად დესტრუქციული მიზნებისკენ.

შეჯამება

1. დევიანტური ქცევა გულისხმობს ისეთ ქმედებებს, რომლებიც არღვევს საზოგადოებაში საყოველთაოდ მიღებულ ნორმებს. ის, რასაც განვიხილავთ, როგორც დევიანტურს, შეიძლება იცვლებოდეს დროისა და ადგილის მიხედვით. „ნორმალურ“ ქცევას ერთ სოციალურ გარემოში შეიძლება მეორეში „დევიანტურის“ იარლიყი მიაწებონ.

2. სანქციები, ფორმალური ან არაფორმალური, საზოგადოების მიერ სოციალური ნორმების დასაცავად გამოიყენება. კანონები არის ნორმები, რომლებსაც ხელისუფლება ადგენს და ცხოვრებაში ახორციელებს. დანაშაულები არის ქმედებები, რომლებსაც ეს კანონები კრძალავს.

3. ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური თეორიების მიხედვით, დანაშაული და დევიაციის სხვა ფორმები გენეტიკურად არის განსაზღვრული. მაგრამ ახლა მათ ეჭვქვეშ აყენებენ. სოციოლოგები ამტკიცებენ, რომო კონფორმიზმი და დევიაცია სხვადასხვა სოციალურ კონტექსტში განსხვავებულად განისაზღვრება. საზოგადოებაში სიმდიდრისა და ძალაუფლების განაწილების უთანასწორობა დიდ ზეგავლენას ახდენს იმაზე, თუ რა შესაძლებლობებია ხელმისაწვდომი ადამიანთა სხვადასხვა ჯგუფებისთვის და რა სახის საქმიანობა ითვლება კრიმინალურად. კრიმინალურ ქმედებებს თითქმის ისევე სწავლობენ, როგორც კანონდაქვემდებარებულ ქმედებებს და ისინი, ზოგადად, მიმართულია იმავე მოთხოვნილებებისა და ღირებულებებისადმი.

4. სტიგმატიზაციის თეორია (ის ვარაუდობს, რომ ვინმესთვის დევიანტის იარლიყის მიწებება აძლიერებს მის დევიანტურ ქცევას) არის მნიშვნელოვანი, რადგან ის იწვევს ვარაუდით, რომ თავისთავად არც ერთი ქმედება არ არის კრიმინალური (ან ნორმალური). მაგრამ სტიგმატიზაციის თეორია უნდა შევავსოთ კითხვით: რა მიზეზი დევს დევიანტური ქცევის საფუძველში?

5. ნებისმიერ საზოგადოებაში, ძნელია დანაშაულის გავრცელების მასშტაბის შეფასება, რადგან ყველა დანაშაული არ არის რეგისტრირებული. მაგრამ ზოგიერთ ქვეყანაში დანაშაულის დონე ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე სხვებში – დასავლეთის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, შეერთებულ შტატებში ადამიანის მკვლელობის უფრო მაღალია დონეა.

6. დასჯის ფორმები, ისევე როგორც „დანაშაული“, განსხვავდება სხვადასხვა პერიოდსა და განსხვავებულ კულტურებში. ციხეები წარმოიშვა ნაწილობრივ, დამნაშავეებისგან საზოგადოების დაცვის, ნაწილობრივ კი, მათი „გამოსწორების“ მიზნით. ამ მხრივ, ჩანს, ისინი, ძირითადად, არაეფექტურია. დღეს ბევრ ქვეყანაში გაუქმებულია სიკვდილით დასჯა.

7. როგორც ჩანს, ციხეები ვერ აკავეს დანაშაულს და გაურკვეველია, რამდენად უწყობენ ისინი ხელს პატიმრების რეაბილიტაციას, რომ შემდეგ გაბედულად შეხვდნენ გარე სამყაროს და ხელახლა არ ჩაერთონ დანაშაულებრივ საქმიანობაში. დღეს არსებობს ციხის ბევრი ალტერნატივა, მათ შორისაა პრობაცია, საზოგადოებრივი სამუშაოს უსასყიდლოდ შესრულება, ჯარიმები, მსხვერპლისთვის ზარალის ანაზღაურება და სხვა ზომები. ზოგიერთი მათგანი უკვე ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა ქვეყანაში.

8. ქალების მიერ ჩადენილი დანაშაულის დონე ბევრად უფრო დაბალია, ვიდრე მამაკაცების მიერ ჩადენილისა; ალბათ, ამის მიზეზი არის განსხვავება მამაკაცებისა და ქალების სოციალიზაციას შორის, აგრეთვე, მამაკაცების მონაწილეობა ოჯახის გარეთ არსებულ სფეროებში.

9. შეჯამებულია, გაუპატიურება ბევრად უფრო ფართოდ არის გავრცელებული, ვიდრე ამას ოფიციალური სტატისტიკა აჩვენებს. გარკვეული აზრით, ყველა ქალი გაუპატიურების მსხვერპლია, რადგან ისინი იძულებულნი არიან, მიიღონ სიფრთხილის წინასწარი ზომები თავის დასაცავად და იცხოვრონ გაუპატიურების შიშით.

10. „თეთრსაყელიანთა“ და ძალაუფლების მქონე ადამიანთა მიერ ჩადენილი დანაშაულები გულისხმობს ისეთ დანაშაულებს, რომლებსაც საზოგადოების უფრო მდიდარი ფენების წარმომადგენლები სჩადიან. ორგანიზებული დანაშაული გულისხმობს კრიმინალური საქმიანობის ინსტიტუციონალიზებულ ფორმებს, რომლებშიც ვლინდება საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისთვის დამახასიათებელი ბევრი ნიშან-თვისება, მაგრამ მათ საქმიანობას არაღებულური ხასიათი აქვს.

დამატებითი ლიტერატურა

1. Patricia Adler and Peter Adler (eds), *Constructions of Deviance: Social Power, Context, and Interaction* (Belmont, Calif.: Wadsworth, 1994). დევიატური ქცევის ანალიზი ინტერაქციული პერსპექტივის თვალსაზრისით.
2. Stanley Cohen and Laurie Taylor, *Escape Attempts* (London: Routledge, 1992). გამოკვლევის მეორე, შესწორებული გამოცემა. გამოკვლევა შეისწავლის სხვადასხვა გზას, რომელთა საშუალებით ინდივიდები ცდილობენ, თავი აარიდონ ყოველდღიური ცხოვრების ჩვეულებებსა და რუტინას.
3. Janet Foster, *Villains: Crime and Community in the Inner City* (London: Routledge, 1990). საინტერესო შეხედულება ცენტრალური ლონდონის რაიონში კრიმინალური სუბკულტურების ჩამოყალიბების შესახებ.
4. Stephen Hester and Peter E. Glin, *A Sociology of Crime* (London, Macmillan, 1992). ზოგადი კრიმინოლოგიის სასარგებლო სახელმძღვანელო.
5. M. Maguire et al (eds), *The Oxford Handbook of Criminology* (Oxford, Clarendon Press, 1994).
6. Stephen Pilling, *Rehabilitation and Community Care* (London: Routledge, 1991).
7. Robert Reiner, *The Politics of the Police* (London: Harvester, 1992). აღიარებული ნაშრომის ახალი გამოცემა. ტექსტი ეხება ბრიტანეთში პოლიციის ისტორიასა და სოციოლოგიას.
8. John Wells, *Crime and Unemployment* (London: Employment Policy Institute, 1995). სასარგებლო დისკუსია კრიმინალური ქცევის ფორმებზე უმუშევრობის ზეგავლენის შესახებ.
9. Ann Worrall, *Offending Women* (London: Routledge, 1990). გენდერისა და კანონის საინტერესო და მნიშვნელოვანი ანალიზი.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ბანდა
 გაუპატიურება
 დევიატური სუბკულტურა
 დიფერენცირებული ასოციაცია
 თეთრსაყელიანთა დანაშაული
 სტიგმატიზაციის თეორია
 კანონები
 მეორადი დევიატია

ორგანიზებული დანაშაული
 ოჯახური ძალადობა
 რეციდივიზმი
 სანქციები
 სექსუალური ხელყოფა
 ფსიქოპათი
 ძალაუფლების მქონეთა დანაშაული

თავი 9

ეთნიკურობა და რასა

ძირითადი ცნებები

ეთნიკურობა

- უმცირესობათა ჯგუფები
- რასა და ბიოლოგია

მიგრაციები და დისკრიმინაცია

- ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაციები
- სოციოლოგიური ინტერპრეტაციები

ეთნიკური ანტაგონიზმი: ისტორიული პერსპექტივა

რასიზმის აღზევება

ეთნიკური ურთიერთობები ისტორიულ პერსპექტივაში: მაგალითები

- ეთნიკური ურთიერთობები ბრაზილიაში
- სამხრეთ აფრიკის სოციალური განვითარება
- შავკანიანთა სამოქალაქო უფლებები შეერთებულ შტატებში
- ლათინოსები და აზიელები შეერთებულ შტატებში

ეთნიკური მრავალფეროვნება გაერთიანებულ სამეფოში

- ადრეული იმიგრაცია
- გვიანი განვითარება
- რასა, რასიზმი და უთანასწორობა
- ეთნიკურობა და პოლისი

ეთნიკური ურთიერთობები კონტინენტზე

ეთნიკურ ურთიერთობების სავარაუდო მომავალი განვითარება

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- ეთნიკურობა
- რასიზმი
- მიკერძოებული განწყობა
- დისკრიმინაცია

დღევანდელი მსოფლიოს მრავალ ნაწილში, ერთმანეთს სხვადასხვა კულტურული და რასობრივი ჯგუფი ებრძვის, რაც ზოგჯერ სავალალო შედეგს და სისხლისღვრასაც კი იწვევს. ასეთი სისხლიანი ომის შემთხვევები იყო ბოსნია ჰერცეგოვინაში (ყოფილი იუგოსლავია), ეთიოპიაში (აფრიკა), საქართველოსა (ყოფილი საბჭოთა კავშირის ნაწილი) და სხვა რეგიონებში.

ლტოლვილები და იმიგრანტები სამყაროს სხვადასხვა რეგიონში გადაადგილდებიან. ზოგი ცდილობს კონფლიქტს დააღწიოს თავი, ზოგი კი, უკეთესი ცხოვრების ძიებაში, სიღარიბეს გაურბის. ახალ ქვეყანაში ჩასულ იმიგრანტებს, ხშირად, იმ ადამიანთა ქედმაღლური განწყობა ხვდებათ, რომლებიც, თაობების წინათ, თავად იყვნენ იმიგრანტები.

ასეთი რამ შეერთებულ შტატებში ჩასულმა მრავალმა ადამიანმა გამოსცადა. აშშ, კულტურული თვალსაზრისით, მსოფლიოში ყველაზე მრავალფეროვანი საზოგადოებაა. მას შეიძლება ემიგრანტების საზოგადოება ვუწოდოთ: ძირძველი მოსახლეობა - ამერიკელი ინდიელები, მთლიანობაში, აშშ-ს მოსახლეობის 1 პროცენტსაც კი არ შეადგენენ. შეერთებული შტატების მსგავსად, მოსახლეობის სწრაფი კულტურული აღრევა ბრიტანეთსა და ევროპაშიც მიმდინარეობს. ჩრდილოეთ ამერიკაში ჩასული პირველი იმიგრანტები, რასაკვირველია, ევროპელები იყვნენ; ბოლო დრომდე, ისინი დომინანტური იყვნენ იმიგრაციაში, რომელმაც შეერთებული შტატებსა და კანადას დაუდო საფუძველი. დღეს, იმიგრაციის ახალი, ლეგალური თუ არალეგალური, ტალღა თავად დასავლეთ ევროპაშიც შეიმჩნევა. იმიგრანტები დასავლეთ ევროპაში აღმოსავლეთ ევროპიდან, აფრიკიდან, ახლო აღმოსავლეთიდან და აზიიდან ჩადიან. სარგებელთან და ახალ შესაძლებლობებთან ერთად, ევროპამ ის თანამდევნილები, კონფლიქტები და წინააღმდეგობებიც გაიარა, რაც, ემიგრაციის წყალობით, აშშ-მა გამოსცადა.

ევროპა ასეთი *ეთნიკურად ჰეტეროგენული* არასოდეს ყოფილა.

ეთნიკურობა

ეთნიკურობა ადამიანთა გარკვეული საზოგადოების იმ კულტურულ პრაქტიკასა და თვალსაზრისს წარმოადგენს, რომელიც მას სხვა ადამიანებისგან გამოარჩევს. ეთნიკური ჯგუფის წევრებს მიაჩნიათ, რომ ისინი საზოგადოების სხვა ჯგუფებისგან კულტურულად განსხვავდებიან და ამ სხვა ჯგუფებსაც მათ მიმართ ანალოგიური დამოკიდებულება აქვთ. ეთნიკური ჯგუფები ერთმანეთისგან სხვადასხვა ნიშნებით განსხვავდებიან, მაგრამ ყველაზე ხშირად, ამ მიზნით, ენას, ისტორიას, წარმომავლობას (რეალურს ან წარმოსახვითს), რელიგიას, ჩაცმასა და სამკაულებს მიმართავენ. ეთნიკურ განსხვავებათა საკითხი *სრულად არის შესწავლილი*. თითქოს აქ საეჭვო არაფერია, ვიდრე გავიხსენებთ, რომ ზოგიერთ ჯგუფს, ხშირად, როგორც “სამართავად გაჩენილს,” “უსარგებლოს,” “არაინტელექტუალურს” და ა.შ. მოიხსენიებენ. (დიდ ბრიტანეთში ეთნიკურ ჯგუფთა მრავალფეროვნებასთან დაკავშირებით იხ. ცხრილი 9.1.)

ამ თავში განვიხილავთ, თუ რატომ წარმოშობს, ასე ხშირად, სოციალურ კონფლიქტებს ეთნიკური მრავალფეროვნება. ამგვარ კონფლიქტებზე უდიდეს გავლენას რასის “იდეა” ახდენს. ჩვენ რასის ბუნებასა და წარმომადგენლობას განვიხილავთ. შემდეგ ყურადღებას რასობრივი და ეთნიკური მიკერძოებული განწყობის ფორმებზე გავამახვილებთ და გავაანალიზებთ, თუ რატომ ისახება ზოგიერთ ჯგუფში სიძულვილი სხვა ჯგუფის მიმართ. ამ თავის მომდევნო ქვეთავებში შევისწავლით ეთნიკურ ურთიერთობებს სხვადასხვა ეროვნულ კონტექსტში, განსაკუთრებით კი აშშ-ს, ბრიტანეთსა და ევროპას გამოვყოფთ.

ცხრილი 9.1. დიდი ბრიტანეთის მოსახლეობის ეთნიკურ ჯგუფთა შემადგენლობა (პროცენტებში) 1992 წელს

ეთნიკური ჯგუფი	დიდი ბრიტანეთი	ინგლისი და უელსი	ინგლისი	უელსი	შოტლანდია
თეთრკანიანი	94.5	94.1	93.8	98.5	98.7
ეთნიკური უმცირესობები	5.5	5.9	6.2	1.5	1.3
შავკანიანები	1.6	1.8	1.9	0.3	0.1
შავკანიანი კარიბიელები	0.9	1.0	1.1	0.1	0.0
შავკანიანი აფრიკელები	0.4	0.4	0.4	0.1	0.1
დანარჩენი შავკანიანები	0.3	0.4	0.4	0.1	0.1
სამხრეთ აზიელები	2.7	2.9	3.0	0.6	0.6
ინდოელები	1.5	1.7	1.8	0.2	0.2
პაკისტანელები	0.9	0.9	1.0	0.2	0.4
ბანგლადეშელები	0.3	0.3	0.3	0.1	0.0
ჩინელები და სხვები	1.2	1.2	1.3	0.6	0.5
ჩინელები	0.3	0.3	0.3	0.2	0.2
დანარჩენი აზიელები	0.4	0.4	0.4	0.1	0.1
სხვები	0.5	0.6	0.6	0.3	0.2
მთელი მოსახლეობა (000)	54 888.9	49 890.3	47 055.2	2 835.1	4 998.6

წყარო: დ. ოუენი, ეთნიკური უმცირესობები ბრიტანეთში, დასახლებათა ნიმუშები, 1992, გვ. 2, აღწერა ეყრდნობა Crown Copyright-ის მონაცემებს.

უმცირესობათა ჯგუფები

სოციოლოგიაში ფართოდ გამოიყენება ცნება უმცირესობათა ჯგუფები (ან ეთნიკური უმცირესობები), რაც რიცხობრივ დეფინიციაზე გაცილებით მეტს გულისხმობს. სტატისტიკური თვალსაზრისით, მრავალი უმცირესობა არსებობს, მაგ.: ექვს ფუტზე მეტი სიმაღლის და 250 ფუტზე დიდი წონის ადამიანები, მაგრამ სოციოლოგიური თვალსაზრისით, ეს ადამიანები უმცირესობებს არ ეკუთვნიან. სოციოლოგიაში უმცირესობათა ჯგუფის წევრები, მოსახლეობის უმრავლესობასთან შედარებით, წამგებიან პოზიციაში არიან და ჯგუფური სოლიდარობისა და ერთმანეთისადმი კუთვნილების შეგრძნებით გამოირჩევიან.

მიკერძოებული განწყობა და დისკრიმინაცია აძლიერებს ჯგუფის წევრებს შორის ერთგულებას და ხელს უწყობს საერთო ინტერესების განვითარებას.

უმცირესობათა ჯგუფის წევრები საკუთარ თავს, ხშირად, უმრავლესობისგან გამიჯნულ ადამიანებად ხედავენ. უმცირესობათა ჯგუფები, ჩვეულებრივ, ფართო საზოგადოებისგან ფიზიკურ და სოციალურ იზოლაციაში იმყოფებიან. ისინი თავს ქვეყნის გარკვეულ უბნებში, ქალაქებსა ან რეგიონებში იყრიან. უმრავლესობისა და უმცირესობის, ან უმცირესობათა ჯგუფებს შორის, იშვიათად არის შერეული ქორწინების შემთხვევები. კულტურული გამორჩეულობის შენარჩუნების მიზნით, უმცირესობათა ჯგუფის წარმომადგენლები, ხშირად, აქტიურად უწყობენ ხელს ენდოგამიას (ჯგუფის შიგნით ქორწინებას).

უმცირესობათა ბევრი ჯგუფი ეთნიკურად და ფიზიკურად გამოირჩევა დანარჩენი მოსახლეობისგან. მაგალითად, დიდ ბრიტანეთში ასეთ ჯგუფებს ვესტ ინდოელები და აზიელები, შეერთებულ შტატებში კი აფრო ამერიკელები, ჩინელები და სხვა ჯგუფები ეკუთვნიან. კანის ფერის მიხედვით განსხვავებას, ჩვეულებრივ, რასობრივ განსხვავებას ეძახიან. ეთნიკური გამორჩეულობა იშვიათად არის ნეიტრალური ხასიათის; ის, ჩვეულებრივ, ქონებრივ და ძალაუფლებრივ უთანასწორობასთან და ჯგუფებს შორის ანტაგონიზმთან ასოცირდება. ეთნიკურ ჯგუფებს შორის არსებული დაძაბულობა, ძირითადად, რასობრივ ნიადაგზე წარმოიშობა.

რასა და ბიოლოგია

არსებობს მცდარი შეხედულება, რომ ბიოლოგიური ნიშნით, ადამიანების სხვადასხვა რასებად დაყოფა უპირობოდაა შესაძლებელი. ეს არც არის გასაკვირი, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ მრავალ მეცნიერს ჰქონდა მსოფლიოში მცხოვრებ ადამიანთა რასობრივი კატეგორიზაციის მცდელობა. ზოგიერთმა მათგანმა ოთხი ან ხუთი ძირითადი რასა დაასახელა, ზოგმა კი - სამი ათეული. ეს კლასიფიკაციები მრავალ გამონაკლისს გულისხმობდა, ამიტომ არც ერთმა მათგანმა არ იმუშავა.

მაგალითად, ყველაზე გავრცელებული, ნეგროიდული ტიპი – ფერადი კანით, შავი, ძლიერ ხვეული თმითა და სხვა გარკვეული ფიზიკური თვისებებით გამორჩეულ ადამიანს გულისხმობს. თუმცა ავსტრალიის ძირძველ მოსახლეობას, აბორიგენებს, ფერადი კანი და ნაკლებად ხვეული, ზოგჯერ ქერა თმა აქვთ. ამგვარ გამონაკლისთა მაგალითები ნებისმიერ მარტივ კლასიფიკაციაში გვხვდება. არ არსებობს “რასა”, რომელიც მკვეთრად გამოხატული თვისებებით ხასიათდება, ადამიანები მთელი რიგი ფიზიკური მრავალფეროვნებით ხასიათდებიან. ჯგუფებისა და ადამიანების ფიზიკური განსხვავება შეჯვარების საფუძველზე წარმოიშობა, რასაც სხვადასხვა სოციალურ და კულტურულ ჯგუფებს შორის კონტაქტის დონე განსაზღვრავს. მოსახლეობის ჯგუფები შეიძლება კონტინუუმს შევადაროთ. თვალსაჩინო ფიზიკური მსგავსების მქონე მოსახლეობის შიგნით ისეთივე გენეტიკური მრავალგვარობაა, როგორიც განსხვავებულ ჯგუფებს შორის. ამის გამო, მრავალი ბიოლოგის, ანთროპოლოგისა და სოციოლოგის აზრით, რასის ცნება საერთოდ არ უნდა არსებობდეს.

აშკარაა, რომ ადამიანები ერთმანეთისგან ფიზიკურად განსხვავდებიან. ზოგჯერ განსხვავება ადამიანს მემკვიდრეობით გადაეცემა. მაგრამ პასუხი კითხვაზე, თუ

რატომ გახდა ესა თუ ის განსხვავება სოციალური დისკრიმინაციისა და მიკერძოებული განწყობის საგანი, ბიოლოგიის სფეროში არ უნდა ვეძიოთ. ამდენად, რასობრივი განსხვავებები უნდა გავიგოთ, როგორც *ფიზიკური ვარიაციები*, რომლებიც *ერთობის ან საზოგადოების წევრების მიერ სოციალურად მნიშვნელადად მიიჩნევა*. მაგალითად, კანის ფერი, ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვნად მიიჩნევა, თმის ფერი კი არა. რასიზმი არის სოციალურად მნიშვნელად ფიზიკურ სხვაობათა საფუძველზე წარმოქმნილი მიკერძოებული განწყობა. რასისტი არის პიროვნება, რომელსაც მიაჩნია, რომ, რასობრივ განსხვავებათა გამო, ზოგიერთ ინდივიდს, სხვა ინდივიდთან შედარებით, უპირატესობა გააჩნია.

მიკერძოებული განწყობა და დისკრიმინაცია

რასა თანამედროვე ცნებაა, მაგრამ ადამიანის არსებობის ისტორიაში ყოველთვის ფართოდ იყო გავრცელებული მიკერძოებული განწყობა და დისკრიმინაცია. ეს ორი მოვლენა ერთმანეთისგან მკვეთრად უნდა გავმიჯნოთ. **მიკერძოებული განწყობა** იმ *შეხედულებებსა* თუ *განწყობებს* აერთიანებს, რომლებიც ერთი ჯგუფის წევრებს მეორე ჯგუფის წევრების მიმართ გააჩნიათ. მიკერძოებული ადამიანის წინასწარ ჩამოყალიბებული შეხედულებები, ხშირად, ყურმოკრულ ინფორმაციას უფრო ეფუძნება, ვიდრე უშუალო ფაქტებს. ეს ინფორმაცია რთულად ექვემდებარება ცვლილებას ახალი ინფორმაციის მიღების შემთხვევაშიც. ადამიანი შეიძლება წინასწარ უკვე დადებითად, ან პირიქით, უარყოფითად, იყოს განწყობილი მის მიერ იდენტიფიცირებული ჯგუფის მიმართ. მას, ვისაც გარკვეული ჯგუფის მიმართ მიკერძოებული აზრი უკვე გააჩნია, სამართლიანი აზრის მოსმენა არ სურს.

დისკრიმინაცია მეორე ჯგუფის მიმართ განხორციელებულ *კონკრეტულ ქცევას* გულისხმობს. ის შეიძლება გამოვლინდეს იმ აქტივობებში, რომელიც ერთი ჯგუფის წევრებს ართმევს იმ შესაძლებლობებს, რაც სხვებისთვის ხელმისაწვდომია. მაგალითად, როცა თეთრკანიანისთვის ხელმისაწვდომი სამუშაოდან შავკანიან ადამიანს უარით ისტუმრებენ. მიუხედავად იმისა, რომ დისკრიმინაციის საფუძველს, ხშირ შემთხვევაში, მიკერძოებული განწყობა წარმოადგენს, ეს ორი მოვლენა დამოუკიდებლადაც გვხვდება. ადამიანი შეიძლება მიკერძოებულად იყოს განწყობილი, მაგრამ ეს საქმით არ გამოავლინოს. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ დისკრიმინაცია აუცილებლობით არ მომდინარეობს უშუალოდ მიკერძოებული განწყობიდან. მაგალითად, თეთრკანიანმა შეიძლება შავკანიანი ადამიანებით დასახლებულ უბანში სახლის ყიდვაზე უარი შავკანიანთა მიმართ მტრული განწყობის გამო კი არ განაცხადოს, არამედ მომავალში სახლის ღირებულების მოსალოდნელი კლებით იყოს შეშფოთებული. მიკერძოებული განწყობა ამ შემთხვევაშიც ახდენს გავლენას დისკრიმინაციაზე, მაგრამ ეს არაპირდაპირი გზით ხდება.

ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაციები

ფსიქოლოგიური თეორიები მიკერძოებული განწყობის ბუნებასა და იმის გაგებაში გვეხმარება, თუ რატომ ანიჭებენ ადამიანები ესოდენ დიდ მნიშვნელობას ეთნიკურ განსხვავებას. აღსანიშნავია ფსიქოლოგიური მიდგომის ორი ტიპი. პირველი, მიკერძოებული განწყობის ანალიზის მიზნით, სტერეოტიპული აზროვნების ცნებას იყენებს. მეორე მიდგომის მიხედვით, არსებობს პიროვნების გარკვეული ტიპი, რომელიც უმცირესობათა ჯგუფების მიმართ მიკერძოებული განწყობით გამოირჩევა.

სტერეოტიპები და განტევების ვაცები

მიკერძოებული განწყობა, ძირითადად, **სტერეოტიპული აზროვნების** შედეგად ყალიბდება, ანუ დადგენილი და მოუქნელი კატეგორიებით აზროვნების შედეგად. სტერეოტიპთა მინიჭება, ხშირად, მჭიდროდ უკავშირდება **ჩანაცვლების** ფსიქოლოგიურ მექანიზმს, რომლის დროსაც მტრული განწყობა და სიბრაზე ისეთ ობიექტთა მიმართ ვლინდება, რომლებსაც ამგვარი განწყობის რეალურ მიზეზთან საერთო არაფერი აქვთ. ანტაგონიზმის გამოხატვის მიზნით, ადამიანები “განტევების ვაცს” ეძებენ, ანუ ადამიანს, რომელიც შეუძლიათ უსაფუძვლოდ დაადანაშაულონ. ტერმინი “განტევების ვაცი” პირველად ძველმა იუდეველებმა გამოიყენეს. ისინი საკუთარ ცოდვებს ყოველ წელს, რიტუალურად, ვაცს მიაწერდნენ და შემდეგ მას ველურ ბუნებაში უშვებდნენ. განტევების ვაცს, ხშირ შემთხვევაში, მაშინ ეძებენ, როდესაც ორი ჩაგრული ეთნიკური ჯგუფი ერთმანეთს ეკონომიკური უპირატესობის მოპოვებაში ეჯიბრება. მაგალითად, ადამიანები, რომლებიც შავკანიანებზე ახორციელებენ რასობრივ თავდასხმებს, ხშირად, თავადაც ანალოგიურ ეკონომიკურ მდგომარეობაში იმყოფებიან. შავკანიანების მიმართ მათ მიერ გამოხატული აგრესიის რეალურ მიზეზს სულ სხვა საფუძველი აქვს.

განტევების ვაცად, ჩვეულებრივ, განსხვავებული და შედარებით უძლური ჯგუფი გვევლინება, რადგან ამგვარი ჯგუფი ადვილად იქცევა სამიზნედ. დასავლეთის ისტორიაში ასეთი არასახარბიელო როლი, სხვადასხვა დროს, პროტესტანტებს, კათოლიკებს, ებრაელებს, იტალიელებს, შავკანიან აფრიკელებსა და სხვებს ერგოთ.

განტევების ვაცის ძიება, ხშირ შემთხვევაში, **პროექციას**, ადამიანის სურვილებისა და თვისებების სხვა ადამიანებისთვის არაცნობიერ მიკუთვნებას, უკავშირდება. ეს მოვლენა შეიძლება სექსუალობასაც გულისხმობდეს. კვლევის შედეგად მუდმივად ვლინდება, რომ, როდესაც დომინანტური ჯგუფის წევრების მიერ უმცირესობებზე სექსუალური ძალადობა ხორციელდება, დომინანტური ჯგუფი სექსუალური ძალადობის გამოვლენის ნიშნებს თავად უმცირესობათა ჯგუფში ხედავს. მაგალითად, ძველად, სამხრეთ ამერიკაში, თეთრკანიან მამაკაცთა უცნაური შეხედულება აფრო-ამერიკელი მამაკაცების აქტიური ბუნების შესახებ, თავად თეთრკანიან მამაკაცთა ფრუსტრაციის საფუძველზე წარმოიშვა, რადგან თეთრკანიან ქალთან სექსუალური კავშირი, ქალთან ურთიერთობის ფორმალური წესების გამო, იზღუდებოდა. ამის მსგავსად, სამხრეთ აფრიკაში, თეთრკანიანთა შორის გავრცელებული იყო მოსაზრება შავკანიანი მამაკაცების გამორჩეული სექსუალური პოტენციისა და შავკანიანი ქალების ვნებიანობის შესახებ. შავკანიანი მამაკაცები, სექსუალური თვალსაზრისით, თეთრკანიანი ქალებისთვის ძლიერ სახიფათოდ მიიჩნეოდა, მაშინ როდესაც, რეალურად, შავკანიან ქალთან სექსუალური კონტაქტი ყოველთვის თეთრკანიანი მამაკაცის ინიციატივით ხდებოდა.

ავტორიტარული პიროვნება

ადრეული სოციალიზაციის შედეგად, ზოგიერთი ტიპის ადამიანი, განსაკუთრებით არის მიდრეკილი სტერეოტიპული აზროვნებისა და პროექციისადმი. 1940-იან წლებში თეოდორ ადორნომ და მისმა მიმდევრებმა ცნობილი კვლევა ჩაატარეს.

ამ კლევამ მათ დაახასიათეს ადამიანის ტიპი, რომელსაც ავტორიტარული პიროვნება უწოდეს (Adorno et. al 1950). მიკერძოებული განწყობის დონეთა შეფასების გაზომვის მიზნით, მკვლევარებმა რამდენიმე სკალა შეიმუშავეს. მაგალითად, ერთ სკალაზე ადამიანებს ეკითხებიან, ეთანხმებიან თუ არა ისინი მიკერძოდ გამოხატულ ანტი-სემიტურ შეხედულებებს. მან, ვინც ებრაელთა მიმართ მიკერძოებული განწყობა გამოხატა, სხვა უმცირესობათა მიმართაც ასეთივე უარყოფითი დამოკიდებულება გამოავლინა. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ავტორიტარული თვისებების მქონე ადამიანები უცვლელი კონფორმისტები არიან, რომლებიც ზემდგომ ადამიანებთან ურთიერთობისას თავმდაბლობით, ქვემდგომებთან ურთიერთობისას კი - ქედმაღლობით გამოირჩევიან. ასეთი ადამიანები ასევე უადრესად არატოლერანტულები არიან რელიგიურ დ სექსუალურ საკითხებში.

მკვლევართა აზრით, ავტორიტარული პიროვნება აღზრდის შედეგად ყალიბდება, როდესაც მშობლები შვილის მიმართ სიყვარულის უშუალოდ გამოხატვას ვერ ახერხებენ, არიან გულგრილნი და მკაცრ დისციპლინას მოითხოვენ. ზრდასრულ ასაკში ასეთ ინდივიდებს შფოთვა ახასიათებთ, რომელსაც მხოლოდ დადგენილი, უცვლელი ხედვის გაზიარებით აკონტროლებენ. მათ უჭირთ ორაზროვან სიტუაციებთან გამკლავება, თავს არიდებენ არასტაბილურობას და სტერეოტიპულ აზროვნებას ირჩევენ.

ადორნოს კვლევამ კრიტიკა დაიმსახურა. ზოგიერთებმა ეჭვქვეშ დააყენეს იმ სკალების ღირებულება, რომლებსაც მეცნიერები გაზომვის მიზნით იყენებდნენ. ზოგმა განაცხადა, რომ ავტორიტარიზმი პიროვნული თვისება არ არის და ის მხოლოდ ფართო საზოგადოების შიგნით არსებულ კონკრეტულ სუბკულტურათა ღირებულებებსა და ნორმებს ასახავს. მათი აზრით, კვლევა უფო ღირებულად ჩაითვლებოდა, თუკი მისი მიზანი, კონკრეტული ტიპის პიროვნების გამოვლენის ნაცვლად, ზოგადად აზროვნების ავტორიტარულ მახასიათებლთა გაგება იქნებოდა. თუმცა მიკერძოებული განწყობის კვლევის მიზნით წარმოებულ ამ და სხვა კვლევათა შედეგებს ბევრი რამ აერთიანებს. მაგალითად, იუჯინ ჰართლიმ ოცდათხუთმეტი ეთნიკური უმცირესობის მიმართ არსებული განწყობა შეისწავლა. ამ კვლევითაც დადგინდა, რომ მან, ვინც ერთი ეთნიკური ჯგუფის მიმართ მიკერძოებული განწყობა გამოავლინა, სხვა ჯგუფთა მიმართაც უარყოფითი განწყობა გამოხატა. ებრაელებისა და აფრო-ამერიკელების მიმართ ისეთივე ნეგატიური დამოკიდებულება გამოვლინდა, როგორიც ვალონიანების, პირენიანების და დარინიანების მიმართ. (Hartley, 1946). ეს უკანასკნელი სამი ჯგუფი, რეალურად, არ არსებობს; ჰართლიმ ეს ჯგუფები იმ მიზნით დაასახელა, რომ გაერკვია, ექნებოდათ თუ არა ადამიანებს მიკერძოებული განწყობა იმ ჯგუფთა მიმართ, რომელთა შესახებ არასოდეს არაფერი სმენიათ.

სოციოლოგიური ინტერპრეტაციები

სტერეოტიპული აზროვნების, ჩანაცვლებისა და პროექციის ფსიქოლოგიური მექანიზმები ყველა საზოგადოების წევრებს შორის გვხვდება და იმის გაგებაში გვეხმარება, თუ რატომ არის ეთნიკური ანტაგონიზმი სხვადასხვა კულტურისთვის დამახასიათებელი საერთო ელემენტი. თუმცა ეს მექანიზმები დისკრიმინაციასთან დაკავშირებული სოციალური პროცესების შესახებ ბევრს არაფერს გვეუბნება. ამ პროცესების შესწავლის მიზნით, სამი სოციოლოგიური იდეა უნდა მოვიშველოთ.

ეთნოცენტრიზმი, ჩაკეტილი ჯგუფი და რესურსების განთავსება

ეთნიკურ კონფლიქტებთან დაკავშირებული სოციოლოგიური ცნებები, ზოგადად, ეთნოცენტრიზმი, ჩაკეტილი ეთნიკური ჯგუფი და რესურსების განთავსებაა. ეთნოცენტრიზმის ცნების შესახებ, რაც ჯგუფის გარეთ მყოფი ადამიანის მიერ, მისი კულტურული თვალთახევდით, სხვა ადამიანთა კულტურის შეფასების ტენდენციასა და ამასთან დაკავშირებულ ეჭვს ნიშნავს, წინა თავებშიც (თავი 2) ვისაუბრეთ. რეალურად, ყველა კულტურა, მეტნაკლებად, ეთნოცენტრულია და აშკარად ჩანს, თუ როგორ ხდება ეთნოცენტრიზმის სტერეოტიპულ აზროვნებასთან კომბინირება. ჯგუფის გარეთ მყოფ ადამიანებს უცხოებად, ბარბაროსებად ან, მორალური თუ გონებრივი თვალსაზრისით, ჩამორჩენილ პიროვნებებად მიიჩნევენ. ამგვარი იყო უმრავლეს ცივილიზაციათა მცირე კულტურების მიმართ დამოკიდებულება და ეს განწყობა, ისტორიულად, უამრავი ეთნიკური შეჯახების მიზეზად იქცა.

ეთნოცენტრიზმი და ჯგუფის ჩაკეტილობა, ხშირ შემთხვევაში, თანმდევი მოვლენებია. “ჩაკეტილობის” პროცესში, ჯგუფები, სხვა ჯგუფებისგან გამიჯვნის მიზნით, საზღვრებს აწესებენ. ეს საზღვრები ისეთი საშუალებით ფორმირდება, რომლებიც ჯგუფის გამორჩეულობას უსვამს ხაზს და ერთ ეთნიკური ჯგუფს მეორე ჯგუფისგან გამიჯნავს. ამ საშუალებებში ჯგუფებს შორის ქორწინების შეზღუდვა, სოციალური კონტაქტებისა და ეკონომიკური ურთიერთობების, მაგალითად, ვაჭრობის აკრძალვა და ჯგუფის ფიზიკური ნიშნით გამოყოფა (ვთქვათ, ეთნიკური გეტი) იგულისხმება. შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ აფრო-ამერიკელებს სამივე გამოუცდიათ: ზოგიერთი შტატი შერეულ ქორწინებას კრძალავს, სამხრეთში ეკონომიკური და სოციალური სეგრეგაცია დაკანონდა და ბევრ დიდ ქალაქში ჯერ კიდევ არსებობს შავკანიანთა სეგრეგირებული გეტოები.

ჩაკეტილობისკენ ზოგჯერ თანაბარი ძალაუფლების მქონე ჯგუფებიც ისწრაფვიან: ჯგუფის წევრები ერთმანეთს ემიჯნებიან, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის დომინანტური; თუმცა, უფრო ხშირად, ერთი ეთნიკური ჯგუფი, მეორე ჯგუფთან შედარებით, მეტ ძალაუფლებას ფლობს. ასეთ შემთხვევაში, ჯგუფის ჩაკეტილობასთან ერთად, რესურსების განთავსებაც ხდება და ქონება და მატერიალური დოვლათი არათანაბრად ნაწილდება.

ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ყველაზე მძაფრი კონფლიქტები ჯგუფის ჩაკეტილობის გამო ხდება, რადგან ჯგუფის ჩაკეტილობა ქონებრივი, ძალაუფლებრივი და სოციალური მდგომარეობის უთანასწორობაზე მიაჩნდება. ეთნიკური ჯგუფის ჩაკეტილობის ცნება იმ დრამატულ და ფარულ განსხვავებათა გაგებაში გვეხმარება, რომლებიც ადამიანთა თემების ერთმანეთისგან გამიჯვნას უწყობს ხელს. ჩვენ მხოლოდ ის კი არ გვაინტერესებს, თუ რატომ კლავენ, ლინჩის წესით ასამართლებენ, ცემენ და აწამებენ ზოგიერთი ჯგუფის წევრებს, არამედ ისიც, თუ რატომ ვერ იწყებენ ისინი კარგ სამსახურს, ვერ იღებენ სათანადო განათლებას და არ ცხოვრობენ მათთვის სასურველ ადგილას. სიმდიდრე, ძალაუფლება და სოციალური სტატუსი დეფიციტური რესურსებია – ზოგიერთ ჯგუფს, სხვასთან შედარებით, მეტი ამგვარი რესურსი გააჩნია. გამორჩეული პოზიციის შესანარჩუნებლად, პრივილეგირებული ჯგუფი ზოგჯერ სხვა ჯგუფის მიმართ ექსტრემალური ძალადობის აქტს ახორციელებს. შესაბამისად, საკუთარი სიტუაციის გაუმჯობესების მიზნით, ძალადობას შეიძლება ნაკლებად პრივილეგირებულმა ჯგუფმაც მიმართოს.

ეთნიკური ანტაგონიზმი: ისტორიული პერსპექტივა

მიმდინარე პერიოდში, ეთნიკური ურთიერთობებისა და ეთნიკური ანტაგონიზმის სრულყოფილი ანალიზი ამ მოვლენის ისტორიულ პერსპექტივაში განხილვას მოითხოვს. თუ სამყაროს დანარჩენ ნაწილზე დასავლეთის კოლონიალიზმის გავრცელების მნიშვნელობას არ გავითვალისწინებთ, დღევანდელი განაწილების გაგება შეუძლებელი გახდება.

მეთხოუმეტე საუკუნეში, ევროპელებმა, ტერიტორიის შესწავლისა და ვაჭრობის მოტივით, მანამდე უცნობი და შეუსწავლელი ზღვებისა და მიწების დალაშქვრა და, ამასთან ერთად, ადგილობრივი მოსახლეობის დაპყრობა და შევიწროება დაიწყეს. ახალ ტერიტორიებზე დასახლების მიზნით, ევროპიდან მილიონობით ადამიანი ჩამოვიდა. აფრიკიდან ამერიკაში, მონობით ვაჭრობის ფორმით, დიდი მოძრაობა დაიწყო (იხ. ნახ. 9.1). ქვემოთ, გასული 350 წლის განმავლობაში, მოსახლეობის გადაადგილების მაგალითებს წარმოგიდგენთ:

- *ევროპიდან ჩრდილო ამერიკაში.* მეჩვიდმეტე საუკუნიდან დღემდე, ევროპიდან ამჟამინდელ შეერთებულ შტატებსა და კანადაში 45 მილიონი ადამიანი ემიგრირდა. ჩრდილოეთ ამერიკაში ამჟამად მცხოვრებ ადამიანთაგან 150 მილიონი აქ ამ მიგრაციის შედეგად დასახლდა.
- *ევროპიდან ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაში.* ევროპიდან, ძირითადად, ესპანეთიდან, პორტუგალიიდან და იტალიიდან, ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაში 20 მილიონი ადამიანის მიგრაცია მოხდა. დღევანდელ დღეს ამ ტერიტორიებზე მცხოვრები 50 მილიონი ადამიანი ევროპული წარმომავლობისაა.
- *ევროპიდან აფრიკასა და ავსტრალიაში.* ამ კონტინენტზე მცხოვრები დაახლოებით 17 მილიონი ადამიანი ევროპული წარმომავლობისაა. აფრიკაში მცხოვრებ ემიგრანტთა უმრავლესობა სამხრეთ აფრიკაში ემიგრირდა, რომელიც, ძირითადად, ბრიტანელებისა და ჰოლანდიელების კოლონია იყო.
- *აფრიკიდან ამერიკაში.* მეთექვსმეტე საუკუნეში, დაახლოებით 15 მილიონი შავკანიანი, საკუთარი სურვილის წინააღმდეგ, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის კონტინენტებზე გადაიყვანეს. მეთექვსმეტე საუკუნეში თითქმის 1 მილიონი ჩაიყვანეს, მეჩვიდმეტე საუკუნეში - 1.3 მილიონი, მეოთხრამეტე საუკუნეში - 6 მილიონი, მეცხრამეტე საუკუნეში კი - 2 მილიონი. შავკანიანი აფრიკელები ამერიკის ქვეყნებში ბორკილებით ჩაყავდათ, რათა მათ შემდეგ მონებად ემუშავათ; ამის გამო უმოწყალოდ დაინგრა ოჯახები და დაიშალა მთლიანი თემები.

მოსახლეობის ამგვარმა დინებამ შეერთებული შტატების, კანადის, ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის, სამხრეთ აფრიკის, ავსტრალიისა და ახალი ზელანდიის დღევანდელ ეთნიკურ სტრუქტურას ჩაუყარა საფუძველი. ზემოთ ხსენებული ყველა საზოგადოების ძირძველი მოსახლეობა ევროპული მართვის წესს დაექვემდებარა, ჩრდილოეთ ამერიკასა და ავსტრალიაში კი მცირერიცხოვან ეთნიკურ უმცირესობებად ჩამოყალიბდა. ევროპელთა განსხვავებული წარმომავლობის გამო, ახალ სამშობლოში მრავალი ეთნიკური დანაყოფი დაფუძნდა. კოლონიალიზმის განვითარების ხანაში, მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, ევროპელები ძირძველ მოსახლეობას ბევრ სხვა რეგიონში - ინდოეთში, ბირმაში, მალაიასა და შუა აღმოსავლეთში მართავდნენ.

ევროპული ექსპანსიის პერიოდში, კოლონიზატორები ეთნოცენტრული განწყობით გამოირჩეოდნენ და საკუთარ მისიას სამყაროს დანარჩენ ნაწილში ცივილიზაციის შეტანასთან აიგივებდნენ. ძირძველი მოსახლეობის წარმომავლობასთან შედარებით, საკუთარ წარმომავლობას უპირატესობას უფრო ლიბერალურად განწყობილი ევროპელებიც კი ანიჭებდნენ. ის ფაქტი, რომ ამ ადამიანთა უმრავლესობა კოლონიზატორთა შეხედულებას იზიარებდა, მსდველობაში მისაღები არ არის, რადგან ევროპელები ძალაუფლებას ფლობდნენ და, აქედან გამომდინარე, მათ თვალსაზრისს ყველა ითვალისწინებდა. კოლონიალიზმის ადრეული პერიოდი რასიზმის აღზევებას დაემთხვა და მას შემდეგ რასობრივ გამიჯვნასა და კონფლიქტებს, ზოგადად ეთნიკურ კონფლიქტებში, წამყვანი ადგილი უჭირავს. ევროპულ განწყობებში, ცენტრალური პოზიცია იმ რასისტულმა თვალსაზრისმა დაიკავა, რომლის მიხედვით, ადამიანები თეთრკანიანებად და შავკანიანებად იყოფიან.

ნახ. 9.1

1601-1700 ძველი სამყარო 0.001 მ.

ესპანური ამერიკა 0.3 მ.

ბრიტანეთის დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 0.3 მ.

საფრანგეთის დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 0.2 მ.

ჰოლანდიელების დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 0.6

ბრაზილიელები 0.6 მ.

სულ 2 მილიონი

1701-1801

ბრიტანელები ჩრდილოეთ ამერიკასა და აშშ-ში 0.3 მ.

ესპანური ამერიკა 0.6

ბრიტანეთის დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 1.4 მ.

ჰოლანდიელების დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 0.5 მ.

სულ: 6 მილიონი მონა

1811-1870

აშშ 0.05 მ.

ესპანური ამერიკა 0.6 მ.

ფრანგების დაქვემდებარებაში მყოფი კარიბიელები 0.1 მ.

ბრაზილიელები 1.1 მ.

სულ: 1.9 მილიონი მონა

ნახ. 9.1 მონებით ვაჭრობა ატლანტიკის ოკეანის მიმდებარე ტერიტორიაზე, 1601-1870. აქამდე, ამ მხრივ, ყველაზე დიდი რაოდენობით ბრაზილია გამორჩეოდა, 300 წელიწადში ბრაზილიაში 3.6 მილიონი ადამიანი იქნა ჩაყვანილი.

წყარო: Ben Crow and Mary Thorpe, *Survival and Change in the Third World* (The Open University 1988), გვ. 15

რასიზმის აღზევება

რატომ მოხდა რასიზმის აღზევება? ამის რამდენიმე მიზეზი არსებობს. ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ თეთრკანიანთა და შავკანიანთა, როგორც

კულტურულ სიმბოლოთა, დაპირისპირებას, ღრმად აქვს გადგმული ფესვები ევროპულ კულტურაში. თეთრკანიანი ადამიანი, დიდი ხნის განმავლობაში, სიწმინდესთან, სისუფთავესთან, შავკანიანი კი - ბოროტებასთან ასოცირდებოდა (ამ სიმბოლიზმში არაფერია ბუნებრივი; ზოგიერთ კულტურაში ეს თვისებები საპირისპიროდ აღიქმება). დასავლეთის მიერ შავკანიანებთან აქტიური კონტაქტის დამყარებამდე, სიშავის სიმბოლოს უარყოფითი დატვირთვა ქონდა. ამ სიმბოლურმა მნიშვნელობამ გავლენა იქონია ევროპელთა რეაქციებზე, როდესაც ისინი პირველად აღმოჩნდნენ აფრიკულ სანაპიროებზე. შავკანიანთა და თეთრკანიანთა შორის არსებულმა რადიკალურმა განსხვავებამ და აფრიკელთა “კერპთაყვანისმცემლობამ,” ევროპელებს შორის შავკანიანთა მიმართ შიში და ქედმაღლური დამოკიდებულება გამოიწვია. მეხვიდე საუკუნეში ერთმა დამკვირვებელმა აღნიშნა, რომ შავკანიანები “ფერითა და მდგომარეობით რეინკარნირებული ეშმაკებისგან ცოტათი განსხვავდებიანო” (Jordan, 1968). მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარ ექსტრემალურ გამონათქვამებს დღეს იშვიათად გაიგონებთ, ძნელი დასაჯერებელია, თითქოს შავ-თეთრი კულტურული სიმბოლიზმის ელემენტები ბოლომდე აღმოიფხვრა.

თანამედროვე რასიზმის გამომწვევი მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი თავად **რასის** ცნების შექმნა და გავრცელება გახდა. კვაზი-რასისტული განწყობები ასობით წელია არსებობს. მაგალითად, ჩინეთში, ჩვ. წელთაღრიცხვით 300 წლის ჩანაწერებში, ბარბაროსები შემდეგნაირად არიან აღწერილი: “ძალიან გვანან მაიმუნებს, რადგან ისინი მაიმუნების შთამომავლები არიან.” რასის, როგორც შთამომავლობით გადაცემულ თვისებათა ერთობლიობის გაგება, მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეების ევროპულ ნააზრევს ეფუძნება. გარკვეულ წრეებში დიდი გავლენით სარგებლობდა გრაფ ჯოზეფ არტურ დე გობინოს (1816-1882) იდეები, რომელსაც, ზოგჯერ, თანამედროვე რასიზმის მამას ეძახიან. გობინოს აზრით, სამი - თეთრკანიანთა, შავკანიანთა და ყვითელკანიანთა - რასა არსებობს: თეთრკანიანთა რასა განსაკუთრებული ინტელექტით, მორალური თვისებებითა და ნებისყოფით გამოირჩევა. დასავლური გავლენა მთელ მსოფლიოში სწორედ ამ, მემკვიდრეობით გადმოცემული, თვისებების წყალობით გავრცელდა. შავკანიანებს უუნარობა ახასიათებთ, ბუნებით ცხოველებს გვანან და მორალური თვისებების ნაკლებობითა და ემოციური არასტაბილურობით გამოირჩევიან.

გობინოსა და სხვების მსგავსი შეხედულებები სავარაუდო მეცნიერული თეორიების სახით იყო წარმოდგენილი. ამ იდეებმა, მოგვიანებით, გავლენა მოახდინა ადოლფ ჰიტლერზე, რომელმაც ეს თვალსაზრისი ნაცისტური პარტიის იდეოლოგიად აქცია. თეთრკანიანთა რასის უპირატესობის იდეა, რომელსაც არანაირი ფაქტობრივი საფუძველი არ გააჩნია, კვლავ თეთრი რასიზმის ძირითად ელემენტად რჩება. ის, მაგალითად, კუ კლუქს კლანის იდეოლოგიის ფარული ელემენტია; სამხრეთ აფრიკაში *აპარტეიდის* (გამოყოფილი რასობრივი მოძრაობის) საფუძველსაც ეს თვალსაზრისი წარმოადგენს - რაზეც მოგვიანებით ვიმსჯელებთ.

თანამედროვე რასიზმის აღზევების მესამე მიზეზი ის ექსპლოატატორული ურთიერთობებია, რომლებიც ევროპელებმა ფერადკანიან ადამიანებთან ურთიერთობისას დაამკვიდრეს. ევროპელებს საყოველთაოდ რომ არ მიაჩნდეთ, რომ შავკანიანები მათთვის შეუფერებელი რასაა, რომელიც ადამიანის წოდებასაც კი არ იმსახურებს, მონებით ვაჭრობა არასოდეს იარსებებდა. რასიზმმა ხელი შეუწყო კოლონიური ბატონობის დაკანონებას არათეთრ

მოსახლეობაზე და წაართვა მათ პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის უფლებები, რაც თეთრკანიანებმა მშობლიურ ევროპულ ქვეყნებში მოიპოვეს.

თეთრკანიანთა და ფერადკანიანთა ურთიერთობები კოლონიების მიხედვით განსხვავდებოდა. ამ ურთიერთობებზე თავად ევროპელთა კულტურული განსხვავებაც ახდენდა გავლენას. ამ საკითხების დემონსტრირების მიზნით, ბრაზილიაში, სამხრეთ აფრიკასა და აშშ-ში არსებულ რასობრივ ურთიერთობებს განვიხილავთ, შემდეგ კი უფრო დეტალურად გავაანალიზებთ იმ რასობრივ და ეთნიკურ დანაყოფებს, რომლებიც გაერთიანებულ სამეფოში გვხვდება.

ეთნიკური ურთიერთობები ისტორიულ პერსპექტივაში: მაგალითები

თუ ბრიტანეთში არსებულ ეთნიკურ ურთიერთობებს სხვა საზოგადოებათა ეთნიკურ ურთიერთობებს შევადარებთ, შესაძლებელი გახდება დავინახოთ, თუ რა სახით ვლინდებოდა მიკერძოებული განწყობა და დისკრიმინაცია ისტორიული განვითარების პროცესში. ზოგჯერ ამბობენ, რომ ბრაზილიის საზოგადოებაში შავკანიანებსა და თეთრკანიანებს შორის ეთნიკურ ნიადაგზე მიკერძოება არ არსებობს, მაგრამ ახლა დავრწუნდებით, რომ ეს არ არის ზუსტი ინფორმაცია. ამის საპირისპიროდ, სამხრეთ აფრიკაში მიკერძოებული განწყობა და დისკრიმინაცია ექსტრემალური ფორმით განვითარდა და შავკანიანთა და თეთრკანიანთა სეგრეგაციამ ინსტიტუციონალური ხასიათი მიიღო. ამ მოვლენებს ხელი ბოლოდროინდელმა ცვლილებებმა შეუწყო, რომელთა საფუძველზე შემუშავებული წესები უმრავლესობათა ინტერესებს ითვალისწინებს. აშშ-ზე მსჯელობას შავკანიანთა სამოქალაქო უფლებების დაცვის კამპანიით დავიწყებთ.

ეთნიკური ურთიერთობები ბრაზილიაში

მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებში, მონებით ვაჭრობის დასრულებამდე, ბრაზილიაში თითქმის ოთხი მილიონი აფრიკელი იქნა ჩაყვანილი. შეერთებულ შტატებში სხვადასხვა აფრიკული კულტურის წარმომადგენელი შავკანიანები, ჩვეულებრივ, მთელ ქვეყანაში იყვნენ მიმოფანტული, ბრაზილიაში ერთსა და იმავე რეგიონიდან ჩასული ადამიანები კი ერთიანობის შენარჩუნებას ცდილობდნენ. აქედან გამომდინარე, შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ შავკანიანებთან შედარებით, ისინი მშობლიური კულტურის შენარჩუნებასაც უფრო ახერხებდნენ. ბრაზილიაში მცხოვრებ მონებს, მათი მეპატრონეების წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც ჰქონდათ დაქორწინების უფლება. ისინი, ჩვეულებისამებრ, აგრძელებდნენ ძველი მეპატრონის სამსახურში ყოფნას, მაგრამ დაქორწინებული წყვილის ინდივიდუალურ მონებად გაყიდვა აღარ იყო შესაძლებელი. თეთრკანიანი მამაკაცები მონებთან სექსუალურ კონტაქტს ხშირად ამყარებდნენ. ამგვარი კავშირის შედეგად გაჩენილ ბავშვებს ზოგჯერ ათავისუფლებდნენ და ოჯახის სრულუფლებიან წევრებადაც კი აღიარებდნენ. მონობა, საბოლოოდ, 1888 წელს გაუქმდა, მაგრამ თეთრკანიანები, დიდი ხნით ადრე, უკვე შეგუებულნი იყვნენ თავისუფალი შავკანიანების არსებობას (Swartz, 1985).

მონობის დასრულების შემდეგ, ბევრი შავკანიანი ბრაზილიელი საცხოვრებლად ქალაქში გადასახლდა. მათი უმრავლესობა სიდარბეში ცხოვრობდა (ასეთი შემთხვევები დღესაც არსებობს), მაგრამ მათ ლეიბორისტულ კავშირებში გაერთიანების უფლება ჰქონდათ, ამიტომ ბევრი მათგანი გამდიდრდა და ძალაუფლება მოიპოვა. ბრაზილიაში გავრცელებულია გამოთქმა: “მდიდარი

შავკანიანი თეთრია, ღარიბი თეთრკანიანი კი შავიო.” ამ ფრაზაში რასობრივი განსხვავების თვალსაზრისი შედარებით რბილად არის ასახული, მაგრამ მაინც თეთრი კანის უპირატესობა იგრძნობა. საზოგადოების ყველა სექტორში თეთრკანიანები ისევ მაღალ პოზიციას ინარჩუნებენ.

თუ ბრაზილიელების მიერ შექმნილ რასობრივ ურთიერთობათა სისტემას შეერთებული შტატების უფრო სეგრეგირებულ სისტემას შევადარებთ, ის გაცილებით შემწყნარებლური მოგვეჩვენება, მაგრამ 1960-იან და 1970-იან წლებში, როდესაც ამერიკელ შავკანიანთა სამოქალაქო უფლებების დაცვის მოძრაობას ჩაეყარა საფუძველი, ბრაზილიური რასობრივი სისტემის ამერიკულ სისტემასთან შედარება, ბრაზილიისთვის წამგებიანი აღმოჩნდა. 1960-იანი წლების დასაწყისში, ბრაზილიის კონგრესმა საზოგადოებრივ ადგილებში დისკრიმინაციის ამკრძალავი კანონი მიიღო. ამ გადაწყვეტილებას საფუძვლად ამერიკელი შავკანიანი ქალბატონის, კეტრინ დანჰემის, საჩივარი დაედო, რომელსაც სან პაულუს სასტუმროში ოთახი არ მიაქირავეს. თუმცა, ეს კანონი სიმბოლურ უესტს უფრო გავდა, რადგან მთავრობას არ ჰქონია შესაძლებელი დისკრიმინაციის სიხშირის გამოძიების მცდელობა.

დამკვირვებელთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ ბრაზილიაში დისკრიმინაციის შემთხვევებს იშვიათად ჰქონდა ადგილი, მაგრამ მაინც შემუშავდა ფერადკანიანთა სოციალური და ეკონომიკური შესაძლებლობების გაუმჯობესებაზე ორიენტირებული რამდენიმე სამთავრობო პროგრამა. ბრაზილიელებს სჯეროდათ, რომ მათ ქვეყანაში თეთრკანიანები და ფერადკანიანები ერთნაირი უფლებებით სარგებლობენ, თუმცა ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგებოდა ის ფაქტი, რომ შავკანიანები კვლავ საზოგადოების ყველაზე ღარიბ უბნებში აგრძელებდნენ დასახლებას. ბრაზილიამ ასევე აირიდა, ამერიკის ისტორიისთვის დამახასიათებელი, ლინჩის წესით გასამართლება და ამბოხებები; აქ ექსტრემალური ფორმით არც შავკანიანთა მიმართ მიკერძოებული განწყობა გამოვლენილა.

სამხრეთ აფრიკის სოციალური განვითარება

სამხრეთ აფრიკაში პირველად ჰოლანდიელები დაფუძნდნენ. ადგილობრივმა მოსახლეობამ ევროპულ საწარმოებში მუშაობა არ ისურვა, ამიტომ მათ მონები აფრიკის სხვა რეგიონებიდან და ჰოლანდიური ისტ-ინდოეთიდან შემოყავდათ. მოგვიანებით, სამხრეთ აფრიკაში დომინანტური პოზიცია ბრიტანელებმა დაიკავეს, რომლებმაც 1830-იან წლებში საბოლოოდ გააუქმეს მონობა. თეთრკანიანებისა და ადგილობრივი აფრიკელების გამიჯვნა უფრო გვიან დაიწყო. მონობის გაუქმების შემდეგ, შავკანიანებისთვის ახალი გადასახადები დაწესდა, რამაც ბევრი მათგანი აიძულა ევროპელ დამსაქმებელთან დაეწყო მუშაობა; ახალგაზრდა აფრიკელ მამაკაცებს კი, გადასახადის დაფარვის გამო, სამუშაოს ძებნა სახლიდან მოშორებით უხდებოდათ. დაინერგა “ემიგრანტთა სამუშაო ძალის” სისტემა, რამაც სამხრეთ აფრიკის ეკონომიკის შემდგომი ევოლუციის პირობების განსაზღვრას ჩაუყარა საფუძველი. ბევრი აფრიკელი ოქროსა და ალმასის საბადოზე მიდიოდა სამუშაოდ, ისინი ევროპელთა საცხოვრებელი ადგილებიდან მოშორებით, სპეციალურ კარვებში ცხოვრობდნენ. ამან ხელი შეუწყო სეგრეგირებული სისტემის წარმოქმნას, რამაც შემდეგ ფორმალური სამართლებრივი სახე მიიღო.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, აპარტეიდის სისტემის წარმოშობისას, სამხრეთ აფრიკის მოსახლეობა ოთხ „რეგისტრირებულ ჯგუფად” დაიყო – 4.5 მილიონი

ევროპელ ემიგრანტთა თეთრკანიანი შთამომავლები; 2.5 მილიონი ე.წ. ფერადკანიანები, რომელთა წინაპრები ერთზე მეტი “რასის” წარმომადგენლები არიან; 1 მილიონი აზიური წარმომადგენლობის ადამიანები; 23 მილიონი კი შავკანიანი აფრიკელები. პიერ ვან დენ ბერგემ, აპარტეიდის წლებში, სამხრეთ აფრიკის საზოგადოებაში სეგრეგაციის სამი ძირითადი დონე გამოყო (Van den Berghe, 1970).

1. **მიკროსეგრეგაცია** – სეგრეგაცია საზოგადოებრივ ადგილებში (მსგავსი შემთხვევები ამერიკის სამხრეთ ნაწილშიც აღინიშნებოდა). თეთრკანიანებსა და ფერადკანიანებს სხვადასხვა საპირფარეშოებით, მოსაცდელი ოთახებით, რკინიგზის ვაგონებითა და სხვა საზოგადოებრივი ადგილებით უნდა ესარგებლათ.
2. **მეზოსეგრეგაცია** – თეთრკანიანებისა და ფერადკანიანების უბნების სეგრეგაცია, ურბანულ ტერიტორიებზე განსახლების მიხედვით. შავკანიანებს მათთვის სპეციალურად გამოყოფილ ზონაში უნდა ეცხოვრათ.
3. **მაკროსეგრეგაცია** – ადამიანების სეგრეგაცია გამოყოფილ ტერიტორიებზე ანუ *ბუნებრივი რეზერვაციებში*.

სამხრეთ აფრიკის ეკონომიკა ვერ შესძლებდა ფუნქციონირებას ქალაქებში ან ქალაქის მახლობლად მცხოვრები მილიონობით ფერადკანიანთა სამუშაო ძალის გარეშე. თავდაპირველად, ძირითადი ურბანული ტერიტორიები ეთნიკურად შერეული უბნებით გამოირჩეოდა, მაგრამ, თეთრკანიანებით დასახლებული ტერიტორიებიდან რამდენიმე მილით დაშორებულ, ე.წ. “მოდელურ დასახლებებში” სულ უფრო მეტ შავკანიანს ასახლებდნენ. გარდა ამისა, მილიონობით ადამიანი, ქალაქიდან შორს, ე.წ. *ბამულებში* გადაჰყავდათ. ეს რეგიონები, ნაწილობრივ, ავტონომიურ შტატებად იყო ორგანიზებული, რომლებსაც თეთრკანიანთანა ცენტრალური მთავრობა აკონტროლებდა. აპარტეიდის პირობებში ფერადკანიანებს არ ჰქონდათ ხმის უფლება, და, აქედან გამომდინარე, არც ცენტრალურ მმართველობაში ჰყავდათ საკუთარი წარმომადგენელი.

მათთვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე ანუ ბამულში, შავკანიანები პოლიტიკური უფლებებით სარგებლობდნენ, რაც ჩამორთმეული ჰქონდათ თეთრკანიანთა სამხრეთ აფრიკაში. 1970 წელს ბამულის მოქალაქეობის მინიჭების აქტის საფუძველზე, სამხრეთ აფრიკის მიერ “დამოუკიდებლობის” მოპოვების დღეს, ბამულის მაცხოვრებლებს ავტომატურად ჩამოერთვათ სამხრეთ აფრიკის მოქალაქეობა. ე.წ. “საზღვარს მიღმა მაცხოვრებლებს”, ანუ მათ, ვინც ოჯახთან ერთად ბამულში ცხოვრობდა, თეთრკანიანთა სამხრეთ აფრიკაში გასამგზავრებლად, ყოველდღიურად, საზღვრის გადაკვეთა უხდებოდა.

აპარტეიდის მიმართ მთელ საერთაშორისო საზოგადოებაში უარყოფითი დამოკიდებულება იყო. მას საკუთარ საზოგადოებაშიც ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავდა. სამხრეთ აფრიკის მიმართ, ამ სისტემის მოქმედების შეჩერების მიზნით, დიდი ხნის განმავლობაში, ხორციელდებოდა ეკონომიკური სანქციები. სამხრეთ აფრიკა მთელ რიგ საერთაშორისო სპორტულ ღონიძირებებზეც კი არ დაუშვეს. სანქციებმა, შინაგან პროტესტთან ერთად, გარკვეული შედეგი გამოიღო, მაგრამ 1980-იან წლებში აპარტეიდის დეზინტეგრაციის დასაწყისის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ის გახდა, რომ ბევრმა შავკანიანმა, ხელისუფლების მხრიდან მოსალოდნელი სასჯელის მიუხედავად, მიზანმიმართულად დაიწყო მის საწინააღმდეგოდ მოქმედება. მაგალითად, ბევრი მათგანი კანონს არ

დაემორჩილა და, სამუშაოს ძიების მიზნით, ურბანულ ტერიტორიებზე გადასვლა დაიწყო.

1990 წელს პრეზიდენტმა დე კლარკმა აფრიკული ნაციონალური კონგრესის (ANC), კომუნისტური პარტიისა და იმ მრავალი სხვა ოპოზიციური ჯგუფის ამკრძალავი სანქციები გააუქმა, რომელთაც მანამდე არალეგალურად, კონსპირაციულად უხდებოდათ მოღვაწეობა, ან განდევნილნი იყვნენ ქვეყნიდან. ციხიდან გაათავისუფლეს 1962 წლიდან პატიმრობაში მყოფი, ANC-ის ლიდერი ნელსონ მანდელა. შეიქმნა ახალი კონსტიტუცია, რომლის თანახმად, ქვეყნის ისტორიაში პირველად, ყველას მიეცა ხმის უფლება. 1992 წლის მარტში თეთრკანიან ამომრჩევლებს შორის რეფერენდუმი ჩატარდა და უმრავლესობამ მხარი რეფორმის ამოქმედებას დაუჭირა.

დღეს სამხრეთ აფრიკაში დემოკრატიაა, ხალხმა პრეზიდენტად ნელსონ მანდელა აირჩია. აპარტიდო ხანმოკლე დროში წარსულს ჩაბარდა. დღესდღეობით ქვეყანაში პარმონია სუფევს. თუმცა, დიდ ქალაქურ რეგიონებსა და გავლენიანი თეთრკანიანებით დასახლებულ უბნებში, ხშირია სასტიკი დანაშაულის შემთხვევები. ჯერ კიდევ დიდი დროა საჭირო, რათა დავრწმუნდეთ, რომ ქვეყანაში ძალადობრივ ეთნიკურ კონფლიქტებს აღგილი აღარ ექნება.

აპარტიდის დასრულების შემდეგ, სამხრეთ აფრიკაში მრავალი ინვესტიცია განხორციელდა. ბევრმა მსხვილმა სამხრეთ აფრიკულმა კომპანიამ აფრიკის სხვა რეგიონებში ინვესტირებაც დაიწყო. მაგალითად, 1994-5 წლებში კომპანიამ South African Breweries ტანზანიისა და ზამბიის სახელმწიფო ლუდსახარში კომპანიების დიდი ნაწილი შეისყიდა. ეს პროდუქცია უკვე ბოსვანაში, ლესოტოსა და სვაზილანდში გააქვთ გასაყიდად. 1995 წელს ზამბიაში, სამხრეთ აფრიკის ყველაზე დიდი სავაჭრო ცენტრის - პეპორის ფილიალის სამი დიდი მაღაზია გაიხსნა და მომავალში ახალი მაღაზიების გახსნა იგეგმება.

სამხრეთ აფრიკული კაპიტალიზმის გავრცელებას პრობლემებიც ახლავს. როდესაც ზიმბაბვეს სავაჭრო ქსელის უფროსმა კონფერენციაზე სამხრეთ აფრიკელები “აფრიკის ჩაყლაპვის” მცდელობაში დაადანაშაულა, მას აუდიტორია ოვაციებით შეეგება. მოზამბიკელმა ფერმერებმა დემონსტრაცია მოაწვევეს, რომელიც მთავრობის მიერ სამხრეთ აფრიკელი ინვესტორებისთვის სახნავი მიწების მიყიდვის შეჩერებას ისახავდა მიზნად. ამგვარი დაძაბულობის არსებობა არც არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აპარტიდის პერიოდში, სამხრეთ აფრიკის მთავრობა მხარს უჭერდა მოზამბიკსა და სხვა მიმდებარე ქვეყნებზე განხორციელებულ სამხედრო ინტერვენციას. ამ საქმიან კონტაქტებზე ჯერ კიდევ ახდენს გავლენას რასობრივი და ეთნიკური ნიშნით განპირობებული მტრული განწყობა, რასაც ხელს ისიც უწყობს, რომ სამხრეთ აფრიკელი გავლენიანი საქმოსნები, როგორც წესი, თეთრკანიანები არიან.

ფერგალ კინი თავის წიგნში *შიშის ტყვეობაში* (1995), რომელიც სამხრეთ აფრიკაში უმცირესობათა მართვასთან დაკავშირებულ გარდაქმნებს აღწერს, აღნიშნავს:

ამ ქვეყანაში კვლავ შეიმჩნევა სერიოზული და სახიფათო ხარვეზები. მაშინ, როდესაც წლების განმავლობაში, ქვეყანას უმცირესობები მართავდნენ, შეიძლებოდა მყარი ინფრასტრუქტურისა და აფრიკაში ყველაზე განვითარებული ეკონომიკის შექმნა, მაგრამ ისინი თანხებს უმისამართოდ ხარჯავდნენ... ექვსი მილიონი ადამიანი უმუშევარი იყო, ათ მილიონს არ შეეძლო გამდინარე წყლით სარგებლობა, ოცდასამ მილიონს არ ჰქონდა ელექტროენერგია; სკოლაში 14 წლამდე

ასაკის შავკანიან ბავშვთა 50 პროცენტზე ნაკლები სწავლობდა, ცხრა მილიონი სიღატაკეში ცხოვრობდა. (გვ 238).

შავკანიანთა უფლებები შეერთებულ შტატებში

მონობის გაუქმება და ადრეული გარდაქმნები

ჩრდილოეთისა და სამხრეთის შტატებს შორის სამოქალაქო ომის დასრულების შემდეგ, ჩრდილოეთ ამერიკაში მონობა დასრულდა. ემანსიპაციის პროკლამაციას ხელი, რეალურად, 1863 წელს, ომის დამთავრებამდე ერთი წლით ადრე, მოეწერა. თუმცა, მონობის გაუქმებას შავკანიანთა ბედზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა არ მოუხდენია, რადგან მათი უმრავლესობა კვლავ სიღატაკეში განაგრძობდა ცხოვრებას. 1890-1912 წლებში სამხრეთში “ჯიმ კროუს” კანონების სერია მიიღეს, რომელთა თანახმად, შავკანიანებს თეთკანიანთა რკინიგზის ვაგონებში, საზოგადოებრივ ტუალეტებსა და კაფეებში შესვლა ეკრძალებოდათ. ეს სეგრეგაცია 1896 წელს, უმაღლესი სასამართლოს გადაწყვეტილების საფუძველზე, ოფიციალურად იქნა აღიარებული, რომლის თანახმად, კონსტიტუციურად, თეთკანიანებსა და შავკანიანებს „თანაბარი, მაგრამ ერთმანეთისგან გამიჯნული” პირობებით უნდა ესარგებლათ. ძალადობრივი საიდუმლო საზოგადოების კუ კლუქს კლანის მოღვაწეობაც ამ სეგრეგაციის შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად.

თანაბარი უფლებებისა და შესაძლებლობების დამკვიდრების მიზნით, უმცირესობათა ბრძოლას, რევოლუციის ჩათვლით, ამერიკის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. უმცირესობათა დიდმა ნაწილმა პოლიტიკური გავლენის მოპოვების, ეკონომიკური ანაზღაურების მიღების, უმრავლესობასთან თანაბარი სტატუსის მოთხოვნის საქმეში წარმატებას მიაღწია, მაგრამ 1940-იანი წლების დასაწყისამდე, მათი დიდი ნაწილი არ იყო ჩართული თვითდაწინაურების ამგვარ პროცესებში. 1909 წელს ფერადკანიანთა განვითარების ნაციონალური ორგანიზაცია (NAACP), 1910 წელს კი, ნაციონალური ურბანული ლიგა დაარსდა. ორივე ორგანიზაცია შავკანიანთა უფლებების დამკვიდრებისთვის იბრძოდა, მაგრამ მათი მოღვაწეობის რეალური შედეგი მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში და მისი დასრულების შემდეგ გამოჩნდა.

ვიდრე შეერთებული შტატები საომარ მოქმედებებში ჩაერთო, NAACP-ისა და ურბანული ლიგის ლიდერებს, შეიარაღებული ძალების დესეგრეგაციის მოთხოვნით, პრეზიდენტ ფრანკლინ რუზველტთან ჰქონდათ შეხვედრა. რუზველტმა არა მარტო უარყო ეს წინადადება, არამედ ისეთი საჯარო განცხადება გააკეთა, თითქოს სამოქალაქო უფლებების დამცველი ლიდერები, შეხვედრის დროს დათანხმდნენ სეგრეგაციის გაგრძელებაზე. შეკრებას შავკანიანთა კავშირის ლიდერი ფილიპ რენდოლფიც ესწრებოდა, რომელიც ამ აშკარა სიცრუის გამო ძლიერ გაღიზიანდა და ვაშინგტონში ასი ათასობით შავკანიანის საპროტესტო გამოსვლა მოითხოვა. საპროტესტო გამოსვლამდე რამდენიმე დღით ადრე, რუზველტმა, დასაქმებისას, ეთნიკური განსხვავების საფუძველზე, დისკრიმინაციის ამკრძალავ ბრძანებას მოაწერა ხელი, რაც შეიარაღებულ ძალებში სეგრეგაციის წინააღმდეგ განხორციელებულ ქმედებასაც გულისხმობდა.

ორი წლის შემდეგ რასობრივი თანასწორობის ახლად დაფუძნებულმა კონგრესმა (CORE) ჩიკაგოს რესტორნებში, საცურაო აუზებსა და სხვა

საზოგადოებრივ ადგილებში სეგრეგაციის წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო. მიუხედავად იმისა, რომ მან ბევრს ვერაფერს მიაღწია და თეთრკანიანთა მხრიდან ამ ქმედებაზე ძალზე მწვავე რეაგირება მოხდა, ამ კონფრონტაციული მოძრაობით შავკანიანთა უფლებების დაცვას ჩაეყარა საფუძველი, რაც, თხუთმეტი წლის შემდეგ, მასობრივ მოძრაობაში გადაიზარდა.

მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან მცირე ხნის შემდეგ, NAACP-მა წამოიწყო კამპანია სეგრეგირებული სახელმწიფო განათლების წინააღმდეგ. ამ კამპანიამ კულმინაციას მაშინ მიაღწია, როცა, ორგანიზაციის ინიციატივით, ხუთი სკოლის საბჭოს წინააღმდეგ საქმე აღიძრა. ამ ქმედებით მათ იმ პერიოდში მოქმედი კონცეფციის წინააღმდეგ გაილაშქრეს, რომლის თანახმად, თეთრკანიანებსა და ფერადკანიანებს სხვადასხვა სკოლაში უნდა ესწავლათ. 1954 წელს უმაღლესმა სასამართლომ ერთხმად მიიღო გადაწყვეტილება, “რომ სასწავლო პროცესში, რასობრივ საფუძველზე, სხვადასხვა პირობებით სარგებლობა უთანასწორობაზე მიანიშნებს.” ეს გადაწყვეტილება საბრძოლო პლატფორმად იქცა, სამოქალაქო უფლებების დასამკვიდრებლად ბრძოლა კი კიდევ ორ ათწლეულს გაგრძელდა. როდესაც უმაღლესმა სასამართლომ პირველად მიიღო ამგვარი გადაწყვეტილება, რამდენიმე შტატი და ადგილობრივი მმართველობა მისი ამოქმედების შეზღუდვას შეეცადა. ფედერალური ბრძანების საფუძველზე, სკოლებში ინტეგრაციის პროცესს სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა კუ კლუქს კლანი, “თეთრკანიან მოქალაქეთა საბჭოები” და ადგილობრივ აქტივისტთა სხვა ჯგუფები. 1960-იანი წლების ბოლოს, სამხრეთელ შავკანიან მოსწავლეთა 1 პროცენტი ჯერ კიდევ დესეგრეგირებულ სკოლებში სწავლობდა.

თეთრკანიანთა ურჩმა წინააღმდეგობამ, შავკანიანი ლიდერები, სამოქალაქო უფლებების რეალიზების მიზნით, მასობრივი საპროტესტო მოძრაობის აუცილებლობაში დაარწმუნა. 1956 წელს მონტგომერიში, ალაბამაში, შავკანიანი ქალბატონი - როზა პარკერი დააპატიმრეს, რადგან მან ავტობუსში ადგილი არ დაუთმო თეთრკანიან მამაკაცს. ამის საპასუხოდ, ქალაქის შავკანიანი მოსახლეობის უმრავლესობამ, ბაპტისტური ეკლესიის მღვდლის, დოქტორ მარტინ ლუთერ კინგ უმცროსის ხელმძღვანელობით, სატრანსპორტო სისტემას 381 დღიანი ბოიკოტი გამოუცხადა. საბოლოოდ, ქალაქის ხელმძღვანელობა იძულებული გახდა სატრანსპორტო სისტემაში სეგრეგაცია გაეუქმებინა.

ბოიკოტი და მჯდომარე აქციები სხვა საზოგადოებრივი ადგილების სეგრეგირების წინააღმდეგაც გაგრძელდა. ამ მსვლელობებსა და დემონსტრაციებს მრავალი შავკანიანი და თეთრკანიანი მხარდამჭერი შეუერთდა. კინგმა დისკრიმინაციის წინააღმდეგ, დაუმორჩილებლობის აქტიური, მაგრამ მშვიდობიანი კამპანია დაგეგმა, თუმცა რეაქციას, რომელიც ამ მოძრაობას მოჰყვა, მშვიდობიანს ვერ დაარქმევდით. არკანზასის გუბერნატორმა ფაუბუსმა ლითლ როკის ცენტრალურ სკოლაში შავკანიანი სტუდენტები არ შეუშვა და მათ შესაჩერებლად შტატის სამხედროები გამოიძახა. ალაბამაში, ბირმინგემში, შერიფმა “ბუდ” კონორმა საპროტესტო აქციის მონაწილეები სახანძრო წყლის მიღებით, ხელკეტებითა და პოლიციის ძალების დახმარებით დაშალა.

ბირმინგემის ინციდენტის შემდეგ, ამერიკის ქალაქებში, ათი კვირის განმავლობაში, ასობით დემონსტრაცია ჩატარდა. დაპატიმრებულ იქნა 15 000-ზე მეტი მონაწილე. 1963 წელს სამოქალაქო უფლებათა დაცვის 25 000-მა მხარდამჭერმა ვაშინგტონში მსვლელობა მოაწყო, სადაც კინგმა შემდეგი სახის განცხადება გააკეთა: “ჩვენ მანამ არ დავკმაყოფილდებით, ვიდრე სამართალი წყალივით არ დაიწყებს დენას, სიმართლე კი ძლიერ ნაკადად არ

გადმოდინდება.” 1964 წელს კონგრესმა სამოქალაქო უფლებათა აქტი მიიღო, რომლის თანახმად, საზოგადოებრივ ადგილებში, განათლების სისტემაში, დასაქმებისას და მთავრობის მიერ დაფინანსებულ ნებისმიერ სააგენტოში, დისკრიმინაცია საყოველთაოდ იკრძალებოდა. მომდევნო წლებში მიღებული კანონების საფუძველზე, შავკანიანებს ხმის დარეგისტრირების სრული უფლება მიეცათ და კანონსაწინააღმდეგოდ იქნა მიჩნეული დისკრიმინაცია განსახლების დროს.

მოძრაობა სამოქალაქო უფლებათა დაცვის მიზნით

სამოქალაქო უფლებათა დაცვის მიზნით დაწყებულმა მოძრაობამ, ფორმალური მიზნისა და საბრძოლო ობიექტის გარდა, შავკანიანი აქტივისტები კულტურული თავისუფლებისა და თვითდამკვიდრების შეგრძნებითაც უზრუნველყო. სტუდენტთა კოორდინაციის მშვიდობიან კომიტეტში (SNCC) იყვნენ “თავისუფლებისთვის მომღერლები”, რომლებიც საკუთარ გრძნობებს მუსიკისა და სიმღერის საშუალებით გამოხატავდნენ. ვინსენტ ჰარდინგი იმ ენერგიის მოზღვავებასა და სიახლის განცდას აღგვიწერს, რასაც იმ პერიოდში მრავალი შავკანიანი განიცდიდა:

ორგანიზებით, მსვლელობებით, სიმღერითა და პატიმრობით გაჯერებულ ადრეულ თვეებს ენით აღუწერელი იმედი, იდეალიზმი, სიამაღლე და რწმენა სდევდა თან... მათ საკუთარი საქმის სჯეროდათ. როდესაც ციხეებში, მასობრივ შეხვედრებსა და პოლიციელებისა და სამხედროების წინაშე მდებოდნენ: “ჩვენ ამას გადავლახავთ”, მათ ამ სიტყვების მართლაც სჯეროდათ... გადალახვა “თავისუფლების” “უფლებების დაცვის”, “ღირსებისა” და “სამართლის” მიღწევას, შავკანიანებისა და თეთრკანიანების გათანაბრებასა და სხვა ბევრ ისეთ რამეს ნიშნავდა, რასაც მოძრაობაში ჩართული ხალხი უფრო შეიგრძნობდა, ვიდრე გამოხატავდა. (Harding 1980)

ახალი სამოქალაქო უფლებების სამართლებრივი დაკანონების მცდელობას კვლავ ოპონენტთა გააფთრებული წინააღმდეგობა მოჰყვა. მათ, ვინც სამოქალაქო უფლებათა მინიჭების მოთხოვნით, მსვლელობაში იღებდა მონაწილეობას, შეურაცხყოფას აყენებდნენ, ცემდნენ, ზოგმა საკუთარი სიცოცხლეც კი შესწირა. ამ ქმედებათა საპასუხოდ, მეამბოხეთა “შავ ძაღლად” წოდებული შავკანიანების აგრესიული ჯგუფები შეიქმნა. ზომიერი ქმედების მომხრენი ამ ჯგუფებს გაემიჯნენ და კვლავ რეფორმებისა და კანონების დაფუძნების მოთხოვნა განაგრძეს. 1965-1968 წლებში, ამერიკის ქალაქებში, შავკანიანთა გეტოს ტერიტორიებზე დიდი ამბოხებებები დაიწყო.

სამოქალაქო უფლებათა აქტის სრული რეალიზების შემაფერხებელ დაბრკოლებათა მიუხედავად, ის მაინც ძალზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. ამ აქტის პრინციპები, შავკანიანი მოსახლეობის ინტერესების გარდა, სხვა ეთნიკური ჯგუფებისა და ქალების ჩათვლით, დისკრიმინაციის ნებისმიერი მსხვერპლის ინტერესებს ითვალისწინებდა. მან ჩაგრული ჯგუფების უფლებების დაცვის განვითარებაზე ორიენტირებულ მოძრაობას ჩაუყარა საფუძველი.

1960-იანი წლების ბრძოლის პერიოდში შავკანიანთა სამოქალაქო უფლებების დაცვაზე მიმართული მოძრაობის მიზნები, გარკვეულწილად, შეიცვალა. სამოქალაქო უფლებების ლიდერთა მოთხოვნა მანამ, უცვლელად, ამერიკულ კულტურაში შავკანიანთა სრული ინტეგრაცია იყო. შავკანიანთა შავი ძაღლის მეამბოხეთა ჯგუფების აღზევებამ იდეალების შეცვლა გამოიწვია, რაც შავკანიანად ყოფნის ღირსებასა და შავკანიანთა კულტურის ფარულ ღირებულებაზე ამახვილებდა ყურადღებას. შავკანიანებმა ამჯერად საზოგადოებაში დამოუკიდებელი პოზიცია მოითხოვეს, რითაც, თეთრკანიანთა

საზოგადოებრივ წყობაში ასიმილირებას ჭეშმარიტად პლურალისტული საზოგადოების განვითარება ამჯობინეს. ხედვის ამგვარი ცვლილება იმის შეგრძნებამაც გამოიწვია, რომ კანონით დაწესებული თანასწორობა არაფერს ნიშნავს, თუკი პრაქტიკაში დისკრიმინაცია მაინც არსებობს.

ინტეგრაცია და ანტაგონიზმი

სამოქალაქო უფლებათა აქტის მიღებიდან იცდაათი წლის შემდეგ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განხორციელდა. შუა 1990-იან წლებში თანამდებობაზე არჩეულ შავკანიანთა რაოდენობამ შვიდი ათასს მიაღწია, მაშინ როდესაც 1960-იან წლებში შავკანიანთა შორის სულ ასი თანამდებობის პირი იყო. ამ პერიოდში, კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში ოთხჯერ მეტი შავკანიანი ჩაირიცხა. წარმოიშვა შავკანიან საქმოსანთა და პროფესიონალთა მზარდი საშუალო კლასი. ქვეყნის ზოგიერთ დიდ ქალაქში, მაგალითად, ნიუ იორკში, ჩიკაგოში, ატლანტასა და ბალტიმორში, შავკანიანი მერი დაინიშნა. შავკანიანებმა სახელი ლიტერატურაში, თეატრსა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგში გაითქვეს. (Marable, 1991).

ყველაფრის მიუხედავად, ამ პერიოდში მაინც ნაადრევი იყო საუბარი რასობრივი ჰარმონიისა და ინტეგრაციის ახალი ხანის შესახებ. პირიქით, 1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში, აშშ-ს სხვადასხვა ნაწილში, რასობრივი დაპირისპირებით მოტივირებული ძალადობის ასობით აქტმა იჩინა თავი. ნიუ იორკში, ბოსტონსა და ჩიკაგოში რასობრივ საფუძველზე განვითარებულმა დაძაბულობამ უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია; 1991 წელს შავკანიანთა და თეთრკანიანთა ჯგუფების მიერ მასობრივი სახალხო დემონსტრაციები ეწეობოდა, თითოეული ჯგუფი მეორეს რასიზმში ადანაშაულებდა. 1992 წელს ლოს ანჯელესსა და აშშ-ს სხვა ქალაქებში ძალადობის მნიშვნელოვანი ფაქტები დაფიქსირდა. ლოს ანჯელესში შუა 1990-იან წლებში ამბოხებები კვლავ გრძელდებოდა. ზემოხსენებულ ხანგრძლივ პერიოდში განხორციელებული მიღწევების მიუხედავად, შავკანიანთა სოციალური და ეკონომიკური სტატუსი, მთლიანობაში, ისევ შეიღალხა. მაგალითად, შავკანიანთა ოჯახების საშუალო შემოსავალი შუა 1990-იან წლებში მკვეთრად დაეცა და კოლეჯებში შავკანიანთა მიღებაც შემცირდა.

შიდა ქალაქის ტერიტორიებზე ძლიერ გახშირდა ნარკოტიკების არალეგალური მოხმარებისა და სპირალური ძალადობის შემთხვევები. 1980-იან წლებში შავკანიან მამაკაცთა გარდაცვალების მიზეზი, ძირითადად, მკვლელობა იყო. 1990 წელს *New England Journal of Medicine* წერდა, რომ ნიუ იორკში, ჰარლემში მცხოვრები ახალგაზრდა შავკანიანი მამაკაცის სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა უფრო მცირეა, ვიდრე ბანგლადეშში მცხოვრები იგივე ასაკის მამაკაცისა. 1963 წელს მარტინ ლუთერ კინგმა თავის გამოსვლაში, განაცხადა, რომ ის “ფერებისადმი ბრმა საზოგადოებაზე ოცნებობს,” რომელიც მის შვილებს მხოლოდ კანის ფერის მიხედვით კი არ განსჯის, არამედ ხასიათის მიხედვით; მაგრამ, ჩანს, რომ ამგვარი მიზნისგან ჯერ კიდევ შორს ვართ.

შეერთებულ შტატებში მცხოვრები ლათინოსები და აზიელები

დამპყრობლური ომები, რომლებმაც თანამედროვე შეერთებული შტატები წარმოშვა, მხოლოდ ინდიელი მოსახლეობის წინააღმდეგ არ იყო მიმართული. შეერთებულმა შტატებმა 1848 წელს, ამერიკის მექსიკასთან ომის შედეგად, სამხრეთ დასავლეთის დიდი ნაწილი მიიტაცა, 25 000 მექსიკელთან ერთად. ტერმინი “ჩიკანო” ამ ადამიანთა შთამომავლებსა და მექსიკელ ემიგრანტებს გულისხმობს. ტერმინი “ლათინოსი” შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ, ესპანურენოვანი რეგიონებიდან ჩამოსულ, ნებისმიერ ადამიანს ეხება.

შეერთებულ შტატებში მცხოვრები ლათინოსები სამ ძირითად ჯგუფში არიან გაერთიანებული: მექსიკელი ამერიკელები (დაახლოებით 13.5 მილიონი), პუერტო რიკელები (2.7 მილიონი) და კუბელები (1 მილიონი). ესპანურად მოსაუბრე კიდევ 5 მილიონი მაცხოვრებელი ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის რეგიონებიდანაა ჩამოსული. ლათინოსთა მოსახლეობა უდიდესი სისწრაფით იზრდება – 1980-1990-იან წლებში მოსახლეობის რიცხვი, ძირითადად, მექსიკური საზღვრიდან ახალი ემიგრანტების მასიური დინების შედეგად, 53 პროცენტით გაიზარდა. არსებული ტენდენციის გაგრძელების შემთხვევაში, მომავალ ათწლეულში, ლათინოს მაცხოვრებელთა რაოდენობა აფრიკელი ამერიკელების რაოდენობას გადააჭარბებს.

აზიური კავშირები

შეერთებული შტატების მოსახლეობის დაახლოებით 3 პროცენტს – 8 მილიონს აზიური წარმომავლობის ადამიანები შეადგენენ. ყველაზე დიდ ჯგუფს ჩინელები, იაპონელები და ფილიპინელები (ემიგრანტები ფილიპინის კუნძულებიდან) ეკუთვნიან. ამჟერად ამერიკაში მცხოვრებ ინდოელთა, პაკისტანელთა, კორეელთა და ვიეტნამელთა რიცხვმაც იმატა. ვიეტნამის ომის შედეგად, 1970-იან წლებში, ამერიკის საზღვარი 350 000-მა ვიეტნამელმა ლტოლვილმა გადმოკვეთა.

ძველ ჩინელ ემიგრანტთა უმრავლესობა კალიფორნიაში დაფუძნდა, სადაც ისინი, ძირითადად, მძიმე ინდუსტრიაში - მადარობსა და რკინიგზის მშენებლობაში იყვნენ დასაქმებულნი. თავდაპირველად, ჩინელების გამიჯნულად - ჩაინათაუნებში - დასახლება მათი სურვილის წინააღმდეგ მოხდა. ამის მიზეზი მათ მიმართ გამოვლენილი მტრული დამოკიდებულება გახდა. 1882 წელს მიღებული კანონის შემდეგ, ჩინელთა ემიგრაცია დასრულდა, მაგრამ ჩინელები, ბოლო დრომდე, ფართო საზოგადოებისგან იზოლაციაში იმყოფებოდნენ.

ძველი იაპონელი ემიგრანტები ასევე კალიფორნიასა და წყნარი ოკეანის სანაპიროს სხვა შტატებში დაფუძნდნენ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მას შემდეგ, რაც იაპონიამ პერლ ჰარბორზე თავდასხმა განახორციელა, ყველა იაპონელი ამერიკელი “რელოკაციის ცენტრებში” გადაიყვანეს, რაც, ფაქტობრივად, ეკლიანი მავთულით გარშემორტყმულ და შეიარაღებულ პოლიციელთა დაცვის ქვეშ მყოფ საკონცენტრაციო ბანაკს წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ადამიანთა უმრავლესობა ამერიკის მოქალაქე იყო, ისინი აიძულეს, ომის დასრულებამდე, სასწრაფოდ გაშენებულ საკონცენტრაციო ბანაკებში ეცხოვრათ. პარადოქსია, მაგრამ ამ სიტუაციამ მათი ფართო საზოგადოებასთან უფრო სწრაფი ინტეგრაცია გამოიწვია, რადგან ომის დასრულების შემდეგ, იაპონელი ამერიკელები მათთვის განკუთვნილ განცალკევებულ დასახლებებს აღარ დაუბრუნდნენ, რომლებშიც ისინი ომის დაწყებამდე ცხოვრობდნენ. მათ განათლებისა და შემოსავლის ისეთ მაღალ დონეს მიაღწიეს, რომ, გარკვეულწილად, თეთკანიანებსაც კი აჯობეს. იაპონელ

ამერიკელთა და თეთკანიანთა შერეული ქორწინების რაოდენობა, ამაჟამად, დაახლოებით, 50 პროცენტია.

აზიელმა, განსაკუთრებით, იაპონელმა ამერიკელებმა, დღესდღეობით დიდ წარმატებას მიაღწიეს. მათ, სკოლის დამთავრებისას, თეთრკანიანებთან შედარებით, საშუალოდ, უკეთესი შედეგები და უნივერსიტეტებში ჩაბარების უფრო მაღალი მაჩვენებელი აქვთ. მათი საშუალო შემოსავალიც უფრო მაღალია.

ახლა ბრიტანეთში არსებული ეთნიკური დანაყოფები განვიხილოთ. ამ შემთხვევაში, შავკანიანთა და თეთრკანიანთა დაპირისპირებაზე კი არ ვისაუბრებთ, არამედ, ზოგადად, ეთნიკურ ჯგუფთა მრავალფეროვნებაზე.

ეთნიკური მრავალფეროვნება გაერთიანებულ სამეფოში

ადრეული ემიგრაცია

ინგლისში ხშირად ვხვდებით ირლანდიურ, უელსურ და შოტლანდიურ გვარებს, რაც ინგლისის ურბანულ ცენტრებში კელტების ტრადიციულ დინებაზე მიგვანიშნებს. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, შორეული კოლონიებიდან ძირითადი ემიგრაციის დაწყებამდე დიდი ხნით ადრე, განვითარებადი ინგლისური ქალაქები ემიგრანტებს ბრიტანული კუნძულების ნაკლებად წარმატებული რეგიონებიდან იზიდავდა. 1867 წელს ტაიმსი სინანულით აღნიშნავდა: “ამ კუნძულზე ნამდვილ ინგლისელს თითქმის ვეღარ შეხვდები.” მონარქია, რომელსაც დღეს “ინგლისურ ინსტიტუტებს შორის ყველაზე გამოკვეთილად ინგლისურ ინსტიტუტს” უწოდებენ, მრავალ “უცხოურ” ელემენტს შეიცავს. ინგლისს ფრანგი, შოტლანდიელი, ჰოლანდიელი და გერმანელი მონარქები ჰყავდა; დღევანდელ სამეფო ოჯახს იმდენი არა-ინგლისელი წინაპარი ჰყავს, რომ მას, ყველაზე მეტად, ზედსართავი “ევროპული” ესადაგება.

მეჩვიდმეტე საუკუნიდან ლონდონში მზარდი და წარმატებული ირლანდიური თემი არსებობდა. მიუხედავად იმისა, რომ ირლანდიელ ემიგრანტებს თავიდან უმეტესად ფიზიკური სამუშაოს შესრულება უწევდათ, დროთა განმავლობაში ისინი უფრო დახელოვნდნენ და უკეთესად ანაზღაურებადი პოზიციები დაიკავეს. მეცხრამეტე საუკუნეში დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში ირლანდიური მოსახლეობის რაოდენობა შემცირდა. ლონდონში, მანჩესტერში, ლივერპულსა და გლასგოში ათი ათასობით ირლანდიელი ემიგრანტი ჩავიდა, უფრო დიდი რაოდენობა კი შეერთებულ შტატებში ემიგრირდა. 1830-1847 წლებში მარტო ლივერპულის საზღვარი 300 000-მა ირლანდიელმა გადაკვეთა. 1851 წლისთვის ინგლისსა და უელსში ნახევარი მილიონი ირლანდიელი იყო დასახლებული. საინტერესოა, რატომ ჩამოვიდა ინგლისში ამდენი ირლანდიელი? ირლანდიაში მუდმივი შიმშილობა იყო, ამიტომ ხალხი სხვა ქვეყანაში ცდილობდა ახალი ცხოვრების დაწყებას. ირლანდიისა და ინგლისის ტერიტორიული სიახლოვის გამო, ირლანდიელები დიდი ბრიტანეთის ქალაქებში ჩასვლას ახერხებდნენ და, ამავე დროს, გარკვეულწილად, მშობლიურ ქვეყანასთანაც ინარჩუნებდნენ ურთიერთობას.

მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლების ინგლისში ირლანდიული მოსახლეობა იმ საზოგადოების ემიგრანტთა ყველაზე დიდ ჯგუფს შეადგენდა, რომელიც, ლონდონის გარეთ, დაცული იყო უცხოელთა “შემოსევებისგან”. თავად დედაქალაქში

მრავალ “ეგზოტიკურ” ჯგუფს შეხვედბოდიო. საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა ებრაელთა თემი, რომელიც, მომდევნო ასი წლის შემდეგ საგრძნობლად გაიზარდა, რადგან ებრაელები სხვა ქვეყნებში მათ მიმართ განხორციელებულ მწვავე რეპრესიებს გაურბოდნენ და შედარებით უსაფრთხო ინგლისში სახლდებოდნენ. 1800 წლის გამოთვლებით დადგინდა, რომ პროვინციულ ქალაქებში 6 000 ებრაელი ცხოვრობდა, ლონდონში კი მათი რაოდენობა 15000-20000-ს შეადგენდა. ღარიბ ებრაელებს აკრიტიკებდნენ, მდიდრებს კი კიცხავდნენ. *ოლივერ ტვისტის* პერსონაჟის ფეჯინის შექმნისას ჩარლზ დიკენსმა სწორედ ყველასთვის ნაცნობი ტიპაჟის კარიკატურა გამოიყენა.

ინდუსტრიული რევოლუციის პერიოდში, ჰოლანდიელმა ემიგრანტებმა ხელი შეუწვეეს ბრიტანეთში „ჰოლანდიური ფინანსების“ სახელით ცობილი, საბანკო ქსელისა და ფინანსური სააგენტოების დაფუძნებას – რაც უაღრესად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ქვეყნის ეკონომიკური გარდაქმნის თვალსაზრისით. საქმიანი და განათლებული ჰოლანდიელი ემიგრანტების წყალობით, ინგლისში სოციალური და ეკონომიკური თვალსაზრისით, რევოლუციური მნიშვნელობის სიახლეები დაინერგა. აქედან გამომდინარე, არაინგლისელებმა ინგლისის სოციოეკონომიკური კლიმატის შექმნაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს.

ინგლისის ინდუსტრიული ექსპანსიის პერიოდში, ჩინელი ემიგრანტები მოზღვავდა, რაც ინგლისურ ქარხნებს იაფი სამუშაო ძალით უზრუნველყოფდა. ამის მიუხედავად, მეცხრამეტე საუკუნეში კავშირის ლიდერებმა რამდენჯერმე გაილაშქრეს ჩინელი ემიგრანტების წინააღმდეგ, რადგან, მათი აზრით, ჩინელების დასაქმება ადგილობრივი მუშაკების ხელფასის დონეზე ურყოფითად მოქმედებდა.

შავკანიანთა დასახლება ბრიტანეთში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს გახშირდა, რაც დასავლეთ აფრიკასა და კარიბის კუნძულებზე გემების მოძრაობის გაზრდას მოჰყვა. ამ პერიოდში ბრიტანულ უნივერსიტეტებში საკმაოდ ბევრი აფრიკელი და ვესტ ინდოელი ჩაირიცხა, მაგრამ ემიგრანტთა ყველაზე დიდი ჯგუფი შავკანიან მეზღვაურებს მოიცავდა, რომლებიც ბრიტანეთის ქალაქებში დასახლდნენ. შავკანიანთა პირველი თანამედროვე თემები ბრიტანეთში (განსაკუთრებით კარდიფში) სწორედ ამ ადამიანთა მიერ დაარსდა. პირველი მსოფლიო ომის დროს საჭირო გახდა ბრიტანული სამხედრო ძალების გაზრდა; ამის გამო, შავკანიან ვესტ ინდოელთა სამხედრო ნაწილის შექმნის მიზნით, ბრიტანული კარიბის კუნძულებიდან 15 000-ზე მეტი მამაკაცი გაიწვიეს. საომარი მოქმედების დასრულების შემდეგ, ვესტ ინდოელ ჯარისკაცთა დიდმა რაოდენობამ, ეკონომიკურად დაბალგანვითარებულ ვესტ ინდოეთში დაბრუნებას, ბრიტანეთში დასახლება და ამ ქვეყნის მიერ შემოთავაზებული პირობებით დაკმაყოფილება არჩია (Fryer 1984).

შავკანიანთა ისტორია ბრიტანეთში: მნიშვნელოვანი თარიღები

1596	ელისაბედ I გამოსცემს პროკლამაციას, რომელიც შავკანიანთა ინგლისიდან განდევნას ისახავს მიზნად.
1772	მოსამართლე მენსფილდის მიერ დაკანონებული წესის თანახმად, შავკანიანების ინგლისიდან განსახლება იკრძალება.
1807	ბრიტანეთის იმპერიაში გაუქმდა მონებით ვაჭრობა.

1823	1823 წელს შემუშავებული ნავიგაციის აქტი ფერადკანიანებს, ბრიტანულ გემებზე მუშაობას უკრძალავს, გამონაკლისი მხოლოდ ომის პერიოდში დაუშვებს.
1834-38	ბრიტანეთის იმპერია აუქმებს მონობას და ყოფილი მონების “მომზადების” ხუთწლიან სისტემას ნერგავს.
1892	დაბაბაი ნაოროჯი პირველი აზიელია, რომელიც თემთა პალატის წევრად არჩეული
1919	ლივერპულში შავკანიანთა წინააღმდეგ ამბოხებები იწყება და მოკლულია ჩარლზ ვუტონი
1925	გამოიცა სპეციალური ბრძანება (ფერადკანიანი უცხო მეზღვაურები), რომელიც კრძალავს შავკანიან მეზღვაურთა მუშაობას ბრიტანულ გემებზე და ზოგიერთ, ბრიტანეთში დაბადებულ, შავკანიან მეზღვაურს ბრიტანეთიდან წასვლას აიძულებს

წყარო: Sociological Review, 3, 4 (აპრილი, 1994)

განვითარების პროცესი 1930-იანი წლებიდან

1930-იანი წლების დასაწყისში, ნაცისტური დევნის გამო, ევროპელ ებრაელთა მთელი თაობა, თავის გადარჩენის მიზნით, დასავლეთისკენ დაიძრა. ერთი გამოკითხვის შედეგად დადგინდა, რომ 1933-1939 წლებში გაერთიანებულ სამეფოში 60 000 ებრაელი დაფუძნდა, მაგრამ რეალური ციფრი შეიძლება გაცილებით უფრო მაღალი ყოფილიყო. 1933-1939 წლებში ცენტრალური ევროპიდან 80 000 ლტოლვილი ჩამოვიდა, ომის პერიოდში კი ამ ციფრს კიდევ 70 000 დაემატა. 1945 წლისთვის ევროპა, ლტოლვილების გამო, უპრეცედენტო პრობლემის წინაშე დადგა: მილიონობით ადამიანი ლტოლვილად იქცა. მათგან რამდენიმე ასი ათასი კი ბრიტანეთში დასახლდა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ბრიტანეთში ემიგრანტთა დინებამ უპრეცედენტო მასშტაბს მიაღწია – ახალ მოსახლეთა უმრავლესობა, თანამეგობრობის ქვეყნებიდან, სამუშაოს ძიების მიზნით ჩამოდიოდა. ბრიტანეთის მოსახლეობა ემიგრანტთა მოზღვავებაზე, კლასების მიხედვით, რეაგირებდა. მმართველ წრეებს, ბრიტანეთის იმპერიული მემკვიდრეობის იდეიდან გამომდინარე, მიაჩნდათ, რომ ვესტ ინდოელები, ინდოელები, პაკისტანელები და აფრიკელები ბრიტანეთის ქვეშევრდომები იყვნენ და ჰქონდათ ბრიტანეთში დაფუძნების უფლება. ომის შემდგომ პერიოდში, ბრიტანეთში დასაქმების ადგილების ნაკლებობა იყო; დამსაქმებლები კი, გარკვეული დროის განმავლობაში, სამუშაოდ ემიგრანტებს იზიდავდნენ. ღარიბ უბანში ბევრი დასაქმებული ცხოვრობდა (იქ, სადაც ახალი ემიგრანტები სახლდებოდნენ) და ყოველდღიური ყოფის სიდუხჭირეს განიცდიდა. ისინი, ხშირ შემთხვევაში, ახალმოსულებისადმი მტრულად იყვნენ განწყობილი. თანამეგობრობის ქვეყნებიდან ჩამოსულ ემიგრანტთა თითქმის მესამედი ლონდონის გარკვეულ ნაწილებში სახლდებოდა; გარდა ამისა, ემიგრანტები ვესტ მიდლენდში, ბრედფორდში და სხვა ღარიბ ურბანულ ტერიტორიებზე იყვნენ თავმოყრილი.

მომდევნო მთავრობები ახალი ემიგრანტების ბრიტანულ საზოგადოებასთან სრული ინტეგრაციის მიზანს სასურველად და მიღწევად მიიჩნევდნენ. 1960-იანი წლებში, ლეიბორისტული მმართველობის შინაგან საქმეთა მინისტრმა, როი

ჯენკინსმა განაცხადა, რომ ინტეგრაცია “გამოსასწორებელი ასიმილაციის პროცესი” კი არ არის, არამედ “ორმხრივი ტოლერანტობის პირობებში, კულტურული მრავალფეროვნების გათვალისწინებით, თანასწორუფლებიანი შესაძლებლობებით სარგებლობა.” 1966 წელს, ლეიბორისტული მთავრობის მიერ შემუშავებული რასობრივ ურთიერთობათა აქტის საფუძველზე, რასობრივ ურთიერთობათა საბჭო დაფუძნდა. საბჭო, რასობრივ ნიადაგზე, დასაბუთებული დისკრიმინაციის შემთხვევაში, ინტერვენციას ისახავდა მიზნად. 1968 წელს დისკრიმინაციის წინააღმდეგ უფრო არსებითი კანონი შემუშავდა, მაგრამ მას ქვეყანაში შემოსვლის კონტროლთან დაკავშირებული ახალი კანონმდებლობაც დაერთო, რამაც ახალ ემიგრანტთა რაოდენობა ძლიერ შეამცირა. იმავე წელს პარლამენტში რასობრივ ურთიერთობებთან დაკავშირებული დისკუსია დაიწყო; ინოქ პაუელმა (თავდაცვის საკითხებში კონსერვატორთა იმდროინდელმა სპიკერმა) ბირმინგემში, საკუთარ გამოსვლაში, ფერადკანიანი მოსახლეობის უადრესად შესამჩნევ ზრდაზე ისაუბრა: “რომაელების მსგავსად, მეჩვენება, თითქოს მდინარე ტიბროსში სისხლი მოედინება.” გელაპის მიერ წარმოდგენილი გამოკითხვით დადასტურდა, რომ პაუელის თვალსაზრისს მოსახლეობის 75 პროცენტი იზიარებდა.

1976 წლის რასობრივ ურთიერთობათა აქტი რასობრივი დისკრიმინაციის შემცირებას ისახავდა მიზნად. აქტის საფუძველზე იკრძალებოდა დისკრიმინაცია სამუშაო აპლიკაციების განხილვის, განსახლების და ორგანიზაციებსა ან კლუბებში გაწვევიანების დროს. აქტის ამოქმედების მიზნით, ახალი ორგანო, რასობრივი თანასწორობის კომისია, შეიქმნა. ამ ორგანოს დიდი უფლებები, მის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებს კი სამართლებრივი ძალა მიენიჭა. 1970-იან წლებში, კიდევ ერთი გამოკვეთილად რასისტული, მემარჯვენეთა პარტია, ნაციონალური ფრონტი დაარსდა, რომელსაც სხვა ორგანიზაციების მხრიდან დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა: მაგალითად, 1977 წელს ნაციონალური ფრონტის პროპაგანდასთან ბრძოლის მიზნით, ანტინაციისტური ლიგა შეიქმნა.

ლონდონის დიდმა საბჭომ ეთნიკურ უმცირესობათა კომიტეტი დააფუძნა, რომელიც, მოგვიანებით, კონსერვატული მთავრობის მიერ გაუქმდა. ამ კომიტეტის ფართო უფლებამოსილება ადგილობრივი მმართველობის თანამდებობებზე ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლობის კონტროლს ითვალისწინებდა. ლონდონი “ანტი-აპარტეიდულ” ზონად გამოცხადდა და აქ, 1984 წელს, წლის “ანტი-რასისტული” ფესტივალები და კონცერტები ჩატარდა. ლონდონის სამხრეთ ნაწილში განლაგებულ ბროკველის პარკს ანტი-აპარტეიდული კამპანიის ორგანიზატორის საპატივცემულოდ, ზეფანია მოთოფენგის პარკი ეწოდა. ამ გამოკვეთილი ეთნიკური პოლიტიკის საპასუხოდ, ტორების პარტიამ ფართოდ გაავრცელა ახალი სარეკლამო სლოგანი. სლოგანზე შეგანიანი მამაკაცი და შემდეგი სახის განცხადება იყო გამოსახული: “შრომის ბაზარზე მას შეგანიანს უწოდებენ, ჩვენ კი მას ბრიტანელს ვეძახით.” თუმცა ეთნიკურ უმცირესობებს ძლიერ უჭირდათ საკუთარი თავის გაიგივება “ბრიტანულობის” იმ ეთნოცენტრულ დეფინიციასთან, რომელიც კონსერვატულ წრეებში იყო გავრცელებული.

ტორების პარტიის ლიდერმა და მინისტრმა - ჯონ პატენმა მუსულმანურ ჯგუფებს წერილით მიმართა, სადაც განმარტა, თუ რას ნიშნავს, იყო ბრიტანელი, გაამახვილა რა ყურადღება პლურალიზმზე. პატენმა განაცხადა, რომ “ბრიტანეთში ქრისტიანებს, მუსულმანებს, ებრაელებს, ინდუსებს, სიქებს და სხვა ერების წარმომადგენლებს ერთად ცხოვრება და მუშაობა შეუძლიათ, მათ სიამაყით უნდა შეინარჩუნონ საკუთარი იდენტობა და რწმენა, და

გაიზიარონ ის, რაც დაბადებიდან და საკუთარი არჩევანის მიხედვით არსებობასთან აკავშირებთ – „ბრიტანელობა“. ამ წერილში გაკეთებული თითოეული განცხადება მულტიკულტურული საზოგადოების შექმნის სირთულეზე მიუთითებს. “საკუთარი იდენტობისა და რწმენის სიამაყით შენარჩუნებამ” შეიძლება “ბრიტანელად” ჩამოყალიბების მიზანს შეუშალოს ხელი. მაგალითად, ბრიტანელ მუსულმანთა საზოგადოება მთავრობას ისლამური რელიგიური კანონის მიღებასთან დაკავშირებული წინააღმდეგობის გამო დაუპირისპირდა, რადგან ბრიტანეთის სასამართლომ აღნიშნული კანონის მიღებაზე უარი განაცხადა.

1990 წლისთვის ვესტ ინდური და სამხრეთ აფრიკული წარმომავლობის ადამიანთა უმრავლესობა გაერთიანებულ სამეფოში იყო დაბადებული (მათმა რაოდენობამ, პროპორციულად, 55 პროცენტს გადააჭარბა). ეს პროპორცია სულ უფრო იზრდება და ეს ჯგუფები, ამჟამად, ფერადკანიან ბრიტანულ საზოგადოებას შეადგენენ. ისინი აღარ არიან ემიგრანტები, რადგან სრული სამოქალაქო უფლებები გააჩნიათ. აღნიშნული ჯგუფები, ამჟამად, მოსახლეობის დაახლოებით 5 პროცენტს შეადგენენ.

1981 წელს მიღებული ბრიტანეთის ეროვნულობის აქტის საფუძველზე, წარსულში ან ამჟამად, ბრიტანეთზე დამოკიდებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ ადამიანთა გაერთიანებულ სამეფოში შემოსვლა ძლიერ შეიზღუდა. ბრიტანეთის მოქალაქეობა და ბრიტანეთზე დამოკიდებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ ადამიანთა მოქალაქეობა ერთმანეთისგან გაიმიჯნა. გაჩნდა კატეგორია “ბრიტანელ უცხოელთა მოქალაქეობა”, რომელიც, ძირითადად, ჰონგ-კონგში, მალაიზიაში და სინგაპურში მცხოვრებ ადამიანებს მიესადაგა; მათ უფლება არ ჰქონდათ ბრიტანეთში დასახლებულიყვნენ, მათ შვილებს კი - მემკვიდრეობით მიეღოთ მშობლების მოქალაქეობა. თანამეგობრობის მოქალაქეებს, რომელთაც ადრე, ქვეყანაში ხუთი წლის გატარების შემთხვევაში, ბრიტანეთის მოქალაქეებად შეეძლოთ დარეგისტრირება, ახლა მოქალაქეობის მისაღებად იგივე პროცედურა უნდა გაეწეოთ, როგორც მსოფლიოს სხვა ნებისმიერი რეგიონიდან ჩამოსულ ადამიანებს. მოქალაქეობის უფლების მიღებასა და ქვეყანაში შესვლას სხვა შეზღუდვებიც დაემატა. 1988 წელს შემუშავებული კანონმდებლობის თანახმად, ეს შეზღუდვები კიდევ უფრო გაიზარდა.

ბრიტანეთმა ქვეყანაში პოლიტიკური ან რელიგიური ნიშნით დევნილ ლტოლვილთა შემოსვლაც შეამცირა. 1991 წელს, მათთვის, ვინც ბრიტანეთის თავშესაფარს ითხოვდა, ახალი კანონი იქნა მიღებული. ამ კანონის თანახმად, ლტოლვილის სტატუსით ჩამოსულ ადამიანებს მკაცრი კონტროლი უნდა გაეწეოთ, რაც თითის ანაბეჭდების აღებას, უფასო იურიდიული კონსულტაციის ხელმისაწვდომობის შეზღუდვას და იმ ავიაკომპანიების გაორმაგებულ ჯარიმებს გულისხმობდა, რომელთა საშუალებით მგზავრები არალეგალური ვიზებით მაინც ასერხებდნენ ქვეყანაში შემოდევას. ახალი წესები მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული ეკლესიის ლიდერებისა და ლტოლვილთა საკითხში გაერთიანებული ერების კომისრის მიერ; თუმცა, ამის შედეგად, წესები მაინც არ შეცვლილა.

ბრიტანეთის საემიგრაციო პოლიტიკა უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში განსაკუთრებული თანმიმდევრობით არ გამოირჩევა. ამას ორი ძირითადი ნიშანი მოწმობს. პირველი - შრომის ბაზრის მოთხოვნილებათა გაუთვალისწინებლობა – არ არის მაღალი კვალიფიკაციის ადამიანებისთვის ქვეყანაში შემოსვლის პირობების გამარტივებისა და დოვლათის მოზიდვის

მცდელობა (როგორც ეს, მაგალითად, აშშ-ს შემთხვევაში ხდება). მეორე ნიშანს “კიდევ ერთი შავკანიანის გამოვლენისა და მისი თავიდან მოცილების” ახირებას ეძახიან (Plummer, 1979, გვ. 8). რასაკვირველია, ოფიციალურ დონეზე, რასიზმის ნებისმიერი გამოვლენა იდევნება, მაგრამ ძნელია არ აღიარო, რომ მაინც ძლიერია მისი ფარული გავლენა. ერთმა გერმანელმა მკვლევარმა აღნიშნა, “ქვეყანაში უკანონოდ შემოსვლის თავიდან აცილების მცდელობა, ხშირ შემთხვევაში, ეწინააღმდეგება ადამიანთა საერთაშორისო უფლებების დაცვის კონვენციას, რაც, ძირითადად, ახალი თანამეგობრობის ფერადკანიან ადამიანებთან მიმართებაში, ვიზის გაცემაზე უარის თქმას, თითის ანაბეჭდების აღებას, “გინეკოლოგიური ტესტის” ჩატარებასა და საპატიმროში მოთავსების მსგავს რადიკალურ ზომებსაც მოიცავს. ამ ქმედებათა გზავნილი ნათელია: შავკანიანები არასასურველნი არიან (Jopke 1995, გვ. 38).

ცხრილი 9.2 უმუშევრობა ეთნიკური ჯგუფების მიხედვით, დიდი ბრიტანეთი, 1991

უმუშევრობის სიხშირე

ეთნიკური ჯგუფი	უმუშევარი (000)	სქემაზე (000)	ადამიანი (%)	მამაკაცი (%)	ქალი (%)
თეთრკანიანი	2 246.1	318.6	8.8	10.7	6.3
ეთნიკური უმცირესობები	238.4	33.1	18.3	20.3	15.6
შავკანიანები	94.0	13.3	21.1	25.2	16.6
შავკანიანი კარიბილიები	53.8	6.7	18.9	23.8	13.5
შავკანიანი აფრიკელები	26.1	4.1	27.0	28.9	24.7
დანარჩენი შავკანიანები	14.1	2.5	22.2	25.5	18.3
სამხრეთ აზიელები	105.0	12.9	18.2	19.2	16.5
ინდოელები	51.7	7.2	13.1	13.4	12.7
პაკისტანელები	40.1	4.4	28.8	28.5	29.6
ბანგლადეშელები	13.2	1.3	31.7	30.9	34.5
ჩინელები და სხვები	39.4	6.9	14.1	15.5	12.1
ჩინელები	7.0	1.2	9.5	10.5	8.3
დანარჩენი აზიელები	12.8	2.7	13.4	14.2	12.3
სხვა ერის წარმომადგენლები	19.5	3.0	17.7	19.7	14.8
მოლიანი მოსახლეობა	2 484.5	351.7	9.3	11.2	6.8

წყარო: დ. ოუვენი, *Ethnic minorities in Britain: Economic Characteristics*, 1993. აღწერის მონაცემები ეყრდნობა Crown Copyright-ს.

რასა, რასიზმი და უთანასწორობა

ბრიტანეთში ფერადკანიანები, საქმიანობის მიხედვით, სხვადასხვაგვარად არიან განაწილებულნი. შავკანიანთა უმრავლესობა ფიზიკურ საქმიანობას ეწევა; მათ

შორის, თეთკანიანებთან შედარებით, მეტი უმუშევარია (იხ. ცხრილი 9.2). ფიზიკურ სამუშაოებზე შავკანიან მამაკაცთა 80 პროცენტი, სამხრეთ აზიელ მამაკაცთა 70 პროცენტი, ხოლო თეთკანიან მამაკაცთა 50 პროცენტია დასაქმებული. ვესტ ინდოეთიდან წამოსულ ადამიანთაგან ფიზიკურ სამუშაოს ძალიან ცოტა ეწევა, პროფესიონალური საქმიანობით კი ბევრი მათგანია დაკავებული. ბანგლადეშელთა უმრავლესობას ნახევრადპროფესიული ან არაპროფესიული სამუშაო აქვს. ბრიტანეთში აღმოსავლეთ აფრიკიდან ჩამოსულ აზიელებს, პროპორციულად, არაფიზიკური სამუშაოს უფრო მაღალი მაჩვენებელი აქვთ, ვიდრე თეთკანიანებს. ფერადკანიანი ქალები გაცილებით უარეს პირობებში არიან, ვიდრე ფერადკანიანი მამაკაცები. მათ, პროპორციულად, მამაკაცებთან შედარებით, არაფიზიკური და პროფესიული დასაქმების უფრო დაბალი მაჩვენებელი აქვთ. (Hamnett et al. 1990).

ბევრი ფერადკანიანი, სამხრეთ აზიელთა უმრავლესობის ჩათვლით, ქალაქის ცენტრალური ტერიტორიებიდან მოშორებით ცხოვრობს. ეთნიკურ წარმომავლობასა და საცხოვრებელ ადგილს შორის ძლიერი კავშირია; ლონდონის შიგნით, ბირმინგემსა და მანჩესტერში, ვესტ ინდოელთა დასახლება შვიდჯერ უფრო მოსალოდნელია, ვიდრე თეთკანიანების. ამ უბნებში ძალზე მაღალია მამაკაცთა უმუშევრობის დონე. შავკანიანთა უმრავლესობა შიდა ქალაქს საცხოვრებლად საკუთარი სურვილით არ ირჩევს; ისინი აქ იმიტომ დაფუძნდნენ, რომ ეს უბნები თეთკანიანთა შორის ნაკლები პოპულარობით სარგებლობდა და მას შემდეგ, რაც თეთკანიანები სხვა უბნებში გადასახლდნენ, შესაძლებელი გახდა თავისუფალი მიწების ათვისება.

შავკანიანები და აზიელები, სოციალურად, კვლავ წამგებიან პოზიციაში არიან

შავკანიანები და აზიელები, თითქმის ყველა სოციალური და ეკონომიკური ინდიკატორის მიხედვით, კვლავ წამგებიან პოზიციაში რჩებიან. ზოგიერთმა ჯგუფმა, განსაკუთრებით ინდოელებმა, გარკვეულ სფეროებში, მაგალითად, განათლებასა და სახლების მფლობელობაში, წარმატებას მიაღწია, მაგრამ, ზოგადად, ეთნიკური უმცირესობები, დასაქმების, გადახდის სისტემისა და განსახლების საკითხებში, თეთკანიანებთან შედარებით, უარეს მდგომარეობაში არიან. ისინი დანაშაულის მსხვერპლადაც უფრო ხშირად იქცევიან.

ნაციონალური სტატისტიკის განყოფილების მიერ 1996 წელს გამოქვეყნებული ანგარიში - *სოციალური ფოკუსი ეთნიკურ უმცირესობებზე* - საზოგადოებაში არსებულ მონაცემთა კომპილაციას წარმოადგენს.

ბოლო დრომდე, რასების მიხედვით სტატისტიკური მონაცემების მოპოვებაზე ოფიციალურად იკავებდნენ თავს. ეს ანგარიში ამ კუთხით განხორციელებული პირველი მცდელობაა, მაგრამ მისი ავტორები აღიარებენ, რომ ეთნიკურ უმცირესობათა ცხოვრების სტილის სრული სქემის შექმნა არც ამჯერად გახდა შესაძლებელი.

ფერადკანიანთა რაოდენობა 3 მილიონზე მეტს, ანუ მოსახლეობის თითქმის 6 პროცენტს შეადგენს.

ქორწინებაში მყოფ მამაკაცთან და ქალთან შავკანიან კარიბიელთა ბავშვების სულ 34 პროცენტი ცხოვრობს, 54 პროცენტს კი მარტოხელა დედები ჰყავს. ამის საპირისპიროდ, აზიურ თემში მცხოვრებ ბავშვთა 90 პროცენტს ქორწინებაში მყოფი წყვილები ზრდიან.

ინდოელ ოჯახთა 83 პროცენტი უკვე ფლობს საკუთარ სახლს ან სახლის ყიდვას აპირებს, ბანგლადეშელთა შორის ამგვარი ოჯახების 36 პროცენტია, შავკანიანთა შორის კი - 40 პროცენტი.

განათლების თვალსაზრისით, ყველა სხვა ჯგუფთან, მათ შორის თეთრკანიანებთან, შედარებით, საშუალო განათლების შედეგების სერთიფიკატის მიხედვით, ყველაზე წარმატებულნი აზიელი ბავშვები არიან. სრულ განათლებას 18 წლის ინდოელთა 65, პაკისტანელთა და ბანგლადეშელთა 61, დანარჩენი აზიელების 72 და შავკანიანთა 50 პროცენტი იღებს, თეთრკანიანთა მაჩვენებელი კი, ამ მხრივ, 38 პროცენტია. თუმცა, თეთრკანიანებთან შედარებით, უმცირესობათა ყველა ჯგუფში უმუშევრობის მაჩვენებელი გაცილებით მაღალია.

შავკანიანებს, პაკისტანელებსა და ბანგლადეშელებს შორის უმუშევრობა, თეთრკანიანებთან შედარებით, სამჯერ უფრო მაღალია.

სრული დასაქმების პირობებში პაკისტანელი/ბანგლადეშელი ქალის საშუალო საათობრივი ანაზღაურება 4.78 ფუნტს შეადგენს, ხოლო თეთრკანიანი ქალის ანაზღაურება 6.59 ფუნტია. პაკისტანელი/ბანგლადეშელი მამაკაცის ანაზღაურება 6.87 ფუნტს უდრის, თეთრკანიანი მამაკაცის კი, 8.34 ფუნტს.

რაც შეეხება დანაშაულს, სტატისტიკურად, თეთრკანიანებთან შედარებით, უმცირესობათა ჯგუფის წარმომადგენლების შეურაცხყოფასა და მათი პირადი ქონების ხელყოფას უფრო ხშირად აქვს ადგილი. მიუხედავად ამისა, ანგარიშში ვკითხულობთ, რომ დანაშაულის მაჩვენებელი შავკანიანებით დასახლებულ შიდა ქალაქის ტერიტორიებზე უფრო მაღალია.

ბრიტანეთში მცხოვრებ ბანგლადეშელთა მთელი მოსახლეობის მეოთხედი, ისტ ლონდონის ერთ-ერთ უბანში, ტაუერ ჰემლეტსშია თავმოყრილი.

ანგარიში პოლიტიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის ანალიზის ჯერ გამოუქვეყნებელ ზოგიერთ მონაცემსაც შეიცავს. ამ მონაცემთა მიხედვით, შავკანიანთა და აზიელთა თითქმის ნახევარი ხუთ წელიწადში ერთხელ მიდის მშობლიურ ქვეყანაში. ჩინელებს შორის კი ეს მაჩვენებელი 60 პროცენტს აღწევს.

პოლიტიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის მონაცემები აგრეთვე გვიჩვენებს, რომ ბრიტანეთში მცხოვრებ 10 პაკისტანელ/ბანგლადეშელ ქალიდან რვას ყოველთვის ტრადიციული ტანსაცმელი აცვია, მაშინ როდესაც იგივე თემის მამაკაცთაგან ტრადიციულ ტანსაცმელს ათიდან ერთი თუ ატარებს.

ტრადიციული ტანსაცმელი ყველაზე მეტად ხანდაზმულ აზიელ მამაკაცთა შორის არის გავრცელებული. შავკანიანთა შორის ახალგაზრდების 25 პროცენტს დროდადრო აცვია ტრადიციული ტანსაცმელი და საკუთარი ვარცხნილობით ხაზს უსვამს კავშირს აფრიკასა და კარიბის კუნძულებთან.

წყარო: Guardian, 8 აგვისტო, 1996.

დანაშაული

1993 წელს დანაშაულის მსხვერპლ ჯგუფთა პროცენტული რაოდენობა

ინგლისი და უელსი

თავდასხმა შინამეურნეობებზე პირადი შეურაცხყოფა

შაგკანიანები 36

13

ინდოელები 35

9

პაკისტანელები/ბანგლადეშელები 34

10

თეთრკანიანები 33

8

ანაზღაურება		უმუშევრობა
სრული დასაქმების საშუალო ანაზღაურება საათობრივი ანაზღაურება ფუნტებში 1995/95		ყველა ასაკის პროცენტული მაჩვენებელი გაზაფხული, 1995
შაგკანიანები	6.88	24
ინდოელები	7.12	12
პაკისტანელები/ბანგლადეშელები	6.43	27
სხვა ერები	7.32	16
თეთრკანიანები	7.73	8

საყოფაცხოვრებო პირობები

გარკვეული პრობებით უზრუნველყოფილ სახლთა პროცენტული რაოდენობა

ინგლისი, 1991

ცენტრალური გათბობა; ორმაგი გადახურვა; მანქანის სადგომით უზრუნველყოფა

შაგკანიანები
81
36
91
ინდოელები
91
60
67
პაკისტანელები/ბანგლადეშელები
59
40
69
სხვა ერები
82
34
63
თეთრკანიანები
81
52
77

შემოსავლის დონის მიხედვით, ყველაზე წარმატებული ფერადკანიანები, სამხრეთ აზიელები არიან. ისინი ან თვითდასაქმებულები არიან, ან მცირე დამსაქმებლები. ამ კატეგორიის ადამიანთა რაოდენობა უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში თანმიმდევრულად გაიზარდა: ახლა აღმოსავლეთ აფრიკელ აზიელ მამაკაცთა ეს ჯგუფი 23 პროცენტს შეადგენს, ანალოგიურ თეთკანიან მამაკაცთა რაოდენობა კი 14 პროცენტია. პატარა აზიური მაღაზიები და აზიური ბიზნესის სხვა ფორმები ბრიტანული საზოგადოების ისეთ მნიშვნელოვან ასპექტად იქცა, რომ ზოგიერთმა მათგანმა შიდა ქალაქის ტერიტორიის ეკონომიკური გარდაქმის წარმართვაც კი განიზრახა. ეს, უდავოდ, ძალზე თამამი განზრახვაა, რადგან თვითდასაქმებული აზიელები სამუშაოს ძალიან დიდ დროს ანდომებენ, მათი მთლიანი შემოსავლის დონე კი შედარებით დაბალია. ისინი თვითდასაქმებულ მუშაკებად რეგისტრირდებიან, რეალურად კი მათ ოჯახის ის წევრები ასაქმებენ, რომლებიც ბიზნესს უძღვებიან. მათზე არც ის შეღავათები ვრცელდება, რომლითაც, ჩვეულებრივ, დასაქმებული ადამიანები სარგებლობენ. ეს ავადმყოფობაზე გათვლილი ანაზღაურება, ანაზღაურებადი შვებულება და დასაქმებულთა მიერ ნაციონალურ დაზღვევაში შეტანილი წვლილია.

როგორი მრავალრიცხოვანიც არ უნდა იყოს ფერადკანიანთა ჯგუფი, ყოველთვის არსებობს რასიზმის, ამა თუ იმ ფორმით, გამოვლენის საშიშროება – რაც შეიძლება რასობრივი ნიშნით მოტივირებული თავდასხმითაც კი გამოიხატოს. ადამიანთა უმრავლესობამ ამ საშიშროებას თავი დააღწია, მაგრამ უმცირესობისთვის ამგვარი გამოცდილება შეიძლება უადრესად მძიმე აღმოჩნდეს. კვლევის ანგარიშში შემდეგი სახის შემთხვევებია აღწერილი:

ბიჭს სძინავს, მას ფანჯარაში ღორის თავს უგდებენ, რომელსაც თვალები, ყურები, ნესტოები და პირი ანთებული სიგარეტებით აქვს დატენილი. ოჯახი სადამოს შვიდი საათის შემდეგ სახლიდან არსად გადის; ისინი ერთ დიდ ოთახში არიან შეკეტილი, პირველი სართულის კართან კი ბარიკადები აქვთ აღმართული. ოჯახი საკუთარ ბინაშია დატყვევებული, რადგან თეთკანიანმა მეზობლებმა მათ შემოსასვლელ კარზე რკინის გისოსები დაამაგრეს და ბოქლომი დაადეს. პატარა ბიჭი მასზე უფროსმა თეთკანიანმა დანით დაჭრა, როდესაც მან, საკლასო ოთახებს შორის, დერეფანში გაიარა. (გორდონი, 1986).

ეთნიკურობა და პოლიცია

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რასიზმის ნიშნით, ადამიანთა დეპრივაციის ნიადაგს შიდა ქალაქებში არსებული მძიმე გარემო ქმნის. (იხ. თავი 17, “ქალაქები და თანამედროვე ურბანიზმის განვითარება”). აქ ნათლად ჩანს კავშირი რასას, უმუშევრობასა და დანაშაულს შორის, რაც, ძირითადად, ახალგაზრდა შავკანიან მამაკაცთა მდგომარეობაზე აისახება. 1982 წელს პოლიციამ ქუჩაში განხორციელებული ძარცვის შემთხვევების რასობრივი კუთხით შეფასება დაიწყო. ამგვარი სტატისტიკური მონაცემები მანამდე არასოდეს გამოქვეყნებულა. ძირითადი საკითხი, რომელიც ტელევიზიამ და პრესამაც აიტაცა, იმაში მდგომარეობდა, რომ წვრილ ქურდობასა და მაღაზიების ძარცვაში შავკანიანი ახალგაზრდების “არაპროპორციულად დიდი რაოდენობა” იყო შემჩნეული. ამის შედეგად, საზოგადოებამ რასა და დანაშაული ერთმანეთს დაუკავშირა. გაზეთმა *Daily Telegraph* შემდეგი სახის კომენტარი გააკეთა: “ბრიტანეთში მცხოვრებ ბევრ ვესტ ინდოელს და, ამავედროულად, სულ უფრო მეტ თეთკანიანს, არა აქვთ იმის განცდა, რომ ქვეყანა, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ, მათი შემადგენელი ნაწილია. აქედან გამომდინარე, ამ ქვეყნის მოქალაქეები მათთვის მხოლოდ და მხოლოდ სასტიკი ექსპლოატაციის

ობიექტები არიან” (ციტატა გამოიყენა სოლომოსმა და რეკიტმა, 1991, გვ. 44). თუმცა, თეთკანიანებთან კონტაქტის დროს, ბევრი ახალგაზრდა შავკანიანი თავად ხდება “სასტიკი ექსპლოატაციის ობიექტი” და, სამწუხაროდ, ეს ექსპლოატატორი, ხშირ შემთხვევაში, პოლიციაა.

პოლიციის საქმიანობის კვლევისას, როჯერ გრაეფმა დადგინა, რომ პოლიციის ოფიცრები ძალიან ხშირად რასისტულად არიან განწყობილნი. მან დაასკვნა, რომ პოლიციის “დამოკიდებულება უმცირესობათა ჯგუფების მიმართ ძლიერ მტრულია”. პოლიციელები უხეშ, სტერეოტიპულ განცხადებებსა და დამცინავ კომენტარებს აკეთებდნენ, განსაკუთრებით შავკანიანებზე. როდესაც ერთ-ერთმა ოფიცრმა ინტერვიუერის უკმაყოფილება შენიშნა, ის ხუმრობით მის გადარწმუნებას ეცადა: “პოლიციელები ყველას აყენებენ შეურაცხყოფას, არა მარტო ზანგებს. ეს შეიძლება ჰომოსექსუალი, პაკისტანელი, ლესბოსელი, ქალი, სტუდენტი, ირლანდიელი – ნებისმიერი ვინმე იყოს. ჩვენ ყველა გვძულს” (Graef, 1989, გვ. 124).

აქედან გამომდინარე, არ არის გასაკვირი, რომ კვლევაში შავკანიანთა ჯგუფების მხრიდან პოლიციელთა მიმართ ანალოგიური მტრული განწყობა გამოვლინდა. ამგვარი განწყობა, გარკვეულწილად, საკუთარ თავზე უშუალოდ გამოცდილი აგრესიის შედეგია. შავკანიანთა განწყობას მათ მიმართ განხორციელებული პოლიციური სტრატეგია განაპირობებს. 1983 წელს გამოქვეყნებული კვლევის დასკვნაში ვკითხულობთ: ვესტ ინდოელთა მხრიდან პოლიციის მიმართ გამოხატულ უნდობლობას შეიძლება საგანგაშო ვუწოდოთ” (Smith and Small, 1983, გვ. 326) ეს სიტუაცია უკეთესობისკენ არც მომდევნო წლებში შეცვლილა.

მიკერძოებულ განწყობასა და დისკრიმინაციას შავკანიანი ქალებიც განიცდიან. შავკანიან ქალთა დიდი უმრავლესობა ოჯახს მარტო უძღვება, რის გამოც, ხშირად, მედიისა და თეთკანიანთა საზოგადოების კრიტიკის ობიექტად იქცევა. მაგალითად, “London Evening Standard” წერდა: “ახალგაზრდა შავკანიან მამაკაცთა დიდი რაოდენობა სასტიკ დანაშაულს ჩადის, რადგან შავკანიანი დედების უმრავლესობა, ახალგაზრდობაში შვილებს ქორწინების გარეშე აჩენს და მათ მამების ხელშეწყობის გარეშე ზრდის” (ციტატა გამოყენებულია ჩიგვადას მიერ, 1991, გვ. 138).

პოლიციის შეხედულებათა შესწავლისას ვხედავთ, რომ ის შავკანიან ქალებს მტრულად განწყობილ, აგრესიულ და “რთულად დასამორჩილებელ” ძალად აფასებს. ქალებს, რომლებსაც პოლიციასთან პრობლემა ექმნებათ, ორმაგი საფრთხე ემუქრებათ; ისინი შეიძლება შავკანიანთა თემიდანაც განიდევნონ. საზოგადოებრივი ასოციაციების მიერ, შავკანიანი ჯგუფების მხრიდან დამნაშავე ქალების მხარდაჭერის წახალისების მიზნით, შავკანიანი ქალებისთვის ციხის პროგრამა შეიქმნა. კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ ახალგაზრდა შავკანიანი ქალები ისევე კრიტიკულად არიან პოლიციის მიმართ განწყობილი, როგორც მათ მდგომარეობაში მყოფი შავკანიანი მამაკაცები. შავკანიან ქალთა შორის ჩატარებული გამოკვლევის დასკვნაში ვკითხულობთ: “უკლებლივ ყველა გამოკითხულმა ქალმა ანტიპოლიციური განწყობა გამოავლინა და პოლიცია რასობრივ მიკერძოებულ განწყობასა და კორუფციაში დაადანაშაულა” (Player, 1991, გვ. 122).

ეთნიკური ურთიერთობები ევროპის კონტინენტზე

მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, პირველი ორი ათწლეულის განმავლობაში, ევროპაში მასშტაბური მიგრაცია მოხდა. ხმელთაშუა ზღვის მიმდებარე ქვეყნები ჩრდილოეთით და დასავლეთით მცხოვრებ ერებს იაფი სამუშაო ძალით უზრუნველყოფდა. დასაქმების ნაკლებობის გამო, ამ ქვეყნებში ემიგრანტები თურქეთიდან, ჩრდილოეთ აფრიკიდან, საბერძნეთიდან და სამხრეთ ესპანეთიდან მოემგზავრებოდნენ. შვეიცარიაში, გერმანიაში, ბელგიასა და შვეციაში ემიგრანტ მუშაკთა საკმაოდ დიდი მოსახლეობა გაჩნდა. ამავე დროს, ძველ კოლონიალისტურ ქვეყნებში, ყოფილი კოლონიებიდან ბევრი ემიგრანტი სახლებოდა; ეს, ძირითადად, საფრანგეთს (ალჟირელებს), ჰოლანდიას (ინდონეზიელებს) და გაერთიანებულ სამეფოს ეხება.

ორი ათწლეულის წინ, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში რეცესიის პერიოდი დაიწყო და დასაქმების ძიების მიზნით მიგრაცია საგრძნობლად შემცირდა. მიუხედავად იმისა, რომ ემიგრანტების დაფუძნების საკითხი ყველგან კარგად არის განვითარებული, განვითარებადი ქვეყნების ეთნიკურ უმცირესობებს, კანონთან დაკავშირებით, პრობლემები მაინც ექმნებათ. ძველი სტრუქტურა დღევანდელ სიტუაციას აღარ ერგება, თუმცა ზოგიერთ ქვეყანაში მაინც ის სამართლებრივი სტრუქტურა შენარჩუნდა, რომელიც თავიდან, დასაქმების მიზნით, დროებითი ემიგრაციის რეგულირების მიზნით შეიქმნა. სხვა ქვეყნებში (მაგალითად, საფრანგეთსა და გერმანიაში) უმცირესობათა მოსახლეობის კონტროლის მიზნით, ახალი შემზღუდველი პოლიტიკა შემუშავდა. მაგალითად, ახალი წესების მიხედვით, ქვეყანაში დიდი ხნის წინათ დაფუძნებულ ემიგრანტებს აღარ აქვთ ახლო ნათესავების თავისუფლად ჩამოყვანის უფლება.

ემიგრანტების მშობლიურ ქვეყანაში დაბრუნების მიზნით, კამპანია ბევრმა დასავლეთ ევროპულმა ქვეყანამ წამოიწყო. ეს უმუშევრობის ან დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში დეპორტაციას და სხვა ამგვარ პოლიტიკას გულისხმობს. ასეთი ქმედება დიდ საფრთხეს უქმნის უმცირესობათა ახალგაზრდა წარმომადგენლებს, რომლებიც იმ ქვეყანაში დაიბადნენ, რომელშიც მათი ოჯახი ემიგრირდა, მათ კი ისეთ ქვეყანაში დაბრუნებას აიძულებენ, რომელთანაც არანაირი რეალური კავშირი არ გააჩნიათ.

1990-იან წლებში, ემიგრაცია და მასთან დაკავშირებული რასიზმი ევროპისთვის ძალზე მტკივნეული საკითხი იყო. ევროპულ ქვეყნებში, განსაკუთრებით, საფრანგეთსა და იტალიაში, ჩრდილოეთ აფრიკიდან არაღებულ ემიგრანტთა დიდი რაოდენობა შემოვიდა. საბჭოთა კავშირის დაშლამ და აღმოსავლეთ ევროპაში მომხდარმა ცვლილებებმა ევროპის კონტინენტის დასავლეთ ნაწილის მმართველობებს აღმოსავლეთიდან ემიგრანტთა მასიური შემოდინების საფრთხე შეუქმნა. 1991-1992 წლებში ახლადგაერთიანებულ გერმანიაში უცხოელებზე ასობით შეტევა განხორციელდა. ამ ადამიანებთან ერთად, თურქი მუშაკებიც დაზარალდნენ, რომელთაგან ზოგიერთი გერმანიაში ოცი წლის წინ ჩამოვიდა.

ავსტრიაში, უცხოელთა ქვეყანაში შემოსვლის წინააღმდეგ კამპანია მემარჯვენეთა ჯგუფმა, თავისუფლების პარტიამ, წამოიწყო. იტალიაში არსებული ანალოგიური ორგანიზაცია, ლომბარდის ლიგა, ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში, ამომრჩეველთა დიდი მხარდაჭერით სარგებლობს. სკანდინავიის ქვეყნებშიც კი, რომელთაც რასობრივი ურთიერთობების საკითხში, დიდი ხანია, ლიბერალური ქვეყნების რეპუტაცია აქვთ, საზოგადოებაში ძლიერ პოპულარული მემარჯვენე ჯგუფები გაჩნდა.

მეორე მსოფლიო ომის დასასრულიდან ბერლინის კედლის აღებამდე, გერმანიაში, უფრო სწორად, იმდროინდელ დასავლეთ გერმანიაში, 18 მილიონი ადამიანი ემიგრირდა. ამის მიუხედავად, გერმანიის მომდევო მმართველობებს არაფრით არ სურდათ იმის აღიარება, რომ გერმანია ემიგრაციის ქვეყანაა. გერმანული მოქალაქეობის იდეა სისხლთან ასოცირდებოდა და არა დაბადების ადგილთან. ამის მიუხედავად, “ჩამოსული მუშაკების” შვილები, რომლებსაც არ ჰქონდათ სრული მოქალაქეობრივი უფლებები, ეკონომიკურ წინსვლას, ხშირ შემთხვევაში, მაინც ასერხებდნენ. გერმანიის გაერთიანების შემდეგ, აღმოსავლეთ გერმანიაში მცხოვრებ ზოგიერთ გერმანელს მიაჩნდა, რომ ის იმ ადამიანებზე უარეს ეკონომიკურ პირობებში ცხოვრობს, ვისაც, მისგან განსხვავებით, მოქალაქეობრივი უფლებებით სარგებლობა არ შეუძლია (Baldvin-Evans and Schain 1995).

1990 წელს გერმანული ფედერალური პარლამენტის მიერ მიღებული კანონმდებლობა ემიგრანტების უფლებების სასარგებლოდ, გარკვეული ზომების ლიბერალიზებას გულისხმობდა. მაგალითად, ქვეყანაში რვაწლიანი ცხოვრების შემდეგ, ემიგრანტებს ეძლეოდათ მუდმივი მოქალაქეობის მოთხოვნის უფლება. თუმცა კანონში “ემიგრანტის” ნაცვლად სიტყვა “უცხოელი” იყო მოხსენიებული. მწვანეთა პარტიამ კანონმდებლობას “ინსტიტუციური რასიზმის” პროდუქტი უწოდა და პარლამენტს მოსთხოვა, “ამ კანონის მომავალ მსხვერპლთა ხსოვნის უკვდავყოფა” “დუმილის წუთით” აღენიშნათ.

ზოგადად ევროპაში, ადამიანთა უფლებების დაცვისა და საემიგრაციო ორგანიზაციები შიშით რეაგირებდნენ რასიზმის აღზევებაზე, რასაც “ევროპული ციხე-სიმაგრის” აგების მცდელობაც ადასტურებდა. ეს ტენდენცია მხოლოდ ტოლერანტობის შესუსტებაში არ გამოიხატა. ყველა ზემოხსენებულ ქვეყანაში ანტი-რასისტული ორგანიზაცია შეიქმნა და მმართველობათა უმრავლესობამ დისკრიმინაციის შემცირებაზე მიმართულ ზომებზე დაიწყო მუშაობა.

ეთნიკურ ურთიერთობათა სამომავლო მოსალოდნელი განვითარება

ეთნიკური კონფლიქტები და დაყოფა მხოლოდ ჩვენს მიერ ხსენებული ქვეყნებით არ შემოიფარგლება. საბჭოთა კომუნიზმის დაშლის შემდეგ, ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში, თავად რუსეთის ჩათვლით, ეთნიკური ბრძოლები დაიწყო. ეთნიკური უთანხმოების შემთხვევები ინდოეთის ზოგიერთ რეგიონსა და შრი ლანკაზეც შეიმჩნეოდა. აფრიკაში, რუანდაში, დაწყებულმა ეთნიკურმა დაპირისპირებამ ისეთივე სასტიკი სისხლიანი სამოქალაქო ომი გამოიწვია, როგორსაც ევროპაში, ბოსნიაში, ჰქონდა ადგილი. აქედან გამომდინარე, ეთნიკური მრავალფეროვნების საკითხის მოგვარება გლობალური საზოგადოებისთვის ფუნდამენტური მნიშვნელობის პრობლემად იქცა.

დასავლეთში, ეთნიკური თვალსაზრისით, აშშ ყველაზე მრავალფეროვანი ქვეყანაა, რადგან ის “ემიგრანტთა საზოგადოების” საფუძველზე შეიქმნა. ამ ქვეყნის ეთნიკური განვითარების სამომავლო მოდელი ევროპასა და სხვა ქვეყნებში განხორციელებულ ცვლილებებს უკავშირდება. შეერთებულ შტატებში ეთნიკურ ურთიერთობათა განვითარების სამ მოდელს გვთავაზობენ. ერთ-ერთი მათგანი **ასიმილაციაა**, რაც იმას ნიშნავს, რომ ემიგრანტები უარს ამბობენ მშობლიურ წეს-ჩვეულებებსა და საქმიანობაზე და საკუთარ ქცევას უმრავლესობის ღირებულებებსა და ნორმებს არგებენ. ამგვარი “ასიმილირების”

გამო, ემიგრანტთა ბევრმა თაობამ ძლიერი ზეწოლა განიცადა, მაგრამ მათი შვილები, მეტწილად, ჭეშმარიტ “ამერიკელებად” ჩამოყალიბდნენ.

მეორე მოდელს **მოთუხთუხე ქვაბს** უწოდებენ. ემიგრანტები არ თმობენ საკუთარ ტრადიციებს დომინანტური საზოგადოების სასარგებლოდ, არამედ ახალ კულტურულ მახასიათებლებს ავითარებენ. ბევრი ადამიანის აზრით, ეს მოდელი, ეთნიკური განსხვავების პრობლემის მოსაგვარებლად, ყველაზე სასურველი გამოსავალია. გარკვეულწილად, ის ზუსტად გამოხატავს ამერიკული კულტურული განვითარების ასპექტებს. მიუხედავად იმისა, რომ წამყვან კულტურად მაინც “ანგლო-კულტურა” რჩება, მასში ამერიკული მოსახლეობის შემადგენელ სხვადასხვა ჯგუფთა გავლენაც აისახება.

მესამე მოდელს **კულტურული პლურალიზმი** წარმოადგენს. ამ მოდელის მიხედვით, ყველაზე მისაღები ჭეშმარიტად პლურალისტული საზოგადოების განვითარებაა, რომელიც მრავალ სხვადასხვა სუბკულტურათა თანაბარ უფლებებს აღიარებს. შეერთებული შტატები, დიდი ხანია, პლურალისტური ქვეყანაა, მაგრამ ეთნიკური განსხვავებები უთანასწორობასთან უფრო ასოცირდება, ვიდრე ქვეყნის თანასწორობისთვის, მაგრამ დამოუკიდებელ საზოგადოების წევრობასთან.

ანალოგიური დაძაბულობა და პრობლემები ევროპაშიც აღინიშნება. ბრიტანეთსა და სხვა ქვეყნებში მმართველობის ოფიციალური პოლიტიკა პირველ მოდელზე ანუ ასიმილაციაზე ორიენტირდება. შეერთებული შტატების მსგავსად, ამ მოდელის ამუშავება ძალზე პრობლემური ხდება, როდესაც ეთნიკური უმცირესობა მოსახლეობის უმრავლესობისგან ფიზიკურად საგრძნობლად გამოირჩევა; მაგალითად, ასეთ პრობლემას ვაწყდებით ვესტ ინდოელებისა და აზიელების შემთხვევაში. ევროპაში, რასიზმის სტაბილური (ხშირად ინსტიტუციური) არსებობის გამო, მოთუხთუხე ქვაბის მოდელი ნაკლებ რელევანტურია.

თითქმის ყველა ეთნიკური უმცირესობის ლიდერი სულ უფრო ამახვილებს ყურადღებას პლურალიზმზე. “გამორჩეული, მაგრამ თანაბარი” სტატუსის მიღწევა დიდ ძალისხმევას მოითხოვს და ეს, ჯერჯერობით, შორეული მომავლის საკითხია. ეთნიკურ უმცირესობას საფრთხედ ჯერ კიდევ ბევრი ადამიანი აღიქვამს. ისინი შიშობენ, რომ მათ სამუშაოს, სიმშვიდესა და “ეროვნულ კულტურას,” შესაძლოა, უმცირესობათა სახით, საფრთხე დაემუქროს. მუდმივი ტენდენციაა ეთნიკურ უმცირესობებში განტევების ვაცის ძიებისა. დასავლეთ ევროპაში მცხოვრები ახალგაზრდები, უფროსი თაობების მსგავსად, ხშირ შემთხვევაში, მიკერძოებულ განწყობას ავლენენ, რაც იმას ნიშნავს, რომ უმრავლეს ქვეყნებში ეთნიკურ უმცირესობებს მომავალშიც ხანგრძლივი დისკრიმინაცია და დაძაბულობითა და შფოთვით გაჯერებული სოციალური კლიმატი ელით.

სამომავლოდ, ისევე როგორ წარსულში, სავარაუდოდ, სამივე მოდელის აღრევა მოხდება; ოღონდ მომავალში, წარსულთან შედარებით, პლურალიზმს უფრო დიდი ყურადღება დაეთმობა. ეთნიკური პლურალიზმის გარედან შემოსული სხვადასხვა კულტურული ღირებულებებისა და ნორმების საზოგადოებაში “შემოტანის” შედეგთან გაიგივება სწორი არ იქნება. კულტურული მრავალფეროვნება, ფართო სოციალურ გარემოზე ადაპტირებისას, ეთნიკური ჯგუფების გამოცდილების საფუძველზეც *შეიქმნა*.

შეჯამება

1. ეთნიკურ ჯგუფებს მოსახლეობაში არსებული დანაყოფები აყალიბებს. მათ საერთო კულტურული თვისებები აქვთ და ამის გამო მოსახლეობაში არსებულ სხვა ჯგუფებს ემიჯნებიან. ეთნიკურობა ის კულტურული განსხვავებაა, რომელიც ერთ ჯგუფს მეორე ჯგუფისგან გამოყოფს. ძირითადი მახასიათებლები, რომლებიც ეთნიკურ ჯგუფს გამოარჩევს, ენა, წარმომავლობის ისტორია, რელიგია და ჩაცმულობისა და მორთულობის სტილია. ეთნიკური განსხვავებები სრულად არის შესწავლილი, თუმცა ამ განსხვავებებს ზოგჯერ “ბუნებრივს” ეძახიან.
2. უმცირესობათა ჯგუფის წევრები საზოგადოების მოსახლეობის უმრავლესობისგან დისკრიმინაციას განიცდიან. უმცირესობათა ჯგუფის წევრებს ერთმანეთთან, ხშირად, სოლიდარობის ძლიერი გრძნობა აკავშირებთ, რომელსაც, ნაწილობრივ, კოლექტიური დევნის საერთო გამოცდილება განაპირობებს.
3. რასა ფიზიკურ მახასიათებლებს, მაგალითად, კანის ფერს, უკავშირდება, რასაც ერთობის ან საზოგადოების წევრები, ეთნიკური და კულტურული თვალსაზრისით, გამორჩეულ თვისებად მიიჩნევენ. რასის შესახებ არსებული რწმენა მითიური ხასიათისაა. არ არსებობს გამოკვეთილი მახასიათებლები, რომლებიც ადამიანს სხვადასხვა რასას მიაკუთვნებს.
4. რასიზმი არის მემკვიდრეობით გადმოცემული პიროვნული თვისებებისა ან ქცევის, გარკვეული ფიზიკური გარეგნობის მქონე ინდივიდებთან გაიგივების მცდარი მცდელობა. რასისტი არის ადამიანი, რომელიც თვლის, რომ ადამიანების ერთ ფიზიკურ ჯგუფს შეუძლია მეორე ფიზიკური ჯგუფი, ბიოლოგიური ნიშნით, შეუფერებლად მიიჩნიოს.
5. მიკერძოებულ განწყობასა და დისკრიმინაციას ისეთი ფსიქოლოგიური მექანიზმები უკავშირდება, როგორიც ჩანაცვლება და განტევების ვაცად ყოფნაა. ჩანაცვლებისას, მტრული განწყობა ისეთი ობიექტის წინააღმდეგ არის მიმართული, რომელიც პიროვნების შფოთვის რეალურ მიზეზს არ წარმოადგენს. ადამიანები საკუთარ შფოთვასა და დაუცველობას განტევების ვაცებზე მიმართავენ. მიკერძოებული განწყობა ინდივიდისა და ჯგუფის შესახებ წინასწარ, უსაფუძვლოდ შექმნილ შეხედულებას გულისხმობს. დისკრიმინაცია არის ქცევა, რომელიც ერთ ჯგუფს სხვა ჯგუფებისათვის ხელმისაწვდომი შესაძლებლობებით სარგებლობის უფლებებს ჩამოართმევს.
6. ეთნიკურ განწყობებებთან ასიმილირება ადრეულ ასაკში ხდება; მაგალითად, ბავშვებს მიაჩნიათ, რომ თეთრკანიანს, შავკანიანთან შედარებით, უპირატესობა გააჩნია.
7. ჯგუფის ჩაკეტილობა და რესურსებზე პრივილეგირებული ხელმისაწვდომობა ეთნიკური ანტაგონიზმის გამოვლენის ბევრი სიტუაციის მნიშვნელოვანი ნაწილია. თუმცა, თანამედროვე ეთნიკური კონფლიქტების ფუნდამენტური ასპექტები, განსაკუთრებით, თეთრკანიანების შავკანიანთა წინააღმდეგ გამოვლენილი რასისტული განწყობები, დასავლეთისა და კოლონიალიზმის გაფართოების ისტორიის კონტექსტში აიხსნება.
8. საზოგადოების ეთნიკურ უმცირესობებთან ურთიერთობის მრავალი ისტორიული მაგალითი არსებობს, იქნება ეს მონობა, აპარტეიდი,

შედარებითი შეგუება თუ უმცირესობათა მიერ გამოვლენილი რეაქცია.

9. ემიგრაციის შედეგად ბრიტანეთში, აშშ-სა და სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში ბევრი სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფი გაჩნდა. შეერთებულ შტატებში მრავალი ეთნიკური დაყოფა არსებობს, რაც, ძირითადად, შავკანიანებისა და თეთკანიანების ჯგუფებში აისახება. გაერთიანებულ სამეფოსა და სხვა ევროპულ ქვეყნებში ასეთი მკვეთრი დაყოფა არ შეიმჩნევა, მაგრამ სერიოზული კონფლიქტები აქაც გახშირდა.
10. ეთნიკურ ურთიერთობათა სავარაუდო სამომავლო განვითარების სამ მოდელს გამოვეყოფთ – პირველი ასიმილაციაზე ამახვილებს ყურადღებას, მეორეს მოთუხთუხე ქვაბს ვუწოდებთ, მესამე კი კულტურული პლურალიზმია. ასიმილაცია: ახალ ემიგრანტთა ჯგუფები დომინანტური საზოგადოების განწყობებსა და ენას ითვისებენ. მოთუხთუხე ქვაბი: საზოგადოებაში არსებული სხვადასხვა კულტურები და ეთნიკურ ჯგუფთა თვალსაზრისები ერთმანეთს ერევა. პლურალიზმი: ეთნიკური ჯგუფი გამიჯნულად არსებობს, მაგრამ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობს. უკანასკნელ წლებში ამ სამი მოდელიდან განსაკუთრებული ყურადღება მესამეს ეთმობა, რომლის თანახმად, მთელი ქვეყნის ეროვნული კულტურის კონტექსტში, სხვადასხვა ეთნიკურ იდენტობას თანაბარი უფლებებით აღიარებენ.

დამატებითი ლიტერატურა

Frances Abound, *Children and Prejudice* (Oxford: Blackwell, 1989). წიგნი წარმოადგენს დისკუსიას ბავშვობაში ფორმირებულ მიკერძოებულ განწყობებზე.

Steven Fraser, *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence and the Future of America* (New York: Basic Books, 1995). კრიტიკული სტატიების კრებული წიგნზე Murray and Herrnstein, *The Bell Curve*.

Geoffrey Harris, *The Dark Side of Europe: The Extreme Right Today* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1990). შედარებითი დისკუსია თანამედროვე ევროპაში მემარჯვენე ექსტრემალურ ჯგუფთა მოზღვავების შესახებ

Trevor J ones, *Britain's Ethnic Minorities* (London: Policy Studies Institute, 1993). გამოკითხვა ბრიტანეთში არსებულ უმცირესობათა ჯგუფების შესახებ.

David Mason, *Race and Ethnicity in Modern Britain* (Oxford: Oxford University Press, 1995). რასის და ეთნიკურობის როლისა და მნიშვნელობის ანალიზი თანამედროვე ბრიტანულ საზოგადოებაში; მიგრაციისა და ეთნიკური მრავალფეროვნების ისტორიული საფუძველი; საზოგადოებრივი პოლიტიკის ეთნიკური საკითხები.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- უმცირესობათა ჯგუფი (ან ეთნიკური უმცირესობა)
- სტერეოტიპული აზროვნება
- ჩანაცვლება

- განტევეების ვაცად ყოფნა
- პროექცია
- ავტორიტარული პიროვნება
- ჯგუფის ჩაკეტილობა
- რესურსების განთავსება
- ეთნიკური ანტაგონიზმი
- რასა
- აპარტეიდი
- მიკროსეგრეგაცია
- მეზოსეგრეგაცია
- მაკროსეგრეგაცია
- ასიმილაცია
- მოთუხთუხე ქვაბი
- კულტურული პლურალიზმი

თავი 10

სტრატეგიკაცია და კლასობრივი სტრუქტურა

ძირითადი ცნებები

სოციალური სტრატეგიკაციის სისტემები

- მონობა
- სტრატეგიკაციის თეორიები თანამედროვე საზოგადოებებში
- კარლ მარქსის თეორია
- მაქს ვებერის თეორია
- ერიკ ოლინ რაიტის თეორია კლასის შესახებ
- ფრენკ პარკინი: ვებერისეული მიდგომა

კლასები დღევანდელ დასავლურ საზოგადოებებში

- განსხვავებები სიმდიდრისა და შემოსავლის მიხედვით
- სოციალურ კლასებად დაყოფა
- სტრუქტურული კლასობრივი ცვლილებები

გენდერი და სტრატეგიკაცია

კლასობრივი დაყოფა და გენდერი

სოციალური მობილობა

- შედარებითი მობილობის შესწავლა
- დადგენილი მობილობა
- სოციალური მობილობა და წარმატება
- მობილობის დონეები
- სოციალური მობილობის შესწავლის პრობლემები
- თქვენი, მობილობასთან დაკავშირებული შანსები

სიღარიბე და უთანასწორობა

- რა არის სიღარიბე?
- სიღარიბე დღეს
- რატომ აგრძელებენ ღარიბები სიღარიბეში ცხოვრებას?
- სიღარიბე და დამოკიდებულება კეთილდღეობის სამსახურზე
- უსახლკარონი

კლასი, უთანასწორობა და ეკონომიკური კონკურენცია

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ტერმინები

- სოციალური სტრატეგიკაცია
- კლასი
- სტატუსი
- კლასობრივი სტრუქტურა
- სოციალური მობილობა

რა არის იმის მიზეზი, რომ საზოგადოებაში არსებული ზოგიერთი ჯგუფი, სხვა ჯგუფთან შედარებით, მეტ სიმდიდრეს ფლობს და უფრო დიდი გავლენით სარგებლობს? რამდენად ვლინდება უთანასწორობა თანამედროვე საზოგადოებებში? რამდენად აქვს საზოგადოების დაბალი ფენის წარმომადგენელს ეკონომიკური კიბის ბოლო საფეხურზე ასვლის შანსი? რატომ არსებობს დღესაც სიღარიბე ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში? ეს ის კითხვებია, რომლებზეც ამ თავში შევეცდებით გავცეთ პასუხი. სოციოლოგიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სფერო სოციალური უთანასწორობის შესწავლაა, რადგან ადამიანის ცხოვრებას, მნიშვნელოვანწილად, მისთვის ხელმისაწვდომი მატერიალური რესურსები განსაზღვრავს.

სოციალური სტრატეგიკაციის სისტემები

უთანასწორობა ნებისმიერი ტიპის საზოგადოებაში არსებობს. ყველაზე პრიმიტიულ კულტურებშიც კი, სადაც სიმდიდრის ან კერძო საკუთრების მიხედვით რეალური განსხვავება არ არსებობს ინდივიდებს, ქალებსა და მამაკაცებს, ახალგაზრდებსა და ხანდაზმულებს შორის, უთანასწორობა მაინც შეიმჩნევა. ადამიანს, შესაძლოა, მაღალი სტატუსი ნადირობის დროს გამოვლენილ განსაკუთრებულ მიღწევათა გამო მიენიჭოს, ან ამის მიზეზი შეიძლება გახდეს რწმენა, რომ მას წინაპართა სულებთან დაკავშირების უნარი აქვს. უთანასწორობის აღსაწერად, სოციოლოგები სოციალური სტრატეგიკაციას მიმართავენ. სტრატეგიკაცია ადამიანთა სხვადასხვა დაჯგუფებებს შორის არსებული სტრუქტურული უთანასწორობაა. სტრატეგიკაცია შეიძლება დედამიწის ზედაპირზე არსებული ქვის საფარის გეოლოგიურ შრეებს შევადაროთ. საზოგადოებაც იერარქიული “შრეებისგან” შედგება, მწვერვალზე განსაკუთრებით პატივსაცემნი, ძირში კი ნაკლებად პრივილეგირებულნი ექცევიან.

სტრატეგიკაციის ოთხ ძირითად სისტემას - *მონობას, კასტას, წოდებებსა და კლასს* - გამოვყოფთ. ეს სისტემები, ზოგჯერ, ერთობლივად გვხვდება. მაგალითად, ძველ საბერძნეთსა და რომში, ასევე, სამოქალაქო ომამდე, შეერთებული შტატების სამხრეთ ნაწილში, კლასები და მონობა ერთდროულად არსებობდა.

მონობა

მონობა უთანასწორობის ექსტრემალური ფორმაა, რომლის დროს, ერთი ინდივიდი მეორე ინდივიდს, პირდაპირი მნიშვნელობით, კერძო საკუთრების სახით ფლობს. მონათმფლობელობის ლეგალური პირობები საგრძნობლად განსხვავდებოდა საზოგადოებების მიხედვით. ზოგჯერ მონებს ყველა სამართლებრივი უფლება ჰქონდათ ჩამორთმეული – როგორც ეს სამხრეთ შეერთებულ შტატებში ხდებოდა – სხვა შემთხვევებში კი, მონის პოზიცია მსახურის მოვალეობით შემოიფარგლებოდა.

მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეების შეერთებულ შტატებში, სამხრეთ ამერიკასა და ვესტ ინდოეთში, მონებს, თითქმის ყოველთვის, პლანტაციებსა და საოჯახო საქმეზე ამუშავებდნენ. ამის საპირისპიროდ, კლასიკურ ათენში მათ ბევრი განსხვავებული პოზიცია ეკავათ და ზოგჯერ დიდი პასუხისმგებლობაც ჰქონდათ დაკისრებული. მონები პოლიტიკურ და სამხედრო თანამდებობებზე არ ინიშნებოდნენ, მაგრამ თითქმის ყველა სხვა საქმიანობით იყვნენ დაკავებული. ზოგიერთები განათლებას იღებდნენ და მთავრობის ადმინისტრატორებად მუშაობდნენ, ბევრი მათგანი ხელობას იყო დაუფლებული. რომში მმართველ ჯგუფებს შორის ვაჭრობა და კომერცია არაპრესტიჟულ საქმიანობად ითვლებოდა, ამიტომ მონები, ამ აქტივობის წყალობით, ზოგჯერ ძალიან მდიდრდებოდნენ; ზოგიერთი შეძლებული მონა თავადაც კი იყო მონათმფლობელი. ძველ სამყაროში ყველაზე დაბალ ფენად პლანტაციებსა და მადაროებში მომუშავე მონები ითვლებოდნენ და მათ ხშირად განსაკუთრებული სისასტიკით ეპყრობოდნენ (Finley, 1980).

მონები, ხშირ შემთხვევაში, ვერ ეგუებოდნენ და ებრძოდნენ მონათმფლობელობას. ისტორიაში დაფიქსირებულია მონათა ამბოხებების შემთხვევები; ზოგჯერ ისინი კოლექტიურად ახერხებდნენ მფლობელებისგან გათავისუფლებას. იძულებითი მონური შრომის სისტემები, მაგალითად, პლანტაციებში მუშაობა – არასტაბილურობით გამოირჩეოდა; მაღალი პროდუქტიულობა მხოლოდ მუდმივი ზედამხედველობითა და დასჯის სასტიკი მეთოდებით მიიღწეოდა. მონური შრომის სისტემები, ნაწილობრივ, მონების წინააღმდეგობის გამო დაიშალა, მაგრამ ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ ადამიანის მოტივაციას ეკონომიკური და სხვა სახის ინიციატივა უფრო ეფექტურად ავითარებს, ვიდრე იძულებითი მუშაობა. მონური შრომა ეფექტური არ არის. დასავლური ძალების მიერ განხორციელებული მონებით ვაჭრობა, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემდე გაგრძელდა, უკანასკნელი, მაგრამ ამავე დროს, ამ ტიპის ყველაზე ექსტენსიური სისტემა იყო. სამხრეთ და ჩრდილოეთ ამერიკაში მონები ერთი საუკუნის წინ გათავისუფლდნენ; მონობა, როგორც ფორმალური ინსტიტუტი, საბოლოოდ გაუქმდა და დღევანდელ სამყაროში ის თითქმის აღარ არსებობს.

კასტა

კასტა, სხვა მახასიათებლებთან ერთად, ინდური სუბკონტინენტის კულტურებთან ასოცირდება. თავისთავად ტერმინი “კასტა” ინდური არ არის, ეს პორტუგალიური სიტყვაა, რაც “რასას” ან “სუფთა წარმომავლობას” ნიშნავს. თავად ინდოელებს მთელი კასტობრივი სისტემის, როგორც ერთი მთლიანის, მახასიათებელი ერთი ტერმინი არ გააჩნიათ, განსხვავებული კასტობრივი ასპექტების აღსაწერად, ისინი სხვადასხვა სიტყვას იყენებენ. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი *ვარნა* და *ჯატი*. *ვარნა* ოთხი კატეგორიისგან შედგება, თითოეულ მათგანს, სოციალური იერარქიის მიხედვით, სხვადასხვა რანგი ენიჭება. ამ ოთხ ჯგუფზე უფრო დაბალი “ხელშეუხებელთა” ჯგუფიც არსებობს, რომელთაც ყველაზე დაბალი პოზიცია უკავიათ. *ჯატი* ადგილობრივად გამიჯნული ჯგუფია და მის შიგნით კასტობრივი რანგებია ორგანიზებული.

კასტობრივი სისტემა უადრესად დახვეწილი, ტერიტორიების მიხედვით, სტრუქტურულად განსხვავებული სისტემაა. ეს ერთიანი გამოკვეთილი სისტემა კი არ არის, არამედ განსხვავებულ რწმენათა და გამოცდილებათა ნაკლებ დაკავშირებულ მრავალგვარობას წარმოადგენს. *ვარნას* უმაღლესი ჯგუფის წევრებს, ბრაჰმინებს, სისუფთავისა და სიწმიდის ამაღლებულ გრძნობებს მიაწერენ, ხელშეუხებლებს კი – ყველაზე ყოფითს. ბრაჰმინებმა ხელშეუხებლებთან გარკვეულ კონტაქტს თავი უნდა აარიდონ; ცხოველები და

ზოგიერთი ნივთიერება უწმინდურად მიიჩნევა, ამიტომ მათთან ფიზიკური კონტაქტი მხოლოდ ხელშეუხებლებს შეუძლიათ. კასტორივი სისტემა მჭიდროდ უკავშირდება ინდუსთა რწმენას მეორედ დაბადების შესახებ; ინდივიდი, რომელიც არ შეასრულებს საკუთარი კასტის რიტუალებსა და მოვალეობებს, რეინკარნაციისას არასახარბიელო პოზიციას დაიკავებს. ინდური კასტორივი სისტემა ბოლომდე სტატიკური არასოდეს ყოფილა. მიუხედავად იმისა, რომ ინდივიდებს კასტებს შორის მოძრაობა ეკრძალებათ, კასტორივი იერარქიული პოზიცია შეიძლება მოეღმა ჯგუფმა შეიცვალოს, რაც არაერთხელ მომხდარა.

კასტის ცნება ზოგჯერ არაინდურ კონტექსტშიც იხმარება, როდესაც ორი ან მეტი ეთნიკური ჯგუფი ძლიერ არის ერთმანეთისგან სეგრეგირებული და რასობრივი სიწმინდის იდეა დომინირებს. ასეთ შემთხვევებში, ძლიერი ტაბუ (ან ზოგჯერ ლეგალური აკრძალვა) მოქმედებს, რომელიც ხელს უშლის აღნიშნულ ჯგუფთა შორის შერეულ ქორწინებას. ამერიკის სამხრეთ შტატებში, მონობის გაუქმების შემდეგ, შავკანიანებად და თეთრკანიანებად დაჯგუფება ისევ ძლიერ იყო გამოკვეთილი, ამიტომ სტრატეგიკაციის სისტემასთან მიმართებაში, ზოგიერთმა ტერმინი კასტაც კი გამოიყენა. კასტის ცნება სამხრეთ აფრიკაშიც არსებობდა, სადაც, ბოლო დრომდე, შავკანიანებსა და თეთრკანიანებს შორის ძლიერი სეგრეგაცია შენარჩუნდა და მათ შორის შერეული ქორწინება და სექსუალური კონტაქტი კანონით იკრძალებოდა (იხ. თავი 9, “ეთნიკურობა და რასა”).

წოდება

წოდება ევროპული ფეოდალიზმის ნაწილი იყო, მაგრამ ის ბევრ სხვა ტრადიციულ ცივილიზაციაშიც არსებობდა. ფეოდალური წოდება სხვადასხვა დონეს გულისხმობდა, რომლებიც განსხვავებული მოვალეობებითა და ერთმანეთის მიმართ გარკვეული უფლებების განხორციელების შესაძლებლობებით განსხვავდებოდა. ზოგიერთი ამგვარი განსხვავება კანონს ეფუძნებოდა. ევროპაში ყველაზე მაღალ წოდებებს არისტოკრატია და აზნაურობა ფლობდა. გარკვეული წოდების ფორმირება სასულიერო პირებს შორისაც მოხდა; მათ უფრო დაბალი სტატუსი ჰქონდათ, მაგრამ გამოკვეთილი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. ე.წ. “მესამე წოდებაში” – ყველაზე დაბალი ფენა - მსახურები, თავისუფალი გლეხები, ვაჭრები და ხელოსნები გაერთიანდნენ. კასტებისგან განსხვავებით, წოდებებს შორის, გარკვეული ხარისხით, დაშვებული იყო შერეული ქორწინება და ინდივიდუალური მობილობა. მაგალითად, რიგით ადამიანს შეეძლო რაინდის წოდება მიეღო და მონარქის გარემოცვაში ემსახურა; ზოგჯერ წოდებებს ვაჭრებიც ყიდულობდნენ. ამ სისტემის გადმონაშთი ბრიტანეთში დღესაც არსებობს, სადაც მემკვიდრეობით გადაცემულ წოდებებს დღესაც ექცევა ყურადღება. რაინდის ან პერის წოდება, ღვაწლის აღიარების ნიშნად, შეიძლება საქმოსანმა ლიდერმა, სამოქალაქო მოსამსახურემ, ან ნებისმიერმა სხვა ადამიანმა დაიმსახუროს.

წოდებები წარსულში, კეთილშობილური გვარის წარმომადგენელი ტრადიციული არისტოკრატის არსებობის პერიოდში, განვითარდა. ფეოდალურ სისტემებში, მაგალითად, შუა საუკუნეების ევროპაში, წოდება მჭიდროდ უკავშირდებოდა ადგილობრივ თემს: ეს სტრატეგიკაციის ადგილობრივი სისტემა უფრო იყო, ვიდრე ეროვნული. ტრადიციულ ცენტრალიზებულ იმპერიებში, მაგალითად, ჩინეთსა და იაპონიაში, წოდებები უფრო ეროვნულ საფუძველზე იყო ორგანიზებული. წოდებებს შორის განსხვავებას ზოგჯერ რელიგიური რწმენა

განსაზღვრავდა, თუმცა, ინდუსთა კასტობრივ სისტემასთან შედარებით, ეს უფრო რბილი ფორმით ხდებოდა.

კლასი

კლასობრივი სისტემები მონობისგან, კასტებისგან და წოდებებისგან, მრავალი ნიშნით, განსხვავდება. განსაკუთრებულ ყურადღებას ოთხი განსხვავება იმსახურებს:

1. სხვა ფენებისგან განსხვავებით, კლასები არ ყალიბდება სამართლებრივ ან რელიგიურ საფუძველზე. კლასის წევრობა არც სამართლებრივი ან ადათ-წესებით დადგენილი, მემკვიდრეობით გადაცემული პოზიციით განისაზღვრება. კლასობრივი სისტემა, სტრატეგიკაციის სხვა ტიპებთან შედარებით, ჩვეულებრივ, უფრო ექვემდებარება ცვლილებას და კლასებს შორის საზღვრები მკვეთრად არასოდეს არის გამოკვეთილი. სხვადასხვა კლასებს შორის შერეული ქორწინება ფორმალურად შეზღუდული არ არის.
2. ინდივიდუალური კლასი, გარკვეულწილად, მიღწევადი მოვლენაა; სტრატეგიკაციის სისტემის სხვა ტიპებისგან განსხვავებით, როდესაც ადამიანი იბადება, ის არც ერთ კლასს არ ეკუთვნის. სოციალური მობილობა კი – კლასობრივ სტრუქტურაში აღმავალი და დაღმავალი მოძრაობა – სტრატეგიკაციის სხვა ტიპებთან შედარებით, ყველაზე მეტად ამ სტრუქტურას ახასიათებს. (კასტობრივ სისტემაში ერთი კასტიდან მეორეში ინდივიდუალური მობილობა შეუძლებელია).
3. კლასებს დაჯგუფებებსა და ინდივიდებს შორის *ეკონომიკური* განსხვავება – ქონებრივი და მატერიალური რესურსების ფლობასა და კონტროლზე დაფუძნებული უთანასწორობა – განსაზღვრავს. სტრატეგიკაციის სისტემის სხვა ტიპებში კი უფრო მნიშვნელოვანი არა-ეკონომიკური ფაქტორებია (მაგალითად, ინდურ კასტობრივ სისტემაში ასეთი ფაქტორი რელიგიური გავლენაა).
4. სტრატეგიკაციის სისტემის სხვა ტიპებში უთანასწორობა, ძირითადად, პირად – მსახურსა და ბატონს, მონასა და მეპატრონეს, დაბალი და მაღალი კასტის ინდივიდებს შორის - ურთიერთობებსა და მოვალეობებში აისახება. ამის საპირისპიროდ, კლასობრივი სისტემები უფრო მასშტაბურ, არაპირფარეზულ კავშირებს გულისხმობს. მაგალითად, კლასობრივი განსხვავების ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს გადამხდელუნარიანობითა და სამუშაო პირობებით გამოწვეული უთანასწორობა წარმოადგენს; ეს ფაქტორი სპეციფიკური საქმიანობით დაკავებულ ყველა ადამიანზე მოქმედებს, რადგან ეკონომიკური გარემოებების შედეგი მთელ ეკონომიკაში აისახება.

კლასი საერთო ეკონომიკურ რესურსების მქონე ადამიანთა დიდ დაჯგუფებას წარმოადგენს. ცხოვრების ხელმისაწვდომ სტილს სწორედ ეს რესურსები განსაზღვრავს. კლასობრივ განსხვავებათა ძირითადი საფუძველი დოვლათის ფლობა და საქმიანობაა. დასავლურ საზოგადოებაში არსებული ძირითადი კლასებია: **მაღალი კლასი** (შეძლებული ადამიანები, დამსაქმებლები, ინდუსტრიალისტები და უფროსი აღმასრულებლები - ის, ვინც პროდუქტიულ რესურსებს ფლობს ან უშუალოდ განაგებს); **საშუალო კლასი** (თეთრსაყელოიან მუშაკთა და პროფესიონალთა უმრავლესობა); და **მუშათა კლასი** (ცისფერსაყელოიანები ან ფიზიკური საქმიანობით დაკავებული ადამიანები).

ზოგიერთ ინდუსტრიულ ქვეყანაში, მაგალითად, საფრანგეთსა ან იაპონიაში, ბოლო დრომდე ძალზე მნიშვნელოვანი იყო მეოთხე კლასი – **გლეხობა** (აღამიანები, რომლებიც ტრადიციულ, სასოფლო სამეურნეო საქმიანობას ეწევიან). მესამე სამყაროს ქვეყნებში გლეხები ისევ ყველაზე დიდი კლასის წარმომადგენლები არიან.

სურათი: “იმას ვამბობდი, რომ ოდესმე ერთად უნდა ვისადილოთ.”

ახლა სოციოლოგიაში განვითარებულ სტრატეგიკაციის ძირითად თეორიებს განვიხილავთ, განსაკუთრებულ ყურადღებას კი თანამედროვე საზოგადოებებთან მათ შესაბამისობაზე გავამახვილებთ.

სტრატეგიკაციის თეორიები თანამედროვე საზოგადოებებში

ყველაზე მნიშვნელოვანი თეორიული მიდგომები კარლ მარქსსა და მაქს ვებერს ეკუთვნის; შემდგომში განვითარებულ სტრატეგიკაციის თეორიათა უმრავლესობა, ძირითადად, მათ იდეებს ეფუძნება. გვიანდელი პერიოდის, ერიკ ოლინისა და ფრენკ პარკინის მიერ შემოთავაზებულ ორ თეორიასაც გავაანალიზებთ. სოციოლოგიის განვითარებას ძლიერ შეუწყვეს ხელი მარქსისა და ვებერის იდეებმა, მათ ამ დისციპლინის სხვა სფეროებზეც მოახდინეს გავლენა. მათი შრომების ასპექტებზე სხვადასხვა თავებში ვიმსჯელებთ.

კარლ მარქსის თეორია

მარქსის შრომების უმრავლესობა სტრატეგიკაციას და სოციალურ კლასს ეხება, მაგრამ, ამის მიუხედავად, მან კლასის ცნების სისტემური ანალიზის უზრუნველყოფა ვერ მოახერხა. ხელნაწერი, რომელზეც მარქსი გარდაცვალების წინ მუშაობდა (რომელიც, შემდგომ, როგორც მისი ძირითადი ნაშრომის - *კაპიტალის* ერთ-ერთი თავი გამოქვეყნდა), სწორედ იმ ადგილას წყდება, სადაც მარქსი სვამს კითხვას: “რა წარმოშობს კლასს?” აქედან გამომდინარე, კლასის მარქსისეული ცნების ფორმულირება მისი ნაშრომების საფუძველზე უნდა მოხდეს. იმის გამო, რომ სხვადასხვა ნაკვეთი, რომლებშიც ის კლასის შესახებ მსჯელობს, ყოველთვის ბოლომდე თანმიმდევრული არ არის, მეცნიერები ხშირად დაობენ, “თუ რა იგულისხმა მარქსმა სინამდვილეში.” თუმცა, მისი თუმცა, მისი ძირითადი თვალსაზრისი საკმაოდ ნათელია.

კლასის ბუნება

მარქსის გაგებით, კლასი იმ ადამიანთა ჯგუფია, რომელთათვისაც თანაბრად ხელმისაწვდომია **წარმოების** - ანუ საარსებო - **საშუალებები**. თანამედროვე ინდუსტრიის აღზევებამდე, წარმოების საშუალებები, ძირითადად, მიწა და მოსავლისთვის თუ ცხოველების სამწყემსად საჭირო იარაღები იყო. აქედან გამომდინარე, წინაინდუსტრიულ საზოგადოებაში ორი ძირითადი კლასი არსებობდა – მიწათმფლობელები (არისტოკრატები, აზნაურები და მონათმფლობელები) და ის, ვინც აქტიურად იყო ჩართული მიწის მეურნეობაში (მსახურები, მონები და თავისუფალი გლეხები). თანამედროვე ინდუსტრიულ საზოგადოებებში, უფრო მნიშვნელოვანი ქარხნები, ოფისები, მანქანები და ის სიმდიდრე და კაპიტალია, რომელიც ამ ყველაფრის შეძენას სჭირდება. ორი ძირითადი კლასიდან ერთ-ერთის წარმომადგენლები წარმოების ამ ახალ საშუალებათა მფლობელები – ინდუსტრიალისტები ან **კაპიტალისტები** არიან – მეორე კლასი კი იმათ აერთიანებს, ვინც საარსებოდ ყიდის საკუთარ შრომას – ეს მუშათა კლასი, ანუ მარქსის, ამჟამად უკვე არქაული, ტერმინის მიხედვით – “პროლეტარიატი”.

მარქსს მიაჩნდა, რომ კლასებს შორის ექსპლოატატორული კავშირია. ფეოდალურ საზოგადოებებში ექსპლოატაცია, ხშირ შემთხვევაში, გლეხობისგან

არისტოკრატიისთვის პროდუქციის უშუალოდ გადაცემის ფორმით ხორციელდებოდა. არისტოკრატი ბატონები მსახურების კუთვნილი პროდუქციის გარკვეულ ნაწილს ითვისებდნენ, თვეში რამდენიმე დღე მათ საკუთარ ყანებში ამუშავებდნენ, მოწეული მოსავალი კი, შემდგომ, ბატონსა და მის ამაღლას რჩებოდა. თანამედროვე კაპიტალისტურ საზოგადოებებში ექსპლოატაციის წყარო ასე ნათლად გამოკვეთილი არ არის, ამიტომ მარქსი დიდ ყურადღებას უთმობს მისი გამოაშკარავების მცდელობას. მარქსი ასკვნის, რომ სამუშაო ძღვის განმავლობაში, მუშა უფრო მეტს აწარმოებს, ვიდრე დამსაქმებელს მისი დაქირავების ხარჯების ასანაზღაურებლად სჭირდება. ეს **დამატებითი ღირებულება** არის ის მოგების წყარო, რომლითაც კაპიტალისტები სარგებლობენ. მაგალითად, ტანსაცმლის ფაბრიკაში მუშათა ჯგუფმა შეიძლება დღეში ასი კოსტუმი შეკეროს. მუშების ხელფასებზე გაყიდული ნაწარმის თანხის ნახევარი იხარჯება, დანარჩენი შემოსავალი კი მოგებაა.

მარქსი კაპიტალისტური სისტემის მიერ დანერგილმა უთანასწორობამ აღაშფოთა. მიუხედავად იმისა, რომ არისტოკრატები ადრე, გლეხობისგან განსხვავებით, ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ, აგრარული საზოგადოებები სიღარიბით გამოირჩეოდა. ცხოვრების სტანდარტი არისტოკრატიის არარსებობის შემთხვევაშიც, დაბალი იქნებოდა. თანამედროვე ინდუსტრიის განვითარებამ, წარსულთან შედარებით, ბევრად დიდი დოვლათის წარმოებას შეუწყო ხელი, მაგრამ მათი შრომით მოპოვებულ დოვლათზე მუშებს ხელი თითქმის არ მიუწვდებოდა. ისინი, ზედა ფენისგან განსხვავებით, სიღარიბეში ცხოვრობენ, კერძო საკუთრების მფლობელი კლასის მიერ დაგროვილი ქონება კი სულ უფრო იზრდება. გარდა ამისა, თანამედროვე ქარხნებისა და წარმოების მექანიზაციის განვითარებასთან ერთად, სამუშაო ძალზე ერთფეროვანი და დამორგუნველი ხდება. შრომა, რომელიც ჩვენი დოვლათის წყაროს წარმოადგენს, ხშირ შემთხვევაში, ფიზიკურად და გონებრივად დამქანცველია - მაგალითად, ქარხნის მუშის სამუშაო, შინ და გარეთ, უცვლელ გარემოში, ერთფეროვანი მოვალეობებისგან შედგება.

კლასობრივ სისტემათა კომპლექსურობა

მარქსის თეორიის მიხედვით, საზოგადოებაში ორი კლასი არსებობს – ის, ვინც წარმოების საშუალებებს ფლობს და ის, ვისაც ეს საშუალებები არ გააჩნია; მაგრამ ის კარგად აცნობიერებს, რომ, რეალურად, კლასობრივი სისტემები, ამ მოდელთან შედარებით, გაცილებით უფრო კომპლექსურია. ორი ძირითადი კლასის გარდა, არსებობს კლასები, რომლებსაც მარქსი **ზოგჯერ გარდამავალს** უწოდებს. ეს წარმოების ძველი სისტემიდან შემორჩენილი კლასობრივი ჯგუფებია, მაგალითად, გლეხობა თანამედროვე საზოგადოებებში.

მარქსი ყურადღებას კლასებს შიგნით არსებულ დაჯგუფებებზეც ამახვილებს. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

1. მაღალი კლასის წარმომადგენლებში ხშირია კონფლიქტები ფინანსურ კაპიტალისტებსა (მაგალითად, ბანკირებს) და ინდუსტრიულ მწარმოებლებს შორის.
2. მცირე ბიზნესისა და დიდი კორპორაციების მფლობელებსა და მენეჯერებს შორის ხშირად არის ინტერესთა კონფლიქტი. ორივე კაპიტალისტურ კლასს ეკუთვნის, მაგრამ დიდი ბიზნესისთვის მისაღები პოლიტიკა ყოველთვის არ ემთხვევა მცირე ბიზნესის ინტერესებს.
3. მუშათა კლასის ყველაზე დაბალ ფენაში გრძელვადიან უმუშევრებს, მუშათა უმრავლესობასთან შედარებით, გაცილებით უარესი საცხოვრებელი პირობები აქვთ. ამგვარ ჯგუფებში ხშირად მრავლად არიან ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლები.

კლასის მარქსისტული ცნება საზოგადოებაში ობიექტურად არსებულ სტრუქტურულ ეკონომიკურ უთანასწორობაზეა მიმართული. კლასი იმ რწმენას კი არ გულისხმობს, რომელიც ადამიანს საკუთარი პოზიციის შესახებ გააჩნია, არამედ ობიექტურ პირობებს, რომელთა დახმარებით, ზოგიერთ ადამიანს, სხვა ადამიანებთან შედარებით, მატერიალურ დოვლათზე ხელი უფრო მიუწვდება.

მაქს ვებერის თეორია

სტრატეგიკაციისადმი ვებერისეული მიდგომა მარქსის ანალიზს ეფუძნება, მაგრამ მან ეს თეორია დახვეწა და მისი მოდიფიცირება მოახდინა. ამ ორ თეორიას შორის ორი ძირითადი განსხვავებაა.

პირველი, ვებერი იზიარებს მარქსის იმ თვალსაზრისს, რომ კლასი ობიექტურ ეკონომიკურ პირობებს ეფუძნება, მაგრამ მას, მარქსისგან განსხვავებით, მიაჩნია, რომ კლასის ფორმირება გაცილებით მეტ ეკონომიკურ ფაქტორს მოითხოვს. ვებერის აზრით, კლასებად დაყოფა მხოლოდ წარმოების საშუალებების კონტროლით, ან კონტროლის ნაკლებობით არ განისაზღვრება, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის ეკონომიკური განსხვავებებიც, რომლებსაც უშუალოდ კერძო საკუთრებასთან საერთო არაფერი აქვს. ეს უნარ-ჩვევებთან და კვალიფიკაციასთან დაკავშირებული რესურსებია, რომლებიც ადამიანთა სამუშაოს ტიპზე აისახება. მას, ვინც მენეჯერული ან პროფესიონალური საქმიანობით არის დაკავებული, ცისფერსაყელოიანებთან შედარებით, მეტი ანაზღაურება და უკეთესი სამუშაო პირობები აქვს. მათი კვალიფიკაციების, მაგალითად, ხარისხის, დიპლომისა და უნარ-ჩვევების წყალობით, ისინი “ბაზარს უკეთესად ერგებიან”, ვიდრე ისინი, ვინც ამ კვალიფიკაციებს არ ფლობს. დაბალ ფენაში, ცისფერსაყელოიანთა შორის, პროფესიონალ ხელოსნებს, ნახევრად პროფესიონალ ან არაპროფესიონალ ხელოსნებთან შედარებით, უფრო მაღალი ანაზღაურება აქვთ.

მეორე, ვებერი, კლასის გარდა, სტრატეგიკაციის კიდევ ორ ძირითად ასპექტს გამოყოფს. პირველს ის *სტატუსს* უწოდებს, მეორეს კი - *პარტიას*. სტატუსის ჯგუფთა იდეა მან, ფაქტობრივად, შუა საუკუნეების წოდებას მიუსადაგა, სიტყვა კი, რომელიც გერმანულ ენაზე გამოიყენა (*Stand*), ორივე მნიშვნელობას აერთიანებს.

სტატუსი

ვებერის თეორიის მიხედვით, სტატუსი, სოციალურ ჯგუფთა შორის, სოციალური იერარქიითა და პრესტიჟით განპირობებულ განსხვავებას გულისხმობს, რომელიც მათ სხვა ჯგუფთა მიერ ენიჭებათ. სტატუსი შეიძლება კლასობრივი დაჯგუფებისგან დამოუკიდებლად არსებობდეს, სოციალური რეპუტაცია კი პოზიტიური იყოს ან ნეგატიური. პოზიტიურად პრივილეგირებული სტატუსის ჯგუფი ადამიანთა ნებისმიერ დაჯგუფებებს მოიცავს, რომლებიც არსებულ სოციალურ წყობაში მაღალი პრესტიჟით სარგებლობენ⁶ მაგალითად, ბრიტანულ საზოგადოებაში პრესტიჟულ ფენად ექიმები და იურისტები ითვლებიან. პარია ჯგუფები ნეგატიურად პრივილეგირებული სტატუსის ჯგუფებია. ისინი დისკრიმინაციას განიცდიან, რის გამოც ვერ სარგებლობენ უმრავლესობისთვის ღია შესაძლებლობებით. შუა საუკუნეების ევროპაში ამ ჯგუფს ებრაელები განეკუთვნებოდნენ, რომლებსაც გარკვეულ საქმიანობაში მონაწილეობა და ოფიციალური თანამდებობების დაკავება ეკრძალებოდათ.

ქონების ფლობა, ჩვეულებრივ, მაღალ სტატუსს გულისხმობს, მაგრამ ბევრი გამონაკლისი არსებობს. მაგალითისთვის ტერმინი “კეთილშობილური სიღარიბე” გამოდგება. ბრიტანეთში არისტოკრატიული წარმომავლობის ინდივიდები, იმის მიუხედავად, რომ მათ ქონება აღარ გააჩნიათ, სოციალურ წრეებში მაინც პატივისცემით სარგებლობენ. დიდი ხნის წინათ დაფუძნებულ მდიდრებს კი, პირიქით, “ახალი ფულის” მიმართ ზოგჯერ ქედმაღლური დამოკიდებულება აქვთ.

კლასი ობიექტურად არსებობს, სტატუსს კი ადამიანთა მიერ სოციალურ განსხვავებათა სუბიექტური შეფასება განსაზღვრავს. კლასს კერძო საკუთრებასთან და გამომუშავებასთან დაკავშირებული ეკონომიკური ფაქტორები აყალიბებს; სტატუსს კი ჯგუფების განსხვავებული *ცხოვრების სტილი* მართავს.

პარტია

ვებერის აზრით, თანამედროვე საზოგადოებებში პარტიის ფორმირება ძალაუფლების მნიშვნელოვანი ასპექტია და მას, კლასისა და სტატუსის მიუხედავად, სტრატეგიკაციაზე დიდი გავლენის მოხდენა შეუძლია. “პარტია” არის იმ ინდივიდთა ჯგუფი, რომლებიც ერთად მუშაობენ, რადგან მათ საერთო წარმომავლობა, მიზნები და ინტერესები აერთიანებთ. მარქსი ცდილობდა, განსხვავებული სტატუსი და პარტიული ორგანიზაცია კლასთან მიმართებაში განემარტა. ამის საპირისპიროდ, ვებერი ამტკიცებს, რომ კლასობრივი დაჯგუფებით არც ერთი მათგანი არ შემოიფარგლება, თუმცა ეს უკანასკნელი ორივეზე ახდენს გავლენას. თავის მხრივ, სტატუსმა და პარტიამ შეიძლება ინდივიდებისა და ჯგუფების ეკონომიკურ გარემოებებზე იმოქმედოს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ეს კლასზეც აისახება. პარტიის პრობლემა შეიძლება კლასობრივ განსხვავებასაც შეეხოს; მაგალითად, პარტია შეიძლება რელიგიური კავშირის ან ნაციონალური იდეალების საფუძველზე შეიქმნას. მარქსისტი ჩრდილოეთ ირლანდიაში კათოლიკებსა და პროტესტანტებს შორის კონფლიქტის მიზეზს კლასთან მიმართებაში ახსნის, რადგან მუშათა კლასის სამუშაოებზე უფრო მეტი კათოლიკეა დაკავებული, ვიდრე პროტესტანტი. ვებერის მიმდევარი ამის საპასუხოდ განაცხადებს, რომ ეს არაეფექტური განმარტებაა, რადგან, მუშათა კლასს, წარმომავლობით, ბევრი პროტესტანტი ეკუთვნის. პარტიები, რომლებშიც ადამიანები ერთიანდებიან, როგორც რელიგიურ, ისე კლასობრივ განსხვავებებს გამოხატავს.

ნაშრომები, რომლებშიც ვებერი სტრატეგიკაციას განიხილავს, ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან მათი საშუალებით ვრწმუნდებით, რომ კლასის გარდა, ადამიანთა ცხოვრებაზე სტრატეგიკაციის სხვა განზომილებებიც ახდენს ძლიერ გავლენას. სოციოლოგთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ ვებერის სქემა, მარქსის თეორიასთან შედარებით, სტრატეგიკაციის ანალიზისთვის უფრო მოქნილ და დახვეწილ საფუძველს გვთავაზობს.

მარქსისა და ვებერის იდეები დღესაც აქტიურად გამოიყენება სოციოლოგიაში, თუმცა მათ მოდიფიკაციის გარეშე იშვიათად მიმართავენ. მარქსის ტრადიციის გამგრძელებლებმა მარქსის იდეები უფრო განავითარეს; ზოგიერთები ვებერის კონცეფციების დახვეწას ეცადნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორ თვალსაზრისს ბევრი რამ აერთიანებს და ისინი კიდევ უფრო განვითარდა, თავი ახალმა, უფრო მარტივად გასაგებმა იდეებმაც იჩინა. ახლა მოკლედ მიმოვიხილავთ ორ თანამედროვე თეორიულ პერსპექტივას.

ერიკ ოლინ რაიტის თეორია კლასის შესახებ

ამერიკელი სოციოლოგის ერიკ ოლინ რაიტის თეორიული პოზიცია, მნიშვნელოვანწილად, განაპირობა მარქსის თეორიამ, მაგრამ მან გარკვეული ყურადღება ევბერის იდეებსაც დაუთმო (Wright 1978, 1985). რაიტის აზრით, თანამედროვე კაპიტალისტურ წარმოებაში ეკონომიკური რესურსების კონტროლის სამი განზომილება არსებობს, რაც ძირითადი კლასების იდენტიფიცირების საშუალებას იძლევა.

1. ინვესტიციებისა ან ფულადი კაპიტალის კონტროლი.
2. წარმოების ფიზიკური საშუალებების (მიწის, ქარხნების და ოფისების) კონტროლი
3. სამუშაო ძალის კონტროლი.

კაპიტალისტური კლასის წარმომადგენლები, წარმოების სისტემის შიგნით, ზემოთ დასახელებულ ყველა განზომილებას აკონტროლებენ. მუშათა კლასის წევრებს არც ერთი განზომილების გაკონტროლება არ შეუძლიათ. ამ ორ კლასს შორის არიან ჯგუფები, რომლებსაც ორმხრივი პოზიცია უკავიათ. რაიტის აზრით, ამ ჯგუფებში გაერთიანებულ ადამიანებს **დაპირისპირებული კლასობრივი პოზიციები** უკავიათ, რადგან მათ წარმოების ზოგიერთ ასპექტზე გავლენის მოხდენა შეუძლიათ, მაგრამ სხვა ასპექტების გაკონტროლების საშუალება არ ეძლევათ. მაგალითად, თეთრსაყელიან და პროფესიონალ დასაქმებულებს, ფიზიკურად მომუშავე ადამიანების მსგავსად, საარსებო საშუალების მოპოვების მიზნით, დამსაქმებლებთან კონტრაქტის გაფორმება უხდებათ, მაგრამ სამუშაო გარემოს ისინი, ცისფერსაყელიანთა უმრავლესობასთან შედარებით, უფრო მეტად აკონტროლებენ. რაიტი ასეთი მუშაკების კლასობრივ პოზიციას “**დაპირისპირებულს**” უწოდებს, რადგან ისინი არც კაპიტალისტები არიან, არც ფიზიკურად მუშაობენ, მაგრამ ორივე კლასის თვისებებს იზიარებენ.

ფრენკ პარკინი: ევბერისეული მიდგომა

ბრიტანელი ავტორის ფრენკ პარკინის მიდგომა, მარქსთან შედარებით, ევბერის თეორიას უფრო ეყრდნობა (Parkin 1971, 1979). პარკინი, ევბერის მსგავსად, ითვალისწინებს მარქსის თვალსაზრისს იმასთან დაკავშირებით, რომ კლასობრივი სტრუქტურის ძირითადი საფუძველი კერძო საკუთრების - წარმოების საშუალებების - ფლობაა. მაგრამ, პარკინის აზრით, კერძო საკუთრება სოციალური ჩაკეტილობის ერთერთი ფორმაა, რომელიც უმცირესობამ შეიძლება მონოპოლიისა და სხვა ადამიანებზე ძალაუფლების მოპოვების მიზნით გამოიყენოს. სოციალური ჩაკეტილობა არის პროცესი, რომელშიც ჯგუფები რესურსებზე ექსკლუზიური კონტროლის შენარჩუნებასა და მათი ხელმისაწვდომობის შეზღუდვას ცდილობენ. სოციალური ჩაკეტილობის შესაქმნელად, კერძო საკუთრებისა და სიმდიდრის გარდა, ევბერის მიერ განსხვავებულ სტატუსთან დაკავშირებული სხვა მახასიათებლების, მაგალითად, ეთნიკური წარმომავლობის, ენისა და რელიგიის გამოყენებაც შეიძლება.

სოციალურ ჩაკეტილობას ორი ტიპის პროცესი განაპირობებს. *ექსკლუზია* არის სტრატეგია, რომლის დროს ჯგუფები ჯგუფის გარეთ მყოფ ადამიანებს ემიჯნებიან და მათ ღირებული რესურსებით სარგებლობაში ხელს უშლიან. წარსულში, შეერთებულ შტატებში, თეთრკანიანთა კავშირები, საკუთარი პრივილეგიების შენარჩუნების მიზნით, შავკანიანებს გაემიჯნენ. *უზურპაცია* არის ნაკლებად პრივილეგირებულ ადამიანთა მხრიდან, მანამდე სხვა

ადამიანების მიერ მონოპოლიზებული რესურსების მოპოვების მცდელობა - ასე იბრძვიან შავკანიანები კავშირის წევრობის უფლებების მოსაპოვებლად.

ზოგიერთ გარემოებაში, შესაძლოა, ერთდროულად ორივე სტრატეგიამ იჩინოს თავი. მაგალითად, პროფკავშირმა შეიძლება დამსაქმებელთა წინააღმდეგ უზურპატორული აქტივობა განახორციელოს (გაიფიცოს ფირმის რესურსებიდან უფრო დიდი წილის მიღების მოთხოვნით), მაგრამ, ამავე დროს, ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლებს უარი განუცხადოს კავშირის წევრობაზე. პარკინი ამას *ორმაგ ჩაკეტილობას* უწოდებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით, პარკინი და რაიტი საერთო თვალსაზრისს იზიარებენ. ორმაგი ჩაკეტილობა იგივე პროცესებს გულისხმობს, რასაც რაიტმა დაპირისპირებული კლასობრივი პოზიციები უწოდა. ორივე იდეის თანახმად, მას, ვინც სტრატეგიკაციის სისტემის შუაში ექცევა, გეზი უმაღლესი მწვერვალის დასაპყრობად აქვს აღებული და ცდილობს ქვედა ფენას გაემიჯნოს.

კლასები დღევანდელ დასავლურ საზოგადოებებში

ზოგიერთი ავტორის აზრით, თანამედროვე დასავლურ საზოგადოებებში კლასებს ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება. ზოგადად, მიჩნეულია, რომ 150 წლის წინ, ინდუსტრიული კაპიტალიზმის განვითარების ადრეულ პერიოდში, მნიშვნელოვანი კლასობრივი განსხვავებები არსებობდა. იმ ფაქტს, რომ მდიდარ ინდუსტრიალისტ დამსაქმებლებსა და მშრომელ ღატაკებს შორის უდიდესი განსხვავება იყო, მარქსისტული იდეის მიმართ კრიტიკულად განწყობილი ადამიანებიც კი აღიარებენ. მას შემდეგ ინდუსტრიულ ქვეყნებში მატერიალური უთანასწორობა საგრძნობლად შემცირდა. მდიდრებზე გათვლილი გაზრდილი გადასახადებისა და ისეთი ადამიანებისთვის შემუშავებული კეთილდღეობის პროგრამების წყალობით, რომლებსაც საარსებოდ ფულის გამომუშავება არ შეუძლიათ, უთანასწორობის სკალაზე ზედა და ქვედა ფენები გათანაბრდა. უფრო მეტიც, საზოგადოებრივი განათლების განვითარების გამო, ნიჭიერ ადამიანებს სოციალურ და ეკონომიკურ სისტემაში მაღალი პოზიციების დაკავების საშუალება მიეცათ.

თუმცა, ეს არ არის ზუსტი სურათი. კლასის გავლენა შეიძლება არ იყოს იმ მასშტაბის, როგორც ამას მარქსი ვარაუდობდა, მაგრამ სოციალური ცხოვრების მხოლოდ რამდენიმე სფერო არსებობს, რომელსაც კლასობრივი განსხვავება არ შეხება. ფიზიკური განსხვავებებიც კი კორელაციაშია კლასობრივ კუთვნილებასთან. მუშათა კლასი, საშუალოდ, უფრო დაბალი შობადობითა და ჩვილ ბავშვთა მაღალი სიკვდილიანობით აღინიშნება. ისინი მომწიფების ასაკში ნაკლებად არიან ფიზიკურად განვითარებულნი, არ გამოირჩევიან სიჯანსაღით და, მაღალი კლასის ადამიანებთან შედარებით, ადრე კვდებიან. გონებრივი მოშლილობა და ფიზიკური დაავადებები, მაგალითად, ავთვისებიანი სიმსივნე, დიაბეტი, პნევმონია და ბრონქიტი, მაღალ ფენებთან შედარებით, კლასობრივი სტრუქტურის დაბალ ფენებში უფრო ხშირად გვხვდება (Waitzkin 1986).

განსხვავებები სიმდიდრისა და შემოსავლის მიხედვით

მარქსს მიაჩნდა, რომ ინდუსტრიული კაპიტალიზმის მომწიფება კიდევ უფრო გაზრდიდა სხვაობას უმცირესობის სიმდიდრესა და მასის სიღარიბეს შორის. მარქსის თანახმად, მუშათა კლასის ხელფასები საარსებო მინიმუმის დონეს ბევრად ვერასოდეს გასცდებოდა და დოვლათი კაპიტალის მფლობელთა ხელში დაგროვდებოდა. საზოგადოების ყველაზე დაბალ ფენებში, განსაკუთრებით, მათ შორის, ვინც ხშირად ან მუდმივად უმუშევარი იყო, “ნასოწარკვეთილება, შრომასთან დაკავშირებული აგონია, მონობა, უმეცრება, სისასტიკე და

მორალური დეგრადაცია დაისადგურებდა...” (Marx 1970, გვ. 645). როგორც ამაში თავად დავრწმუნდებით, მარქსის მოსაზრება, თითქოს ინდუსტრიულ ქვეყნებში ისევ იარსებებს სიღარიბე და ქონებითა და შემოსავლებით განპირობებული უთანასწორობა გაგრძელდება, გამართლდა. მაგრამ ის შეცდა, როდესაც განაცხადა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას უკიდურესად დაბალი შემოსავალი ექნებოდა, უმცირესობა კი, უმრავლესობასთან შედარებით, სულ უფრო მეტად გამდიდრდებოდა. თანამედროვე დასავლურ ქვეყნებში, ადამიანთა უმრავლესობა ბევრად უკეთ ცხოვრობს მატერიალურად, ვიდრე მარქსის პერიოდის ანალოგიური ჯგუფები. მოვლენების ამგვარი განვითარების მიზეზების შესწავლის მიზნით, თვალი გადავაგვლოთ, თუ როგორ ხდებოდა მე-19 საუკუნეში დოვლათისა და შემოსავლის განაწილება.

დოვლათი ადამიანის მფლობელობაში არსებულ აქტივებს გულისხმობს (აქციები და წილები, დანაზოგი და საკუთრება, როგორიცაა სახლები ან მიწა; ის, რისი გაყიდვაც შესაძლებელია). **შემოსავალი** არის საათობრივი ან თვიური ხელფასი, რომელიც ადამიანს, საქმიანობის მიხედვით, ანაზღაურების სახით ეძლევა. ეს შეიძლება, ინვესტიციის შედეგად, (ჩვეულებრივ, პროცენტის ან დივიდენდის სახით) “გამოუმუშავებელი” ფულიც იყოს. ადამიანთა უმრავლესობა ფულს სამუშაო ანაზღაურების სახით იღებს, შეძლებული ადამიანების შემოსავალს კი, ძირითადად, ინვესტიციები განსაზღვრავს.

დოვლათი

დოვლათის განაწილებასთან დაკავშირებული საიმედო ინფორმაციის მოპოვება ძნელია. ზოგიერთ ქვეყანაში, უფრო ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები აქვთ, მაგრამ, ამ სფეროში, მაინც ბევრი პასუხგაუცემელი კითხვა რჩება და მონაცემები, ძირითადად, ვარაუდს ეფუძნება. შეძლებული ადამიანები, ჩვეულებრივ, საკუთარი აქტივების სრულ რაოდენობას საჯაროდ არ აქვეყნებენ. ხშირად აღნიშნავენ, რომ ღატაკების შესახებ გაცილებით მეტი ვიცით, ვიდრე მდიდრების შესახებ. ერთი რამ ნათელია, რომ იმ ადამიანთა რაოდენობა, რომელთა ხელშიც დოვლათია თავმოყრილი, შედარებით ცოტაა. ბრიტანეთში უმაღლეს საფეხურზე მყოფ ადამიანთა 1 პროცენტი მთელი პერსონალური (ინდივიდებისა და არა ორგანიზაციების) დოვლათის 17 პროცენტს ფლობს, ყველაზე შეძლებული მოსახლეობის 10 პროცენტი მთელი დოვლათის დაახლოებით ნახევრს ფლობს (იხ. ცხრილი 10.1).

აქციებისა და ფასიანი ქაღალდების ფლობა უფრო მეტად ასახავს უთანასწორობას, ვიდრე ზოგადად დოვლათის ფლობა. გაერთიანებულ სამეფოში, მაღალი ფენის 1 პროცენტი პირადი კორპორატიული აქციების 75 პროცენტს ფლობს, მთელი დოვლათის 90 პროცენტს კი - მაღალი ფენის 5 პროცენტი. მაგრამ ამ კუთხით მრავალი ცვლილება მოხდა. ამჟამად აქციებს მოსახლეობის 25 პროცენტი ფლობს, 1986 წელს კი მათი რაოდენობა 14 პროცენტს შეადგენდა. ბევრმა მათგანმა აქციები პირველად კონსერვატული მთავრობის პრივატიზაციის პროგრამის პერიოდში შეიძინა. თუ ამ მოვლენებს უფრო ხანგრძლივ პერიოდში განვიხილავთ, ვნახავთ, რომ აქციონერთა რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა, რადგან 1979 წელს აქციებს მოსახლეობის სულ 5 პროცენტი ფლობდა. ამ აქციების უმრავლესობათა ღირებულება დიდი არ არის (1991 წლის ფასებით 1 000 ფუნტზე ნაკლები); აქციების ინსტიტუციური მფლობელობა – სხვა ფირმების კომპანიების მიერ შეძენილი აქციები - უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე ინდივიდუალური მფლობელობა. ინდივიდთა აქციების მთლიანი ღირებულება 1963-1990 წლებში ნახევრად შემცირდა (HMSO 1992).

შეერთებულ შტატებში მთელი დოვლათი, დაახლოებით, ისევე ნაწილდება, როგორც გაერთიანებულ სამეფოში, იმ განსხვავებით, რომ კორპორალური

აქციები აქ უფრო მეტად არის კონცენტრირებული. სპეციფიკა იმაშიც აისახება, რომ ყველაზე შეძლებული ოჯახების 10 პროცენტი კორპორალური და ბიზნეს აქციების 90 პროცენტს და ფასიანი ქაღალდების 95 პროცენტს ფლობს. ყველაზე მდიდარი ოჯახების (400 000 შინამეურნეობა) 0.5 პროცენტი კორპორალური აქციებისა და ფასიანი ქაღალდების 40 პროცენტის მფლობელია.

შემოსავალი

გასულ საუკუნეში, დასავლურ ქვეყნებში მომხდარი ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები, დასაქმებული მოსახლეობის უმრავლესობის რეალური შემოსავლის ზრდაში აისახა (რეალურია შემოსავალი, რომელიც ინფლაციის გავლენას გამორიცხავს და ყოველწლიურ დადგენილ სტანდარტს უზრუნველყოფს). დასავლურ საზოგადოებებში ცისფერსაყელოიანთა დღევანდელი გამომუშავება სამჯერ ან ოთხჯერ აღემატება იმ ანაზღაურებას, რომელსაც იგივე ფენის წარმომადგენლები საუკუნის დასაწყისში იღებდნენ. ამ პერიოდში თეთრსაყელოიანთა, მენეჯერებისა და პროფესიონალი მუშაკების ანაზღაურება ოდნავ უფრო მაღალი იყო. თითო მოსახლის გამომუშავებისა და შესაძენი საქონლისა და მომსახურების ხელმისაწვდომობის მიხედვით, დღევანდელი დასავლეთი, ისტორიაში ყველაზე შეძლებული მოსახლეობით გამოირჩევა. გამომუშავების მატყების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზეზი პროდუქტიულობის – ყოველი მუშაკის მიერ წარმოებული პროდუქციის – ზრდაში მდგომარეობს, რომელსაც ინდუსტრიაში არსებული ტექნოლოგიური განვითარებაც უზრუნველყოფს. 1900-იანი წლებიდან მოყოლებული, თითოეულ მუშაკზე გათვლილი, წარმოებული საქონლისა და მომსახურების ღირებულება ბევრ ინდუსტრიაში, მეტ-ნაკლებად თანმიმდევრულად გაიზარდა.

ამის მიუხედავად, დოვლათი, ისევე როგორც შემოსავალი, მაინც არათანაბრად ნაწილდება. 1994 წელს მოსახლეობისთვის გათვალისწინებული მთელი შემოსავლის ნახევარი ოჯახების 20 პროცენტმა მიიღო. შეერთებულ შტატებში მთელი შემოსავლის 17.6 პროცენტს გამომუშავებელთა უმაღლესი ფენის 5 პროცენტი იღებს; ყველაზე მაღალი ფენის 20 პროცენტს შემოსავლის 44.6 პროცენტი ერგება, ქვედა ფენის 20 პროცენტს კი - სულ 4.4 პროცენტი. ყველაზე ღარიბი მოსახლეობის მეხუთედის გამომუშავება, საგადასახადო დაქვითვამდე, 1977 წლიდან 1997 წლამდე, დაახლოებით, 5 პროცენტით შემცირდა; შეძლებულთა მეხუთედის შემოსავალი კი, საგადასახადო დაქვითვის გარეშე, 9 პროცენტით გაიზარდა. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამ ადამიანების გადასახადები 1992 წელს, 1977 წელთან შედარებით, უფრო დაბალი იყო.

ახლა, გაერთიანებული სამეფოს კლასობრივი დაჯგუფების ერთ-ერთ მახასიათებელს - კ ლ ა ს ო ბ რ ი ე ს ტ რ უ ქ ტ უ რ ა ს – განვიხილავთ და, პარალელურად, სხვა ქვეყნებზეც ვიმსჯელებთ.

ცხრილი 10.1 დოვლათის განაწილება გაერთიანებულ სამეფოში

	1976	1981	1986	1991	1993
საბაზრო დოვლათი					
მფლობელობაში არსებული დოვლათის პროცენტული რაოდენობა					
ყველაზე შეძლებულები 1%	21	18	18	17	17
ყველაზე შეძლებულები 5%	38	36	36	35	36
ყველაზე შეძლებულები 10%	50	50	50	47	48
ყველაზე შეძლებულები 25%	71	73	73	71	72

ყველაზე შეძლებულები 50%	92	92	90	92	92
მთელი საბაზრო დოვლათი (მილიარდებში)	280	565	955	1711	1 809
საბაზრო დოვლათი, საქმიანობით და სახელმწიფო საპენსიო უფლებების გათვალისწინებით					
მფლობელობაში არსებული დოვლათის პროცენტული რაოდენობა					
ყველაზე შეძლებულები 1%	13	11	10	10	10
ყველაზე შეძლებულები 5 %	26	24	24	23	23
ყველაზე შეძლებულები 10%	36	34	35	33	33
ყველაზე შეძლებულები 25%	57	56	58	57	56
ყველაზე შეძლებულები 50%	80	79	82	83	82
მთელი საბაზრო დოვლათი (მილიარდებში)	472	1036	1784	3014	3383

დაჯგუფება სოციალური კლასების მიხედვით

მაღალი კლასი

ბრიტანულ საზოგადოებაში მაღალი კლასი, კერძო საკუთრების მფლობელი, შედარებით მცირე რაოდენობის ინდივიდებისა და ოჯახებისგან შედგება – მიახლოებული სტატისტიკური მონაცემებით, საკუთარ თავს შეძლებულ მაღალ ფენად მოსახლეობის 1 პროცენტი მიიჩნევს. მაღალი კლასის წარმომადგენელთა სტატუსში, “ახალი” და “ძველი” ფულის მფლობელების მიხედვით, მკვეთრი განსხვავებაა. ის ოჯახები, რომლებსაც ფული მემკვიდრეობით, თაობიდან თაობამდე გადაეცათ, ხშირად ქედმაღლურად არიან განწყობილნი მათ მიმართ, ვინც სიმდიდრე საკუთარი ძალისხმევით დააგროვა. შესაძლოა, ზოგიერთ კონტექსტში, ეს ჯგუფები ერთმანეთს შეერიოს, მაგრამ დაბალი წარმომავლობის ადამიანები, ხშირ შემთხვევაში, არ დაიშვებიან წრეებში, რომლებსაც მხოლოდ ხანგრძლივი ისტორიის შეძლებული ადამიანები ეკუთვნიან.

როგორც მარქსი და ვებერი აღნიშნავენ, ძალაუფლება კერძო საკუთრებას მოაქვს და მაღალი კლასის წარმომადგენლები არაპროპორციულად არიან წარმოდგენილი ძალაუფლების მაღალ საფეხურებზე. მათ გაეღენას, ნაწილობრივ, ინდუსტრიული და ფინანსური კაპიტალის კონტროლი, ნაწილობრივ კი, პოლიტიკურ, საგანმანათლებლო და კულტურულ სფეროში წამყვან პოზიციათა ხელმისაწვდომობა განაპირობებს.

ჯონ სკოტი მეცხრამეტე საუკუნის მაღალი კლასის სამ სექტორს აღწერს: მსხვილი მიწათმფლობელები, ფინანსური მწარმოებლები და ინდუსტრიალისტები. (Scott 1991). პირველი ჯგუფი საკუთარ თავს არისტოკრატიას აკუთვნებდა, მაგრამ საუკუნის განმავლობაში წარმატებულ ფინანსურ ჯგუფებთან გაიგივება დაიწყო. დანარჩენი ორი ჯგუფი ინდუსტრიალისტებთან დისტანციას იცავდა და თავად ინდუსტრიალისტებიც, რომელთა საწარმოები, ძირითადად, ჩრდილოეთით იყო განთავსებული, ამ დისტანციის შენარჩუნებას ცდილობდნენ. საუკუნის განმავლობაში მათი მატერიალური შესაძლებლობები გაიზარდა, ამიტომ ეს სექტორი დანარჩენი ორი სექტორისთვისაც მისაღები გახდა. საუკუნის ბოლოს ინდუსტრიალისტებმა

ფული მიწებში, ბანკებსა და სადაზღვევო კომპანიებში დააბანდეს, მიწათმფლობელების შემოსავალი კი ინდუსტრიული კომპანიების მართვაზე იყო დამოკიდებული.

ნახატი: “როდესაც დაებრუნდით, როლს როისი და ფერარი შეკეთებული დაგვხვდა. ჩემი ცხოვრებისთვის ეს არ არის დამახასიათებელი.”

სკოტი აცხადებს, რომ მაღალი კლასის სხვადასხვა დაჯგუფებათა გაერთიანება მეოცე საუკუნეშიც გაგრძელდა – თუმცა, მათ შორის გარკვეულ კონფლიქტებსა და გამიჯვნასაც ჰქონდა ადგილი. მაგალითად, ლონდონის სიტის ფინანსური ლიდერები ზოგჯერ ვერ აგვარებდნენ ურთიერთობას საქმიანი კორპორაციების მმართველებთან; ერთი ჯგუფისთვის სასარგებლო პოლიტიკა, შესაძლოა, მეორე ჯგუფისთვის მიუღებელი აღმოჩნდეს. დღევანდელ დღეს, მიწათმფლობელობა, როგორც მაღალი კლასის ცალკე არსებული სექტორი, თითქმის აღარ არსებობს. ძველი კერძო მიწების უმრავლესობა საზოგადოებრივ მფლობელობაში გადავიდა. ის, ვისაც ტრადიციული სახით, სხვა ადამიანების მართვის მატერიალური შესაძლებლობა გააჩნია, ფულს სხვა საშუალებით შოულობს.

საშუალო კლასი

ფრაზა *საშუალო კლასი* სხვადასხვა საქმიანობით დაკავებულ ადამიანებს გულისხმობს. ზოგიერთი მეკლევარის აზრით, ბრიტანეთის დღევანდელი მოსახლეობის უმრავლესობა ამ კლასშია გაერთიანებული, რადგან თეთრსაყელიანთა სამუშაოები, ცისფერსაყელიანთა სამუშაოებთან შედარებით, პროპორციულად საგრძნობლად გაიზარდა (იხ. თავის 12, “სამუშაო და ეკონომიკური ცხოვრება.”)

საშუალო კლასში შეგვიძლია სამი გამოკვეთილი სექტორი გამოვარჩიოთ. *ძველი საშუალო კლასი* მცირე ბიზნესის მფლობელ თვითდასაქმებულ მესაკუთრეებს, ადგილობრივი მაღაზიების მესაკუთრეებსა და მცირე ფერმერებს მოიცავს.

თვითდასაქმებულთა პროპორციული რაოდენობა საუკუნის განმავლობაში შემცირდა. თუმცა, მომდევნო თხუთმეტი წლის პერიოდში, ეს ტენდენცია შეიცვალა. 1981 წელს, სამუშაო ძალის 6.7 პროცენტს თვითდასაქმებულები შეადგენდნენ. 1991 წლისთვის ამ ციფრმა 10 პროცენტს მიაღწია. ერთი კვლევა იმის გარკვევას ისახავდა მიზნად, თუ რას საქმიანობდნენ 1991 წელს 1981 წელში თვითდასაქმებული ადამიანები. აღმოჩნდა, რომ ყველა აღარ იყო შრომის ბაზარზე დაკავებული და მათგან მხოლოდ 2/3 იყო თვითდასაქმებული (Fielding 1995).

იმ პერიოდში ისინი, შესაძლოა, სხვადასხვა ბიზნესში იყვნენ ჩართულნი.

მცირე ბიზნესი, დიდ ბიზნესთან შედარებით, ნაკლებად სტაბილურია. უმრავლესობა, საქმის დაწყებიდან ორი წლის შემდეგ, წარუმატებელი აღმოჩნდება. გაერთიანებულ სამეფოში, ნებისმიერ წელიწადს დაფუძნებულ მცირე ბიზნესთაგან, ხუთი წლის შემდეგ, მხოლოდ 20 პროცენტი განაგრძობს არსებობას. მცირე ფირმები და მაღაზიები, ხშირ შემთხვევაში, დიდ კომპანიებთან, სუპერმარკეტებთან და რესტორნების ქსელებთან ეფექტურ კონკურენციას ვერ უძლებენ. თუ ძველი საშუალო კლასი არ შემცირებულა, როგორც ამას ზოგიერთი (მათ შორის მარქსი) მიიჩნევდა, ეს მხოლოდ იმითაა გამოწვეული, რომ ძალიან ბევრ ადამიანს საკუთარი ბიზნესის წამოწყება სურს. ადამიანები მცირე ბიზნესს თავს ანებებენ, მაგრამ მალე ხდება მათი სხვა

ადამიანებით ჩანაცვლება. მცირე ბიზნესით დაკავებულ მამაკაცებსა და ქალბატონებს საკუთარი გამოკვეთილი სოციალური და პოლიტიკური თვალთახედვა აქვთ. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, საფრანგეთში, მცირე ბიზნესის ბევრი წარმომადგენელი მხარს მუდმივად ექსტრემალურ მემარჯვენე პარტიას უჭერს.

ზედა საშუალო კლასს, ძირითადად, მენეჯერები ან პროფესიონალი თანამდებობის პირები ეკუთვნიან. ეს კატეგორია ინდივიდთა და ოჯახების დიდ რაოდენობას მოიცავს, ამიტომ მათი ატიტუდებისა და თვალსაზრისის განზოგადება რისკთან არის დაკავშირებული. უმრავლესობას, გარკვეული ფორმით, მიღებული აქვს უმაღლესი განათლება; სოციალურ და პოლიტიკურ საკითხებთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით, პროფესიონალთა ჯგუფებში, ძირითადად, ლიბერალური განწყობა აღინიშნება.

ოქსფორდელი სოციოლოგი ჯონ გოულდთორფი ტერმინს “ზედა საშუალო კლასი” “მოსამსახურეთა კლასს” ამჯობინებს. მოსამსახურეთა კლასი პროფესიონალ, მენეჯერ და ტექნიკურ მუშაკებს აერთიანებს. როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, ეს კატეგორია თანამედროვე საზოგადოებებში სულ უფრო იზრდება. თუმცა ეს ტერმინი, პოტენციურად, დაბნეულობას იწვევს. გოულდთორფი ამ კლასში მომსახურების სექტორში დასაქმებულ ადამიანებს არ გულისხმობს, არამედ მათ, ვინც დამსაქმებელთა „საჭიროებებს“ ემსახურება - ვინც უზრუნველყოფს ადმინისტრაციულ აპარატს ბიზნესის და ორგანიზაციების არსებობისთვის. ისინი პერსონალს სპეციალური ცოდნითა და მენეჯერული უნარ-ჩვევებით უზრუნველყოფენ, საპასუხოდ კი, მაღალი ხელფასით, საიმედო სამუშაო ადგილითა და დამატებითი პრივილეგიებით, მაგალითად, კერძო საპენსიო უფლებებით, სარგებლობენ. დაახლოებით ორი ათწლეულის წინ, როდესაც ფირმები მუშაკთა შემცირებასა და კონკურენციის გაზრდას შეეცადნენ, მოსამსახურეთა კლასის ეკონომიკური პირობები არასტაბილური გახდა და ზოგიერთმა ჯგუფმა თვითდასაქმებას მიმართა.

დაბალი საშუალო კლასი ჰეტეროგენული კატეგორიაა. ეს კლასი ოფისის თანამშრომლებს, სავაჭრო ქსელის წარმომადგენლებს, მასწავლებლებს, ექთნებსა და სხვა მუშაკებს მოიცავს. მიუხედავად იმისა, რომ ამ კლასისა და ცისფერსაყელოიანთა წევრების უმრავლესობას მსგავსი სამუშაო პირობები აქვთ, მათი სოციალური და პოლიტიკური ატიტუდები ერთმანეთისგან განსხვავდება.

საშუალო კლასის მრავალფეროვანი ბუნება, გარკვეული ხარისხით, რაიტისა და პარკინის მიერ შემოთავაზებულ კონცეფციებში აისახა. საშუალო კლასის ადამიანები, კონფლიქტური ზეწოლისა და გავლენის გამო, “ორმაგი ჩაკეტილობის” წინააღმდეგობრივ სიტუაციებში აღმოჩნდებიან ხოლმე. მაგალითად, ბევრი დაბალი საშუალო კლასის წარმომადგენელს იგივე ღირებულებები გააჩნია, რაც მასზე გაცილებით უკეთესად ანაზღურებად თანამდებობებზე მყოფ ადამიანებს. თუმცა, მათი შემოსავალი ზოგჯერ ფიზიკურად მომუშავე, მაგრამ კარგი ანაზღაურების მქონე მუშაკზე უფრო დაბალია.

მუშათა კლასი

მუშათა კლასი ცისფერსაყელოიან, ფიზიკურად დასაქმებულ ადამიანებს მოიცავს. საშუალო კლასის მსგავსად, აქაც მრავალი სხვადასხვა დაჯგუფება არსებობს. ამ დაჯგუფების ერთ-ერთ წყაროს, პირველ რიგში, პროფესიონალიზმის დონე წარმოადგენს. *ზედა მუშათა კლასს*, რომელიც პროფესიონალი მუშაკებისგან შედგება, ხშირად “მშრომელთა

არისტოკრატიასთან” აიგივებენ, რადგან ამ ფენის წარმომადგენლებს, სხვა ცისფერსაყელოიანებთან შედარებით, უკეთესი შემოსავალი, სამუშაო პირობები და საიმედო სამსახური აქვთ. მიუხედავად იმისა, რომ ტექნოლოგიურმა განვითარებამ ზოგიერთი მუშაკის - მაგალითად, მბეჭდავის - პროფესიონალიზმი ეჭვქვეშ დააყენა და მათი საქმიანობრივი პოზიციის შესუსტება გამოიწვია, პროფესიონალი მუშაკების ეკონომიკური მდგომარეობა, უკანასკნელ წლებში, ზოგადად, კიდევ უფრო გაუმჯობესდა. ბევრი პროფესიის მუშაკთა შედარებით მაღალი ხელფასები უცვლელი დარჩა და მათმა სამუშაომ სტაბილურობა შეინარჩუნა. მზარდმა უმუშევრობამ მათზე, ნაკლებ პროფესიონალ ცისფერსაყელოინთა სამუშაოებთან შედარებით, ნაკლები გავლენა იქონია.

დაბალი მუშათა კლასი არაპროფესიულ ან ნახევრადპროფესიულ სამუშაოებს მოიცავს, რომლებიც ხანგრძლივ წვრთნას არ მოითხოვს. ასეთ სამუშაოებზე დასაქმებულთა უმრავლესობას, პროფესიონალ მუშაკებთან შედარებით, ნაკლები შემოსავალი და დაუცველი სამუშაო გარემო აქვთ.

მუშათა კლასის საქმიანობა შეიძლება სრულ ან ნაწილობრივ დატვირთვას მოითხოვდეს; ის სამუშაო გარემოს დაცულობის მიხედვითაც განსხვავდება. ამის განსაზღვრაში ეკონომიკის *ცენტრალური* და *პერიფერიული* სფეროების გამოჯვანაც გვეხმარება. ცენტრალურია სექტორი, რომელშიც მუშაკი სრული დატვირთვით მუშაობს, შედარებით მაღალი გამოიმუშავება და გრძელვადიანი საიმედო სამუშაო აქვს. პერიფერიულ სექტორში არასაიმედო, დაბალანაზღაურებადი სამუშაო იგულისხმება, რომელშიც მუშაკთა უმრავლესობა ნაწილობრივ არის დასაქმებული. ცენტრალურ სექტორებში პროფესიონალი და ნახევრადპროფესიონალი ან არაპროფესიონალი დასაქმებულები (ძირითადად თეთრკანიანი მამაკაცები) ჭარბობენ, რომლებიც, ხშირად, პროფესიულ კავშირებში ერთიანდებიან. დანარჩენი მუშაკები პერიფერიულ სექტორს ეკუთვნიან და მათი პროფესიულ კავშირებში გაერთიანების შემთხვევები იშვიათია.

ქვეკლასი

მუშათა კლასში დაჯგუფება ეთნიკური უმრავლესობისა და ნაკლებად პრივილეგირებულ უმცირესობათა საფუძველზე ხდება, რომლებიც **ქვეკლასს** განეკუთვნებიან. ქვეკლასის წევრებს, მოსახლეობის უმრავლესობასთან შედარებით, გაცილებით უარესი სამუშაო პირობები და დაბალი ცხოვრების სტანდარტი აქვთ. ბევრი მათგანი ხანგრძლივად არის უმუშევარი, ან არასტაბილური საქმიანობით არის დაკავებული. ბრიტანეთში ქვეკლასში შავკანიანები და აზიელები არაპროპორციულად არიან წარმოდგენილი. ზოგიერთ ევროპულ ქვეყანაში, ემიგრანტი მუშაკები, რომლებმაც სამსახური 20 წლის წინ, ეკონომიკური განვითარების პერიოდში დაიწყეს, ამჯერად მუშათა კლასის ამ სექტორის ყველაზე დიდ ნაწილს შეადგენენ. ეს, მაგალითად, საფრანგეთში მცხოვრებ ალჟირელებსა და დასავლეთ გერმანიაში ემიგრირებულ თურქებს ეხებათ.

ქვეკლასების ბუნება სოციოლოგიაში მწვავე დებატების საგანია. ეს დებატები, ძირითადად, შეერთებულ შტატებში შიდა ქალაქის ტერიტორიაზე მცხოვრებ შავკანიანებს ეხება. უილიამ ჯულიუს უილსონის აზრით, შეერთებულ შტატებში შავკანიანთა მოსახლეობა ორად იყოფა.

ჩიკაგოში ჩატარებული კვლევის საფუძველზე შექმნილ ნაშრომში „რასის მნიშვნელობის შემცირება,” უილსონი აღნიშნავს, რომ შეერთებულ შტატებში, გასული სამი-ოთხი ათწლეულის განმავლობაში, შავკანიანთა შეძლებული

საშუალო კლასი – თეთრსაყელიანი მუშაკები და პროფესიონალები – გაჩნდა. ყველა აფრო-ამერიკელი ქალაქის გეტოში აღარ ცხოვრობს. უილსონი ასკვნის, რომ გეტოში ცხოვრებას არა აქტიური დისკრიმინაცია, არამედ ეკონომიკური ფაქტორები - სხვა სიტყვებით, კლასი და არა რასა – განაპირობებს. ძველი რასისტული ბარიერები ქრება; შავკანიანები გეტოში ეკონომიკური წარუმატებლობის გამო რჩებიან (Wilson, 1978).

უილსონის შრომამ აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია და ეს დისკუსია ამჟამადც გრძელდება. კონსერვატორი პოლიტიკოსი და მწერალი ჩარლზ მიურეი უილსონს დიდი ქალაქების უმრავლესობაში შავკანიანთა დაბალი კლასის არსებობის საკითხში ეთანხმება. მაგრამ მიურეი აცხადებს, რომ აფრიკელი ამერიკელები, მათი მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, კეთილდღეობის სამსახურის მიერ შემუშავებული პოლიტიკის წყალობით, კვლავ საზოგადოების ყველაზე დაბალ ფენად რჩებიან. ეს ადამიანები კეთილდღეობის პროგრამის დახმარებაზე არიან დამოკიდებული, რაც “სიღატაკის კულტურის” შექმნას უწყობს ხელს. ისინი სამუშაოს მოძებნას, მყარი ერთობების ან სტაბილური ოჯახების შექმნას არ ცდილობენ. (Murray 1984).

მიურეის განცხადებათა საპასუხოდ, უილსონმა, ჩიკაგოში ჩატარებული კვლევის საფუძველზე შემუშავებული არგუმენტები განავრცო. მისი აზრით, აფრო-ამერიკელ მამაკაცთა უმუშევრობის ზრდა, თეთრკანიანთა დიდი ქალაქებიდან გარეუბნებში გადაადგილებამ, ურბანულ ინდუსტრიათა შემცირებამ და სხვა ურბანულმა ეკონომიკურმა პრობლემებმა გამოიწვია. მიურეის მიერ აღწერილი სოციალური დეზინტეგრაციის ფორმები, რომელთაგან ერთ-ერთი ქორწინებაში არმყოფი შავკანიანი დედების დიდი რაოდენობაა, უილსონმა საქორწინო ასაკში მყოფი (დასაქმებული) მამაკაცების ნაკლებობით ახსნა.

მიურეიმ თავისი არგუმენტები გაერთიანებულ სამეფოსაც (1990) მიუსადაგა. მისი აზრით, გაერთიანებულ სამეფოში ჯერჯერობით გამოკვეთილი ქვეკლასი არ არსებობს, მაგრამ ის სწრაფად ვითარდება. ამ კლასში ეთნიკურ უმცირესობათა გარდა, იმ ღარიბ რეგიონებში მცხოვრები თეთრკანიანებიც გაერთიანდებიან, სადაც სულ უფრო მეტად იჩენს თავს სოციალური დეზინტეგრაცია. ბრიტანეთში მომუშავე სოციოლოგებმა მიურეის ნაშრომი მწვავედ გააკრიტიკეს.

მიურეის განცხადებების ვალიდურობას მოგვიანებით შევაფასებთ. პირველ რიგში, იმ ცვლილებებს განვიხილავთ, რომლებიც კლასობრივი სტრუქტურის მაღალ ფენებზე ახდენს გავლენას.

ცვლილებები კლასობრივ სტრუქტურაში

მაღალი კლასის დეკომპოზიცია?

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მაღალი კლასის (ისე, როგორც ყველა კლასობრივი ჯგუფის) შიგნით რამდენიმე დაჯგუფება არსებობს. ზოგიერთი ავტორის აზრით, დღევანდელ დღეს მაღალი კლასი იმდენად არის დესეგრეგირებული, რომ ის ერთიან კლასობრივ კატეგორიად აღარ მოიაზრება. ისინი აცხადებენ, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში და მეოცე საუკუნის დასაწყისში მაღალი კლასის წევრობა კერძო საკუთრების - ბიზნესის, ფინანსური ორგანიზაციების ან მიწის - მფლობელობით განისაზღვრებოდა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მიწა, დღესდღეობით, ძალაუფლების მნიშვნელოვან წყაროს აღარ წარმოადგენს, ეკონომიკას მსხვილი კორპორაციული ბიზნესი მართავს, რომელიც ინდივიდთა მფლობელობაში არ არის. ის ათასობით სხვადასხვა მეწილეს აერთიანებს, რომლებიც კომპანიების მართვისას დიდი გავლენით არ სარგებლობენ. მსხვილ კორპორაციებს მაღალი თანამდებობის აღმასრულებლებლები აკონტროლებენ,

რომლებიც მათ მიერ მართული ფირმების მესაკუთრენი არ არიან. ისინი, უბრალოდ, მაღალი დონის თეთრსაყელიანი მუშაკები ან პროფესიონალები არიან.

აქედან გამომდინარე, ჯონ გოულდთროფის კლასობრივი სქემის მიხედვით, თანამედროვე საზოგადოებებში მაღალი კლასი აღარ არსებობს, ის “მოსამსახურეთა კლასმა” ჩაანაცვლა, რომელიც მაღალი დონის ბიზნეს მენეჯერებს, პროფესიონალებსა და ადმინისტრატორებს მოიცავს. სხვა ავტორები მეწილეობის ინსტიტუციურ ფენომენზე საუბრობენ (იხ. თავი 12, სამუშაო და ეკონომიკური ცხოვრება), რამაც კაპიტალის კერძო მესაკუთრეობის მნიშვნელობა შეამცირა. დღევანდელ დღეს, წილების მაღალ პროცენტს სადაზღვევო კომპანიები, საპენსიო და გაერთიანებული ფონდები ფლობენ, რომლებიც მოსახლეობის ძალიან დიდ რაოდენობას მოიცავს. მაგალითად, გაერთიანებული სამეფოს მოსახლეობის ნახევარს ფული კერძო საპენსიო სტრუქტურებში აქვს დაბანდებული.

ამის მიუხედავად, შეხედულება მაღალი კლასის არარსებობის შესახებ, მრავალ შეკითხვას წარმოშობს. ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ ჯონ სკოტის მიერ მაღალი კლასის ცვალებადი ბუნების ანალიზის შესახებ. ეს ავტორი აცხადებს, რომ დღევანდელმა მაღალმა კლასმა ფორმა შეიცვალა, მაგრამ გამოკვეთილი პოზიცია შეინარჩუნა. მაღალი კლასის წარმომადგენლებს, ჯონ სკოტის აზრით, მსხვილი ბიზნესით განპირობებული ძალაუფლების “ინტერესების კონსტიტუცია” აერთიანებთ. შეიძლება დიდ კორპორაციაში მომუშავე უფროსი აღმასრულებელი კომპანიას არ ფლობდეს, მაგრამ ის ხშირად ამ კომპანიის მეწილე ხდება, რაც მას როგორც ძველი სტილის მეწარმეებთან, ისე “ფინანსურ კაპიტალისტებთან” აკავშირებს. “ფინანსური კაპიტალისტები” სადაზღვევო კომპანიებისა და სხვა ინსტიტუციური სააქციო კომპანიების მმართველები არიან და დღევანდელი მაღალი კლასის ბირთვის სწორედ ისინი შეადგენენ.

პროფესიონალები, მენეჯერები, ადმინისტრატორები

პროფესიული, მენეჯერული და ადმინისტრაციული საქმიანობით დაკავებულ ადამიანთა რაოდენობის ზრდა, თანამედროვე საზოგადოებებში, მასშტაბური ორგანიზაციების მნიშვნელობით არის გამოწვეული (იხ. თავი 11, თანამედროვე ორგანიზაციები). ამ პროფესიის ადამიანები ისეთ ეკონომიკურ სექტორებშიც არიან დაკავებული, რომლებშიც სახელმწიფო ძალიან მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, მაგალითად, მთავრობაში, განათლებაში, ჯანდაცვისა და სოციალური კეთილდღეობის სამსახურში. პრივატიზაციის გავრცელების მიუხედავად, 1994 წელს, სამუშაო ძალის 28 პროცენტი სახელმწიფო ინდუსტრიებში მუშაობდა. პროფესიული საქმიანობით დაკავებული – ექიმების, ბუღალტრების, იურისტების და ა. შ. – ადამიანთა უმრავლესობა, ფაქტობრივად, სახელმწიფოს მიერ არის დასაქმებული.

პროფესიონალები, მენეჯერები და მაღალი დონის ადმინისტრატორები თანამდებობას, ძირითადად, ხარისხის, დიპლომის და სხვა კვალიფიკაციების საშუალებით იღებენ. მათ, ზოგადად, შედარებით უფრო საიმედო და მაღალანაზღაურებადი კარიერა აქვთ და უკანასკნელ წლებში ისინი კიდევ უფრო გაემიჯნენ რუტინული არაფიზიკური საქმიანობით დაკავებულ ადამიანებს. ზოგიერთები პროფესიონალებსა და თეთრსაყელიანთა ჯგუფის სხვა წარმომადგენლებს სპეციფიკურ, “პროფესიონალ მენეჯერთა კლასს” აკუთვნებენ. ეს ჯგუფი თეთრსაყელიან მუშაკთა ჯგუფს ღრმად და მკვეთრად არ ემიჯნება, ამიტომ ეს პოზიცია მხედველობაში მისაღები არ არის.

დღეს, წარსულთან შედარებით, არაფიზიკური საქმიანობით ბევრად უფრო მეტი ადამიანია დაკავებული; მაგრამ ეკუთვნიან თუ არა ეს ადამიანები „საშუალო კლასს,” სოციოლოგიაში მწვავე დებატების საკითხია. აქ ორი რამ არის გასათვალისწინებელი: პირველი, თითქმის ყველა ახლადწარმოქმნილ რუტინულ არაფიზიკურ საქმიანობას ქალები ეწევიან. ამ პროცესს თეთრსაყელოიანთა რუტინული დასაქმების *ფემინიზაცია*ს ეძახიან. როგორც მოგვიანებით დავრწმუნდებით, კლასისა და სქესის საკითხი ძალზე კომპლექსურია.

მეორე, ამგვარი საქმიანობით დაკავებული ადამიანების პირობები სათანადოდ დაფასებული არ არის და მაღალ პროფესიონალიზმს არ მოითხოვს. ცოდნა, რომელიც ამგვარ სამუშაოზე დაკავებულ მუშაკებს მოეთხოვებოდათ, მანქანის წყალობით, გაუფასურდა, რადგან მან მათი გარკვეული ფუნქციები შეითავსა. მაგალითად, ავიღოთ კლერკის ანუ საოფისე მდივნისთვის სავალდებულო ფუნქციები. ანგარიშს, წერას და სხვა ორგანიზაციულ უნარ-ჩვევებს საბეჭდი მანქანა, კალკულატორი და ქსეროკოპირების აპარატი, ბოლო დროს კი, კომპიუტერი და პროცესორი ასრულებს.

ფემინიზაციასა და დეპროფესიონალიზაციას შორის უშუალო კავშირი არსებობს. მაგალითად, რაც უფრო იზრდება, პროპორციულად, კლერკისა და სხვა მსგავსი საქმიანობა, ასევე იზრდება ამ სფეროში დასაქმებულ ქალთა რაოდენობა და ეს საქმიანობები სულ უფრო რუტინულ ხასიათს იძენს. ქალებმა მამაკაცებს რიცხოვნობივად გადააჭარბეს უფრო დაბალი დონის სამუშაოებზეც, მარკეტინგის მზარდ სექტორში, სავაჭრო და დასვენების ინდუსტრიებში. გამყიდველებისა და რეგისტრატორების თანამდებობები ძლიერ არის ფემინიზებული.

20 წლის წინ ჰერი ბრეივმენმა მნიშვნელოვანი ნაშრომი „*შრომა და მონოპოლიზებული კაპიტალი*” შექმნა; მისი აზრით, თეთრსაყელოიანთა რუტინულმა სამუშაომ ისეთი დეპროფესიონალიზაცია განიცადა, რომ ის ფიზიკური სამუშაოსგან დიდად აღარ განსხვავდება. ის ფაქტი, რომ “საშუალო კლასში” სულ უფრო მეტი ადამიანი ერთიანდება, ავტორის სიტყვებით, “პროლეტარიზაციის” შედეგია. ჯგუფები, რომლებიც მზარდ მუშათა კლასში წევრიანდებიან, სულ უფრო მეტად არიან არაფიზიკური საქმიანობით დაკავებული. (Braveman 1974).

სოციოლოგთა უმრავლესობამ ბრეივმენის შეფასება გაზვიადებულად მიიჩნია. ზოგიერთმა საქმიანობამ, ტექნოლოგიური პროგრესის გამო, დეპროფესიონალიზაცია მართლაც განიცადა, რადგან ეს საქმიანობა უფრო განვითარებულ უნარ-ჩვევებს მოითხოვს. ეს ისეთ სამუშაოებს ეხება, რომლებზეც კომპიუტერების დანერგვამ მოახდინა გავლენა (თუმცა, ზოგიერთ სამუშაოზე იგივე პროცესმა შეიძლება უარყოფითად იმოქმედოს). გარდა ამისა, ქორწინებაში მყოფი ინდივიდის სოციალური კლასი მეუღლის პოზიციითაც განისაზღვრება. რუტინული არაფიზიკური საქმიანობით დაკავებულ ქალებს, ხშირ შემთხვევაში, მაღალი თანამდებობის თეთრსაყელოიანთა სამუშაოებზე დასაქმებული მეუღლეები ჰყავთ, რაც იმას ნიშნავს, რომ მთელი ოჯახი საშუალო კლასს ეკუთვნის.

პროლეტარიზაციის იდეასთან მიმართებაში, თეთრსაყელოიანთა რუტინული საქმიანობებისა და ამგვარ სამუშაოებზე დასაქმებულ მუშაკთა კვლევის შედეგები, ურთიერთსაპირისპირო ხაისათისაა. როზმარი კრომპტონმა და გარეტ ჯოუნსმა (1984) ბანკში, ადგილობრივ ხელისუფლებაში და სადაზღვეო

კომპანიაში დასაქმებული თეთრსაყელიანი მუშაკები შეისწავლეს. მათ დაადგინეს, რომ კლერკის თანამდებობაზე მომუშავე ქალებს, თეთრსაყელიანთა თანამდებობებზე, მამაკაცებთან შედარებით, ნაკლებად აწინაურებენ. ისინი მათ მიერ შესწავლილ სამუშაოთა უმრავლესობას პროლეტარიზებულს უწოდებენ. მუშაკები რუტინულ ცხოვრებას ეწევიან და ნაკლებად იჩენენ ინიციატივას. მამაკაცები, ქალებთან შედარებით, ამგვარი პოზიციის შეცვლას უფრო ახერხებენ. აქედან გამომდინარე, გაუფასურება, ძირითადად, ქალებით დასაქმებულმა თეთრსაყელიანთა სამუშაოებმა განიცადა.

გორდონ მარშალი და სხვ. (1988) ბრეიემენის შეხედულებებსა და მისი კვლევის დასკვნებს კრიტიკულად აფასებენ. მათ სხვადასხვა საქმიანობით დაკავებული ქალები და მამაკაცები გამოკითხეს და დაინტერესდნენ, მოთხოვს თუ არა მათი სამუშაო ამჟამად იმაზე უფრო განვითარებულ უნარ-ჩვევებს, ვიდრე ისინი სამუშაოს დაწყებისას ფლობდნენ. მხოლოდ 4-მა პროცენტმა განაცხადა, რომ მათ სამუშაოს ნაკლები პროფესიონალიზმი სჭირდება და ეს სამუშაო, სხვა თეთრსაყელიანთა სამუშაოებთან შედარებით, ცოტათი უფრო ფემინიზირებულია. ისინი ასკვნიან, რომ თეთრსაყელიანთა სამუშაოები, ფიზიკურ სამუშაოზე დასაქმებულებთან შედარებით, უფრო ავტონომიურია. კლასთან დაკავშირებული ცნობიერებიდან გამომდინარე, თეთრსაყელიანები, ფიზიკურ სამუშაოზე დასაქმებული ადამიანების უმრავლესობისგან განსხვავებით, საკუთარ თავს “საშუალო კლასს” უფრო აკუთვნებენ.

ცვლილებები, რომლებიც მუშათა კლასზე ზემოქმედებს

მოგვიანებით ამ თავში იმაზე ვისაუბრებთ, რომ ბრიტანულ საზოგადოებაში, სხვა ინდუსტრიული ქვეყნების მსგავსად, მრავლად არიან ღარიბი ადამიანები. თუმცა, ცისფერსაყელიანთა საქმიანობით დაკავებულ ინდივიდთა უმრავლესობა სიღატაკეში აღარ ცხოვრობს. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, ფიზიკური საქმიანობით დაკავებული მუშაკების შემოსავალი, გასული საუკუნის შემდეგ, საგრძნობლად გაიზარდა. ცხოვრების გაზრდილ სტანდარტზე, ყველა კლასის წარმომადგენელთა შორის, საქონლის მოხმარების ხელმისაწვდომობის ზრდა მიუთითებს. ცისფერსაყელიანთა დაახლოებით 50 პროცენტი ამჟამად საკუთარ საცხოვრებელს ფლობს. თითქმის ყველა ოჯახს აქვს მანქანა, სარეცხი მანქანა, ტელევიზორი და ტელეფონი.

მუშათა კლასის მატერიალური კეთილდღეობის ფენომენი კიდევ ერთი გზაა იმისთვის, რომ მისი წარმომადგენელი უფრო მაღალ, “საშუალო კლასის საზოგადოებაში” გაწევრიანდეს. სოციოლოგებისთვის დამახასიათებელ რთულ ტერმინს თუ გამოვიყენებთ, ამ იდეას “გაბურჟუაზებას” უწოდებენ. გაბურჟუაზება ნიშნავს “გახდე ბურჟუა”, რასაც მარქსი “საშუალო კლასის წარმომადგენლად გადაქცევას” უწოდებს.

1960-იან წლებში ჯონ გოულდთორფმა და მისმა კოლეგებმა გაბურჟუაზების ჰიპოთეზად ცნობილი კვლევა ჩაატარეს. ლუტონში, მანქანებისა და ქიმიურ ინდუსტრიებში დასაქმებულ მუშათა გამოკითხვაზე დაფუძნებული კვლევა სამ ტომად გამოიცა. ამ კვლევას, ხშირად, *შეძლებულ მუშათა კვლევას* უწოდებენ (Goldthorpe et al., 1968-9). კვლევის პროცესში 229 ფიზიკური საქმიანობით დაკავებული მუშა და, შედარების მიზნით, 54 თეთრსაყელიანი მუშაკი იქნა შესწავლილი. ამ მიდამოში ბევრი ცისფერსაყელიანი ემიგრირდა, კარგად ანაზღაურებადი სამუშაოს ძიების მიზნით; თითქმის ყველა სხვა ცისფერსაყელიანთან და დაბალი დონის თეთრსაყელიან მუშაკთან

შედარებით, მათ უფრო მაღალანაზღაურებადი სამუშაო და მეტი გამომუშავება ჰქონდათ.

ავტორების აზრით, კვლევის შედეგი სრულიად ნათელია: გაბურჟუაზება არასწორი თეზისია. ეს მუშაკები საშუალო კლასში გაწევრიანების პროცესში არ არიან. მათ, გოუდლთორფისა და მისი კოლეგების სიტყვებით, საკუთარი სამუშაოს მიმართ “ინსტრუმენტული” დამოკიდებულება აქვთ. მათთვის სამუშაო უკეთესი ხელფასის მოპოვების საშუალებაა. მათი სამუშაო, ძირითადად, ერთფეროვანია, არ არის საინტერესო და მასთან არც უშუალო პასუხისმგებლობის გრძნობა აკავშირებთ. ისინი თეთსაყელიანებთან არც დასვენების დროს ასოცირდებიან და არც უფრო მაღალ კლასობრივ საფეხურზე ასვლის სურვილი აქვთ; გამომუშავებულ ფულს ისინი სხვადასხვა სახის შენაძენისთვის იყენებენ.

მომდევნო წლებში, უშუალოდ შედარებითი კვლევა აღარ ჩატარებულა, ამიტომ რთულია იმის განსაზღვრა, თუ რამდენად ღირებულია ამჟამად გოუდლთორფისა და მისი კოლეგების მიერ მიღებული შედეგები. ზოგადად ყველას მიაჩნია, რომ მანუფაქტურული ინდუსტრიისა და მომხმარებლური ინტერესების გავლენის შემცირებასთან ერთად, მუშათა კლასის ტრადიციული თემები დაიშალა, ან საერთოდ შეწყვიტა არსებობა. თუ რამდენად შორს წავიდა აღნიშნული პროცესი, ეს ღია და საკამათო საგანია.

მუშათა კლასის შიგნით არსებული დაჯგუფება, ინდივიდების გარდა, ოჯახებს შორის არსებულ განსხვავებებსაც ასახავს. ნაშრომში “*დაჯგუფება შრომის მიხედვით*” (1984), რეი პალი იკვლევს კენტში, შეპის კუნძულზე მცხოვრებ მუშათა კლასის ოჯახებს. მან დაადგინა, რომ არსებობს “მუშათა მდიდარი” და “ღარიბი” ოჯახები. პირველი ისეთ ოჯახებს აერთიანებს, რომელშიც ორ ან მეტ წევრს სტაბილური სამუშაო აქვს; ამ ადამიანებს, ჩვეულებრივ, საკუთარი სახლები და ცხოვრების კომფორტული სტილი აქვთ. “ღარიბი” მუშათა ოჯახის წარმომადგენლებს გაცილებით დიდი ბრძოლა უხდებათ თავის სარჩენად.

მთლიანობაში, ძნელი იქნება იმის დადგენა, მუშათა კლასში და კლასთა შორის სტრატეგიკაციას მხოლოდ საქმიანობებს შორის განსხვავება განსაზღვრავს თუ განსხვავებული მოხმარებისა და ცხოვრების სტილი. თანამედროვე საზოგადოება მომხმარებლურ, მატერიალური დოვლათის დაგროვებაზე ორიენტირებულ საზოგადოებად იქცა. მომხმარებლური საზოგადოება, გარკვეულწილად, “მასობრივი საზოგადოებაა”, სადაც, ზოგიერთ დონეზე, კლასობრივი განსხვავება აღარ იგრძნობა. მაგალითად, სხვადასხვა კლასობრივი წარმომავლობის ადამიანები შეიძლება ერთსა და იმავე სატელევიზიო პროგრამებს უყურებდნენ. მიუხედავად ამისა, კლასობრივი განსხვავება, შესაძლოა, ცხოვრების სტილისა და “გემოვნების” ვარიაციებში *გაამძაფროს* (Bourdieu 1986).

ქვეკლასის საკითხი

მიუხედავად იმისა, რომ გაერთიანებულ სამეფოსა და ევროპაში ქვეკლასის ფორმირების ტენდენცია, საკამათო საკითხია. ლიდია მორისმა ინგლისის ჩრდილო-დასავლეთით, ჰართლპულში, კვლევა ჩატარა. ინგლისის ზოგიერთ რეგიონში მანუფაქტურული ინდუსტრიის შემცირება იგრძნობოდა, რამაც უმუშევრობის მასშტაბური ზრდა და, სავარაუდოდ, ქვეკლასის წარმოშობა გამოიწვია. ერთ-ერთ ასეთ რეგიონს ჰართლპულიც განეკუთვნებოდა.

მორისმა უმუშევარი მუშების სამი ჯგუფი შეისწავლა: პირველი ისეთ წყვილებს მოიცავდა, სადაც მამაკაცი, სულ ცოტა, თორმეტი თვის განმავლობაში იყო დაუსაქმებელი; მეორე ჯგუფი ისეთ წყვილებს აერთიანებდა, რომელშიც მამაკაცი უკანასკნელი თორმეტი თვის განმავლობაში ერთსა და იმავე სამუშაოზე იყო დაკავებული; მესამე ჯგუფში გაერთიანებულ წყვილებში კი მამაკაცს უკანასკნელი თორმეტი თვის განმავლობაში ახალი სამუშაო ჰქონდა დაწყებული. მორისის მიერ გამოკვლეულ ადამიანთა უმრავლესობა თეთრკანიანები იყვნენ. მორისი აღნიშნავს, რომ გაეთიანებულ სამეფოში, აშშ-სგან განსხვავებით, კანის ფერი უმუშევრობას გამოკვეთილად არ უკავშირდება.

მორისის აზრით, ეს სამი ჯგუფი ერთმანეთისგან, სოციალური ინკლუზიის თვალსაზრისით, ანუ იმის მიხედვით, თუ რამდენად გრძნობენ ინდივიდები და ოჯახები გარკვეული ქსელის მხარდაჭერას - თითქმის არ განსხვავდება. ის, ვინც წელიწადზე მეტია, არ მუშაობს, კვლავ სამუშაოს ძებნით არის დაკავებული; მათ ანტი-სამუშაო კულტურა შეიმუშავეს. ეს მამაკაცები მსგავს სიტუაციაში რეგიონში არსებული ეკონომიკური მდგომარეობის გრძელვადიანი გაუარესების, უნარ-ჩვევათა და სამუშაოსთან დაკავშირებული ისეთი არაფორმალური კონტაქტების ნაკლებობის გამო აღმოჩნდნენ, რომლებიც მათ ადგილობრივი დასაქმების მიზნით უნდა გამოეყენებინათ. მორისმა ასევე დაადგინა, რომ ხანგრძლივად დაუსაქმებელ ადამიანებს ასეთივე უმუშევარი პარტნიორები და, პროპორციულად, დიდი რაოდენობის უმუშევარი მეგობრები ჰყავდათ. მიუხედავად ამისა, მორისმა დაასკვნა: „ჩემი კვლევის მიხედვით, არ არსებობს ფაქტები, რომლებიც გამოკვეთილი „ქვეკლასის“ კულტურის არსებობას დაადასტურებს.” (Morris 1993, გვ. 410).

მორისის კვლევას ამომწურავს ვერ ვუწოდებთ. ის ქვეყნის მხოლოდ ერთ ნაწილში ჩატარდა, სადაც ეთნიკურ ჯგუფთა დიდი რაოდენობა არ იყო წარმოდგენილი. ვესტ ინდოელი და აზიელი მამაკაცები ნახევრადპროფესიულ სამუშაოებზე არიან თავმოყრილნი და, თეთრკანიან მამაკაცებთან შედარებით, დასაქმების უფრო მაღალი მაჩვენებელი აქვთ (Pikington 1992).

ეკონომიკური დაჯგუფებისა და სოციალური გამორჩეულობის ამერიკისთვის დამახასიათებელი ტენდენცია სულ უფრო შეიმჩნევა ბრიტანეთსა და ევროპაშიც. აქ ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს რასობრივ და ეთნიკურ ელემენტს. ლონდონში, მანჩესტერში, როტერდამში, ფრანკფურტში, პარიზსა და ნეაპოლში ურბანული ღარიბების მდგომარეობა სულ უფრო უარესდება. ჰამბურგი, საშუალო შემოსავლის მიხედვით, ევროპაში ყველაზე მდიდარი ქალაქია და აქ, გერმანიის მასშტაბით, პროპორციულად ყველაზე მეტი მილიონერი ცხოვრობს. მაგრამ ამ ქალაქში, ამავე დროს, პროპორციულად ყველაზე მეტი კეთილდღეობის პროგრამა და უმუშევრობაა - ქვეყნის საშუალო მაჩვენებელზე 40 პროცენტით მაღალი. 1994 წლამდე, თხუთმეტი წლის განმავლობაში, ქალაქში და ქალაქის მახლობლად, ინდუსტრიული სამუშაოების მესამედი გაუქმდა.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში ღარიბი და უმუშევარი ადამიანების უმრავლესობა ამ ქვეყნის ძირძველ მოსახლეობას ეკუთვნის; სიღატაკში პირველი და მეორე თაობის ემიგრანტებიც ცხოვრობენ, რომელთა საცხოვრებელი უბნების პირობები სულ უფრო უარესდება. მათ შორის იზრდება ერთმშობლიან ოჯახთა რაოდენობა. ამგვარი უბნები მანჩესტერში მოს საიდი, ფრანკფურტში გალუსვიერტელი, როტერდამში კი ნიუვე ვესტერნია.

ჰოლანდიელ სოციოლოგთა ჯგუფმა ჰოლანდიის ყველაზე ღარიბ ქალაქურ უბნებში მცხოვრები რამდენიმე ასეული ადამიანი გამოკითხა. მათ (მორისის დასკვნების საპირისპიროდ) დაადგინეს, რომ ხანგრძლივად დაუსაქმებელ გამოკითხულთა 55 პროცენტმა სამუშაოს ძებნა შეწყვიტა. მკვლევარებმა დაასკვნეს, რომ მათმა უმრავლესობამ სამუშაოს ძებნას თავი დაანება და კეთილდღეობის სამსახურის ხარჯზე გადაწყვიტა ცხოვრება (Endbersen et al. 1993).

გენდერი და სტრატეგიკაცია

სტრატეგიკაციის კვლევები, მრავალი წლის განმავლობაში, არ ითვალისწინებდა გენდერის ფაქტორს. სტრატეგიკაციასთან დაკავშირებული მასალები ისე იქმნებოდა, თითქოს გენდერი საერთოდ არ არსებობდა, ან ძალაუფლების, სიმდიდრისა და პრესტიჟის ანალიზის დროს ქალები უმნიშვნელო და უინტერესო ფენომენად მიიჩნეოდა. ამის მიუხედავად, გენდერი სტრატეგიკაციის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითია. არ არსებობს ისეთი საზოგადოება, სადაც მამაკაცები, ქალებთან შედარებით, სოციალური ცხოვრების ზოგიერთ ასპექტში, მეტ სიმდიდრეს, სტატუსსა და გავლენას არ ფლობდნენ.

გენდერი და კლასობრივი დაჯგუფება

ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა, რომელსაც თანამედროვე საზოგადოებებში გენდერისა და სტრატეგიკაციის შესწავლისას ვაწყდებით, ერთი შეხედვით, მარტივია, მაგრამ, მოგვიანებით, ვრწმუნდებით, რომ ის არც თუ მარტივად მოგვარებადია. სირთულე გენდერული უთანასწორობის თანამედროვე გაგებასთან, განსაკუთრებით, კლასობრივ დაჯგუფებასთან მიმართებაში წარმოიშობა. გენდერული უთანასწორობა, ისტორიულად, კლასობრივ სისტემაზე ადრე არსებობდა; მამაკაცები, ქალებთან შედარებით, უპირატესობით ჯერ კიდევ მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებებში სარგებლობდნენ, თუმცა ამ საზოგადოებებში კლასების შესახებ არავინ არაფერი იცოდა. თანამედროვე საზოგადოებებში კლასობრივი დაჯგუფებები ძლიერ გამოიკვეთა, მათ დიდ ყურადღებას უთმობენ, გენდერული უთანასწორობა კი, ამ ფონზე, ნაკლებად შეიმჩნევა. ქალთა უმრავლესობის მატერიალური მდგომარეობა მათი მამებისა ან ქმრების მატერიალურ შესაძლებლობებს ასახავს. ამის მიუხედავად, მაინც არსებობს მოსაზრება, რომ გენდერული უთანასწორობა, ძირითადად, კლასთან მიმართებაში აიხსნება.

ეს თვალსაზრისი ძალიან კარგად გამოხატა ფრანკ პარკინმა, რომელიც სტრატეგიკაციის შესახებ თავის კლასიკურ ნაშრომში წერს:

ქალის სტატუსი, სოციალური ცხოვრების ბევრ სფეროში მამაკაცის სტატუსთან შედარებით, დაბალია. ეს დასაქმებასთან დაკავშირებულ შესაძლებლობებს, უძრავი ქონების ფლობას, შემოსავალს და ა.შ., ეხება. ამის მიუხედავად, სქესობრივ განსხვავებასთან ასოცირებული უთანასწორობა სტრატეგიკაციის კომპონენტად არ მიიჩნევა. მიზეზი ის არის, რომ ქალთა უმრავლესობის სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა მათი ოჯახების, განსაკუთრებით კი, ოჯახის უფროსი მამაკაცის პოზიციით განისაზღვრება. დღესდღეობით ქალებს, მათი სქესიდან გამომდინარე, გარკვეული ზოგადი სტატუსი გააჩნიათ, მაგრამ რესურსებით სარგებლობას, ჩვეულებრივ, არა მათი, არამედ მათი მამებისა და მეუღლეების საქმიანობა განაპირობებს. და თუმცა არაპროფესიონალი მშრომელებისა და შეძლებული მიწათმფლობელების მეუღლეებსა და ქალიშვილებს გარკვეული თვისებები შეიძლება აერთიანებთ, სიტუაციიდან გამომდინარე, მათ შორის ძალიან ბევრი თვალსაჩინო და სპეციფიკური *განსხვავება* იქნეს თავს. სქესი სტრატეგიკაციის მნიშვნელოვან განზომილებად მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიიჩნევა, თუ ქალის

სტატუსთან დაკავშირებული პრობლემები კლასობრივ განსხვავებაზე უფრო დიდია. (Parkin 1971, გვ. 14-15)

ქალების ცხოვრება, დღესაც კი, ხშირად, “კერძო” ოჯახური და შვილებთან დაკავშირებული პრობლემებით შემოიფარგლება. მამაკაცები, პირიქით, “საზოგადოებრივი” ცხოვრებით ცხოვრობენ და ქონებისა და ძალაუფლების განაწილებაც მათ უფრო მოეთხოვებათ. მათი სამყარო ანაზღაურებადი სამუშაო, ინდუსტრია და პოლიტიკაა.

თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ გენდერულ სტრატეგიკაციას, ძირითადად, კლასობრივი უთანასწორობა მართავს, ბოლო დრომდე აშკარად არ იყო გამოკვეთილი, ამჟამად კი ეს საკითხი დებატების თემად იქცა. ჯონ გოულდთორფი გვთავაზობს იდეას, რომელსაც ის კლასის ანალიზის დროს “პირობით პოზიციას” უწოდებს. მას მიაჩნია, რომ ქალების სამუშაო ანაზღაურება, მამაკაცების ანაზღაურებასთან შედარებით, უმნიშვნელოა, ამიტომ ქალები მათი მეუღლეების კლასს უნდა მივაკუთვნოთ (Goldthorpe 1983). გოულდთორფი ხაზს უსვამს, რომ ეს სექსიზმის იდეოლოგიაზე დაფუძნებული შეხედულება არ არის. პირიქით, ის აღიარებს, რომ დასაქმებულ ქალთა უმრავლესობა დაქვემდებარებულ პოზიციაში აღმოჩნდება. ქალებს, მამაკაცებთან შედარებით, უფრო ხშირად აქვთ არასტაბილური სამუშაო და მათ, ფეხმძიმობისა და ბავშვებზე ზრუნვის მიზეზით, ხშირად, ხანგრძლივად უხდებათ ანაზღაურებადი სამუშაოსთვის თავის დანებება. იმის გამო, რომ ქალების უმრავლესობა ეკონომიკურად მეუღლეებზეა დამოკიდებული, მათი კლასობრივი პოზიცია, ხშირ შემთხვევაში, მეუღლის კლასობრივი სიტუაციით იმართება.

გოულდთორფის მოსაზრებასთან დაკავშირებით, რამდენიმე კრიტიკული შეხედულება არსებობს. პირველი, ოჯახის ეკონომიკური მდგომარეობისა და ცხოვრების წესის შენარჩუნების თვალსაზრისით, ქალის შემოსავალს ბევრი ოჯახისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. ასეთ გარემოებებში ოჯახის კლასობრივ პოზიციას, ნაწილობრივ, ქალის ანაზღაურებადი სამუშაო განსაზღვრავს. მეორე, ქალის დასაქმებაზე ყოველთვის მეუღლის დასაქმება არ ახდენს გავლენას, შეიძლება პირიქითაც მოხდეს. ქალს შეიძლება ქმარზე დაბალი ანაზღაურება ჰქონდეს, მაგრამ მისმა სამუშაო ადგილმა, მეუღლის კლასის განსაზღვრის დროს, გადამწყვეტი ფაქტორის როლი შეასრულოს. მაგალითად, ეს შეიძლება იმ შემთხვევაში მოხდეს, თუ ქმარი არაპროფესიონალი ან ნახევრადპროფესიონალი ცისფერსაყელოიანი მუშაკია, ცოლი კი მაღალი მენეჯერი. ასეთ სიტუაციაში, მთელი ოჯახის პოზიციის სტანდარტი ქალის საქმიანობით დგინდება.

მესამე, ბევრი “შერეული კლასის” ოჯახი არსებობს, რომელშიც ქმარს, ცოლთან შედარებით, უფრო მაღალი კლასობრივი კატეგორიის სამუშაო აქვს; ზოგჯერ, (თუმცა უფრო იშვიათად), პირიქითაც ხდება. ამგვარ ოჯახთა შესახებ რამდენიმე კვლევა ჩატარდა, მაგრამ იმის დარწმუნებით განცხადება, რომ კლასზე ყოველთვის მამაკაცის საქმიანობა ახდენს გავლენას, არ შეიძლება. ზოგჯერ ერთსა და იმავე ოჯახში მცხოვრები ქალი და მამაკაცი შეიძლება სხვადასხვა კლასს ეკუთვნოდეს. მეოთხე, იზრდება ისეთ ოჯახთა რაოდენობა, სადაც ოჯახის ერთადერთი მარჩენალი ქალია. საკუთარ კლასობრივ პოზიციას თავად ქალი განსაზღვრავს. გამონაკლისს მხოლოდ ისეთი შემთხვევა წარმოადგენს, როდესაც მისი შემოსავლის წყარო ალიმენტია, რაც მას და მის ყოფილ მეუღლეს ერთსა და იმავე ეკონომიკურ პოზიციას აკუთვნებს (Stanworth 1984; Walby 1986).

კვლევის საფუძველზე ვასკენით, რომ ქალის ეკონომიკური პოზიცია, მარტივად, მხოლოდ ქმრის სტატუსით არ განისაზღვრება. შედეგით ჩატარებულმა გამოკვლევამ გვიჩვენა, რომ ამ ქვეყნისთვის შერეული კლასის ოჯახებია დამახასიათებელი (Leiufsrud and Woodward 1987). საქმიანობიდან გამომდინარე, ქმარი, ცოლთან შედარებით, უმრავლეს შემთხვევაში, უპირატესობით სარგებლობდა, მაგრამ იყო ისეთი მცირერიცხოვანი მაგალითებიც, სადაც ამგვარი პოზიცია ცოლს ეკავა. კვლევამ აჩვენა, რომ ასეთი ოჯახების წევრები კლასობრივი განსხვავების ასპექტების დანერგვას ოჯახშიც ცდილობდნენ. მაგალითად, გადაწყვეტილება, თუ ვინ დარჩებოდა შინ და მოუვლიდა ავადმყოფ ბავშვს, ოჯახში კლასისა და სქესის ინტერაქციის მიხედვით მიიღებოდა. თუკი ცოლს ქმარზე უკეთესი სამუშაო ჰქონდა, ეს პასუხისმგებლობა ქმარს ეკისრებოდა.

დებატები გრძელდება

გოულდთორფი და სხვ. საკუთარი თვალსაზრისის დაცვას დაკვირვების შედეგად მოპოვებული დამატებითი ინფორმაციით ცდილობენ. მათი აზრით, ოჯახის კლასიფიცირებისას, მიზანშეწონილია მაღალი კლასის პარტნიორის კვლევა, იქნება ეს მამაკაცი თუ ქალი. გარდა ამისა, იმის გათვალისწინებით, რომ კვლევაში ცოლებთან დაკავშირებული მასალაც არის ჩართული, შედეგი “პირობითი პოზიციის” რადიკალური შეცვლა კი არ არის, არამედ მისი მოდიფიცირებაა (Golgthorpe et al. 1988).

დებატების პროცესში გამოითქვა აზრი, რომ ინდივიდის კლასი ოჯახთან მიმართებაში არ უნდა განისაზღვროს. სხვა სიტყვებით, ყოველ ინდივიდს სოციალური კლასი დამოუკიდებლად, მისი საქმიანობის მიხედვით, ოჯახური სიტუაციის გათვალისწინების გარეშე უნდა მიენიჭოს. ამ მიდგომას გაერთიანებული სამეფოს კლასობრივი სისტემის შესწავლის შესახებ ნაშრომში გორდონ მარშალი და მისი კოლეგებიც იყენებენ (Marshall et al. 1988).

ამ პერსპექტივას გარკვეული სირთულეებიც ახლავს. ის ცალკე იხილავს ადამიანებს, რომლებსაც არა აქვთ სამუშაო ანაზღაურება – ანუ დიასახლისებს, პენსიონრებსა და უმუშევრებს. უკანასკნელი ორი ჯგუფი შეიძლება გაერთიანდეს მათ მიერ შესრულებული ბოლო საქმიანობის მიხედვით, მაგრამ, თუ ისინი ხანგრძლივად იყვნენ დაუსაქმებელნი, ამ ნიშნით კატეგორიის მინიჭება პრობლემური იქნება. გარდა ამისა, ოჯახის სრული იგნორირება პოტენციურად მცდარ გზაზე დაგვაყენებს. მარტოხელა და პარტნიორებთან თანამცხოვრები ადამიანებისთვის ხელმისაწვდომი შესაძლებლობები უადრესად განსხვავებულია.

ნორმან ბონის მიერ ჩატარებული კვლევა (1992) ადასტურებს, რომ მაღალანაზღაურებად ქალბატონებს, ჩვეულებრივ, მაღალანაზღაურებადი პარტნიორები ჰყავთ და პროფესიონალი და მენეჯერული საქმიანობით დაკავებული მამაკაცების მეუღლეებს, სხვა დასაქმებულ ქალებთან შედარებით, უფრო მაღალი გამოიმუშავება აქვთ. კვლევის მიხედვით, დასაქმებული ქალების რაოდენობრივმა ზრდამ, შესაძლოა, ოჯახების კლასობრივ დაჯგუფებაზე გადაიტანოს აქცენტი. ინდივიდების დამოუკიდებლად განხილვის შემთხვევაში კი, ამ ფაქტორს არავინ გაითვალისწინებდა. ქორწინების შედეგად წარმოიშობა კავშირი, რომელშიც ორივე ინდივიდი, საქმიანობის თვალსაზრისით, პრივილეგირებულ ან არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდება.

ახლა სოციალური მობილობის თემას განვიხილავთ. კლასობრივი ანალიზის სხვა შემთხვევების მსგავსად, დიდი ხნის განმავლობაში, გენდერს სათანადო ყურადღება არც ამ სფეროში ეთმობოდა.

სოციალური მობილობა

სტრატეგიკაციის შესწავლისას, ეკონომიკურ პოზიციებსა და საქმიანობებს შორის არსებულ განსხვავებათა გარდა, ისიც უნდა განვიხილოთ, თუ რა მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან ინდივიდები, რომლებიც ამ საქმიანობებს ეწევიან. ტერმინი **სოციალური მობილობა** ინდივიდებისა და ჯგუფების სხვადასხვა სოციოეკონომიკურ პოზიციებს შორის მოძრაობას ნიშნავს. **ვერტიკალური მობილობა** სოციოეკონომიკურ სკალაზე აღმავალი და დაღმავალი მოძრაობაა. ის, ვინც კერძო საკუთრებას ფლობს, აქვს მაღალი შემოსავალი, ან გარკვეულ წარმატებულ სტატუსს იმკვიდრებს, *აღმავალ მობილობას* ახორციელებს, ის კი, ვინც საპირისპირო მიმართულებით მოძრაობს – *დაღმავალ მობილობას*. თანამედროვე საზოგადოებებში უხვად აღინიშნება **ლატერალური მობილობაც**, რაც უბნებს, ქალაქებსა ან რეგიონებს შორის გეოგრაფიულ გადაადგილებას გულისხმობს. ვერტიკალურმა და ლატერალურმა მობილობამ შეიძლება თავი ერთდროულად იჩინოს. მაგალითად, ერთი ქალაქის კომპანიაში მომუშავე ინდივიდი შეიძლება დააწინაურონ და სხვა ქალაქში, ან თუნდაც სხვა ქვეყანაში, იმავე ფირმის ფილიალში გადაიყვანონ.

სოციალური მობილობის შესწავლის ორი გზა არსებობს. პირველი, ინდივიდთა კარიერაზე დაკვირვებაა – კარიერის განვითარების პროცესში ვაკვირდებით, თუ როგორ გადაადგილდება ადამიანი სოციალურ სკალაზე აღმავალი ან დაღმავალი მიმართულებით. ამ პროცესს, ჩვეულებრივ, **თაობისშიდა მობილობას** უწოდებენ. გარდა ამისა, შეგვიძლია იმასაც დავაკვირდეთ, თუ რა სიხშირით ირჩევენ შვილები მათი მშობლების, ბებიებისა და ბაბუების საქმიანობას. ამგვარ მობილობას **თობათაშორისი მობილობა** ეწოდება.

მობილობის შედარებითი შესწავლა

ვერტიკალური მობილობის დონე საზოგადოების “ღიაობის” ხარისხის ძირითადი მაჩვენებელია, რადგან ვერტიკალური მობილობა გამოხატავს, რამდენად აქვს დაბალი წარმომავლობის ნიჭიერ პიროვნებას სოციოეკონომიკურ კიბეზე აღმასვლის შანსი. რამდენად ღიაა ინდუსტრიული ქვეყნები სოციალური მობილობის თვალსაზრისით? აქვს თუ არა, ამ მხრივ, ბრიტანეთს, სხვა ქვეყნებთან შედარებით, მეტი შესაძლებლობები? სოციალური მობილობის შესწავლა 50 წელიწადზე დიდი ხანია მიმდინარეობს და ეს პროცესი, ხშირად, საერთაშორისო შედარებებსაც მოითხოვს. ამ სფეროში ერთ-ერთი პირველი ნაშრომი პიტირიმ სოროკინს (1927) ეკუთვნის. სოროკინმა, ტრადიციული რომისა და ჩინეთის ჩათვლით, მთელი რიგი განსხვავებული საზოგადოებები შეისწავლა. შეერთებულ შტატებში მობილობასთან დაკავშირებული ერთ-ერთი პირველი კვლევაც ამ მეცნიერს ეკუთვნის. მან დაადგინა, რომ სწრაფი აღმასვლის შესაძლებლობები ამერიკაში გაცილებით უფრო შეზღუდულია, ვიდრე ეს ამერიკული ფოლკლორიდან ჩანს. თუმცა, მონაცემების შეგროვებისას, სოროკინმა შედარებით პრიმიტიული ტექნიკა გამოიყენა.

გაცილებით უფრო დახვეწილი და მრავლისმომცველი აღმოჩნდა პიტერ ბლაუსა და ოტის დადლი დანკენის მიერ, ორმოცი წლის შემდეგ, ჩატარებული გამოკვლევა (Blau and Duncan 1967). ამ ნაშრომში სოციალური მობილობა

ყველაზე დეტალურად არის განხილული, თუმცა ერთი ქვეყნის მაგალითზე (მობილობასთან დაკავშირებული სხვა, მანამდე ჩატარებული, მასშტაბური კვლევების მსგავსად, ესეც ანალოგიური წესით განხორციელდა – დაკვირვების ობიექტები მხოლოდ მამაკაცები იყვნენ). ბლაუმ და დანკენმა, ეროვნული ნიშნით, 200 000 მამაკაცზე მოაგროვეს ინფორმაცია. მათ დაადგინეს, რომ შეერთებულ შტატებში ვერტიკალური მობილობა ძლიერ არის განვითარებული, მაგრამ ის, ძირითადად, მსგავს საქმიანობებში ვლინდება. ამ ქვეყანაში იშვიათია “მასშტაბური” მობილობის შემთხვევები. თავს იჩენს დადმავალი მობილობაც, მაგრამ ინდივიდთა კარიერაში და თაობებს შიგნით, ის, აღმავალ მობილობასთან შედარებით, ნაკლებად გვხვდება. ამის მიზეზი ის არის, რომ თეთრსაყელოიანთა და პროფესიული სამუშაოების რაოდენობა, ცისფერსაყელოიანთა საქმიანობასთან შედარებით, უფრო სწრაფად გაიზარდა და ცისფერსაყელოიანთა შვილებს თეთრსაყელოიანების პოზიციებზე გადასვლის საშუალება მიეცათ.

სოციალური მობილობის ყველაზე მნიშვნელოვან საერთაშორისო კვლევად შეიძლება სეიმურ მარტინ ლიპსეტისა და რეინჰარდ ბენდიქსის მიერ ჩატარებული კვლევა (1959) ჩაითვალოს. მათ ათი ინდუსტრიული საზოგადოების – ბრიტანეთის, საფრანგეთის, დასავლეთ გერმანიის, შვედეთის, შვეიცარიის, იაპონიის, დანიის, იტალიისა და შეერთებული შტატების - მონაცემები შეისწავლეს და ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოებიდან თეთრსაყელოიანთა სამუშაოებზე მამაკაცთა მიერ განხორციელებულ მობილობაზე გაამახვილეს ყურადღება. მათ მოულოდნელად აღმოაჩინეს, რომ შეერთებული შტატები, ამ თვალსაზრისით, არ იყო უფრო ღია, ვიდრე ევროპული საზოგადოებები. ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოებიდან თეთრსაყელოიანთა სამუშაოებზე ვერტიკალური მობილობის მაჩვენებელი აშშ-ში 30 პროცენტს უდრიდა, სხვა საზოგადოებებში კი ეს მაჩვენებელი 27-31 პროცენტს შორის მერყეობდა. ლიპსეტმა და ბენდიქსმა დაადგინეს, რომ თეთრსაყელოიანი სამუშაოების გავრცელების მხრივ, ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში მსგავსი ცვლილებები მიმდინარეობდა. ამის გამო, მათ აღმავალი მობილობის ზრდასთან დაკავშირებულ შესაძარებელ განხილვებებზე გაამახვილეს ყურადღება. ზოგიერთმა მეცნიერმა ეს დასკვნები ეჭვქვეშ დააყენა და განაცხადა, რომ ქვეყნებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავების დანახვა მხოლოდ იმ შემხვევაში არის შესაძლებელი, თუკი დადმავალ მობილობასაც მეტი ყურადღება დაეთმობა და გათვალისწინებულ იქნება დროის ხანგრძლივი მონაკვეთი (Heath 1981; Grusky and Hauser 1984).

რობერტ ერიქსონისა და ჯონ გოულდთორფის ნაშრომი „*მუდმივი ცვლილება*“ (1993) ამ მეცნიერთა სოციალურ მობილობასთან დაკავშირებულ ბოლო კვლევას აღწერს; მათ დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპაში, აშშ-ში, ავსტრალიასა და იაპონიაში მიმდინარე მობილობა შეისწავლეს. განხორციელდა მეოცე საუკუნის პირველ სამოცდაათ წელიწადში თორმეტი ქვეყნის მობილობასთან დაკავშირებულ მონაცემთა ანალიზი. მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ მობილობის ხანგრძლივი ზრდის ტენდენცია არ შეიმჩნევა. საერთო მობილობა, ძირითადად, “მიმართულების გარეშე იცვლება.” (გვ. 367). სხვა შესწავლილ ქვეყნებთან შედარებით, მობილობის მაღალი მაჩვენებლით არც შეერთებული შტატები გამოირჩევა.

დადმავალი მობილობა

მიუხედავად იმისა, რომ **დადმავალი მობილობა**, აღმავალ მობილობასთან შედარებით, ნაკლებად გვხვდება, ის მაინც ფართოდ გავრცელებული ფენომენია. ასევე ხშირია დადმავალი თაობისშიდა მობილობა. ამ ტიპის მობილობას ხშირად ისეთ ფსიქოლოგიურ პრობლემებსა და შფოთვის უკავშირებენ, როცა ადამიანს აღარ ძალუძს მისთვის ჩვეული ცხოვრების სტილის შენარჩუნება. დადმავალი მობილობის კიდევ ერთი ძირითადი წყარო სამსახურიდან დათხოვნაა. საშუალო ასაკის ადამიანმა, სამსახურის დაკარგვის შემდეგ, შეიძლება საერთოდ ვერ შესძლოს დასაქმება, ან უფრო დაბალშემოსავლიანი სამუშაოს დაწყება მოუხდეს.

გაერთიანებულ სამეფოში, დადმავალ მობილობაზე აქამდე ბევრი კვლევა არ ჩატარებულა. თუმცა, სავარაუდოდ, ბრიტანეთში, თაობის შიდა და თაობათაშორისი დადმავალი მობილობა, შეერთებული შტატების მსგავსად, იზრდება. შეერთებულ შტატებში ამ ფენომენზე ახლახანს რამდენიმე კვლევა ჩატარდა. 1980-იან და 1990-იანი წლების დასაწყისში, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, შეერთებულ შტატებში პირველად დაფიქსირდა საშუალო დონის თეთრსაყელიანთა სამუშაოებზე დასაქმებული ადამიანების რეალური გამოუმუშავების (ინფლაციის შემდეგ გამოუმუშავების) საერთო კლება. მაშინაც კი, თუ ამ ტიპის სამუშაოების რიცხვი გაიზრდება, სხვა სამუშაოებთან შედარებით, ისინი ამ სფეროში დასაქმებული ადამიანებისთვის ჩვეული ცხოვრების სტილის მოთხოვნებს ძველებურად ვეღარ დააკმაყოფილებს.

ამ ცვლილებათა მთავარი მიზეზი კორპორაციული რესტრუქტურიზაცია და კადრების “შემცირებაა.” გლობალური კონკურენციის პირობებში, ბევრი კომპანია იძულებული გახდა სამუშაო ძალები შეეზღუდა. თეთრსაყელიანმა და სრულად დასაქმებულმა ცისფერსაყელიანმა მუშაკებმა სამუშაო დაკარგეს და ის დაბალანაზღაურებადი არასტაბილური საქმიანობით ჩაანაცვლეს.

აშშ-ში, დღევანდელ დღეს, დადმავალი მობილობა, ყველაზე მეტად, ისეთ განქორწინებულ და გაშორებულ ქალებს შორის არის გავრცელებული, ვისაც შვილები ჰყავს. ამგვარი შემთხვევის საილუსტრაციოდ, ჯონ შვარცის წიგნის „*დავიწყებული ამერიკელები*“ გმირის სანდრა ბოლტონის მაგალითს მოგიყვანთ. სანდრას ბედისწერა აბათილებს იმ მოსაზრებას, რომ, თუ ადამიანი გულმოდგინედ შრომობს და წესებს იცავს, მას წარმატება ელოდება. ექვსწლიანი ქორწინების განმავლობაში, სანდრას მეუღლე მუდმივად სცემდა, რის გამოც კეთილდღეობის ოფიციალურმა წარმომადგენლებმა სანდრას ორი შვილისა და მათი მამის თანაცხოვრება სახიფათოდ მიიჩნიეს. ბავშვთა დაცვის სამსახურმა სანდრას განუცხადა, რომ იმ შემთხვევაში, თუ ის ქმარს არ გაეყრებოდა, ბავშვებზე ზრუნვა სახელმწიფოს დაეკისრებოდა; ამიტომ სანდრამ განქორწინება მოითხოვა.

განქორწინებამდე ორი კვირით ადრე, სანდრას მეუღლემ საბარგო მანქანა ავეჯითა და ღირებული ნივთებით გაავსო და სახლიდან წავიდა. მას შემდეგ სანდრას ყოფილი ქმარი აღარ უნახავს და მისგან არც ფინანსური დახმარება მიუღია. ქორწინების პერიოდში ის საშუალო კლასისთვის შესაფერისი კომფორტული ცხოვრების წესით ცხოვრობდა, ამჟამად კი მხოლოდ საარსებო მინიმუმით უწევდა დაკმაყოფილება. ის კოლეჯში სწავლის გაგრძელებას შეეცადა, პარალელურად, შვილებისა და საკუთარი თავის რჩენის მიზნით, სხვადასხვა სახის ფიზიკურ სამუშაოსაც ითავსებდა, მაგრამ მაინც ვერ ახერხებდა საკმარისი თანხის გამოუმუშავებას.

როდესაც სანდრამ სამედიცინო ცენტრში მდივნად სრული დატვირთვით დაიწყო მუშაობა, მის შეილებს მეზობელი უვლიდა. ლექციებს სადამოს საათებში და ზაფხულობით ესწრებოდა და საბოლოოდ შესძლო კოლეჯის დამთავრება. მიუხედავად იმისა, რომ ის მრავალჯერ ეცადა დაეწყო სამსახური, მდივნის თანამდებობაზე უფრო მაღალანაზღურებადი სამუშაო ვერ იშოვა. მის მიერ გამომუშავებული ფული საკმარისი არ იყო საოჯახო ხარჯების დასაფარად, ამიტომ მან სადამოს საათებში სუპერმარკეტის რეგისტრაციაში კიდევ ერთი სამუშაო შეითავსა. მიუხედავად ამისა, მის ოჯახს მხოლოდ საარსებო მინიმუმით უწევდა დაკმაყოფილება.

“ცდილობ საქმეს პასუხისმგებლობით მოეკიდო”, ამბობს სანდრა, “მაგრამ მაინც საყვედურს იმსახურებ, რადგან არსებული სისტემა სწორად მოქმედების საშუალებას არ გაძლევს. იმის თქმა მინდა, რომ მე ძალიან ბევრს ვმუშაობ, მაგრამ შეუძლებელია ერთმა ადამიანმა ამდენ საქმეს თავი მარტო გაართვას”. (Schwarz 1991).

სანდრა, რომელიც მეუღლესთან ერთად კომფორტულად ცხოვრობდა, განქორწინების შემდეგ სიღარიბეში აღმოჩნდა. ეს არ არის ერთადერთი შემთხვევა, რომელიც შეერთებულ შტატებში, ან გაერთიანებულ სამეფოში დაფიქსირდა.

სოციალური მობილობა და წარმატება

თანამედროვე საზოგადოებაში ბევრს მიაჩნია, რომ თანმიმდევრული და თავდადებული შრომის პირობებში, უმაღლეს მწვერვალზე ასვლა ნებისმიერ ადამიანს შეუძლია, თუმცა სტატისტიკა საწინააღმდეგო სურათს გვიჩვენებს. რატომ არის ასე რთული წარმატების მიღწევა? ერთი მხრივ, პასუხი ძალიან მარტივია. ისეთ საზოგადოებაშიც კი, სადაც მაღალი პოზიციის დასაკავებლად ყველას თანაბარი შანსი გააჩნია, ამას მხოლოდ უმცირესობა ახერხებს. უმაღლეს საფეხურზე არსებულ სოციოეკონომიკურ წყობას პირამიდის ფორმა აქვს და ძალაუფლების, სტატუსისა და სიმდიდრის მფლობელი ადამიანები, რომლებიც პირამიდის წვერზე მოექცნენ, შედარებით ცოტაა. ბრიტანეთის მთელი მოსახლეობიდან, რომელიც ორმოცდათვრამეტ მილიონს შეადგენს, ასი ან ორასი მსხვილი კომპანიის დირექტორის თანამდებობა ორ ან სამ ათასს თუ უჭირავს.

სურათი: როგორ გავხდეთ წარმატებული

ძალაუფლებისა და სიმდიდრის მფლობელები უკეთ ახერხებენ ქონების შენარჩუნებას, რადგან მათი სიმდიდრე შემდეგ შთამომავლობას გადაეცემა. შეძლებულ ადამიანებს შეუძლიათ საკუთარ შეილებს ღირებული განათლება მისცენ, რაც მომავალში მათ კარგი სამსახურით უზრუნველყოფს. მდიდრებისთვის დაწესებული მაღალი გადასახადებისა და გარდაცვალებასთან დაკავშირებული ვალდებულებების მიუხედავად, ისინი, ჩვეულებრივ, მაინც ახერხებენ უძრავი ქონება და კერძო საკუთრება თავის მემკვიდრეებს გადასცენ. უმაღლეს საფეხურზე მყოფ უმრავლეს ადამიანთა წარმატებას მათი პროფესიული ან მატერიალური წარმომავლობა განაპირობებს. შეძლებულთა შესახებ ჩატარებულმა კვლევამ გვიჩვენა, რომ მათ შორის იშვიათად შეხვედებით ადამიანს, რომელსაც კარიერის დასაწყისში არაფერი გააჩნდა. იმ ადამიანთა უმრავლესობამ, რომელმაც “ფული იშოვა”, ან ეს ფული მემკვიდრეობით მიიღო,

ან თუნდაც უმნიშვნელო კაპიტალს ფლობდა და შემდგომ ეს თანხა მიზნობრივად გამოიყენა.

უილიამ რუბინშტეინმა 1980-იან წლებში ბრიტანელი მილიონერების წარმომავლობა გამოიკვლია (Rubinstein 1986). მისი ნაშრომი 1984-1985 წელს გარდაცვლილ ისეთ მილიონერებს შეისწავლის, რომლებმაც, სულ ცოტა, მილიონი ფუნტის ღირებულების მემკვიდრეობა დატოვეს. (ცოცხალ მილიონერებზე საიმედო ფაქტების მოპოვება თითქმის შეუძლებელია.) რუბინშტეინმა დაადგინა, რომ მილიონერთა 42 პროცენტს შეძლებული ბიზნესმენებისა და მიწათმფლობელების შვილები შეადგენს. იმ ადამიანთა რაოდენობა, რომლებმაც, სავარაუდოდ, ოჯახებისგან მიიღეს მატერიალური დახმარება (მაღალი პროფესიონალების შვილები), 29 პროცენტია. მილიონერთა 43 პროცენტმა 100 000 ფუნტზე მეტი ღირებულების მემკვიდრეობა მიიღო, 32 პროცენტმა კი 10 000-100 000-ს შორის ღირებულების. ბრიტანეთში რომ გამდიდრდე, მდიდარ ადამიანად უნდა დაიბადო.

მობილობის დონეები

მობილობის დონეები მთელ ბრიტანეთში ექსტენსიურად ომის შემდგომ პერიოდში შეისწავლეს – თუმცა, ამ შემთხვევაშიც, ძირითადი აქცენტი მამაკაცებზე გაკეთდა. ერთ-ერთი პირველი კვლევა დევიდ გლასს (1954) ეკუთვნის. გლასი, თავის ნაშრომში, თაობათაშორისი მობილობის ხანგრძლივ პერიოდს აანალიზებს 1950-იან წლებამდე. მის მიერ მოპოვებული მონაცემები ემთხვევა ზემოხსენებულ საერთაშორისო მონაცემებს (ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოებიდან თეთრსაყელოიანთა საქმიანობაზე მობილობა 30 პროცენტია). გლასის კვლევას ფართოდ იყენებდნენ საერთაშორისო შედარების დროს. მობილობის შემთხვევები ხშირი იყო, მაგრამ, უმრავლეს შემთხვევაში, ეს არ იყო მასშტაბური მობილობა. დადმავალ მობილობასთან შედარებით, უფრო ადმავალი მობილობა დაფიქსირდა, რომელიც უმეტესად კლასობრივი სტრუქტურის შუა დონეებზე იყო კონცენტრირებული. ქვედა ფენის წარმომადგენლები კვლავ ქვედა ფენაში დარჩნენ; პროფესიული და მენეჯერული საქმიანობით დაკავებულ ადამიანთა შვილების 50 პროცენტი კი ანალოგიურ საქმიანობას ეწეოდა.

ჯონ გოულდთორფმა და მისმა კოლეგებმა ოქსფორდში კიდევ ერთი, 1972 წლის გამოკითხვაზე დაფუძნებული, კვლევა ჩაატარეს (Golthorpe et al. 1980). მათ მიზნად დაისახეს, შეესწავლათ, თუ რამდენად შეიცვალა სოციალური მობილობის მახასიათებლები გლასის ნაშრომის შემდეგ. გოულდთორფმა დაასკვნა, რომ მამაკაცების მობილობის დონე, წინა პერიოდთან შედარებით, უფრო მაღალი იყო, რადგან ამ დროს უფრო მასშტაბური და ხანგრძლივი მოძრაობა დაფიქსირდა. ამის მიზეზი დასაქმების სისტემის გათანაბრება არ იყო. ცვლილებები, ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოებთან შედარებით, თეთრსაყელოიანთა სამუშაოების ზრდამ უფრო გამოიწვია. მკვლევარებმა დაადგინეს, რომ, არაპროფესიონალ და ნახევრადპროფესიონალ, ფიზიკურად მომუშავე ადამიანთა შვილების ორი მესამედი ასევე ფიზიკური საქმიანობით არის დაკავებული. პროფესიონალთა და მენეჯერთა 30 პროცენტი მუშათა კლასის წარმომავლობისაა, ცისფერსაყელოიანთა 4 პროცენტი კი წარმოშობით პროფესიონალთა და მენეჯერთა კლასს ეკუთვნის.

ენტონი ჰითის მიერ მოპოვებულ მონაცემებს სრულყოფილს ვერ ვუწოდებთ, მაგრამ მისი კვლევა ადასტურებს, რომ პროფესიულ და მენეჯერულ

საქმიანობაში, ქალებისთვის არსებულ შესაძლებლობათა ნაკლებობის გამო, ქალთა მობილობის შანსები ძლიერ შეზღუდულია. (Heath 1981). პროფესიონალთა და მენეჯერთა ქალიშვილების ნახევარზე მეტი რუტინულ საოფისე საქმიანობას ეწევა, მამის თანამდებობასთან მიახლოებული მაღალი დონის პოზიცია მხოლოდ 8 პროცენტს უჭირავს. ცისფერსაყელოიანთა წარმომავლობის ქალთა მხოლოდ 1.5 პროცენტი არის ამ საქმიანობით დაკავებული (48 პროცენტი კი რუტინულ საოფისე სამუშაოს ასრულებს).

ათი წლის შემდეგ, ოქსფორდში მობილობასთან დაკავშირებული კიდევ ერთი კვლევა ჩატარდა (Goldthorpe and Payne 1986). კვლევამ პირველი ნაშრომის ძირითადი შედეგები დაადასტურა, მაგრამ თავი იჩინა ცვლილებებშიც. მაგალითად, ცისფერსაყელოიანთა წარმომავლობის ბიჭებისთვის პროფესიულ ან მენეჯერულ თანამდებობაზე მუშაობის შანსები გაიზარდა. ამან, თავის მხრივ, დასაქმების სტრუქტურის შეცვლა გამოიწვია. ცისფერსაყელოიანთა საქმიანობები შემცირდა, თეთრსაყელოიანთა საქმიანობების რაოდენობა კი, შესაბამისად, გაიზარდა. დადმაგალმა მობილობამ, პირველ კვლევასთან შედარებით, ამჟამად თავი ნაკლებად იჩინა. მაგრამ აღნიშნულ კვლევაში, პროპორციულად, მუშათა კლასის წარმომავლობის მეტი უმუშევარი მამაკაცი დაფიქსირდა, რაც 1970-იანი წლებში დაწყებულ მასობრივ უმუშევრობას მოჰყვა.

მარშალმა და მისმა კოლეგებმა 1980-იანი წლების კვლევის შედეგები წარმოადგინეს, რომელიც გოულდთორფისა და სხვების აღმოჩენებს დაემთხვა. მათ დაადგინეს, რომ თეთრსაყელოიანთა ან პროფესიულ სამუშაოებზე დასაქმებულ ადამიანთა დაახლოებით ერთი მესამედი ცისფერსაყელოიანთა წარმომავლობისაა. ამგვარი აღმოჩენები ბრიტანული საზოგადოების ძლიერი დენადობის ფაქტს ადასტურებს. სოციალურ იერარქიულ კიბეზე აღმასვლა, როგორც თაობისშიდა, ისე თაობათაშორის მობილობასთან მიმართებაში, მართლაც ბევრ ადამიანს შეუძლია. მაგრამ სკალა, ამ შემთხვევაშიც, ქალების საწინააღმდეგო მაჩვენებლებს აფიქსირებს, თანამედროვე საზოგადოებებში არსებული დენადობა კი მაღალი დონის საქმიანობებისკენ არის მიმართული. მარშალი და მისი კოლეგები ასკვნიან: „მწვერვალზე ადგილის დაკავებას” არ ახლავს თანაბარი შესაძლებლობები” (Marshall et al 1988, გვ. 138). თუმცა, მუდამ უნდა გვახსოვდეს საკითხი, რომლის შესახებ ადრეც ვიმსჯელებთ: მობილობა ხანგრძლივი პროცესია და თუ საზოგადოება “ღია” საზოგადოებად გადაქცევის პროცესში იმყოფება, შედეგები რომ სრული სახით გამოჩნდეს, ამას მთელი თაობა დასჭირდება.

სოციალური მობილობის შესწავლის თანმხლები პრობლემები

სოციალური მობილობის შესწავლას სხვადასხვა პრობლემა ახლავს. მაგალითად, არ არის ნათელი, რამდენად სწორია, რომ ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოებიდან თეთრსაყელოიანთა სამუშაოებზე მობილობა “აღმავალ” პროცესად ფასდება. პროფესიონალ ცისფერსაყელოიან მუშაკს, შესაძლოა, თეთრსაყელოიანთა რუტინული საქმიანობით დაკავებულ ბევრ ადამიანთან შედარებით, უკეთესი ეკონომიკური მდგომარეობა ჰქონდეს. სამუშაოს ბუნება მუდმივად იცვლება და მსგავსი საქმიანობები შეიძლება შემდეგ განსხვავებული აღმოჩნდეს. მაგალითად, კლერკის საქმიანობა, საოფისე სამუშაოს მექანიზაციისა და კომპიუტერიზაციის გამო, უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, ძლიერ შეიცვალა. კიდევ ერთ სირთულეს იმის გადაწყვეტა წარმოადგენს, თაობათაშორისი მობილობის შესწავლის პროცესში, კარიერის რომელ საფეხურს მივანიჭოთ უპირატესობა. როდესაც შვილი

მუშაობას იწყებს, მშობლისთვის შეიძლება ამ დროს კარიერის შუა პერიოდი იყოს. მშობლებმა და შვილებმა შეიძლება ერთდროულად, ერთი ან სხვადასხვა (რაც ნაკლებად აღინიშნება) მიმართულებით განახორციელონ მობილობა. ეს ჯგუფები ერთმანეთს კარიერის დასაწყისში უნდა შევადაროთ თუ კარიერის დასასრულს?

ამ სირთულეების დაძლევა, გარკვეულწილად, შესაძლებელია. როდესაც, სპეციალური შესწავლის შედეგად, ნათელი ხდება, რომ სამუშაოს ბუნებამ რადიკალური ცვლილება განიცადა, დასაქმების კატეგორია უნდა შეიცვალოს. მაგალითად, მაღალი დონის ცისფერსაყელოიანთა სამუშაო და თეთრსაყელოიანთა რუტინული საქმიანობა შეიძლება ერთ ჯგუფში მოთავსდეს და ერთი საქმიანობიდან მეორე საქმიანობაში განხორციელებული მობილობა ერთიანად იქნას შესწავლილი. ასევე მოგვარებადია იმასთან დაკავშირებული პრობლემა, თუ კარიერის რომელ საფეხურზე უნდა მოხდეს შედარება თაობათაშორისი მობილობის დროს. იმ შემთხვევაში, თუ ხელთ გვაქვს საჭირო მონაცემები, მშობლები შვილებს როგორც კარიერის დასაწყისში, ისე კარიერის ბოლოს უნდა შევადაროთ. თუმცა, ეს სტრატეგია ყველა მოთხოვნას არ აკმაყოფილებს. ციფრებს, რომლებიც მობილობასთან დაკავშირებულ კვლევაში გვხვდება, ფრთხილად უნდა მივუდგეთ. მობილობის კვლევა მხოლოდ ზოგადი დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლევა, რაც, განსაკუთრებით, ისეთ კვლევებს ეხება, სადაც საერთაშორისო შედარებებია წარმოდგენილი.

თქვენი, მობილობასთან დაკავშირებული, შანსები

მობილობის კვლევიდან გამომდინარე, რა შანსები ჰქონდა 1990-იან წლებში ადამიანს, რომელიც კარგ სამუშაო ადგილს ეძებდა? წინა თაობების მსგავსად, ის, სავარაუდოდ, აღმავალ მობილობას განახორციელებდა, თუ იმთავითვე არ იქნებოდა პრივილეგირებული წარმომავლობისა. მენეჯერული და პროფესიული სამუშაოები, დაბალი დონის პოზიციებთან შედარებით, ალბათ, პროპორციულად ისევ გაიზრდება. ამ “თავისუფალ ადგილებს” ის შეავსებს, ვინც განათლების სისტემაში მიაღწევს წარმატებას.

მაგრამ მაღალი სტატუსის პოზიციები საკმარისი რაოდენობით მაინც არ არის და, აქედან გამომდინარე, მათზე ხელი ყველა მსურველს არ მიუწვდება. ამიტომ, კარიერასთან დაკავშირებული იმედები ყოველთვის არ მართლდება. მიუხედავად იმისა, რომ დღეს, წარსულთან შედარებით, უფრო მეტი მენეჯერული და პროფესიული სამუშაო არსებობს, საერთო ეკონომიკური მდგომარეობა უარესდება, სამუშაოს აქტიურ მაძიებელთა რიცხვი კი იზრდება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც არის, რომ გარკვეულ სამუშაოებზე მამაკაცებს ქალები სულ უფრო მეტად უწევენ კონკურენციას. კიდევ ერთი მიზეზი (შედეგები ჯერ ბოლომდე შეფასებული არ არის) წარმოების პროცესებში ინფორმაციული ტექნოლოგიების მზარდი მოხმარებაა. ურთულესი სამუშაოც კი, რომელსაც ადრე მხოლოდ ადამიანი ასრულებდა, ამჟამად კომპიუტერით ხორციელდება, რამაც ბევრი სამუშაო ადგილის გაუქმება გამოიწვია.

ქალს კარიერაში წარმატების მიღწევის სულ უფრო მეტი შანსი მიეცა, მაგრამ მას ამ პროცესში ორი ძირითადი სირთულე ხვდება. მუშაობის დაწყების მოსურნე ქალი, მამაკაცი მენეჯერებისა და დამსაქმებლების მხრიდან, კვლავ დისკრიმინაციას განიცდის. ეს, ნაწილობრივ, იმით არის გამოწვეული, რომ, დამსაქმებელთა აზრით, ქალებს კარიერა არ აინტერესებთ და ისინი, სავარაუდოდ, ქორწინების შემდეგ აღარ ისურვებენ მუშაობას. ქალების

დასაქმების შანსებზე კიდევ ერთი ფაქტორი ზემოქმედებს. ქალს შეიძლება კარიერის გაგრძელება სურდეს, მაგრამ იძულებული გახდეს, შეიღებოსა და სამსახურს შორის გააკეთოს არჩევანი. მამაკაცები, საოჯახო და შვილებზე ზრუნვის საქმეში, სრული დატვირთვით, იშვიათად მონაწილეობენ. მიუხედავად იმისა, რომ დღეს სულ უფრო მეტი ქალი ახერხებს საოჯახო საქმისა და წარმატებული კარიერის შეთავსებას, მათ ამ გზაზე, ჯერ კიდევ, ბევრი მნიშვნელოვანი დაბრკოლება ხვდებათ.

სიღარიბე და უთანასწორობა

გაერთიანებულ სამეფოში, კლასობრივი სისტემის ქვედა ფენის მრავალი ადამიანი სიღატაკეს განიცდის. ბევრი მათგანი სათანადოდ ვერ იკვებება, ანტისანიტარიულ პირობებში ცხოვრობს და, მოსახლეობის უმრავლესობასთან შედარებით, სიცოცხლის უფრო დაბალი მოსალოდნელი ხანგრძლივობა აქვს. თუმცა, ბევრ შეძლებულ ადამიანს ძალზე მწირი წარმოდგენა აქვს სიღარიბის მასშტაბების შესახებ.

სიღარიბე ახალი ფენომენი არ არის. 1889 წელს გამოქვეყნდა ჩარლზ ბუთის ნაშრომი, რომელიც აღასტურებს, რომ ლონდონის მოსახლეობის მესამედი უკიდურეს სიღარიბეში ცხოვრობდა (Booth 1889). საზოგადოებამ ამ ინფორმაციის მიმართ მწვავე რეაქცია გამოავლინა. როგორ მოხდა, რომ ერთ დროს მსოფლიოს უმდიდრეს ქვეყანაში, უზარმაზარი იმპერიის ცენტრში, ასე გაგრძელდა სიღატაკე? ბუთის ნაშრომი მისი მოსახელის, ხსნის არმიის გენერლის, უილიამ ბუთის ნაწარმოებს ეფუძნება. „*ბნელი ინგლისი და აქედან გახალწევი გზა*“ (1970, პირველად 1890 წელს გამოქვეყნდა) ჩარლზ ბუთის გამოთვლების შედეგებით იწყება. ამ ციფრების მიხედვით, ლონდონში 387 000 “ძალიან ღარიბი” ადამიანი ცხოვრობს, 222 000 “მიმშილის ზღვარზე” იმყოფება, 300 000 კი “მიმშილობს.” უილიამ ბუთის წიგნმა საზოგადოებაზე იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ ერთ წელიწადში მილიონი ეგზემპლარი გაიყიდა. მისი აზრით, სიღარიბესთან ბრძოლა პრაქტიკული რეფორმატული პროგრამებითა და კეთილდღეობის სამსახურის დახმარებით არის შესაძლებელი.

რა არის სიღარიბე?

როგორ განსაზღვრავენ *სიღარიბეს*? ჩვეულებრივ, ერთმანეთისგან *საარსებო ზღვარზე მყოფთა* ანუ *აბსოლუტურ* და *შედარებით სიღარიბეს* ასხვავებენ. საარსებო ზღვარზე მყოფთა სიღარიბის სტანდარტი პირველად ჩარლზ ბუთმა დაამკვიდრა, რაც ფიზიკური ჯანსაღი არსებობისთვის საკმარისი მოთხოვნათა – საკმარისი საკვებისა და სხეულის ეფექტური ფუნქციონირებისთვის საჭირო თავშესაფრის - ნაკლებობას გულისხმობს. ბუთის აზრით, ეს მოთხოვნები მეტ-ნაკლებად საერთოა ნებისმიერ ქვეყანაში მცხოვრები, მსგავსი ასაკისა და ფიზიკური მონაცემების, ადამიანებისთვის. სიღარიბის ანალიზის დროს, მთელ მსოფლიოში, ძირითადად, ისევ ამ ცნებას იყენებენ.

საარსებო ზღვარზე მყოფთა სიღარიბე ზოგჯერ არაადეკვატურად ფასდება. ეს, ყველაზე ხშირად, შემოსავლის სპეციფიკური დონის ფორმულირების დროს ხდება. თუ სიღარიბე აშკარად გამოვლენილი არ არის, სიღარიბის რაიმე ერთი კრიტერიუმით, ზოგიერთი ინდივიდი შეიძლება სიღარიბის ზღვარს ზემოთ შეფასდეს, რეალურად კი მისი შემოსავალი საარსებო მინიმუმის მოთხოვნებსაც არ აკმაყოფილებდეს. მაგალითად, ქვეყნის ზოგიერთი ნაწილში, სხვა

რეგიონებთან შედარებით, უფრო მაღალი ფასებია. გარდა ამისა, საარსებო ზღვარზე მეოფთა სიღარიბის დონის შეფასებისას, არ ითვალისწინებენ საარსებო სტანდარტის ზრდას. სიღარიბის დონეებთან დაკავშირებული იდეები, ეკონომიკური ზრდის კვალდაკვალ, საზოგადოებაში ნორმებისა და მოლოდინების ცვლილებას უნდა მიესადაგოს. სამყაროს მოსახლეობის უმრავლესობას სახლში არა აქვს შხაპი და აბაზანა; ინდუსტრიულ ქვეყანაში კი წყლის გაყვანილობა ერთ-ერთ აუცილებელ საყოფაცხოვრებო პირობად მიიჩნევა. კომპლექსური ხასიათისაა შედარებითი სიღარიბის ფორმულირებასთან დაკავშირებული პრობლემებიც. ამ შემთხვევაში, ზოგად კრიტერიუმად შემოსავალი მოიაზრება, მაგრამ ადამიანებს სხვა რეალური მოთხოვნილებებიც გააჩნიათ.

სიღარიბე დღეს

შეერთებული შტატებისა და სხვა ბევრი ქვეყნისგან განსხვავებით, სადაც “სიღარიბის ზღვარი” ოფიციალურად არის დადგენილი, ბრიტანეთის მთავრობა სიღარიბის ინტერპრეტაციას არ ახდენს.

გაერთიანებულ სამეფოში ჩატარებული კვლევის მიხედვით, “სიღარიბეში” ცხოვრობს ის, ვისაც დამატებითი დახმარების ოდენობის ან ამ თანხაზე უფრო დაბალი შემოსავალი გააჩნია. “დამატებითი დახმარება,” ნაღდი ფულის სახით, ისეთ ადამიანებს ეძლევათ, რომელთა შემოსავალი საარსებო მინიმუმუმს ვერ აკმაყოფილებს. ადამიანები, რომელთა შემოსავალი დამატებითი დახმარების 100-დან 140 პროცენტამდე შეადგენდა, “სიღარიბის ზღვარზე მეოფ ადამიანთა” ჯგუფს მიაკუთვნეს. დამატებითი დახმარება ამჟამად აღარ არსებობს, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული ციფრები იმ პერიოდშია მოპოვებული, როდესაც ის ჯერ კიდევ არსებობდა.

სიღარიბეში ან სიღარიბის ზღვარზე მცხოვრებ ადამიანთა რიცხვი 1980-იან წლებში საგრძნობლად გაიზარდა. 1979 წელს პირველ კატეგორიას 6 მილიონი ადამიანი ანუ მოსახლეობის 12 პროცენტი ეკუთვნოდა. ორივე კატეგორია კი 22 პროცენტს შეადგენს. 1987 წელს, იგივე თანმიმდევრობით, 19 და 28 პროცენტი დაფიქსირდა; 10 მილიონი ადამიანი სიღარიბეში, კიდევ 5 მილიონი კი - სიღარიბის ზღვარზე ცხოვრობდა. (Bleekburn 1991). ორივე კატეგორიაში გაერთიანებულ ადამიანთა რიცხვი, დაახლოებით, ორი მესამედით გაიზარდა, რაც ამ პერიოდში უმუშევრობის ზრდამ განაპირობა.

ვინ არიან ღარიბები? ამგვარ კატეგორიებს, სავარაუდოდ, უმუშევრები, ნაწილობრივ ან არასტაბილურად დასაქმებული, ავადმყოფი და უნარშეზღუდული ადამიანები, დიდი ოჯახების წევრები და ერთმშობლიანი ოჯახები ეკუთვნიან. ხანდაზმულ პენსიონერთა დაახლოებით ნახევარი სიღარიბეში ცხოვრობს. ბევრ ადამიანს, რომელიც, დასაქმების პერიოდში, მაღალ ანაზღაურებას იღებდა, პენსიაზე გასვლის შემდეგ, შემოსავალი საგრძნობლად შეუმცირდა. ერთმშობლიანი ოჯახების ზრდასთან ერთად, პროპორციულად, ღარიბ ოჯახთა რაოდენობაც იზრდება. ასეთ ოჯახებს, უმრავლეს შემთხვევებში, ქალები უძღვებიან. 1980-1990-იან წლებში დაწყებული უმუშევრობა, უახლოეს მომავალში, სავარაუდოდ, არ შემცირდება; ოჯახის ძირითად მარჩენალთა და მათი შვილების ხანგრძლივი უმუშევრობა სულ უფრო მეტი ოჯახის სიღარიბეს განაპირობებს.

სიღარიბის კიდევ ერთი მახასიათებელი ისეთ ოჯახებში მცხოვრებ ბავშვთა (15 წლის ქვემოთ) პროპორციული რაოდენობაა, რომელთა შემოსავალი საშუალო ეროვნულ სტანდარტზე 50 პროცენტით დაბალია. ეს მაჩვენებელი უკანასკნელ წლებში გაიზარდა. 1979 წელს ამგვარ ოჯახებში ბავშვთა 10 პროცენტი ცხოვრობდა; 1991 წლისთვის ეს პროპორცია 31 პროცენტამდე გაიზარდა. ვინოდ კუმარი, ამ და სხვა კვლევის შედეგების შესწავლის საფუძველზე, ასკვნის, რომ „სიღარიბის სხვადასხვა მაჩვენებელზე დაფუძნებული ფაქტების განხილვა, ბავშვთა მკვეთრად მზარდი სიღარიბის ტენდენციას ადასტურებს.” (Kumar 1993, გვ. 187).

ბავშვთა სიღარიბის გავრცელებას, ყველაზე მეტად, უმუშევრობა, დაბალანაზღაურებადი სამუშაოებისა და ერთმშობლიანი ოჯახების ზრდა განაპირობებს.

რატომ აგრძელებენ ღარიბები სიღარიბეში ცხოვრებას?

სიღარიბის დონეებზე, ზოგადად, გარკვეული ფაქტორები ახდენს გავლენას. სიღარიბის წინააღმდეგ, სამთავრობო პროგრამებთან ერთად, კარგად განვითარებული და სისტემურად ადმინისტრირებული კეთილდღეობის პროგრამები მოქმედებს. სამთავრობო პროგრამები უმუშევრობის შემცირებაზე მუშაობს. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, შვედეთში, საარსებო ზღვარზე მეოფთა სიღარიბე თითქმის ბოლომდე აღმოიფხვრა. ამ მიზნის განხორციელებას სოციალური საზღაური ესაჭიროება, რომელიც მხოლოდ მაღალი გადასახადების დაწესებით კი არ მიიღწევა, არამედ, ზოგ შემთხვევაში, გავლენიანი ბიუროკრატიული სამთავრობო სააგენტოების განვითარების გზით. თუმცა, მატერიალური უთანასწორობა ისეთ ქვეყანაში უფრო იგრძნობა, რომელშიც დოვლათი და შემოსავალი ღია საბაზრო მექანიზმებისთვის - მაგალითად, ასეთი იყო 1980-იანი წლების დიდი ბრიტანეთი. მისის ტექნიკის სახელისუფლებო პოლიტიკა ინდივიდებისა და კორპორაციებისთვის გადასახადების შემცირებას გულისხმობდა; ამას ეკონომიკური ზრდა უნდა გამოეწვია, რითაც, შესაბამისად, ღარიბებიც ისარგებლებდნენ. ფაქტები ამ თეზისის წინააღმდეგ მეტყველებს. ასეთი პოლიტიკა შეიძლება გახდეს ან არ გახდეს ეკონომიკური განვითარების მიზეზი, მაგრამ მისი შედეგები კიდევ უფრო გაზრდის ღარიბ და შეძლებულ ადამიანებს შორის არსებულ განსხვავებასა და საარსებო ზღვარზე მეოფთა რიცხვს. (სოციალური პროგრამების მოცულობისა და გავლენის საერთაშორისო შედარებისთვის, იხ. ცხრილი 10.2).

გამოკითხვიდან გამომდინარე, ბრიტანელთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ სიღარიბის გამო პასუხისმგებლობა თავად ღარიბებს უნდა დაეკისროთ და ეჭვით უყურებენ მათ, ვინც მთავრობის ხარჯზე ცხოვრობს. ბევრი ადამიანის აზრით, მას, ვინც კეთილდღეობის პროგრამით სარგებლობს, შეუძლია, მაგრამ არ სურს მუშაობა. ეს შეხედულებები რეალობას არ შეესაბამება. ოფიციალური მონაცემებით, სიღარიბეში მცხოვრებ ადამიანთა მეოთხედი მუშაობს, მაგრამ მათი გამომუშავება სიღარიბის ზღვარს არ სცდება. დანარჩენ უმრავლესობას 14 წელს ქვემოთ ასაკის ბავშვები, სამოცდახუთი წლის ან სამოცდახუთ წელს ზემოთ ასაკის ხანდაზმულები და ავადმყოფი ან უნარშეზღუდული ადამიანები შეადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ კეთილდღეობის პროგრამებთან დაკავშირებული თაღლითობის შესახებ მრავალი მითქმა-მოთქმა ისმის, ამგვარ შემთხვევათა 1 პროცენტიც არ არის დაფიქსირებული - თაღლითობას საგადასახადო სისტემაში უფრო ვაწელებით, სადაც გადასახადების დამალვის

ან გადახდისთვის თავის არიდების მიზეზით, შემოსავლის 10 პროცენტზე მეტი იკარგება.

ცხრილი 10.1 ცხრილი გვიჩვენებს, თუ რა მიმართებაშია მაღალი ფენის წარმომადგენელ მამაკაცთა 10%-ის გამომუშავება დაბალი ფენის წარმომადგენელ მამაკაცთა 10%-ის გამომუშავებასთან. რაც უფრო მაღალია ციფრი (დააკვირდით ვერტიკალურ ხაზს), მით უფრო დიდია უთანასწორობა

ყველაზე ღარიბ ადამიანთა შემოსავლის 10% გაყოფილი ყველაზე მდიდარ ადამიანთა შემოსავლის 10% -ზე

აშშ
კანადა
გაერთიანებული სამეფო
ახალი ზელანდია
ავსტრალია
იაპონია
იტალია
შვედეთი

წყარო: Independent on Sunday, 21 ივლისი, 1996.

ცხრილი 10.2 სოციალური პროგრამების შედარებითი მასშტაბი და გავლენა შვიდ დასავლურ ქვეყანაში

	იმ დაბალი შემოსავლის მქონე ადამიანების სრული პროცენტული მაჩვენებელი, რომლებმაც სამთავრობო დახმარების წყალობით, საშუალო შემოსავლის დონეს მიაღწიეს	იმ დაბალი შემოსავლის მქონე ორმშობლიანი ოჯახების სრული პროცენტული მაჩვენებელი, რომლებმაც სამთავრობო დახმარების წყალობით, საშუალო შემოსავლის დონეს მიაღწიეს	იმ დაბალი შემოსავლის მქონე ხანდაზმულთა ოჯახების სრული პროცენტული მაჩვენებელი, რომლებმაც სამთავრობო დახმარების წყალობით, საშუალო შემოსავლის დონეს მიაღწიეს
გაერთიანებული სამეფო	68.5	63.1	77.0
შვედეთი	38.1	19.4	71.5
ისრაელი	50.0	42.9	58.1
კანადა	52.7	40.5	84.4
ნორვეგია	80.1	56.4	94.0
(დასავლეთ) გერმანია	78.8	69.8	88.4
შვედეთი	87.8	76.5	99.9

წყარო: Timothy M. Smeeding et al. (eds), Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective, 1990, გვ. 30-1, ცხრილი 2.1 და გვ. 67, ცხრილი 3.5

სიღარიბე და კეთილდღეობის სამსახურზე დამოკიდებულება

სიღარიბეში ცხოვრება მუდმივად ამ მდგომარეობაში ყოფნას არ ნიშნავს. სიღარიბეში მცხოვრებ ადამიანთა უმრავლესობას ოდესღაც უკეთეს პირობებში უცხოვრია, ან იმედი აქვს, რომ მომავალში, ოდესმე, თავს დაადგებს სიღარიბეს. მაგრამ ისეთი ადამიანებიც არსებობენ, რომელთა ხვედრი ბოლომდე სიღარიბეში ცხოვრებაა; ეს, განსაკუთრებით, ხანგრძლივად დაუსაქმებელ ადამიანებს ეხებათ.

კეთილდღეობის ინსტიტუტებისადმი კრიტიკულად განწყობილი ადამიანები აცხადებენ, რომ ის “კეთილდღეობაზე დამოკიდებულებას” იწვევს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ადამიანები სწორედ იმ პროგრამებზე არიან დამოკიდებულნი, რომლებიც მათ, თითქოს, დამოუკიდებელი და სრულყოფილი ცხოვრების დაწყებაში ეხმარება. ისინი არა მხოლოდ მატერიალურად, არამედ ფსიქოლოგიურად დამოკიდებულნიც ხდებიან, რადგან მუდმივად კეთილდღეობის სამსახურის ფულადი დახმარების მოლოდინში არიან. საკუთარი ცხოვრების მიმართ აქტიური დამოკიდებულების გამომჟღავნების ნაცვლად, ადამიანები პასიურ და უმოქმედო გზას ირჩევენ და კეთილდღეობის სისტემისგან ელიან მხარდაჭერას.

კეთილდღეობაზე დამოკიდებულების იდეას ურთიერთსაპირისპირო თვალსაზრისები ახლავს. ზოგიერთები ამგვარი დამოკიდებულების გავრცელების ფაქტს უარყოფენ. ისინი აცხადებენ, რომ “კეთილდღეობის სამსახურით სარგებლობა,” ჩვეულებრივ, უხერხულობის გრძნობას იწვევს და ამ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანთა უმრავლესობა აქტიურად იბრძვის, რათა, რაც შეიძლება სწრაფად გათავისუფლდეს ამ სახის დახმარებისგან.

კეროლ უოლკერმა შეისწავლა, თუ როგორ ახერხებენ ფულადი მხარდაჭერით მსარგებელი ადამიანები მათი ცხოვრების ორგანიზებას. მან დაადგინა, რომ რეალური სურათი სრულიად განსხვავდება იმ ადამიანთა თვალსაზრისისგან, რომლებიც კეთილდღეობის პროგრამების შემოსავლით არსებობას მარტივად გამოსავლად მიიჩნევენ. ერთ კვლევაში დაუსაქმებელ რესპონდენტთა 80-მა პროცენტმა, კეთილდღეობის პროგრამებით სარგებლობის შემდეგ, ცხოვრების სტანდარტის გაუარესება დააფიქსირა. უმრავლესობას კიდევ უფრო მეტად უხდება არსებობისთვის ბრძოლა. მეორეს მხრივ, უმცირესობა აცხადებს, რომ სოციალურმა დახმარებამ მათი ცხოვრების სტანდარტის გაუმჯობესება გამოიწვია. მაგალითად, დაუსაქმებელ 60 წლის ადამიანს, შეუძლია პენსიაზე 30-პროცენტითი დანამატი მოითხოვოს, რის შედეგად მისი ძველი შემოსავალი გაიზრდება.

იმ კატეგორიაში, რომელსაც პირობების გაუმჯობესების შანსი აქვს, მარტოხელა მშობლებიც ერთიანდებიან. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ მარტოხელა მშობელთა ერთი მესამედი – რომელთაგან თითქმის ყველა ქალია – განქორწინების შემდეგ, უკეთეს მატერიალურ პირობებში ცხოვრობდა. თუმცა, დიდი უმრავლესობა უარეს პირობებში აღმოჩნდა.

1990-იან წლებში სოციალური დახმარებით მსარგებელთა 12 პროცენტი აცხადებს, „რომ მათი საქმეები საკმაოდ კარგად მიდის.” უმრავლესობა

აცხადებს, „რომ მათ მინიმალური შემოსავალი აქვთ“ და “ბევრი სირთულის დაძლევა უხდებათ”: წინასწარ ვერაფერს გეგმავენ, სამომავლოდ ფულის დაზოგვა არ შეუძლიათ და მუდმივად დელავენ საყოფაცხოვრებო გადასახადებთან დაკავშირებით. მიუხედავად იმისა, რომ კვების საკითხი ძალზე მნიშვნელოვანია, ფულის ნაკლებობის შემთხვევაში, ხშირად, სწორედ საკვების ხარჯზე უხდებათ ეკონომიის გაკეთება. უოლკერი ასკვნის: “საგაზეთო სენსაციების მიუხედავად, თავისუფალი არჩევანის შემთხვევაში, სოციალური დახმარების ხარჯზე ცხოვრებაზე ადამიანთა უმრავლესობა უარს განაცხადებდა. უმრავლესობა ამ მდგომარეობაში მათ ცხოვრებაში არსებული ტრავმული გამოცდილების – სამსახურის დაკარგვის, პარტნიორის დაკარგვის, ან ავადმყოფობის - გამო აღმოჩნდა” (Walker 1994, გვ. 9).

იმის მიუხედავად, თუ რამდენად გავრცელებულია კეთილდღეობაზე დამოკიდებულება, მისი დაძლევა კეთილდღეობის ინსტიტუტებში არსებული რეფორმის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანად იქცა. ამგვარ რეფორმებს შორის, ყველაზე მეტად, სამუშაოზე ორიენტირებული კეთილდღეობის პროგრამები გამოირჩევა, რომელთა მიზანს საზოგადოებრივი დახმარებით მსარგებელ რეციპიენტთა ანაზღაურებად სამუშაოებზე გადაყვანა წარმოადგენს. ეს პროგრამები გაერთიანებულ სამეფოში და სხვა ევროპულ ქვეყნებში ხორციელდება, შეერთებულ შტატებში კი დიდი ხანია არსებობს. აქედან გამომდინარე, მათი გამოცდილების გაზიარება სხვა ქვეყნებსაც შეუძლიათ.

დენიელ ფრიდლენდერმა და გარი ბერტლესმა ხელისუფლების მიერ ინიცირებული ოთხი განსხვავებული პროგრამა შეისწავლეს, რომელთა მიზანს კეთილდღეობის რეციპიენტებისთვის ანაზღაურებადი სამუშაოს მოძებნაში ხელშეწყობა წარმოადგენდა. ეს ერთმანეთის მსგავსი პროგრამები იყო. ისინი კეთილდღეობის ისეთ რეციპიენტებს უწევდნენ ფინანსურ დახმარებას, რომლებიც აქტიურად ეძებდნენ სამუშაოს, მათ სამუშაოს მოძიების ტექნიკას ასწავლიდნენ და განათლების მიღებისა და წვრთნის შესაძლებლობებით უზრუნველყოფდნენ. სამიზნე მოსახლეობა, ძირითადად, ერთმშობლიან ოჯახებს მოიცავდა. ისინი ქვეყანაში არსებული ერთ-ერთი ყველაზე მსხვილი - დამოკიდებულებაში მყოფი ოჯახების დახმარების - პროგრამით სარგებლობდნენ. ფრიდლენდერმა და ბერტლესმა დაადგინეს, რომ პროგრამებმა შედეგი გამოიღო. ამ პროგრამებით მსარგებელი ადამიანები მართლაც დასაქმდნენ და ეს იმ ადამიანებზე ადრე მოახერხეს, რომლებიც პროგრამაში არ მონაწილეობდნენ. ოთხივე პროგრამის ფარგლებში, გამომუშავება პროგრამის ხარჯებს რამდენჯერმე აღემატებოდა. თუმცა, პროგრამა არაეფექტური აღმოჩნდა ხანგრძლივად დაუსაქმებელი ადამიანებისთვის, ანუ მათთვის, ვისაც მისი დახმარება ყველაზე მეტად სჭირდებოდა.

სამუშაოზე ორიენტირებული კეთილდღეობის პროგრამების მიზანი კეთილდღეობის რეციპიენტთა მიერ სამუშაოს მოძიების პოზიტიური ხელშეწყობაა. თუმცა, ზოგიერთი კეთილდღეობის ანალიტიკოსი უფრო კატეგორიულ მიდგომას გვთავაზობს. მათი აზრით, გარკვეულ გარემოებებში, კეთილდღეობის ფულადი დახმარება უნდა შემცირდეს ან საერთოდ გაუქმდეს. მაგალითად, დახმარებით არ უნდა ისარგებლოს მარტოხელა დედა, რომელიც, კეთილდღეობის სამსახურით სარგებლობის პირობებში, მეორე შვილსაც გააჩენს. ამგვარი სქემის მიზანს ისეთი პირობების აღმოფხვრა წარმოადგენს, რომლებიც ავითარებენ კეთილდღეობაზე დამოკიდებულებას, რათა ადამიანები იძულებულნი გახდნენ ეძებონ ანაზღაურებადი სამსახური. კრიტიკოსები აცხადებენ, რომ, თუ ადამიანებს კეთილდღეობის დახმარება შეუმცირდებათ ან

ჩამოერთმევით, მათ, შესაძლოა, საარსებოდ დანაშაულს ან პროსტიტუციას მიმართონ. ამ სფეროში აქამდე ბევრი ექსპერიმენტი არ არის ჩატარებული, ამიტომ შედეგებზე მსჯელობა ნაადრევია (ფრიდლენდერი და ბერტლესი 1994).

უსახლკარონი

ღარიბების უმრავლესობა საცხოვრებლად შეუფერებელ შენობაში ან მუდმივ თავშესაფარში ცხოვრობს. უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში, დიდი ქალაქების ქუჩებში ისეთი უსახლკარო ადამიანები გამოჩნდნენ, რომლებსაც ამგვარი პირობებიც არ გააჩნიათ.

“ზღვარს მიღმა” – ასე ახასიათებს მარტა ბერტი ამერიკაში არსებულ უსახლკარობის პრობლემას (Burt 1993). ბერტმა ამ პრობლემის შესწავლა 1980-იან წლებში დაიწყო და სასწრაფო დახმარების ფონდისა და თავშესაფრის პროგრამის შეფასებას ეცადა. ეს პროგრამები, აღნიშნულ ათწლეულში, უსახლკარო და მშვიერი ადამიანების მოზღვაების გამო შემუშავდა. ბერტმა დაადგინა, რომ ზოგიერთმა ადამიანმა ქუჩებში ხეტიალი, სასურველ ადგილას ღამის გათევა და კერძო საკუთრების გარეშე არსებობა თავად აირჩია. მაგრამ უმრავლესობა ამგვარ მდგომარეობაში საკუთარი სურვილის წინააღმდეგ აღმოჩნდა; ისინი ზღვარს მიღმა, უსახლკაროდ, იმიტომ დარჩნენ, რომ ვეღარ შეძლეს გარკვეულ ფაქტორთა კონტროლი. მუდმივი საცხოვრებლის გარეშე ყოფნას სხვა ბევრი დანაკარგი ახლავს. ბრიტანეთში უსახლკარობა “ქუჩის მანკიერ წრეს” უკავშირდება (იხ. ნახატი).

სიღარიბის მსგავსად, მარტივი არც უსახლკარობის განსაზღვრაა. ორი თაობის წინ, ადამიანთა უმრავლესობის მიერ “სახლად” ოჯახის სახლი აღიქმებოდა. უსახლკაროებს თავშესაფრებში მცხოვრებ ან დასაღუპად განწირულ ადამიანებს უწოდებდნენ, რადგან ისინი მარტო ცხოვრობდნენ და საკუთარი ოჯახის წევრებსა და ნათესავებს იშვიათად ხედავდნენ.

ორი-სამი ათწლეულის შემდეგ, მარტო ცხოვრებას გაცილებით მეტი ადამიანი ანიჭებს უპირატესობას. უსახლკაროებს უწოდებენ ადამიანებს, რომლებსაც ღამის გასათევი არა აქვთ, ამიტომ თავს აფარებენ ან ქუჩის უფასო თავშესაფარს, ან დროებით, საცხოვრებლად შეუფერებელ ადგილებს, მაგალითად, სახლის სადარბაზოს, პარკს, რკინიგზის სადგურს ან მიტოვებულ შენობას.

ვინ არიან ბრიტანეთში მცხოვრები უსახლკარონი? ეს შერეული კატეგორიაა. დაახლოებით მეოთხედს ფსიქიატრიული საავადმყოფოებიდან გამოწერილი ადამიანები შეადგენენ. 1960-იან წლებამდე ზოგიერთი მათგანი სტაციონარულ მკურნალობაზე იმყოფებოდა, 1960-იან წლებში კი, ჯანდაცვის პოლიტიკის შეცვლის შედეგად, საავადმყოფოებიდან ქრონიკული ფსიქიკური ავადმყოფების გამოშვება დაიწყო. დეინსტიტუციონალიზაციის პროცესი რამდენიმე ფაქტორმა განაპირობა. ერთ-ერთი, მთავრობის მხრიდან ფულის დაზოგვის სურვილი იყო, რადგან პაციენტების როგორც ფსიქიატრიულ, ისე სხვა ტიპის საავადმყოფოებში გაჩერება, დიდ ხარჯებს უკავშირდება. მეორე, უფრო პოზიტიური მოტივი იმაში მდგომარეობს, რომ, წამყვანი ფსიქიატრების აზრით, ხანგრძლივი პოსპიტალიზაცია, ხშირ შემთხვევაში, უფრო საზიანოა, ვიდრე სასარგებლო. თუ პაციენტზე ზრუნვა სახლის პირობებშიც არის შესაძლებელი, ის საავადმყოფოდან უნდა გაეწეროს. მაგრამ იმ ადამიანთა იმედები, რომლებიც დეინსტიტუციონალიზაციას პოზიტიურ ნაბიჯად მიიჩნევდნენ, არ გამართლდა.

ზოგიერთი საავადმყოფოდან ისეთი ადამიანები გაეწერნენ, რომლებსაც არსად ჰქონდათ წასასვლელი და საავადმყოფოს გარეთ წლების განმავლობაში არ უცხოვრიათ. პაციენტის სახლის პირობებში ზრუნვის უზრუნველსაყოფად, ხშირ შემთხვევაში, სათანადო კონკრეტული ზომები არ იქნა მიღებული.

თუმცა უსახლკაროთა უმრავლესობა არც ყოფილი ფსიქიკური პაციენტები არიან და არც ალკოჰოლზე ან ნარკოტიკებზე დამოკიდებული ადამიანები. ისინი ქუჩაში პირადი, ზოგჯერ ერთდროულად რამდენიმე, ტრაგედიის შედეგად აღმოჩნდნენ (იხ. ნახატი 10.2) მაგალითად, განქორწინებულმა ქალმა, შესაძლოა, ერთდროულად სამუშაოც დაკარგოს და სახლიც. ახალგაზრდას, შესაძლოა, სახლში პრობლემა შეექმნას და, ყოველგვარი სახსრების გარეშე, დიდ ქალაქში გაემგზავროს. კვლევამ დაადასტურა, რომ უსახლკაროები ძირითადად დაბალი მუშათა კლასის წარმომავლობის ადამიანები არიან, რომლებსაც პროფესიული უნარები არ გააჩნიათ და ძალიან დაბალი შემოსავალი აქვთ. ძირითადი ინდიკატორი ხანგრძლივი უმუშევრობაა.

დასახლების პროგრამის ჯგუფმა “შელთერ” რამდენიმე ადგილობრივი კვლევა ჩაატარა, რის საფუძველზეც უსახლკაროთა რაოდენობა დადგინდა. „შელთერის“ მიხედვით, 1978-1992 წლებში უსახლკარობა 300 პროცენტით გაიზარდა. 1995 წელს ინგლისისა და უელსის ადგილობრივმა ხელისუფლებამ, მუდმივი საცხოვრებლის გარეშე მყოფი 450 000 ადამიანი დაარეგისტრირა. თუმცა, „შელთერის“ რეალური მონაცემებით, მაჩვენებელი ბევრად უფრო მაღალია. ხელისუფლების მიერ მოწოდებული იმ “უსახლკარო ოჯახების” სტატისტიკა, რომლებსაც დროებითი საცხოვრებელი აქვთ, 10,3 ცხრილშია მოცემული.

ეს სრულყოფილი გამოსავალი არ არის, მაგრამ ამ პრობლემით დაინტერესებულ სოციოლოგთა უმრავლესობას, მიაჩნია, რომ, იმის მიუხედავად, უშუალოდ აფინანსებს თუ არა განსახლებას მთავრობა, უსახლკარობის დაძლევის პროცესში, უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხს განსახლების უფრო ადეკვატური ფორმებით უზრუნველყოფა წარმოადგენს. კრისტოფერ ჯენკსის წიგნის „*უსახლკარონი*“ (1994) დასკვნით ნაწილში ვკითხულობთ: “არა აქვს მნიშვნელობა, თუ რატომ აღმოჩნდა ადამიანი ქუჩაში, ჩვენ მას საცხოვრებელი ადგილი უნდა შევთავაზოთ, რადგან, მისი ცხოვრების გაუმჯობესებისთვის, ძალიან მნიშვნელოვანია პრივატულობა და სტაბილურობა. სტაბილური სახლის გარეშე არაფერი გამოვა.”

ქუჩის მანკიერი წრე (ნახატი)

1. ქუჩაში ცხოვრობს, ან მალე აღმოჩნდება ასეთ მდგომარეობაში

ნორმალური საცხოვრებლით უზრუნველყოფა ნაწილობრივ აგვარებს უსახლკარობის პრობლემას. განსახლების სააგენტოები აცხადებენ, რომ მათ, დროდადრო, ერთი და იმავე ადამიანების დაკმაყოფილება უწევთ.

73 პროცენტი პირველი სამი თვის განმავლობაში ტოვებს საერთო საცხოვრებელს.

2. პირველი საფეხური – ადამიანი, რომელიც ღამეს საერთო საცხოვრებელში ათევს

ზოგიერთი ადამიანი უშუალოდ საერთო საცხოვრებელს მიმართავს, მაგრამ მას არა აქვს იმის გარანტია, რომ ასეთ ადგილას დახვდება თავისუფალი საწოლი. ადამიანები, რომლებიც ქუჩაში ხანგრძლივად ათევენ ღამეს, განსახლების საქველმოქმედო სამსახურს, მაგალითად, სეინტ მუნგოს, ხშირად, თავად მიჰყავს საერთო საცხოვრებელში. შემდეგ მათი შეფასება ხდება, რათა ისინი პროექტის ფარგლებში განხორციელებულ მეორე საფეხურს დაექვემდებარონ.

ეს პროცესი, ადამიანების საჭიროებათა და ადგილების ხელმისაწვდომობიდან გამომდინარე, შესაძლოა, ორი კვირიდან ორ წლამდე გაგრძელდეს. ბევრი მათგანი, განსაკუთრებით ის, ვისაც ალკოჰოლზე ან ნარკოტიკებზე დამოკიდებულების, ან ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემა აქვს, ისევ ქუჩას უბრუნდება, რადგან სპეციალურ სააგენტოებს ამ საფეხურზე სწრაფად მოქმედებისთვის სავალდებულო რესურსები არ გააჩნია.

ერთი წლის განმავლობაში, ათიდან სამი საიმედო საცხოვრებელს ტოვებს და ისევ ქუჩას უბრუნდება.

4. სახელმწიფო ან კერძო საცხოვრებლის მფლობელები

მათგან, ვინც საერთო საცხოვრებელში პირველ საფეხურზე აღმოჩნდა, დაახლოებით 10 პროცენტი ცხოვრებას საკუთარ საიმედო საცხოვრებელ ადგილზე აგრძელებს. პრობლემა ამით არ სრულდება. ისინი კვლავ ძალიან მგრძნობიარენი არიან და უჭირთ პრობლემების დამოუკიდებლად მოგვარება. ფსიქიკურად დაავადებულ ადამიანებს, ხშირად, ავიწყდებათ წამლის დაღვევა, ალკოჰოლზე დამოკიდებული ადამიანები კი, ზოგჯერ, კვლავ სასმელს უბრუნდებიან. ასეთ ადამიანებს, ხშირ შემთხვევაში, უჭირთ ხმაურიან მეზობლებთან ურთიერთობა და ვერ ახერხებენ გაზის საფასურის რეგულარულ გადახდას, რის გამოც ისევ ქუჩაში დაბრუნებას ამჯობინებენ.

19% ტოვებს საერთო საცხოვრებელს და პროექტებში წევრიანდება, მაგალითად, თავშესაფარში მიდის და სხვებთან ერთად იწყებს ცხოვრებას.

3 მეორე საფეხური - პროექტებში გაწევრიანებული ადამიანები

ეს შეიძლება სასიკვდილოდ დაავადებულ ადამიანთა თავშესაფარი იყოს, ან ხანგრძლივი ფსიქიკური ავადმყოფებისთვის განკუთვნილი რეგისტრირებული მზრუნველობის სახლი, რომელშიც ავადმყოფს სიცოცხლის ბოლომდე ათავსებენ. პროექტი მცირე ქირით ერთობლივ განსახლებასაც გულისხმობს, მისი მიზანია, რომ ადამიანები ისევ დასაქმდნენ და საკუთარ თავზე თავად იზრუნონ.

ამ პროექტებში, ადამიანები, ჩვეულებრივ, ერთიდან ორ წლამდე წევრიანდებიან.

წყარო: სეინტ მუნგოს საერთო საცხოვრებლები, Guardian Education –ის მასალები, 5 მარტი, 1996; გამოყენებულია ჯენი რიდლის ორიგინალური გრაფიკა.

ცხრილი 10.2 უსახლკარო ოჯახების უსახლკარობის მიზეზები; ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ საცხოვრებლით უზრუნველყოფა; ინგლისი, უელსი და ჩრდილო ირლანდია, 1994.

მშობლები, ნათესავები ან მეგობრები, რომლებსაც აღარ ძალუძთ ან არ სურთ თანაცხოვრება

პარტნიორთან ურთიერთობის დასრულება

სასამართლოს განაჩენი: სესხის ან ქირის გადაუხდელობა

კერძო საცხოვრებლის დაკარგვა/ არენდის მომსახურების შეწყვეტა/ სხვა მიზეზები

წყარო: გარემოს დეპარტამენტი, უელსის განყოფილება; გარემოს დეპარტამენტი, ჩრდილოეთ ირლანდია. Social Ends-ზე დაყრდნობით.

ცხრილი 10.3 დროებითი საცხოვრებლის მქონე უსახლკარო ოჯახები დიდ ბრიტანეთში, 1982-1994 (000)

	საწოლითა და საუზმით უზრუნველყოფა	საერთო საცხოვრებლები	ხანმოკლე ქირა	სულ
1982	2.0	3.7	4.8	10.5
1983	3.0	3.6	4.5	11.1
1984	4.2	4.2	5.3	13.7
1985	5.7	5.0	6.7	17.4
1986	9.4	5.0	8.3	22.7
1987	10.6	5.7	10.5	26.8
1988	11.2	6.8	14.2	32.2
1989	12.0	8.6	19.9	40.5
1990	11.7	10.4	27.0	49.1
1991	12.9	11.7	39.7	64.3
1992	8.4	12.6	46.6	67.6
1993	5.4	11.9	40.7	58.0
1994	4.7	11.9	35.7	52.3

წყარო: გარემოს დეპარტამენტი; უელსის ოფისი. შოტლანდიის ოფისი. Social Trend-ზე დაყრდნობით, 1996, გვ. 187.

კლასი, უთანასწორობა და ეკონომიკური კონკურენცია

უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში, ბრიტანეთში ღარიბებსა და შეძლებულ ადამიანებს შორის უთანასწორობა კიდევ უფრო გაიზარდა. არის თუ არა კლასობრივი უთანასწორობის ზრდა ის საფასური, რომელსაც აუცილებლობით იწვევს საიმედო ეკონომიკური განვითარება? ამ საკითხს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ტექნიკის მმართველობის პერიოდში ენიჭებოდა. მაშინ ეს მოვლენა შემდეგნაირად განიმარტა: დოვლათის დაგროვების მცდელობა იწვევს ეკონომიკურ განვითარებას, რადგან ეს ინოვაციისა და წინსვლის მოტივაციისთვის საჭირო ძალაა. მაგრამ ამ მოსაზრების საპირისპირო ბევრი ფაქტი არსებობს. წიგნში „კაპიტალიზმი კაპიტალიზმის საპირისპიროდ“ (1993) მაიკლ ალბერტი ერთმანეთს სისტემურად ადარებს წარმოებისა და ეკონომიკური ორგანიზაციის ორ მოდელს. პირველი, რომელსაც ის “ამერიკულ მოდელს” უწოდებს (მაგრამ ის გაერთიანებულ სამეფოსაც შეესაბამება), მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული არარეგულირებულ ბაზრებსა და კეთილდღეობის სახელმწიფო სისტემათა დაბალ დონეებზე, და მდიდრებსა და ღარიბებს შორის უთანასწორობის მაღალი ხარისხით გამოირჩევა. მეორე მოდელს ის “რეინის მოდელს” უწოდებს, რადგან ის ევროპაში მდინარე რეინის მახლობლად მდებარე ქვეყნების – გერმანიის, შვეიცარიისა და ჰოლანდიის – ეკონომიკურ სისტემას

ეფუძნება, თუმცა მას იაპონიისა და სხვა წარმატებული აზიური ქვეყნების ეკონომიკასთანაც ბევრი მნიშვნელოვანი თვისება აერთიანებს.

რეინის მოდელში უპირატესობა, ინდივიდუალურ ინტერესებზე მეტად, კოლექტიურ ინტერესებს ენიჭება. ეს არ არის აგრესიულად ინდივიდუალური საზოგადოებები. სტაბილურობის უზრუნველყოფის გადამწყვეტ გარანტიად, ნებისმიერი სახის თემი, მაგალითად, ბიზნეს საწარმო, ქალაქი ან შრომითი გაერთიანება ითვლება, რომლებიც ინდივიდებისგან შედგება. რეინის მოდელის ქვეყნებში განსაკურებით დიდი მნიშვნელობა ეგალიტარულ საზოგადოებებს ენიჭება; აქ, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის, ბრიტანეთსა და აშშ-თან შედარებით, ნაკლები განსხვავებაა.

გლობალური ეკონომიკური კონკურენციის პროცესში, რეინის მოდელი ამერიკულ მოდელზე უფრო წარმატებული აღმოჩნდა. ალბერტი მის ეგალიტარულ ბუნებაზე საუბრობს. ალბერტის თვალსაზრისს, წარმატებულ აზიურ ქვეყნებში, მაგალითად, იაპონიაში, სინგაპურში, სამხრეთ კორეასა და ტაივანში, უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში ჩატარებული კვლევებიც ადასტურებს. ის ქვეყნები, სადაც უთანასწორობა შედარებით დაბალია, უფრო წარმატებული აღმოჩნდა, ვიდრე ქვეყნები, სადაც ღარიბებსა და მდიდრებს შორის დიდი განსხვავებაა. ღარიბები ფართო საზოგადოების აქტიური წევრები არიან, ისინი თავს გარიყულად არ გრძნობენ, ამის გამო მათ ძალაუფლების მოპოვების მეტი სურვილი და შესაძლებლობები აქვთ. თუმცა, უთანასწორობასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის კავშირი აქაც დისკუსიის საგანია.

დასკვნა

ეკონომიკური უთანასწორობა ყველა სოციალური სისტემისთვის დამახასიათებელი მუდმივი თვისებაა, გამონაკლისს მხოლოდ მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებები წარმოადგენს, რადგან აქ დიდი დოვლათის წარმოება არ ხდება. თანამედროვე საზოგადოებებში არსებული ეკონომიკური უთანასწორობა კლასობრივ დაჯგუფებათა სახით ყალიბდება. კლასი ჩვენს ცხოვრებაზე ძალიან დიდ გავლენას ახდენს. მაგრამ ჩვენი აქტიუობა ყოველთვის მხოლოდ კლასობრივი დაჯგუფებით არ განისაზღვრება. ბევრი ადამიანი სოციალურ მობილუბას ახორციელებს. ზოგი სიღარიბეში ცხოვრობს და უჭირს ამ სიტუაციიდან თავის დაღწევა. უთანასწორობის საზომი, ფაქტობრივად, შედარებითი სიღატაკეა; სხვა დასავლურ საზოგადოებებთან შედარებით, ბრიტანული საზოგადოება უფრო არის უთანასწორობისადმი მიდრეკილი. ზოგიერთების აზრით, უთანასწორობის მაღალი დონე ხელს უშლის ეკონომიკურ განვითარებას. სიღარიბესთან და უიმედობასთან ბრძოლა, პირველ რიგში, ამ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანებისთვის არის სასიკეთო, მაგრამ ამგვარმა პოლიტიკამ, შესაძლოა, გლობალურ ეკონომიკაში გაერთიანებული სამეფოს კონკურენტუნარიანობის განვითარებასაც შეუწყოს ხელი.

შეჯამება

1. საზოგადოების ფენებად დაყოფას სოციალური სტრატეფიკაცია ეწოდება. სოციალურ სტრატეფიკაციაზე საუბრისას, ყურადღებას საზოგადოებაში დაბალ პოზიციებზე მყოფ ინდივიდებზე ვამახვილებთ. ყველა საზოგადოებაში გვხვდება სტრატეფიკაცია გენდერისა და ასაკის ნიშნით. ტრადიციულ საზოგადოებებსა და თანამედროვე ინდუსტრიულ ქვეყნებში, სტრატეფიკაციას ქონების, კერძო საკუთრების, მატერიალური და კულტურული პროდუქტის ხელმისაწვდომობა განსაზღვრავს.
2. სტრატეფიკაციის სისტემის ოთხ ძირითად ტიპს - მონობას, კასტას, წოდებასა და კლასს - გამოყოფთ. პირველ სამ ტიპს ლეგალური და რელიგიურად სანქცირებული უთანასწორობა განსაზღვრავს, კლასობრივი დაჯგუფება ოფიციალურად არ ხდება; კლასს ადამიანთა მატერიალურ გარემოებებზე ზემოქმედი ეკონომიკური ფაქტორები აყალიბებს.
3. სტრატეფიკაციის ყველაზე მნიშვნელოვანი და გავლენიანი თეორიები მარქსს და ვებერს ეკუთვნის. მარქსი ძალიან დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს კლასს და მას საზოგადოების ეკონომიკური სტრუქტურის ობიექტურ მახასიათებლად მიიჩნევს. მისი აზრით, კაპიტალის მფლობელებსა და კაპიტალის არმქონე მშრომელებს შორის ფუნდამენტური განსხვავებაა. ვებერი მსგავს თვალსაზრისს იზიარებს, მაგრამ, ამავე დროს, სტრატეფიკაციის ორ დამატებით ასპექტს - სტატუსსა და პარტიას - გამოყოფს. სტატუსი ინდივიდებისა და ჯგუფებისთვის “სოციალური ღირსების” მინიჭებაა; პარტია, გარკვეული მიზნის საფუძველზე, ჯგუფთა აქტიური მობილიზაციაა.
4. თანამედროვე საზოგადოებებში უფრო მეტი შეძლებული ადამიანი ცხოვრობს, ვიდრე რამდენიმე თაობის წინათ. მიუხედავად ამისა, დოვლათი და შემოსავალი მაინც არათანაბრად ნაწილდება. მდიდრები სხვადასხვა საშუალებას მიმართავენ, რათა მათი საკუთრება თაობიდან თაობას გადაეცეს. დოვლათი ინდივიდების მფლობელობაში მყოფ ყველა სახის აქტივებს - ნაღდ ფულს, დანაზოვს, მიმდინარე ანგარიშს, აქციებში ინვესტირებულ თანხებს, ფასიან ქაღალდებს, უძრავ ქონებას და სხვა სახის ინვესტიციებს მოიცავს. შემოსავალი ანაზღაურებადი საქმიანობის შედეგად მიღებული ხელფასი და ინვესტიციებიდან შემოსული ფულია.
5. ძირითადი მახასიათებელი, რომელიც მაღალ კლასს სხვა კლასობრივი ჯგუფებისგან მიჯნავს, დიდი რაოდენობის დოვლათის ფლობაა; ეს ფაქტორი განსაკურებით მაშინ არის მნიშვნელოვანი, როდესაც დოვლათი თაობიდან თაობას გადაეცემა. საშუალო კლასი თეთრსაყელოიანთა საქმიანობით დაკავებული ადამიანებისგან შედგება, მაგრამ აქ ძველ საშუალო კლასს (მაგალითად, მცირე ბიზნესის მფლობელებს), მაღალ საშუალო კლასს (პროფესიონალებსა და მენეჯერებს) და დაბალ საშუალო კლასს (ოფისის პერსონალს, მასწავლებლებს, ექთნებს, ა.შ.) გამოყოფენ. მუშათა კლასი ცისფერსაყელოიანებს ან ფიზიკური საქმიანობით დაკავებულ ადამიანებს აერთიანებს. ქვეკლასი ქრონიკულად ღარიბი და ისეთი ადამიანებისგან შედგება, რომლებიც მუდმივად არ არიან დასაქმებულნი. ქვეკლასი, ძირითადად, ეთნიკურ უმცირესობებს აერთიანებს.
6. ცვლილება თითოეულ კლასობრივ ჯგუფზე მოქმედებს. დასაქმების სტრუქტურაში არსებულ ცვლილებათა შედეგად, სხვა კლასებთან შედარებით, მუშათა კლასი უფრო მცირდება. ძირითადი საკამათო თემაა, თუ რამდენად ვითარდება ქვეკლასი.

7. სტრატეგიკაციას, ტრადიციულად, მამაკაცის თვალსაწიერიდან აანალიზებენ. ეს, ნაწილობრივ, იმ მისაზრებით არის გამოწვეული, რომ გენდერული უთანასწორობა კლასობრივ განსხვავებას ასახავს; ეს მოსაზრება მრავალ კითხვას ბადებს. თანამედროვე საზოგადოებებში გენდერი სტრატეგიკაციაზე, კლასისგან დამოუკიდებლად, ახდენს გავლენას.
8. კლასობრივი პოზიცია, თუნდაც ნაწილობრივ, ინდივიდის მიერ მიიღწევა. ის ადამიანს დაბადებიდან არ მოსდევს. კლასობრივ სტრუქტურაში ხშირია როგორც აღმავალი, ისე დაღმავალი მობილობა.
9. სოციალურ მობილობაში ორი სახის მობილობას – თაობისშიდა და თაობათაშორის მობილობას გამოყოფენ. პირველი, მუშაობის პროცესში, სოციალურ სკალაზე ინდივიდის აღმავალ ან დაღმავალ მოძრაობას გულისხმობს. მეორე თაობებს შორის მოძრაობაა, როდესაც ცისფერსაყელიანთა წარმომავლობის ქალიშვილი ან ვაჟიშვილი შეიძლება პროფესიონალი გახდეს. სოციალური მობილობის მასშტაბი, ძირითადად, შეზღუდულია. ადამიანთა უმრავლესობა წარმომავლობის დონესთან ინარჩუნებს სიახლოვეს, თუმცა, უკანასკნელ ათწლეულებში, თეთსაყელიანი სამუშაოების მატებამ, მცირე მასშტაბის აღმავალი მობილობის შესაძლებლობათა ზრდა გამოიწვია.
10. სიღარიბე წარმატებულ ქვეყნებში კვლავ ფართოდ არის გავრცელებული. სიღარიბის შეფასების ორი მეთოდი არსებობს: ერთი არსებობის ზღვარზე მყოფთა სიღარიბეა, რაც ჯანმრთელობის შენარჩუნებისა და სხეულის ეფექტური ფუნქციონირებისთვის საჭირო ძირითადი რესურსების ნაკლებობას გულისხმობს. მეორე, შედარებითი სიღარიბე, ზოგიერთი ჯგუფისა და მოსახლეობის უმრავლესობის საცხოვრებელ პირობებს შორის არსებულ განსხვავებას ასახავს.
11. ეკონომიკური უთანასწორობა, სავარაუდოდ, ქვეყნის გლობალურ ეკონომიკაში არსებული კონკურენციის რელევანტურია. ზოგიერთების აზრით, მსოფლიო ეკონომიკის თვალსაზრისით, ყველაზე წარმატებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებში უთანასწორობა შედარებით დაბალია.

დამატებითი ლიტერატურა

Richard Breen and David Rottman, *Class Stratification* (London: Harvester Wheatsheaf, 1995). სოციალური კლასების განახლებული მიმოხილვა.

T. Butler and M. Savage, *Social Change and the Middle Classes* (London: UCL Press, 1995). საშუალო კლასების განვითარების უახლესი ტენდენციების ანალიზი.

Rosemary Crompton, *Class and Stratification* (Cambridge: Polity Press, 1993). მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ განვითარებული კლასისა და სტრატეგიკაციის შესწავლისადმი თეორიულ და მეთოდოლოგიურ მიდგომათა სრულყოფილი მიმოხილვა.

Robert Erikson and John Goldthorpe, *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies* (Oxford: Clarendon Press, 1993). მეოცე საუკუნის ევროპაში სოციალური მობილობის ისტორიული ანალიზი.

Frank Field, *Losing Out: The Emergence of Britain's Underclass* (Oxford, Blackwell, 1989). ბრიტანეთში მიმდინარე დისკუსია დაბალი კლასის საკითხის შესახებ. ავტორი: ცნობილი პარლამენტის წევრი ლეიბორისტული პარტიიდან.

David Lockwood, *The Black Coated Worker: A study in Class Consciousness* (Oxford: Oxford University Press, 1989). კლასის კლასიკური შესწავლის ახლებური მიმოხილვა, თანდართულ კომენტარებთან ერთად.

Peter Saunders, *Social Class and Stratification* (London, Routledge, 1990). მოკლე და მარტივად გასაგები ტექსტი კლასისა და სტრატეფიკაციის ძირითადი საკითხების შესახებ.

John W. Erstergaard, *Who Gets What?* (Cambridge, Polity Press, 1995). თანამედროვე საზოგადოებების შესწავლის მიზნით, კვლავ კლასის კვლევის მნიშვნელობის დამადასტურებელი არგუმენტები.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- მონობა
- კასტა
- წოდება
- მაღალი კლასი
- საშუალო კლასი
- მუშათა კლასი
- გლეხობა
- წარმოების საშუალებები
- კაპიტალისტები
- დამატებითი ღირებულება
- გარდამავალი კლასები
- პრესტიჟი
- პარია ჯგუფები
- დაპირისპირებული კლასობრივი პოზიციები
- სოციალური ჩაკეტილობა
- სიმდიდრე
- შემოსავალი
- ქვეკლასი
- ვერტიკალური მობილობა
- ჰორიზონტალური მობილობა
- თაობის შიდა მობილობა
- თაობათა შორისი მობილობა
- დადგენილი მობილობა
- აბსოლუტური სიღარიბე
- შედარებითი სიღარიბე
- კეთილდღეობაზე დამოკიდებულება

თანამედროვე ორგანიზაციები

ძირითადი ცნებები

ორგანიზაციები და თანამედროვე ცხოვრება

ორგანიზაციის თეორიები

- ბიუროკრატიის ვებერისეული ხედვა
- ბიურაკრატებში არსებული ფორმალური და არაფორმალური ურთიერთობები
- ორგანიზაციების ფიზიკური გარემო
- მიშელ ფუკოს თეორია ორგანიზაციების შესახებ: დროისა და სივრცის კონტროლი
- ბიუროკრატია და დემოკრატია

ბიუროკრატიის მიღმა?

იაპონური მოდელი

მსხვილი კორპორაციის გავლენა

- ტრანსნაციონალური კორპორაციების მასშტაბურობა
- ტრანსნაციონალური კორპორაციის ტიპები
- ახალი ტენდენციები: შემცირება და დეცენტრალიზება
- ორგანიზაციები როგორც ქსელები

ტექნოლოგიისა და თანამედროვე ორგანიზაციების წყობის შეცვლა

დასკვნა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- ორგანიზაცია
- ბიუტროკრატია
- ფორმალური ურთიერთობები
- არაფორმალური ურთიერთობები
- სოციალური ჯგუფები

ოდუხდაც ყველანი საკუთარ სახლებში ვიბადებოდით. ქალები, ჩვეულებრივ, საცხოვრებელ ადგილას მშობიარობდნენ, ამიტომ ადამიანები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მათი დაბადების უშუალო ადგილს, ადგილობრივ თემს, სოფელს, ამა თუ იმ სახლს, ან ამა თუ იმ ოთახს. ჩვეულებრივ, ქალი საკუთარ სახლში, ძირითად ან საერთო ოთახში მშობიარობდა. მშობიარობის პირველი ნიშნების შემდეგ, მის დასახმარებლად ადგილობრივი ქალები იკრიბებოდნენ. მშობიარეს, ჩვეულებრივ, ღუმელის წინ ათავსებდნენ, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ გარეთ ცივი ამინდი იყო. სახლში ჩალა შემოჰქონდათ, რომელსაც იატაკზე ფენდნენ, თითქმის იგივე წესით, როგორც ამას ბოსელში, ხბოს დაბადების შემთხვევაში, აკეთებდნენ.

მშობიარე მანდილოსანს არაფერი გააჩნდა თემის მიერ შეთავაზებული რესურსის გარდა. საუკუნეების განმავლობაში სოფელში მცხოვრებ ქალს აზრად არ მოუვიდოდა დახმარებისთვის თემის ფარგლებს გარეთ მიემართა. მეთვრამეტე საუკუნეში და მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში საეკლესიო პირებისა და ადმინისტრატორების მიერ წარმოებულ, ახალშობილთა ბავშვების აღმზუსხველ ჩანაწერებში მუდმივად ვკითხულობთ, „თუ როგორ ეხმარებოდნენ ქალები ერთმანეთს“ და „როგორ ხდებოდა ურთიერთდახმარება“. ამ პროცესში ყველაზე მნიშვნელოვანი ფიგურა ბებია ქალი იყო, რომელსაც მშობიარე ქალის დახმარების საქმეში გარკვეული გამოცდილება გააჩნდა. თავიდან ბებია ქალს „კარგ დედას“ ეძახდნენ: ეს იყო პიროვნება, რომელსაც ფეხმძიმობის მნიშვნელოვან პერიოდში და მშობიარობის პროცესში ახალგაზრდა ქალის ტკივილის მოშუშება და მისი პრობლემების მოგვარება შეეძლო. 1920 წელს საფრანგეთში შედგენილი დოკუმენტი ბებია ქალის სავალდებულო თვისებებს ასახავს. ის „ძლიერი, გაბედული, სხარტი და მოქნილი უნდა ყოფილიყო, არ უნდა ჰქონოდა ფიზიკური ნაკლი, მაგრამ უნდა ჰქონოდა გრძელი, კარგად განვითარებული ხელები.“ არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო სულიერი მხარეც. ის უნდა ყოფილიყო „ღირსეული, მოკრძალებული, წინდახედული, კარგი ქცევითა და ჩვევებით“ (Gelis 1991).

1950-იან წლებამდე ბრიტანეთში მცხოვრებ ადამიანთა უმრავლესობა საკუთარ სახლში იყო დაბადებული, ამ პერიოდში ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ბებია ქალის ფუნქცია. დღეს ქალები, ძირითადად, საავადმყოფოებში მშობიარობენ, რამაც სხვა მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაციები გამოიწვია. ადამიანები ემოციურად ნაკლებად არიან დაბადების ადგილთან დაკავშირებულნი. ეს არც არის გასაკვირი. ადამიანი ამჟამად დიდ საავადმყოფოში იბადება, რომელთანაც მას პიროვნულად საერთო არაფერი აქვს. ბებია ქალს, რომელიც ქალებს საუკუნეების განმავლობაში ამშობიარებდა, ახლა საერთოდ ვეღარ შეხვდებით, ან მან შეიძლება ქალს ზოგჯერ ფეხმძიმობის ადრეულ ფაზაში გაუწიოს დახმარება. თავად მშობიარობის პროცესს მონიტორინგსა და კონტროლს საავადმყოფოში მომუშავე პროფესიონალები – ექიმები, ექთნები და სხვა სამედიცინო პერსონალი უწევს.

ორგანიზაციები და თანამედროვე ცხოვრება

თანამედროვე საავადმყოფო ორგანიზაციის კარგი მაგალითია. ო რ გ ა ნ ი ზ ა ც ი ა არის ადამიანთა დიდი ჯგუფი, რომელთა წევრებს პიროვნულად ერთმანეთთან არაფერი აკავშირებთ და სპეციფიკური მიზნების მიღწევა აქვთ დასახული; საავადმყოფოს შემთხვევაში ეს მიზნები ავადმყოფთა განკურნება და სამედიცინო დახმარების სხვა ფორმებით უზრუნველყოფაა.

ამჟამად ორგანიზაციები ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში, წარსულთან შედარებით, ბევრად უფრო მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. გარდა იმისა, რომ სამყაროს მათი დახმარებით ვეგლინებით, ისინი ჩვენ მიერ მიღწეულ პროგრესსა და გარდაცვალებასაც აფიქსირებენ. ჯერ კიდევ ჩვენს დაბადებამდე, ჩვენი დედები და მამები კლასებში ერთიანდებიან, საავადმყოფოებისა და სხვა სამედიცინო ორგანიზაციების მიერ წარმოებულ, ფეხმძიმობასთან დაკავშირებულ რეგისტრაციას გადიან და ა.შ. დღევანდელ დღეს დაბადებული თითოეული ბავშვი სამთავრობო ორგანიზაციების მიერ რეგისტრირდება. ეს ორგანიზაციები ჩვენს შესახებ დაბადებიდან გარდაცვალებამდე ინფორმაციას აგროვებენ. დღესდღეობით ადამიანთა უმრავლესობა, წარსულისგან განსხვავებით, სახლებში კი არა, საავადმყოფოებში კვდება. გარდაცვალების ყოველი შემთხვევა ხელისუფლების მიერ ფორმალურად უნდა დარეგისტრირდეს.

ტელეფონით სარგებლობისას, წყლის, ტელევიზორის, ან მანქანის მოხმარებისას, მუდმივ კონტაქტში იმყოფებით ორგანიზაციებთან და, გარკვეული ხარისხით, მათზე ხარო დამოკიდებული. ეს იმას ნიშნავს, რომ ორგანიზაციები ერთმანეთთან და თქვენთანაც მუდმივ ინტერაქციაში არიან. მაგალითად, როდესაც ონკანს უშვებთ, წყლის მოხმარებას წყლის კომპანია უზრუნველყოფს. მაგრამ წყლის კომპანია, თავის მხრივ, სხვა ორგანიზაციებზეა დამოკიდებული, მაგალითად, მათზე, ვინც რეზერვუარების მშენებლობასა და მომსახურებას ახორციელებს; ეს ორგანიზაციებიც ასევე სხვა ორგანიზაციებზეა დამოკიდებული... და ეს თითქმის დაუსრულებელი პროცესია. ონკანს საკუთარ სახლში უშვებთ, მაგრამ წყალი, უმრავლეს შემთხვევაში, შორიდან მოედინება. წყლის კომპანიამ - ან, უფრო ხშირად, წყლის კომპანიათა მთელმა ჯგუფმა - თქვენს გარდა, ერთდროულად, ათასობით და მილიონობით ადამიანი უნდა მოამარაგოს. წყლის კომპანიის მიერ განხორციელებული სამუშაო გაცილებით უფრო მრავლისმომცველია, რადგან წყლით რეგულარული მომარაგება ჩვენი ორგანიზაციებზე დამოკიდებულების მხოლოდ ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს.

უნდა გვახსოვდეს, რომ, ისტორიულად, ორგანიზაციულ განვითარებამდე ადამიანები მოკლებულნი იყვნენ ცხოვრების ისეთ ასპექტებს, რომლებიც დღეს ჩვეულებრივ მოვლენად მიიჩნევა. მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნის ბრიტანეთში ცოტა სახლი თუ იყო აღჭურვილი წყალგაყვანილობით; წყალი, რომელსაც ადამიანები მოიხმარდნენ, დაბინძურებული იყო და ბევრ დაავადებასა და ეპიდემიას ავრცელებდა. დღესაც კი, ნაკლებად განვითარებული ქვეყნების დიდ ტერიტორიებზე (მაგალითად, აზიასა და აფრიკაში) წყალგაყვანილობა არ არსებობს; ადამიანები ყოველდღიურად ბაქტერიების შემცველი, დაავადებათა გამავრცელებელი წყაროს ან ჭის წყლით სარგებლობენ. თანამედროვე ქვეყნებში წყლის შემადგენლობა მკაცრად მოწმდება, რაც უფრო მეტი ორგანიზაციისა და ჯანმრთელობის სტანდარტების სამსახურების განვითარებას მოითხოვს.

ის უდიდესი გავლენა, რომელსაც ორგანიზაციები ახდენენ ჩვენს ცხოვრებაზე, ყოველთვის დადებითად ვერ შეფასდება. ორგანიზაციების წყალობით, ხშირად ბევრი რამ ხელიდან გვეცლება, რასაც შემდეგ ოფიციალური პირები და ექსპერტები აკონტროლებენ, ამ ადამიანებზე კი ჩვენ ძალიან მცირე გავლენა გვაქვს. მაგალითად, მთავრობის მხრიდან ბევრი რამ – გადასახადების გადახდა, კანონთა აღსრულება, საომრად წასვლა ან სასჯელისადმი დაქვემდებარება – გვევალება. აქედან გამომდინარე, ორგანიზაციები სოციალური ძალაუფლების წყაროა და ინდივიდი ვალდებულია მათ დიქტატს დაექვემდებაროს.

ამ თავში თანამედროვე ორგანიზაციათა აღზევებასა და ჩვენს ცხოვრებაში ორგანიზაციების განვითარების წყალობით გამოვლენილ შედეგებს განვიხილავთ. პირველ რიგში, იმ ორი მეცნიერის იდეებს გავაანალიზებთ, რომლებმაც განსაკუთრებით ძლიერი გავლენა მოახდინეს სოციოლოგიების შეხედულებებზე ორგანიზაციებთან დაკავშირებით. ეს მაქს ვებერი და მიშელ ფუკოა. შემდეგ განვიხილავთ, თუ რა გზით ფუნქციონირებს ორგანიზაციები – ბიზნეს კორპორაციები, საავადმყოფოები, სკოლები, სამთავრობო ოფისები, კოლეჯები და ციხეები – და შევისწავლით, თუ რით განსხვავდება ეს ტიპები ერთმანეთისგან. განსაკუთრებულ ყურადღებას მსხვილ ბიზნეს კორპორაციებს დავუთმობთ, რომლებიც სულ უფრო ხშირად გვხვდება მსოფლიო დონეზე. ბოლო ქვეთავებში იმაზე ვიმსჯელებთ, რამდენად ექვემდებარება თანამედროვე ქვეყნებში მოქმედი ბიზნეს კორპორაციები და სხვა ორგანიზაციები ცვლილების მნიშვნელოვან პროცესებს.

ორგანიზაციის თეორიები

მაქს ვებერმა თანამედროვე ორგანიზაციათა აღზევების პირველი სისტემური ინტერპრეტაცია მოახდინა. მან ორგანიზაციებს ადამიანთა აქტივობების თუ მათ მიერ წარმოებული პროდუქციის დროსა და სივრცეში სტაბილური კოორდინაციის გზა უწოდა. ვებერის აზრით, ორგანიზაციათა განვითარება ინფორმაციის კონტროლზეა დამოკიდებული. მან ამ პროცესში წერის მნიშვნელობას გაუსვა ხაზი; ორგანიზაციის ფუნქციონირებისთვის აცილებელია დაწერილი კანონებისა და ისეთი საქალაქდებების არსებობა, რომელშიც “დამახსოვრებული ინფორმაცია” შეინახება. ვებერის აზრით, ორგანიზაციები ძლიერი იერარქიულობით გამოირჩევა, სადაც ძალაუფლება უმაღლეს საფეხურზეა კონცენტრირებული. ამ თავში ვებერის თვალსაზრისის სისწორეზე ვიმსჯელებთ. ამას თითოეული ჩვენთაგანისთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ვებერმა თანამედროვე ორგანიზაციებსა და დემოკრატიას შორის კავშირის გარდა, მათ შორის არსებული წინააღმდეგობაც ასახა, რაც, მისი აზრით, სოციალურ ცხოვრებაზეც ახდენს გავლენას.

ბიუროკრატიის ვებერისეული ხედვა

ვებერის თვალსაზრისით, მსხვილი ორგანიზაციები ბიუროკრატიული ხასიათისაა. ტერმინი “ბიუროკრატია” 1745 წელს მონსიორ დე გურნემ დაამკვიდრა. მან სიტყვა “ბიუროს”, რაც საწერ მაგიდასა და ოფისს ნიშნავს, ბერძნული ზმნის “მართვის” მნიშვნელობა დაურთო. აქედან გამომდინარე, ბ ი უ რ ო კ რ ა ტ ი ა თანამდებობის პირთა მიერ მართვას ნიშნავს. ტერმინი ბიუროკრატია თავიდან მხოლოდ სახელისუფლებო თანამდებობის პირებთან მიმართებაში იხმარებოდა, მაგრამ შემდეგ მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და ის ზოგადად მსხვილ ორგანიზაციებს შეეხო.

ამ ცნებას თავიდანვე უარყოფითი მნიშვნელობა ჰქონდა. დე გურნე თანამდებობის პირთა გავლენის ზრდას “ბიუროკრატიის დაავადებას” უწოდებს. ფრანგი მწერალი ონორე დე ბალზაკი ბიუროკრატიას “ პიგმეების გიგანტურ ძალაუფლებად” მოიხსენიებს. ამგვარი შეხედულება დღესაც არის შემორჩენილი. ბიუროკრატიას, ხშირ შემთხვევაში, ქაღალდებთან დაკავშირებულ უსარგებლო დროის ხარჯვას უკავშირებენ. თუმცა, ზოგიერთი მწერალი ბიუროკრატიას განსხვავებული – ყურადღებიანი მიდგომის, სიზუსტისა და ეფექტური ადმინისტრაციის - კუთხით განიხილავს. მათი აზრით, ბიუროკრატია ადამიანთა მიერ შემუშავებულ ყველაზე ეფექტურ ორგანიზაციულ ფორმას წარმოადგენს, რადგან ყოველგვარ ქმედებას მკაცრი პროცედურული წესები არეგულირებს. ვებერის თვალსაზრისი ბიუროკრატიის შესახებ ამ ორ უკიდურეს შეხედულებას შორის მერყეობს.

ვებერი აცხადებს, რომ ტრადიციულ ცივილიზაციებში შეზღუდული რაოდენობით არსებობდა ბიუროკრატიული ორგანიზაციები. მაგალითად, იმპერიალისტურ ჩინეთში სამთავრობო საქმეებთან დაკავშირებული მთელი პასუხისმგებლობა ოფიციალურ ბიუროკრატიულ სამსახურს ჰქონდა დაკისრებული. მაგრამ ბიუროკრატია სრულად მხოლოდ თანამედროვე პერიოდში განვითარდა.

ვებერის აზრით, თანამედროვე საზოგადოებებში გარდაუვალია ბიუროკრატიის გავრცელება; მასშტაბური სოციალური სისტემების ადმინისტრაციულ მოთხოვნებთან გამკლავება მხოლოდ ბიუროკრატიულ ხელისუფლებას შეუძლია. ამის მიუხედავად, ვებერი ბიუროკრატიის მნიშვნელოვან წარუმატებლობებსაც აღიარებს, რაც, როგორც ამაში თავად დავრწმუნდებით, მნიშვნელოვნად აისახება თანამედროვე სოციალურ ცხოვრებაში.

ბიუროკრატიული ორგანიზაციების გაფართოების მიზეზებისა და ბუნების შესწავლის მიზნით, ვებერმა ბიუროკრატიის **იდეალური ტიპი** შეიმუშავა. (“იდეალური”, ამ შემთხვევაში, არა ყველაზე სასურველს, არამედ ბიუროკრატიული ორგანიზაციის წმინდა ფორმას ნიშნავს. იდეალური ტიპი რეალურ შემთხვევათა გარკვეულ თვისებების აქცენტირებით მიღებული აბსტრაქტული აღწერაა, რომელიც მიზნად ისახავს მათი ძირითადი მახასიათებლების გამოვლენას.) ვებერი ბიუროკრატიის იდეალური ტიპის რამდენიმე მახასიათებელს გვთავაზობს (1978):

- *ბიუროკრატიას გამოკვეთილი სახელისუფლებო იერარქია ახასიათებს.* ორგანიზაციული ამოცანები “ოფიციალური მოვალეობების” მიხედვით არის განაწილებული. ბიუროკრატია პირამიდას მოგვაგონებს, ყველაზე მაღალი სახელისუფლებო პოზიციები კი მის წვერზეა მოქცეული. ბრძანებები, ჯაჭვის მსგავსად, ზედა საფეხურიდან ქვედა საფეხურამდე ვრცელდება, რაც კოორდინირებულ გადაწყვეტილებათა მიღებას უწყობს ხელს. ყოველი ზემდგომი განყოფილება ზედამხედველობას უწევს და აკონტროლებს იერარქიულად მასზე ქვემდგომ რგოლს.
- *ყველა ორგანიზაციულ დონეზე თანამდებობის პირთა ქცევა დაწერილი წესებით იმართება.* ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ბიუროკრატიული მოვალეობები მხოლოდ დადგენილ განრიგს ექვემდებარება. განსხვავებული შემთხვევებისთვის შესაფერისი წესების მისადაგება და ინტერპრეტაციაში მოქნილობის აუცილებლობა მაღალი თანამდებობის პირებს უფრო მოეთხოვება.

- *თანამდებობის პირები სრული დატვირთვით მუშაობენ და რეგულარულ ხელფასს იღებენ.* იერარქიაში არსებული ყოველი სამუშაო გარკვეული ფიქსირებული ხელფასით ანაზღაურდება. ორგანიზაციაში ინდივიდებისგან კარიერის განვითარებას ელიან. დაწინაურება შრომისუნარიანობით, ასაკობრივი უპირატესობით ან ორივე ფაქტორით ერთობლივად მიიღწევა.
- *თანამდებობის პირთა ორგანიზაციის შიდა მოვალეობები მათი ყოველდღიური ცხოვრებისგან განსხვავდება.* თანამდებობის პირთა პირადი ცხოვრება სამუშაო ადგილზე მათ მიერ განხორციელებულ აქტივობას ფიზიკურად ემიჯნება.
- *ორგანიზაციის წევრები არ ფლობენ ორგანიზაციათა იმ მატერიალურ რესურსებს, რომლებსაც მუშაობის დროს იყენებენ.* ვებერის აზრით, ბიუროკრაციის განვითარება შეუძლებელს ხდის მუშაკების მიერ წარმოების საშუალებათა კონტროლს. ტრადიციულ საზოგადოებებში ფერმერები და ხელოსნები, ჩვეულებრივ, წარმოების პროცესს აკონტროლებდნენ და ფლობდნენ მათ მიერ გამოყენებულ იარაღებს. ბიუროკრაციის შემთხვევაში, თანამდებობის პირები არც იმ ოფისებს ფლობენ, რომლებშიც მუშაობენ, მათ არც საოფისე აპარატურა ეკუთვნით და არც ის საწერი მაგიდები, რომლებსაც მუშაობის დროს უსხედან.

ვებერს მიაჩნდა, რომ, რაც უფრო მეტად უახლოვდება ორგანიზაცია ბიუროკრაციის იდეალურ ტიპს, მით უფრო ეფექტურად აღწევს დასახულ მიზნებს. ის ბიუროკრაციას ხშირად რთული კონსტრუქციის მანქანას ადარებდა.

ბიუროკრატიაში არსებული ფორმალური და არაფორმალური ურთიერთობები

ბიუროკრაციის ვებერისეული ანალიზი მნიშვნელოვან ადგილს ანიჭებს ორგანიზაციებში არსებულ ფორმალურ ურთიერთობებს. ეს ადამიანთა შორის ორგანიზაციის წესებით დადგენილი ურთიერთობებია (იხ. მაგალითები, ნახ. 11.1). ვებერმა ორგანიზაციებში შესაძლებელ არაფორმალურ და მცირე ჯგუფისთვის დამახასიათებელ ურთიერთობებს ნაკლები ყურადღება დაუთმო. თუმცა მოქნილობა ზოგჯერ მხოლოდ ბიუროკრაციებში არსებული არაფორმალური ქმედებით მიიღწევა.

თავის კლასიკურ ნაშრომში პიტერ ბლაუზი სახელმწიფო სააგენტოს ა რ ა ფ ო რ მ ა ლ უ რ ი უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ე ბ ი შეისწავლა, რაც საშემოსავლო დაბეგვრასთან დაკავშირებული პროცედურის შესაძლო დარღვევის კვლევას ისახავდა მიზნად (Blau 1963). აგენტებს, რომლებსაც უჭირდათ შექმნილ პრობლემებთან გამკლავება, დადგენილი წესის თანახმად, უშუალო ზედამხედველისთვის უნდა მიემართათ; ეს პროცედურა არ ითვალისწინებდა კონსულტაციას იგივე რანგის კოლეგებთან. თუმცა, რეალურად, თანამდებობის პირთა უმრავლესობა ზედამხედველებს იშვიათად უთანხმდებოდა, რადგან მიაჩნდა, რომ ეს მათი კომპეტენციის ნაკლებობაზე მიანიშნებდა და მათი დაწინაურების შანსებს ამცირებდა. ამიტომ ერთი დონის თანამდებობების კოლეგები ერთმანეთთან კონსულტაციას ანიჭებდნენ უპირატესობას და არ ემორჩილებოდნენ ოფიციალურად დადგენილ წესებს. ამ ფაქტმა, კონკრეტული რჩევით უზრუნველყოფის გარდა, სიმარტოვეში მუშაობასთან დაკავშირებული შფოთის განელეზაც გამოიწვია. ს ო ც ი ა ლ უ რ ი ჯ გ უ ფ ი ს პირველ დონეზე, ერთი დონის თანამდებობის პირთა შორის ერთგულებაზე დაფუძნებული ურთიერთობები განვითარდა. ბლაუ ასკვნის, რომ მუშაკებმა პრობლემებს, სავარაუდოდ, თავი გაცილებით უფრო ეფექტურად გაართვეს. ჯგუფმა არაფორმალური პროცედურები განხორციელა, რითაც ორგანიზაციის

მიერ უზრუნველყოფილ ფორმალურ წესებთან შედარებით, მეტი ინიციატივა და პასუხისმგებლობა გამოავლინა.

არაფორმალური ქსელები შეიძლება ორგანიზაციის ყველა დონეზე განვითარდეს. უმაღლეს საფეხურზე გადაწყვეტილების მიღებისას, ფორმალურ სიტუაციებზე უფრო მნიშვნელოვანი ზოგჯერ პირადი კავშირები და ურთიერთობებია. მაგალითად, ბიზნეს კორპორაციების პოლიტიკას, სავარაუდოდ, დირექტორთა საბჭოსა და აქციონერთა შეკრებები განსაზღვრავს. რეალურად კი, ხშირ შემთხვევაში, კორპორაციას საბჭოს რამდენიმე წევრი მართავს, ისინი გადაწყვეტილებას არაფორმალურად იღებენ, რომელიც შემდგომ საბჭომ უნდა დაადასტუროს. ამ სახის არაფორმალური ქსელები სხვადასხვა კორპორაციებს მოიცავს. სხვადასხვა ფირმის საქმოსანი ლიდერები ხშირად ერთი და იგივე კლუბებისა და დასვენების ასოციაციათა წევრები არიან, ამიტომ მათ შორის კონსულტაციები არაფორმალურ ვითარებაში მიმდინარეობს.

იმის განსაზღვრა, თუ რამდენად უწყობს, ან პირიქით, უშლის ხელს არაფორმალური პროცედურები ორგანიზაციის ეფექტურ მუშაობას, მარტივი საკითხი არ არის. ვებერის იდეალური ტიპის მსგავსი სისტემები ხელს უწყობს არაოფიციალურ ქმედებათა მომრავლებას. ამის მიზეზი, ნაწილობრივ, ის არის, რომ ამ სისტემებს მოქნილობა აკლია და ეს დანაკლისი ოფიციალური წესებიდან გადახვევით შეივსება. ერთფეროვანი სამუშაოს არაფორმალური პროცედურებით შესრულება ზოგჯერ უფრო დამაკმაყოფილებელ სამუშაო გარემოს ქმნის. მაღალი თანამდებობის პირთა არაფორმალური კავშირები შეიძლება მთელი ორგანიზაციისთვის ეფექტური აღმოჩნდეს. მაგრამ, მეორეს მხრივ, ამ თანამდებობის პირებმა შეიძლება მთელი ორგანიზაციის ინტერესებს საკუთარი ინტერესები ამჯობინონ.

ნახ. 11.1 ორგანიზაციების შიგნით არსებული ფორმალური ურთიერთობები

წყარო: Shaun Gregson and Frank Livesey, Organizations and Management Behaviour 1993

ორგანიზაციული იერარქია/პირამიდა

ადგილობრივი ხელისუფლება

კერძო ორგანიზაციული სექტორი

	მრჩევლები		აქციონერები	
		უმაღლესი მენეჯმენტი		
სახავენ მიზნებს და აკონტროლებენ ხელისუფლების მენეჯმენტს	მთავარი აღმასრულებელი და მენეჯერთა ჯგუფი		დირექტორები და მენეჯერი დირექტორი	სახავენ მიზნებს და მართავენ ბიზნესს
განაგებენ საპეციალისტთა განყოფილებებს	უფროსი ოფიცრები		მარკეტინგის, წარმოების და ა.შ უფროსი აღმსრულებლები	მართავენ სპეციალისტთა ფუნქციებს
განაგებენ განყოფილებებში არსებულ სექციებს	სექციის უფროსი	საშუალო მენეჯმენტი და ზედამხედვე	სექციის უფროსი და თანაშემწეები	სპეციალისტთა ფუნქციებიდან

		ლები		გამომდინარე მართავენ საკუთარ სექციებს
აკონტროლებენ მცირე სამუშაო ჯგუფებს	ზედამხედველები, ხელმძღვანელები		ზედამხედველები, ხელმძღვანელები	განათავსებენ და აკონტროლებენ სამუშაო ჯგუფებს
ასრულებენ სამუშაოს მითითების მიხედვით	კლერკები, მბეჭდავები, პოლიციელები, გზის თანაშრომლები ა.შ.	მუშაკები	კლერკები, მბეჭდავები, მუშები, ხელოსნები, შემკეთებლები, ა.შ.	ასრულებენ სამუშაოს მითითების მიხედვით

ორგანიზაციების ფიზიკური გარემო

თანამედროვე ორგანიზაციების უმრავლესობა სპეციალურად შექმნილ ფიზიკურ გარემოში ფუნქციონირებს. შენობა, რომელშიც გარკვეული ორგანიზაციაა განთავსებული, საორგანიზაციო აქტივობის შესაბამის სპეციფიკურ თვისებებს ფლობს, მაგრამ სხვა ორგანიზაციების შენობების მნიშვნელოვან არქიტექტურულ მახასიათებლებსაც იზიარებს. მაგალითად, საავადმყოფოს არქიტექტურა, გარკვეული თვისებებით, საქმიანი ფირმის, ან სკოლის არქიტექტურისგან განსხვავდება. საავადმყოფოს ცალკეული პალატები, საკონსულტაციო და საოპერაციო ოთახები და ოფისები ესაჭიროება, რაც ამ შენობის განსხვავებულ სტრუქტურას მოითხოვს, სკოლა კი, საკლასო ოთახებისგან, ლაბორატორიებისა და სპორტული დარბაზისგან შედგება. თუმცა ამ ორგანიზაციებს შორის მაინც არსებობს გარკვეული მსგავსება: ორივე შენობას აქვს დერეფნები გასასვლელი კარით, დიზაინზე მუშაობისას სტანდარტული დეკორაცია და ავეჯი გამოიყენება. თუ არ ჩავთვლით პერსონალის განსხვავებულ ჩაცმულობას, შენობები, რომლებშიც თანამედროვე ორგანიზაციებია განთავსებული, ძლიერ ჰგავს ერთმანეთს. მათი ექსტერიერი და ინტერიერი ერთნაირად გამოიყურება. არავის გაუკვირდება, თუ ვინმე შენობასთან ჩაივლის და იკითხავს: “ეს სკოლაა?” საპასუხოდ კი გაიგონებს: “არა, ეს საავადმყოფოა.” შიდა მნიშვნელოვან მოდიფიკაციათა საჭიროების მიუხედავად, სკოლა შეიძლება ისეთ შენობაში განთავსდეს, რომელიც ერთ დროს საავადმყოფოს ეკავა.

მიშელ ფუკოს თეორია ორგანიზაციების შესახებ: დროისა და სივრცის კონტროლი

მიშელ ფუკომ დაამტკიცა, რომ ორგანიზაციის არქიტექტურა უშუალო კავშირშია მის სოციალურ სტრუქტურასა და სახელისუფლებო სისტემასთან (Foucault 1970, 1979). ორგანიზაციათა ფიზიკური მახასიათებლების შესწავლა ახალი კუთხით წარმოაჩენს ვებერის მიერ გაანალიზებულ პრობლემებს. ოფისები, რომელთა შესახებ ვებერმა აბსტრაქტულად იმსჯელა, ორგანიზაციებში არსებული არქიტექტურული გარემო – დერეფნებით გამოყოფილი ოთახებია. შენობები, რომლებშიც დიდი ფირმებია განთავსებული, ზოგჯერ, ფიზიკურადაც იერარქიის მიხედვით არის აგებული; სახელისუფლო

იერარქიის თანახმად, მაღალი თანამდებობის პირის ოფისი, ქვედა საფეხურთან შედარებით, უფრო მაღლა არის განთავსებული; ფრაზას “მაღალი სართული” ორგანიზაციაში ზოგჯერ ყველაზე გავლენიან პირებთან აიგივებენ. ორგანიზაციის გეოგრაფია მის ფუნქციონირებაზე სხვა სახითაც ზემოქმედებს. ამას განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში აქვს ადგილი, თუ სისტემა ძლიერ არის დამოკიდებული არაფორმალურ ურთიერთობებზე. ფიზიკური სიახლოვე პირველადი ჯგუფების ფორმირებას უწყობს ხელს, ფიზიკური დისტანცია კი ჯგუფებს მიჯნავს და განყოფილებებს შორის „ჩვენ“/„ისინი“ განწყობის ფორმირებას უწყობს ხელს.

ზედამხედველობა ორგანიზაციებში

ორგანიზაციის შენობაში ოთახების, დერეფნებისა და ღია სივრცის განლაგება იმის გაგებაში გვეხმარება, თუ როგორ მოქმედებს მისი სახელისუფლებო სისტემა. ზოგიერთ ორგანიზაციაში ადამიანთა ჯგუფი ღია სივრცეში კოლექტიურად მუშაობს. ზოგიერთი სახის ინდუსტრიული სამუშაოს, მაგალითად, კონვეიერული წარმოების, ერთფეროვანი ბუნება, სამუშაო ტემპის შენარჩუნების მიზნით, რეგულარულ ზედამხედველობას მოითხოვს. ეს მბეჭდავთა რუტინულ სამუშაოსაც ეხება, რომლებსაც ერთ დიდ ოთახში ათავსებენ, რათა ზემდგომმა პირებმა მათი აქტივობის გაკონტროლება შეძლონ. ფუკო იმაზე ამახვილებს ყურადღებას, თუ როგორ ზემოქმედებას ახდენს და რამდენად გამოხატავს სახელისუფლო მახასიათებლებს თანამედროვე ორგანიზაციების არქიტექტურულ გარემოში თვალსაჩინოების სიჭარბე ან ნაკლებობა. თვალსაჩინოების წყალობით, თანამედროვე ორგანიზაციებში თანამშრომელთა აქტივობა კონტროლს, რასაც ფუკო **ზედამხედველობას** უწოდებს, ადვილად ექვემდებარება. თანამედროვე ორგანიზაციებში ყველა, შედარებით მაღალი თანამდებობის პირებიც კი, ზედამხედველობის ქვეშაა; მაგრამ, რაც უფრო დაბალ პოზიციაზეა პიროვნება, მისი ქცევა მით უფრო საფუძვლიან კონტროლს ექვემდებარება.

ზედამხედველობა ორი ფორმით ხორციელდება. პირველი ზემდგომი პირების მიერ უშუალოდ ქვემდგომ პირებზე განხორციელებული ზედამხედველობაა. ავიდოთ საკლასო ოთახის მაგალითი. მოსწავლეები მაგიდებს ან მერხებს უსხედან, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მწკრივებად არის განლაგებული, რათა თითოეული მოსწავლე მასწავლებლის ხედვის არეში მოექცეს. ბავშვებს ან მასწავლებლის ყურადღებით მოსმენა, ან დამოუკიდებლად მუშაობა ევალებათ. რამდენად ხორციელდება ეს პრაქტიკულად, მასწავლებლის უნარსა და ბავშვების საპასუხო ქმედებაზეა დამოკიდებული.

ზედამხედველობის მეორე, შედარებით სუსტი, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფორმა არსებობს. ასეთ დროს ადამიანთა ცხოვრებასთან დაკავშირებული ფაქტები საქალაქებში იკრიბება, ხორციელდება ჩანაწერები და მიმდინარეობს მათი ისტორიის აღწერა. ვებერმა დაინახა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია თანამედროვე ორგანიზაციებში ჩანაწერების (დღეს ხშირად კომპიუტერული ჩანაწერების) წარმოება, მაგრამ მას სრულად არ ჰქონდა შესწავლილი, თუ როგორ შეიძლება მათი ქცევის რეგულირების მიზნით გამოყენება. დასაქმებულთა შესახებ ჩანაწერების წარმოება, ჩვეულებრივ, მათ სრულ სამუშაო ბიოგრაფიას უზრუნველგვყოფს. მათი საშუალებით პერსონალური დეტალების რეგისტრაცია და, ხშირ შემთხვევაში, პიროვნების შეფასება ხდება. ეს ჩანაწერები, დასაქმებულთა ქცევის მონიტორინგისთვის და,

დაწინაურების შემთხვევაში, მათი რეკომენდაციისთვის გამოიყენება. ბევრ საქმიან ფორმაში, ორგანიზაციის ნებისმიერ დონეზე დასაქმებულ ინდივიდებს, ქვედა დონეებზე დასაქმებულ თანამშრომელთა მუშაობის შესაფასებლად, წლიური ანგარიშის მომზადება ევალებათ. ინდივიდთა ქცევის მონიტორინგის მიზნით, ჩანაწერებს სკოლებსა და კოლეჯებშიც აწარმოებენ.

ორგანიზაციას ეფექტურად ფუნქციონირება არ შეუძლია, თუ მისი თანამშრომლები უსისტემოდ მუშაობენ. ვებერი აღნიშნავს, რომ საქმიან ფორმებში ადამიანებს სამუშაოდ რეგულარული დრო აქვთ გამოყოფილი. მუდმივად უნდა მოხდეს აქტივობათა დროსა და სივრცეში კოორდინაცია, რასაც ფიზიკური გარემოს ხელშეწყობა და ზუსტი დეტალური განრიგი სჭირდება. განრიგი აქტივობებს დროსა და სივრცეში არეგულირებს – ფუკოს სიტყვებით, განრიგი ”ინდივიდებს ორგანიზაციაში ეფექტურად ანაწილებს,” ის ორგანიზაციული დისციპლინის მდგომარეობას ასახავს, რადგან მრავალ ადამიანთა აქტივობას უყრის თავს. მაგალითად, უნივერსიტეტი საკუთარ სალექციო განრიგს მკაცრად რომ არ აკონტროლებდეს, იქ მალე უმართავი ქაოსი დაისადგურებდა. განრიგი დროისა და სივრცის - რაც შეიძლება მეტი ადამიანისა და აქტივობის - ინტენსიური გამოყენების საშუალებას იძლევა.

ზედამხედველობის ქვეშ! ციხე

ფუკომ დიდი ყურადღება დაუთმო ორგანიზაციებს, რომლებშიც ინდივიდები, ციხის მსგავსად, გარე სამყაროს ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში არიან მოწყვეტილნი. ამგვარ ორგანიზაციებში ადამიანთა ინკარცერაცია ხდება – ისინი დაშორებულნი არიან გარე სოციალურ გარემოს. ზედამხედველობის დეტალური ბუნება ყველაზე კარგად ციხესთან შედარების შედეგად ჩანს, რადგან ადამიანთა ქცევის კონტროლი მაქსიმალურად ამ დაწესებულებაში ხდება. ფუკო სვამს კითხვას: “გასაკვირია თუ არა, რომ ქარხნები, სკოლები, ყაზარმები, საავადმყოფოები ციხეს გვაგონებს, ციხეები კი, პირიქით, ზემოთ ჩამოთვლილ დაწესებულებებს?” (1979).

ფუკოს თვალსაზრისის მიხედვით, თანამედროვე ციხე პანოპტიკონიდან წარმოიშვა. ეს ორგანიზაცია მეცხრამეტე საუკუნეში ფილოსოფოსისა და სოციალური მოაზროვნის ჯერემი ბენტემის მიერ დაიგეგმა. ბენტემმა “პანოპტიკონი” მის მიერ შექმნილ იდეალურ ციხეს უწოდა და ბრიტანულ ხელისუფლებას რამდენჯერმე ამ პროექტის შესყიდვა შესთავაზა. ეს წამოწყება სრულად ვერ დაფუძნდა, მაგრამ მისი ძირითადი პრინციპები მეცხრამეტე საუკუნეში ბრიტანეთის, ევროპისა და აშშ-ს ციხეებში დაინერგა. პანოპტიკონი მრგვალი ფორმის უნდა ყოფილიყო, გარე კედელთან განლაგებული საკნებით. ცენტრში საინსპექციო კოშკი იყო აღმართული. ყოველ საკანს ორი ფანჯარა ჰქონდა, ერთი საინსპექციო კოშკისკენ მიმართული, მეორე კი - გარეთ გამავალი. ამგვარი დიზაინი იმას ისახავდა მიზნად, რომ ყველა პატიმარი მეთვალყურის თვალთახედვის არეში მოქცეულიყო. თავად კოშკის ფანჯრები ისეთი დარაბებით იყო აღჭურვილი, რომ ციხის პერსონალს პატიმრებზე მუდმივი დაკვირვება შეეძლო, თავად პატიმრები კი მათ ვერ ხედავდნენ.

ბიუროკრატია და დემოკრატია

ფუკომ ციხე პანოპტიკონს მართებულად შეადარა. ციხეთა უმრავლესობა დღესაც პანოპტიკონს ჰგავს. ასევე სწორი იყო მისი თვალსაზრისი თანამედროვე საზოგადოებებში ზედამხედველობის ცენტრალური როლის

შესახებ. ამ საკითხმა დღეს, ინფორმაციისა და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების მზარდი გავლენის წყალობით, უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა. ჩვენს საზოგადოებას ზოგჯერ **მეთვალყურე საზოგადოებას** ეძახიან (Lyon 1994) – საზოგადოებას, რომელშიც ჩვენი ცხოვრების შესახებ ინფორმაციას ყველა ტიპის ორგანიზაცია აგროვებს.

როგორც ადრე აღვნიშნეთ, სახელმწიფო ორგანიზაციები ჩვენს შესახებ უამრავ ინფორმაციას ფლობს – დაბადების, სკოლების და სამსახურების მონაცემებით დაწყებული, გადასახადების მოსაკრებად, მართვის მოწმობის გასაცემად და ეროვნული დაზღვევისთვის საჭირო მონაცემებით დამთავრებული. კომპიუტერებისა და ელექტრონული მონაცემების დამუშავების სხვა აღჭურვილობის განვითარების შემდეგ, შესაძლებელი გახდა ჩვენი ცხოვრების ყოველი სფეროს გაკონტროლება. წარმოიდგინეთ, რომ 26-მილიონიან ქვეყანაში მთავრობა 2 220 მონაცემთა ბაზას ამუშავებს, რომელიც, საშუალოდ, ყოველ მოქალაქეზე 20 ფაილს შეიცავს. მოსახლეობის 10 პროცენტი პოლიციის ცენტრალურ კომპიუტერშია დაფიქსირებული. თქვენ, ალბათ, გგონიათ, რომ ამ ქვეყანაში დიქტატურა ბატონობს. ქვეყანა, რომლის შესახებ ახლა გესაუბრეთ, კანადაა (Lyon, 1994).

ვებერი ძალიან შეშფოთებული იყო იმ ფაქტით, რომ ორგანიზაციისა და საინფორმაციო კონტროლის ახალი ფორმების განვითარებამ, შესაძლოა, დემოკრატიის შესუსტება გამოიწვიოს. მას ყველაზე მეტად უსახური ბიუროკრატიების გაბატონების პერსპექტივა აწუხებდა. როგორ იარსებებს დემოკრატია ბიუროკრატიული ორგანიზაციების მზარდი გავლენის პირობებში? ვებერმა დაასკვნა, რომ ბიუროკრატია ყოველთვის სპეციალიზებული და იერარქიული ფორმით ვითარდება. ის, ვისაც ორგანიზაციაში დაბალი საფეხური უჭირავს, საქმეს ვეღარ აკონტროლებს და გავლენა ზემდგომ პირებს გადაეცემათ. ვებერის სტუდენტმა რობერტ მიხელსმა (1976) გამოიგონა ფრაზა, რომელიც, მას შემდეგ, ძალაუფლების დაკარგვასთან მიმართებაში გამოიყენება. მსხვილ ორგანიზაციებში, განსაკუთრებით კი ისეთ საზოგადოებებში, სადაც ორგანიზაციები დომინირებენ, *ოლიგარქიის რკინის კანონი* მოქმედებს. **ოლიგარქია** მცირერიცხოვანი ჯგუფის მიერ ბატონობას ნიშნავს. მიხელსი თვლის, რომ ძალაუფლების ზედა ფენების ხელში მოქცევა ანუ იგივე “რკინის კანონი” მზარდი ბიუროკრატიული სამყაროს განუყოფელი ნაწილია.

ზედამხედველობის საზღვრები

ვებერის და ფუკოს აზრით, ორგანიზაციის მართვის ყველაზე ეფექტური გზა ზედამხედველობის მაქსიმალური ზრდა – ძალაუფლების მკაფიო და თანმიმდევრული განაწილებაა. მაგრამ ეს მცდარი შეხედულებაა; მაგალითად, ის არ ამართლებს საქმიანი ფირმების შემთხვევაში, სადაც დახურულ გარემოში (როგორც ეს ციხეებში ხდება) ადამიანთა ცხოვრებაზე სრული კონტროლი არ ხორციელდება. ციხე ორგანიზაციის ზოგადი მოდელი ვერ იქნება. უშუალო ზედამხედველობამ შეიძლება ისეთ შემთხვევაში გაამართლოს, როდესაც ადამიანები, პატიმრების მსგავსად, ზემდგომი პირების მიმართ მტრულად არიან განწყობილნი და გარკვეულ ადგილას საკუთარი სურვილის წინააღმდეგ უხდებათ ყოფნა. მაგრამ სიტუაცია განსხვავებულია ისეთ ორგანიზაციაში, სადაც მენეჯერები დანარჩენ პერსონალთან თანამშრომლობენ და საერთო მიზნებს ემსახურებიან. ზედმეტი უშუალო ზედამხედველობა თანამშრომელთა გაუცხოებას იწვევს, რადგან ისინი თვლიან, რომ მათ არ ეძლევათ მათ მიერ შესრულებულ საქმიანობაში ჩართულობის შესაძლებლობა (Grint 1991; Saebi 1982).

ეს არის იმ დიდი სირთულეების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, რომლის გადალახვა უხდებოდათ საბოლოოდ ვებერისა და ფუკოს მიერ ფორმულირებულ პრინციპებზე დაფუძნებულ ორგანიზაციებს, მაგალითად, კონვეიერული წესით მომუშავე დიდ ქარხნებსა და უცვლელ სახელისუფლო იერარქიებს. მუშაკები ამგვარ გარემოში საკუთარი საქმისადმი ერთგულებას არ იჩენდნენ; მათი სრული დატვირთვით ამუშაება მუდმივ ზედამხედველობას მოითხოვდა, მაგრამ ამ პროცესს თან სდევდა უარყოფითი განწყობა და ანტაგონიზმი.

ფუკო კიდევ ერთ მაღალი დონის ზედამხედველობას ასახელებს, რომელსაც ასევე რთულად ეგუებიან ადამიანები. ეს მათ შესახებ წერილობითი ინფორმაციის მოგროვებაა. საბჭოთა კომუნისტურ საზოგადოებათა ნგრევის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი სწორედ ამგვარი ზედამხედველობა გახდა. ამ საზოგადოებებში უშუალოდ საიდუმლო პოლიციის მიერ ან მისი დავალებით თვალთვალი, ჩვეულებრივ მოვლენად მიიჩნეოდა. ზოგჯერ საიდუმლო პოლიცია ამ მიზნით სათვალთვალო ობიექტის ნათესავებსა და მეზობლებსაც კი იყენებდა. ხელისუფლებას, ოპოზიციის შესაძლებელი შემთხვევების აღსაკვეთად, საკუთარი მოქალაქეების შესახებ დეტალური ინფორმაცია გააჩნდა. ამის შედეგად პოლიტიკურად ავტორიტარული საზოგადოება ჩამოყალიბდა, რომელიც, საბოლოოდ, ეკონომიკურადაც არაეფექტური აღმოჩნდა. მთელი საზოგადოება ერთ გიგანტურ ციხეს მოგაგონებდათ, მთელი იმ უკმაყოფილობით, კონფლიქტებითა და ოპოზიციით, რასაც ციხე წარმოშობს; ამიტომ საბოლოოდ მოსახლეობა ამ სისტემისგან განთავისუფლდა.

ბიუროკრატიის მიღმა?

ვებერის მოდელი, რომელიც ფუკოს შეხედულებებშიც აისახა, დასავლურ საზოგადოებათა განვითარების პროცესში დიდი ხნის განმავლობაში ამართლებდა. მთავრობას, საავადმყოფოს ადმინისტრაციას, უნივერსიტეტებსა და საქმიან ორგანიზაციებს ბიუროკრატია მართავდა. პიტერ ბლაუმ აღნიშნა, რომ ბიუროკრატიულ გარემოში ყოველთვის ხდება არაფორმალური სოციალური შერჩევა, რომელსაც ეფექტური შედეგი მოაქვს. ამის მიუხედავად, სამომავლოდ მოსალოდნელი იყო მოვლენების ვებერის პროგნოზის მიხედვით წარმართვა - ბიუროკრატიზაციის მუდმივი ზრდა.

დასავლეთში ბიუროკრატია კვლავ ხშირად გვხვდება, მაგრამ ვებერის იერარქიულ ხელისუფლებასთან დაკავშირებული იდეა, რომელიც ცოდნისა და გავლენის უმაღლეს საფეხურზე კონცენტრაციას გულისხმობს და ამას ორგანიზაციის მართვის ერთადერთ გზად მიიჩნევს, სულ უფრო არქაულ ხასიათს იძენს. მრავალი ორგანიზაცია ცდილობს იყოს ნაკლებად იერარქიული. ამ მიზნის მისაღწევად, ბევრი დასავლური ბიზნეს კორპორაცია ე.წ. “იაპონური მოდელის” მიხედვით ვითარდება.

იაპონური მოდელი

იაპონიის ეკონომიკურ წარმატებას ხშირად მსხვილი იაპონური კორპორაციების გამოჩენული, უმრავლეს დასავლურ ბიზნეს ფირმათაგან განსხვავებული, სტრუქტურით ხსნიან. იაპონური კორპორაციები ვებერის ბიუროკრატიული მოდელისგან რამდენიმე ნიშნით განსხვავდება:

- *გადაწყვეტილების მიღება ქვედა საფეხურიდან იწყება.* დიდ იაპონურ კორპორაციებში არ ხდება ისეთი პირამიდის ფორმირება, რომელშიც, ვებერის მიერ აღწერილი სურათის თანახმად, ყოველ დონეზე დასაქმებული ადამიანი მხოლოდ ზემდგომ საფეხურს ექვემდებარება. პირიქით, მენეჯმენტი, მათ შორის უმაღლესი აღმასრულებლებიც კი, კონსულტაციის მიზნით, რეგულარულად ხვდებიან ორგანიზაციის ქვედა საფეხურებზე დასაქმებულ მუშაკებს.
- *ნაკლები სპეციალიზაცია.* იაპონურ ორგანიზაციებში თანამშრომლებს, დასავლურ ორგანიზაციებში იგივე თანამდებობებზე დასაქმებულ ადამიანებთან შედარებით, ნაკლები სპეციალიზაცია მოეთხოვებათ. ავიღოთ უილიამ უჩის (1982) მიერ აღწერილი სუგაოს მაგალითი: სუგაომ უნივერსიტეტი დაამთავრა და ახლახანს ტოკიოში მიცუბენის ბანკში დაიწყო მუშაობა. ის ფირმაში მენეჯმენტისთვის დაიწყებს მზადებას და პირველ წელიწადს, ზოგადად, ბანკის სხვადასხვა დეპარტამენტის მუშაობას შეისწავლის. შემდეგ, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ადგილობრივ ფილიალში მოღარედ იმუშავებს და ბოლოს კომერციული საბანკო საქმის შესასწავლად ისევ ბანკის შტაბ-ბინას დაუბრუნდება. ამის შემდეგ მას სხვა, საკრედიტო ფილიალში გადაიყვანენ. სავარაუდოდ, იქიდან ის ისევ შტაბ-ბინაში პერსონალის მართვის დეპარტამენტში დაბრუნდება. ამასობაში ათი წელი გაივლის და სუგაო განყოფილების უფროსის თანამდებობაზე დაინიშნება. მაგრამ სამუშაო როტაციის პროცესი ამით არ სრულდება. მას ბანკის სხვა ფილიალში გადაიყვანენ, სადაც ამჯერად, სავარაუდოდ, მცირე ბიზნესის დაფინანსება შეეხება, შემდეგ კი შტაბ-ბინაში სხვა სახის სამუშაოს დაუბრუნდება. კარიერის დაწყებიდან დაახლოებით ოცდაათი წლის შემდეგ, ის ყველა მნიშვნელოვან საქმიანობას იქნება დაუფლებული. ამის საპირისპიროდ, იგივე ასაკის ადამიანი, რომელიც ამერიკაში საბანკო მენეჯმენტში იწყებს კარიერას, სავარაუდოდ, საბანკო საქმის ერთ სფეროში დახელოვნდება და ცხოვრების ბოლომდე ამ სფეროში განაგრძობს მუშაობას.
- *საიმედო სამუშაო.* იაპონიის მსხვილი კორპორაციები ვალდებულებას იღებენ ცხოვრების ბოლომდე იზრუნონ მათ მიერ დაქირავებულ თანამშრომელთა დასაქმებაზე; დასაქმებულ ადამიანს სამუშაო ადგილი მუდამ გარანტირებული აქვს. ანაზღაურება და პასუხისმგებლობა დაწინაურებისთვის ბრძოლითა და კონკურენციით კი არ მიიღწევა, არამედ მუშაკის ასაკითა და ფირმაში მისი დასაქმების ხანგრძლივობით.
- *ჯგუფზე ორიენტირებული წარმოება.* კორპორაციის ყველა დონეზე ადამიანები მცირე კორპორაციულ “გუნდში” ან სამუშაო ჯგუფში ერთიანდებიან. შესრულებული სამუშაო ჯგუფის და არა ინდივიდუალური წევრის მიღწევებით ფასდება. დასავლური სისტემისგან განსხვავებით, იაპონური კორპორაციების “საორგანიზაციო სტრუქტურა” – სახელისუფლო სისტემის რუკა – ინდივიდუალურ პოზიციებს კი არ ასახავს, არამედ მხოლოდ ჯგუფებს. ეს ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან ამგვარი მიდგომა ოლიგარქიის რკინის კანონს ეწინააღმდეგება.
- *სამუშაოსა და პირადი ცხოვრების გამიჯვნა.* ბიუროკრატიის ვებერისეულ მოდელში, ორგანიზაციის შიგნით ადამიანთა ცხოვრებას არაფერი აქვს საერთო მათ აქტიუობასთან ორგანიზაციის გარეთ. დასავლურ კორპორაციათა უმრავლესობა ამ პრინციპით მოქმედებს, იქ

ფირმასა და თანამშრომელს მხოლოდ ეკონომიკური ურთიერთობა აკავშირებთ. ამის საპირისპიროდ, იაპონური კორპორაციები თანამშრომლებს მრავალ პრობლემას უგვარებენ, საპასუხოდ კი ფირმისადმი ერთგულების გამოვლენას მოითხოვენ. ყველა იაპონელი თანამშრომელი, დაბალი თანამდებობებიდან უმაღლესი აღმასრულებლების ჩათვლით, ხშირად ატარებს კომპანიის უნიფორმას. ისინი შეიძლება ყოველ დილას შეიკრობონ და ერთად შეასრულონ კომპანიისადმი მიძღვნილი სიმღერა, რეგულარულად მიიღონ მონაწილეობა უქმეებზე კორპორაციის მიერ ორგანიზებულ, განსატიერთად გამიზნულ აქტივობაში (კომპანიისადმი მიძღვნილი სიმღერა ახლა რამდენიმე დასავლურ კორპორაციას, მაგალითად, Apple და IBM-საც აქვს). თანამშრომლები, ხელფასის გარდა, კომპანიისგან დამატებით მატერიალურ დახმარებას იღებენ. მაგალითად, ელექტრონულმა ფირმამ Hitachi, რომელიც რონალდ დორმა (1980) შეისწავლა, ყველა დაუქორწინებელი თანამშრომელი და დაქორწინებულ მამაკაც თანამშრომელთა თითქმის ნახევარი საცხოვრებელით უზრუნველყო. კომპანია გასცემს სესხებს ბავშვების განათლების და თანამშრომელთა ქორწინებისა და დაკრძალვის ხარჯების დასაფარად.

ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში, იაპონელების მიერ მართული საწარმოების შესწავლის შედეგად დადასტურდა, რომ გადაწყვეტილების მიღებაში ქვედა საფეხურის ჩართვა, იაპონიის გარდა, სხვა ქვეყნებშიც ამართლებს. თანამშრომლები ამ სახის აქტივობაზე პოზიტიურად რეაგირებენ (White and Trevor 1983). აქედან გამომდინარე, უნდა ვაღიაროთ, რომ იაპონური მოდელი ბიუროკრატიის ვებერისეული კონცეფციისთვის სამაგალითო უნდა იყოს. ვებერის იდეალური ტიპის მსგავსი ორგანიზაციები, ალბათ, ამიტომაც არის ნაკლებად ეფექტური, ვიდრე ეს ქაღალდზე ჩანს, რადგან ისინი დაბალ დონეზე დასაქმებულ თანამშრომლებს არ აძლევს ავტონომიურობისა და საქმიანობაში ჩართულობის შეგრძნების განვითარების შესაძლებლობას.

იაპონური კორპორაციის მაგალითიდან გამომდინარე, უჩი (1979, 1982) აცხადებს, რომ ვებერის თანახმად, ბიუროკრატიული იერარქიის ეფექტურობა გამოკვეთილი შეზღუდვებით ხასიათდება. ზედმეტად ბიუროკრატიულ ორგანიზაციებს, უცვლელი, მოუქნელი და ჩაკეტილი სტრუქტურის გამო, ფუნქციონირების თვალსაზრისით, “შიდა წარუმატებლობა” ელით. იაპონურ ფირმებში არსებული სამუშაო ჯგუფები ერთადერთი მაგალითი არ არის, კლანური ტიპის სისტემები, არაფორმალურად, ხშირად, დასავლურ საზოგადოებებშიც ვითარდება.

მსხვილი კორპორაციის გავლენა

ზოგიერთმა იაპონურმა კორპორაციამ, ბევრი ფირმის, მაგალითად ტოიოტას, სონისა და მიცუბის ჩათვლით, გლობალურ ბაზარზე დიდ წარმატებას მიაღწია და სახელი გაითქვა დასავლეთში. ახლა უფრო დეტალურად განვიხილოთ გლობალური კორპორაციები და მასშტაბური ბიზნეს კომპანიები. მათ, ჩვეულებრივ, ტრანსნაციონალურ (ან მულტინაციონალურ) კომპანიებს უწოდებენ. უფრო მისაღებია ტერმინი “ტრანსნაციონალური”, რადგან ეს კომპანია რანდენიმე ან ბევრი ქვეყნის შიგნით კი არ მოქმედებს, არამედ სხვადასხვა ქვეყნის საზღვრებს სცდება. ტრანსნაციონალური კორპორაცია ისეთი კომპანიაა, რომელსაც ორ ან მეტ ქვეყანაში აქვს საკუთარი საწარმოები და ოფისები.

უდიდესი ტრანსნაციონალური კორპორაციები გიგანტური კომპანიებია, მათ მიერ გაყიდული პროდუქციის ღირებულება მრავალი ქვეყნის ეროვნული პროდუქტის ღირებულებას აჭარბებს (იხ. ნახატი 11.2). მსოფლიოს დღევანდელ უმსხვილეს ეკონომიკურ გაერთიანებათა ნახევარი ქვეყნებს ეკუთვნის; მეორე ნახევარი კი ტრანსნაციონალური კორპორაციებია! ამ კომპანიების მიერ შესრულებული ოპერაციები საოცრად მრავლისმომცველია. გლობალური ეკონომიკის მთელი ინდუსტრიული და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ერთ მეხუთედს 600 უმსხვილესი ტრანსნაციონალური კომპანია ახორციელებს. ამ ტიპის თითქმის სამოცდაათი გიგანტური კომპანია პასუხს აგებს მთელი გლობალური გაყიდვების ნახევარზე (Dickens 1992). 200 უმსხვილესი კომპანიის წლიური შემოსავალი შუა 1970-იანი წლებიდან 1990-იან წლებამდე 10-ჯერ გაიზარდა. მომდევნო 20 წლის განმავლობაში ტრანსნაციონალური კომპანიების აქტივობამ სულ უფრო გლობალური ხასიათი მიიღო; 1950 წელს მსოფლიოს 315 უმსხვილესი კომპანიიდან საწარმოებს ოცზე მეტ ქვეყანაში მხოლოდ სამი კომპანია ფლობდა, დღეს კი ასეთი ორმოცდაათი კომპანია არსებობს. ეს მაინც უმცირესობაა; ტრანსნაციონალური კომპანიების უმრავლესობას 2-დან 5 ქვეყანაში ჰყავს შვილობილი კომპანიები.

მსოფლიოს ყველაზე გავლენიანი 200 ტრანსნაციონალური კორპორაციიდან ოთხმოცი შეერთებულ შტატებშია დაფუძნებული და მთელი გაყიდვების ნახევარზე მეტს ახორციელებს. ამერიკული კომპანიების წილი 1960 წლის შემდეგ საგრძნობლად დაეცა, სამაგიეროდ, ამ პერიოდში ძლიერ გაიზარდა იაპონური კომპანიების რიცხვი. 1960 წელს 200 ყველაზე გავლენიან კომპანიას შორის სულ ხუთი იაპონური კორპორაცია იყო, 1991 წელს კი მათმა რაოდენობამ 28-ს მიაღწია. (სრული საერთაშორისო სურათი იხ. ნახ. 11.3)

გავრცელებული თვალსაზრისის საპირისპიროდ, ტრანსნაციონალურ კომპანიათა ინვესტიციების უმრავლესობა ინდუსტრიულ სამყაროში ხორციელდება; უშუალო უცხოურ ინვესტიციათა სამი მეოთხედი კი ინდუსტრიულ ქვეყნებს შორის. ამის მიუხედავად, ტრანსნაციონალური კორპორაციები ექსტენსიურ კავშირში არიან მესამე სამყაროს ქვეყნებთან, რომელთა შორის ბრაზილია, მექსიკა და ინდოეთი უცხოური ინვესტირების ყველაზე მაღალი დონით გამოირჩევა. 1970 წლის შემდეგ ახალ ინდუსტრიულ აზიურ ქვეყნებში, სინგაპურში, სამხრეთ კორეასა და მაღაიზიაში, კორპორაციული ინვესტირების ყველაზე სწრაფი ზრდა აღინიშნა.

ნახ. 11.2 ზოფიერთი უმსხვილესი მულტინაციონალური კომპანიის სრული გაყიდვები შერჩეული ქვეყნების ეროვნული პროდუქტის ზრდასთან შედარებით, 1992

წყარო: Commission on Global Governance, Our Global Neighbourhood (Oxford University Press 1995).

სრული გაყიდვები, 1992

\
General Motors
Exxon
Ford
Royal Dutch Shell
IBM
Matsushita

GNP, 1992

საუდის არაბეთი
ინდონეზია
ნორვეგია
პაკისტანი
ნიგერია
ეგვიპტე

\$US მილიარდებში

ნახ. 11.3 ყველაზე მნიშვნელოვან მულტინაციონალურ კომპანიათა ქონება მათი წარმომავლობის ქვეყნებში, 1992

წყარო: UNCTAD, The Economist- ზე დაყრდნობით, 24 ივნისი, 1995

\$US მილიარდებში

შეერთებული შტატები

იაპონია
გერმანია
საფრანგეთი
ბრიტანეთი
ბრიტანეთი-ჰოლანდია
იტალია
შვეიცარია
შვედეთი
ჰოლანდია
კანადა
სხვა ქვეყნები
ბელგია

უცხოური ქონება

საშინაო ქონება

ტრანსნაციონალური კორპორაციების მასშტაბურობა

უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში, ტრანსნაციონალური კორპორაციების ამგვარი მასშტაბურობა შეუძლებელი იქნებოდა ტრანსპორტისა და კომუნიკაციების განვითარების გარეშე. თვითმფრინავის საშუალებით ადამიანები უაღრესი სისწრაფით გადაადგილდებიან, ნახევარი საუკუნის წინ კი ეს შეუძლებელი იყო. ოკეანის გავლით უზარმაზარი ხომალდების (superfreighters) დახმარებით კონტეინერების ერთი სატრანსპორტო საშუალებიდან პირდაპირ მეორე სახის ტრანსპორტზე გადატანამ ძლიერ გაამარტივა მასიური მასალების გადაზიდვა.

ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიები იძლევა სამყაროს ერთი ნაწილის მეორესთან მეტნაკლებად სწრაფი კომუნიკაციის საშუალებას. სატელიტებს 1965 წლის შემდეგ იყენებენ კომერციული ტელეკომუნიკაციის მიზნით, იმდროინდელ პირველ სატელიტს ერთდროულად 240 სატელეფონო საუბრის გადაცემა შეეძლო. დღევანდელ სატელიტს ერთდროულად 12 000 საუბრის გადაცემა შეუძლია! უმსხვილეს ტრანსნაციონალურ კომპანიებს ამჟამად საკუთარ

სატელიტზე დაფუძნებული საკომუნიკაციო სისტემები გააჩნიათ. მაგალითად, ამგვარ მასიურ ქსელს ფლობს მიცუბიშის კორპორაცია, რომლის საშუალებით ტოკიოს შტაბ-ბინაში და შტაბ-ბინიდან ყოველ დღე ხუთი მილიონი სიტყვა გადაიცემა.

ტრანსნაციონალური კორპორაციის ტიპები

ტრანსნაციონალურმა კორპორაციებმა გასული საუკუნის განმავლობაში მსოფლიო ეკონომიკაში ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრეს. მათ ძალზე დიდი წვლილი მიუძღვით შრომის საერთაშორისო განაწილებაში – მსოფლიო მასშტაბით სამუშაო ადგილების შექმნაში. ცალკეული ქვეყნის, ისევე როგორც მსოფლიო ეკონომიკა, სულ უფრო *კონცენტრირებულ* ხასიათს იძენს, რადგან მას შეზღუდული რაოდენობის ძალზე დიდი კომპანიები მართავს. შეერთებული შტატებისა და სხვა რამდენიმე წამყვანი ინდუსტრიული ქვეყნის ყველაზე გავლენიან ფირმებს მნიშვნელოვანი საერთაშორისო მიღწევები გააჩნიათ. მსოფლიო წარმოების (მაგალითად, აგრობიზნესის) ბევრი სექტორი *ოლიგოპოლიას* წარმოადგენს – წარმოებას სამი ან ოთხი კორპორაცია აკონტროლებს და ბაზარსაც განაგებს. გასული ორი-სამი ათწლეულის წარმოებაში საერთაშორისო ოლიგოპოლია მანქანების წარმოებასთან, მიკროპროცესორებთან, ელექტრონულ ინდუსტრიასა და მსოფლიო ბაზრის სხვა საქონელთან მიმართებაში განვითარდა.

ჰ.პ. პერლმატერი სამი ტიპის ტრანსნაციონალურ კორპორაციას გამოყოფს (იხ. ნახ. 11.4). პირველი ისეთი **ეთნოცენტრული ტრანსნაციონალური კომპანიებისგან** შედგება, რომელთა პოლიტიკას მათი წარმომავლობის ქვეყნის შტაბ-ბინა შეიმუშავებს და, შეძლებისდაგვარად, პრაქტიკულად ახორციელებს კიდევ. მშობელი კომპანიის მფლობელობაში მყოფი, მთელ მსოფლიოში გაფანტული კომპანიები და საწარმოები ამ კომპანიის კულტურას ავრცელებენ – მთელ სამყაროში მის მიერ განხორციელებული პრაქტიკის სტანდარტიზება მიმდინარეობს. მეორე კატეგორია **პოლიცენტრულ ტრანსნაციონალურ კომპანიებს** აერთიანებს, სადაც უცხოურ შვილობილ კომპანიებს ყოველი ქვეყნის ადგილობრივი ფირმა განაგებს. კომპანიის წარმომავლობის ქვეყანაში ან ქვეყნებში არსებული შტაბ-ბინები მრავლისმომცველ პრინციპებს შეიმუშავებენ, რათა ადგილობრივმა კომპანიებმა საკუთარი საქმეები მათი დახმარებით წარმართონ. და ბოლოს, არსებობს მენეჯმენტის საერთაშორისო სტრუქტურით გამორჩეული **გეოცენტრული ტრანსნაციონალური კომპანიები**. მენეჯერული სისტემები გლობალურად არის ინტეგრირებული, მაღალი თანამდებობის მენეჯერები ძალზე მობილურები არიან და, საჭიროების მიხედვით, ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში გადაადგილდებიან (Perlmutter 1972).

პერლმატერის აზრით, ტრანსნაციონალურ კომპანიებს შორის ყველაზე ეთნოცენტრული იაპონური კომპანიებია. მათ მიერ მსოფლიო მასშტაბით განხორციელებული ოპერაციები მშობელი კორპორაციის მკაცრ კონტროლს ექვემდებარება, რაშიც ზოგჯერ იაპონიის მთავრობაც აქტიურად ერევა. იაპონიის საერთაშორისო ვაჭრობისა და ინდუსტრიის სამინისტრო (MITI), დასავლეთის ხელისუფლებებთან შედარებით, გაცილებით მეტად აკონტროლებს იაპონური წარმოშობის უცხოურ საწარმოებს. MITI-მ გასული ორი ათწლეულის განმავლობაში უცხოეთში მომრავლებული იაპონური ფირმების კოორდინაციის განვითარების მრავალი გეგმა შეიმუშავა. იაპონურ ტრანსნაციონალურ კომპანიათა ერთ-ერთი გამორჩეული ტიპი გიგანტურ სავაჭრო კომპანიებს ანუ *sogo shosha*-ს აერთიანებს. ეს უზარმაზარი კონგლომერატებია, რომელთა

ძირითად ამოცანას ვაჭრობის დაფინანსება და მხარდაჭერა წარმოადგენს. ისინი სხვა კომპანიებს ფინანსური, საორგანიზაციო და საინფორმაციო მომსახურებით უზრუნველყოფენ. იაპონიის ექსპორტისა და იმპორტის დაახლოებით ნახევარი ათი უმსხვილესი *sogo shosha*-ს საშუალებით ხორციელდება. ზოგიერთ კომპანიას, მაგალითად, მიცუბიშის, საკუთარი მნიშვნელოვანი საწარმოო ინტერესები გააჩნია.

ახალი ტენდენციები: შემცირება და დეცენტრალიზაცია

წარმატების მიუხედავად, გლობალურ დონეზე მოქმედ კომპანიებში ორგანიზაციული ცვლილება მიმდინარეობს. 1990-იანი წლების ბოლოს არსებულ მსხვილ კორპორაციასა და გასული საუკუნის დასაწყისში არსებულ ანალოგიურ კორპორაციას შორის დიდი განსხვავებაა. რობერტ რეიჩი აშშ-ს კორპორაციებზე მოგვითხრობს:

ამერიკის ყველაზე მნიშვნელოვან კორპორაციაში აღარ ხდება დიდი რაოდენობის პროდუქციის წარმოებისა და მომსახურების დაგეგმვა და დანერგვა; ის აღარ ახდენს მრავალრიცხოვანი ქარხნების, მანქანების, ლაბორატორიების, გამოგონებებისა და სხვა სახის მატერიალური ქონების ინვესტირებას; მას აღარ სჭირდება უამრავი მწარმოებელი მუშაკისა და საშუალო დონის მენეჯერთა დაქირავება... ფაქტობრივად, ყველაზე მნიშვნელოვანი კორპორაცია ამერიკულიც აღარ არის. ის სულ უფრო ემსგავსება ფასადს, რომლის მიღმა დეცენტრალიზებული ჯგუფები და ქვეჯგუფები მთელ მსოფლიოში მიმოფანტულ ასეთივე უსისტემო შრომით ერთეულებთან აფორმებენ კონტრაქტებს. (Reich 1992)

გლობალური კომპანია, რომელმაც ხანმოკლე პერიოდში რადიკალურად დეცენტრალიზებული სახე მიიღო, მსოფლიოში ერთ-ერთი უმსხვილესი საინჟინრო ფირმა Asea Brown Boveri-ა. მისი წლიური შემოსავალი 30 მილიარდ ამერიკულ დოლარს აღემატება. ის 1200 სხვადასხვა, ერთმანეთთან არც თუ მჭიდროდ დაკავშირებულ, ორგანიზაციად დაიშალა. მისი თავმჯდომარე პერსი ბარვენიკი აცხადებს: “ჩვენ მუდმივად ვიზრდებით, მაგრამ, იმავდროულად, მუდმივ შემცირებასაც განვიცდით.” კომპანიამ ამ პროცესში მრავალი თანამშრომელი დაითხოვა. ციურიხში კომპანიის შტაბ-ბინის პერსონალი, რომელიც 4 000 ადამიანისგან შედგებოდა, 200-ზე დავიდა (Naisbitt 1995).

ერთ-ერთმა დამკვირვებელმა შემდეგი სახის კომენტარი გააკეთა: “მომავალ წელს ყველა დიდ კომპანიას გაუჭირდება მცირე, უფრო სწრაფად განვითარებად და ინოვაციურ კომპანიებთან კონკურენცია და მათ მიერ განხორციელებული საქმიანობა, ზოგადად, ნაკლებად დამაკმაყოფილებელი იქნება. მოსაზრება, თითქოს დიდ გლობალურ ეკონომიკაში მსოფლიო ბიზნესს მულტინაციონალური კომპანიები განაგებენ, არ გამართლდა. რაც უფრო გაიზრდება და ხელმისაწვდომი გახდება მსოფლიო ეკონომიკა, მით უფრო დიდი იქნება მცირე და საშუალო კომპანიების გავლენა (იქვე, გვ. 47).

ორგანიზაციები როგორც ქსელები

სტენლი დევისი აცხადებს, რომ საქმიანი ფირმები და სხვა ორგანიზაციები ნაკლებად იერარქიული ხასიათის ქსელებად ყალიბდება, სადაც გადაწყვეტილების მიღებაში დაბალი თანამდებობის თანამშრომლებიც მონაწილეობენ. მოვლენების ამგვარი განვითარება გლობალიზაციამ და ამ პროცესით განპირობებულმა ახალმა ინტენსიურმა მახასიათებლებმა და ცვლილებებმა გამოიწვია. ვებერისეული ბიუროკრატია აღარ ერგება სწრაფ და

მრავლისმომცველ ცვლილებას და შეუძლებელი ხდება ბიუროკრატიისთვის მისაღები დადგენილი წესებით მოქმედება. როგორც დევისი აცხადებს:

ორგანიზაციები შეიძლება შემცირდეს, ალიანსის საფუძველზე გაიზარდოს, ან უცვლელი დარჩეს, მაგრამ ყველა შემთხვევაში, მათ მოუწევთ შიდა სივრცის რეორგანიზება. როდესაც ერთ მთლიანს ანაწევრებ, წარმოქმნილ ნაწილებს მათ შორის არსებული სივრცე აერთიანებს. ახალი ეკონომიკისთვის და მისი ახალი ორგანიზაციებისთვის გადამწყვეტი ფაქტორი სწორედ ეს უხილავი სივრცეა. მაგალითად, სტრუქტურის ინდუსტრიულ იმიჯს შენობის არქიტექტურა განაპირობებს. ახალ ეკონომიკაში სტრუქტურის იმიჯს მასალა კი არ განსაზღვრავს, არამედ ენერგიასა და ინფორმაციაზე აგებულ ატომთა არქიტექტურა. (Davis 1988)

სივრცეში აქტივობათა რეორგანიზებას დროის მაქსიმალური გამოყენება სჭირდება. გლობალურ ბაზარზე ფირმები მომხმარებელთა ზეწოლას განიცდიან, რადგან ისინი მათ რაც შეიძლება სწრაფად უნდა მოემსახურონ. მომხმარებელი კი, სავარაუდოდ, სამყაროს მეორე ნაწილში იმყოფება. ტოიოტას ერთ-ერთი თანამშრომლის, ტაიჩი ონოს, მიერ დანერგილი წარმოების სისტემა, რომელსაც მან “დროული” უწოდა, იაპონიის გარდა, სხვა ქვეყნების ბიზნეს ორგანიზაციებმაც აიტაცეს. ამ წამოწყებას დროული იმიტომ ეწოდა, რომ ნაწილები ქარხანას ზუსტად საჭიროების დროს, მოხმარების მომენტში მიეწოდებოდა. ამიტომ აღარ იყო საჭირო მათი საწარმოში ხანგრძლივად შენახვა. “დროული” წარმოება წარმოების პროცესის ყველა ელემენტის – მათ შორის მაღალი მენეჯმენტის - ინტეგრირებას მოითხოვს, რაც კომპანიას ზედმეტი ოპერაციებისა და დროის დანაკარგისგან იცავს (J. Blackburn 1990).

ამ პრაქტიკის ათვისებას, ბოლო დროს, გარკვეულწილად, ევროპული და ამერიკული კორპორაციებიც შეეცადნენ. მაიკლ ჰამერი და ჯეიმს ჩემპი (1993) – IBM-ის შეიღობილ, IBM-ის საკრედიტო კორპორაციაზე გვესაუბრებიან. ბოლო დრომდე კლიენტს კრედიტის მოთხოვნის შემდეგ რამდენიმე საფეხურის გავლა უხდებოდა და თითოეული საფეხური ცალკეული სპეციალისტის მომსახურებას გულისხმობდა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კომპანია, ვებერისეული გაგებით, ბიუროკრატიული იყო. კრედიტის მოთხოვნით აპლიკაციის დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილების მიღება ერთიდან ორ კვირამდე პერიოდს მოითხოვდა. ზოგიერთი ადამიანი, ამის გამო, კრედიტის აღების მიზნით სხვა დაწესებულებას აკითხავდა.

იმის დასადგენად, შეიძლებოდა თუ არა ამ პროცესის გამარტივება და დაჩქარება, მენეჯმენტის მრჩეველთა ჯგუფმა თავად შეიტანა განაცხადი დაფინანსების მოთხოვნით და ამ პროცესისთვის საგადასახდელ ყველა საფეხური გაიარა; ისინი ყოველ ოფისში, საწერ მაგიდაზე, საქაღალდეში შენახვის ნაცვლად, მათი მოთხოვნის დაუყოვნებლივ განხილვას ითხოვდნენ. მრჩეველებმა დაადგინეს, რომ სამუშაოს შესრულებას, რეალურად, სულ ოთხმოცდაათი წუთი დასჭირდა. საბუთების ერთი დეპარტამენტიდან მეორე დეპარტამენტში გადაცემის პროცესი კი შვიდ დღეს გაგრძელდა.

ეფექტურობის მიღწევა, ინდივიდუალური ნაბიჯების ნაცვლად, მთელი პროცესის შეცვლას მოითხოვდა. სპეციალისტები თითოეულ ოფისში ისეთი მუშაკებით ჩაანაცვლეს, რომლებსაც თავიდან ბოლომდე მთელი სამუშაოს შესრულება შეეძლოთ. შედეგმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. შვიდი დღის სამუშაო პროცესს ოთხი საათი დასჭირდა – ძველი სტილის გაწეილი სამუშაოსგან განსხვავებით, ამ საქმიანობას ნაკლები თანამშრომელი ასრულებდა.

ტექნოლოგიათა და თანამედროვე ორგანიზაციების წყობის შეცვლა

თანამედროვე ქვეყნებში არსებული ორგანიზაციები სივრცისა და დროის წყობის შეცვლას მოითხოვს. დღევანდელი საინფორმაციო ტექნოლოგიები და ელექტრონული კომუნიკაციები დროისა და სივრცის ისეთი კონტროლის საშუალებას იძლევა, რაც შეუძლებელი იყო თუნდაც უახლოეს წარსულში. კომპიუტერში დაგროვილი კომპლექსური ინფორმაციის მთელ მსოფლიოში წამიერმა გავრცელებამ, შესაძლოა, ჩვენი ცხოვრების ბევრ ასპექტზე იმოქმედოს. ამ ტექნოლოგიების შედეგად განვითარებულმა გლობალურმა პროცესებმა მრავალი ორგანიზაციის სტრუქტურული ცვლილება გამოიწვია. ეს განსაკუთრებით ისეთ ბიზნეს კორპორაციებს შეეხო, რომლებმაც ერთმანეთს გლობალურ ბაზარზე უნდა გაუწიონ კონკურენცია.

ორგანიზაციები სადღაც უნდა განთავსდეს. ფუკოს ასე მიაჩნდა და ეს მართლაც ღირებული თვალსაზრისია. ამ ჭეშმარიტებას ნებისმიერ დიდ ქალაქში საქმიანი დაწესებულებებისთვის განკუთვნილი ტერიტორია და ცათამბჯენები ადასტურებს. შენობებს, რომლებშიც მსხვილი კორპორაციების აღმასრულებლები და სამუშაო პერსონალი, ბანკები და ოფისებია განთავსებული, მცირე ტერიტორია უჭირავთ.

ამავე დროს, დღევანდელი დიდი ორგანიზაციები, შესაძლოა, “ფიზიკურად არსად” არ იყოს განთავსებული. ისინი ან სხვადასხვა ადგილას გაფანტული ინდივიდებისა და ჯგუფებისგან შედგება, ან ერთსა და იმავე ფიზიკურ სივრცეში, საოფისე შენობაში კონცენტრირებული ადამიანებისგან. ამის მიზეზი, ნაწილობრივ, მთელ მსოფლიოში კომუნიკაციის გამარტივებაა; ეს საინფორმაციო კავშირი მომავალში კიდევ უფრო ადვილი გახდება. ამას ისიც განაპირობებს, რომ ჩვენს სოციალურ არსებობას ინფორმაციის მნიშვნელობის ზრდა უფრო განსაზღვრავს, ვიდრე ფიზიკური პროდუქცია.

ფიზიკური ადგილი და საქონელი ერთსა და იმავე სივრცეს ვერ დაიკავენ, ფიზიკური ადგილისა და ინფორმაციის, ტელეკომუნიკაციის შემთხვევაში კი ეს შესაძლებელია. წარსული გამოცდილებისგან განსხვავებით, ორგანიზაციის ერთ გარკვეულ ადგილას განთავსება აღარ არის სავალდებულო. სად არის სააქციო ბირჟა? თქვენი აზრით, ის ლონდონში მდებარეობს, ბირჟის მაკლერები შენობაში აქეთ-იქით დარბიან და ერთმანეთს ქაღალდის ფურცლებს უცვლიან? სააქციო ბირჟა აღარ არის ფიზიკური ადგილი, სადაც ძველად აქციებისა და წილების შეძენა იყო შესაძლებელი. შეიძლება ითქვას, რომ ის ყველგან არის და არსად არ არის. სააქციო ბირჟა დიდი რაოდენობით დილერებს აერთიანებს, რომელთა უმრავლესობა სხვადასხვა ოფისსა და გარემოში კომპიუტერებთან მუშაობს. მათ მთელ მსოფლიოში, ნიუ იორკში, პარიზში, ტოკიოსა და ფრანკფურტში, მუდმივი კონტაქტი აქვთ თავის კოლეგებთან. მსხვილ კორპორაციებს თანდათან “საწარმოთა ქსელი” - მცირე ფირმების დამაკავშირებელი ცენტრალური ორგანიზაცია - ენაცვლება. მაგალითად, ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული კორპორაცია IBM, 1980-1990-იანი წლების დასაწყისში სტრატეგიული დაგეგმარების გაზიარებისა და წარმოებასთან დაკავშირებული პრობლემების უკეთ დაძლევის მიზნით, ამერიკული წარმოშობის რამდენიმე კომპანიასა და ოთხმოცზე მეტ უცხოური წარმოშობის ფირმასთან გაერთიანდა.

ზოგიერთი კორპორაცია კვლავ ძლიერ ბიუროკრატიული რჩება და არ სცდება ერთი ქვეყნის ფარგლებს. მაგრამ კორპორაციათა უმრავლესობას ფიზიკური განთავსების ადგილი არ გააჩნია. ძველად, ტრანსნაციონალური კორპორაცია

ძირითადად შტაბ-ბინიდან იმართებოდა. მის უცხოურ წარმოებასა და შეიღობილ კომპანიებზე კონტროლიც იქიდან ხორციელდებოდა. ამჟამად, დროისა და სივრცის ტრანსფორმაციის წყალობით, რომლის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ, ტელეკომუნიკაციისა და კომპიუტერის საშუალებით, სხვა ჯგუფებთან მუშაობა მსოფლიოს ნებისმიერ რეგიონში მყოფ ჯგუფებს შეუძლია. ქვეყნები კვლავ ცდილობენ ინფორმაციის გადინების, რესურსებისა და ფულის გაკონტროლებას. მაგრამ თანამედროვე საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები ამ პროცესს სულ უფრო ართულებს და ზოგჯერ სრულიად შეუძლებელს ხდის. ინფორმაცია და ფინანსები მთელ მსოფლიოში ტელეკომუნიკაციის საშუალებით სინათლის სიჩქარით ვრცელდება.

დასკვნა

გაამართლებენ თუ არა მომავალში, ვებერის პესიმისტური ხედვისგან განსხვავებული ქსელები, რომლებიც გადაწყვეტილების მიღებისას დაბალი თანამდებობის პერსონალის მონაწილეობას ითვალისწინებენ? ამ თვალსაზრისს ბევრი ადამიანი იზიარებს, მაგრამ მას სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ. ბიუროკრატიული სისტემები, ვებერისეული ხედვისგან განსხვავებით, შინაგანად უფრო ცვალებადია და სულ უფრო იღებს სხვა, ნაკლებად იერარქიული ფორმის ორგანიზაციათა გამოწვევას. ეს სისტემები, დინოზავრების მსგავსად, ბოლომდე ალბათ არასოდეს აღმოიფხვრება. უახლოეს მომავალში ორგანიზაციებში ცივი და იერარქიული სტრუქტურის დამკვიდრების, მეორე მხრივ კი, საპირისპირო ხასიათის სისტემის განვითარების, ტენდენციებს შორის მუდმივი ჭიდილი იქნება.

შეჯამება

1. ორგანიზაციებს დღეს ჩვენს ცხოვრებაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს. ორგანიზაცია ადამიანთა დიდი კავშირია, რომელიც სპეციფიკური მიზნების მიღწევას ემსახურება. ორგანიზაციის მაგალითებია: ბიზნეს კორპორაციები, სახელმწიფო სააგენტოები, სკოლები, უნივერსიტეტები, საავადმყოფოები და ციხეები.
2. ყველა თანამედროვე ორგანიზაცია, გარკვეული ხარისხით, ბიუროკრატიულია. ბიუროკრატია გამოკვეთილ სახელისუფლებო იერარქიას გულისხმობს; თანამდებობის პირთა (რომლებიც სრული დატვირთვით მუშაობენ და ხელფასს იღებენ) ქმედება დაწერილი კანონებით იმართება. ორგანიზაციის შიგნით თანამდებობის პირთა წინაშე დასახულ ამოცანებს არაფერი აქვთ საერთო მათ ცხოვრებასთან ორგანიზაციის კედლებს გარეთ. ორგანიზაციის წევრები არ ფლობენ იმ მატერიალურ რესურსებს, რომლებთანაც მათ მუშაობა უხდებათ. მაქს ვებერის განცხადებით, თანამედროვე ბიუროკრატია დიდი რაოდენობის ადამიანთა ორგანიზების მაღალეფექტური საშუალებაა, სადაც გადაწყვეტილებები საერთო კრიტერიუმების საფუძველზე მიიღება.
3. არაფორმალური ქსელები ორგანიზაციის შიგნით და ორგანიზაციებს შორის ყველა დონეზე ვითარდება. ამ არაფორმალური კავშირების შესწავლა ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც ვებერის მიერ განხილული ფორმალური მახასიათებლების.
4. ვებერისა და მიხელსის შრომები ბიუროკრატია და დემოკრატია შორის არსებულ დაძაბულობასაც ასახავს. გადაწყვეტილების მიღების გრძელვადიანი ცენტრალიზებული პროცესი, ერთი მხრივ, თანამედროვე

- საზოგადოებების განვითარებასთან ასოცირდება. მეორე მხრივ, გასული ორი საუკუნის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი დემოკრატიის განვითარების მზარდი მცდელობაა. ტენდენციათა კონფლიქტი გრძელდება, მაგრამ არც ერთი არ დომინირებს.
5. ორგანიზაციათა ფიზიკური გარემო ძლიერ გავლენას ახდენს მათ სოციალურ თვისებებზე. თანამედროვე ორგანიზაციებში, ხელისუფლებისადმი მორჩილების მისაღწევად, ზედამხედველობას მიმართავენ. ზედამხედველობა ადამიანთა აქტიულობაზე დაკვირვებას, მათ შესახებ საქმეების წარმოებასა და ჩანაწერების შეგროვებას გულისხმობს.
 6. იაპონური კორპორაციები, ორგანიზაციის სტრუქტურის მიხედვით, დასავლურ კომპანიათა უმრავლესობისგან საგრძნობლად განსხვავდება. აღმასრულებელი მენეჯერები კონსულტაციას დაბალი თანამდებობის პერსონალთან გადიან; ანაზღაურება და პასუხისმგებლობის დაკისრება ასაკს უკავშირდება; შესრულებული საქმიანობის მიხედვით, არა ინდივიდები, არამედ ჯგუფები უფრო ფასდება. იაპონიის ეკონომიკამ რომ დასავლური ქვეყნების უმრავლესობასთან შედარებით უპირატესობას მიაღწია, სწორედ ამ ფაქტით აიხსნება. უკანასკნელ წლებში ზოგიერთმა დასავლურმა ფირმამ იაპონური მენეჯერული სისტემის ასპექტები აითვისა.
 7. თანამედროვე კაპიტალისტურ ეკონომიკაში მსხვილი ბიზნეს კორპორაციები დომინირებს. როდესაც ერთ კორპორაციას ინდუსტრიაში წამყვანი პოზიცია უჭირავს, ამას მონოპოლია ეწოდება. უფრო ხშირია ოლიგოპოლია, როდესაც ინდუსტრიაში მსხვილ კორპორაციათა მცირე ჯგუფი დომინირებს. ეკონომიკის გლობალიზაციასთან ერთად, მსხვილ კორპორაციათა უმრავლესობა ტრანსნაციონალურ ან მულტინაციონალურ კომპანიებად იქცა. ისინი სხვადასხვა, ორ ან უფრო მეტ, უცხო ქვეყანაში მოღვაწეობენ.
 8. მსხვილ ბიზნეს კორპორაციებში უკანასკნელ წლებში რესტრუქტურისაციის პროცესი დაიწყო. შემცირების – შიდა რეორგანიზაციის გამო პესონალის დათხოვნის – შედეგად ისინი ნაკლებად მასშტაბური და ნაკლებად ბიუროკრატიული ხდება. ბევრი მათგანი, ვებერისეული ბიუროკრატიული იერარქიისგან განსხვავებულ, ჯგუფთა თავისუფალ ქსელებად იქცა.
 9. თითქმის ეჭვგარეშეა, რომ ბიუროკრატიული ორგანიზაციები არ გაქრება, არამედ იარსებებს სხვა ტიპის ორგანიზაციებსა და ჯგუფებთან ერთად.
 10. ყველა თანამედროვე ორგანიზაცია ცოდნის სპეზიალიზაციასა და ინფორმაციის გავრცელებაზეა დამოკიდებული. პროფესიონალიზმისა და მზარდი ტექნოლოგიური განვითარების წყალობით, შესაძლოა, ორგანიზაციები უფრო მოქნილი გახდეს. თუმცა ამ ცვლილებათა გავლენა, ხშირ შემთხვევაში, გაზვიადებულია.

დამატებითი ლიტერატურა

John Allen et al., *Political and Economic Forms of Modernity* (Cambridge: Polity Press and Open University, 1992). შეიცავს რამდენიმე სასარგებლო სტატიას დღევანდელი პოლიტიკური და ეკონომიკური ორგანიზაციების ცვალებადი ბუნების შესახებ.

Richard B rown, *Understanding Industrial Organizations* (London: Routledge, 1992). გამოკითხვა ინდუსტრიულ ორგანიზაციათა გაგებასთან დაკავშირებულ სხვადასხვა თეორიულ მიდგომათა შესახებ.

Jeff Hearn et al.(eds), *The Sexuality of Organisation* (London: Sage 1989). აცხადებს, რომ ორგანიზაციათა ორთოდოქსული სოციოლოგია ახდენს გენდერსა და სექსუალურობასთან დაკავშირებული საკითხების იგნორირებას.

Christel Lane, *Management and Labour in Europe* (London: Elgar, 1989). დისკუსია საფრანგეთში, გერმანიასა და გაერთიანებულ სამეფოში არსებულ ბიზნეს ორგანიზაციათა შესახებ.

David Lyon, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge: Polity Press, 1994). საინფორმაციო ტექნოლოგიის როლის, როგორც სოციალური კონტროლის საშუალების, დამაინტრიგებელი ანალიზი.

John McDermott, *Corporate Society* (Boulder, Colo: Westview, 1991). დისკუსია თანამედროვე საზოგადოებაში კორპორაციის როლის შესახებ.

Michel Reed, *The Sociology of Organizations: Themes, Perspectives and Prospects* (London: Harvester Wheatsheaf, 1992). სასარგებლო ზოგადი ტექსტი თანამედროვე ორგანიზაციათა სოციოლოგიის შესახებ.

მნიშვნელობანი ტერმინები

- თანამდებობის პირები
- იდეალური ტიპი
- ზედამხედველობა
- ინკარცერაცია
- მეთვალყურე საზოგადოება
- ოლიგარქია
- გლობალური კორპორაციები
- ტრანსნაციონალური კომპანიები
- შრომის საერთაშორისო განაწილება
- ეთნოცენტრული ტრანსნაციონალური კომპანიები
- პოლიცენტრული ტრანსნაციონალური კომპანიები
- გეოცენტრული ტრანსნაციონალური კომპანიები

თავი 12

სამუშაო და ეკონომიკური ცხოვრება

ძირითადი ცნებები

ანაზღაურებადი და არაანაზღაურებადი სამუშაო

შრომის განაწილება და ეკონომიკური დამოკიდებულება

- ტეილორიზმი და ფორდიზმი
- ტეილორიზმისა და ფორდიზმის შეზღუდვები
- დაბალი ნდობის სისტემები და მაღალი ნდობის სისტემები
- ავტომატიზაცია
- ჯგუფური წარმოება
- მოქნილი წარმოება

ტენდენციები დასაქმების სისტემაში

კავშირები და ინდუსტრიული კონფლიქტი

- კავშირების განვითარება
- რატომ არსებობს კავშირები?
- უახლესი განვითარებები
- გაფიცვები

ქალები და სამუშაო

- ქალები და სამუშაო ადგილი: ისტორიული თვალთახედვა
- არათანაბარი სამუშაო პირობები
- საოჯახო საქმე

უმუშევრობა

- უმუშევრობის ანალიზი
- რატომ გაიზარდა უმუშევრობის მაჩვენებელი?
- უმუშევრობა ევროპასა და შეერთებულ შტატებში

დასაქმების მომავალი

- კვალიფიცირებული მუშაკი
- სამუშაოს მნიშვნელობის კლება?

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- სამუშაო
- ეკონომიკა
- შრომის განაწილება
- უმუშევრობა

უმრავლესობა ჩვენგანის ცხოვრებაში, სამუშაოს გაცილებით დიდი ადგილი უჭირავს, ვიდრე ნებისმიერ სხვა ერთჯერად აქტივობას. ხშირად, სამუშაო ჩვენს მიერ ერთფეროვან მძიმე საქმიანობასთან – ისეთ ამოცანათა ერთობლიობასთან – ასოცირდება, რომელთა მინიმუმამდე დაყვანას ან, შესაძლებლობის შემთხვევაში, თავის არიდებასაც კი ვცდილობთ. შესაძლოა, ამგვარი აზრი თავში მაშინაც კი მოგივიდეთ, როდესაც ამ თავის კითხვას შეუდექით. აქვს თუ არა ადამიანთა უმრავლესობას სამუშაოს მიმართ ამგვარი დამოკიდებულება, და თუკი ასეა, რა არის ამის მიზეზი? ამის გარკვევას მომდევნო გვერდებზე შევეცდებით.

სამუშაო მხოლოდ იძულებითი ერთფეროვანი საქმიანობა არ არის. ასე რომ იყოს, სამუშაოდან დათხოვნილი ადამიანები დაბნეულ და დეზორიენტირებულ მდგომარეობაში არ აღმოჩნდებოდნენ. როგორი იქნებოდა თქვენი განწყობა, მუშაობის დაწყების არანაირი შანსი რომ არ გქონდეთ? თანამედროვე საზოგადოებაში სამუშაოს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მაღალი თვითშეფასების მიღწევის თვალსაზრისით. მაშინაც კი, როდესაც ადამიანს არც თუ სასიამოვნო სამუშაო პირობები და ერთფეროვანი საქმიანობა აქვს, სამუშაო მისი ფსიქოლოგიური განვითარების განმსაზღვრელ ელემენტს წარმოადგენს და მის ყოველდღიურ აქტივობებს გარკვეული მიმართულებით წარმართავს. სამუშაოს რამდენიმე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი აქვს:

- *ფული*. ხელფასი ის ძირითადი რესურსია, რომელზეც მრავალი ადამიანია დამოკიდებული, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების მიზნით. ამგვარი შემოსავლის გარეშე, ადამიანს ყოველდღიურ საარსებო საშუალებაზე უხდება ფიქრი, რაც შფოთვის გამძაფრებას იწვევს.
- *აქტივობის ღონე*. სამუშაო, ხშირ შემთხვევაში, აღრმავებს ცოდნას და ავითარებს უნარ-ჩვევებს. რუტინული სამუშაოც კი იმ სტრუქტურულ გარემოს გვთავაზობს, რომელშიც ადამიანს ენერგიის დახარჯვა შეუძლია. სამუშაოს არქონის შემთხვევაში, უნარ-ჩვევების განვითარების შესაძლებლობა ნაკლებია.
- *მრავალფეროვნება*. სამუშაო ოჯახური გარემოცვისგან განსხვავებულ კონტექსტში მიმდინარეობს. შედარებით ერთფეროვანი სამუშაოს პირობებშიც კი ინდივიდები საოჯახო საქმისგან განსხვავებულ საქმიანობას ეწევიან.
- *დროითი სტრუქტურა*. რეგულარულად დასაქმებული ადამიანებისთვის დღე, ჩვეულებრივ, სამუშაო რიტმის მიხედვით არის ორგანიზებული. ეს შეიძლება დამთრგუნველიც იყოს, მაგრამ ყოველდღიური აქტივობა გარკვეული მიმართულებით წარიმართება. დაუსაქმებელი ადამიანებისთვის ძირითადი პრობლემა მოწყვნილობაა და მათ დროსთან დაკავშირებული აპათია უვითარდებათ. ერთმა უმუშევარმა აღნიშნა: “დრო

ჩემთვის ამჟამად უწინდებურად მნიშვნელოვანი აღარ არის... რადგან ძალიან ბევრი დრო მაქვს” (Fryer and McKenna 1987).

- *სოციალური კონტაქტები*. სამუშაო გარემოში ადამიანები ხშირად იძენენ მეგობრებს და სხვადასხვა აქტივობაში სხვებთან ერთად მონაწილეობენ. როდესაც ადამიანი წყდება სამუშაო გარემოს, შესაძლო მეგობრებისა და ნაცნობების წრე, სავარაუდოდ, ვიწროვდება.
- *პიროვნული იდენტობა*. სამუშაო, ჩვეულებრივ, იმით არის ღირებული, რომ ის ადამიანს სტაბილური სოციალური იდენტობის შეგრძნებით უზრუნველყოფს. განსაკუთრებით მამაკაცების შემთხვევაში, მაღალი თვითშეფასება მჭიდრო კავშირშია იმ ეკონომიკურ წვლილთან, რომელიც მათ საოჯახო ბიუჯეტში შეაქვთ.

ეს შთამბეჭდავი ჩამონათვალი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რატომ შეიძლება შეარყიოს უმუშევრობამ ინდივიდთა რწმენა საკუთარ სოციალურ ღირებულებაში.

ანაზღაურებადი და არაანაზღაურებადი სამუშაო

„სამუშაოს გარეშე ყოფნის” ცნებიდან გამომდინარე, სამუშაო ხშირად ანაზღაურებად დასაქმებასთან ასოცირდება; თუმცა ეს ზედმეტად გამარტივებული თვალსაზრისია. არაანაზღაურებად სამუშაოს (მაგალითად, საკუთარი მანქანის შეკეთებას ან საოჯახო საქმეს) ბევრი ადამიანის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. მრავალი ტიპის სამუშაო არსებობს, რომელიც არ ექვემდებარება ანაზღაურებადი დასაქმების ორთოდოქსულ კატეგორიას. მაგალითად, არაფორმალურ ეკონომიკაში შესრულებული მრავალი სამუშაო არ არის აღნუსხული ოფიციალური დასაქმების სტატისტიკაში. ტერმინი *არაფორმალური ეკონომიკა* რეგულარული დასაქმების სფეროს მიღმა არსებულ ტრანსაქციებს ნიშნავს, ამგვარი მომსახურება ზოგჯერ ნაღდი ფულით ანაზღაურდება, ზოგჯერ კი - საქონლისა და მომსახურების უშუალო გაცვლა-გამოცვლით.

ტელევიზორის შესაკეთებლად მოსული ხელოსნის სამუშაო, შესაძლოა, ქვითრის გამოწერისა და დეტალური ჩანაწერის გარეშე, ნაღდი ფულით ანაზღაურდეს. ადამიანები ნაცნობებსა და მეგობრებს, გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ, ზოგჯერ იაფფასიან, უფრო სწორად, ნაქურდალ საქონელს სთავაზობენ. არაფორმალური ეკონომიკა, “მაღული” ფულადი ტრანსაქციების გარდა, ადამიანების მიერ შინ და გარეთ განხორციელებულ თვითუზრუნველყოფის მრავალ ფორმასაც გულისხმობს. მაგალითად, დამოუკიდებელ აქტივობას, შინაურ ტექნიკასა და საოჯახო იარაღებს ისეთი საქონლითა და მომსახურებით უზრუნველყოფა შეუძლია, რომლისთვისაც ადამიანმა სხვა სიტუაციაში ფული უნდა იხადოს (Gershuny and Miles 1983).

საოჯახო საქმეს, რომელსაც, ტრადიციულად, უმეტესად ქალები უძღვებიან, არავინ ანაზღაურებს ხოლმე; თუმცა ის ხშირად ძალზე მძიმე და დამქანცველი სამუშაოა. მნიშვნელოვანი სოციალური ადგილი უჭირავს საქველმოქმედო ან სხვა სახის ორგანიზაციებისთვის განხორციელებულ მოხალისეთა სამუშაოსაც.

ანაზღაურებადი სამუშაოს მნიშვნელობა ზემოთ ჩამოთვლილი მიზეზებით აიხსნება, მაგრამ “სამუშაოს” კატეგორია ბევრად უფრო მრავლისმომცველი ცნებაა.

ანაზღაურებადი თუ არაანაზღაურებადი სამუშაო გარკვეულ ამოცანათა შესრულებას მოითხოვს, რასაც დიდი გონებრივი და ფიზიკური ძალისხმევა სჭირდება. სამუშაოს მიზანი ადამიანის მოთხოვნილებების შესაბამისი საქონლისა და მომსახურების წარმოებაა. **საქმიანობა** ან სამსახური ის სამუშაოა, რომლის სანაცვლოდ ადამიანს რეგულარული ხელფასი ეძლევა. ყველა კულტურაში ე კ ო ნ ო მ ი კ ი ს საფუძველს სამუშაო წარმოადგენს. **ეკონომიკური სისტემა** ისეთი ინსტიტუტებისგან შედგება, რომლებიც საქონლისა და მომსახურების წარმოებასა და განაწილებას უზრუნველყოფს.

ამ თავში თანამედროვე ქვეყნებში არსებული სამუშაოს ბუნებას გავაანალიზებთ და დღევანდელ ეკონომიკურ ცხოვრებაზე ზემომქმედ ძირითად ცვლილებებს განვიხილავთ. სამუშაო ფართო ეკონომიკური სისტემის განუყოფელი ნაწილია. თანამედროვე ქვეყნებში ეს სისტემა *ინდუსტრიულ წარმოებაზე* დამოკიდებული. როგორც ამ წიგნის სხვა თავებში აღვნიშნეთ, თანამედროვე ინდუსტრია ფუნდამენტურად განსხვავდება წარმოების მანამდე არსებულ იმ სისტემათაგან, რომლებიც წარმოების სხვა ფორმებთან ერთად, სოფლის მეურნეობასაც ეფუძნებოდა. ადამიანთა უმრავლესობა ან ყანაში მუშაობდა ან საქონელს უვლიდა. ამის საპირისპიროდ, თანამედროვე საზოგადოებებში სასოფლო მეურნეობაში მოსახლეობის ძალზე მცირე ნაწილი მუშაობს, ფერმამ კი ინდუსტრიული სახე მიიღო – სამუშაო, ძირითადად, არა ხელით, არამედ მანქანებით სრულდება.

თვით თანამედროვე ინდუსტრიაც მუდმივ ცვლილებას განიცდის – მისი ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი ტექნოლოგიური ცვლილებაა. ეფექტური წარმოების მისაღწევად, ტექნოლოგია მეცნიერებასა და ტექნიკას მუდმივად აკავშირებს ერთმანეთთან. მნიშვნელოვანი სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორები ინდუსტრიული წარმოების ბუნების ცვლილებას განაპირობებს. ამ თავში ყურადღებას გავამახვილებთ როგორც ტექნოლოგიურ, ისე ეკონომიკურ ცვლილებებზე და გიჩვენებთ, თუ როგორ გარდაქმნის ეს ცვლილებები დღევანდელ ინდუსტრიას.

ყურადღებას თავიდან ანაზღაურებად ანუ ინდუსტრიულ გარემოში განხორციელებულ სამუშაოზე გავამახვილებთ. აგრეთვე განვიხილავთ ინდუსტრიული წარმოების პროცესში მიმდინარე ცვლილებებსა და იმას, თუ როგორ ზემოქმედებენ ისინი დასაქმებაზე. ინდუსტრიული წარმოება ყოველთვის ჰარმონიულად არ მიმდინარეობს. მომდევნო ქვეთავებში ინდუსტრიული კონფლიქტის წარმოშობის მიზეზებს განვიხილავთ, განსაკუთრებულ ყურადღებას კი გაფიცვების შედეგებზე გავამახვილებთ. შემდეგ, ინდუსტრიაში ქალთა როლს გავაანალიზებთ. წარსულთან შედარებით, დღევანდელ დღეს უფრო მეტი ქალი დასაქმებული; მოვლენების ამგვარი განვითარების მიზეზებსა და შედეგებზეც ვიმსჯელებთ. ბოლოს უმუშევრობასაც შევისწავლით და შევეცდებით ამგვარ კითხვას გავცეთ პასუხი: როგორი იქნება დასაქმების მომავალი?

მსჯელობას თანამედროვე ინდუსტრიული წარმოების ცვალებადი მახასიათებლების ანალიზით დაიწყო.

შრომის განაწილება და ეკონომიკური დამოკიდებულება

თანამედროვე საზოგადოების ეკონომიკური სისტემის ერთ-ერთი გამოკვეთილი მახასიათებელი შრომის უადრესად კომპლექსური განაწილებაა. სამუშაო უამრავ სხვადასხვა საქმიანობად დაიყო და ადამიანები ამ საქმიანობების მიხედვით იღებენ სპეციალიზაციას. ტრადიციულ საზოგადოებებში, ზოგი სოფლის მეურნეობას მისდევდა, ზოგი კი ხელობას ეუფლებოდა. ხელობის შესწავლას შეგირდად ყოფნის ხანგრძლივი პერიოდი სჭირდებოდა და ხელოსანი, ჩვეულებრივ, წარმოების პროცესს თავიდან ბოლომდე ასრულებდა. მაგალითად, ლითონის ხელოსანს, რომელიც მიწის დასამუშავებელ იარაღებს ამზადებდა, ასეთივე წარმატებით შეეძლო უთოს ჩამოსხმა, აწყობა და ამუშავება. თანამედროვე ინდუსტრიული წარმოების აღზევებამ თითქმის მთელი ტრადიციული ხელობის გაქრობა გამოიწვია. ეს საქმიანობები ისეთმა პროფესიებმა შეცვალა, რომლებიც უფრო მასშტაბური წარმოების პროცესების შემადგენელი ნაწილია. მაგალითად, დღევანდელ ინდუსტრიულ გარემოში დასაქმებულ ელექტრიკოსს მხოლოდ ერთი ტიპის მანქანის რამდენიმე ნაწილის შემოწმება და შეკეთება შეუძლია; სხვა ნაწილები და მანქანები სხვა ადამიანების საზრუნავია.

ტრადიციულ და თანამედროვე საზოგადოებებში შრომა სრულიად სხვადასხვაგვარად ნაწილდება. ყველაზე დიდ ტრადიციულ საზოგადოებებშიც კი, სულ ოცი ან ოცდაათი სახის მნიშვნელოვანი ხელობაა, აქ ისეთი სპეციალიზებული საქმიანობებიც იგულისხმება, როგორიც ზღვის ვაჭარი, ჯარისკაცი და მღვდელია. თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება ათასობით ცალკეულ საქმიანობას ითვლის. გაერთიანებულ სამეფოში, მოსახლეობის აღწერის შედეგად, ბრიტანეთის ეკონომიკაში 20 000 ცალკეული სამსახური გამოვლინდა. ტრადიციულ საზოგადოებებში მოსახლეობის უმრავლესობა ფერმებში მუშაობდა და ეკონომიკურ მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებდა. ისინი საკვებს, ტანსაცმელსა და სხვა საარსებო პროდუქტს აწარმოებდნენ. ამის საპირისპიროდ, თანამედროვე საზოგადოებათა ერთ-ერთ ძირითად თვისებას **ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების** არსებითი ზრდა წარმოადგენს. თითოეული ჩვენგანი, არსებობისთვის საჭირო პროდუქტებითა და მომსახურებით უზრუნველსაყოფად, მთელი მსოფლიოს მასშტაბით, სხვა მრავალ მუშაკზე არის დამოკიდებული. მცირე გამოწვევის გარდა, თანამედროვე ქვეყნებში მცხოვრებ ადამიანთა უმრავლესობა, არ აწარმოებს პროდუქტს, რომლითაც იკვებება, სახლებს, რომლებშიც ცხოვრობს, და იმ მატერიალურ საქონელს, რომელსაც მოიხმარს.

ტეილორიზმი და ფორდიზმი

ორი საუკუნის წინ, თანამედროვე ეკონომიკის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა, ადამ სმიტმა, წარმოების ზრდის თვალსაზრისით, შრომის განაწილების დადებითი მხარეები გამოავლინა. მისი ცნობილი ნაშრომი „ერების სიმდიდრე“ ქინძისთავების ქარხანაში შრომის განაწილების პროცესის აღწერით იწყება. დამოუკიდებლად მომუშავე ადამიანს, დღეში, სავარაუდოდ, ოცი ქინძისთავის დამზადება შეეძლო. მისი საქმიანობის რამდენიმე მარტივ ოპერაციად განაწილების შედეგად, რომელსაც ერთობლივად ათი სპეციალიზებული მუშაკი ასრულებდა, კოლექტიური შრომით დღეში 48 000 ქინძისთავის წარმოება გახდა შესაძლებელი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ერთი მუშაკის მიერ წარმოებულ ქინძისთავთა რაოდენობა 20-დან 4 800-მდე გაიზარდა, თითო სპეციალიზებულმა ოპერატორმა, ერთობლივი შრომის შედეგად, 240-ჯერ მეტი პროდუქცია შექმნა, ვიდრე ამას დამოუკიდებლად მომუშავე ადამიანი ახერხებდა.

ერთი საუკუნის შემდეგ ეს იდეები კიდევ უფრო განვითარდა ამერიკელი მენეჯმენტის კონსულტანტის ფრედერიკ ვინსლოუ ტეილორის ნაშრომებში. ტეილორმა თავის მიდგომას მეცნიერული მენეჯმენტი უწოდა, რაც ინდუსტრიული პროცესების დეტალურ შესწავლას გულისხმობდა, მათი, დროულად და ორგანიზებულად, მარტივ ოპერაციებად დაშლის მიზნით. მეცნიერული მენეჯმენტი, რომელსაც **ტეილორიზმი** ეწოდა, მხოლოდ აკადემიური კვლევა არ იყო. ეს იყო წარმოების სისტემა, რომელიც ინდუსტრიული წარმოების მაქსიმალურ ზრდას ისახავდა მიზნად და დიდ გავლენას ახდენდა ინდუსტრიული წარმოებისა და ტექნოლოგიის ორგანიზებაზე.

ტეილორს ინდუსტრიული ეფექტურობის ამაღლება სურდა, მაგრამ მან ნაკლები ყურადღება დაუთმო იმ შედეგებს, რომლებსაც ეს პროცესი გამოიწვევდა. მასობრივ წარმოებას მასობრივი ბაზარი სჭირდება და ერთ-ერთი პირველი ინდუსტრიალისტი, რომელმაც ეს ურთიერთკავშირი გააცნობიერა, ჰენრი ფორდი გახლდათ. **ფორდიზმმა** განავრცო ტეილორის მეცნიერული მენეჯმენტის პრინციპები და მასობრივი წარმოების სისტემა მასობრივ ბაზრებთან ერთობლიობაში განიხილა. ფორდმა ჰაილენდ პარკში, მიჩიგანში გახსნა ავტომობილების პირველი ქარხანა; 1908 წელს მან მხოლოდ ერთი სახეობის პროდუქტი - T Ford-ის მოდელი გამოუშვა და ისეთი სპეციალიზებული იარაღებისა და ნაწილების წარმოება დაიწყო, რომლებიც სიჩქარის განვითარებას, სიზუსტის დახვეწასა და მართვის გამარტივებას ისახავდა მიზნად. ფორდის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ინოვაცია მოძრავი ასაწყოები კონვეიერული ხაზი იყო. მან ეს ინოვაცია ჩიკაგოს ცხოველთა სასაკლავოს შთაგონებით შექმნა, სადაც მათ სხვადასხვა, ერთ მოძრავ მწკრივში განლაგებულ, სექციებში ანაწევრებდნენ. ფორდისეულ ასაწობ კონვეიერში ყოველი თანამშრომელი სპეციალურად მისთვის განკუთვნილ დავალებას ასრულებდა, მაგალითად, მანქანის მარცხენა კარს, მოძრაობის პროცესში, არგებდა სახელურს. 1929 წლისთვის, როდესაც T Ford-ის მოდელის წარმოება შეწყდა, ფორდის მიერ 15 მილიონ მანქანაზე მეტი იყო გამოშვებული.

ფორდიზმისა და ტეილორიზმის შეზღუდვები

ოდესღაც ფორდიზმი სამომავლო ინდუსტრიული წარმოების ნიმუშად მოიაზრებოდა. მაგრამ ეს მოსაზრება არ დადასტურდა. სისტემამ მხოლოდ ისეთ სამანქანო ინდუსტრიაში გაამართლა, რომელიც მსხვილ ბაზრებზე გათვლილ სტანდარტულ პროდუქტს აწარმოებს. მექანიკური წარმოების ხაზის დამონტაჟება უზარმაზარ თანხებს მოითხოვს. ფორდიზმის სისტემა ცვლილებას რთულად ექვემდებარება. პროდუქტის გადაკეთებას სისტემის საფუძვლიანი განახლება სჭირდება. ფორდიზმის წარმოების ათვისება ადვილია, თუ მსურველს ქარხნის ასამუშავებლად საკმარისი ფინანსები გააჩნია. მაგრამ ისეთ ქვეყნებში, სადაც სამუშაო ძალა ძვირად ფასობს, ფირმები ვერ უწევენ კონკურენციას საწარმოებს, რომლებიც თანამშრომლებს დაბალ ხელფასს უხდიან. იაპონური, და ბოლო დროს, სამხრეთ კორეული სამანქანო ინდუსტრიის აღზევება, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ამანაც გამოიწვია (თუმცა დღეს იაპონიაში ხელფასის დონე გაიზარდა).

დაბალი ნდობის სისტემები და მაღალი ნდობის სისტემები

ფორდიზმსა და ტეილორიზმს ზოგიერთი სოციოლოგი დაბალი ნდობის სისტემებს უწოდებს. სამუშაო ადგილებს მენეჯმენტი ქმნის, რაც მანქანებთან დაკავშირებულ საქმიანობას გულისხმობს. დავალების შესრულება საგანგებო კონტროლს ექვემდებარება და შემსრულებელს თითქმის არ აქვს ავტონომიურად მოქმედების უფლება. იქ, სადაც მრავლად არის დაბალი ნდობის პოზიციები, ხშირია მუშაკთა უკმაყოფილება და სამუშაოს გაცდენის შემთხვევები. აქ ინდუსტრიული კონფლიქტი ჩვეულებრივი მოვლენაა. მაღალი ნდობის სისტემაში თანამშრომლებს, საერთო პრინციპების ფონზე, თავად შეუძლიათ საკუთარი სამუშაო ტემპისა და სტრუქტურის გაკონტროლება. ამგვარი სისტემები, ჩვეულებრივ, ინდუსტრიულ ორგანიზაციათა მაღალ დონეებზეა კონცენტრირებული.

1970-იანი წლების დასაწყისიდან, დასავლეთ ევროპაში, შეერთებულ შტატებსა და იაპონიაში დაბალი ნდობის ალტერნატიულ სისტემებს მიმართავდნენ. ეს ავტომატიზებული კონვეიერული ხაზები და ისეთი ჯგუფური წარმოებაა, რომელშიც სამუშაო ჯგუფი დიდ გავლენას ახდენს სამუშაო დავალების ბუნებაზე. ახლა თანმიმდევრულად განვიხილოთ ეს სტრატეგიები.

ავტომატიზაცია

ავტომატიზაციის ანუ დაპროგრამებული აპარატურის ცნება 1800-იანი წლების შუახანებში გაჩნდა, როდესაც ამერიკელმა კრისტოფერ სპენსერმა ავტომატი - ჭანჭიკების, ქანებისა და სხვა ინსტრუმენტების დამამზადებელი დაპროგრამებული დაზგა გამოიგონა. იმ პერიოდში ავტომატიზაცია ბევრ ინდუსტრიაში არ დანერგილა, მაგრამ ინდუსტრიული რობოტების შექმნის შემდეგ, მისი გავლენა საგრძნობლად გაიზარდა. რობოტი ავტომატური დანადგარია, რომელსაც, ჩვეულებრივ, ადამიანების ფუნქციების შეთვისება შეუძლია. ტერმინი ორმოცდაათი წლის წინ დრამატურგმა კარელ კაპეკმა დაამკვიდრა. რობოტა ჩეხური სიტყვაა და სავალდებულო შრომას ნიშნავს.

რობოტების გარკვეული რაოდენობა ინდუსტრიაში პირველად 1946 წელს გაჩნდა. დანადგარი საინჟინრო ინდუსტრიაში მანქანების ავტომატური რეგულირების მიზნით გამოიგონეს. უფრო კომპლექსური რობოტების გამოჩენა 1970-იან წლებში მიკროპროცესორების შექმნას დაემთხვა. პირველი, მინიკომპიუტერის მიერ კონტროლირებადი რობოტი, 1974 წელს ცინცინატი მილესონმა ააწყო. დღეს რობოტებს მრავალი დავალების შესრულება, მაგალითად, შედუღება, ღებვა, ნაწილების აწევა და გადაზიდვა, შეუძლიათ. ზოგიერთი რობოტი ნაწილებს შეხებით არჩევს, ზოგიერთი კი ვიზუალურ განსხვავებას ხედავს. რობერტ აირესი და სტივენ მილერი აღნიშნავენ:

რობოტზე უფრო თავდადებული და დაუღალავი ქარხნის მუშა არ არსებობს. რობოტს შეუძლია სხვადასხვა სახის შესადუღებელი და შესადები უნაკლო სამუშაოს შესრულება; შესაძლებელია მათი, ახალი სამუშაოს შესრულების მიზნით, სწრაფი ხელახალი დაპროგრამებაც... მომავალ წლებში საშუალო ზომის მანუფაქტურულ საწარმოებში ბევრი ინდუსტრიული რობოტის ინსტალირებაა მოსალოდნელი. რობოტი პროდუქტს მრავალ ავტომატურ მექანიზმს მიუერთებს, რაც მიკროპროცესორების მიერ კონტროლირებად დახურულ სერიულ წარმოებას დაამკვიდრებს. (Ayres & Miller 1985)

მსოფლიო ინდუსტრიაში რობოტები ყველაზე მრავლად ავტოწარმოებაში გამოიყენება. მათი პროდუქტიულობა ჯერჯერობით შედარებით შეზღუდულია, რადგან რობოტების მიერ სხვადასხვა ობიექტის შეცნობისა და არაზუსტი ფორმებით მანიპულირების უნარი კვლავ რუდიმენტულ დონეზეა. თუმცა ექვევარეშეა, რომ მომავალში ავტომატიზებული წარმოება სწრაფად გაიზრდება; რობოტები სულ უფრო იხვეწება, მათი ღირებულება კი მცირდება.

ჯგუფური წარმოება

ჯგუფური წარმოება - კონვეიერულ ხაზზე დასაქმებული ერთობლივი სამუშაო ჯგუფები - ზოგჯერ ავტომატიზაციასთან ერთად გამოიყენება, როგორც სამუშაოს რეორგანიზების საშუალება. ამგვარი სისტემის ძირითადი იდეა თანამშრომელთა მოტივაციის ზრდაში მდგომარეობს, დასაქმებულთა ჯგუფს წარმოების პროცესში თანამშრომლობის საშუალება ეძლევა და თითოეულ მუშაკს, დღის განმავლობაში, ერთფეროვანი სამუშაოს შესრულება, მაგალითად, მანქანის კარზე ჭანჭიკების დამაგრება, არ მოეთხოვება.

ჯგუფური წარმოების მაგალითს ხარისხის წრეები (QC) წარმოადგენს. ეს ჯგუფები ხუთიდან ოცამდე მუშაკს აერთიანებს; ისინი რეგულარულად იკრიბებიან წარმოებასთან დაკავშირებული პრობლემების შესწავლისა და გადაწყვეტის მიზნით. QC-ში გაერთიანებული მუშაკები დამატებით წვრთნას გადიან, რაც მათ წარმოების საკითხების თაობაზე დისკუსიისთვის სავალდებულო ტექნიკური ცოდნით უზრუნველყოფს. QC-ები პირველად შეერთებულ შტატებში შეიქმნა, შემდეგ კი ისინი რამდენიმე იაპონურმა კომპანიამაც დააფუძნა. 1980-იან წლებში ეს ჯგუფები დიდი პოპულარობით სარგებლობდა დასავლეთშიც. ისინი ტეილორიზმის თვალსაზრისს ემიჯნებიან, რადგან აღიარებენ, რომ მუშაკები კომპეტენტურნი უნდა იყონ მათ მიერ შესრულებული საქმიანობის არსისა და მეთოდების სფეროში.

მოქნილი წარმოება

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება, რომელიც გასული რამდენიმე წლის განმავლობაში მთელი მსოფლიოს საწარმო პროცესებში განხორციელდა, კომპიუტერით დამზადებული დიზაინია. ტეილორიზმმა და ფორდიზმმა მასობრივ ბაზრებზე გათვლილი მასობრივი (ერთნაირი) პროდუქტების წარმოებაში დიდ წარმატებას მიაღწიეს, მაგრამ ვერ შეძლეს მცირე შეკვეთებისა და ინდივიდუალური მომხმარებლის მოთხოვნების დაკმაყოფილება. კომპიუტერით დამზადებული დიზაინისა და კომპიუტერზე დაფუძნებული სხვა ტიპის ტექნოლოგიების წყალობით, სიტუაცია რადიკულად შეიცვალა. სტენლი დევისი საუბრობს „მასობრივი მომხმარებლის“ დაკმაყოფილების აუცილებლობაზე: ახალი ტექნოლოგიები კონკრეტულ მომხმარებლებზე გათვლილი ნივთების მასშტაბური წარმოების საშუალებას იძლევა. ტრადიციულმა კონვეიერულმა ხაზმა შეიძლება დღეში ხუთი ათასი მამაკაცის პერანგი აწარმოოს. ამჟამად, ხუთი ათასი იდენტური პერანგის ნაცვლად, იმავე პერიოდში და იგივე ხარჯებით, განსხვავებული, ინდივიდუალურ მოთხოვნებზე გათვლილი, ამდენივე პერანგის დამზადება შესაძლებელი (Davis 1988).

კომპიუტერით დამზადებული დიზაინის დამკვიდრებამდე, იაპონიაში პირველად დაიწყო წარმოება, რომელსაც **მოქნილი წარმოება** ეწოდა. ეს სისტემა რადიკალურად განსხვავდება დეტროიტში ჰენრი ფორდის მიერ დაფუძნებული მასობრივი წარმოების სისტემისგან. მანქანების იაპონელმა მწარმოებლებმა შუა 1970-იანი წლებიდან ადრეულ 1990-იან წლებამდე გლობალური გაყიდვების მნიშვნელოვან ზრდას მიაღწიეს (Dertouzos 1989). იაპონელებმა განსაკუთრებული ყურადღება პროფესიული სამუშაო ძალის შექმნას, პროდუქტის დიზაინზე მუშაობისა და ახალი პროდუქციის ბაზარზე გატანის დაჩქარების გზებს დაუთმეს.

1980-იანი წლების დასაწყისში ევროპული და ამერიკული მანქანების მწარმოებელ ქარხნებში ცვლილებების განხორციელებას 24 საათი სჭირდებოდა, იაპონურ ქარხანაში კი იგივე პროცედურის შესასრულებლად ხუთი წუთი იყო საკმარისი. იაპონელებმა, პირველივე ჯერზე, მიზნად ისეთი ხარისხის მიღწევა დაისახეს, რომელსაც შემდგომ გაუმჯობესება აღარ დასჭირდებოდა. მათ უმაღლეს დონეზე დახვეწეს ჯგუფური წარმოება; ინტეგრირებული სამუშაო ჯგუფი ამწყობებისგან, მუშებისა და მომმარაგებლებისგან შედგებოდა. დამგეგმავებმა მიიჩნიეს, რომ ამგვარი ტექნიკით შესრულებულ წარმოებას შვიდნახევარწლიანი ციკლი დასჭირდებოდა (პირველი მოდელის შემუშავებიდან წარმოების ხაზზე პირველი მანქანის გამოშვებამდე). ამის საპირისპიროდ, ევროპელ და ამერიკელ დამგეგმავებს წარმოება, ბოლო დრომდე, ათიდან თხუთმეტწლიან ციკლზე ჰქონდათ გათვლილი. ახლა ისინი იაპონური პრაქტიკის ათვისებას ცდილობენ, რაც საგრძნობლად აჩქარებს წარმოებას. თუმცა ლესტერ თუროუ, შეერთებულ შტატებთან მიმართებაში, აღნიშნავს: “საუკეთესო ამერიკულ ქარხნებს საუკეთესო იაპონური ქარხნები ჯობია, ყველაზე ცუდი ამერიკული ქარხნები კი გაცილებით უარესია ყველაზე ცუდ იაპონურ ქარხნებზე” (Thurow 1993).

დასაქმების სისტემაში არსებული ტენდენციები

გასული საუკუნის დასაწყისიდან ყველა ინდუსტრიული ქვეყნის დასაქმების სისტემამ საგრძნობი ცვლილება განიცადა. 1900 წელს დასაქმებული მოსახლეობის სამ მეოთხედზე მეტი ფიზიკურ (ცისფერსაყელოიანთა) სამუშაოს ეწეოდა. აქედან დაახლოებით 28 პროცენტი პროფესიონალი მუშაკები იყვნენ, 35 პროცენტი - ნახევრად პროფესიონალი, 10 პროცენტი კი - არაპროფესიონალი. შედარებით ნაკლები იყო თეთრსაყელოიანთა და პროფესიულ საქმიანობათა რაოდენობა. მე-20 საუკუნის შუა წლებისთვის ფიზიკურად დასაქმებულნი შეადგენდნენ ანაზღაურებად სამუშაოზე დაკავებული მოსახლეობის ორ მესამედს; დღეს შესაბამისად გაიზარდა გონებრივი სამუშაოთი დაკავებულთა წილი.

1971 და 1981 წლებში გაერთიანებულ სამეფოში მოსახლეობის აღწერა განხორციელდა. ამ პერიოდში ცისფერსაყელოიანთა სამუშაოზე დასაქმებულ მამაკაცთა რიცხვი 62-დან 56 პროცენტამდე შემცირდა, ქალებისა კი - 43-დან 36 პროცენტამდე. პროფესიონალ და მენეჯერულ თანამდებობებზე დასაქმებულ მამაკაცთა რაოდენობა დაახლოებით ერთი მილიონით გაიზარდა. 1981 წელს თეთრსაყელოიანთა რუტინულ სამუშაოზე 170 000 მამაკაცით ნაკლები იყო დასაქმებული, სამაგიეროდ, ამგვარ თანამდებობებზე დასაქმებულ ქალთა რაოდენობა 250 000-ით გაიზარდა. ფიზიკური დასაქმების კლება მანუფაქტურულ ინდუსტრიაში ჩართულ ადამიანთა რაოდენობის შემცირებას დაემთხვა. 1981 წელს, 1971 წელთან შედარებით, მანუფაქტურულ ინდუსტრიაში 700 000-ით ნაკლები მამაკაცი და 420 000-ით ნაკლები ქალი მუშაობდა. ეს ტენდენციები დღესაც გრძელდება, მაგრამ, გარკვეულწილად, დარეგულირდა. 1990 წელს, სამუშაო ძალის შესახებ ხელისუფლების მიერ ჩატარებული გამოკითხვის შედეგად დადასტურდა, რომ ფიზიკური საქმიანობით მამაკაცთა მხოლოდ 50 და ქალების 33 პროცენტი იყო დაკავებული. სქესთა შორის კონტრასტი განსაკუთრებით თეთრსაყელოიანთა რუტინული საქმიანობისა და პროფესიონალ ცისფერსაყელოიანთა საქმიანობის შედარებისას გამოიკვეთა. 1990 წელს პირველი ტიპის სამუშაოს ქალების 31 პროცენტი ეწეოდა, მამაკაცთა კი სულ 6 პროცენტი; სამაგიეროდ, პროფესიული ფიზიკური საქმიანობით მამაკაცთა 25 პროცენტი იყო დასაქმებული, ქალებისა კი სულ 4 პროცენტი. სხვა ზოგიერთ ინდუსტრიულ ქვეყანაში ეს ცვლილებები, ბრიტანეთთან შედარებით, უფრო მეტად დაფიქსირდა. მაგალითად, შეფასებების მიხედვით, დღეს შეერთებულ შტატებში ფიზიკური საქმიანობით მოსახლეობის 40 პროცენტიც კი არ არ არის დაკავებული (Rossides 1990).

ამ ცვლილებების გამომწვევი მიზეზების დასადგენად, მნიშვნელოვანი დებატები მიმდინარეობს. მიზეზი შეიძლება რამდენიმე იყოს. პირველი, შრომის შემსუბუქების მიზნით შექმნილი აპარატურის დანერგვაში მდგომარეობს, რამაც, უკანასკნელი წლების ინდუსტრიაში, საინფორმაციო ტექნოლოგიისა და კომპიუტერიზაციის გავრცელების შემდეგ, კულმინაციას მიაღწია. მეორე მიზეზი დასავლეთის ფარგლებს გარეთ, განსაკუთრებით შორეულ აღმოსავლეთში, მანუფაქტურული ინდუსტრიის აღზევებაა. შორეული აღმოსავლეთის უფრო ევექტური

მწარმოებლებისთვის კონკურენციის გაწევის უუნარობის გამო, დასავლურ ქვეყნებში არსებულმა ძველმა ინდუსტრიებმა მნიშვნელოვანი დანაკარგი განიცადა. თანაც შორეულ აღმოსავლეთში შრომის ანაზღაურებაც გაცილებით დაბალია.

ინდუსტრიული კონფლიქტი, სხვა ფაქტორებთან ერთად, მოვლენების ამგვარმა განვითარებამაც გამოიწვია. ახლა სწორედ ამ თემაზე ვიმსჯელებთ.

კავშირები და ინდუსტრიული კონფლიქტი

მუშებსა და იმ პირებს შორის, რომლებსაც ეკონომიკური და პოლიტიკური თვალსაზრისით, მათზე მაღალი პოზიცია უკავიათ, ყოველთვის იყო კონფლიქტი. სამხედრო ვაღდებულების შესრულების, მაღალი გადასახადებისა და წარუმატებელი მოსავლის პერიოდში, საკვების ნაკლებობის გამო, ამბოხების მოწყობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მეთვრამეტე საუკუნის ევროპის ურბანულ ტერიტორიებზე. შრომითი კონფლიქტი ამ მოძველებული ფორმით ზოგიერთ ქვეყანაში მე-19 საუკუნეშიც ვლინდებოდა. მაგალითად, 1868 წელს იტალიის რამდენიმე ქალაქში საკვების მოთხოვნით მრავალი ამბოხება მოეწყო (Geary 1982). კონფრონტაციის ამგვარი ტრადიციული ფორმები მხოლოდ სპორადული და ირაციონალური არ იყო. ძალადობის გამოყენების მექანიზმები შედეგი გამოიღო და ხორბალი და სხვა მნიშვნელოვანი საკვები პროდუქტი გაიანადგურა.

პროფესიული კავშირების განვითარება

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მუშებსა და დამქირავებლებს შორის არსებული ინდუსტრიული კონფლიქტი ხშირად არ იყო ბოლომდე ორგანიზებული. კონფრონტაციის დროს მუშები, ხშირ შემთხვევაში, სამუშაო ადგილს ტოვებდნენ და ქუჩებში იკრიბებოდნენ; ისინი საკუთარ სატკივარს უმართავი ქცევით ან პასუხისმგებელ პირებზე ძალადობით გამოხატავდნენ. საფრანგეთის ზოგიერთ რეგიონში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს მუშები მათთვის არასასურველ დამქირავებლებს ჩამოხრჩობითაც კი დაემუქრნენ. გაფიცვის ფორმა, რომელიც დღეს თანამშრომლებსა და მენეჯმენტს შორის ორგანიზებულ გარიგებასთან ასოცირდება, ნელა და თანმიმდევრულად განვითარდა. 1799 წელს ბრიტანეთში კომბინაციის აქტები შემუშავდა, რომელთა საფუძველზე 1800 წელს მუშათა ჯგუფების ორგანიზებული შეკრება არალეგალურად გამოცხადდა და სახალხო დემონსტრაციები აიკრძალა. ეს აქტები ოცი წლის შემდეგ გაუქმდა, რადგან ნათელი გახდა, რომ ამგვარმა შეზღუდვამ საზოგადოებრივი უკმაყოფილების შემცირების ნაცვლად, მისი ზრდა გამოიწვია. იმატა პროფესიულ კავშირებში გაწევრიანებულ ადამიანთა რიცხვმა და პროფესიული კავშირების მოღვაწეობა მალე მასობრივ მოძრაობად გადაიქცა. კავშირები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო მეოთხედში დაკანონდა, მას შემდეგ მათი შემადგენლობა გაიზარდა და 1920 წლისთვის კავშირებში ფიზიკურად დასაქმებულ მამაკაცთა 60 პროცენტი იყო გაერთიანებული. ბრიტანულ პროფესიულ კავშირებს კოორდინაციას ცენტრალური ორგანიზაცია, პროფესიული კავშირების კონგრესი (TUC) უწევს, რომელიც 1868

წელს დაარსდა ბრიტანეთში. ამ ორგანიზაციას მჭიდრო კავშირები აქვს ლეიბორისტულ პარტიასთან.

გასული საუკუნის დასაწყისში კავშირებსა და გაფიცვების ტენდენციებს შორის პირდაპირი კავშირი თითქმის არ არსებობდა. ამ პერიოდში გაფიცვები უფრო სპონტანურად, მუშათა ორგანიზაციების მხრიდან პროვოცირების გარეშე ხდებოდა. შეერთებულ შტატებში დასაქმების სფეროში უფლებამოსილი პირის ანგარიშში ვკითხულობთ, რომ იმ პერიოდში განხორციელებულ გაფიცვათა თითქმის ნახევარი კავშირების მიერ არ იყო ინიცირებული (Ross 1954). სავარაუდოდ, თითქმის იგივე მდგომარეობა იყო ბრიტანეთშიც. პირველი მსოფლიო ომის ბოლოს სიტუაცია შეიცვალა და კავშირების მხარდაჭერის გარეშე, არაორგანიზებულად განხორციელებულ გაფიცვათა რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა.

კავშირების განვითარება ქვეყნების მიხედვით ძლიერ განსხვავდება; ასევე განსხვავებულია სამუშაო ძალაზე, დამსაქმებლებსა და ხელისუფლებაზე კავშირების გავლენა. ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში, ევროპული ქვეყნების უმრავლესობასთან შედარებით, კავშირები დიდი ხნით ადრე დაფუძნდა. მაგალითად, გერმანული პროფესიული კავშირები 1930-იან წლებში ნაცისტების მიერ განადგურდა და მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ განაახლა მოღვაწეობა. საფრანგეთში კი კავშირების მოძრაობა მხოლოდ 1930-იან წლებში განვითარდა და კავშირების ორგანიზებისა და კოლექტიურ შრომით კონტრაქტებთან დაკავშირებული მოლაპარაკებების ოფიციალური აღიარება მხოლოდ ამ წლებში მოხდა.

რატომ არსებობს კავშირები?

წევრობის დონისა და ძალაუფლების განსხვავების მიუხედავად, კავშირის ორგანიზაციები ყველა დასავლურ ქვეყანაში არსებობს. ყველა ამ ქვეყნის კანონმდებლობა აღიარებს, რომ მუშაკს ეკონომიკური მიზნების მისაღწევად, გაფიცვის ლეგალური უფლება აქვს. რატომ იქცა კავშირი თანამედროვე საზოგადოების ძირითად მახასიათებლად? რატომ წარმოადგენს კავშირებსა და მენეჯმენტს შორის კონფლიქტი ინდუსტრიული გარემოს მეტ-ნაკლებად მყარ მახასიათებელს?

ზოგს მიაჩნია, რომ კავშირები შუა საუკუნეებში არსებული გილდიების – ერთი და იმავე საქმიანობით დაკავებულ ადამიანთა ასოციაციების – ევექტური ვერსიაა, რომელიც თანამედროვე ინდუსტრიაშიც დამკვიდრდა. ამგვარი ინტერპრეტაციით მხოლოდ იმ ფაქტის ახსნა შეიძლება, რომ კავშირები ხშირად ხელოსნების მიერ იქმნებოდა, მაგრამ რა არის იმის მიზეზი, რომ კავშირები მუდმივად ხელფასების მომატების მოთხოვნებთან და ინდუსტრიულ კონფლიქტებთან ასოცირდება? აქედან გამომდინარე, უფრო მისაღები იქნება განმარტება, რომ კავშირები ინდუსტრიულ გარემოში მუშების მატერიალური ინტერესების დაცვის მიზნით შეიქმნა. სამუშაო

გარემო მათ აერთიანებთ, განაპირობებს სოლიდარობის გრძნობას, მაგრამ ამ გარემოში მათი ფორმალური გავლენა ძალზე მცირეა.

თანამედროვე საზოგადოების განვითარების ადრეულ პერიოდში უმრავლეს ქვეყნებში მუშებს არ ჰქონდათ პოლიტიკური უფლებები და ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენდნენ იმ პირობებზე, რომლებშიც უხდებოდათ მუშაობა. კავშირები, პირველ რიგში, მუშაკებსა და დამქირავებლებს შორის არსებულ ძალაუფლებრივ დისბალანსს არეგულირებს. მუშაკი, როგორც ინდივიდუალური პიროვნება, მცირე გავლენით სარგებლობდა, მაგრამ კოლექტიურ ორგანიზაციაში მისი გავლენა საგრძნობლად გაიზარდა. დამქირავებელს ნებისმიერი მუშაკის დათხოვნა შეუძლია, მაგრამ ქარხანა ვერ იმუშავებს მთელი პერსონალის ან მუშების უმრავლესობის გარეშე. თავიდან კავშირებს “დამცველი” ორგანიზაციის ხასიათი ჰქონდა, რომელიც მუშაკებს დამსაქმებელთა განუსაზღვრელი ძალაუფლების გაკონტროლების საშუალებას აძლევდა.

უახლესი მიღწევები

ცხადია, თავად კავშირებმა, წლების განმავლობაში, ცვლილებები განიცადა. ზოგიერთი მათგანი ძლიერ გაიზარდა და, როგორც პერმანენტულმა ორგანიზაციამ, ბიუროკრატიული ხასიათი მიიღო. კავშირებში დასაქმებული ოფიციალური პერსონალი სრული დატვირთვით მუშაობს, მაგრამ მას შეიძლება არ ჰქონდეს საკმარისი წარმოდგენა იმ პირობების შესახებ, რომლებშიც კავშირის წევრებს უხდებათ მუშაობა. აქედან გამომდინარე, კავშირის ლიდერების აქტივობა და შეხედულებები შეიძლება არ ეთანხმებოდეს კავშირის წევრების ინტერესებს. საწარმოში დასაქმებულ ჯგუფებსა და მათი კავშირების სტრატეგიებს შორის ზოგჯერ კონფლიქტური სიტუაცია იქმნება. კავშირების უმრავლესობამ ქალების დიდი რაოდენობით გაწევრიანება ვერ შეძლო. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთმა ამ მიზნით საინიციატივო კამპანია წამოიწყო, წარსულში ბევრი მათგანი ქალების კავშირებში გაერთიანებას აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდა.

დღეს დასავლურ ქვეყნებში არსებულ პროფესიულ კავშირებს საფრთხეს ცვლილებათა სამი ურთიერთდაკავშირებული პროცესი უქმნის: ეს უმუშევრობის მაღალი დონეა, რაც ასუსტებს კავშირების გარიგებისთვის ხელსაყრელ პოზიციას; ძველი მანუფაქტურული ინდუსტრიების შემცირება – კავშირების საქმიანობა, ტარდიციულად, ამ სფეროში იყო ძლიერი; და საერთაშორისო კონკურენციის ინტენსიური ზრდა, რაც, განსაკუთრებით აზიურ ქვეყნებში შეინიშნება, სადაც ხელფასები, ხშირ შემთხვევაში, დასავლეთთან შედარებით, დაბალია. შეერთებულ შტატებსა და სხვა რამდენიმე ევროპულ ქვეყანაში, ბრიტანეთის, საფრანგეთის, გერმანიისა და დანიის ჩათვლით, 1870-1980-იან წლებში მმართველი ძალა მემარჯვენე ხელისუფლება გახდა, რომელმაც გადაწყვიტა შეეზღუდა ინდუსტრიაში კავშირების მოჭარბებული გავლენა.

1980-1982 წლებში ბრიტანეთში დასაქმების აქტები შემუშავდა, რომლებმაც კიდევ უფრო შეზღუდა კავშირთა ლეგალური უფლებები. „პროფესიული კავშირების

პროტესტის” ოფიციალური განმარტებიდან გამოირიცხა დამსაქმებლის მომმარაგებლის პიკეტირება. 1984 წელს შემუშავებული პროფესიული კავშირების აქტი, ინდუსტრიული ქმედების განხორციელებამდე, კავშირების მიერ წევრების გამოკითხვას მოითხოვდა; ამ აქტით კავშირების სხვა პრეროგატივებიც შეიზღუდა. სამთავრობო საკომუნიკაციო ცენტრში (GCHQ) დასაქმებულ სამოქალაქო პირებს ეკრძალებოდათ კავშირში გაწევრიანება. ეს იმ მოსაზრებით აიხსნება, რომ GCHQ-ში განხორციელებული ინდუსტრიული ქმედებით შეიძლება საფრთხე დაემუქროს ეროვნულ უსაფრთხოებას. რასაკვირველია, ამ ზომებმა, ეროვნულ და ადგილობრივ დონეზე, მნიშვნელოვნად იმოქმედა კავშირების მოძრაობაზე. ამ და სხვა ზემოთ ხსენებულმა უფრო ზოგადმა ფაქტორებმა საგრძნობლად შეამცირა კავშირების გავლენა.

ევროპულ ქვეყნებთან შედარებით, შეერთებულ შტატებში კავშირებს კიდევ უფრო დიდი კრიზისი ემუქრებათ. გასული თხუთმეტი წლის განმავლობაში, მრავალ მნიშვნელოვან ინდუსტრიაში გაუქმდა კავშირების მიერ სამუშაო პირობებისა და ხელფასების კონტროლი. საგზაო, ტრანსპორტის, ფოლადისა და ავტო ინდუსტრიაში დასაქმებული მუშაკები იმაზე დაბალ ხელფასს იღებენ, ვიდრე მათ მანამდე, მოლაპარაკების საფუძველზე შესთავაზეს. რამდენიმე მნიშვნელოვან გაფიცვაში კავშირებმა მეორეხარისხოვანი როლი შეასრულეს; მათი გავლენის შესუსტების ერთ-ერთი აღსანიშნავი მაგალითი, 1980-იანი წლების დასაწყისში საჰაერო ტრანსპორტის მაკონტროლებელი კავშირის დაშლას.

კავშირების წევრთა რაოდენობისა და გავლენის შემცირება ინდუსტრიული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელი ზოგადი ფენომენია, რაც არ უნდა აიხსნას მემარჯვენე ხელისუფლების მიერ კავშირების წინააღმდეგ პოლიტიკური ზეწოლის გამოყენებით. კავშირების გავლენის შესუსტება, ჩვეულებრივ, მაღალი უმუშევრობის პერიოდში ხდება, რაც მრავალ დასავლურ ქვეყანაში აღინიშნა (იხ. მომავალ ქვეთავებში). უფრო მოქნილი წარმოების განვითარების ტენდენციები ამცირებს კავშირებში გაერთიანებისადმი მისწრაფებას. კავშირები ისეთ გარემოში ვითარდება, სადაც დიდ ქარხნებში ერთად ბევრი ადამიანი მუშაობს.

გაფიცვები

რა არის გაფიცვა? პასუხი ბუნდოვანია და მისი ფორმულირება მარტივი არ არის. მაგალითად, რა განსხვავებაა გაფიცვასა და მუშაობის ხანმოკლე დროით შეწყვეტას შორის? ბევრი ქვეყნის სტატისტიკაში სამუშაოს შეჩერებას გაფიცვასთან იმ შემთხვევაში აიგივებენ, თუკი ის დადგენილ პერიოდს (მაგალითად, ნახევარ დღეს) გასცდება, ან თუ მუშაობას მუშაკთა გარკვეული რაოდენობა შეაჩერებს. არის თუ არა მუშაობის შეჩერებისას დროის გადაცილება ან სამუშაო წესის დარღვევა გაფიცვის ამსახველი აქტივობის მაგალითი?

უკეთესი იქნება, თუ “გაფიცვას” უფრო ვიწრო განსაზღვრებას მივუსადაგებთ; წინააღმდეგ შემთხვევაში, ტერმინი ზუსტი არ იქნება. გაფიცვა, უკმაყოფილების გამოხატვის ან გარკვეული მოთხოვნის მიზნით, დასაქმებულთა ჯგუფის მიერ

სამუშაოს დროებითი შეჩერება (Hyman 1984). ამ დეფინიციის ყველა კომპონენტი მნიშვნელოვანია, რადგან ის გაფიცვას დაპირისპირებისა და კონფლიქტის სხვა ფორმებისგან განასხვავებს. გაფიცვა უკმაყოფილების გამოხატვის *დროებითი* ფორმაა, რადგან მუშაკებს, სამომავლოდ, იგივე სამუშაოზე დაბრუნება და იგივე დამსაქმებელთან თანამშრომლობის გაგრძელება აქვთ განზრახული; თუ მუშაკები მუშაობას თავს სამუდამოდ ანებებენ, ამგვარი ქმედების დასახასიათებლად ეს ტერმინი არ გამოდგება. გაფიცვა *მუშაობის შეჩერებაა* და არა დროის გადაჭარბების აკრძალვა ან “შენელებული ტემპით მუშაობა.” გაფიცვაში მუშაკთა ჯგუფი უნდა მონაწილეობდეს, რადგან ეს კოლექტიური ქმედებაა და არა ერთი ინდივიდუალური მუშაკის მიერ გამოხატული რეაქცია. გაფიცვა *დამსაქმებლის* წინააღმდეგ განხორციელებული აქტივობაა, რაც მას სტუდენტებისა თუ მღვდლების მიერ გამოხატული პროტესტის ფორმებისგან განასხვავებს. და ბოლოს, გაფიცვის მიზანს *უკმაყოფილება და გარკვეული მოთხოვნა წარმოადგენს*; თუ მუშაკი სამუშაოს ინდივიდუალურად, სპორტულ ღონისძიებაზე დასწრების მიზეზით, აცდენს, მას გაფიცულს ვერ ვუწოდებთ.

გაფიცვა მუშაკებსა და მენეჯმენტს შორის შესაძლებელი კონფლიქტის მხოლოდ ერთ ასპექტს თუ ტიპს წარმოადგენს. ორგანიზებული კონფლიქტის სხვა ფორმები *ლოკალური* (ასეთ შემთხვევებში სამუშაოს შეჩერება არა მუშაკების, არამედ დამსაქმებლების მიერ ხდება), წარმოების შეზღუდვა და კონტრაქტთან დაკავშირებული მოლაპარაკების ჩაშლაა. ნაკლებად ორგანიზებული კონფლიქტი შეიძლება სამუშაო ძალის ნაკლებობით, სამსახურის გაცდენითა და საწარმოო აპარატურის წყობიდან გამოყვანით გამოიხატოს.

გაფიცვების სტატისტიკა

ვინაიდან გაფიცვის განმარტება სუბიექტური ინტერპრეტაციის საგანია, არ არის გასაკვირი, რომ სხვადასხვა ქვეყანას გაფიცვის სტატისტიკის რეგისტრირების განსხვავებული პრაქტიკა გააჩნია. შესაძლებელია გაფიცვის ღონეების საერთაშორისო შედარება, მაგრამ მისი ინტერპრეტაცია დიდი სიფრთხილით უნდა მოხდეს. ის, რაც ერთ ქვეყანაში გაფიცვად მიიჩნევა და, აქედან გამომდინარე, სტატისტიკაშიც აისახება, შეიძლება მეორე ქვეყანაში გაფიცვად არ ჩაითვალოს. მაგალითად, ბრიტანეთში სამუშაო ათმა ან მეტმა თანამშრომელმა უნდა შეწყვიტოს, რათა ქმედება გაფიცვად შეფასდეს. შეერთებულ შტატებში კი (1982 წლიდან) სამუშაოს გაჩერება გაფიცვის სახელწოდებით მხოლოდ იმ შემთხვევაში არის სტატისტიკაში რეგისტრირებული, თუ მასში ათასი ან მეტი თანამშრომელი მონაწილეობს.

ჩვეულებრივ, გაფიცვებთან დაკავშირებით სამგვარ ინფორმაციას აქვეყნებენ – გაფიცვათა რაოდენობა წლის განმავლობაში, აღნიშნულ წელიწადში გაფიცვაში მონაწილე სამუშაო ძალის პროპორციული წილი და გაფიცვის გამო დაკარგული სამუშაო დღეების რიცხვი. სამივე პუნქტი ერთად უხეშ წარმოდგენას გვიქმნის სხვადასხვა ქვეყანაში გაფიცვათა ღონეებს შორის არსებული გასხვავების შესახებ. ამ სამი კრიტერიუმის მიხედვით, გაფიცვებისადმი ყველაზე მიდრეკილი ქვეყნები

იტალია და კანადა, ყველაზე ნაკლებად კი გაფიცვები გერმანიასა და სკანდინავიის ქვეყნებში ფიქსირდება. შეერთებულ შტატებსა და ბრიტანეთს საშუალო მაჩვენებელი აქვთ. ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემებით, გაფიცვის დონეებსა და ეკონომიკას შორის განსაკუთრებული კავშირი არ არსებობს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, არ არის სავალდებულო, რომ გაფიცვათა დაბალი მაჩვენებლით გამორჩეულ ქვეყნებს, იმ ქვეყნებთან შედარებით, სადაც გაფიცვათა დიდი რაოდენობა ფიქსირდება, ეკონომიკური ზრდის მაღალი დონე ახასიათებდეს. ეს არც არის გასაკვირი; გაფიცვათა შედარებითი სტატისტიკის ღირებულება ეჭვს იწვევს, ინდუსტრიული კონფლიქტი ან დაძაბულობა კი გაფიცვების გარდა, შეიძლება სხვა მრავალი საშუალებითაც გამოიხატოს. გარდა ამისა, ჰარმონიული ინდუსტრიული ურთიერთობები ყოველთვის არ გულისხმობს მაღალ პროდუქტიულობას.

ინდუსტრიული კონფლიქტის მიმდინარე ტენდენციები

1960-იანი წლების დასაწყისში გამოცემულ ცნობილ ნაშრომში ვკითხულობთ, რომ გაფიცვები თავს სულ უფრო ნაკლებად იჩენს. ავტორთა აზრით, ხანგრძლივი და ინტენსიური დაპირისპირება ძირითადად ინდუსტრიალიზაციის ადრეულ ფაზებს ახასიათებს. გაფიცვებთან დაკავშირებული აქტივობა მცირდება, როდესაც არსებობს შეთანხმებული სტრუქტურული ინდუსტრიული გარიგება (Ross and Hartman 1960). ამ თეზისის გამოქვეყნების შემდეგ, ბევრ დასავლურ ქვეყანაში, ბრიტანეთის ჩათვლით, გაღვივდა ინდუსტრიული კონფლიქტი. ბრიტანეთში 1960-იან წლებსა და 1970-იანი წლების დასაწყისში არაოფიციალური გაფიცვების შეთხვევებმა საგრძნობლად იმატა. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში მრავალი მუშაკი უკმაყოფილო იყო როგორც დამსაქმებლით, ისე კავშირების ოფიციალური ორგანიზაციების მუშაობით.

1980-იან და 1990-იანი წლების დასაწყისში ოფიციალურმა კავშირებმა ისევ დაიწყო საგაფიცვო აქტივობაზე ყურადღების გამახვილება. ამავე დროს, გაფიცვების შემთხვევები საგრძნობლად შემცირდა დიდ ბრიტანეთში, რაც უმთავრესად კავშირების გარშემო პოლიტიკური და ეკონომიკური კლიმატის დაძაბვამ გამოიწვია. ეს საერთაშორისო ტენდენციების ნაწილია. ორ ან სამ გამონაკლისს თუ არ ჩავთვლით, ამ პერიოდში საგაფიცვო აქტივობის შემცირება ყველა დასავლურ ქვეყანაში აღინიშნა.

ქალები და სამუშაო

ბოლო დრომდე, დასავლურ ქვეყნებში ანაზღაურებადი სამუშაო, ძირითადად, მამაკაცთა სფეროდ მიიჩნეოდა. უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. სამუშაო ძალაში სულ უფრო მეტი ქალი ერთეება. მომდევნო ქვეთავებში ამ ფენომენის წარმოშობასა და არსს – თანამედროვე საზოგადოების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ცვლილებას – განვიხილავთ.

ქალები და სამუშაო ადგილი: ისტორიული თვალთახედვა

პრეინდუსტრიულ საზოგადოებათა მოსახლეობის უმრავლესობისთვის (და მესამე სამყაროს ქვეყნებში მცხოვრები ბევრი ადამიანისთვის) საოჯახო აქტივობა პროდუქტიულ აქტივობასთან იყო გაიგივებული. წარმოება შინ ან სახლის მახლობლად ხორციელდებოდა. შუა საუკუნეების ევროპაში ოჯახის ყველა წევრი მიწას ამუშავებდა ან ხელობით იყო დაკავებული. ქალაქის მაცხოვრებლები, ჩვეულებრივ, სახელოსნოებს სახლის პირობებში აწყობდნენ და ოჯახის თითოეულ წევრს წარმოების პროცესის სხვადასხვა ასპექტში საკუთარი წვლილი შეჰქონდა. მაგალითად, თუ ოჯახი ქსოვილს ამუშავებდა, ბავშვები ძაფს ასწორებდნენ და მატყლს ვარცხნიდნენ, უფროსი ქალიშვილები და მათი დედები ძაფს ახვევდნენ, მამები კი რთავდნენ. ცოლები და შვილები მამაკაცებთან ერთად შრომას თანაბრად ინაწილებდნენ და კერვაში, ფეხსაცმელების დამზადებასა და ცხოებაში იღებდნენ მონაწილეობას. ეკონომიკურ პროცესებში მნიშვნელოვანი როლის გამო, ქალები ოჯახში დიდი გავლენით სარგებლობდნენ, თუმცა არ მონაწილეობდნენ პოლიტიკასა და საომარ საქმეებში, რადგან ეს მამაკაცის სფეროდ ითვლებოდა. ხელოსნებისა და ფერმერების ცოლები ხშირად აწარმოებდნენ საქმიან ანგარიშებს, ქვრივები კი, ჩვეულებრივ, ბიზნესს ეუფლებოდნენ და უძღვებოდნენ კიდევ.

მას შემდეგ, რაც თანამედროვე ინდუსტრიის განვითარებასთან ერთად, სამუშაო ადგილმა საშინაო პირობებიდან გარეთ გადაინაცვლა, ბევრი რამ შეიცვალა. ერთადერთი და უმთავრესი ფაქტორი, წარმოების მექანიზებულ ქარხნებში გადანაცვლება გახლდათ. სამუშაო, მანქანის დახმარებით, გარკვეული დავალების შესრულების მიზნით, საგანგებოდ დაქირავებული ადამიანების მიერ სრულდებოდა, ამიტომ დამსაქმებლები კონტრაქტს, მთელი ოჯახის ნაცვლად, ინდივიდუალურ პირებთან აფორმებდნენ. იმის გაცნობიერებას, რომ ოჯახი, ძველებურად, ერთიან ბირთვად აღარ აღიქმება, დიდი დრო დასჭირდა. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, ბრიტანეთსა და სხვა ევროპულ ქვეყნებში დამსაქმებლები სამუშაოზე ხშირად ისევ მთელ ოჯახს ქირავებდნენ. მაგალითად, თუ ქმარს ქარხანაში ასაქმებდნენ, ცოლი და შვილები შინა მოსამსახურეებად აჰყავდათ ან ფერმაში ამუშავებდნენ.

დროთა განმავლობაში ეს პრაქტიკა აღმოიფხვრა და სახლი და სამუშაო ადგილი ერთმანეთს სულ უფრო მეტად გაემიჯნა. ქალი “საოჯახო” ღირებულებებთან ასოცირდებოდა, თუმცა მოსაზრებას, რომ ქალის ადგილი შინ არის, საზოგადოების სხვადასხვა დონეზე განსხვავებულად აღიქვამდნენ. მრავალი ქალი შინა მოსამსახურედ, ექთნად, ან საოჯახო საქმეში დამხმარედ მუშაობდა. ხელმოკლე ქალებს უფრო მძიმე პირობები ჰქონდათ, რადგან ისინი საოჯახო საქმესაც უძღვებოდნენ და, ქმრის არასაკმარისი შემოსავლის გამო, ინდუსტრიული საქმიანობითაც იყვნენ დაკავებული.

მეოცე საუკუნემდე ქალთა დასაქმების მაჩვენებელი ყველა კლასში ძალზე დაბალი იყო. ბრიტანეთში, 1910 წლის ბოლოსაც კი, დასაქმებულ ქალთა ერთი მესამედი შინა მოსამსახურედ ან საოჯახო საქმეში დამხმარედ მუშაობდა. ქალთა სამუშაო ძალა, ძირითადად, ახალგაზრდა მარტოხელა ქალებს მოიცავდა. თუ ეს ქალები

ქარხნებსა ან ოფისებში მუშაობდნენ, დამსაქმებლები ხელფასს, ხშირ შემთხვევაში, პირდაპირ მათ მშობლებს უგზავნიდნენ. დაქორწინების შემდეგ კი ისინი მუშაობას თავს ანებებდნენ.

მას შემდეგ, ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში ქალთა მონაწილეობა მეტნაკლებად თანმიმდევრულად გაიზარდა. ერთ-ერთი ძირითადი ზემომქმედი ფაქტორი პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში სამუშაო ძალის შემცირება გახლდათ. საომარი წლების განმავლობაში ქალები ბევრ ისეთ სამუშაოს ასრულებდნენ, რაც მანამდე მხოლოდ მამაკაცის საქმიანობად მიიჩნეოდა. ომიდან დაბრუნების შემდეგ, ამ საქმიანობათა უმრავლესობა კვლავ მამაკაცებმა გადაიბარეს, მაგრამ ომამდე დამკვიდრებული თვალსაზრისი შეირყა. დღევანდელ ევროპულ ქვეყნებში, სახლის გარეთ, ანაზღაურებად სამუშაოზე თექვსმეტიდან სამოც წლამდე ასაკის ქალთა 35-60 პროცენტია დასაქმებული. განსაკუთრებული მატება ქორწინებაში მყოფ ქალთა შორის აღინიშნა. გაერთიანებულ სამეფოში ეს მაჩვენებელი 53 პროცენტს უდრის. ანაზღაურებად სამუშაოზე დასაქმებულ ქორწინებაში მყოფ ქალთა რაოდენობა, რომლებსაც სამ წლამდე ასაკის მცირეწლოვანი შვილები ჰყავთ, 40 პროცენტზე მეტია. მიუხედავად ამისა, ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში, მამაკაცებთან შედარებით, პროპორციულად ბევრად ნაკლები ქალია. ანაზღაურებად სამუშაოზე ოცდახუთიდან სამოც წლამდე ასაკის მამაკაცთა 74 პროცენტია დასაქმებული. ანაზღაურებად სამუშაოზე დასაქმებულ მამაკაცთა პროპორციული რაოდენობა ნაკლებად შეიცვალა გასული საუკუნიდან მოყოლებული.

არათანაბარი სამუშაო პირობები

დღეს ქალები, ძირითადად, დაბალანაზღაურებად, რუტინული ხასიათის სამუშაოზე არიან დასაქმებულნი, რაც დასაქმების ორგანიზაციაში მომხდარმა ცვლილებებმა და სქესთან დაკავშირებულმა სტერეოტიპებმა გამოიწვია. ამის თვალსაჩინო მაგალითს “კლერკის” თანამდებობის პრესტიჟისა და ამ თანამდებობისთვის სავალდებულო ამოცანების ახლებური ხედვა წარმოადგენს. 1850 წელს, გაერთიანებულ სამეფოში კლერკების 90 პროცენტი მამაკაცები იყვნენ. კლერკის სამუშაო საპასუხისმგებლო პოზიციად ითვლებოდა, რაც საბუღალტრო უნარ-ჩვევების ფლობასა და, ზოგიერთ შემთხვევაში, მენეჯერისთვის სავალდებულო პასუხისმგებლობასაც კი გულისხმობდა. ყველაზე დაბალ საფეხურზე დასაქმებული კლერკიც კი სარგებლობდა გარკვეული სტატუსით გარე სამყაროში. მეოცე საუკუნეში საოფისე სამუშაოს ზოგადი მექანიზაცია მოხდა (რასაც წინ უძღოდა მეცხრამეტე საუკუნეში საბეჭდო მანქანის შემოღება). ამან კლერკის სტატუსისა და უნარ-ჩვევების შეფასება და მასთან მიახლოებული დაბალი სტატუსისა და დაბალანაზღაურებადი მდივნის საქმიანობის დანერგვა გამოიწვია. იმის გამო, რომ მდივნის თანამდებობასთან ასოცირებული პრესტიჟი და ანაზღაურება მაღალი არ იყო, ეს სამუშაო ადგილები, ძირითადად, ქალებმა შეავსეს. 1991 წელს, გაერთიანებულ სამეფოში საოფისე მუშაკების 90% და მდივნების 98% ქალები შეადგენდნენ.

ქალების ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში მონაწილეობის თვალსაზრისით, ძალზე მნიშვნელოვანია, ჰყავთ თუ არა ამ ქალებს მათზე დამოკიდებული შვილები. ყველა სოციოეკონომიკურ ჯგუფში ქალს, სავარაუდოდ, უფრო აქვს სრული სამუშაო დატვირთვა, თუ მას სახლში შვილებზე ზრუნვა არ უწევს. თუმცა დღეს, 1980-იან წლებთან შედარებით, დედები, ხშირ შემთხვევაში, ისევ იწყებენ სრული დატვირთვით მუშაობას, უბრუნდებიან იგივე სამუშაოს და იმავე დამსაქმებელთან აგრძელებენ თანამშრომლობას. 1980-იან წლებში, დედების უმრავლესობა, ძველი სამუშაო ადგილისგან განსხვავებით, არასრული დატვირთვით ან უფრო დაბალანაზღაურებად თანამდებობაზე მუშაობდა. 1990-იანი წლების დასაწყისში, ქალები კარიერას უბრუნდებიან, განსაკუთრებით იმ შემხვევაში, თუ ისინი მანამდე მაღალანაზღაურებადი საქმიანობით იყვნენ დაკავებულნი (HMSO 1992).

არასრული დატვირთვით, მამაკაცებთან შედარებით, ბევრად მეტი ქალია დასაქმებული (იხ. ნახ. 12.1). მათი უმრავლესობა სრულ ანაზღაურებად დატვირთვას არასრულ სამუშაო დღეს ამჯობინებს. მაგრამ არსებობს ერთი მნიშვნელოვანი სფერო, სადაც ქალებს თავისუფალი არჩევანი არა აქვთ. მამაკაცებს, ზოგადად, შვილების აღზრდის საქმეში გადამწყვეტი პასუხისმგებლობა არ ეკისრებათ. ეს პასუხისმგებლობა (სხვა საოჯახო მოვალეობებთან ერთად – იხ. ქვემოთ), ქალებს აქვთ დაკისრებული; ამიტომ ქალები, რომლებსაც სურთ ან სჭირდებათ დასაქმება, არასრულ სამუშაო გრაფიკს ანიჭებენ უპირატესობას.

ნახ. 12.1 მამაკაცებისა და ქალების სრული და არასრული დატვირთვით დასაქმება გაერთიანებულ სამეფოში, 1987-1995

წყარო: გამოკითხვა სამუშაო ძალის შესახებ, ცენტრალური სტატისტიკური ოფისი Social Trend-ზე დაყრდნობით, 1996, ცხრილი 4.1.

მილიონებში სრულად დასაქმებული მამაკაცები

სრულად დასაქმებული ქალები

არასრულად დასაქმებული ქალები

არასრულად დასაქმებული მამაკაცები

ბოლო დროს ქალები ისეთ თანამდებობებს იკავებენ, რომლებიც „მამაკაცთა სამუშაოებად” ითვლება. თუმცა ჯერჯერობით ასეთი შემთხვევები ბევრი არ არის. ბრიტანულ კომპანიებში ხელმძღვანელის თანამდებობაზე ქალების 5 პროცენტიც არ არის დაკავებული. ხუთიდან ოთხ ფირმაში არც ერთ ქალს არ უკავია დირექტორის თანამდებობა. იგივე მდგომარეობაა ეკონომიკის სფეროშიც. მაგალითად, გაერთიანებული სამეფოს დიდ ბანკებში ამჟამად დაახლოებით ერთი მილიონი ქალი მუშაობს. ვესტმინსტერის ნაციონალურ ბანკში ქალებს მენეჯერთა თანამდებობობების 2 პროცენტი, მიდლენდში 3 პროცენტი, ბარკლეისში კი 4 პროცენტი უკავიათ.

ანალოგიური სიტუაციაა სხვა პროფესიებშიც. უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში, ადვოკატი ქალების რაოდენობა გაიზარდა, მაგრამ მათი რაოდენობა

სულ 14 პროცენტს შეადგენს. უმაღლეს სასამართლოში ქალებს მოსამართლეთა თანამდებობების სულ 3 პროცენტი უკავიათ და მათი უმრავლესობა ქალთა განყოფილებაში მუშაობს. სააპელაციო კომისიაში ქალები საერთოდ არ არიან (Grint 1991).

ძნელი სათქმელია, რამდენად მწვავე იქნება უახლოეს მომავალში გენდერული უთანასწორობის პრობლემა. დღეს მნიშვნელოვანი გარდაქმნები მიმდინარეობს, მაგრამ კარიერის განვითარებას დიდი დრო სჭირდება, ამიტომ შედეგები მხოლოდ წლების შემდეგ გამოვლინდება. მაგალითად, ავიღოთ იურიდიული პროფესია. ბრიტანეთში, 1990-იანი წლების დასაწყისში, იურისპრუდენციის სტუდენტების ნახევარს ქალები შეადგენდნენ, რაც წინა ათწლეულთან შედარებით, გაცილებით მეტი იყო. სავარაუდოდ, მათი უმრავლესობა იურისტის კარიერას განაგრძობს; საინტერესო ის არის, მათგან რამდენი დაიკავებს მაღალ თანამდებობას.

წარმატების პრობლემები

ამჟამად ეკონომიკურად წარმატებულ ქალებს ისეთ სამყაროსთან უხდებათ შეგუება, რომელსაც ისინი შინაგანად არ ეკუთვნიან. აღმასრულებელ თანამდებობებზე დაკავებული ქალების გამოცდილება უცხოეთში ხანგრძლივი პერიოდით გამგზავრებული ქალების გამოცდილებას შეადარეს. ასეთ დროს ცნობარი, რუკები და ადგილობრივი მაცხოვრებლების წეს-ჩვეულებების ცოდნაა საჭირო. ამგვარ მოგზაურობას თან “კულტურული შოკიც” ახლავს და მოსახლეობა უცხოელს ბოლომდე მაშინაც ვერ ეგუება, თუკი ის აღნიშნულ ქვეყანაში სამუდამოდ აპირებს დარჩენას. დროთა განმავლობაში, ქალებმა შეიძლება ზემოქმედება მოახდინონ მასკულიზებულ ღირებულებათა სისტემაზე და ოჯახთან დაკავშირებული პასუხისმგებლობა და სამუშაო ვალდებულებები ერთმანეთს შეუთავსონ.

ქალების კარიერის განვითარებას მამაკაცთა ის დამოკიდებულება უშლის ხელს, რომ ქალისთვის სამუშაო მეორეხარისხოვანია შვილების ყოლასთან შედარებით. ბრიტანეთში შეისწავლეს იმ მენეჯერთა მისაზრებები, რომლებიც ჯანდაცვის სამსახურში ტექნიკური პერსონალის თანამდებობაზე დასაქმების მსურველ ქალბატონებთან უძღვებოდნენ ინტერვიუს. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ინტერვიუები ქალებს მუდმივად ეკითხებიან, ჰყავთ თუ არა შვილები, და თუ არ ჰყავთ, აპირებებენ თუ არა მომავალში დედობას. ამგვარ შეკითხვას არასოდეს უსვამენ მამაკაც აპლიკანტებს. როდესაც ინტერვიუერებს ამგვარი ქმედების მიზეზი ჰკითხეს, ორგვარმა პასუხმა გაიჟღერა: ა) იმ ქალებმა, რომლებსაც შვილები ჰყავთ, შესაძლოა, სკოლის არდადეგების პერიოდში ან ბავშვის ავადმყოფობის შემთხვევაში, სამსახურიდან გათავისუფლების მიზნით, დამატებითი დრო მოითხოვონ; ბ) ბავშვზე ზრუნვა განიხილება არა ორივე მშობლის, არამედ დედის პასუხისმგებლობად.

ზოგიერთმა მენეჯერმა მიიჩნია, რომ დასმული კითხვები თანამშრომელ ქალებზე ზრუნვის ხარისხის დადგენას ისახავდა მიზნად, უმრავლესობამ კი ჩათვალა, რომ

გამოკითხვა იმის შესაფასებლად ჩატარდა, თუ რამდენად საიმედო კოლეგა იქნება სამსახურის დაწყების მსურველი ქალბატონი. აქედან გამომდინარე, ერთმა მენეჯერმა აღნიშნა: „ჩემი აზრით, ეს პირადი ხასიათის შეკითხვაა, მაგრამ ეს საკითხი აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ. ეს შეიძლება უსამართლობადაც ჩაითვალოს – ქალს იგივე შესაძლებლობები არ გააჩნია, რადგან მამაკაცი ოჯახის გამო შეზღუდული არ არის” (Homans 1987, გვ. 92). თუმცა მამაკაცს არ შეუძლია ბიოლოგიურად „ჰყავდეს ოჯახი,” რადგან ფიზიკურად არ აჩენს შვილებს, ბავშვების აღზრდაზე პასუხისმგებლობა მასაც ეკისრება. ამგვარი შესაძლებლობა მხედველობაში არც ერთ გამოკითხულ მენეჯერს არ მიუღია. იგივე განწყობა აისახა ქალების დაწინაურებასთან მიმართებაშიც. მენეჯერებმა აღნიშნეს, რომ ქალმა, თუნდაც მაღალი თანამდებობა ეკავოს, მცირეწლოვან ბავშვებზე ზრუნვის მიზნით, სამუშაოს თავი უნდა დაანებოს. უფროსმა მენეჯერმა შემდეგი კომენტარი გააკეთა:

“მაღალი თანამდებობები, უმრავლეს შემთხვევაში, მამაკაცებს უკავიათ, რადგან ქალები, ბავშვების გაჩენისა და სხვა მსგავსი მიზეზის გამო, მუშაობას თავს ანებებენ... ჩვენ მამაკაცებს მიზანმიმართულად არ ვაწინაურებთ, მაგრამ ცხოვრებისეული ფაქტები გვიჩვენებს, რომ ქალები ქორწინდებიან და ოჯახებს ქმნიან; ამის გამო მათი კარიერა ფრაგმენტული ხასიათისაა. ისინი სამუშაოს უბრუნდებიან, მაგრამ გაცდენილი დრო მათ გამოცდილებასა და პროფესიონალიზმზე ისახება; ამიტომ, როდესაც კანდიდატების შერჩევის დრო დგება, ეს არა სქესის, არამედ ადამიანის დამსახურების მიხედვით ხდება. დაუშვათ, გვყავს ორი კანდიდატი: ქალი, რომელსაც ოჯახური პირობების გამო, სამი წლის განმავლობაში არ უმუშავია და მამაკაცი, რომელიც მუდმივად მუშაობს. რასაკვირველია, თანაბარ პირობებში, თანამდებობაზე მამაკაცი დაინიშნება.” (Homans 1987, გვ. 95)

იმ მცირერიცხოვან ქალებს შორის, რომლებსაც მენეჯერული თანამდებობები ეკავათ, შვილები არც ერთს არ ჰყავდა; მათ კი, ვინც სამომავლოდ გეგმავდა შვილების გაჩენას, განაცხადეს, რომ თანამდებობის დატოვება და შემდეგ, სხვა პოზიციის დაკავების მიზნით, ხელახალი წვრთნის გავლა აქვთ განზრახული.

1992 წელს, ისტ ანგლიაში მენეჯერი ქალბატონების გამოკითხვის შედეგად, მსგავსი შედეგები გამოვლინდა (Verney 1992). 200-მა გამოკითხულმა ქალმა განაცხადა, რომ წარმატებული ბიზნეს კარიერის შექმნის მსურველი ქალბატონისთვის ყველაზე დიდი პრობლემა ბაშზე ზრუნვის საკითხია. ყველაზე მისაღებ, მაგრამ მოკლევადიან გამოსავლად, ისინი სამუშაო ადგილზე საბავშვო ბაგების გასწნას მიიჩნევენ. მაგრამ ამგვარი შესაძლებლობით თანამშრომლებს გამოკითხულ კომპანიათა მხოლოდ 2 პროცენტი უზრუნველყოფდა.

რა დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ ამ შედეგების საფუძველზე? ქალების სამუშაო შესაძლებლობებს დაბრკოლებას მამაკაცთა მიკერძოებული განწყობა უქმნის? ზოგიერთმა მენეჯერმა აღნიშნა, რომ ქალებმა, რომლებსაც შვილები ჰყავთ, ანაზღაურებადი სამუშაო არ უნდა ეძებონ, საოჯახო საქმით დაკავდნენ და შვილებზე იზრუნონ. თუმცა უმრავლესობა აღიარებს იმ პრინციპს, რომ ქალმა და მამაკაცმა, კარიერასთან მომართებაში, ერთნაირი შესაძლებლობებით უნდა ისარგებლონ. მათ მიკერძოებულ განწყობას სამუშაო კი არ განაპირობებს, არამედ

მშობლისთვის სავალდებულო საოჯახო პასუხისმგებლობა. აქამდე მოსახლეობის უმრავლესობას მიაჩნდა, რომ მშობლის ფუნქციები თანაბრად ვერ განაწილდება და ამასთან დაკავშირებით თანამშრომელ ქალებს მუდმივად ექნებათ პრობლემები. ერთ-ერთმა მენეჯერმა განაცხადა, რომ ქალები, კარიერასთან მიმართებაში, მამაკაცებთან შედარებით, წამგებიან პოზიციაში არიან. ეს უსამართლობაა, მაგრამ ცხოვრებისეული ფაქტებით ჯერჯერობით ამგვარი მდგომარეობა დასტურდება (Cockburn 1991).

კანონმდებლობა, რომელიც თანაბარ შესაძლებლობებს ითვალისწინებს

1979 წელს, გაერთიანებულ სამეფოში თანაბარ შესაძლებლობათა აქტი შემუშავდა. აქტის პუნქტების მიხედვით, ქალმა და მამაკაცმა ერთსა და იმავე სამუშაოში თანაბარი ანაზღაურება უნდა მიიღონ. ამგვარი ფორმულირების საფუძველზე, ბევრ დამსაქმებელს მიეცა ლავირების საშუალება. მათ სამუშაოს დასახელება შეუცვალეს და ქალებისა და მამაკაცებისთვის “განსხვავებული” სამუშაო ადგილები შექმნეს; ამგვარად, აქტმა მაშინ არ გაამართლა. 1975 წელს ევროპულმა გაერთიანებამ თანაბარი ანაზღაურების აქტი შეიმუშავა, რომლის საფუძველზე “თანაბარი ანაზღაურების პრინციპი” დაინერგა. თანაბრად არა მხოლოდ „მსგავსი სამუშაო“, არამედ “თანაბარი ღირებულების სამუშაოც” უნდა ანაზღაურდეს.

ახალი სამუშაო: ოჯახზე მზრუნველი მამასახლისი

ჯონათან რურკი, 29 წლის, ვაუიშილი სემის დაბადების შემდეგ, ორწელიწადნახევარია, ოჯახზე ზრუნავს. მან საბავშვო ბაღის მასწავლებლისთვის სავალდებულო წვრთნა გაიარა, ცხოვრობს ლონდონში, ჰაუნსლოუში.

რატომ გადაწყვიტეთ ამ საქმიანობის არჩევა? ჩემი მეუღლე ლინდი მუშაობდა, მე კი არა. თანაც მე მცირეწლოვან ბავშვებთან მუშაობის უფრო დიდი გამოცდილება მაქვს, ის კი სკოლაში უფროსკლასელებს ასწავლის.

რა თანხას გამოიმუშავებთ? არაფერს, ბავშვს თვეში 41.20 ფუნტი დახმარება ეძლევა.

როგორი სამუშაოა? სემს დაახლოებით 7 საათზე ვაყენებ და ვაცმევ. კვირაში სამჯერ დილაობით სათამაშო მოედანზე ვტოვებ, შემდეგ იქიდან მომყავს და ლანჩს ვაჭმევ. შუადღისას სძინავს, შემდეგ პარკში მივდივართ, იქ შეიძლება მის მეგობრებს შევხვდეთ. თავისი ასაკის ბავშვებთან შედარებით, სემი ცოტა უფრო გვიან იძინებს, რადგან ლინდის მასთან ერთად ყოფნა სურს. როდესაც სათამაშო მოედანზე მიმყავს, იქ ძირითადად დედები იკრიბებიან, ამიტომ თავს უხერხულად ვგრძნობ. ბავშვები სასეირნოდ დედებს უფრო ხშირად მოჰყავთ.

სემი როგორია? თავიდან ძალიან უცხოობს, თითზე რაღაც ნიშანი აქვს და იმით თამაშობს, მაგრამ როდესაც სიტუაციას ეგუება, საკმაოდ აქტიურია. ხანდახან ჰითროუს აეროპორტში მიმყავს, თვითმფრინავები ძალიან მოსწონს. როდესაც მისი ზრდის პროცესს ვაკვირდები, ეს ყველაზე დიდ სიამოვნებას მანიჭებს – ახლა იმდენს ლაპარაკობს, ერთი წლის წინ კი თითქმის ვერაფერს ამბობდა.

რა არის თქვენთვის იდეალური სამუშაო? მასწავლებლობა მინდა, მაგრამ თავს შინ სემთან ერთად ძალიან კარგად ვგრძნობ.

მომავალზე რას იტყვით? ამჟამად სამუშაო ვაკანსიებს თვალს ვადევნებ; ახლა სახლს ვქირაობთ, საკუთარი სახლის შეძენას ვგეგმავთ, ამიტომ როდესაც სემი სკოლაში წავა, სამუშაო აუცილებლად უნდა მოვძებნო.

ბეელი სამუშაო: ოჯახზე მზრუნველი დიასახლისი

სნეზანა ტეილორი, 36 წლის, ხუთი წელია, დიასახლისია. წარსულში, სხვადასხვა ადგილას, მდივნის დროებით და მუდმივ თანამდებობებზე მუშაობდა, დაასრულა ორენოვანი სამდივნო კურსი. მისი მშობლები ყოფილი იუგოსლავიიდან არიან.

რატომ აირჩიეთ ეს სამუშაო? შინ, ბავშვებთან მინდოდა ყოფნა.

რა თანხას გამოიმუშავენ? მგონი, ორ ბავშვს თვეში დაახლოებით 70 ფუნტის ოდენობის დახმარება ეძლევა.

როგორი სამუშაოა? ბავშვებს ვაჭმევ, ვბან, ტანსაცმელს ვურჩევ, სკოლაში და სხვადასხვა აქტივობაზე დამყავს, კითხვასა და საშინაო დავალებას ვეხმარები, მათთან ერთად ვთამაშობ, ვართობ (იცინის). მათი მოვლა სასიამოვნო პროცესია. საოჯახო და სხვა სახის საქმეებთან გამკლავება ხანდახან სტრესს მგერის. ჩემს ქმარს ტიმოთისაც უნდა მივხედო; ის ხარჯთაღრიცხვის ინჟინერია და გვიანობამდე მუშაობს. ზოგჯერ რთულია, როდესაც გარშემო ყველა ყვირის და სადილს ითხოვს.

როგორი ბავშვები არიან? ტანია ხუთი წლის არის და სკოლაში დადის. ის საკმარისად კონტაქტური და მოძრავი ბავშვია. ნატაშა სამნახევარი წლის არის, მას ხატვა და გაფერადება უყვარს და ცოტათი მორცხვია. ცურვაზე და ბალეტზე დადიან.

რა არის თქვენთვის იდეალური სამუშაო? ამ წუთას ეს ჩემთვის საუკეთესო არჩევანია.

მომავალზე რას იტყვით? მომავალი წლიდან ნატაშა სკოლაში დიდ დროს გაატარებს. შეიძლება ისეთ სამუშაოს დაეუბრუნდე, რომელიც ბავშვების მოვლის საშუალებასაც მომცემს.

ესაუბრა პიტერ კარტი, ენ მოროუს ილუსტრაციები

წყარო: *Guardian*, 6 მარტი, 1996, გვ. 3.

ამ ორ მონათხრობს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა. ევროპული კანონმდებლობის თანახმად, ქალს, რომელიც მამაკაცის ექვივალენტურ სამუშაოზე დასაქმებული, შეუძლია განაცხადოს, რომ მის მიერ შესრულებული სამუშაო ექვივალენტური ღირებულებისაა და იგივე ანაზღაურება მოითხოვოს. ბრიტანულ ხელისუფლებას, თანაბარ შესაძლებლობებთან დაკავშირებული სუსტი კანონმდებლობის გამო, ევროპულ სასამართლოში უჩივლეს.

თუმცა, საეჭვოა, რამდენად აისახა პრაქტიკულად ეს განსხვავება დასაქმების სისტემაში. ბრიტანეთის თანაბარ შესაძლებლობათა კომისიამ ქალთა დისკრიმინაციის რამდენიმე გახმაურებული საქმის წინააღმდეგ გაილაშქრა. მაგალითად, 1989 წელს ლოიდის ბანკის მბეჭდავ და მდივან ქალთა ინდუსტრიულ ტრიბუნალზე გადაცემული საქმე მომჩივანთა გამარჯვებით დასრულდა; მათ განაცხადეს, რომ ამ თანამდებობებზე დასაქმებული ქალებისა და ბანკის მამაკაცი კურიერების სამუშაო თანაბარი ღირებულებისაა, კურიერებს კი მათზე მაღალი ხელფასი ეძლევათ.

თუმცა ამგვარი მიღწევები ხშირი არ იყო. ამაზე იმ ფირმის მიერ გამოქვეყნებული რეკლამაც მეტყველებს, რომელიც ეძებდა რაგბის მოთამაშე მამაკაცს ან ქალს მარკეტინგის აღმასრულებლის თანამდებობაზე. კომპანიამ განაცხადა, რომ ამ რეკლამაში არანაირი დისკრიმინაცია არ იყო, რადგან ქვეყნის რაგბის მოთამაშე თორმეტი ქალთა გუნდი ჰყავდა. საქმე მომჩივანთა დამარცხებით დასრულდა (Neuberger 1991).

დაბალი ანაზღაურება და ქალთა სიღარიბე

დასაქმებული ქალის საშუალო ანაზღაურება ბევრად უფრო დაბალია მამაკაცის საშუალო ანაზღაურებაზე, თუმცა ეს განსხვავება უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში გარკვეულწილად შემცირდა. დაბალანაზღაურებად სამუშაო სექტორში ქალები ჭარბობენ. ქალების ხელფასები, საშუალოდ, მაშინაც უფრო დაბალია, თუკი ისინი და მამაკაცები ერთსადაიმაც კატეგორიაში არიან დასაქმებულნი. მაგალითად, ბრიტანეთში საოფისე სამუშაოზე დასაქმებულ ქალებს იგივე თანამდებობაზე დასაქმებული მამაკაცის გამომუშავების 60 პროცენტი ეძლევათ; მაღაზიებში დასაქმებულ ქალებს კი იგივე საქმიანობით დაკავებული მამაკაცის ხელფასის - 57 პროცენტი.

გაერთიანებულ სამეფოში ქალების დიდი პროცენტი სიღარიბეში ცხოვრობს. ეს განსაკუთრებით ისეთ ქალებს ეხება, რომლებიც ოჯახს უძღვებიან. იმის მიუხედავად, რომ სიღარიბეში მცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობა 1960-იან წლებში შემცირდა და 1970 წლებში სტაბილურ მაჩვენებელს მიაღწია (1980-1990-იან წლებში ისევ დაიწყო ზრდა), უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში სიღარიბეში მცხოვრებ ქალთა პროცენტული რაოდენობა თანმიმდევრულად გაიზარდა. სიღარიბის პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ დგას ქალებში, რომლებსაც მცირეწლოვან ბავშვებზე მუდმივად უხდებათ ზრუნვა. აქ მოწადიებული წრე იქმნება: თუ ქალს კარგად ანაზღაურებადი სამუშაო აქვს, ის დიდ ფინანსურ დანაკლისს განიცდის, რადგან ბავშვის მოვლის საფასურის გადახდა უხდება. მეორე მხრივ, თუ ის არასრული დატვირთვით იმუშავებს, მისი გამომუშავება და კარიერასთან დაკავშირებული პერსპექტივები შემცირდება და ის სხვა სახის ეკონომიკურ დახმარებას – პენსიით სარგებლობის უფლებასაც დაკარგავს, რადგან ამგვარი პრივილეგია მხოლოდ სრულად დასაქმებულ მუშაკებს აქვთ.

რამდენად განსხვავებული სიტუაციაა სხვა ქვეყნებში? შედარებისთვის შევდეთის მაგალითს განვიხილავთ, სადაც, ქალების ეკონომიკური სტატუსის გაუმჯობესების მიზნით, გაცილებით მეტი ზომა იქნა მიღებული, ვიდრე ბრიტანეთში.

შვედეთის შემთხვევა

შვედეთს, სქესთა თანაბარი პირობების ხელშემწყობი კანონმდებლობის შემუშავების თვალსაზრისით, დასავლურ სამყაროში წამყვანი პოზიცია უჭირავს (Scriven 1984). შვედეთში მცხოვრებ ქალთა დიდი წილი ანაზღაურებად სამუშაოზეა დასაქმებული – 1986 წელს თექვსმეტიდან სამოცდაოთხ წლამდე ასაკის ქალთა 80 პროცენტი გარკვეული სახის ანაზღაურებად სამუშაოს ასრულებდა (Allman/manad statistik 1987). მშობიარობამდე ერთი თვით ადრე და ბავშვის დაბადებიდან ექვსი თვის განმავლობაში, ნებისმიერ ქალს სახელმწიფო დახმარება ეძლევა, რომელიც საშუალო გამომუშავების 90 პროცენტს უზრუნველყოფს. ეს პერიოდი, სურვილის მიხედვით, შეიძლება ორივე მშობელმა გაინაწილოს. დახმარების მიღება დამატებით კიდევ 180 დღის განმავლობაში არის შესაძლებელი, რომლითაც დედა ან მამა სარგებლობს. არსებობს ბავშვზე ზრუნვის ცენტრები, რომლებიც არდადეგებზე და სკოლის შემდგომ საათებში 12 წლამდე ასაკის ბავშვებს ემსახურება.

ამ ზომებმა ნაწილობრივ გაამართლა, რადგან ქალებს მაღალი თანამდებობის დაკავების შესაძლებლობა მიეცათ. მაგალითად, შვედეთის პარლამენტის წევრთა მეოთხედს ქალები შეადგენენ, რაც ყველაზე მაღალი საერთაშორისო მაჩვენებელია. თუმცა საქმიანი ფირმების მენეჯმენტში ქალს იშვიათად შეხვედებით და უმრავლეს სამუშაო ადგილებზე ქალების იგივე რაოდენობაა წარმოდგენილი, რაც სხვა დასავლურ საზოგადოებებში. 1985 წელს, შვედეთში ქალთა 45 პროცენტი არასრული დატვირთვით იყო დასაქმებული და სრული დატვირთვით დასაქმებულ ადამიანებთან შედარებით, კარიერის განვითარების ნაკლები შესაძლობები, ნაკლები სოციალური დახმარება და საპენსიო უფლებები გააჩნდა (შვედეთში თექვსმეტიდან სამოცდაოთხ წლამდე ასაკის მამაკაცთა მხოლოდ 5 პროცენტი არასრული დატვირთვით დასაქმებული). ბევრ ქალს, სრული სამუშაო დღის გამო, საკუთარი შვილის დღის ცენტრისთვის ხანგრძლივად მიბარება არ სურს. ისინი თავად იღებენ შვილსა და საოჯახო საქმეებზე პასუხისმგებლობას. პარადოქსია, მაგრამ ბავშვზე მზრუნველობის ცენტრების არსებობის გამო, მამაკაცებს მიიჩნიათ, რომ მათ ბავშვის აღზრდაში მონაწილეობა ნაკლებად ევალებათ.

საოჯახო საქმე

საოჯახო საქმის თანამედროვე ფორმა ოჯახისა და სამუშაოს გამიჯვნის შედეგად გაჩნდა (Oakley 1974). სახლი უფრო პროდუქტის მოხმარების და არა წარმოების ადგილად იქცა. საოჯახო საქმე აღარ არის ისეთი „თვალსაჩინო“, რადგან „რეალური სამუშაოს“ ცნებას სულ უფრო აიგივებენ საქმიანობასთან, რომელშიც ადამიანს ხელფასი ეძლევა. ცვლილებები მოხდა იმ პერიოდის განმავლობაშიც, რომელმაც საკუთარი სახლის ფლობის პრაქტიკამდე მიგვიყვანა. ინდუსტრიალიზაციით განპირობებულმა გამოგონებებმა და დანადგარებმა საოჯახო სფეროზე დიდი გავლენა იქონია. მანამდე ეს ძალზე მძიმე და დამქანცველი საქმიანობა იყო. მაგალითად, ძალიან რთული და შრომატევადი იყო სარეცხის ყოველკვირეული რეცხვა. The Maytag Washing Machine Co.-მ გამოიკვლია, თუ როგორ რეცხავდნენ სარეცხს მეცხრამეტე საუკუნეში. მათ დაასკვნეს, „რომ ძველად, სარეცხის რეცხვისას, ადამიანი დღეში იგივე ენერგიას ხარჯავდა, რაც ხუთი მილის გადაცურვისას იხარჯებოდა; ეს აქტივობა იგივე მოძრაობას მოითხოვდა და რეცხვისას ადამიანი ისევე სველდებოდა, როგორც ცურვისას.“ (ციტირებულია Hardyment, 1987, გვ. 6).

ნახატი – „ეს უთოა. პერანგები შენ უნდა გააუთოო. მე გოგონებთან ერთად მივიღივარ. კარგი?“

სახლების ცხელი და ცივი გამდინარე წყლით უზრუნველყოფის შემდეგ, ბევრი შრომატევადი და ხანგრძლივი საქმე გამარტივდა; მანამდე წყალი სახლამდე უნდა მიგეზიდა. ცხელი წყლის მოხმარების მიზნით, წყალი ადუღებას მოითხოვდა. ელექტროენერგიისა და გაზის მიღების სახლებში შეყვანის შემდეგ, ნახშირისა და შეშის ქურები უსარგებლო საგნებად იქცა. შესაბამისად, თითქმის გაუქმდა შეშის ჩეხვის, ნახშირის მოზიდვისა და ქურის მუდმივად წმენდის საქმიანობები. ისეთმა დანადგარებმა, როგორიც მტვერსასრუტი და სარეცხი მანქანაა, შრომა ძლიერ შეამსუბუქა. ოჯახის წევრთა რაოდენობამ იკლო, რაც ნაკლებ ბავშვზე ზრუნვას გულისხმობდა. უცნაურია, მაგრამ ამის მიუხედავად, ქალის მიერ საოჯახო საქმეზე დახარჯული დრო საგრძნობლად არ შემცირებულა. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში უმუშევარი ბრიტანელი ქალების მიერ საოჯახო საქმეზე დახარჯული

დროის რაოდენობა არ შეცვლილა. საოჯახო დანადგარების წყალობით, ზოგი მძიმე საოჯახო საქმე გამარტივდა, მაგრამ ისინი ახალმა საქმიანობებმა შეცვალა.

ქალების სამუშაო ძალაში ჩართულობის ზრდის ტენდენციამ საოჯახო აქტივობაზე იმოქმედა. გარეთ დასაქმებული ქორწინებაში მყოფი ქალები, სხვა ქალებთან შედარებით, ნაკლებად არიან საოჯახო საქმით დაკავებულნი, თუმცა, უმრავლეს შემთხვევაში, ინაწილებენ სახლზე ზრუნვასთან დაკავშირებულ ძირითად პასუხისმგებლობას (იხ. ცხრილი 12.1). მათი აქტივობა სრულიად განსხვავებულია. ისინი საოჯახო საქმეს ძირითადად საღამოს საათებსა და უქმეებს უთმობენ. გარეთ დაუსაქმებელი დიასახლისები კი საქმეს სხვაგვარად ანაწილებენ.

არაანაზღაურებად საოჯახო შრომას ეკონომიკისთვის უზარმაზარი მნიშვნელობა აქვს. გამოთვლების მიხედვით, ინდუსტრიულ ქვეყნებში შექმნილი დოვლათის 25-40 პროცენტი საოჯახო საქმის შედეგია. საოჯახო სამუშაო ისეთ უფასო მომსახურებას უზღუნველყოფს, რომელზეც დასაქმებული მოსახლეობის დიდი ნაწილია დამოკიდებული, ეს კი, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ეკონომიკის განვითარებას.

ოჯახზე მზრუნველ დიასახლისებს (დღეს ისეთი შემხვევებიც გვხვდება, როდესაც ოჯახზე მამაკაცები ზრუნავენ), არა აქვთ ანაზღაურებადი სამუშაო. თუმცა სტატისტიკაში მათ “უმუშევრებად” არ თვლიან. რეალურად, რას ნიშნავს, “უმუშევრობა”? ამ საკითხს ყურადღებას მომდევნო ქვეთავში დავუთმობთ.

ცხრილი 12.1 ცოლ-ქმარს შორის საოჯახო საქმის განაწილება, დიდი ბრიტანეთი 1994 (პროცენტებში)

	ყოველთვ ის ქალები	ჩვეულებ რივ ქალები	ორივე თითქმის თანაბრად	ჩვეულებრი ვ მამაკაცები	ყოველთვ ის მამაკაცებ ი	ყველა წვეო ლი
რეცხვა და გაუთოება	47	32	18	1	1	100
გადაწყვეტილება, თუ რა კერძი უნდა მომზადდეს სადილად	27	32	35	3	1	100
ავადმყოფი ოჯახის წევრების მოვლა	22	26	45	—	—	100
სურსათის ყიდვა	20	21	52	4	1	100
სახლის მცირე შესაკეთებელი სამუშაო	2	3	18	49	25	100

აქ ისეთი შემთხვევებიც იგულისხმება, როდესაც შეკითხვას არ უპასუხეს ან სამუშაოს მესამე პირი ასრულებდა.

უმუშევრობა

გასული საუკუნის განმავლობაში უმუშევრობის მაჩვენებელი ძლიერ შეიცვალა. 1930-იან წლებში დასავლურ ქვეყნებში უმუშევრობამ კულმინაციას მიაღწია, ბრიტანეთში ამ პერიოდში სამუშაო ძალის 20 პროცენტი იყო დაუსაქმებელი. ომის შემდგომ წლებში, ევროპისა და შეერთებული შტატების საზოგადოებრივ პოლიტიკაზე ძლიერ იმოქმედა ეკონომისტ ჯონ მეინარდ კეინესის იდეებმა. კეინესს მიაჩნდა, რომ უმუშევრობის ზრდას საქონლის შესყიდვის უუნარობა იწვევს; მთავრობას შეუძლია ეკონომიკაში ჩაერიოს და მოთხოვნის დონე გაზარდოს, რასაც ახალი სამუშაო ადგილების შექმნა მოჰყვება. ბევრი ადამიანის აზრით, სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკური ცხოვრების მართვის გამო, უმუშევრობის მაღალი მაჩვენებელი წარსულს ჩაბარდა. *სრული დასაქმების* ვალდებულება თითქმის ყველა დასავლური ქვეყნის სამთავრობო პოლიტიკის შემადგენელ ნაწილად იქცა. 1970-იან წლებამდე ეს პოლიტიკა თითქოს ამართლებდა და ეკონომიკური ზრდა მეტნაკლებად თანმიმდევრულად მიმდინარეობდა.

თუმცა, გასული თხუთმეტი წლის განმავლობაში, უმუშევრობის მაჩვენებელი ბევრ ქვეყანაში გაიზარდა და კეინესიანიზმს, უმრავლეს შემთხვევაში, აღარ იყენებენ, როგორც ეკონომიკური აქტივობის კონტროლის მცდელობის საშუალებას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, დაახლოებით 25 წლის განმავლობაში, ბრიტანეთში უმუშევრობის მაჩვენებელი 2 პროცენტსაც არ შეადგენდა. 1980-იანი წლების დასაწყისში ეს მაჩვენებელი 12 პროცენტამდე გაიზარდა, შემდეგ დაეცა, ათწლეულის ბოლოს კი ისევ აღმასვლა დაიწყო; 1995 წელს ის 11 პროცენტს შეადგენდა.

უმუშევრობის ანალიზი

უმუშევრობის ოფიციალური სტატისტიკის ინტერპრეტაცია სწორხაზოვანი არ არის (იხ. 12.2). უმუშევრობის დასახასიათებელი არ არის ადვილი ამოცანა. ის „სამუშაოს გარეშე ყოფნას“ ნიშნავს. მაგრამ სამუშაოში აქ „ანაზღაურებადი სამუშაო“ ან „აღიარებული საქმიანობით დაკავება“ იგულისხმება. უმუშევრის სტატუსით რეგისტრირებული ადამიანი შეიძლება სხვადასხვა სახის პროდუქტიული აქტივობით, მაგალითად, სახლის დეზრთვით ან ბაღის მოვლით, იყოს დაკავებული. ბევრი ადამიანი არასრული ანაზღაურებადი დატვირთვით მუშაობს ან ანაზღაურებადი სამუშაოთი პერიოდულად არის დაკავებული; პენსიონრებს „უმუშევართა“ კატეგორიას არ აკუთვნებენ.

მრავალი ეკონომისტის აზრით, უმუშევრობის სტანდარტულ მაჩვენებელს კიდევ ორი ფაქტორი უნდა დაემატოს. არსებობენ „უიმედობით შეპყრობილი მუშაკები“, რომელსაც მუშაობა სურთ, იმედი გაუცრუვდათ და სამუშაოს ძებნაზე ხელი ჩაიქნიეს; „იძულებით არასრულად დასაქმებული მუშაკები“ ისეთ კატეგორიას ეკუთვნიან, რომლებსაც სრულად დასაქმების სურვილი აქვთ, მაგრამ ვერ ახერხებენ ამგვარი სამუშაოს მოძიებას. ამ ფაქტორების დამატება, უმუშევრობასთან მიმართებაში, უფრო სრულყოფილ დემოგრაფიულ სურათს უზრუნველყოფს (იხ. 12.3). 1993 წელს ევროპული კავშირის ქვეყნებში 4 მილიონი „უიმედობით შეპყრობილი“ და 15 მილიონი „იძულებით არასრულად დასაქმებული“

მუშაკი იყო. უმუშევართა ოფოციალური რაოდენობა კი 34 მილიონს შეადგენდა (*The Economist*, 22 ივლისი, 1995, გვ. 92). თუ იაპონიის უმუშევრობის მაჩვენებელს ამ ორი დამატებითი კატეგორიით შევავსებთ, უმუშევრობის საერთო დონე ორჯერ ან მეტად გაიზრდება.

ნახ 12.2 შესაძლებელი დასაქმების, უმუშევრობის, ან სამუშაოს გარეშე ყოფნის ტაქსონომია

წყარო: Peter Sinclair, *Unemployment: Economic Theory and Evidence* (Blackwell Publishers 1987), გვ. 2

სკოლის შემდგომი ასაკის მოსახლეობა						
დასაქმებული ხართ?						
დიახ			არა			
სრული დატვირთვით?			გსურთ მუშაობის დაწყება?			
არა			დიახ			
გსურთ უფრო ხანგრძლივი სამუშაო დღის კონა?			ამუამად ეძებთ სამუშაოს?			
დიახ	არა	დიახ	დიახ			არა
სრული დატვირთვით დასაქმება		არასრული დატვირთვით დასაქმება	შეგიძლიათ ახლავე დაიწყოთ მუშაობა?			
			დიახ	ჯერ არა	ამუამად არა	სრულიად არ ვეძებ
დასაქმებულები			დაუსაქმებელი	ნახევრად დაუსაქმებელი	არც დასაქმებული, არც დაუსაქმებელი	
ეკონომიკურად აქტიურები						

ნახ. 12.3 სხვადასხვა ქვეყნის უმუშევართა: დაუსაქმებელი მუშაკების, უიმედობით შეპყრობილი მუშაკებისა და იძულებით არასრულად დასაქმებული მუშაკების პროცენტული მაჩვენებელი, 1993

წყარო: OECD. *Economist*-ზე დაყრდნობით, 22 ივლისი, 1995, გვ. 92

ესპანეთი

ავსტრალია

კანადა

ბრიტანეთი

შვედეთი (1992)

შეერთებული შტატები

გერმანია

იაპონია

უმუშევრები

უიმედობით შეპყრობილი მუშაკები

არასრულად დასაქმებული მუშაკები

ბრიტანეთის ხელისუფლების მიერ დოკუმენტურად კარგად არის აღნუსხული, თუ როგორ აისახა უმუშევრობა სხვადასხვა ფენებში. უმუშევრობის მაჩვენებელი ქალებს შორის უფრო მაღალია, ვიდრე მამაკაცებში და ეთნიკურ უმცირესობებში უფრო მაღალია, ვიდრე თეთრკანიანებში. ეთნიკურ უმცირესობებს შორის, დანარჩენ მოსახლეობასთან შედარებით, ასევე ყველაზე მაღალია გრძელვადიანი უმუშევრობის მაჩვენებელი. უმუშევრობის ბოლოდროინდელი ზრდა განსაკუთრებით ახალგაზრდებს შეეხო; ამ კატეგორიაშიც იგივე პრობლემა - ის თეთრკანიანებთან შედარებით, ეთნიკურ უმცირესობებზე უფრო მძაფრად აისახა. თექვსმეტიდან ცხრამეტ წლამდე ასაკის ადამიანთა უმუშევრობის მაჩვენებელი დაახლოებით 20 პროცენტია. შეიძლება ეს არ იყოს რეალური მონაცემი, რადგან სტუდენტთა უმრავლესობა არასრული დატვირთვით მუშაობს ან დროებით სამუშაოზეა დაკავებული. თუმცა, ხანგრძლივად დაუსაქმებელ ადამიანთა შორის, ძალიან ბევრი ახალგაზრდაა, რომელთა უმრავლესობა ეთნიკურ უმცირესობას ეკუთვნის. მოზარდი ასაკის ბიჭების ნახევარზე მეტი უმუშევრად რჩება ექვსი თვის ან უფრო ხანგრძლივი დროის მანძილზე.

უმუშევრობა ძნელი გადასატანია საიმედო სამსახურს მიჩვეული ადამიანებისთვის. რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, თავს შემოსავლის დაკარგვა იჩენს. ამ გარემოების შედეგი სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვაგვარად აისახება, რადგან ყველა ქვეყანა სხვადასხვა მოცულობის უმუშევრობის დახმარებას გასცემს. მაგალითად, ბრიტანეთი უმუშევრებს კეთილდღეობის ხანგრძლივი დახმარებით უზრუნველყოფს. უმუშევრობამ შეიძლება მწვავე ფინანსური პრობლემები გამოიწვიოს, მაგრამ სახელმწიფო ჯანდაცვა და კეთილდღეობის სხვა სახის დახმარება უმუშევრებისთვის მაინც ხელმისაწვდომია. მეორე მხრივ, შეერთებულ შტატებში, ესპანეთსა და სხვა ზოგიერთ დასავლურ ქვეყანაში უმუშევრებს დახმარება უფრო ხანმოკლე ვადით ეძლევათ და, შესაბამისად, ასეთი ადამიანები უარეს ეკონომიკურ პირობებში აღმოჩნდებიან.

რატომ გაიზარდა უმუშევრობის მაჩვენებელი?

უკანასკნელ წლებში დასავლურ ქვეყნებში უმუშევრობა გაიზარდა. სხვადასხვა საზოგადოებაში ეს პროცესი განსხვავებული ფორმით აისახა. დასავლეთის

ფარგლებს გარეთ, სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ნაკლები უმუშევრობა იყო იაპონიაში. უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში, დასავლეთის ქვეყნებში არსებული უმუშევრობის მაღალი მაჩვენებელი სხვადასხვა ფაქტორთა კომბინაციით აიხსნება.

- მნიშვნელოვანი ელემენტია საერთაშორისო კონკურენციის ზრდა იმ ინდუსტრიებში, რომლებსაც ეფუძნებოდა დასავლეთის კეთილდღეობა. 1947 წელს ფოლადის მსოფლიო წარმოების 60 პროცენტი შეერთებულ შტატებში ხორციელდებოდა. დღევანდელი მაჩვენებელი 15 პროცენტია, მაშინ როცა იაპონიასა და მესამე სამყაროს ქვეყნებში (კერძოდ, სინგაპურში, ტაივანსა და ჰონგ კონგში, რომლებიც იაპონურ ფასებსაც ამცირებენ) ფოლადის წარმოება სამჯერ გაიზარდა.
- სხვადასხვა გარემოების, მაგალითად, 1973 წლის “ნავთობის კრიზისის” (მაშინ ნავთობის მწარმოებელი ძირითადი ქვეყნები შეიკრიბნენ და კოლექტიურად გადაწყვიტეს ნავთობის საფასურის გაზრდა) გამო, მსოფლიო ეკონომიკამ სერიოზული რეცესია და წარმოების შენელება განიცადა.
- ინდუსტრიაში მიკროელექტრონიკის მოჭარბებულმა გამოყენებამ შეამცირა მოთხოვნა სამუშაო ძალაზე.
- წარსულთან შედარებით, სულ უფრო მეტ ქალს სურს დასაქმება, რამაც ხელმისაწვდომი სამუშაო ადგილების შემცირება გამოიწვია.

ძნელი სათქმელია, კიდევ გაიზრდება თუ არა უახლოეს მომავალში უმუშევრობის მაჩვენებელი. ზოგიერთ ქვეყანას მასშტაბურ უმუშევრობასთან საბრძოლველად უკეთესი პირობები გააჩნია. უმუშევრობამ შეერთებულ შტატებში, ბრიტანეთთან და სხვა მნიშვნელოვან ევროპულ ქვეყნებთან შედარებით, უფრო წარმატებით იკლო. ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ ეკონომიკური სიძლიერის გამო, ეს ქვეყანა მსოფლიო ბაზარზე, მცირე არასტაბილურ ქვეყნებთან შედარებით, უფრო დიდი გავლენით სარგებლობს. გარდა ამისა, სავარაუდოდ, შეერთებულ შტატებში განსაკუთრებით ფართო მომსახურების სექტორის არსებობის გამო, აშშ უფრო მეტი სამუშაო ადგილით უზრუნველყოფს, ვიდრე ქვეყნები, რომელთა მოსახლეობა, ტრადიციულად, მანუფაქტურულ წარმოებაშია დასაქმებული.

უმუშევრობა ევროპასა და შეერთებულ შტატებში

1980-იან წლებსა და 1990-იანი წლების დასაწყისში, შეერთებულ შტატებში, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან შედარებით, გაცილებით მეტი სამუშაო ადგილი შეიქმნა. გავრცელებული თვალსაზრისის საპირისპიროდ, ეს არ იყო ე.წ. “მაკსამუშაოები” ანუ დაბალანაზღაურებადი სამუშაოები სწრაფი მომსახურების რესტორნებში. შეერთებულ შტატებში ხუთიდან ოთხი ადამიანი მენეჯერული ან პროფესიული საქმიანობით იყო დაკავებული.

რატომ შეიქმნა ევროპულ ქვეყნებში ნაკლები სამუშაო ადგილები? ზოგიერთების აზრით, ამის ძირითადი მიზეზი ის არის, რომ რამდენიმე ევროპული ქვეყნის, მათ შორის საფრანგეთის, კანონმდებლობამ უმაღლესი ხელფასის მინიმალური ზღვარი დააწესა. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი

ფაქტორი შეიძლება პროდუქციის – საქონლისა და მომსახურების – გასაყიდ ბაზრებზე ბარიერების არსებობა იყოს. მაგალითად, ინდუსტრიული ქვეყნების სამუშაო ადგილების საშუალოდ 10 პროცენტს ვაჭრობის სფერო შეადგენს. ამერიკაში სამუშაო ადგილების ძირითადი წყარო სავაჭრო სექტორია; ამის საპირისპიროდ, საფრანგეთში ვაჭრობის სფეროში დასაქმება შემცირდა. ეს, სავარაუდოდ, სავაჭრო ტერიტორიებისთვის განკუთვნილი ზონებისა და სამუშაო საათების მკაცრმა შეზღუდვამ გამოიწვია – შეერთებულ შტატებში ზოგიერთი მაღალია 24-საათიანი გრაფიკით მუშაობს.

უმუშევრობის მაღალი დონის გამო, კრიტიკოსებმა ჩვენს ცხოვრებაში ანაზღაურებადი სამუშაოს როლზე დაიწყეს საუბარი. იქნებ მომავალში ბევრ ჩვენგანს, სამუშაოსთან მიმართებაში, წარსულთან შედარებით, განსხვავებული დამოკიდებულება განუვითარდეს? ამ პრობლემაზე დასკვნით ნაწილში ვიმსჯელებთ.

დასაქმების მომავალი

კვალიფიცირებული მუშაკი

ზოგიერთი სოციოლოგი და ეკონომისტი აცხადებს, რომ გლობალური ეკონომიკისა და “მოქნილ” სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის ზრდის პირობებში, მომავალში ბევრი “კვალიფიცირებული მუშაკი” გვეყოლება. ამ ადამიანებს უნარ-ჩვევების ნაკრები – განსხვავებული სამუშაო უნარ-ჩვევები და დიპლომები უნდა ჰქონდეთ, რასაც ისინი სამუშაო კარიერის განვითარების გზაზე სხვადასხვა საქმიანობაში გამოიყენებენ. მხოლოდ დასაქმებულთა მცირე წილს ექნება გრძელვადიანი „კარიერა“ თანამედროვე გაგებით.

ზოგიერთები კვალიფიცირებული მუშაკის დამკვიდრებისკენ სწრაფვას დადებითად აფასებენ. მუშაკი წლების განმავლობაში ერთსა და იმავე სამუშაოზე არ იქნება დაკავებული და მას საკუთარი სამუშაო კარიერის შემოქმედებითად დაგეგმვის საშუალება ექნება (Handy 1994). ზოგი თვლის, რომ “მოქნილობა” პრაქტიკაში ორგანიზაციების მიერ მუშაკების თვითნებურად დაქირავებასა და დათხოვნას ნიშნავს, რის გამოც თანამშრომლებს დაუცველობის გრძნობა ეუფლებათ. დამსაქმებლებს სამუშაო ძალასთან ხანმოკლე ვალდებულება აკავშირებთ, რაც მათ მინიმალური დამატებითი დახმარების გადახდისა და საპენსიო უფლებების შეზღუდვის საშუალებას აძლევს.

კალიფორნიაში Silicon V alley-ის მიერ ახლახან ჩატარებული კვლევით დადასტურდა, რომ ადგილობრივი ეკონომიკური წარმატება კვალიფიცირებულ სამუშაო ძალას ეფუძნება. Silicon V alley-ის ფირმებში ძალიან მაღალია წარუმატებლობის მაჩვენებელი: ყოველ წელს დაახლოებით 300 ახალი კომპანია იხსნება, მაგრამ თითქმის იგივე რაოდენობის კომპანია იხურება. სიტუაციის შესაბამისად იქცევა სამუშაო ძალა, რომელშიც დიდი რაოდენობით არის პროფესიონალი და ტექნიკური მუშაკი. ავტორები ამბობენ, რომ ერთი ფირმიდან მეორეში ნიჭისა და უნარების სწრაფი გადინება და, პარალელურად, პერსონალის ადაპტაცია მიმდინარეობს. ტექნიკური სპეციალისტი კონსულტანტის პოზიციას იკავებს, კონსულტანტი - მენეჯერის, რიგითი

თანამშრომლები კომპანიის კაპიტალისტები ხდებიან; შეიძლება პროცესი საწინააღმდეგო მიმართულებითაც განვითარდეს (Bahrami and Evans 1995).

ამგვარი სიტუაცია ჯერჯერობით გამოჩენილი უფროა, ვიდრე ჩვეულებრივი მოვლენა. დასაქმებასთან დაკავშირებული უახლესი სტატისტიკის მიხედვით, ინდუსტრიულ ბრიტანეთსა და აშშ-ში, ანუ იმ ქვეყნებში, რომლებსაც ინდუსტრიულ ქვეყნებს შორის ყველაზე ნაკლებ რეგულირებადი შრომის ბაზარი აქვთ - სრულად დასაქმებული მუშაკები იგივე დატვირთვით მუშაობენ, როგორც ათი წლის წინ (*The Economist*, 21 მაისი, 1995). ამის მიზეზი ის არის, რომ მენეჯერები პერსონალის რეორგანიზაციას კომპანიისთვის ძვირადღირებულ და, მორალური თვალსაზრისითაც, საზიანო ღონისძიებად მიიჩნევენ, ამიტომ მათ ახალი თანამშრომლების მიღებას, ძველი პერსონალის გადამზადება ურჩევენიათ, თუნდაც ამისთვის საბაზრო ღირებულებაზე მაღალი საფასურის გადახდა გახდეს საჭირო. წიგნში *Built to Last* (1994) ჯეიმს კოლინზმა და ჯერი პორასმა მეთვრამეტე საუკუნის ამერიკული კომპანიები გააანალიზეს; 1926 წლიდან ამ კომპანიებს სააქციო ბირჟაზე მუდმივად კარგი შედეგი აქვთ. ავტორებმა დაადგინეს, რომ ისინი თანამშრომლებს თვითნებურად არ ქირაობდნენ და არც სამუშაოდან უშვებდნენ, პირიქით, კომპანია პერსონალის მიმართ მფარველობით პოლიტიკას ატარებდა. ერთმანეთს თხუთმეტი კომპანია შეადარეს. აღმოჩნდა, რომ ცამეტი ნაკლებად წარმატებული კორპორაციისგან განსხვავებით, მხოლოდ ორმა დანიშნა აღმასრულებელი დირექტორის თანამდებობაზე პიროვნება, რომელიც არ იყო კომპანიის თანამშრომელი.

კვლევის შედეგები ადასტურებს იმ ადამიანთა თვალსაზრისს, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ ეკონომიკაში ადგილს კვალიფიცირებული მუშაკი იმკვიდრებს. ორგანიზაციათა ზომის შემცირება რეალობაა, რის შედეგად სამუშაოს ბევრი ისეთი მუშაკი კარგავს, რომელსაც შრომის ბაზარზე სიცოცხლის ბოლომდე დასაქმების იმედი ჰქონდა. ახალი სამუშაოს მისაღებად, მათ შეიძლება სხვადასხვა უნარ-ჩვევების დაუფლება მოუხდეთ. ბევრმა, განსაკუთრებით ასაკოვანმა ადამიანმა, შეიძლება საერთოდ ვერ შეძლოს ძველებურ, ან ზოგადად, ანაზღაურებად სამუშაოზე დასაქმება.

სამუშაოს მნიშვნელობის კლება?

„ყველა ადამიანს აქვს მუშაობის უფლება“ - ვკითხულობთ ადამიანის უფლებათა უნივერსალურ დეკლარაციაში, რომელსაც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაერთიანებული ერების შეკრებაზე მოეწერა ხელი. მაშინ ეს განცხადება ანაზღაურებად სამუშაოს გულისხმობდა. უმუშევრობის გაგრძელების შემთხვევაში, ამ მიზანს რეალიზება არ უწერია. იქნებ ანაზღაურებადი სამუშაოს ბუნება შეიცვალოს, კერძოდ, ადამიანთა ცხოვრებაში მისი დომინანტური პოზიცია.

დამსაქმებლები და მუშაკები უმუშევრობას უარყოფითად აღიქვამენ, მაგრამ ეს თვალსაზრისი გადახედვას საჭიროებს. არ არის მართებული “სამუშაოს” „ანაზღაურებად დასაქმებასთან“ გაიგივება. თუ ვინმეს განსაკუთრებული მისწრაფება აქვს, მაგალითად, ლამაზ ბალს საკუთარი ინტერესით ამუშავეს და მატერიალურ ანაზღაურებას არ ელის, განა ეს სამუშაო არ არის? სიტყვა „უმუშევრობა“ ენაში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს დამკვიდრდა; იქნებ მეოცე საუკუნის ბოლოს ამ ტერმინის გამოყენება აღარ იყო მიზანშეწონილი. ასეთ

სიტუაციაში დასაქმება ისევე დაკარგავს ენობრივ მნიშვნელობას, როგორც ეს სიტყვა „უმუშევრობის“ შემთხვევაში მოხდა. ზოგიერთ მეცნიერს მიაჩნია, რომ უმუშევრებს თვითდასაქმებულები უნდა ეუწოდოთ და ადამიანებს უნდა მიეცეთ არჩევანის შესაძლებლობა.

სამუშაო კვირის საშუალო ხანგრძლივობა ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში მცირდება. ბევრი მუშაკი მაინც დადგენილ სამუშაო საათზე მეტს მუშაობს, მაგრამ ზოგიერთი მთავრობა სამუშაო საათების ხანგრძლივობის ლიმიტს აწესებს. მაგალითად, საფრანგეთში დამატებითი სამუშაო დრო წელიწადში მაქსიმუმ 130 საათით განისაზღვრა. უმრავლეს ქვეყნებში, პენსიაზე გასასვლელად, ოფიციალურად დადგენილი ასაკი სამოცდა ხუთი წელია, მაგრამ საშუალო სამუშაო კარიერა, შესაძლოა, სამომავლოდ შემცირდეს და იკლოს პენსიაზე გასვლის ასაკმა (Blyton 1985). სამუშაო ძალას, მატერიალური შესაძლებლობის შემთხვევაში, სავარაუდოდ, სამოცი ან სამოც წლამდე ასაკის უფრო მეტი ადამიანი დატოვებს.

თუ ანაზღაურებადი დასაქმებისთვის დადგენილი პერიოდი კიდევ უფრო შემცირდება და დასაქმების აუცილებლობის მნიშვნელობა დაიკლებს, შეიძლება მოხდეს კარიერის ბუნების მნიშვნელოვანი რეორგანიზება. მაგალითად, შეიძლება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცეს შეთავსებით მუშაობა და სამუშაო საათებიც უფრო მოქნილი გახდეს. ზოგიერთი შრომის ანალიტიკოსის აზრით, უნივერსიტეტში არსებული სამუშაოდან გათავისუფლების პრინციპი, სხვა სფეროებში დასაქმებულ მუშაკებზეც უნდა გავრცელდეს და ყველას მიეცეს რაიმე ფორმით, თვითგანვითარების ან სწავლის მიზნით, სამსახურიდან ერთი წლით გათავისუფლების შესაძლებლობა. ბევრი ადამიანი, ცხივრების სხვადასხვა ეტაპზე, სავარაუდოდ, თავად დაგეგმავს თავის ცხოვრებას (აირჩევს ანაზღაურებად ან არაანაზღაურებად სამუშაოს, სრულად ან არასრულად დატვირთება და ა.შ). აქედან გამომდინარე, ზოგიერთმა ადამიანმა შეიძლება ჯერ ფორმალური განათლება მიიღოს და მერე ჩაერთოს სამუშაო ძალაში, ზოგმა კი მოგზაურობა არჩიოს. ბევრ ადამიანს თავად სურს არასრული დატვირთვით მუშაობა მთელი ცხოვრების მანძილზე; მათ არჩევანს სრული დატვირთვის სამუშაო ადგილების ნაკლებობა არ განაპირობებს.

სამუშაოს შესახებ ბოლო გამოკითხვები გვიჩვენებს, რომ არსებულ პირობებშიც კი, არასრული დატვირთვით დასაქმებული მუშაკები, სრული დატვირთვით დასაქმებულ ადამიანებთან შედარებით, უფრო კმაყოფილები არიან სამუშაო პირობებით. ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ არასრული დატვირთვით დასაქმებულთა უმრავლესობა ქალები არიან, რომლებსაც კარიერასთან მიმართებაში, მამაკაცებთან შედარებით, ნაკლები მოლოდინები აქვთ და მონოტონური საოჯახო საქმიანობისგან გათავისუფლება სურთ. ბევრ ადამიანს კმაყოფილებას სწორედ ის ფაქტი ანიჭებს, რომ მას ანაზღაურებადი სამუშაოს სხვა აქტივობებთან შეთავსება და მრავალფეროვანი ცხოვრებით ტკობა შეუძლია. ზოგიერთ ადამიანს „უმაღლესი მწვერვალის“ მიღწევა სურს და ახალგაზრდობიდან შუა ხნის ასაკამდე ანაზღაურებად სამუშაოზე დასაქმებული; შეიძლება ასეთმა ადამიანმა შემდეგ კარიერა შეიცვალოს და ახალი ინტერესები გაუჩნდეს.

ფრანგი სოციოლოგისა და სოციალური კრიტიკოსის ანდრე გორზის აზრით, ანაზღაურებადი სამუშაო მომავალში ადამიანთა ცხოვრებაში სულ უფრო ნაკლებ

ადგილს დაიკავეს. გორზი საკუთარ მოსაზრებას მარქსის ნაშრომების კრიტიკული შეფასების საფუძველზე აყალიბებს. მარქსს მიაჩნდა, რომ მუშათა კლასი, რომელიც მუდმივად გაიზრდება, რევოლუციას გამოიწვევს, შედეგად კი უფრო ჰუმანური ტიპის საზოგადოება შეიქმნება. ამ საზოგადოებაში ადამიანის ძირითად მოთხოვნილებებს სამუშაო დააკმაყოფილებს. გორზი ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს. მუშათა კლასი საზოგადოების ყველაზე დიდ ჯგუფად კი არ იქცა (როგორც ამას მარქსი ამტკიცებდა) და წარმატებული რევოლუცია კი არ გამოიწვია, ის შემცირდა და ეს პროცესი ახლაც გრძელდება. ცისფერსაყელოიანი მუშაკები სამუშაო ძალის უმცირესობას წარმოადგენენ და მათი რაოდენობა სულ უფრო იკლებს.

გორზის აზრით, იმ მოსაზრებამ, რომ მუშები ჩაიბარებენ საწარმოებს, რომელთა შემადგენელ ნაწილს თავად წარმოადგენენ და სახელმწიფო გავლენა შემცირდება, აზრი დაკარგა. ანაზღაურებადი სამუშაოს ბუნების სამომავლო გარდაქმნა რეალობას არ შეესაბამება, რადგან მისი ორგანიზება ტექნიკური ფაქტორების გათვალისწინებას მოითხოვს, წარმატებული ეკონომიკის პირობებში კი შეუძლებელია ამ ფაქტორებისთვის თავის არიდება. გორზი აცხადებს, რომ ძირითადი საკითხი ახლა “შრომისგან გათავისუფლებაა” (Gorz 1982, გვ. 67). ეს განსაკუთრებით იქ უნდა განხორციელდეს, სადაც სამუშაოს ორგანიზება ტელიორიზმის ხაზებით ხდება, რათა მუშაობა დამთრგუნველი და ერთფეროვანი არ იყოს.

გორზის აზრით, უმუშევრობისა და არასრული სამუშაო დატვირთვის ზრდის შედეგად, სტაბილურად დასაქმებულთა პარალელურად უკვე შეიქმნა ფენა, რომელსაც “არც სამუშაო აქვს და არც ერთ კლასს არ ეკუთვნის.” ადამიანთა უმრავლესობა, ფაქტობრივად, არც ერთ კლასს არ ეკუთვნის, რადგან სტაბილურ ანაზღაურებად სამუშაოზე მოსახლეობის შედარებით მცირე ნაწილია დასაქმებული, თუ არ ჩავთვლით ახალგაზრდებს, პენსიონრებს, ავადმყოფებსა და დიასახლისებს, არასრული დატვირთვით დასაქმებულებსა და უმუშევრებს. გორზს მიაჩნია, რომ მიკროტექნოლოგიის გავრცელება მომავალშიც შეამცირებს სრული დატვირთვის სამუშაო ადგილების რაოდენობას. ეს კი დასავლური საზოგადოების “პროდუქტივისტული” თვალთახედვის უარყოფას გამოიწვევს, რომლისთვისაც მთავარი დოვლათი ეკონომიკური ზრდა და მატერიალური პროდუქტია. მომავალ წლებში მოსახლეობის უმრავლესობა მუდმივ ანაზღაურებად სამუშაოს ცხოვრების მრავალფეროვან სტილს ამჯობინებს.

გორზის თანახმად, დღეს “დუალისტური საზოგადოება” ყალიბდება. ერთ სექტორში მაქსიმალურად ორგანიზებული წარმოება და პოლიტიკური ადმინისტრაცია იქნება. მეორე სექტორში ადამიანები, საკუთარი სიამოვნების ან თვითრეალიზაციის მიზნით, სხვადასხვა თავისუფალი საქმიანობით იქნებიან დაკავებულნი.

რამდენად ვალიდურია ეს თვალსაზრისი? ის, რომ ინდუსტრიულ ქვეყნებში, სამუშაოს ბუნებასა და ორგანიზაციასთან მიმართებაში, მნიშვნელოვანი ცვლილებები მიმდინარეობს, საკამათო არ არის. ისიც დასაშვებია, რომ “პროდუქტივიზმის” – მუდმივ ეკონომიკურ ზრდასა და მატერიალური დოვლათის დაგროვებაზე აქცენტირების – იდეით სულ უფრო ნაკლები ადამიანია შეპყრობილი. უდავოდ ღირებულია გორზის თვალსაზრისი იმასთან დაკავშირებით, რომ უმუშევრობა ყოველთვის უარყოფით მოვლენად კი არ უნდა შეფასდეს, არამედ

როგორც ინტერესებისა და ახალი უნარების განვითარების შესაძლებლობა. თუმცა, დღემდე ამ კუთხით დიდი პროგრესი არ ყოფილა. გორზის მიერ აღწერილი სიტუაციიდან ჯერ კიდევ შორს ვართ. სამუშაო კარიერის განვითარებისთვის სულ უფრო მეტი ქალი იბრძვის და საიმედო ანაზღაურებადი დასაქმებითაც აქტიურად კვლავ ბევრი ადამიანია დაინტერესებული. მრავალფეროვანი ცხოვრებისთვის სავალდებულო მატერიალური რესურსების დაგროვების ძირითად ფაქტორად ბევრი ადამიანისთვის ისევ ანაზღაურებადი სამუშაო რჩება.

შეჯამება

1. მუშაობა ამოცანათა შესრულებას გულისხმობს, რასაც გონებრივი და ფიზიკური ძალისხმევა სჭირდება. ამ ამოცანათა მიზანი ადამიანთა მოთხოვნილებების შესაბამისი საქონლისა და მომსახურებების წარმოებაა. ბევრი მნიშვნელოვანი სამუშაო, მაგალითად, საოჯახო და მოხალისეთა საქმიანობა, მატერიალურად არ ანაზღაურდება. საქმიანობა არის სამუშაო, რომელიც რეგულარული ხელფასის სანაცვლოდ სრულდება. ეკონომიკური სისტემის საფუძველს ყველა კულტურაში სამუშაო წარმოადგენს.
2. თანამედროვე საზოგადოებათა ეკონომიკური სისტემის გამორჩეული თვისება შრომის მაღალკომპლექსური და მრავალფეროვანი განაწილების განვითარებაა.
3. შრომის განაწილება სამუშაოს სხვადასხვა საქმიანობებად დაყოფას ნიშნავს. თითოეული მათგანი გარკვეულ სპეციალიზაციას მოითხოვს. ეს ეკონომიკურ ურთიერთდამოკიდებულებას იწვევს: საარსებო საშუალებების მოპოვების მიზნით, ყველანი ერთმანეთზე ვართ დამოკიდებულნი.
4. ამის ერთ-ერთი გამოვლინება ტეილორიზმი ანუ მეცნიერული მენეჯმენტია. ტეილორიზმი სამუშაოს მარტივ დავალებებად დაყოფას გულისხმობს, რომლებიც დროში განაწილებული და ორგანიზებულია. ფორდიზმმა სამეცნიერო მენეჯმენტის პრონციპები განავრცო და მასობრივი წარმოება მასობრივ ბაზრებს დაუკავშირა. ფორდიზმი და ტეილორიზმი დაბალი ნდობის სისტემებია, სადაც მუშაკი მაქსიმალურად არის გაუცხოებული. მაღალი ნდობის სისტემა მუშაკებს სამუშაოს ტემპისა და შინაარსის გაკონტროლების საშუალებას აძლევს.
5. გასული საუკუნის განმავლობაში, დასაქმების სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, ფიზიკურ საქმიანობათა შემცირების ხარჯზე, გონებრივ საქმიანობათა ზრდა. თუმცა ამ ცვლილებათა ინტერპრეტაცია საკამათო საკითხია.
6. ყველა დასავლურ ქვეყანაში ეკონომიკური ცხოვრებისთვის დამახასიათებელია კავშირების წარმოშობა და გაფიცვის უფლების აღიარება. კავშირები დამცავი ორგანიზაციებია, რომლებიც მშრომელებს სამუშაო პირობების კონტროლისთვის საჭირო ზომებით უზრუნველყოფს. დღეს კავშირთა ლიდერები ხშირად მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ეროვნული ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმულირებაში. თუმცა, ბრიტანეთში ამგვარ შემთხვევებს წარსულში უფრო ჰქონდა ადგილი, ვიდრე ამჟამად.

7. სამუშაო ადგილის სახლიდან გარეთ გადანაცვლებამ მნიშვნელოვნად იმოქმედა ქალის სამუშაოს ბუნებაზე. ქორწინებაში მეოფი ბევრი ქალი „ღიასახლისია,” მაგრამ ის „უმუშევრად” ითვლება – იმის მიუხედავად, რომ ქალის მიერ საოჯახო საქმეებზე დახარჯული დრო შეიძლება მისი ქმრის სამუშაო საათებს აღემატებოდეს. ამჟამად, ანაზღაურებად სამუშაოზე გაცილებით უფრო მეტი ქალია დასაქმებული, ვიდრე რამდენიმე ათწლეულის წინ; მაგრამ ქალები არაპროპორციულად არიან კონცენტრირებულნი დაბალანაზღაურებად სამუშაოებზე.
8. ქალებმა წარმატებით დაძლიეს სქესთან დაკავშირებული მიკერძოებული განწყობა, მაგრამ მათ საქმიანობას კიდევ ერთი მოსაზრება აბრკოლებს – ქალმა კარიერის ინტერესებზე მაღლა ოჯახის ინტერესები უნდა დააყენოს. მიუხედავად იმისა, რომ ანაზღაურებად სამუშაოზე დასაქმებულ ქალთა პროცენტული მაჩვენებელი გაიზარდა, ძირითად საოჯახო საქმეს მაინც ქალი უძღვება, რომელიც ბავშვების აღზრდითა და სახლზე ზრუნვით არის დაკავებული.
9. მეოცე საუკუნეში ინდუსტრიულ ქვეყნებში კვლავ გაჩნდა უმუშევრობის პრობლემა. სამუშაო ადამიანის ფსიქოლოგიური სტრუქტურის ძირითადი ელემენტია, ამიტომ უმუშევრობა, ხშირ შემთხვევაში, დეზორიენტაციას იწვევს. უმუშევრობის ზრდაზე, სავარაუდოდ, ახალი ტექნოლოგიის განვითარებაც იმოქმედებს.
10. ზოგიერთები კვალიფიცირებული მუშაკების დამკვიდრებაზე საუბრობენ – მუშაკების, რომლებიც სხვადასხვა უნარ-ჩვევებს ფლობენ და ადვილად შეუძლიათ ერთი სამუშაოდან მეორეზე გადასვლა. ასეთი მუშაკები მართლაც არსებობენ, მაგრამ დასაქმებულთა უმრავლესობა „მოქნილობას” დაბალანაზღაურებად და ნაკლებად პერსპექტიულ სამუშაოს უკავშირებს.
11. სამუშაოს ბუნება და ორგანიზაცია ამჟამად მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის, რაც მომავალში, სავარაუდოდ, თავს კიდევ უფრო მეტად იჩენს. მრავალფეროვანი ცხოვრებისთვის საჭირო რესურსების დაგროვების ძირითად საშუალებად ბევრი ადამიანისთვის ისევ ანაზღაურებადი სამუშაო რჩება.

დამატებითი ლიტერატურა

Godfried Engbersen et al., *Cultures of Unemployment: A Comparative Look at Long-Term Unemployment and Urban Poverty* (Boulder, Colorado: Westview, 1993). დისკუსია იმის შესახებ, თუ რამდენად უვითარდებათ ხანგრძლივად უმუშევარ ადამიანებს „სიღარიბის კულტურა.”

Keith Gr int, *The Sociology of Work: An Introduction* (Cambridge: Polity Press, 1991). ძალიან სასარგებლო სახელმძღვანელო, რომელიც თანამედროვე საზოგადოებებში მუშაობის შესწავლის ასპექტების უმრავლესობას ეხება.

Ray P ahl, *Divisions of Labour* (Oxford: Blackwell, 1984). მნიშვნელოვანი დისკუსია მუშაობის, საოჯახო საქმისა და ოჯახის შესახებ.

Andrew Sayer and Richard Walker, *The New Social Economy* (Oxford: Blackwell, 1992).
სასარგებლო დისკუსია დღეს ინდუსტრიულ წარმოებაზე ზემომქმედი
მოვლენების შესახებ.

Neil J. Smelser and Richard Swedberg (eds), *The Handbook of Economic Sociology*
(Princeton: Princeton University Press, 1994) . ზოგადი რიდერი ეკონომიკური
ცხოვრების სოციოლოგიის შესახებ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- არაფორმალური ეკონომიკა
- მოხალისეთა სამუშაო
- საქმიანობა
- ეკონომიკური სისტემა
- ტექნოლოგია
- ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება
- ტელიორიზმი
- ფორდიზმი
- დაბალი ნდობის სისტემები
- მაღალი ნდობის სისტემები
- ავტომატიზაცია
- მოქნილი წარმოება
- დასაქმების სისტემა
- პროფესიული კავშირები
- გაფიცვა
- საოჯახო საქმე (საშინაო საქმე)
- კვალიფიცირებული მუშაკი

მთავრობა, პოლიტიკური ძალაუფლება და ომი

შინაარსი

ძირითადი ცნებები

ძალაუფლება და ხელისუფლება

სახელმწიფოს ცნება

დემოკრატია

მონაწილეობითი დემოკრატიული მმართველობა

მონარქიები და ლიბერალური დემოკრატიები

ლიბერალური დემოკრატიის გავრცელება

დემოკრატია საფრთხე ემუქრება?

პოლიტიკური პარტიები და ხმის მიცემა დასავლეთის ქვეყნებში

პარტიული სისტემები

პარტიები და ხმის მიცემა ბრიტანეთში

ქალების მონაწილეობა პოლიტიკაში

ხმის მიცემის მოდელები და პოლიტიკური განწყობები

გლობალური ძალები

ევროპული კავშირი და ევროპის შეცვლილი რუკა

ცვლილებები აღმოსავლეთ ევროპაში

ომი და სამხედროები

ლოკალურიდან გლობალურ ომამდე

სამხედრო ხარჯები და ცივი ომი

იარაღით ვაჭრობა

ომი და გლობალური უსაფრთხოება

მსოფლიო ომის გარეშე?

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

ხელისუფლება პოლიტიკა ძალაუფლება ავტორიტეტი
სახელმწიფო ეროვნული სახელმწიფო დემოკრატია
ომის ინდუსტრიალიზაცია

1989 წელს, ჩინეთის დედაქალაქ ბეიჯინგში, ტიანანმენის მოედანზე, მოვლენები დრამატულად განვითარდა. იქ ათასობით ადამიანი შეიკრიბა დემოკრატიის მხარდასაჭერად. ჩინეთის კომუნისტური მთავრობა სასტიკად გაუსწორდა მათ. წითელი არმიის ნაწილები თავს დაესხნენ დემონსტრანტებს, ბერი მათგანი მოკლეს, ასობით ადამიანს კი ალყა შემოარტყეს და დააპატიმრეს.

დემოკრატია ჯერ კიდევ არ არსებობს ჩინეთში, მაგრამ მსოფლიოს ბევრ სხვა ქვეყანაში დემოკრატიის მხარდამჭერმა მოძრაობებმა წარმატებას მიაღწიეს და შეცვალეს ავტორიტარული რეჟიმები. ყოფილ საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაში, ამ მოძრაობების შედეგად, დაემხო კომუნიზმი. ბოლო პერიოდში, მმართველობის დემოკრატიული ფორმები ჩამოყალიბდა, აგრეთვე, ბევრ ლათინო-ამერიკულ ქვეყანაში, აზიისა და აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში. დემოკრატიული მთავრობები, უკვე დიდი ხანია, არსებობენ დასავლეთ ევროპაში, ჩრდილო ამერიკაში, ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში.

დემოკრატიზაცია ერთ-ერთი ძირითადი პოლიტიკური ძალაა დღევანდელ მსოფლიოში – იგი ზემოქმედებას ახდენს გლობალიზაციაზე და თავადაც განიცდის მის ზემოქმედებას. თანამედროვე საზოგადოების მრავალი ასპექტის მსგავსად, ცვლილებები ხორციელდება მმართველობის ფორმებისა და პოლიტიკური ცხოვრების სფეროშიც. მმართველობა ეხება სახელმწიფოს პოლიტიკური კურსის, გადაწყვეტილებებისა და დადგენილებების რეგულარული მიღებას და მათ ცხოვრებაში განხორციელებას პოლიტიკური აპარატის თანამდებობის პირთა მიერ. პოლიტიკა წარმოადგენს საშუალებებს, რომელთა მეშვეობით ხელისუფლება იყენებს ძალაუფლებას ხელისუფლების საქმიანობის მასშტაბებსა და ძირითად შინაარსზე ზემოქმედების მიზნით. „პოლიტიკური“ სფერო შეიძლება საკმაოდ სცილდებოდეს თავად სახელმწიფო ინსტიტუტს.

ამ თავში ჩვენ შევისწავლით იმ ძირითად ფაქტორებს, რომლებიც პოლიტიკურ ცხოვრებაში ზემოქმედებენ.

ჩვენ გავაანალიზებთ დემოკრატიის ბუნებას და განვიხილავთ პოლიტიკური პარტიების როლს. ჩვენ ვიმსჯელებთ ბოლო წლებში ბრიტანეთის პოლიტიკაში მომხდარ ზოგიერთ ტრანსფორმაციაზე და შემდეგ მიმოვიხილავთ პოლიტიკას საერთაშორისო სფეროში. ამ თავის ბოლოს კი ჩვენ განვიხილავთ აღმოსავლეთ ევროპაში 1989 წლიდან მომხდარი 2 ცვლილების შედეგებს და შევისწავლით საზოგადოებაზე ომის ზემოქმედებას.

თუმცა, ჯერ განვიხილოთ პოლიტიკური ცხოვრების შესწავლისათვის აუცილებელი რამდენიმე ძირითადი ცნება – ძალაუფლება, ხელისუფლება და სახელმწიფო. მთელი პოლიტიკური ცხოვრება, ამა თუ იმ მნიშვნელობით, დაკავშირებულია ძალაუფლებასთან: ვინ ფლობს მას, როგორ აღწევენ მას და რას აკეთებენ ისინი მისი მეშვეობით.

ძალაუფლება და ხელისუფლება

როგორც I თავში არის აღნიშნული, სოციოლოგიისათვის ძალაუფლების შესწავლას ფუნდამენტური მნიშვნელობა აქვს. ძალაუფლება არის ინდივიდების ან ჯგუფების უნარი,

განახორციელონ თავიანთი ინტერესები ან საქმეები, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ სხვები წინააღმდეგობას უწევენ. ის ზოგჯერ ძალის პირდაპირ გამოყენებას გულისხმობს, როგორც ეს ჩინეთში მოხდა, როდესაც ხელისუფლებამ ტიანმენის მოედანზე დემოკრატიული მოძრაობა ჩაახშო. ძალაუფლება თითქმის ყველა ურთიერთობის შემადგენელ ელემენტს წარმოადგენს, როგორიც არის, მაგალითად, დამქირავებელსა და დაქირავებულს შორის ურთიერთობა. ამ თავში ყურადღება არის გამახვილებული ძალაუფლების უფრო ვიწრო ასპექტზე, ხელისუფლების ძალაუფლებაზე. ძალაუფლების ამ ფორმას თითქმის ყოველთვის თან ახლავს იდეოლოგიები, რომლებიც ძლიერთა მოქმედებების გასამართლებლად გამოიყენება. მაგალითად, ჩინეთის ხელისუფლების მიერ დემოკრატიისთვის მებრძოლი სტუდენტების წინააღმდეგ ძალის გამოყენება იყო კომუნისტური იდეოლოგიის, როგორც მმართველობის ძირითადი ფორმის, დაცვა.

ხელისუფლება არის მთავრობის მიერ ძალაუფლების ლეგიტიმური გამოყენება. ლეგიტიმურობა ნიშნავს, რომ ადამიანები, რომლებიც ექვემდებარებიან ხელისუფლების კანონიერ ძალაუფლებას, აღიარებენ მას. ამგვარად, ძალაუფლება განსხვავდება ხელისუფლებისაგან. როდესაც ჩინეთში დემოკრატიის მხარდამჭერი დემონსტრაციები დაიწყო, ხელისუფლებამ დემონსტრანტების ციხეში ჩასმითა და მოკვლით უპასუხა. ეს იყო ძალის გამოყენება, მაგრამ ეს აგრეთვე მიანიშნებდა მთავრობის ავტორიტეტის დაკარგვაზე. ბევრი ადამიანის შეხედულების საწინააღმდეგოდ, დემოკრატია არ არის მმართველობის ერთადერთი ტიპი, რომელსაც ხალხი ლეგიტიმურად მიიჩნევს. დიქტატურებს, აგრეთვე, შეიძლება ჰქონდეთ ლეგიტიმურობა. მაგრამ როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, ამჟამად დემოკრატია ლეგიტიმური მმართველობის ყველაზე უფრო გავრცელებული ფორმაა.

სახელმწიფოს ცნება

სახელმწიფო არსებობს იქ, სადაც ფუნქციონირებს მმართველობის პოლიტიკური აპარატი (პარლამენტი ან კონგრესის მსგავსი ინსტიტუტები და სახელმწიფო სამსახურის ჩინოვნიკები), რომელიც მართავს გარკვეულ ტერიტორიაზე, მისი ლეგიტიმური ძალაუფლება განმტკიცებულია სამართლებრივი სისტემით და შეუძლია სამხედრო ძალის გამოყენება თავისი პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად. ყველა თანამედროვე საზოგადოება ერი-სახელმწიფოა. ეს ნიშნავს, რომ მათი მმართველობის სისტემა კანონიერ უფლებას აცხადებს გარკვეულ ტერიტორიებზე, გააჩნია ფორმალიზებული კანონის კოდექსები და ახორციელებს კონტროლს შეიარაღებულ ძალებზე. ერი-სახელმწიფოები მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა დროს წარმოიშვა (მაგალითად, შეერთებული შტატები 1776 წელს, ჩეხეთის რესპუბლიკა 1993 წელს). მათი და ტრადიციული ცივილიზაციების სახელმწიფოების ძირითადი მახასიათებლები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

- **სუვერენიტეტი** – ტერიტორიები, რომლებსაც ტრადიციული სახელმწიფოები მართავდნენ, არასდროს არ იყო ზუსტად განსაზღვრული, ცენტრალური ხელისუფლება ვერ ახერხებდა მათ სათანადო კონტროლს. სუვერენიტეტი ნიშნავს, რომ მთავრობა ფლობს ხელისუფლებას გარკვეულ ტერიტორიაზე, მკაფიოდ განსაზღვრული საზღვრებით, სადაც ის არის უზენაესი ძალაუფლება. ტრადიციული სახელმწიფოების შემთხვევაში, ეს განსაზღვრება არ არის რელევანტური; ყველა ეროვნული სახელმწიფო კი, პირიქით, სუვერენულია.
- **მოქალაქეობა** – ტრადიციულ სახელმწიფოებში, სადაც მეფე ან იმპერატორი უმაღლეს ხელისუფლებას წარმოადგენდა, მოსახლეობის უმრავლესობამ არ იცოდა და არც აინტერესებდა, ვინ მართავდა მათ. მათ არც პოლიტიკური

უფლებები და არც ზეგავლენა გააჩნდათ. ჩვეულებრივ, მხოლოდ გაბატონებულ კლასებს ან უფრო მდიდარ ჯგუფებს ჰქონდათ იმის შეგრძნება, რომ ისინი ეკუთვნოდნენ საერთო პოლიტიკურ ერთობას. თანამედროვე საზოგადოებებში კი, პირიქით, იმ ადამიანების უმრავლესობა, რომლებიც პოლიტიკური სისტემის საზღვრებში ცხოვრობენ, არიან მოქალაქეები, გააჩნიათ საერთო უფლებები და მოვალეობები და თავიანთ თავს სახელმწიფოს ნაწილად მიიჩნევენ. თუმცა არსებობენ პოლიტიკური ლტოლვილები ან „მოქალაქეობის არმქონენი“, დღეს მსოფლიოში თითქმის ყველა გარკვეული ეროვნული პოლიტიკური წყობის წევრია.

- ნაციონალიზმი – ერი-სახელმწიფოები ნაციონალიზმის ზრდასთან ასოცირდება. ნაციონალიზმი შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც სიმბოლოებისა და რწმენების ერთობა, რომლებიც გვაძლევს ერთი პოლიტიკური ერთობის წევრობის შეგრძნებას. ამგვარად, ადამიანებს სიამაყის გრძნობა აქვთ იმის გამო, რომ ისინი არიან ბრიტანელები, კანადელები ან რუსები. ალბათ ადამიანებს ყოველთვის ჰქონდათ გარკვეული იდენტობა რომელიმე სოციალურ ჯგუფთან – მათ ოჯახთან, სოფელთან ან რელიგიურ თემთან. მაგრამ ნაციონალიზმი მხოლოდ თანამედროვე სახელმწიფოს ჩამოყალიბებასთან ერთად ჩნდება. ეს არის გარკვეულ სუვერენულ ერთობასთან იდენტობის გრძნობის მთავარი გამოსატყულება.

დღეს, მსოფლიოში ნაციონალური ღოიანობა ყოველთვის არ განისაზღვრება სახელმწიფოების ტერიტორიების აღმნიშვნელი ფიზიკური საზღვრებით. ფაქტობრივად, ყველა ერი-სახელმწიფო სხვადასხვა მოდემის თემებიდან წარმოიშვა. ამიტომ ადგილობრივი ნაციონალიზმი ხშირად წარმოიშობოდა იმ ადამიანებთან დაპირისპირების შედეგად, რომლებსაც სახელმწიფოები ეხმარებოდა. მაგალითად, კანადაში, კვებეკის ფრანგულენოვანი მოსახლეობის ეროვნული გრძნობები „კანადელობის“ გრძნობის მქონე ადამიანებისათვის გამოწვევას წარმოადგენს. და თუმცა ერი-სახელმწიფოსა და ნაციონალიზმს შორის ურთიერთობა რთულია, ორივე მათგანი წარმოიშვა, როგორც ერთი და იმავე პროცესის ნაწილი.

დემოკრატია

სიტყვა „დემოკრატია“ წარმოიშვა ბერძნული ტერმინიდან „demokratia“, რომელიც შედგება ორი ნაწილისგან: demos (ხალხი) და kratos (მართვა). ამიტომ დემოკრატია, თავისი საწყისი მნიშვნელობით, არის პოლიტიკური სისტემა, რომლის დროსაც ხალხი და არა მონარქები (მეფეები ან დედოფლები) ან არისტოკრატები (კეთილშობილი წარმომავლობის ადამიანები, მაგალითად, ღორდები) მართავენ ქვეყანას. ეს მარტივად და გულახდილად ჟღერს, მაგრამ სინამდვილეში ასე არ არის. რას ნიშნავს ხალხის მმართველობა? როგორც დევიდ ჰელდმა აღნიშნა, ამ ფრაზის ნებისმიერ ნაწილის შესახებ შეიძლება წამოიჭრას კითხვები. დავიწყოთ სიტყვით „ხალხი“:

- ვინ არის ხალხი?
- რა სახის მონაწილეობის უფლება აქვს ხალხს?
- რა პირობებია საჭირო მონაწილეობის მისაღებად?

რაც შეეხება „მმართველობას“:

- რამდენად ფართო ან ვიწრო უნდა იყოს მმართველობის მასშტაბი? უნდა შემოიფარგლოს ის, მაგალითად, მმართველობის სფეროთი, თუ დემოკრატია შეიძლება იყოს საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროებში, როგორიცაა სამრეწველო დემოკრატია?

- შეიძლება მმართველობამ მოიცვას ხელისუფლების მიერ მისაღები ყოველდღიური ადმინისტრაციული გადაწყვეტილებები, თუ ის ეხება მხოლოდ ძირითად პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს?

„ვის მიერაა მართულის“ შემთხვევაში:

- ხალხის მმართველობას უნდა დაემორჩილონ? რა ადგილი უჭირავს ვალდებულებებსა და აზრთა სხვადასხვაობას?
- ზოგიერთმა ადამიანმა უნდა დაარღვიოს კანონი, თუ მათ სჯერათ, რომ არსებული კანონი უსამართლოა?
- როგორ პირობებში (თუკი ასეთები არსებობს) უნდა გამოიყენონ დემოკრატიულმა ხელისუფლებებმა ძალა იმათ წინააღმდეგ, ვინც არ ეთანხმება მათ პოლიტიკას?

ასეთ კითხვებზე პასუხები განსხვავებული იყო სხვადასხვა პერიოდსა და სხვადასხვა საზოგადოებაში. მაგალითად, „ხალხი“ სხვადასხვანაირად აღიქმებოდა: როგორც ქონების მესაკუთრეები, თეთრკანიანები, განათლებული ადამიანები, კაცები, ზრდასრული კაცები და ქალები. ზოგიერთ საზოგადოებაში ოფიციალურად მიღებული დემოკრატიის არეალი შეზღუდულია პოლიტიკის სფეროთი, ზოგიერთ საზოგადოებაში კი ის სოციალური ცხოვრების სხვა სფეროებზეც ვრცელდება.

მონაწილეობითი დემოკრატიული მმართველობა

მონაწილეობითი დემოკრატიული მმართველობის (ანუ პირდაპირი დემოკრატიის) დროს, ის ადამიანები, რომლებზეც გავლენას ახდენს გადაწყვეტილებები, ერთობლივად იღებენ მათ. ეს იყო დემოკრატიის თავდაპირველი ტიპი, რომელიც გავრცელებული იყო ანტიკურ საბერძნეთში. ისინი, ვინც იყვნენ მოქალაქეები, საზოგადოების მცირე ნაწილი, რეგულარულად იკრიბებოდნენ პოლიტიკური საკითხების განსახილველად და ძირითადი გადაწყვეტილებების მისაღებად. მონაწილეობით დემოკრატიულ მმართველობას დიდი მნიშვნელობა არა აქვს თანამედროვე საზოგადოებებში, სადაც მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს გააჩნია პოლიტიკური უფლებები და ამიტომ შეუძლებელია, ყველა მათგანმა აქტიური მონაწილეობა მიიღოს ყველა იმ გადაწყვეტილების შემუშავებაში, რომლებიც მათზე ზემოქმედებას ახდენს.

თუმცა, მონაწილეობითი დემოკრატიული მმართველობის ზოგიერთი ასპექტი თანამედროვე საზოგადოებებშიც გამოიყენება. მაგალითად, მონაწილეობითი დემოკრატიული მმართველობის ერთ-ერთი ფორმაა რეფერენდუმების ჩატარება, როდესაც ხალხი რაიმე კონკრეტული საკითხის შესახებ თავის შეხედულებას გამოხატავს. ადამიანთა დიდი რაოდენობის თათბირი შესაძლებელი ხდება, როდესაც საკითხს ვაადვილებთ ერთ ან ორ კითხვაზე პასუხის გაცემით. ზოგიერთ ევროპულ ქვეყანაში რეფერენდუმი რეგულარულად ტარდება ეროვნულ დონეზე.

მონარქიები და ლიბერალური დემოკრატიები

თუმცა ზოგიერთ თანამედროვე სახელმწიფოს (როგორიცაა, მაგალითად, ბრიტანეთი და ბელგია) კვლავაც კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება აქვს მონარქების მიმართ, მონარქიული სახელმწიფოები სულ უფრო იშვიათი ხდება იქ, სადაც ასეთი სახის ტრადიციული მმართველები ჯერ კიდევ გვხვდებიან, მათი რეალური ძალაუფლება, ჩვეულებრივ, შეზღუდულია ან საერთოდ არ არსებობს. მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანაში,

როგორიცაა საუდის არაბეთი და იორდანია, მონარქები ინარჩუნებენ გარკვეულ კონტროლს მმართველობაზე, მაგრამ, უმეტეს შემთხვევებში, ისინი უფრო ეროვნული იდენტობის სიმბოლოები არიან, ვიდრე რეალური პოლიტიკური ძალაუფლების მქონე მნიშვნელოვანი პიროვნებები. გაერთიანებული სამეფოს დედოფალი, შვედეთის მეფე და იაპონიის იმპერატორიც კი კონსტიტუციური მონარქები არიან. მათი რეალური ხელისუფლება მკაცრად არის შეზღუდული კონსტიტუციით, რომელიც უფლებებს გადასცემს ხალხის მიერ არჩეულ წარმომადგენლებს. თანამედროვე სახელმწიფოების დიდი უმრავლესობა რესპუბლიკებია – იქ არც მეფეა და არც დედოფალი. თითქმის ყოველი მათგანი, კონსტიტუციური მონარქიების ჩათვლით, ღიად აღიარებს დემოკრატიის ერთგულებას.

იმ ქვეყნებს, სადაც ამომრჩევლებს შეუძლიათ ორ ან მეტ პარტიას შორის გააკეთონ არჩევანი და სადაც სრულწლოვანი მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს ხმის მიცემის უფლება აქვს, ლიბერალურ დემოკრატიებს უწოდებენ. ამ კატეგორიას მიეკუთვნება ბრიტანეთი და დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნები, ამერიკის შეერთებული შტატები, იაპონია, ავსტრალია და ახალი ზელანდია. მესამე სამყაროს ზოგიერთ ქვეყანაში, როგორიცაა ინდოეთი, არსებობს ლიბერალური დემოკრატიული სისტემა.

ლიბერალური დემოკრატიის გავრცელება

დიდი ხნის განმავლობაში, მსოფლიოს პოლიტიკური სისტემები იყოფოდა ლიბერალურ დემოკრატიად და კომუნიზმად, როგორც ეს იყო ყოფილ საბჭოთა კავშირში (და რომელიც კვლავ არსებობს ჩინეთსა და რამდენიმე სხვა ქვეყანაში). კომუნიზმი, არსებითად, ერთპარტიული მმართველობის სისტემა იყო. ამომრჩევლებს საშუალება ჰქონდათ, არჩევანი გაეკეთებინათ არა რამდენიმე პარტიას შორის, არამედ ერთი პარტიის – კომუნისტური პარტიის – სხვადასხვა კანდიდატს შორის, ხშირად კენჭს მხოლოდ ერთი კანდიდატი იყრიდა. ამგვარად, რეალური არჩევანი საერთოდ არ არსებობდა. კომუნისტური პარტია, უდავოდ, გაბატონებული ძალაუფლება იყო საბჭოთა სტილის საზოგადოებებში; ის არა მარტო პოლიტიკურ სისტემას, არამედ ეკონომიკასაც აკონტროლებდა.

1989 წლიდან, როდესაც დაემხო საბჭოთა კავშირის ბატონობა აღმოსავლეთ ევროპაზე, დემოკრატიზაციის პროცესებმა მოიცვა მთელი მსოფლიო, ჯაჭვური რეაქციის პროცესის მსგავსად. ისეთმა ქვეყნებმა, როგორიცაა ნიკარაგუა ცენტრალურ ამერიკაში და ზაირი და სამხრეთ აფრიკა აფრიკაში, დაამყარეს ლიბერალური დემოკრატიული მმართველობა. ჩინეთში, რომლის მოსახლეობა მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით მეხუთედს წარმოადგენს, კომუნისტური მმართველობა დემოკრატიზაციის პროცესების ძლიერი ზეწოლის წინაშე აღმოჩნდა. იქ ათასობით ადამიანი რჩება ციხეში იმის გამო, რომ მათ დემოკრატიისადმი თავიანთი ლტოლვა არაძალადობრივი გზით გამოხატეს. მაგრამ ჩინეთში კვლავ არიან ჯგუფები, რომლებიც მიუხედავად კომუნისტური ხელისუფლების წინააღმდეგობისა, აქტიურად მუშაობენ, რომ უზრუნველყონ დემოკრატიულ სისტემაზე უსაფრთხოდ გადასვლა.

რატომ გახდა დემოკრატია ასე პოპულარული? მიზეზები, რომლებიც სოციალურ და ეკონომიკურ ცვლილებებთან არის დაკავშირებული, ამ წიგნში დაწერილებით არის განხილული. პირველი, დემოკრატიას ტენდენცია აქვს, ეკონომიკურ სისტემაში კონკურენტუნარიან კაპიტალიზმს დაუკავშირდეს, და კაპიტალიზმმა აჩვენა, რომ ის საუკეთესოა კომუნიზმთან შედარებით, როგორც კეთილდღეობის შემქმნელი სისტემა. მეორე, რაც უფრო მეტად გლობალური ხდება სოციალური აქტივობა და ხალხი ხედავს, რომ მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაზე სულ უფრო მეტ ზეგავლენას ახდენს მათგან შორის მიმდინარე

მოვლენები, მით უფრო მეტი დაჟინებით მოითხოვენ ისინი მეტ ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორ მართავენ მათ და, შესაბამისად, უფრო მეტ დემოკრატიას.

მესამე არის მასობრივი კომუნიკაციების, განსაკუთრებით ტელევიზიის, გავლენა. დემოკრატიის გავრცელების ჯაჭვურ რეაქციაზე, ალბათ, ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენების ხილვადობამ. დღეს, მსოფლიოში ტელევიზიის ახალი ტექნოლოგიების, კერძოდ, სატელიტურისა და საკაბელოს, დანერგვის გამო, მთავრობები ვერ ინარჩუნებენ კონტროლს იმაზე, რასაც მათი მოქალაქეები უყურებენ, მაგალითად, ტიანანმენის მოედანზე მომხდარი კონფრონტაცია. ჩინეთის მსგავსად, საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტური პარტიები ყოველთვის ინარჩუნებდნენ მკაცრ კონტროლს სატელევიზიო ქსელებზე, რომლებიც ხელისუფლების საკუთრებას წარმოადგენდა და რომლებსაც ხელისუფლება მართავდა. მაგრამ სატელიტის გავრცელების შედეგად, დასავლეთის სატელევიზიო პროგრამები უამრავი ადამიანისათვის ხელმისაწვდომი გახდა. მათ შესაძლებლობა მიეცათ, მათი საკუთარი ცხოვრების შესახებ ორთოდოქსი ხელისუფლების პროპაგანდისაგან განსხვავებული შეხედულებები მოესმინათ.

დემოკრატია საფრთხე ემუქრება?

რადგან ლიბერალური დემოკრატია ასე ფართოდ ვრცელდება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მისი ფუნქციონირება უაღრესად წარმატებულია, მაგრამ ასე არ არის. დემოკრატია თითქმის ყველგან გარკვეულ სიძნელეებს აწყდება. ეს მხოლოდ იმიტომ არ ხდება, რომ ძნელი აღმოჩნდა სტაბილური დემოკრატიული წყობის დამყარება რუსეთსა და ყოფილ კომუნისტურ საზოგადოებებში. დემოკრატია საფრთხე ემუქრება იმ ქვეყნებში, სადაც ის წარმოიშვა: ბრიტანეთში, ევროპასა და შეერთებულ შტატებში. გამოკითხვები აჩვენებენ, რომ სულ უფრო იზრდება იმ ადამიანთა რაოდენობა, რომლებიც უკმაყოფილო არიან პოლიტიკური სისტემით ან ინდიფერენტულობას იჩენენ მის მიმართ.

რატომ არის ამდენი ადამიანი გულდამძიმებული სწორედ იმ სისტემის გამო, რომელიც, თითქოსდა, ყველა დაბრკოლებას უმკლავდება თავის გზაზე მთელ მსოფლიოში. უცნაურია, მაგრამ პასუხები დაკავშირებულია იმ ფაქტორებთან, როლებმაც ხელი შეუწვეს დემოკრატიის გავრცელებას – კაპიტალიზმის ზეგავლენა და სოციალური ცხოვრების გლობალიზაცია.

როგორც სოციოლოგმა დანიელ ბელმა აღნიშნა, ეროვნული ხელისუფლება ძალიან პატარაა იმისთვის, რომ გავლენა მოახდინოს ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებზე, როგორიცაა გლობალური ეკონომიკური კონკურენცია ან მსოფლიოს გარემოს განადგურება, მაგრამ ის მეტად დიდი გახდა იმისთვის, რომ განიხილოს ისეთი საკითხები, პრობლემები, რომლებიც აღელვებს გარკვეულ ქალაქებსა და რეგიონებს. მთავრობებს დიდი ძალაუფლება არ გააჩნიათ, მაგალითად, გიგანტური ბიზნეს კორპორაციების გლობალური ეკონომიკის ძირითადი აქტორების საქმიანობაზე. შეიძლება, შეერთებული შტატების რომელიმე კორპორაციამ გადაწყვიტოს მისი პროდუქციის გამომშვები ქარხნები ბრიტანეთში და, ამის მაგივრად, გახსნას ახალი ფაბრიკა მექსიკაში, იმ მიზნით, რომ ფასები დასწიოს და სხვა კორპორაციებს უფრო ეფექტური კონკურენცია გაუწიოს. ამის შედეგად, ათასობით ბრიტანელი მუშა დაკარგავს სამსახურს. ალბათ, მათი სურვილია, რომ მთავრობამ რაიმე მოიმოქმედოს, მაგრამ ეროვნულ მთავრობებს არ შესწევთ უნარი, გააკონტროლონ მსოფლიო ეკონომიკასთან დაკავშირებული პროცესები. ერთადერთი, რისი გაკეთებაც მთავრობას შეუძლია, არის მცდელობა, შეარბილოს დარტყმა უმუშევართა დახმარებებისა და მათი გადამზადების გზით.

ქვემოთ მოცემულია გაერთიანებული სამეფოს ხარჯები 1992-3 წლებში (£ მილიარდი) – წყარო HM ხაზინა, ჰაგინსონისგან gallup info 95 (ჰელიკანი, 1994).

	მილიარდი ფუნტი სტერლინგი
სხვადასხვა	7.2
განათლება	32.3
ვალის პროცენტი	18.4
სხვა	9.9
თავდაცვა	23.8
საერთაშორისო სერვისი	3.6
სოფლის მეურნეობა	3.3
სოციალური დაზღვევა	79.2
პერსონალური სოციალური მომსახურება	5.4
ჯანმრთელობა	34.6
ეროვნული მემკვიდრეობა	2.7
კანონი და წესრიგი	14.3
გარემო	8.6
საბინაო მშენებლობა	6.2
ტრანსპორტი	10.8
ვაჭრობა, მრეწველობა, ენერგეტიკა და დასაქმება	3.3

გარდა იმისა, რომ ამ მთავრობებს არ ხელეწიფებათ გლობალური საკითხების გადაჭრა, ისინი, აგრეთვე, დაშორდნენ მოქალაქეთა უმრავლესობის ცხოვრებას. ბევრი ადამიანი აღშფოთებულია იმ ფაქტით, რომ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც მათ ცხოვრებაზე გავლენას ახდენს, იღებენ ლონდონში, მათგან შორს მყოფი „ძალაუფლების შუამავლები“ – პარტიული თანამდებობის პირები, ინტერესთა ჯგუფები, ლობისტები და ჩინოვნიკები. მათ მიაჩნიათ, რომ მათ მთავრობას არ შეუძლია მნიშვნელოვანი ადგილობრივი პრობლემების მოგვარება, მაგალითად, დანაშაულისა და უსახლკარობის. ამიტომ ხელისუფლებისადმი რწმენა მნიშვნელოვნად შეირყა. ეს, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს ხალხის მზადყოფნაზე, მონაწილეობა მიიღოს პოლიტიკურ პროცესებში.

შემდეგ, ცოტათი მოგვიანებით, ჩვენ ვნახავთ, ზოგიერთი ეს ზეგავლენა როგორ შეიგრძნობა ბრიტანულ პოლიტიკაში. განსაზღვრების თანახმად, ლიბერალური დემოკრატია რამდენიმე პარტიის არსებობას გულისხმობს. პირველ ყოვლისა, ჩვენ მიმოვიხილავთ პარტიული სისტემის სხვადასხვა ტიპებს, რომელთა დაჯგუფება ლიბერალური დემოკრატიის საერთო იარაღივით შეიძლება.

პოლიტიკური პარტიები და ხმის მიცემა დასავლეთის ქვეყნებში

ხმის მიცემა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ორგანიზაცია, რომელიც ორიენტირებულია, მიაღწიოს მთავრობაზე ლეგიტიმურ კონტროლს არჩევნების პროცესის მეშვეობით. ზოგიერთ სიტუაციაში, შეიძლება არსებობდეს ისეთი ორგანიზაციები, რომლებიც ძალაუფლების მიღწევას ცდილობენ, მაგრამ მათ ამის საყოველთაოდ მიღებული საშუალებებით გაკეთების შესაძლებლობა არა აქვთ. უმჯობესია, ასეთი ორგანიზაციები განვიხილოთ, როგორც პოლიტიკური სექტები ან მოძრაობები, სანამ ისინი აღიარებას არ მიაღწევენ. მაგალითად, სოციალ-დემოკრატები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს, გერმანიაში, ბისმარკის მიერ კანონგარეშედ იყვნენ გამოცხადებულნი. ისინი წარმოადგენდნენ ორგანიზებულ პოლიტიკურ მოძრაობას, რომელიც საყოველთაოდ აღიარებული ხერხების იგნორირებით მოქმედებდა. მაგრამ მოგვიანებით, სოციალ-დემოკრატებმა მიაღწიეს აღიარებას და XX საუკუნის განმავლობაში, რამდენჯერმე მოვიდნენ ხელისუფლებაში.

პარტიული სისტემები

არსებობს მრავალი სახის პარტიული სისტემა. ორპარტიული სისტემა იქნება წარმატებული თუ მრავალპარტიული სისტემა, ეს, უმთავრესად, მოცემული ქვეყნის საარჩევნო პროცედურების ხასიათზეა დამოკიდებული. ორი პარტია არის გაბატონებული იმ პოლიტიკურ სისტემაში, სადაც არჩევნები დაფუძნებულია პრინციპზე „გამარჯვებული იღებს ყველაფერს“. კანდიდატი, რომელიც ხმების უმრავლესობას აგროვებს, არჩევნებს იგებს, მიუხედავად იმისა, მან ხმების საერთო რიცხვის რა წილი მიიღო. იქ, სადაც არჩევნები დაფუძნებულია განსხვავებულ პრინციპებზე, როგორიცაა პროპორციული წარმომადგენლობა, ოპერატიული სისტემები ნაკლებად გვხვდება.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში სხვადასხვა ტიპის პარტიული ორგანიზაციები გვხვდება, მაგრამ ყველა მათგანი არ არის წარმოდგენილი ბრიტანეთის პოლიტიკაში. ზოგი პარტია რელიგიურ დენომინაციაზეა დაფუძნებული (როგორიცაა, ბელგიური პარტიები, სოციალ-ქრისტიანთა პარტია და კათოლიკური სახალხო პარტია); ზოგიერთი ეთნიკური პარტიაა, რომელიც სპეციფიკური ნაციონალისტური ან ლინგვისტური ჯგუფების ინტერესებს გამოხატავს (როგორიცაა შოტლანდიური ნაციონალური პარტია ბრიტანეთში ან შვედური სახალხო პარტია ფინეთში); არსებობს, აგრეთვე, სოფლის პარტიები, რომლებიც სოფლის მოსახლეობის აგრარულ ინტერესებს წარმოადგენენ (მაგალითად, ცენტრალური პარტია შვედეთში ან შვეიცარიული სახალხო პარტია შვეიცარიაში). ამის გარდა, არსებობს გარემოს დაცვის პარტიები, რომლებიც ეკოლოგიური პრობლემებით არიან დაინტერესებულნი (როგორიცაა მწვანეთა პარტია გერმანიაში).

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, დროის ამა თუ იმ მონაკვეთში, დასავლეთ ევროპის საზოგადოებების უმრავლესობაში, სოციალისტურმა ან ლეიბორისტულმა პარტიებმა ჩამოაყალიბეს მთავრობები. უკანასკნელ დრომდე, კომუნისტური პარტიები ოფიციალურად იყო აღიარებული ფაქტობრივად ყველა ასეთ ქვეყანაში. ზოგიერთი მათგანი დიდი პარტია იყო (როგორიცაა, მაგალითად, იტალიაში, საფრანგეთსა და ესპანეთში). აღმოსავლეთ ევროპაში მომხდარი ცვლილებების კვალდაკვალ, ახლა ბევრმა პარტიამ შეიცვალა სახელწოდება. არსებობს ბევრი კონსერვატული პარტია (როგორიცაა რესპუბლიკური პარტია საფრანგეთში ან კონსერვატული და უნიონისტთა პარტია ბრიტანეთში) და „ცენტრისტული“ პარტიები, რომლებსაც „მემარცხენებსა“ და „მემარჯვენებს“ შორის „შუალედური პოზიცია“ უკავიათ (როგორიცაა ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია ბრიტანეთში). (ტერმინი „მემარცხენე“ გამოიყენება იმ რადიკალური ან პროგრესული პოლიტიკური ჯგუფების აღსანიშნავად, რომლებიც სოციალიზმისკენ იხრებიან. ტერმინი „მემარჯვენე“ ეხება უფრო კონსერვატულ ჯგუფებს).

ზოგიერთ ქვეყანაში, უმრავლესობის პარტიის ან კოალიციაში შემავალი ერთ-ერთი პარტიის ლიდერი ავტომატურად ხდება პრემიერ-მინისტრი, ქვეყნის უმაღლესი საჯარო თანამდებობის პირი. სხვა შემთხვევებში (მაგალითად, შეერთებულ შტატებში), პრეზიდენტს ირჩევენ მთავარ წარმომადგენლობით ორგანოებში, პარტიული არჩევნებისაგან დამოუკიდებლად. დასავლეთის ქვეყნებში არც ერთი საარჩევნო სისტემა არ არის ზუსტად ერთნაირი და უმეტესობა უფრო რთულია, ვიდრე გაერთიანებულ სამეფოში. ამის კარგი მაგალითია გერმანია, სადაც ბუნდესტაგის (პარლამენტის) წევრებს ირჩევენ ისეთი სისტემით, რომელშიც გაერთიანებულია „გამარჯვებული იღებს ყველაფერს“ და პროპორციული არჩევნები. ბუნდესტაგის წევრების ნახევარს ირჩევენ საარჩევნო ოლქებში, სადაც იმარჯვებს კანდიდატი, რომელიც ხმების უმრავლესობას იღებს. დანარჩენ 50 პროცენტს ირჩევენ იმ

ხმების წილის შესაბამისად, რომლებიც მათ გარკვეულ რეგიონულ მხარეში მიიღეს. ეს ის სისტემაა, რომლის საშუალებითაც მწვანეთა პარტიამ მოიგო საპარლამენტო ადგილები. დაწესებული იყო ხუთპროცენტო ბარიერი, რათა თავიდან აეცილებინათ პარლამენტში პატარა პარტიების რიცხვის გადაჭარბებული გაზრდა – ეს არის ხმების მოღიანო რაოდენობის მინიმალური წილი, რაც პარტიას უნდა მიეღო პარლამენტში ადგილების დასაკავებლად. მსგავსი სისტემა გამოიყენება ადგილობრივი არჩევნების ჩატარების დროსაც.

სისტემებს, სადაც, ძირითადად, ორი პარტიაა დომინანტური, როგორც ეს ბრიტანეთშია, მიდრეკილება აქვთ, ყურადღება გაამახვილონ „შუა ადგილზე“, სადაც ხმების უმრავლესობა გროვდება და გამორიცხონ უფრო რადიკალური შეხედულებები. ასეთ ქვეყნებში პარტიები, ჩვეულებრივ, ზომიერ იმიჯს იქმნიან და ზოგჯერ იმდენად ემსგავსებიან ერთმანეთს, რომ მათ მიერ შემოთავაზებული არჩევანი უმნიშვნელოა. შესაძლოა, თითოეულმა პარტიამ ინტერესების მრავალფეროვნება გამოავლინოს, მაგრამ, ძალიან ხშირად, ისინი აღირევა ხოლმე საკმაოდ სუსტ პროგრამაში სულ რამდენიმე თვალსაჩინო პოლიტიკური სტრატეგიით. მრავალპარტიული სისტემები საშუალებას იძლევა, განსხვავებული ინტერესები და შეხედულებები უფრო პირდაპირ და ღიად იქნეს გამოსატული და, აგრეთვე, უზრუნველყოფს რადიკალური ალტერნატივების გამოსატყვის თავისუფლებას; მეორე მხრივ, ალბათ, ვერც ერთი პარტია ვერ აღწევს სრულ უმრავლესობას. ამის შედეგად, იქმნება კოალიციები, რომელთაც მნიშვნელოვანი კონფლიქტების, არჩევნებისა და ახალი მთავრობების სწრაფი მონაცვლეების გამო, არ შესწევთ გადაწყვეტილების მიღების უნარი და, ასეთ სიტუაციაში, ხელისუფლებაში დიდხანს დარჩენა არ შეუძლია, შესაბამისად, მისი საქმიანობა საკმაოდ შეზღუდულია.

პარტიები და ხმის მიცემა ბრიტანეთში

მეცხრამეტე საუკუნემდე, ბრიტანეთში პარტიებს განიხილავდნენ მხოლოდ როგორც ღრობით მექანიზმებს, რომელთა საშუალებითაც ხდებოდა ძალების მობილიზაცია სპეციფიკური მოვლენებისა და კრიზისული სიტუაციების მხარდაჭერის მიზნით. როდესაც პარტიები უფრო სტაბილურ ორგანიზაციებად ჩამოყალიბდნენ, ისინი ასოცირდებოდა იდეასთან, რომ მათი ლიდერების მხარდაჭერას შეეძლო გარკვეული სარგებლობის მოტანა. პარტიის წევრობა და მისდამი ღოიადობა დაუკავშირდა პატრონაჟის სხვადასხვა ფორმას, რაც გულისხმობდა, რომ ერთგული ადამიანები ჯილდოს სახით მიიღებდნენ გარკვეულ თანამდებობებს ახალ ადმინისტრაციაში. მეოცე საუკუნის უდიდესი პერიოდის განმავლობაში, ორი მთავარი პარტია (ლეიბორისტული და კონსერვატული) დომინირებდა ეროვნულ პოლიტიკურ სცენაზე და იმის შედეგად, რომ იზრდებოდა ორი ალტერნატიული სამთავრობო გუნდის მხარდაჭერა (თითოეული გუნდი შედგებოდა მხოლოდ ერთი პარტიის წევრებისგან), ჩამოყალიბდა მეტოქეობის პოლიტიკა.

ბრიტანეთის საარჩევნო პოლიტიკა მნიშვნელოვნად შეიცვალა დაახლოებით ბოლო ოცი წლის განმავლობაში. ერთი ფაქტორი სტრუქტურული ხასიათისაა. ამ პერიოდში ტრადიციულ მრეწველობაში, განსაკუთრებით გადამამუშავებელ წარმოებაში, დასაქმებული, ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის წილი მნიშვნელოვნად შემცირდა. უდავოა, რომ ამ მოვლენამ ლეიბორისტების მხარდამჭერ ზოგიერთ ტრადიციულ წყაროს თანდათანობით ნიადაგი გამოაცადა. მეორე ფაქტორი არის ის განხეთქილება, რომელიც პარტიაში 1980-იანი წლების დასაწყისში მოხდა. ამან სოციალ-დემოკრატიული პარტიის (სდპ) დაარსება გამოიწვია. მართალია, სდპ უკვე აღარ არსებობს, მაგრამ სულ ახლახანს ჩამოყალიბებულმა ლიბერალურ-დემოკრატიულმა პარტიამ მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა მოიპოვა. მესამე

ფაქტორი არის 1979-1990 წლებში კონსერვატული პარტიის პრემიერ-მინისტრის მ. თეტჩერის გავლენა. ქალბატონ თეტჩერისა და მისი კაბინეტის მიერ წამოყენებული ცვლილებათა გაბედული პროგრამა მნიშვნელოვნად გაემიჯნა ადრეულ კონსერვატულ ფილოსოფიას. თეტჩერიზმმა ძირითადი ყურადღება გაამახვილა ეკონომიკურ ცხოვრებაში სახელმწიფოს როლის შეზღუდვაზე და საბაზრო მექანიზმების განვითარება აღიარა როგორც ინდივიდუალური თავისუფლების, ისე ეკონომიკური ზრდის საფუძვლად.

1970 წლამდე ორივე ძირითადი პარტია ამომრჩეველთა სტაბილური მხარდაჭერით სარგებლობდა (Heath et al . 1986). ელექტორატის უმრავლესობა კონსერვატორების ან ლეიბორისტების მიმართ ძალიან ლოიალურად იყო განწყობილი. ეს გაცნობიერებული ჰქონდათ პარტიის კამპანიების დროს, როცა მთავარ ამოცანად უფრო ამომრჩეველების გაერთიანება მიაჩნდათ და არა ალტერნატიული შეხედულების მქონე ადამიანების მომხრობა. 1974 წელს ჩატარებულმა ორმა არჩევნებმა აჩვენა, რომ ამომრჩეველების ტრადიციული ერთგულება შესამჩნევად შესუსტდა. იმ ამომრჩეველთა წილი, რომლებიც ამბობდნენ, რომ გადაწყვეტილება ბოლო კამპანიის დროს მიიღეს, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამიტომ, სარწმუნოა, რომ კამპანიები უფრო მნიშვნელოვანი გახდა არჩევნების საბოლოო შედეგებისთვის, ვიდრე ეს ადრე იყო. აქ, ალბათ, მნიშვნელოვანი ზეგავლენა იქონია ტელევიზიამაც, როგორც პარტიებისა და პოლიტიკოსების იმიჯების „გაყიდვის“ საშუალებამ.

ქცევა ხმის მიცემისას – მომხრეთა ჩამოშორება

1970-იან წლებამდე, გაერთიანებულ სამეფოში ხმის მიცემისას ქცევის მოდელი, რომლის არსი ორი ძირითადი პარტიიდან ერთის ან მეორის მიმართ ერთგულების გამოხატვაში მდგომარეობდა, ცნობილი გახდა, როგორც მომხრეთა დაჯგუფება. მომხრეთა დაჯგუფების იდეა გულისხმობდა, რომ სოციალური კლასი ყველაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ქცევაზე ხმის მიცემისას და რომ ამომრჩეველები თავიანთ თავს „აიგივებდნენ“ ერთ ან მეორე პარტიასთან. სხვა სიტყვებით, ისინი თავიანთ თავს „კონსერვატორებად“ ან „ლეიბორისტებად“ თვლიდნენ. 1960 წ. დევიდ ბატლერისა და დონალდ სტოუკის მიერ ჩატარებულმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ მოსახლეობის 90 პროცენტზე მეტი თავს ერთ ან მეორე პარტიასთან აიგივებდა. უმრავლესობა ამბობდა, რომ ისინი თავიანთ თავს „საკმაოდ ძლიერ“ ან „ძალიან ძლიერ“ აიგივებდნენ მათ მიერ არჩეულ პარტიასთან.

ამჟამად კლასსა და ხმის მიცემას შორის კორელაცია ბევრად უფრო ბუნდოვანია. გარდა ამისა, ახლა ამომრჩეველთა ბევრად უფრო დიდი რაოდენობა აცხადებს, რომ ხმის მიცემისას მათ ქცევაზე გავლენას უფრო პარტიების პოლიტიკა და შეხედულებები ახდენს, ვიდრე მათი მყარი ერთგულება ერთი ან მეორე პარტიის მიმართ. ამიტომ ეს არის მხარდამჭერთა ჩამოცილების პროცესი – მყარი პარტიული იდენტიფიკაციისაგან გამიჯნა.

რა არის მხარდამჭერთა ჩამოშორების ზრდის მიზეზი? აივორ ქრიუ (1983) აღნიშნავს ორი ტიპის ზეგავლენას. პირველი დაკავშირებულია ადამიანთა ცხოვრების იმ ასპექტების მზარდ მნიშვნელობასთან, რომლებიც უშუალოდ კლასობრივ განსხვავებაზე არ არის დამოკიდებული – მაგალითად, ადამიანები ნაქირავებ სახლებში ცხოვრობენ თუ საკუთარში, ან არიან თუ არა ისინი პროფკავშირების წევრები. ამგვარად, პროფკავშირის წევრები ლეიბორისტებს, კონსერვატორებთან შედარებით, თანამიმდევრულად სულ უფრო მეტ ხმას აძლევენ, და ეს ხდება იმის მიუხედავად, რომელი პროფკავშირის წევრები არიან ისინი – „თეთრსაყელიანთა“ თუ „ღურჯსაყელიანთა“ პროფკავშირის.

მეორე ის ფაქტორია, რომ ამომრჩეველები სულ უფრო ნაკლებად არიან იმ ადრე არსებული პოლიტიკური დამოკიდებულებების ტყვეობაში, რომლებიც განსაზღვრავს მათ მიერ რომელიმე პარტიისათვის უპირატესობის მინიჭებას. ახლა ისინი ამჯობინებენ, ხმა იმ

პარტიას მისცენ, რომელიც, მათი აზრით, მათ ინტერესებს ყველაზე უკეთ დაიცავს. ამგვარად, 1970-იანი წლების ბოლოს და 1980-იან წლებში, ქრიუ ვარაუდობს, ლეიბორისტულმა პარტიამ ელექტორატს შესთავაზა ის პოლიტიკური კურსი, რომელიც მის ბევრ მხარდამჭერს არ მოსწონდა – ამან განაპირობა კონსერვატორთა მმართველობის ხანგრძლივი პერიოდი.

1992 წლის არჩევნები

1992 წლის არჩევნებში ლეიბორისტებს ორპროცენტის უპირატესობა ჰქონდათ, კონსერვატორებმა პარლამენტში სრული უმრავლესობა შეინარჩუნეს, თუმცა ამ უმრავლესობის ზომა ძალიან შემცირდა. იმ მოსახლეობის ნაწილი, რომელიც ტორის აძლევდა ხმას, საკმაოდ სტაბილური რჩებოდა 1979 წლიდან (44,9 პროცენტი) 1992 წლამდე (42,8 პროცენტი). ლეიბორისტების ხმების რაოდენობის წილი უფრო დიდი იყო, ვიდრე ოდესმე. ყველაზე მცირე უპირატესობა (30%-ზე ნაკლები 1983 წლის არჩევნებზე), რომელიც ხმათა 35,2%-ს შეადგენდა, ლეიბორისტებმა 1992 წელს მიიღეს, თუმცა ეს წილი მაინც ნაკლები იყო პარტიის მიერ 1979 წელს მიღებულ ხმებზე. მესამე პარტიამ, ლიბერალ-დემოკრატებმა, მთელი ხმების 18.3 პროცენტი მიიღო. წინა ორ არჩევნებთან შედარებით, ეს თვალსაჩინო კლება იყო.

სამივე პარტიის თანამიმდევრული მხარდაჭერის მიუხედავად, როგორც არჩევნების დროს ჩატარებულმა გამოკვლევებმა დაადასტურა, არსებობს მერყევი ხმების სოლიდური რაოდენობა. დაახლოებით 1500 ამომრჩევლის რეპრეზენტატული ჯგუფის გამოკვლევამ აჩვენა, რომ 21 პროცენტმა საარჩევნო კამპანიის მხოლოდ ბოლო კვირას აირჩია, როგორ მისცემდნენ ხმას.

საერთოდ, არჩევნების შედეგებმა დაადასტურა თეზისი მომხრეთა ჩამოშორების შესახებ, მაგრამ ისიც აჩვენა, რომ ეს პროცესი, კონსერვატორ ამომრჩევლებთან შედარებით, უფრო არაკონსერვატორთა შორის პროგრესირებოდა. ეს ლეიბორისტული პარტიისათვის მნიშვნელოვანი პრობლემა გახდა. 1992 წლის არჩევნები ზედიზედ მეოთხედ მოგებული არჩევნები იყო.

თეტჩერიზმი და მომდევნო პერიოდი

როგორც ადრე იყო აღნიშნული, 1970-იანი წლების ბოლოსა და 1990-იან წლებში, ბრიტანეთის პოლიტიკის ერთ-ერთი ყველაზე განმასხვავებელი ნიშანი იყო ქალბატონ თეტჩერის სახელთან დაკავშირებული პოლიტიკური იდეების გავლენა. რა იყო თეტჩერიზმის საფუძვლები? რით იყო ის მიმზიდველი ბრიტანეთის ამომრჩევლების ასეთი დიდი ნაწილისთვის? ადვილი დასაშვებია, რომ ხალხი ქალბატონ თეტჩერის მთავრობის მიერ გატარებულ პოლიტიკას უფრო უნიფიცირებულად და თანმიმდევრულად მიიჩნევდა, ვიდრე ეს სინამდვილეში იყო. თეტჩერიზმს ჰქონდა გარკვეული განმსაზღვრელი მიმართულებები, მაგრამ ბევრ შემთხვევაში, ის იყო პროგრამებისა და ინიციატივების საკმაოდ არაზუსტი, გაურკვეველი ნაკრები. ზოგი მათგანი პრაგმატული მოსაზრებების გამო იყო მიღებული, სხვები კი მუდმივად იცვლებოდა ან დროთა განმავლობაში უკუგდებულ იქნა (რიდელი, 1985; კავანაგი, 1987).

ხელისუფლების სათავეში ყოფნის პირველი ვადის განმავლობაში, თეტჩერის პოლიტიკა ძირითადად კონცენტრირებული იყო მონეტარიზმზე. ფულის მარაგის კონტროლი ითვლებოდა ინფლაციის შემცირებისა და ეკონომიკის კეთილგონიერი მენეჯმენტისათვის ხელშეწყობის საშუალებად, მაგრამ ფულადი სახსრების კონტროლის გზით მიზნების მიღწევა შეუძლებელი აღმოჩნდა და ამის შემდეგ მონეტარიზმი ფაქტობრივად

უგულებელყოფილ იქნა. 1983 წლის არჩევნების შემდეგ, ეკონომიკის საკითხებში თეტჩერიზმის მამოძრავებელი ძალის შენარჩუნება სახელმწიფო კომპანიების პრივატიზაციის გზით გახდა შესაძლებელი. აქციების გაყიდვას ისეთ კომპანიებში, როგორიცაა „British Telecom“, „British Gas“, „British Steel“, „British Airways“ და „British Petroleum“ დიდი რეაქცია მოჰყვა.

როგორც ამტკიცებენ, პრივატიზაციას მრავალგვარი უპირატესობა აქვს. იგი ტარდება უზარმაზარი მოუხერხებელი და არაეფექტური სახელმწიფო ბიუროკრატების ნაცვლად, ჯანსაღი ეკონომიკური კონკურენციის აღდგენის, სახელმწიფო ხარჯების შემცირებისა და მართვასთან დაკავშირებულ გადაწყვეტილებებში პოლიტიკური ჩარევის შეწყვეტის მიზნით.

თეტჩერის მიერ დაწესებულ პრივატიზაციის პოლიტიკას ხანგრძლივი ზეგავლენა ჰქონდა. თავდაპირველად, ლეიბორისტები გააფთრებული იბრძოდნენ პრივატიზაციის წინააღმდეგ, მაგრამ მოგვიანებით, მათ არაკეთილგანწყობილი პოზიცია შეცვალეს და იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ასეთი პრივატიზაცია გარდაუვალი იყო.

ქალბატონმა თეტჩერმა თავის ერთ-ერთ საკმაოდ ცნობილ საჯარო გამოსვლაში განაცხადა: „ლენი გზიდან არ გადაუხვევს!“ შესაძლოა, თავად ქალბატონ თეტჩერის პიროვნება და მორალური სტილი იყო თეტჩერიზმის ხანგრძლივობის ყველაზე ძლიერი ელემენტი. მისმა შეხედულებამ კამპანიის ჩატარებაზე, ელექტორატის დიდი ნაწილის სიმპათია ვერ დაიმსახურა, მაგრამ პიროვნული თვისებების გამო მას, როგორც ეროვნულ ლიდერს, პატივს სცემდნენ. არგენტინის მიერ ფოლკლენდის კუნძულების ოკუპაციის დროს თეტჩერის უარი უკან დახევაზე ბევრისთვის ამ თვისებების კონკრეტული გამოხატულება იყო. მისი დომინანტური როლი მთავრობაში განსაკუთრებით მას შემდეგ გამჟღავნდა, რაც მან თანდათან, მისთვის დამახასიათებელი მანერით, დაითხოვა კაბინეტის ის წევრები, რომლებიც მის შეხედულებებს არ იზიარებდნენ.

მაგრამ 1987 წლის არჩევნებში მოპოვებული გამარჯვების მიუხედავად, ქალბატონ თეტჩერის პოპულარობა ელექტორატს შორის მკვეთრად ეცემოდა, რისი განმსაზღვრელი ფაქტორებიც იყო ფულადი გადასახადის არაპოპულარობა, ევროპულ თანამეგობრობაში ბრიტანეთის როლის შესახებ მისი წინააღმდეგობრივი შეხედულებები და ეკონომიკის მოძრაობა რეცესიისკენ. მისი ხელმძღვანელობის გამო, უკმაყოფილების დონემ კონსერვატულ პარტიაში ისეთ ზღვარს მიაღწია, რომ 1990 წლის ნოემბერში, მაიკლ ჰეხელტაინმა შეძლო მეორე კენჭისყრისთვის ებიძგა, წაართვა რა თეტჩერს ხმების 15 პროცენტი, რაც მას აბსოლუტური გამარჯვებისთვის სჭირდებოდა. ამ სიტუაციაში უფროსმა კოლეგებმა თეტჩერი დაარწმუნეს, რომ მას მონაწილეობა აღარ მიეღო ბრძოლაში. სწორედ ამის შედეგად, პოლიტიკურ არენაზე გამოჩნდა ჯონ მეიჯორი, როგორც კონსერვატორთა ახალი ლიდერი და ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი.

„ახალი ლეიბორისტები“

ჯონ მეიჯორის პრემიერმინისტრობის პერიოდში, კონსერვატორები აგრძელებდნენ სახელმწიფო საწარმოების პრივატიზაციას იქაც კი, სადაც ასეთი გეგმები ელექტორატში ნაკლები პოპულარობით სარგებლობდა. მაგალითად, „ბრიტანეთის რკინიგზა“ გაყვეს და კერძო ტენდერით გაყიდეს, თუმცა გამოკითხვებმა აჩვენა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა ასეთ პროგრამას მხარს არ უჭერდა. ლეიბორისტული პარტია ამ გეგმებს ეწინააღმდეგებოდა და რკინიგზების ხალხის მფლობელობაში დაბრუნების ვალდებულება აიღო, თუ მომავალ ეროვნულ არჩევნებში წარმატებას მიაღწევდა.

ნაწილობრივ, თეატრის მიხედვით და, ნაწილობრივ, დიდი გლობალური მოვლენების გამო, ლეიბორისტული პარტია თანდათან ცვლის თავის იდეოლოგიურ შეხედულებებს. ეს პროცესი დაიწყო ნილ კინოქის დროს. იგი ლეიბორისტული პარტიის ლიდერიდან მას შემდეგ გადადგა, რაც პარტიამ 1992 წლის არჩევნები წააგო. ეს პროცესი გაგრძელდა ახალი ლიდერის ჯონ სმიტის დროს. მაგრამ მისი ხელმძღვანელობის პერიოდი ხანმოკლე აღმოჩნდა, მისი უდროო გარდაცვალების გამო. 1994 წელს ტონი ბლერი გახდა პარტიის ლიდერი და დაუყოვნებლივ შეუდგა შემდგომი შორსგამიზნული შიდა რეფორმების განხორციელებას. ბლერმა თავის რეფორმირებულ პარტიას „ახალი ლეიბორისტები“ უწოდა და პარტიის შიგნით წარმატებულ კამპანიას ეწოდა ყბადაღებული 3-4 მუხლის გასაუქმებლად – პარტიის წესდების იმ მუხლისა, რომელიც ავალდებულებდა მას, განეხორციელებინა მრეწველობის საყოველთაო სახალხო საკუთრებაში გადაცემა.

ამგვარად, ლეიბორისტულმა პარტიამ ფორმალურად აღიარა იმ საბაზრო ეკონომიკის ძირითადი მნიშვნელობა, რომლის გავრცელება თეატრის მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი. ამის გაკეთებით, პარტია იმავე ცვლილებებს ატარებს, რაც დასავლეთ ევროპის ბევრ სხვა სოციალისტურ პარტიაში მოხდა. აქ გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნიზმის ნგრევამ, რასაც მოკლედ მიმოვიხილავთ ამ თავში.

ლეიბორისტული პარტიის შეხედულებები ყოველთვის საკმაოდ განსხვავდებოდა კომუნისტური თვალსაზრისისაგან – კომუნისტურ საზოგადოებებში, სახელმწიფოს მფლობელობაში მყოფი ინდუსტრიული საწარმოების რაოდენობა ბევრად უფრო მეტი იყო იმაზე, რასაც ლეიბორისტული პარტია ოდესმე ვარაუდობდა. მაინც, ადამიანთა უმრავლესობა აღიარებს, რომ კომუნიზმის დეზინტეგრაცია აგრეთვე იმის ნიშანია, რომ საჭიროა სოციალიზმის ნაკლებად ექსტრემისტული იდეების რადიკალური, საგულდაგულო გადასინჯვა. ახლა მოძველებულია ის შეხედულება, რომ თანამედროვე ეკონომიკის „მართვა“ შესაძლებელია, თუ მას სახელმწიფოს კონტროლს დაუქვემდებარებენ. ეს იდეა მნიშვნელოვანია როგორც კომუნიზმისთვის, ისე ლეიბორისტული სტილის სოციალიზმისთვის.

ქალების მონაწილეობა პოლიტიკაში

ხმის მიცემის მოდელები და პოლიტიკური განწყობები

ხმის მიცემას ქალებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, საყოველთაო საარჩევნო უფლების მოსაპოვებლად მათ მიერ ადრე წარმოებული ბრძოლის გათვალისწინებით, რასაც ყველგან დიდი დრო დასჭირდა. ადრეული პერიოდის ქალთა მოძრაობების წევრები საარჩევნო უფლებას განიხილავდნენ, როგორც პოლიტიკური თავისუფლების სიმბოლოს და უფრო დიდი ეკონომიკური და სოციალური თანასწორობის მიღწევის საშუალებას. ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში, სადაც ქალთა მცდელობა, მიეღოთ საარჩევნო უფლებები, უფრო აქტიური იყო და მას უფრო მეტი ძალადობა ხვდებოდა, ვიდრე სადმე სხვაგან, ქალთა მოძრაობის ლიდერებს, მიზნის მისაღწევად, მნიშვნელოვანი სიძნელეების გადალახვა უწევდათ. დღესაც, ყველა ქვეყანაში ქალებს არა აქვთ მამაკაცების თანასწორი ხმის მიცემის უფლებები, თუმცა საუდის არაბეთი არის ერთადერთი სახელმწიფო, სადაც ქალებს არ შეუძლიათ ხმის მიცემა ეროვნულ დონეზე. ხმის მიცემის უფლებებისათვის შეუპოვარმა ბრძოლამ გამოიღო ქალებისთვის სასურველი შედეგი?

მოკლე პასუხი არის „არა“. დასავლეთის მრავალ ქვეყანაში, სადაც ქალებმა პირველად მიიღეს საარჩევნო უფლებები, ქალები კენჭს მაინც ბევრად ნაკლები რაოდენობით იყრიან, ვიდრე მამაკაცები. 1929 წელს, ბრიტანეთში ჩატარებული პირველი ეროვნული არჩევნების დროს, როდესაც ყველა ძალას ჰქონდა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება, ქალების მხოლოდ დაახლოებით ერთმა მესამედმა მისცა ხმა, მამაკაცების ორ მესამედთან შედარებით. დაახლოებით იგივე თანაფარდობა იყო შეერთებულ შტატებში და მსგავსი მოდელი გვხვდება სხვა სახელმწიფოებში ადრეულ პერიოდში, საყოველთაო ხმის უფლების დაწესების შემდეგ. დღესაც, ბევრ სახელმწიფოში ქალები არ მონაწილეობენ არჩევნებში იმავე პროპორციით, როგორც მამაკაცები, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში სხვაობა გაქრა. ამერიკაში ამომრჩეველ ქალთა რაოდენობა, ბოლო სამი საპრეზიდენტო არჩევნების დროს, 3-6 პროცენტით ნაკლები იყო, მამაკაც ამომრჩევლებთან შედარებით. ბრიტანეთში, 1970 წლიდან მოყოლებული, საპარლამენტო არჩევნებში (იმ წლის ჩათვლით) სხვაობა არ იყო 4 პროცენტზე მეტი. გენდერული სხვაობა ხმის მიცემის დროს სრულიად გაქრა შვედეთში, დასავლეთ გერმანიასა და კანადაში, ხოლო იტალიაში, ფინეთსა და იაპონიაში ხმის მიმცემ ქალთა რაოდენობა მამაკაცებზე ოდნავ მეტია.

ეს ციფრები გვიჩვენებს, რომ რეალური დაბრკოლება სქესთა შორის თანასწორობისათვის, იყო არა უარის თქმა საარჩევნო უფლებაზე, არამედ უფრო ღრმა სოციალური განსხვავებები მამაკაცებსა და ქალებს შორის, რის გამოც ქალების საქმიანობა მხოლოდ ოჯახითა და საშინაო საქმეებით იფარგლებოდა.

სწორედ ცვლილებებმა სოციალურ სხვაობაში მამაკაცებსა და ქალებს შორის, გამოიწვია ქალთა პოლიტიკური აქტიურობის შეცვლა. რადგან თანდათან მცირდება ძალაუფლებისა და სტატუსის განსხვავებები მამაკაცებსა და ქალებს შორის, ქალების ხმის მიცემის დონე იზრდება.

რამდენად განსხვავდება ერთმანეთისაგან ქალებისა და მამაკაცების პოლიტიკური განწყობები? ბევრ სუფრაჟისტს, ქალთა ხმის მიცემის უფლების ადრეულ დამცველს, სჯეროდა, რომ ქალების პოლიტიკაში მონაწილეობა რადიკალურად შეცვლიდა პოლიტიკურ ცხოვრებას, მასში ალტრუიზმსა და ზნეობას შეიტანდა. ისინი, ვინც ქალებისათვის ხმის უფლების გაზრდის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, ასევე ამტკიცებდნენ, რომ ქალთა პოლიტიკურ მონაწილეობას მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვებოდა, მაგრამ ეს შედეგი დამღუპველი იქნებოდა. ბრიტანეთში ერთ-ერთი ასეთი ცნობილი მამაკაცი ოპონენტი აფრთხილებდა საზოგადოებას, რომ „ასეთი დიდი მნიშვნელობის რევოლუცია არ შეიძლება მოხდეს ინგლისისთვის უდიდესი რისკის გარეშე“ (ციტირებულია ქარელი, 1974 წ. გვ. 2). საყოველთაოდ გავრცელებული მოსაზრებით, ქალთა ჩართვა პოლიტიკაში, პოლიტიკურ ცხოვრებას ტრივიალურს გახდიდა და, ამავე დროს, ოჯახის სტაბილურობას ძირს გამოუთხრიდა.

მაგრამ არც ერთი ეს უკიდურესი დასკვნა არ გამართლდა. ქალების მიერ ხმის მიცემის უფლების მოპოვებას პოლიტიკის არსი დიდად არ შეუცვლია. ქალების ხმის მიცემის ნიმუშები, ისევე როგორც მამაკაცებისა, პარტიის არჩევის, პოლიტიკური კურსის შერჩევისა და არსებული კანდიდატების არჩევის შესაძლებლობის გზით ყალიბდება, თუმცა ზოგიერთი განსხვავება ქალებისა და მამაკაცების ხმის მიცემას შორის მაინც გვხვდება. ძირითადად, ამომრჩეველი ქალები უფრო კონსერვატულები არიან, ვიდრე მამაკაცები, როგორც ამის დასკვნის საშუალებას მემარჯვენე პარტიებისათვის ხმის მიცემის დონე იძლევა. ამის დასტურია, მაგალითად, საფრანგეთი, გერმანია და იტალია. ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში ეს დამოკიდებულება უფრო გაურკვეველია. ბრიტანეთში ლეიბორისტულ პარტიას უფრო მეტი ახალგაზრდა ქალი აძლევს ხმას, ვიდრე ახალგაზრდა მამაკაცი, მაგრამ უფრო

ასაკოვანი ქალები არაპროპორციულად ხმას კონსერვატორებს აძლევენ. ორი ტენდენცია მეტ-ნაკლებად აბალანსებს ერთმანეთს. შეერთებულ შტატებში კონსერვატულმა ორიენტაციამ არ შეიძლება ადვილად გამოიწვიოს უშუალო ასოციაცია ორი ძირითადი პარტიიდან ერთ-ერთთან, რადგან რესპუბლიკებსა და დემოკრატებს შორის განსხვავება არ გულისხმობს პირდაპირ ოპოზიციას პოლიტიკურ მემარჯვენეებსა და მემარცხენეებს შორის.

თუმცა, გენდერული სხვაობა გამოვლინდა შეერთებული შტატების ხმის მიცემის მოდელებში. თეთრკანიანი მამაკაცები უფრო რესპუბლიკელებს უჭერენ მხარს, ვიდრე დემოკრატებს, განსხვავებაა 51 პროცენტი 23 პროცენტთან მიმართებაში. ხოლო თეთრკანიანი ქალების ხმები თანაბრად არის განაწილებული პარტიებს შორის. ამავე დროს, ორივე სქესის შავკანიანი და ლათინო-ამერიკელი ამომრჩევლები დემოკრატები არიან. შუახნის დაქორწინებული თეთრკანიანი მამაკაცები გახდნენ რესპუბლიკელების ძირითადი მხარდამჭერები, ხოლო დაუქორწინებელი ქალები, თეთრკანიანებიც და შავკანიანებიც, დემოკრატიული პარტიის მთავარი ამომრჩევლები გახდნენ.

ქალების გავლენა პოლიტიკაზე არ შეიძლება შეფასდეს მხოლოდ ხმის მიცემის თვალსაზრისით. ფემინისტურმა ჯგუფებმა ზეგავლენა მოახდინეს პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, ხმის უფლების მოპოვებისაგან დამოუკიდებლად, განსაკუთრებით ბოლო ათწლეულებში. 1960-იანი წლებიდან, შეერთებულ შტატებში ქალთა ეროვნულმა ორგანიზაციამ (NOW) და ქალთა სხვა ჯგუფებმა დაჟინებით მოითხოვეს, პოლიტიკურ დღის წესრიგში შეეტანათ მთელი რიგი საკითხები, რომლებიც უშუალოდ ქალებს შეეხებოდა. ეს საკითხებია: თანაბარი უფლებები სამუშაოზე, აბორტის შესაძლებლობა, ცვლილებები ოჯახისა და განქორწინების კანონში, აგრეთვე ღესბოსელთა უფლებები. უმეტეს ევროპულ ქვეყნებში, ყოველთვის შეიმჩნევა ქალთა ეროვნული ორგანიზაციების ნაკლებობა, მაგრამ ცვლილებებმა, რომლებიც გავლენას ახდენს ქალების მდგომარეობაზე უფრო ფართო საზოგადოებაში, იგივე საკითხები დააყენა პოლიტიკური ასპარეზის ცენტრში. ბევრი ეს საკითხი, მაგალითად, როდის იქნება შესაძლებელი აბორტის თავისუფლად გაკეთება, საკამათო აღმოჩნდა როგორც ქალებს, ისე მამაკაცებს შორის.

ბრიტანეთში ქალთა ჯგუფებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს, მაგალითად, 1967 წელს „აბორტის აქტის“ და სამსახურში სექსუალური დისკრიმინაციის საწინააღმდეგო კანონების მიღების საქმეში. ქალთა ორგანიზაციებმა დაჟინებით მოითხოვეს სხვა ცვლილებებიც, რომლებიც კანონით არის აღიარებული, როგორიცაა 1976 წელს მიღებული ოჯახური ძალადობის მსხვერპლთა დაცვა, რომელიც უზრუნველყოფილია კანონით „საოჯახო ძალადობისა და საქორწინო პროცედურების შესახებ“. 1992 წელს ჩატარებულმა ეროვნულმა გამოკითხვამ წინა პლანზე წამოსწია ის საკითხები, რომლებიც ძალიან პრიორიტეტულია ქალებისათვის, მაგრამ ნაკლებ მნიშვნელოვანია მამაკაცებისათვის. მათ რიცხვში შედის, მაგალითად, სკოლამდელი ასაკის ბავშვებისათვის საბავშვო ბაღებით უზრუნველყოფის პოლიტიკის განვითარება, აგრეთვე ბავშვთა დახმარების პოლიტიკის სრულყოფა (Kellner 1992). რაც არ უნდა მოხდეს მომავალში, აშკარაა, ბევრი პრობლემა და საზრუნავი, რომლებიც უშუალოდ ქალებზე ახდენს გავლენას და რომლებიც ადრე უგულებელყოფილ იყო ან ითვლებოდა „პოლიტიკის მიღმა“ არსებულად, ახლა პოლიტიკური დებატების ცენტრალური საკითხი გახდა.

ქალების მიერ მამაკაცებთან გათანაბრებული ხმის მიცემის უფლების მოპოვება¹

1893	– ახალი ზელანდია	1945	– საფრანგეთი, უნგრეთი, იტალია, იაპონია, ვიეტნამი, იუგოსლავია, ბოლივია
1902	– ავსტრალია	1946	– ალბანეთი, რუმინეთი, პანამა
1902	– ფინეთი	1947	– არგენტინა, ვენესუელა
1913	– ნორვეგია	1948	– ისრაელი, კორეა
1915	– დანია, ისლანდია	1949	– ჩინეთი, ჩილე
1917	– სსრკ	1950	– ელ სალვადორი, განა, ინდოეთი
1918	– კანადა	1951	– ნეპალი
1919	– ავსტრია, გერმანია, ნიდერლანდები, პოლონეთი, შვედეთი, ლუქსემბურგი, ჩეხოსლოვაკია	1952	– საბერძნეთი
1920	– აშშ	1953	– მექსიკა
1922	– ირლანდია	1954	– კოლუმბია
1928	– დიდი ბრიტანეთი	1955	– ნიკარაგუა
1929	– ეკვატორი	1956	– ეგვიპტე, პაკისტანი, სენეგალი
1930	– სამხრეთ აფრიკა	1957	– ლიბანი
1931	– ესპანეთი, შრი ლანკა, პორტუგალია	1959	– მაროკო
1932	– ტაილანდი	1962	– ალჟირი
1934	– ბრაზილია, კუბა	1963	– ირანი, კენია, ლიბია
1936	– კოსტა რიკა	1964	– სუდანი, ზამბია
1937	– ფილიპინები	1965	– ავღანეთი, გვატემალა
1941	– ინდონეზია	1977	– ნიგერია
1942	– დომინიკის რესპუბლიკა, ურუგვაი	1979	– პერუ, ზიმბაბვე

გლობალური ძალები

ამ თავის დანარჩენ ნაწილებში, ბრიტანეთიდან გადავინაცვლებთ უფრო ფართო საერთაშორისო არენაზე არსებული პოლიტიკური ძალებისა და გავლენების განხილვაზე. როგორც უკვე ვნახეთ, დემოკრატია გლობალური ძალა გახდა. გლობალიზაცია ცვლის ეროვნული პოლიტიკისა და ერი-სახელმწიფოს ძალაუფლების ბევრ სხვა ასპექტსაც. ევროკავშირი გლობალიზაციის გამოძახილია – მცდელობა, მოახდინოს ერი-სახელმწიფოს შესუსტებული ძალაუფლების კომპენსაცია, ევროპული სახელმწიფოების ზენაციონალური ასოციაციის შექმნით.

როდესაც ადამიანები ეკითხებიან „თქვენ ხართ ევროპის მომხრე თუ მოწინააღმდეგე?“ აქ „ევროპა“ ნიშნავს ევროკავშირს. „ევროპა“, რა თქმა უნდა, უფრო მეტია ტერიტორიულად, ვიდრე ევროკავშირში შემავალი ქვეყნები; ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა ნორვეგია და შვეიცარია, რომლებიც ევროპას მიეკუთვნებიან, არ არიან ევროკავშირის წევრები. უფრო მეტიც, ევროპაში ასევე შედიან აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილი კომუნისტური ქვეყნებიც, რომლებიც არ არიან ევროკავშირის წევრები – თუმცა, ზოგიერთს ამის სურვილი აქვს.

საუკუნეების განმავლობაში, ევროპა ომებით გახლეჩილი კონტინენტი იყო. პირველი მსოფლიო ომი და მეორე მსოფლიო ომი ევროპაში დაიწყო. ევროპაში ომის განმეორების

¹ წყარო: Liza Tuttle, Encyclopedia of Feminism, 1986, გვ. 370-371.

პრევენცია იყო იმ სახელმწიფო მოღვაწეების ერთ-ერთი მოტივაცია, რომლებმაც დასაბამი მისცეს პოლიტიკურ კურსს, რის შედეგაც საბოლოოდ ევროკავშირი შეიქმნა. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ ეკონომიკურად ინტეგრირებული და პოლიტიკურად გადაჯაჭვული ქვეყნები ერთმანეთთან ომს არ დაიწყებდნენ.

ევროპული კავშირი და ევროპის შეცვლილი რუკა

კავშირის განვითარება. 1946 წელს, ციურისში სიტყვით გამოსვლის დროს, უინსტონ ჩერჩილმა განაცხადა, „ჩვენ რაღაც ევროპის შეერთებული შტატების მსგავსი უნდა ავაშენოთ.“ მაგრამ ის, ვინც ინიციატივა გამოიჩინა და ძაღლონე არ დაიშურა ამის განსახორციელებლად, იყვნენ არა ბრიტანელები, არამედ ევროპის სხვა ქვეყნები, განსაკუთრებით საფრანგეთი და მაშინდელი დასავლეთ გერმანია. 1951 წ. პარიზის ხელშეკრულებამ დააფუძნა ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის გაერთიანება. ამას მოჰყვა ევროპის ატომური ენერგიის გაერთიანება, მოგვიანებით კი – ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება (EEC). 1958 წელს, რომის ხელშეკრულების საფუძველზე შექმნილმა ევროპულმა ეკონომიკურმა გაერთიანებამ დააფუძნა საერთო ბაზარი, ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოებს შორის საქონლით ვაჭრობისათვის. მაგრამ ბრიტანეთი განზე იდგა, იგი უფრო მთლიანად იყო ჩართული თანამეგობრობის სხვა ქვეყნებსა და შეერთებულ შტატებთან კავშირში. 1973 წლამდე ქვეყანა ევროპული ეკონომიკური გაერთიანების წევრი არ გამხდარა.

რადგანაც ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება სულ უფრო დიდი პოლიტიკური გაერთიანებისაკენ მიემართებოდა, მისი სახელწოდებიდან სიტყვა „ეკონომიკური“ ამოვარდა და ის ცნობილი გახდა, როგორც ევროპული გაერთიანება (EC). შემდგომი ინტეგრაციის შედეგად, ის ევროკავშირი (EU) გახდა. დღეს ევროკავშირი შედგება წარმომადგენლობითი და ბიუროკრატიული ორგანიზაციების რთული ერთობლიობისაგან. უმაღლესი მდგომარეობა უჭირავს ევროსაბჭოს, რომელიც შედგება წევრი ქვეყნების სახელმწიფო მეთაურებისაგან ან მთავრობის მეთაურებისაგან. ისინი წელიწადში ერთხელ იკრიბებიან. მინისტრთა საბჭო შედგება წევრი სახელმწიფოების საგარეო საქმეთა მინისტრებისა და მსხვილი ჩინოვნიკების სხვა მუშა ჯგუფებისაგან. ის წარმოადგენს ევროკავშირის პოლიტიკის განმსაზღვრელ მთავარ ორგანოს და იღებს საკანონმდებლო გადაწყვეტილებებს. ადრე ასეთი გადაწყვეტილებების მისაღებად საჭირო იყო სრული ერთსულოვნება, მაგრამ ახლა გადაწყვეტილებების უმეტესობას იღებენ ხმების უმრავლესობის საფუძველზე – ეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯია, რადგან ნიშნავს, რომ კანონმდებლობას შეუძლია ამა თუ იმ ქვეყნის სურვილების წინააღმდეგ წასვლა.

ევროპის კომისია მინისტრთა საბჭოს განსახილველად თავაზობს მოქმედების კურსს, სხვადასხვა წინადადების მისაღებად ან შესასწორებლად და ის პასუხისმგებელია საბჭოს გადაწყვეტილებების შესრულებაზე. მას ხელმძღვანელობენ წევრი სახელმწიფოების მიერ დანიშნული კომისიის წევრები. ევროპულ პარლამენტში 518 არჩეული წევრია, რომლებიც გამოთქვამენ შეხედულებებს საბჭოში წარმოდგენილ წინადადებებზე და უზრუნველყოფენ ფორუმს მათი განხილვისთვის. ევროპარლამენტს არ გააჩნია საკანონმდებლო უფლებამოსილება. ეს აწუხებს ბევრ იმ ადამიანს, რომლებიც თვლიან, რომ დღეს არსებული ფორმით, ევროკავშირი არსებითად არადემოკრატიულია. და ბოლოს, არსებობს ევროსასამართლო, რომელიც განმარტავს და ხელს უწყობს ევროკავშირის კანონების განხორციელებას. მას არ გააჩნია პოლიციური ძალები თავისი გადაწყვეტილებების

მხარდასაჭერად, მაგრამ მათი შესრულება აუცილებელია წვერი ქვეყნების სასამართლოებისთვის.

თავდაპირველად ევროგაერთიანების წვერთა რაოდენობა იყო ექვსი. 1973 წელს, როდესაც დანია და ირლანდია, ბრიტანეთთან ერთად, გაერთიანებას შეუერთდნენ, მათი რაოდენობა ცხრამდე გაიზარდა. თანდათან, წვერი ქვეყნების რიცხვმა თორმეტს მიაღწია, ხოლო 1996 წელს კი – თხუთმეტს. დიდმა დაპირისპირებებმა, განსაკუთრებით აგრარულ პოლიტიკასთან დაკავშირებით, დაღი დაასვა, აგრეთვე შეაფერხა თანამიმდევრული შეთანხმებების ფორმირება. 1987 წელს მიიღეს ერთიანი ევროპის აქტი, რასაც მოჰყვა მთელი რიგი ინოვაციები, რომელთა მიზანი იყო უფრო დიდი გაერთიანების შექმნა, ყველა დარჩენილი სავაჭრო ბარიერის გაუქმების ჩათვლით.

ევროკავშირის შემდგომი განვითარება პრობლემური გახდა იმ განსაკუთრებული ცვლილებების გამო, რომლებმაც აღმოსავლეთ ევროპა და შემდეგ საბჭოთა კავშირი მოიცვა, 1989 წლიდან მოყოლებული. „ევროპას“ ზუსტი საზღვრები ჰქონდა, როდესაც ის დასავლეთ ევროპის ლიბერალურ დემოკრატიებად აღიქმებოდა. იგი აღმოსავლეთის კომუნისტური საზოგადოებებისაგან იყო გამიჯნული. საბჭოთა კავშირის დაშლამ ეს ყველაფერი შეცვალა. ახლა აღარ არის ნათელი, სად მთავრდება „ევროპა“ და აღმოსავლეთ ევროპის ბევრი ახლად ფორმირებული ლიბერალური დემოკრატია აპირებს გაწევრიანდეს ევროკავშირში.

რა სახის წარმონაქმნია ევროკავშირი? შესაძლებელია, ის უბრალოდ ერთგვარი ზე-ერი-სახელმწიფო გახდეს, ან განსხვავდება ის ადრე არსებული პოლიტიკური სისტემებისგან? ფილიპ შმიტერი (1991) მიუთითებს, რომ ახლა ევროკავშირი ერი-სახელმწიფოსაგან მრავალი ნიშან-თვისებით განსხვავდება. როგორც ზევით იყო აღნიშნული, მას არ გააჩნია უმაღლესი ხელისუფლების ერთიანი ფორმა: სასამართლოს შეუძლია უგულებელყოს მისი წვერი სახელმწიფოების გარკვეული კანონები, მაგრამ არ არსებობს გადაწყვეტილებების რეალიზაციის უნივერსალური საშუალებები. თუმცა მას სუვერენული სახელმწიფოს გარკვეული ნიშნები გააჩნია, მაგალითად, ის მსოფლიოს 130 სახელმწიფოს მიერაა აღიარებული, როგორც სახელმწიფო წარმონაქმნი და მათ ევროკავშირთან დიპლომატიური ურთიერთობები აქვთ დამყარებული.

ერი-სახელმწიფოები გარკვეულ ტერიტორიებზე არსებობენ, მაგრამ შეხედულება, რომლის თანახმადაც, ევროკავშირს თავისი „საკუთარი“ ტერიტორია გააჩნია, უფრო ბუნდოვანია. ევროკავშირი თავად არ „მართავს“ თავის ტერიტორიას და მისი საზღვრები არ არის ზუსტად დადგენილი, რადგან უახლოეს მომავალში ალბათ კიდევ არაერთი სახელმწიფო გახდება მისი წვერი. ევროკავშირს დიფუზური სტრუქტურა აქვს. ზოგიერთ „გარე“ სახელმწიფოს მასთან თანამშრომლობის ხელშეკრულებები აქვს გაფორმებული. ერი-სახელმწიფოსგან განსხვავებით, ევროკავშირში არ არის ადმინისტრაციული დაწესებულებების იერარქია. წინასწარ, ზოგადად გათვალისწინებული იყო მისი სტრუქტურის შემადგენელი სხვადასხვა ნაწილის მოქმედებების ნაწილობრივი დამთხვევა ძალაუფლებისა და კომპეტენციის სხვადასხვა სფეროში. კომისიას ცენტრალური როლი აქვს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში, მაგრამ თავისი როლის შესრულების დროს, ის დიდ ყურადღებას აქცევს ევროკავშირის წვერი სახელმწიფოებისა და მისი სხვა ორგანიზაციების შეხედულებებს.

შმიტერი ამტკიცებს, რომ ევროკავშირი პოლიტიკური წყობის ძალიან სპეციფიკური ფორმაა და მას შეუძლია, გზა გაუკაფოს იმ ცვლილებებს, რომლებიც მსოფლიოს სხვა რეგიონებს მისაბამ მოდელს სთავაზობს. ევროკავშირი არ არის არც ერი და არც სახელმწიფო, ის უფრო ორივეს ალტერნატიული პოლიტიკური სისტემაა. გარკვეული აზრით, ის ფედერალურია, მაგრამ არა ტიპური ფედერალური სახელმწიფოს მსგავსად, რადგან ის,

უბრალოდ, შედეგება არა ერთობლივად ორგანიზებული რეგიონებისაგან, არამედ სხვადასხვა ერთეულისა და ქვეერთეულის მთელი მრავალფეროვნებისაგან. გარკვეული მიზნებისთვის, ის არის ერთიანი პოლიტიკური აქტორი, სხვა ამოცანებისთვის კი – აგრეგატი, რომელიც დამოკიდებულია მუდმივად „ცვალებად შეთანხმებებზე“.

მომავალში ევროპული გაერთიანება იქნება პოლიტიკური ბატონობის უნიკალური ფორმა. შეიძლება, ის დაემსგავსოს ზოგიერთ არსებულ სახელმწიფოს, როგორიცაა შეერთებული შტატები, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა, შვეიცარია, კანადა, ესპანეთი და ა.შ. მისი აღწერა შესაძლებელი იქნება ნაცნობი ტერმინებით: ფედერაციული, კონფედერაციული, ტექნოკრატიული, დემოკრატიული, პლურალური და ა.შ., მაგრამ ის განსხვავებული იქნება (Schmitter, 1991, გვ. 29).

მაასტრიხტში ხელმოწერილი ხელშეკრულების თანახმად, XX საუკუნის ბოლოსთვის ევროპა პოლიტიკურად უფრო ინტეგრირებული გახდება, ვიდრე ახლა არის. მას ერთიანი ვალუტა ექნება. რაც შეეხება 1996 წელს, ჯერ კიდევ არ არის ნათელი, ერთიანი ვალუტა იქნება თუ არა საუკუნის ბოლომდე. ალბათ, მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანა არის მზად, დააკმაყოფილოს მისი გავრცელებისათვის საჭირო რთული ეკონომიკური კრიტერიუმები. მიუხედავად ამისა, ახალი ვალუტის სახელწოდება უკვე შერჩეულია: „ევრო“.

ცვლილებები აღმოსავლეთ ევროპაში

1989 წელი საფრანგეთის რევოლუციის მეორასე წლისთავის იუბილე იყო. ის, ასევე, ევროპაში ახალი „რევოლუციების წელი“ იყო, ალბათ, 1789 წელზე არანაკლებ მნიშვნელოვანი თავისი შორსმომავალი შედეგებით. 1989 წელს აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტურმა რეჟიმებმა, ერთიმეორის მიყოლებით, დაკარგეს ძალაუფლებაზე კონტროლი (ამ მოვლენების შემდგომი განხილვისთვის, იხილეთ თავი „რევოლუციები და სოციალური მოძრაობები“). მთელ აღმოსავლეთ ევროპაში გავრცელებული მმართველობის სისტემა, რომელიც თითქოს მყარი და ურყევი ჩანდა, უცებ დაემხო. კომუნისტები დაჩქარებული ტემპით, თანამიმდევრულად, კარგავდნენ თავიანთ ძალაუფლებას იმ ქვეყნებში, სადაც ისინი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ბატონობდნენ: უნგრეთი (თებერვალი), პოლონეთი (ივნისი), ბულგარეთი, აღმოსავლეთ გერმანია და ჩეხოსლოვაკია (ნოემბერი), რუმინეთი (დეკემბერი). აღმოსავლეთ ევროპის თითოეულ ქვეყანაში, ჩამორჩენილ ალბანეთშიც კი, 1992 წლის იანვრისთვის, თავისუფალი არჩევნების შედეგად, შეიქმნა ახალი მთავრობები. და რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ამავე პერიოდისთვის, კომუნისტურმა პარტიამ დაკარგა ძალაუფლება თავად საბჭოთა კავშირშიც, რომელიც მთელ რიგ დამოუკიდებელ ქვეყნებად დაიშალა.

რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, აღმოსავლეთ ევროპამ, ახალი კონსტიტუციების დაწერისა და მრავალპარტიული საპარლამენტო სისტემების შექმნის პროცესში, დიდ წარმატებებს მიაღწია. უმეტეს შემთხვევაში, პარტიების სპექტრი დასავლეთ ევროპის ქვეყნების პარტიების მსგავსია. ზოგიერთი ყოფილი კომუნისტური პარტია კვლავაც აგრძელებს არსებობას, მაგრამ ძალიან ხშირად მათ სახელწოდება აქვთ გამოცვლილი. ამასთანავე, ისინი უკვე ვეღარ მოქმედებენ ისე, როგორც ერთპარტიულ სისტემებში, ოთხმოცდაათიანი წლების შუა პერიოდში მათ არჩევნებში საოცრად კარგ შედეგებს მიაღწიეს. მაგალითად, 1995 წელს რუსეთის დუმის (პარლამენტის) არჩევნების დროს, ხელახლა აღმოცენებულმა რუსეთის კომუნისტურმა პარტიამ ხმათა 22 პროცენტი მოაგროვა და პარლამენტში ყველაზე დიდი პარტია გახდა.

აღმოსავლეთ ევროპის ყველა ქვეყანა აწყდება ძალიან მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სიძნელეებს გარდამავალ პერიოდში, ახალი საზოგადოების მშენებლობის გზაზე. ამ საზოგადოებების მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი უკმაყოფილებას გამოხატავს თავიანთ ქვეყნებში დემოკრატიის განვითარების გამო, ბევრი კი შეწუხებულია დანაშაულისა

და ძალადობის გაზრდის გამო. ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის მონაცემების თანახმად, აღმოსავლეთ ევროპის უმეტესი ქვეყნების ეკონომიკამ დიდ წარმატებას მიაღწია გასული რამდენიმე წლის განმავლობაში. თუმცა, დემოკრატიული კაპიტალიზმის იმედები ბევრი ადამიანისათვის ფუჭი აღმოჩნდა აღმოსავლეთ ევროპაში, იქ სამოცდათხუთმეტი მილიონი „ახალი ღარიბი“ გაჩნდა, უმუშევრობისა და ფიქსირებული შემოსავლების პირობებში, ხალხის მსყიდველობითი უნარის რღვევის გამო და ეს რიცხვი მოიცავს ქვეყნებს ყოფილი საბჭოთა კავშირიდანაც. დასავლეთ ევროპის დახმარება აღმოსავლეთისათვის საკმაოდ მცირეა.

მომხდარმა ცვლილებებმა, ჩანს, განსაკუთრებით არახელსაყრელი გავლენა ქალებზე მოახდინა. ზოგიერთ ქვეყანაში ქალების წილი პარლამენტსა და სხვა პოლიტიკურ ორგანოებში მკვეთრად დაეცა. მაგალითად, ცვლილებების საწყის ეტაპზე, პარლამენტში ქალი-წევრების პროცენტი ჩეხოსლოვაკიაში 34-დან 4 პროცენტამდე შემცირდა, პოლონეთში – 20-დან 3 პროცენტამდე, ბულგარეთში – 21-დან 8 პროცენტამდე. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გამო, უმუშევართა რიცხვი ძალიან გაიზარდა და მათ შორის დიდია ქალების რაოდენობა.

რამდენად აღმატებული იქნება აღმოსავლეთ ევროპის საზოგადოებების მცდელობა, შექმნან მმართველობის სტაბილური ლიბერალური დემოკრატიული სისტემები? სამუელ ჰანტინგტონის (1990) აზრით, არსებობს ექვსი ფაქტორი, რომლებიც ალბათ, გადამწყვეტ გავლენას ახდენენ ამ პროცესზე:

1. თავისი ისტორიის ადრეულ პერიოდებში, რამდენად აქვს ქვეყანას გამოცდილი ლიბერალური დემოკრატიული მმართველობა. ყოფილ ჩეხოსლოვაკიას, ამ მხრივ, ყველაზე სასურველი ისტორია აქვს, ხოლო ალბანეთს, პირიქით, არახელსაყრელი. მაგრამ ჩეხოსლოვაკიაში ჩეხებსა და სლოვაკებს შორის დიდი დაძაბულობა იყო და ქვეყანა ორ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გაიყო.

2. ქვეყნის მიერ მიღწეული ეკონომიკური განვითარების დონე. ამ მხრივ, ჩეხეთის რესპუბლიკასა და უნგრეთს წამყვანი ადგილი უკავიათ.

3. რამდენად ეფექტურად მართავდნენ ქვეყანას წინა კომუნისტური რეჟიმის დროს. არსებობს ვარაუდი, რომ სახელმწიფო, რომელიც ეფექტურად მართავდა ავტორიტარული სისტემის დროს, სავარაუდოდ, ასეთივე ეფექტური იქნება დემოკრატიული სისტემის დროს.

4. იმ სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზაციების ძალაუფლება და მრავალფეროვნება, რომლებმაც შეძლეს დამოუკიდებლობის შენარჩუნება კომუნისტური მმართველობის დროს.

5. რამდენად კარგად შეძლეს ახალი მთავრობები ეკონომიკური რეფორმის რადიკალური პოლიტიკის შექმნასა და განხორციელებას.

6. სუბნაციონალურ ან ეთნიკურ ჯგუფებს, რეგიონებს ან კლასებს შორის არსებული გათიშვისა და მტრული დამოკიდებულების დონე. ასეთი დაყოფის გამო, იუგოსლავიამ ვერ გაუძლო დეზინტეგრაციას და დაიშალა; ჩეხოსლოვაკიაც გაიყო. მაგრამ რამდენად გაჰყვებიან სხვები მათ გზას, ჯერჯერობით არ არის ცხადი.

ბევრი ასეთი მსჯელობა გამოიყენება საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად შექმნილი ახალი სახელმწიფოებისა და თავად რუსეთის მიმართ. მათი უმეტესობა, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებთან შედარებით, უფრო დაბალი დონიდან იწყებს ახალი სახელმწიფოს მშენებლობას. უმრავლესობას არ ჰქონია ლიბერალური დემოკრატიის დამოუკიდებელი ისტორია, ზოგიერთი მათგანი მანამდე საერთოდ არც კი არსებობდა, როგორც ცალკე სახელმწიფო. რაც არ უნდა მოხდეს მომდევნო რამდენიმე წელიწადში, ევროპის რუკა

სამუდამოდ შეიცვალა, მასთან ერთად კი გლობალური პოლიტიკური წყობაც – მას შემდეგ, რაც ყოფილი საბჭოთა კავშირი გატყევილი იყო შორეულ აზიამდე.

მყარად მოიკიდებს თუ არა ფეხს დემოკრატია, ალბათ, დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად არის გავრცელებული საბაზრო ეკონომიკა. 1994 წლის ბოლოს გამოქვეყნებულ ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის ანგარიშში, ყურადღებით არის განხილული ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკის განვითარებისთვის საჭირო ეკონომიკური მაჩვენებლები. ცვლილების ძირითადი მაჩვენებლებია: მრეწველობის პრივატიზაციის დონე და მასშტაბი, ბიზნესის რესტრუქტურირების ხარისხი, მართვის წინა სტილის უკუგდება, ღია კონკურენცია და საგარეო ვაჭრობა, საბანკო სისტემის რეფორმა. ამ მაჩვენებლების მიხედვით, ჩეხეთის რესპუბლიკაში, უნგრეთსა და პოლონეთში ცვლილებათა დონე ყველაზე მაღალია, ხოლო აზერბაიჯანში, საქართველოში, თურქმენეთსა და უკრაინაში – ყველაზე დაბალი.

იუგოსლავია, ყოფილი კომუნისტური ქვეყანა, ფედერალური სახელმწიფო, რომელიც 1989 წლამდე ერთ-ერთ ყველაზე მოწინავედ მიაჩნდათ, დაიშალა იქ გაჩაღებული სისხლიანი ომის შედეგად. კონფლიქტმა ბოსნია-ჰერცეგოვინაში, ყოფილი იუგოსლავიის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილში, რომელიც დამოუკიდებლობას ითხოვდა, 500 000 სიცოცხლე შეიწირა. როგორი შემადრწუნებელიც არ უნდა იყოს ეს ციფრი, კონფლიქტი ბოსნიაში შედარებით ლოკალური და შემოფარგლული იყო. აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დამყარებული ურთიერთობის შედეგად, შესაძლებელი გახდა, თავიდან აეცილებინათ ზოგიერთი სხვა ისეთი მასშტაბური ომის გაჩაღება, რომლებიც XX საუკუნეში მოხდა. ახლა ჩვენ ვუბრუნდებით იმ პრობლემებს, რომლებიც გამოწვეულია ადამიანთა სოციალურ საქმიანობაში სამხედრო ძალაუფლების და ომის მუდმივი მნიშვნელობით.

ომი და სამხედროები

1989 წლისა და შემდგომი მოვლენები ნათლად გვიჩვენებენ სამხედრო ძალაუფლების გამოყენების მნიშვნელობას, სოციალური და პოლიტიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი გარდამავალი პერიოდების დროს. სამხედრო ძალაუფლების სოციოლოგია პოლიტიკური სოციოლოგიის მნიშვნელოვანი ნაწილია და სწორედ ამას განვიხილავთ ამ თავის ბოლო ნაწილში. პირველად განვიხილავთ ომის ისტორიას, შემდეგ კი ცივ ომსა და მის შედეგებს.

ლოკალურიდან გლობალურ ომამდე

მეოცე საუკუნემდე, მაშინაც კი, როდესაც დიდი ბრძოლები წარმოებდა, ისინი შემოიფარგლული იყო მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ნაწილით – ჯარისკაცებით, რომლებიც იბრძოდნენ (ჩვეულებრივ, საზოგადოების ზრდასრული მამაკაცების მცირე პროცენტით) და სამოქალაქო მოსახლეობა, რომელიც უშუალოდ იმ რეგიონებში ცხოვრობდა, სადაც ომები მიმდინარეობდა. ასეთი ომები შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც ლოკალური ომები. მაგრამ I მსოფლიო ომი (1914-18), რომელშიც უამრავმა ჯარისკაცმა მიიღო მონაწილეობა, ნამდვილად არ იყო ლოკალური ომი. გლობალური ომი მოიცავს რამდენიმე ანტაგონისტურ სახელმწიფოს, მათი მოსახლეობის მამაკაცთა მაღალ წილს, მთელი მათი ეკონომიკის მობილიზებასა და მთელ მსოფლიოში ბრძოლას. პირველი მსოფლიო ომი ანუ „დიდი ომი,“ მრავალი ასპექტით, წყალგამყოფი იყო მეოცე საუკუნის სამხედრო საქმის

განვითარებაში. მან მთლიანად გაამართლა თავისი სახელწოდება. მასში ჩართული ქვეყნების რაოდენობის თვალსაზრისით, ევროპული სახელმწიფოების უმეტესობა, აგრეთვე რუსეთი, იაპონია და შეერთებული შტატები – ისტორიული პარაღელები არ არსებობდა. მოკლული მეომრებისა და სამოქალაქო პირების რაოდენობა ბევრად უფრო დიდი იყო, ვიდრე რომელიმე წინა შეიარაღებული კონფლიქტის დროს.

სულ მცირე ორმა მთავარმა მოვლენამ შეუწყო ხელი ლოკალურიდან გლობალურ ომზე გადასვლას: ომის ინდუსტრიალიზაციამ და მასობრივი მილიტარისტული ორგანიზაციის წარმოქმნამ. ომის ინდუსტრიალიზაცია გულისხმობს თანამედროვე სამრეწველო მეთოდების გამოყენებას იარაღის წარმოებისა და განვითარების საქმეში. თანამედროვე მასობრივი სამხედრო სისტემები ბიუროკრატიულ ორგანიზაციებად ჩამოყალიბდნენ და მნიშვნელოვნად შეცვალეს ომების მომზადების და ბრძოლის ხასიათი. გარდა ამისა, მთავრობებმა შემოიღეს საყოველთაო სამხედრო ბეგარა – გარკვეულ ასაკობრივ ფარგლებში, სამხედრო სამსახურისთვის ვარგისი ყველა მამაკაცის გაწვევა – რადგან ომის მასშტაბი გაიზარდა.

სამხედრო ხარჯები და ცივი ომი

კაცობრიობის ისტორიაში მეოცე საუკუნე, უდავოდ, მრავალრიცხოვანი და დამანგრეველი ომებით გამოირჩევა. აქამდე, ომებში 100 მილიონზე მეტი ადამიანი დაიღუპა, საშუალოდ 3 500 დღეში. უმრავლესობა ორ მსოფლიო ომში მოკლეს. სამხედრო ბიუჯეტები 1989 წლამდე პროგრესულად იზრდებოდა; სამხედრო შეიარაღება სულ უფრო რთული და დამანგრეველი ხდება. დიდი ზომის ბირთვულ იარაღს მილიონობით ადამიანის მოკვლა შეუძლია.

1980-იანი წლების ბოლომდე, გლობალურ სამხედრო ხარჯებს, ძირითადად, ცივი ომი განსაზღვრავდა – შეერთებულ შტატებსა და ყოფილ საბჭოთა კავშირს შორის არსებული ანტაგონისტური მეტოქეობა, რომელიც 1940-იანი წლების ბოლოდან დაახლოებით 1990 წლამდე გაგრძელდა. ყოველ წელიწადს თითოეული მხარე არა მარტო უზარმაზარ თანხას ხარჯავდა შეიარაღების სრულყოფასა და სამხედრო პერსონალის დიდი რაოდენობის შენახვაზე, არამედ სხვა ქვეყნებთან ალიანსების ფართო სისტემებსაც ქმნიდა და ხშირად მოკავშირე სახელმწიფოების შეიარაღებულ ძალებს წვრთნიდა. საბჭოელები ყურადღებას აღმოსავლეთ ევროპაზე ამახვილებდნენ, მაგრამ ისინი შუა აღმოსავლეთის, აზიისა და აფრიკის ქვეყნებსაც ამარაგებდნენ იარაღით და მათთვის სამხედრო კადრებს ამზადებდნენ. შეერთებულმა შტატებმა ჩამოაყალიბეს ალიანსების სისტემა, მათ შორის ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაცია (ნატო), რომელიც მსოფლიოს უდიდეს ნაწილზე ვრცელდება.

იარაღით ვაჭრობა

შეიარაღების სფეროში მსოფლიო ვაჭრობის ძირითადი ნაწილს – იარაღით ვაჭრობას – მესამე მსოფლიოს ქვეყნებისთვის ინდუსტრიული ქვეყნების მიერ გაყიდული შეიარაღება შეადგენს. დიდი ხნის განმავლობაში, შეერთებული შტატები და სსრკ იყვნენ იარაღის მსოფლიოს წამყვანი ექსპორტიორები. 1991 წელს, სპარსეთის ყურეში ომის დაწყებამდე, სსრკ და დასავლეთის ზოგიერთი სახელმწიფო ერაყს აწვდიდნენ და ჰყიდნენ იარაღსა და სამხედრო დანიშნულების სხვა პროდუქციას. ერაყს იმ დროს ირანთან ომის წაგების საშიშროება ემუქრებოდა. როგორც სპარსეთის ყურის ომის შედეგმა აჩვენა, ზოგიერთი იარაღი, განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირის მიერ მიწოდებული, აღმოჩნდა მოძველებული ან

შეუფერებელი, განსაკუთრებით დასავლეთის უახლესი იარაღის ტექნოლოგიასთან შედარებით. ამ ომში ერაყი სასტიკად დაამარცხეს გაერთიანებული ერების სამხედრო ძალებმა, რომლებსაც, ძირითადად, შეერთებული შტატები აფინანსებდა. თუმცა, მოწინავე ტექნოლოგიას სთავაზობენ ყველას, ვისაც სურს და შეუძლია მისი შეძენა.

1950-იანი წლებიდან 1980-იანი წლების ბოლომდე, მსოფლიო სამხედრო ხარჯები ზრდის ტენდენციით ხასიათდებოდა. 1977 წელს მსოფლიო ხარჯებმა შეიარაღებაზე გადააჭარბა 1 მილიარდ ამერიკულ დოლარს დღეში. ეს ნიშნავს, რომ ყოველ საათში 50 მილიონი დოლარი იხარჯებოდა. 1980-იანი წლების ბოლოს, რეალური გამოთვლით (ინფლაციის ფაქტორის გამოკლებით), ეს მაჩვენებლები თითქმის გაორმაგდა. 1993 წელს გლობალური სამხედრო ხარჯები შეადგენდა მსოფლიოს მთლიანი შემოსავლის დაახლოებით 5 პროცენტს. ეს ბევრად უფრო მეტია, ვიდრე მთელი აფრიკული კონტინენტის ეკონომიკური წარმოება; ის მეტია, ვიდრე მთელი აზიის (იაპონიის გამოკლებით) ეკონომიკური წარმოება.

ცივი ომის დასრულების ფონზე, ვინემ შეიძლება იმედიანად განჭვრიტოს მსოფლიოს განვითარებული ქვეყნების სამხედრო დანახარჯების შემცირება. შეიარაღებასთან დაკავშირებული ხარჯები მკვეთრად შემცირდა რუსეთსა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვა სახელმწიფოებში. შეერთებულმა შტატებმა, ბრიტანეთმა და დასავლეთის სხვა ქვეყნებმაც შეამცირეს თავდაცვის ხარჯები მომდევნო რამდენიმე წელიწადში. თუმცა, ეს გაზრდის დაწოლას იარაღის ექსპორტზე საშინაო ბაზრების შევსების მიზნით. არ შეიძლება დარწმუნებით თქმა, რომ ცივი ომის დასრულება შეამცირებს უსაფრთხოების მოთხოვნებს მესამე მსოფლიო ქვეყნებში, ეს მოთხოვნები როგორც შიდა, ისე საგარეო ხასიათისაა. როგორც შემდეგ ნაწილებში ვნახავთ, ჯერ კიდევ ბუნდოვანია, რამდენად შეიძლება ვენდოთ გლობალური მშვიდობის დივიდენდს.

ომი და გლობალური უსაფრთხოება

ხდება თუ არა მსოფლიო უფრო უსაფრთხო ადგილი უახლესი პოლიტიკური ცვლილებების შედეგად? რა თქმა უნდა, საყოველთაო ბირთვული განადგურების პერსპექტივა ძალიან შემცირდა. მაგრამ ბირთვული ომის შესაძლებლობა არ გამქრალა. 1992 წელს მსოფლიოში ჯერ კიდევ არსებობდა სულ მცირე 50 000 ბირთვული იარაღი (Barnaby 1992), ხოლო 1994 წელს – 20 000 (იხ. დიაგრამა 13.2).

იარაღის უმრავლესობა ეკუთვნის შეერთებულ შტატებს, რუსეთსა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვა სახელმწიფოებს. ბრიტანეთი, საფრანგეთი და ჩინეთი მნიშვნელოვან მარაგებს ფლობენ. უკვე რამდენიმე ხანია, რაც ისრაელი ბირთვული იარაღის სახელმწიფოა. ინდოეთსა და პაკისტანს, შესაძლოა, პქონდეთ პოტენციური შესაძლებლობა, სხვა სახელმწიფოებს კი გააჩნიათ საშუალებები, მიბადონ მათ.

დღეს მთავარი პრობლემაა, როგორ შეაკავონ ბირთვული პროლიფერაცია – ბირთვული იარაღის გავრცელება იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც ამჟამად მათ არ ფლობენ (Levanthal & Tanzer 1991). ძნელია იმის მტკიცება, რომ გლობალური უსაფრთხოება გაიზრდებოდა, თუ ოცდაათ, ორმოც თუ მეტ სახელმწიფოს ექნებოდა ბირთვული იარაღი. მაგრამ დასავლეთის სახელმწიფოებს, რომლებიც თავიანთი ბირთვული არსენალების არსებობას ამართლებენ იმით, რომ მათი საშუალებით ისინი აკავებენ აგრესიას, ალბათ, არ გაუკვირდებათ, თუ სხვა ქვეყნებიც იმავე მოტივით შეეცდებიან მათ მოპოვებას. თუ რომელიმე სახელმწიფო მიაღწევს მიზანს, მისი მეტოქე შეეცდება, იგივე გააკეთოს. ამგვარად, პროლიფერაციის შესაძლებლობა იზრდება.

საბჭოთა კავშირის დაშლით გამოწვეული პირდაპირი საფრთხე, ჩანს, აცილებულ იქნა. ბირთვული იარაღი, გაშლილი თორმეტი დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ტერიტორიებზე, კონცენტრირებულ იქნება რუსეთის ტერიტორიაზე, სადაც შესაძლებელია შესაბამისი უსაფრთხოებისა და კონტროლის ზომების უფრო დროული განხორციელება. მაგრამ რადგან ბირთვული იარაღებისა და მასალების კარგ პირობებში შენახვა დაკავშირებულია დიდ ხარჯებთან, არსებობს ეჭვები მათ ხანგრძლივ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებით. გარდა ამისა, სხვა ქვეყნებმა შეიძლება გადაიბირონ ყოფილი საბჭოთა კავშირის მეცნიერები, მათი კომპეტენტურობის გამო.

პროლიფერაციის პრობლემის არსი არის ის, რომ ბირთვული იარაღის წარმოებისათვის საჭირო ორი ნივთიერება, გამდიდრებული ურანი და პლუტონიუმი, აუცილებელია აგრეთვე ბირთვული ენერგიის მშვიდობიანი წარმოებისათვის. ტექნოლოგიური ექსპერტიზის თანახმად, ერთ-ერთი ამ ნივთიერების ფლობის დროს შესაძლებელია ბირთვული იარაღის შექმნა. კერძოდ, იაპონიასა და გერმანიას აქვთ პლუტონიუმის მარაგები, რომლებიც ისეთივე დიდია, როგორც შეერთებული შტატების ბირთვულ არსენალებში. ამ ქვეყნებმა რომ მოინდომონ, ისინი შეძლებენ ბირთვული შეიარაღების ძალიან სწრაფად შექმნას. ატომურ ელექტროსადგურებში დახარჯული საწვავის ხელახალი გადამუშავება ასევე ქმნის ფართო მასშტაბის პროლიფერაციის საშიშროებას. არსებული გეგმების თანახმად, XXI საუკუნის დამდეგისთვის, ევროპისა და იაპონიის გადამამუშავებელ ქარხნებში გამოყენებული საწვავიდან, ორი ათასი მეტრული ტონა პლუტონიუმი იქნება მიღებული. თხუთმეტ ფუნტზე ნაკლებია საჭირო ატომური ბომბის შესაქმნელად. რადგან პლუტონიუმი ათასი წლის განმავლობაში ინარჩუნებს თავის თვისებებს, მისი უსაფრთხოებისა და მშვიდობიანი გამოყენების გარანტიების პრობლემა, ჩანს, ძნელად გადასალახია.

მსოფლიო ომის გარეშე?

ბირთვული იარაღი არ არის ერთადერთი დამანგრეველი შეიარაღება, რომლის შექმნა ადამიანებს შეუძლიათ. მაგალითად, ქიმიური იარაღის წარმოება იაფია. 1980-იან წლებში, ირანთან ომისას, ერაყმა ქიმიური შეიარაღება გამოიყენა და იმუქრებოდა, რომ გამოიყენებდა მას სპარსეთის ყურის ომში 1991 წელს. ქიმიური იარაღი ძირითადად გამოიყენება მტრის სამხედრო დანაყოფების ან სამოქალაქო მოსახლეობის მომწამვლელი გზებით დაბომბვის დროს, რაც შეიძლება იმწამსვე ფატალური იყოს. ერთ-ერთი ასეთი ხელოვნურად შექმნილი მომწამვლელი გაზი გამოიყენეს ტოკიოს მეტროში 1995 წელს მგზავრებზე თავდასხმის დროს, როდესაც რამდენიმე ადამიანი მოკლეს და ბევრი ჰოსპიტალიზებული იყო.

ახლა მსოფლიო პოლიტიკურ წყობაში ფუნდამენტური ცვლილებების დროა და არსებობს უფრო უსაფრთხო მსოფლიოს შექმნის რეალური შესაძლებლობები. რისკების დანახვა ადვილია. შესაძლო ბირთვულ პროლიფერაციასა და მასობრივი განადგურების სხვა იარაღებს უნდა დაეუმატოთ ნაციონალიზმის, ეთნიკური და რელიგიური ანტაგონიზმების ახალი ფორმების გავლენა, მდიდარ და ღარიბ სახელმწიფოებს შორის არსებული უთანასწორობა, ანუ გლობალური კონფლიქტების ყველა პოტენციური წყარო. მეორე მხრივ, ზოგიერთი ფაქტორი, რაც წარსულში საომარ მოქმედებებს განაპირობებდა, განსაკუთრებით კი სწრაფვა, მოეპოვებინათ ახალი ტერიტორიები დაპყრობის გზით, დღეს ნაკლებ რელევანტურია. თანამედროვე საზოგადოებები ბევრად უფრო გლობალურად არიან ურთიერთდამოკიდებულნი, ვიდრე ადრე და, უმეტეს შემთხვევაში, მათი საზღვრები ზუსტად

არის დადგენილი და აღიარებული სახელმწიფოთა მსოფლიო თანამეგობრობის მიერ. თანამედროვე საომარი მოქმედებები, განსაკუთრებით ბირთვული ომი, ისეთი დამანგრეველი გახდა, რომ მისი გამოყენება შეუძლებელია რეალური პოლიტიკური ან ეკონომიკური მიზნების მისაღწევად.

სულ უფრო იზრდება იმის შეგნება, რომ ბირთვულ ეპოქაში მიუღებელია ძველებური გამონათქვამი: „მშვიდობა თუ გინდა, ემზადე ომისთვის“; ეს კი ბოლო წლების ერთ-ერთი იმედის მომცემი მოვლენაა. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მოხერხდა ბირთვული კონფრონტაციების თავიდან აცილება, შესაძლოა, მაინც არ შეწყდეს ომები, სადაც ჩვეულებრივი ტიპის იარაღი იქნება გამოყენებული, რაც მასობრივი განადგურების მიზეზი შეიძლება გახდეს. მაგრამ იმედის რეალური საფუძველიც არსებობს.

მაიკლ მაქგუაიერი, თავდაცვის საქმის ცნობილი ანალიტიკოსი, ამტკიცებს, რომ მომდევნო ოცი ან ოცდაათი წლის განმავლობაში, ბირთვული იარაღისაგან თავისუფალი მსოფლიოს შექმნის რეალური შესაძლებლობა არსებობს. ბირთვული იარაღისაგან თავისუფალი მსოფლიო იქნება ისეთი მსოფლიო, სადაც ბირთვული სახელმწიფოები შეთანხმდებიან, რომ ჯართად აქცევენ მთელ თავიანთ ბირთვულ შეიარაღებას გარკვეულ დათქმულ ვადაში. მისი აზრით, ბირთვული იარაღისაგან თავისუფალი მსოფლიო, პროლიფერაციის შეჩერებისა და აგრესიული სახელმწიფოებისა და ტერორისტული ჯგუფებისაგან ბირთვული იარაღის დაცვის ერთადერთი საშუალებაა. ეს რეალისტური არჩევანია, რადგან ბევრი სამხედრო პოლიტიკური ლიდერი მიხვდა, რომ ბირთვული იარაღი სტრატეგიული მიზნებისთვის გამოუსადეგარია. მათი ფლობის ერთადერთი მიზეზი არის ის, რომ ისინი სხვებსაც აქვთ ან შეიძლება შეიძინონ. ამის გამო, რაც არ უნდა მოხდეს, ომის რისკი ყოველთვის იქნება. მაგრამ ბირთვული იარაღისგან თავისუფალი მსოფლიო ერთადერთი გზაა, რომ თავიდან ავიცილოთ კაცობრიობის დამღუპველი ბირთვული კონფრონტაციების შესაძლებლობა, რომელსაც შეუძლია დედამიწის უდიდესი ნაწილის და, ალბათ, მთელი კაცობრიობის განადგურება.

შეჯამება

1. სახელმწიფო არსებობს იქ, სადაც არის პოლიტიკური აპარატი, რომელიც მართავს გარკვეულ დადგენილ ტერიტორიას და რომლის ხელისუფლება ემყარება ლეგალურ სისტემასა და კანონიერ უფლებას, გამოიყენოს ძალა თავისი პოლიტიკური კურსის განხორციელების მიზნით.

2. თანამედროვე სახელმწიფოები არის ერი-სახელმწიფოები, სადაც, ჩვეულებრივ, კონგრესის ან საპარლამენტო სისტემა არსებობს. სუვერენიტეტის ცნება (მთავრობის კანონიერი ძალაუფლება მკაფიოდ განსაზღვრულ ტერიტორიაზე) გულისხმობს როგორც ერი-სახელმწიფოს აღიარებულ ლეგიტიმურობას, ისე სხვების მიერ სახელმწიფო საზღვრების აღიარებას. თითოეული ერთობა იძენს გამორჩეულ ხასიათს ნაციონალიზმთან მისი კავშირის გზით.

3. დემოკრატია არის პოლიტიკური სისტემა, სადაც ხალხი მართავს. მონაწილეობითი დემოკრატიის დროს, გადაწყვეტილებებს იღებენ ისინი, ვისზეც ეს გადაწყვეტილებები გავლენას ახდენს. ლიბერალური დემოკრატია არის წარმომადგენლობითი მრავალპარტიული დემოკრატია (როგორიცაა, მაგალითად, გაერთიანებული სამეფო), სადაც მოქალაქეებს შეუძლიათ, ხმა მისცენ ერთ-ერთს სულ ცოტა ორი პარტიიდან.

თუმცა დემოკრატია ფართოდ გავრცელდა, ზოგიერთი სიძნელე მაინც არსებობს. ისეთ ქვეყნებში, როგორიც გაერთიანებული სამეფოა, ხელისუფლებას მისი მოქალაქეების

გასაჭირის მოგვარების უნარი არა აქვს. მთავრობით უკმაყოფილება იზრდება, ხოლო პოლიტიკური მონაწილეობის დონე კლებულობს.

4. პოლიტიკური პარტია არის ორგანიზაცია, რომელიც ორიენტირებულია, არჩევნების გზით მიაღწიოს ხელისუფლებაზე ლეგიტიმურ კონტროლს. დასავლეთის სახელმწიფოების უმრავლესობაში, ყველაზე დიდი ის პარტიებია, რომლებიც შემდეგ ძირითად პოლიტიკურ ინტერესებს გამოხატავენ: სოციალიზმი, კომუნიზმი, ლიბერალიზმი ან კონსერვატიზმი. ჩვეულებრივ, არსებობს გარკვეული კავშირი ხმის მიცემის ნიშნებსა და კლასობრივ განსხვავებებს შორის. ბოლო დროს, დასავლეთის ბევრ სახელმწიფოში შეიმჩნევა ტრადიციული პარტიების მიმართ ერთგულების შემცირება და, საერთოდ, იმედგაცრუების ზრდა პარტიული სისტემის გამო.

5. ბოლო წლებში, ბრიტანულმა პოლიტიკამ თეტჩერიზმის ძლიერი ზემოქმედება განიცადა. თეტჩერიზმი არის დოქტრინების ერთობლიობა, რომელიც თავად ქალბატონ თეტჩერის ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგაც არსებობს. თეტჩერიზმი ეყრდნობა სახელმწიფოს როლის შემცირებისა და თავისუფალი ბაზრის ბატონობის აუცილებლობის რწმენას.

6. თეტჩერიზმმა შეცვალა კონსერვატული პარტიის პერსპექტივა. ბოლო ოცი წლის განმავლობაში, ლეიბორისტულმა პარტიამაც განიცადა მნიშვნელოვანი ცვლილებები; კერძოდ, ტონი ბლერის ხელმძღვანელობით, „ახალმა ლეიბორისტებმა“ ხელი აიღეს ძველ სოციალისტურ შეხედულებებზე, მათ შორის ნაციონალიზაციასა და გეგმურ ეკონომიკურ მეწარმეობაზე.

7. ევროპული კავშირის შექმნამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ყველა მის წევრ სახელმწიფოზე. თუმცა, სრულად არ არის ნათელი, როგორი მომავალი ექნება ევროკავშირს. ის, ალბათ, არ გახდება „ზე-ერი-სახელმწიფო“, მაგრამ შეინარჩუნებს თავის გამორჩეულ ხასიათს.

8. ევროპის პოლიტიკური რუკა შეიცვალა 1989 წელსა და მომდევნო პერიოდში, კომუნიზმის დაშლის შედეგად. რუსეთი და აღმოსავლეთ ევროპის საზოგადოებები ხდებიან საპარლამენტო დემოკრატიები და საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნები, თუმცა გადასვლის ეს პროცესი არის ძნელი და პრობლემატური.

9. ომი პოლიტიკაში ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდა. საუკუნეების განმავლობაში ომის ხასიათი ძალიან შეიცვალა. თანამედროვე საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, ომის ინდუსტრიალიზაციის პროცესი დაიწყო, რაც ომის წარმოების დროს ინდუსტრიული მეთოდების გამოყენებას გულისხმობს. ბირთვულ ეპოქაში, არსებობს იმედის საფუძველი, რომ დიდი ომების რაოდენობა შემცირდება, რადგან ომის შესაძლო შედეგები მეტად დამღუპველია.

დამატებითი ლიტერატურა

Christopher D andeker, *Surveillance, Power and Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990) . თანამედროვე საზოგადოებებში ძალაუფლების სისტემების განვითარების მიმოხილვა, რომელიც განსაკუთრებით სამხედრო ძალის როლს უსვამს ხაზს.

Stephen George, *An Awkward Partner: Britain in the European Community* (Oxford: Oxford University Press, 1990) . ბრიტანეთსა და ევროპული გაერთიანების სხვა ქვეყნებს შორის დაძაბული ურთიერთობის საინტერესო მიმოხილვა.

David Held, *Models of Democracy. Second Edition* (Cambridge: Polity Press, 1996). კლასიკური და მნიშვნელოვანი ანგარიში დემოკრატიის სხვადასხვა ფორმის შესახებ.

John K. Kingdon, *Government and Politics in Britain* (Cambridge: Polity Press, 1991).
ყოფლისმომცველი და კრიტიკული ტექსტი ბრიტანეთის პოლიტიკის შესახებ.

James N. Rosen, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity* (London: Harvester, 1990). მცდელობა, მოგვცეს ახალი ფართო ფორმულირება იმის შესახებ, როგორ უნდა გავიგოთ გლობალური პოლიტიკური წყობა.

John Scott, *Who Rules Britain?* (Cambridge: Polity Press, 1991). საუკეთესო წიგნი ბრიტანულ საზოგადოებაში ელიტებისა და ძალაუფლების შესახებ.

D.W. Urwin and W.E. Petterson, *Politics in Western Europe Today: Perspectives, Politics and Problems since 1980* (London: Longman, 1990). სასარგებლო ზოგადი მიმოხილვა, რომელიც წარმოადგენს შესავალს დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ლეგიტიმურობა	ინტერესები
სუვერენიტეტი	ახალი ლეიბორისტები
მოქალაქე	ევროკავშირი
ნაციონალიზმი	სამხედრო ძალაუფლება
მონაწილეობითი დემოკრატია	ლოკალური ომი
კონსტიტუციური მონარქი	ტოტალური ომი
ლიბერალური დემოკრატია	საყოველთაო სამხედრო ბეგარა
პოლიტიკური პარტია	ცივი ომი
თექტერიზმი	იარაღით ვაჭრობა
ქცევა ხმის მიცემისას	ბირთვული იარაღის გაგრძელება

მასმედია და პოპულარული კულტურა

შინაარსი

ძირითადი ცნებები

ადრეული მასმედია: გაზეთები

გაზეთების გამოცემა

ტელევიზიის გავლენა

საზოგადოებრივი მაუწყებლობა

ტელევიზიის გავლენა ქცევაზე

სოციოლოგები სწავლობენ სატელევიზიო ახალ ამბებს

ტელევიზია და ჟანრი

თეორიები მედიის შესახებ

ადრეული თეორიები

იურგენ შუმპერმა: საზოგადოებრივი სფერო

ბოდრიარი: ჰიპერრეალობის სამყარო

ჯონ ტომპსონი: მედია და თანამედროვე საზოგადოება

მედიის გლობალიზაცია

ახალი ამბები

კინო, ტელევიზია, რეკლამა და ელექტრონული კომუნიკაცია

მედია იმპერიალიზმი

მედიის ანტრეპრენიორები

მედიის რეგულაციის პრობლემა

მულტიმედია

ინტერნეტი

დასკვნა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

პოპულარული კულტურა მასმედია კომუნიკაცია იდეოლოგია

დიდი ხნის წინ, სათამაშოები საერთოდ არ არსებობდა და ყველა მოწყენილი იყო. შემდეგ გაჩნდა ტელევიზორი, მიუხედავად ამისა, ადამიანები მაინც მოწყენილები იყვნენ. მათ მართვა სურდათ, ამიტომაც გამოიგონეს „ვიდეო თამაშები“. ასეთია კაცობრიობის ისტორია, როგორც ამას მარშა კინდერის 8 წლის ვაჟი, ვიქტორი, აღწერს. მარშა კინდერი ნაშრომის – „ძალაუფლებით თამაში“ (1991) – ავტორია. ეს არის კვლევა მოზარდებზე ტელევიზიისა და ვიდეოთამაშების გავლენის შესახებ. ვიქტორი ოჯახის ნინტენდოს ჩემპიონია და აგრეთვე ტელევიზორის თავგადაღებული მაყურებელი.

მარტო ვიქტორს არა აქვს ასეთი გატაცება. ვიდეოთამაშები, განსაკუთრებით ნინტენდო, ისეთი მასშტაბისა და მიმზიდველობის მასობრივი გართობაა, რომელიც ჩვენს გლობალურ ეპოქამდე არ არსებობდა. მაგრამ დღეს მათ თითქმის მთელი მსოფლიოს ბავშვები და მოზარდები თამაშობენ. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი თამაშების უმრავლესობა ძვირია, ისინი მსოფლიოს ზოგიერთ ღარიბ ქვეყანაშიც კი დიდი რაოდენობით იყიდება. ზოგიერთ უფრო მდიდარ ქვეყანაში მილიონობით ასეთი სათამაშო გაიყიდა. გამომსახველობისა და ბგერის სისუფთავე ნინტენდოსა და მზარდი პოპულარობის მქონე სხვა კონკურენტული სისტემების მთავარი ასპექტია. თამაშები იმდენად „რეალური“ ხდება, რომ ჩნდება სერიოზული კითხვა: ნუთუ ვიქტორისნაირი ბიჭები ნინტენდოს სამყაროს ისევე რეალურად აღიქვამენ, როგორც გარე სამყაროს? შესაძლოა, ეს კითხვა ყველას უნდა დაუვსვათ, რადგან ადამიანების უმრავლესობა პოპულარული კულტურის მუდმივი მომხმარებელი გახდა. ტერმინი „პოპულარული კულტურა“ ეხება ისეთ გართობებს, რომლებსაც ასობით ათასი ან მილიონობით ადამიანი უყურებს, კითხულობს ან მასში მონაწილეობს. მაგალითად, საპნის ოპერების მიმზიდველი ისტორიები, როგორიცაა, მაგალითად, „East Enders“, მილიონობით მაყურებელს იზიდავს ყოველ კვირა, ზოგს კი – ყოველ დღე.

ამ თავში განვიხილავთ პოპულარული კულტურის ისეთი ფორმების ზეგავლენას, რომლებსაც ხშირად მასმედიის სახელით მოიხსენიებენ. მასმედიაში შედის ვიდეოთამაშები და ტელევიზია, აგრეთვე, გაზეთები, ფილმები, ჟურნალები, რეკლამები, ვიდეოები და სიდი. რაც შეეხება „პოპულარულს“ „პოპულარულ კულტურაში“, ისიც „მასობრივ“ მედიას გულისხმობს, რადგანაც უზარმაზარ აუდიტორიებს მოიცავს – აუდიტორიებს, რომლებიც ადამიანთა ძალიან დიდ რაოდენობას აერთიანებს. მასმედიას ზოგჯერ მასობრივი კომუნიკაციების სახელითაც მოიხსენიებენ.

მასმედია ხშირად ასოცირდება მხოლოდ გართობასთან – როგორიც ნინტენდოა და მრავალი ადამიანი მას საკმაოდ მარგინალურად აღიქვამს. მაგრამ ასეთი თვალსაზრისი მიკერძოებულია: მასობრივი კომუნიკაციები ჩვენი სოციალური საქმიანობის მრავალ ასპექტშიც არის ჩართული. მედიას, როგორიცაა გაზეთები და ტელევიზია, დიდი გავლენა აქვს ჩვენს ცხოვრებისეულ გამოცდილებასა და საზოგადოებრივ აზრზე. ასე მარტო იმიტომ კი არ ხდება, რომ ისინი განსაკუთრებულად ზემოქმედებენ ჩვენს განწყობებზე, არამედ იმის გამოც, რომ მათი საშუალებით, ხელმისაწვდომი ხდება ცოდნა, რომელზეც ბევრი სოციალური საქმიანობა არის დამოკიდებული, მაგალითად, ეროვნულ არჩევნებში ხმის მიცემა შეუძლებელი გახდებოდა, თუ ინფორმაცია მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების, კანდიდატებისა და პარტიების შესახებ საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი არ იქნებოდა. ისინიც კი, ვისაც პოლიტიკა ნაკლებ აინტერესებთ და ცოტა რამ იციან მასში ჩართული პირების შესახებ, მეტ-ნაკლებად გათვითცნობიერებულნი არიან ეროვნულ და საერთაშორისო

მოვლენებში. შესაძლოა, მხოლოდ განდევნილი ყოფილიყო მთლიანად მოწყვეტილი „ახალი ამბებისაგან“, რომლებიც ყველა ჩვენგანზე ზემოქმედებს; თუმცა, სავარაუდოდ, მეოცე საუკუნის განდევნის რადიო მაინც ექნება.

მასმედიის შესწავლას მისი ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ფორმის – გაზეთების განხილვით ვიწყებთ. ამის შემდეგ გავაანალიზებთ ტელევიზიის გავლენას. განვიხილავთ რამდენიმე მნიშვნელოვან თეორიას მასმედიის შესახებ და ვიმსჯელებთ ისეთი მედია ანტრეპრენიორების წარმატებაზე, როგორიც რუპერტ მერდოკია. და ბოლოს, განვიხილავთ ახალ ელექტრონულ მედიას: ინტერნეტსა და საინფორმაციო სუპერმაგისტრალს.

ადრეული მასმედია: გაზეთები

გაზეთები, თანამედროვე ფორმით, იმ პამფლეტებისა და საინფორმაციო ფურცლების გაგრძელებაა, რომლებიც 1700-იან წლებში იბეჭდებოდა და ვრცელდებოდა. მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან გახდა გაზეთები „ყოველდღიური“. მათი მკითხველების რაოდენობამ მრავალ ათასსა თუ მილიონს მიაღწია. თანამედროვე მედიის ისტორიაში გაზეთი, არსებითად, მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, რადგან ის ბევრ სხვადასხვა ტიპის ინფორმაციას მოკლედ და ადვილად აღსაქმელი ფორმით აქვეყნებდა. გაზეთების ერთ ნომერში მოცემულია ინფორმაცია მიმდინარე საკითხებზე, გართობებსა და რეკლამაზე. ახალი ამბები და რეკლამა ერთად ვითარდებოდნენ, ამიტომ განსხვავებები ახალ ამბებს, რეკლამასა და გართობებს შორის ხშირად იცვლება და ამის გამო მათი დადგენა ძნელია. მაგალითად, ცნობა იმის შესახებ, რომ გემი გადის ან ჩამოდის, ერთ კონტექსტში შეიძლება ახალ ამბებად ჩაითვალოს, მეორეში კი – როგორც რეკლამა. სხვა კონტექსტში, თუ ის გარკვეულ მგზავრებს ეხება და მაღალი წრის ქრონიკის სვეტში წერია, ის უკვე გასართობია.

იაფი ყოველდღიური პრესის გამოშვება, თავდაპირველად, შეერთებულ შტატებში დაიწყო. ერთცენტრიანი ყოველდღიური გაზეთი ნიუ-იორკში დაარსდა, შემდეგ კი აღმოსავლეთის სხვა დიდმა ქალაქებმაც მიბაძეს. 1900-იანი წლების დასაწყისში, ქალაქისა და რეგიონული გაზეთები ამერიკის შეერთებული შტატების უმრავლესობაში გამოდიოდა (ევროპის უფრო პატარა ქვეყნებისგან განსხვავებით, ამერიკაში ეროვნული გაზეთები არ დაარსებულა). მასობრივი ემიგრაციის პერიოდში, შეერთებულ შტატებში ბევრი უცხოენოვანი გაზეთი ქვეყნდებოდა. მაგალითად, 1892 წელს ყოველდღიურად ოთხმოცდახუთმეტი გერმანულენოვანი გაზეთი იბეჭდებოდა ქვეყნის შუა-დასავლეთისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთის ქალაქებში. იაფი საგაზეთო ქაღალდის გამოგონებამ, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან დაწყებული და შემდგომ, ხელი შეუწყო გაზეთების მასობრივ გავრცელებას.

XX საუკუნის მიწურულისთვის, პრესტიჟული გაზეთების ორ საუკეთესო ნიმუშს “New York Times” და ლონდონის “The Times” წარმოადგენდნენ. ისინი სხვა ქვეყნების ბევრი გავლენიანი გაზეთისთვის სანიმუშოდ იქცნენ. გაზეთები, რომლებზეც დიდი მოთხოვნილება იყო მკითხველთა ბაზარზე, მთავარ პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენდნენ და დღემდე ასეთად რჩებიან.

ნახევარ საუკუნეზე მეტი დროის განმავლობაში, გაზეთები საზოგადოებისთვის ინფორმაციის სწრაფად და ამომწურავად მიწოდების მთავარი საშუალება იყო. მაგრამ რადიოს, კინოსა და, განსაკუთრებით, ტელევიზიის შექმნის შემდეგ, მათი გავლენა შემცირდა. ჯერ კიდევ 1960 წელს, გაერთიანებულ სამეფოში ერთ ოჯახზე ყოველდღე ერთზე მეტი გაზეთი იყიდებოდა, საშუალოდ, ყოველ 100 ოჯახზე – 112 გაზეთი, მაგრამ ამის შემდეგ

თანაფარდობა მუდმივად კლებულობს. დღეს ყოველ 100 ოჯახზე 90-ზე ნაკლები გაყიდული გაზეთი მოდის. განსაკუთრებით შემცირდა ახალგაზრდებზე გაყიდული გაზეთების რიცხვი.

გაზეთების გამოცემა

დიდი ხანია, გაზეთები ყოვლისშემძლე მაგნატის, საგამომცემლო იმპერიის ხელმძღვანელის სახესთან ასოცირდება. სურათი სულაც არ არის არარეალური. ბევრ ქვეყანაში გაზეთები სულ რამდენიმე დიდი კორპორაციის საკუთრებას წარმოადგენს. ხშირ შემთხვევაში, ეს კორპორაციები გარკვეული პირების ან ოჯახების საკუთრებაა და მათ დიდი გავლენა აქვთ. დღეს ბევრი ასეთი ფირმა უზარმაზარ აქციებს ფლობს ტელევიზიასა და გართობის ინდუსტრიაში. ბრიტანეთში ძალიან დიდი კომპანიები, რომლებსაც პრესის ბარონები, ლორდები ნორთკლიფი, ბივერბრუკი და კემსლი მართავენ, 1920-იან და 1930-იან წლებში, მათი მრავალრიცხოვანი ტირაჟის მქონე გაზეთების წარმატების საფუძველზე განვითარდნენ. საფრანგეთი მომსწრეა ერზანის საინფორმაციო იმპერიის შექმნისა, გერმანიაში შპრინგერისა და გრუნების უზარმაზარი ორგანიზაციები გაჩნდა. ამერიკის შეერთებულ შტატებში იმ ქალაქების რიცხვი, სადაც კონკურენტი გაზეთების ფირმებია, მუდმივად კლებულობს. XX საუკუნის დასაწყისში ხუთასზე მეტი ასეთი ფირმა იყო, ხოლო 1984 წელს მათი რაოდენობა ოცდაათამდე შემცირდა. ამერიკული ქალაქების მხოლოდ 3 პროცენტში არის კონკურენტი გაზეთები – ადგილობრივ გაზეთების გამომცემლობა მონოპოლისტური საწარმო გახდა.

შეერთებული შტატების გარდა, დასავლეთის ყველა ქვეყანას შეუძლია იამაყოს რამდენიმე ეროვნული გაზეთით. ხშირად, ეს გაზეთები სხვადასხვა პოლიტიკურ თვალსაზრისს გამოხატავენ, ამიტომ მკითხველებს დიდი არჩევანი აქვთ. თუმცა შეერთებულ შტატებში მხოლოდ ადგილობრივი გაზეთები გამოდის, როგორც წესი, მათი მფლობელები ადგილობრივი მოქალაქეები არ არიან: გაზეთის 70 პროცენტზე მეტს გაზეთების კონცერნი აკონტროლებს. ზოგიერთი მათგანის, ისევე როგორც ევროპის დიდი ტირაჟის მქონე ბევრი გაზეთის, სარედაქციო პოლიტიკას მათი მფლობელები განსაზღვრავენ. აუცილებელია, რომ ეს პოლიტიკა რედაქტორებმა და ჟურნალისტებმა დაიცვან. ჰერსტის გაზეთების კონცერნში რვა დიდი გაზეთის რედაქტორებს ყოველდღიურად უგზავნიან რამდენიმე მოწინავე სტატიას, ზოგიერთი მათგანი აუცილებლად უნდა გამოქვეყნდეს, სხვები კი, შესაძლოა, რომ დაიბეჭდოს. თავად რედაქტორები არ წერენ სტატიებს.

დასავლეთის ქვეყნების მთავრობების უმრავლესობას აწუხებს ის ფაქტი, რომ გაზეთი რამდენიმე ადამიანის საკუთრებაა. ბევრ ქვეყანაში მთავრობებმა გარკვეული ზომები მიიღეს, რათა თავიდან აეცილებინათ დიდი კონცერნების მიერ გაზეთების ხელში ჩაგდება, მაგრამ ასეთი მცდელობა ხშირად მარცხით მთავრდებოდა. ზოგჯერ სახელმწიფოები ცდილობდნენ პრესაში პოლიტიკური ბალანსის დამყარებას. მაგალითად, 1970-იან წლებში, ნორვეგიაში მიიღეს კანონ-პროექტი სხვადასხვა პოლიტიკური სპექტრის გაზეთებში ინვესტიციების თანაბარი განაწილების შესახებ და ამჟამად ამ ქვეყანაში ადგილობრივი ერთობების უმრავლესობას აქვს ორი ან მეტი მრავალფეროვანი ინფორმაციის შემცველი გაზეთი, რომლებიც მკითხველებს ეროვნული და საერთაშორისო ამბების შესახებ განსხვავებულ თვალსაზრისს აწვდიან.

შესაძლოა, კომპიუტერული ტექნოლოგიების განვითარებამ გამოიწვიოს გაზეთების უფრო დიდი რაოდენობით გამოშვება, რადგანაც ახლა მათი დაბეჭდვა და გამოშვება ადრინდელზე ბევრად უფრო იაფი გახდა. მეორე მხრივ, ელექტრონულმა კომუნიკაციამ, შესაძლოა, ფაქტობრივად, მოსპოს გაზეთების ტირაჟირება. მაგალითად, ტელეგეჰსტის

სისტემების საშუალებით, მთელი დღის განმავლობაში ხდება ახალი ამბების შესახებ ინფორმაციის მუდმივი განახლება, პირდაპირ ტელევიზორის ეკრანზე.

ბოლო წლებში, გაერთიანებულ სამეფოში, ფაქტობრივად, დაარსდა რამდენიმე ახალი ეროვნული გაზეთი, მაგრამ მათგან მხოლოდ ერთმა თუ ორმა მიაღწია წარმატებას.

ახალი ეროვნული გაზეთები

1980-იან წლებში, ბრიტანეთში გამოშვებულ გაზეთებს შორის იყვნენ: “Independent“, “Today“, “News on Sunday“ და “Sunday Sport“. ბოლო ორი გაზეთის ბედი ჭკუის სასწავლებელი და დამამძიმებელია იმათთვის, ვისაც, შესაძლოა, სურდათ ბრიტანული პრესის სტანდარტების ამაღლება. “News on Sunday“ გამოვიდა 1987 წელს. გაზეთი პოლიტიკურად დამოუკიდებელი იყო, მისი მფლობელი იყო კონცერნი და არა რომელიმე ანტრეპრენიორი. მისი მიზანი იყო, ყოფილიყო „ღია დემოკრატიული ბუნების“ გაზეთი. მას სურდა, ხელი შეეწყო სოციალური სამართლიანობისთვის და „ეწინააღმდეგებოდა ყოველგვარი სექსიზმის, რასიზმისა და ყველა სხვა სახის დისკრიმინაციას, რაც ზღუდავს პიროვნების უნარებსა და პოტენციალს.“

“Sunday Sport“, რომლის მფლობელი დევიდ სალივანი გახლდათ, განსხვავებული სახის კომპანია იყო. მისი სარედაქციო პოლიტიკა საკმაოდ უცნაურად იყო ფორმულირებული. გაზეთი გამიზნული იყო თექვსმეტიდან ოცდათხუთმეტამდე წლის მამაკაცებისთვის. “News on Sunday“-ის თანამშრომლები ამ გაზეთს „ჟურნალისტიკის მაკულატურად“ თვლიდნენ.

“News on Sunday“-ის პირველი გამოცემა იწყებოდა ამბით ლათინურ ამერიკაში საშინელი სიღარიბის შესახებ, იმავე დღეს “Sunday Sport“-მა გამოაქვეყნა სტატია „სამეფო სახლის სქესობრივი ორგია“ – საგაზეთო მასალა პორნოგრაფიული ფილმის შესახებ, რომელიც გადაიღეს ლორდ ჰერტფორდის მამულში. “News on Sunday“ რამდენიმე თვეში გაკოტრდა, ხოლო “Sunday Sport“ დღესაც ქვეყნდება და მისი ტირაჟია 500,000 (Trowler 1994).

მთლიანობაში, ამჟამად გაზეთები უწინდელ დროზე ნაკლებ როლს თამაშობენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მედიის სხვა საშუალებების, კერძოდ, ტელევიზიის გავრცელებამ, გამოიწვია მათი როლს შემცირება.

ტელევიზიის გავლენა

ტელევიზიის გავლენა სულ უფრო იზრდება. შესაძლოა, ეს ყველაზე მნიშვნელოვანი მიღწევაა მედიის სფეროში ბოლო ოცდაათი წლის განმავლობაში. თუ ტელევიზორის ყურების ახლანდელი ტენდენცია გაგრძელდება, დღეს დაბადებულ თითოეულ ბავშვს, თვრამეტი წლის ასაკისთვის, უფრო მეტი დრო ექნება დახარჯული ტელევიზორის ყურებაზე, ვიდრე სხვა რაიმე საქმიანობის შესრულებაზე, გარდა ძილისა. ფაქტობრივად, დღეს ყველა ოჯახს აქვს ტელევიზორი. გაერთიანებულ სამეფოში, საშუალოდ, ოჯახებში ტელევიზორი დღეში ხუთი-ექვსი საათია ჩართული. იგივე სურათია შეერთებულ შტატებსა და დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებშიც (Goodhardt et al. 1987). ოჯახის თითოეული წევრის მიერ ტელევიზორთან გატარებული საათები, რა თქმა უნდა, ნაკლებია, ვიდრე ამ მონაცემებშია ნაჩვენები, რადგან ოჯახის სხვადასხვა წევრი ტელევიზორს სხვადასხვა დროს უყურებს, მაგრამ ბრიტანეთში, საშუალოდ, ზრდასრული მოქალაქე დღეში დაახლოებით 3 საათს ატარებს ტელევიზორთან.

**თავისუფალი დროის გამოყენება ასაკის მიხედვით, დიდი ბრიტანეთი, 1995 წლის მაისი
(საათები კვირაში)¹**

	16-24	25-34	35-44	45-59	60 და ზევით
ტელევიზია ან რადიო	14				
მეგობრებთან სტუმრობა (შესაძლოა მოიცავდეს ჭამასაც)	7				
კითხვა	1				
საუბარი, სოციალიზაცია და ტელეფონით მეგობრებთან ურთიერთობა	3				
გარეთ ჭამა-სმა	6				
პოზი, თამაშები და კომპიუტერი	2				
სეირნობა და სხვა გამაჯანსაღებელი აქტივობები	2				
არაფრის კეთება (ავადმყოფობის ჩათვლით)	1				
მონაწილეობა სპორტში	3				
რელიგიური, პოლიტიკური და სხვა შეხვედრები					
კონცერტები, თეატრი, კინო და სპორტული სანახაობები	1				
სხვა	1				
მთელი თავისუფალი დრო	40				
წყარო: მიკრო-სოციალური ცვლილებების კვლევითი ცენტრი, Omnibus Survey, Social Trends-დან, 1996, გვ. 217.					

ბოლო წლებში ვიდეოტექნიკა ფართოდ გამოიყენება ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ადამიანები იწერენ სხვადასხვა პროგრამას სახლში ვიდეოზე მათი ნახვის ან ფილმების ჩვენების მიზნით. ასევე საყოველთაოდ ვრცელდება სხვადასხვა სახის ვიდეოთამაშები. თავის წიგნში „ვიდეოს ბავშვები“, იუჯინ პროვენზო ახანალიზებს ნინტენდოს ზეგავლენას. შეერთებულ შტატებში ამჟამად 19 მილიონამდე ნინტენდოს თამაშებია და ისინი კიდევ უფრო მეტია სხვა ქვეყნებში. თითქმის ყველა მათგანი ბავშვებს ეკუთვნის და თავად ისინი მართავენ მათ. სოციალური კოდექსები და ტრადიციები ყალიბდება თამაშებისა და მათი მოქმედი პირების საფუძველზე. 1990 წელს, შეერთებულ შტატებში იმ ოცდაათი სათამაშოდან, როლებიც ყველაზე მეტად იყიდებოდა, ოცდახუთი ან ვიდეო თამაშები, ან ვიდეომოწყობილობა იყო. ხშირად, თამაშები უშუალოდ ფილმებისა და სატელევიზიო პროგრამების პერსონაჟებთან ან ამბებთან არის დაკავშირებული, თავის მხრივ, სატელევიზიო პროგრამების შედგენა ნინტენდოს თამაშების საფუძველზე ხდება. პროვენზო ასკვნის, რომ დღეს ვიდეოთამაშები კულტურისა და ბავშვობის გამოცდილების მთავარი ნაწილი გახდა.

საზოგადოებრივი მაუწყებლობა

დღეს ტელევიზია, მასობრივი გაზეთების მსგავსად, დიდი ბიზნესია და ქვეყნების უმრავლესობაში სახელმწიფო უშუალოდ ჩართულია მის მართვაში. ბრიტანეთში „ბრიტანეთის სამაუწყებლო კორპორაცია“, რომელმაც პირველმა შექმნა სატელევიზიო პროგრამები, სახელმწიფო ორგანიზაციაა. მისი დაფინანსება ხდება სალიცენზიო გადასახადით, რომელსაც ტელევიზორის მფლობელი ყველა ოჯახი იხდის. რამდენიმე წლის განმავლობაში, BBC იყო ბრიტანეთში ერთადერთი ორგანიზაცია, რომელსაც როგორც რადიო, ისე სატელევიზიო პროგრამების გაცემის უფლება ჰქონდა, მაგრამ დღეს BBC-ის ორი ტელეარხის - BBC 1-ისა და BBC 2-ის გარდა, არსებობს ორი ჩვეულებრივი არხი (ITV

და მე-4 არხი). რეკლამის სიხშირე და ხანგრძლივობა კანონით კონტროლდება, საათში დასაშვებია მაქსიმუმ ექვსი წუთი. ეს წესები გამოიყენება სატელევიზიო არხებზეც, რომლებიც ჯერ კიდევ 1980-იან წლებში აბონენტებისთვის ფართოდ მისაწვდომი გახდა.

შეერთებულ შტატებში, სამივე წამყვანი სატელევიზიო ორგანიზაცია კომერციული ქსელებია – ამერიკის სამაუწყებლო კომპანია (ABC), კოლუმბიის სამაუწყებლო სისტემა (CBC) და ეროვნული სამაუწყებლო კომპანია (NBC). კანონის თანახმად, სამაუწყებლო ქსელებს არა აქვს უფლება, ჰქონდეთ ხუთზე მეტი ლიცენზირებული სადგური. ამ სამი ორგანიზაციის სადგურები ქვეყნის უდიდეს ქალაქებში არის განთავსებული. ამიტომ ამ „დიდი სამეულის“ მაუწყებლობა, მისი სადგურების მეშვეობით, მოიცავს არსებული ოჯახების ერთ მეოთხედზე მეტს. დაახლოებით ორასამდე ფილიალი არის მიერთებული თითოეულ ქსელთან და, ერთიანად, ისინი ქვეყანაში არსებული შვიდასამდე ტელესადგურის 90 პროცენტს შეადგენენ. ქსელების შემოსავალი დამოკიდებულია სარეკლამო დროის გაყიდვიდან მიღებულ თანხებზე. მაუწყებლობის ეროვნული ასოციაცია, კერძო ორგანო, ადგენს სახელმძღვანელო წესებს, რომლებიც განსაზღვრავს რეკლამისთვის დაწესებულ სატელევიზიო დროს: საათში 9.5 წუთი „საუკეთესო დროს“ („პრაიმ ტაიმ“-ის დროს) და 16 წუთი სხვა გადაცემების დროს. სარეკლამო გადასახადების დადგენის მიზნით, ტელეკომპანიები იყენებენ რეგულარულად მოპოვებულ სტატისტიკურ მონაცემებს იმის შესახებ, თუ რამდენი ადამიანი უყურებს სპეციალურ პროგრამებს. რა თქმა უნდა, რეიტინგები ძლიერ გავლენას ახდენს იმაზე, გაგრძელდება თუ არა პროგრამების გარკვეული სერია.

სატელევიზიო და საკაბელო ტელევიზიის შექმნის შემდეგ, დიდი ქსელების შესაძლებლობები შემცირდა. ევროპის ბევრ ქვეყანაში, გაერთიანებული სამეფოსა და ამერიკის დიდი ქალაქების ჩათვლით, მაყურებელს შეუძლია სხვადასხვა არხებსა და პროგრამას შორის შეარჩიოს მისთვის სასურველი გადაცემა. ასეთ პირობებში, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ამას ვიდეოს ზეგავლენაც ემატება, ადამიანები სულ უფრო მეტ საკუთარ „პროგრამას“ ქმნიან. ისინი თავად ადგენენ სანახავი პროგრამების განრიგს და ნაკლებად არიან დამოკიდებულნი ქსელის მიერ წინასწარ მოწოდებულ განრიგზე.

სატელევიზიო და საკაბელო ტელევიზიებმა თითქმის ყველგან შეცვალეს ტელევიზიის ბუნება. როგორც კი მათ დაიწყეს ჩვეულებრივი სატელევიზიო არხების სფეროში შეჭრა, მთავრობებისთვის გაძნელდა ტელეპროგრამების შინაარსის გაკონტროლება, რასაც ადრე ისინი ყოველთვის აკეთებდნენ. ამგვარად, ჩანს, რომ ტელევიზიამ და ელექტრონულმა მედიამ ძირითადი როლი შეასრულეს იმ მოვლენებში, რომლებმაც 1989 წელს აღმოსავლეთ ევროპაში რევოლუციები გამოიწვია.

ბიბისის მომავალი. ბევრ სხვა ქვეყანაში არსებული საზოგადოებრივი მაუწყებლობების მსგავსად, ბიბისის მდგომარეობა მუდმივად დაძაბულია და ბევრი ურთიერთსაწინააღმდეგო დისკუსიის საგანია. BBC-ის მომავალი პრობლემური გახდა. მედიის ახალი ტექნოლოგიური ფორმების გავრცელების გამო, განუწყვეტლივ ფუძნდება ახალი არხები; ციფრული ტექნოლოგიის განვითარების შედეგად, ასობით საკაბელო და სატელევიზიო არხები ადვილად ხელმისაწვდომი გახდება. 1995 წელს, სატელევიზიო აუდიტორიაში BBC-ის წილი 40 პროცენტზე ოდნავ მეტი იყო. ამჟამად მას იმ ადამიანების მხოლოდ 33 პროცენტი უყურებს, ვისაც საკაბელო ან სატელევიზიო ტელევიზია აქვთ.

ზოგიერთების აზრით, უნდა მოხდეს BBC-ის პრივატიზაცია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მან სხვა არხების მსგავსად, თავისი წლიური შემოსავალი რეკლამის მეშვეობით უნდა მიიღოს და, ამის შედეგად, სალიცენზიო გადასახადის გაუქმება შესაძლებელი იქნებოდა. დღემდე ამ იდეას ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავს. მთავრობის 1994 წლის

ოფიციალურ მოხსენებაში BBC-ის მომავალთან დაკავშირებით, მოცემულია რეკომენდაცია სალიცენზიო გადასახადის გაგრძელების თაობაზე. მასში კვლავ არის დადასტურებული, რომ BBC საზოგადოების საკუთრებაში უნდა დარჩეს.

მიუხედავად ამისა, სალიცენზიო საგადასახადო სისტემის შენარჩუნება შეუძლებელი იქნება, თუ მომავალში ბიბისის აუდიტორია კიდევ უფრო შემცირდება – ზოგიერთი ფიქრობს, რომ ეს გარდაუვალია. ამას წინათ, ერთ-ერთმა მიმომხილველმა შენიშნა: „შესაძლოა, წინდაუხედაობით, სახელმწიფო მაუწყებლობა ტექნოლოგიის უცნაურობად ჩაითვალოს, რადგან დაახლოებით ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, მხოლოდ ერთი საინფორმაციო საშუალებისთვის იყო შესაძლებელი, მსგავსი მასალა მიეწოდებინა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობისთვის” (Economist, 23 დეკემბერი, 1995, გვ. 29).

ტელევიზიის გავლენა ქცევაზე

უამრავი გამოკვლევა ჩატარდა სატელევიზიო პროგრამების გავლენის შეფასების მიზნით. ასეთი კვლევების უმრავლესობა ბავშვებს ეხება, რაც სავსებით გასაგებია. მათი ამოცანა იყო, დაედგინათ იმ გადაცემების სრული მოცულობა, რომლებსაც ბავშვები უყურებენ, და განესაზღვრათ, რა როლს თამაშობენ ისინი ბავშვების სოციალიზაციის პროცესში. სამი თემა, რომლებსაც ყველაზე ხშირად იკვლევენ, შემდეგია: ტელევიზიის გავლენა დანაშაულისა და ძალადობისადმი მიდრეკილებაზე, სატელევიზიო ახალი ამბების ბუნება და ტელევიზიის როლი საზოგადოების სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში.

ტელევიზია და ძალადობა

სატელევიზიო პროგრამებში ძალადობის თემა ძალიან გავრცელებულია და ეს დოკუმენტურად არის დამტკიცებული. ამასთან დაკავშირებით, ყველაზე ფართომასშტაბიანი კვლევები გერბნერმა და მისმა კოლეგებმა ჩაატარეს. 1967 წლიდან მოყოლებული, ისინი ყოველ წელს, მონაცემებზე დაყრდნობით, აანალიზებდნენ ყველა მთავარი ამერიკული ქსელის იმ სატელევიზიო გადაცემების შერჩევით ერთობლიობას, რომლებიც გადიოდა საუკეთესო საეთერო დროს და ასევე შაბათ-კვირას დღისით. სატელევიზიო პროგრამების სხვადასხვა ტიპის მიხედვით, სქემატურად იყო შედგენილი ძალადობრივი აქტებისა და ეპიზოდების რაოდენობა და სიხშირე. ამ კვლევაში ძალადობა განსაზღვრული იყო, როგორც ფიზიკური ძალის მუქარა ან გამოყენება, რაც მიმართულია თავად პიროვნების ან სხვების მიმართ და იწვევს ფიზიკურ დაშავებას ან სიკვდილს. აღმოჩნდა, რომ სატელევიზიო დადგმები საკმაოდ გაჯერებულია ძალადობით. საშუალოდ, ასეთი პროგრამების 80 პროცენტი ძალიან გადატვირთულია ძალადობით – 7,5 ძალადობრივი ეპიზოდი საათში. საბავშვო პროგრამებში ძალადობის კიდევ უფრო მაღალი დონე გამოვლინდა, თუმცა მათში მკვლევლობა ნაკლებად იყო ნაჩვენები. ნებისმიერ სატელევიზიო გადაცემასთან შედარებით, მულტიპლიკაციური ფილმები ყველაზე დიდი რაოდენობით შეიცავდნენ ძალადობის აქტებსა და ეპიზოდებს (Gerbner et al. 1979, 1980; Gunter 1985).

როგორ მოქმედებს ტელემაყურებლებზე ძალადობის ჩვენება, თუ ასეთი ზემოქმედება საერთოდ არსებობს: ანდერსონმა შეაგროვა იმ სამოცდაშვიდი გამოკვლევის მონაცემები, რომლებიც ოცი წლის – 1956 წლიდან 1976 წლამდე – განმავლობაში ტარდებოდა. მათი მიზანი იყო, შეესწავლათ აგრესიისადმი ბავშვების მიდრეკილებაზე სატელევიზიო ძალადობის გავლენა. ამ გამოკვლევების სამი მეოთხედის მონაცემების თანახმად, ასეთი კავშირის არსებობა დადასტურდა. შემთხვევების 20 პროცენტში მკვეთრად გამოხატული

შედევები არ არის მიღებული, ხოლო კვლევების სამი პროცენტის მიხედვით, მკვლევარებმა დაასკვნეს, რომ ტელევიზიით ძალადობის ყურება, ფაქტობრივად, ამცირებს აგრესიას (Anderson 1977; Liebert et al. 1982).

თუმცა, ანდერსონის მიერ განხილული გამოკვლევები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან გამოყენებული მეთოდებით, გამოვლენილი კავშირის დონითა და „აგრესიული ქცევის“ განსაზღვრებით. კრიმინალურ დრამებს, რომლებშიც ძალადობას აჩვენებენ (აგრეთვე ბევრ საბავშვო მულტფილს), საფუძვლად უდევს სამართლიანობისა და შურისგების თემები. კრიმინალურ დრამებში მართლმსაჯულება უფრო მეტ ბოროტმოქმედს სჯის, ვიდრე ეს რეალურ ცხოვრებაში ხდება, პოლიციელთა მიერ ჩატარებული გამოძიების დროს. მულტფილებშიც, ჩვეულებრივ, უღმობელ და საშიშ პერსონაჟებს „საკადრისი მიეზღვებათ“ ხოლმე. დასკვნა იმის შესახებ, რომ ძალადობის ხშირი ჩვენება უშუალოდ იწვევს მიბაძვის სურვილს ტელემაყურებლებში, არ არის მართებული, შესაძლოა, მათზე მეტ ზემოქმედებას ახდენდეს დრამის საფუძველში ჩადებული მორალური თემები. ზოგადად, აუდიტორიაზე ტელევიზიის „გავლენის“ გამოკვლევის მიხედვით, მაყურებლები – ბავშვები და მოზრდილები – პასიურები და გულგრილები არიან ტელევიზიით ნანახი გადაცემების მიმართ. საეჭვოა, რომ ვიდუოთამაშებში, ტელეგადაცემებსა და ფილმებში ნაჩვენები ძალადობის გამომხატველი მასალა უშუალოდ წარმოქმნის ძალადობისადმი მიდრეკილებას იმათში, ვინც ამ მასალას უყურებს. ასევე, სადაოა, რომ ვიქტორის ნინტენდოთი გატაცება აუცილებლად ზიანს აყენებდეს მის წარმატებებს სკოლაში. ვიდუოთამაშების გავლენა, შესაძლოა, განპირობებულია სხვა ზეგავლენებით, რომლებიც სკოლის პროცესზე ზემოქმედებენ. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იქ, სადაც ძლიერია ზეწოლა, რომ მოსწავლეებმა მათი სასკოლო საქმეებით დაინტერესება სხვა რამეზე გადაიტანონ, ტელევიზიითა და ვიდუოთამაშებით გატაცებამ, შესაძლოა, ამ განწყობების გაძლიერება გამოიწვიოს. ვიდუოთამაშები და ტელევიზია შეიძლება გახდეს თავშესაფარი მათთვის არასასიამოვნო სკოლის გარემოსაგან თავის დასაღწევად.

მაგრამ ასევე შესაძლებელია, რომ ვიდუოთამაშებმა ხელი შეუწეოს იმ უნარების განვითარებას, რომლებიც იქნება სასარგებლო როგორც ფორმალური განათლებისთვის, ისე საზოგადოებაში უფრო ფართო მონაწილეობისთვის, რაც ბევრადაა დამოკიდებული ელექტრონულ კომუნიკაციაზე. მარშა კინდერის აზრით, იმ ფაქტმა, რომ მისი ვაჟი ვიქტორი ნინტენდოს კარგი მცოდნეა, დიდი გავლენა მოახდინა სხვა სფეროებზეც. მაგალითად, რაც უფრო გაიწაფა ვიდუოთამაშებით, მით უფრო დაინტერესდა და დახელოვნდა მულტფილმების ხატვაში.

რობერტ ჰოჯი და დევიდ ტრიპი ხაზს უსვამენ, რომ ბავშვების რეაქცია სატელევიზიო გადაცემაზე გულისხმობს ნანახის ინტერპრეტაციასა და წაკითხვას და არა უბრალოდ პროგრამების შინაარსის დამახსოვრებას. ისინი ვარაუდობენ, რომ კვლევების უმეტესობაში არ არის გათვალისწინებული ბავშვების გონებრივი პროცესების სირთულე. ტელევიზორის ყურება, ტრივიალური პროგრამებისა და კი, თავისი არსით, არ არის დაბალი დონის ინტელექტუალური აქტივობის გამოვლენა; ბავშვები „კითხულობენ“ პროგრამებს და აკავშირებენ მათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში მნიშვნელობის მქონე სხვა სისტემებთან. მაგალითად, ძალიან პატარა ბავშვებიც კი აცნობიერებენ, რომ მედიაში ნაჩვენები ძალადობა „არ არის მართალი“. ჰოჯისა და ტრიპის მიხედვით, სატელევიზიო პროგრამებში ნაჩვენები ძალადობა კი არ მოქმედებს ადამიანთა ქცევაზე, არამედ იმ განწყობების ზოგადი სტრუქტურა, რომლის ჩარჩოებშიც ძალადობა ნაჩვენებია და „იკითხება.“

სოციოლოგები სწავლობენ სატელევიზიო ახალ ამბებს

ტელევიზიის სოციოლოგიურ გამოკვლევებში დიდი ყურადღება ეთმობა ახალ ამბებს. მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაზეთებს არ კითხულობს. ამგვარად, სატელევიზიო ახალი ამბები ინფორმაციის ძირითადი წყაროა მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენების შესახებ. გლაზგოს უნივერსიტეტში, გლაზგოს მედია ჯგუფის მიერ ჩატარებული გამოკვლევები სწორედ სატელევიზიო ახალ ამბებს ეხება. ეს გამოკვლევები ძალიან ცნობილია და, ამასთანავე, საკამათოც. ჯგუფმა გამოაქვეყნა რამდენიმე კრიტიკული შრომა ახალი ამბების წარდგენის შესახებ: „ცუდი ახალი ამბები“, „უფრო ცუდი ახალი ამბები“, „ძალიან ცუდი ახალი ამბები“ და „ახალი ამბები ომისა და მშვიდობის შესახებ“. აქ დასახელებულ თითოეულ წიგნში ისინი მისდევდნენ მსგავს კვლევით სტრატეგიებს, თუმცა ცვლიდნენ თავიანთი კვლევების ფოკუსს.

„ცუდი ახალი ამბები“ (1976) იყო მათი პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი წიგნი. მასში მოცემულია 1975 წლის იანვარ-ივნისის პერიოდში ყველა არხზე (იმ დროს მე-4 არხი არ არსებობდა) ახალი ამბების გადაცემების ანალიზი. მისი მიზანი იყო ახალი ამბების შინაარსისა და გადმოცემის სტილის სისტემური და მიუკერძოებელი გაანალიზება. „ცუდი ახალი ამბები“ ყურადღებას ამახვილებდა საწარმოო დისპუტების გადმოცემაზე. შემდეგი წიგნები უფრო კონცენტრირებული იყო პოლიტიკურ რეპორტაჟებსა და ფოლკლენდის ომზე.

„ცუდი ახალი ამბების“ დასკვნა ის იყო, რომ ახალი ამბები საწარმოო ურთიერთობების შესახებ გადაიცემოდა შერჩევითი და ტენდენციური ფორმით. ისეთი ტერმინები, როგორიცაა „უსიამოვნება“, „რადიკალური“ და „უმიზნო გაფიცვა“, პროფკავშირების საწინააღმდეგო აზრებს იწვევდნენ. როგორც ჩანს, ეს რეპორტაჟები უფრო მეტად გაფიცვების იმ გავლენებს ეხებოდა, რაც საზოგადოებაში განხეთქილებას იწვევდა, ვიდრე მათ გამომწვევ მიზეზებს. გამოყენებულ მასალებში, ხშირად ისე იყო გაშუქებული გაფიცვები და პროტესტები, რომ ისინი გამოიყურებოდა, როგორც ირაციონალური და აგრესიული. მაგალითად, გაფიცვის შესახებ რეპორტაჟში, შესაძლოა, ყურადღება გამახვილებულიყო იმაზე, თუ რა შეჯახებებს ჰქონდა ადგილი, როდესაც გაფიცულები აჩერებდნენ ქარხანაში შემავალ ხალხს, თუმცა რეალურად ეს კონფრონტაციები შეიძლება ძალიან იშვიათი ყოფილიყო.

„ცუდი ახალი ამბები“ იმასაც მიუთითებდნენ, რომ ისინი, ვინც ახალ ამბებს ადგენს, მოქმედებენ, როგორც დღის წესრიგში მოხვედრილი ნებისმიერი საკითხის „კარის მცველები“, ანუ იმის განმსაზღვრელები, თუ რას მოისმენს საზოგადოება. მაგალითად, გაფიცვები, სადაც მუშებსა და მენეჯმენტს შორის აქტიური დაპირისპირებები ხდებოდა, შესაძლოა, ფართოდ ყოფილიყო გაშუქებული. უფრო მნიშვნელოვანი და ხანგრძლივი საწარმოო დისპუტები კი, შესაძლოა, უგულვებელყოფილიყო. მედია ჯგუფის აზრით, ახალი ამბების ჟურნალისტების შეხედულებები საზოგადოებაში არსებული იმ დომინანტური ჯგუფების თვალსაზრისს ასახავენ, რომლებიც გაფიცულებს აღიქვამენ, როგორც საშიშ და უპასუხისმგებლო ადამიანებს.

კრიტიკული გამოძახილი

მედია ჯგუფის ნაშრომების შესახებ ბევრს მსჯელობდნენ როგორც მედიის წრეებში, ასევე აკადემიურ საზოგადოებაში. ახალი ამბების ზოგიერთმა პროდიუსერმა მკვლევრები დაადანაშაულა, რომ ისინი, უბრალოდ, მიკერძოებულად უდგებოდნენ თავიანთ საქმეს, რაც, მათი აზრით, გაფიცულების გამო მოხდა. ისინი მიუთითებდნენ, რომ, თუმცა წიგნში „ცუდი ახალი ამბები“ ერთი თავი ეძღვნებოდა საკითხს „პროფკავშირები და მედია“, არ იყო არც ერთი თავი ისეთი თემის შესახებ, როგორიცაა „მენეჯმენტი და მედია“. მედიის კრიტიკოსები

ამტკიცებდნენ, რომ ეს საკითხი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო განხილული, რადგან ხშირად ახალი ამბების ჟურნალისტებს თავად მენეჯმენტი ადანაშაულებდა გაფიცულების მიმართ მიკერძოებულ დამოკიდებულებაში.

აკადემიური წრის კრიტიკოსები მსგავს საკითხებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. მარტინ ჰარისონისთვის (1985) ხელმისაწვდომი გახდა იმ პერიოდის ITN მაუწყებლობის ტრანსკრიპტი, რომელსაც თავდაპირველი კვლევა მოიცავდა. ამის საფუძველზე ის ამტკიცებდა, რომ კვლევაში გაანალიზებული ხუთი თვის მასალა არ იყო ტიპური. დღეების უდიდესი რაოდენობა ამოვარდნილი იყო ამ პერიოდიდან. ახალი ამბებისთვის შეუძლებელი იქნებოდა ყველაფრის გადაცემა და ამიტომ გასაგები იყო, რომ აქცენტი კეთდებოდა გამოკვეთილ, მნიშვნელოვან შემთხვევებზე.

ჰარისონის აზრით, მედია ჯგუფი არ იყო მართალი, როდესაც ამტკიცებდა, რომ ახალი ამბების გადაცემებში ძალიან დიდი ყურადღება ეთმობოდა გაფიცვის შედეგებს. ბოლოს და ბოლოს, გაფიცვები უფრო მეტი რაოდენობის ადამიანებზე ახდენენ გავლენას, ვიდრე მათში მონაწილე ადამიანებზე. ზოგჯერ მილიონობით ადამიანის ცხოვრება ნადგურდება ერთი მუჭა ადამიანების ქმედებების გამო. და ბოლოს, ჰარისონის ანალიზის თანახმად, მედია ჯგუფის მიერ გაკეთებული ზოგი დასკვნა, უბრალოდ, მცდარი იყო. მაგალითად, იმის საწინააღმდეგოდ, რასაც ჯგუფი ამტკიცებდა, ახალ ამბებში სწორად იყო დასახელებული დისპუტებში მონაწილე პროფკავშირები და იმასაც აღნიშნავდნენ, ეს გაფიცვები ოფიციალური იყო თუ არაოფიციალური.

ასეთი კრიტიკული შენიშვნების საპასუხოდ, ჯგუფის წევრებმა აღნიშნეს, რომ ჰარისონის კვლევა ნაწილობრივ დაფინანსებული იყო ITN-ის მიერ, რამაც, შესაძლოა, საფრთხის ქვეშ დააყენა მისი აკადემიური მიუკერძოებლობა. ჰარისონის მიერ ზედმიწევნით შემოწმებული ტრანსკრიპტები არ იყო სრული და მხოლოდ რამდენიმე ნაწყვეტი იყო ჩართული, სადაც აღნიშნულია, რომ, ფაქტობრივად, ITN საერთოდ არ მაუწყებლობდა.

იმ დროიდან მოყოლებული, მედია ჯგუფის წევრებმა კიდევ რამდენიმე გამოკვლევა ჩაატარეს. გრეგ ფილომ, ერთ-ერთმა წევრმა, სტატიაში „დანახვა ნიშნავს დაჯერებას“ წარმოადგინა თავისი კვლევის ანგარიში. კვლევა ეხებოდა ადამიანების მოგონებებს წარსული მოვლენების შესახებ (Philo 1991). მას განსაკუთრებით აინტერესებდა მოგონებები 1984-5 წლების მეშახტეთა გაფიცვის, მეშახტეთა პროფკავშირსა და მისის თეტჩერის კონსერვატულ მთავრობას შორის ფართომასშტაბიანი და ხანგრძლივი კონფრონტაციის შესახებ.

ფილო გაფიცვის ამსახველ სურათებს ადამიანთა სხვადასხვა ჯგუფს აჩვენებდა და სთხოვდა მათ, დაეწერათ ახალი ამბები მათ შესახებ, თითქოს ისინი ჟურნალისტები იყვნენ. ის, აგრეთვე, ეკითხებოდა მათ, რა ახსოვდათ გაფიცვის შესახებ, მაგალითად, ის მშვიდობიანი იყო თუ არა. მან აღმოაჩინა, რომ მათ მიერ დაწერილი ამბები ძალიან ჰგავდა ტელეპროგრამების იმ თავდაპირველ ცნობებს, რომლებსაც გაფიცვის დროს გადასცემდნენ. ბევრი ფრაზაც კი იდენტური იყო. გამოკითხული ადამიანების ნახევარზე მეტი დარწმუნებული იყო, რომ გაფიცვის დროს მიმდინარე პიკეტირება ძირითადად ძალადობრივი იყო (თუმცა, ძალადობა, ფაქტობრივად, ძალიან იშვიათი იყო). ფილომ დაასკვნა, რომ ძალიან ძნელი იქნება, გააკრიტიკო გაბატონებული მედიის ანგარიში, თუ ინფორმაციის ალტერნატიული წყაროები ნაკლებად არის ხელმისაწვდომი. ასეთ პირობებში, არ უნდა დაგვანიშნოს მედიის ძალაუფლება (გვ. 177).

წიგნში „გზავნილის მიღება“ მედია ჯგუფმა ახალი ამბების გადაცემებზე შეაგროვა ბოლო პერიოდის კვლევის მონაცემები. წიგნის რედაქტორი ჯონ ელდრიჯი მიუთითებს, რომ ჯგუფის მიერ თავდაპირველად ჩატარებული სამუშაოს შედეგად გამოწვეული დებატები ჯერ

კიდევ გრძელდება (Eldridge 1993). ყოველთვის ძნელი იქნება იმის თქმა, თუ რა შეიძლება ჩაითვალოს ობიექტურად ახალი ამბების რეპორტაჟებში. ხოლო იმათ საწინააღმდეგოდ, ვინც ამბობს, რომ ობიექტურობის იდეას მნიშვნელობა არა აქვს (იხილეთ ჟან ბოდრიარის შესახებ სექცია ამ თავში), ელდრიჯი ამტკიცებს, რომ მნიშვნელოვანია კრიტიკული თვალთვალის გაწევა მედიის პროდუქციაზე. შესაძლებელია და აუცილებელია, შევისწავლოთ ახალი ამბების გადაცემის სიზუსტე.

მთავარი მაინც ის არის, რომ ახალი ამბები არასდროს არ არის იმის უბრალო „აღწერა“, რაც სინამდვილეში მოხდა მოცემულ დღეს ან მოცემულ კვირაში. „ახალი ამბები“ არის რთული კონსტრუქტი, რომელიც მუდმივად ახდენს ზეგავლენას იმაზე, რის „შესახებაც“ ის გვამცნობს. მაგალითად, როდესაც რომელიმე პოლიტიკოსი ჩნდება ახალი ამბების პროგრამაში და კომენტარს აკეთებს სადავო საკითხზე – დავუშვათ, ეკონომიკის მდგომარეობაზე და იმაზე, რა უნდა გაკეთდეს ამასთან დაკავშირებით – თავად კომენტარი ხდება „ახალი ამბები“ შემდეგ გადაცემებში.

ტელევიზია და ჟანრი

დღეს ტელევიზია უწყვეტ რეჟიმში მუშაობს, შესაძლოა, რეკლამამ შეწყვიტოს პროგრამები, მაგრამ ინტერვალები მაინც არ არსებობს. თუ ეკრანი ცოტა ხნით გამოირთო, ტელევიზიის კომპანია თავს ყოველთვის ვალდებულია თვლის, მაყურებლებს ბოდიში მოუხადოს. პროდიუსერებიც და მაყურებლებიც თვლიან, რომ ტელევიზიის გადაცემები უწყვეტია და, მართლაც, ბევრი არხი საერთოდ არ წყვეტს მაუწყებლობას. ტელევიზია არის ნაკადი, მაგრამ ტელევიზიის პროგრამების შედგენა სრული უწყესრიგობაა. მაგალითად, ერთი სადამოს გადაცემების განრიგი, ჩვეულებრივ, მრავალი სრულიად განსხვავებული პროგრამისგან შედგება. ჟანრის იდეა სასარგებლოა, რადგან მისი საშუალებით გარკვეულ აზრს იძენს ტელევიზიის პროგრამების შედგენის მოჩვენებითი ქაოტურობა. ჟანრი გულისხმობს იმას, თუ როგორ ესმით პროგრამის შემდგენლებსა და მაყურებლებს, „რა“ არის ის, რასაც უყურებენ – ის ხსნის, როგორ არის პროგრამები კატეგორიებად დაყოფილი, მაგალითად, ახალი ამბები, საპნის ოპერები, სათამაშო შოუ, მიუზიკლები ან თრილერები. თითოეულ ჟანრს ახასიათებს თავისი წესები და კონვენციები, რომლებიც მას სხვებისგან გამოარჩევს.

ასეთი წესები, ნაწილობრივ, შინაარსსაც ეხება. მაგალითად, საპნის ოპერის მოქმედება მიმდინარეობს შინაურ გარემოში, ვესტერნები მეცხრამეტე საუკუნის ისტორიულ კონტექსტს ასახავს. ისინი აგრეთვე ეხება გმირებსა და კონტექსტებს. საპნის ოპერების მთავარი გმირები, როგორიცაა ოჯახები, თრილერებში თითქმის პერიფერიულია. ჟანრებისთვის, აგრეთვე, დამახასიათებელია სხვადასხვა სახის მოლოდინები, დეტექტიური სერიების აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია გაურკვეველობა და საიდუმლოება, მაგრამ, ჩვეულებრივ, ეს არ არის დამახასიათებელი საპნის ოპერებისთვის.

საერთოდ, პროდიუსერებმა კარგად იციან, რას მოელოდნენ მაყურებლები და ამის ფარგლებში მოქმედებენ, რაც საშუალებას აძლევს, მიაღწიონ დაწესებულ წესრიგს იმ საქმეში, რასაც ისინი აკეთებენ. იმ მსახიობების, რეჟისორებისა და სცენარისტების გუნდები, რომლებიც ამა თუ იმ მოცემულ ჟანრში სპეციალიზდებიან, შეიძლება თანდათან ჩამოყალიბდეს. ბუტაფორიები, დეკორაციები და კოსტუმები შეიძლება მუდმივ განახლებას ექვემდებარებოდეს. აუდიტორიის ერთგულება შეიძლება წარმოიშვას მაშინ, როდესაც ადამიანები ეჩვევიან ამა თუ იმ ჟანრის რეგულარულ პროგრამებს. რა თქმა უნდა, შეიძლება ჟანრების საზღვრები გაფართოვდეს, ან ზოგჯერ ისინი განზრახ გასცდნენ ზღვარს, რათა

მიადწიონ გარკვეული პროგრამის სტილს. მაგალითად, გადაცემა „არა ცხრა საათიანი ახალი ამბები“ იყენებდა ახალი ამბების ჟანრს კომედიის შესაქმნელად. თავდაპირველად, ამას გარკვეული შოკური რეაქცია ჰქონდა, მაგრამ შემდეგ აუდიტორია სწრაფად მიეჩვია იმ ფაქტს, რომ პროგრამა ნამდვილად მიეკუთვნებოდა კომედიის ჟანრს.

ჟანრებს შორის განსხვავებები ყოველთვის არ არის მკვეთრად გამოკვეთილი და მათ შორის დაყოფა დროთა განმავლობაში იცვლება ისევე, როგორც იცვლება პროგრამის შექმნისა და ყურების კონვენციები. მაგალითად, პოლიციურმა სერიალმა, როგორიცაა „Hill Street Blues“, საპნის ოპერისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ნიშანი შეიძინა. დრამისა და დოკუმენტური ფილმის ჟანრები ერწყმიან ერთმანეთს. ისტორიული წარმოდგენების დადგმის დროს, მაგალითად, როდესაც გადაიღეს დრამატული სერია პრეზიდენტ ნიქსონისა და უოტერგეიტის სკანდალის შესახებ, მასში მსახიობები ნიქსონისა და მისი კოლეგების როლებს ასრულებდნენ.

საპნის ოპერა

საპნის ოპერა ტელევიზიის მიერ შექმნილი ჟანრია და ის პროგრამის ყველაზე პოპულარული სახეობაა. იმ ტელეშოუებს შორის, რომლებსაც ბრიტანეთში ყველაზე ხშირად უყურებენ ყოველ კვირას, თითქმის ყველა საპნის ოპერაა – „East Enders“, „Coronation Street“, „Brookside“ და ბევრი სხვა. არავინ იცის, ტერმინი „საპნის ოპერა“ სინამდვილეში საიდან წამოვიდა, გარდა იმისა, რომ ის წარმოიშვა შეერთებულ შტატებში. ახლა ზოგიერთი სერიალი, რომლებსაც საპნის ოპერის ჟანრად თვლიან, თავიდან არ იყო ასე ჩაფიქრებული – ისინი იმ დროს გადაიღეს, სანამ ტერმინს „საპნის ოპერა“ გამოიყენებდნენ გაერთიანებულ სამეფოში. მაგალითად, ფილმი „Coronation Street“ მანამდე არსებობდა რამდენიმე წლის განმავლობაში, სანამ მას საპნის ოპერის კატეგორიას მიანიჭებდნენ.

საპნის ოპერები სხვადასხვა განსხვავებულ სახეობად ანუ ქვეჟანრებად იყოფა, ყოველ შემთხვევაში, როგორც ეს ბრიტანეთის ტელევიზიაში არის წარმოდგენილი. გაერთიანებულ სამეფოში გადაღებული საპნის ოპერები, როგორიცაა „Coronation Street“, უფრო გაბედული და რეალისტურია და ხშირად ეხება ღარიბი ხალხის ცხოვრებას. მეორე, არსებობს ამერიკული იმპორტებიც, რომელთაგან ბევრი, როგორიცაა „Dallas“ და „Dynasty“, ასახავს მდიდარი ადამიანების ცხოვრებას. მესამე კატეგორიაა ავსტრალიაში გადაღებული ფილმები, როგორიცაა „Neighbours.“ ისინი დაბალ-ბიუჯეტის პროდუქციას წარმოადგენენ და ასახავენ საშუალო კლასის ოჯახებსა და ცხოვრების სტილს.

მოლიანობაში, საპნის ოპერები ტელევიზიის მსგავსია: ისინი უწყვეტია. ცალკეული ამბები შეიძლება დამთავრდეს, სხვადასხვა პერსონაჟი ჩნდება და ქრება, მაგრამ თავად საპნის ოპერას დასასრული არა აქვს, სანამ ის მოლიანად არ მოიხსნება ეთერიდან. ეპიზოდებს შორის დაძაბულობა, ე.წ. „სულის შემხუთველი სიუჟეტების“ მეშვეობით იქმნება. ეპიზოდი უცებ წყდება მანამ, სანამ ზოგიერთი გადამწყვეტი მოვლენა მოხდება – მაყურებელი იძულებულია, შემდეგ ეპიზოდს დაელოდოს იმის სანახავად, როგორ განვითარდება სიუჟეტი.

საპნის ოპერის ჟანრის ძირითადი არსი ის არის, რომ საჭიროა მისი რეგულარული ყურება. ცალკეული ეპიზოდის ნახვას აზრი არა აქვს. საპნის ოპერები გვთავაზობენ რაიმე ისტორიას, რომელიც ერთგულმა მაყურებელმა იცის – პერსონაჟები, მათი პიროვნული თვისებები და ცხოვრებისეული გამოცდილება მისთვის მახლობელი ხდება. ასეთი ამბის შექმნისათვის საჭირო მოტივები სცილდება ყოველგვარ პიროვნულსა და ემოციურს –

უმეტეს შემთხვევაში, საპნის ოპერები არ ეხება ფართო სოციალურ ან ეკონომიკურ სტრუქტურებს, რომლებიც მხოლოდ გარედანაა თავსმოხვეული.

სწორედ ასეთი თვისებების გამოა, რომ საპნის ოპერებს რეგულარულად, უმეტესად, ქალები უყურებენ. საზოგადოებების უმრავლესობაში ითვლება, რომ ქალები არა მარტო იმ ოჯახური ცხოვრების მექანიზმის სპეციალისტები არიან, სადაც საპნის ოპერების მოქმედებები მიმდინარეობს და საიდუმლოებები იხსნება, არამედ, აგრეთვე, ფიქრობენ, რომ მათ განსაკუთრებული დამოკიდებულება და მგრძნობელობა აქვთ ემოციების მიმართ.

საპნის ოპერების პოპულარობის შესახებ სოციოლოგებს სხვადასხვა შეხედულება აქვთ – მართლაც, საპნის ოპერები მთელ მსოფლიოშია პოპულარული, არა მარტო ბრიტანეთსა და ამერიკაში, არამედ აფრიკაში, აზიასა და ლათინურ ამერიკაში. ზოგიერთები თვლიან, რომ ისინი რეალური ცხოვრებიდან გაქცევის საშუალებაა, განსაკუთრებით იმ ქალებისთვის, რომლებიც საკუთარ ცხოვრებას მოსაწყენად და დამთრგუნველად მიიჩნევენ. ასეთი თვალსაზრისი მაინცდამაინც დამაჯერებელი არ არის, თუმცა იმით არის განპირობებული, რომ ბევრი სერიალი ისეთ ადამიანებს ასახავს, რომელთა ცხოვრებაც ასევე პრობლემურია. უფრო სარწმუნო ის აზრია, რომ საპნის ოპერები პიროვნული და ემოციური ცხოვრების უნივერსალურ თვისებებს ეხება. ისინი ააშკარავენ იმ დილემებს, რომლებსაც თითოეული ადამიანი აწყდება და, ალბათ, ეხმარებიან ზოგიერთ მაყურებელს, უფრო შემოქმედებითად მიუდგეს საკუთარ ცხოვრებას.

როგორ უნდა ვიფიქროთ მედიის უფრო ფართო მნიშვნელობაზე? ეს არის იმ ადამიანების ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი, რომლებმაც შეიმუშავეს სოციალურ განვითარებისა და სოციალური ორგანიზაციის ფორმირებაში მედიის როლის თეორიული ინტერპრეტაცია. ახლა სწორედ ამ თეორიებს მივმართავთ.

თეორიები მედიის შესახებ

ადრეული თეორიები

ადრეული პერიოდის ორი გავლენიანი მედიის თეორეტიკოსი კანადელი ავტორები პაროლდ ინისი და მარშალ მაკლუჰანი იყვნენ. ინისი (1950, 1951) ამტკიცებდა, რომ სხვადასხვა მედია ძლიერ გავლენას ახდენს საზოგადოების კონტრასტული ფორმების ორგანიზაციაზე. ზოგიერთი მედია ძალიან დიდხანს ძლებს, მაგრამ მათი სივრცეში გადატანა ძნელია. ამის მაგალითია ქვის იეროგლიფები – ქვაზე ამოკვეთილი წარწერა – რომლებიც ზოგიერთ უძველეს ცივილიზაციაში აღმოაჩინეს. ქვაზე ამოტვიფრული დიდხანს ძლებს, მაგრამ მისი გადაზიდვა არ არის ადვილი. ის არახელსაყრელი საშუალებაა შორეულ ადგილებთან დასაკავშირებლად. აქედან გამომდინარე, ის საზოგადოებები, რომლებიც ასეთი ფორმის კომუნიკაციაზე არიან დამოკიდებულნი, არ შეიძლება გახდნენ ძალიან დიდი. კომუნიკაცია გულისხმობს ინფორმაციის გადაცემას ერთი ინდივიდიდან ან ჯგუფიდან მეორისთვის, მეტყველების ან სხვა საშუალების გზით.

მსუბუქ მასალაზე დაწერილი გზავნილების, როგორიცაა პაპირუსი (ქაღალდის მსგავსი მასალა, რომელიც მცენარის ღეროსგან კეთდება), გადატანა შორეულ ადგილებში ბევრად უფრო ადვილია, ეს შესაძლებელს ხდის, შეიქმნას უფრო დიდი საზოგადოებები. მაგალითად, პაპირუსის საშუალებით, რომაელებმა მოახერხეს დიდი იმპერიის შენარჩუნება მთავრობით, რომელმაც შეძლო თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია შორეული რეგიონები.

მაკლუჰანმა (1964) განავითარა ინისის რამდენიმე იდეა და ისინი თანამედროვე, ინდუსტრიული საზოგადოებების მედიასთან მიმართებაში გამოიყენა. მაკლუჰანის

შეხედულებით, „მედია არის გზავნილი“, ანუ საზოგადოებაში არსებული მედიის ბუნება უფრო მეტად ახდენს გავლენას მის სტრუქტურაზე, ვიდრე შინაარსი ან გზავნილები, რომლებსაც მედია გადასცემს. მაგალითად, ტელევიზია, დაბეჭდილ წიგნთან შედარებით, ძალიან განსხვავებული საშუალებაა. ის ელექტრონულია, ვიზუალურია და შედგება ცვალებადი იმიჯებისგან. იმ საზოგადოებაში, სადაც ტელევიზია ძირითად როლს ასრულებს, ადამიანები ყოველდღიურ ცხოვრებას სხვანაირად აღიქვამენ, ვიდრე იქ, სადაც მხოლოდ ბეჭდვითი სიტყვა არსებობს. ამგვარად, სატელევიზიო ახალი ამბები გლობალურ ინფორმაციას მომენტალურად გადასცემს მილიონობით ადამიანს. ელექტრონული მედია, მაკლუჰანის აზრით, ქმნის იმას, რასაც მან *გლობალური სოფელი* უწოდა – მთელ მსოფლიოში მსგავსი ინფორმაცია ვრცელდება ახალი ამბების საშუალებით და ამიტომ ადამიანები ერთი და იმავე მოვლენების თანამონაწილეები ხდებიან. მაგალითად, სხვადასხვა ქვეყნის მილიონობით ადამიანმა იცის პრინცესა დაიანას ცხოვრებისა და პრობლემების შესახებ და თვალს ადევნებენ ბრიტანეთის სამეფო ოჯახის საგის განვითარებას.

ჟან ბოდრიარზე, რომლის იდეებსაც ერთი პარაგრაფის შემდეგ გავეცნობით, დიდი გავლენა მოახდინა ინისისა და მაკლუჰანის იდეებმა, თუმცა, თავდაპირველად, გერმანელი სოციოლოგისა და ფილოსოფოსის იურგენ ჰაბერმასის თეორიებს განვიხილავთ.

იურგენ ჰაბერმასი: საზოგადოებრივი სფერო

გერმანელი ფილოსოფოსი და სოციოლოგი იურგენ ჰაბერმასი, რომლის ნაშრომებსაც პირველ თავში შევხვდით, „ფრანკფურტის სკოლასთანაა“ დაკავშირებული. ფრანკფურტის სკოლა იყო მარქსის იდეებით შთაგონებულ ავტორთა ჯგუფი. მიუხედავად ამისა, მათ სწამდათ, რომ საჭირო იყო მარქსის შეხედულებების რადიკალური რევიზია, რათა ისინი თანამედროვე მოთხოვნილებების შესაბამისი გამხდარიყო. მათ, აგრეთვე, სჯეროდათ, რომ მარქსს სათანადო ყურადღება არ მიუქცევია თანამედროვე კაპიტალისტურ საზოგადოებაში კულტურის ზეგავლენისთვის.

ფრანკფურტის სკოლის წარმომადგენლებმა ვრცელი გამოკვლევა ჩაატარეს იმ მოვლენის შესასწავლად, რასაც ისინი „კულტურის ინდუსტრიას“ უწოდებდნენ, რაც გულისხმობდა ფილმების, ტელევიზიის, პოპულარული მუსიკის, რადიოს, გაზეთებისა და ჟურნალების გასართობ ინდუსტრიებს. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ კულტურული ინდუსტრიის გავრცელება, მისი არასაჭირო და სტანდარტული პროდუქციით, პიროვნებებს კრიტიკული და დამოუკიდებელი აზროვნების უნარს ართმევს. კომერციალიზაციით წალეკილი ხელოვნება ქრება – „მოცარტის უდიდესი ჰიტები“.

ჰაბერმასმა ზოგიერთი ეს თემა გამოიყენა, მაგრამ სხვანაირად განავითარა. იგი აანალიზებს მედიის განვითარებას მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან დღევანდელ დღემდე, განიხილავს „საზოგადოებრივი სფეროს“ გამოჩენასა და შემდგომ დაცემას. საზოგადოებრივი სფერო არის საჯარო დისკუსიების ადგილი, სადაც შეიძლება ყველასთვის მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ მსჯელობა და შეხედულებების ჩამოყალიბება.

ჰაბერმასის მიხედვით, საზოგადოებრივი სფერო თავდაპირველად ღონდონის, პარიზისა და სხვა ევროპული ქალაქების სალონებსა და ყავის სახლებში ჩაისახა. ადამიანები ერთმანეთს ხვდებოდნენ ხოლმე ასეთ სალონებში, სადაც არჩევდნენ უახლეს ამბებს. ასეთი დებატების მიზნით, ისინი იყენებდნენ ისეთ საშუალებებს, როგორიცაა ახალი ამბების ფურცლები ან უახლესი გაზეთები. პოლიტიკური დებატები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა. ჰაბერმასი ამტკიცებს, რომ თუმცა მათში მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ნაწილი მონაწილეობდა, სალონებს არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა დემოკრატიის ადრეული

განვითარებისთვის, რადგან სწორედ მათ შემოიტანეს, საზოგადოებრივი განხილვის გზით, პოლიტიკური პრობლემების გადაწყვეტის იდეა. საზოგადოებრივი სფერო, ძირითადად, იმ პირებისგან შედგება, რომლებიც, როგორც თანასწორნი, ერთად მონაწილეობენ ფორუმში, საჯარო დებატების გამართვის მიზნით.

თუმცა, ჰაბერმასი ასკვნის, საზოგადოებრივი სფეროს ადრეული განვითარების მიერ შეთავაზებული პერსპექტივა, არ იყო სრულად განხორციელებული. თანამედროვე საზოგადოებებში, კულტურული ინდუსტრიის განვითარების შედეგად, დემოკრატიული დებატები ჩახშულ იქნა. მასმედიისა და მასობრივი გართობების განვითარებამ მნიშვნელოვნად გამოიწვია საზოგადოებრივი სფეროს თაღლითობად გადაქცევა. პოლიტიკა არის პარლამენტსა და მედიაში დადგმული სანახაობა, ხოლო კომერციული ინტერესები საზოგადოებრივ ინტერესებზე მაღლა დგას. „საზოგადოებრივი აზრი“ ყალიბდება არა ღია, რაციონალური დისკუსიის საფუძველზე, არამედ მანიპულაციებისა და კონტროლის მეშვეობით, როგორც ეს ხდება, მაგალითად, რეკლამაში.

ბოდრიარი: ჰიპერრეალობის სამყარო

მედიის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გავლენიანი თანამედროვე თეორეტიკოსია ფრანგი ავტორი ჟან ბოდრიარი. იგი თანამედროვე მასმედიის გავლენას განხილავს, როგორც სხვა ნებისმიერი ტექნოლოგიის ზემოქმედებისაგან სავსებით განსხვავებულსა და უფრო ღრმას. მასმედიის, განსაკუთრებით კი ელექტრონული მედიის, როგორიცაა ტელევიზია, წარმოშობამ შეცვალა თავად ჩვენი ცხოვრების არსი. ტელევიზია არა მხოლოდ „წარმოგვიდგენს“ მსოფლიოს, არამედ სულ უფრო მეტად განსაზღვრავს, თუ რას წარმოადგენს ის მსოფლიო, რომელშიც ჩვენ სინამდვილეში ვცხოვრობთ.

როგორც მაგალითი, განვიხილოთ ო.ჯ. სიმპსონის სასამართლო, ცნობილი სასამართლო პროცესი, რომელიც გაიმართა ლოს ანჯელესში 1994-95 წლებში. თავიდან სიმპსონმა სახელი გაითქვა, როგორც ამერიკული ფეხბურთის ვარსკვლავმა, ხოლო მოგვიანებით მთელ მსოფლიოში გახდა ცნობილი სხვადასხვა პოპულარულ ფილმში თამაშის შედეგად, მათ შორის იყო სერიალი „Naked Gun.“ მას ბრალი დასდეს მეუღლის, ნიკოლის, მკვლელობაში, და ხანგრძლივი სასამართლო პროცესის შემდეგ, გაამართლეს. პროცესი პირდაპირ ეთერში გადაიცემოდა ტელევიზიის საშუალებით და მას მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის ბრიტანეთში, ადევნებდნენ თვალს. ამერიკაში ექვსი სატელევიზიო არხი უწყვეტ რეჟიმში გადასცემდა სასამართლო პროცესს.

სასამართლო პროცესი სასამართლოს დარბაზში არ მიმდინარეობდა. ეს იყო სატელევიზიო მოვლენა, რომელმაც მილიონობით ტელემაყურებელი და კომენტატორი გააერთიანა მედიაში; სასამართლო პროცესი იყო იმის ილუსტრაცია, რასაც ბოდრიარი ჰიპერრეალობას უწოდებს. უკვე აღარ არსებობს „რეალობა“, რომლის ნახვის საშუალებას ტელევიზია გვაძლევს. „რეალობა“ სინამდვილეში არის მსოფლიოს ტელეეკრანებზე ნაჩვენები იმიჯების მთელი წყება. სასამართლო პროცესი წარმოაჩინეს, როგორც გლობალური მოვლენა.

1991 წელს სპარსეთის ყურეში, ზუსტად საომარი მოქმედებების დაწყებამდე, ბოდრიარმა გაზეთში გამოაქვეყნა სტატია სათაურით „სპარსეთის ყურის ომი არ შეიძლება მოხდეს“. როდესაც სისხლიანი კონფლიქტი დაიწყო, ვინმესთვის, შესაძლოა, ნათელი ყოფილიყო, რომ ბოდრიარი ცდებოდა. მაგრამ სრულიადაც არა. ომის დამთავრების შემდეგ, ბოდრიარმა დაწერა მეორე სტატია „სპარსეთის ყურეში ომი არ მომხდარა“. რას ნიშნავდა ეს? ის გულისხმობდა, რომ ეს ომი არ ჰგავდა ისტორიაში ოდესმე წარმოებულ ომებს. ეს იყო

მედიის ეპოქის ომი, სატელევიზიო სანახაობა, რომელსაც, მთელი მსოფლიოს მაყურებლებთან ერთად, ჯორჯ ბუში და სადამ ჰუსეინიც თვალყურს ადევნებდნენ CNN-ის საშუალებით, რათა დაენახათ, რა „ხდებოდა“ სინამდვილეში.

ბოდრიარი ამტკიცებს, რომ იმ ეპოქაში, სადაც მასმედია არის ყველგან, არსებითად, ყალიბდება ახალი რეალობა – ჰიპერრეალობა, რომელიც იქმნება ადამიანების ქცევისა და მედიის გამოსახულებების ურთიერთშერწყმის შედეგად. ჰიპერრეალობის სამყარო აგებულია *სიმულაკრის* საფუძველზე – იმიჯებისა, რომლებსაც მნიშვნელობას მხოლოდ სხვა იმიჯები ანიჭებენ და ამიტომ მათ არ გააჩნიათ საფუძველი „გარეგან რეალობაში.“ მაგალითად, “Silk Cut” სიგარეტების ახლანდელი რეკლამები საერთოდ არ ეხება სიგარეტებს, არამედ მხოლოდ წინა რეკლამებს, რომლებიც სერიების სახით მიდიოდა. დღეს არც ერთ პოლიტიკურ ლიდერს არ შეუძლია არჩევნების მოგება, თუ ის მუდმივად არ ჩანს ტელევიზიაში. ლიდერის ტელევიზიო იმეჯი ის „პიროვნებაა“, ვისაც მაყურებლების უმრავლესობა იცნობს.

ჯონ ტომპსონი: მედია და თანამედროვე საზოგადოება

ყერდნობა რა ჰაბერმასის ნაშრომების ნაწილს, ჯონ ტომპსონი აანალიზებს კავშირს მედიასა და ინდუსტრიული საზოგადოებების განვითარებას შორის (Thompson 1990, 1995). იგი ამტკიცებს, რომ ბექდვის ადრინდელი ფორმებიდან მოყოლებული, ელექტრონულ კომუნიკაციამდე, მედიამ ძალიან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თანამედროვე ინსტიტუტების განვითარებაში. ტომპსონი თვლის, რომ სოციოლოგიის მთავარმა ფუძემდებლებმა, მარქსის, ვებერისა და დიურკემის ჩათვლით, უმნიშვნელო ყურადღება დაუთმეს მედიის როლს თანამედროვე საზოგადოების ადრეული განვითარების პროცესშიც კი.

მიუხედავად იმისა, რომ ტომპსონი იზიარებს ჰაბერმასის ზოგიერთ შეხედულებას, ის, აგრეთვე, კრიტიკულია მის მიმართ, რადგან ფრანკფურტის სკოლისა და ბოდრიარის მიმდევარია. ფრანკფურტის სკოლის დამოკიდებულება კულტურული ინდუსტრიის მიმართ ძალიან ნეგატიური იყო. ტომპსონი ფიქრობს, რომ თანამედროვე მასმედია არ ზღუდავს კრიტიკული აზროვნების შესაძლებლობას. ფაქტობრივად, მასმედია უზრუნველყოფს ინფორმაციის მრავალ ფორმას, რომლებიც ადრე ჩვენთვის არ იყო ხელმისაწვდომი. ფრანკფურტის სკოლის მსგავსად, ჰაბერმასი გვეპყრობა, როგორც მედიის გზავნილების ძალიან პასიურ რეციპიენტებს. ტომპსონის სიტყვებით:

„მედია გზავნილებს ადამიანები, ჩვეულებრივ, განიხილავენ მათი მიღების პროცესში და ამის შემდეგაც... [ისინი] იცვლება თხრობისა და ხელახალი მოყოლის, ინტერპრეტაციისა და ხელახლა ინტერპრეტაციის, კომენტარების, სიცილისა და კრიტიკის მიმდინარე პროცესების საშუალებით... გზავნილების დაუფლებითა და გარკვეული წესით ჩვენს ცხოვრებაში მათი ჩართვით... ჩვენ განუწყვეტლივ ვქმნით და ხელახლა ვაძლევთ ფორმას ჩვენს უნარებსა და ცოდნის მარაგს, ვცდით ჩვენს გრძნობებსა და გემოვნებას და ვაფართოვებთ ჩვენი გამოცდილების თვალსაწიერს“ (Thompson 1995, გვ. 42-3).

ტომპსონის თეორია მედიის შესახებ ეფუძნება ურთიერთქმედების სამ ტიპს შორის არსებულ განსხვავებას. *პირისპირ ურთიერთქმედება*, როგორიცაა ადამიანების საუბარი წვეულებაზე, გაჯერებულია ცნობებით, რომლებსაც ადამიანები იყენებენ იმისათვის, რომ გაიგონ, რას ამბობენ სხვები. *გაშუალებული ურთიერთქმედება* გულისხმობს მედიატექნოლოგიებს – ქაღალდების, ელექტროკავშირების, ელექტრონული იმპულსების – გამოყენებას. *გაშუალებული ურთიერთქმედებისათვის* დამახასიათებელია, რომ ის ვრცელდება დროსა და სივრცეში, ის საკმაოდ სცდება ჩვეულებრივი პირისპირ ურთიერთობის კონტექსტებს. გაშუალებული ურთიერთქმედება პირდაპირ დგება პიროვნებებს შორის; მაგალითად, ორი ადამიანი ტელეფონით საუბრობს, მაგრამ აქ არ არის ცნობების

ისეთივე მრავალფეროვნება, როგორც მაშინ, როდესაც ადამიანები ერთმანეთის პირისპირ იმყოფებიან. ურთიერთქმედების მესამე ტიპია *გაშუალებული კვაზი-ურთიერთქმედება*. ეს გულისხმობს სოციალური ურთიერთობების ისეთ სახეს, რომელიც შექმნილია მასმედიის მიერ. ასეთი ურთიერთქმედება ვრცელდება დროსა და სივრცეში, მაგრამ ის ადამიანებს უშუალოდ არ აკავშირებს. აქედან მოდის ტერმინი „კვაზი-ურთიერთქმედება“, პირველი ორი ტიპი „დიალოგურია“: ინდივიდებს ერთმანეთთან პირდაპირი, უშუალო ურთიერთობა აქვთ. გაშუალებული კვაზი-ურთიერთქმედება „მონოლოგურია“: მაგალითად, ტელეპროგრამა არის კომუნიკაციის ცალმხრივი ფორმა. ადამიანებმა, რომლებიც პროგრამას უყურებენ, შეიძლება განიხილონ ის და, ალბათ, რამდენიმე შენიშვნაც გაუჩნდებათ ტელევიზორის მიმართ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ის არაფერს პასუხობს.

ტომპსონის შეხედულება არ მდგომარეობს იმაში, რომ ურთიერთქმედების მესამე ტიპი თანდათან გაბატონებულ მდგომარეობას იკავებს სხვა ორთან შედარებით; არსებითად, ეს არის ბოდრიარის მიერ მიღებული თვალსაზრისი. პირიქით, დღეს სამივე ტიპი ერთმანეთს შეერია. როგორც ტომპსონი ვარაუდობს, მასმედია ჩვენს ცხოვრებაში ცვლის ბალანსს საზოგადოებრივსა და კერძოს შორის. ჰაბერმასის ნათქვამის საპირისპიროდ, ამჟამად ბევრად უფრო მეტი მოდის საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, ვიდრე ადრე, და ძალიან ხშირად ეს იწვევს დებატებსა და პოლემიკას.

ამისი მაგალითია 1995 წელს „პანორამასთვის“ პრინცესა დაიანას მიერ მიცემული ინტერვიუ. მან თავისი ცხოვრების შესახებ ცნობისმოყვარე მაყურებელთა ბევრ შეკითხვას უპასუხა. მან ისაუბრა თავისი ცხოვრების შესახებ და, ამავე დროს, ბევრი რამ გამოააშკარავა მონარქიის ინსტიტუტის შესახებ. ინტერვიუს ორივე საკითხმა დიდი დებატები გამოიწვია არა მარტო გაზეთებსა და ტელევიზიაში, არამედ სახლებში, ბარებსა და კაფეებში მთელი ქვეყნის მასშტაბით.

ურთიერთქმედების ტიპები¹

ინტერაქციული მახასიათებლები	პირისპირ ურთიერთქმედება	გაშუალებული ურთიერთქმედება	გაშუალებული კვაზი- ურთიერთქმედება
სივრცისა და დროის შემადგენლობა	თანაარსებობის კონტექსტი; სივრცისა და დროის გაზიარებული სისტემა	კონტექსტების განცალკევება; გაზრდილი შესაძლებლობა დროსა და სივრცეში	კონტექსტების განცალკევება; გაზრდილი შესაძლებლობა დროსა და სივრცეში
სიმბოლური მინიშნებების დიაპაზონი	სიმბოლური მინიშნებების მრავალფეროვნება	სიმბოლური მინიშნებების დიაპაზონის შევიწროვება	სიმბოლური მინიშნებების დიაპაზონის შევიწროვება
მოქმედების ორიენტაცია	ორიენტირებული სპეციფიკური „სხვების“ მიმართ	ორიენტირებული სპეციფიკური „სხვების“ მიმართ	ორიენტირებული პოტენციური რეციპიენტების განუსაზღვრელი არეალის მიმართ
დიალოგური/მონოლოგური	დიალოგური	დიალოგური	მონოლოგური

წყარო: John B. Thompson, *The Media and Modernity*, Polity Press, 1995.

იდეოლოგია და მედია

მედიის გამოკლევა მჭიდროდ არის დაკავშირებული საზოგადოებაში იდეოლოგიის გავლენასთან. „იდეოლოგია“ გულისხმობს იდეების ზეგავლენას ადამიანთა რწმენებსა და ქმედებებზე. ეს ცნება ფართოდ გამოიყენება მედიის კვლევებში, აგრეთვე, სოციოლოგიის სხვა სფეროებშიც. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მის შესახებ ბევრს კამათობენ. ეს სიტყვა პირველად ფრანგმა მწერალმა დესტიუტ დე ტრასიმ გამოიყენა 1700-იანი წლების ბოლოს, „იდეების შესახებ მეცნიერების“ მნიშვნელობით.

მაგრამ, მოგვიანებით, სხვა ავტორებმა ამ ტერმინს უფრო კრიტიკული მნიშვნელობა მიანიჭეს. მაგალითად, მარქსი იდეოლოგიას განიხილავდა, როგორც „ყალბ ცნობიერებას“. ძალაუფლების მქონე ჯგუფებს შეუძლიათ, გააკონტროლონ საზოგადოებაში გავრცელებული დომინანტური იდეები, რათა გაამართლონ თავიანთი პოზიცია. ამგვარად, მარქსის თანახმად, რელიგია, ხშირად, იდეოლოგიურია: ის ღარიბებს ასწავლის, რომ იყვნენ თავიანთი ბედით კმაყოფილი. სოციალური სფეროს ანალიტიკოსმა უნდა ამხილოს იდეოლოგიის დამახინჯებები, რათა უმწეო ადამიანებს საშუალება მიეცეთ, მოიპოვონ თავიანთი ცხოვრების ნამდვილი პერსპექტივა და იმოქმედონ ცხოვრების პირობების გასაუმჯობესებლად.

ტომპსონი (1990) დე ტრასის შეხედულებას იდეოლოგიის ნეიტრალურ კონცეფციას უწოდებს, ხოლო მარქსის შეხედულებას – იდეოლოგიის კრიტიკულ კონცეფციას. ნეიტრალური კონცეფციები „მოვლენებს ახასიათებენ, როგორც იდეოლოგიას ან იდეოლოგიურს. ამასთანავე, ისინი არ მიიჩნევენ, რომ ეს მოვლენები აუცილებლად უნდა იწვევდეს შეცდომებს, რომ ისინი ილუზორულია ან რომელიმე გარკვეული ჯგუფის ინტერესებთან არის დაკავშირებული. კრიტიკული შეხედულებები იდეოლოგიის შესახებ „გამოხატავს უარყოფით, კრიტიკულ ან დამამცირებელ აზრს“ და, აგრეთვე, „შეიცავს არაპირდაპირ კრიტიკას ან დაგმობას“ (გვ. 53-54).

ტომპსონი ამტკიცებს, რომ კრიტიკულ შეხედულებას უპირატესობა უნდა მიენიჭოს, რადგან ის იდეოლოგიას ძალაუფლებასთან აკავშირებს. იდეოლოგია ეხება სიმბოლური ძალაუფლების განხორციელებას – როგორ ხდება იდეების გამოყენება სოციალურ წყობაში გაბატონებული ჯგუფების ინტერესების დამაღვის, გამართლების ან დაკანონების მიზნით.

გლაზგოს მედია ჯგუფი თავის გამოკვლევებში, არსებითად, აანალიზებდა ტელევიზიის ახალი ამბების გადაცემის იდეოლოგიურ ასპექტებს. ახალ ამბებში მთავრობისა და მენეჯმენტის მიმართ კეთილგანწყობა იყო გამოძღვანებული და ეს გავიცულების საზიანოდ ხდებოდა. საერთოდ, ტომპსონი თვლის, რომ თანამედროვე საზოგადოებებში მასმედია – არა მხოლოდ ახალმა ამბებმა, არამედ სხვადასხვა შინაარსისა და ჟანრის გადაცემებმა – ძალიან გააფართოვა იდეოლოგიის საზღვრები. ისინი აღწევენ მასობრივ აუდიტორიებს და, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეფუძნებიან „კვაზი-ურთიერთქმედებას“ – მაყურებლებს არ შეუძლიათ, უშუალოდ გასცენ პასუხი.

მედიის გლობალიზაცია

თუ დღეს ყველას გაცნობიერებული გვაქვს, რომ ვცხოვრობთ „ერთ მსოფლიოში“, ეს, უმეტესწილად, კომუნიკაციური მედიის საერთაშორისო დიაპაზონის შედეგია. ნებისმიერი ადამიანი, ვინც ჩართავს ტელევიზორს და უყურებს „მსოფლიოს ახალ ამბებს“, ჩვეულებრივ, ხედავს შემდეგს: იმ მოვლენების გადმოცემას, რაც მოხდა იმ დღეს ან ცოტათი ადრე

მსოფლიოს ბევრ სხვადასხვა რეგიონში. სატელევიზიო პროგრამები და ფილმები იყიდება მსხვილ საერთაშორისო ბაზრებზე, ასობით მილიონი ადამიანი უყურებს ასეთ პროგრამებსა და სერიალებს.

ყველა ეს მოვლენა გამოხატავს მსოფლიო საინფორმაციო წესრიგის – ინფორმაციის წარმოების, განაწილებისა და მოხმარების საერთაშორისო სისტემის – წარმოშობას. გლობალური საზოგადოების სხვა ასპექტების მსგავსად, ახალი საინფორმაციო წესრიგი არათანაბრად განვითარდა და მოწინავე საზოგადოებებსა და მესამე მსოფლიო ქვეყნებს შორის არსებულ განსხვავებას ასახავს.

ახალი ამბები

ახალი ამბების უწყვეტ ნაკადებს განაგებს ახალი ამბების სააგენტოთა მცირე რიცხვი, რომელიც უახლეს ინფორმაციას აწვდის გაზეთებს, რადიო და ტელესადგურებს მთელ მსოფლიოში. ამ სფეროში ერთ-ერთი პირველი იყო როიტერი, ბრიტანული სააგენტო. 1870 წელს, ფრანგულ კომპანია ჰავასთან (HAVAS) ერთად, მან მთელი დედამიწა დაჰყო ექსკლუზიური ახალი ამბების ტერიტორიებად. როიტერი მაუწყებლობდა ბრიტანეთში, ჰოლანდიასა და მათ იმპერიებზე დამოკიდებულ ქვეყნებში, რომლებიც იმ დროს აფრიკისა და აზიის დიდ ნაწილს მოიცავდნენ. განაწილების შედეგად, ჰავასს შეხვდა საფრანგეთი, იტალია, ესპანეთი, პორტუგალია და შუა აღმოსავლეთის ზოგიერთი რეგიონი. 1876 წელს როიტერმა აღიარა ჰავას-ის განსაკუთრებული უფლება სამხრეთ ამერიკაზე, ხოლო თავად მან მიიღო მთელი შორეული აღმოსავლეთი, მაშინდელი ინდოჩინეთის გამოკლებით, აგრეთვე ავსტრალია და ოკეანია. ორივე სააგენტო ყველაზე ცნობილ ამერიკულ სააგენტოსთან Associated Press-თან (AP) აწარმოებდა მათ ხელთ არსებულ ახალი ამბების გაცვლას.

ამგვარად, იმ დროს AP დიდად იყო დამოკიდებული ორ ევროპულ სააგენტოზე, მაგრამ I მსოფლიო ომის შემდეგ, წამყვანმა ამერიკულმა სააგენტოებმა ევროპულ მეტოქეებს დაუწყეს კონკურენციის გაწევა მსოფლიოს ბევრ ნაწილში. აშშ-ის ორი უმსხვილესი სააგენტო – AP და UPI (United Press International) თავიანთი წლიური შემოსავლის დიდ ნაწილს კვლავაც იღებენ შეერთებულ შტატებში გამოქვეყნებული გაზეთებიდან, რადიოსა და ტელევიზიიდან, მაგრამ, ამასთანავე, ისინი ძალიან გავლენიანი სააგენტოები გახდნენ მთელ მსოფლიოში, ახალი ამბების მასალის მიწოდების სფეროში.

როიტერის, AP და UPI სააგენტოები და, აგრეთვე, France Press სააგენტო, რომელმაც შეცვალა ჰავასი, აკონტროლებენ მთელ მსოფლიოში გადაცემული საერთაშორისო ახალი ამბების უდიდეს ნაწილს. დღეს UPI არის ყველაზე დიდი სააგენტო ზემოთ დასახელებულ ოთხეულს შორის. მას ჰყავს 6400 კლიენტი 114 ქვეყანაში, მისი ცნობები ითარგმნება 48 ენაზე. ამ სააგენტოების მიერ მოპოვებული ინფორმაცია, რომელიც ადრე მორზეს ანბანით ან ტელეფონით გადაიცემოდა, ახლა კომპიუტერისა და სატელეკომუნიკაციო კავშირების საშუალებით იგზავნება. ამ არხების მეშვეობით, ოთხი სააგენტო დღეში 34 მილიონ სიტყვას აგზავნის და თავიანთ უფლებას აცხადებს ახალი ამბების მთელი რაოდენობის ცხრა-მეათედზე, რომელიც მიეწოდება მსოფლიო პრესას, რადიოსა და ტელევიზიას.

კინო, ტელევიზია, რეკლამა და ელექტრონული კომუნიკაცია

ამერიკულ წყაროებს გაბატონებული მდგომარეობა უკავიათ სატელევიზიო პროგრამების, ფილმების, რეკლამებისა და ელექტრონული კომუნიკაციის სხვადასხვა ფორმის წარმოებისა და განაწილების სფეროში.

1920-იან წლებში, როდესაც მხატვრულმა ფილმებმა პირველად იხილეს დღის სინათლე, პოლიუფი აწარმოებდა გადაღებული ფილმების ოთხ-მეხუთედს. დღესაც შეერთებული შტატები ადვილად ინარჩუნებს უდიდეს გავლენას კინოინდუსტრიაში. ბევრი ქვეყნის მთავრობები გამოყოფენ სუბსიდიებს თავიანთი კინოინდუსტრიების დასახმარებლად, მაგრამ ვერც ერთი სხვა ქვეყანა ვერ უწევს კონკურენციას შეერთებულ შტატებს, როგორც მხატვრული ფილმების ექსპორტიორს. მაგალითად, ბრიტანეთში ამერიკული ფილმები შეადგენენ კინოთეატრებში ყოველწლიურად ნაჩვენები ფილმების ორმოც პროცენტს. სხვა ქვეყნების უმრავლესობას, სადაც არსებობს ფილმების ექსპორტის ინდუსტრია, როგორიცაა იტალია, იაპონია და გერმანია, დიდი რაოდენობით შეაქვთ ამერიკული ფილმები. სამხრეთ ამერიკაში მათი წილი 50 პროცენტს აჭარბებს. ტაილანდის კინოთეატრებში ყოველწლიურად ნაჩვენები ყველა ფილმის 90 პროცენტი ამერიკულია.

სატელევიზიო პროგრამების სფეროში, ამერიკულთან ერთად, ბრიტანულ კორპორაციებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ მთელ მსოფლიოში. თუ გამოვრიცხავთ დიდი ეკრანისთვის გადაღებული მხატვრული ფილმების ჩვენებას ტელევიზიით, ბრიტანეთის სატელევიზიო ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლები თითქმის იმდენივეა, რაც შეერთებული შტატების. თუმცა, ბრიტანული პროგრამების ბევრად უფრო დიდი ნაწილი იყიდება ერთდერთ ბაზარზე – თავად შეერთებული შტატების ბაზარზე, ხოლო ამერიკული პროდუქციის შემთხვევაში, სულ სხვა სურათია. ამერიკული სატელევიზიო პროგრამების საერთაშორისო გავლენა, სინამდვილეში, უფრო მნიშვნელოვანია.

მსოფლიოში არსებული ათი უდიდესი სარეკლამო ფირმიდან ცხრა ჩრდილო-ამერიკულია. კანადაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ბრიტანეთსა და ავსტრალიაში განთავსებული მთავარი სააგენტოების ნახევარი ამერიკულია. აზიის, აფრიკისა და სამხრეთ ამერიკის უდიდესი სააგენტოები ან ამერიკულია, ან შეერთებული შტატების კომპანიებს ეკუთვნით. წამყვანი სააგენტოების პირველი ათეული ტრანსნაციონალური კორპორაციებია, ზოგიერთ მათგანს სხვა ქვეყნებში უამრავი შვილობილი კომპანიები აქვს. გიგანტური ტრანსნაციონალური კორპორაციები დიდ სარეკლამო სააგენტოებს იყენებენ იმ სარეკლამო პროგრამების კოორდინირების მიზნით, რომლებსაც ბევრ ქვეყანაში ერთდროულად უშვებენ.

ამერიკული ზეგავლენა ძალიან ძლიერია იმ ელექტრონულ არხებზე, რომლებსაც დიდი რაოდენობის ინფორმაციის გადაცემის მიზნით იყენებენ. ამ ინფორმაციაზე დამოკიდებული არიან თანამედროვე სახელმწიფოები და დიდი კორპორაციები. ამერიკელების ხელშია, ძირითადად, სატელეკომუნიკაციო კავშირები, რომლებსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ საბანკო სისტემისთვის, მსოფლიოს ფულადი ტრანსაქციების ოპერაციების წარმოებისა და სატელევიზიო და რადიომაუწყებლობის ზოგიერთი სახეობისთვის. შეერთებულ შტატებში დაფუძნებული ფირმა „International Business Machines“ (IBM) არის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ტრანსნაციონალური კორპორაცია და მას უზარმაზარი გავლენა აქვს საერთაშორისო საინფორმაციო ნაკადზე, განსაკუთრებით, კომპიუტერული რესურსებით უზრუნველყოფაზე. დადგენილია, რომ ყველა იმ ინფორმაციული ჩანაწერის ცხრა მეათედი, რომლებიც მსოფლიოს მონაცემთა ბაზებში ინახება, ხელმისაწვდომია ამერიკული მთავრობისთვის ან შეერთებული შტატების სხვა ორგანიზაციებისთვის.

შეერთებული შტატების მიერ არის დაფუძნებული, აგრეთვე, Time-Warner, მსოფლიოში ყველაზე დიდი მედიაკომპანია. იგი ჩამოყალიბდა 1989 წელს, სხვადასხვა კომპანიის შერწყმის შედეგად. მასში დაახლოებით 350 000 ადამიანი მუშაობს, აქვს რამდენიმე

შვილობილი კომპანია ევროპაში, ლათინურ ამერიკაში, აზიასა და ავსტრალიაში. მისი საქმიანობის სფეროში შედის ფილმების წარმოება, ტელევიზია, ვიდეო, წიგნების გამოცემა და მუსიკის ჩაწერა.

სხვა დიდი კორპორაციები (გარდა მერდოკისა და ბერლუსკონის იმპერიებისა, რომლებსაც შემდეგ განვიხილავთ) არიან იაპონური სონის კორპორაცია (Japanese Sony Corporation), რომელიც ფლობს CBS ხმის ჩამწერ კომპანიებსა და პოლიგუნდის სტუდიებს; გერმანული ბერტელსმან ჯგუფი (German Bertelsmann Group), RCA-ის ხმის ჩამწერი კომპანიებისა და შეერთებულ შტატებში დაფუძნებული დიდი საგამომცემლო კომპანიების ქსელის მფლობელი, და ბოლოს, ფრანგული საგამომცემლო კომპანია ჰაშეტი (Hachette).

მედია იმპერიალიზმი

მედიის წარმოებასა და გავრცელებაში ინდუსტრიულ ქვეყნებს, ყველაზე მეტად კი შეერთებულ შტატებს, განსაკუთრებული მდგომარეობა უკავიათ. ამ მოვლენაზე დაკვირვების შედეგად, მკვლევარებმა დაიწყეს საუბარი „მედია იმპერიალიზმის“ შესახებ. ისინი ამტკიცებენ, რომ ჩამოყალიბდა კულტურული იმპერია. მესამე მსოფლიოს ქვეყნები განსაკუთრებით ზარალდებიან ამის გამო, რადგან მათ არ გააჩნიათ რესურსები საკუთარი კულტურული დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად.

მართლაც, ელექტრონული მედიის საშუალებით, დასავლური კულტურის პროდუქცია ფართოდ ვრცელდება მთელ მსოფლიოში. პიკო აიერი საუბრობს „ვიდეო-დამეხვება კატმანდუში“ და პოპულარულ დისკოთეკებზე ბალიში (Iyer 1989). როგორც ამერიკული ვიდეოფილმები, ისე დასავლეთის პოპულარული მუსიკის აუდიო კასეტები ახლა ჩვეულებრივი ამბავია ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში; ისინი შავ ბაზარზე შეაქვთ (Sreberny-Mohammadis 1992). მაგრამ არა მხოლოდ პოპულარული გართობის ფორმები წარმოადგენს კამათის საგანს. მიაჩნიათ, რომ დასავლეთის სააგენტოების მიერ მსოფლიოს ახალი ამბების გაკონტროლება ინფორმაციულ ველში „პირველი მსოფლიოს თვალსაზრისის“ გაბატონებას ნიშნავს. ამგვარად, ამტკიცებენ, რომ ახალი ამბების გადაცემის დროს, მესამე მსოფლიოს ყურადღება ექცევა, ძირითადად, უბედურების, კრიზისის ან სამხედრო კონფრონტაციის შემთხვევაში. ასევე თვლიან, რომ სხვა ტიპის ახალი ამბების ყოველდღიური „ფაილები“ განკუთვნილია ინდუსტრიული მსოფლიოსთვის და ეს ინფორმაცია მესამე მსოფლიოს არ მიეწოდება.

ჰერბერტ შილერი აცხადებს, რომ შეერთებული შტატების მიერ გლობალური კომუნიკაციების გაკონტროლება უნდა განვიხილოთ სხვადასხვა ფაქტორთან კავშირში. ის ამტკიცებს, რომ ამერიკული ტელე და რადიო ქსელები სულ უფრო მეტად ექცევიან ფედერალური მთავრობისა და, განსაკუთრებით, თავდაცვის დეპარტამენტის გავლენის ქვეშ. შილერი მიუთითებს, რომ RCA კომპანია, რომელსაც ეკუთვნის NCB-ის ტელე და რადიო ქსელები, არის აგრეთვე პენტაგონის – შეერთებული შტატების შეიარაღებული ძალების შტაბ-ბინის – თავდაცვის ძირითადი სუბკონტრაქტორი. ამერიკული ტელევიზიის ექსპორტი, რეკლამებთან ერთად, ავრცელებს კომერციულ კულტურას, რაც ანადგურებს ადგილობრივი კულტურის გამოხატვის ფორმებს. იქ, სადაც მთავრობები კრძალავენ კომერციულ მაუწყებლობას თავიანთ ქვეყნებში, ხშირად, შესაძლებელია რადიო და ტელეგადაცემების მიღება უშუალოდ მეზობელი ქვეყნებიდან. შილერი ამტკიცებს, რომ, მართალია, ამერიკელები იყვნენ პირველები, ვიზუალური ძალიან იმოქმედა „კორპორაციული გზავნილის აბრეშუმის ჭიამ... მაგრამ, რაც ამჟამად ხდება, ეს არის ახალი, ტოტალური კორპორაციული

ინფორმაციულ-კულტურული გარემოს შექმნა და გლობალური გაფართოება“ (Schiller 1989, გვ. 168, 128). რადგან შეერთებული შტატების კორპორაციები და კულტურა მთელ მსოფლიოში გაბატონებული, მათ „მსოფლიოს მნიშვნელოვანი ნაწილი მოიცავს“; ამგვარად, ამერიკული კულტურის ბატონობა საზღვრებს უწესებს ეროვნულ დისკურსს” (Schiller 1991, გვ. 22).

მუსიკის ინდუსტრია: გლობალური ფენომენი

ფირფიტების გაყიდვის მსოფლიო ციფრები 1992 წელს. ფონოგრაფიული ინდუსტრიის საერთაშორისო ფედერაციის (IFPI) მიერ გამოქვეყნებული სტატისტიკური მასალის მიხედვით, 1992 წელს მსოფლიოში დისკებისა და ფირფიტების გაყიდვა 9 პროცენტამდე გაიზარდა. IFPI-ის მიერ ჩატარებული გამოკვლევის თანახმად, საცალო ვაჭრობამ 59 ქვეყანაში 28,7 მილიარდი დოლარი შეადგინა.

გაყიდვების გაზრდილი რაოდენობის თითქმის მთელი ნაწილი ჩრდილო ამერიკასა და აზიაზე მოდიოდა. შეერთებულ შტატებში „ხმოვანი კასეტების“ ბაზარმა თითქმის 8,9 მილიარდ დოლარს მიაღწია, რაც, ძირითადად, გაყიდული კომპაქტდისკების რაოდენობის 22 პროცენტამდე გაზრდის შედეგია. 1992 წელს მსოფლიოში გაყიდული მთელი 1,5 მილიარდი კომპაქტდისკიდან, შეერთებული შტატების მომხმარებლებმა 400 მილიონი ცალი შეიძინეს.

1992 წელს მუსიკის გაყიდვა, ასევე, გაიზარდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში და ამ რიცხვმა 2 მილიარდ დოლარს გადააჭარბა. ეს 44-პროცენტიანი ზრდა იყო, 1991 წელს გამოქვეყნებულ ციფრებთან შედარებით. ამ რეგიონში კასეტა ჩაწერილი მუსიკის მთავარი ფორმაა. აქ მსოფლიო ფირფიტების 40 პროცენტზე მეტი იყიდება. შეერთებული შტატების შემდეგ, ინდოეთი (240 მილიონი ერთეული) და ჩინეთი (150 მილიონი ერთეული) უდიდესი ეროვნული ბაზრებია მუსიკალური კასეტებისთვის.

აზიისა და შეერთებული შტატებისაგან განსხვავებით, 1992 წელი შედარებით ცუდი პერიოდი იყო იაპონიისა და ევროპის მუსიკის ჩამწერი ინდუსტრიისთვის. თუმცა, იაპონელებმა 3 მილიარდ დოლარზე მეტი დახარჯეს ფირფიტებსა და ფირფიტებზე, ეს მხოლოდ 6 პროცენტით მეტი იყო, ვიდრე 1991 წელს. 181 მილიონიდან, იაპონიაში დისკების გაყიდვის რაოდენობა 6 პროცენტით გაიზარდა. ევროპაში ევროგაერთიანების თერთმეტი წევრიდან ექვს ქვეყანაში, რომლებმაც IFPI-ის წარუდგინეს მონაცემები, გამოვლინდა ზუსტი დანაკარგი 1992 წლის გაყიდვების დროს. საბერძნეთში მდგომარეობა კიდევ უფრო უარესი იყო. იქ ფირფიტების ბაზარი 26 პროცენტით დაეცა. საუკეთესო მაჩვენებელი იყო პორტუგალიაში, სადაც გაყიდვები 9 პროცენტით გაიზარდა, ხოლო საფრანგეთსა და გერმანიაში უმნიშვნელო მატება აღინიშნა.

ქვემოთ მოცემულ ცხრილში ნაჩვენებია მსოფლიო მუსიკალურ ბაზარზე სხვადასხვა ფორმატის ყოველწლიური პროგრესი. მართალია, კომპაქტდისკების გაყიდვები 18 პროცენტით გაიზარდა, ეს, მაინც, მნიშვნელოვნად ნაკლები იყო 1990 და 1991 წლების 28-პროცენტიან მატებასთან შედარებით. კომპაქტდისკების რეკლუციის ტემპი, ჩანს, მნიშვნელოვნად შენედა ძირითად ინდუსტრიულ ქვეყნებში, შეერთებული შტატების გარდა, და ფასთან დაკავშირებულმა ფაქტორებმა ხელი შეუშალეს, რომ კომპაქტდისკები გამხდარიყო ძირითადი ხმოვანი დისკები აზიაში, აფრიკასა და ლათინურ ამერიკაში. IFPI-ის საერთო მონაცემებით, კასეტებით ვაჭრობა ოდნავ გაიზარდა, თუმცა ორმოცდახუთწუთიანი ფირფიტების გაყიდვა შემცირდა; ეს, შესაძლოა, 1991 და 1992 წლების ანგარიშებში არსებული ვარიაციების შედეგი იყოს. 1992 წლის მსოფლიო ჩამონათვალში პირველად მოხდა რუსეთი და ამ ქვეყანაში, დაახლოებითი გამოანგრიშებით, გაყიდული კასეტების რაოდენობა 100 მილიონ ცალს შეადგენდა. IFPI-ის 1992 წლის შემოსავალმა აჩვენა, რომ 30 მილიონი 45-წუთიანი ფირფიტა ჩინეთშიც გაიყიდა, თუმცა წინა წლების მონაცემებზე არაფერია ნათქვამი.

იმ დროს, როცა „სინგლების“ გაყიდვა მთელ მსოფლიოში თითქმის უცვლელი რჩება, ორსიმღერიანი ან სამსიმღერიანი ფორმატი ძალიან იშვიათად გამოიყენება, იაპონიის, შეერთებული შტატებისა და დასავლეთ ევროპის გარდა. 1992 წელს მსოფლიოში გაყიდული 100 სინგლიდან 96 ამ ქვეყნებზე მოდის.

1992 წელს მსოფლიო გაყიდვები ფორმატის მიხედვით (მილიონობით ერთეული)

„სინგლები“	331.6 (-0.4%)
45-წუთიანი ფირფიტები (LP)	126.1 (-19.5%)
კასეტები	1551.9 (+2.8%)
CD (კომპაქტდისკები)	1152.9 (+18.0%)

წყარო: Dave Laing, *Popular Music*, Cambridge University Press, 1993.

მედია ანტრეპრენიორები

რუპერტ მერდოკი. რუპერტ მერდოკი ავსტრალიური წარმოშობის ანტრეპრენიორია, რომელიც მსოფლიოში ერთ-ერთი უდიდესი მედია იმპერიის მფლობელია. მისი იმპერიის უდიდესი ნაწილი, ფაქტობრივად, შეერთებულ შტატებში არის დაფუძნებული. მან თავისი კარიერა დაიწყო გაზეთში “Adelaide News“, რომელიც მისი ოჯახის საკუთრება იყო. მოგვიანებით, 1964 წელს, მან დააარსა პირველი ეროვნული გაზეთი “Australian.“ გაზეთმა დიდი წარმატება მოიპოვა. მერდოკის ბიზნეს-ინტერესები სულ უფრო იზრდებოდა. ამის შედეგი იყო, რომ 1969 წელს მან იყიდა ორი ბრიტანული გაზეთი “News of World“ და “Sun,“ ხოლო 1970-იანი წლების შუა პერიოდში შეიძინა “New York Post,“ რომელიც მოგვიანებით გაყიდა, შემდეგ კი უკან დაიბრუნა. შემდგომში მერდოკის ამერიკული შენაძენი გამდიდრდა სან ანტონიოს, ბოსტონის, ჩიკაგოს და სხვა ქალაქების გაზეთებით.

მერდოკმა ბევრი ეს გაზეთი სენსაციურ ჟურნალისტიკად აქცია, რომელიც ეფუძნებოდა სამ თემას: სექსი, დანაშაული და სპორტი. “Sun“ ძალიან წარმატებული გაზეთი გახდა, დღეში 4 მილიონზე მეტი ტირაჟით. 1992 წელს, არჩევნებში ჯონ მეიჯორის გამარჯვების შემდეგ, გაზეთს ასეთი სათაური ჰქონდა – „იცოდეთ, სწორედ Sun-მა გააკეთა ეს“. სავარაუდოდ, სწორედ მერდოკის ხელმძღვანელობით, გაზეთმა გააჩაღა სასტიკი კამპანია ლეიბორისტული პარტიისა და, კერძოდ, მისი ლიდერის ნიელ კინოკის წინააღმდეგ.

1981 წელს მერდოკმა გადალახა წინააღმდეგობები და შეიძინა გაზეთები “The Times“ და “Sunday Times“, ბაზარზე არსებული ყველაზე წარმატებული გაზეთები. ის თანდათან დაეუფლა, აგრეთვე, ტელევიზიის სფეროს და დააფუძნა “Sky TV“ სატელიტური და საკაბელო ქსელი, რომელიც, თავდაპირველი წარუმატებლობის შემდეგ, კომერციულად წარმატებული აღმოჩნდა. ის აკონტროლებს “Star TV“-ის, რომლის მაუწყებლობა ვრცელდება შორეული აღმოსავლეთის მთელ რიგ ქვეყნებში.

მერდოკი ფლობს “Star TV“-ის ქსელის 64 პროცენტს. “Star TV“ დაფუძნებულია ჰონგ კონგში. იგი დააარსა ჰატჩისონ უამპოამ, იქ ადრე შექმნილმა ერთ-ერთმა სავაჭრო კომპანიამ. მის მიერ გაცხადებული სტრატეგია არის „ცის გაკონტროლება“ სატელიტური გადაცემის დროს, იაპონიიდან თურქეთამდე არსებულ მთელ ტერიტორიაზე, ინდოეთისა და ჩინეთის გიგანტური ბაზრების ჩათვლით. ის მაუწყებლობს ხუთ არხზე, ერთ-ერთი მათგანია BBC-ის მსოფლიო ახალი ამბები. სატელიტის საშუალებით, ეს ქვეყნები იღებენ ისეთ პროგრამებს, როგორიცაა ოპრა უინფრის შოუ, რომელიც აჩვენებს ძალიან გულახდილ დისკუსიებს სექსისა და ურთიერთობების შესახებ. ითქვამს, რომ ჯერ კიდევ საკმაოდ ტრადიციულ აზიურ ქვეყნებში, ყველაფერი ისეა, თითქოს 1960-იანი და 1990-იანი წლები ერთად იყოს გაერთიანებული – ეს არის სწრაფი მედიის საშუალებით გადაცემული სექსუალური რევოლუცია.

1985 წელს მერდოკმა შეისყიდა კინოკომპანიის “XX Century Fox“ აქციების ნახევარი. შემდეგ, კინოკომპანიაში თავის პარტნიორებთან ერთად, ოფიციალურად დარეგისტრირებული მეტრომედიისაგან შეიძინა შეერთებული შტატების შვიდი ტელესადგური, აქედან ერთ-ერთი მათგანი მაშინვე გაყიდა. მერდოკის “Fox Broadcasting Company“ ჩამოყალიბდა 1987 წელს. იმავე წელს, მან შეიძინა შეერთებულ შტატებში დაფუძნებული გამომცემლობები “Harper“ და “Row“, რომლებსაც სახელი შეუცვალეს და ახლა “HarperCollins“ ჰქვია.

მთავრობებმა, შესაძლოა, მერდოკს უსიამოვნებები მოუტანონ, რადგანაც მათ შეუძლიათ, თავიანთი ქვეყნების ფარგლებში მაინც, განსახილველად წარადგინონ კანონი, რომელიც ზღუდავს მედიის ჯვარედინ მფლობელობას – სიტუაციას, როდესაც ერთსა და იმავე ფირმას

ეკუთვნის სხვადასხვა გაზეთი და ტელესადგური. ევროკავშირმა უკვე გამოხატა წუხილი ძალიან დიდი მედია კომპანიების გაბატონებული მდგომარეობის გამო. მაგრამ მერდოკის ძალაუფლების შეკავება არ არის ადვილი, რადგან ის მთელ მსოფლიოშია გავრცელებული. ის საკმაოდ მნიშვნელოვანი პიროვნებაა და შეუძლია გავლენა მოახდინოს მთავრობებზე; მაგრამ თავად ტელეკომუნიკაციების ბიზნესის ბუნებაა ისეთი, რომ ის არის ყველგან და არსად. მერდოკის ძალაუფლების საფუძველი ძალიან დიდია, მაგრამ, ამასთან, ის მოუხელთებელია.

1994 წლის ოქტომბერში წარმოთქმულ სიტყვაში, მერდოკმა გაილაშქრა იმათ წინააღმდეგ, ვინც მის მედია იმპერიას აღიქვამს, როგორც საფრთხეს დემოკრატიისა და დებატების თავისუფლებისთვის. „რადგან კაპიტალისტები ყოველთვის ცდილობენ, ერთმანეთს ზურგში ხანჯალი ჩასცენ,“ ამტკიცებდა მერდოკი, „თავისუფალი ბაზრები არ არის მონოპოლიების წარმოშობის მიზეზი. ძირითადად, მონოპოლიებს მხოლოდ მაშინ შეუძლიათ არსებობა, როდესაც მათ მთავრობები უჭერენ მხარს.“ მან მოიყვანა ჯორჯ ორუელის სიტყვები ერთ-ერთი მისი რომანიდან: „როდესაც ხედავთ ქუჩის ბაზარს, თქვენ იცით, რომ ინგლისისთვის ჯერ კიდევ არსებობს იმედი.“

მერდოკის თქმით, „ეს ნამდვილი არტისტული შთაგონების მომენტია – თუმცა ყოველგვარი რაციონალური თუ მეცნიერული მხარდაჭერის გარეშე (როგორც ზოგჯერ ხელოვანებს ემართებათ ხოლმე). თავისუფლება, ქუჩის ბაზრის ძალდაუტანებელი გაცვლის პროცესი, მის მიერ აღამიანური პირადი ინტერესის აღიარება და ამ ინტერესის გარდაქმნა რაღაც ურთიერთსარგებლობის მომტანად – ნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ არსებობს იმედი ინგლისისთვის და თითოეული ჩვენგანისთვის დასავლურ სამყაროში.“

“News Corporation-ში ჩვენ განსწავლულები ვართ“ - განაგრძობს მერდოკი. მან აღმოაჩინა, რომ ინდოეთში, სადაც ტელევიზია “Star“ მაუწყებლობს, ათასობით კერძო ოპერატორმა ინვესტიციები სატელიტური ანტენის ბიზნესში ჩადო და “Star“-ის პროგრამებს არალეგალურად ყიდდა. ჰო, ჩვენ ამას ტაში უნდა დავუკრათ! - ამტკიცებს მერდოკი. “News Corporation“ ელოდება „ხანგრძლივ თანამშრომლობას ამ შესანიშნავ ანტრეპრენიორებთან“, ასკენის ის (Murdoch 1994).

ცოტა ხნის განმავლობაში, მერდოკი იყო მსოფლიოს უდიდესი, არნახული მედია ორგანიზაციის ხელმძღვანელი, მაგრამ 1995 წელს მას გაუსწრეს. იმ წელს გამოაცხადეს დისნეის კომპანიისა და ABC-ის, ამერიკული სატელევიზიო ქსელის, შეერთების შესახებ. ამ გაერთიანების შედეგად, შეიქმნა მერდოკის კორპორაციაზე დიდი კორპორაცია, რომელსაც დისნეის თავმჯდომარე მაიკლ აისნერი ხელმძღვანელობდა. დისნეი ფლობდა წილებს კინო-ინდუსტრიაში, აგრეთვე უამრავ სხვა საწარმოს. გაერთიანებამდე, ის უკვე გლობალური მასშტაბის კორპორაცია იყო. მას შემდეგ, რაც დისნეის ფილმები და სხვა მედია პროდუქტები თითქმის ყველგან შეადწვეს, აისნერს ექნება უპრეცედენტო ძალაუფლება მსოფლიოს მოსახლეობის კულტურული გემოვნების ჩამოყალიბებაზე.

1995 წელს ახალ კომპანიას 16.5 მილიარდი ამერიკული დოლარი შემოსავალი ჰქონდა, ხოლო მერდოკის “News Corporation“-ს – 8 მილიარდი დოლარი. აისნერმა ნათლად აჩვენა, რომ მას სურდა, კონკურენცია გაეწია მერდოკისთვის აზიის მზარდ ბაზრებზე. მერდოკის რეაქცია აღნიშნულ შერწყმაზე იყო ასეთი: „ახლა ისინი ორჯერ დიდები არიან, ვიდრე მე“. შემდეგ მან დაამატა: „უფრო დიდი სამიზნე ჯგუფი“. მანქანის ეპოქის ადრეულ წლებში ბაზარზე ფორდი და ჯენერალ მოტორსი დომინირებდნენ. ჩანს, მერდოკი და აისნერი აპირებენ, დაეუფლონ საინფორმაციო და გასართობი ეპოქის (“infotainment”) ადრეულ ფაზებს (Leadbetter და Helmore 1995).

სილვიო ბერლუსკონი. 1976 წელს იტალიაში ტელევიზიის რეგულირება გაუქმდა. ამის შედეგად, ექვსასზე მეტი სხვადასხვა არხი დაფუძნდა. თუმცა, მალე ამ პატარა კომპანიების უმეტესობას დაეუფლა დიდი სატელევიზიო კორპორაცია Mondadori, რომლის მფლობელი იყო სილვიო ბერლუსკონი. დღეს ბერლუსკონის ქსელს ტელეაუდიტორიის დაახლოებით 40 პროცენტი ეკუთვნის; RAI-ს, სახელმწიფო სამაუწყებლო კომპანიას, ტელემაყურებელთა თითქმის იმდენივე პროცენტი შეადგენს, დანარჩენი კი იმ პატარა სადგურებზე მოდის, რომლებიც ჯერ კიდევ ფუნქციონირებენ. ბერლუსკონიმ, აგრეთვე, დააარსა მე-5 არხი საფრანგეთში.

იტალიაში, სილვიო ბერლუსკონიმ თავისი მედია იმპერია გამოიყენა უშუალოდ პოლიტიკაში მისვლის მიზნით. მისი დახმარებით, მან თავის მემარჯვენე პარტიას “Forza Italia” 1994 წლის ეროვნულ არჩევნებში გაამარჯვებინა და თავად იტალიის პრემიერი გახდა. მაგრამ მისი მმართველობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. ძალაუფლების დაკარგვის შემდეგ, მას სხვადასხვა კორუფციულ გარიგებაში დასდეს ბრალი, როგორიცაა სხვა პარტიების ლიდერების მოქრთამვა და საკუთარი ტელესადგურების გამოყენება ძალაუფლების მოპოვების მიზნით.

სი-ენ-ენ (CNN). ტედ ტერნერი არის დამფუძნებელი CNN-ისა – უწყვეტ რეჟიმში მომუშავე ახალი ამბების არხისა, რომელიც მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში მაუწყებლობს. CNN შედარებით მცირე ბიუჯეტის ბაზაზე შეიქმნა და თავიდანვე განაცვიფრა სხვა მედია ოპერატორები მიღწეული წარმატებით. ტერნერის თქმით, CNN იყო პირველი არხი, რომელიც დაფუძნდა გლობალიზაციის გაზრდილი ტემპის ფონზე. ტერნერმა აღიარა, რომ მთელ მსოფლიოში ძალიან ბევრი ადამიანი ლაპარაკობს ინგლისურად ან სწავლობს ამ ენას. მათ აინტერესებთ ინგლისურენოვანი ახალი ამბების პროგრამების ყურება, მსგავსად უამრავი ინგლისურად მოლაპარაკე ტურისტისა და ბიზნესმენისა, რომლებიც ჩერდებიან ყველაზე ფეშენებელურ სასტუმროებში მთელი მსოფლიოს მასშტაბით.

ტერნერი ამბობს: „ჩვენ ვართ პიონერები; და ჩვენი ფილოსოფია იყო და დღესაც არის ის, რომ ჩვენ ყოველთვის გვინდა შესვლა იქ, სადაც ჩვენზე მოთხოვნილებაა და არასდროს ვცდილობთ, ძალით გავიკაფოთ გზა ან იძულებით მივცეთ ვინმეს მიმართულება ან ფორმა“ (Turner 1994, გვ. 39).

CNN-ს ექვსი ოფისი აქვს აზიაში და სწრაფად ფართოვდება იქ, გადასცემს რა თავის პროგრამებს ოთხი სატელიტის საშუალებით.

მედიის რეგულაციის პრობლემა

ბევრს აწუხებს მედია ანტრეპრენიორებისა და დიდი მედია კომპანიების აღზევა და ზეგავლენა, რადგან ეს კორპორაციები ბიზნესს ეწევიან არა პროდუქციის გაყიდვის, არამედ ადამიანთა შეხედულებებზე გავლენის მოხდენის მიზნით. ასეთი კორპორაციის მფლობელები, მაგალითად, მერდოკი და ბერლუსკონი, არ მალავენ მათ მემარჯვენე პოლიტიკურ შეხედულებებს, რაც განსხვავებული პოლიტიკური პოზიციების მქონე პოლიტიკური პარტიებისა და სხვა ჯგუფების შემფოთების მიზეზია.

ტექნოლოგიების გარკვეულ მარცვალს შეიცავს მერდოკის თვალსაზრისი, რომლის თანახმად, მხოლოდ მთავრობები ქმნიან მონოპოლიებს. მერდოკი ვერ უზრუნველყოფს მონოპოლიის არსებობას. მას უწევდა უშველელელ ფინანსურ რისკზე წასვლა (ჰქონდა დანაკარგებიც), რომ მიეღწია დღევანდელი მდგომარეობისთვის. მას კონკურენციას უწევდა არა მხოლოდ სხვა მედია გიგანტები, როგორიცაა, მაგალითად აისნერის კორპორაცია,

არამედ უამრავი სხვა მეტოქე. გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ძალიან საეჭვოა ის აზრი, რომ ბაზრის კონკურენცია ხელს უშლის დიდ ფირმებს, გაბატონდნენ მრეწველობის ძირითად დარგებში.

აცნობიერებენ რა ამას, ყველა ქვეყანაში მიღებულია დადგენილებები, რომელთა მიზანია მედია საკუთრების გაკონტროლება. მაგრამ რამდენად მკაცრი უნდა იყოს ეს ზომები? მედია კომპანიების გლობალური ხასიათის გამო, შეუძლიათ ეროვნულ მთავრობებს ჰქონდეთ მათი გაკონტროლების დიდი იმედი?

მედია რეგულაციის საკითხი უფრო რთულია, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს. აშკარაა, რომ საზოგადოებას აინტერესებს, არსებობდეს მრავალფეროვანი მედია ორგანიზაციები. ეს, ალბათ, იქნება იმის გარანტია, რომ შესაძლებელი იქნება, ბევრი სხვადასხვა ჯგუფისა და პოლიტიკური პერსპექტივის მოსმენა. მაგრამ შეზღუდვების დაწესებამ იმაზე, თუ ვის რისი ფლობა და მედია ტექნოლოგიის რა ფორმების გამოყენება შეუძლია, შესაძლოა, გავლენა მოახდინოს მედიის სექტორის ეკონომიკურ კეთილდღეობაზე. ის ქვეყანა, სადაც შეზღუდვები ზედმეტად მკაცრია, შეიძლება ჩამორჩეს საერთო განვითარებას. მედია ინდუსტრიები არის თანამედროვე ეკონომიკის ყველაზე სწრაფად მზარდი სექტორი. მარტო აუდიო-ვიდეო ინდუსტრია, სავარაუდოდ, შექმნის 1 მილიონ ახალ სამუშაო ადგილს მომავალ ათ წელიწადში.

მედია კონცენტრაციის კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ დიდი მედია კომპანიები ფლობენ მეტისმეტად დიდ ძალაუფლებას. მეორე მხრივ, ბიზნესის წარმომადგენლები ამტკიცებენ, რომ თუ ისინი დაექვემდებარებიან რეგულირებას, ვეღარ მიიღებენ ეფექტურ კომერციულ გადაწყვეტილებებს და დამარცხდებიან მსოფლიო კონკურენციაში. გარდა ამისა, საკითხავია, ვინ უნდა არეგულიროს ისინი? და ვინ უნდა არეგულიროს მარეგულირებლები?

ფაქტობრივად, ძალიან ცოტა გამოკვლევაა ჩატარებული იმის შესახებ, თუ რა კავშირშია ერთმანეთთან მედიის მფლობელობა და მედიის შინაარსი (Purnell and Collins 1995). ეს საკითხი ადრეც კი ძნელი შესასწავლი იყო, მედიის სხვადასხვა ფორმის არსებობის გამო, რომელიც 1970-იან წლებამდე არსებობდა. კიდევ უფრო ძნელია მისი გამოკვლევა ახლა, როდესაც გავრცელდა ახალი ინტერაქციული მედია, მაგალითად, ვიდეო მოთხოვნით.

რეგულირების პრობლემის გარკვევის მიზნით გადაღებული ნაბიჯები, ძირითადად, დამფუძნებლებზე იყო მიმართული. მაგალითად, 1991 წელს მასმედიის პოლიტიკისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე, ევროსაბჭო, მედია რეგულირების შესახებ რამდენიმე წლის მსჯელობის შემდეგ, შეეცადა, მიეღწია შეთანხმებისთვის. ვერც ერთ შეთანხმებულ დასკვნას ვერ მიაღწიეს.

მედია რეგულირების პოლიტიკის ერთ-ერთი წარმმართველი ხაზი შეიძლება იყოს იმის აღიარება, რომ ბაზარზე ორი ან სამი დიდი კომპანიის მიერ მოპოვებული გაბატონებული მდგომარეობა მაშინვე უქმნის საფრთხეს როგორც სათანადო ეკონომიკურ კონკურენციას, ასევე დემოკრატიას, რადგან მედია მფლობელებს არ ირჩევენ. აქ შეიძლება ავამოქმედოთ არსებული ანტიმონოპოლისტური კანონმდებლობა, თუმცა ის ძალიან განსხვავებულია მთელ ევროპასა და სხვა ინდუსტრიულ ქვეყნებში. მაგალითად, ევროკავშირმა ახლახანს დაბლოკა ერთობლივი საკაბელო და ფასიანი ტელევიზიის სარისკო წამოწყება გერმანულ ტელეკომს, ბერტელსმანსა და კირჰ ჯგუფს (Deutsche Telekom, Bertelsmann, Kirch Group) შორის.

კონკურენცია პლურალიზმს ნიშნავს ან უნდა ნიშნავდეს; ალბათ, პლურალიზმი კარგია დემოკრატიისათვის. მაგრამ რამდენად საკმარისია მარტო პლურალიზმი? განხილვის დროს, ბევრი მიუთითებს შეერთებულ შტატებზე და აღნიშნავს, რომ მედია არხების სიმრავლე არ არის გადაცემების შინაარსის ხარისხისა და სიზუსტის გარანტი. მაგალითად, ჯეი ბლუმფერმა, შეერთებული შტატების ტელევიზიის შესწავლის შედეგად აღმოაჩინა, რომ

არსებობს „არაკეთილგანწყობილი დამოკიდებულება მაუწყებლობის მთელი სპექტრის მიმართ – იქნება ეს პროგრამის ფორმა, სასურველი ხარისხი, მაყურებლის ეფექტი თუ სტიმულირებული გამოცდილება“ (Blumler 1986, გვ. 141).

ზოგიერთი თვლის, რომ ძლიერი სახელმწიფო მაუწყებლობის სექტორის შენარჩუნებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან ეს ხელს უშლის დიდი მედია კომპანიების გაბატონებას. მაგრამ სახელმწიფო სამაუწყებლო სისტემები, მაგალითად, BBC ბრიტანეთში, თავიანთ საკუთარ პრობლემებს ქმნიან. ქვეყნების უმრავლესობაში, ისინი თავიანთ თავს მონოპოლისტებად თვლიდნენ ხოლმე და ბევრ ქვეყანაში მათ ეფექტურად იყენებდნენ, როგორც ხელისუფლების პროპაგანდის საშუალებას. საკითხი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა არეგულიროს მარეგულირებლები, კვლავ განსაკუთრებული სიმწვავეთ დგება.

ერთი პრობლემა, რომელიც ართულებს მედია რეგულირების საკითხს, არის ტექნოლოგიური ცვლილების ძალიან სწრაფი ტემპი. მედია განუწყვეტლივ იცვლება ტექნიკური ინოვაციების დანერგვის შედეგად. ამ მომენტისთვის, ყველაზე მნიშვნელოვანი ინოვაცია ეხება მულტიმედიისა და ინტერნეტის გავლენას, რომელსაც ამ თავის ბოლოს განვიხილავთ.

მულტიმედია

თუმცა, აქამდე, ჩვენ ყურადღება გავამახვილეთ გაზეთებზე, ტელევიზიასა და „კულტურის ინდუსტრიის“ სხვა მხარეებზე, კომუნიკაციის მედია მხოლოდ მათით არ შემოიფარგლება. როგორც კომპიუტერი ახდენს განსაკუთრებულ ზეგავლენას მედიაზე, ისევე ეს უკანასკნელი ზემოქმედებს ყველაფერზე, რასაც ჩვენ ვაკეთებთ ბევრ სხვა სფეროში. მაგალითად, ახალი საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები დგას მსოფლიოს სავალუტო სისტემებისა და სააქციო ბაზრების ღრმა ცვლილებების უკან. ფული უკვე აღარ არის ოქრო, არც ნაღდი ფული თქვენს ჯიბეში. სულ უფრო და უფრო მეტად, ფული ხდება ელექტრონული, ინახება რა მსოფლიოს ბანკების კომპიუტერებში. იმ ფულის ღირებულება, რომელიც ხანდახან, შემთხვევით, აღმოვაჩნდებათ ჯიბეში, განისაზღვრება სავალუტო ბაზარზე ბირჟის მაკლერის საქმიანობით. ასეთი ბაზრები შეიქმნა მხოლოდ ბოლო 10-15 წლის განმავლობაში. ისინი კომპიუტერებისა და საკომუნიკაციო სატელიტური ტექნოლოგიების ურთიერთკავშირის შედეგია. ნათქვამია: „ტექნოლოგია საფონდო ბირჟას სწრაფად გარდაქმნის მთლიან გლობალურ ბაზრად, რომელიც ხელმისაწვდომია დღეში 24 საათის განმავლობაში“ (Gibbons 1990, გვ. 111).

ამ მოვლენებს ოთხმა ტექნოლოგიურმა მიმართულებამ შეუწყო ხელი, ესენია: კომპიუტერების შესაძლებლობების მუდმივი გაუმჯობესება, ფასების შემცირებასთან ერთად; მონაცემთა ციფრული გარდაქმნა, რაც ხელს უწყობს კომპიუტერული და სატელეკომუნიკაციო ტექნოლოგიების ინტეგრაციას; სატელიტური კომუნიკაციების განვითარება; ბოჭკოვანი ოპტიკა, რომლის მეშვეობითაც, ბევრი სხვადასხვა გზავნილი ვრცელდება ერთი პატარა კაბელის საშუალებით. ბოლო წლებში, კომუნიკაციების მკვეთრმა ზრდამ აჩვენა, რომ ტემპის დაცემის არავითარი ნიშანი არ არსებობს (იხ. დიაგრამა 14.1).

ნიკოლას ნეგროპონტე, მასაჩუსეტის ტექნოლოგიის ინსტიტუტის მედია ლაბორატორიის დამფუძნებელი, თავის წიგნში “Being Digital” (1995), აანალიზებს ციფრული მონაცემების უდიდეს მნიშვნელობას თანამედროვე კომუნიკაციურ ტექნოლოგიებში. ნებისმიერი ინფორმაცია, მათ შორის სურათები, მოძრავი გამოსახულებები და ბგერები, შეიძლება გადავიყვანოთ „ბიტებში“. ბიტი არის ან 1 ან 0, მაგალითად, რიცხვების 1, 2, 3, 4, 5, 6 ციფრული გამოსახულება არის 1, 10, 11, 100, 101 და ა.შ. ციფრულობა და სინქარე

მულტიმედიის განვითარების საფუძველია. ადრე განსხვავებულ მედიას სხვადასხვა ტექნოლოგიები სჭირდებოდა (როგორცაა გამოსახულებები და ხმა). ახლა ეს განსხვავებული ტექნოლოგიები შეიძლება გაერთიანდეს საერთო მედიად (CD-ROM/კომპიუტერი და სხვ.). კომპიუტერების სიჩქარე ყოველ თვრამეტ თვეში ორჯერ იზრდება და ახლა ტექნოლოგიამ იმ სტადიას მიაღწია, სადაც ვიდეოფირი შეიძლება ვაქციოთ სურათად პერსონალური კომპიუტერის ეკრანზე, და პირიქით.

ნეგროპონტე წინასწარმეტყველებს, რომ პერსონალური კომპიუტერი (PC) მომავალში იქნება მულტიმედიის საუნივერსალური ბარათი. თანამედროვე კომპიუტერებს უკვე გააჩნია მულტიმედიის შესაძლებლობების გარკვეული დიაპაზონი. მაგრამ მომავალში ისინი მკვეთრად გაიზრდება. პერსონალური კომპიუტერი იქნება ტელევიზორიც და „ელექტრონული გასაყრელიც“ კაბელისთვის, ტელეფონიცა და სატელეტიც. მომავალში აღარ იარსებებს დამოუკიდებელი სატელევიზიო ინდუსტრია. ციფრულობა ხელს უწყობს ინტერაქტიული მედიის განვითარებას, რაც ადამიანებს საშუალებას აძლევს, აქტიური მონაწილეობა მიიღონ მასში, ან მოახდინონ იმის სტრუქტურირება, რასაც ხედავენ ან ესმით.

ინფორმაციული სუპერმაგისტრალის შესახებ ბევრს მსჯელობდნენ 1990 წლების შუა პერიოდში. შეერთებული შტატების ვიცე-პრეზიდენტი ელ გორი ამ ტერმინს ხშირად იყენებდა. სუპერმაგისტრალი უფრო მომავლის სახეა, ვიდრე თანამედროვეობის აღწერა. ის ითვალისწინებს სიტუაციას, სადაც ოჯახების უმრავლესობა დაკავშირებული იქნება ბოჭკოვანი ოპტიკური კაბელით. ყოველ სახლში გაიხსნება ის ელექტრონული შესასვლელი, რომლის შესახებ ლაპარაკობს ნეგროპონტე. ამჟამად, ორ დამოუკიდებელ ტექნოლოგიას აქვს სახლში შესასვლელი დამოუკიდებელი ელექტრონული გზა: ტელეფონს, მიწისზედა მაუწყებლობას, კაბელსა და სატელეტი (რა თქმა უნდა, ყველა ოჯახს ეს ყველაფერი არ გააჩნია). მომავალში ეს ყველაფერი გაივლის ერთსა და იმავე კაბელში და მათი გამოსასვლელი იქნება ცალკეული კომპიუტერი/ტელევიზორი.

შესაძლოა, „ინფორმაციული სუპერმაგისტრალი“ არ იყოს ყველაზე შესატყვისი ტერმინი ციფრული რევოლუციის მნიშვნელობის აღსანიშნავად. ის გვთავაზობს რუკას, რადგან ახალი ინტერაქტიული ტექნოლოგიების შედეგად, ხდება მანძილის გაუქმება. ტერმინი გულისხმობს წესრიგს, თუმცა ახალი ტექნოლოგიების გავლენა, შესაძლოა, საკმაოდ ქაოსური და დამანგრეველი იყოს.

ინტერნეტი

ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში, შეინიშნება, რომ მედიისა და კომუნიკაციების ტიტანები აწარმოებენ ომს ციფრული ტექნოლოგიების მომავლისთვის:

დიდი ზარზემით, სატელეფონო და საკაბელო ტელევიზიის კომპანიები მრავალჯერ შეეცადნენ, ეწვენებინათ ჩქარი ელექტრონული ქსელების მათეული ხედვა. ეს ქსელი სახლებს აკავშირებს ინფორმაციის, კომუნიკაციის, განათლებისა და გართობის უდიდეს საგანძურთან. ეს კომპანიები ლასლასით მიემართებოდნენ სადენიანი მსოფლიოს შორეული მიზნებისკენ და იმდენად დაკავებულნი იყვნენ, რომ ვერ შეამჩნიეს იმ კომპიუტერული პაკეტების, ინჟინრებისა და სტუდენტების ჯგუფი, რომლებიც ფაციფუცით აკეთებდნენ თავიანთ საქმეს. მათთვის მეტი ყურადღება უნდა მიექციათ. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, გიგანტები მხოლოდ ინფორმაციული სუპერმაგისტრალის შესახებ საუბრობდნენ, ჭიანჭველები კი რეალურად აშენებდნენ მას: ინტერნეტს (“The accidental superhighway”, The Economist, 1995 წლის 1 ივლისი).

ნეგროპონტე ამბობს: „ჩვენ უნდა დავემშვიდობოთ პერსონალურ კომპიუტერს, უხეშ დისკებსა (floppy discs) და ფაილების ფოლდერებს“. ამ თვალსაზრისს ბევრი იზიარებს. ახლა, თითქოს, პერსონალური კომპიუტერის (PC) ერაა, მაგრამ, სინამდვილეში, პერსონალური კომპიუტერის ბატონობა თითქმის დამთავრდა. ლარი ელისონი, მონაცემების ბაზის წამყვანი

კომპანიის “Oracle“ მთავარი ადმინისტრატორი, ამბობს, რომ პერსონალური კომპიუტერი „უცნაური მოწყობილობაა“ (ციტირებულია Kelly 1995, გვ. 105). იმ ადამიანთა უმრავლესობა, რომლებიც ერთ კომპიუტერს იყენებენ, მისი კომპიუტერული ძალის მხოლოდ ერთ ნაწილს ამუშავებენ. ეს არის მოწყობილობა, რომელიც ადამიანებს ერთმანეთისგან ჰყოფს. მათი აზრით, მომავალი ეკუთვნის არა პერსონალურ კომპიუტერს, არამედ ურთიერთდაკავშირებული კომპიუტერების გლობალურ სისტემას – და სწორედ ეს არის ინტერნეტი. ახალი ღოზუნგი არის: „ქსელი არის კომპიუტერი“, სხვა სიტყვებით, პერსონალური კომპიუტერი ხდება ტერმინალი სადღაც მომხდარი მოვლენებისთვის, რომლებიც ხდება მთელ პლანეტაზე გადაჭიმულ ქსელში, იმ ქსელში, რომელსაც არ ფლობს არც ერთი პიროვნება ან კომპანია (იხ. დიაგრამა 14.2).

ბილ გეიტსმა, ამჟამად მსოფლიოს ერთ-ერთი უდიდესი კორპორაციის Microsoft-ის დამფუძნებელმა, იწინასწარმეტყველა, რომ ასეთი რამ მოხდებოდა და რომ ამის რეალიზაცია მას საშუალებას მისცემდა, მოეწყო თავისი მომავალი. ბოლო დრომდე, კომპიუტერული სამყაროს გამოჩენილი მეოცნებეებიც კი ფიქრობდნენ, რომ მრეწველობის მომავალი დაკავშირებული იქნებოდა ტექნიკურ მოწყობილობასთან – ინდივიდუალურ კომპიუტერთან. გეიტსმა გააცნობიერა, რომ ის იქნებოდა დაკავშირებული კომპიუტერულ პროგრამასთან, რომელიც ქმნის კომპიუტერის სხვადასხვა ფუნქციას. მაგრამ თავად გეიტსიც კი ვერ აკონტროლებს ინტერნეტს, რომელიც მისი ინოვაციების საშუალებით შეიქმნა.

ინტერნეტი სპონტანურად შემოვიდა, ის არის განუყოფელი სამყაროს – ბერლინის დაცემის შედეგად შექმნილი სამყაროს – პროდუქტი. თუმცა, მისი პირველი ნიმუშები სწორედ ცივი ომის პერიოდში, 1989 წლამდე არსებობდა. ქსელის შექმნა თავდაპირველად დაიწყო პენტაგონში, ამერიკის სამხედრო ძალების შტაბ-ბინაში. ის 1969 წელს ჩამოყალიბდა და ARPA ქსელი უწოდეს, პენტაგონის პროგრესული კვლევითი პროექტების სააგენტოს (Pentagon’s Advanced Research Projects Agency) აღსანიშნავად. მისი მიზანი შეზღუდული იყო. ARPA ცდილობდა, ნება მიეცათ იმ მეცნიერებისათვის, რომლებიც ამერიკის სხვადასხვა რეგიონში სამხედრო კონტრაქტებზე მუშაობდნენ, გაერთიანებინათ თავიანთი რესურსები და და გაენაწილებინათ მათ მიერ გამოყენებული ძვირად ღირებული აპარატურა. ამის საპასუხოდ, მოგვიანებით, მისმა გამომგონებლებმა მოიფიქრეს შეტყობინებების გაგზავნის საშუალება – ასე გაჩნდა ელექტრონული ფოსტა “e-mail,” რომელიც კორესპონდენციის სისტემაა, სადაც შეტყობინებები („მესიჯები“) პირდაპირ იგზავნება ერთი კომპიუტერიდან მეორეში ან ბევრ სხვაში. დაკავშირება მომენტალურია, რადგან ამ დროს არ არსებობს ლოდინის პერიოდი, როგორც ეს ჩვეულებრივი წერილის გაგზავნის შემთხვევაში ხდება.

1980-იანი წლების დასაწყისისთვის, პენტაგონის ინტერნეტი შედგებოდა ხუთასი კომპიუტერისგან, ყველა მოთავსებული იყო სამხედრო ლაბორატორიებსა და უნივერსიტეტების კომპიუტერული მეცნიერების დეპარტამენტებში. უნივერსიტეტებში სხვა ადამიანებმაც დაიწყეს მისი დანერგვა და სისტემის საკუთარი მიზნებისთვის გამოყენება. 1987 წლისათვის ინტერნეტი ისე გაფართოვდა, რომ უკვე მოიცავდა 28 000 კომპიუტერს ბევრ სხვადასხვა უნივერსიტეტსა და კვლევით ლაბორატორიაში. ინტერნეტის გამოყენებამ მათ საშუალება მისცა, შემოეტანათ უამრავი ინოვაცია, შეექმნათ ახალი პროგრამები, რის შედეგადაც შესაძლებელი გახდა, ინდივიდებს მონაწილეობა მიეღოთ დისკუსიებში და გამოეყენებინათ კვლევის მონაცემები.

რამდენიმე წლის განმავლობაში, ინტერნეტი მხოლოდ უნივერსიტეტებში გამოიყენებოდა. მაგრამ, მას შემდეგ, რაც გავრცელდა სახლის პერსონალური კომპიუტერები, ის თანდათან გასცილდა მათ ფარგლებს და დაიწყო მისი ძალიან სწრაფი გავრცელების პერიოდი.

ინტერნეტში “on-line” მომსახურება, „განცხადებების დაფები“ – ელექტრონული სადისკუსიო ჯგუფები – და კომპიუტერული პროგრამების ბიბლიოთეკები განათავსა ადამიანების საოცრად დიდმა რაოდენობამ, რომლებიც უკვე მხოლოდ ჩრდილოეთ ამერიკაში კი არ იმყოფებოდნენ, არამედ მთელ მსოფლიოში. ამ საქმეს კორპორაციებმაც მოჰკიდეს ხელი. 1994 წელს კომპანიებმა გაასწორეს უნივერსიტეტებს, როგორც ქსელის მთავარ მომხმარებლებს.

ინტერნეტსა და ინფორმაციულ სუპერმაგისტრალს შორის ურთიერთობა პრობლემურია. ზოგიერთის აზრით, რასაც ზემოთ წარმოდგენილი ციტატაც ადასტურებს, ინტერნეტი, ფაქტობრივად, ინფორმაციული სუპერმაგისტრალია. ის უბრალოდ განსხვავებულად განვითარდა, ვიდრე ეს დაგეგმილი იყო საკაბელო და სატელეფონო კომპანიების (და მთავრობების) მიერ. სხვები კი თვლიან, რომ ინტერნეტს რამდენიმე ძირითადი თვისება აკლია. მათი აზრით, ნამდვილი სუპერმაგისტრალი უნდა შეიცავდეს არა მხოლოდ კომპიუტერებს, არამედ ყველა სხვა საკომუნიკაციო სერვისს, ტელეფონიდან ტელევიზიამდე.

ინტერნეტის მთავარი ნაწილია მსოფლიო მასშტაბის ქსელი – World Wide Web. მართლაც, ბუდეში მყოფი გუგულის მსგავსად, ის ცდილობს შეაშინოს მასპინძელი და აჯობოს მას. სინამდვილეში ქსელი არის გლობალური მულტიმედიის ბიბლიოთეკა. ის გამოიგონა კომპიუტერული პროგრამების ინჟინერმა, შვეიცარიის ფიზიკის ლაბორატორიაში 1992 წელს; პროგრამა, რომელმაც ქსელი პოპულარული გახადა მთელ მსოფლიოში, დაწერილი იყო ილინოისის უნივერსიტეტის ბოლო კურსის სტუდენტის მიერ.

უცნობია, რეალურად რამდენი ადამიანია ჩართული ინტერნეტში. ვარაუდობენ, რომ მთელ მსოფლიოში დაახლოებით 35 მილიონი ასეთი ადამიანია. მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობასთან შედარებით, ეს რიცხვი არც ისე დიდია, მაგრამ ისეთივეა, როგორც საშუალო ზომის ქვეყნის მოსახლეობა. უფრო მნიშვნელოვანია მისი გავრცელების ტემპი. დადგინდა, რომ 1985 წლიდან ინტერნეტი ყოველწლიურად 200 პროცენტით იზრდება.

დასკვნა

სრულად განსაცვიფრებელი ტექნოლოგიური ცვლილების სამყაროში, არავის შეუძლია დარწმუნებული იყოს, როგორი იქნება მომავალი. აშკარაა, მედია ტექნოლოგიების განვითარება ასეთი ცვლილების საფუძველს წარმოადგენს. ბევრი თვლის, რომ ინტერნეტი წარმოადგენს იმ მსოფლიო წესრიგის მაგალითს, რომელიც წარმოიშვა მეოცე საუკუნის ბოლოს. ინტერნეტის მომხმარებლები ცხოვრობენ „კიბერნეტიკულ სივრცეში.“ *კიბერსივრცე* ნიშნავს ინტერაქციის სივრცეს, რომელიც შექმნა კომპიუტერების გლობალურმა სქელმა. ეს ქსელი კი ქმნის ინტერნეტს. კიბერსივრცეში, როგორც ამას ბოდრიარი იტყოდა, „ჩვენ უკვე აღარ ვართ „ადამიანები“, არამედ ვართ გზავნილები ერთმანეთის ეკრანებზე. ი-მეილის ფარგლებს გარეთ, სადაც მომხმარებლები ახდენენ თავიანთი თავის იდენტიფიცირებას, ინტერნეტში არავინ იცის, ვინ ვინ არის სინამდვილეში, კაცია თუ ქალი, და სად იმყოფებიან სამყაროში. ინტერნეტის შესახებ არსებობს ცნობილი მულტიფილმი, სადაც ძაღლი ზის კომპიუტერის წინ, ეკრანზე კი წარწერაა: „ინტერნეტის სიდიადე ისაა, რომ არავინ იცის, ძაღლი რომ ხარ“.

ახალი კომუნიკაციური ტექნოლოგიების შესახებ სხვა ისტორიაც არსებობს: „თეოლოგმა ჰკითხა ყველაზე უფრო მძლავრ სუპერკომპიუტერს: არსებობს ღმერთი? კომპიუტერმა თქვა, რომ ამის ცოდნისათვის მას აკლია გადასამუშავებელი ძალა. მან ითხოვა მსოფლიოს ყველა სუპერკომპიუტერთან დაკავშირება. მაგრამ ძალა კვლავ არ იყო საკმარისი, ამგვარად, კომპიუტერი მიაერთეს ყველა მთავარ სისტემასთან მსოფლიოში, შემდეგ კი ყველა მინიკომპიუტერსა და პერსონალურ კომპიუტერთან და, საბოლოო ჯამში,

ის დააკავშირეს ყველა კომპიუტერთან მანქანებში, მიკროტალღოვან ღუმელებში, VCR-ში, ციფრულ საათებსა და ა.შ. თეოლოგმა ბოლოს იკითხა „არსებობს ღმერთი?“ და კომპიუტერმა უპასუხა: „ახლა არსებობს!“ (Naisbitt 1995, გვ. 80).

ამბავი აერთიანებს როგორც იმედებს, ისე შიშს, რასაც ინტერნეტი იწვევს. დაგვარგავთ ჩვენს იდენტობას კიბერსივრცეში? კომპიუტერიზებული ტექნოლოგია გაბატონდება ჩვენზე, თუ პირიქით მოხდება? გაანადგურებს ელექტრონული მედია კომუნიკაციური მედიის ყველა სხვა ფორმას, როგორიც, ვთქვათ, წიგნია? საბედნიეროდ, თითოეულ ამ კითხვაზე პასუხი, თითქმის დანამდვილებით, არის „არა“. ადამიანები არ ატარებენ ვიდეო კონფერენციებს, თუ მათ შეუძლიათ ერთად შეკრება. ახლა ბიზნეს ადმინისტრატორები იყენებენ ბევრად უფრო მეტ სხვადასხვა ფორმის ელექტრონული კომუნიკაციის საშუალებებს, ვიდრე ოდესმე. ამავე დროს, პირისპირ ბიზნეს კონფერენციის რიცხვი სწრაფად იზრდება.

როგორც ადამიანები, ჩვენ ვერ ვაკონტროლებთ ტექნოლოგიურ ცვლილებებს და ასეთი ცვლილებების ახლანდელი ტემპი ჩვენს სიცოცხლეს განადგურებით ემუქრება. თუმცა მავთულებით დაკავშირებული სამყაროს გაჩენამ, დღემდე ვერ მიგვიყვანა „დიდ ძმამდე“, პირიქით, მან ხელი შეუწყო დეცენტრალიზაციასა და ინდივიდუალიზმს. და ბოლოს, ჩანს, წიგნებისა და სხვა „წინა-ელექტრონული“ მედიის გაქრობა არ არის მოსალოდნელი; ისეთი დიდი მოცულობის წიგნიც კი, როგორიც ეს არის, უფრო მოსახერხებელია გამოსაყენებლად, ვიდრე მისი კომპიუტერული ვერსია. ნეგროპონტეს “Being Digital” დაწერილი იყო წიგნის სახით და არ იყო გამოშვებული იმ ტექნიკური სიახლეების გამო, რომლებსაც ის აღწერს. ბილ გეიტსმაც კი საჭიროდ ჩათვალა, დაეწერა წიგნი და აღეწერა ახალი ტექნოლოგიების სამყარო, რომელსაც წინასწარმეტყველებს.

ამასობაში, ინტერნეტი იძირება თავის მიწიერ პრობლემებში. ამასწინათ, გაზეთში “Guardian” გამოქვეყნებული სტატიის სათაურმა გვამცნო, რომ „ინტერნეტზე დამოკიდებული ადამიანები ეწევიან მოსაწყენ ვირტუალურ ცხოვრებას. სტატიაში აღწერილია იმ ადამიანების ცხოვრება, რომლებიც ყოველდღე რამდენიმე საათს ატარებენ ინტერნეტში. არსებობს კიდევ ინტერნეტზე დამოკიდებული ადამიანების მხარდამჭერი ჯგუფი სახელწოდებით „ქსელში გაბმულები“. არ შეიძლება კიბერსივრცეში კონტაქტები ჩაენაცვლოს ცოცხალ ადამიანებთან ურთიერთობას და, ჩანს, არც არის ასე.

შეჯამება

1. მასმედია ასრულებს ფუნდამენტურ როლს თანამედროვე საზოგადოებაში. მასმედია არის კომუნიკაციის საშუალებები – გაზეთები, ჟურნალები, ტელევიზია, რადიო, კინო, ვიდეო, კომპაქტდისკები და სხვა ფორმები – რომლებიც მასობრივ აუდიტორიას აღწევენ.

2. გაზეთები ადრეული მასმედიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმაა. ისინი კვლავაც ძალიან მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ, მაგრამ მათ მედიის სხვა, უფრო ახალი ფორმები, განსაკუთრებით, რადიო და ტელევიზია, დაემატა.

3. მასმედიის გავლენა ჩვენს ცხოვრებაზე ძალიან მნიშვნელოვანია. მასმედია არა მარტო გვთავაზობს გასართობ პროგრამებს, არამედ გვაწვდის და ქმნის იმ ინფორმაციის დიდ ნაწილს, რომელსაც ვიყენებთ ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

4. ტელევიზიის და ძალადობის შესახებ არსებული მრავალი გამოკვლევის მიუხედავად, ჯერ კიდევ არ არის ნათელი, რამდენად და რა გზით უწყობს ხელს ტელევიზიით ნაჩვენები ძალადობა, აგრესიულ ქცევას რეალურ ცხოვრებაში. კვლევების უმეტესობა სათანადოდ ვერ აფასებს იმას, თუ რამდენად სელექციურად აკეთებენ მაყურებლები ნანახის ინტერპრეტაციას და რამდენად კომპლექსურია „გამოგონილისა“ და „რეალურის“ ურთიერთდამოკიდებულება.

5. სოციოლოგებმა დიდი ყურადღება დაუთმეს სატელევიზიო ახალი ამბების შესწავლას. სატელევიზიო ახალი ამბების შესასწავლად, მთელი რიგი გამოკვლევები ჩაატარა გლაზგოს მედია ჯგუფმა – გლაზგოს უნივერსიტეტში მომუშავე მკვლევარების ჯგუფმა. მათმა ნაშრომმა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ახალი ამბების რეპორტაჟები, გარკვეულწილად, ტენდენციური იყო, დასაბამი დაუდო ხანგრძლივ პოლემიკას, რომელიც დღესაც გრძელდება.

6. ჟანრის იდეა მნიშვნელოვანია ტელეპროგრამების სხვადასხვა ტიპის დახასიათებისას. ჟანრი გულისხმობს იმ ურთიერთგაგებას, რომელიც არსებობს პროგრამის შემქმნელებსა და მაყურებლებს შორის იმასთან დაკავშირებით, თუ „რას“ უყურებენ. ახალი ამბები, საპნის ოპერა, სათამაშო შოუ და თრილერები, სხვადასხვა ჟანრის მაგალითებია.

7. ჩამოყალიბდა მთელი რიგი სხვადასხვა თეორია მედიისა და პოპულარული კულტურის შესახებ. ინისი და მაკლუჰანი ამტკიცებენ, რომ საზოგადოებაზე მედიის გავლენა უფრო მეტად განსაზღვრულია იმით, თუ როგორ გადასცემს და არა რას გადასცემს მედია. მაკლუჰანის სიტყვებით, „მედია არის შეტყობინება“; მაგალითად, ტელევიზია ზეგავლენას ახდენს ადამიანთა ქცევასა და განწყობებზე, რადგან ის თავისი ბუნებით ძალიან განსხვავდება მედიის სხვა ფორმებისგან, როგორცაა გაზეთები და წიგნები.

8. ჰაბერმასი, ბოდრიარი და ტომპსონი მნიშვნელოვანი თეორეტიკოსები არიან. ჰაბერმასი მიუთითებს მედიის როლზე „საზოგადოებრივ სფეროში“ – საზოგადოებრივი აზრისა და საზოგადოებრივი დებატების სფეროში.

ბოდრიარზე დიდი გავლენა მოახდინა მაკლუჰანის შეხედულებებმა. მას სწამს, რომ ახალი მედია, განსაკუთრებით ტელევიზია, ფაქტობრივად, ცვლის „რეალობას“, რომელიც გამოცდილებაში გვექცევა.

ტომპსონი ამტკიცებს, რომ მასმედიაში შექმნა სოციალური ურთიერთქმედების ახალი ფორმა – „გაშუქებული კვაზი-ურთიერთქმედება“, რომელიც უფრო შეზღუდული, ვიწრო და ცალმხრივია, ვიდრე ყოველდღიური სოციალური ინტერაქცია.

9. დღეს იმის შეგრძნება, რომ ვცხოვრობთ ერთ მსოფლიოში, უმთავრესად, იმის შედეგია, რომ კომუნიკაციის მედია საერთაშორისო მასშტაბისაა. შეიქმნა მსოფლიო ინფორმაციული წესრიგი – ინფორმაციული საქონლის წარმოების, განაწილებისა და მოხმარების საერთაშორისო სისტემა. მსოფლიო ინფორმაციულ წესრიგში, ინდუსტრიული ქვეყნების დომინანტური მდგომარეობის გამო, ბევრს სჯერა, რომ მესამე მსოფლიოს ქვეყნები მედია იმპერიალიზმის ახალ ფორმაზე არიან დამოკიდებულნი.

10. ძალიან დიდი კომპანიების მცირე რაოდენობას გაბატონებული მდგომარეობა უკავია მედია ინდუსტრიაში მთელ მსოფლიოში. ზოგიერთ მათგანს ხელმძღვანელობენ გამოჩენილი მედია ანტრეპრენიორები, მათგან ყველაზე ცნობილია რეპერტ მერდოკი. ბევრი კრიტიკოსი შემოფოთებულია იმით, რომ მედიის ძალაუფლება კონცენტრირებულია ისეთი ძლიერი პიროვნებების ხელში, რომლებიც, მათი თქმით, არ არიან ანგარიშვალდებულნი დემოკრატიული პროცედურების წინაშე.

11. ბოლო წლებში წარმოიშვა მულტიმედია, რაც დაკავშირებულია ინტერნეტის განვითარებისა და „ინფორმაციული სუპერმაგისტრალის“ შესაძლო შექმნასთან. „მულტიმედია“ გულისხმობს სხვადასხვა ტექნოლოგიის მქონე განსხვავებული მედიის ერთიან მედიად გაერთიანებას იმ მიზნით, რომ, მაგალითად, CD-ROM-ის ჰქონდეს როგორც გამოსახულებები, ისე ხმა, და მისი დაკვრა შესაძლებელი იყოს კომპიუტერზე. ბევრი პრეტენზია გამოითქვა ამ მოვლენების შესაძლო სოციალური შედეგების შესახებ, მაგრამ ჯერ კიდევ ძალიან ადრეა გავაკეთოთ დასკვნები, თუ რამდენად დადასტურდება ეს ვარაუდები.

დამატებითი ლიტერატურა

Nick Abercrombie, *Television and Society* (Cambridge: Polity Press, 1996) . თანამედროვე საზოგადოებაში ტელევიზიის როლისა და იმ საშუალებების გაცნობა, რომელთა დახმარებითაც იქმნება და მოიხმარება ტელეპროგრამები.

James W. Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (London: Unwin Hyman, 1989). ესეების საინტერესო და ხელმისაწვდომი კრებული ტრადიციულ და თანამედროვე საზოგადოებებში კომუნიკაციისა და მედიის მნიშვნელობის შესახებ.

Richard Collins and Cristina Murrioni, *New Media, New Policies* (Cambridge: Polity Press, 1996). ახალი კომუნიკაციების, მედია ტექნოლოგიებისა და მათი რეგულირების მიმოხილვა.

John Eldridge (ed.), *Getting the Message: News, Truth and Power* (London: Routledge, 1993). გლაზგოს მედია ჯგუფის ნაშრომების განხილვის განახლებული ვერსია.

John Eldridge (ed.), *Glasgow Media Group Reader*, vol. 1 (London: Routledge, 1995). ახალი ამბების შინაარსის ენისა და გამოსახულებების სასარგებლო ანალიზი.

John Fiske, *Understanding Popular Culture* (London: Unwin Hyman, 1990). მასობრივი კულტურის შესახებ ძალიან საინტერესო და მაპროვოცირებელი კამათი.

James Lull, *Media, Communication, Culture* (Cambridge: Polity Press, 1995). სასარგებლო კვლევა მასობრივი კომუნიკაციის კულტურული გავლენის შესახებ.

Nicholas Negroponte, *Being Digital* (London: Hobber and Stoughton, 1995). ანგარიში ახალი ინფორმაციული ტექნოლოგიის გავლენის შესახებ.

The Polity Reader in Cultural Theory (Cambridge: Polity Press, 1994).

John Thompson, *The Media and Modernity: a Social Theory of the Media* (Cambridge: Polity Press, 1995). თანამედროვე საზოგადოებების განვითარებაში მედიის როლის ახალი ანალიზი.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

საზოგადოებრივი აზრი გამოსახულება
ჟანრი
გლობალური სოფელი
საზოგადოებრივი სფერო
ჰიპერრეალობა
სიმულაკრა
პირისპირ ურთიერთქმედება
გაშუქებული ურთიერთქმედება

გაშუქებული კვაზი-ურთიერთქმედება
სიმბოლური ძალაუფლება
მსოფლიო ინფორმაციული წესრიგი
მედიის რეგულაცია
მულტიმედია
საინფორმაციო სუპერმაგისტრალი
ინტერნეტი
კიბერსივრცე

თავი 15

განათლება

ძირითადი ცნებები

წერა-კითხვისა და სკოლების განვითარება

ბრიტანული სისტემის წარმოშობა და განვითარება

- ფასიანი სკოლები
- განათლება და პოლიტიკა

სკოლის სისტემათა შედარება

დაწყებითი და საშუალო განათლება

უმაღლესი განათლება

- საერთაშორისო შედარებები
- სისტემა ბრიტანეთში

გენდერი და განათლების სისტემა

გენდერი და უმაღლესი განათლება

განათლება და ეთნიკურობა

თეორიები სკოლის შესახებ

- ბერნშტაინი: ენობრივი კოდები
- ბოულზი და გინტისი: სკოლები და ინდუსტრიული კაპიტალიზმი
- ილიჩი: ფარული კურიკულუმი

განათლება და კულტურული აღწარმოება

უილისი: კულტურული აღწარმოების ანალიზი

განათლება და უთანასწორობა

- კოულმანის კვლევა შეერთებულ შტატებში განათლებაში არსებული უთანასწორობის შესახებ
- უფრო გვიანი კვლევები
- სკოლის მოსწავლეთა გადარჩევა

ინტელექტი და უთანასწორობა

- რა არის ინტელექტი?
- ემოციური და ინტერპერსონალური ინტელექტი

განათლების მომავალი

- განათლება და ახალი საკომუნიკაციო ტექნოლოგია
- განათლების ტექნოლოგიები

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- განათლება
- კულტურული რეპროდუქცია

საკუთარი თავი ჟან-პოლ დიდიონის ადგილას წარმოიდგინეთ. ეს არის გლეხი ბიჭი, რომელიც დაახლოებით ორი საუკუნის წინ, ფრანგ ფერმერთა თემში იზრდებოდა. 1750 წელს ჟან-პოლი თოთხმეტი წლის იყო. მან წერა-კითხვა არ იცოდა, მაგრამ იმ პერიოდში ეს სრულიად ჩვეულებრივ მოვლენად აღიქმებოდა. მის სოფელში ზრდასრული ასაკის რამდენიმე ადამიანს თუ შეეძლო ერთ-ორ სიტყვაზე მეტის წაკითხვა. მახლობელ რეგიონებში არის სკოლები, რომლებსაც ბერები და მონაზვნები უძღვებიან, მაგრამ ჟან-პოლმა ამ სკოლების შესახებ არაფერი იცის. მისი გარემოცვიდან, ადგილობრივი მღვდლის გარდა, სკოლაში არავის უსწავლია. გასულ რვა-ცხრა წელიწადს, ჟან-პოლი უმეტეს დროს ყანაში მუშაობას ანდომებდა და ოჯახის წევრებს საშინაო საქმეში ეხმარებოდა. რაც უფრო მეტად გაიზრდებოდა, მით უფრო მეტი დროის დახარჯვა მოუწევს, მამის მიწის დასამუშავებლად აუცილებელ მძიმე ფიზიკურ შრომაზე.

სავარაუდოდ, ჟან-პოლი მშობლიურ ადგილს არასოდეს დატოვებს, ის მთელ ცხოვრებას სოფელსა და მის გარშემო განლაგებულ ყანებში გაატარებს, სხვა ადგილობრივ სოფლებსა და ქალაქებს იშვიათად ესტუმრება. მამისეული მიწის ნაკვეთი მას, სავარაუდოდ, მემკვიდრეობით მხოლოდ მაშინ გადაეცემა, როდესაც ის ორმოცდაათი წლის ასაკს გადასცდება და მიწას უმცროს ძმებთან ერთად განკარგავს. ჟან-პოლმა იცის, რომ ის “ფრანგია”, მის ქვეყანას ერთი მონარქი მართავს და საფრანგეთის საზღვრებს მიღმა სხვა, უფრო დიდი სამყარო არსებობს. მაგრამ მას “საფრანგეთის,” როგორც გამოკვეთილი პოლიტიკური ერთეულის, შესახებ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს. ჟან-პოლს სხვაგან მიმდინარე მოვლენების შესახებ რეგულარული ინფორმაციის წყარო არ გააჩნია. საფრანგეთის საზღვრებს მიღმა არსებული დიდი სამყაროს შესახებ მას მხოლოდ უფროსებისგან, მათ შორის, რამდენიმე მოგზაურის მონათხრობიდან სმენია. თემის სხვა წევრების მსგავსად, ისეთი მნიშვნელოვანი ცნობები, როგორიც, მაგალითად, მეფის გარდაცვალებაა, მან შეიძლება რამდენიმე დღის, კვირის, ზოგჯერ კი, თვის შემდეგ შეიტყოს.

მიუხედავად იმისა, რომ ჟან-პოლი, თანამედროვე გაგებით, გაუნათლებელია, ის სულაც არ არის უმეცარი. მან ძალიან კარგად იცის, როგორ იზრუნოს ოჯახსა და ბავშვებზე, რადგან მცირე ასაკიდან, მას უმცროსი და-ძმების მოვლა

ევალება. ზედმიწევნით ერკვევა მიწის დამუშავების საკითხებში, მოსავლის აღების მეთოდებსა და საკვების შენახვის წესებში. კარგად იცნობს ადგილობრივ წეს-ჩვეულებებსა და ტრადიციებს. სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის გარდა, მას ბევრი სხვა ხელობა, მაგალითად, ქსოვა და კალათების დამზადებაც ხელეწიფება.

უან-პოლი გამოგონილი პერსონაჟია, მაგრამ ის ადრეული პერიოდის მოდერნული ევროპის ტიპური წარმომადგენელია. შევადაროთ ზემოთ მოყვანილი მაგალითი დღევანდელ სიტუაციას. ინდუსტრიულ ქვეყნებში, წერა-კითხვა, სავარაუდოდ, ყველამ იცის. ჩვენ ვაცნობიერებთ, რომ გარკვეული საზოგადოების წევრები ვართ და ჩვენი გეოგრაფიული მდებარეობისა და წარსულის შესახებ მინიმალური წარმოდგენა მაინც გვაქვს. ჩვენს ცხოვრებაზე, მცირე ასაკიდან მოყოლებული, გავლენას ახდენს ინფორმაცია, რომელიც წიგნების, გაზეთების, ჟურნალებისა და ტელევიზიის საშუალებით მოგვეწოდება. ყოველ ჩვენგანს სკოლაში ფორმალური განათლება აქვს მიღებული. ჩვენი ცხოვრების წესზე, სკოლებისა და კოლეჯების მიერ უზრუნველყოფილ ფორმალურ სწავლებასთან ერთად, ბეჭდური სიტყვა და ელექტრონული კომუნიკაციაც ახდენს ფუნდამენტურ გავლენას.

ამ თავში შევისწავლით, თუ როგორ განვითარდა დღევანდელი განათლება და მის სოციალურ გავლენას გავაანალიზებთ. პირველ რიგში, განვიხილავთ, თუ როგორ განვითარდა სკოლები გაერთიანებულ სამეფოში, გავაანალიზებთ რა სკოლის არსებულ სხვადასხვა ტიპსა და განათლების საკითხთან დაკავშირებით წამოჭრილ პოლიტიკურ დებატებს. შემდეგ, ერთმანეთს შევადარებთ ბრიტანეთსა და სხვა ქვეყნებში სკოლებში სწავლების პროცესს, სანამ უმაღლესი განათლების განხილვაზე გადავალთ. აღვწერთ რა ძირითად თეორიულ მიდგომებს განათლებისადმი, მომდევნო თავებში გავაანალიზებთ განათლებისა და უთანასწორობის საკითხებს.

წერა-კითხვისა და სკოლების განვითარება

ტერმინი “სკოლა” ბერძნული წარმოშობისაა და დასვენებას თუ რეკრეაციას ნიშნავს. პრეინდუსტრიულ საზოგადოებებში, სკოლაში სწავლა მხოლოდ იმ მცირე რაოდენობის ადამიანებს შეეძლოთ, ვისაც ამისთვის საკმარისი დრო და სახსრები გააჩნდათ. ხშირ შემთხვევაში, წერა-კითხვის უნარს სრულყოფილად მხოლოდ მღვდლები ან საეკლესიო ლიდერები ფლობდნენ და ამ ცოდნას საკრალური ტექსტების კითხვისა და ინტერპრეტაციის დროს იყენებდნენ. აღზრდის პროცესში, ადამიანთა უმრავლესობა იმავე სოციალურ და შრომით უნარ-ჩვევებს ითვისებდა, რაშიც მათი უფროსი ოჯახის წევრები იყვნენ დაოსტატებული. როგორც აღვნიშნეთ, ბავშვები, ჩვეულებრივ, მცირე ასაკიდან საშინაო საქმიანობით იყვნენ დაკავებულნი და უფროსებს მიწის დამუშავებასა და ხელობაშიც ეხმარებოდნენ. ყოველდღიურ ყოფაში, კითხვის ცოდნა მათ სრულებით არ სჭირდებოდათ.

წერა-კითხვის არცოდნის კიდევ ერთი მიზეზი ის გახლდათ, რომ ყველა ტექსტი ხელით იყო გადაწერილი, შესაბამისად, იშვიათი იყო და ძვირადღირებული. სიტუაცია მას შემდეგ შეიცვალა, რაც ჩინეთში დაწყებული ბეჭდვის პრაქტიკა ევროპაშიც დაიწერა. პირველი საბეჭდო პრესი დასავლეთში 1454 წელს იოჰან გუტენბერგმა გამოიგონა. ბეჭდვის შედეგად, ტექსტები და დოკუმენტები გაცილებით უფრო ხელმისაწვდომი გახდა. ეს, წიგნებისა და პამფლეტების გარდა, კომპლექსური საზოგადოების მართვისთვის სავალდებულო რუტინული

ხასიათის მასალებსაც მოიცავდა. მაგალითად, დაიწერა და ფართოდ გავრცელდა სამართლის კოდექსი. ჩანაწერები, ანგარიშები და რუტინული ხასიათის მონაცემები მთავრობის, ეკონომიკური საწარმოებისა და, ზოგადად, ორგანიზაციების განუყოფელ ნაწილად იქცა. ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში, ნაწერი მასალების მზარდი მოხმარების გამო, **წერა-კითხვის ცოდნის** დონე (დაწყებით დონეზე კითხვისა და წერის უნარი), წარსულთან შედარებით, გაიზარდა. ამ პერიოდში გაჩნდა **გ ა ნ ა თ ლ ე ბ ი ს** თანამედროვე გაგება, რაც საგანგებოდ შექმნილ სკოლის გარემოში მოსწავლეების ინსტრუქტაჟს გულისხმობს. მიუხედავად ამისა, ერთნახევარი საუკუნის შემდეგაც კი, შეძლებული ადამიანების შვილები ხშირად კერძო მასწავლებლებისგან იღებდნენ განათლებას. მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ათწლეულებამდე, მოსახლეობის უმრავლესობა სკოლებში არ სწავლობდა. ამ დროს ევროპულ ქვეყნებსა და შეერთებულ შტატებში კერძო სასკოლო სისტემის შექმნა დაიწყო.

ინდუსტრიალიზაციისა და ქალაქების გაფართოებასთან დაკავშირებული პროცესების შედეგად, გაიზარდა მოთხოვნა სპეციალიზებულ სკოლებზე. ადამიანებს მრავალი განსხვავებული საქმიანობა გაუჩნდათ და მათი სამუშაო უნარ-ჩვევების განვითარებას, მშობლებისგან შვილებისთვის გადაცემული ცოდნა აღარ ყოფნიდა. ცოდნა მხოლოდ სპეციფიკური უნარ-ჩვევების გადაცემას კი არა, არამედ სულ უფრო მეტ აბსტრაქტულ (მათემატიკის, საბუნებისმეტყველო საგნების, ლიტერატურისა და ა. შ.) განათლებას გულისხმობს. თანამედროვე საზოგადოებაში, ადამიანებს ძირითადი უნარ-ჩვევების, კითხვის, წერის, ანგარიშისა და მათი ფიზიკური, სოციალური და ეკონომიკური გარემოს ზოგადი ცოდნაც მოეთხოვებათ. ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ მათ სწავლის უნარ-ჩვევებიც ჰქონდეთ, რათა ინფორმაციის ახალი და ზოგჯერ ძალზე ტექნიკური ფორმების დაუფლება შეეძლოთ.

ბრიტანული სისტემის წარმოშობა და განვითარება

თანამედროვე განათლების სისტემის ფორმირება, უმრავლეს დასავლურ საზოგადოებებში, პირველად მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მოხდა. სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ინტეგრალური ეროვნული სისტემა ყველაზე გვიან ბრიტანეთში დაფუძნდა. შოტლანდიაში განათლება უფრო იყო განვითარებული, ვიდრე ინგლისსა და უელსში. 1818 წელს, განათლების საკითხების შემსწავლელმა კომიტეტმა განაცხადა, რომ “ინგლისი, განათლების საკითხში, კონტინენტზე მის ყველა სხვა მეტოქეს ჩამორჩება.” მე-19 საუკუნის შუა წლებში, შოტლანდიაში, შვეიცარიაში და გერმანიაში, დაწყებით სკოლებში, მეტ-ნაკლებად, მთელი მოსახლეობა იღებდა განათლებას, მაგრამ ინგლისსა და უელსში, ამ მხრივ, გაცილებით უარესი მდგომარეობა იყო.

1870 წლის შემდეგ (როდესაც ბრიტანეთში პირველად დაფუძნდა სავალდებულო განათლება), მეორე მსოფლიო ომამდე, არსებული ხელისუფლების ინიციატივით, სულ უფრო იზრდებოდა განათლების დაფინანსება. სკოლის დამთავრების ასაკი ათიდან თოთხმეტ წლამდე გაიზარდა, აშენდა ახალი სკოლები, მაგრამ განათლება მთავრობის ინტერვენციის ძირითად სფეროდ მაინც არ იქცა. (Chapman 1986). სკოლების უმრავლესობას, ადგილობრივი სამთავრობო საბჭოს კონტროლით, კერძო პირი ან საეკლესიო ხელისუფლება მართავდა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, განათლებისადმი ამგვარი დამოკიდებულება შეიცვალა. შეიარაღებული ძალების წვევამდელებს, უნარებისა და ცოდნის შემოწმების მიზნით, გამოცდა ჩაუტარდათ. ხელისუფლებისთვის მოულოდნელად, შედეგებმა განათლების უაღრესად დაბალი დონე გამოავლინა.

ომის შემდგომ რეფორმებს შორის, ერთ-ერთ პერსპექტივად მთავრობამ არსებული განათლების სისტემის გადახედვა დაისახა.

1944 წლამდე, ბრიტანელი ბავშვების დიდი უმრავლესობა მხოლოდ უფასო დაწესებულებებში სწავლობდა, რომელსაც 14 წლის ასაკში ამთავრებდნენ. დაწესებითი სწავლების სისტემის პარალელურად, საშუალო სკოლებიც არსებობდა, მაგრამ საშუალო განათლების მისაღებად, მშობლებს ფული უნდა გადაეხადათ. ამ სისტემის წყალობით, ბავშვები მკვეთრად იყვნენ გამიჯნულნი სოციალური კლასების მიხედვით – თითქმის ყველა ხელმოკლე ბავშვი მხოლოდ დაწესებით განათლებას იღებდა. უნივერსიტეტში მოსახლეობის ორი პროცენტიც არ სწავლობდა. 1944 წლის განათლების შესახებ კანონის შემუშავების შემდეგ, რამდენიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება განხორციელდა. ერთ-ერთი ასეთი ცვლილება საყოველთაო უფასო საშუალო განათლების შემოღებას, სკოლის დამთავრების ასაკის თხუთმეტ წლამდე გაზრდასა და ყველა ადამიანის თანაბარი შესაძლებლობებით უზრუნველყოფას გულისხმობდა. განათლება ადგილობრივი არჩეული ხელისუფლების ძირითადი პასუხისმგებლობის საკითხად იქცა.

კანონის ამოქმედების შედეგად, განათლების ადგილობრივი ადმინისტრაციის უმრავლესობამ, ბავშვების მოთხოვნილებების შესაბამისად, საშუალო განათლებით უზრუნველყოფის მიზნით, აკადემიური შერჩევა დაიწყო. თერთმეტი წლის – ანუ დაწესებითიდან საშუალო სკოლაში გადასვლის – ასაკში აკადემიური შერჩევა, სავარაუდოდ, სოციალური წარმომავლობის მიუხედავად, უნარიანი და ნაკლებად განვითარებული ბავშვების გადარჩევის საშუალებას იძლეოდა. თერთმეტი წლის ასაკში, ბავშვების უმრავლესობას უტარდებოდათ გამოცდა, რომლის შედეგად, ისინი ან *გაძლიერებული სწავლების საშუალო* (უფრო “აკადემიურ” ბავშვზე გათვლილ), ან *საშუალო თანამედროვე* (პროფესიულ სწავლებაზე ორიენტირებულ) სკოლაში რჩებოდნენ. ბავშვების უმცირესობა ტექნიკურ ან სპეციალურ სკოლაში აგრძელებდა განათლების მიღებას. განათლების გაგრძელების მსურველებს, სკოლაში სწავლის შესაძლებლობა ჩვიდმეტი წლის ასაკამდე ჰქონდათ.

1960-იანი წლებისთვის – ნაწილობრივ, სოციოლოგიური კვლევის წყალობით – ნათელი გახდა, რომ თერთმეტი წლის ასაკში აკადემიური შერჩევის შედეგებმა მოლოდინი არ გაამართლა. 1959 წელს კროუტერის მიერ წარმოდგენილმა ანგარიშმა დაადასტურა, რომ სკოლაში ჩვიდმეტ წლამდე სწავლა მოსწავლეების მხოლოდ 12%-მა გააგრძელა. სკოლაში სწავლის უფრო ადრეულ ასაკში შეწყვეტის მიზეზი კლასობრივი წარმომავლობა უფრო იყო, ვიდრე აკადემიური მოსწრება. ლეიბორისტულმა მთავრობამ, რომელიც ქვეყანას სათავეში კვლავ 1964 წელს ჩაუდგა, *ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები* დააფუძნა, რითიც გააუქმა გაძლიერებული სწავლებისა და თანამედროვე საშუალო სკოლებს შორის დაყოფა, რის შედეგად, განსხვავებული კლასობრივი წარმომავლობის ბავშვებმა ერთნაირ სკოლებში დაიწყეს სწავლა. თუმცა, *ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის შემოთავაზება* ბუნდოვანი ხასიათისა იყო: “საყოველთაო გაძლიერებული სწავლება” თუ სრულიად ახალი ტიპის განათლება. პრობლემის ერთიანად მოგვარება ვერ მოხერხდა და სხვადასხვა სკოლამ და რეგიონმა საკუთარი მიდგომა განავითარა. ზოგიერთი ადგილობრივი ხელისუფლებისთვის, ზემოთ აღნიშნული ცვლილებები მიუღებელი აღმოჩნდა და გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლები რამდენიმე რეგიონში დღემდე არსებობს.

1970-იანი წლების დასაწყისში, სახელმწიფო განათლებაზე ძლიერ იმოქმედა სიტუაციის რადიკალურმა ცვლილებამ. სამუშაო ძალა შემცირდა და ეკონომიკისთვის სავალდებულო უნარ-ჩვევებით უზრუნველყოფ სკოლებზე მოთხოვნა გაიზარდა. ამ პერიოდში, უმუშევრობა გაიზარდა და სამთავრობო დაფინანსება შემცირდა. ომისშემდგომი პერიოდისთვის დამახასიათებელი განათლების განვითარების ტენდენცია უეცრად საპირისპირო დამოკიდებულებით შეიცვალა და, ამ მიმართულებით, სამთავრობო ხარჯების შემცირების მცდელობები განხორციელდა. შუა 1970-იანი წლებიდან 1990-იანი წლების დასაწყისამდე, სახელმწიფოს მიერ განათლებაზე დახარჯული თანხები საზოგადოებრივი ხარჯების 6.3 პროცენტიდან 5 პროცენტამდე დაეცა.

1988 წელს, განათლების შესახებ მიღებული კანონის შედეგად, რამდენიმე მნიშვნელოვანი რეფორმა განხორციელდა – ზოგიერთ მათგანს დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა. სხვა სფეროებში განხორციელებულ პოლიტიკასთან ერთად, კონსერვატული მთავრობა განათლებაში საბაზრო კონკურენციის ელემენტის დამკვიდრებას შეეცადა. სკოლის დირექტორებს უფრო დიდი ფინანსური პასუხისმგებლობა დაეკისრათ და სკოლებს განათლების სფეროში ადგილობრივი ხელისუფლების კონტროლისგან განთავისუფლებისა და “დამოუკიდებელი სახელმწიფო სკოლის” სახელით მოქმედების უფლება მიეცათ. შემოღებულ იქნა სახელმწიფო სექტორში სწავლების უნივერსალური სტრუქტურის განმსაზღვრელი საყოველთაო ეროვნული კურიკულუმი (Johnson 1991).

1992 წელს, ახალი საფინანსო სააგენტო დაფუძნდა, რომელსაც დამოუკიდებლად მოქმედი სკოლების ტერიტორიით უზრუნველყოფა დაეკისრა. თეთრ წიგნში, რომელიც დეტალურად აღწერს სააგენტოს ფუნქციებს, მთავრობა იმედს გამოთქვამს, “რომ დროთა განმავლობაში, გრანტით ყველა სკოლა დაფინანსდება,” რაც იმას ნიშნავს, რომ ყველა სკოლა დამოუკიდებელი გახდება. თუმცა, 1995 წლისთვის, 23 000 სახელმწიფო სკოლიდან, ამგვარი გზა მხოლოდ 1000-მა სკოლამ აირჩია.

ფასიანი სკოლები

საზოგადოებრივი სკოლები ბრიტანეთში იშვიათი მოვლენაა. საზოგადოებრივი სკოლების ნაცვლად, აქ, პირიქით, კერძო, ფასიანი ინსტიტუტების სიმრავლე აღინიშნება. სხვა ქვეყნების სისტემისგან ეს სკოლები, ძირითადად, განათლების სისტემის დამოუკიდებლობის ხარისხითა და საზოგადოებაში მათთვის განკუთვნილი მნიშვნელოვანი როლით განსხვავდება. საზოგადოებრივი სკოლები, როგორც წესი, სახელმწიფო დაქვემდებარებაში იმყოფება, მაგრამ, რეალურად, მათზე განათლების კანონმდებლობის რამდენიმე მნიშვნელოვანმა პუნქტმა მოახდინა გავლენა. 1944 წელს მიღებული კანონის ფარგლებში ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების შემოღების შემდეგ, ამ სკოლებში არაფერი შეცვლილა; სკოლების უმრავლესობა დღემდე მხოლოდ ერთი სქესის მოსწავლეებს ემსახურება.

რელიგიურ დომინაციებთან დაკავშირებული კერძო სკოლები, ყველა დასავლურ ქვეყანაში არსებობს, მაგრამ ბრიტანულის მსგავს ექსკლუზიურ და მნიშვნელოვან კერძო სკოლებს, ვერც ერთ სხვა საზოგადოებაში ვერ შეხვდებით. დაკვირვების შედეგად აღმოჩნდა, რომ სახელმწიფო განათლებას საუკუნეზე მეტ ხანს ისეთი ადამიანები ედგნენ სათავეში, რომლებსაც ეს სფერო

თითქმის სრულებით არ აინტერესებდათ და საკუთარ შვილებს ამგვარ სკოლაში არასოდეს მიაბარებდნენ.

ინგლისში დაახლოებით 2 300 ფასიანი სკოლაა, რომლებშიც მოსახლეობის 7 პროცენტი იღებს განათლებას. ეს სკოლები სხვადასხვა ორგანიზაციებს, მათ შორის, ისეთ პრესტიჟულ ინსტიტუტებს, როგორიც იტონი, რაბი და ჩარტერჰაუსია და, ფართო საზოგადოებისთვის უცნობ, ე.წ. მცირე საზოგადოებრივ სკოლებს, მოიცავს. არსებობს იზოლირებულ ქალაქებში განლაგებული სადღეღამისო სკოლები, ზოგიერთი მათგანი კი, მაგალითად, ვესტმინსტერი, ქალაქების ცენტრში, საქმიან ნაწილშია განთავსებული. ზოგი სკოლა რელიგიურ დენომინაციაზეა მიბმული; ამგვარი სკოლების რიცხვს ემპლფორთის კათოლიკური სკოლა განეკუთვნება.

1988 წლის განათლების რეფორმის კანონის მიღების შედეგად, ყველა სახელმწიფო სკოლა სტანდარტულ ეროვნულ კურიკულუმს დაექვემდებარა, რომლის თანახმად, მოსწავლეებს შეიძინო, თერთმეტი, თოთხმეტი და თექვსმეტი წლის ასაკში, ტესტირებული გამოცდის ჩაბარება დაევადათ. ეროვნული კურიკულუმის შემოღებას, პედაგოგიური პროფესიის ზოგიერთმა ჯგუფმა აქტიური წინააღმდეგობა გაუწია. მათ სტანდარტიზებული ტესტირების ფორმა არ მოიწონეს და მიიჩნიეს, რომ კურიკულუმი უსაფუძვლო შეზღუდვებს გამოიწვევდა. 1993 წლის ზაფხულში, ტესტირებული გამოცდის დანერგვის გამო, მასწავლებლებმა გაფიცვის საპროტესტო ფორმას მიმართეს.

ეროვნული კურიკულუმის შექმნაში ფასიანი სკოლების წარმომადგენლებმაც მიიღეს მონაწილეობა; თუმცა ამ სკოლებს კურიკულუმისადმი დაქვემდებარება არ ევალებათ. ფასიან სკოლებში სწავლების პროცესი, სურვილის მიხედვით ხორციელდება და მათთვის არც ტესტირებული გამოცდის ჩატარებაა სავალდებულო. სკოლების უმრავლესობამ თავად არჩია ეროვნული კურიკულუმის მიხედვით სწავლება, თუმცა ზოგიერთმა მისი იგნორირება მოახდინა.

ზოგიერთი განათლების სპეციალისტი ძირითად ფასიან სკოლებს “საზოგადოებრივ სკოლებს” უწოდებს. არსებობს დირექტორთა კონფერენციის (HMC) წევრი სკოლები, რომლებიც, თავდაპირველად, 1871 წელს შეიქმნა. თავიდან კონფერენცია სულ ორმოცდაათ სკოლას აერთიანებდა. ახლა მათი რიცხვი 233-მდე გაიზარდა. კონფერენციის წევრები ზემოხსენებული იტონი, რაბი და სხვა სკოლებია.

HMC სკოლის კურსდამთავრებულებს, ბრიტანულ საზოგადოებაში, მაღალი პოზიციები უჭირავთ. მაგალითად, 1991 წელს გამოქვეყნებული ივან რეიდისა და სხვების კვლევა ადასტურებს, რომ მოსამართლეთა 84, ბანკის დირექტორების 70 და მაღალი თანამდებობის სამოქალაქო მოხელეთა 49 პროცენტი HMC სკოლებში სწავლობდა (Reid et al. 1991).

1990 წელს, ჯონ მეიჯორმა, კონსერვატული პარტიის ლიდერის თანამდებობის დასაკავებლად, კამპანია წამოიწყო და განაცხადა, რომ ის “უკლასო საზოგადოებაზე” ოცნებობს. მეიჯორმა ამ იდეალისადმი ერთგულება საკუთარი კარიერის მაგალითზე დაამტკიცა. მან თექვსმეტი წლის ასაკში სკოლაში სწავლას თავი დაანება და არც განათლების კვალიფიკაციების სიმრავლით გამოირჩეოდა. მიუხედავად ამისა, მისი კაბინეტის პირველი შეკრების შემდეგ, ნათელი გახდა, რომ უკლასო საზოგადოების შექმნა შორეული მომავლის

საკითხი იყო (Walford 1993). კაბინეტის 22 წევრიდან 19-ს ფასიანი სკოლა ჰქონდა დამთავრებული (ამ კაბინეტის ყველა წევრი მამაკაცი იყო). კაბინეტში მხოლოდ ერთი ისეთი წარმომადგენელი აღმოჩნდა, რომლის შვილები სახელმწიფო საშუალო სკოლაში იღებდნენ განათლებას (იხ. ცხრილი).

კონსერვატული კაბინეტის წევრების შვილებისთვის მათი მშობლების მიერ შერჩეული სკოლები		
მინისტრი	შვილების რაოდენობა	სკოლები
ჯონ მეიჯორი	2	დაწვებითი სახელმწიფო, საშუალო კერძო
კენეტ კლარკი	2	დაწვებითი სახელმწიფო, საშუალო კერძო
ნორმან ლემონტი	2	კერძო
დუგლას ჰერდი ¹	3	კერძო
ტომ კინგი	2	კერძო
კენეტ ბეიკერი	2	კერძო
ჯონ გუმერი	4	ორი დაწვებითი სახელმწიფო, ერთი კერძო
ტონი ნიუტონი	2	სახელმწიფო
მაიკლ ჰოვარდი	2	კერძო
ჯონ მაკრეგორი	3	კერძო
მაიკლ ჰეზელთაინი	3	კერძო
ლორდ მაკეი	1	კერძო
პიტერ ბრუკი	3	კერძო
დევიდ ჰანტი	4	კერძო
იან ლანგი	2	კერძო
პიტერ ლილი	0	
დევიდ მელორი	2	კერძო
კრის პატენი	3	სახელმწიფო დაწვებითი/ ერთი კერძო
მელკოლმ რიფკინდი	2	კერძო
ჯონ ვეიკჰემი	3	ორი სწავლობს კერძო სკოლაში
ვილიამ ვოლდერგრევი	4	კერძო
დევიდ ვედინგტონი	5	კერძო

წყარო: Guardian, 19 თებერვალი, 1992

განათლება და პოლიტიკა

განათლება, დიდი ხანია, პოლიტიკური დავის საგანია, რაც 1990-იან წლებშიც გრძელდება. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების გავლენაზე, განათლების სტანდარტებსა და ფართო საზოგადოებაში არსებულ უთანასწორობაზე, ამ პერიოდში ხანგრძლივი დებატები მიმდინარეობდა. თავიდან, ზოგად განათლებას მხარს პოლიტიკური სპექტრის ორივე მიმართულება უჭერდა. როგორც აღვნიშნეთ, ზოგადი განათლების სისტემა ლეიბორისტულმა მთავრობამ აამოქმედა. აქედან გამომდინარე, ზოგადი განათლების მხარდაჭერა, მემარჯვენე პოლიტიკოსებთან შედარებით, უფრო მემარცხენე პოლიტიკოსებთან ასოცირდება. ზოგადი განათლების დამფუძნებლებს მიაჩნდათ, რომ ახალი სკოლები მოსწავლეებს უფრო უზრუნველყოფდა თანაბარი შესაძლებლობებით, ვიდრე ეს შერჩევითი განათლების პირობებში იყო შესაძლებელი. ისინი კურიკულუმს ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და, ძირითადად, განათლების მიღების თანაბარ ხელმისაწვდომობაზე ამახვილებდნენ ყურადღებას.

¹ პირველი ქორწინებიდან; მეორე ქორწინებიდან ორი შვილი არ არის მოხსენიებული

როდესაც პრემიერ მინისტრის პოსტი ქალბატონმა ტეტჩერმა დაიკავა, კონსერვატორებმა ზოგადსაგანმანათლებლო სასკოლო განათლების კრიტიკა უფრო თამამად დაიწყეს. ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემის შემოღების შემდეგ, გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლების გააუქმება დაიწყო, რაც მათ დაუშვებლად მიაჩნდათ. ისინი თვლიდნენ, რომ საშუალო დონეზე სხვადასხვა ტიპის სკოლა უნდა არსებობდეს, რათა მშობლებს ჰქონდეთ დიდი არჩევანი და შვილებს მათთვის სასურველი განათლება მისცენ.

1980-იანი წლების ბოლოს, ქალბატონი ტეტჩერი სკოლების მართვის სისტემაში “რევოლუციური ცვლილებების” აუცილებლობაზე ალაპარაკდა. რევოლუცია გიგანტური ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების დაშლასა და განათლების სფეროში სკოლების მართვაზე პასუხისმგებელი ადგილობრივი ხელისუფლების გავლენის შემცირებას გულისხმობდა. ეროვნული კურიკულუმის დაფუძნების გარდა, 1988 წელს, განათლების შესახებ კანონის ფარგლებში, სკოლის მენეჯმენტის ახალი სისტემაც შემუშავდა, სახელწოდებით “სკოლების ადგილობრივი მენეჯმენტი”. სკოლების ადმინისტრაციას იმ ცენტრალიზაციის დაბალანსება დაევადა, რომელიც უცნაურობად ახლდა ეროვნული კურიკულუმის შემოღებას. ასევე დაიგეგმა ქალაქის ტექნოლოგიის კოლეჯების (CTC) ახალი ჯგუფისა და გრანტით დაფინანსებული სკოლების დაფუძნება.

CTC პროგრამამ არ გაამართლა და 1993 წელს მოქმედება შეწყვიტა. ამ პერიოდში, ასეთი სულ თხუთმეტი კოლეჯი არსებობდა. 1992 წელს ახალი თეთრი წიგნი გამოიცა, რომელიც სკოლების დამოუკიდებლობის პროცესის დაჩქარებას ისახავდა მიზნად. განათლების სფეროში ადგილობრივი ხელისუფლების როლი საგრძნობლად უნდა შემცირებულიყო. გრანტით დაფინანსებულ სკოლებს, რომლებმაც ადგილობრივი ხელისუფლების კონტროლის ქვეშ ყოფნა აღარ ისურვეს, ამჟამად ახალი სამთავრობო ორგანიზაცია, სკოლების დაფინანსების სააგენტო მართავს.

ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემა და მისი კრიტიკოსები

ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემის კრიტიკოსებს მიაჩნიათ, რომ მან ორმხრივ არ გაამართლა. მათი აზრით, ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემამ არათუ ვერ შესძლო თანაბარი შესაძლებლობების უზრუნველყოფა, არამედ უკუპროცესი გამოიწვია. ხელმოკლე ნიჭიერ ბავშვებს, თერთმეტი წლის ასაკში გარდამავალი ტესტირებული გამოცდის ჩაბარების შემთხვევაში, წარმატების მიღწევის საშუალება ეძლევათ. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლაში კი, ისინი ამ მხრივ, შეზღუდულ პირობებში არიან. კრიტიკოსთა განცხადებით, ასევე აღსანიშნავია, რომ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა დაბალი დონის სტანდარტულ განათლებას იძლევა, რადგან ამგვარ სკოლებში არ ხდება წარჩინებული სწავლის წახალისება და სპეციალიზაციას ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება.

ზოგადსაგანმანათლებლო სასკოლო სისტემის შემოღებამდე, მოსწავლეთა 20 პროცენტი თერთმეტი წლის ასაკში გარდამავალ ტესტირებულ გამოცდას აბარებდა და გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლაში აგრძელებდა განათლების მიღებას. რეფორმა შერეული სკოლების შექმნას ისახავდა მიზნად, სადაც უნარიან და ნაკლებად უნარიან ბავშვებს ერთად უნდა მიეღოთ განათლება. საგარაუდოდ, ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში განსაკუთრებული უნარების მქონე ბავშვების 20 პროცენტს უნდა ესწავლა.

მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა. საგამოცდო შედეგების მიხედვით, განსაკუთრებული უნარების მქონე ბავშვების 20-პროცენტიანი ან უფრო დიდი მაჩვენებელი ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების მხოლოდ 27%-ში დაფიქსირდა. 20-პროცენტიანზე უფრო მაღალი მაჩვენებელი სკოლების 18 პროცენტში გამოვლინდა. განსხვავებული სახელწოდების მიუხედავად, ეს სკოლები, რეალურად, გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლებად იქცა. ამ სისტემაში არსებული ნაკლებად წარმატებული სკოლები, მეტ-ნაკლებად, საშუალო თანამედროვე სკოლების ეკვივალენტური გახდა. ამ სკოლების 38 პროცენტში, განსაკუთრებული უნარების მქონე ბავშვების 10 პროცენტი დაფიქსირდა, 16 პროცენტში კი – მაჩვენებელმა 5 პროცენტსაც ვერ მიაღწია.

შერჩევის პროცესი, რომელიც ამ სიტუაციას უდევს საფუძვლად, რამდენიმე გზით ხორციელდება. პირველ რიგში, თეთრთმეტი წლის ასაკში გარდამავალი ტესტირებული გამოცდის ჩაბარება ბოლომდე არასოდეს გაუქმებულა. არსებობს 95 გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლა, რომლებიც დღესაც იყენებენ ამ ტესტს. გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლები ჩრდილოეთ ირლანდიაში ამჟამადაც მოქმედებს. ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემაში, შერჩევა არაფორმალურად ხორციელდება, მაგრამ ეს პროცესი ამის გამო არანაკლებ მნიშვნელოვანია. სკოლებში გარკვეული ბავშვები უპირატესობით სარგებლობენ. მშობლები ფულს იხდიან, რათა ბავშვებმა სკოლა საუკეთესო შედეგებით დაამთავრონ. მათ სჭირდებათ გარანტია, რომ სკოლა სწორად შეარჩიეს.

შვიდი ხერხი იმაში დასარწმუნებლად, რომ თქვენი შვილები “კარგ სკოლაში” მოხვდნენ	
1. გადახდა	
2. საცხოვრებლად გადასვლა ისეთ ადგილას, სადაც II წლის ასაკში ჯერ კიდევ ბარდება გარდამავალი ტესტი და ბავშვის კერძო მომზადებაზე დიდი თანხების დახარჯვა.	
3. ინფორმაციის გადამოწმება უძრავი ქონების აგენტებთან; საჭირო მისამართის მოძიების მიზნით, გრაფიკული რუკის შემდგენლის დაქირავება; თანხის შოვნის მიზნით, სესხის აღება; ან საკუთარი მისამართის არასწორად მითითება	
4. იმაში დარწმუნება, რომ თქვენს შვილებს არა აქვთ განსაკუთრებული საჭიროებები	
5. გრანტით დაფინანსებული სკოლის ხელმძღვანელ პირებთან დაახლოვება, რათა ბავშვს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონ	
6. ინგლისის ეკლესიის/ კათოლიციზმის/ იუდაიზმის აღმსარებლობის მიღება	
7. სკოლის საზინისთვის მნიშვნელოვანი შემოწირულობების შეთავაზება	

წყარო: Observer, 7 იანვარი, 1996

იმ სკოლების მნიშვნელოვანი წილი, რომლებმაც ადგილობრივი ხელისუფლების კონტროლის ქვეშ ყოფნა აღარ ისურვეს, მოსწავლეების სკოლაში მიღებისას, პიროვნულ და სამედიცინო ფაქტორებსაც ითვალისწინებს. მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთი ფაქტორი იმაში მდგომარეობს, ითვლება თუ არა ბავშვი “ძნელად აღსაზრდელად.” უახლესი კვლევის მიხედვით, ამგვარი სკოლების 50 პროცენტი, შერჩევის კრიტერიუმად, სწორედ ამ ფაქტორს იყენებს (Hugill 1996). 1996 წელს, კონსერვატორების მიერ შემოთავაზებული წინადადების თანახმად, სახელმწიფო სკოლას მოსწავლეთა 15 პროცენტი განსაკუთრებული უნარის ფლობისა ან სპეციალური საგნების მიხედვით, როგორიცაა ბუნების მეცნიერებები და მუსიკა, უნდა შეერჩია. მთავრობისგან მიღებული საგანგებო ნებართვის შემთხვევაში, ისინი პროპორციულად უფრო დიდი რაოდენობის შერჩევასაც შეძლებენ.

ხელისუფლების კონტროლისგან განთავისუფლება, სასკოლო სისტემაში მრავალფეროვნების შეტანას ისახავდა მიზნად, რაც მშობელს უფრო დიდი არჩევანის საშუალებას მისცემდა. მაგრამ ამ პროცესმა, შესაძლოა, უნებურმად

არჩევანის შეზღუდვა გამოიწვიოს და ბავშვებმა ვერ შეძლონ მათთვის სასურველ სკოლაში სწავლის დაწყება.

ლეიბორისტულ პარტიას ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემის დაცვა საკუთარ ვალდებულებად მიაჩნია. მაგრამ ტონი ბლერის მთავრობამ ტორების მიერ შემოღებული ყველა რეფორმა ვერ აამოქმედა. ბლერი ადასტურებს, რომ ბრიტანული სასკოლო სწავლების სტანდარტები, საერთაშორისო საზომებით, მაღალი არ არის და ახალ საგანმანათლებლო რეფორმებს პრიორიტეტულ საკითხად მიიჩნევს. ის ასევე აღიარებს, რომ სასურველია განათლების მრავალფეროვანი სისტემის არსებობა. პრობლემა იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ უნდა მოხდეს ლეიბორისტების მიერ განათლებაში არსებული უთანასწორობის შემცირებაზე ორიენტირებული ვალდებულებისა და ამ მრავალფეროვნების შეჯერება. ეს მართლაც ძალზე მნიშვნელოვანი პრობლემაა. მრავალფეროვანი სისტემის არსებობას ფასიანი და გრანტით დაფინანსებული სკოლები უზრუნველყოფენ; ამავე დროს, ისინი, ძირითადად, პრივილეგირებული წარმომავლობის ბავშვებს ემსახურებიან და ამით ხელს უწყობენ განათლების სისტემაში არსებული უთანასწორობის შენარჩუნებას.

ახლა, ვიდრე უმაღლესი განათლების სისტემას განვიხილავთ, კიდევ ერთი ქვეყნის, შეერთებული შტატების, სკოლებს გადავაგვლოთ თვალი.

სკოლის სისტემების შედარება

შეერთებულ შტატებში სკოლები გაჩნდა, როგორც პასუხი ბავშვებში დისციპლინის განვითარების აუცილებლობაზე. მეჩვიდმეტე საუკუნეში, პურიტანული რწმენიდან გამომდინარე, დამკვიდრდა მოსაზრება, რომ ყველა ბავშვი საკუთარ მშობლებს უსიტყვოდ უნდა დამორჩილებოდა. ძველ ამერიკულ კოლონიებში ეს რწმენა საკანონმდებლო კოდექსშიც კი აისახა. 1642 წლის იურიდიული დადგენილებით, იმ ბავშვების წინააღმდეგ, რომლებიც, “წვრთნის პროცესში, მშობლებსა და მასწავლებლებს არ დამორჩილდებოდნენ,” რამდენიმე მკაცრი სანქცია შემუშავდა. ეს ზომა არაეფექტური აღმოჩნდა, ამიტომ პურიტანულმა ხელისუფლებამ ყველა ქალაქში სკოლების გახსნის ბრძანება გასცა. 1647 წელს, მასაჩუსეტსა და კონექტიკუტში პირველი სკოლები ამოქმედდა.

განათლების მიღება ამერიკის ძლიერ გაზრდილი მოსახლეობისთვის ჩვეულებრივ მოვლენად მხოლოდ ორი საუკუნის შემდეგ იქცა. 1850-იანი წლებისთვის, მოსახლეობას უფასო დაწყებითი განათლებით ყველა შტატი უზრუნველყოფდა, თუმცა თავიდან სკოლაში სწავლა სავალდებულო არ იყო და მოსახლეობის უმრავლესობა ოფიციალურ სასკოლო განათლებას არ იღებდა. სავალდებულო განათლება, უმრავლეს შტატში, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს დაინერგა. ამ პერიოდში ძლიერ გაიზარდა სკოლებისა და კოლეჯების მშენებლობა. 1870 წელს, ქვეყანაში სულ 160 საზოგადოებრივი სკოლა იყო, 1900 წლისთვის კი ამგვარი სკოლების რიცხვმა 6 000-ს მიაღწია.

სასკოლო სისტემის განვითარებას, საუკუნის დასაწყისში, განსაკუთრებით ართულებდა ამერიკის კულტურული მრავალფეროვნება. ამ პერიოდში, ამერიკაში, ევროპიდან და სხვა ქვეყნებიდან, სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე ემიგრანტები დაფუძნდნენ, დიდი სამომავლო იმედებით. სკოლა, ემიგრანტების გაანგლიკანურების პროცესში, ენობრივი და კულტურული თვლსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვან გარდამავალ ეტაპად იქცა. გარდა ამისა, სკოლაში

მოსწავლეები ამერიკულ, თანაბარ შესაძლებლობებზე დაფუძნებულ იდეალებს ეხიარებოდნენ, რაც ემიგრანტებს ახალი ცხოვრების დაწყებაში უწყობდა ხელს. მოსახრებამ, რომ ყველა ადამიანი დაბადებიდან თანასწორია, შეერთებულ შტატებში მასობრივი საზოგადოებრივი განათლების განვითარება გამოიწვია, სხვა ქვეყნებში კი ანალოგიური სისტემა გაცილებით უფრო გვიან ჩამოყალიბდა. განათლება ხელს უწყობდა მობილობას საზოგადოებაში, სადაც არ სცნობდნენ არისტოკრატიულ იდეას, თითქოს ზოგიერთი ადამიანი, სხვა ადამიანებთან შედარებით, დაბადებიდან უპირატესობით სარგებლობს. თანასწორობის იდეასთან ერთად, სკოლები, წარსულში და ამჟამადაც, აშკარად თუ ფარულად, სხვა ამერიკულ ღირებულებებსა და რწმენებსაც ქადაგებენ.

დაწყებითი და საშუალო განათლება

სხვადასხვა ქვეყნების განათლების სისტემა, სკოლაში სწავლის ხანგრძლივობითა (იხ. ცხრილი 15.1) და საგანმანათლებლო სისტემის ორგანიზების გზებით, ერთმანეთისგან ძლიერ განსხვავდება. ზოგიერთი სისტემა უადრესად ცენტრალიზებულია; მაგალითად, საფრანგეთში ყველა მოსწავლე ეროვნულად დადგენილ კურიკულუმს ექვემდებარება და ერთნაირ ეროვნულ გამოცდებს აბარებს. ამის საპირისპიროდ, ამერიკული სისტემა ბევრად უფრო ფრაგმენტული ხასიათისაა. სკოლები ყოველი შტატის მიერ ინდივიდუალურად და უხვად ფინანსდება. ხარჯების 40 პროცენტს შტატი უზრუნველყოფს, 40 პროცენტს კი – ფედერალური მთავრობა. დანარჩენი ხარჯები ადგილობრივი რეგიონის საგადასახადო შემოსავლების მიერ იფარება. ამის შედეგად, სკოლის ადმინისტრირება საზოგადოებრივი არჩევნების საფუძველზე არჩეული ადგილობრივი სასკოლო საბჭოს მიერ ხორციელდება, რომლის უფლებამოსილება მასწავლებლებისა და სკოლის სხვა ოფიციალური წარმომადგენლების თანამდებობაზე დანიშნას, ან ტექსტებისა და სხვა საკითხავი მასალის შერჩევას (ზოგ შემთხვევაში კი დაბლოკვას) ითვალისწინებს.

სკოლაზე ამგვარი საზოგადოებრივი კონტროლის დაწესებას, არაერთგვაროვანი შედეგები მოაქვს. ის, რომ სკოლა საკუთარი რეგიონის საჭიროებებსა და ინტერესებს პასუხობს, აშკარად, უადრესად დადებითი ფაქტორია. მეორე მხრივ, ყველა თემს განსხვავებული მატერიალური შესაძლებლობები აქვს, ამიტომ ამ სისტემიდან გამომდინარე, ერთი უბნის სკოლა, მეორე უბანთან შედარებით, მეტ დაფინანსებას იღებს. ამის გამო, კლასის მოცულობა, სკოლისთვის ხელმისაწვდომი პირობები და კვალიფიცირებული მასწავლებლების მოზიდვის გზები, უბნების მიხედვით, ერთმანეთისგან ძლიერ განსხვავდება.

ცხრილი 15.1 ქვეყნები, სასკოლო წლების ხანგრძლივობის მიხედვით, 1992		
1	შეერთებული შტატები	12.4
2	კანადა	12.2
3	ნორვეგია	12.1
4	ავსტრალია	12.0
5	საფრანგეთი	12.0
6	გაერთიანებული სამეფო	11.7
7	გერმანია	11.6
8	შვეიცარია	11.6
9	ავსტრია	11.4
10	შვედეთი	11.4
11	ბელგია	11.2

12	ჰოლანდია	11.1
13	დანია	11.0
14	ფინეთი	10.9
15	იაპონია	10.8
16	ახალი ზელანდია	10.7
17	ლუქსემბურგი	10.5
18	ისრაელი	10.2
19	უნგრეთი	9.8
20	ბარბადოსი	9.4
21	სამხრეთ კორეა	9.3
22	არგენტინა	9.2
23	ყოფილი ჩეხოსლოვაკია	9.2
24	ისლანდია	9.2
25	ესტონეთი	9.0
26	ლატვია	9.0
27	ლიტვა	9.0
28	რუსეთი	9.0

წყარო: *The Economist, Pocket World in Figures, Profile Books Ltd 1996*

უმაღლესი განათლება

საერთაშორისო შედარება

საზოგადოებრივი ერთმანეთისგან უმაღლესი განათლების (ჩვეულებრივ, სკოლის დასრულების შემდგომ, უნივერსიტეტებსა ან კოლეჯში სწავლის) ორგანიზაციითაც განსხვავდება. ზოგიერთ ქვეყანაში, ყველა უნივერსიტეტი და კოლეჯი საზოგადოებრივ სააგენტოს წარმოადგენს, რომელიც უშუალოდ სამთავრობო წყაროებით ფინანსდება. მაგალითად, საფრანგეთის უმაღლესი განათლება ეროვნულად არის ორგანიზებული და მასზე ისეთივე ცენტრალიზებული კონტროლი ხორციელდება, როგორც დაწყებით და საშუალო განათლებაზე. ყოველი კურსის სტრუქტურა უმაღლესი განათლების მინისტრის დაქვემდებარებაში მყოფი ეროვნული მარეგულირებელი ორგანიზაციის მიერ ფასდება. უმაღლესი განათლების ორი ტიპის ხარისხი არსებობს; ერთს ინდივიდუალური უნივერსიტეტი ანიჭებს, მეორეს კი – სახელმწიფო. სპეციფიკური უნივერსიტეტის მიერ მინიჭებულ ხარისხთან შედარებით, ეროვნული ხარისხი, ზოგადად, უფრო პრესტიჟულად და ღირებულად ითვლება, რადგან ის გარანტირებულ უნივერსალურ სტანდარტებს უფრო შეესაბამება. ზოგიერთ სამთავრობო თანამდებობაზე მუშაობა მხოლოდ ეროვნული ხარისხის მფლობელებს შეუძლიათ. ინდუსტრიულ დამსაქმებელთა უმრავლესობაც ეროვნულ ხარისხს ანიჭებს უპირატესობას. საფრანგეთის სკოლების, კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების თითქმის ყველა მასწავლებელი სახელმწიფოს მიერ დაქირავებული თანამშრომელია. ხელფასის ოდენობა და სწავლებასთან დაკავშირებული ვალდებულებების სტრუქტურა ცენტრალურად არის განსაზღვრული.

განვითარებულ ქვეყნებს შორის, კერძო სექტორის კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების დიდი რაოდენობით შეერთებული შტატები გამოირჩევა. შეერთებულ შტატებში, უმაღლესი განათლების ორგანიზაციების 54 პროცენტი კერძოა. მათ შორის არის ძალზე პრესტიჟული უნივერსიტეტები, მაგალითად, ჰარვარდი, პრინსტონი და იელი. საზოგადოებრივი და კერძო უმაღლესი

განათლება ამერიკაში ერთმანეთისგან ისე მკვეთრად გამოიჯნული არ არის, როგორც სხვა ქვეყნებში. კერძო უნივერსიტეტების სტუდენტებს საზოგადოებრივი გრანტებითა და სესხებით სარგებლობის შესაძლებლობა ეძლევათ და ამ უნივერსიტეტებში წარმოებული კვლევითი სამუშაო სახელმწიფოს მიერ ფინანსდება. საზოგადოებრივი უნივერსიტეტები ხშირად უხვად ფინანსდება შემოწირულობებით, მათ კერძო ფირმების მიერაც დიდი თანხები ერიცხებათ. უნივერსიტეტებში წარმოებული კვლევითი სამუშაო კერძო ინდუსტრიული წყაროებიდან შემოსული გრანტების საშუალებითაც ხორციელდება.

ბრიტანული სისტემა

უმაღლესი განათლების ბრიტანული სისტემა, საფრანგეთთან შედარებით, გაცილებით უფრო დეცენტრალიზებულია, მაგრამ უფრო უნიტარული, ვიდრე შეერთებული შტატების განათლების სისტემა. უნივერსიტეტები და კოლეჯები მთავრობის მიერ ფინანსდება და მასწავლებელს, საგანმანათლებლო სისტემის ყველა დონეზე, ეროვნული სახელფასო განაკვეთით დადგენილ ხელფასს უხდიან. ამის მიუხედავად, ამ ქვეყანაში არსებული ინსტიტუტები და კურიკულუმები სხვადასხვაგვარად არის ორგანიზებული.

უშუალოდ ომამდელ პერიოდში, ბრიტანეთში 21 უნივერსიტეტი არსებობდა. ამ უნივერსიტეტების უმრავლესობა, დღევანდელი სტანდარტებით, ძალზე მცირე იყო. 1937 წელს, ბრიტანული უნივერსიტეტების სტუდენტთა მთელი რაოდენობა ოდნავ აჭარბებდა 1981 წელს უნივერსიტეტებში სრულად დასაქმებული აკადემიური პერსონალის რაოდენობას (Carswell 1985). უნივერსიტეტის დამთავრების მაჩვენებელი, ისეთ უძველეს უნივერსიტეტებშიც კი, როგორიც კემბრიჯი და ოქსფორდია, ძალზე დაბალი იყო. 1937 წელს, მთელი ქვეყნის მასშტაბით, კურსდამთავრებულთა 75 პროცენტი ლონდონის უნივერსიტეტში იყო რეგისტრირებული.

1945-1970 წლებში, ბრიტანეთის უმაღლესი განათლების სისტემა ოთხჯერ გაიზარდა. გაფართოვდა ძველი და გაჩნდა ახალი, კაპიტალურად ნაშენი, უნივერსიტეტები (სასექსი, კენტი, სტირლინგი და იორკი). პოლიტექნიკური სასწავლებლების შექმნამ, *ორდონიანი* სისტემის დანერგვა გამოიწვია. უმაღლესი განათლების მეორე დონე შედარებით უფრო მასშტაბური იყო, მსურველებს კურსების ფართო არჩევანს ოთხასი კოლეჯი სთავაზობდა. პოლიტექნიკური სასწავლებლები, უნივერსიტეტებთან შედარებით, პროფესიულ კურსებზე უფრო ამახვილებდა ყურადღებას. შეიქმნა შეფასების ეროვნული აკადემიური საბჭო, ორგანიზაცია, რომელიც უმაღლესი განათლებით მინიჭებული ხარისხების უნივერსალურ სტანდარტთან შესაბამისობის აღიარებას ისახავდა მიზნად.

დღეს, უმაღლესი განათლების ბრიტანულ ინსტიტუტებს “სტანდარტული სისტემის” ინსტიტუტებს უწოდებენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ ლესტერსა ან ლიდსში, თუნდაც თეორიულად, მინიჭებული ხარისხი იმავე სტანდარტისაა, რაც კემბრიჯში, ოქსფორდში ან ლონდონში. ამის მიუხედავად, სტუდენტების ოქსფორდსა და კემბრიჯში მიღება ყველაზე მკაცრი შერჩევით ხდება და ამ სტუდენტების დაახლოებით ნახევარი ფასიანი სკოლების კურსდამთავრებულები არიან. კემბრიჯისა და ოქსფორდის მიერ მინიჭებული ხარისხი უფრო იძლევა მაღალი ეკონომიკური პოზიციის მიღწევის შანსს, ვიდრე სხვა უნივერსიტეტებში მიღებული კვალიფიკაციები.

ცხრილი

გერმანია²

ჰოლანდია

ბელგია

საფრანგეთი

დანია

შვედეთი

კანადა

ირლანდიის რესპუბლიკა

შეერთებული შტატები

გაერთიანებული სამეფო

საბერძნეთი

ცხრილი 15.1 თვრამეტი წლის ასაკის სტუდენტების პროცენტული რაოდენობა, რომლებიც განათლებას იღებენ და წვრთნას გადიან (სრული ან ნახევარი დატვირთვით), საერთაშორისო შედარება, 1992

წყარო: OECD. *Social Trends*-იდან, 1996, გვ. 75

იმის მიუხედავად, რომ ომისშემდგომ პერიოდში უმაღლესი განათლების მიღების მსურველთა რაოდენობა გაიზარდა, ბრიტანეთის იმ მოსახლეობის პროცენტული მაჩვენებელი, რომელიც უნივერსიტეტებში სწავლობდა, ან უფრო ზოგადი წვრთნის საშუალებით აგრძელებდა განათლების მიღებას, უფრო დაბალი იყო, ვიდრე სხვა დასავლურ ქვეყნებში (იხ. ცხრილი 15.1). უნივერსიტეტებში განათლების მიღების მსურველი სტუდენტების რაოდენობამ, 1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში, საგრძნობლად იმატა. ამ პერიოდში, უნივერსიტეტებში ახალგაზრდა მოსახლეობის 25 პროცენტი სწავლობდა. ეს ფაქტი, ნაწილობრივ, იმითაც აიხსნება, რომ უნივერსიტეტის სტატუსი პოლიტექნიკურმა სასწავლებელმაც შეიძინა.

გაფართოების პროცესში, უნივერსიტეტებს მთავრობის მიერ დაწესებულ ფიქსირებულ, ხშირ შემთხვევაში, შემცირებულ დაფინანსებასთან უხდებოდათ შეგუება. ამან უმაღლესი განათლების დაფინანსებაში კრიზისი გამოიწვია. შეიქმნა სპეციალური კომიტეტი, რომელსაც როდ დიარინგი ჩაუდგა სათავეში. კომიტეტი უნივერსიტეტებისა და, ზოგადად, უმაღლესი განათლების მომავლის კვლევას ისახავდა მიზნად. შუა 1990-იან წლებში, უნივერსიტეტები და კოლეჯები საფინანსო სისტემაზე მორგებას ცდილობენ, ბევრი მათგანი კი, გაკოტრების ზღვარზე იმყოფება.

ახლა გენდერის, ეთნიკურობისა და განათლების საკითხებს განვიხილავთ და სკოლის თეორიებსაც გავაანალიზებთ.

² ყოფილი ფედერალური რესპუბლიკა

გენდერი და განათლების სისტემა

თუ არ ჩავთვლით თამაშებში მონაწილეობას, სკოლაში დაწესებული ფორმალური კურიკულუმი, ბიჭებსა და გოგონებს ერთმანეთისგან სისტემურად აღარ მიჯნავს. თუმცა, სკოლაში მიღების დროს არის სხვა მრავალი საკითხი, რომელიც ხელს უწყობს განათლებაში გენდერული განსხვავების განვითარებას. ეს ფარული კურიკულუმის ზოგიერთ ასპექტს, მაგალითად, მასწავლებლების დამოკიდებულებასა და სკოლის რიტუალებს, მოიცავს. გენდერული დაყოფის ერთ-ერთი აშკარა მაჩვენებელი ის არის, რომ ზოგიერთი რეგულაციის მიხედვით, გოგონებს სკოლაში კაბის ან ქვედაკაბის ჩაცმა ევალებათ. ამ ქმედების შედეგი მხოლოდ გარეგნული ფაქტორით არ შემოიფარგლება. ამის გამო გოგონებს თავისუფლად, მოსახერხებელ პოზაში ჯდომა არ შეუძლიათ, ვერ ერთვებიან აქტიურ და მოძრავ თამაშებში, ზოგჯერ სწრაფადაც კი ვერ დარბიან. გენდერული იმიჯის შენარჩუნებას ხელს სკოლის საკითხავი ტექსტებიც უწყობს. მიუხედავად იმისა, რომ ამჟამად ამ მიმართულებით სამუშაო ხორციელდება, წიგნებში, რომლებსაც დაწყებით სკოლებში იყენებენ, ბიჭი ინიციატივის მქონე და დამოუკიდებელ არსებად არის წარმოდგენილი, გოგონა კი, თუ საერთოდ მოიხსენიებენ, უფრო პასიურ არსებად არის წარმოდგენილი და მხოლოდ ძმების მოვლა ევალება. საგანგებოდ გოგონებისთვის დაწერილი ამბები, ხშირად, სათავგადასავლო ელემენტს მოიცავს, მაგრამ მათში წარმოდგენილი ინტრიგა ან იდუმალებით მოცული ისტორია, ოჯახის ან სკოლის გარემოში ვითარდება. ბიჭების სათავგადასავლო ამბები უფრო მასშტაბური ხასიათისაა, მათი გმირები შორეულ ადგილებში მოგზაურობენ ან სხვაგვარი ამუღანებენ დამოუკიდებლობას (Statham 1986).

წლების განმავლობაში, გოგონები სკოლაში, საშუალოდ, ბიჭებთან შედარებით, საშუალო განათლების შუა წლებამდე უკეთესად სწავლობდნენ. შემდეგ წარმატებას ბიჭები უფრო აღწევდნენ: O და A დონეზე და უნივერსიტეტში ბიჭებს უკეთესი აკადემიური მოსწრება ჰქონდათ. თუმცა, ამ ბოლო დროს, ეს ტენდენცია შეიცვალა. ბრიტანულ სკოლებში გოგონებმა, ბიჭებთან შედარებით, უკეთესი შედეგები გამოავლინეს. 1955 წელს, ქალთა სკოლებმა ხუთი საუკეთესო სკოლის წოდება მოიპოვეს. 20 სკოლიდან 14 საუკეთესო სკოლა ქალთა იყო. 1970-იანი წლების ბოლოსთვის, O დონე ბიჭების და გოგონების მსგავსმა რაოდენობამ გადალახა. მომდევნო წლებში სურათი შეიცვალა. გოგონები O და A დონეზე, ბიჭებთან შედარებით, უკეთესად სწავლობენ.

მსგავსი სიტუაცია დაფიქსირდა ამერიკაშიც. გოგონებთან შედარებით, სპეციალურ განათლებას ორჯერ მეტი ბიჭი იღებს და სწავლასაც, დამამთავრებელ კლასებში, იგივე რაოდენობა წყვეტს. განსხვავება თავს უმაღლეს განათლებაშიც იჩენს. შეერთებულ შტატებში, უნივერსიტეტში უფრო მეტი ახალგაზრდა ქალი სწავლობს, ვიდრე მამაკაცი, უნივერსიტეტსაც უფრო მეტი ქალი ამთავრებს და, დამთავრების შემდეგ, დოქტორანტურას უფრო მეტი ქალი აგრძელებს (“კარიერასთან დაკავშირებული შესაძლებლობები”, *The Economist*, 8 ივლისი, 1995).

ზოგიერთების აზრით, ეს ცვლილება მამაკაცებისა და ქალების პოზიციის უფრო ფართო საზოგადოებრივი ტრანსფორმაციით არის გამოწვეული. მამაკაცების პოზიცია ბევრ სფეროში დომინანტური აღარ არის და ბევრი მწერალი “სახეშეცვლილ მასკულინობაზე” საუბრობს. ამჟამად უფრო მეტი უმუშევარი მამაკაცია, ვიდრე ქალი და ოჯახის მარჩენლად, ძველებურად, მხოლოდ მამაკაცი აღარ ითვლება. ბიჭები, წარსულთან შედარებით, ნაკლებად არიან

დარწმუნებულნი იმაში, თუ რა არის მათი სამომავლო ცხოვრებისეული მიზანი. (იხ. თავი 8, გვ. 195-6).

გენდერი და უმაღლესი განათლება

ბრიტანეთსა და სხვა ქვეყნებში, ქალთა ორგანიზაციები ხშირად ილაშქრებენ სკოლებსა და უმაღლეს განათლებაში სქესობრივი დისკრიმინაციის წინააღმდეგ. კოლეჯებისა და უნივერსიტეტების სამუშაო პერსონალში, ჯერ კიდევ საგრძნობლად ნაკლებია ქალების რაოდენობა. ბრიტანეთში, ამჟამად, სულ 120 პროფესორი ქალია, რაც მთელი შემაღენლობის 4 პროცენტია. 1988 წელს, კონტრაქტით მომუშავე მკვლევარების 31 პროცენტს ქალები წარმოადგენდნენ, თანამდებობებზე კი სულ 7 პროცენტი იყო დაკავებული (Bogdanor 1990). უნივერსიტეტში სრულად დასაქმებული ლექტორი ქალების რაოდენობა პროპორციულად იზრდება, მაგრამ 17 პროცენტს მაინც ვერ ასცდა. წიგნში *Storming the Tower* (1990) სიუზან ლი და ვირჯინია ო'ლირი მთელ მსოფლიოში, დიდი ბრიტანეთის, შეერთებული შტატების, გერმანიის, ნორვეგიის, ინდოეთისა და ისრაელის ჩათვლით, უმაღლეს განათლებაში დასაქმებული ქალების შედარებითი სტატისტიკის ანალიზს აწარმოებენ. მათ მიერ შესწავლილ ყველა ქვეყანაში, სტუდენტ ქალთა წილი თანმიმდევრულად გაიზარდა ომისშემდგომ პერიოდში. შეერთებულ შტატებში, ისრაელსა და ნორვეგიაში, სტუდენტი ქალების რიცხვი მთელი რაოდენობის ნახევარს შეადგენს. თუმცა, რაც შეეხება აკადემიურ პოზიციებს, აქ სიტუაცია საკმაოდ მძიმეა. ამ ქვეყნებში, უნივერსიტეტის პადაგოგთა მხოლოდ მცირე წილი შეადგენს ქალებს და მათი რიცხვი უფრო დაბალ საფეხურებსა და თანამდებობებზეც დისპროპორციულად დაბალია.

ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში წარმოებული შედარებითი კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ორივე ქვეყანაში ქალებს, მამაკაც კოლეგებთან შედარებით, უფრო დიდი აკადემიურ დატვირთვა აქვთ. ისინი ნაკლებად არიან ჩართულნი დოქტორანტურის განრიგში. მძიმე აკადემიური დატვირთვის გამო, ქალებს კვლევისა და პუბლიკაციებისთვის ნაკლები დრო რჩებათ; პუბლიკაციები და დოქტორანტების ხელმძღვანელობა კი დაწინაურებისთვის მნიშვნელოვანი კრიტერიუმებია.

განათლება და ეთნიკურობა

ბრიტანეთში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობათა განათლებასთან დაკავშირებულ პერსპექტივებზე, სოციოლოგების მიერ ბევრი კვლევა ჩატარდა. გამოკვლევების სერია, მათ შორის სვონის კომიტეტის ანგარიში „განათლება ყველასთვის“, მთავრობამაც დააფინანსა. სვონის ანგარიშის მიხედვით, განათლებაში მიღწეული წარმატების საშუალო დონესთან მიმართებაში, სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობის ჯგუფებში მნიშვნელოვანი განსხვავება წარმოიჩინდა. აკადემიური მოსწრების ოფიციალური მონაცემების თანახმად, ვესტ ინდიელთა ოჯახების შვილები სკოლაში უარესად სწავლობდნენ. ათი წლით ადრე, მათ უფრო სავალალო მდგომარეობა ჰქონდათ. იმის მიუხედავად, რომ აზიელები, თეთრკანიანებთან შედარებით, უფრო მძიმე ეკონომიკურ პირობებში ცხოვრობდნენ, აზიელ და თეთრკანიან ბავშვებს თანაბარი მაჩვენებლები ჰქონდათ (Swann Committee 1985).

მოგვიანებით წარმოებული კვლევის თანახმად, სურათი შეიცვალა. ტრევორ ჯონსის (1993) მიერ ჩატარებული გამოკვლევის მიხედვით, უმცირესობათა ყველა

ჯგუფის წარმომადგენელი ბავშვები, თექვსმეტიდან ცხრამეტ წლამდე, თეთრკანიანებთან შედარებით, უფრო ხშირად აგრძელებდნენ სრულყოფილი განათლების მიღებას. 1988-90 წლებში, სკოლებში თეთრკანიანთა 37, ვესტ ინდიელთა 43, სამხრეთ აზიელთა 50, და ჩინელების 77 პროცენტი დარჩა. ჯონსი ამ პროცესს უარყოფითი მიზეზით ხსნის. ეთნიკურ უმცირესობათა ბევრი წარმომადგენელი განათლების მიღებას, სავარაუდოდ, იმიტომ აგრძელებს, რომ მათ სამუშაოს პოვნის პრობლემა აქვთ.

თეორიები სკოლის შესახებ

ბერნშტაინი: ენობრივი კოდები

თანამედროვე განათლების ბუნებასა და უთანასწორობაზე მისი გავლენის შესახებ რამდენიმე თეორიული მოსაზრება არსებობს. ერთ-ერთი მიდგომა ლინგვისტურ უნარ-ჩვევებს უსვამს ხაზს. ბაზილ ბერნშტაინს მიაჩნდა, რომ სხვადასხვა წარმომავლობის ბავშვებს ადრეულ ასაკში განსხვავებული *კოდები*, მეტყველების განსხვავებული ფორმები უვითარდებათ, რაც შემდგომ მათზე სკოლაშიც ახდენს გავლენას (Bernstein 1975). მას ტრადიციული კვლევის თემა - ლექსიკურ და ვერბალურ უნარ-ჩვევებში ასახული განსხვავებები - არ აინტერესებს; ბერნშტაინი ყურადღებას ენის გამოყენების სისტემურ განსხვავებაზე ამახვილებს, რაც ხელმოკლე და შეძლებულ ბავშვებს მკვეთრად მიჯნავს ერთმანეთისგან.

ბერნშტაინი აცხადებს, რომ მუშათა კლასის წარმომადგენელი ბავშვების მეტყველება **შეზღუდულ კოდს** გამოხატავს - ისინი თვალსაზრისს ბოლომდე არ აყალიბებენ, რადგან ფიქრობენ, რომ სხვა მათ სათქმელს ისედაც გაიგებენ. შეზღუდული კოდი დაბალი კლასობრივი თემის ან უბნის კულტურული გარემოსთვის დამახასიათებელი ტიპის მეტყველებაა. მუშათა კლასის ბევრი წარმომადგენელი მკაცრად ექვემდებარება ოჯახისა და უბნის კულტურას, რომელშიც ღირებულებები და ნორმები საყოველთაოდ დადგენილი ჭეშმარიტების ტოლფასია და ენაში არ აისახება. მშობლები ბავშვების სოციალიზაციას და მათი ქცევის კორექციას წახალისებთა და საყვედურით ცდილობენ. შეზღუდული კოდის ენა პრაქტიკულ ყოფაში უფრო გამოიყენება, ვიდრე აბსტრაქტულ იდეებზე, პროცესებსა და ურთიერთობებზე დისკუსიებში. აქედან გამომდინარე, შეზღუდული კოდირებული მეტყველება დაბალი კლასის ოჯახებისა და თანატოლთა იმ ჯგუფებისთვის არის დამახასიათებელი, რომლებთან ერთად ბავშვები დროის უმეტეს ნაწილს ატარებენ. მეტყველება ჯგუფის ნორმებზეა ორიენტირებული და ადამიანები ვერც კი ხსნიან, თუ რატომ იქცევიან ამგვარად.

ბერნშტაინი ამბობს, რომ, ამის საპირისპიროდ, საშუალო კლასის წარმომადგენელ ბავშვთა ენობრივი განვითარება **დახვეწილ კოდს** უკავშირდება. ეს არის მეტყველების სტილი, როდესაც გარკვეული სიტუაციური მოთხოვნის მიხედვით, შესაძლებელია სიტყვების მნიშვნელობების *ინდივიდუალური* ზეგავლენა. საშუალო კლასის წარმომადგენლობის ბავშვების მიერ ენის გამოყენების შესწავლა გარკვეულ კონტექსტს ნაკლებად უკავშირდება. ბავშვს აბსტრაქტული იდეების განზოგადება და გამოხატვა უფრო მარტივად შეუძლია. როდესაც საშუალო კლასის წარმომადგენელი დედები ბავშვებს აკონტროლებენ, ისინი მათ ხშირად უხსნიან, თუ რა მიზეზებითა და პრინციპებით არის გამოწვეული ბავშვის ქცევაზე გამოვლენილი რეაქცია. ამავე დროს, თუ მუშათა კლასის წარმომადგენელი დედა ბავშვს ბევრი ტკბილეულის ჭამის გამო საყვედურობს,

ის მას უბრალოდ ეუბნება “ტკბილეულს აღარ შეჭამ!”, საშუალო კლასის წარმომადგენელი დედა კი, სავარაუდოდ, შვილს აუხსნის, რომ ბევრი ტკბილეულის ჭამა მისი ჯანმრთელობისა და კბილების მდგომარეობისთვის საზიანოა.

ბერნშტაინი აცხადებს, რომ ბავშვები, რომლებსაც მეტყველების დახვეწილი კოდი აქვთ, უფრო ერგებიან ოფიციალური აკადემიური განათლების მოთხოვნებს, ვიდრე შეზღუდული კოდის მოსწავლეები. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქვეკლასის წარმომადგენელ ბავშვებს მეტყველების “შეუფერებელი” სტილი ან “მიუღებელი” ენობრივი კოდი აქვთ. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ მათ მიერ გამოყენებული მეტყველება სკოლის აკადემიურ კულტურას არ უთავსდება. ის, ვინც დახვეწილ კოდს ფლობს, სკოლის გარემოს უკეთ ერგება.

თუმცა ბერნშტაინის თეორიის სანდოობა დღესაც დებატების საგანია, არსებობს გარკვეული სამხილი მის მხარდასაჭერად. ჯონ თოუმ მუშათა კლასისა და საშუალო კლასის ბავშვების ენა შეისწავლა და მათ შორის სისტემური განსხვავება აღმოაჩინა. ის მხარს უჭერს ბერნშტაინის თეზისს, რომ დაბალი კლასის ბავშვები იშვიათად იღებენ პასუხებს შეკითხვებზე და მათ საყვედურის მიზეზებსაც იშვიათად განუმარტავენ (Tough 1976). ანალოგიურ დასკვნამდე მივიდნენ მომდევნო კვლევაში ბარბარა ტიზარდი და მარტინ ჰიუსი (1984).

ბერნშტაინის იდეები იმის გაგებაში გვეხმარება, თუ რატომ აღწევენ ნაკლებ წარმატებას სკოლაში დაბალი სოციოეკონომიკური წარმომადგენლობის ბავშვები. ქვემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები შეზღუდულ ენობრივ კოდს უკავშირდება და უარყოფითად მოქმედებს დაბალი კლასის წარმომადგენელი ბავშვის განათლებასთან დაკავშირებულ შანსებზე:

- ბავშვი, სავარაუდოდ, შეზღუდულ პასუხებს იღებს შეკითხვებზე, რომლებსაც სახლში სვამს. აქედან გამომდინარე, ის დახვეწილი ენობრივი კოდის მფლობელ ბავშვებთან შედარებით, გარემომცველი სამყაროს შესახებ ნაკლებად ინფორმირებულია და ნაკლებ ცნობისმოყვარეც;
- ბავშვს უემოციო და აბსტრაქტულ აკადემიურ ენასა და სკოლის დისციპლინის ზოგად პრინციპებზე რეაგირება გაუჭირდება;
- მასწავლებელი სხვადასხვა ლინგვისტურ ფორმას იყენებს, მის მიერ წარმოთქმულ სიტყვათა უმრავლესობა ბავშვისთვის გაუგებარია, რადგან ეს მოსწავლისთვის ნაცნობი მეტყველებისგან განსხვავებული ფორმაა. ბავშვმა, შესაძლოა, მასწავლებლის ენის მისთვის ნაცნობ ენაზე *გადმოთარგმნა* სცადოს, მაგრამ ამის გამო, სავარაუდოდ, ვერ გაიგებს მასწავლებლის მიერ გადმოცემულ ძირითად პრინციპებს;
- ბავშვს, შესაძლოა, ზეპირად დამახსოვრება და სავარჯიშოების შესრულება არ გაუჭირდეს, მაგრამ მისთვის ძნელი იქნება კონცეპტუალური გააზრება, რაც განზოგადებასა და აბსტრაქტიზაციას მოითხოვს.

ბოულზი და გინტისი: სკოლები და ინდუსტრიული კაპიტალიზმი

სემუელ ბოულზის და ჰერბერტ გინტისის ნაშრომი, ძირითადად, სკოლის თანამედროვე სისტემის განვითარების ინსტიტუციურ საფუძველს ეხება (Bowles and Gintis 1976). ბოულზისა და გინტისის იდეები შეერთებული შტატების

სკოლებს ეფუძნება, მაგრამ ისინი სხვა დასავლურ ქვეყნებსაც მიესადაგება. ჯენკსის და მისი კოლეგების (1972) კვლევების თანახმად, განათლება ეკონომიკურ თანასწორობაზე დიდ გავლენას არ ახდენს. მათი აზრით, თანამედროვე განათლება ინდუსტრიული კაპიტალიზმის ეკონომიკურ მოთხოვნებზე რეაგირების კონტექსტში უნდა იქნას გაგებული. სკოლა ინდუსტრიული საწარმოსთვის სავალდებულო ტექნიკური და სოციალური უნარ-ჩვევებით უზრუნველყოფს; ის მოსწავლეებს ავტორიტეტებისადმი პატივისცემისა და დისციპლინის გრძნობას უვითარებს. სკოლის ადმინისტრაცია და კონტროლი იერარქიული ხასიათისაა და მორჩილებაზე ამახვილებს ყურადღებას; ანალოგიური ურთიერთობები დომინირებს სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულების დროსაც. სამსახურში წახალისებისა და დასჯის იგივე მექანიზმი მოქმედებს, რაც სკოლაში. სკოლა ზოგიერთ ადამიანს “მიღწევებისადმი სწრაფვას” და “წარმატების” მოტივაციას უვითარებს, სხვებს კი წარუმატებლობისკენ უბიძგებს და მათ, სავარაუდოდ, დაბალანაზღაურებადი სამსახური ელოდებათ.

ბოულზი და გინტისი აღიარებენ, რომ მასობრივი განათლების განვითარებას მრავალი სარგებელი მოაქვს. წერა-კითხვა, სავარაუდოდ, ყველამ იცის, სკოლა ადამიანს შინაგანად ამდიდრებს და დიდი გამოცდილებით უზრუნველყოფს. თუმცა, იმის გამო, რომ განათლების განვითარება, ძირითადად, ეკონომიკურ მოთხოვნებს პასუხობს, სკოლის სისტემამ გაცილებით უფრო დიდი დატვირთვა შეიძინა, ვიდრე ამას განმანათლებელი რეფორმატორები ელოდნენ.

ბოულზისა და გინტისის თანახმად, თანამედროვე სკოლები უსუსურობის შეგრძნებას წარმოშობს, რასაც ბევრი ადამიანი სხვა სიტუაციაშიც განიცდის. განათლებისთვის უადრესად მნიშვნელოვანი, პიროვნულ განვითარებასთან დაკავშირებული, იდეალები მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიიღწევა, თუ ადამიანებს საკუთარი ცხოვრების პირობების გაკონტროლება, ნიჭისა და თვითგამოხატვის უნარის განვითარება შეუძლიათ. დღევანდელი სისტემის პირობებში, “თანამედროვე სკოლები სამართლებრივად უწყობენ ხელს უთანასწორობის დამკვიდრებას, ზღუდავენ პიროვნულ განვითარებას, რადგან ადამიანი იძულებულია არბიტრარული ხელისუფლების მოთხოვნებს მოერგოს და ისეთი პირობების წარმოქმნას განაპირობებენ, რომ ახალგაზრდებს საკუთარ ბედისწერაზე უარის თქმა უხდებათ” (Bowles and Gintis 1976, გვ. 266). ბოულზისა და გინტისის აზრით, სამუშაო ადგილებზე მეტი დემოკრატია რომ იყოს და, ზოგადად, საზოგადოებაში ადამიანები თანაბარი უფლებებით სარგებლობდნენ, განათლების სისტემა ადამიანების ინდივიდუალურ განვითარებას შეუწყობდა ხელს.

ილიჩი: ფარული კურიკულუმი

განათლების თეორიის სფეროში ერთ-ერთი ყველაზე საკამათო თვალსაზრისი ივან ილიჩს ეკუთვნის. მისი იდეები თანამედროვე ეკონომიკური განვითარების კრიტიკით გამოირჩევა. ის აღნიშნავს, რომ ამ პროცესში ადამიანები, რომლებიც მანამდე თვითკმარნი იყვნენ, ტრადიციულ უნარ-ჩვევებს კარგავენ და ჯანმრთელობის საკითხში – ექიმებზე, სწავლებაში – მასწავლებლებზე, გართობისას – ტელევიზორზე და საარსებოდ – დამსაქმებლებზე ხდებიან დამოკიდებულნი. ილიჩის აზრით, მთელ მსოფლიოში აღიარებული, სავალდებულო სასკოლო განათლების ცნება გადახედვას საჭიროებს (Illich 1973). ბოულზისა და გინტისის მსგავსად, ილიჩი ხაზს უსვამს კავშირს განათლების განვითარებასა და დისციპლინასა და იერარქიაზე ორიენტირებულ ეკონომიკას

შორის. მისი შეხედულების თანახმად, სკოლა განვითარების პროცესში ოთხ ძირითად ამოცანას – სკოლის პირობებში ბავშვზე ზრუნვას, საქმიანობის მიხედვით ადამიანთა განაწილებას, დომინანტური ღირებულებების დასწავლასა და სოციალურად დადგენილი უნარ-ჩვევებისა და ცოდნის დაუფლებას – ითვალისწინებს: სკოლა *საპატიმროს* მსგავს ოირგანიზაციად იქცა, რადგან სკოლაში გაკვეთილებზე დასწრება სავალდებულოა და მოსწავლეები, ადრეული ბავშვობიდან სამუშაოს დაწყებამდე, “ქუჩას მოშორებულნი,” მთელ დროს სკოლის კედლებში ატარებენ.

სკოლაში ბავშვები ბევრ რამეს სწავლობენ, რასაც არაფერი აქვს საერთო გაკვეთილების ფორმალურ შინაარსთან. აქ განხორციელებული დისციპლინისა და რეჟიმის გამო, სკოლის ორგანიზაცია, ილიჩის სიტყვებით, *პახიური მოხმარების* დანერგვას უწყობს ხელს – რაც არსებული სოციალური წესრიგის უპირობო აღიარებას ნიშნავს. გაკვეთილებზე მოსწავლეებს მასალა გაუცნობიერებლად მიეწოდებათ. ეს ის მასალაა, რომელსაც სკოლის პროცედურა და ორგანიზაცია გულისხმობს. ფარული კურიკულუმი ბავშვებს ასწავლის, რომ “მათ საკუთარი ადგილი უნდა იცოდნენ და ეს ადგილი უსიტყვოდ უნდა დაიკავონ” (იქვე).

ილიჩი ისეთი საზოგადოების მომხრეა, რომელშიც სავალდებულო სასკოლო სწავლება არ არსებობს. ის აღნიშნავს, რომ სკოლაში სავალდებულო სწავლა შედარებით ახალი მოვლენაა და არ არსებობს იმის მიზეზი, რომ ის გარდაუვალი იყოს. თუ სკოლა ხელს არ უწყობს თანასწორობისა და ინდივიდუალური შემოქმედებითი უნარების განვითარებას, რატომ არ შეიძლება უარი ვთქვათ მის ამჟამინდელ ფორმაზე? ილიჩი საგანმანათლებლო ორგანიზაციის ყველა ფორმის გაუქმების აუცილებლობას არ გულისხმობს. ის აცხადებს, რომ განათლებამ სწავლის მოსურნე ადამიანი – ცხოვრების ნებისმიერ პერიოდში და არა მხოლოდ ადრეულ ბავშვობასა ან მოზარდ ასაკში – ხელმისაწვდომი რესურსებით უნდა უზრუნველყოს. ასეთი სისტემა ცოდნის ფართოდ გავრცელებისა და ურთიერთგაზიარების საშუალებას იძლევა და ეს არ არის პრივილეგია, რომლითაც მხოლოდ სპეციალისტებს შეუძლიათ ისარგებლონ. მოსწავლეები სტანდარტულ კურიკულუმს არ ექვემდებარებიან, ისინი თავად ირჩევენ, რა ისწავლიან.

ეს მოსაზრება, პრაქტიკული თვალსაზრისით, ბოლომდე ნათელი არ არის. სკოლების ნაცვლად, ილიჩი რამდენიმე *საგანმანათლებლო სტრუქტურას* გვთავაზობს. ოფიციალური სწავლებისთვის საჭირო მატერიალური რესურსები ბიბლიოთეკებში, გასაქირავებელ სააგენტოებში, ლაბორატორიებსა და საინფორმაციო ბანკებში იქნება დაცული და მათზე ხელი ყველა მოსწავლეს მიუწვდება. შეიქმნება “საკომუნიკაციო ქსელები”, რომლებშიც შესაძლებელი იქნება მონაცემების მოძიება სხვადასხვა ადამიანის უნარ-ჩვევებისა და იმის შესახებ, აქვთ თუ არა მათ მასწავლებლობის ან ერთობლივ სასწავლო აქტივობებში ჩართვის სურვილი. სტუდენტებს გადაეცემათ ვაუჩერები, რომელთა საშუალებით ისინი, მათთვის სასურველ დროსა და პირობებში, საგანმანათლებლო მომსახურებით ისარგებლებენ.

არის თუ არა ეს წინადადებები მთლიანად უტოპიური? ბევრი თვლის, რომ არის. თუმცა, მომავალში, ანაზღაურებადი შრომის შემცირების ან შეზღუდვის შემთხვევაში, რაც სავსებით მოსალოდნელია, ეს მოსაზრებები ნაკლებად არარეალისტურად მოგვეჩვენება. თუ ანაზღაურებადი დასაქმება სოციალურ ცხოვრებაში ნაკლებად მნიშვნელოვანი გახდება, ადამიანებმა, შესაძლოა, ის

სხვადასხვა საქმიანობით ჩაანაცვლონ. ასეთი პერსპექტივის პირობებში, ილიჩის ზოგიერთი იდეა ყურადღებას იმსახურებს. განათლება აღარ იქნება მხოლოდ ადრეულ ასაკში სპეციალურ ინსტიტუტში გავლილი წვრთნა. ის ნებისმიერი მსურველისთვის ხელმისაწვდომი გახდება.

1990-იან წლებში, ახალი საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების განვითარებასთან ერთად, ილიჩის იდეები კვლავ პოპულარული გახდა. ზოგიერთების აზრით, ახალი, უადრესად განვითარებული საინფორმაციო საშუალებები, განათლებაში რევოლუციურ ცვლილებებს გამოიწვევს. ამ საკითხზე მომდევნო ქვეთავში ვიმსჯელებთ.

განათლება და კულტურული აღწარმოება

ამ სამი თეორიული პერსპექტივის ზოგიერთი საკითხის ერთმანეთთან დაკავშირება, ყველაზე თვალსაჩინოდ კულტურული აღწარმოების ცნების საშუალებით იქნება შესაძლებელი (Bourdieu 1986, 1988; Bourdieu and Passeron 1977). კულტურული აღწარმოება გვიჩვენებს, თუ როგორ უწყობს ხელს სკოლა, სხვა სოციალურ ინსტიტუტებთან ერთად, სოციალური და ეკონომიკური უთანასწორობის შენარჩუნებას. ეს უთანასწორობა რამდენიმე თაობაში აისახება. კონცეფცია სკოლის ფარული კურიკულუმის იმ საშუალებებზე ამახვილებს ყურადღებას, რომელთა მიზანი მოსწავლეთა მიერ ღირებულებების, ატიტუდებისა და ჩვევების შეთვისებაა. სკოლა ადრეულ ასაკში დანერგილი კულტურული ღირებულებებისა და თვალსაზრისების შეცვლას განაპირობებს. სკოლის გავლენის წყალობით, სკოლის დამთავრების შემდეგ, ზოგიერთი ბავშვის შესაძლებლობები შეზღუდულია, ზოგიერთი კი, პირიქით, სასარგებლო უნარ-ჩვევებს იძებს.

ეჭვგარეშეა, რომ ფართო კულტურულ ნაირგვარობას, ბერნშტაინის მიერ იდენტიფიცირებული ენის გამოყენების ხერხებიც უკავშირდება, რომლებიც განსხვავებულ ინტერესებსა და გემოვნებას უსვამს ხაზს. დაბალი კლასობრივი წარმომავლობის, განსაკუთრებით, უმცირესობათა წარმომადგენელ ბავშვებს, სკოლის დომინანტური ჯგუფისგან განსხვავებული მეტყველება და ქცევა აქვთ. ბოულზისა და გინტისის თანახმად, სკოლა მოსწავლეებისგან დისციპლინისადმი დაქვემდებარებას მოითხოვს, მასწავლებელთა ავტორიტეტი კი აკადემიურ სწავლაზეა ორიენტირებული. მუშათა კლასის წარმომადგენელ ბავშვებს, სკოლაში სწავლის დაწყების დროს, პრივილეგირებული ოჯახების ბავშვებთან შედარებით, უფრო მეტი კულტურული წინააღმდეგობა ხვდებათ. ისინი მათთვის უცხო კულტურულ გარემოში აღმოჩნდებიან. ბერნშტაინი ამბობს, რომ ისინი მაღალი აკადემიური მოსწრებისთვის ნაკლებად არიან მოტივირებულნი; როგორც არ უნდა ეცადონ კომუნიკაციის დამყარებას, მათთვის დამახასიათებელი მეტყველება და ქცევა მასწავლებლებისთვის მიუღებელია.

ბავშვები სკოლაში დიდ დროს ატარებენ. ილიჩი ხაზს უსვამს, რომ ისინი ამ გარემოში უფრო მეტ ცოდნას იძენენ, ვიდრე გაკვეთილებზე. ბავშვები ადრევე სწავლობენ, თუ როგორი იქნება სამუშაო სამყარო; ისინი ხვდებიან, რომ მათგან პუნქტუალობას მოითხოვენ და ცდილობენ, ადმინისტრაციის მიერ დასახული ყველა ამოცანა გულდასმით შეასრულონ (Webb and Westergaard 1991).

უილისი: კულტურული აღწარმოების ანალიზი

პოლ უილისის მიერ კულტურული აღწარმოების შესახებ ბირმინგემის სკოლაში წარმოებულმა საველე კვლევამ ძალზე მნიშვნელოვანი დისკუსია გამოიწვია (Willis 1977). ეს კვლევა იმის დადგენას ისახავდა მიზნად, თუ როგორ იჩენს თავს კულტურული აღწარმოება, ანუ, როგორც თავად ავტორი აცხადებს, “როგორ იღებენ მუშათა კლასის წარმომადგენელი ბავშვები მუშათა კლასის სამუშაო ადგილებს.” ბევრს მიაჩნია, რომ სკოლაში სწავლის პროცესში, დაბალი კლასის ან უმცირესობათა ჯგუფის წარმომადგენელი ბავშვები ფიქრობენ, რომ “ისინი გონებრივად ნაკლებად განვითარებულნი არიან” და სამომავლოდ მაღალანაზღაურებადი და მაღალი სტატუსის სამუშაოს მიღების იმედიც კი არ აქვთ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დაბალი აკადემიური მოსწრების გამო, ისინი თავს ინტელექტუალურად შეზღუდულ ადამიანებად მიიჩნევენ; აღიარებენ რა საკუთარ “არასრულფასოვნებას,” ისინი ისეთ საქმიანობას იწყებენ, სადაც კარიერის განვითარების პერსპექტივა არ არსებობს.

უილისი აღნიშნავს, რომ ამგვარი ინტერპრეტაცია ადამიანთა რეალურ ცხოვრებასა და გამოცდილებას არ შეესაბამება. შეიძლება ღარიბ უბანში აღზრდილი ადამიანის “ქუჩურმა სიბრძნემ” აკადემიურ წარმატებაზე არ იმოქმედოს, მაგრამ ეს გამოცდილება ისეთივე დახვეწილ და კომპლექსურ უნარებს მოითხოვს, როგორსაც სკოლაში ასწავლიან. თითქმის არცერთი ბავშვი, რომელიც სკოლას ამთავრებს, არ ფიქრობს: “მე ისეთი სულელი ვარ, რომ მთელი დღე ქარხანაში ყუთების ზიდვას ვიმსახურებ.” თუ ნაკლებად პრივილეგირებული წარმომადგენლობის ბავშვები დაბალი დონის სამუშაოს ეგუებიან და მთელი ცხოვრების განმავლობაში, თავს წარუმატებელ ადამიანებად არ მიიჩნევენ, ამის მიზეზი სხვა ფაქტორებია.

უილისმა შეისწავლა სკოლის მოსწავლე ბიჭების ერთი ჯგუფი, რომელთან ერთად დიდი დრო გაატარა. ამ ჯგუფის წევრები, რომლებიც საკუთარ თავს “მაგარ ბიჭებს” ეძახდნენ, თეთკანიანები იყვნენ. სკოლაში ბევრი ვესტ ინდიელი და აზიური წარმომადგენლობის ბავშვი სწავლობდა. უილისმა დაადგინა, რომ მაგარ ბიჭებს სკოლის ადმინისტრაციის სისტემის მიმართ საკუთარი კრიტიკული დამოკიდებულება ჰქონდათ. ისინი სისტემას ებრძოდნენ და ნაკლებად ცდილობდნენ მასთან თანამშრომლობას. სკოლას მათთვის უცხო გარემოდ მიიჩნევდნენ, მაგრამ, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, სკოლით მანიპულირება სურდათ. მათ განსაკუთრებულ სიამოვნებას ანიჭებდათ მუდმივი კონფლიქტი, სამიზნედ კი მასწავლებლებს ირჩევდნენ. ისინი დიდი ოსტატობით ცდილობდნენ ინდივიდუალური სისუსტისა და იმ შეცდომების აღმოჩენას, რომლებსაც მასწავლებლები ადმინისტრაციული მოვალეობის შესრულებისას ავლენდნენ.

მაგალითად, გაკვეთილზე ყველა ბავშვს გაუნძრევლად, ჩუმად ჯდომა და მუშაობა ევალებოდა. მაგარი ბიჭები კი ამ წესს არ ექვემდებარებოდნენ, მათზე მასწავლებლის გამჭოლი მზერა არ მოქმედებდა. ისინი საუბარს აგრძელებდნენ, ღიად გამოთქვამდნენ შენიშვნებს, რითაც თითქმის არღვევდნენ სუბორდინაციის პრინციპს, მაგრამ, საჭიროების შემთხვევაში, საკუთარი ქცევის გამართლებასაც ახერხებდნენ.

უილისი ამ პროცესს ოსტატურად აღწერს:

მაგარი ბიჭები ფარული წინააღმდეგობის გაწევის ოსტატები არიან, ისინი ღია კონფრონტაციაზე არასოდეს მიდიან. ამ ჯგუფის წყალობით, საკლასო ოთახში სკამების მუდმივი გაწევა-გამოწევა, მასწავლებლის მარტივი თხოვნის საპასუხოდ უკმაყოფილების გამოთქმა ისმის. მათ მერხებთან მშვიდად ჯდომა ან წოლა არ შეუძლიათ. გაკვეთილზე ზოგიერთი მათგანი თავს მერხზე დებს,

თითქოს დაძინებას ცდილობს, ზოგი მერხისკენ ზურგით ზის და ფანჯარაში იყურება, ან უბრალოდ კედელს შესცქერის.... საკლასო ოთახში მუდმივად ზუზუნია, თვალების განსაკუთრებული გამომეტყველებით, ისინი გამაღვლებით ჩურჩულებენ, თითქოს ერთმანეთს კონსპირაციული საიდუმლო უნდა გაუზიარონ... დერეფანში ხმაურით დადიან; მასწავლებელი თუ შეხედებათ, ან მეგობრულად ესაუბრებიან, ან უეცრად ჩუმდებიან. საკლასო ოთახში ისტერიული ხარხარი იწყება. სიცილი შეიძლება იმ ადამიანმა გამოიწვიოს, რომელმაც ახლახანს დერეფანში ჩაიარა, ან შეიძლება სხვა მიზეზით არის პროვოცირებული. ის ისევე უსაფუძვლოდ წყდება, როგორც იწყება... სკოლისა და მოსწავლეების დაპირისპირების მიზეზი, ძირითადად, ინსტიტუტისა და მისი წესებისგან სიმბოლური და ფიზიკური გამიჯვნა და იმ ძირითადი მიზნის წინააღმდეგ ბრძოლაა, რომელიც მოსწავლეს “მუშაობას” აიძულებს. (Willis 1977, გვ. 12-13, 26).

მაგარი ბიჭები კონფორმისტ ბავშვებს, ანუ მათ, ვისთვისაც მასწავლებელთა ავტორიტეტი მისაღებია და აკადემიურ მოსწრებას დიდ ყურადღებას ანიჭებენ, “შემსრულებლებს” ეძახოდნენ. შემსრულებლები მასწავლებლებს *უსმენდნენ* და ემორჩილებოდნენ. სკოლის დამთავრების შემდეგ, ისინი წარმატებას მიაღწევდნენ და, მაგარ ბიჭებთან შედარებით, უფრო მაღალანაზღაურებად და კომფორტულ სამსახურს დაიწყებდნენ. მაგრამ, როგორც უილისი ამბობს, სკოლის კომპლექსური გარემოს შესახებ მათ გაცილებით ნაკლები იცოდნენ, ვიდრე მაგარმა ბიჭებმა. მათთვის მაგარი ბიჭების ქმედება უპირობოდ მისაღები იყო.

მოსწავლეების უმრავლესობა არც ერთ ჯგუფს არ ეკუთვნოდა. ისინი ნაკლებად კონფლიქტურობი იყვნენ, ვიდრე მაგარი ბიჭები და ნაკლებად კონფორმულები, ვიდრე შემსრულებლები. დაპირისპირების სტილსა და გამოხატვის ფორმებზე ეთნიკური დაჯგუფებაც ძლიერ გავლენას ახდენდა. მასწავლებელთა უმრავლესობა თეთრკანიანები იყვნენ და, სკოლისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების მიუხედავად, მაგარ ბიჭებს მათთან უფრო მეტი საერთო ჰქონდათ, ვიდრე შავკანიანებს. ვესტ ინდიელთა ოჯახების ბავშვები სკოლას უფრო ღიად და თამამად უპირისპირდებოდნენ, ვიდრე მაგარი ბიჭები. თავად მაგარი ბიჭები აშკარა რასისტები იყვნენ და შავკანიანთა ბანდებს მკვეთრად ემიჯნებოდნენ.

მაგარი ბიჭები სამუშაოსა და სკოლას შორის მსგავსებას აღიარებდნენ, მაგრამ აქტიურად ელოდნენ სამსახურის დაწყებას. სამუშაო გარემოსგან ისინი უშუალო კმაყოფილებას არ ელოდნენ, მაგრამ ძლიერ იყვნენ დაინტერესებულნი ხელფასებით. მათ მიერ შერჩეული საქმიანობის – საბურავების დაყენების, ხალიჩების დაგების, სანტექნიკის, ღებვისა და სარემონტო სამუშაოების – მიმართ, არასრულფასოვნების განცდის ნაცვლად, მათ ისეთივე ქედმაღლური დამოკიდებულება ჰქონდათ, როგორსაც მანამდე სკოლის მიმართ განიცდიდნენ. სამსახურთან ერთად შეძენილი ზრდასრულობის სტატუსი, მათ სიამოვნებას ანიჭებდათ, მაგრამ წარმატებული კარიერით არ იყვნენ დაინტერესებულნი. უილისი აღნიშნავს, რომ ცისფერსაყელიანთა საქმიანობა, ხშირად, მაგარი ბიჭების მიერ სკოლაში, ადმინისტრაციასთან დაპირისპირების პროცესში, განვითარებულ კულტურულ თვისებებს მოითხოვს. ეს თვისებები უბოროტო იუმორი, სხარტი აზროვნება და, საჭიროების შემთხვევაში, ადმინისტრაციის მოთხოვნებისთვის ოსტატურად თავის არიდებაა. მოგვიანებით, შესაძლოა, მათ მძიმე შრომას თავი ვეღარ დაადწიონ. ამ ადამიანებმა, შესაძლოა, მხოლოდ დაოჯახების შემდეგ გააცნობიერონ, რომ განათლების მიღება მათთვის ერთადერთი გამოსავალი იყო, მაგრამ ამჟამად უიმედო მდგომარეობაში არიან. თუმცა, მაშინაც კი, თუ ისინი ეცდებიან, თავიანთი გამოცდილება საკუთარ შვილებს გაუზიარონ, სავარაუდოდ, ისინი მშობლებზე უფრო წარმატებულნი მაინც არ აღმოჩნდებიან.

განათლება და უთანასწორობა

განათლების განვითარება ყოველთვის მჭიდროდ უკავშირდება მასობრივი დემოკრატიის იდეებს. რეფორმატორები, რა თქმა უნდა, საკუთრივ განათლებას აფასებენ, იმ უნარებისა და შესაძლებლობის გამო, რომლითაც ის ინდივიდებს უზრუნველყოფს. ამასთან, განათლებას მუდმივად მიიჩნევენ ადამიანთა გათანაბრების საშუალებად. ამბობენ, რომ უნივერსალური განათლება ახალგაზრდებს ისეთი უნარ-ჩვევებით უზრუნველყოფს, რომლებიც მათ საზოგადოებაში სათანადო ადგილის დამკვიდრებაში დაეხმარება, რაც, თავის მხრივ, მდიდარი და გაველენიანი ადამიანების პრივილეგიებს შეამცირებს. რამდენად წარმატებულად განხორციელდა დღემდე ეს პროცესი? ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემის მიზნით, მრავალი სოციოლოგიური კვლევა ჩატარდა. შედეგები ნათელია: ცვლილების ნაცვლად, განათლება არსებული უთანასწორობის გამოხატვასა და ხელახალ დამკვიდრებას უწყობს ხელს.

კოულმანის კვლევა შეერთებულ შტატებში განათლებაში არსებული უთანასწორობის შესახებ

მთელ რიგ ქვეყნებში ჩატარებული კვლევები ადასტურებს, რომ სკოლაში წარმატებაზე ძლიერ გავლენას ახდენს სოციალური და ოჯახური წარმომავლობა, რაც, შესაბამისად, შემოსავლის დონეზეც აისახება. 1960-იან წლებში, შეერთებულ შტატებში ერთ-ერთი კლასიკური კვლევა ჩატარდა. 1964 წელს მიღებულ იქნა კანონი სამოქალაქო უფლებების შესახებ, რის საფუძველზეც, განათლებაზე პასუხისმგებელ პირებს განათლებაში არსებული განხვავებული ეთნიკური, რელიგიური და ეროვნული წარმომავლობით განპირობებული უთანასწორობის შესახებ ანგარიში მოსთხოვეს. კვლევის პროგრამის დირექტორად სოციოლოგი ჯეიმს კოულმანი დაინიშნა. ეს სოციოლოგიაში წარმოებული ერთ-ერთი ყველაზე ფართო კვლევა იყო. მისი შედეგები 1966 წელს გამოქვეყნდა.

ინფორმაციის შეგროვების მიზნით, ნახევარ მილიონ ადამიანზე მეტი შეირჩა. მათ ვერბალური და არავერბალური უნარების, კითხვის დონეებისა და მათემატიკური უნარ-ჩვევების შეფასებისთვის მრავალი ტესტი ჩატარდა. ოთხი ათასი სკოლის შესახებ მონაცემთა ფორმები სამოცი ათასმა მასწავლებელმა შეავსო. შედეგებმა უზრუნველყო ქვეყანაში სკოლაში სწავლების ზოგადი მიმოხილვა. გამოკითხვის შედეგები საკმაოდ მოულოდნელი აღმოჩნდა და პოლიტიკის დაგეგმვაზე მნიშვნელოვანი პრაქტიკული გავლენა მოახდინა.

ანგარიშში დაფიქსირდა, რომ სკოლის მოსწავლეების დიდი რაოდენობა შავკანიანებად და თეთრკანიანებად იყო სეგრეგირებული. სკოლების 80 პროცენტში, რომლებშიც, ძირითადად, თეთრკანიანი მოსწავლეები სწავლობდნენ, შავკანიანი მოსწავლეების სულ 10 ან ნაკლები პროცენტი დაფიქსირდა. თეთრკანიანმა და აზიელმა მოსწავლეებმა აკადემიური მოსწრების ტესტის ჩაბარებისას, შავკანიან ან სხვა ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენელ მოსწავლეებთან შედარებით, უფრო მაღალი ქულები მიიღეს. კოულმანი ვარაუდობდა, რომ კვლევის შედეგად, შავკანიანთა სკოლებში უარესი პირობები, უფრო დიდი კლასები და უვარგისი შენობები გამოვლინდებოდა, ვიდრე იმ სკოლებში, რომლებშიც რიცხოვნობიერად თეთრკანიანები ჭარბობდნენ. თუმცა, მისი ვარაუდი არ გამართლდა და ამ ტიპის განსხვავება გაცილებით ნაკლები აღმოჩნდა, ვიდრე კოულმანი ელოდა.

კოულმანი ასკენის, რომ სკოლის მიერ უზრუნველყოფილი მატერიალური რესურსები აკადემიურ მოსწრებაზე დიდ გავლენას არ ახდენს. ძირითადი ფაქტორი ბავშვების წარმომადგენლობაა. კოულმანი ამბობს: “სახლით, უბნით და თანატოლების გარემოთი განპირობებული უთანასწორობა მოზრდილ ასაკში, სკოლის დამთავრების შემდეგაც იჩენს თავს” (Coleman et. al. 1996, გვ. 325). თუმცა, ისეთი ფაქტორებიც არსებობს, როდესაც დაბალი წარმომადგენლობის მოსწავლეებს შეძლებული მეგობრები ჰყავთ და, სავარაუდოდ, სკოლაშიც უფრო წარმატებულები არიან.

კოულმანის ანგარიშმა საზოგადოებრივი დებატები გამოიწვია სკოლის ინტეგრაციასთან დაკავშირებით, ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში. გამოითქვა მოსაზრება, რომ უმცირესობათა ჯგუფების ბავშვები სკოლაში უკეთესად ისწავლიან, თუ მოხდება მათი შეძლებული წარმომადგენლობის მოსწავლეებთან აღრევა.

უფრო გვიანი კვლევები

კოულმანის შემდეგ წარმოებულმა კვლევამ ავტორის ზოგიერთი აღმოჩენა დაადასტურა, მაგრამ მისი ნაშრომის ზოგიერთი ასპექტი ეჭვქვეშ დააყენა. კოულმანის კვლევამ დროის გარკვეული მონაკვეთი მოიცვა, ამიტომ მასში ცვლილებები არ იყო გაანალიზებული. მაიკლ რატერმა ლონდონში ჩატარებულ კვლევაში, რამდენიმე წლის განმავლობაში, ჩვიდმეტი წლის ასაკის ბიჭების ჯგუფების განათლების განვითარება შეისწავლა. შესასწავლ ბავშვებს, პირველად, დაწყებითი განათლების დასრულების პერიოდში, 1970 წელს დაეკონტაქტენ. ამ დროს შეგროვდა ინფორმაცია სოციალური წარმომადგენლობისა და აკადემიური მოსწრების შესახებ. 1974 წელს განმეორებითი კვლევა ჩატარდა. ამ დროს ბიჭებს საშუალო სკოლაში სამწლიანი კურსი ჰქონდათ გავლილი. ინტენსიური კვლევის მიზნით, ჯგუფი რამდენიმე სკოლიდან შეირჩა: გამოიკითხნენ მოსწავლეები და მასწავლებლები და განხორციელდა დაკვირვება საკლასო აქტივობაზე.

კვლევის შედეგებით დადასტურდა, რომ სკოლა ბავშვის აკადემიურ განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს. ფაქტორები, რომლებიც რატერმა მნიშვნელოვნად მიიჩნია, მაგალითად, მასწავლებლისა და მოსწავლის ინტერაქციის ხარისხი, თანამშრომლობისთვის ხელსაყრელი ატმოსფერო, მასწავლებლებისა და მოსწავლეების ურთიერთობა და კურსის მომზადების მაღალ დონეზე ორგანიზება, კოულმანის კვლევაში თითქმის არ იყო გაანალიზებული. უკეთესი სასწავლო გარემოთი გამორჩეული სკოლები ყოველთვის არ იყვნენ აღჭურვილნი კეთილმოწყობილი შენობებითა და მატერიალური რესურსებით.

რატერის კვლევა არ უარყოფს შედეგებს, რომ სოციალური უთანასწორობის შენარჩუნებას, სკოლაში შესვლის პერიოდამდე და მის გარეთ არსებული ფაქტორები უწყობს ხელს. იმის გამო, რომ ეს ფაქტორები თავს განსაკუთრებით ისეთ სკოლებში იჩენს, სადაც მოტივირებული მოსწავლეების წახალისება და მასწავლებლების ხელშეწყობა ხდება, რატერის მიერ მოპოვებული შედეგები გვეხმარება გავიგოთ, თუ რატომ უწყობს სკოლა ხელს უთანასწორობის შენარჩუნებას. პროცესი მუდმივად მეორდება, შედარებით პრივილეგირებული ოჯახების შვილები გარკვეულ სკოლებში სწავლობენ და სკოლის ხარისხის შენარჩუნებას უწყობენ ხელს; ისინი ისევ მოტივირებულები არიან და კარგ მასწავლებლებს იზიდავენ. სკოლას, რომელშიც, ძირითადად, ხელმოკლე

ბავშვები სწავლობენ, ანალოგიური შედეგის მისაღწევად მეტი ძალისხმევა სჭირდება. თუმცა, რატერი ასკვნის, რომ სკოლის ორგანიზაციისა და ატმოსფეროს თვალსაზრისით, არსებული განსხვავება, გარეგანი ფაქტორების მიუხედავად, ხელს არ უშლის მაღალი აკადემიური მოსწრების მიღწევას. სწავლების ხარისხის, სკოლის სოციალური კლიმატის და სკოლაში მუშაობის მეთოდების გაუმჯობესება ხელმოკლე ბავშვებს აკადემიური მოსწრების გაუმჯობესებაში ეხმარება. მოგვიანებით წარმოებული კვლევის შედეგად, კოულმანმაც მსგავსი დასკვნები გამოიტანა (Coleman, Hoffer and Kilgore 1981).

1972 წელს ჯენკსის “უთანასწორობა” გამოქვეყნდა, რომელშიც მან, ძირითადად, განათლებისა და უთანასწორობის შესახებ შეერთებულ შტატებში წარმოებულ კვლევაზე დაფუძნებული ემპირიული მასალა მიმოიხილა (Jencks et al. 1972). ჯენკსმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ განათლებისა და საქმიანობასთან დაკავშირებულ მიღწევებს, უმეტესად, არა სკოლა, არამედ ოჯახური წარმომავლობა განაპირობებს და განათლების რეფორმები არსებულ უთანასწორობაზე უმნიშვნელოდ მოქმედებს. ჯენკსის შრომამ, მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, კრიტიკა დაიმსახურა, მაგრამ მისი ზოგადი დასკვნები დღესაც დამაჯერებლად უდრს (Oakes 1985).

გაერთიანებულ სამეფოში, განათლებაში არსებული უთანასწორობის მაგალითების შესახებ დღეს მდიდარი ინფორმაცია არსებობს. 1980 წელს ა. ჰ. პელსიმ და მისმა კოლეგებმა აწარმოეს კვლევა, რომელშიც ერთმანეთს მუშათა კლასის წარმომადგენელი და “მოსამსახურე კლასის” (პროფესიული და მენეჯერული წარმომავლობის) ბიჭების განათლების მიღებასთან დაკავშირებული შესაძლებლობები შეადარეს. ომისშემდგომ პერიოდში, სკოლაში, მუშათა კლასის წარმომადგენლებთან შედარებით, თვრამეტი წლის ასაკის მოსამსახურე კლასის წარმომავლობის ათჯერ მეტი ბიჭი სწავლობდა. უნივერსიტეტში სწავლას კი თეთრთმეტჯერ მეტი სტუდენტი აგრძელებდა.

სკოლის მოსწავლეთა გადარჩევა

სკოლის მოსწავლეთა გადარჩევის – მათი უნარებისა და მიღწევების მიხედვით დაყოფისა და სხვადასხვა ტიპის ინსტრუქტაჟისადმი დაქვემდებარების – პრაქტიკა სხვადასხვა სკოლაში სხვადასხვაგვარად ხორციელდება. ზოგიერთ სკოლაში მოსწავლეების გადარჩევა მხოლოდ გარკვეულ საგნებში ხდება; ზოგან კი - ყველა საგანში. არსებულ სოციალურ უთანასწორობაზე სკოლის მცირე გავლენა, ნაწილობრივ, მოსწავლეთა გადარჩევის პრაქტიკით აიხსნება. გარკვეულ ჯგუფში მოხვედრილ სტუდენტს უნარიანი, ან პირიქით, უუნარო მოსწავლის იარლიყი მიეკერება. როგორც იარლიყების მიკერებასა და დევიაციაზე მსჯელობის დროს დავრწმუნდით, მიკერებული იარლიყის მოცილება ძალზე ძნელია. პრივილეგირებული წარმომავლობის ბავშვების ოჯახებში აკადემიურ მუშაობას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება; ეს ბავშვები, ამის გამო, მაღალი მოსწრების ჯგუფში აღმოჩნდებიან და, უძრავლეს შემთხვევაში, ბოლომდე ამ ჯგუფში რჩებიან.

ჟან ოუკსმა (1985) შეერთებული შტატების 25 სკოლის მაღალ და დამამთავრებელ კლასებში სკოლის მოსწავლეთა გადარჩევის პრაქტიკა შეისწავლა. ამ ქვეყანაში მოსწავლეების გადარჩევა ჩვეულებრივი მოვლენაა. ეს სკოლები ქალაქისა და სოფლის დიდ და მცირე ორგანიზაციებს მოიცავდა. მან ყურადღება სკოლის *შიგნით* და არა სკოლებს შორის არსებულ განსხვავებებზე გაამახვილა. რამდენიმე სკოლამ განაცხადა, თითქოს ის მოსწავლეებს

ჯგუფებად არ ანაწილებს, მაგრამ როგორც ოუკსმა დაადგინა, მასწავლებლისთვის შრომის გაადვილების მიზნით, უნარისა და მიღწევების მიხედვით, მოსწავლეების გადარჩევის მექანიზმი რეალურად ყოველ მათგანს გააჩნია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისინი ამ მეთოდს იყენებენ, ტერმინს კი არა. იმ სკოლებშიც კი, სადაც მოსწავლეების არაფორმალური გადარჩევა მიმდინარეობს, მათ ძლიერი იარაღიყები – უნარიანი, დაბალი მოსწრების, ნელი, საშუალო და ა.შ – მიეკერებათ. ამ ჯგუფის ინდივიდუალური წევრი, მასწავლებლების, სხვა მოსწავლეებისა და საკუთარი თავის მიერ, ამ იარაღიყიდან გამომდინარე ფასდება. მოსწავლე, რომელიც “მაღალი მოსწრების” ჯგუფში სწავლობს, წარმატებულ – გონიერ და სხარტ – პიროვნებად შეაფასეს. “დაბალი მოსწრების” ჯგუფის მოსწავლე კი ნელ, საშუალოზე დაბალი დონის, ან პოპულარული ენით თუ ვიტყვით, ჩამორჩენილ მოსწავლედ აღიქმება. რა გავლენას ახდენს “დაბალ” ჯგუფში მოსწავლეების გადარჩევა? ოუკსის მიერ მოგვიანებით წარმოებული კვლევა ადასტურებს, რომ მათთვის ხელმისაწვდომი სასწავლო კურსების, მასწავლებლებისა და სახელმძღვანელოების ხარისხის თვალსაზრისით, ეს მოსწავლეები უფრო დაბალი დონის განათლებას იღებდნენ (Oakes 1990).

მოსწავლეების გადარჩევა, ჩვეულებრივ, იმით აიხსნება, რომ ნიჭიერი ბავშვები თანაბარი შესაძლებლობების ჯგუფში უფრო სწრაფად და ეფექტურად სწავლობენ, შერეულ ჯგუფში კი მათი სწავლის პროცესი ფერხდება. ფაქტების შესწავლის შედეგად, ოუკსმა ეს მოსაზრება ეჭვქვეშ დააყენა. მოგვიანებით ჩატარებული კვლევის შედეგები ბოლომდე თანმიმდევრული არ არის, მაგრამ მათი უმრავლესობა ადასტურებს, რომ თანაბარი შესაძლებლობების ჯგუფში, ყველაზე ნიჭიერი სტუდენტები უფრო მეტს და უფრო სწრაფად არ სწავლობენ, საშუალო და ნელი ბავშვების შემთხვევაში კი, მოსწავლეების გადარჩევა სწავლების უფრო დაბალ დონეს განაპირობებს.

გაერთიანებულ სამეფოში, ზოგიერთ საგანში, მაგალითად, ინგლისურსა და მათემატიკაში, ეროვნული კურიკულუმი შემოიღეს, რომელსაც ყველა ინგლისელი და უელსელი მოსწავლე უნდა დაქვემდებარებოდა; ამის შედეგად, მოსწავლეთა გადარჩევა “ნორმირების” ტენდენციით შეიცვალა. ბავშვების გადარჩევა მხოლოდ ძირითადი კურიკულუმის საგნებში ხდება, სხვა, მაგალითად, ჰუმანიტარულ საგნებს კი, ისინი შერეული უნარების კლასებში სწავლობენ. ოუკსი აღნიშნავს, რომ თუ შეერთებულ შტატებში მოსწავლეთა გადარჩევას გარკვეული შედეგები ახლავს, იარაღიყების მიკერების ნეგატიური პრაქტიკისგან არც ნორმირებაა დაზღვეული. ყველაზე მნიშვნელოვან საგნებში, ანუ ძირითადი კურიკულუმის მიხედვით, ბავშვები ისევ “მაღალი” და “დაბალი” მოსწრების მიხედვით იყოფიან.

ინტელექტი და უთანასწორობა

საკითხი, თუ რამდენად შეიძლება იმოქმედოს უნარზე გენეტიკურად მიღებულმა განსხვავებებმა, მიმდინარე დისკუსიებში უგულებელყოფილია. არადა, მიღწევები განათლებაში, შემდეგ კი სამსახურებრივ პოზიციასა და შემოსავლებში არსებული განსხვავებები, შესაძლოა, სწორედ დიფერენცირებული ინტელექტით აიხსნებოდეს. თუ საკითხს ამ კუთხით განვიხილავთ, შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ადამიანებს სკოლის სისტემაში თანაბარი შესაძლებლობები აქვთ, რადგან ისინი თანდაყოლილი პოტენციალის შესაბამისი დონის ეკვივალენტს ირჩევენ.

რა არის ინტელექტი?

ფსიქოლოგები მრავალი წელია დაობენ, გააჩნია თუ არა რეალურად ადამიანს ინდივიდუალური უნარი, რომელსაც შეიძლება **ინტელექტი** ეწოდოს და თუკი გააჩნია, რამდენად განსაზღვრავს ეს თვისება ადამიანთა შორის არსებულ თანადაყოლილ განსხვავებას. ინტელექტის დახასიათება რთულია, რადგან ის ბევრ განსხვავებულ, ხშირად ერთმანეთთან კავშირში არმყოფ თვისებებს გულისხმობს. დაეუშვათ, რომ ინტელექტის ყველაზე საიმედო მაჩვენებელი აბსტრაქტული მათემატიკური ამოცანების ამოხსნის უნარია. მაგრამ ადამიანმა, რომელსაც ამგვარი ამოცანების ამოხსნა ეხერხება, შეიძლება სხვა სფეროში, მაგალითად, ისტორიასა ან ხელოვნებაში, დაბალი უნარი გამოავლინოს. საყოველთაოდ მიღებული დეფინიციის შემუშავების სირთულის გამო, ფსიქოლოგებმა ინტელექტის კოეფიციენტის დასადგენი ტესტის შემოღება შემოგვთავაზეს (განათლების ყველა სპეციალისტმა ეს შემოთავაზება ერთხმად მიიღო). აშკარაა, რომ ამგვარი მიდგომა ამომწურავი არ არის, რადგან ინტელექტის დეფინიცია ძალზე ზოგად ხასიათს იღებს.

ინტელექტის კოეფიციენტის გაზომვის ტესტების უმრავლესობა კონცეფტუალური და გამოთვლითი მაგალითების ნარევს მოიცავს. ტესტის სტრუქტურის მიხედვით, საშუალო შეფასება 100 ქულაა; 100 ქულაზე დაბალი ქულით შეფასებულ ადამიანს, “საშუალოზე დაბალი ინტელექტის” იარლიყი მიეკერება, 100 ქულაზე მაღალი ქულით შეფასებულს კი, “საშუალოზე მაღალი ინტელექტის.” ინტელექტის კოეფიციენტის გაზომვის ფუნდამენტური სირთულის მიუხედავად, ეს ტესტები კვლევებში, სკოლებსა და ბიზნესებში ფართოდ გამოყენება.

ინტელექტის კოეფიციენტი და გენეტიკური ფაქტორები

ინტელექტის კოეფიციენტის გაზომვის ტესტების შედეგები, უმრავლეს შემთხვევაში, აკადემიური მოსწრების თანმხვედრია (ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ინტელექტის კოეფიციენტის ტესტები, თავიდან, სკოლაში მიღწეული წარმატების ხარისხის დადგენის მიზნით შემუშავდა). ტესტები მჭიდროდ უკავშირდება სოციალურ, ეკონომიკურ და ეთნიკურ განსხვავებებსაც, რადგან ეს ფაქტორები განათლებაში მოპოვებულ განსხვავებულ მიღწევებთანაც ასოცირდება. თეთრკანიან მოსწავლეებს, შავკანიან და უმცირესობათა სხვა წარმომადგენლებთან შედარებით, საშუალოდ, უფრო მაღალი ქულები აქვთ. 1969 წელს, არტურ ჯენსენის მიერ გამოქვეყნებულმა სტატიამ ფურორი გამოიწვია, რადგან მან შავკანიანთა და თეთრკანიანთა განსხვავებული ინტელექტის კოეფიციენტი, ნაწილობრივ, გენეტიკურ ვარიაციებს მიაწერა (Jensen 1967, 1979).

მოგვიანებით, ინტელექტის კოეფიციენტისა და განათლების შესახებ წინააღმდეგობრივი დებატები კვლავ განახლდა ფსიქოლოგ რიჩარდ ჟ. ჰერნშტაინისა და სოციოლოგ ჩარლზ მიურეის მიერ. წიგნში *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (1994) ვკითხულობთ, რომ ინტელექტის კოეფიციენტისა და გენეტიკურ მემკვიდრეობას შორის კავშირის არსებობის სულ უფრო მეტი დამადასტურებელი მასალა მოიძებნა. მათი აზრით, ნაწილობრივ, სწორედ ამით აიხსნება მნიშვნელოვანი განსხვავება სხვადასხვა რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფთა ინტელექტს შორის. მათ მიერ მოპოვებული მონაცემები, ძირითადად, შეერთებულ შტატებში ჩატარებულ კვლევებს ეფუძნება. ჰერნშტაინისა და მიურეის აზრით, ეს მონაცემები ადასტურებს, რომ ზოგიერთ ეთნიკურ ჯგუფს, სხვა ჯგუფებთან შედარებით, საშუალოდ, უფრო მაღალი ინტელექტის კოეფიციენტი აქვს. აზიელი, განსაკუთრებით, იაპონელი და ჩინელი

ამერიკელები, თეთრკანიანებთან შედარებით, საშუალოდ, ინტელექტის უფრო მაღალ კოეფიციენტს ფლობენ, თუმცა ძალიან დიდი განსხვავება არ გამოვლენილა. აზიელებისა და თეთრკანიანების ინტელექტის კოეფიციენტი საგრძნობლად უფრო მაღალია, ვიდრე შავკანიანების. ჰერნშტაინისა და მიურეის მიერ წარმოდგენილი 156 კვლევის შეჯამების მიხედვით, ამ ორი რასობრივი ჯგუფის ინტელექტის კოეფიციენტს შორის განსხვავება, საშუალოდ, 16 ქულაა. ავტორები აცხადებენ, რომ ამგვარი მემკვიდრეობით მიღებული ინტელექტუალური განსხვავება, ამერიკულ საზოგადოებაში არსებულ სოციალურ დაჯგუფებას განაპირობებს. რაც უფრო ჭკვიანია ადამიანი, მით მეტია მისი სოციალურ საფეხურზე აღმასვლის შანსი. ადამიანებს მაღალი თანამდებობები, ნაწილობრივ, იმიტომ უკავიათ, რომ ისინი უფრო ჭკვიანები არიან, ვიდრე მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილი; აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დაბალ საფეხურზე ნაკლებად ჭკვიანი ადამიანები რჩებიან.

ჰერნსტაინისა და მიურეის თვალსაზრისის კრიტიკოსები უარყოფენ, რომ რასობრივ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ინტელექტის კოეფიციენტის მიხედვით განსხვავებას, გენეტიკური საფუძველი აქვს. მათი აზრით, ინტელექტის განსხვავებულ კოეფიციენტს სოციალური და კულტურული განსხვავება განაპირობებს. ისინი აცხადებენ, რომ ინტელექტის კოეფიციენტის დასადგენი ტესტები აბსტრაქტული აზროვნების უნარის გამოსავლენ კითხვებს მოიცავს, რასაც შავკანიან და ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლებთან შედარებით, თეთრკანიანი შეძლებული ბავშვები უკეთ ართმევენ თავს. ინტელექტის კოეფიციენტის დასადგენი ტესტის ქულების რაოდენობაზე, შესაძლოა, არა გასაზომმა უნარებმა, არამედ სულ სხვა ფაქტორებმა, მაგალითად, სტრესულმა სიტუაციამ იმოქმედოს. კვლევამ დაადასტურა, რომ როდესაც ტესტს თეთრკანიანი დამკვირვებელი ატარებს, აფრო ამერიკელები ექვსი ქულით ნაკლებ შეფასებას იღებენ, ვიდრე შავკანიანი დამკვირვებლის შემთხვევაში (Kamin 1977).

შეერთებულ შტატებში, აფრო ამერიკელებს, საშუალოდ, ინტელექტის კოეფიციენტის ისეთივე დაბალი მაჩვენებელი აქვთ, როგორც სხვა ქვეყნების ხელმოკლე ეთნიკურ უმცირესობებს, მაგალითად, “ხელშეუხებლებს” (კასტორივ სისტემაში ყველაზე დაბალ ფენას) ინდოეთში, *მაორისებს* ახალ ზელანდიაში და *ბურაკუმინებს* იაპონიაში. ამ ჯგუფის წარმომადგენელი ბავშვების ინტელექტის კოეფიციენტის მაჩვენებელი, ეთნიკური უმრავლესობის წარმომადგენელ ბავშვებთან შედარებით, საშუალოდ, 10-15 ქულით დაბალია. ამ მხრივ, განსაკურებით საინტერესო მაგალითია *ბურაკუმინები*. მათმა წინაპრებმა მეთვრამეტე საუკუნეში, ადგილობრივი ომების შედეგად, კუთვნილი მიწა დაკარგეს და განდევნილ და მომთაბარე ადამიანებად იქცნენ. ისინი ფიზიკურად სხვა იაპონელებისგან სრულიად არ გამოირჩევიან, მაგრამ, საუკუნეების განმავლობაში, დევნასა და დისკრიმინაციას განიცდიან. ამ შემთხვევაში, ინტელექტის კოეფიციენტის საშუალო მაჩვენებელს გენეტიკური განსხვავება არ განაპირობებს, რადგან ამ ადამიანებსა და მოსახლეობის უმრავლეს ნაწილს შორის არანაირი გენეტიკური განსხვავება არ არის. მიუხედავად ამისა, ამ ორი ჯგუფის ინტელექტის კოეფიციენტს შორის ისეთივე განსხვავება ფიქსირდება, როგორიც თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს შორის. ამერიკაში *ბურაკუმინელი* ბავშვებისა და სხვა იაპონელების მიმართ ერთნაირი დამოკიდებულებაა; ამიტომ მათი და სხვა იაპონელი ბავშვების ინტელექტის კოეფიციენტი ერთმანეთისგან არ განსხვავდება.

ამგვარი დაკვირვების საფუძველზე შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ შეერთებულ შტატებში აფრო ამერიკელებისა და თეთრკანიანების ინტელექტის კოეფიციენტს

შორის არსებული განსხვავება სოციალური და კულტურული განსხვავების შედეგია. ამ დასკვნას თოთხმეტი ქვეყნის (მათ შორის შეერთებული შტატების) შედარებითი კვლევა ადასტურებს, რომლის მიხედვით, გასული ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, მთელი მოსახლეობის ინტელექტის საშუალო კოეფიციენტი საგრძნობლად გაიზარდა (Coleman 1987). ინტელექტის კოეფიციენტის ტესტები რეგულარულ განახლებას ექვემდებარება. როდესაც ადამიანების ერთსა და იმავე ჯგუფს ძველი და ახალი ვერსიები ურიგდებათ, ისინი ძველ ვერსიებში გაცილებით უფრო მაღალ ქულას იღებენ. თანამედროვე ბავშვებმა 1930-იანი წლების ტესტებში, 1930-იანი წლების ჯგუფებთან შედარებით, საშუალოდ, 15 ქულით მაღალი შეფასება მიიღეს. იგივე განსხვავება ფიქსირდება, საშუალოდ, შავკანიანებსა და თეთრკანიანებს შორის. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თანამედროვე ბავშვების თანდაყოლილი ინტელექტი მათი მშობლების, ბებიებისა და ბაბუების ინტელექტზე მაღალია; მაღალ მაჩვენებელს უკეთესი პირობები და სოციალური უპირატესობა განაპირობებს. თეთრკანიანებსა და აფრო ამერიკელებს შორის, საშუალოდ, ისეთივე სოციალური და ეკონომიკური სხვაობაა, როგორც სხვადასხვა თაობებს შორის. ინტელექტის კოეფიციენტებს შორის განსხვავებაც ამით აიხსნება. შეიძლება ინტელექტის კოეფიციენტზე ინდივიდებს შორის არსებულმა გენეტიკურმა განსხვავებამაც იმოქმედოს, მაგრამ მოსაზრება, რომ ზოგიერთი რასა სხვა რასასთან შედარებით უფრო ინტელექტუალურია, უსაფუძვლოა და დაუდასტურებელი.

Bell Curve Wars

წიგნში *Bell Curve Wars* (Fraser 1995) ჰერნშტაინისა და მიურეის იდეები რამდენიმე ცნობილმა მეცნიერმა შეისწავლა. გამოცემის რედაქტორი აღწერს *Bell Curve*-ს, როგორც “უკანასკნელ ათწლეულში სოციალურ მეცნიერებათა სფეროში ყველაზე თამამ ნაწარმოებს.” ნაშრომში გამოთქმულ მოსაზრებებს “ქურნალებსა და გაზეთებში რედაქტორის მისამართით დაბეჭდილი უამრავი წერილი და სატელევიზიო და რადიო კომენტარი მოჰყვა” (გვ. 3).

წიგნის *Bell Curve Wars* ერთ-ერთი გამომცემელი სტეფან ჯეი გოულდი აცხადებს, რომ ჰერნშტაინი და მიურეი ოთხ ძირითად საკითხში ცდებიან. მას არასწორად მიაჩნია მოსაზრება, რომ ინტელექტის შემოწმება მხოლოდ ინტელექტის კოეფიციენტით არის შესაძლებელი; რომ ადამიანების რანჟირება შეიძლება ინტელექტის სკალის მიხედვით; რომ ინტელექტს, ძირითადად, გენეტიკური მემკვიდრეობა განაპირობებს; და რომ ის ცვლილებას არ ექვემდებარება. ის ყველა ამ მოსაზრებას ეჭვქვეშ აყენებს.

კიდევ ერთი ავტორი, ჰოვარდ გარდნერი აცხადებს, რომ იმ პერიოდში, როდესაც კვლევა ჩატარდა, “ინტელექტის” ცნება ზოგად კატეგორიად იყო გააზრებული. არსებობს მხოლოდ “მრავალგვარი” – პრაქტიკული, მუსიკალური, სივრცითი, მათემატიკური და ა.შ. ინტელექტი. წიგნის *Bell Curve Wars* სხვა ავტორები აცხადებენ, რომ ინტელექტის კოეფიციენტის ქულებსა და შემდგომ სამუშაო პრაქტიკას შორის სისტემური კავშირი არ არსებობს. ისინი ამ იდეებს, ერთხმად, “რასისტულ ფსევდო მეცნიერებას” უწოდებენ.

გოულდი ასკვნის: *Bell Curve*-ის დოქტრინას უნდა ვებრძოლოთ, რადგან ეს მცდარი დოქტრინაა და მისი დანერგვა ნებისმიერი ადამიანის ინტელექტის განვითარების ყველა შესაძლებლობის შეზღუდვას გამოიწვევს. რა თქმა უნდა, ყველა ადამიანი კოსმოსის მკვლევარი მეცნიერი ან ტვინზე მომუშავე ქირურგი

ვერ გახდება, მაგრამ ის, ვინც ამ სფეროში წარმატებას ვერ მიაღწევს, შეიძლება როკ მუსიკოსი ან პროფესიონალი სპორტსმენი გახდეს (და, შესაბამისად, უფრო მაღალი სოციალური პრესტიჟი და ხელფასი ჰქონდეს)..." (Gould 1995, გვ. 22).

ემოციური და ინტერპერსონალური ინტელექტი

ამავე სახელწოდების წიგნში, დენიელ გოულმანი (1996) აცხადებს, რომ, მატერიალური პირობებით უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, "ემოციური ინტელექტი" შეიძლება ისეთივე მნიშვნელოვანი იყოს, როგორც ინტელექტის კოეფიციენტი. **ემოციური ინტელექტი** განსაზღვრავს, თუ როგორ იყენებენ ადამიანები საკუთარ ემოციებს – მოტივაციის, თვითკონტროლის, ენთუზიაზმისა და შეუპოვრობის უნარს. ეს მემკვიდრეობით მიღებული უნარ-ჩვევები არ არის. რაც უფრო კარგად შესძლებს ბავშვი მათ დაუფლებას, მით უკეთ გამოიყენებს ის თავის ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს.

გოულმანი ამბობს: "ნიჭიერ ადამიანს ვნებისა და იმპულსების მართვა უნდა შეეძლოს; უცნაურია, მაგრამ მაღალი ინტელექტის კოეფიციენტის მქონე ადამიანი პირად ცხოვრებას ყოველთვის ვერ აგვარებს" (გვ. 34). ეს არის იმის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ ინტელექტის კოეფიციენტის მაღალი მაჩვენებელი ყოველთვის არ გულისხმობს წარმატებას.

ერთ-ერთ კვლევაში 1940 წლის 95 კურსდამთავრებული შეისწავლეს. სტუდენტები, რომლებმაც უნივერსიტეტის დასრულებისას ინტელექტის კოეფიციენტის ტესტში მაღალი ქულები მიიღეს, შუა ხნის ასაკში, კარიერის თვალსაზრისით, დაბალი მოსწრების სტუდენტებზე ბევრად წარმატებულები არ იყვნენ. კვლევის მეორე ეტაპი ინტელექტის კოეფიციენტის სკალის სხვა მხარეს შეეხო. შესწავლილ იქნა 450 ბიჭი, რომელთაგან 2/3 ჰარვარდის მახლობლად ღარიბთა უბანში ცხოვრობდა და მათი ოჯახები კეთილდღეობის პროგრამაში იყო გაერთიანებული. ამ ჯგუფის მესამედს 90-ზე დაბალი ინტელექტის კოეფიციენტი ჰქონდა. თუმცა, ამ შემთხვევაშიც, ამ მაჩვენებელმა მათ მომავალ კარიერაზე უმნიშვნელოდ იმოქმედა. მაგალითად, 80-ზე დაბალი ინტელექტის კოეფიციენტის მამაკაცთა 7 პროცენტი უმუშევარი იყო, მაგრამ ასევე უმუშევარი იყო ისეთ მამაკაცთა 7 პროცენტი, რომლებსაც 100-ზე მაღალი ინტელექტის კოეფიციენტი ჰქონდათ. ამ მხრივ, უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ბავშვობაში შეძენილი უნარ-ჩვევები, მაგალითად, ემოციების გაკონტროლებისა და სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის მოგვარების უნარი. როგორც ჰოვარდ გარდნერი აღნიშნავს:

ინტერპერსონალური ინტელექტი სხვა ადამიანების გაგების უნარია: რა არის მათი მოტივაცია, როგორ მუშაობენ, როგორ უნდა ითანამშრომლო მათთან მუშაობის პროცესში. წარმატებულ გამყიდველებს, პოლიტიკოსებს, მასწავლებლებს, ექიმებსა და რელიგიურ ლიდერებს, სავარაუდოდ, მაღალი ინტერპერსონალური ინტელექტი ალენიშნებათ. *ინტერპერსონალური* ინტელექტი... კი საკუთარი თავის შესახებ ზუსტი, რეალისტური მოდელის ფორმირებისა და ამ მოდელით ცხოვრებისეულ სინამდვილეში ოპერირების უნარია. (Gardner 1993 გვ. 9)

იდეები ინტელექტის შესახებ გადახედვას საჭიროებს, რადგან ცხოვრებისეული წარმატება კიდევ მრავალგვარ ფაქტორს გულისხმობს. მსგავსი რამ შეიძლება განვაცხადოთ თავად განათლებასთან მიმართებაში. როგორც ამ თავის დასაწყისში აღვნიშნეთ, განათლება უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე სკოლა. ახალი ტექნოლოგიური მიღწევების, განსაკუთრებით საინფორმაციო ტექნოლოგიების გამო, შესაძლოა, მომავალში აუცილებელი გახდეს განათლების პროცესებისადმი დამოკიდებულების გადახედვა.

განათლების მომავალი

განათლება და ახალი საკომუნიკაციო ტექნოლოგია

საინფორმაციო ტექნოლოგიის გავრცელებამ განათლებაზე სხვადასხვა სახის, მათ შორის, საკმაოდ ფუნდამენტური, გავლენა მოახდინა. ახალი ტექნოლოგიები სამუშაოს ბუნებაზე ზემოქმედებს, ზოგჯერ ხდება ადამიანური შრომის მანქანებით ჩანაცვლება. სწრაფი ტექნოლოგიური ცვლილებები, წარსულთან შედარებით, გაცილებით უფრო აჩქარებს სამუშაო ძალის დენადობას. განათლება აღარ მიიჩნევა მოსამზადებელ საფეხურად, რომლის დასრულების შემდეგ, ადამიანმა მუშაობა უნდა დაიწყოს. ტექნოლოგიურ ცვლილებებთან ერთად, სავალდებულო უნარ-ჩვევებიც იცვლება. მკვლევრების უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ განათლებას მხოლოდ პროფესიული მომზადების კუთხით შევხედავთ და სამუშაოს შესაბამისი უნარ-ჩვევების უზრუნველყოფის წყაროდ განვიხილავთ, მომავალში მაინც აუცილებელი გახდება, ადამიანმა განათლება მთელი ცხოვრების განმავლობაში მიიღოს.

მაგალითად, ბრიტანეთში შემოთავაზებულ იქნა “სასწავლო ბანკის” დანერგვა, რომლითაც ადამიანები ცხოვრების განმავლობაში, მეტ-ნაკლებად, ნებისმიერ დროს ისარგებლებენ. ბანკში ფულს ადამიანები, მათი დამჭირავენსები ან სახელმწიფო დააბანდებენ. შემდეგ, განათლების დაფინანსების მიზნით, მათ შეუძლიათ მაღალი პროცენტით გაზრდილი თანხა გამოითხოვონ და, ახალი ტექნიკური ან სამუშაო უნარ-ჩვევების დაუფლების მიზნით, გადაემზადონ.

ჯერჯერობით არავინ იცის, რეალურად რა შედეგებს გამოიწვევს საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები. ზოგიერთების აზრით, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის ნაცვლად, ეს პროცესი უფრო სამუშაო ადგილების გაუქმებას გამოიწვევს. საუბარია “სამუშაოს დასასრულზე” (სამუშაოს მნიშვნელობის შემცირებაზე დისკუსია იხ. მე-12 თავში). თუ საკმარისი რაოდენობის ანაზღაურებადი სამუშაო აღარ იარსებებს, ბუნდოვანი წარმოსადგენია, თუ როგორი იქნება თანამედროვე საზოგადოება. ბევრი ადამიანი და, მათ შორის, ქალების სულ უფრო მეტი რაოდენობა, საკუთარ ცხოვრებას მათ მიერ შესრულებულ სამუშაოს უკავშირებს და, საკუთარი შესაძლებლობების შეფასებისას, ცენტრალურ ადგილს სამუშაოს ანიჭებს.

სამუშაო ადგილების შემცირების შემთხვევაში, ამგვარი დამოკიდებულება სულ უფრო არქაულ ხასიათს შეიძენს და გახშირდება უმუშევრობის თანმხლები, უკვე ფართოდ გავრცელებული უსარგებლობის განცდის შემთხვევები. განათლებამ აქ მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეასრულოს. მაგრამ ეს არ იქნება განათლება ვიწრო გაგებით, რომელიც მხოლოდ წვრთნასა და გადამზადებას გულისხმობს. ეს უნდა იყოს განათლება, რომელიც უფრო მრავლისმომცველ ადამიანურ ღირებულებებთან იქნება კავშირში. განათლება უნდა იქცეს თვითგანვითარებასა და საკუთარი შესაძლებლობების გაგებაზე ორიენტირებული ავტონომიური თვითგანათლების საშუალებად. ეს იდეა სრულებით არ არის უტოპიური. ის განმანათლებელი ფილოსოფოსების ჰუმანურ იდეალებს შეესაბამება. ამის მაგალითი უკვე არსებობს და მას “მესამე ასაკის უნივერსიტეტი” ჰქვია. “მესამე ასაკი” საპენსიო ანუ ისეთ ასაკოვან ადამიანებს აერთიანებს, რომლებმაც ანაზღაურებად სამუშაოს თავი დაანებეს. პესიაზე გასვლასთან შეგუება ზოგჯერ ისევე ძნელია, როგორც უმუშევრობასთან, რადგან პენსიაზე გასვლა, ფაქტობრივად, უმუშევრობას ნიშნავს. **მესამე ასაკის**

უნივერსიტეტი ასაკოვან ადამიანებს, მათი არჩევანისა და ინტერესების მიხედვით, თვითგანათლების შესაძლებლობით უზრუნველყოფს.

ამგვარი დისკუსიები საინფორმაციო ტექნოლოგიების განვითარების ტემპით არის გამოწვეული, რადგან ის უშუალოდ განათლების პროცესის ბუნებაზეც მოქმედებს. ბოლო ქვეთავში სწორედ ამ საკითხზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

განათლების ტექნოლოგიები

თანამედროვე გაგებით, განათლების განვითარება მეცხრამეტე საუკუნეში განხორციელებულ სხვა მნიშვნელოვან ცვლილებებს უკავშირდება. ერთ-ერთი ასეთი ცვლილება სკოლის განვითარებაა. შეიძლება ვინმემ გულუბრყვილოდ იფიქროს, რომ იმ პერიოდში განათლებაზე მოთხოვნა არსებობდა და სკოლები და უნივერსიტეტები ამ მოთხოვნის საპასუხოდ შეიქმნა. რეალურად, მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა. როგორც მიშელ ფუკო აღნიშნავს, სკოლებს თანამედროვე სახელმწიფოს ადმინისტრაციული აპარატის შემადგენელი ნაწილის ფუნქცია დაეკისრა. “ფარული კურიკულუმი” დისციპლინასა და ბავშვების კონტროლს ისახავდა მიზნად.

განათლებაზე ბეჭდვის განვითარებისა და “წიგნის კულტურის” დამკვიდრებამაც მოახდინა გავლენა. ინდუსტრიული საზოგადოების განვითარებაში წიგნების, გაზეთებისა და სხვა ბეჭდური მედიის მასობრივმა გავრცელებამ ისეთივე მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა, როგორიც მანქანებმა და ქარხნებმა. წერა-კითხვისა და ანგარიშის ცოდნის უზრუნველყოფი განათლების წყალობით, ადამიანებს ხელი ბეჭდური მედიის სამყაროზე მიუწვდებოდათ. სკოლის ყველაზე დამახასიათებელ სიმბოლოდ სკოლის სახელმძღვანელო იქცა.

სურათი

ცნობისმოყვარე თაობა

ავტორები: ტონი რივი და სტივ ვეი

მეტ, ახლა მთელი დღე კომპიუტერის ეკრანთან აღარ ზიხარ. ამდენ თავისუფალ დროს რაში ხარჯავ?

წიგნის წაკითხვა მინდოდა, მაგრამ არ ვიცი, რა მოვუხერხო...

ძალიან მძიმეა?

არა, მძიმე სულაც არ არის. მაგრამ პაროლი არ ვიცი.

პაროლი არაფერში გჭირდება, მეტ.. უბრალოდ გადაშალე.

რა მაგარია! ინტერაქციაზე წერენ!

ბევრი ადამიანის აზრით, სიტუაცია განათლებაში კომპიუტერებისა და მულტიმედიის ტექნოლოგიების მზარდი მოხმარების გამო შეიცვალა. ამბობენ, რომ “მთელ მსოფლიოში მულტიმედიის ტექნოლოგიებში გამოყენებული ტელეკომუნიკაციების 70-80% განათლებას უკავშირდება ან განათლების კომპონენტს შეიცავს” (ციტირებულია Kenway et. al.-ში 1995). ჩანაცვლებს თუ არა სახელმძღვანელოს კომპიუტერი, CD-ROM და ვიდეოკასეტა? იარსებებს თუ არა ტრადიციული ფორმის სკოლა, თუ ბავშვი, მერხთან ჯდომისა და მასწავლებლის მოსმენის ნაცვლად, კომპიუტერის მეშვეობით ისწავლის?

ამბობენ, რომ ახალი ტექნოლოგიები არსებულ კურიკულუმს კი არ შეაგვსებს, არამედ მის რღვევასა და ტრანსფორმირებას გამოიწვევს. ახალგაზრდები ინფორმაციასა და მედიაზე დამოკიდებულ საზოგადოებაში იზრდებიან; ისინი ტექნოლოგიებში უფროსებზე, მათ შორის მასწავლებლებზე, ბევრად უკეთ ერკვევიან. მე-14 თავს თუ გავიხსენებთ, ისინი ნინტენდო თაობას წარმოადგენენ – ტექნოაღზრდილი და ტექნოლოგიასა და ვიდეოზე განსწავლული ბავშვები არიან. ზოგი “საკლასო ოთახის რევოლუციაზე,” კომპიუტერული ვირტუალური რეალობის დამკვიდრებასა და კედლების გარეშე საკლასო ოთახზე საუბრობს.

თითქმის არავის ეპარება ეჭვი, რომ მულტიმედიის ტექნოლოგიები განათლების განუყოფელი ნაწილი გახდება. ამ პროცესს გაერთიანებულ სამეფოსა და სხვა ქვეყნებში პოლიტიკურმა პარტიებმაც შეუწყვეს ხელი. მაგრამ ერთ-ერთი მთავარი მამოძრავებელი ძალა ბიზნესია: სკოლები და შინაური გარემო მსხვილი მედია კომპანიების სამიზნედ იქცა. მაგალითად, შეერთებული შტატების შიდა კომპიუტერულმა ბაზარმა სრულყოფილებას მიაღწია, როდესაც, სტიმულირების მიზნით, საგანმანათლებლო პროგრამების ახალი ფორმების გაყიდვა დაიწყო. კომპანიები ახალი საგანმანათლებლო პროგრამების გაყიდვას ინტერნეტის საშუალებითაც გეგმავენ:

დასაქმებული ზრდასრული მოსახლეობის დაკმაყოფილების მიზნით, Jones International Ltd “კიბერსივრცის ბიზნეს კოლეჯს” დააფუძნებს, სადაც მსურველებს, ინტერნეტის, საკაბელო და სატელევიზიო ტელევიზიისა და ვიდეოკასეტების საშუალებით, ბიზნეს კომუნიკაციების მაგისტრის ხარისხი მიენიჭებათ. საერთაშორისო საუნივერსიტეტო კოლეჯში ყოველწლიური სწავლების საწყისი ფასი 12 280 დოლარიდან დაიწყება და სწავლების ფორმატი Jones’s Mind Extention University-ის მსგავსი იქნება, სადაც სტუდენტები პროფესორებს e-mail-ების საშუალებით ეკონტაქტებიან და ელექტრონულად ასრულებენ დავალებას. “უნივერსიტეტები განათლებაში ძირითად როლს ასრულებენ, მაგრამ მილიონობით პოტენციური სტუდენტი არსებობს, რომელსაც ცოდნის მიღება სურს, მაგრამ ამას ვერ ახერხებს,” აცხადებს პრეზიდენტი გლენ რ. ჯოუნსი (Kenway et al. 1995, გვ. 18)

თანამედროვე სოციალური ცხოვრების სხვა სფეროების მსგავსად, ბაზარი და საინფორმაციო ტექნოლოგიებიც განათლებასთან დაკავშირებულ ცვლილებებზეც ახდენს მნიშვნელოვან გავლენას. მაგალითად, კონსერვატული მთავრობის მიერ დანერგილ ბრიტანული სკოლის სისტემაზე გლობალიზაციის ზეწოლამ იმოქმედა, რადგან მან ხარჯების შემცირება გამოიწვია. ამგვარი ზეწოლა განათლების კომერციული და საბაზრო მიმართულებით წარმართვაშიც აისახება. სკოლები, ბიზნეს კორპორაციების მსგავსად, რესტრუქტურისაციას ექვემდებარებიან.

განათლების სფეროში შეიძლება ისეთი ორგანიზაციები ჩაერთოს, რომელსაც სკოლებთან მანამდე არაფერი ჰქონია საერთო. ეს საკაბელო კომპანიები, კომპიუტერული პროგრამირების ოფისები, სატელეკომუნიკაციო ჯგუფები, ფილმების შემქმნელები და აღჭურვილობის მიმწოდებლები არიან. ამ ორგანიზაციებს სკოლებსა და უნივერსიტეტებზე შეუზღუდავი გავლენა აქვთ. ისინი, განათლების მიღების ტრადიციული ფორმის პარალელურად, ზოგადად, კომპიუტერულ ინდუსტრიაზე და მუზეუმებზე, სამეცნიერო პარკებსა და ისტორიულ ადგილებზე მიბმულ, ახალ საგანმანათლებლო ინდუსტრიას, ე.წ. “edu-tainment”-ს ქმნიან.

ექნება თუ არა ახალ ტექნოლოგიებს განათლებაში გადამწყვეტი როლი, კვლავ ღია საკითხად რჩება. კრიტიკოსები აცხადებენ, რომ, ასეთ შემთხვევაში, მათ შეიძლება განათლების სისტემაში უთანასწორობის ზრდას შეუწყონ ხელი. სწავლების პროცესის უკვე არსებულ ხელისშემშლელ ფაქტორს - მატერიალურ

სიდუხჭირეს – სავარაუდოდ, “ინფორმაციული სიღატაკე” დაემატება. “კედლების გარეშე საკლასო ოთახის” არსებობა დღესდღეობით შორეული მომავლის მოვლენად გვეჩვენება. ბევრი სკოლა და კოლეჯი ფინანსების ნაკლებობასა და, ზემდგომი ორგანოების მხრიდან, მუდმივ გულგრილ დამოკიდებულებას განიცდის.

შეჯამება

1. განათლება, თანამედროვე ფორმით, რომელიც სპეციალურად მოწყობილ საკლასო ოთახებში მოსწავლეების ინსტრუქტაჟს გულისხმობს, ნაბეჭდი მასალებისა და წერა-კითხვის მაღალ დონეზე ცოდნის მოთხოვნის გაჩენის შედეგად განვითარდა. ცოდნის მიღება, განვითარება და მოხმარება, მეტი ადამიანის მიერ სულ უფრო მეტ ადგილას ხდება შესაძლებელი. ინდუსტრიალიზაციის შედეგად, სამუშაო უფრო სპეციალიზებული ხასიათი მიიღო და პრაქტიკულ ცოდნაზე – კითხვის, წერისა და ანგარიშის უნარზე – მეტად აბსტრაქტულ ცოდნას მიენიჭა უპირატესობა.
2. მეოცე საუკუნეში, განათლების გავრცელება განსწავლულ და დისციპლინირებულ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის ზრდას უკავშირდება. რეფორმატორები განათლებას უთანასწორობის შემცირების საშუალებად მიიჩნევენ, მაგრამ, ამ მხრივ, მისი როლი საკმაოდ შეზღუდულია. განათლება არსებულ უთანასწორობას უფრო უსვამს ხაზს, ვიდრე ახორციელებს ცვლილებებს მის აღმოსაფხვრელად.
3. 1944 წლის განათლების კანონის თანახმად, გაერთიანებულ სამეფოში ყველას შეეძლო უფასო საშუალო განათლების მიღება, სკოლის დამთავრების ასაკი კი 15 წლამდე გაიზარდა. თუმცა, ფასიან “საზოგადოებრივ სკოლებს” კვლავ პრივილეგირებული ადგილი უჭირავთ და საზოგადოებაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებათ. სახელმწიფო საშუალო სკოლების ფუნქცია, გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლებმა, თანამედროვე საშუალო სკოლებმა და მცირე რაოდენობის ტექნიკურმა სკოლებმა გაინაწილეს. თეთრთმეტი წლის ასაკში, მოსწავლეებს გარდამავალი გამოცდა უტარდებათ, რის შედეგად ხდება, უნარის მიხედვით, მათი სხვადასხვა ტიპის სახელმწიფო სკოლებში განაწილება.
4. 1960-იან წლებში, სკოლებში საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემა დაინერგა. გაძლიერებული სწავლების საშუალო სკოლებსა და თანამედროვე საშუალო სკოლებთან ერთად, თეთრთმეტი წლის ასაკში გარდამავალი გამოცდაც გაუქმდა. უკანასკნელ წლებში, ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემაზე მრავალი თავდასხმა განხორციელდა. კრიტიკოსთა აზრით, ზოგადსაგანმანათლებლო სისტემამ ამ ინიციატივის ავტორების იმედი არ გაამართლა, რადგან მათ მიერ დასახული საგანმანათლებლო სტანდარტები ვერ დააკმაყოფილა.
5. სკოლების ორგანიზაცია და სწავლების სისტემა გენდერული უთანასწორობის შენარჩუნებასაც უწყობს ხელს. ბიჭებისა და გოგონების გამორჩეული ტანსაცმლისა და სტერეოტიპული პერსონაჟების მონაწილეობით შექმნილი ტექსტების წყალობით, სხვადასხვა სქესის წარმომადგენელთა გამიჯვნის წახალისება ხდება. ფაქტები ადასტურებს, რომ მასწავლებლები გოგონებსა და ბიჭებს სხვადასხვაგვარად ეპყრობიან, ზოგიერთი საგნები გოგონებისთვის შესაფერის საგნებად უფრო მიიჩნევა, ვიდრე ბიჭებისთვის, და პირიქით. უმაღლესი განათლების სისტემაში, სტუდენტებსა და მასწავლებლებს შორის, დღესაც ნაკლები რაოდენობის

- ქალია. ვიდრე სხვა ფაქტორები არ შეიცვლება, ეს სიტუაცია, სავარაუდოდ, არ გამოსწორდება.
6. განათლებისა და სასკოლო სწავლების ინტერპრეტაციებზე სხვადასხვა სოციოლოგიურმა თეორიამ იქონია გავლენა. ბერნშტაინის თეორიის მიხედვით, ბავშვები, რომლებსაც დახვეწილი ენობრივი კოდი აქვთ, უკეთესად უმკლავდებიან ფორმალური აკადემიური განათლების მოთხოვნებს, ვიდრე შეზღუდული ენობრივი კოდის მქონე ბავშვები. ინტელექტის კოეფიციენტის ტესტი “საჭირო” უნარ-ჩვევების ფლობის დადგენას ისახავს მიზნად. უნარ-ჩვევები კულტურასთან არის კავშირში, შესაბამისად, მათი გამოყენება შეზღუდულია.
 7. სკოლის ფორმალური კურიკულუმი კულტურული აღწარმოების უფრო ზოგადი პროცესის ნაწილია, რომელზეც სწავლის, განათლებისა და სკოლის გარემოს ბევრი არაფორმალური ასპექტი ახდენს გავლენას. კულტურულ აღწარმოებაში მნიშვნელოვან როლს “ფარული კურიკულუმი” ასრულებს.
 8. ინტელექტის დახასიათება რთულია, ამიტომ, ამ საკითხთან დაკავშირებით, აზრთა დიდი სხვადასხვაობა არსებობს. ზოგიერთების აზრით, ინტელექტის კოეფიციენტს გენები განსაზღვრავს; ზოგი კი ინტელექტის კოეფიციენტის მაჩვენებელს სოციალური ფაქტორებით ხსნის. ფაქტები სოციალური და კულტურული ფაქტორების სასარგებლოდ მეტყველებს. ინტელექტის კოეფიციენტთან დაკავშირებული აზრთა სხვადასხვაობა წიგნის სახელწოდებით *The Bell Curve*-ის გამოცემამ გამოწვია. წიგნის ავტორები აცხადებენ, რომ რასები მემკვიდრეობით მიღებული ინტელექტის საშუალო დონით განსხვავდებიან. კრიტიკოსები მთლიანად უარყოფენ ამ თეზისს.
 9. დევიდ გოულმანი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ემოციურ ინტელექტს. ემოციური ინტელექტი განსაზღვრავს იმას, თუ რამდენად ახერხებენ ადამიანები ემოციების მართვასა და სხვა ადამიანებთან ურთიერთობების მოგვარებას. მისი აზრით, კარიერაში წარმატების მიღწევისთვის, ემოციური ინტელექტი ინტელექტის კოეფიციენტზე არანაკლებ მნიშვნელოვანია.
 10. საინფორმაციო ტექნოლოგიას – კომპიუტერებსა და მულტიმედიას – სკოლებისა და განათლების ფუნდამენტურად შეცვლა შეუძლია. სკოლა შეიძლება ნაკლებად მნიშვნელოვანი გახდეს, რადგან მოსწავლეებმა შინ, კომპიუტერის საშუალებით, მიიღონ განათლება.

დამატებითი ლიტერატურა

Andy G reen, *Education and State Formation* (London: Macmillan, 1990). ინგლისის, საფრანგეთისა და შეერთებული შტატების განათლების ეროვნული სისტემის აღზევების ანალიზი.

Mark Holmes, *Educaional Policy for the Pluralist Democracy: The Common School, Choice, and Diversity* (Washington D.C: Falmer Press, 1992). განათლების სოციალური და პოლიტიკურ ასპექტების მიმოხილვა.

Sheila R iddell, *Gender and the Politics of the Curriculum* (London:Routledge, 1992). კურიკულუმსა და გენდერულ იდენტობას შორის კავშირის ანალიზის მიზნით, შეისწავლის შემთხვევებს ორ საშუალო სკოლაში.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- წერა-კითხვის ცოდნა
- საგანმანათლებლო სისტემა
- უმაღლესი განათლება
- შეზღუდული კოდი
- დახვეწილი კოდი
- ფარული კურიკულუმი
- სკოლის მოსწავლეთა გადარჩევა
- ინტელექტი
- ინტელექტის კოეფიციენტი
- ემოციური ინტელექტი
- მესამე ასაკის უნივერსიტეტი
- საკლასო ოთახი კედლების გარეშე
- ინფორმაციული სილატაკე

თავი 16

რელიგია

ძირიდი ცნებები

რელიგიის დახასიათება

- რა არ არის რელიგია
- რა არის რელიგია

რელიგიის სახეები

- ტოტემიზმი და ანიმიზმი
- იუდაიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი
- შორეული აღმოსავლეთის რელიგიები

რელიგიის თეორიები

- მარქსი და რელიგია
- დიურკემი და რელიგიური რიტუალი
- ვებერი და მსოფლიო რელიგიები
- შეფასება

რელიგიური ორგანიზაციის ტიპები

- ვებერი და ტრელჩი: ეკლესიები და სექტები
- ბეკერი: დენომინაციები და კულტები
- შეფასება

გენდერი და რელიგია

- რელიგიური ხატები
- ქალები რელიგიურ ორგანიზაციებში

მილენარული მოძრაობები

- იოაკიმეს მიმდევრები
- აზრდილის ცეკვა
- მილენარულ მოძრაობათა ბუნება

რელიგიის მიმდინარე განვითარებები: ისლამური რევოლუცია

- ისლამური რწმენის განვითარება
- ისლამი და დასავლეთი
- აღორძინებული ისლამის გავრცელება
- ცივილიზაციათა შეჯახება?

რელიგია გაერთიანებულ სამეფოში

რელიგია შეერთებულ შტატებში

- მრავალგვარობა
- ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი
- “ელექტრონული ეკლესია”

დასკვნა: რელიგია, სეკულარიზაცია და სოციალური ცვლილება

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

- რელიგია
- რიტუალი
- სეკულარიზაცია

ვფიცავ რიურაუს

და ვფიცავ ღამეს, როცა ის ბლანტდება.

არც დაგტოვა შენ უფალმა შენმა და არცა მოგიძულა.

ზესთასოფელი მჯობი გექნება წუთისოფლისა.

გიბოძებს უფალი შენი და კმაყოფილ-იქნები.

განა არ გპოვა შენ უწინ ობლად და შეგიფარა,

და გპოვა შენ გზაბნეული და გიწინამძღვრა,

და გპოვა შენ უპოვარი და გაგამდიდრა,

ხოლო ობოლს რაც შეეხება, ნუ გაუწერები!

და მათხოვარს რაც შეეხება, ნუ გააძევებ.

და აჰა, შენი უფლის მადლით ილაპარაკე!

ეს არის ამონარიდი წმინდა წერილიდან. ის კარგად აშუქებს იმ გავლენას, რომელსაც რელიგია ათასობით წელია ახდენს ადამიანთა ცხოვრებაზე. ტექსტი გვარწმუნებს, რომ ღმერთი თითოეულ ჩვენგანზე ზრუნავს, სიყვარულსა და სიმშვიდეს გვანიჭებს, საკვებითა და თავშესაფრით უზრუნველგვყოფს. ღმერთის თაყვანისცემა და მისი მოწყალების რწმენა ცხოვრებისეულ სიკეთეს გვაზიარებს.

შემდგომ დავრწმუნდებით, რომ ამ რწმენას ყველა რელიგია არ იზიარებს, მაგრამ, ამა თუ იმ ფორმით, რელიგია ჩვენთვის ნაცნობ ყველა საზოგადოებაში არსებობს. ჩანაწერებში უძველესი საზოგადოებების შესახებ, რომლებიც მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ ინფორმაციას ეყრდნობა, ნათლად ჩანს რელიგიური სიმბოლოებისა და ცერემონიალების კვალი. ისტორიის განვითარების პროცესში რელიგიას, ადამიანთა გამოცდილებასთან მიმართებაში, კვლავ ცენტრალური ადგილი ეკავა და დიდ გავლენას ახდენდა ჩვენს მიერ გარემოს აღქმასა და მის მიმართ გამოვლენილ რეაქციებზე.

ჩვენს მიერ ზემოთ ციტირებული წმინდა წერილი რელიგიას პირადი სიმშვიდისა და მხარდაჭერის წყაროდ წარმოაჩენს. თუმცა რელიგია ბევრჯერ გამხდარა მწვავე სოციალური დაპირისპირებისა და კონფლიქტის საბაბი. ახლა იმ რჩევასა

და ემოციურ განწყობაზე ვიმსჯელოთ, რომელსაც შემდეგი ბიბლიური მოძღვრება შეიცავს:

გთხოვთ, ძმებო, სცანით თქვენს შორის მშრომელნი და თქვენი წინამძღოლნი უფალში და თქვენი დამრიგებელნი.

უაღრესი სიყვარული გამოიჩინეთ მათდამი, მათი საქმის გამო იყავით მშვიდობით ერთმანეთში.

და აჰა, შევაგონებთ თქვენ, ძმანო, დაარიგეთ უწესონი, ანუგეშეთ სულმოკლენი, მხარი დაუჭირეთ უძლურთ და სულგრძელნი იყავით ყველას მიმართ.

თვალი გეჭიროთ, არავინ მიაგოს ერთმანეთს ბოროტის წილ ბოროტი. არამედ მუდამ ცდილობდეთ სიკეთე უყოთ ერთმანეთს და ყველას.

მუდამ ხარობდეთ.

პირველი ტექსტის მსგავსად, ეს სიტყვებიც უნივერსალურ სიყვარულსა და ღვთიურ სიკეთეს ღაღადებს. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ის, ვინც პირველ მოძღვრებას იზიარებს, შეიძლება მეორე მოძღვრებას არ დაეთანხმოს. მაგრამ საუკუნეების განმავლობაში, მორწმუნეთა ამ ორ ჯგუფს შორის ხშირად ჰქონია ადგილი სისხლიან კონფლიქტს. პირველი ტექსტი ყურანიდან, ისლამის წმინდა წიგნიდან, არის ციტირებული. მეორე კი ქრისტიანული ბიბლიის ახალ აღთქმას ეფუძნება. ისლამსა და ქრისტიანობას საერთო წარმომავლობა აქვთ, ორივე რელიგიაში ბევრი მსგავსი წინასწარმეტყველი გვხვდება. თუმცა ისინი ერთმანეთის ღმერთს უარყოფენ და აღტერნატული რელიგიის ან ნებისმიერი სხვა რელიგიის მიმდევრებს, აუთსაიდერებად მიიჩნევენ.

XI-XIII საუკუნეებში ევროპის ჯარებმა შუა აღმოსავლეთის ნაწილი დაიპყრეს. მათ მიზნად მუსულმანებისგან (ისლამის მიმდევრებისგან) წმინდა მიწის გათავისუფლება და ქრისტიანობის გავრცელება ჰქონდათ დასახული. ამ სასტიკ და სისხლიან ომებში, რომლებსაც ქრისტიანებმა “ჯვაროსნული” უწოდეს, ადამიანები ალაპისა და ღმერთის სახელით იბრძოდნენ. დაიღუპა ათასობით ადამიანი და ორასი წლის განმავლობაში, ქრისტიანი და ისლამური ჯარები ერთმანეთს სისასტიკეში ეჯიბრებოდნენ. პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ, ევროპელებმა დიდი ტერიტორიები და მნიშვნელოვანი ქალაქები, მათ შორის, იერუსალიმიც დაიპყრეს. მაგრამ 1272 წელს, მეცხრე გალაშქრების შედეგად, წმინდა მიწა ისევ მუსულმანებმა დაიბრუნეს.

ჯვაროსნების ერთ-ერთი ყველაზე თავგამოდებული დამცველი საფრანგეთში კლეარვოს მონასტრის აბატი წმინდა ბერნარი იყო. “ნეტარ არიან ბრძოლაში დაღუპული წამებულნი”, წერდა აბატი. “თუ ღვთის სახელით ცხოვრობ და იპყრობ, გიხაროდენ, მაგრამ თუ გარდაიცვლები და ღმერთს შეუერთდები, დიდება გელის” (Koenigsburger 1987).

რატომ აქვს რელიგიას ადამიანთა ცხოვრებაზე ისეთი გავლენა, რომ ისინი მზად არიან მისი იდეალებისთვის თავი გაწირონ? რატომ არის რელიგია საზოგადოების ასეთი მრავლისმომცველი ასპექტი? რა პირობები უწყობს ხელს რელიგიის მიერ საზოგადოებათა გაერთიანებას და რა პირობებში ხდება საზოგადოებებს შორის განხეთქილება რელიგიური მოტივით? ეს ის კითხვებია, რომლებსაც შევეცდებით, ამ თავში გავცეთ პასუხი. ამ მიზნით კი უნდა გავარკვიოთ, თუ რა არის რეალურად რელიგია. რელიგიური რწმენისა და პრაქტიკის განსხვავებულ ფორმებს განვიხილავთ. ასევე ვიმსჯელებთ რელიგიის ძირითად სოციოლოგიურ თეორიებზე; რელიგიური ორგანიზაციის სხვადასხვა ტიპს გავაანალიზებთ; და ბოლოს, იმაზე ვიმსჯელებთ, თუ რა ბედი ეწია რელიგიას თანამედროვე სამყაროში, რადგან ბევრი მეკვლევრის აზრით, მეცნიერებისა და თანამედროვე ინდუსტრიის აღზევების გამო, რელიგიას

სოციალურ ცხოვრებაში ისეთი ცენტრალური ადგილი აღარ უჭირავს, როგორც თანამედროვე ეპოქამდე ჰქონდა განკუთვნილი.

რელიგიის შესწავლა რთული ამოცანაა, რადგან ის სოციოლოგიური წარმოსახვის გათვალისწინებას მოითხოვს. რელიგიური პრაქტიკის ანალიზის დროს, სხვადასხვა კულტურაში არსებული განსხვავებული რწმენებისა და რიტუალების მნიშვნელობის გააზრება გვიხდება. იდეალებს, რომლებსაც მორწმუნეთა შთაგონება ეფუძნება, დიდი სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ და, ამავე დროს, ჩვენი ხედვა მათთან მიმართებაში უნდა დავაბალანსოთ. ჩვენ ისეთ იდეებთან გვიხდება დაპირისპირება, რომლებიც მარადიულ ჭეშმარიტებას ქადაგებენ, რადგან ვაცნობიერებთ, რომ რელიგიურ ჯგუფებს სრულიად მიწიერი მიზნებიც – მაგალითად, ფინანსების მოთხოვნა ან მიმდევართა მოზიდვის მცდელობა – ამოძრავებთ. უნდა ვადიაროთ, რომ ბევრი სხვადასხვა რელიგიური რწმენა და განხვავებული ქცევა არსებობს, მაგრამ რელიგიის ბუნება ზოგადი ფენომენის ჭრილშიც უნდა განვიხილოთ.

რელიგიის განსაზღვრება

ძალიან ბევრი განსხვავებული რელიგიური რწმენა და ორგანიზაცია არსებობს, ამიტომ მეცნიერებს უჭირთ რელიგიის ყველასთვის მისაღები დეფინიციის შემუშავება. დასავლეთში ადამიანთა უმრავლესობა რელიგიას ქრისტიანობასთან – უფლის რწმენასთან – აიგივებს, რომელიც ამ ქვეყნად მორალური ქცევისკენ მოგვიწოდებს და იმქვეყნიურ ცხოვრებას გვპირდება. რა თქმა უნდა, ზოგადად, რელიგიას ამ ტერმინებით ვერ დავახასიათებთ. ამგვარი რწმენა და ქრისტიანობის სხვა მრავალი ასპექტი მსოფლიო რელიგიათა უმრავლესობაში არ გვხვდება.

რა არ არის რელიგია?

რელიგიასთან მიმართებაში, კულტურული მიკერძოების თავის არიდების მიზნით, ალბათ სჯობს, ჯერ იმაზე ვისაუბროთ, თუ, ზოგადი გაგებით, რა არ არის რელიგია. პირველ რიგში, რელიგია არ უნდა იქნას გაიგივებული მონოთეიზმთან (ერთი ღმერთის რწმენასთან). რელიგიათა უმრავლესობა მრავალ ღმერთს აღიარებს. ქრისტიანობის ზოგიერთ ვერსიაშიც კი, საკრალური თვისებები რამდენიმე სალოცავს – ღმერთს, იესოს, წმინდა მარიამს, სული წმიდას, ანგელოზებსა და წმინდანებს – მიეწერება; ისეთი რელიგიებიც არსებობს, რომლებშიც ღმერთები საერთოდ არ არის.

მეორე, რელიგია არ უნდა იყოს გაიგივებული მორწმუნეთა ქცევის მაკონტროლებელ, *მორალურ რეცეპტებთან* – ამგვარად შეიძლება ჩაითვალოს მოსეს მცნებები, რომლებიც მას, თითქოს, ღმერთმა უკარნახა. იდეა, რომ ღმერთებს ჩვენი მიწიერი ქცევა აინტერესებთ, უცხოა ბევრი რელიგიისთვის. მაგალითად, ძველი ბერძნების აზრით, ღმერთებს ადამიანთა აქტივობის მიმართ ინდიფერენტული დამოკიდებულება ჰქონდათ.

მესამე, რელიგია ყოველთვის არ გულისხმობს იმის *ახსნას*, თუ როგორ შეიქმნა სამყარო. ქრისტიანობა პირველი ადამიანის გაჩენას ადამისა და ევას მითით ხსნის, ამგვარ მითებს ბევრ რელიგიაში ვხვდებით, მაგრამ ბევრი ისეთი რელიგიაც არსებობს, რომელიც ამგვარ განმარტებას არ მოიცავს.

მეოთხე, რელიგია არ უნდა იქნას გაიგივებული *ზებუნებრივთან*, რომელსაც “გრძნობადის მიღმა” არსებული სამყარო სწამს. მაგალითად, კონფუციანიზმი სამყაროს ბუნებრივ ჰარმონიას აღიარებს და არ ეძებს სამყაროს მიღმა არსებულ რეალობას.

რა არის რელიგია?

რელიგიებს, სავარაუდოდ, შემდეგი საერთო მახასიათებლები აერთიანებთ: რელიგია ისეთ სიმბოლოთა ნაკრებია, რომლებიც თავყვანისცემასა და შიშს იწვევს და მორწმუნეების ჯგუფის მიერ შესრულებულ რ ი ტ უ ა ლ ე ბ ს ა და ცერემონიებს (მაგალითად, საეკლესიო წირვებს) უკავშირდება. თითოეული ელემენტი განმარტებას მოითხოვს. შესაძლოა, რელიგია ღმერთების არსებობას არ გულისხმობდეს, მაგრამ ის ყოველთვის მოიცავს კრძალვისა და შიშის გამომწვევ ცოცხალ არსებებსა ან ნივთებს. მაგალითად, ზოგიერთ რელიგიაში ადამიანებს არა გაპიროვნებული ღმერთების, არამედ “ღვთიური ძალის” სწამთ. ისეთი რელიგიებიც არსებობს, რომლებშიც ადამიანები ღმერთებს კი არ ეთაყვანებიან, არამედ ისეთ ფიგურებს, როგორიც ბუდა და კონფუცია.

რელიგიასთან დაკავშირებული რიტუალები ერთმანეთისგან ძლიერ განსხვავდება. რიტუალური აქტი შეიძლება ღოცვას, გალობას, სიმღერას, გარკვეული საკვების ჭამას, ან პირიქით, აკრძალვას – გარკვეულ დღეებში მარხვას და ა.შ. მოითხოვდეს. იმის გამო, რომ რიტუალური აქტები რელიგიურ სიმბოლოებზეა ორიენტირებული, ისინი ყოველდღიური ცხოვრების ჩვევებისა და პროცედურებისგან ძლიერ გამოირჩევა. თუ სანთელს ღვთის სადიდებლად ვანთებთ, ეს ქმდება თავისი მნიშვნელობით სრულიად განსხვავდება იმ სიტუაციისგან, როდესაც სანთელს განათების მიზნით ვიყენებთ. რელიგიურ რიტუალს პიროვნება, ხშირ შემთხვევაში, განმარტებით ასრულებს, მაგრამ მორწმუნეთა მიერ ცერემონიის კოლექტიურ შესრულებას ყველა რელიგია გულისხმობს. რეგულარული ცერემონიები, ჩვეულებრივ, სპეციალურ ადგილებში – ეკლესიებში, სალოცავებში, ან ცერემონიისთვის განკუთვნილ მოედნებზე სრულდება.

სოციოლოგთა აზრით, ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, რომელიც რელიგიას მაგიისგან გამოარჩევს, კოლექტიური ცერემონიაა; თუმცა მათ შორის არსებული საზღვრები გამოკვეთილი არ არის. მაგია მოვლენების ელექსირებით, გალობითა და რიტუალების საშუალებით მართვაა. ის, ჩვეულებრივ, არა მორწმუნეთა ჯგუფის მიერ, არამედ ინდივიდუალურად სრულდება. ადამიანები მაგიას, ხშირ შემთხვევაში, წარუმატებლობისა და მოსალოდნელი საფრთხის დროს მიმართავენ. თავის კლასიკურ კვლევაში წყნარი ოკეანის აუზის ტრობრიანდის მაცხოვრებელთა შესახებ, ბრონისლავ მალინოვსკი სხვადასხვა მაგიურ რიტუალს აღწერს, რომლებსაც კუნძულის მაცხოვრებლები კანოეთი სახიფათო მოგზაურობის წინ ასრულებდნენ (Malinowski 1982). ისინი ამგვარი რიტუალის ჩატარებას საჭიროდ არ მიიჩნევდნენ, თუკი ღაგუნაში მშვიდ ამინდში მიდიოდნენ სათევზაოდ.

მაგიის პრაქტიკა თანამედროვე საზოგადოებებში თითქმის აღმოიფხვრა, მაგრამ სახიფათო სიტუაციებში მაგიის მსგავს ცრურწმენას მაინც ხშირად ვაწყდებით. სახიფათო ან ისეთი საქმიანობით დაკავებული ადამიანები, რომლებზეც შეიძლება შემთხვევითმა ფაქტორებმა იმოქმედოს, მაგალითად, მადაროელები, მეზღვაურები და სპორტსმენები, მცირე ცრუმორწმუნეობრივ რიტუალებს ასრულებენ, ან სტრესულ სიტუაციაში გარკვეულ ხერხებს მიმართავენ.

ზოგიერთი ჩოგბურთელი მნიშვნელოვანი მატჩების დროს ყოველთვის ერთსა და იმავე ბეჭედს იკეთებს. ძველ საზოგადოებებში არსებულ, მაგიურ იდეებზე დაფუძნებულ ასტროლოგიურ რწმენას ამჟამადაც დიდი გავლენა აქვს, თუმცა ადამიანთა უმრავლესობა მათ სერიოზულად არ მიიჩნევს.

რელიგიის სახეები

ტრადიციულ საზოგადოებებში რელიგიას სოციალურ ცხოვრებაში, ჩვეულებრივ, ცენტრალური ადგილი უჭირავს. რელიგიური სიმბოლოები და რიტუალები, ხშირ შემთხვევაში, საზოგადოების მატერიალურ და ხელოვნების კულტურასთან – მუსიკასთან, ხატვასთან, ხის დამუშავებასთან, ამბის თხრობასა და ლიტერატურასთან არის ინტეგრირებული. მცირე კულტურებში პროფესიონალი მღვდლის ინსტიტუტი არ არსებობს, მაგრამ არიან გარკვეული ადამიანები, რომლებიც განსაკუთრებულ რელიგიურ (ხშირ შემთხვევაში მაგიურ) ცოდნას ავლენენ. ამგვარი მცოდნე შეიძლება ბევრი იყოს, მაგრამ ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული შამანია (ტერმინი პირველად ჩრდილო ამერიკელ ინდიელებს შორის გავრცელდა). შამანი არის ადამიანი, რომელსაც, მორწმუნეთა აზრით, რიტუალის საშუალებით სულების ან ზებუნებრივი ძალების მართვა შეუძლია. შამანები მაგები უფრო არიან, ვიდრე რელიგიური ლიდერები. მათ ხშირად აკითხავენ თემის რელიგიური რიტუალებით უკმაყოფილო ადამიანები.

ტოტემიზმი და ანიმიზმი

მცირე კულტურებში ხშირად გვხვდება რელიგიის ორი ფორმა, რომლებსაც **ტოტემიზმი** და **ანიმიზმი** ეწოდება. სიტყვა “ტოტემი” პირველად ჩრდილო ამერიკელი ინდიელების ტომებში გაჩნდა და მას ზებუნებრივი ძალით დაჯილდოებული ცხოველისა და მცენარის აღსანიშნავად იყენებდნენ. საზოგადოებაში არსებულ ნათესაურ ჯგუფსა ან კლანს, ჩვეულებრივ, საკუთარი ტოტემი აქვს, რომელსაც სხვადასხვა რიტუალური აქტივობა უკავშირდება. ტოტემური რწმენა უცხოა ინდუსტრიული საზოგადოების წევრებისთვის, თუმცა ტოტემიზმისთვის დამახასიათებელი სიმბოლოები, შედარებით ვიწრო კონტექსტში, აქაც გვხვდება – მაგალითად, სპორტული გუნდის ემბლემაზე შეიძლება ცხოველი ან მცენარე გამოისახოს. თილისმაც ტოტემია.

ანიმიზმი სულებისა ან აჩრდილების რწმენას ნიშნავს, რომლებიც, ადამიანთა აზრით, მათ სამყაროში ბინადრობენ. ეს სული შეიძლება კეთილი ან ბოროტი იყოს და ადამიანთა ქცევაზე სხვადასხვაგვარად იმოქმედოს. მაგალითად, ზოგიერთ კულტურაში მიაჩნიათ, რომ სულები ავადმყოფობასა და სიგიჟეს იწვევს. მათ შეიძლება ადამიანში დაიბუდონ და მისი ქცევა გააკონტროლონ. ანიმისტური რწმენა მხოლოდ მცირე კულტურებით არ შემოიფარგლება; ის, სხვადასხვა ხარისხით, ბევრ რელიგიურ გარემოში გვხვდება. შუა საუკუნეების ევროპაში ადამიანს, რომელსაც ავი სული ეუფლებოდა, ხშირად, ბოროტ ჯადოქრად ნათლავდნენ და სიკვდილით სჯიდნენ.

მცირე, შედარებით “პრიმიტიული” საზოგადოებები, ხშირად, რელიგიური რწმენის კომპლექსური სისტემით გამოირჩევა. ტოტემიზმი და ანიმიზმი, მსხვილ საზოგადოებებთან შედარებით, ამ საზოგადოებებში უფროა გავრცელებული, მაგრამ ზოგიერთ მცირე საზოგადოებას ბევრად უფრო მეტი კომპლექსური რელიგია გააჩნია. მაგალითად, როგორც ევანს-პრიტჩარდი აღწერს, სამხრეთ სუდანში თეოლოგიური იდეების მრავალსიმომცველი ნაკრები გვხვდება, რომლის

ცენტრალური ფიგურა “მაღალი ღმერთი” ან “ცის სულია” (Evans-Pritchard 1956). მონოთეიზმისკენ მიმართული რელიგიები შედარებით ნაკლებად არის მცირე ტრადიციულ კულტურებში. მათი უმრავლესობა პოლითეისტურია – მრავალ ღმერთს აღიარებს.

იუდაიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი

მსოფლიო ისტორიის სამი ყველაზე გავლენიანი მონოთეისტური რელიგია იუდაიზმი, ქრისტიანობა და ისლამია. სამივე რელიგია შუა აღმოსავლეთში წარმოიშვა და თითოეულმა მათგანმა სხვა რელიგიებზე დიდი გავლენა მოახდინა.

იუდაიზმი

იუდაიზმი ამ სამ რელიგიას შორის ყველაზე ძველი რელიგიაა, რომელიც ჩვ.წ.-მდე დაახლოებით 1000 წლიდან არსებობს. ძველი იუდეველები მომთაბარე ადამიანები იყვნენ და ძველ ეგვიპტესა და მიმდებარე ტერიტორიებზე ცხოვრობდნენ. მისნები ანუ რელიგიური ლიდერები, ნაწილობრივ, რეგიონის რელიგიურ რწმენაზე დაფუძნებულ იდეებს ქადაგებდნენ, მაგრამ ერთადერთი ყოვლისშემძლე ღმერთისადმი თაყვანისცემას სხვადასხვაგვარად გამოხატავდნენ. მათი მეზობლების უმრავლესობა პოლითეისტები იყვნენ. იუდეველებს სწამდათ, რომ ღმერთი მკაცრი მორალური კოდექსის მორჩილებას მოითხოვს, ერთადერთ ჭეშმარიტებას აღიარებს და მართებულ რელიგიად მხოლოდ მათ რწმენას მიიჩნევს (Zeitlin 1984, 1988).

მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან ცოტა ხნის შემდეგ, ისრაელის სახელმწიფო დაარსდა. მანამდე იუდაიზმი არც ერთი სახელმწიფოს ოფიციალური რელიგია არ იყო. მუდმივი დევნის მიუხედავად, რამაც კულმინაციას მიაღწია ნაცისტების მიერ II მსოფლიო ომის პერიოდში საკონცენტრაციო ბანაკებში მილიონობით ებრაელის გაუღეტი, ებრაული თემები ევროპაში, ჩრდილო ამერიკასა და აზიაში შემორჩნენ.

ქრისტიანობა

ქრისტიანობამ იუდეველთა ბევრი თვალსაზრისი გაითავისა. იესო ორთოდოქსი ებრაელი იყო და ქრისტიანობა თავდაპირველად იუდაიზმის სექტად ჩამოყალიბდა. სურდა თუ არა იესოს დამოუკიდებელი რელიგიის დაფუძნება, ამის მტკიცება ძნელია. მოწაფეები მას *მესიას* უწოდებდნენ, რაც ებრაულ ენაზე “მსხნელს” ნიშნავს, ამ სიტყვის ბერძნული შესატყვისი კი “ქრისტეა” - მსხნელი, რომელსაც ებრაელები ელოდნენ. ქრისტიანობის გავრცელების ძირითადი ინიციატორი ბერძნულად მოსაუბრე რომაელი მოქალაქე პავლე გახლდათ, რომელიც აქტიურად ქადაგებდა მცირე აზიასა და საბერძნეთში. ქრისტიანების სასტიკი დევნის მიუხედავად, იმპერატორმა კონსტანტინემ ქრისტიანობა, საბოლოოდ, რომაული იმპერიის ოფიციალურ რელიგიად გამოაცხადა. მომდევნო ორი ათასი წლის განმავლობაში, ქრისტიანობას დასავლეთის კულტურაში დომინანტური ადგილი ეჭირა.

დღეს ქრისტიანობას უფრო მეტი მიმდევარი ჰყავს და მთელ მსოფლიოში ყველაზე გავრცელებული რელიგიაა. საკუთარ თავს ქრისტიანს ათას მილიონზე მეტი ადამიანი უწოდებს, მაგრამ თეოლოგიისა და ეკლესიის ორგანოზაციის

თვალსაზრისით, მათ შორის ბევრი განსხვავებაა. ძირითადი განშტოებები რომაული კათოლიციზმი, პროტესტანტიზმი და აღმოსავლური ორთოდოქსიზმია.

ისლამი

ისლამს, რომელსაც რელიგიებს შორის მსოფლიოში მეორე ადგილი უჭირავს, (იხ. ცხრილი 16.1), ქრისტიანობასთან ბევრი საერთო აქვს. ისლამი წინასწარმეტყველი მუჰამედის სწავლებას ეფუძნება, რომელიც ჩვ.წ-ით მეშვიდე საუკუნეში მოღვაწეობდა. ისლამის რწმენით, ადამიანებსა და ბუნებას ერთადერთი ღმერთი – ალაჰი – განაგებს. ისლამი მუსულმანებისგან (ისლამის მიმდევრებისგან) ხუთი ძირითადი რელიგიური ვალდებულების შესრულებას მოითხოვს. პირველი ვალდებულების თანახმად, “ერთადერთი ღმერთი ალაჰია, მუჰამედი კი ალაჰის მოციქული”. მეორის მიხედვით, მორწმუნემ ღოცვა დღეში ხუთჯერ უნდა წაიკითხოს, რასაც წინ განბანვის ცერემონიალი უძღვის. სადაც არ უნდა იყოს მლოცველი, მან, ამ რიტუალის შესრულებისას, საუდის არაბეთში მდებარე წმინდა ქალაქ მექას მიმართულებით უნდა გაიხედოს.

მესამე ვალდებულება რამადანის დაცვაა; ეს არის ერთთვიანი მარხვა, რომლის განმავლობაში მორწმუნეს დღისით საკვებისა და სასმელის მიღება ეკრძალება. მეოთხე, ისლამური კანონით დადგენილი შესაწირის გაცემაა (ფული ღარიბებს უნდა დაურიგდეს). ამ ვალდებულებას სახელმწიფო ხშირად გადასახადების აკრების მიზნით იყენებს. და ბოლოს, ყველა მორწმუნეს, თუნდაც ერთხელ, მექაში მოლოცვა მოეთხოვება.

მუსულმანთა აზრით, მუჰამედზე ადრე მოღვაწე წინასწარმეტყველნიც, მოსესა და იესოს ჩათვლით, ალაჰის სახელით ქადაგებდნენ, მაგრამ მუჰამედის სწავლებამ მისი სურვილი ყველაზე ნათლად გამოხატა. ისლამი გავრცელებული რელიგიაა, მას მთელ მსოფლიოში 1000 მილიონი მიმდევარი ჰყავს. უმრავლესობა ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთსა და პაკისტანშია კონცენტრირებული. (მოკლე დისკუსიას მუსულმანური რწმენის შესახებ შეგიძლიათ გაეცნოთ ქვემოთ, ქვეთავში, რომელიც ისლამურ რევოლუციას ეხება).

ცხრილი 16.1 მსოფლიოს რელიგიური მოსახლეობა, 1993

რელიგია	რაოდენობა	პროცენტული მაჩვენებელი
ქრისტიანები	1 869 282 470	33.5
როამელი კათოლიკები	1 042 501 000	18.7
პროტესტანტები	382 374 000	6.9
მართლმადიდებლები	173 560 000	3.1
ანგლიკანები	75 847 000	1.4
სხვა ქრისტიანები	195 000 470	3.5
მუსულმანები	1 014 372 000	18.2
არარელიგიურები	912 874 000	16.4
ინდუსები	751 360 000	13.5
ბუდისტები	334 002 000	6.0
ათეისტები	242 852 000	4.3
ჩინური ხალხური რელიგიები	140 956 000	2.5
ახალი რელიგიები	123 765 000	2.2

ტომების რელიგიები	99 736 000	1.8
სიკხები	19 853 000	0.4
ებრაელები	18 153 000	0.3
სხვები	49 280 000	1.0

წყარო: შეერთებული შტატების სტატისტიკური მიმოხილვა, 1994, გვ. 855

შორეული აღმოსავლეთის რელიგიები

ინდუიზმი

იუდაიზმს, ქრისტიანობას, ისლამსა და შორეული აღმოსავლეთის რელიგიებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა. უძველესი რელიგია, რომელიც დღესაც დიდი პოპულარობით სარგებლობს, *ინდუიზმია*. რწმენა, რომელსაც ეს რელიგია ეფუძნება, ექვსი ათასი წელია არსებობს. ინდუიზმი პოლითეისტური რელიგიაა. ის ისეთი შინაგანი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რომ, ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, მას მონათესავე რელიგიების ერთობლიობა უნდა ეწოდოთ და არა ერთი რელიგიური ორიენტაცია; მრავალ ადგილობრივ კულტსა და რელიგიურ პრაქტიკას რამდენიმე საზოგადოდ მიღებული რწმენა აერთიანებს.

ინდუსთა უმრავლესობა *რეინკარნაციის* ციკლის დოქტრინას აღიარებს – რწმენას, რომ ყველა სულიერი არსება დაბადების, გარდაცვალებისა და მეორედ დაბადების მუდმივი პროცესის ნაწილია. მეორე დამახასიათებელი თვისება კასტობრივი სისტემაა, რომელიც ეფუძნება რწმენას, თითქოს ადამიანს დაბადებისთანავე სოციალურ და რიტუალურ იერარქიაში გარკვეული ადგილი ენიჭება, რასაც მის მიერ წინა ცხოვრებაში განხორციელებული აქტივობა განაპირობებს. თითოეულ კასტას საკუთარი მოვალეობები და რიტუალები აქვს და ადამიანის ბედისწერა მომავალ ცხოვრებაში ძირითადად იმით განისაზღვრება, თუ როგორ ასრულებდა ის მანამდე ამ მოვალეობებს. ინდუიზმისთვის მისაღებია რამდენიმე განსხვავებული რელიგიური თვალსაზრისის არსებობა; ამ რელიგიაში არ ხდება მორწმუნეების ურწმუნოთაგან მკვეთრი გამოჯვნა. ინდუიზმს 750 მილიონ ადამიანზე მეტი მისდევს, სავარაუდოდ, ყველა ინდოეთის სუბკონტინენტის მაცხოვრებელია. ქრისტიანობისა და ისლამისგან განსხვავებით, ინდუიზმი სხვების მოზიდვას და მათ “ჯეშმარიტ მორწმუნეებად” მოქცევას არ ცდილობს.

ბუდიზმი, კონფუციანიზმი, ტაოიზმი

აღმოსავლეთის **ეთიკური რელიგიებია** ბუდიზმი, კონფუციანიზმი და ტაოიზმი. ეს რელიგიები ღმერთების თაყვანისცემას არ გულისხმობს. ისინი ეთიკურ იდეებზე უფრო ამახვილებენ ყურადღებას, რომლებიც მორწმუნეს ბენებისა და სამყაროს ერთიანობასთან აკავშირებს.

ბუდიზმი ჩვ.წ-მდე მეექვსე საუკუნეში მოღვაწე, სამხრეთ ნეპალის პატარა სამეფოს ინდუსთა პრინცის სიდარტა გაუტამას, ბუდას (განსწავლულის), სწავლებას ეფუძნება. ბუდა ქადაგებს, რომ ადამიანისთვის რეინკარნაციის ციკლი სავალდებულო აღარ იქნება, თუ ის ყოფით სურვილებს უარყოფს. გადარჩენისთვის მან თვითღისციპლინისა და მედიტაციის გზა უნდა განელოს, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო მიწიერი სამყაროს ამოცანებთან. ბუდიზმის ძირითადი მიზანი *ნირვანას*, სრულყოფილი სულიერების მიღწევაა. ბუდა ინდუსთა რიტუალებსა და კასტებს უარყოფდა. ინდუიზმის მსგავსად, რელიგიის

ადგილობრივი ვარიაციები არც ბუდიზმისთვისაა მიუღებელი. ეს რელიგია მხოლოდ ერთი თვალსაზრისის არსებობას არ მოითხოვს. ბუდიზმი დღეს დიდი გავლენით სარგებლობს შორეული აღმოსავლეთის ბევრ სახელმწიფოში, მათ შორის ტაილანდში, ბირმაში, შრი ლანკაში, ჩინეთში, იაპონიასა და კორეაში.

კონფუციანიზმი ტრადიციული ჩინეთის მმართველი ჯგუფების კულტურას ჩაუყარა საფუძველი. „კონფუცი“ (კ'უნგ ფუ-ცუს ლათინური ვარიანტი) ჩვ.წ-მდე მეექვსე საუკუნეში, ბუდას პერიოდში, ცხოვრობდა. ტაოიზმის ფუძემდებლის ლაო-თხუს მსგავსად, კონფუციც მასწავლებელი იყო და არა ახლო აღმოსავლეთის რელიგიური ლიდერი ანუ მისანი. კონფუციანიზმის მიმდევრები კონფუცს ღმერთად არ აღიქვამენ, ისინი მას ”ბრძენთა შორის უბრძენეს კაცს” უწოდებენ. კონფუციანიზმი ადამიანის ცხოვრებას ბუნების შინაგან ჰარმონიას უკავშირებს და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს წინაპართა თაყვანისცემას. იგივე პრინციპებს იზიარებს *ტაოიზმი*. ამ რელიგიის პრინციპით, უკეთესი ცხოვრება მედიტაციითა და მიმტვევებლობით მიიღწევა. ჩინელმა ხალხმა ზემოთ ხსენებული რელიგიური რწმენისა და პრაქტიკის ზოგიერთი ელემენტი შეინარჩუნა, მაგრამ მთავრობის ოპოზიციური განწყობის გამო, კონფუციანიზმი და ტაოიზმი ჩინეთში ძველებური გავლენით აღარ სარგებლობს.

რელიგიის თეორიები

რელიგიისადმი სოციოლოგიურ მიდგომაზე ჯერ კიდევ ძლიერ გავლენას ახდენს სამი „კლასიკოსი“ სოციოლოგი თეორეტიკოსის – მარქსის, დიურკემისა და ვებერის – იდეები. ამ სამი მეცნიერიდან, არც ერთი არ იყო რელიგიური და სამივეს მიაჩნდა, რომ თანამედროვე ცხოვრებაში რელიგია ნაკლებად მნიშვნელოვანი გახდებოდა. თითოეული თეორეტიკოსის აზრით, რელიგია, ფუნდამენტური გაგებით, ილუზიაა. სხვადასხვა რწმენის ადვოკატები დარწმუნებულნი არიან მათი რწმენისა და იმ რიტუალების ვალიდურობაში, რომლებშიც თავად იღებენ მონაწილეობას; სამივე მოაზროვნეს მიაჩნია, რომ მრავალგვარი რელიგიების არსებობა და მათი აშკარა კავშირი სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებასთან, ამ მოსაზრებათა უსაფუძვლობაზე მეტყველებს. მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებაში დაბადებულ ავსტრალიელ ადამიანს, ინდურ კასტობრივ სისტემაში ან შუა საუკუნეების ევროპის კათოლიკურ ეკლესიაში დაბადებული ადამიანისგან განსხვავებული რელიგიური რწმენა აქვს.

მარქსი და რელიგია

მიუხედავად იმისა, რომ მარქსის იდეებმა ამ საკითხზე დიდი გავლენა მოახდინა, მას რელიგია დეტალურად არასოდეს შეუსწავლია. მისი იდეები, ძირითადად, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის რამდენიმე თეოლოგისა და ფილოსოფოსის ნააზრევს ეფუძნება. ერთ-ერთი მათგანი ცნობილი ნაშრომის „*კრისტიანობის არსი*“ ავტორი ლუდვიგ ფოიერბახია (Feuerbach 1957; პირველად 1841 წელს გამოიცა). ფოიერბახის თვალსაზრისის მიხედვით, რელიგია ისეთი იდეებისა და ღირებულებებისგან შედგება, რომლებიც ადამიანთა კულტურული განვითარების პროცესში ყალიბდება, მაგრამ მათ წარმოშობას, შეცდომით, ღვთიურ ძალებს ან ღმერთებს მიაწერენ. იმის გამო, რომ ადამიანებმა საფუძვლიანად არ იციან საკუთარი ისტორია, ისინი სოციალური პროცესების შედეგად შექმნილი ღირებულებებისა და ნორმების წყაროდ, ღმერთის აქტივობას მიიჩნევენ. მაგალითად, ათი მცნება, რომელიც მოსემ ღმერთისგან მოისმინა, ებრაელ და

ქრისტიან მორწმუნეთა ცხოვრების ძირითადი მორალური წესების მითიური ვერსიაა.

ფოიერბახი აცხადებს, რომ ჩვენ ჩვენს მიერ შექმნილი რელიგიური სიმბოლოების ბუნება არ გვესმის; სწორედ ამიტომ ვეჭვებით იმ ისტორიული ძალების ტყვეობაში, რომელთა გაკონტროლება თავად არ შეგვიძლია. ფოიერბახი იყენებს ტერმინს **გაუცხოება**, ამ ტერმინში ის ღმერთებისა და ღვთიური ძალების ადამიანებისგან გამიჯვნას გულისხმობს. ადამიანის მიერ შექმნილი ღირებულებებისა და იდეების წარმოშობა *უცხო* ან სადღაც სხვაგან მყოფ არსებებს – რელიგიურ ძალებსა და ღმერთებს – მიეწერება. გაუცხოებას წარსულში უარყოფითი შედეგი ჰქონდა, მაგრამ, ფოიერბახის აზრით, რელიგიის, როგორც გაუცხოების, გაგება, სამომავლოდ იმედისმომცემი მოვლენაა. თუ ადამიანი გააცნობიერებს, რომ რელიგიური წარმოშობის ღირებულებები სინამდვილეში მისი შექმნილია, ის ამ ღირებულებების ამქვეყნიურ ცხოვრებაში რეალიზების შესაძლებლობაში დარწმუნდება და მხოლოდ იმქვეყნიურის იმედად აღარ იქნება. უნარი, რომელსაც, ქრისტიანული რწმენის მიხედვით, მხოლოდ ღმერთი ფლობს, თავად ადამიანსაც გააჩნია. ქრისტიანებს მიაჩნიათ, რომ ღმერთი ყოვლისშემძლეა და კაცთმოყვარე, ადამიანი კი არასრულყოფილი არსებაა და მას ბევრი სუსტი მხარე ახასიათებს. ფოიერბახის აზრით, სიყვარულის, სიკეთისა და საკუთარი ცხოვრების გაკონტროლების პოტენცია ყველა ადამიანურ სოციალურ ინსტიტუტს გააჩნია და თუ ამას ბოლომდე გავაცნობიერებთ, ამ შესაძლებლობათა რეალიზება შესაძლებელი გახდება.

თვალსაზრისს, რომ რელიგია ადამიანთა თვითგაუცხოებას გულისხმობს, მარქსიც ეთანხმება. ბევრს მიაჩნია, რომ მარქსი რელიგიას სათანადო ყურადღებას არ უთმობდა, მაგრამ ეს მოსაზრება სიმართლეს არ შეესაბამება. მარქსი წერს, რომ „რელიგია უგულო ცხოვრების გულია“ – ყოველდღიური სასტიკი რეალობიდან გამოსავლის ძიება. მარქსს მიაჩნდა, რომ რელიგია, ტრადიციული ფორმით, აღარ იარსებებს და ეს გამართლებულიც იქნება; ამის მიზეზი თავად რელიგიური იდეალებისა და ღირებულებების მიუღებლობა არ არის; პოზიტიური რელიგიური იდეები შეიძლება კაცობრიობის ძირითად იდეალებად იქცეს და სამყაროს განვითარებისთვის უაღრესად სასიკეთო აღმოჩნდეს. ჩვენს მიერ შექმნილი ღმერთების არ უნდა გვეშინოდეს და მათ არ უნდა მივაწეროთ ღირებულებები, რომელთა რეალიზება თავად შეგვიძლია.

მარქსი თავის ცნობილ ფრაზაში აცხადებს: „რელიგია ადამიანებისთვის ოპიუმი.“ რელიგია გვასწავლის, რომ ადამიანი ამქვეყნიურ პირობებს უნდა შეეგუოს, რადგან იმ ქვეყნად მას ბედნიერება და ჯილდო ელის. აქედან გამომდინარე, ის ამქვეყნად არსებულ უთანასწორობასა და უსამართლობასთან შეგუებას ქადაგებს და ადამიანს იმქვეყნიურ სიკეთეს ჰპირდება. რელიგია ძლიერ იდეოლოგიურ ელემენტს შეიცავს: რელიგიური რწმენა და ღირებულებები, ხშირ შემთხვევაში, სიმდიდრისა და ძალუფლების არათანაბარი განაწილების გამართლებას ცდილობს. მაგალითად, რელიგიური სწავლების მიხედვით, „მორჩილები დაიმკვიდრებენ სამყაროს“, რაც ჩაგვრასთან შეგუებას ნიშნავს.

დიურკემი და რელიგიური რიტუალი

მარქსისგან განსხვავებით, ემილ დიურკემმა თავისი ინტელექტუალური კარიერის დიდი ნაწილი რელიგიის შესწავლას დაუთმო. მან, ძირითადად, მცირე ტრადიციულ საზოგადოებებზე გაამახვილა ყურადღება. დიურკემის ნაშრომი

„რელიგიური ცხოვრების ელემენტალური ფორმები,” რომელიც პირველად 1912 წელს გამოიცა, ალბათ, რელიგიის სოციოლოგიის ერთადერთ, ყველაზე გავლენიან კვლევად უნდა ჩაითვალოს (Durkheim 1976). დიურკემი რელიგიას, პირველ რიგში, ძალაუფლების არათანაბარ სოციალურ განაწილებას კი არ უკავშირებს, არამედ საზოგადოებრივი ინსტიტუტების საერთო ბუნებას. მისი ნაშრომი ავსტრალიურ აბორიგენულ საზოგადოებებში გავრცელებული ტოტემიზმის შესწავლას ეფუძნება. დიურკემის აზრით, ტოტემიზმი რელიგიის „ელემენტალურ” ანუ ყველაზე მარტივ ფორმას წარმოადგენს, რაც მისი წიგნის სათაურში აისახება.

როგორც აღვნიშნეთ, ტოტემი, თავდაპირველად, ჯგუფისთვის განსაკუთრებული სიმბოლური მნიშვნელობის მატარებელი ცხოველი ან მცენარე იყო. ეს არის *საკრალური* ობიექტი, რომელიც თაყვანისცემას იმსახურებს და მის სადიდებელად სხვადასხვა რიტუალური აქტივობა ხორციელდება. დიურკემი ორგვარ, *საკრალურ* და *პროფანულ*, რელიგიას გამოყოფს. მისი აზრით, საკრალური საგნები და სიმბოლოები არსებობის რუტინულ ასპექტებში – პროფანულ რეალობაში – არ მოიაზრება. ტოტემური ცხოველის ან მცენარის ჭამა, ჩვეულებრივ, მხოლოდ სპეციალურ ცერემონიალზეა დაშვებული. მორწმუნეებს სჯერათ, რომ ტოტემს, როგორც წმინდა ობიექტს, ღვთიური თვისებები ახასიათებს, რაც მას სხვა, ნადირობისთვის განკუთვნილი ცხოველებისგან და საკვებად ვარგისი მცენარეებისგან გამოარჩევს.

რატომ არის ტოტემი საკრალური? დიურკემის მიხედვით, ამის მიზეზი ის არის, რომ ტოტემი თავად ჯგუფის სიმბოლოა; ის ჯგუფის ან თემის ყველაზე მნიშვნელოვან ღირებულებებთან არის გაიგივებული. მოწიწების გრძნობა, რომელსაც ადამიანი ტოტემის მიმართ განიცდის, რეალურად, მნიშვნელოვანი სიციალური ღირებულებების პატივისცემას ეფუძნება. რელიგიაში თაყვანისცემის ობიექტი, რეალურად, თავად საზოგადოებაა.

დიურკემი განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ რელიგია მხოლოდ რწმენით არ ამოიწურება. ყველა რელიგია რეგულარულ ცერემონიებსა და რიტუალურ აქტივობას უკავშირდება, რომლის დროსაც მორწმუნეთა ჯგუფი იკრიბება. კოლექტიური ცერემონია ჯგუფური სოლიდარობის შეგრძნებას აძლიერებს. ცერემონიებში მონაწილეობისას, ადამიანებს პროფანული სოციალური ცხოვრებისეული პრობლემები ავიწყდებათ და ჰგონიათ, რომ ზებუნებრივ ძალებთან შედიან კონტაქტში. ტოტემებისთვის მიწერილი ზებუნებრივი ძალები, ანუ ღმერთების ღვთიური ზემოქმედება, სინამდვილეში, იმ გავლენის გამომხატველია, რომელსაც კოლექტივი ინდივიდზე ახდენს.

დიურკემის თვალსაზრისით, ცერემონია და რიტუალი ჯგუფის წევრების ერთმანეთთან დამაკავშირებელი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორია. სწორედ ეს არის იმის მიზეზი, რომ ეს მოვლენები მხოლოდ რეგულარული თაყვანისცემის გამომხატველ სიტყუაციებში კი არ გვხვდება, არამედ ცხოვრებისეული კრიზისისა და მნიშვნელოვანი სოციალური გარდაქმნების, მაგალითად, დაბადების, ქორწინების, ან გარდაცვალების პერიოდშიც. ასეთ შემთხვევებში, თითქმის ყველა საზოგადოებაში, რიტუალური და ცერემონიული პროცედურა სრულდება. დიურკემის აზრით, კოლექტიური ცერემონია მაშინ განამტკიცებს ჯგუფის სოლიდარობას, როდესაც ადამიანს მნიშვნელოვან ცვლილებებთან უხდება შეგუება. ამის მანიშნებელია დასაფლავების რიტუალები; ჯგუფის ღირებულებები, გარდაცვალების ფაქტთან შედარებით, უფრო მტკიცეა და ისინი ადამიანებს ახალ სიტუაციასთან შეგუებაში ეხმარება. გლოვა დარდის

სპონტანური გამოხატულება არ არის. გარდაცვლილი რეალურად შეიძლება მხოლოდ ისეთმა პიროვნებამ იგლოვოს, რომელზეც სიკვდილის ფაქტმა უშუალოდ იმოქმედა. გლოვა ჯგუფის მიერ გამოხატული ვალდებულებაა.

დიურკემი აცხადებს, რომ მცირე კულტურულ ჯგუფებში ცხოვრების თითქმის ყველა ასპექტი რელიგიის მიერ იმართება. რელიგიური ცერემონიები როგორც ახალ იდეებს და აზროვნების კატეგორიებს უყრის საფუძველს, ისე არსებულ ღირებულებებსაც ამყარებს. რელიგია მხოლოდ განცდებისა და აქტივობების ნაკრები არ არის; ის ტრადიციულ კულტურებში ინდივიდთა *აზროვნების სტილს* განაპირობებს. აზროვნების ძირითადი კატეგორიებიც კი, დროსა და სივრცესთან დაკავშირებული ნააზრევის ჩათვლით, თავდაპირველად, რელიგიური კუთხით მოიაზრებოდა. მაგალითად, „დროის“ ცნება, თავდაპირველად, რელიგიურ ცერემონიებს შორის არსებული ინტერვალების ათვლას ეფუძნებოდა.

რა რელიგიურ ცვლილებას ელის დიურკემი

დიურკემს მიაჩნია, რომ თანამედროვე საზოგადოებათა განვითარება რელიგიური გავლენის შესუსტებას გამოიწვევს. რელიგიურ დასაბუთებას მეცნიერული აზროვნება შეცვლის, და ცერემონიებსა და რიტუალურ აქტივობას ადამიანთა ცხოვრებაში ძალზე მცირე ადგილი დაეთმო. დიურკემი მარქსს ეთანხმება იმაში, რომ ტრადიციულ რელიგიას – ანუ რელიგიას, რომელიც ღვთიური ძალებისა და ღმერთების არსებობას გულისხმობს – გაქრობა ემუქრება. დიურკემი წერს: „ძველი ღმერთები გარდაიცვალნენ.“ ამასთან ერთად ის აცხადებს, რომ რელიგია სახეცვლილი ფორმით კვლავ იარსებებს. ღირებულებების გამამყარებელ რიტუალებზე თანამედროვე საზოგადოებებიც არიან დამოკიდებულნი, თუმცა, ძველი ცერემონიები შეიძლება ახალმა აქტივობებმა ჩაანაცვლოს. დიურკემი ნათლად არ განმარტავს, თუ, სავარაუდოდ, რა სახის იქნება ეს აქტივობები; როგორც ჩანს, ის ისეთ ჰუმანურ და პოლიტიკურ ღირებულებებს გულისხმობს, როგორიც თავისუფლება, თანასწორობა და სოციალური თანამშრომლობაა.

შეიძლება ითქვას, რომ უმრავლეს ინდუსტრიულ სახელმწიფოებში **სამოქალაქო რელიგიები** განვითარდა (Bellah 1970). ბრიტანეთში არსებული სიმბოლოები – დროშა, სიმღერები – მაგალითად, *იმედისა და დიდების მიწა* და მეფედ კურთხევის მსგავსი რიტუალები „ბრიტანული ცხოვრების წესის“ განმტკიცებას უწყობს ხელს. ამ კონტექსტში „რელიგიაზე“ საუბარი საკამათო საკითხია; ასეთი სიმბოლოები და პრაქტიკა ტრადიციულ რელიგიებშიც არსებობს. თუმცა ძნელია იმის უარყოფა, რომ სამოქალაქო სიმბოლოები და რიტუალები ისეთივე სოციალურ მექანიზმებს უკავშირდება, რომელთა მსგავსი რელიგიის ტრადიციულ ფორმებშიც არსებობს.

გებერი და მსოფლიო რელიგიები

დიურკემის არგუმენტები მცირერიცხოვან მაგალითებს ეფუძნება, თუმცა ის აცხადებს, რომ მისი იდეები, ზოგადად, რელიგიას მიესადაგება. ამის საპირისპიროდ, მაქს ვებერმა მსოფლიო რელიგიები საფუძვლიანად შეისწავლა. ასეთი მასშტაბური კვლევა არც მანამდე, არც შემდგომ, არც ერთ მეცნიერს არ უწარმოებია. მთელი მისი ყურადღება იმ რელიგიებზე იყო კონცენტრირებული, რომლებსაც ის *მსოფლიო რელიგიებს* უწოდებდა, ანუ რელიგიებზე, რომლებმაც მრავალი მორწმუნე მიიზიდა და გლობალური ისტორიის კურსზე დიდი გავლენა მოახდინა. მან დეტალურად შეისწავლა ინდუიზმი, ბუდიზმი, ტაოიზმი და ძველი

იუდაიზმი (Weber 1951, 1952, 1958, 1963), წიგნში „*პროტესტანტული ეთიკა და კაპიტალიზმის სული*“ (1976; პირველად 1904-5 წელს გამოიცა) და სხვა ნაშრომებშიც, ის საფუძვლიანად განიხილავს ქრისტიანობის გავლენას დასავლეთის ისტორიაზე. მას ისლამის შესწავლაც ჰქონდა განზრახული, მაგრამ ეს ნაშრომი არ დაასრულა.

გებერის ნაშრომები რელიგიის შესახებ იმით განსხვავდება დიურკემის ნაშრომებისგან, რომ ეს უკანასკნელი რელიგიასა და სოციალურ ცვლილებას შორის კავშირს ნაკლებ ყურადღებას უთმობს. ის არც მარქსის თვალსაზრისს ეთანხმება და აცხადებს, რომ რელიგია ყოველთვის კონსერვატიული ძალა არ არის; პირიქით, რელიგიით შთაგონებული მოძრაობა ხშირად ყოფილა მნიშვნელოვანი სოციალური გარდაქმნების მიზეზი. მაგალითად, პროტესტანტიზმმა, განსაკუთრებით პურიტანიზმმა, თანამედროვე დასავლეთის კაპიტალისტურ თვალსაზრისს ჩაუყარა საფუძველი. ძველი მეწარმეები, ძირითადად, კალვინისტები იყვნენ. წარმატებისადმი მისწრაფებას, თავიდან, ღვთის მსახურების სურვილი განაპირობებდა, რამაც, თავის მხრივ, დასავლეთის ეკონომიკურ განვითარებას შეუწყო ხელი. მატერიალურ წარმატებას ისინი ზეციური წყალობის ნიშნად მიიჩნევდნენ.

გებერს მსოფლიო რელიგიებზე ერთჯერადი კვლევის წარმოება ჰქონდა განზრახული. მსჯელობა იმის თაობაზე, თუ რა ზეგავლენა იქონია პროტესტანტიზმმა დასავლეთის განვითარებაზე, იმ მრავალმხრივი მცდელობის ნაწილია, რომელიც სხვადასხვა კულტურის სოციალურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაზე რელიგიის გავლენის გააზრებას ისახავდა მიზნად. აღმოსავლური რელიგიების ანალიზისას, გებერი ასკენის, რომ ისინი ძლიერ აბრკოლებდნენ დასავლური ტიპის ინდუსტრიული კაპიტალიზმის განვითარებას. ეს არადასავლური ცივილიზაციების ჩამორჩენილობით კი არ აიხსნება, უბრალოდ, მათთვის განსხვავებული ღირებულებები იყო მისაღები, ევროპაში კაპიტალიზმის განვითარებას კი სხვა დომინანტური ღირებულებები უძღოდა წინ.

გებერი აღნიშნავს, რომ ტრადიციულ ჩინეთსა და ინდოეთში, გარკვეულ პერიოდში, კომერცია, მანუფაქტურა და ურბანიზმი განვითარდა, მაგრამ ამას არ მოჰყვა ის რადიკალური სოციალური ცვლილება, რომელიც დასავლეთის ინდუსტრიული კაპიტალიზმის აღზევებისთვის არის დამახასიათებელი. ამგვარი დაბრკოლება, ძირითადად, რელიგიის გავლენამ გამოიწვია. მაგალითად, გებერი ინდუიზმს „მიღმური სამყაროს“ რელიგიას უწოდებს, რადგან მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი ღირებულება მატერიალისტური სამყაროსთვის თავის არიდებასა და უმაღლეს სულიერ არსებობაში მდგომარეობს. ინდუიზმის რელიგიური განწყობისა და მოტივაციისთვის მატერიალური სამყაროს ფორმირება ნაკლებად მნიშვნელოვანია. პირიქით, ინდუიზმი მატერიალურ რეალობას საფარად აღიქვამს; ის ადამიანს ხელს უშლის, გააცნობიეროს ის ჭეშმარიტი საზრუნავი, რომელზეც უნდა იყოს ორიენტირებული კაცობრიობა. ძალისხმევის დასავლური ტიპის ეკონომიკური განვითარების საწინააღმდეგოდ წარმართვას ცდილობს კონფუციანიზმიც. ის სამყაროსთან ჰარმონიის ძიებაზე უფრო ამახვილებს ყურადღებას, ვიდრე სამყაროს მიერ წარმოებული პროდუქტით აქტიურ სარგებლობაზე. მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ხნის განმავლობაში, ჩინეთი მსოფლიოში ყველაზე ძლიერი და კულტურულად განვითარებული ცივილიზაცია იყო, მისთვის დომინანტურმა რელიგიურმა ღირებულებებმა ეკონომიკური განვითარების სერიოზული დაბრკოლება გამოიწვია.

ვებერი ქრისტიანობას *ხსნის რელიგიად* მიიჩნევს. ქრისტიანული რწმენის მიხედვით, ადამიანს ხსნა იმ შემთხვევაში ელოდება, თუკი ის რელიგიის რწმენასა და მის მორალურ პრინციპებს გაიზიარებს. ამ რელიგიაში ცოდვას და მოწყალე ღმერთის მიერ ცოდვილი ადამიანის შენდობას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ქრისტიანობა დაძაბულობას ემოციური დინამიზმით ცვლის, რაც, უმრავლეს შემთხვევაში, უცხოა აღმოსავლური რელიგიებისთვის. ხსნის რელიგიები „რევოლუციური“ ასპექტით ხასიათდება. აღმოსავლეთის რელიგიები პასიური დამოკიდებულების განვითარებას უწყობს ხელს, ქრისტიანობა კი ცოდვასთან გამუდმებულ ბრძოლას, ანუ რეალობის წინააღმდეგ გალაშქრებას გულისხმობს. რელიგიური ლიდერები, როგორიცაა იესო, არსებული დოქტრინების გადაფასებას ახდენენ, რათა ძალაუფლების არსებულ სტრუქტურას დაუპირისპირდნენ.

შეფასება

მარქსმა, დიურკემმა და ვებერმა რელიგიის მნიშვნელოვანი ზოგადი მახასიათებლები გამოავლინეს; მათი თვალსაზრისი, გარკვეულწილად, ავსებს ერთმანეთს. მარქსი მართებულად აღნიშნავდა, რომ რელიგია, ხშირ შემთხვევაში, იდეოლოგიას გულისხმობს, რომელიც მმართველი ჯგუფის ინტერესებს ემსახურება და, შესაბამისად, წამგებიანია საზოგადოების დანარჩენი წევრებისთვის. ისტორიაში ამის უამრავი მაგალითი არსებობს. მაგალითად, გავისენოთ, თუ როგორ უწყობდა ხელს ქრისტიანობა ევროპელი კოლონიზატორების მიერ სხვა კულტურების მართვის მცდელობას. მისიონრები „ბარბაროსების“ ქრისტიანებად მოქცევის საქმეს გულწრფელად ემსახურებოდნენ, მაგრამ მათი სწავლების შედეგი ტრადიციული კულტურების ნგრევა და თეთრკანიანების გაბატონება იყო. მეცხრამეტე საუკუნემდე, შეერთებულ შტატებსა და სხვა ქვეყნებში გავრცელებული ტყვეობა თითქმის არც ერთი ქრისტიანული დენომინაციისთვის არ იყო მიუღებელი. იმდროინდელი დოქტრინების მიხედვით, ტყვეობა ზეციურ კანონს ეფუძნებოდა; ურჩ მონებს როგორც მათი მეპატრონეების, ისე ღმერთის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულში დებდნენ ბრალს.

მართალი იყო ვებერიც, როდესაც არსებულ სოციალურ წყობაზე რელიგიური იდეალების რევოლუციურ გავლენას უსვამდა ხაზს. მიუხედავად იმისა, რომ ძველად ეკლესია ხელს უწყობდა შეერთებულ შტატებში მონობის განვითარებას, მოგვიანებით, მისი გაუქმებისთვის ბრძოლის საქმეში, ბევრმა რელიგიურმა ლიდერმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა. რელიგიურმა რწმენამ მრავალ სოციალურ მოძრაობას ჩაუყარა საფუძველი, რომელიც ხელისუფლების უსამართლო სისტემის დაშლას ისახავდა მიზნად. მაგალითად, რელიგიას მნიშვნელოვანი როლი მიუძღვის შეერთებულ შტატებში, 1960-იან წლებში, სამოქალაქო უფლებების მოპოვების მიზნით განვითარებულ მოძრაობაში. რელიგიამ სოციალურ ცვლილებაზეც იქონია გავლენა – რელიგიური მოტივით ხშირად სისხლიც დაღვრილა – ის მრავალი შეიარაღებული შეტაკებისა და ომის მიზეზი გამხდარა.

ისტორიაში მრავლად არის იმის მაგალითები, თუ როგორ ხდებოდა რელიგია უთანხმოების მიზეზი, მაგრამ დიურკემი თავის ნაშრომებში რელიგიას ამ კუთხით ნაკლებად განიხილავს. დიურკემი ხაზს უსვამს, რომ რელიგიას, სხვა ფუნქციებთან ერთად, სოციალური ერთიანობის ხელშეწყობის როლიც აკისრია. სოლიდარობის გარდა, მისი იდეებით შეიძლება რელიგიური დაჯგუფება, კონფლიქტი და ცვლილებაც აიხსნას. სხვა რელიგიური ჯგუფების წინააღმდეგ

გამოვლენილ უარყოფით განწყობას, მორწმუნეთა თემში არსებული რელიგიური ღირებულებები განაპირობებს.

სხვა ასპექტების გარდა, დიურკემის ნაშრომები კიდევ იმით არის ღირებული, რომ ისინი ყურადღებას ამახვილებს რიტუალსა და ცერემონიაზე. რიტუალური წესების დაცვასა და მორწმუნეთა რეგულარულ თავშეყრას ყველა რელიგია მოითხოვს. დიურკემი მართებულად აღნიშნავს, რომ რიტუალური აქტივობა, ძირითადად, ცხოვრებისეულ გარდაქმნებს – დაბადებას, ზრდასრულ ასაკში გადასვლას (ბევრ კულტურაში გვხვდება მომწიფებასთან დაკავშირებული რიტუალები), ქორწინებასა და გარდაცვალებას უკავშირდება (van Gennep 1977).

ამ თავის მომდევნო ნაწილში სამივე ავტორის იდეებს გამოვიყენებთ. პირველ რიგში, რელიგიური ორგანიზაციის განსხვავებულ ტიპებს შევისწავლით და რელიგიისა და გენდერის საკითხს განვიხილავთ. შემდეგ არსებული სოციალური წყობის წინააღმდეგ მიმართულ შუა საუკუნეების ევროპის *მილენარულ* მოძრაობებზე და მეოცე საუკუნის ზოგიერთ არაევროპულ კულტურაზე ვიმსჯელებთ. მიმდინარე პერიოდში რელიგიური აღორძინების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მაგალითს, ისლამური ფუნდამენტალიზმის აღზევებას განვიხილავთ, ბოლოს კი დღევანდელი დასავლური საზოგადოებების რელიგიაზე ვისაუბრებთ.

რელიგიური ორგანიზაციის ტიპები

გებური და ტრელჩი: ეკლესიები და სექტები

ყველა რელიგია მორწმუნეთა თემს აერთიანებს, მაგრამ ეს თემები სხვადასხვაგვარად არის ორგანიზებული. რელიგიური ორგანიზაციების კლასიფიცირების მოდელი პირველად მაქს ვებერმა და მისმა კოლეგამ რელიგიათმცოდნე ერნსტ ტრელჩმა შეიმუშავეს (Troeltsch 1981). ვებერმა და ტრელჩმა ერმანეთისგან გამიჯნეს **ეკლესიები** და **სექტები**. ეკლესია მსხვილი რელიგიური სახელმწიფო ორგანიზაციაა, როგორცაა კათოლიკური ან ინგლისის ეკლესია. სექტა ერთგულ მორწმუნეთაგან შემდგარი უფრო მცირე, ნაკლებად ორგანიზებული დაჯგუფებაა, რომელიც, ჩვეულებრივ, ეკლესიის წინააღმდეგ პროტესტის გამოხატვის საფუძველზე ყალიბდება. ამის მაგალითია კალვინისტები და მეთოდისტები.

რობერტ ვუთნოუ: სოციოლოგი რელიგიური მორწმუნის როლში

ბევრი სოციოლოგი, რომელიც რელიგიას შეიწავლის, შეიძლება ეკლესიის ან რელიგიური დაწესებულების წევრი იყოს. მათ შეიძლება გულის სიდრეში მიაჩნდეთ, რომ ზოგიერთი რელიგიური თვალსაზრისი, სხვა რეალიებთან შედარებით, უფრო ახლოს არის ღვთიურ ჭეშმარიტებასთან. როგორ აღწევნ სოციოლოგები ობიექტურობას პროფესიული ვალდებულებისა და პირადი რწმენის დაბალანსების ხარჯზე?

ამ კითხვას რობერტ ვუთნოუ პასუხობს. მისი წიგნი *„ქრისტიანობა 21-ე საუკუნეში: მოსალოდნელი სირთულეები“* (1993) ქრისტიანობის მომავალ პერსპექტივებს ეხება. ვუთნოუს სფერო სოციალური მეცნიერებებია, მაგრამ ის ხაზს უსვამს, რომ ეკლესიის საგანს ქრისტიანისა და სოციოლოგის კუთხით განიხილავს. ვუთნოუს, როგორც ქრისტიანს, ძლიერ აინტერესებდა, შეინარჩუნებდა თუ არა ეკლესია თვითმყოფადობას 21-ე საუკუნეში. ვუთნოუ, როგორც სოციოლოგი, იმის გაგებას ცდილობდა, თუ როგორ ზემოქმედებას ახდენს სოციალური ცვლილება ეკლესიასა და მის წევრებზე.

ვუთნოუს ეკლესიის მეთოდი ეკლესიის წევრების გამოკითხვა იყო. ამ დისკუსიამ ის იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ ქრისტიანული იდენტობა სულ უფრო გლობალურ ხასიათს იძენს.

დენომინანტური საზღვრები იშლება. „წარსულში ქრისტიანები ბაპტისტები იყვნენ ან პრესბიტერიელები, ახლა კი ქრისტიანები საკუთარ თავს მთელი მსოფლიოს ქრისტიანულ სამქოსთან აიგივებენ.“ როგორი იქნება დენომინანტური ეკლესიის როლი გლობალიზაციის გაზრდილი გავლენის ფონზე?

ვუთნოუს აზრით, ეკლესიის წევრებს „გლობალური აზროვნება და ლოკალური ქმედება სურთ“. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი მსოფლიოს სხვა მორწმუნეებთან იდენტობას ეძებენ, მაგრამ ურთიერთობა მათ სიახლოვეს მყოფ ერთმორწმუნეებთან სურთ. მაგალითად, ლილი და სემი პრესბიტერიელები იმიტომ კი არ არიან, რომ დენომინაციის ერთგულება ამოძრავებთ, არამედ იმიტომ, რომ „მოძღვარი მოსწონთ, მრევლში გაერთიანებულ ადამიანებთან ერთად თავს კომფორტულად გრძნობენ, ეკლესიის შენობა მათ არქიტექტურულ გემოვნებას აკმაყოფილებს და მათთვის მოსახერხებელია ეკლესიის ტერიტორიული სიახლოვეც.“ ვუთნოეუ აცხადებს, რომ ეკლესია მოქნილობას იმ შემთხვევაში შეინარჩუნებს, თუ ის „ადამიანებს ისეთი თემისადმი კუთვნილების შეგრძნებით უზრუნველყოფს, სადაც ისინი მხარდაჭერას და თავშესაფარს იპოვიან და ღვთის სამსახურში იქნებიან.“

მიუხედავად იმისა, რომ ვუთნოე ქრისტიანია, ის სოციოლოგიური კუთხით აზროვნებს და ობიექტურ ანალიზს აწარმოებს. მისი მიდგომა უნივერსიტეტის პროფესორის თვალსაზრისს ეფუძნება და არა ქრისტიანული მრევლის წევრის. ეს იმას ნიშნავს, რომ ვუთნოეს, როგორც ქრისტიანის, მიკერძოებულმა განწყობამ მონაცემთა შეგროვებაზე გავლენა არ მოახდინა.

როდესაც ისეთ სოციოლოგიურ საკითხებს იხილავთ, როგორიც სეკულარიზაცია და ფუნდამენტალიზმია, რელიგიის შესახებ საკუთარი აზრები ანალიზში ხელს ხომ არ გიშლით?

ეკლესია, ჩვეულებრივ, ფორმალური, ბიუროკრატიული სტრუქტურითა და ოფიციალურ რელიგიურ პირთა იერარქიით გამოირჩევა. ის რელიგიის კონსერვატული ფორმის შენარჩუნებას ცდილობს, რადგან არსებულ ინსტიტუციურ განაწესთან ინტეგრირდება. ჩვეულებრივ, ეკლესიის წევრები მშობლები, შემდეგ კი მათი მემკვიდრეები არიან.

სექტა წევრთა შედარებით მცირე რაოდენობით შემოიფარგლება; ის, ჩვეულებრივ, „ჭეშმარიტი გზის“ აღმოჩენასა და ამ გზით სიარულს ემსახურება. მისი წევრები საზოგადოებიდან გამიჯნვას და ცალკეულ თემებში გაერთიანებას ცდილობენ. სექტის წევრები სახელმწიფო ეკლესიას კორუმპირებულ ორგანიზაციად მიიჩნევენ. მათ უმრავლესობას მცირე რაოდენობის ოფიციალური წარმომადგენელი ჰყავს, ან საერთოდ არ ჰყავს ოფიციალური ლიდერი. ყველა წევრი თანაბარი უფლებებით სარგებლობს. სექტაში დაბადებიდან ცოტა ადამიანი თუ წევრიანდება, წევრთა უმრავლესობას რწმენის განმტკიცების მიზანი ამოძრავებს.

ბეკერი: დენომინაცია და კულტები

ვებერისა და ტრელჩის მიერ შემოთავაზებული, ეკლესიის სექტისგან განმასხვავებელი ტიპოლოგია სხვა ავტორებმაც განავითარეს. ამის მაგალითს ჰოვარდ ბეკერის ნაშრომი წარმოადგენს, რომელმაც მათ მიერ შემუშავებულ კლასიფიკაციას კიდევ ორი ტიპი - დენომინაცია და კულტი - დაუმატა (Becker 1950). დენომინაცია სექტის “შერბილებული” ფორმაა, რომელშიც ოპოზიციურად განწყობილი აქტიური ჯგუფი ინსტიტუციურმა ორგანიზაციამ ჩაანაცვლა. ხანგრძლივი არსებობის შემდეგ, სექტა საბოლოოდ დენომინაციად გარდაიქმნება. მაგალითად, ფორმირების საწყის პერიოდში, კალვინიზმი და მეთოდიზმი სექტები იყო და რადიკალურად განწყობილი წევრები ჰყავდა; მაგრამ წლების შემდეგ მათ „რესპექტაბელური“ იერი შეიძინეს. ეკლესია, ზოგიერთ შემთხვევაში, გარკვეული ხარისხით, აღიარებს დენომინაციებს, ისინი გვერდიგვერდ არსებობენ და ზოგჯერ ჰარმონიული თანამშრომლობაც კი აკავშირებთ.

კულტსა და სექტას ერთმანეთთან ბევრი საერთო აქვს, მაგრამ მათი აქცენტი განსხვავებულია. ეს დაჯგუფებები არ არიან მყარ კავშირში სხვა რელიგიურ ორგანიზაციებთან და მათი წევრები მათთვის უცხო საზოგადოების ღირებულებებს უარყოფენ. ისინი ყურადღებას ინდივიდუალურ გამოცდილებაზე ამახვილებენ და ერთნაირად მოაზროვნე ინდივიდებს უყრიან თავს. ადამიანი *კულტში* ფორმალურად არ ერთიანდება, ის უბრალოდ გარკვეულ თეორიებს იზიარებს და ქცევის დადგენილ წესებს მისდევს. ჩვეულებრივ, წევრებს სხვა რელიგიური კავშირების შენარჩუნების უფლებაც ეძლევათ. სექტის მსგავსად, კულტიც, ხშირად, ისეთი ლიდერის გარშემო ფორმირდება, რომელიც წევრთა შთაგონების წყაროდ იქცევა. დასავლეთში არსებული კულტები სპირიტუალიზმის, ასტროლოგიისა და ტრანსცენდენტური მედიტაციის მიმდევრებს მოიცავს.

შეფასება

ზემოთ განხილული ოთხი ცნება ძალზე სასარგებლოა რელიგიური ორგანიზაციის ასპექტების ანალიზის თვალსაზრისით, მაგრამ მათ დიდი სიფრთხილით უნდა მივუდგეთ, რადგან ისინი მხოლოდ ქრისტიანულ ტრადიციებს ასახავს. ისლამის მაგალითით ვრწმუნდებით, რომ არაქრისტიანულ რელიგიებში *ეკლესია* სხვა ინსტიტუტებს მკვეთრად არ ემიჯნება და სხვა სახელმწიფო რელიგიებს განვითარებული ბიუროკრატიული იერარქია არა აქვთ. მაგალითად, ინდუიზმი შინაგანად იმდენად ჰეტეროგენული რელიგიაა, რომ მის სტრუქტურაში ბიუროკრატიული ორგანიზაციისთვის დამახასიათებელი თვისებები თითქმის არ მოიძებნება. „დენომინაციას“ ვერც ინდუიზმის სხვადასხვა ქვედაჯგუფებას ვუწოდებთ.

სექტისა და კულტის ცნებები, სავარაუდოდ, ფართოდ გამოიყენება, მაგრამ ამ საკითხშიც დიდი სიფრთხილე გვმართებს. მსოფლიო რელიგიებში ხშირად არსებობს სექტის მსგავსი დაჯგუფებები. ისინი დასავლური სექტებისთვის დამახასიათებელი ბევრი თვისებით – ვალდებულების გრძნობით, გამორჩეულობის შეგრძნებით, ორთოდოქსულობის წესებიდან გადახვევის მისწრაფებით – გამოირჩევა. თუმცა, ამ ჯგუფთა უმრავლესობას, მაგალითად, იმ ჯგუფებს, რომლებიც ინდუიზმში გვხვდება, ტრადიციულ ეთნიკურ თემებთან უფრო მეტი აქვთ საერთო, ვიდრე ქრისტიანულ სექტებთან (B. Wilson 1982). ამ ჯგუფების უმრავლესობა „ჭეშმარიტი მორწმუნეებისთვის“ დამახასიათებელ გრძნობებს ისე მწვავედ არ გამოხატავს, როგორც ეს ქრისტიანობის მიმდევრებს ახასიათებთ. ამის მიზეზი ის არის, რომ აღმოსავლეთის „ეთიკური რელიგიისთვის“ განსხვავებული თვალსაზრისი უფრო მისაღებია. რომელიმე ჯგუფი „საკუთარ გზას ირჩევს“ და მას უფრო მეტად დაფუძნებული ორგანიზაციის მხრიდან არავითარი წინააღმდეგობა არ ხვდება. ტერმინი „კულტი“ ფართოდ გამოიყენება, მას ზოგიერთ მიღენარულ მოძრაობას უსადაგებენ. თუმცა ამ მოძრაობათა დეფინიცია სექტებს უფრო უახლოვდება, ვიდრე ბეკერის მიერ ფორმულირებული კულტის ცნებას.

ეკლესიის, სექტისა და დენომინაციის ცნება შეიძლება კულტურასთან იქონოს კავშირში, მაგრამ ეს ცნებები იმ დაძაბული ვითარების ანალიზში გვეხმარება, რომელსაც ყველა რელიგია გაივლის აღორძინებიდან ინსტიტუციონალიზაციამდე. რელიგიური ორგანიზაციები, დაფუძნებიდან გარკვეული დროის შემდეგ, უფრო ბიუროკრატიულ და მოუქნელ ხასიათს იძენს, მაგრამ რელიგიურ სიმბოლოებს მორწმუნეებზე ძლიერი ემოციური ზემოქმედება აქვთ, რაც ხელს უშლის მათ რუტინულ სიმბოლიკად გადაქცევას. ახალი

სექტებისა და კულტების რიცხვი მუდმივად იზრდება. ამ შემთხვევაში სასარგებლო იქნება დიურკემის მოსაზრების გამოყენება, რომელიც ერთმანეთისგან მიჯნავს საკრალურსა და პროფანულს. რაც უფრო მეტად სტანდარტული ხდება რელიგიური აქტივობა, ანუ რაც უფრო გაუთვითცნობიერებლად სრულდება მისი კანონები, მით უფრო იკარგება საკრალურობის ელემენტი და რიტუალი და რწმენა ყოველდღიური მიწიერი ცხოვრების შემადგენელ ნაწილად იქცევა. მეორე მხრივ, ცერემონიები რელიგიური გამოცდილების გამოკვეთილი მახასიათებლების ახლებური კუთხით გააზრებაში გვეხმარება, ამგვარი შთაგონებით მიღებული გამოცდილება კი შეიძლება დადგენილი ოთოდოქსული თვალსაზრისისგან განსხვავებული აღმოჩნდეს. ჯგუფები, შესაძლოა, მოწყდნენ ძირითად თემს, მოახდინონ საპროტესტო ან სეპარატისტული მოძრაობების მობილიზაცია, ან დაფუძნებული რწმენისა და რიტუალებისგან განსხვავებული ქცევის ნიმუშები შეიმუშაონ.

გენდერი და რელიგია

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეკლესიები და დენომინაციები ისეთი რელიგიური ორგანიზაციებია, რომლებიც მართვის გამოკვეთილი სისტემით ხასიათდება. სოციალური ცხოვრების სხვა სფეროების მსგავსად, ამ იერარქიაშიც ქალებს წამყვანი პოზიციები ნაკლებად უჭირავთ. ეს ნათლად იკვეთება ქრისტიანობაში, მაგრამ სხვა ძირითადი რელიგიებისთვისაც არის დამახასიათებელი.

რელიგიური ხატები

მამრობითი სქესი არა მარტო ქრისტიანული რელიგიის იერარქიაში, არამედ მის სიმბოლიკაშიც დომინირებს. წმინდა მარიამს, იესო ქრისტეს დედას, ზოგჯერ ღვთიურ თვისებებს მიაწერენ, მაგრამ უფალი მამაკაცია, მამა ღმერთი; ქრისტე დედამიწას მამაკაცის სახით მოევლინა. ბიბლიის მიხედვით, ქალი მამაკაცის ნეკნისგან შეიქმნა. ბიბლიურ ტექსტში ბევრი ქალი პერსონაჟია, ზოგიერთი მათგანი ქველმოქმედებითა და სიმამაცით გამოირჩევა, მაგრამ წამყვანი როლები მამაკაცებს მიეწერებათ. მაგალითად, მოსეს მდედრობითი სქესის ეკვივალენტი არ არსებობს. ახალ აღთქმაში ყველა მოციქული მამაკაცია.

ეს ფაქტები უყურადღებოდ არ დატოვებს ქალთა მოძრაობებში გაერთიანებულმა აქტივისტებმა. 1895 წელს ელიზაბეთ ქეიდი სტენტონმა, „ქალის ბიბლიის“ სახელწოდებით, ბიბლიურ ტექსტთან დაკავშირებული რამდენიმე კომენტარი გამოაქვეყნა, (Stanton 1985). ის აცხადებს, რომ ღმერთმა ქალი და მამაკაცი თანასწორ არსებებად შექმნა და ბიბლიაში ეს ფაქტი სრულად უნდა იყოს ასახული. მისი აზრით, მამაკაც პერსონაჟთა სიჭარბე ღმერთის ჭეშმარიტ ხედვას კი არ ადასტურებს, არამედ იმას, რომ ბიბლია მამაკაცების მიერ დაიწერა. 1870-იან წლებში ინგლისის ეკლესიამ დააფუძნა კომიტეტი, რომელსაც მანამდე არაერთხელ განხორციელებული ქმედება – ბიბლიური ტექსტების გადახედვა და განახლება – დაევადა. როგორც ელიზაბეთ სტენტონმა აღნიშნა, კომიტეტის შემადგენლობაში არც ერთი ქალი არ იყო. მისი განცხადების თანახმად, იმის მტკიცების არანაირი საფუძველი არ არსებობს, თითქოს ღმერთი, ეჭვგარეშე, მამაკაცია. ბიბლიაში გასაგებად წერია, რომ ღმერთმა ყველა ადამიანი თავის ხატად და მსგავსად შექმნა. მისმა ერთ-ერთმა კოლეგამ ქალთა უფლებებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია ღვთის სადიდებელი ღოცვით გახსნა, რომელიც შემდეგი სიტყვებით დაიწყო: „უფალო, დედაო ჩვენო“. საეკლესიო ხელისუფლების მხრიდან ამას აგრესიული რეაქცია მოჰყვა, მაგრამ სტენტონმა

მაინც განაგრძო 23 ქალისგან შემდგარი, ქალთა ცვლილებებზე მომუშავე კომიტეტის ორგანიზება, რომლებმაც მას *ქალთა ბიბლიის* მომზადება ურჩიეს. წინათქმაში მან საკუთარი პოზიცია შეაჯამა:

საეკლესიო კანონი და სამოქალაქო სამართალი, ეკლესია და სახელმწიფო, მღვდლები და კანონმდებლები, პოლიტიკური პარტიები და რელიგიური დენომინაციები გვასწავლიან, რომ ჯერ მამაკაცი შეიქმნა, შემდეგ კი - ქალი. ქალი მამაკაცისგან, მამაკაცისთვის შეიქმნა. ის მასზე ქვემდგომი არსებაა, რომელიც მამაკაცს უნდა დაემორჩილოს. ჩაცმულობა, ფორმა, საზოგადოებრივი ცერემონიები და წეს-ჩვეულებები, საეკლესიო წესები და დისციპლინა - ყველაფერი ამ იდეას ეფუძნება... ის, ვისაც ამ საბრალო არსების ამდლებულ ღირსეულ პიროვნებად გარდაქმნა და მისი, როგორც კაცობრიობის დედის, თავყვანისცემა შეუძლია, აღმოსავლელ მაჰათმასების მისტიკურ საიდუმლო ძალებთან ზიარება უნდა მიეუღოცოთ. (Stanton 1985, გვ. 7-8; ასევე იხ. Gage 1980, პირველად 1893 წელს გამოიცა)

ქალღმერთები მსოფლიოს ბევრ რელიგიაში გვხვდება. მათ ქალურ, მოსიყვარულე და ნაზ არსებებთან აიგივებენ; ზოგ შემთხვევაში, ქალღმერთს შიშის მომგვრელი დამანგრეველი ღმერთის იმიჯი აქვს. მაგალითად, ხშირად გვხვდება მეომარი ქალღმერთები, მიუხედავად იმისა, რომ რეალურ სოციალურ ყოფაში მღვდრობითი სქესის სამხედრო ლიდერები იშვიათია. აქამდე სხვადასხვა რელიგიაში ქალთა სიმბოლური ან ფიზიკური ჩართულობა მასშტაბურად არავის შეუსწავლია, რადგან, სიმბოლური ან რეალური თვალსაზრისით, ქალი თითქმის არც ერთ რელიგიაში არ გვევლინება დომინანტურ ფიგურად (Bynum et al. 1986).

მაგალითისთვის ბუდიზმი განვიხილოთ. ზოგიერთ ბუდისტურ სწავლებაში ქალებს მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებათ. რელიგიის ერთ-ერთ განშტოებაში, მაჰაიანა ბუდიზმში, ქალები განსაკუთრებულად დადებითი კუთხით არიან წარმოჩენილნი. მაგრამ როგორც ამ საკითხთან დაკავშირებული ნაშრომის ცნობილი ავტორი აღნიშნავს, ზოგადად, ბუდიზმი, ისევე როგორც ქრისტიანობა, ძლიერი პატრიარქალური სტრუქტურით მართული, მამაკაცის მიერ შექმნილი ინსტიტუტია და მასში ქალი, ძირითადად, ყოფით, უმწეო, პროფანულ და არასრულყოფილ არსებასთან ასოცირდება” (Paul 1985, გვ. XIX). ბუდისტურ ტექსტებში ქალთა კონტრასტული დახასიათება, მიწიერ სამყაროში ქალების მიმართ მამაკაცთა ამბივალენტურ დამოკიდებულებას ასახავს. ერთი მხრივ, ქალი ბრძენ, დედობრივი თვისებების მატარებელ, ნაზ არსებად, მეორე მხრივ კი, იდუმალებით მოცულ, დამანგრეველ და ბოროტ ძალად არის წარმოჩენილი.

ფოიერბახის თვალსაზრისით, რელიგია საზოგადოების სიღრმისეულ ღირებულებებს გამოხატავს; ვინც ამ მოსაზრებას იზიარებს, არც ის უნდა გაუკვირდეს, რომ რელიგიები მამაკაცთა სახეებზე ამახვილებენ ყურადღებას.

ქალები რელიგიურ ორგანიზაციებში

ბუდიზმში ქალს, ტრადიციულად, ექთნის მოვალეობის შესრულების უფლება ჰქონდა; იგივე რელიგიური სამსახური შეეძლო გაეწია ქალს ქრისტიანობაშიც. მონასტრებში ცხოვრება, პირველად, ადრეულმა ქრისტიანულმა ჯგუფებმა დაიწყეს, რომლებიც უკიდურესი სიღარიბით გამოირჩეოდნენ და მთელ დროს მედიტაციას უთმობდნენ. ამ ადამიანებს (რომელთაგან ბევრი განდევნილ ცხოვრებას ეწეოდა) და ჯგუფებს, ზოგჯერ, ცოტა რამ თუ აკავშირებდათ სახელმწიფო ეკლესიასთან, მაგრამ შუა საუკუნეების დასაწყისში ეკლესიამ თითქმის ყველა მონასტრის მიერ დაფუძნებული ორდენის გაკონტროლება დაიწყო. მონასტრები სტაბილურ დაწესებულებებად იქცა და მათი ბინადრები კათოლიკური ეკლესიის სახელისუფლებო სისტემას დაექვემდებარნენ. მამათა

მონასტრის ზოგიერთი ყველაზე გავლენიანი ორდენი, მაგალითად, ცისტერსიანელები და ავგუსტინიანები, მეთორმეტე და მეცამეტე საუკუნეებში, ანუ ჯვაროსნული მოძრაობის პერიოდში დაფუძნდა. ქალთა ორდენების უმრავლესობა მხოლოდ ორი საუკუნის შემდეგ გაჩნდა. თუმცა, მე-19 საუკუნემდე, მათი შემადგენლობა შედარებით მცირერიცხოვანი იყო. მე-19 საუკუნეში ქალები მონაზვნებად, ნაწილობრივ, იმიტომ ილკვებოდნენ, რომ მათ მხოლოდ ამ შემთხვევაში ჰქონდათ მასწავლებლებად და ექთნებად მუშაობის უფლება. ამ საქმიანობებს რელიგიური ორგანიზაციები აკონტროლებდნენ. როდესაც პროფესიები ეკლესიებს გაემიჯნა, რელიგიურ ორგანიზაციებში ქალთა პროპორციული რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა რელიგიურ ორგანიზაციას განსხვავებული რიტუალები და წესები აქვს, მონაზონს ყველგან “ქრისტეს სარძლოს” უწოდებენ. 1950-60-იან წლებში ზოგიერთ ორდენში ცვლილებები განხორციელდა, მანამ კი მონაზვნად აღკვეცის დროს “ქორწინების” ცერემონიალი სრულდებოდა, მომავალ მონაზონს თმას აჭრიდნენ, რელიგიურად ნათლავდნენ და საქორწინო ბეჭდით ასაჩუქრებდნენ. სამონაზვნეს თავიდან არჩევანის უფლება ეძლევა, მას შეუძლია დარჩეს ან დატოვოს მონასტერი. რამდენიმე წლის შემდეგ კი ის ფიცს სდებს და მონასტრის მუდმივი წევრი ხდება.

ქალთა დღევანდელი რელიგიური ორდენები, რწმენისა და ცხოვრების წესის მიხედვით, ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება. ზოგიერთ მონასტერში დედებს ტრადიციული ტანსაცმელი აცვიათ და დადგენილ რუტინულ ცხოვრების წესს მისდევენ. ამის საპირისპიროდ, ისეთი რელიგიური ერთობებიც არსებობს, რომლებიც თანამედროვე შენობებში ცხოვრობენ და ბევრ ძველ წესს უარყოფენ; მაგალითად, დედებს საერო ტანსაცმელი აცვიათ. ნაკლები სიმკაცრით მოქმედებს აკრძალვა, რომლის მიხედვით, დედებს დღის გარკვეულ მონაკვეთში არა აქვთ საუბრის უფლება, მათ გულხელდაკრეფილი სიარული და ხელების კაბის ქვეშ დამალვა აღარ მოეთხოვებათ. ეს ცვლილებები 1960-იან წლებში, საეკლესიო ხელისუფლების მიერ შემუშავებული საგანგებო ბრძანების საფუძველზე გახდა შესაძლებელი.

მონასტრებში მოღვაწე პირებს საეკლესიო იერარქიაში, ჩვეულებრივ, ძალზე მცირე ავტორიტეტი აქვთ, ან საერთოდ არა აქვთ ავტორიტეტი; თუმცა ისინი ეკლესიის დაქვემდებარებაში იმყოფებიან. ქალთა რელიგიური ორდენების არსებობის მიუხედავად, ქალები მსხვილ რელიგიურ ორგანიზაციებში უშუალო გავლენით არ სარგებლობდნენ. თითქმის ყველა კათოლიკურ და ანგლიკანურ ეკლესიას დღესაც მხოლოდ მამაკაცები მართავენ, თუმცა ისინი ქალთა ორგანიზაციების მხრიდან ძლიერ ზეწოლას განიცდიან. 1977 წელს რომში, რწმენის დოქტრინის სახელით, საკრალური კონგრეგაცია შეიკრიბა და ოფიციალურად განაცხადა, რომ ქალები კათოლიკურ სამღვდელოებაში არ დაიშვებიან. ამის მიზეზად ის დასახელდა, რომ, როდესაც იესომ მოციქულები შეკრიბა, მას არც ერთი ქალი არ მოუწვევია (Noel 1980). კათოლიკურმა ეკლესიამ 1987 წელი, ოფიციალურად, „წმინდა მარიამის წლად“ გამოაცხადა და ქალებს მათი ტრადიციული მოვალეობის, მეუღლისა და დედის როლის, შესრულებისკენ მოუწოდა.

1994 წლის მაისში გამოქვეყნებულ წერილში პაპმა იოანე პავლე II-მ კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ კათოლიკური ეკლესიის აკრძალვის თანახმად, ქალს არ ჰქონდა სასულიერო პირად კურთხევის უფლება. წერილში ვკითხულობთ: „საკითხის მნიშვნელობის გათვალისწინებით... ვაცხადებ, რომ ეკლესიას არა

აქეს ქალის მღვდლად კურთხევის უფლებამოსილება და ამ წესს ყველა მორწმუნე ეკლესია უნდა დაექვემდებაროს.”

1992 წლამდე ინგლისის ეკლესიაში ქალს მხოლოდ დიაკვნად, მაგრამ არა მღვდლად, მსახურების უფლება ჰქონდა. ოფიციალურად, ის საერო პირად ითვლებოდა და მნიშვნელოვანი რელიგიური რიტუალების, მაგალითად, დალოცვის ან საქორწინო ცერემონიის, წარმართვა ეკრძალებოდა. დიაკვან ქალს ზოგიერთი საეკლესიო რიტუალის შესრულება მხოლოდ მღვდლის ხელმძღვანელობით შეეძლო. სხვა მოვალეობებთან ერთად, მას მონათვლის უფლებაც ჰქონდა. 1986 წელს ინგლისის ეკლესიის მმართველ ორგანოს, გენერალური სინოდის მუდმივმოქმედ კომიტეტს, კანონმდებლობის შესწავლა დაევა, რის შედეგადაც უნდა მიეღოთ გადაწყვეტილება, ექნებოდა თუ არა ქალს მღვდლად მსახურების უფლება. სამუშაო ჯგუფი ათი მამაკაცისა და ორი ქალბატონისგან შედგებოდა. მათი ძირითადი ამოცანა იყო დასაბუთების შემუშავება „ინგლისის ეკლესიის იმ წევრებისთვის, რომლებისთვისაც, რაიმე მიზეზით, ქალთა მღვდელმსახურება მიუღებელი იქნებოდა” (ციტირებულია Aldrige-დან, 1987, გვ. 377). ქალების განცდებსა და სურვილებს ნაკლები ყურადღება დაეთმო.

ქრისტიანული რელიგია, ფუნდამენტური გაგებით, რევოლუციური მოძრაობის საფუძველზე შეიქმნა, მაგრამ ქალებისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით, ზოგიერთი წამყვანი ქრისტიანული ეკლესია თანამედროვე საზოგადოებებში ყველაზე კონსერვატიული ორგანიზაციების რიცხვს მიეკუთვნება. მღვდელი ქალები დიდი ხანია მისაღებია ზოგიერთი სექტისა და დენომინაციისთვის, მაგრამ კათოლიკური და ანგლიკანური ეკლესია, კვლავ გენდერული უთანასწორობის ფორმალურ მხარდაჭერას განაგრძობს. ლონდონის ანგლიკან ეპისკოპოს გრეჰემ ლეონარდს, 1987 წლის აგვისტოში, ქრისტიანულ რადიო პროგრამაში ჰკითხეს, იმოქმედებს თუ არა ღმერთის ქრისტიანულ გაგებაზე ქალების რეგულარული ხილვა საკურთხეველთან. მან უპასუხა: „ჩემი აზრით, იმოქმედებს. როდესაც ქალს შევხედავ, ინსტინქტურად, მისი გულში ჩაკერის სურვილი გამიჩნდება...” მისი აზრით, ქალების სამღვდელოების სრულუფლებიან წევრებად მიუღებლობის მიზეზი ის არის, რომ ქალ მღვდელსა და კონგრეგაციის წევრებს შორის სექსუალური ლტოლვის გაღვიძების შესაძლებლობა არსებობს. რელიგიაში, ისევე როგორც სხვა სფეროებში, „ინიციატივა მამაკაცს ეკუთვნის, ქალი კი ამ ინიციატივით სარგებლობს.” (Jenkins 1987).

1992 წელს ინგლისის ეკლესიამ, ბოლოს და ბოლოს, ხმათა უმრავლესობით, დაუშვა ქალთა მღვდელმსახურება. ამ გადაწყვეტილებას მრავალმა ჯგუფმა, მათ შორის, მარგარეტ ბრაუნის მიერ ფორმირებულმა ორგანიზაციამ „ქალები ქალთა მღვდელმსახურების წინააღმდეგ” გაუწია წინააღმდეგობა. მარგარეტ ბრაუნისა და მამაკაცთა რამდენიმე ანგლიკანური ჯგუფის აზრით, ქალთა სრულუფლებიანი მღვდელმსახურება ბიბლიურ ჭეშმარიტებას არ შეესაბამება. ზოგიერთმა ჯგუფმა ეკლესიაში მსახურებაზე, საკუთარი გადაწყვეტილების საფუძველზე, თქვა უარი. სხვა ადამიანებთან ერთად, გრეჰემ ლეონარდმაც განაცხადა, რომ ის ტოვებს ინგლისის ეკლესიას და კათოლიკურ ეკლესიაში იწყებს მოღვაწეობას.

მილენარული მოძრაობები

მილენარული მოძრაობების არსებობა და სიხშირე ნათლად ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ რელიგია ხშირად აქტიური ქმედებისა და სოციალური ცვლილების შთაგონების წყაროდ იქცევა. მილენარული ჯგუფი, მიმდინარე პერიოდში, ზოგიერთ კატაკლიზმურ ცვლილებებზე რეაგირების ან, სავარაუდოდ, წარსულში არსებული ოქროს ხანის აღორძინების მოტივით, მორწმუნეებს სწრაფი კოლექტიური ხსნის გზას ჰპირდება (ტერმინი “მილენარული” (ათასწლეული) ქრისტეს ათასწლოვან ბატონობას, ბიბლიაში ნაწინასწარმეტყველებ *მილენიუმს* ეფუძნება). მილენარული მოძრაობები მჭიდროდ უკავშირდება ქრისტიანობის ისტორიას. ამ მოძრაობებმა თავი ორგვარ კონტექსტში – წარსულში, დასავლეთში მცხოვრებ ხელმოკლე ადამიანებს შორის და, შედარებით ახლო პერიოდში, მსოფლიოს სხვა რეგიონებში მცხოვრებ კოლონიზებულ ადამიანებს შორის – იჩინა.

იოაკიმეს მიმდევრები

შუა საუკუნეებში იოაკიმიზმის სახელით ცნობილი მილენარული მოძრაობა განვითარდა და აღორძინებას მეცამეტე საუკუნეში მიაღწია (Cohn 1970a, 1970b). ამ პერიოდში ევროპაში ეკონომიკა სწრაფად ვითარდებოდა და დომინანტური კათოლიკური ეკლესია მატერიალურად სულ უფრო ძლიერდებოდა. მრავალი აბატის ძალისხმევით შედეგად, მონასტრები მდიდრულ ციხე-სიმაგრეებად გადაკეთდა, ეპისკოპოსებმა სასახლეები აიგეს და საერო ფეოდალებმა, ღორების მსგავსად, ფუფუნებაში დაიწყეს ცხოვრება. ასეთივე დიდებულ მეფურ ცხოვრებას ეწოდნენ პაპებიც. იოაკიმიზმი ოფიციალურ ეკლესიაში არსებულ ამგვარ ტენდენციებზე პროტესტის ნიშნად განვითარდა.

მეცამეტე საუკუნის შუა წლებში ფრანცისკანელმა ბერებმა (მათი ორდენი მატერიალურ სიამოვნებასა და სიმდიდრეს უარყოფდა) საეკლესიო ოფიციალური პირების მიწიერი ჩვევების წინააღმდეგ გაილაშქრეს. მათი მოძრაობა, ორმოცდაათი წლით ადრე გარდაცვლილი, ფიორელი აბატის იოაკიმეს მისნობრივ ნაწერებს დაეფუძნა. იოაკიმეს წინასწარმეტყველების მიხედვით, 1260 წელს, “სპირიტუალების” (ასე უწოდებდნენ ისინი საკუთარ თავს) მოძრაობით ქრისტიანული ეპოქის მესამე და უკანასკნელი ფაზა უნდა დაწყებულიყო. ამას მოჰყვებოდა ათასწლეული, რომელშიც ყველა ადამიანი, იმის მიუხედავად, თუ რომელი სარწმუნოების მიმდევარი იყო მანამდე, ქრისტეს მოძღვრების ერთგული უნდა ყოფილიყო და საკუთარი სურვილით, სიღარიბეში ცხოვრების გზა აერჩია. მისი წინასწარმეტყველებით, არსებული ეკლესია დაიშლებოდა და სასულიერო პირებს გერმანიის იმპერატორი გაანადგურებდა.

როდესაც 1260-მა წელმა ამგვარი კატაკლიზმების გარეშე ჩაიარა, ნაწინასწარმეტყველები მილენიუმის თარიღმაც გადაიწია და ეს პროცესი დაუსრულებლად გაგრძელდა. იოაკიმეს მიმდევრები კვლავ ძველებური თავდადებით ქადაგებდნენ. რელიგიური ხელისუფლების მიერ დევნილი იოაკიმისტი სპირიტუალები ოფიციალურ ეკლესიას ბაბილონის ცოდვასთან აიგივებდნენ, პაპს კი ანტიქრისტესა და აპოკალიფსის მხეცს უწოდებდნენ. ისინი მხსნელის გამოჩენას საკუთარ მიმდევართა შორის ელოდნენ, რომელიც „ანგელოზი პაპის” სახელით დაიკავებდა პაპის თანამდებობას; ეს ღმერთის რჩეული მთელ სამყაროს გარდაქმნიდა, რომელშიც ყველა ადამიანს ნებაყოფლობით სიღარიბეში უნდა ეცხოვრა. ამ მოძრაობის ერთ-ერთი ჯგუფის წინამძღოლი ფრა დოლჩინო იყო; ის ჩრდილოეთ იტალიაში, ათასზე მეტ

შეიარაღებულ ადამიანთან ერთად, პაპის ჯარების წინააღმდეგ იბრძოდა; ბოლოს დამარცხდა, მისი მემორები კი გაანადგურეს. დოლჩინო ბოძზე გააკრეს და დაწვეს, როგორც ერეტიკოსი, მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ, დოლჩინოს შთაგონებით, სხვა საპროტესტო ჯგუფები გაჩნდა.

აჩრდილთა ცეკვა

მილენარული მოძრაობის სრულიად განსხვავებული მაგალითია აჩრდილთა ცეკვის კულტი, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს, ჩრდილოეთ ამერიკაში, დაბლობზე მცხოვრებ ინდიელებში განვითარდა. მისნები კატასტროფის მომასწავებელი მილენიუმის მოახლოებას ქადაგებდნენ; მათი მტკიცებით, ქარიშხლების, მიწისძვრების, ქარბუქებისა და წყალდიდობების სიმრავლით გამორჩეულ ათასწლეულს თეთრკანიანი დამპყრობლების განადგურება მოჰყვება. მხოლოდ ინდიელები გადარჩებიან და ბიზონთა ჯოგებით სავსე პრერიებს დაიბრუნებენ. კატასტროფის შემდეგ, ყველა ეთნიკური ჯგუფი გაერთიანდება და ინდიელთა მიწაზე დასახლებული თეთრკანიანები და ინდიელები მეგობრულად იცხოვრებენ. აჩრდილთა ცეკვის რიტუალი ამ ტერიტორიაზე დასახლებულ თემებში გავრცელდა; სწორედ ასე გავრცელდა ბოლო დროს, სოფლიდან სოფელში, რელიგიური კულტები ახალ გვინეაშიც. აჩრდილთა ცეკვის რიტუალები, რომელიც ცეკვას, გალობასა და ტრანსის მაგვარ მდგომარეობაში გადასვლას გულისხმობდა, ნაწილობრივ, ქრისტიანულ იდეებს, ნაწილობრივ კი, ინდიელების ტერიტორიაზე თეთრკანიანთა შემოსვლამდე ინდიელთა ტომების მიერ განხორციელებულ ტრადიციულ რიტუალს – მზის ცეკვას – ეფუძნებოდა. აჩრდილთა ცეკვის მოძრაობა დასრულდა *გუნდიდ ნის* სისხლიანი ჟღერის შემდეგ, როდესაც თეთრკანიანმა ჯარისკაცებმა 370 ინდიელი მამაკაცი, ქალი და ბავშვი დახოცეს.

მილენარულ მოძრაობათა ბუნება

რამ გამოიწვია მილენარულ მოძრაობათა განვითარება? მრავალი ისეთი ელემენტის იდენტიფიცირება შეიძლება, რომელიც უმრავლეს ან ყველა მოძრაობას აერთიანებს. თითქმის ყოველი მათგანი მისანთა („შთაგონებულ“ ლიდერთა ან მასწავლებელთა) აქტივობას უკავშირდება. მათი მიზანი დადგენილი რელიგიური იდეების უარყოფასა და მათი განახლების აუცილებლობის მოთხოვნაში მდგომარეობს. მისანი მიმდევრებს წარმატებით იზიდავს, თუ იმის ვერბალურ გადმოცემას ახერხებს, რასაც ადამიანები, გარკვეულწილად, იზიარებენ, მაგრამ ბოლომდე ვერ აცნობიერებენ. ის მიზანს იმ შემთხვევაშიც აღწევს, თუ ადამიანებში ისეთ ემოციებს გააღვივებს, რომლებიც მათ გარკვეული ქმედებისკენ უბიძგებს. მისნობა ყოველთვის მჭიდროდ უკავშირდებოდა ხსნის რელიგიებს, განსაკუთრებით კი, ქრისტიანობას. კოლონიებში მილენარულ მოძრაობათა მქადაგებლების უმრავლესობა კარგად იცნობდა ქრისტიანულ რწმენასა და პრაქტიკას. ბევრ მათგანს, ფაქტობრივად, მისიონრების ფუნქცია ჰქონდა დაკისრებული. თუმცა მათ შეთვისებული რელიგია საკუთარი მასწავლებლების წინააღმდეგ გამოიყენეს.

მილენარული მოძრაობა, ხშირ შემთხვევაში, რადიკალური კულტურული ცვლილების ან სიღარიბის უეცარი გამწვავების პერიოდში ვითარდება (Worsley 1970). ის ისეთ ადამიანებს იზიდავს, რომლებიც ამ ცვლილებათა შედეგად დევნას განიცდიან და ძველ სტატუსს აღარ ფლობენ. შუა საუკუნეების ევროპაში მილენარულ მოძრაობას ზოგჯერ უკიდურეს სიღარიბეში აღმოჩენილი, სასოწარკვეთილი ადამიანები აფარებდნენ თავს. მაგალითად, შიმშილობის

პერიოდში, მისნების მიმდევრები ფერმერები იყვნენ, რადგან ისინი მათ „სამყაროს თავდაყირა დაყენებას ჰპირდებოდნენ.“ ამ ახალ სამყაროში დედამიწა ღარიბთა განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო. მიღენარულ მოძრაობათა დაწყება კოლონიებში, დასავლელი კოლონიზატორების ზეწოლის შედეგად, ტრადიციული კულტურის ნგრევით არის გამოწვეული. ასეთი მოძრაობის მაგალითი აჩრდილთა ცეკვაა.

მიღენარიანიზმს ზოგჯერ პრივილეგიებული ჯგუფების წინააღმდეგ ღარიბთა გაღაშქრებას ან მჩაგვრელთა წინააღმდეგ ჩაგრულების ამბოხს უწოდებენ (Lantenari 1963). ბევრ შემთხვევაში, ეს მართლაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია. მაგრამ ეს ძალზე პრიმიტიული განმარტებაა: ზოგიერთ მიღენარულ მოძრაობას, მაგალითად, იოაკიმისტ სპირიტუალებს, მატერიალურ დეპრივაციასთან ცოტა რამ თუ აკავშირებს.

რელიგიის მიმდინარე განვითარებები: ისლამური რევოლუცია

თვალსაზრისი, რომელსაც სამივე მეცნიერი – მარქსი, დიურკემი და ვებერი – იზიარებს, იმაში მდგომარეობს, რომ თანამედროვე სამყაროსთვის ტრადიციული რელიგია სულ უფრო მარგინალური ხდება და *სეკულარიზაცია* გარდაუვალი პროცესია. ამ სამი მოაზროვნეიდან, სავარაუდოდ, მხოლოდ ვებერი ეჭვობდა, რომ ისეთი ტრადიციული რელიგიური სისტემა, როგორიც ისლამია, აღორძინების ძირეულ პროცესს გაივლის და, მეოცე საუკუნის ბოლოს, მნიშვნელოვან პოლიტიკურ განვითარებას ჩაუყრის საფუძველს. სწორედ ამგვარად წარიმართა მოვლენები ირანში 1980-იან წლებში. უკანასკნელ პერიოდში, ისლამურმა **ფუნდამენტალიზმმა** (ხაზგასმა უშუალოდ წმინდა წერილის ტექსტის ინტერპრეტაციიდან მომდინარეობს) სხვა ქვეყნებზე, მათ შორის, ეგვიპტეზე, სირიაზე, ლიბანსა და ალჟირზეც, მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია. რით აიხსნება ისლამის მასშტაბური განახლება?

ისლამური სარწმუნოების განვითარება

ამ ფენომენის გასაგებად ისლამი უნდა განვიხილოთ, როგორც ტრადიციული რელიგია და იმ ყოფით ცვლილებებზეც ვიმსჯელოთ, რომლებმაც ძლიერ იმოქმედეს თანამედროვე სახელმწიფოებზე. ისლამი არის რელიგია, რომელიც, ქრისტიანობის მსგავსად, მუდმივ აქტიურ ქმედებას მოითხოვს: ყურანი – ისლამის წმინდა წერილი – მორწმუნეებს „ღმერთის სახელით ბრძოლისკენ“ მოუწოდებს. ეს არის ბრძოლა ურწმუნოთა და იმ ადამიანების წინააღმდეგ, რომლებიც მუსულმანთა თემში ხელს უწყობენ კორუფციის განვითარებას. საუკუნეების განმავლობაში მუსულმან რეფორმატორთა წარმატებული თაობები არსებობდა და ისლამი, ქრისტიანობის მსგავსად, შიდა მიმდინარეობებად დაიყო. *ხარიჯიზმი* და *შიიზმი*, ორთოდოქსული ისლამის ადრეული ისტორიის პერიოდში, ისლამის საფუძველზე შეიქმნა. ხარიჯიტები პირველი გამოკვეთილი სექტაა, რომელიც ისლამის ფარგლებში განვითარდა. მათ მკაცრი ეგალიტარული რწმენა ჰქონდათ, მატერიალური პრივილეგიის ყველა ფორმას უარყოფდნენ და აცხადებდნენ, რომ ადამიანი ვეღარ იქნება მუსულმანი, თუ მას სერიოზული ცოდვა აქვს ჩადენილი. ხარიჯიზმი სექტის სტატუსით დიდ ხანს არ დარჩენილა, არამედ, გარკვეულწილად, ყველა მომდევნო ფუნდამენტური რეფორმისტული მუსულმანური მოძრაობის წინამორბედი გახდა – რაც იმას ნიშნავს, რომ მოძრაობათა პრინციპები კვლავ ისლამის „ძირითად საფუძვლებს“ უბრუნდება.

გავლენა მეორე მნიშვნელოვანმა სექტამ – შიიზმმაც – შეინარჩუნა. შიიზმი დღეს ირანის (ძველი სპარსეთის) ოფიციალური რელიგიაა. ირანის რევოლუციის იდეები სწორედ ამ რელიგიით იყო შთაგონებული. შიიტების მიმდინარეობას საფუძველი ჩაუყარა მეშვიდე საუკუნეში მოღვაწე რელიგიურმა და პოლიტიკურმა ლიდერმა იმამ ალიმ, რომელიც, იმდროინდელ მსოფლიო მმართველებს შორის, ღმერთისადმი პირადი ერთგულებითა და სხვა განსაკუთრებული ღირსებებით გამოირჩეოდა. შიიტებს მიაჩნდათ, რომ ისლამის ლიდერის მოვალეობის შესრულების უფლებამოსილება მხოლოდ ალის შთამომავლობას ჰქონდა, რადგან, მმართველი დინასტიებისგან განსხვავებით, ისინი წინასწარმეტყველი მუჰამედის ოჯახის წარმომადგენლებად ითვლებოდნენ. მათ მუჰამედის ღირსეული მემკვიდრის გაბატონებისა და არსებული ტირანული და უსამართლო რეჟიმის დასრულების სჯეროდათ. მუჰამედის მემკვიდრე უშუალოდ ღმერთისგან მიიღებდა მითითებებს და ყურანის მოძღვრების მიხედვით იმოქმედებდა.

შიიზმი მეთექვსმეტე საუკუნიდან ირანის ოფიციალური რელიგიაა. შიიტების მრავალრიცხოვან მოსახლეობას ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, მათ შორის ერაყში, თურქეთსა და საუდის არაბეთში, აგრეთვე ინდოეთსა და პაკისტანშიც ეხვდებით. თუმცა, ამ ქვეყნებში ისლამის ლიდერები მოსახლეობის უმრავლესობის წარმომადგენლები, სუნიტები, არიან. სუნიის მუსულმანები „გაკვაღულ გზას“ ირჩევენ, ანუ ყურანის იმ ტრადიციებს იზიარებენ, რომლებიც შიიტთა მკაცრად დადგენილ ხედვას ემიჯნებიან და განსხვავებულ აზრთან შეგუებისკენ მოუწოდებენ. უკანასკნელი ორი-სამი საუკუნის განმავლობაში, დასავლური გავლენის გავრცელების შედეგად, საგრძნობი ცვლილებები თავად სუნიის დოქტრინებმაც განიცადა.

ისლამი და დასავლეთი

შუა საუკუნეებში, ქრისტიანულ ევროპასა და იმ მუსულმანურ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც ახლანდელი ესპანეთის, საბერძნეთის, იუგოსლავიის, ბულგარეთისა და რუმინეთის დიდ ნაწილს აკონტროლებდნენ, მეტნაკლებად უწყვეტი ბრძოლა მიმდინარეობდა. მუსულმანების მიერ დაპყრობილი მიწების უმრავლესობაზე ევროპელები აცხადებდნენ პრეტენზიას, მუსულმანთა კუთვნილი ჩრდილო აფრიკის ტერიტორიები კი, დასავლეთის კოლონიებად იქცა და მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეებში აქ დასავლური გავლენა კიდევ უფრო გაიზარდა. ეს მუსულმანური რელიგიისა და ცივილიზაციის კატასტროფული მარცხი იყო; მუსულმანი მორწმუნეების აზრით, ისლამი რელიგიებს შორის ყველაზე მოწინავე და პროგრესული რელიგიაა და ყველა დანარჩენი რელიგია მას ეფუძნება. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს მუსულმანურმა სამყარომ დასავლური კულტურის გავრცელებას ეფექტური წინააღმდეგობა ვერ გაუწია; ამან კვლავ განაპირობა ისეთი მოძრაობების განვითარება, რომლებიც ძველი, ჭეშმარიტი და ძლევაგამოსილი ისლამის აღდგენას ისახავდა მიზნად. ძირითადი იდეა იმაში მდგომარეობდა, რომ ისლამმა, საკუთარი რწმენისა და პრაქტიკის იდენტობის განმტკიცებით, დასავლეთის გამოწვევაზე უნდა მოახდინოს რეაგირება.

მეოცე საუკუნეში ეს იდეა სხვადასხვაგვარად განვითარდა და 1978-9 წლებში ირანის „ისლამის რევოლუციის“ ფონის ფორმირება განაპირობა. რევოლუციური მოძრაობა შაჰის შიდა ოპოზიციამ, მუჰამედ რეზამ, წამოიწყო, რომლისთვისაც დასავლური მოდერნიზაციის ფორმები - მიწის რეფორმა, ქალების გაზრდილი საარჩევნო უფლებები და საერო განათლების განვითარება - მისაღები იყო და

ის ამ ფორმების დანერგვას შეეცადა. მოძრაობამ, რომელმაც შაჰის ტახტიდან ჩამოგდებას შეუწყო ხელი, განსხვავებული ინტერესების მქონე ადამიანები გააერთიანა, ზოგიერთ მათგანს ისლამურ ფუნდამენტალიზმთან არაფერი არ აკავშირებდა, მაგრამ მოძრაობის დომინანტური ფიგურა ყველასთვის აიათოლა ხომეინი იყო, რომელიც შიიტთა იდეების რადიკალურ რეინტერპრეტაციას მოითხოვდა.

ხომეინის მთავრობა ტრადიციული ისლამური კანონის მიხედვით იყო ორგანიზებული. მან ამ მთავრობას „აღმოსავლური წარმომადგენლობა“ უწოდა. ისლამურმა რევოლუციამ ყურანის მოძღვრება გაიზიარა და ირანის პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრება უშუალოდ რელიგიას დაეფუძნა. განახლებული ისლამური კანონის მიხედვით, მამაკაცები და ქალები მკაცრ სეგრეგაციას ექვემდებარებიან, ქალებს საზოგადოებაში სხეულის და თმის გამოჩენა ეკრძალებათ, ჰომოსექსუალებს დამსჯელ რაზმებში უშვებენ, ცოლ-ქმრული ღალატი კი ჩაქოლვით ისჯება. ამ მკაცრ კოდექსს, დასავლური გავლენის წინააღმდეგ მიმართული ეროვნული თვალსაზრისი ამყარებს. იმის მიუხედავად, რომ რევოლუციურმა იდეებმა, სავარაუდოდ, მთელი ისლამური სამყარო დასავლეთის წინააღმდეგ უნდა გააერთიანოს, ქვეყნები, რომელშიც შიიტები უმცირესობაში არიან, საკუთარ თვალსაზრისს ირანის ისლამურ რევოლუციას მჭიდროდ არ უკავშირებენ. თუმცა ისლამურმა ფუნდამენტალიზმმა ამ სახელმწიფოთა უმრავლესობაში გარკვეულ პოპულარობას მაიღწია და, მისი შთაგონებით, სხვადასხვა ფორმით, ისლამური აღორძინება სხვა ქვეყნებშიც დაიწყო.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის მიზანი ისლამის მთელ სახელმწიფოში გავრცელება – მთავრობისა და საზოგადოების იმგვარად ორგანიზებაა, რომ ისლამური სწავლება ყველა სფეროსთვის გახდეს დომინანტური. ეს პროცესი ჯერ არ დასრულებულა, რადგან მას გარკვეული ძალები უწევენ წინააღმდეგობას. ზუბაიდა (1996) სამი, ერთმანეთთან დაპირისპირებული, ჯგუფი გამოყო. *რადიკალებს* ისლამური რევოლუციის გაგრძელება და გაღრმავება სურთ. ამასთან, მათ მიაჩნიათ, რომ რევოლუცია აქტიურად უნდა გავრცელდეს სხვა ისლამურ ქვეყნებშიც. *კონსერვატორთა* რიგებს, ძირითადად, რელიგიური ფუნქციონერები შეადგენენ, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ რევოლუცია საკმარისად განვითარდა. მათ საზოგადოებაში გავლენიანი პოზიცია უჭირავთ და ამ პოზიციის დათმობა არ სურთ. *პრაგმატისტები* საბაზრო რეფორმასა და ეკონომიკაში უცხოური ინვესტიციებისა და ვაჭრობის შემოსვლას უჭერენ მხარს. ისინი ქალებზე, ოჯახსა და სამართლებრივ სისტემაზე გავრცელებულ მკაცრ ისლამურ წესებსაც ეწინააღმდეგებიან. ეს ჯგუფი აქტიურ კონფლიქტშია რადიკალებთან.

ზუბაიდა აცხადებს, რომ ისლამური რევოლუციის შედეგად, „დასავლური“ რეჟიმიდან გაცილებით მეტი გადმონაშთი შემორჩა, ვიდრე მიაჩნიათ ხოლმე. მაგალითად, ისლამური მთავრობის მიერ შემუშავებული საჯახო კანონის პუნქტების უმრავლესობა, ამ რეჟიმს ეფუძნება. ქალებს ირანში, სხვა ისლამურ ქვეყნებთან, მაგალითად, საუდის არაბეთთან შედარებით, ბევრად უფრო აქტიური საზოგადოებრივი როლი აქვთ.

ისლამური აღორძინების გავრცელება

ისლამური აღორძინება წმინდა რელიგიური კუთხით არ უნდა იქნეს გაგებული. ეს ეროვნულ და კულტურულ თვითდამკვიდრებაზე ორიენტირებული

მოძრაობაა, რომელიც, ნაწილობრივ, დასავლეთის გავლენაზე საპროტესტო რეაქციას გამოხატავს. საეჭვოა, რომ თუნდაც ყველაზე ფუნდამენტალისტური ფორმის ისლამური განახლება, მხოლოდ ტრადიციული იდეების აღდგენას ემსახურებოდეს. ისლამური აღორძინება გაცილებით უფრო კომპლექსური მოვლენაა. ტრადიციული პრაქტიკა და ცხოვრების წესი აღდგა, მაგრამ მოხდა მათი თანამედროვე პრობლემებთან კომბინირება.

გასული 10-15 წლის განმავლობაში, ისლამურმა ფუნდამენტალისტურმა მოძრაობებმა ჩრდილოეთ აფრიკის, ახლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთ აზიის მრავალ ქვეყანაზე მოახდინა გავლენა (იხ. ნახატი 16.1). ერთ-ერთი მათგანი ალჟირია. ისლამური ხსნის ფრონტმა, 1991 წლის დეკემბერში, უპრობლემოდ გაიმარჯვა ეროვნული კრების არჩევნების პირველივე ტურში. მისი პროგრამა ალჟირის ირანის ტიპის ისლამურ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებას ითვალისწინებდა. მაგრამ ამ პროცესში ჯარი ჩაერია და არჩევნების შედეგები გააუქმა (Pilkington 1992).

ცივილიზაციათა შეჯახება?

ბევრი შიშობს, რომ ისლამურ სამყაროს კონფრონტაცია აქვს დაგეგმილი მსოფლიოს იმ რეგიონებთან, რომლებიც მის რწმენას არ იზიარებენ. ისლამურ ქვეყნებზე თითქოს არ გავრცელებულა დემოკრატიზაციის ის ტალღა, რომელიც მსოფლიოს უდიდეს ნაწილში აღინიშნა. იმ 39 ქვეყნიდან, რომლებშიც ისლამი დომინანტურ რელიგიას წარმოადგენს, მხოლოდ რამდენიმეს შეიძლება ეწოდოს ლიბერალური დემოკრატიული ქვეყანა. ამის ერთ-ერთი მაგალითი თურქეთია, თუმცა 1960 და 1980 წელს სამხედრო მმართველობის რამდენიმე მცდელობა აქაც განხორციელდა.

ზოგიერთ ქვეყანაში, რომელიც გარკვეული პერიოდის განმავლობაში საკმაოდ დემოკრატიული იყო, მაგალითად, ალჟირში, დემოკრატია შეიზღუდა ან სავსებით აღმოიფხვრა. ალჟირის მთავრობამ 1991 წელს თავისუფალი არჩევნები დაუშვა, მაგრამ როდესაც ნათელი გახდა, რომ არჩევნებში რელიგიური ფუნდამენტალიზმის გავლენის ქვეშ მყოფი ისლამური პარტია იმარჯვებს, მან მეორე ტურის ჩატარებაზე უარი თქვა. ქვეყანაში სამხედრო მმართველობა გამოცხადდა; მთავრობასა და „გორილების“ ისლამურ მოძრაობას შორის სამოქალაქო ომის მსგავსი მოვლენები განვითარდა.

თუ ალჟირში ისლამური მოძრაობა გაიმარჯვებს, ამ მდგომარეობაში შეიძლება სხვა მახლობელი ქვეყანაც აღმოჩნდეს. ეგვიპტეში 55 მილიონი ადამიანი ცხოვრობს, რომელთა შორის რელიგიური სახელმწიფოს დამკვიდრების მოსურნე, ისლამის მიმდევარი მემბოხეებიც არიან. ბევრი ანალოგიური შემთხვევაა მაროკოსა და ლიბიის მუსულმანთა შორის.

პოლიტოლოგი სემუელ ჰანტინგტონი (1993) აცხადებს, რომ დასავლურ და ისლამურ ხედვას შორის არსებული წინააღმდეგობა, შესაძლოა, მსოფლიო „ცივილიზაციათა შეჯახების“ მიზეზად იქცეს და ცივი ომითა და გლობალიზაციის აღზევებით დასრულდეს. ეროვნული სახელმწიფო საერთაშორისო ურთიერთობებზე გავლენას ვეღარ ახდენს; ამიტომ დაპირისპირება და კონფლიქტები უფრო ფართო კულტურებსა და ცივილიზაციებს შორის იქნეს თავს. ასეთ კონფლიქტს ჰქონდა ადგილი ექს-იუგოსლავიაში, ბოსნიაში, სადაც ბოსნიელი მუსულმანები ქრისტიანული კულტურის წარმომადგენელი სერბების წინააღმდეგ იბრძოდნენ.

ორივე რელიგია – ქრისტიანობაც და ისლამიც – საკუთარი რელიგიის უტყუარობას იჩემებს და აცხადებს, რომ მას ღვთის მოძღვრების გადმოცემა შეუძლია. ქრისტიანობისთვის მისაღები გახდა კაპიტალიზმი და დემოკრატია, და, თუ მაქს ვებერს დავიმოწმებთ, ამ მიმდინარეობების ადრეული განვითარება ქრისტიანობით იყო შთაგონებული. ისლამურ მორწმუნეებს ბევრად უჭირთ კაპიტალიზმსა და დემოკრაციასთან შეგუება. კაპიტალისტურ წარმოებასა და ლიბერალურ დემოკრაციას ისინი დასავლური კულტურის გავლენასთან აიგივებენ. გარდა ამისა, ისლამი ერთმანეთისგან არ მიჯნავს პირად და საზოგადოებრივ ცხოვრებას.

თუმცა, ამ თავის დასაწყისში მოყვანილი ციტატები ადასტურებს, რომ ამ ორ „ცივილიზაციას“ - ქრისტიანობასა და ისლამს - საერთო უფრო მეტი აქვთ, ვიდრე განსხვავება, რადგან მათ ერთი წარმოშობის წყარო აქვთ. თითოეულმა მათგანმა, საუკუნეების განმავლობაში, ასობით სისხლიანი ომი გამოიარა. ამის საპირისპიროდ, მათ შემგუებლობისა და ზომიერების ძლიერი ტრადიციებიც აქვთ. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს ფაქტორები შესაძლებელს გახდის ამ ორი კულტურის მშვიდობიან თანაარსებობას.

ახლა დასავლეთში რელიგიის განვითარების უახლეს პერიოდს მივუბრუნდეთ, განსაკუთრებული ყურადღება კი ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებზე გავამახვილოთ.

მნიშვნელოვანი ისლამური რეგიონები

1. დასავლეთ სანაპირო და ღაზა

ფუნდამენტური ჯგუფი, ჰამაზი, რომელიც უარს ამბობს ისრაელთან თანაარსებობაზე, წარმოიშვა პალესტინის თავისუფლების ორგანიზაციის საფუძველზე; აქვს მხარდაჭერა ისრაელის ოკუპაციის წინააღმდეგ მებრძოლი პალესტინელების მხრიდან.

2. თურქეთი

კეთილდღეობის პარტია, რომელიც ისლამურ სამყაროსთან უფრო მჭიდრო კავშირების დამყარებას ცდილობს; შექმნა ალიანსი ორ ნაციონალისტურ პარტიასთან ერთად და მონაწილეობა მიიღო 1991 წლის არჩევნებში; მოიპოვა ხმათა 17%, მაგრამ ხელისუფლებაში მაინც ვერ მოხვდა. რამდენიმე მცირე ფუნდამენტური ჯგუფი ტერორისტურ ორგანიზაციებშიც არის გაერთიანებული.

3. სირია

მუსულმანთა არალეგალური საძმო, რომელიც სასტიკად იღვევება 1980-იანი წლებიდან. მაგრამ, ამბობენ, რომ ის კვლავ მხარდაჭერით სარგებლობს.

4. ლიბანი

შია მუსულმანთა ორი ჯგუფი, ჰაზბოლა და ამალი, ირანისა და სირიის განსაკუთრებული მხარდაჭერით სარგებლობს. ამ ორ ჯგუფს შორის უპირატესობა ჰაზბოლას ენიჭება.

5. ერაყი

შია ფუნდამენტალისტთა იატაკქვეშა ჯგუფები სამხრეთ ერაყში ძლიერი მხარდაჭერით სარგებლობენ. მათ მონაწილეობა მიიღეს სპარსეთის ყურის ომის შემდეგ მოწყობილ ამბოხში. ყველაზე დიდი დაჯგუფება, დავა, 1968 წელს დაფუძნდა და სასტიკ ღვენას განიცდის; ამ დაჯგუფების ბევრი ლიდერი და აქტივისტი სიკვდილით დაისაჯა.

6. ირანი

1979 წლიდან ისლამური რესპუბლიკა. მთავრობა, ძირითადად, შიიტთა ელიტისა და მათ მოკავშირეთაგან შედგება. გავლენა დაპატიმრებებით, სასიკვდილო განაჩენებითა და თავისუფალი აზრის გამოთქმის შეზღუდვით მიიღწევა. ისლამური სამართალი 1983 წელს შემუშავდა, მაგრამ, ხელისუფლებაში განსხვავებული პოლიტიკური ორიენტაციის ლიდერების არსებობის გამო, ბოლომდე არ დაინერგა. სიკვდილით 100-მეტი დანაშაული ისჯება.

7. ავღანეთი

სუნიტთა ოთხი ფუნდამენტალისტური პარტია – ჰიზბ-ი-ისლამი, ჰიზბ-ი-ისლამი-ხალისი, ჯამიათ - ი-ისლამი, ითიჰად-ი-ისლამი და შიიტთა რამდენიმე მცირე ჯგუფი, პრეზიდენტ ნაჯიბულას უპირისპირდებიან. ისინი მკაცრი რეჟიმის ისლამური რესპუბლიკის დაარსებას ითხოვენ, რასაც ავღანელთა უმცირესობა უჭერს მხარს.

8. ცენტრალური აზია

დამოუკიდებელი აზერბაიჯანი, ყაზახეთი, თურქმენეთი, უზბეკეთი, ყირგიზეთი და ტაჯიკეთი ისლამური აღორძინების პერიოდში არიან, აქ მრავალი მეჩეთი შენდება და რელიგიური რიტუალები სრულდება. ამ რეგიონში გავლენის მოპოვებას ირანი და საუდის არაბეთი ცდილობს; ზოგს ირანის მსგავსი ისლამური სახელმწიფო სურს; ზოგს კი თურქეთის მსგავსი საერო სახელმწიფო ურჩევნია. ფუნდამენტალისტური ისლამური რენესანსის პარტიამ ცენტრალურ აზიაში ერთადერთი ისლამური მოძრაობის დაწყება განიზრახა, მაგრამ ეს მცდელობა წარუმატებელი აღმოჩნდა.

9. პაკისტანი

ისლამური დემოკრატიული ალიანსი (IDA), რომელიც ერთმანეთთან რამდენიმე ისლამურ და მემარჯვენე პარტიას აკავშირებს, ისლამიზაციის განვითარების მომხრეა. მან 1990 წლის ოქტომბერში, არჩევნების შედეგად, 217-წევრიან პარლამენტში 105 ადგილი მოიპოვა და მთავრობის ფორმირება მოახერხა. IDA-ს შემადგენლობაში ფუნდამენტალისტური ჯამაათ-ი-ისლამი შედის, რომლის მიზანი ისლამური სახელმწიფოს დაარსებაა. 1979 წლიდან აქ ისლამური კანონმდებლობა მოქმედებს, მაგრამ, თუ გამათრახებას არ ჩავთვლით, სასჯელი ისლამური ფორმით იშვიათად ხორციელდება.

10. საუდის არაბეთი

ვახაბისტთა ფუნდამენტალისტურ რეჟიმს რამდენიმე იატაკქვეშა რადიკალური ჯგუფი უპირისპირდება. 1979 წლის ნოემბერში ერთ-ერთმა ჯგუფმა მექას დიდი მეჩეთი ძალით დაიკავა. საუდის მოსამართლეები სასჯელის *შარიათის* ფორმებს – საჯარო თავისკვეთასა და ქურდობისთვის ხელების ამპუტაციას – მიმართავენ.

11. იორდანია

22-ადგილიან პარლამენტში ყველაზე დიდი ერთადერთი ბლოკი მუსულმანთა საძმოს უკავია. 1991 წლის იანვარში, სპარსეთის ყურის ომის მოახლოებისას, მათ სამთავრობო კაბინეტში ხუთი თანამდებობა ეჭირათ, მაგრამ ივნისში თამაგბობების დატოვება მოუხდათ, რადგან მეფე ჰუსეინი ისრაელთან სამშვიდობო მოლაპარაკებას გეგმავდა, საძმო კი ამ გადაწყვეტილებას უპირისპირდება.

12. სუდანი

1989 წელს ხელისუფლების სათავეში მოვიდა სამხედრო ხუნტა, რომელსაც გენერალ-ლეიტენანტი ომარ ბაშირი მეთაურობდა; აქ სულ უფრო დიდი გავლენით სარგებლობს ფუნდამენტალისტთა ნაციონალური ფრონტი, პასან ტურაბის ხელმძღვანელობით. ხუნტას კავშირები აქვს ირანთან, რომელმაც სუდანში რევოლუციონერთა 2 000 საჯარო შენაერთი გაგზავნა. 1990 წელს, შარიათის კანონის საფუძველზე, ახალი სადამსჯელო კოდექსი შემუშავდა, რომელიც სამი ქრისტიანული პროვინციის გარდა, მთელ ქვეყანაში დაინერგა და წელს სრულად ამოქმედდა. სამხრეთის წინააღმდეგ, *ჯიზაბის* მიზნით, რადიკალური ჯგუფები ფულს საუდის არაბეთში აგროვებენ.

13. ეგვიპტე

1928 წელს დაფუძნებულმა მუსულმანთა სამომხმარებლო პარტიის პერიოდი განვლო. ამ პოლიტიკურ პარტიას ახლაც არ ეძლევა მოღვაწეობის საშუალება. 1887 წელს მან ორ საერო პარტიასთან შექმნა ალიანსი, არჩევნებში მიიღო მონაწილეობა და 37 ადგილი მოიპოვა. ჯიჰადის (სადათის მკვლელ) მსგავს რადიკალურ ჯგუფებთან ერთად, ისინი იატაკქვეშა საქმიანობას ეწევიან. ხშირად აქვს ადგილი პოლიციასთან შეტაკებას, 1992 წელს ასობით აქტივისტი დააპატიმრეს.

14. ლიბია

რეჟიმს შიდა საფრთხე ისეთი ისლამური ჯგუფებისგან ემუქრება, რომლებიც არანაირ სტრუქტურას არ ექვემდებარებიან. ამ ჯგუფებსა და უსაფრთხოების ძალებს შორის ხშირად აქვს ადგილი შეტაკებებს. რამდენიმე ასეული აქტივისტი პატიმრობაში იმყოფება.

15. ტუნისი

ენადას (რენესანსული) პარტიის წევრებმა 1989 წლის აპრილის არჩევნებში დამოუკიდებლად მიიღეს მონაწილეობა. პარტია, რომელიც არასოდეს ყოფილა ლეგალური, 1990 წლიდან დევნას განიცდის, მისი გაზეთი დაიხურა და პარტიის აქტივისტები პოლიციასთან შეტაკებისა და „ისლამურ რევოლუციასთან“ დაკავშირებული არალეგალური გეგმის აღმოჩენის შედეგად, ციხეში აღმოჩნდნენ. 1991 წელს პარტიის ხელმძღვანელობა დაიშალა.

16. ალჟირი

ხსნის ისლამურმა ფრონტმა (FIS) ლეგალური სტატუსი 1989 წელს შეიძინა. 1989 წლის ივნისის რეგიონულ არჩევნებში მან ხმათა 55% მოიპოვა, 1991 წლის დეკემბრის საერთო არჩევნების პირველ ტურში კი - 49%. მთავრობამ მეორე ტური გააუქმა. FIS -ის ლიდერთა უმრავლესობა დააპატიმრეს. პარტიას მოღვაწეობა, ფორმალურად, 1992 წლის მარტში აეკრძალა. FIS-ის კონტროლის ქვეშ მყოფი ადგილობრივი საბჭო დაიშალა.

17. მაროკო

1990-1991 წლებში, ისლამური ჯგუფები აქტიურად მონაწილეობდნენ მთავრობის წინააღმდეგ საპროტესტო აქციებში. ყველაზე დიდი დაჯგუფება, „სამართალი და კეთილდღეობა“, არასოდეს ყოფილა ლეგალური. 1990 წელს მისი დაშლის ბრძანება გაიცა, მოძრაობის ლიდერს შინა პატიმრობა მიესაჯა, ზოგიერთი წევრი კი დააპატიმრეს. პარტიამ იატაკქვეშა, არალეგალური მოქმედება დაიწყო; პარტიაში უფრო რადიკალური ჯგუფები გაერთიანდნენ; ერთ-ერთი მათგანი „ისლამური ახალგაზრდობა“.

ნახატი 16.1 1992 (შავად მონიშნული ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობა მუსულმანები არიან; არ არის მითითებული ბანგლადეში, ინდონეზია და მალაიზია)

წყარო: *The Economist*, 4 აპრილი, 1992, გვ.73

ყოფილი საბჭოთა კავშირის სახელმწიფოებს ევანგელისტები შეესივნ

კომუნიზმის ნგრევის შედეგად, ყოფილ სსრკ-ში რელიგიურ მისიონერთა მსვლელობის ტალღა დაიწყო. რუსეთის მთავარმა, აღმოსავლურმა ორთოდოქსულმა ეკლესიამ შემოფოთება გამოთქვა ახალ რელიგიურ მოძრაობათა, მათ შორის ჰარი კრიშნასა და სხვა ევანგელისტურ და ფუნდამენტალისტურ ქრისტიანულ ჯგუფთა, შემოსვლის გამო. ეს შემოფოთება ყველა ძირითადმა სახელმწიფო ეკლესიამ, მაგალითად, რომაულმა კათოლიკურმა და ბაპტისტურმა ეკლესიამ გაიზიარა.

დღეს, მხოლოდ რუსეთში, 300 ამერიკული მისიონერული ჯგუფი მოქმედებს; ერთ-ერთი მათგანი დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობასა (დსთ) და აღმოსავლეთ ევროპაში წელიწადში 2 000-ზე მეტ მისიონერს აგზავნის. ამ ჯგუფთა რელიგიური სწავლება ქვეყანაში არსებული ძველი ეკლესიების მოძღვრებისგან განსხვავდება. ბევრ მისიონერულ ჯგუფს მიაჩნია, რომ

ძველი ეკლესიები არ არის ვალიდური ქრისტიანული ეკლესიები. მისიონრები საკუთარ საქმეს დიდი მონდომებით ასრულებენ, რადგან სჯერათ, რომ ძველი ეკლესიები განდგომილია და შეიძლება ეშმაკსაც კი ემსახურებოდეს.

ბევრ ჯგუფს მიაჩნია, რომ ჭეშმარიტ ქრისტიანულ ყოფას ყველაზე ზუსტად ამერიკელი ცხოვრების წესი ასახავს. ეს ძალზე მაცდუნებელი მოსაზრებაა იმ ადამიანებისთვის, რომლებსაც დასავლეთის მომხმარებლური ცხოვრების სტილი იზიდავს. ძირითადი ეკლესიების ლიდერები შიშობენ, რომ ეს ღირებულებები დსთ-ს ქვეყნებში მხოლოდ ქრისტიანულ მოძღვრებასთან დაკავშირებულ აზრთა სხვადასხვაობას კი არ გამოიწვევს, არამედ საზოგადოების მნიშვნელოვან ტრადიციულ რელიგიურ ღირებულებებსაც შელახავს და უარყოფითად იმოქმედებს სოლიდარობაზე, რომელიც ხალხმა კომუნისტური რეჟიმის დროსაც კი შეინარჩუნა, ახლა კი მას შეერთებული შტატების ევანგელისტური მომხმარებლური მოძღვრება ემუქრება.

წყარო: Hutchinson Gallup, INFO 1995 (Helicon 1994), გვ. 183

რელიგია გაერთიანებულ სამეფოში

1851 წლის, რელიგიასთან დაკავშირებული სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, ინგლისსა და უელსში საეკლესიო წირვას ყოველ კვირას ზრდასრულ ადამიანთა 40 პროცენტი ესწრებოდა; 1900 წელს ეს მაჩვენებელი 35 პროცენტზე დავიდა, 1950 წელს – 20 პროცენტზე, დღეს კი – 10 პროცენტს უახლოვდება. 1980-იან წლებში მთავარ ბრიტანულ დენომინაციებში მრევლის რაოდენობამ, საშუალოდ, 5 პროცენტით იკლო, განსაკუთრებული კლება (8 პროცენტი) რომაულ კათოლიკურ ეკლესიებში აღინიშნა (HMSO 1992).

თუმცა ეს ზუსტი მონაცემები არ არის. მაგალითად, არსებობს განსხვავება ტრინიტარულ და არატრინიტარულ ეკლესიებს შორის. ტრინიტარული – ანგლიკანური, კათოლიკური, მეთოდისტური, პრესბიტერიანული და სხვ. – ეკლესიები წმინდა სამებას, როგორც ერთ ღმერთს, აღიარებენ. ტრინიტარული ეკლესიის შემადგენლობა 1970 წელს 8.8 მილიონი იყო, 1994 წელს კი ეს რიცხვი 6.5 მილიონს შეადგენდა. ამის საპირისპიროდ, არატრინიტარულ ეკლესიებში, მაგალითად, მორმონებსა და იეღოვას მოწმეებში, იგივე პერიოდში, მორწმუნეთა რაოდენობა გაიზარდა (იხ. ცხრილი 16.2).

ბრიტანეთის ზრდასრული მოსახლეობის უმრავლესობა თავს რელიგიური ორგანიზაციის წევრად მიიჩნევს. გამოკითხვის დროს, ბრიტანელთა მხოლოდ 5%-მა განაცხადა, რომ ის არც ერთ სარწმუნოებას არ იზიარებს. მთელი მოსახლეობის 70 პროცენტი თავს ინგლისის ეკლესიის წევრად მიიჩნევს, თუმცა, მათი უმრავლესობა, მთელი ცხოვრების განმავლობაში, შესაძლოა, წირვას სულ რამდენიმეჯერ ან საერთოდ არ დასწრებია. ინგლისის ეკლესიის, შოტლანდიის პრესბიტერიანული ეკლესიისა და კათოლიკური ეკლესიის გარდა, ბრიტანეთში ებრაელების, მორმონების, მუსულმანების, სიკეებისა და ინდუსების რელიგიური ჯგუფებიც ცხოვრობენ. უფრო მცირე სექტები პლიმუტის საძმოს, რასტაფარელებისა და ღვთიური ნათების მისიას მოიცავს.

ახალმა რელიგიურმა მოძრაობებმა თავი დასავლურ ქვეყნებში, მათ შორის გაერთიანებულ სამეფოშიც, იჩინა. ეს მოძრაობები ბევრ რელიგიურ ტრადიციას ეფუძნება, რომელთა შესახებ აქამდე დასავლეთში თითქმის არავინ არაფერი იცოდა. რამდენიმე მათგანი, მაგალითად, ესთერიუსის საზოგადოება და ემინის ფონდი, უკვე არსებობდა ადრეული პერიოდის ბრიტანეთში, დანარჩენი მოძრაობები კი სხვა ევროპული ქვეყნებიდან შემოვიდა. უმრავლესობა

შეერთებულ შტატებსა ან აღმოსავლეთში წარმოიშვა. მათი წევრები ახალი რწმენის გავრცელებას კი არ ისახავენ მიზნად, არამედ ადამიანთა მოქცევას მათ მიერ ქადაგებულ სარწმუნოებაზე. მოძრაობის წევრებს, უმრავლეს შემთხვევაში, კარგი განათლება აქვთ მიღებული და წარმომავლობით საშუალო კლასს ეკუთვნიან.

ახალ რელიგიურ მოძრაობათა უმრავლესობას საკუთარი წევრების მიმართ, ძველ სახელმწიფო რელიგიებთან შედარებით, ვალდებულებებისა და დროის მიმართებაში, უფრო მაღალი მოთხოვნები აქვთ. ზოგიერთი ჯგუფი ადამიანების მხრიდან ტოტალური ერთგულების მისაღწევად, „სიყვარულით იერიშის“ ტექნიკას იყენებს. იმ ადამიანის მიმართ, რომელიც, პოტენციურად, მისიონერის მიერ ქადაგებულ რწმენაზე უნდა მოექცეს, მუდმივ ყურადღებასა და სითბოს იჩენენ, სანამ ის ჯგუფში ემოციურად არ ჩაერთვება. ზოგიერთ ახალ მოძრაობას მიმდევართა „ტვინის გამორეცხვაში“ ადანაშაულებენ – ისინი ამ ადამიანთა გონების გაკონტროლებას ცდილობენ, რათა მათ გადაწყვეტილების დამოუკიდებლად მიღება ვეღარ შეძლონ. ამგვარი პრაქტიკის გამო ბრალს „მუნისტებს“ დებენ (იხ. ქვემოთ), თუმცა კვლევები ადასტურებს, რომ ეს ხელოვნური ინტერპრეტაციაა. მოძრაობები საკუთარ წევრთა გონებას ამგვარი ხარისხით არ და ვერ აკონტროლებენ. პოტენციურ წევრთა უმრავლესობას, თუკი მოესურვებათ, შეუძლიათ უარი თქვან მოძრაობაში გაწევრიანებაზე.

გაერთიანებულ სამეფოში რელიგიურობა ასაკის, სქესის, კლასისა და გეოგრაფიის მიხედვით განსხვავდება. ასაკოვანი ადამიანები, ახალგაზრდულ ასაკობრივ ჯგუფებთან შედარებით, ზოგადად, უფრო რელიგიურები არიან. ეკლესიაში სიარული ახალგაზრდებს შორის კულმინაციას თხუთმეტი წლის ასაკში აღწევს, შემდეგ ეკლესიის მიმართ ყურადღების დონე, საშუალოდ, დაბლა იწევს; ოცდაათი-ორმოცი წლის ასაკში ადამიანებს ენთუზიაზმი უბრუნდებათ და ასაკის მატებასთან ერთად, ისინი ეკლესიას სულ უფრო ხშირად აკითხავენ. ქალები, მამაკაცებთან შედარებით, უფრო ერთვებიან ორგანიზებულ რელიგიაში. ანგლიკანურ ეკლესიებში ეს მარგინალური შემთხვევაა, მაგრამ ქრისტიანულ საიანტიტურ ეკლესიაში, ქალთა რაოდენობა მამაკაცთა რიცხვს ოთხჯერ აღემატება.

ზოგადად, საეკლესიო წირვების დასწრება და რელიგიური რწმენის მიმდევრობა, ღარიბ ჯგუფებთან შედარებით, შეძლებულ ადამიანებს შორის უფრო აღინიშნება. ინგლისის ეკლესიას უწოდეს „კონსერვატული პარტია ლოცვისას“ და ეს სახელწოდება სიმართლის გარკვეულ მარცვალს შეიცავს. მუშათა კლასის წარმომადგენლები, ძირითადად, კათოლიკეები არიან. კლასობრივი ორინეტაცია თავს არჩევენების დროსაც იჩენს: ანგლიკანები ხმას, ძირითადად, კონსერვატორებს აძლევენ, კათოლიკეები და მეთოდისტების უმრავლესობა კი – ლეიბორისტებს. ლეიბორისტული პარტიის აღზევება თავიდან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მეთოდიზმთან. რელიგიურობაზე ადამიანთა საცხოვრებელი ადგილიც ახდენს გავლენას: მდინარე მერსის მიმდებარე ტერიტორიაზე მცხოვრებ ზრდასრულთა 35 პროცენტი და ლანკაშირის მცხოვრებთა 32 პროცენტი ეკლესიის წევრები არიან; ამის საპირისპიროდ, ჰამბერსაიდში ამგვარ ადამიანთა რაოდენობა 9 პროცენტია, ნოტინგემში კი – 11 პროცენტი. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ემიგრაციაა – ლივერპულში მრავალი ირლანდიელი კათოლიკე ცხოვრობს, ჩრდილოეთ ლონდონში – ებრაელი, ბრედფორდში კი – მუსულმანი და სიკხი.

ყოველდღიურ ქცევაში გამოვლენილი რელიგიური განსხვავებებით, მთელ ბრიტანეთში, ყველაზე მეტად, ჩრდილოეთ ირლანდია გამოირჩევა. პროტესტანტებსა და კათოლიკებს შორის არსებულ დაპირისპირებაში, ორივე მხრიდან უმცირესობა არის ჩართული, მაგრამ ეს დაპირისპირება ხშირად მწვავე და სასტიკ ხასიათს იღებს. ამ ანტაგონიზმს, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ჩრდილოეთ ირლანდიაში არსებული რელიგიური გავლენაც განაპირობებს; „ირლანდიის ერთიანობის“ იდეას, რომლის თანახმად, ეირე და ჩრდილო ირლანდია ერთი სახელმწიფოს შემადგენლობაში უნდა იყოს, ჩვეულებრივ, კათოლიკები იზიარებენ, პროტესტანტები კი ამ გეგმას უარყოფენ. რელიგიური რწმენის გარდა, პოლიტიკურ მოსაზრებებსა და ნაციონალისტურ იდეებსაც მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება.

ცხრილი 16.2 ეკლესიების წევრთა რაოდენობა გაერთიანებულ სამეფოში (მილიონებში)

	1970	1980	1992	1994
ტრინიტარული ეკლესიები				
რომაული კათოლიკური (მესაზე დასწრება)	2.7	2.4	2.1	2.0
ანგლიკანური	2.6	2.2	1.8	1.8
პრესბიტერიული	1.8	1.4	1.2	1.1
მეთოდისტი	0.7	0.5	0.4	0.4
ბაპტისტი	0.3	0.2	0.2	0.2
სხვა თავისუფალი ეკლესიები	0.5	0.5	0.6	0.7
ორთოდოქსული	0.2	0.2	0.3	0.3
ყველა ტრინიტარული ეკლესია	8.8	7.4	6.6	6.5
არატრინიტარული ეკლესიები				
მორმონები	0.1	0.1	0.2	0.2
იეღოვას მოწმეები	0.1	0.1	0.1	0.1
სხვა არატრინიტარული ეკლესიები	0.1	0.2	0.2	0.2
ყველა არატრინიტარული ეკლესია	0.3	0.4	0.5	0.5
სხვა რელიგიები				
მუსულმანები	0.1	0.3	0.5	0.6
სიკხები	0.1	0.2	0.3	0.3
ინდუსები	0.1	0.1	0.1	0.1
ებრაელები	0.1	0.1	0.1	0.1
სხვები	0.0	0.1	0.1	0.1
ყველა სხვა რელიგია	0.4	0.8	1.1	1.2

წყარო: ქრისტიანული ეკლესია. *Social Trend*-ზე დაყრდნობით, 1996.

რელიგია შეერთებულ შტატებში

მრავალგვარობა

რელიგიური ორგანიზაციების პოზიცია შეერთებულ შტატებში, რამდენიმე ნიშნით, საკმაოდ უჩვეულოა. რელიგიური თავისუფლების გამოხატვა გაცილებით ადრე გახდა ამერიკული კონსტიტუციის ერთ-ერთი პუნქტი, ვიდრე ნებისმიერი დასავლური საზოგადოება შეეგუებოდა განსხვავებული რელიგიური რწმენისა და პრაქტიკის არსებობას. შეერთებულ შტატებში დამკვიდრებული ადრეული მოსახლეობა, პოლიტიკური ხელისუფლების მიერ რელიგიურ ნიადაგზე დევნილი ლტოლვილებისგან შედგებოდა, რომლებიც სახელმწიფოსა და ეკლესიის ერთმანეთისგან გამიჯვნას მოითხოვდნენ. შეერთებულ შტატებში არ არსებობს, ინგლისის ანგლიკანური ეკლესიის მსგავსი, „ოფიციალური“ ეკლესია.

შეერთებულ შტატებში, სხვა ნებისმიერ ინდუსტრიულ ქვეყანასთან შედარებით, ბევრად უფრო მრავალგვარი რელიგიური ჯგუფები მოღვაწეობენ. უმეტეს დასავლურ ქვეყნებში, მოსახლეობის უმრავლესობა, ფორმალურად, ერთი ეკლესიის ერთგულია, მაგალითად, ბრიტანეთში – ანგლიკანური, იტალიაში კი – კათოლიკური ეკლესიის. ამერიკული მოსახლეობის 90 პროცენტი ქრისტიანები არიან, მაგრამ სხვადასხვა ეკლესიებსა და დენომინაციებს ეკუთვნიან. ზოგიერთი ჯგუფი სულ ას ადამიანს აერთიანებს, მაგრამ ოთხმოცდაათზე მეტ რელიგიურ ორგანიზაციას ორმოცდაათი ათასზე მეტი წევრი ჰყავს; ოცი ისეთი ორგანიზაცია არსებობს, რომელთა წევრების რაოდენობა მილიონს აჭარბებს. შეერთებულ შტატებში, დღემდე დაფიქსირებული ყველაზე დიდი რელიგიური ორგანიზაცია კათოლიკური ეკლესიაა, რომელიც დაახლოებით ორმოცდაათ მილიონ წევრს აერთიანებს. თუმცა ეს რელიგიურ ორგანიზაციებში გაწევრიანებულ ადამიანთა სულ 27 პროცენტია. მოსახლეობის 60 პროცენტი პროტესტანტები არიან და მრავალრიცხოვან დენომინაციებში არიან გადანაწილებულნი. მათ შორის ყველაზე დიდი სამხრეთის ბაპტისტური კონვენციაა, რომელსაც ცამეტ მილიონზე მეტი წევრი ჰყავს; რიგით მეორე – გაერთიანებული მეთოდისტური ეკლესიაა; შემდეგ – ნაციონალური ბაპტისტური კონვენცია, ლუთერანული და ეპისკოპალური ეკლესიები. არაქრისტიანულ ჯგუფებს შორის ყველაზე დიდი ებრაელთა კონგრეგაციებია, რომლებიც ექვს მილიონ წევრს ითვლის.

ამერიკული მოსახლეობის 40 პროცენტი საეკლესიო წირვას კვირაში ერთხელ ესწრება. ეკლესიებში, სინაგოგებსა და სხვა რელიგიურ ორგანიზაციებში მოსახლეობის თითქმის სამოცდაათი პროცენტი დადის და, უმრავლესობის განცხადების თანახმად, აქტიურად მონაწილეობს კონგრეგაციის მსახურებაში.

1995 წელს ბოსნიაში შეერთებული შტატების საჰაერო ძალების კაპიტნის სკოტ ო'გრადის თვითმფრინავი ჩამოაგდეს. ის სერბეთის სამხედრო ძალების მიერ დატყვევებას გადაურჩა, ექვსი დღის შემდეგ კი სამშვიდობოს იქნა გაყვანილი. „ზღვარზე ვიყავი“, განუცხადა კაპიტანმა მსოფლიო მედიას, „პირველ რიგში, ღმერთს უნდა გადავუხადო მადლობა. რომ არა ჩემდამი ღვთის სიყვარული და ჩემი სიყვარული ღვთის მიმართ, ამას ვერ გადავიტანდი. აქ ღმერთის წყალობით აღმოვჩნდი, გულის სიღრმეში ამის ძლიერ მჯერა.“ ბრიტანელი ან ფრანგი პილოტის მიერ მსგავს სიტუაციაში წარმოთქმული ამგვარი სიტყვები გაოცებას გამოიწვევდა, მაგრამ ამერიკელი პილოტის ნათქვამმა სრულიად ბუნებრივად გაიჟღერა. ამერიკაში, უმრავლეს ევროპულ ქვეყნებთან შედარებით, რელიგიურობის უფრო მაღალი დონეა. ყოველ ამერიკულ ბანკნოტზე შემდეგი სიტყვები წერია: „ჩვენ ღმერთის გვჯერა,“ ევროპის ქვეყნებში კი ეს სიტყვები უკვე აღარაა. თუ რაოდენ დიდი გავლენით სარგებლობს რელიგია შეერთებულ შტატებში.

გამოკითხვის შედეგად ვრწმუნდებით, რომ ამერიკელების 95 პროცენტის განცხადების თანახმად, მათ ღმერთის წამთ; 80 პროცენტს სასწაულების და საიქიოს არსებობის სჯერა, 72 პროცენტს ანგელოზების სჯერა, 65 პროცენტს კი ეშმაკის (Stark and Bainbridge 1985). 1994 წელს მსოფლიო ღირებულებათა კვლევის შედეგები გამოქვეყნდა. ამ შედეგების მიხედვით, რესპონდენტთა 82 პროცენტი თავს „რელიგიურ ადამიანად“ თვლის, ასეთი ადამიანების რიცხვი ბრიტანეთში – 55%, დასავლეთ გერმანიაში – 54%, საფრანგეთში კი – 48%-ია. იგივე გამოკითხვის მიხედვით, ამერიკელთა 44% აცხადებს, რომ ისინი ეკლესიაში კვირაში ერთხელ მაინც დადიან; გაერთიანებულ სამეფოში ამგვარი ადამიანების რიცხვი 14%, საფრანგეთში – 10%, შვედეთში კი – სულ 4% შეადგენს (იხ. ცხრილი 16.2 და *The Economist*, 8 ივლისი, 1995, გვ. 20).

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, შეერთებული შტატების ისტორიაში რელიგიურ მოძრაობათა ყველაზე მასშტაბური მომრავლება აღინიშნა, ეს პერიოდი დენომინაციების გაერთიანებისა და დაყოფის უპრეცედენტო მატებით გამოირჩევა. უმრავლესობამ დიდ ხანს ვერ იარსება, მაგრამ ბევრ მათგანს მრავალი მიმდევარი გამოუჩნდა. ერთ-ერთი მაგალითი კორეან სუნ მუუნგ მუნის მიერ დაარსებული გაერთიანებული ეკლესიაა. ეს სექტა შეერთებულ შტატებში 1960-იანი წლების დასაწყისში გაჩნდა; ის მილენარული მოძრაობის ყველა მახასიათებლით გამოირჩეოდა. მუნის მიმდევართა წინასწარმეტყველების მიხედვით, სამყაროს აღსასრული 1967 წელს უნდა დამდგარიყო; მას მერე ცხოვრება ჩვეული რითმით გაგრძელდა, მაგრამ ამის გამო სექტას არსებობა არ შეუწყვეტია. მილენარულ მოძრაობათა სხვა ლიდერების მსგავსად, მუნმა ამ არშემდგარ წინასწარმეტყველებას ახალი იდეები მიუსადაგა. მისმა ახალმა დოქტრინებმა კიდევ უფრო მეტი მიმდევარი მიიზიდა. ამჟამად ეს სექტა ორმოცი ათას წევრს აერთიანებს. გაერთიანებული ეკლესიის რწმენა აღმოსავლურ სწავლებებს, ფუნდამენტური ქრისტიანობის ზოგიერთ ასპექტს და ანტიკომუნისტურ იდეებს ეფუძნება. სექტის ახალი წევრები მკაცრ რელიგიურ წვრთნას ექვემდებარებიან.

ქრისტიანული ფუნდამენტალიზმი

გასული 25 წლის განმავლობაში, შეერთებულ შტატებში ქრისტიანული ფუნდამენტალისტური რელიგიური ორგანიზაციების რაოდენობრივი ზრდა აღინიშნა. ფუნდამენტალისტების აზრით, „ბიბლია არის წიგნი, რომელიც ადამიანს პოლიტიკის, მთავრობის, ოჯახის და ყველა სხვა საქმის გაძღოლაში ეხმარება“ (Capps 1990). ფუნდამენტალიზმი ლიბერალური თეოლოგიისა და იმ ადამიანთა წინააღმდეგ გამოვლენილი რეაქციაა, რომლებიც წირვას ესწრებიან, მაგრამ რელიგიის მიმართ აქტიურ ინტერესს არ იჩენენ. შეერთებულ შტატებში ყველაზე გავლენიანი ფუნდამენტალისტური ჯგუფები სამხრეთის ბაპტისტური კონვენცია, ღვთის ასამბლეა და მეშვიდე დღის ადვენტისტები არიან.

ცხრილი

შეეთებული შტატები

მექსიკა

კანადა

ესპანეთი

ბრიტანეთი

დასავლეთ გერმანია

საფრანგეთი

შვედეთი

მოსახლეობის პროცენტული რაოდენობა

თავს რელიგიურ ადამიანებად მიიჩნევენ

რელიგიურ წირვას კვირაში ერთხელ ან უფრო ხშირად ესწრებიან

ცხრილი 16.2 რელიგიის მიმართ ვალდებულება, ქვეყნების მიხედვით 1990-1993

წყარო: მსოფლიო ღირებულებათა შემსწავლელი ჯგუფი, პოლიტიკური და სოციალური კვლევის ინტერსაუნივერსიტეტო კონსორციუმი. *Economist*-ზე დაყრდნობით, 8 ივლისი, 1995, გვ. 20

„ელექტრონული ეკლესია“

ელექტრონული მედია (ტელევიზია და რადიო) აქტიურად არის ჩართული იმ ცვლილებებში, რომლებიც 1960-იანი წლებიდან გავლენას ახდენს რელიგიაზე შეერთებულ შტატებში. მისი უწმინდესობა ბილი გრეკემი იყო პირველი სასულიერო პირი, რომელმაც საპაეო ტაღღების საშუალებით რეგულარული ქაღაგება დაიწყო. მედიის ეფექტური მოხმარების წყალობით, ბაპტისტ მოძღვარს მრავალი მიმდევარი გამოუჩნდა. გასული ოცი წლის განმავლობაში, მედიის საშუალებით რელიგიური გზავნილების გავრცელებისა და საეკლესიო თანხების მოზიდვის პრაქტიკა უფრო დაიხვეწა და სისტემატური ხასიათი მიიღო. გაჩნდა „ელექტრონული ეკლესია“ – რელიგიური ორგანიზაცია, რომელიც კონგრეგაციის ადგილობრივი თავშეყრის ნაცვლად, მედიის საშუალებით მოქმედებს. სატელეტიური კომუნიკაციების წყალობით, რელიგიურ პროგრამებს მესამე სამყაროს ყველა ქვეყანა (მაგალითად, აფრიკა და აზია) და სხვა ინდუსტრიული საზოგადოებებიც უყურებენ.

ელექტრონული ეკლესიის მთავარი პიონერები ფუნდამენტალისტები და სხვა ჯგუფები იყვნენ, რომლებსაც ურწმუნოთა მოქცევა ჰქონდათ დასახული მიზნად. ამის ერთ-ერთი მიზეზი „ვარსკვლავთა სისტემა“ – შთაგონებული მოძღვრები, რომლებიც პირადი ზემოქმედებით ცდილობენ მიმდევართა მოზიდვას. ამ ტიპის მოძღვართათვის ელექტრონული მედია იდეალური საშუალებაა, რადგან მათ ქარიზმატულ თვისებებს, ერთდროულად, ათასობით ან მილიონობით ადამიანი ეცნობა. ბილი გრეკემის გარდა, მედია თავის ძირითად საქმიანობად შეერთებულ შტატებში სხვა „ელექტრონულმა მოძღვრებმა“ – ორალ რობერტსმა, ჯერი ფელველმა, ჯიმი სვეგერტმა, პეტ რობერტსონმა, ჯიმი ბეკერმა და მისმა ყოფილმა მეუღლემ ტემი ფეიმაც აქციეს. მიმდევრებს ისინი თითქმის მუდმივად საეთერო გადაცემების საშუალებით იზიდავენ.

ზოგიერთი რელიგიური წამყვანი, მათ შორის ჯიმ და ტემი ბეკერი და ჯიმი სვეგერტი, სექსუალურ და ფინანსურ სკანდალში გაეხვია, რამაც მათ რეპუტაციაზე ძაღზე უარყოფითად იმოქმედა. ზოგიერთების ვარაუდით, ამ უსიამოვნო შემთხვევის გამო, ელექტრონული ეკლესია ძველებური გავლენით ვეღარ ისარგებლებდა. შეიძლება რევივალისტური და ფუნდამენტალისტური ჯგუფები მართლაც თმობენ დომინანტურ პოზიციას, მაგრამ რელიგიურ

ორგანიზაციებსა და ელექტრონულ მედიას შორის კავშირები, სავარაუდოდ, გაფართოვდება და კვლავ იარსებებს. მე-14 თავში ვკითხულობთ, რომ ტელევიზია, რადიო და ელექტრონული კომუნიკაციის სხვა ფორმები ყველაზე დიდ გავლენას ახდენს თანამედროვე სამყაროზე, ეს კი რელიგიური პროგრამირების სამომავლო სტიმულირებასაც უკავშირდება.

ცნობილმა ტელეევანგელისტმა პეტ რობერტსონმა მოისურვა, რომ 1988 წელს რესპუბლიკურ პარტიას ის პრეზიდენტობის კანდიდატად დაესახელებინა, მაგრამ მისი მცდელობა მარცხით დასრულდა. ამგვარი წარუმატებლობის შემდეგ, მან რელიგიურად ორიენტირებული პოლიტიკური მოძრაობა, ქრისტიანული კოალიცია დაარსა, რომელმაც საკმაო გავლენა მოიპოვა. კოალიცია 1.6 მილიონ წევრს აერთიანებს და დიდი ფინანსური რესურსი აქვს, რაც მას ლობირებისა და რეკლამირების საშუალებას აძლევს. 1995 წელს კოალიციამ წარმოადგინა „კონტრაქტი ამერიკულ ოჯახთან,” რაც აბორტის აკრძალვას, საოჯახო გადასახადების შემცირების ხელშეწყობას, ციხის დისციპლინასა და პორნოგრაფიის კონტროლს გულისხმობდა.

ამის საპასუხოდ, ლიბერალური ეკლესიის ლიდერებმა „განახლებისკენ მოწოდება” შეიმუშავეს. მათთვის მისაღები აღმოჩნდა ქრისტიანული კოალიციის არგუმენტი, რომ მორალურ ღირებულებებთან დაკავშირებით პოლიტიკური დებატები უნდა დაიწყოს, მაგრამ, მათი მოთხოვნის თანახმად, ეს ღირებულებები მიმტევებლობა და ჰუმანურობა უნდა იყოს და არა რესპუბლიკელი მემარჯვენეების კონსერვატული ღირებულებები.

რელიგიის ელექტრონული ქადაგება განსაკუთრებული პოპულარობით ლათინურ ამერიკაში სარგებლობს, სადაც ეთერში ჩრდილო ამერიკული პროგრამები გადის. ამის შედეგად, ისეთ ქვეყნებზე, როგორიც ჩილე და ბრაზილიაა, დიდი გავლენა მოახდინეს პროტესტანტულმა მოძრაობებმა, რომელთა უმრავლესობა ორმოცდაათიანელების მიმდევრები იყვნენ. მანამდე ისინი ძირითადად კათოლიკური ქვეყნები იყო.

დასკვნა: რელიგია, სეკულარიზაცია და სოციალური ცვლილება

გამოკითხულ ბრიტანელთა 70 პროცენტი თავს ამა თუ იმ სარწმუნოების მიმდევრად ასახელებს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შეერთებულ შტატებში, სახელმწიფო ეკლესიებთან ერთად, მრავალი სექტა და კულტი მოქმედებს. ირანსა და ახლო აღმოსავლეთის სხვა რეგიონებში, აფრიკასა და ინდოეთში, ექსტერნიზაციას უაღრესად მნიშვნელოვანი და დინამიკური ისლამური ფუძემდებნე ტალიზმი უპირისპირდება. ჩრდილოეთ ირლანდიაში პროტესტანტიზმი და კათოლიციზმი, საუკუნეების განმავლობაში, ოფიციალურად თანაბარი რეპუტაციით სარგებლობენ, თუმცა დენომინაციის აქტივისტი წევრები ღიად იბრძვიან მეორე დენომინაციის წინააღმდეგ. პაპი ხშირად ჩადის სამხრეთ ამერიკაში, სადაც მას დიდი ენთუზიაზმით ემხრობა მილიონობით ადგილობრივი კათოლიკე. ამ ფაქტორების გათვალისწინებით, უცნაური იქნება იმის მტკიცება, თითქოს თანამედროვე სამყაროზე რელიგიის გავლენა მცირდება.

თუმცა სოციოლოგები ზოგადად აცხადებენ, რომ, თუ ამ მოვლენას გრძელვადიანი ტენდენციების ფონზე განვიხილავთ, ადგილი ნამდვილად აქვს გავლენის შესუსტებას. რელიგიის მხრიდან სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტზე გავლენის დაკარგვის პროცესი ს ე კ უ ლ ა რ ი ზ ა ც ი ი თ აიხსნება. სეკულარიზაცია განზომილებათა მრავალი ასპექტით ხასიათდება.

ერთ-ერთი მათგანი რელიგიურ ორგანიზაციათა წევრების რაოდენობას ეხება – რამდენი წევრი ჰყავს ამა თუ იმ ეკლესიას და რელიგიურ ორგანიზაციას და რამდენი ადამიანი ესწრება აქტიურად წირვას ან სხვა ცერემონიას. ამგვარი მიდგომით, შეერთებული შტატების გარდა, ყველა ინდუსტრიული ქვეყანა მასშტაბური სეკულარიზაციის პროცესში იმყოფება. რელიგიურობის კლება, ბრიტანეთის გარდა, დასავლეთ ევროპის უმრავლეს, მათ შორის ისეთ კათოლიკურ ქვეყნებში, როგორიცაა საფრანგეთი და იტალია, დაფიქსირდა. საეკლესიო წირვებს, ფრანგებთან შედარებით, იტალიელები უფრო რეგულარულად ესწრებიან და მნიშვნელოვან რიტუალებში (მაგალითად, სააღდგომო ზიარებაში) იღებენ მონაწილეობას. მაგრამ, ზოგადად, საეკლესიო წესების დაცვის შემცირება ორივე შემთხვევაში აღინიშნება.

სეკულარიზაციის მეორე განზომილება იმას განსაზღვრავს, თუ რამდენად შეიძლება ეკლესიებმა და სხვა რელიგიურმა ორგანიზაციებმა *სოციალური გავლენის, მატერიალური უზრუნველყოფისა და პრესტიჟის შენარჩუნება*. ძველად რელიგიურ ორგანიზაციებს მთავრობასა და სოციალურ სააგენტოებზე დიდი გავლენა ჰქონდა და საზოგადოების მხრიდან უადრესი პატივისცემით სარგებლობდა. რა მდგომარეობაა ამჟამად? ამ შეკითხვაზე პასუხი ნათელია. თუ ამ საუკუნის მაგალითზე ვიმსჯელებთ, დავინახავთ, რომ რელიგიური ორგანიზაციების სოციალური და პოლიტიკური გავლენა ისეთი ძლიერი აღარ არის, როგორც ძველად. ეს მსოფლიო ტენდენციაა, თუმცა გამონაკლისებიც არსებობს. ეკლესიის ლიდერებს აღარ აქვთ იმის მოლოდინი, რომ ისინი ხელისუფლებაზე ავტომატურად მოახდენენ გავლენას. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი სახელმწიფო ეკლესია, ნებისმიერი სტანდარტის მიხედვით, ისევ მატერიალური სიძლიერით გამოირჩევა და ამ კუთხით წარმატების მიღწევას სწრაფად ახერხებენ ახალი რელიგიური მოძრაობებიც, ბევრი ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ორგანიზაცია, მატერიალური პირობების თვალსაზრისით, დაუცველია. ეკლესიები და სალოცავები იყიდება, რადგან ისინი შესაკეთებელ სამუშაოებს აღარ ექვემდებარება.

სეკულარიზაციის მესამე განზომილება რწმენასა და ღირებულებებს ეხება. ამას შეიძლება *რელიგიურობის* განზომილება ვუწოდოთ. საეკლესიო წირვების დასწრების სიხშირე და ეკლესიის სოციალური გავლენა, არ არის სავალდებულო, უშუალოდ ადამიანის რწმენასა და იდეალებს გამოხატავდეს. ბევრ ადამიანს რელიგიური რწმენა აქვს, მაგრამ წირვებს რეგულარულად არ ესწრება და საზოგადოებრივ ცერემონიებში მონაწილეობას არ იღებს; მეორე მხრივ, რეგულარული დასწრება და მონაწილეობა ყოველთვის რელიგიური ხედვის სიძლიერეზე არ მიანიშნებს – ადამიანი წირვას შეიძლება ჩვევის ან იმის გამო ესწრებოდეს, რომ მისი თემი საკუთარი წევრებისგან ამგვარ ქმედებას მოითხოვს.

იმის გასარკვევად, თუ რამდენად არის დღეს შემცირებული რელიგიურობა, სეკულარიზაციის განზომილებების გარდა, წარსულიც საფუძვლიანად უნდა შევისწავლოთ. ბევრ ტრადიციულ საზოგადოებაში, შუა საუკუნეების ევროპის ჩათვლით, რელიგიური რწმენის ვალდებულება ყოველდღიურ ცხოვრებაში, სავარუდოდ, არც თუ ძლიერი და მნიშვნელოვანი იყო. მაგალითად, ინგლისის ისტორიის კვლევა გვიჩვენებს, რომ რიგით ადამიანებს რელიგიური რწმენის მიმართ გულგრილი დამოკიდებულება ჰქონდათ. რელიგიური სკეპტიკოსები თითქმის ყველა კულტურაში, განსაკუთრებით კი, დიდ ტრადიციულ საზოგადოებებში, მოიძებნება (Ginzburg 1980).

მიუხედავად ამისა, ეჭვგარეშეა, რომ დღეს რელიგიური იდეები, ტრადიციულ სამყაროსთან შედარებით, ნაკლები გავლენით სარგებლობს – ეს მოსაზრება კიდევ უფრო სწორი იქნება იმ შემთხვევაში, თუ „რელიგიის“ ტერმინის ქვეშ იმ ყველა ზებუნებრივ იდეას ვიგულისხმებთ, რომლისაც სწამდათ ადამიანებს. უმრავლესობა ჩვენგანი აღარ ფიქრობს, რომ გარემო ღვთიური ან სპირიტუალური მოვლენებით იმართება. მსოფლიოში არსებული ზოგიერთი მნიშვნელოვანი კონფლიქტი, მაგალითად, კონფლიქტი ისრაელსა და მეზობელ ისლამურ რესპუბლიკებს შორის, უშუალოდ ან ნაწილობრივ რელიგიურ ნიადაგზე წარმოიშვა. მაგრამ ომებისა და კონფლიქტების უმრავლესობა ყოფითი ინტერესებით – განსხვავებული პოლიტიკური შეხედულებებითა და მატერიალური ინტერესებით – არის გამოწვეული.

რელიგიის გავლენა, სეკულარიზაციის სამივე განზომილებასთან მიმართებაში, შემცირდა. შეგვიძლია თუ არა განვაცხადოთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში მოღვაწე მეცნიერთა მოსაზრება ჭეშმარიტებას შეესაბამებოდა? იქნებ რელიგიის გაქრობას უფრო დიდი დრო სჭირდება, ვიდრე ისინი ვარაუდობდნენ? ამგვარი დასკვნა მრავალ კითხვას ბადებს. მოთხოვნა რელიგიაზე, ტრადიციული თუ ახალი ფორმით, სავარაუდოდ, კიდევ დიდ ხანს იქნება. თანამედროვე რაციონალისტურ აზროვნებასა და რელიგიურ თვალსაზრისს შორის დაძაბული ურთიერთობაა. ჩვენი არსებობის ბევრი ასპექტი რაციონალისტურმა პერსპექტივამ დაიპყრო და მისი გავლენა უახლოეს მომავალში არ შესუსტდება. მაგრამ რაციონალიზმის წინააღმდეგ გარკვეული რეაქციები არსებობს, რომლებსაც რელიგიური აღორძინების პერიოდებამდე მივყავართ. ალბათ, დედამიწაზე ძალიან ცოტა ადამიანი თუ არსებობს, რომელსაც არასოდეს განუცდია რელიგიური ემოციები. მეცნიერებასა და რაციონალისტურ აზროვნებას არ გაუცია პასუხი ფუნდამენტურ კითხვაზე – რაში მდგომარეობს ცხოვრების საზრისი და მიზანი – ეს საკითხები მუდმივად რელიგიის ძირითადი შემადგენელი ნაწილია.

შეჯამება

1. რელიგია ყველა საზოგადოებაში არსებობს, თუმცა რელიგიური რწმენა და პრაქტიკა კულტურების მიხედვით განსხვავდება. ყველა რელიგიას სიმბოლოთა ნაკრები აქვს, რომელიც მოწიწების გრძნობასთან ასოცირდება და მორწმუნეთა თემის მიერ განხორციელებულ რიტუალებს უკავშირდება.
2. ტოტემიზმი და ანიმიზმი მცირე კულტურებისთვის დამახასიათებელი რელიგიის ტიპებია. ტოტემიზმის მიმდევრებს სწამთ, რომ გარკვეული ჯიშის ცხოველი ან მცენარე ზებუნებრივ ძალას ფლობს. ანიმიზმის მიმდევრებს ისეთი სულების ან აჩრდილების სჯერათ, რომლებიც ადამიანთა სამყაროში ცხოვრობენ და ზოგჯერ მათ სულს ეუფლებიან.
3. მსოფლიო ისტორიის სამი ყველაზე გავლენიანი მონოთეისტური რელიგია (რელიგია, რომელიც მხოლოდ ერთ ღმერთს აღიარებს) იუდაიზმი, ქრისტიანობა და ისლამია. პოლითეიზმი (რამდენიმე ან ბევრი ღმერთის აღიარება) სხვა რელიგიებისთვისაა დამახასიათებელი. ზოგიერთ რელიგიაში, მაგალითად, კონფუციანიზმში, ღმერთები და ზებუნებრივი არსებები საერთოდ არ არიან.
4. რელიგიისადმი სოციოლოგიურ მიდგომაზე ყველაზე დიდი გავლენა სამი „კლასიკოსი“ მოაზროვნის – მარქსის, დიურკემისა და ვებერის – იდეებმა მოახდინა. სამივე მეცნიერს მიაჩნია, რომ რელიგია, ფუნდამენტური გაგებით, ილუზიაა. მათი აზრით, რელიგიის მიერ შექმნილი „საიქიო“

სინამდვილეში, რელიგიური სიმბოლიზმის კუთხით გაშუქებული, ჩვენი სამყაროა.

მარქსს მიაჩნდა, რომ რელიგია ძლიერ იდეოლოგიურ ელემენტს შეიცავს: რელიგია საზოგადოებაში სიმდიდრისა და ძალაუფლების არათანაბარი განაწილების გამართლებას ცდილობს.

დიურკემს მიჩნდა, რომ რელიგია გამაერთიანებელი ფუნქციის გამო არის მნიშვნელოვანი; ადამიანები საერთო რწმენისა და ღირებულებებისადმი ერთგულების გამოხატვის მიზნით, რეგულარულად იკრიბებიან.

ვებერის აზრით, რელიგია მნიშვნელოვანია იმ როლის გამო, რომელსაც ის სოციალურ ცვლილებაში ასრულებს, ეს კი განსაკუთრებით დასავლური კაპიტალიზმის განვითარებას ეხება.

5. რელიგიური ორგანიზაციის ოთხი ძირითადი ტიპი არსებობს. ეკლესია მსხვილი სახელმწიფო რელიგიური ორგანიზაციაა, რომელიც, ჩვეულებრივ, ფორმალური ბიუროკრატიული სტრუქტურითა და ოფიციალურ რელიგიურ პირთა იერარქიით გამოირჩევა. სექტა მორწმუნეთა უფრო მცირე, ნაკლებად ფორმალური ჯგუფია, რომელიც ძირითადად სახელმწიფო ეკლესიის განახლებას ისახავს მიზნად. ხანგრძლივი არსებობისა და ინსტიტუციონალიზაციის შემთხვევაში, სექტა დენომინაციად იქცევა. სექტასა და კულტს ბევრი საერთო აქვს, მაგრამ სახელმწიფო ეკლესიის განახლების ნაცვლად, კულტი ახალი რელიგიის ფორმირებას ცდილობს.
6. რელიგიურ ორგანიზაციებს, ჩვეულებრივ, მამაკაცები მართავენ. უმრავლეს რელიგიებში, განსაკუთრებით ქრისტიანობაში, რელიგიური სახეები და სიმბოლოები ძირითადად მამრობითი სქესისაა; თუმცა, ზოგიერთ რელიგიაში მდედრობითი სქესის წმინდანებიც გვხვდება.
7. მიღენარული მოძრაობა სწრაფ კოლექტიურ ხსნას გვპირდება – ეს ან აწმყოში განხორციელებული ფუნდამენტური ცვლილება, ან დიდი ხნის დაკარგული ოქროს ხანის აღდგენა იქნება. თითქმის ყველა ამგვარი მოძრაობა მისანთა აქტივობას გულისხმობს – ისინი ან პროფესიონალები არიან, ან „შთაგონებული“ ადამიანები, რომლებიც დაფუძნებული რელიგიური იდეების ახლებურ ინტერპრეტაციას გვთავაზობენ.
8. მსოფლიოს სხვადასხვა რელიგიურ ჯგუფში ფუნდამენტალიზმი ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ისინი საკუთარ თავს “ფუნდამენტალისტებს” ეძახიან, რადგან მათ ძველი რელიგიური დოქტრინების დაბრუნება სურთ. ირანის რევოლუციის ძირითადი წყარო ისლამური ფუნდამენტალიზმი იყო; ამ რევოლუციის შედეგად, ქვეყანაში რელიგიურად შთაგონებული მთავრობა გაბატონდა.
9. გაერთიანებულ სამეფოსა და სხვა უმრავლეს ევროპულ ქვეყნებში საეკლესიო წირვებზე დასწრების მაჩვენებელი ძალზე დაბალია. ამის საპირისპიროდ, შეერთებულ შტატებში ეკლესიაში რეგულარულად დადის მოსახლეობის პროპორციულად უფრო დიდი რაოდენობა. გაერთიანებულ სამეფოში, ევროპასა და შეერთებულ შტატებში სულ უფრო მეტი ადამიანი აცხადებს, რომ მას ღმერთის სწამს, მაგრამ საეკლესიო წირვას რეგულარულად ვერ ესწრება.
10. სეკულარიზაცია რელიგიის გავლენის შემცირებაა. სეკულარიზაციის დონის გაზომვა რთულია, რადგან მას ცვლილების რამდენიმე განზომილება უკავშირდება. მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიის გავლენა აშკარად მცირდება, მას გაქრობა არ ემუქრება და მისი სახელით ადამიანების გაერთიანება და დაჯგუფება თანამედროვე სამყაროშიც გრძელდება. რელიგია საზოგადოებაში შეიძლება როგორც კონსერვატული, ისე რევოლუციური ძალა იყოს.

დამატებითი ლიტერატურა

Eileen Barker, *New Religious Movements* (London: HMSO, 1991). გამოკითხვა გაერთიანებულ სამეფოში ახალ რელიგიურ მოძრაობათა გავლენის შესახებ

Peter B. Clarke and Peter Byrne, *Religion Defined and Explained* (Basingstoke: Macmillan, 1993). მნიშვნელოვანი სახელმძღვანელო რელიგიის ბუნების შესახებ

Sir James George Frazer, *The Golden Bough: A study in Magic and Religion* (London: Macmillan, 1995). მითოლოგიის, მაგიის, ცრურწმენისა და რელიგიის კლასიკური შესწავლა

Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion* (London: Routledge, 1992). ცხარე დისკუსია თანამედროვე პერიოდში რელიგიის აღორძინებისა და მნიშვნელობის შესახებ

Gilles Kepel, *The Revenge of God* (Cambridge: Polity Press, 1994). ფუნდამენტალიზმის შესწავლა

Joseph M. Kitagawa (ed.), *The History of Religions: Retrospect and Prospect* (London: Macmillan, 1985). სტატიების კრებული, რომელშიც მოცემულია რელიგიის შესახებ სხვადასხვა პერსპექტივა

Josh McDowell and Don Stewart, *Concise Guide to Today's Religions* (Amersham-on-the-Hill: Scripture Press, 1988). რელიგიური საკითხების ფართო მიმოხილვა.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- მონოთეიზმი
- მაგია
- შამანი
- ტოტემიზმი
- ანიმიზმი
- პოლითეიზმი
- ეთიკური რელიგიები
- გაუცხოება
- საკრალური
- პროფანული
- სამოქალაქო რელიგია
- ეკლესია
- სექტა
- დენომინაცია
- კულტი
- მილენარიზმი
- ფუნდამენტალიზმი

თავი 17

ქალაქები და თანამედროვე ურბანიზმის განვითარება

ძირითადი ცნებები

ტრადიციული ქალაქი

თანამედროვე ურბანიზმის დამახასიათებელი თვისებები

თანამედროვე ქალაქების განვითარება: ცნობიერება და კულტურა

ურბანიზმის თეორიები

- ჩიკაგოს სკოლა
- ურბანიზმი და შექმნილი გარემო
- შეფასება

დასავლური ურბანული განვითარება ომისშემდგომ პერიოდში

- ურბანიზმი შეერთებულ შტატებში
- ურბანიზმი ბრიტანეთში

ურბანიზმი და საერთაშორისო გავლენა

გლობალური ქალაქი

ურბანიზაცია მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში

- დელი
- მეხიკო
- ქალაქები და ჭარბი მოსახლეობა
- ცვლილების პერსპექტივები

დასკვნა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნება

- ურბანიზმი

ტრადიციული ქალაქი

ტრადიციულ ქვეყნებში, თანამედროვე სტანდარტების მიხედვით, უმეტესად, ძალიან პატარა ქალაქები იყო. მაგალითად, ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთ ყველაზე დიდ და უძველეს ქალაქ ბაბილონს სულ 3.2 კვადრატული მილი ეკავა, უმაღლესი განვითარების პერიოდში მისი მოსახლეობის რაოდენობა 15-20 ათასი თუ იქნებოდა. მსოფლიოს პირველი ქალაქები დაახლოებით ჩვ.წ.-მდე 3500 წელს ეგვიპტეში – ნილოსის, ტიგროსისა და ეფრატის მიმდებარე დაბლობების, აგრეთვე დღევანდელი ერაყისა და პაკისტანის ტერიტორიაზე გაჩნდა. იმპერატორ ავგუსტუსის მმართველობის პერიოდში, ჩინეთს თუ არ ჩავთვლით, ყველაზე დიდი ძველი ქალაქი რომი იყო, რომელსაც 300 000 მაცხოვრებელი ჰყავდა.

ძველი სამყაროს ქალაქთა უმრავლესობა საერთო თვისებებით გამოირჩეოდა, იმის მიუხედავად, რომ ამ ქალაქებში განსხვავებული ცივილიზაციის ადამიანები ცხოვრობდნენ. ქალაქს, ჩვეულებრივ, გარს გაღავანი ერტყა, რასაც, პირველ რიგში, სამხედრო თავდაცვის, შემდეგ კი – ქალაქის სოფლისგან გამიჯვნის დანიშნულება ჰქონდა. ცენტრალურ ადგილას, ზოგჯერ შიდა კედლით გარშემორტყმული, საზოგადოებრივი თავშეყრისთვის განკუთვნილი სივრცე იყო. ცენტრში, ჩვეულებრივ, ბაზარი ეწყობოდა, მაგრამ ის ძლიერ განსხვავდებოდა თანამედროვე ქალაქის მნიშვნელოვანი საქმიანი უბნებისგან. მთავარ შენობებს თითქმის ყოველთვის რელიგიური ან პოლიტიკური დანიშნულება ჰქონდა, ეს სალოცავები იყო ან სასახლეები, რომლებშიც სასამართლოები იმართებოდა. მმართველი კლასისა და ელიტის საცხოვრებლები, ჩვეულებრივ, ცენტრში ან ცენტრის მახლობლად იყო კონცენტრირებული, ნაკლებად პრივილეგირებული ადამიანები კი ქალაქის განაპირას ცხოვრობდნენ. ზოგიერთი სახლი გაღავანს მიღმა იყო განლაგებული, მაგრამ, ქალაქზე თავდასხმის შემთხვევაში, მაცხოვრებლები უმაღ ქალაქს აფარებდნენ თავს.

განსხვავებული ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფები ხშირად სხვადასხვა უბნებში იყვნენ განსახლებულნი; მათი წევრები ერთსა და იმავე ადგილას ცხოვრობდნენ და მუშაობდნენ. ზოგჯერ გაღავნით ამგვარი უბნებიც იყო გამოყოფილი. ცერემონიებისთვის განკუთვნილი ცენტრალური მოედანი, ჩვეულებრივ, დიდი ზომისა არ იყო და მოქალაქეთა ძალზე მცირე რაოდენობას იტევდა; ამიტომ ქალაქის მაცხოვრებლების ურთიერთობა ნაკლები სტაბილურობით გამოირჩეოდა; საზოგადოებრივი განცხადებების დროს, ოფიციალურ პირებს ყვირილი უწევდათ. ტრადიციული ქალაქები ხმაურიანი პროსპექტებით არ გამოირჩეოდა და მათ უმრავლესობაში „ქუჩის“ თანამედროვე გაგებასთან მიახლოებულ ქუჩებს იშვიათად თუ შეხვდებოდით; გზებად ჯერ კიდევ გაუშენებელ მიწის ნაკვეთებს იყენებდნენ. ადამიანთა უმრავლესობა ერთსა და იმავე შენობაში, ზოგჯერ კი – ერთსა და იმავე ოთახში ცხოვრობდა და მუშაობდა. სამუშაოზე წასვლის პრაქტიკა, მეტნაკლებად, არ არსებობდა.

რამდენიმე ტრადიციულ სახელმწიფოში ქალაქებს ერთმანეთთან, ძირითადად, სამხედრო მიზნებზე გათვლილი, დახვეწილი საგზაო სისტემები აკავშირებდა, მაგრამ უდიდეს ნაწილში ნელი და შეზღუდული კომუნიკაცია იყო. მოგზაურობა

მხოლოდ სპეციალური მიზნით ხორციელდებოდა; რეგულარულად საზღვაო ვაჭრები და მეზღვაურები თუ მოგზაურობდნენ. ტრადიციულ სახელმწიფოებში ქალაქები მეცნიერების, ხელოვნებისა და კოსმოპოლიტური კულტურის ცენტრები იყო, მაგრამ მათი გავლენა სოფლებზე შედარებით უმნიშვნელო იყო. ქალაქში მოსახლეობის ძალზე მცირე წილი ცხოვრობდა და ქალაქები და სოფლები ერთმანეთისგან მკვეთრად იყო გამოიჯნული. ადამიანთა უმრავლესობა სოფლის მცირე თემებში იყო დასახლებული და მათი იშვიათი ქალაქური კონტაქტები მხოლოდ ოფოციალურ პირებთან და ვაჭრებთან ურთიერთობით შემოიფარგლებოდა.

ამ თავში, თანამედროვე ქალაქების განხილვისას, იმ ძირითად ცვლილებებს გავაანალიზებთ, რომლებიც ჩვენს სამყაროს ტრადიციული ურბანული გარემოსგან განასხვავებს. ყველა ინდუსტრიულ ქვეყანაში მოსახლეობის უმრავლესობა ურბანულ ტერიტორიებზე ცხოვრობს. გარდა ამისა, თანამედროვე ურბანული ცხოვრება არა მხოლოდ ქალაქის მაცხოვრებლებზე, არამედ ყველა ადამიანზე ზემოქმედებს. პირველ რიგში, განვიხილავთ, თუ როგორ გაიზარდა ქალაქის მაცხოვრებელთა რაოდენობა გასულ საუკუნეში; ურბანიზმის ზოგიერთ მნიშვნელოვან თეორიას გავაანალიზებთ, შემდეგ კი, ბრიტანეთის, შეერთებული შტატებისა და მესამე მსოფლიოს ქალაქების კონტრასტულ მაგალითზე, ერთმანეთს ურბანიზაციის განსხვავებულ მახასიათებლებს შევადარებთ.

თანამედროვე ურბანიზმის მახასიათებლები

ყველა თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება მკვეთრად ურბანიზებულია. ინდუსტრიული ქვეყნების ყველაზე დიდ ქალაქებში ოც მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობს, კონურბაციები კი – დიდ ტერიტორიაზე მდებარე ქალაქთა დაჯგუფებები – შეიძლება უფრო დიდ რაოდენობასაც მოიცავდეს. ურბანული ცხოვრების ყველაზე ექსტრემალურ ფორმას ე.წ. მეგაპოლისი, „ქალაქთა ქალაქი“, წარმოადგენს. ტერმინი ქალაქ-სახელმწიფოს ძველ ბერძნულ განმარტებას ეფუძნება; ეს ყველა ცივილიზაციის სანიმუშო ქალაქი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ახლანდელ დეფინიციას იმ საოცნებო ქალაქთან ცოტა რამ აკავშირებს. პირველად ტერმინი, თანამედროვე პერიოდში, შეერთებული შტატების ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვაო საზღვრის, ჩრდილოეთ ბოსტონიდან გაშინგტონამდე 450 მილზე განლაგებული კონურბაციის აღსანიშნავად გამოიყენეს. ამ რეგიონში დაახლოებით 40-მილიონიანი მოსახლეობა უადრეს სიმჭიდროვეში, კვადრატულ მილზე 700 ადამიანი, ცხოვრობს. ასეთივე მრავალრიცხოვანი და მჭიდროდ კონცენტრირებული მოსახლეობაა შეერთებულ შტატებში გრებით ლეიქსისა და კანადის ტერიტორიაზე.

ბრიტანეთი პირველი ინდუსტრიული საზოგადოებაა და, შესაბამისად, ეს იყო პირველი სახელმწიფო, რომელიც სოფლის ტიპის ქვეყნიდან ურბანულ ქვეყანად გარდაიქმნა. 1800 წელს 10 000 მაცხოვრებელიდან ქალაქებში მოსახლეობის 20 პროცენტი ცხოვრობდა. 1900 წლისთვის ეს პროპორცია 74 პროცენტამდე გაიზარდა. ბრიტანეთის დედაქალაქ ლონდონში 1800 წელს 1.1 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა; მისი მოსახლეობა მეოცე საუკუნის დასაწყისისთვის 7 მილიონამდე გაიზარდა. ლონდონი იმ პერიოდში მსოფლიოს ყველა დროის უდიდესი ქალაქი იყო, მზარდი ბრიტანული იმპერიის ფართო მანუფაქტურული, კომერციული და ფინანსური ცენტრი.

მოგვიანებით ურბანიზაციის პროცესი სხვა ევროპულ ქვეყნებსა და შეერთებულ შტატებშიც დაიწყო – ზოგ შემთხვევაში, ის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, უფრო

სწრაფად წარიმართა. 1800 წელს შეერთებული შტატები უფრო სოფლის ტიპის საზოგადოება იყო, ვიდრე იგივე პერიოდის სხვა წამყვანი ევროპული ქვეყნები. 2500-ზე მეტი შემადგენლობის თემებში მოსახლეობის 10 პროცენტიც არ ცხოვრობდა. დღეს ამ პირობებში ამერიკელების სამ მეოთხედზე მეტი ცხოვრობს. 1800-1900 წლებში ნიუ იორკის მოსახლეობა 60 000-დან 4.8 მილიონამდე გაიზარდა.

მეოცე საუკუნის ურბანიზაცია გლობალური პროცესია და ამ პროცესში სულ უფრო ერთვება მესამე მსოფლიოც. (იხ. ნახატი 17.1). 1900 წლამდე მზარდი ქალაქებით, ძირითადად, დასავლეთი გამოირჩეოდა; მომდევნო ორმოცდაათი წლის განმავლობაში ქალაქები მესამე მსოფლიოს ქვეყნებშიც გაფართოვდა, მაგრამ განსაკუთრებული ზრდით გასული ორმოცი წელი აღინიშნა. 1960-1992 წლებში მთელ მსოფლიოში ქალაქის მაცხოვრებელთა რიცხვი 1.4 მილიარდით გაიზარდა. მომავალი თხუთმეტი წლის განმავლობაში ის, სავარაუდოდ, კიდევ 1 მილიარდით გაიზრდება. მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში ქალაქში მცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობის ზრდა ესპანეთის მოსახლეობის წლიური მატების ეკვივალენტურია.

ურბანული მოსახლეობა გაცილებით უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მთელი მსოფლიოს მოსახლეობა: ქალაქებში 1975 წელს მსოფლიო მოსახლეობის 39 პროცენტი ცხოვრობდა. გაერთიანებული ერების გაანგარიშების მიხედვით, 2000 წელს ეს ციფრი 50 პროცენტი უნდა ყოფილიყო, 2025 წელს კი – 63 პროცენტი იქნება. 2025 წელს მსოფლიო მოსახლეობის ნახევარი აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიაში იცხოვრებს, ამ დროისთვის აფრიკისა და სამხრეთ ამერიკის ურბანული მოსახლეობა ევროპის მოსახლეობას გადააჭარბებს.

ნახატი 17.1 ქალაქების მსოფლიო: ურბანული ტერიტორიები, რომელთა მოსახლეობამ 1950 და 1994 წელს 10 მილიონს გადააჭარბა; რას უნდა ველოდოთ 2015 წელს

წყარო: მსოფლიო ბანკი, Economist-ზე დაყრდნობით, 29 ივლისი, გვ. 5

1950

დიდი ლონდონი

ნიუ იორკი

(ნიუ ჯერსის ჩათვლით ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილის)

1994

ტოკიო

ნიუ იორკი

სან პაულო

მეხიკო

შანხაი

ბომბეი

ლოს ანჯელოსი

ბეიჯინგი

კალკუტა

სეული

ჯაკარტა

ბუენოს აირესი

ოსაკა

ტიანჯინი

2015 წლის პროგნოზი

ტოკიო

ბომბეი

ლაგოსი

შანხაი

ჯაკარტა

სან პაულო

კარაჩი

ბეიჯინგი

დაკა

მეხიკო

კალკუტა

დელი

ნიუ იორკი

ტიანჯინი

მანილა

კაირო

ლოს ანჯელოსი

სეული

ბუენოს აირესი

სტამბული

რიო დე ჟანეირო

ლასორი

ჰაიდერაბადი

ბანკოქი

ოსაკა

ლიმა

თეირანი

თანამედროვე ქალაქების განვითარება: ცნობიერება და კულტურა

სტატისტიკოსებმა და სოციალურმა მკვლევარებმა მცირე და დიდი ქალაქების ერთმანეთისგან გამიჯვნა მხოლოდ მე-20 საუკუნის დასაწყისიდან დაიწყეს. დიდი რაოდენობის მოსახლეობით გამორჩეული ქალაქები, მცირე ცენტრებთან შედარებით, უფრო კოსმოპოლიტურად იქნა მიჩნეული; მათი გავლენა იმ ეროვნული საზოგადოების ფარგლებს მიღმა ვრცელდება, რომლებსაც ეს დიდი ქალაქები ეკუთვნიან.

ქალაქების გაფართოება მოსახლეობის ზრდამ და ფერმებიდან, სოფლებიდან და პატარა ქალაქებიდან ახალი მაცხოვრებლების მიგრაციამ გამოიწვია. მიგრაცია ხშირად ინტერნაციონალური ხასიათისა იყო, ფერმერული წარმომავლობის ემოგრანტი პირდაპირ დიდ ქალაქში სახლდებოდა. ამის აშკარა მაგალითი შეერთებულ შტატებში ღარიბ ევროპელ ფერმერთა ფართომასშტაბიანი ემიგრაციაა.

სხვადასხვა ეროვნების ადამიანების მასშტაბური იმიგრაცია თავად ევროპული ქვეყნების ქალაქებშიც ძლიერ იყო გავრცელებული. გლეხები და სოფლის მაცხოვრებლები ქალაქებში მოდიოდნენ საცხოვრებლად (ეს მასობრივი მოვლენაა დღევანდელი მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში), რადგან სოფელში მათ ნაკლები შესაძლებლობები ჰქონდათ და ქალაქი უფრო მიმზიდველად ეჩვენებოდათ. მათი აზრით, აქ „ქუჩები ოქროთი იყო მოკირწყლული“ (ანუ სიმდიდრე, სამუშაო და საქონლისა და მომსახურების დიდი არჩევანი იყო). ქალაქები ფინანსურ და ინდუსტრიულ ცენტრებად იქცა, მეწარმეები თითქმის დაუგეგმავად კმნიდნენ ახალ ურბანულ ტერიტორიებს. ჩიკაგო 1830-იან წლებამდე თითქმის დაუსახლებელი ტერიტორია იყო, 1900 წელს კი მისმა მოსახლეობამ ორ მილიონს გადააჭარბა.

თანამედროვე ქალაქების განვითარებამ, ჩვევებისა და ქცევის სტილის გარდა, აზროვნებასა და გრძნობებზეც იმოქმედა. მეთვრამეტე საუკუნეში მსხვილი ურბანული აგლომერატების წარმოშობამ, სოციალურ ცხოვრებაზე ქალაქის ზეგავლენასთან დაკავშირებული შეხედულებების პოლარიზება გამოიწვია და ეს პროცესი დღესაც გრძელდება. ზოგიერთი ქალაქს „ცივილიზებულ ღირსებად,” დინამიზმისა და კუტურული შემოქმედების წყაროდ აღიქვამდა. ამ ავტორების აზრით, ქალაქი ეკონომიკური და კულტურული განვითარების მაქსიმალურ შესაძლებლობას იძლევა და კომფორტული და ნორმალური არსებობის საშუალებას უზრუნველყოფს. ჯეიმს ბოსუელი ხშირად ასხამდა ხოტბას ლონდონის ღირსეულ მხარეებს. ის მას „მუზეუმს, წაღკოტს, დაუსრულებელ მუსიკალურ კომბინაციებს ადარებდა” (Byrd 1978, გვ. 92). მაგრამ ზოგიერთი ქალაქს აგრესიული და ერთმანეთის მიმართ უნდობლობით განწყობილი ადამიანებით სავსე მხრწოლავ ფეხს ადარებდა, ადგილს, სადაც დანაშაული, სისასტიკე და კორუფცია მეფობდა.

ქალაქური ცხოვრების ინტერპრეტაციები

მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, როდესაც ქალაქები ძლიერ გაიზარდა, ზემოთ წარმოდგენილი კონტრასტული შეხედულებები ახალი ფორმით წარმოჩინდა. კრიტიკოსთა არგუმენტები უფრო საფუძვლიანი გახდა, რადგან სწრაფად განვითარებად ურბანულ ტერიტორიებზე ღარიბებს ხშირად გაუსაძლისი საცხოვრებელი პირობები ჰქონდათ. ინგლისელმა რომანისტმა და სოციალურმა ანალიტიკოსმა ჯორჯ ჯისინგმა 1870-იან წლებში, ლონდონსა და ჩიკაგოში ცხოვრების დროს, უკიდურესი სიღარიბე საკუთარ თავზე გამოსცადა. მის მიერ აღწერილი ქალაქის ყველაზე ღარიბი ნაწილი, ისტ ენდი, ძალზე მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს. ჯისინგი ისტ ენდს შემდეგნაირად ახასიათებს:

აყროლებული ბაზრით, ქარხნებით, ხის საწყობებით, ბინძური თავშესაფრებით სავსე ქუჩები, გასასვლელები, სადაც წვრილი ხელოსნები ვაჭრობენ და სიბინძურე და სიბნელე სუფევს; ყოველი ადამიანი მძიმედ, უადრესად დეგრადირებული ფორმით, შრომობს; ქუჩებში დატვირთული ურიკების ხმაური ისმის, ქვაფენილებზე უხეში გარეგნობის მუშები დარბიან, ყოველ კუთხეში საშინელი სიდუხჭირე იგრძნობა. (Gissing 1973 გვ.25-6)

ამ პერიოდში ამერიკული ქალაქების სიღარიბე, ევროპასთან შედარებით, ნაკლებ ყურადღებას იქცევდა. თუმცა საუკუნის ბოლოს რეფორმატორებმა ნიუ იორკის, ბოსტონის, ჩიკაგოსა და სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქების მოუვლელი ნაწილების კრიტიკა დაიწყეს. დანიელი ემიგრანტი იაკობ რიისი, რომელიც შემდეგ New York Tribune-ის ჟურნალისტი გახდა, ინტენსიურად მოგზაურობდა შეერთებულ შტატებში, სიღარიბის ამსახველი პირობების დოკუმენტაციას აწარმოებდა და რეფორმების აუცილებლობაზე კითხულობდა ლექციებს. რიისის წიგნმა „როგორ ცხოვრობს მეორე ნაწილი,” რომელიც 1890 წელს გამოქვეყნდა, ფართო საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო (Riis 1957; Lane 1974). მას სხვებიც შეუერთდნენ. ერთმა პოეტმა ბოსტონელ ღარიბებს ლექსი მიუძღვნა:

დიდ ქრისტიანულ ქალაქში უმეგობროდ, შიმშილისგან დაიღუპა!
შიმშილისგან დაიღუპა მაშინ, როცა ბევრი საბანკეტო დარბაზი ჩახჩახებს!
საავადმყოფოების ქალაქში ციხეში დაიღუპა!
დაიღუპა უსახლკაროდ ისეთ მიწაზე, სადაც თითქოს ყველას აქვს უფასო სახლი!
მილიონრების ქალაქში უფულოდ დაიღუპა!
(ციტირებულია Lees-დან, 1985, გვ. 128-9)

ურბანული სიღარიბის ზრდამ და ქალაქის უბნებს შორის არსებულმა დიდმა განსხვავებამ იმ პერიოდის ურბანული ცხოვრების სოციოლოგიური ანალიზი მოითხოვა. არ არის გასაკვირი, რომ თანამედროვე ურბანული პირობების შესახებ პირველ მნიშვნელოვან სოციოლოგიურ კვლევებსა და თეორიებს ჩიკაგოში ჩაეყარა საფუძველი, რადგან ეს ქალაქი განვითარების ფენომენალური ტემპითა და გამორჩეული თვისებებით ხასიათდებოდა.

ურბანიზმის თეორიები

ჩიკაგოს სკოლა

ურბანული სოციოლოგიის თეორია და კვლევა, წლების განმავლობაში, 1920-1940-იან წლებში ჩიკაგოს უნივერსიტეტში მოღვაწე რამდენიმე მწერლის, რობერტ პარკის, ერნესტ ბურგესისა და ლუის ვირტის, მიერ შემუშავებულ იდეებს ეფუძნებოდა. განსაკუთრებულ ყურადღებას „ჩიკაგოს სკოლის“ მიერ შემუშავებული ორი კონცეფცია იმსახურებს. პირველი, ურბანული ანალიზისადმი ე.წ. **ეკოლოგიური მიდგომა**; მეორე, **ურბანიზმი**, როგორც *ცხოვრების წესის* დახასიათება; მეორე იდეა ვირტს ეკუთვნის (Park 1952; Wirth 1938).

ურბანული ეკოლოგია

ეკოლოგია ფიზიკის ტერმინია და მცენარისა და ცხოველი ორგანიზმების გარემოსთან ადაპტაციის შესწავლას ნიშნავს. (ზოგადად, „ეკოლოგია“ გარემოსთან დაკავშირებული პრობლემების კონტექსტში იხმარება, იხ. თავი 19.) ბუნებრივ სამყაროში ორგანიზმების განაწილება სისტემური რეჟიმით ხდება, რაც სხვადასხვა სახეობებს შორის წონასწორობასა და ბალანსს უწყობს ხელს. ჩიკაგოს სკოლას მიაჩნია, რომ დიდი ურბანული დასახლებებისა და სხვადასხვა ტიპის უბნების განაწილებაც ამ პრინციპით უნდა აიხსნას. ქალაქები სპონტანურად არ იზრდება, ქალაქების ზრდა გარემოს ხელსაყრელ პირობებზე გამოვლენილი საპასუხო რეაქციაა. მაგალითად, თანამედროვე ქვეყნებში დიდი ურბანული ტერიტორიები, ჩვეულებრივ, მდინარის სანაპიროს გაყოლებაზე, ნაყოფიერ დაბლობებზე, სავაჭრო სარკინიგზო გზაჯვარედინებზეა განლაგებული.

პარკი ამბობს: „როდესაც ქალაქი შენდება, ის თითქოს დამახარისხებელ მექანიზმად იქცევა... ის მოსახლეობიდან ისეთ ინდივიდებს ირჩევს, რომლებიც გარკვეულ რეგიონს ან გარემოს საუკეთესოდ ერგებიან“ (Park 1952, გვ. 79). კონკურენციის, დაპყრობისა და მემკვიდრეობით გადაცემის შედეგად, ქალაქი „ბუნებრივ ტერიტორიად“ ყალიბდება – ეს კი ბიოლოგიური ეკოლოგიისთვის დამახასიათებელი პროცესებია. თუ ბუნებრივ გარემოში ტბის ეკოლოგიას დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ სახეობათა შედარებით სტაბილური გადარჩევა სხვადასხვა სახეობის თევზების, მწერებისა და ორგანიზმების კონკურენციის ხარჯზე მიიღწევა. ბალანსი მხოლოდ ისეთი ახალი სახეობების „შემოჭრის“ შემთხვევაში ირღვევა, რომლებიც ტბაში ჩასახლებას ცდილობენ. ორგანიზმები, რომლებიც ტბის ცენტრალურ ნაწილში მრავლდებოდნენ, იძულებულნი არიან მათი კუთვნილი ტერიტორია დატოვონ, რის გამოც ისინი არასაიმედო პირობებში აღმოჩნდებიან. ცენტრალურ ნაწილში ახლა თავდამსხმელი სახეობები გაბატონდებიან.

ქალაქებში დასახლება, გადაადგილება და გადასახლება, ეკოლოგიური თვალსაზრისით, ანალოგიური ფორმით მიმდინარეობს. რამდენიმე უბანი იმ მაცხოვრებელთა ადაპტაციის საფუძველზე იქმნება, რომლებიც ქალაქში დამკვიდრებას ცდილობენ. თუ ქალაქს რუკაზე გადავიტანთ, ვნახავთ, რომ ის გამოკვეთილი და სოციალურად კონტრასტული ტერიტორიებისგან შედგება. თანამედროვე ქალაქების ზრდის ადრეულ საფეხურზე, ინდუსტრიები თავს იყრიდა ნედლეულის მოპოვების და მომარაგების თვალსაზრისით ხელსაყრელ ადგილებში. ადამიანები სამუშაო ადგილების გარშემო სახლდებოდნენ; ეს უბნები, ქალაქის მაცხოვრებელთა რაოდენობრივ ზრდასთან ერთად, სულ უფრო მრავალფეროვან იერს იძენდა. საცხოვრებელი პირობები უფრო მიმზიდველი გახდა და ადამიანთა შორის კონკურენცია ამ კუთხით გაძლიერდა. მიწის ღირებულება და კერძო საკუთრების ბეგარა გაიზარდა, რის შედეგად ოჯახებს ცენტრალურ უბნებში საკუთრების შეძენა უჭირთ. ისინი სივნიწროვეში ან ძველ შესაკეთებელ სახლებში ახერხებენ დასახლებას, რადგან ასეთ სახლებში უფრო დაბალი ქირის გადახდა უწევთ. ცენტრი, ძირითადად, ბიზნესსა და გასართობ ადგილებს ეთმობა. აქ უფრო შეძლებული კერძო მაცხოვრებლები სახლდებიან, რომლებიც ცენტრის პერიმეტრის გარშემო ახალი გარეუბნების ფორმირებას უყრიან საფუძველს. ამ პროცესს სატრანსპორტო სამარშრუტო ხაზების შემოღებაც ახლავს, რაც სამუშაოზე გამგზავრების დროს მინიმუმამდე ამცირებს; სამარშრუტო ხაზებს შორის ტერიტორიები უფრო ნელა ვითარდება.

ქალაქს შეიძლება კონცენტრირებული წრეების ფორმა ჰქონდეს და სეგმენტებად იყოს დაყოფილი. ცენტრში შიდა ქალაქის ტერიტორიებია, რომლებშიც პარალელურად არსებობს წარმატებული ბიზნესი და ნგრევის პროცესში მყოფი კერძო სახლები. გარდა ამისა, ქალაქში დიდი ხნის ისტორიული უბნებიც არის, რომლებშიც ფიზიკური საქმიანობით სტაბილურად დაკავებული მუშები სახლობენ. მოშორებულ გარეუბნებში, ჩვეულებრივ, მაღალშემოსავლიანი ჯგუფები ცხოვრობენ. დაპყრობისა და მემკვიდრეობით გადაცემის პროცესი ქალაქის კონცენტრირებული წრეების სეგმენტებშიც მიმდინარეობს. თუ ცენტრალურ ან არაცენტრალურ ტერიტორიაზე შენობა მწყობრიდან გამოდის, ის შეიძლება ეთნიკურ უმცირესობათა ჯგუფებმა დაიკაონ. ამის შემდეგ ძველი მაცხოვრებლები შენობას ტოვებენ და ქალაქის სხვა უბნებსა ან გარეუბნებში სახლდებიან.

ურბანული ეკოლოგია გარკვეულ პერიოდში ძველი რეპუტაციით აღარ სარგებლობდა, მაგრამ მოგვიანებით ეს თეორია ისევ აღორძინდა და სხვადასხვა ავტორების, განსაკუთრებით, ამოს ჰოლის (Hawley 1950, 1968) ნაშრომებში განვითარდა. მის წინამორბედთაგან განსხვავებით, ჰოლიმ დეფიციტურ რესურსებთან დაკავშირებულ კონკურენციაზე კი არ გაამახვილა ყურადღება, არამედ ქალაქის სხვადასხვა უბნების *ერთმანეთზე დამოკიდებულებას* გაუსვა ხაზი. დიფერენციაცია – ჯგუფთა და ოკუპაციური როლების სპეციალიზაცია – ის ძირითადი ფაქტორია, რომლის საშუალებით, ადამიანი გარემოსთან ადაპტირდება. დომინანტურია ჯგუფები, რომლებზეც ბევრი სხვა ადამიანია დამოკიდებული, რაც ხშირად მათ ცენტრალურ გეოგრაფიულ პოზიციაშიც აისახება. მაგალითად, მსხვილი ბანკების ან სადაზღვევო კომპანიის მსგავსი საქმიანი ჯგუფები საზოგადოების დიდ ნაწილს მნიშვნელოვანი მომსახურებით უზრუნველყოფს, ამიტომ ეს ორგანიზაციები, ჩვეულებრივ, ცენტრალურ ადგილებშია განთავსებული. მაგრამ, ჰოლის აზრით, ურბანულ ტერიტორიებზე განვითარებული ზონები არა მხოლოდ სივრცით, არამედ დროით განპირობებულ ურთიერთობათა საფუძველზეც წარმოიშობა. მაგალითად, ბიზნესში მოპოვებულ გავლენას მხოლოდ მიწის მოხმარება კი არ განაპირობებს, არამედ

ყოველდღიურ აქტივობათა რითმი; ამის ნათელი მაგალითი პიკის საათის არსებობაა. ადამიანთა ყოველდღიური ცხოვრების რითმი ქალაქის უბნების იერარქიას ასახავს.

ეკოლოგიურმა მიდგომამ ემპირიულ კვლევებშიც მნიშვნელოვანი როლი შეიტანა, რადგან ამ კვლევების შედეგად, მისი ღირებულება თეორიულ პერსპექტივაში წარმოჩინდა. ეკოლოგიური აზროვნება ქალაქისა და კონკრეტული უბნების შემსწავლელი მრავალი კვლევის მიზეზი გახდა, რომლებიც, მაგალითად, ზემოთ ხსენებული „დაპყრობისა“ და „მემკვიდრეობით გადაცემის“ პროცესის პრობლემით იყვნენ დაინტერესებული. თუმცა ამ საკითხთან დაკავშირებით სამართლიანი კრიტიკაც არსებობს. ეკოლოგიურმა პერსპექტივამ შეიძლება გაცნობიერებული დიზაინი და ქალაქის ორგანიზაციის დაგეგმარება დაჩრდილოს და ურბანული განვითარება „ბუნებრივ პროცესად“ მიიჩნიოს. პარკის, ბურგესისა და მათი კოლეგების მიერ შემუშავებული სივრცითი ორგანიზაციის მოდელი ამერიკულ გამოცდილებას ეფუძნებოდა და მხოლოდ შეერთებული შტატების ზოგიერთი ტიპის ქალაქისთვის იყო მისაღები, რომ არაფერი ვთქვათ ევროპაზე, იაპონიასა და მესამე მსოფლიოს ქვეყნებზე.

ურბანიზმი, როგორც ცხოვრების წესი

ვირტის თეზისს ურბანიზმის, როგორც ცხოვრების წესის შესახებ, ნაკლებად აღელვებს ქალაქების შიდა დიფერენციაცია, ვიდრე ურბანიზმი, როგორც სოციალური არსებობის ფორმა. ვირტი აცხადებს:

„ურბანულობის“ ხარისხის ზუსტი გაზომვა შეუძლებელია თანამედროვე სამყაროში ქალაქში მცხოვრები მთელი მოსახლეობის წილის დადგენით. სოციალურ ცხოვრებაზე ქალაქი გაცილებით უფრო დიდ გავლენას ახდენს, ვიდრე ეს ურბანული მოსახლეობის კოეფიციენტში აისახება; ქალაქი თანამედროვე ადამიანებს მხოლოდ მზარდი საცხოვრებელი და სამუშაო ადგილებით კი არ უზრუნველყოფს, არამედ იმ ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ცენტრის შექმნის ინიციატორი და მაკონტროლებელი ერთეულიც არის, რომელიც ადამიანებს მსოფლიოს შორეული რეგიონებიდან იზიდავს და მრავალგვარ ტერიტორიებს, ადამიანებსა და აქტივობებს ერთიან კოსმოსად გარდაქმნის (Wirth 1938, გვ. 342)

ვირტი აღნიშნავს, რომ ქალაქებში ადამიანები ტერიტორიულად ახლოს ცხოვრობენ, მაგრამ მათი უმრავლესობა ერთმანეთს პირადად არც კი იცნობს – პატარა ტრადიციულ სოფლებში კი ამ მხრივ სრულიად განსხვავებული სურათია. ქალაქის მაცხოვრებლებს ერთმანეთთან ხანმოკლე და არასტაბილური კონტაქტები აკავშირებთ, რომელთა დროს, სასიამოვნო ურთიერთობების ძიების ნაცვლად, მათ სრულიად სხვა მიზნები ამოძრავებთ. მაღაზიების გამყიდველებთან, ბანკის მოლარეებთან, მეზავრებთან ან ბილეთების შემმოწმებლებთან ინტერაქცია ხანმოკლე კონტაქტს მოითხოვს, რომელსაც ადამიანი საკუთარი სურვილით კი არ ამყარებს, არამედ გარკვეული მიზნის მისაღწევად იყენებს.

ქალაქში მცხოვრები ადამიანები მობილობის მაღალი ხარისხით გამოირჩევიან, ამიტომ ისინი სტაბილური კავშირების დამყარებას არ ესწრაფვიან. ადამიანები სხვადასხვა ყოველდღიურ აქტივობასა და სიტუაციაში არიან ჩართულნი – ქალაქებში, სოფლებთან შედარებით, გაცილებით უფრო ჩქარი „ცხოვრების რითმია.“ თანამშრომლობას კონკურენცია გადასწონის. ვირტი ადასტურებს, რომ ქალაქის დაბადებული სოციალური ცხოვრება გამორჩეული მახასიათებლების მქონე უბნების ფორმირებას უწყობს ხელს; ზოგიერთმა უბანმა შეიძლება მცირე თემის თვისებები შენარჩუნოს. მაგალითად, ემიგრანტებით დასახლებულ

უბნებში ოჯახები ტრადიციულ კავშირებს ინარჩუნებენ და მაცხოვრებელთა უმრავლესობა პირადად იცნობს ერთმანეთს. რაც უფრო მეტად ითქვიფება უბანი მრავალფეროვან ქალაქურ ცხოვრებაში, მით ნაკლებია მისი ძველი თვისებების შენარჩუნების ალბათობა.

ვირტის იდეები დამსახურებული პოპულარობით სარგებლობდა. უტყუარი ფაქტია, რომ თანამედროვე ქალაქებში ყოველდღიურმა კონტაქტებმა პრივატულობის ელემენტი დაკარგა – გარკვეული ხარისხით, ეს თვისება ზოგადად თანამედროვე საზოგადოების სოციალური ცხოვრებისთვის არის დამახასიათებელი. ვირტის თეორია ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან მისი მტკიცებით, ურბანიზმი მხოლოდ საზოგადოების ნაწილი კი არ არის, არამედ ის ფართო სოციალური სისტემის ბუნებას გამოხატავს და მასზე გარკვეულ გავლენას ახდენს. ზოგადად, თანამედროვე საზოგადოებათა სოციალური ცხოვრებისთვის ურბანული ცხოვრების წესის ასპექტებია დამახასიათებელი და არა დიდ ქალაქში მცხოვრებ კონკრეტულ ადამიანთა აქტივობები. ვირტის იდეებს გარკვეული შეზღუდვებიც ახლავს. ეკოლოგიური პერსპექტივის მსგავსად, რომელთანაც ვირტის მოსაზრებებს ბევრი რამ აკავშირებს, მისი თეორიაც ძირითადად ამერიკულ ქალაქებზე წარმოებულ დაკვირვებას ეფუძნება, რასაც ის ურბანიზმის საერთო კონტექსტში განაზოგადებს. ურბანიზმი ყველგან და ყოველთვის ერთნაირი არ არის. მაგალითად, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, ძველი ქალაქები თანამედროვე საზოგადოებათა ქალაქებისგან მრავალი ნიშნით განსხვავდებოდა. ძველი ქალაქები, ისევე როგორც სოფლის თემები, უსახური, პიროვნულ ურთიერთობებს მოკლებული ცხოვრებით არ გამოირჩეოდა.

ვირტის მოსაზრება თანამედროვე ქალაქებში პიროვნული ურთიერთობების ნაკლებობის შესახებ გაზვიადებულია. თანამედროვე ურბანულ თემებს გაცილებით უფრო მეარი და მჭიდრო მეგობრული და ნათესაური ურთიერთობები აკავშირებთ, ვიდრე ვირტი მიიჩნევს. ვირტის კოლეგა ჩიკაგოს უნივერსიტეტიდან, ევერეტ ჰიუსი, თავისი კოლეგის შესახებ წერდა: „ლუისი მუდმივად ამტკიცებდა, რომ ქალაქში პიროვნული ურთიერთობები არ არსებობს – სინამდვილეში კი ნათესავეებისა და მეგობრების უზარმაზარ კლანთან მას სწორედ ასეთი ურთიერთობები აკავშირებს” (ციტირებულია Kasandra and Janowitz-დან 1974). თანამედროვე ქალაქში ჩვეულებრივი მოვლენაა ჯგუფები, რომლებსაც ჰერბერტ განსი „ურბანელ სოფლელებს” უწოდებს (Gans 1962). მის მიერ მოხსენიებული „ურბანელი სოფლელები” ბოსტონის შიდა ქალაქის უბანში მცხოვრები იტალიელი ამერიკელები არიან. თეთკანიანთა ეს „ეთნიკური” დაჯგუფება ამერიკულ ქალაქებში ძველებურად აღარ გამოირჩევა, მაგრამ შიდა ქალაქში მათ ადგილს ახალ ემიგრანტთა თემები იკავებენ. გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, როდესაც უბნებს, მჭიდრო ნათესაური და პიროვნული კავშირების საფუძველზე, თავად ქალაქის ცხოვრება ქმნის; ამ უბნებს მხოლოდ ძველი ცხოვრების წესი არ აერთიანებს, რომელიც, ქალაქში არსებობის გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, მათ თვითმყოფადობის შენარჩუნებაში ეხმარება. კლოდ ფიშერი შეეცადა აეხსნა, თუ რატომ უწყობს ხელს მასშტაბური ურბანიზმი სხვადასხვა სუბკულტურის განვითარებას, რომ ყველა ადამიანი ანონიმურ მასაში არ აითქვიფოს. ფიშერი აღნიშნავს, რომ ქალაქის მაცხოვრებლებს, ადგილობრივი კავშირების განვითარების მიზნით, სხვა საერთო წარმომავლობისა და ინტერესების მქონე ადამიანებთან თანამშრომლობა შეუძლიათ. ისინი გამოკვეთილ რელიგიურ, ეთნიკურ, პოლიტიკურ ან სხვა სუბკულტურულ ჯგუფში ერთიანდებიან. პატარა ქალაქი და სოფელი ასეთი სუბკულტურული მრავალგვარობის განვითარების საშუალებას არ იძლევა (Fischer 1984). მაგალითად, ქალაქის ეთნიკური თემის

წევრები შეიძლება საკუთარ ქვეყანაში ერთმანეთს არც კი იცნობდნენ. ქალაქში ჩამოსვლის შემდეგ, ისინი ისეთ ტერიტორიებზე სახლდებიან, სადაც იგივე ღინგვისტური და კულტურული წარმომავლობის ადამიანები ცხოვრობენ და ამის საფუძველზე ახალი ქვესაზოგადოებრივი სტრუქტურები იქმნება. მხატვარმა შეიძლება პატარა ქალაქში ან სოფელში რამდენიმე ადამიანთან დაამყაროს ურთიერთობა, მაგრამ დიდ ქალაქში ის, სავარაუდოდ, გარკვეული სამხატვრო და ინტელექტუალური სუბკულტურის ნაწილი ხდება.

დიდი ქალაქი „უცნობების სამყაროა“, თუმცა ის ქმნის და ხელს უწყობს პირადი ურთიერთობების განვითარებას. ეს პარადოქსული მოვლენა არ არის. ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ უცნობ ადამიანებთან კონტაქტების საზოგადოებრივი სფერო და ოჯახის, მეგობრებისა და კოლეგების უფრო პირადი სამყარო. როდესაც ადამიანი დიდ ქალაქში გადადის საცხოვრებლად, მან, შესაძლოა, თავიდან ბევრი ადამიანის გაცნობა ვერ მოახერხოს. მაგრამ პატარა, დიდი ხნის წინ დაფუძნებულ სოფლის თემში, ის მაცხოვრებელთა კეთილგანწყობას იგრძნობს, რადგან თემში გაერთიანებულ ადამიანებს ამგვარი დამოკიდებულება ზრდილობიან ქცევად მიაჩნიათ, თუმცა „საზოგადოების სრულუფლებიან წევრად აღიარებას“ შეიძლება წლები დასჭირდეს. ქალაქში კი, ამ ამხრივ, სხვაგვარი მდგომარეობაა. ედვარდ კრუპატი აღნიშნავს:

ურბანულ კვერცხს... უფრო მაგარი ნაჭუჭი აქვს და მისი გატეხვა ძნელია. იმისთვის, რომ გაღიარონ, ხელსაყრელი შემთხვევა და გარემოებებია საჭირო. ბევრი ადამიანი ერთმანეთს ყოველდღიურად ავტობუსის ან რკინიგზის სადგურში, კაფეში ან სამუშაო დაწესებულების დერეფანში ხვდება, მაგრამ ისინი ერთმანეთისთვის მხოლოდ „ნაცნობი უცნობები“ არიან. ზოგიერთი ადამიანი, შესაძლოა, სოციალური უნარ-ჩვევების ან ინიციატივის ნაკლებობის გამო, საზოგადოებას საერთოდ ვერ შეეთვისოს. ამგვარი ჭეშმარიტების უცნაურობა იმაში მდგომარეობს, რომ უცნობ ადამიანთა მრავალგვარობის გამო, თითოეული მათგანი *პოტენციური მეგობარია*; ქალაქში განსხვავებული ცხოვრების სტილი და ინტერესებია, ამიტომაც მოდიან ადამიანები საცხოვრებლად სოფლიდან ქალაქში. როდესაც ისინი რომელიმე ჯგუფში ან ქსელში წევრიანდებიან, მათი კავშირების გაფართოების შესაძლებლობა საგრძნობლად იზრდება. ფაქტებზე დაკვირვების შედეგად, შეიძლება განვაცხადოთ, რომ ქალაქში, დამაბრკოლებელ გარემოებებთან შედარებით, პოზიტიური შესაძლებლობები უფრო მეტია, რის გამოც ადამიანებს მათთვის სასურველი ურთიერთობების განვითარება და შენარჩუნება შეუძლიათ. (Krupat 1985, გვ. 36)

ვირტის იდეებმა, გარკვეულწილად, ვალიდურობა შეინარჩუნა, მაგრამ თუ მის ნააზრევს მოგვიანებით გამოქვეყნებული ნაშრომების კუთხით განვიხილავთ, ამ მოსაზრებებმა ზედმეტად განზოგადებული ელფერი შეიძინა. თანამედროვე ქალაქებში ხშირად აქვს ადგილი გაუცხოებასა და პიროვნული სოციალური ურთიერთობების ნაკლებობას, მაგრამ ის, ამავე დროს, მრავალგვარი ინტერესებისა და კავშირების, ზოგჯერ ინტიმურობის წყაროდაც შეიძლება ჩაითვალოს.

ურბანიზმი და შექმნილი გარემო

ურბანიზმის ბოლოდროინდელი თეორიების მიხედვით, ურბანიზმი ავტონომიური პროცესი არ არის და ის პოლიტიკური და ეკონომიკური ცვლილების ძირითად მახასიათებლებთან კავშირში უნდა გავაანალიზოთ. ურბანულ ანალიზთან მიმართებაში, საყურადღებოა ორი წამყვანი მეცნიერის – დევიდ ჰარვისა და მანუელ კასტელსის – ნაშრომები; ორივე ავტორი მარქსის ძლიერ გავლენას განიცდის (Harvey 1973, 1982, 1985; Castells 1977, 1983).

პარგი: სივრცის რესტრუქტურისა

პარგი ურბანიზმს ინდუსტრიული კაპიტალიზმის გავრცელების შედეგად შექმნილი გარემოს ერთ-ერთ ასპექტს უწოდებს. ტრადიციულ საზოგადოებებში ქალაქი და სოფელი ერთმანეთისგან მკვეთრად იყო დიფერენცირებული. თანამედროვე სამყაროში ინდუსტრიამ ეს განსხვავება ბუნდოვანი გახადა. სოფლის მეურნეობა, ინდუსტრიული სამუშაოს მსგავსად, მექანიზებულია, მას მხოლოდ საფასური და მოგებასთან დაკავშირებული ინტერესი მართავს, რაც ქალაქისა და სოფლის მაცხოვრებელთა სოციალური ცხოვრების სტილს შორის არსებულ ზღვარს ამცირებს.

პარგი აღნიშნავს, რომ თანამედროვე ურბანიზმში სივრცე მუდმივ რესტრუქტურის ექვემდებარება. ეს პროცესი იმაზე დაფუძნებულია, თუ რომელ ადგილს ირჩევენ მსხვილი ფირმები მათი ქარხნების, კვლევისა და განვითარების ცენტრებისა და ა.შ. განსათავსებლად; როგორ აკონტროლებს მთავრობა მიწას და ინდუსტრიულ წარმოებას და როგორია კერძო ინვესტორთა აქტივობა - სახლებისა და მიწების შესყიდვა და გაყიდვა. მაგალითად, საქმიანი ფირმები მუდმივად განიხილავენ ახალი ლოკაციების უპირატესობას, უკვე არსებულ ლოკაციებთან შედარებით. როდესაც გარკვეულ ადგილას წარმოება იაფდება, ან ფირმა სხვა პროდუქტის წარმოებაზე გადადის, ქარხნები და ოფისები შეიძლება მოცემულ ადგილას დაიხუროს და სხვაგან ამოქმედდეს. აქედან გამომდინარე, სარგებლის მოპოვების მიზნით, დიდი ქალაქის ცენტრებში შეიძლება მრავალსართულიანი ოფისების გაშენებული მშენებლობა გაჩაღდეს. როდესაც ოფისების მშენებლობა მთავრდება და ცენტრალური ტერიტორიის „ხელახალი ათვისება“ ხდება, ინვესტორები ახალი მშენებლობის დასაწყებად ადგილს ეძებენ. ის, რაც ოდესღაც მომგებიანი იყო, ფინანსური კლიმატის ცვლილების შემდეგ, შესაძლოა, წამგებიანი აღმოჩნდეს.

სახლების შესყიდვით დაინტერესებული კერძო პირების აქტივობაზე ძლიერ გავლენას ახდენს ფაქტორი, თუ სად და რა რაოდენობით ყიდულობენ მიწებს საქმიანი ფირმები და რა მოცულობისაა ადგილობრივი და ცენტრალური ხელისუფლების მიერ მიწაზე დაწესებული ქირა და გადასახადი. მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, შეერთებული შტატების ძირითადი ქალაქების გარეუბნებში, მშენებლობის უაღრესი ზრდა აღინიშნა. ეს, ნაწილობრივ, ეთნიკური დისკრიმინაციითა და თეთრკანიანთა შიდა ქალაქის ტერიტორიებიდან გასვლის ტენდენციით იყო გამოწვეული. პარგის აზრით, ამ პროცესს ხელისუფლების მიერ სახლების მყიდველებისა და სამშენებლო ფირმების დაბეგვრის პირობების შერბილებამ და ფინანსური ორგანიზაციების მიერ კრედიტების გაცემის სპეციალური სტრუქტურის შექმნამაც შეუწყო ხელი. ამან ქალაქის პერიფერიაში ახალი სახლების მშენებლობასა და შესყიდვას ჩაუყარა საფუძველი და, ამავე დროს, ერთ-ერთ ინდუსტრიულ საქონელზე - ავტომობილზე - გაზარდა მოთხოვნა. 1960-იანი წლების შემდეგ, ინგლისის სამხრეთ ნაწილში ქალაქების გაფართოება და მათი მატერიალური შესაძლებლობების ზრდა, უშუალო კავშირში იყო ჩრდილოეთში განლაგებული მცირე ინდუსტრიების შემცირებასა და, შესაბამისად, ახალი ინდუსტრიული შესაძლებლობების ინვესტირებასთან.

კასტელსი: ურბანიზმი და სოციალური მოძრაობა

ჰარვის მსგავსად, კასტელსაც მიაჩნია, რომ საზოგადოების სივრცითი ფორმა მჭიდროდ უკავშირდება მისი განვითარების ზოგად მექანიზმებს. ქალაქის აღსაქმელად, უნდა გავიაზროთ, თუ რა პროცესებს მოითხოვს ქალაქის სივრცითი ფორმის წარმოშობა და ტრანსფორმირება. ქალაქისა და მისი უბნების დაგეგმარება და არქიტექტურული მახასიათებლები საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფებს შორის არსებულ დაპირისპირებასა და კონფლიქტს გამოხატავს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ურბანული გარემო ფართო სოციალური ძალების სიმბოლურ და სივრცით მანიფესტაციებს წარმოადგენს. მაგალითად, ცათამბჟენი შეიძლება იმიტომ აშენდეს, რომ მშენებელი ამ საქმიდან მოგებას ელის, მაგრამ გიგანტური შენობები ასევე „ქალაქში“ მაცხოვრებელი ადამიანისთვის, ტექნოლოგიითა და თავდაჯერებით მოპოვებული, ფულადი ძალუფლებისა და კორპორაციული კაპიტალიზმის აღზევების სიმბოლოა” (Castells 1983, გვ. 103).

ჩიკაგოელი სოციოლოგებისგან განსხვავებით, კასტელსი ქალაქს მხოლოდ გამოკვეთილ *ლოკაციად* – ურბანულ ტერიტორიად – არ მიიჩნევს. ქალაქი მისთვის *კოლექტიური მოხმარების* პროცესის ინტეგრალური ნაწილია, რაც, თავის მხრივ, ინდუსტრიული კაპიტალიზმის განუყოფელ ასპექტს წარმოადგენს. ადამიანები თანამედროვე ინდუსტრიის პროდუქციას სახლებში, სკოლებში, ტრანსპორტით მომსახურებისას და დასვენების დროს „მოიხმარენ”. მათ, ვინც სახლს ქირაობს, ყიდულობს ან აშენებს, დაბეგვრის სისტემასთან აქვს შეხება. იმ მსხვილ კორპორაციებს, ბანკებსა და სადაზღვევო კომპანიებს, რომლებიც სამშენებლო პროექტებისთვის საჭირო კაპიტალს უზრუნველყოფენ, ამ პროცესებზე დიდი გავლენის მოხდენა შეუძლიათ. მაგრამ ქალაქის ცხოვრების ბევრ ასპექტზე, უშუალოდ ზემოქმედებს სამთავრობო სააგენტოებიც, რადგან მათ გზებისა და სახელმწიფო სახლების მშენებლობა, მწვანე ზონების დაგეგმვა და სხვ. ევალებათ. აქედან გამომდინარე, ქალაქის ფიზიკური ფორმა საბაზრო ძალებისა და ხელისუფლების ერთობლივი პროდუქტია.

მაგრამ შექმნილი გარემოს ბუნებას მხოლოდ მდიდარი და გავლენიანი ადამიანების აქტივობა არ განაპირობებს. კასტელსი იმ ნაკლებად პრივილეგირებულ ჯგუფთა ძალისხმევის მნიშვნელობასაც უსვამს ხაზს, რომლებიც საკუთარი საცხოვრებელი პირობების შეცვლას ცდილობენ. ურბანული პრობლემები მრავალ სოციალურ მოძრაობას – საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესების მოთხოვნას, ჰაერის დაბინძურების წინააღმდეგ ბრძოლას, პარკებისა და მწვანე ზონების დაცვას და გარემოსთვის შეუფერებელი მშენებლობის შეჩერების მცდელობას უყრის საფუძველს. მაგალითად, კასტელსმა სან-ფრანცისკოში გეების მოძრაობა შეისწავლა, რომლებმაც თავიანთი კულტურული ღირებულებების მიხედვით, უბნების რესტრუქტურისაცა დაისახეს მიზნად და წარმატებასაც მიაღწიეს – ამის შედეგად გეებმა ბევრი ორგანიზაცია, კლუბი და ბარი აამოქმედეს და ადგილობრივ პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი პოზიცია დაიკავეს.

ჰარვი და კასტელსი აღნიშნავენ, რომ ქალაქი ჩვენს მიერ შექმნილი, თითქმის ხელოვნური გარემოა. ადამიანთა ინტერვენციასა და თანამედროვე ტექნოლოგიის გავლენას სოფლებიც კი ვერ გაუბრბიან, რადგან ადამიანთა აქტივობამ ბუნებრივი სამყაროს ფორმისა და სტრუქტურის შეცვლა გამოიწვია. საკვები ადგილობრივი მაცხოვრებლებისთვის კი აღარ იწარმოება, არამედ მისი წარმოება ეროვნულ და საერთაშორისო ბაზარზე გატანაზეა ორიენტირებული. მექანიზებულ ფერმებში მიწის ზუსტი და მიზნობრივი განაწილება ხდება; ახალ ფიზიკურ მახასიათებლებსა და გარემოს ბუნებრივ მახასიათებლებს

ერთმანეთთან ცოტა აქვთ საერთო. ფერმებისა და იზოლირებული სოფლების მაცხოვრებლებს შეიძლება ქალაქელებისგან განსხვავებული ქცევის სტილი ჰქონდეთ, მაგრამ ეკონომიკურად, პოლიტიკურად და კულტურულად ისინი ფართო საზოგადოებასთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული.

შეფასება

კასტელისა და ჰარვის შეხედულებებმა ფართო დებატები გამოიწვია. ამ შრომებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ, რადგან მათ ურბანული ანალიზი ახალი მიმართულებით წარმართეს. ეკოლოგიური მიდგომისგან განსხვავებით, ეს მეცნიერები, „ბუნებრივ“ სივრცულ პროცესებთან შედარებით, იმაზე უფრო ამახვილებენ ყურადღებას, თუ როგორ აისახება ძალაუფლების სოციალური და ეკონომიკური სისტემები მიწასა და შექმნილ გარემოზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამჯერად კვლევის განსხვავებულ ობიექტთან გვაქვს საქმე. ჰარვისა და კასტელის იდეები ზოგჯერ ძალზე აბსტრაქტულად ჟღერს და, ჩიკაგოს სკოლის შრომებთან შედარებით, გაცილებით ნაკლებ კვლევას ეფუძნება.

ჰარვისა და კასტელის და ჩიკაგოს სკოლის წარმომადგენელთა შეხედულებები ერთმანეთს ავსებს. ეს სასარგებლო კომბინაცია ურბანული პროცესების მრავლისმომცველ სურათს ქმნის. ქალაქის ტერიტორიებს შორის არსებული კონტრასტები, აღწერილი ურბანული ეკოლოგიის მიერ, და ქალაქურ ცხოვრებაში პიროვნული ურთიერთობების ნაკლებობა, რეალურად მართლაც არსებობს. მაგრამ ჩიკაგოს სკოლა ამ პროცესებს ნაკლებად ცვალებად მოვლენებად მიიჩნევდა; ცვლილებები კი, ძირითადად, ჰარვისა და კასტელის მიერ გაანალიზებული სოციალური და ეკონომიკური გავლენით აიხსნება. ჯონ ლოგანისა და ჰარვი მოლოტჩის მიერ შემოთავაზებული მიდგომა ჰარვისა და კასტელის მიერ დასახულ პერსპექტივებს უშუალოდ ეკოლოგიური თვალსაზრისის ზოგიერთ მხარეს უკავშირებს (Logan and Molotch 1987). ისინი იზიარებენ ჰარვისა და კასტელის შეხედულებას და აცხადებენ, რომ ეკონომიკური განვითარების ზოგადი, ეროვნულ და საერთაშორისო დონეზე ასახული მახასიათებლები უშუალოდ ურბანულ ცხოვრებაზე ზემოქმედებს. მაგრამ, მათი აზრით, ეს მასშტაბური ეკონომიკური ფაქტორები ადგილობრივ ორგანიზაციებზე, მათ შორის, უბნის ბიზნესებზე, ბანკებსა და სამთავრობო სააგენტოებზე, ასევე სახლების ინდივიდუალური მყიდველების აქტიუობაზეა ფოკუსირებული.

ლოგანისა და მოლოტჩის თანახმად, თანამედროვე საზოგადოებებში, სხვა საქონელთან ერთად, ნაკვეთების – მიწისა და შენობების – შესყიდვა და გაყიდვა მიმდინარეობს; მაგრამ ქალაქის სტრუქტურის განმსაზღვრელ ბაზარზე გავლენას ის ფაქტი ახდენს, თუ როგორ *იყენებენ* სხვადასხვა ჯგუფები მათ მიერ შეძენილ ან გაყიდულ მიწას. ეს პროცესი მრავალ დაძაბულობასა და კონფლიქს იწვევს – ქალაქის უბნების წარმოშობის ძირითადი ფაქტორიც სწორედ ეს არის. მაგალითად, მრავალსართულიან შენობას ბინადარი საკუთარ სახლთან აიგივებს, სახლის მეპატრონისთვის კი ეს შემოსავლის წყაროა. საქმოსნები მიწის შესყიდვითა და გაყიდვით, წარმოებისთვის შესაფერისი ადგილის მოძიებით, ან მიწის გაყიდვის ან გაქირავების შედეგად მიღებული მოგებით არიან დაინტერესებულნი. მათი ინტერესი და საზრუნავი ბინადართა ინტერესებისგან სრულიად განსხვავდება, რადგან ბინადართათვის უბანი არის „ადგილი, სადაც ისინი ცხოვრობენ“.

როგორც ლოგანი და მოლოტჩი აღნიშნავენ, თანამედროვე ქალაქებში მსხვილი ფინანსური და საქმიანი ფირმები მუდმივად ცდილობენ მიწის სფერციფიკურ ტერიტორიებად შემოფარგვლას. ამ მხრივ მიღწეული წარმატება უფრო მეტი ტერიტორიის შესყიდვასა და გაყიდვას და ახალი სარფიანი მშენებლობების დაწყებას ნიშნავს. ამ კომპანიებს ნაკლებად აღელვებთ, თუ რა სოციალურ და ფიზიკურ შედეგს გამოიღებს მათი აქტივობა მოცემულ უბანზე – მაგალითად, დაინგრევა თუ არა ლამაზი ძველი სახლი იმისთვის, რომ მის ნაცვლად ახალი უზარმაზარი მრავალსართულიანი საოფისე შენობა აღიმართოს. სამშენებლო ფირმების მიერ წახალისებული ზრდის პროცესები და ადგილობრივი საქმოსნებისა და ბინადართა ინტერესები, ხშირ შემთხვევაში, ერთმანეთს არ ემთხვევა, რაც ამ უკანასკნელთა მხრიდან, სავარაუდოდ, აქტიური წინააღმდეგობის გაწევის მცდელობას გამოიწვევს. საკუთარი ინტერესების დაცვის მიზნით, ერთი უბნის ბინადარნი ჯგუფებად ერთიანდებიან. ასეთმა ადგილობრივმა ასოციაციებმა, შესაძლოა, ტერიტორიების ზონებად გამოცხადების საბაბით, ფართო კამპანია წამოიწიონ, მწვანე ან პარკისთვის განკუთვნილ მიწის ზონაში დაგეგმილი მშენებლობები დაბლოკონ და ქირის გადახდის უფრო მისაღები წესები მოითხოვონ.

დასავლური ურბანული განვითარება ომისშემდგომ პერიოდში

ურბანულ პროცესებზე შეერთებულ შტატებში, ბრიტანეთთან შედარებით, გაცილებით უფრო მეტი კვლევა ჩატარდა, მაგრამ ომისშემდგომი პერიოდის გაერთიანებული სამეფოს ურბანული განვითარება, ზოგადად, შეერთებულ შტატებში მანამდე განვითარებულ მოვლენებს ემთხვევა. ამიტომ, ვიდრე გაერთიანებული სამეფოს ურბანულ პრობლემებსა და საკითხებს განვიხილავთ, ამერიკულ გამოცდილებაზე ვიმსჯელებთ.

ურბანიზმი შეერთებულ შტატებში

სუბურბანიზაცია

ერთ-ერთი სიახლე, რომელიც ომის შემდეგ შეერთებული შტატების ქალაქებში გამოიკვეთა, *გარეუბნების (Suburbia)* განვითარება იყო. სიტყვა “საბერბი” (გარეუბანი) ლათინური წარმოშობისაა - ტერმინი *sub urbe* „ქალაქის კონტროლის ქვეშ ყოფნას” ნიშნავს. ურბანიზმის ისტორიაში ეს ტერმინი ამ მნიშვნელობას ზუსტად შეესაბამებოდა. გარეუბნები მცირე ზომის, ურბანულ ცენტრებზე დამოკიდებული საცხოვრებელი ადგილები იყო. დღევანდელ დღეს ეს სიტყვა დიდი ქალაქის მიმდებარე გაშენებულ ტერიტორიას ნიშნავს.

შეერთებულ შტატებში **სუბურბანიზაციის** პროცესმა კულმინაციას 1950-1960-იან წლებში მიაღწია. ამ ათწლეულებში ცენტრალური ქალაქების 10-პროცენტისა ზრდა აღინიშნა, გარეუბნის ტერიტორიებისა კი – 48-პროცენტისა. გარეუბნებში, ძირითადად, თეთრკანიანთა ოჯახები სახლდებოდნენ. სკოლებში რასობრივი აღრევის დაშვების გამო, თეთრკანიანები შიდა ქალაქებს ტოვებდნენ, რადგან უმრავლესობას სურდა, რომ მათ შვილებს მხოლოდ თეთრკანიანებისთვის განკუთვნილ სკოლებში ესწავლათ. რა თქმა უნდა, ამ პროცესის განვითარებას სხვა მიზეზებიც ჰქონდა. ქალაქის ცენტრალური უბნების მაცხოვრებლები ჰაერის დაბინძურებას, ტრანსპორტის მოზღვაებასა და მძაფრ კრიმინალურ სიტუაციას გაურბოდნენ; მათ კერძო საკუთრებაზე დაწესებული დაბალი გადასახადები და დიდი სახლების პერსპექტივა იზიდავდათ. ისინი ბინებს ისეთ სახლებს ამჯობინებდნენ, რომლებსაც ბაღებიც ჰქონდა. ამავე დროს, გზების

მშენებლობის ექსტენსიური პროგრამების წყალობით, ამ ტერიტორიებიდან სამუშაო ადგილზე გადაადგილებაც გამარტივდა და ინდუსტრიები და მომსახურება გარეუბნებშიც დაფუძნდა. ბევრი გარეუბანი თავად იქცა დამოუკიდებელ ქალაქად, რომელიც სხვა ქალაქებს სწრაფი მაგისტრალების საშუალებით უკავშირდებოდა. 1960-იანი წლების შემდეგ, ერთმანეთთან დაკავშირებული გარეუბნების წილი, ქალაქთან დაკავშირებულ გარეუბნებთან შედარებით, კიდევ უფრო გაიზარდა (დღევანდელ გაერთიანებულ სამეფოში ანალოგიური სიტუაცია).

შეერთებულ შტატებში, გარეუბნებში უმეტესად თეთრკანიანი მოსახლეობა ცხოვრობს, მაგრამ იქ რასობრივ და ეთნიკურ უმცირესობათა სულ უფრო მეტი წარმომადგენელი სახლდება. 1980-დან 1990 წლამდე გარეუბანში მცხოვრები შავკანიანი მოსახლეობის რაოდენობა 34.4, ლათინოსთა 69.3, აზიელებისა კი 125.9 პროცენტით გაიზარდა. ამის საპირისპიროდ, გარეუბანში მცხოვრები თეთრკანიანი მოსახლეობის რაოდენობა სულ 9.2 პროცენტით გაიზარდა. უმცირესობები გარეუბანში იმავე მიზეზით სახლდებიან, რაც მათ წინამორბედებს ამოძრავებდათ – ისინი უკეთესი სახლების, სკოლებისა და პირობებისკენ მიიღწვიან. იმ ადამიანების მსგავსად, რომლებმაც 1950-იან წლებში გარეუბნებში გადასახლების ტალღა წამოიწყეს, ახალი მოსახლეობიც საშუალო კლასის პროფესიონალები არიან. ჩიკაგოს განსახლების სამსახურის თავმჯდომარემ განაცხადა: „სუბურბანიზაცია რასასთან აღარ არის კავშირში; ეს კლასობრივი მოვლენაა. ღარიბების მახლობლად ცხოვრება არავის უნდა, რადგან ღარიბებთან ერთად ცხოვრებას ღარიბთა პრობლემები – ღარიბული სკოლები, დაუცველი ქუჩები და ბანდები – ახლავს.“ (ციტირებულია DeWitt-დან 1994).

მიუხედავად ამისა, გარეუბნები მაინც თეთრკანიანთა უბნებად მიიჩნევა. უმცირესობათა ჯგუფები 1990 წელს გარეუბნების მთელი მოსახლეობის 18 პროცენტს შეადგენდნენ. ოთხიდან სამი აფრო ამერიკელი, ოთხიდან ერთი თეთრკანიანის საპირისპიროდ, კვლავ შიდა ქალაქში აგრძელებს ცხოვრებას. გარეუბნის შავკანიან მაცხოვრებელთა უმრავლესობა, ქალაქის მოსაზღვრე შავკანიანთა მცირე დასახლებებში ცხოვრობს.

შიდა ქალაქის რღვევა

უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, ყველა დიდ ამერიკულ ქალაქში შიდა ქალაქის რღვევა აღინიშნა, რაც უშუალოდ გარეუბნების ზრდამ გამოიწვია. მაღალშემოსავლიანი ჯგუფების ქალაქიდან გასვლა, მათ მიერ შეტანილი ადგილობრივი გადასახადებიდან მიღებული მოგების დანაკარგს ნიშნავს. ქალაქში დარჩენილი ან ქალაქიდან გასული მოსახლეობის ნაცვლად დაფუძნებულ ადამიანთა უმრავლესობა ღარიბები არიან, ამიტომ დაკარგული შემოსავლის ანაზღაურების შესაძლებლობა ძალზე მცირეა. ცენტრალურ ქალაქში დაბეგვრის გაზრდის შემთხვევაში, შეძლებული ჯგუფებისა და საქმოსნების გარეუბანში გადასახლების ტენდენცია გაგრძელდება.

სიტუაციას ის ფაქტიც ამძიმებს, რომ ცენტრალურ ქალაქში სამშენებლო ინვენტარი, გარეუბნებთან შედარებით, ბევრად უფრო მძიმე მდგომარეობაშია, და დანაშაულისა და უმუშევრობის უფრო მაღალი მაჩვენებელია. შესაბამისად, კეთილდღეობის პროგრამებზე, სკოლებზე, შენობების გარემონტებაზე, პოლიციასა და სახანძრო სამსახურზე უფრო დიდი თანხა იხარჯება. რაც უფრო ვითარდება გარეუბნები, მით უფრო იზრდება ქალაქის ცენტრთან

დაკავშირებული პრობლემები. ბევრი ამერიკული გარეუბნის განვითარებას, განსაკუთრებით ძველ ქალაქებში, მაგალითად, ნიუ იორკში, ბოსტონსა და ვაშინგტონში, უადრესად მძიმე შედეგი მოჰყვა. ამ ქალაქების ზოგიერთი უბანი, მთელი ინდუსტრიული სამყაროს დიდ ურბანულ ტერიტორიებს შორის, ყველაზე სავალალო მდგომარეობაში იმყოფება. ნგრევის პროცესში მყოფი, მიტოვებული და დამწვარი შენობები ქვაღორღიან თავისუფალ მიწაზე იცვლება.

ურბანული რღვევა და ურბანული კონფლიქტი

1992 წლის გაზაფხულზე ლოს ანჯელესში ამბოხებათა ტალღა დაიწყო. საქმის ვითარების შესწავლის მიზნით, ქალაქში პირადად განსახლებისა და ურბანული განვითარების დეპარტამენტის მდივანი ჰენრი სისნეროსი ჩაფრინდა.

კვამლში გახვეული ქალაქი ვნახე. ყველგან დამწვარი სადენებისა და პლასტმასის სუნი იგრძნობოდა. ისეთი ბუდი იდგა, რომ გზის გაკვლევა იმ ვერტმფრენის პილოტსაც კი უჭირდა, რომელიც ქალაქის თავზე გვატარებდა. ყოველ რამდენიმე წამში სირენის ხმა ისმოდა. ეს სახანძრო მანქანების ხმაა, რომლებიც ჯგუფ-ჯგუფად მოძრაობენ, კალიფორნიის საგზაო საპატრულო მანქანების თანხლებით – ოცი მანქანა, რომელსაც პატრული, პირდაპირი მნიშვნელობით, იცავს – მეხანძრეები ხანძრის ერთი კერიდან მეორე კერის ჩასაქრობად გარბოდნენ... იმ ხუთშაბათს ნარინჯისფერ კვამლში გახვეული სადამოს ლოს ანჯელესი ნამდვილ ურბანულ აპოკალიფსს მოგაგონებდათ. გაფართოებული თვალეზით მომზირალი შეშინებული ადამიანები და ხმაური, რომელიც მუდმივ პანიკას თესავს. (Cisneros 1993)

აღბათ, ფიქრობთ, რომ ლოს ანჯელესი გასხვავებული ქალაქია. აქ, უმრავლეს ქალაქებთან შედარებით, უფრო დაძაბული ცხოვრების რითმია. ის, გეოლოგიური თვალსაზრისით, სახიფათო ზოლზეა განლაგებული. 1994 წლის თებერვალში მომხდარმა სერიოზულმა მიწისძვრამ ზემოთ აღწერილი სიტუაციის ანალოგიური სცენები გამოიწვია. ამის მიუხედავად, ლოს ანჯელესს ბევრი აქვს საერთო შეერთებული შტატების, ბრიტანეთისა და სამყაროს სხვა რეგიონების დიდ ქალაქებთან. ქალაქი მთელი ამერიკული საზოგადოების სოციალურ პრობლემებს კონცენტრირებულად და გაძლიერებულად გამოხატავს.

ერთ-ერთი ასეთი პრობლემა სიღარიბეა; მეორე – ეთნიკური დაჯგუფება და ანტაგონიზმი, რომელსაც განსაკუთრებული ძალით თეთრკანიანებსა და შავკანიანებს შორის აქვს ადგილი; მესამე – დანაშაული; მეოთხე – უბრალოდ დაუცველობა. შეიძლება პირველმა სამმა ფაქტორმა უშუალოდ ადამიანებზე არ იმოქმედოს, მაგრამ დაუცველობასა და თავდაჯერების ნაკლებობას სწორედ ეს ფაქტორები განაპირობებენ.

გაერთიანებულ სამეფოსა და შეერთებულ შტატებში 1980-იან წლებში განსაკუთრებით გაგრძელდა სიღარიბე. შუა 1990-იან წლებში, ოფიციალური მაჩვენებლით, სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მყოფი მოსახლეობის წილმა 25-წლიანი პერიოდის შემდეგ კულმინაციას მიაღწია. უსახსროდ დარჩენილი ქვეკლასის წარმოშობამ მოსახლეობის დიდი ნაწილის ფართო საზოგადოებისგან გამოიჯვნა გამოიწვია; უკიდურეს სიღარიბეში მცხოვრები ბევრი ჯგუფი რღვევის პროცესში მყოფ შიდა ქალაქში ან ნანგრევებშია კონცენტრირებული.

ეთნიკური და კლასობრივი დაჯგუფება ერთიანი პროცესია. 1980-იან წლებში, 1920-იანი წლების შემდეგ, შეერთებულ შტატებში, სხვა ათწლეულებთან შედარებით, ყველაზე მეტი ემიგრანტი ჩამოვიდა. მათი უმრავლესობა დიდ ქალაქებში დასახლდა, რის შედეგად მანამდე არსებული ფერადკანიანი მოსახლეობის რაოდენობა გაიზარდა. ატლანტის, ვაშინგტონის, ბალტიმორის, ჩიკაგოს, დეტროიტის, ახალი ორლეანისა და ოკლენდის მოსახლეობის 60

პროცენტს „უმცირესობები“ შეადგენენ – ალბათ ხვდებით, რომ ეს ტერმინი რეალობას აღარ შეესაბამება. ყველაზე სეგრეგირებულ ამერიკულ ქალაქ დეტროიტში „უმცირესობები“ მოსახლეობის თითქმის 80 პროცენტს შეადგენენ. თეთრკანიანი მოსახლეობის უმრავლესობამ, რომლის მიმართ დანარჩენ ნაწილს უნდობლობა და უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონდა, ქალაქი უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში დატოვა.

ძალადობით გამოწვეული დანაშაულის სიხშირე ეპიდემიას მოგაგონებთ. ამერიკის მოსახლეობის გაცილებით დიდი წილი იმყოფება პატიმრობაში, ვიდრე ნებისმიერი სხვა ქვეყანის მოსახლეობის. შეერთებული შტატების ქუჩებში იარაღით ყოველ დღე ათი ახალგაზრდა კვდება, 30 კი – იჭრება. შიდა ქალაქის უბნებში სახლის ხელმისაწვდომ ფასად შეძენა იმდენად რთულია, რომ ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა იძულებულია შემოსავლის ორი მესამედი სახლის ქირაში გადაიხადოს.

სისწეროსი ამას „სიდუხჭირესა და ტრაგიკულ ძალადობას“ უწოდებს:

ეს მხოლოდ ღოს ანჯელებში არ ხდება – ყველგან ანალოგიური სიტუაციაა. უფურადღებობის, ჩვენი ხალხის დახმარების უუნარობისა და უსულგულობის შედეგად, ნელ-ნელა ასობით თემი ნადგურდება... თუნდაც ქალაქში ნაკლებ დროს ვატარებდეთ, ურბანული ცხოვრება მთელი ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია, რადგან ის პროდუქტიულობას უწყობს ხელს, ახალი შესაძლებლობების წყაროა და უკეთეს მომავალს გვპირდება. (1993)

ღოს ანჯელესი: ეთნიკური კონფლიქტი და ეკონომიკური რესტრუქტურისაცია

სამი ეთნიკური ჯგუფი – შავკანიანები, ლათინოსები და კორეელები – სამუშაოსთან, განსახლებასა და საზოგადოებრივი რესურსების ნაკლებობასთან დაკავშირებით, ერთმანეთს კონკურენციას უწევენ და მუდმივ კონფლიქტში არიან.

ამ კონფლიქტს, ნაწილობრივ, უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში, ღოს ანჯელესის რესტრუქტურისაციით გამოწვეული საგალალო ეკონომიკური მდგომარეობა განაპირობებს. რესტრუქტურისაციამ, ერთი მხრივ, ტრადიციულ კავშირებში გაერთიანებულ მანუფაქტურებში მაღალანაზღაურებადი დასაქმების შემცირება, მეორე მხრივ კი, მაღალტექნოლოგიურ, სპეციალიზებულ მანუფაქტურებსა და მაღალი დონის მომსახურების ეკონომიკურ სექტორებში დასაქმების ზრდა გამოიწვია. ცენტრალური ღოს ანჯელესის სამხრეთ ნაწილში – ქალაქის ტრადიციულ ინდუსტრიულ ცენტრში – მანუფაქტურებში დასაქმების შემცირება აღინიშნა, 1978-1982 წლებში სტაბილური მაღალანაზღაურებადი სამსახური 70 000-მა ადამიანმა დაკარგა.

ცენტრალური ღოს ანჯელესის სამხრეთ ნაწილში, სტაბილური და მაღალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილების დაკარგვის პერიოდში, ადგილობრივი დამსაქმებლები მანუფაქტურული აქტივობისთვის ალტერნატიულ ადგილებს ეძებდნენ. ამ თითქოსდა რუტინული გადაწყვეტილების შედეგად, სან ფერნანდო ველიში, სან გაბრიელ ველიში და ღოს ანჯელესის ოლქში, აეროპორტის მახლობლად, ელი სეგუნდოსა და ორინჯის ოლქში „ტექნოპოლების“ სახით დასაქმების ახალი პერსპექტივები გაჩნდა. გარდა ამისა, ამ დეკონცენტრაციის პროცესში, ღოს ანჯელესში დაფუძნებული ფირმები მონაწილეობდნენ, სატელეგრაფო საჰაერო ეკიპაჟის, ნორთროფის, როკველისა და მცირე ფირმების ჩათვლით. კაპიტალის ამგვარმა გადინებამ, ქარხნების დახურვასთან ერთად, ცენტრალური ღოს ანჯელესის სამხრეთ ნაწილის ბინადრებს ძველი მაღალანაზღაურებადი, კავშირების მიერ დაცული სამუშაო ადგილების დაწვების შესაძლებლობა დააკარგინა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ღოს ანჯელესის ოლქში (ორინჯის ოლქის მახლობლად და ამერიკისა და მექსიკის საზღვრის გაყოლებაზე) ახალი ინდუსტრიული სივრცე შეიქმნა, რის შედეგად, ცენტრალური ღოს ანჯელესის სამხრეთ ნაწილის ინდუსტრიულ ცენტრში ან მის მახლობლად, დასაქმების ახალი შესაძლებლობები გაჩნდა. მაგრამ ძველ მანუფაქტურაში არსებული სამუშაო ადგილები კონკურენტულმა სექტორულმა ინდუსტრიებმა შეცვალა, სადაც სამუშაო ძალა რეგისტრაციას არ გადის და ხელფასიც მინიმალურია.

ნახატი:

ლოს ანჯელესის ოლქი

მსხვილი ტექნოპოლი

მცირე ტექნოპოლი

სპეციალიზირებული ინდუსტრიები

ტანსაცმლის კერვა

100 თანამშრომელზე მეტი

25-99

1-24

სამკაულების დამზადება

30-ზე მეტი

20-30

1-19

ავეჯის დამზადება

დომინანტური ეთნიკურ-რასობრივი ჯგუფი

თეთრკანიანები

ესპანური წარმოშობის

შავკანიანები

აზიელები

შერეული რასა

წყარო: Maya Blum, Kathryn Carlson, Exteln J. Morales, Ross Nussbaum and Patricia J. Wilson, “Bleck Male Joblessness, Spatial Mismatch, and Employer Preferences: a Case Study of Los Angeles”, unpublished paper, Center for the Study of Urban Poverty, University of California, Los Angeles, May 1993. რუკის ავტორი Chase Langford.

ურბანიზმი ბრიტანეთში

სუბურბანიზაცია და შიდა ქალაქის რღვევა

ომის შემდგომი პერიოდის ამერიკისთვის დამახასიათებელ ურბანულ ცვლილებათა უმრავლესობამ თავი ბრიტანეთშიც იჩინა. გასული ოცდაათი წლის განმავლობაში, გაერთიანებულ სამეფოში დიდი ცენტრალური ქალაქები შემცირდა, რაც უმეტესად მოსახლეობის გარეუბნებში და *განაპირა ქალაქებსა* (ეს ქალაქები ქალაქის საზღვარს ემიჯნებოდა და აქ, ძირითადად, ქალაქში დასაქმებული ადამიანები ცხოვრობდნენ) და სოფლებში გადასახლებამ გამოიწვია. 1970-85 წლებში დიდი ლონდონის მოსახლეობა დაახლოებით ნახევარი მილიონით შემცირდა, პატარა ქალაქების, მაგალითად, კემბრიჯის, იფსვიჩის, ნორვიკის, ოქსფორდისა და ლესტერის მოსახლეობა კი, იგივე პერიოდში, გაიზარდა. შიდა ქალაქებში, განსაკუთრებით ჩრდილოეთში, მანუფაქტურული ინდუსტრიის სწრაფი შემცირება აღინიშნა.

თუ ზოგიერთ გამონაკლისს არ ჩავთვლით, „გარეუბნებში გადასახლება“ ბრიტანეთში, შეერთებულ შტატებთან შედარებით, ნაკლებად განხორციელდა და, შესაბამისად, შიდა ქალაქის რღვევაც ისეთი მკვეთრი არ ყოფილა. ამის მიუხედავად, შიდა ქალაქის ზოგიერთი ტერიტორია, მაგალითად, ლივერპულში, შეერთებული შტატების ბევრი უბნის მსგავსად, სავალალო მდგომარეობაში იმყოფება. ინგლისის ეკლესიამ, 1985 წელს, თავის ანგარიშში სახელწოდებით „*რწმენა ქალაქში*“ შიდა ქალაქის ტერიტორიების მძიმე მდგომარეობა ასახა: „ნაცრისფერი კედლები, ნაგვით სავსე ქუჩები, ჩარაზული ფანჯრები, ჭუჭყიანი კედლები, შენობის ნანგრევები – ქალაქის უბნებისთვის დამახასიათებელი სურათია და სამღვდელოება ამ საკითხთან დაკავშირებით შეშფოთებას გამოთქვამს... შიდა ქალაქში საცხოვრებელი სახლები, სხვა ადგილებთან შედარებით, გაცილებით უფრო ძველია. უხეში გამოთვლით, ინგლისის სახლების ერთი მეოთხედი 1919 წლამდეა აშენებული, მაგრამ შიდა ქალაქებში ასეთი სახლების წილი 40-დან 60 პროცენტამდეა“ (ინგლისის ეკლესია, 1985, გვ. 18).

შეერთებული შტატების მსგავსად, ახალი ინდუსტრია ფეხს შიდა ქალაქის გარეთ, ქალაქის საზღვრებთან, ან პატარა ქალაქებში იკიდებს. ამ პროცესს, ნაწილობრივ, *ახალი ქალაქების*, მაგალითად, ბუკინგემშირში მილტონ კინსის, გეგმაზომიერმა შექმნამ შეუწყო ხელი. სხვადასხვა ეროვნული სქემა – როგორიც მფლობელებისთვის სახლის სარეაბილიტაციო გრანტების გაცემა, ან ბიზნესის მოზიდვის მიზნით, დაბეგვრის პირობების შემსუბუქება – შიდა ქალაქების აღორძინებას ისახავს მიზნად, მაგრამ ამ მცდელობამ, უმრავლეს შემთხვევაში, არ გაამართლა. 1982 წელს ბრიქსტონში ერთი წლით ადრე მომხდარი ამბოხებების შესახებ წარმოებული ოფიციალური გამოკითხვის შესახებ სკარმენის ანგარიში ადასტურებს, რომ შიდა ქალაქის პრობლემების მიმართ კოორდინირებული მიდგომა არ არსებობდა (Scarman 1982). ამბოხი რამდენიმე ადგილას 1985 წელსაც დაფიქსირდა (კიდევ ერთხელ ბრიქსტონში და ჩრდილოეთ ლონდონში, ტოტენჰემში ბროდუოტერის ფერმაზე, რასაც პოლიციელის მკვლელობა მოჰყვა). ურბანულ ამბოხს 1990 და 1991 წელს ოქსფორდში, ბრისტოლსა და სხვა ქალაქებში ჰქონდა ადგილი. ამბოხებები 1995 წელს ბრიქსტონში კვლავ განმეორდა.

პოლ ჰარისონი ლონდონის ერთ-ერთი ყველაზე ღარიბი უბნის, ჰაკნის, დამთრგუნველ ატმოსფეროს აღწერს:

პოლიცია თითქმის შეუძლებელი ამოცანის წინაშე დგას, რადგან დინამიტი, რომელიც ბრიტანულ საზოგადოებაში დევს, შიდა ქალაქის ასაფეთქებლად ემზადება. ეს დინამიტი რეცესიითა და უმუშევრობით გამოწვეული, დანაშაულის მაღალი მაჩვენებელია. ამის გამო პოლიციას აქ საზოგადოებასთან, როგორც პოტენციურ ეჭმიტანილთან, უფრო ხშირი და

არასასიამოვნო კონტაქტი უწევს, რაც ხშირად უსამართლო განსჯისა და ძალადობის მიზეზი ხდება. (Harrison 1983, გვ. 369)

ეს პროცესები მანკიერებათა წრეს წარმოშობს. გარდა იმისა, რომ დანაშაულის მსხვერპლნი, ხშირ შემთხვევაში, ყველაზე უსახსრო ადამიანები არიან, მათ პოლიციასთან ყველაზე ხშირი კონტაქტი აქვთ. მოსალოდნელი კრიმინალური დანაშაულის მოტივით, ყველაზე მეტად ისინი იდევნებიან. ჰარისონი აცხადებს, რომ ჰაკინის მაგვარ უბნებში „საზოგადოება თავდაცვის მიზნით ბარიკადებს აშენებს” და, ამასთან ერთად, „მუდმივად ილახება სამოქალაქო თავისუფლებაც.”

1995 წელს ლონდონის ზოგიერთ უბანში 25 წლის ქვემოთ ასაკის მამაკაცთა 40 პროცენტი უმუშევარი იყო, ახალგაზრდა შავკანიანთა შორის ეს მაჩვენებელი ზოგჯერ 60 პროცენტს აღწევდა. ლონდონსა და ნიუ იორკში უსახლკარობის პრობლემა მწვავედ დგას; ლონდონში 1980-იანი წლების დასაწყისიდან 1990-იანი წლების დასაწყისამდე უსახლკაროთა რიცხვი 4-5-ჯერ გაიზარდა. სამთავრობო კომისიამ 1987 წელს ლონდონის შიდა ქალაქის ურბანული მენეჯმენტი უარყოფითად შეაფასა: საზოგადოებრივი მომსახურების ნაკლებობამ ნიუ იორკში პრობლემების გაჩენას შეუწყო ხელი და ლონდონშიც იგივე ტენდენცია იგრძნობოდა.

1988 წლის სამთავრობო პროგრამამ „ქალაქებისთვის განხორციელებული ქმედება”, სახელმწიფო ინტერვენციასთან შედარებით, კერძო ინვესტიციებსა და თავისუფალ ბაზარს უფრო დიდი ყურადღება დაუთმო. თუმცა მინისტრი მაიკლ ჰესელტაინი, რომელსაც უშუალოდ ეხებოდა ეს საკითხი, „თანამშრომლობის” – კერძო ინიციატივისა და საზოგადოებრივი ძალისხმევის კომბინაციის მომხრეა. მთავრობა აცხადებს, რომ 1990 წლისთვის გრანტებმა და საზოგადოებრივმა ფონდებმა, პრობლემური უბნების გაშენების მიზნით, კერძო პირებისგან 900 მილიონი გირვანქის ოდენობის თანხის მოზიდვა შეძლეს. მაგრამ საქმიანი წრეების რეაქცია გაცილებით უფრო სუსტი იყო, ვიდრე ისინი ელოდნენ.

კვლევა ადასტურებს, რომ სანიმუშო პროექტების გარდა, კერძო წარმოების სტიმულირება და საქმეში ჩართვა არაეფექტურია, რადგან ამგვარი მიდგომა ცენტრალურ ქალაქებში არსებულ ფუნდამენტურ სოციალურ პრობლემებს არ ითვალისწინებს. შიდა ქალაქში თავს იმდენი დამთრგუნველი გარემოება იყრის, რომ თუ რღვევის უკუქცევით პროცესებს სათანადო ყურადღების გარეშე დავტოვებთ, მათი გაკონტროლება სულ უფრო რთული გახდება. ამ პრობლემის მოგვარებას დიდი სახელმწიფო ხარჯები სჭირდება, რასაც მთავრობა, სავარაუდოდ, არ გაიღებს. დაფინანსების გარეშე კი რადიკალური გაუმჯობესების პერსპექტივა სათუო ხდება (Macgregor and Pilmott 1991).

ფინანსური კრიზისი ბრიტანულ ქალაქებში

ფინანსურმა კრიზისმა ბრიტანეთის ბევრ შიდა ქალაქზე იმოქმედა. 1972 წლის ადგილობრივი სამთავრობო აქტის საფუძველზე ექვსი „ქალაქის ოლქი” – მერსისაიდი, დიდი მანჩესტერი, სამხრეთ იორქშირი, დასავლეთ მიდლენდსი, დასავლეთ იორქშირი, ტაინი და ვეარი – შეიქმნა. ამ ტერიტორიების საოლქო საბჭოებს ურბანული რეგიონების მთლიანი დაგეგმარების პასუხისმგებლობა დაეკისრათ; მცირე უბნების საბჭოებს კი განათლებით, სოციალური მომსახურებით, განსახლებითა და სხვა საჭიროებებით უზრუნველყოფა დაევალოთ. ლონდონში განსხვავებული სისტემა იყო. 21 წლის განმავლობაში ადმინისტრაციულ სამსახურს ლონდონის დიდი საბჭო (GLC) მართავდა,

რომელიც 1965 წელს დაფუძნდა. ქალაქის ოლქების შემოსავლის თითქმის ნახევარს ცენტრალური სამთავრობო წყარო უზრუნველყოფს; GLC-აც, 1985 წლამდე ანუ გაუქმებამდე, ცენტრალური მთავრობა აფინანსებდა.

1970-იანი წლების ბოლოდან, ადგილობრივი ხელისუფლება ძლიერ ზეწოლას განიცდიდა, რომ ბიუჯეტისა და ადგილობრივი მომსახურების ხარჯები შეემცირებინა. ეს საფრთხე რღვევის პროცესში მეოფ შიდა ქალაქებსაც დაემუქრა. 1980 წლის პარლამენტში კანონპროექტი შემუშავდა, რომლის მიხედვით, თუ პასუხისმგებელი პირი ან ორგანიზაცია მთავრობით დადგენილი ხარჯების ზღვარს გადასცდებოდა, მას ჯარიმა ეკისრებოდა. ზოგიერთი შიდა ქალაქი უადრესად მძიმე მდგომარეობაში იყო, ამიტომ საბჭოები, მისი საქმეების მოგვარებისას, ბიუჯეტის მიერ დადგენილ ჩარჩოებში ვერ ეტეოდნენ; ამგვარი სიტუაცია მთავრობასა და ქალაქის საბჭოებს – განსაკუთრებით ლეიბორისტული პარტიის მიერ კონტროლირებად, მაგალითად, ლივერპულის ან შეფილდის საბჭოებს – შორის ინტენსიური კონფლიქტის მიზეზი გახდა. ზოგიერთმა მათგანმა უაითჰოლის მიერ დადგენილი ლიმიტის აღიარებაზე თავიდანვე უარი განაცხადა, რის გამოც, 1986 წლის მარტში, ლივერპულისა და ლამბეტის რვა მრჩეველი არაკოლექტიალობის გამო პერსონალურად დაჯარიმდა.

1980-იანი წლების ბოლოს, ადგილობრივ სამთავრობო დაფინანსებაზე სულადობის მიხედვით დაბეგვრის შემოღებამ იმოქმედა (რასაც ოფიციალურად „საზოგადოებრივი გადასახადი“ ეწოდა). ის, ვინც არჩევნებში მონაწილეობდა და ადგილობრივი სამთავრობო ხარჯებით სარგებლობდა, გადასახადი ყოველ მდიდარ თუ ღარიბ ინდივიდზე დაწესებული დაბეგვრის მიხედვით უნდა შეეტანა და არა კერძო საკუთრებაზე დაწესებული გადასახადის მიხედვით. მოდიფიკაციების მიუხედავად, გადასახადის ასალი წესით აკრეფა უფრო რთული აღმოჩნდა. საბოლოოდ, დაბეგვრა გაუქმდა, მაგრამ მას მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა. ქალაქის ბევრ საბჭოს შემოსავალი შეუმცირდა, რის გამოც მათ მნიშვნელოვანი მომსახურების ხარჯზე მოუხდათ ეკონომიის გაკეთება. იმ ადამიანთა წილი, რომლებმაც გადასახადის შეტანაზე უარი განაცხადეს, სხვა ადგილებთან შედარებით, შიდა ქალაქის ტერიტორიაზე გაცილებით უფრო მაღალი აღმოჩნდა. გადასახადისთვის თავის არიდების მიზნით, ღარიბთა ჯგუფების ბევრმა წარმომადგენელმა არჩევნებში რეგისტრაციას თავი აარიდა და ხმის მიცემის უფლებაც დაკარგა.

სახელმწიფო საცხოვრებლის კერძო საცხოვრებლით შეცვლა

1980 წელს შემუშავებული აქტის საფუძველზე, მოსახლეობას სახელმწიფო - ადგილობრივი მთავრობისგან დაქირავებული - სახლების 60-პროცენტის ფასდაკლებით შესყიდვის უფლება მიეცა. სახლის საფასური ბინებში ცხოვრების ხაგრძლივობითაც განისაზღვრა. ეს ძალზე პოპულარული პოლიტიკა აღმოჩნდა და ამ შეთავაზებით მრავალმა ადამიანმა ისარგებლა. გაყიდული საცხოვრებელი ადგილების 85 პროცენტი სახლები იყო და არა ბინები, რაც საცხოვრებლის ქალაქგარეთ შეძენის ტენდენციას ასახავდა. 1988 წლისთვის ქვეყანაში დაქირავებულ სახლთა რაოდენობა 1.3 მილიონით ნაკლები იყო, ვიდრე რვა წლით ადრე.

ეს სიტუაცია, ნაწილობრივ, საბჭოს მიერ გაყიდული სახლების ეკვივალენტთა არარსებობამ, ნაწილობრივ კი – დაქირავებული საკუთრების ბაზრის შეზღუდვამ განაპირობა. დაქირავების კერძო სექტორი ათწლეულების განმავლობაში განიცდიდა შემცირებას, მაგრამ ადრე მას ახლადშენებული სახელმწიფო

გასაქირავებელი საცხოვრებლები ენაცვლებოდა. 1988 წელს შემუშავებული აქტის შედეგად, გაქირავების ბაზრის რეგულირება მოხდა, რასაც გაქირავებაზე მანამდე დაწესებული კონტროლის ზოგიერთი სამსახურის გაუქმება მოჰყვა. ამის მიუხედავად, ხელმისაწვდომი საქირავებელი ფართის რაოდენობა მინიმალურად გაიზარდა.

სახელმწიფო სახლებს შეძლებული ბინადრები უფრო ყიდულობენ. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის უმრავლესობას არჩევანის საშუალება არა აქვს. იქმნება იმის საფრხე, რომ ზოგიერთ ადამიანს წასასვლელი აღარ დარჩება და დეგრადირებულ მდგომარეობაში მყოფ სახლში მოუწევს ცხოვრება. საბჭოების დაფინანსების შეზღუდვის გამო, ბევრი სახელმწიფო სახლი დაზიანებულია (Raynsford 1991).

1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში, გაერთიანებულ სამეფოში არსებულმა ხანგრძლივმა რეცესიამ სახლების ღირებულების მკვეთრი ვარდნა გამოიწვია. ბევრმა ადამიანმა ფართის, მათ შორის სახელმწიფო სახლების, იაფად შეძენისა და მომავალში სარფიანად გაყიდვის მიზნით, გრძელვადიანი სესხით ისარგებლა. მაგრამ მათი მოლოდინი არ გამართლდა, სამაგიეროდ გაიზარდა ისეთ ადამიანთა რიცხვი, რომლებმაც ვერ შეძლეს სესხის დაფარვა. გაერთიანებულ სამეფოში, სხვა ქვეყნებთან შედარებით, საცხოვრებელი ფართის გაცილებით მეტი მფლობელი არსებობს. ადამიანთა უმრავლესობას, ნაქირავე ფართში ცხოვრებას, სამშენებლო კომპანიისთვის ვალის გადახდა და საკუთარი სახლის ფლობა ურჩევნია. თუმცა სახელმწიფო სახლების შესყიდვამ იმ ადამიანების იმედი არ გაამართლა, ვინც ამ საქმიდან სერიოზულ მოგებას ელოდა.

ჯენტრიფიკაცია ანუ „ურბანული განახლება“

ურბანული განახლება – ძველი შენობების ახალი მიზნით გამოყენება – დიდ ქალაქებში ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ეს დაგეგმარების პროგრამის ნაწილად მიიჩნევა, მაგრამ, ხშირ შემთხვევაში, ის ქალაქის მიგდებულ უბნებში ნგრევის პროცესში მყოფი შენობების აღდგენის შედეგია, რითაც შემდგომ მაღალშემოსავლიანი ჯგუფები სარგებლობენ. ამ უბნებში უზრუნველყოფის ობიექტები, მაგალითად, მაღაზიები და რესტორნებიც შენდება.

ამის საუკეთესო მაგალითი ლონდონის დოკლენდის უბნის აღდგენაა. როგორ უნდა შეფასდეს ეს პროცესი – როგორც ურბანული რეგენერაციის უნიკალური წარმატებული ნიმუში თუ მეტნაკლებად სრული კატასტროფა? ორივე შეხედულებას თავის ადვოკატები ჰყავს, თუმცა ორივე მხარე აღიარებს, რომ დოკლენდის განახლება ეკონომიკის რეცესიის პირობებში ისე პროგრესულად არ წარიმართა, როგორც ამას მოცემული იდეის მხარდამჭერნი ელოდნენ. დოკლენდს ისტ ლონდონში რგანახევარი კვადრატული მილი უჭირავს და ის ტემზას ესაზღვრება – ეს ტერიტორია, დოკის უმოქმედობისა და ინდუსტრიული წარმოების შემცირების გამო, ეკონომიკური თვალსაზრისით, ფუნქციის გარეშე დარჩა. ამ უბანს „დასავლეთ ევროპაში ყველაზე დიდი ახლად გაშენებული ტერიტორია“ და „ლონდონის ხანძრის შემდეგ, საუკეთესო ხელსაყრელი შესაძლებლობა“ უწოდეს.

დოკლენდსი ლონდონის ფინანსური უბნის, სითის, მახლობლად მდებარეობს, მაგრამ მეორე მხრიდან, მუშათა კლასით დასახლებულ ღარიბულ ტერიტორიებს ესაზღვრება. 1960-იანი წლებიდან დღემდე, ტერიტორიის სამომავლო გეგმებთან

დაკავშირებით, ინტენსიური ბრძოლა მიმდინარეობს. ისინი, ვინც დოკლენდსში ან დოკლენდის მახლობლად ცხოვრობდნენ, თემის განვითარების პროგრამით მოტივირებულ მშენებლობას უჭერდნენ მხარს, სადაც ყველაზე ღარიბი ბინადრების ინტერესები იქნებოდა დაცული. 1981 წელს, დოკლენდის სამშენებლო კორპორაციის დაფუძნების შემდეგ, დოკლენდსი ცენტრალურ სტარტეგიულ ობიექტად იქცა, რომელიც უბიძგებდა კერძო მფლობელებს, ურბანულ განახლებაში ჩართულიყვნენ.

დღესდღეობით უბანი მიმდებარე ღარიბი ტერიტორიებისგან აშკარად და მკვეთრად განსხვავდება. აქ თანამედროვე საინტერესო დიზაინის შენობების სიჭარბე იგრძნობა. სახელოსნოები კეთილმოწყობილ ბინებად გადაკეთდა და, პარალელურად, მრავალი ახალი მაღალსართულიანი სახლი აშენდა. ქენერი ვარფზე ბევრი დიდი ოფისი და ცენტრალური შენობა აშენდა, რომლის დანახვა ლონდონის სხვა მხარეებიდანაც არის შესაძლებელი. თუმცა ამ ფუფუნების ფონზე ბევრ დანგრეულ შენობასა და გაუშენებელ მიწებსაც შეხვდებით. საოფისე სივრცე, ისევე როგორც ახალი საცხოვრებელი სახლები, ხშირად აუთოვისებელი რჩება, რადგან შენობების შესყიდვისას გადახდილი საფასური, სამომავლოდ, რეალურ ღირებულებას არ შეესაბამება. დოკლენდის უბანში ქვეყნის ყველაზე ღარიბი დასახლებებიც არსებობს; ამ სახლების მობინადრეებს მათი უბნის გაშენებით თითქმის არ უსარგებლიათ. ბევრი სახლი „ხელმისაწვდომ“ ფასად იყიდებოდა, მაგრამ მათი შეძენის სურვილი და შესაძლებლობა ადგილობრივ მოსახლეთა ძალზე მცირე რაოდენობას გააჩნდა. 1991 წელს ქენერი ვარფი სერიოზულ ფინანსურ კრიზისში აღმოჩნდა და შენობათა უმრავლესობა, დიდი ხნის განმავლობაში, ცარიელი იყო.

იშვიათია დოკლენდის მაგვარი ადგილი, სადაც მდიდარი და უქონელნი ერთმანეთს ამგვარი ხარისხით ემიჯნებიან. იმის მიუხედავად, რომ აქ ახალი მშენებლობა და განახლება მიმდინარეობს, ინტეგრირებული უბანი მაინც არ წარმოიშვა. „უქმეების გასატარებელი მიტოვებული ადგილი, რომელიც ფულის კეთებას ისახავს მიზნად“ – ასე უწოდებენ უბანს, „სადაც ვერც ჭეშმარიტ სულიერებას შეხვდები და ვერც სიმშვიდის მომგვრელ კლასიკურ არქიტექტურას, აქ არც ნორმალური სატრანსპორტო მოძრაობაა და არც საზოგადოებრივი ადგილები“ (Brownhill 1990, გვ. 177).

რიჩარდ სენეტი თავის წიგნში ქალაქის ისტორიის შესახებ, „*თვალის ხინდისი*“ (1993), დოკლენდის მაგვარ მშენებლობებს უარყოფითად აფასებს. მას მიაჩნია, რომ ის, ვინც ურბანულ დაგეგმარებაზე მუშაობს, ე.წ. „ადამიანური ქალაქის“ შენარჩუნებასა და აღდგენას უნდა შეეცადოს. ბევრ ქალაქში არსებული დიდი უსახური შენობები ადამიანთა კარჩაკეტილობასა და გაუცხოებას უწყობს ხელს. ქალაქის დახმარებით, ადამიანი შეიძლება გაიხსნას და სხვადასხვა კულტურისა და ცხოვრების წესის ადამიანებთან დაამყაროს კონტაქტი. ჩვენ არა მხოლოდ უსაფრთხო, არამედ „სიცოცხლით სავსე“ ქალაქური ქუჩების შექმნას უნდა ვეცადოთ; ქუჩა არ უნდა იყოს მხოლოდ მოძრაი „სატრანსპორტო არტერია.“ გარეუბნის სავაჭრო ცენტრს სტანდარტული დერეფნებითა და მაღაზიებით, „ადამიანურ ქალაქთან ძალიან ცოტა აქვს საერთო“; იგივე შეიძლება ითქვას სატრანსპორტო ტრასებზეც. ასეთი ობიექტების ნაცვლად, ჩვენ იტალიური ქალაქის ცენტრების მსგავსი, ადამიანზე ორიენტირებული, ძველი ტიპის ქალაქები უნდა ვაშენოთ, სადაც მრავალფეროვნება ელემენტურ დიზაინთანაა შერწყმული.

ურბანიზმი და საერთაშორისო გავლენა

ურბანული ანალიზის, ისევე როგორც სოციოლოგიის სხვა სფეროების ანალიზის დროს, მზად უნდა ვიყოთ გლობალური და ადგილობრივი საკითხების ერთმანეთთან დასაკავშირებლად. შიდა ქალაქზე ზემოქმედ ზოგიერთ ფაქტორს ლონდონის საზღვრებს გარეთ არსებული ცვლილებები განაპირობებს. მაგალითად, ლივერპულის ან თისაიდის პრობლემები იქ განლაგებული მნიშვნელოვანი ინდუსტრიების შემცირებით არის გამოწვეული, რომლებმაც საერთაშორისო კონკურენციას ვერ გაუძლეს.

ლოგანი და მოლოტჩი იმაზე მსჯელობენ, თუ როგორ უკავშირდება სულ უფრო მეტად ურბანული ტერიტორიები ეკონომიკურ ურთიერთობათა საერთაშორისო სისტემას. ამ თვალსაზრისით, მათ ქალაქის ხუთი ახალი ფორმა განასხვავებს (Logan and Molotch, 1987, თავი 7). ერთ-ერთი მათგანი **სათაო ქალაქია**. ამ ტიპის ცენტრში ტრანსნაციონალური კორპორაციები მნიშვნელოვან საქმეებს უძღვებიან და გლობალური საზრუნავით არიან დაკავებულნი. მაგალითად, მსოფლიოს ერთ-ერთი წამყვანი ქალაქი, ლონდონი, სათაო ქალაქად – ფინანსური და ინდუსტრიული ტრანსაქციების, ასევე მთელ მსოფლიოში გავრცელებული კომუნიკაციისა და სატრანსპორტო ქსელების ცენტრად იქცა.

ქალაქის მეორე ტიპი **ინოვაციის ცენტრია**. ეს ისეთი ურბანული ტერიტორიაა, რომელშიც კვლევისა და განვითარების ინდუსტრიებია კონცენტრირებული; ისინი იმ ტექნიკური და მეცნიერული პროცესების განვითარებას უწყობენ ხელს, რომლებიც შემდეგ სხვა ადგილას წარმოებული საქონლისთვის გამოიყენება. ამის მაგალითია კემბრიჯი; კემბრიჯის უნივერსიტეტს დიდ „სამეცნიერო პარკთან“ აქვს კავშირები. მსოფლიოში ყველაზე გავლენიანი ცენტრი ჩრდილოეთ კალიფორნიაში განლაგებული სილიკონ ველია. ინოვაციური ცენტრები შეერთებულ შტატებსა და ნაკლები ხარისხით ბრიტანეთში, ხშირად უშუალო კავშირშია სამხედრო წარმოების მოთხოვნებთან. თავდაცვის დეპარტამენტის კვლევისა და განვითარების ბიუჯეტის მესამედი სრულად იხარჯება შეერთებული შტატების კვლევისა და განვითარების პროგრამაზე. მნიშვნელოვანი კონტრაქტები პირდაპირ კავშირშია ინოვაციური ცენტრების წარმატების ხარისხთან.

სილიკონ ველი დიდ ტერიტორიებზე გადაჭიმულ ქალაქთა ერთობლიობაა. ანალოგიურ მოვლენას შეიძლება სხვა ინდუსტრიებშიც ჰქონდეს ადგილი. მაგალითად, ჩრდილოეთ იტალიაში მდებარე პო ველიში იტალიის ავეჯის ინდუსტრიებია თავმოყრილი. ამ ადგილთან ერთმანეთზე დამოკიდებული საქმიანობით დაკავებული ადამიანები – დიზაინერები, მკერავები, მქსოველები და მღებავები – არიან დაკავშირებულნი. ტერიტორია პატარა, ერთ ზოლზე განლაგებული ქალაქებისგან შედგება, როგორიცაა პრატსი და ბიელა, სადაც მთელი ქვეყნის მატყლის ქსოვილის 80 პროცენტი იწარმოება.

მესამე ტიპი **მოდულთა წარმოების ადგილია**. შრომის ამჟამინდელი კომპლექსური საერთაშორისო განაწილების პირობებში, საქონლის დამზადება და აწყობა, მთელ მსოფლიოში, ერთმანეთისგან დაშორებულ რეგიონებში ხდება. ზოგიერთი ურბანული ტერიტორია პროდუქტის შემადგენელი ნაწილების წარმოების ადგილად იქცევა, აღნიშნული პროდუქტი კი საბოლოოდ სხვა რეგიონში ან ქვეყანაში იწყობა. მაგალითად, ბელფასტში ქარხნები ბევრმა ტრანსნაციონალურმა კომპანიამ გახსნა, სადაც იმ პროდუქციის ნაწილებს ამზადებენ, რომელიც საბოლოოდ სხვა ადგილას მოიხმარება.

მეოთხე ფორმა მესამე მსოფლიოს კარიბჭეა, რომელიც, ქალაქის დანარჩენ ტიპებთან შედარებით, კიდევ უფრო მეტადაა დამოკიდებული საერთაშორისო გავლენაზე. ამ ტიპის ქალაქები, ძირითადად, მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ემიგრანტებით დასახლებული სასაზღვრო ცენტრებია. ამის მაგალითად ჩრდილო აფრიკელთა მიერ საფრანგეთის საზღვრის გადმოლახვის ძირითადი პუნქტი, მარსელი, გამოდგება. შეერთებულ შტატებში საუკეთესო მაგალითი სამხრეთ ამერიკელებით დასახლებული მაიამია, სადაც კუბიდან ემიგრირებული ბევრი ადამიანი ცხოვრობს, აგრეთვე მზარდი მექსიკური ტერიტორიებით სავსე ლოს ანჯელესია.

და ბოლოს, ისეთი ქალაქებიც არსებობს, რომლებიც პენსიონერთა ცენტრების სახით ვითარდება. ბევრი პენსიონერი კარგ კლიმატურ პირობებში დასახლებას ცდილობს. ეს, ნაწილობრივ, შიდა მიგრაციის პროცესია. მაგალითად, ინგლისელები სამხრეთ სანაპიროზე, ბორნმუთში ან ვორთინგში სახლდებიან. საპენსიო ტერიტორიებს საერთაშორისო ელფერი აქვს: ესპანეთში სააგარაკო სახლების მფლობელი ინგლისელები, შესაძლოა, პენსიაზე გასვლის შემდეგ, საცხოვრებლად ესპანეთში გადავიდნენ.

გლობალური ქალაქი

წამყვან სათაო ქალაქებს სასკია სასენი (1991) გლობალურ ქალაქებს უწოდებს. მისი ნაშრომი ამ ტიპის სამი ქალაქის, ნიუ იორკის, ლონდონისა და ტოკიოს კვლევას ეფუძნება. ის აცხადებს, რომ მსოფლიო ეკონომიკის თანამედროვე განვითარებამ მნიშვნელოვან ქალაქებს ახალი სტრატეგიული როლი დააკისრა. ამ ქალაქების უმრავლესობა, დიდი ხნის განმავლობაში, საერთაშორისო ვაჭრობის ცენტრები იყო, მაგარმ ამჟამად მათ ოთხი ახალი თვისება შეიძინეს:

1. ისინი „ბრძანების გამცემ პუნქტებად“ – გლობალური ეკონომიკის წარმართვისა და მისთვის აუცილებელი პოლიტიკის შემუშავების ცენტრებად – იქცნენ.
2. ამგვარ ქალაქებში ფინანსური და სპეციალიზებული მომსახურების ფირმებია განთავსებული, რაც ეკონომიკური განვითარებისთვის წარმოებაზე უფრო მნიშვნელოვანი გახდა.
3. აქ ახლადგაფართოებული ინდუსტრიების წარმოება და ინოვაცია ხორციელდება.
4. ეს არის ბაზრები, სადაც ფინანსური და მომსახურების ინდუსტრიის „პროდუქტის“ შესყიდვა, გაყიდვა ან სხვა მიზნით მოხმარება ხდება.

ნიუ იორკი, ლონდონი და ტოკიო განსხვავებული ისტორიის ქალაქებია: ჩვენ შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ იმ ცვლილებებს, რომლებიც ამ ქალაქების ბუნებამ გასული ორი-სამი ათწლეულის განმავლობაში განიცადა. დღევანდელი, უაღრესად მრავალფეროვანი მსოფლიო ეკონომიკის პირობებში, ცენტრალური კონტროლი და გადამწყვეტი ოპერაციები ამგვარ ქალაქებში ხორციელდება. სასენი აცხადებს, რომ, რაც უფრო გლობალიზებულ ხასიათს იძენს ეკონომიკური ცხოვრება, მით უფრო მეტად ხდება მენეჯმენტის რამდენიმე წამყვან ცენტრში კონცენტრირება. გლობალური ქალაქი მხოლოდ კოორდინაციის ადგილი არ არის, ის წარმოების კონტექსტს განსაზღვრავს. აქ მარტო მატერიალური საქონლის წარმოება კი არ არის მნიშვნელოვანი, არამედ სპეციალიზებული მომსახურების წარმოება, რომელსაც მსოფლიოში მიმოზნეული ადმინისტრაციული ოფისებისა და ქარხნების ბიზნეს

ორგანიზაციები, ახალი ფინანსური ინოვაციები და ბაზრები მოითხოვს. გლობალური ქალაქი მომსახურებასა და ფინანსურ საქონელს უზრუნველყოფს.

გლობალური ქალაქების საქმიანი ცენტრები იმგვარად არის კონცენტრირებული, რომ ბევრმა სხვადასხვა „მწარმოებელმა“ ერთმანეთთან მჭიდრო ინტერაქცია შეძლოს, რაც ზოგჯერ პიროვნულ კონტაქტსაც გულისხმობს. გლობალურ ქალაქში ადგილობრივი ფირმები ეროვნულ და მრავალეროვან ორგანიზაციებთან, მათ შორის, ბევრ უცხოურ კომპანიასთან არის აღრეული. მაგალითად, ნიუ იოკში 350 უცხოურ ბანკს აქვს გახსნილი ოფისი, აქ 2 500 უცხოური ფინანსური კორპორაციაა; ბანკის ოთხიდან ერთი თანამშრომელი უცხოურ ბანკში მუშაობს. გლობალური ქალაქები ერთმანეთს კონკურენციას უწევენ, მაგრამ ისინი ერთმანეთზე დამოკიდებულ სისტემასაც ქმნიან, რომელიც ნაწილობრივ ემიჯნება ქვეყანას, რომლებშიც ეს ქალაქებია განთავსებული.

გლობალურ ქალაქს უარყოფითი მხარეებიც აქვს. მას, ვინც ფინანსური და გლობალური მომსახურების სფეროში მუშაობს, მაღალი ხელფასი აქვს, ამიტომ ამ ტიპის მოსახლეობის საცხოვრებელი ადგილები ჯენტრიფიკაციას ექვემდებარება. ამავე დროს, ძველ წარმოებაში სამუშაო ადგილები უქმდება და ჯენტრიფიკაციის პროცესი ხელს უწყობს რესტორნებში, სასტუმროებსა და მაღაზიებში დაბალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილების წარმოშობას. ამ პროცესის თანმდევი მოვლენა სიდარიბეც არის, რაც მკვეთრად აისახა ლონდონის დოკლენდის კონტრასტულ პეიზაჟებში.

მესამე მსოფლიოს ურბანიზაცია

ურბანული უბნები, რომლებიც სწრაფად ვითარდება მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ინდუსტრიული ქვეყნების ქალაქებისგან. მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში ადამიანები დიდ ქალაქებში საცხოვრებლად ან სოფლის წარმოების ტრადიციული სისტემის დეზინტეგრაციის გამო გადადიან, ან იმიტომ, რომ ქალაქი მათ უკეთეს სამუშაო პირობებს სთავაზობს. მათ შეიძლება ქალაქში მიგრაცია ხანმოკლე დროით ჰქონდეთ განზრახული და საკმარისი რაოდენობის ფულის გამომუშავების შემდეგ, კვლავ სოფელში დაბრუნებას გეგმავდნენ. ზოგიერთი მათგანი მართლაც ბრუნდება სოფელში, მაგრამ უმრავლესობა იძულებულია ქალაქში დარჩეს, რადგან მათ, ამა თუ იმ მიზეზით, დაკარგეს ის ძველი პოზიცია, რომელიც სოფლის თემში ეკავათ. მიგრანტები ქალაქის საზღვარზე ზონებად ერთიანდებიან. დასავლეთის ქალაქებში ახალჩამოსულები ქალაქის ცენტრალური უბნების მახლობლად ცდილობენ დასახლებას, მაგრამ მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში განსხვავებული ტენდენციაა. მიგრანტებით დასახლებულ ურბანულ უბნებს აქ „სეპტიკურ დანამატს“ უწოდებენ. ბევრი მათგანი, დასავლური გაგებით, წარმოუდგენელ პირობებში, დანგრეულ, საცხოვრებლად უვარგის უბნებში ცხოვრობს.

მაგალითისთვის შეგვიძლია ინდოეთისა და ლათინური ამერიკის ქალაქები განვიხილოთ. ინდოეთის მოსახლეობა კვლავ დიდი სისწრაფით იზრდება და სოფლის ტრადიციული ეკონომიკა მოჭარბებულ მოსახლეობას ვეღარ აკმაყოფილებს. ქალაქში მიგრაციის მაჩვენებელი, მესამე მსოფლიოს ქვეყნების სტანდარტებისთვისაც კი, უკიდურესად მაღალია. ინდოეთის დედაქალაქი დელი ყველაზე სწრაფად მზარდი ქალაქია, თუმცა კალკუტაში, ბომბეისა და მადრასში რამდენიმე მილიონი ადამიანი ცხოვრობს. ქალაქი, ტრანსპორტის მხრივაც, ძლიერ გადატვირთულია. ქალაქის ბევრ უბანში მრავალი ადამიანი მთელ დღეს

ქუჩაში ატარებს და ღამეც ქუჩაში სძინავს. მათ არანაირი თავშესაფარი არ გააჩნიათ.

ზოგიერთები მუყაოსგან დამზადებულ სახლებში ცხოვრობენ, რომლებსაც ქალაქის განაპირას, ყველა შესაძლებელ ადგილას აგებენ. რომელიმე ემიგრანტმა სამუშაო რომც იშოვოს, ურბანული ემიგრაციის უაღრესად მაღალი მაჩვენებლის გამო, მუდმივ საცხოვრებელში დასახლებას მაინც ვერ მოახერხებს. ინდოეთის ქალაქების არასტაბილურ სახლებში მცხოვრებ ადამიანებს საკუთარი ქონება არ გააჩნიათ, მაგრამ ამგვარი უბნები ხშირად თემისადმი კუთვნილების გრძნობითა და წევრების ხელშემწყობი ორგანიზაციებით გამოირჩევა.

ახლა უკვე მეგაპოლისი: ჯაკარტა

ახალ აზიურ ქალაქებს, ევროპელების მიერ გაიდევალბულ და ღია ბარათებზე გამოსახულ, ტოსკანურ მთაგორიან ქალაქებთან ან პარიზის ბულვარებთან არაფერი აქვთ საერთო. ეს დაძაბული, ქაოსური და უზარმაზარი ტერიტორიებია. აქ სავაჭრო ცენტრები, მაღალსართულიანი შენობები, აეროპორტები და საქმიანი პარკებია განლაგებული. ქალაქისთვის ჩვეულმა დაგეგმარებამ აზიაში სახეცვლილება განიცადა და დასავლური ტიპის ქალაქისგან განსხვავებული ელფერი შეიძინა. აქაური არქიტექტორები გაპრიალბულ თეთრ ფილებს, სარკეებსა და ყვითელ ფერს ანიჭებენ უპირატესობას. საზოგადოებრივი თავშეყრისთვის განკუთვნილი სივრცეები, გრანდიოზული პროექტები და შთამბეჭდავი ცათამბჯენები რეალურად არ არსებობს.

ევროპაში აღარც კი ახსოვთ, როგორ შეიძლება იცხოვრო ქალაქში, რომელშიც მოსახლეობა, ცხოვრების ერთი ციკლის მანძილზე, ორჯერ ან უფრო მეტად მრავლდება, სადაც ტრიალი მინდორი შეიძლება ფოტოგრაფიული სისწრაფით ცათამბჯენების მწკრივად იქცეს. სწორედ ასე ვითარდება მოვლენები წყნარი ოკეანის აუზის გარშემო, სადაც ისეთი გამაღებელი მშენებლობა მიმდინარეობს, რომლის მსგავსი მხოლოდ მე-19 საუკუნეში დაფიქსირდა და ამ პროცესის შედეგად ლონდონი და პარიზი მსოფლიოში ყველაზე დიდ ქალაქებად იქცა. ამის ფონზე, ევროპის მწვანე ზონასთან და შიდა ქალაქის რღვევასთან დაკავშირებული დღევანდელი საზრუნავი, ტრივიალურად გამოიყურება.

დელი

იმისთვის, რომ ნათელი გახდეს, თუ როგორ განსხვავდება აღმოსავლური უბნის ორგანიზაცია დასავლურისგან, ინდოეთის დედაქალაქ დელის მაგალითს განვიხილავთ. დელი „ძველ ქალაქსა“ და ბევრად უფრო გვიან აშენებულ ახალ დელის აერთიანებს. სამთავრობო შენობები ახალ უბანშია კონცენტრირებული. სხვა დიდი ინდური ქალაქების მსგავსად, ზოგიერთ, შედარებით მცირე უბანში, მოსახლეობა უაღრესად მჭიდროდ არის დასახლებული, ზოგ ტერიტორიაზე კი ეს მაჩვენებელი დაბალია. ძველი ქალაქი პატარა ქუჩების ლაბირინთებისგან შედგება, ზოგიერთი მიმდებარე უბანი კი ფართო პროსპექტებით გამოირჩევა. მოსახლეობის უმრავლესობა მოტორიზებულ ტრანსპორტს, ველოსიპედით ან ფეხით გადაადგილებას ამჯობინებს.

დასავლური ქალაქისთვის დამახასიათებელ საქმიან უბანს აქ ვერ ნახავთ. ბანკებისა და ოფისების უმრავლესობა ცენტრიდან მოშორებით მდებარეობს. ძველ ქალაქში უამრავი მცირე ბიზნესია, რომლებიც, ძირითადად, კომერციულ მიზნებს ემსახურება. მაღაზიების ფართი რამდენიმე ფუტს არ აღემატება.

ზოგიერთ ადგილას წარმოება და გაყიდვა ერთობლივად მიმდინარეობს. ქალაქში ბევრ ქუჩის ვაჭარს შეხვედებით. ახალი დელის უბნები შედარებით გახსნილია და მშვიდი. აქ დასაქმებული ადამიანები, ურბანული ტერიტორიის საზღვრებიდან რამდენიმე მილის დაშორებით, უფრო კეთილმოწყობილ უბნებში ცხოვრობენ. ქალაქის ბოლოს განლაგებულ დროებით დასახლებულ პუნქტებს ქალაქთან მრავალი სამარშრუტო ხაზი აკავშირებს. დროებითი დასახლებები ახლად განთავისუფლებულ ან გაუშენებელ ტერიტორიებზე, მათ შორის, საზოგადოებრივ პარკებში და ოდესღაც კეთილმოწყობილ უბნებში ჩნდება. დროებითი დასახლება ზოგჯერ მცირე დაჯგუფებას, ზოგჯერ კი ათასობით ადამიანს აერთიანებს. ქალაქის ხელისუფლება ქალაქს ამგვარი დასახლებებიდან პერიოდულად ათავისუფლებს, რის შედეგად ისინი სხვა ადგილას ინაცვლებენ.

მეხიკო

ლათინური ამერიკის მნიშვნელოვან ქალაქებს გარს დიდი, ნახევრად დანგრეული უბნები აკრავს, რომლებშიც, ახალ ემიგრანტებთან ერთად, ურბანული განახლებისა ან გზების მშენებლობის შედეგად, უსახლკაროდ დარჩენილი ოჯახებიც ცხოვრობენ. მეხიკოში მოსახლეობის მესამედს გამდინარე წყლით სარგებლობა არ შეუძლია, შენობათა მეოთხედი კი არ არის აღჭურვილი კანალიზაციის მიწებით. ქალაქი ძველ ცენტრს, საქმიან და გასართობ უბნებსა და კეთილმოწყობილ საცხოვრებელ ტერიტორიას მოიცავს (ტურისტების უმრავლესობა მხოლოდ ამ უბნებს ნახულობს). მთელ გარე პერიმეტრზე დანგრეული ძველი სახლებია განლაგებული. ქალაქში სახელმწიფოს მიერ სუბსიდირებული ბევრი სახლია, მაგრამ ამგვარი ბინის მფლობელობას ისეთი შემოსავალი სჭირდება, რომელიც ქალაქის მოსახლეობის 40 პროცენტს თუ გააჩნია. სახლის კერძო ბაზარზე შეძენა ან დაქირავება მოსახლეობის მხოლოდ 10 პროცენტს შეუძლია. აქედან გამომდინარე, ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობას საცხოვრებელ ფართზე ხელი არ მიუწვდება. ადამიანები თავად ცდილობენ საცხოვრებლის მოძიებას. ისინი მიწას ათავისუფლებენ და საკუთარ სახლებს აშენებენ. ამგვარი განსახლება, უმრავლეს შემთხვევაში, უკანონოა, მაგრამ ქალაქის ხელისუფლება ამ ქმედებაზე თვალს ხუჭავს.

მეხიკოში „პოპულარული საცხოვრებლისთვის“ განკუთვნილი სამი ტიპის უბანი არსებობს. *colonias proletarias* თვითნაგები დროებითი საცხოვრებლებია, რომლებიც, როგორც წესი, ქალაქის განაპირას უკანონოდ შენდება. მეხიკოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი ამგვარ სახლებში ცხოვრობს. ამ ტერიტორიის ბინადრები, უმრავლეს შემთხვევაში, სპონტანურად კი არ სახლდებიან, არამედ ისინი ადგილობრივი ხელისუფლებისა და კერძო, უკანონოდ მომქმედ დეველოპერთა შეთანხმების საფუძველზეა ორგანიზებული. დეველოპერებს ორგანიზატორთა საკუთარი ადგილობრივი ქსელი აქვთ, რომელსაც მოსახლეები რეგულარულად ფულს უხდიან. *colonias* მიერ დაკავებული ტერიტორიები თავიდან საზოგადოებრივ ან კომუნალურ მფლობელობაში იმყოფება და, კონსტიტუციის თანახმად, გაყიდვას და გასხვისებას არ ექვემდებარება.

საცხოვრებლის მეორე ტიპი *vecindadas* ან დანგრეული გარეუბნებია. ასეთი უბნები, ძირითადად, ძველი ქალაქისთვის არის დამახასიათებელი, სადაც დაზიანებულ გაქირავებულ სახლში ერთად მრავალი ოჯახი ცხოვრობს. ასეთი საცხოვრებლით ორი მილიონი ადამიანი სარგებლობს, მათ ისეთივე მძიმე პირობები აქვთ, როგორც დროებით სახლებში მცხოვრებ მოსახლეობას. მესამე ტიპი *ciudades perdidas* ან დანგრეული ქალაქებია. ეს ქალაქი *colonias proletarias*

ჰგავს, მაგრამ, პერიფერიის ნაცვლად, ქალაქის ცენტრში მდებარეობს. ბოლო დროს ქალაქის ხელისუფლებამ ზოგიერთი ასეთი დასახლება გააუქმა და მოსახლეები სხვა უბნებში გადასახლდნენ.

მეხიკოს ფედერალური რაიონის 94 პროცენტი გაშენებული ტერიტორიებისგან შედგება, თავისუფალი სივრცე სულ 6 პროცენტია. აქ გაცილებით უფრო ნაკლები „გამწვანებული სივრცე“ - პარკები და დიდი გამწვანებული მიწებია - ვიდრე მჭიდროდ დასახლებულ ჩრდილო ამერიკულ ან ევროპულ ქალაქებში. ამ ქალაქის ყველაზე დიდი პრობლემა ჰაერის დაბინძურებაა, რასაც, ძირითადად, ავტომობილებით, ავტობუსებითა და სატვირთო მანქანებით არაადეკვატურად გადატვირთული გზები და სხვა დამაბინძურებელი ინდუსტრიები იწვევს. გამოთვლებით დადგინდა, რომ მეხიკოში ცხოვრება დღეში ორმოცი სიგარეტის მოწვევის ეკვივალენტურია. 1992 წლის მარტში ჰაერის დაბინძურებამ უმაღლეს დონეს მიაღწია. მაშინ, როდესაც ჯანმრთელობისთვის ოზონის დამაკმაყოფილებელი დონე 100 ქულით ფასდება, ერთ თვეში აქაურმა მაჩვენებელმა 398 ქულას მიაღწია. მთავრობა იძულებული გახდა, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ქარხნები დაეხურა, სკოლებში სწავლა შეწყდა და მაქანების 40 პროცენტს ქუჩაში მოძრაობა აეკრძალა. ერთ-ერთმა დამკვირვებელმა იმ პერიოდის ქალაქი შემდეგნაირად აღწერა: „ზემოდან თუ გადმოიხედავ... მონაცრისფრო-მოყავისფრო ბურუსში ვერაფერს დაინახავ; ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს მეხიკოში არნახული თქეშია. სინამდვილეში ქალაქი მშრალია და მტვრიანი – ის მხოლოდ „ოზონში“ ბანაობს (Reid 1992).

სულ ოცდაათი წლით ადრე კარლოს ფუენტესმა რომანს მეხიკოს შესახებ La Region Mas Transparente – „სადაც ასეთი სუფთა ჰაერია“ უწოდა.

ქალაქები და ჭარბი მოსახლეობა

მესამე მსოფლიოს ყველაზე დიდ ქალაქებში უამრავი ხალხი ცხოვრობს, რაც, ნაწილობრივ, მოსახლეობის ზრდით, ნაწილობრივ კი, სამუშაოს ძიებისა და საკუთარ რეგიონებში სიღარიბიდან თავის დაღწევის მცდელობით არის განპირობებული. ამ ადამიანების მდგომარეობა ქალაქში ბევრად არ უმჯობესდება, მაგრამ ქალაქში დასახლებულ მაცხოვრებელთა უმრავლესობა უკან აღარ ბრუნდება.

ინდუსტრიულ ქვეყნებში მცხოვრებ ადამიანებს ალბათ ჰგონიათ, რომ მესამე მსოფლიოს ქვეყნების მოსახლეობის ზრდა მათი საზოგადოება არ არის და ამ საზოგადოებებმა, შეძლებისდაგვარად, თავად უნდა გადაჭრან მათი პრობლემა. ეს სწორი მიდგომა არ არის და თუ მსოფლიოს მოსახლეობის ორი მესამედის მიმართ მორალურ ვალდებულებას გამოვრიცხავთ, ამის დასაბუთება კიდევ ორი მიზეზით არის შესაძლებელი.

პირველი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ მესამე მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდას დასაველეთის გავლენა განაპირობებს. ეს, გარკვეულწილად, სასარგებლო გავლენაა, რომელიც ჰიგიენასა და ჯანდაცვას გულისხმობს. მაგრამ დასაველეთის გავლენის გამო, ეს ქვეყნები საერთაშორისო ვაჭრობაზე გახდნენ დამოკიდებული, რამაც მათი ტრადიციული ცხოვრების წესის რღვევა გამოიწვია. თუ დღევანდელი მაჩვენებელი არ შეიცვლება, მსოფლიო მოსახლეობა იმდენად გაიზრდება, რომ სამყარო გლობალური კატასტროფის წინაშე დადგება. შეზღუდულ რესურსებზე ზეწოლა გლობალურ კონფლიქტს გამოიწვევს, რაც სერიოზული ომებით დასრულდება.

თითქმის ყველა თანამედროვე ინდუსტრიული ქვეყანა, წარსულთან შედარებით, შობადობისა და სიკვდილიანობის დაბალი მაჩვენებლით გამოირჩევა. მაშ, რატომ გაიზარდა ასე საგრძნობლად მსოფლიოს მოსახლეობა? მესამე მსოფლიოს უმრავლეს ქვეყნებში თანამედროვე მედიცინისა და ჰიგიენის დანერგვამ სიკვდილიანობის სწრაფი შემცირება გამოიწვია. მაგრამ შობადობის მაჩვენებელი მაინც მაღალი დარჩა. ამ კომბინაციის წყალობით, მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში, ინდუსტრიული ქვეყნებისგან სრულიად განსხვავებული ასაკობრივი სტრუქტურა ჩამოყალიბდა. მაგალითად, მეხიკოში თხუთმეტ წლამდე ასაკის მოსახლეობის რაოდენობა 45 პროცენტს უდრის. ინდუსტრიულ ქვეყნებში კი ეს ასაკობრივი ჯგუფი მთელი მოსახლეობის მეოთხედს შეადგენს. არაინდუსტრიულ ქვეყნებში არათანაბარი ასაკობრივი განაწილება ახალ სოციალურ და ეკონომიკურ სირთულეებს განაპირობებს. ახალგაზრდა მოსახლეობას მხარდაჭერა და განათლება ესაჭიროება და ეს ასაკობრივი ჯგუფი ნაკლები ეკონომიკური პროდუქტიულობით გამოირჩევა. მესამე მსოფლიოს ქვეყნები კი უნივერსალური განათლებით უზრუნველსაყოფად საკმარის რესურსს არ ფლობენ, ამიტომ ბავშვებმა ან სრული დატვირთვით უნდა იმუშაონ, ან ქუჩებში იცხოვრონ და იმათხოვრონ. მომწიფების პერიოდში ქუჩის ბავშვების უმრავლესობა უმუშევარია, ზოგიერთს სახლიც არ გააჩნია, ზოგი კი ორივეს ნაკლებობას განიცდის.

ცვლილების პერსპექტივები

მესამე მსოფლიოს ქვეყნები, დიდი ოჯახისადმი ტრადიციული მიდგომის შენარჩუნების წყალობით, ისევ ნაყოფიერებით გამოირჩევა. ბევრი შვილის ყოლას კვლავ მრავალი ოჯახი ცდილობს, ფერმერებისთვის ეს დამატებითი სამუშაო ძალით უზრუნველყოფის საშუალებაც არის. ზოგიერთი რელიგია შობადობის კონტროლს ეწინააღმდეგება ან მრავალშვილიანი ოჯახების პრიორიტეტს ადასტურებს. კონტრაცეფცია მრავალი ქვეყნის ისლამის ლიდერისთვის და კათოლიკური ეკლესიისთვისაც მიუღებელია, რაც, განსაკუთრებით, სამხრეთ და ცენტრალურ ამერიკაში იგრძნობა. ნაყოფიერების შემცირების წახალისება არც პოლიტიკური ხელისუფლების მხრიდან არის მოსალოდნელი. 1974 წელს არგენტინაში ამოქმედდა პროგრამა, რომელიც მოსახლეობის რაც შეიძლება სწრაფად გაორმაგების მიზნით, კონტრაცეპტივების მოხმარების აკრძალვასაც გულისხმობდა. ეს პროცესი ქვეყნის ეკონომიკური და სამხედრო განვითარების საშუალებად იქნა მიჩნეული.

თუმცა მესამე მსოფლიოს ზოგიერთ დიდ ქვეყანაში ნაყოფიერების შემცირება საბოლოოდ მაინც აღინიშნა. მაგალითად, ჩინეთში ამჟამად 1 მილიარდი ადამიანი ცხოვრობს, რაც თითქმის მსოფლიოს მთელი მოსახლეობის მეოთხედი. ჩინეთის მთავრობამ მოსახლეობის კონტროლის ერთ-ერთი ყველაზე ექსტენსიური პროგრამა აამოქმედა, რომელიც ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობის ამჟამინდელი დონის სტაბილურ შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად. მთავრობამ ერთშვილიანი ოჯახების წახალისების საშუალებები (მაგალითად, უკეთესი საცხოვრებელი და უფასო ჯანდაცვა და განათლება) შემოიღო. ოჯახს კი, რომელსაც ერთზე მეტი შვილი ჰყავს, სპეციალურად დაწესებულ სირთულეებთან (მესამე შვილის გაჩენის შემთხვევაში, ხელფასი ექვითებათ) უხდება გამკლავება. ამ სამთავრობო პროგრამის ამოქმედების შემდეგ, ზოგიერთმა ოჯახმა ექსტრემალურ გზებს მიმართა და მდედრობითი სქესის ჩვილების მოკვლა დაიწყო. ფაქტები იმაზე მეტყველებს, რომ შობადობის წინააღმდეგ განხორციელებულმა ჩინეთის სასტიკმა პოლიტიკამ მოსახლეობაზე

მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია. თუმცა, მეორე მხრივ, ამ მიდგომას ქვეყანაში დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა. ერთშვილიანი მშობლები ნორმალურ ოჯახებად რთულად აღიქმება.

ჩინეთში განხორციელებული პროგრამა ცენტრალიზებულ სამთავრობო კონტროლს მოითხოვს, რაც სხვა ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის მიუღებელი და ხელმიუწვდომელი ამოცანაა. მაგალითად, ინდოეთში ოჯახის დაგეგმვის ხელშეწყობის ბევრი სქემა და კონტრაცეპტივების მოხმარებაც მოსინჯეს, მაგრამ ამ მცდელობას დიდი წარმატება არ მოჰყოლია. ინდოეთის მოსახლეობის რაოდენობა 1988 წელს 789 მილიონი იყო. 1975-1985 წლებში ყოველწლიური ზრდის საშუალო მაჩვენებელი 2.3 პროცენტს უდრიდა; 1980-დან 2000 წლამდე, ოცი წლის განმავლობაში, მოსახლეობის ზრდის 1.8-პროცენტიანი კლება იყო ნაგარაუდევი. 2000 წლისთვის ინდოეთის მოსახლეობის რაოდენობა, სავარაუდოდ, 1 მილიარდი უნდა ყოფილიყო. მოსახლეობის ზრდის შემცირების შემთხვევაშიც კი ინდოეთში ძალზე მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა იქნება.

ძნელია წინასწარ განჭვრიტო, როგორ განვითარდება სოფლის მეორეობისა და ინდუსტრიის ტექნოლოგია, ამიტომ ვერავინ იტყვის, რამდენად შეძლებს საბოლოოდ მსოფლიო უზარმაზარი მოსახლეობის ხელშეწყობას. მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში, გლობალური რესურსებით უზრუნველყოფილი სტანდარტები, ინდუსტრიულ ქვეყნებთან შედარებით, დღესაც გაცილებით უფრო დაბალია. ენერგიის, ნედლეულისა და სხვა პროდუქტის მოხმარების დონე დასავლურ ქვეყნებში ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. შეერთებული შტატების ყოველი მოქალაქე ჩინეთის ან ინდოეთის ერთ მოქალაქეზე 320-ჯერ მეტ ენერგიას მოიხმარს. მოხმარების დონე, ნაწილობრივ, მესამე მსოფლიოს რეგიონებიდან შემოსულ რესურსებზეა დამოკიდებული. თუ მსოფლიოში ენერგიის მოხმარებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ მოხდება – მაგალითად, არ გაიზრდება მზისა და ქარის ენერგიის გამოყენება – საეჭვოა, რომ ყოველმა ადამიანმა ისეთივე რაოდენობის ენერგიის მოხმარება შეძლოს, როგორც ეს დასავლეთის ქვეყნებში ხდება. ამჟამად, რამდენადაც ცნობილია, ამისთვის ენერგიის საკმარისი რესურსი არ არსებობს.

დასკვნა

რა მომავალი ელის ქალაქსა და ქალაქის მაცხოვრებლებს, მოსახლეობის ზრდის პირობებში? ამ თავში განხილული ფაქტორები რთულ თავსატეხს მოგვარონებს, რომელშიც ერთი ყველასთვის მისაღები ტენდენცია არ იკვეთება. ინდუსტრიულ ქვეყნებში ქალაქების გაფართოება, მეტნაკლებად, შეჩერებულია. კომუნიკაციის გაუმჯობესებული სისტემის წყალობით, ადამიანებს ახლა სამუშაო ადგილებიდან მოშორებით ცხოვრება შეუძლიათ. გარდა ამისა, მათ თავად სამუშაო ადგილებიც უახლოვდებიან, რადგან ახალი ინდუსტრიებიც ქალაქის ცენტრიდან მოშორებით არის განთავსებული. ზოგიერთ, განსაკუთრებით ძველ მანუფაქტურულ ინდუსტრიებზე დამოკიდებულ ქალაქებში, მოსახლეობის შემცირება გაგრძელდება, რადგან ადამიანები ასეთ ქალაქებს ტოვებენ და საცხოვრებლად სხვა რეგიონებში გადადიან. ეს გარემოება ხელს უწყობს ჯენტრიფიკაციის განვითარებას. რაც უფრო მძიმე მდგომარეობაშია ცენტრალური ქალაქები, მით უფრო დიდია ჯენტრიფიკაციის განვითარების ალბათობა; მიწა იმდენად იაფდება, რომ აღდგენას დიდი თანხები აღარ სჭირდება.

მაშინ, როდესაც ინდუსტრიულ ქვეყნებში ქალაქები სტაბილურ დონეს ინარჩუნებს და მოსახლეობა მცირდება, განვითარებადი საზოგადოებები ისევ ფართოვდება. მესამე მსოფლიოს ქვეყნების ქალაქებში პირობები კიდევ უფრო უარესდება, განსაკუთრებით ურბანული ღარიბებისთვის. როგორი მნიშვნელოვანიც არ უნდა იყოს ინდუსტრიული ქვეყნების პრობლემები, მესამე მსოფლიოს პრობლემებთან შედარებით, ისინი მარტივად მოგეხვენებათ.

შეჯამება

1. ტრადიციული ქალაქი თანამედროვე ურბანული ტერიტორიებისგან მრავალი ნიშნით განსხვავდებოდა. თანამედროვე სტანდარტის მიხედვით, ძველი ქალაქი პატარა იყო, გარს კედელი ერტყა, ცენტრში კი რელიგიური შენობებისა და სასახლეების სიჭარბე იგრძნობოდა.
2. ტრადიციულ საზოგადოებებში, ურბანულ ტერიტორიებზე მოსახლეობის ძალზე მცირე რაოდენობა ცხოვრობდა. დღევანდელ ინდუსტრიულ ქვეყნებში, ქალაქში მოსახლეობის 60-დან 90 პროცენტამდე ცხოვრობს. ურბანიზმი სწრაფად ვითარდება მესამე მსოფლიოს ქვეყნებშიც.
3. ურბანული სოციოლოგიის ადრეულ მიდგომებზე დიდი გავლენა მოახდინეს ჩიკაგოს სკოლის შრომებმა. ამ სკოლის წარმომადგენლები ურბანულ პროცესებს ბიოლოგიიდან აღებული ეკოლოგიური მოდელების ფონზე განიხილავდნენ. ლუის ვირტმა ურბანიზმის, როგორც ცხოვრების წესის, კონცეფცია შეიმუშავა. მისი აზრით, ქალაქის ცხოვრება ხელს უწყობს კარჩაკეტილობასა და სოციალურ დისტანციას. ამ მიდგომებმა აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია, მაგრამ აქტუალობა შეინარჩუნა. კრიტიკოსთა აზრით, ქალაქის ცხოვრება ყოველთვის კარჩაკეტილობას არ გულისხმობს და პირადი ახლო კავშირების დამყარება ურბანულ უბნებშიც არის შესაძლებელი.
4. დევის ჰარვისა და მანუელ კასტელის ბოლოდროინდელი შრომები ურბანიზმს ფართო საზოგადოებას უკავშირებს და ურბანულ პროცესებს განყენებულად არ განიხილავს. ცხოვრების სტილი, რომელიც ქალაქის მაცხოვრებლებს უვითარდებათ, აგრეთვე სხვადასხვა უბნის ფიზიკური განლაგება, ინდუსტრიული კაპიტალიზმის განვითარების ზოგად თვისებებს გამოხატავს.
5. გარეუბნების გაფართოებამ შიდა ქალაქის რღვევას შეუწყო ხელი. შეძლებული ჯგუფები და საქმოსნები ცენტრალური ქალაქიდან გასვლას ცდილობენ, რათა უფრო დაბალი ადგილობრივი გადასახადებით ისარგებლონ. ნგრევის ციკლი მუდმივად გრძელდება – რაც უფრო იზრდება გარეუბანი, მით მეტი პრობლემის წინაშე დგანან ცენტრალური ქალაქის მაცხოვრებლები. ურბანული განახლება – ძველი შენობების ახალი მიზნით გამოყენება – ბევრი დიდი ქალაქისთვის არის დამახასიათებელი, მაგრამ შიდა ქალაქის რღვევას ეს პროცესი ნაკლებად ეხება.
6. დღევანდელ დღეს ურბანული ანალიზის დროს მზად უნდა ვიყოთ გლობალური და ლოკალური საკითხების ერთმანეთთან დასაკავშირებლად. ურბანულ განვითარებაზე ზემოქმედდი ადგილობრივი ფაქტორები ზოგჯერ უფრო მასშტაბური პროცესების ნაწილია. ადგილობრივი უბნების სტრუქტურა, მათი ზრდისა და შემცირების მახასიათებლები, ხშირად, საერთაშორისო ინდუსტრიულ წარმოებაში არსებულ ცვლილებებს ასახავს.

7. სოციოლოგიის სხვა სფეროების მსგავსად, გლობალიზაციის პროცესი ურბანიზმზეც ახდენს გავლენას. კლასიფიკაციის ახალმა მოდელმა ხუთი ახალი ტიპის ქალაქი გამოავლინა: სათაო ქალაქი, ინოვაციური ცენტრი, მოდულთა წარმოების ადგილი, მესამე მსოფლიოს კარიბჭე და პენსიონერთა ცენტრები.
8. მესამე მსოფლიოს ქვეყნებში ურბანული განვითარების მასობრივი პროცესები მიმდინარეობს. ამ საზოგადოებების ქალაქები მნიშვნელოვნად განსხვავდება დასავლეთის ქალაქებისგან, რადგან ისინი დროებითი უკანონო მშენებლობებითა და უაღრესად მძიმე პირობებით გამოირჩევა.

დამატებითი ლიტერატურა

Jim K emeny, *Housing and Social Theory* (London: Routledge, 1991). კვლევა, რომელიც განსახლების პრობლემას მეცნიერებისა და სოციოლოგიის სფეროში მიმდინარე დებატებს უკავშირებს.

Anthony D . K ing, *Global Cities* (London: Routledge, 1991). ამტკიცებს, რომ თანამედროვე ქალაქის გაგება გლობალურ მიდგომას მოითხოვს.

Paul Lawless, *Britain's Inner Cities* (London: Chapmen, 1989). მსჯელობს შიდა ქალაქის განვითარებასა და მასთან დაკავშირებული პრობლემების მოგვარების შესაძლებელ პოლიტიკაზე.

Suzanne Ma cgregor and **Ben P imlott**, *Tackling the Inner Cities* (Oxford: Clarendon Press, 1991). განიხილავს ბრიტანეთის დღევანდელი შიდა ქალაქების მდგომარეობას.

Richard S ennet, *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities* (London: Faber and Faber, 1993). ისტორიულ ჭრილში განხილული, ურბანული ცხოვრების ბუნების წარმოსახვითი ინტერპრეტაცია.

Philip J. Waller, *Town, City and Nation: England 1850-1914* (Oxford: Clarendon Press 1991). მეცხრამეტე - მეოცე საუკუნეების ურბანიზაციის სოციალური მდგომარეობის ანალიზი

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- ურბანიზაცია
- კონურბაცია
- მეგაპოლისი
- ეკოლოგიური მიდგომა
- შიდა ქალაქი
- ურბანული ეკოლოგია
- შექმნილი გარემო
- კოლექტიური მოხმარება
- სუბურბანიზაცია
- ურბანული განახლება
- სათაო ქალაქი
- ინოვაციის ცენტრი

- მოდულთა წარმოების ადგილი
- მესამე მსოფლიოს კარიბჭე
- გლობალური ქალაქი

რევოლუციები და სოციალური მოძრაობები

ძირითადი ცნებები

რევოლუციის განსაზღვრება

რუსული რევოლუცია

თეორიები რევოლუციის შესახებ

მარქსის თეორია. ჯეიმს დევისი: რატომ
ხდება რევოლუციები? ჩარლზ თილის
პროტესტის თეორია.

ბრბო, ამბოხი და

კოლექტიური ქმედების სხვა ფორმები

სოციალური მოძრაობები

სოციალური მოძრაობების კლასიფიცირება. ფემინისტური
მოძრაობები.

სოციალური მოძრაობები და სოციოლოგია

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

რევოლუცია, ძალადობა,

კოლექტიური ქმედება, სოციალური მოძრაობა

1989 წელს, ბერლინის ცნობილი კედელი, რომელიც დასავლეთ ბერლინს იმისაგან ყოფდა, რაც შემდეგ კომუნისტური გერმანია გახდა, დაინგრა დასავლეთ გერმანიის ხელისუფლების მიერ. ათასობით აღმოსავლეთ გერმანელი, რომლებსაც არასოდეს ჰქონიათ შესაძლებლობა, ჩასულიყვნენ გაყოფილი ქალაქის დასავლეთ ნაწილში, ნიადაგარივით წამოვიდა. ეს მოვლენა ერთ-ერთი უდიდესი დღესასწაული იყო. ადამიანები კედლის ორივე მხარეს, რომლებსაც თავიანთი ნათესავები ოცი წლის მანძილზე არ ენახათ, კვლავ შეუერთდნენ მათთვის ძვირფას ადამიანებს.

ბერლინის კედლის დაცემა არსებითი ცვლილების სიმბოლოს წარმოადგენდა თანამედროვე მსოფლიოს ისტორიაში: ცივი ომის დასასრულის სიმბოლოს. ეს იყო იმ უზარმაზარი ცვლილებების ჯაჭვის ნაწილი, რაც უფრო ადრე იყო აღწერილი (თავი 13) და რამაც ჯერ აღმოსავლეთ ევროპული კომუნიზმის გაქრობასთან მიგვიყვანა, ხოლო შემდეგ საბჭოთა კავშირის საბოლოო დაშლასთან. ძირითადი სოციალური ძალა, რამაც ეს ცვლილებები მოიტანა, მასობრივი მღელვარება იყო. ამავე წელს, ათასობით ადამიანი გამოვიდა ქუჩაში პროტესტის გამოსახატავად, აღმოსავლეთ გერმანიის გარდა, აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში – პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიაში, ბულგარეთში და რუმინეთში – მათ ქვეყნებზე საბჭოთა კავშირის ბატონობის წინააღმდეგ და პოლიტიკური და ეკონომიკური თავისუფლების მოთხოვნით. მათმა ქმედებებმა გამოიწვია ამ ქვეყნებში კომუნისტური მთავრობების საბოლოო ნგრევა და მათი შეცვლა მთავრობის ფორმებით, რომლებიც შეიქმნა დასავლეთ ევროპისა და შეერთებული შტატების მოდელების მიხედვით.

1989 წელი „რევოლუციის წლად“ იქნა აღიარებული; და მართლაც, ტრანსფორმაციები, რომლებიც მაშინ და მომდევნო პერიოდში, აღმოსავლეთ ევროპისა და საბჭოთა კავშირში მოხდა, ნამდვილად

გამორჩეული იყო. მაგრამ რა არის რევოლუცია? როგორია ის სოციალური პირობები, რომელსაც რევოლუციურ ცვლილებამდე მივყავართ? რა გზითაა შესაძლებელი საპროტესტო მოძრაობების და ამბოხის საუკეთესო ანალიზი? ეს არის კითხვები, რომლებსაც უნდა ვუპასუხოთ წინამდებარე თავში.

ერთმა რევოლუციამ ყველაზე დიდი გავლენა მოახდინა მსოფლიო ისტორიაზე მეოცე საუკუნეში: ეს იყო 1917 წლის რევოლუცია რუსეთში. იგი საბჭოთა კავშირის შექმნით დასრულდა და კომუნისტური საზოგადოებები აღმოსავლეთ ევროპაშიც გავრცელდა. ეს სწორედ ის საზოგადოებები იყო, რომლებიც 1989 წლის რევოლუციების შედეგად დაეცა.

თუმცა, თავდაპირველად უნდა გაირკვეს, რას ნიშნავს თავად ტერმინი „რევოლუცია“.

რევოლუციის განსაზღვრება

საჭიროა, ზედმიწევნით ზუსტად განისაზღვროს ცნება რევოლუცია. მას მთელი რიგი მახასიათებლები აქვს:

- რევოლუცია *მასობრივი სოციალური მოძრაობაა*. იგი გამოირჩევა ისეთ სიტუაციას, როდესაც რომელიმე პარტია არჩევნების გზით მოდის მთავრობაში, ან როდესაც მცირე ჯგუფი, მაგალითად, სამხედრო მეთაურები ხელში იგდებენ ძალაუფლებას.
- რევოლუცია *რეფორმებისა და ცვლილებების ფართომასშტაბიან პროცესებს* იწვევს (Skocpol 1979). როგორც ჯონ დანი მიუთითებს, ეს ნიშნავს, რომ ხელისუფლებაში მოსულები ნამდვილად უკეთესად შეძლებენ საზოგადოების მართვას და კონტროლის განხორციელებას, ვიდრე ისინი, ვინც მათ ჩამოაგდეს; ლიდერებმა უნდა შეძლონ, თუნდაც ზოგიერთი დასახული მიზნის განხორციელება (Dunn 1972). იმ საზოგადოებაში, სადაც ასეთი მოძრაობა ძალაუფლების მხოლოდ ფორმალურ ნიშნებს იძენს, მაგრამ შემდეგ ეფექტური მართვა არ

ძალუძს, არ შეიძლება ითქვას, რომ რევოლუცია შედგა; ასეთი საზოგადოება, შესაძლოა, ქაოსის მდგომარეობაში აღმოჩნდეს ან დაშლა დაემუქროს.

- რევოლუცია გულისხმობს *ძალადობის გამოყენების მუქარას ან მის რეალურ გამოყენებას* მის მონაწილეთა მხრიდან. რევოლუციები პოლიტიკური ცვლილებებია, განხორციელებული წინა ხელისუფლების მოწინააღმდეგეთა მიერ, რადგან შეუძლებელი იყო ამ ხელისუფლების დარწმუნება, დაეთმო ძალაუფლება, ძალადობის გამოყენების მუქარის ან მისი რეალური გამოყენების გარეშე.

ამ სამი კრიტერიუმის კომბინირებით, ჩვენ შეგვიძლია განვსაზღვროთ რევოლუცია, როგორც ძალაუფლების ხელში ჩაგდება, რაც ხშირად გულისხმობს, მასობრივი მოძრაობის ლიდერების მიერ ძალადობის გამოყენებას, პოლიტიკური ძალაუფლების მოსაპოვებლად, რომელიც შემდგომ გამოყენებულია სოციალური რეფორმის მნიშვნელოვანი პროცესების ინიცირებისთვის. ამ თვალსაზრისით, 1989 წლის მოვლენები ნამდვილად რევოლუციები იყო. მათში მასობრივი სოციალური მოძრაობები იყო ჩართული. ძალადობის მუქარა ზოგჯერ (მაგალითად, რუმინეთში) რეალურად იყო გამოყენებული ხელისუფლების წარმომადგენელთა წინააღმდეგ; და ამ მოვლენებმა გამოიწვია სოციალური რეფორმის არსებითი პროცესები.

1989 წლის რევოლუციები თანამედროვე საზოგადოებებში, ყველაზე ახალია რევოლუციური ცვლილებების ისტორიაში, რომელიც მე-18 საუკუნიდან იწყება. 1776 წლის ამერიკული რევოლუცია და 1789 წლის ფრანგული რევოლუცია, ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითები იყო მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში. თავისუფლების, მოქალაქეობის და თანასწორობის იდეალები, რომლის სახელითაც ეს რევოლუციები იყო ჩაფიქრებული, ფუნდამენტურ პოლიტიკურ ღირებულებებად გადაიქცა. მართლაც, სწორედ ეს ღირებულებები დაედო საფუძვლად 1989 წლის მოძრაობას აღმოსავლეთ ევროპაში. ფაქტობრივად, მეთვრამეტე საუკუნის რევოლუციებმა ითამაშეს ძირითადი როლი, უმეტესი დასავლური

საზოგადოებების პოლიტიკური სისტემების ჩამოყალიბებაში, და არა მხოლოდ შეერთებულ შტატებსა და საფრანგეთში. თუმცა, თითქმის ყველა რევოლუცია, რომელიც მსოფლიოში მეოცე საუკუნეში მოხდა, 1989 წლის მოვლენების ჩათვლით, განვითარებად ქვეყნებში დაფიქსირდა, როგორცაა რუსეთი, ჩინეთი, მექსიკა, თურქეთი, ეგვიპტე, ვიეტნამი, კუბა და მესამე მსოფლიოს სხვა ქვეყნები.

მომდევნო ნაწილში, ჩვენ განვიხილავთ რუსული რევოლუციის წარმოშობასა და მის შედეგებს; ჩვენ მას ვიყენებთ, როგორც მაგალითს იმის გასარკვევად, თუ რატომ ხდება რევოლუციები. შემდეგ, უფრო ზოგადად, განვიხილავთ რევოლუციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტს – სოციალურ მოძრაობებს. ყველა რევოლუცია გულისხმობს სოციალურ მოძრაობებს, თუმცა სოციალური მოძრაობები სცილდება რევოლუციური ცვლილების სიტუაციებს. სოციალური მოძრაობები სხვადასხვა ფორმითა და ზომით ვლინდება და ძალზე ძლიერი გავლენა აქვს თანამედროვე საზოგადოებაზე.

რუსული რევოლუცია

1917 წლის წინა პერიოდში, რუსეთი ეკონომიურად ჩამორჩენილი საზოგადოება იყო, ავტოკრატიული მმართველობით; მას ცარები მართავდნენ (იმპერატორები ან მეფეები). მოსახლეობის უმეტესობა სოფლად, სიღარიბეში ცხოვრობდა, და ცარისტული რეჟიმი მათი უმრავლესობისთვის დიქტატორული იყო, რომელიც საიდუმლო პოლიციას და ინფორმატორებს იყენებდა დისიდენტების ჩამოსაშორებლად. ბატონყმობა (ანუ მონობა) რუსეთში 1860 წლამდე არსებობდა. მთავრობის გადაწყვეტილება ყმების განთავისუფლების შესახებ, ნაწილობრივ, საზოგადოების მოდერნიზაციას ემსახურებოდა, იმის გამო, რომ ჩამორჩეოდა წამყვან ევროპულ ძალებს სამხედრო საქმეში. რუსეთი დამარცხდა ყირიმის ომში 1854-5 წლებში და კვლავ დამარცხება განიცადა 1904-5 წლის ბრძოლებში იაპონიასთან. უმთავრესად ამ დამარცხებების

საპასუხოდ, მიღებულ იქნა საინვესტიციო პროგრამები ინდუსტრიის განვითარებაში; კერძოდ, ახალი გზების და რკინიგზის მშენებლობა. მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული ეკონომიკური წარმატებები მიღწეულ იქნა, ცარისტული მთავრობა ძალზე ტრადიციული იყო იმისათვის, რომ დათანხმებოდა საფუძვლიანი სოციალური რეფორმების განხორციელებას, როგორც ეს ევროპულ ქვეყნებში მოხდა.

1905 წლისთვის, რუსულ საზოგადოებაში უკვე შეინიშნებოდა მნიშვნელოვანი დაძაბულობა. სწრაფი ინდუსტრიალიზაციის დაწყებამ, სამრეწველო მუშების ახალი კლასი წარმოშვა, რომელთა ცხოვრების პირობები ისეთივე გაუსაძლისი იყო, როგორიც გლეხთა უმეტესობის. მუშები, რომლებიც ჩამოშორებულნი იყვნენ პოლიტიკაში მონაწილეობას და ასევე, საკუთარი პროფკავშირების ორგანიზებას, სულ უფრო მტრულად განწყობილნი ხდებოდნენ მთავრობის მიმართ. (გლეხების უკმაყოფილება მეფეების მიმართ კიდევ უფრო დიდი ხნის განმავლობაში მწიფდებოდა.) 1904-5 წლის რუსეთ-იაპონიის ომის დროს, ქარხნის მუშებსა და სამხედრო ძალებს იმედგაცრუება დაეუფლა ომის განვითარებაში და აჯანყება მოაწყვეს. იგი მხოლოდ იმის გამო ჩაწყნარდა, რომ მთავრობამ სასწრაფოდ დადო ზავი იაპონელებთან, დასაჯა ამბოხებული რაზმები და აიძულა ისინი, ჩაეხშოთ მუშათა აჯანყება. ნიკოლოზ მეორემ გაატარა რამდენიმე უმნიშვნელო რეფორმა, მაგალითად, ჩამოაყალიბა წარმომადგენლობითი პარლამენტი, თუმცა გააუქმა იგი, როგორც კი იგრძნო, რომ კვლავ გაამყარა თავისი ძალაუფლება.

1905 და 1917 წლებს შორის, მნიშვნელოვანი უკმაყოფილება შეინიშნებოდა მუშებსა და გლეხებში, რაც მრავალ აჯანყებაში გამოიხატა. ზოგიერთ აჯანყებას ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ, პარტია, რომელიც სოციალიზმისა და მარქსიზმის ერთგულებას აღიარებდა. ასეთი პარტიების ზეგავლენა, პირველი მსოფლიო ომის (1914-18) დასაწყისში გაიზარდა, რომლის დროსაც რუსეთს ძალიან არ გაუმართლა და გაცილებით მძიმე შედეგები მიიღო, ვიდრე წინანდელ ომებში, ვინაიდან აქ ადამიანების ძალზე დიდი რაოდენობა იყო ჩართული.

რუსეთს 15-მილიონიანი არმია ჰყავდა, თუმცა ვერ ახერხებდა მის საკმარისად აღჭურვას, გერმანელების დასამარცხებლად. მრავალი მილიონი ადამიანი იყო მოკლული, დაჭრილი და დატყვევებული ამ ომში.

სურსათისა და საწვავის ნაკლებობა დიდ სასოწარკვეთილებას იწვევდა მშვიდობიან მოსახლეობაში, ვინაიდან მთელი რესურსები ომის წარმოებას ხმარდებოდა. როგორც შეძლებულების, ასევე ღარიბების ჯგუფები მტკიცედ დაუპირისპირდნენ მთავრობას. ნიკოლოზ მეორე თავის ხელისუფლებას აბსოლუტური მმართველობით ამყარებდა და თავისი უცნაური მრჩევლის რასპუტინის მიერ იყო მართული; იგი სულ უფრო და უფრო იზოლირებული ხდებოდა. 1917 წლის მარტში, პეტროგრადში, მუშებმა და ჯარისკაცებმა გაფიცვებისა და ამბოხებების სერია წამოიწყეს, რაც მთელ დასავლეთ რუსეთში სწრაფად გავრცელდა. მეფე იძულებული გახდა, გადამდგარიყო; შეიქმნა ახალი, დროებითი მთავრობა.

ამ დროისთვის, არმია მეტ-ნაკლებად დაიშალა და ჯარისკაცების უმრავლესობა სახლებს დაუბრუნდა. გლეხებმა დაიწყეს მემამულეებისგან ძალით მიწის წართმევა, ხოლო დროებითი მთავრობა უძლური იყო, გამკლავებოდა მუშებისა და დემობილიზებული ჯარისკაცების მუდმივ მღელვარებას. ლენინმა, ბოლშევიკების ლიდერმა, გადაწყვიტა ხელისუფლების ხელში ჩაგდება; მისი ცნობილი ლოზუნგი „ქარხნები - მუშებს, მიწა - გლეხებს, მშვიდობა - ჯარისკაცებს,“ იყო მიმართვა უუფლებო მასების მისამართით. 1917 წლის ოქტომბერში, ბოლშევიკებმა ძალის გამოყენებით გადაადგდეს დროებითი მთავრობა. შეიარაღებული ძალების რეორგანიზაციის, მისი წითელ არმიად ჩამოყალიბების და უმძიმესი სამოქალაქო ომიდან წარმატებული გამოსვლის შემდეგ, საბჭოთა მთავრობა შეუდგა ფუნდამენტური სოციალური ცვლილებების განხორციელებას; ასე ჩაეყარა საფუძველი იმას, რაც შემდეგ გადაიქცა მეორე ყველაზე ძლიერ სამრეწველო და სამხედრო ძალად მსოფლიოში.

რუსეთის რევოლუცია, გარკვეული აზრით, უჩვეულო იყო. გაფიცვებმა, რომლებმაც ძირი გამოუთხარა ცარისტულ რეჟიმს, უფრო სპონტანური იყო და უფრო მასშტაბურად მიმდინარეობდა, ვიდრე სხვა

რევოლუციებში ჩვენს საუკუნეში. 1917 წლის დასაწყისში, ბოლშევიკებიც კი არ მოელოდნენ იმას, რომ რევოლუცია შეიძლება ასე მოკლე დროში მომხდარიყო. ამასთან, რუსული გამოცდილება ბევრს გვასწავლის ზოგადად თანამედროვე რევოლუციების შესახებ. პირველი, ჩვენ ვხედავთ, რომ რევოლუციები, სავარაუდოდ, ომის ფონზე ხდება – თუმცა, 1989 წელს ასე არ მომხდარა. გაჭიანურებული ომი დაძაბულობას მატებს არსებულ ინსტიტუციებს და, შესაძლოა, მთავრობის მხარდაჭერის მეკეთრი ვარდნით დასრულდეს. უკმაყოფილება შეიარაღებულ ძალებში, უუნაროს ხდის ხელისუფლებას, დათრგუნოს ოპოზიციის წინააღმდეგობა. მეორე, გლეხებმა – სოფლის მეურნეობაში დაკავებულებმა – შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი ითამაშონ. რუსული რევოლუციის წინ, მრავალ ადმიანს (ლენინის ჩათვლით) სჯეროდა, რომ გლეხები კონსერვატული ძალა იქნებოდა, მიჰყვებოდნენ ცხოვრების ტრადიციულ გზას და ნაკლებად შესაძლებელი იქნებოდა, შეერთებოდნენ რაიმე მოძრაობას რადიკალური სოციალური ცვლილებებისათვის. ეს მოსაზრება, როგორც დავინახეთ, მცდარი აღმოჩნდა.

რევოლუციის თეორიები

იმის გამო, რომ ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე, რევოლუციებმა ასე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მსოფლიო ისტორიაში, არ არის გასაკვირი მრავალი განსხვავებული თეორიის არსებობა, რომელიც მათ ახსნას ცდილობს. ზოგიერთი თეორია სოციალური მეცნიერებების ისტორიის ადრეულ პერიოდში შეიქმნა; მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი კარლ მარქსის თეორიაა. მარქსს, რომელიც იმაზე კარგა ხნით ადრე ცხოვრობდა, ვიდრე მისი იდეებით ნაკარნახევი რევოლუციები მოხდებოდა, სურდა, მისი იდეები არა მარტო რევოლუციური ცვლილების პირობების ანალიზისთვის გამოეყენებინათ, არამედ ამგვარი ცვლილებების გამოსაწვევად. როგორიც არ უნდა იყოს მათი სანდოობა, მარქსის იდეებმა

უზარმაზარი გავლენა იქონია მეოცე საუკუნეში მომხდარ სოციალურ ცვლილებებზე.

რევოლუციის შესასწავლად, განვიხილავთ სამ თეორიას. ეს არის: მარქსის შეხედულებები, ჯეიმს დევისის მიერ შემოთავაზებული რევოლუციასთან დაკავშირებული ეკონომიკური მოლოდინების გაზრდის თეორია, და ისტორიის სოციოლოგიის ჩარლზ თილის მიერ შემოთავაზებული კოლექტიური პროტესტის ინტერპრეტაციის თეორია.

მარქსის თეორია

მარქსის თვალსაზრისი რევოლუციაზე ეფუძნება ზოგადად კაცობრიობის ისტორიის მისეულ ინტერპრეტაციას (იხ. თავი 1). მარქსის მიხედვით, საზოგადოებების განვითარება პერიოდული კლასობრივი კონფლიქტებით ხასიათდება, და როდესაც ეს კონფლიქტები მწვავედება, ისინი რევოლუციური ცვლილების პროცესით სრულდება. კლასობრივი ბრძოლები საზოგადოებებში არსებული წინააღმდეგობებიდან – გადაუჭრელი დაძაბულობიდან წარმოიშობა; წინააღმდეგობის ძირითადი წყარო, შესაძლოა, ეკონომიკურ ცვლილებაში ან საწარმოო ძალების ცვლილებაში ვიპოვოთ. ნებისმიერ სტაბილურ საზოგადოებაში არსებობს ბალანსი ეკონომიკურ სტრუქტურას, სოციალურ ურთიერთობებსა და პოლიტიკურ სისტემას შორის. საწარმოო ძალების შეცვლასთან ერთად, წინააღმდეგობა მძაფრდება, რაც კლასების ღია შეჯახებას იწვევს – და საბოლოოდ რევოლუციას.

მარქსმა ეს მოდელი მიუყენა როგორც ფეოდალიზმის წარსულ განვითარებას, ასევე სამრეწველო კაპიტალიზმის შესაძლებელ მომავალ ევოლუციას. ევროპის ტრადიციული ფეოდალური საზოგადოებები გლეხურ წარმოებაზე იყო დაფუძნებული; მწარმოებლები ემები იყვნენ, რომლებსაც მიწათმფლობელი არისტოკრატები ან წვრილი მემამულეები მართავდნენ. ამ საზოგადოებებში მომხდარმა ეკონომიკურმა ცვლილებებმა ქალაქების წარმოქმნა გამოიწვია, სადაც ვაჭრობა და წარმოება

განვითარდა. ეს ახალი ეკონომიკური სისტემა ფეოდალური საზოგადოების ფარგლებში შეიქმნა, რაც მის ძირეულ საფუძვლებს დაეუძუქრა. ტრადიციულ ბატონ-ყმურ დამოკიდებულებებზე დამყარებული ურთიერთობების ნაცვლად, ახალი ეკონომიკური წესრიგი ხელს უწყობდა, მწარმოებლებს ეწარმოებინათ საქონელი ღია ბაზრებზე გასატანად. საბოლოოდ, წინააღმდეგობა ძველ ფეოდალურ და ახლად წარმოქმნილ ეკონომიკას შორის ძალზე გამწვავდა, რამაც ძლიერი კონფლიქტის ფორმა მიიღო აღმავალ კაპიტალისტურ კლასსა და ფეოდალ მიწათმფლობელებს შორის. ამ პროცესის შედეგი რევოლუცია გახდა, რისი ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითი 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუცია იყო. მარქსი თვლიდა, რომ ამგვარი რევოლუციებისა და რევოლუციური ცვლილებების საშუალებით, რაც სხვა ევროპულ საზოგადოებებშიც ხდებოდა, კაპიტალისტურმა კლასმა შეძლო გაბატონებული გავლენა მოეპოვებინა.

თუმცა, მარქსის მიხედვით, ინდუსტრიული კაპიტალიზმის მოსვლა ახალ წინააღმდეგობებს იწვევს, რასაც საბოლოოდ რევოლუციების შემდგომ სერიებთან მიეყვართ და რაც კომუნიზმის იდეალებით არის გამოწვეული. კომუნიზმის ქვეშ, მარქსი გულისხმობდა მრეწველობის ფლობას საზოგადოების, როგორც მთელის, და არა ცალკეული ინდივიდების მიერ. სამრეწველო კაპიტალიზმი – ეკონომიკური წესრიგი, რომელიც დაფუძნებულია პირად მოგებაზე და ფირმებს შორის კონკურენციაზე პროდუქტის გასაყიდად – ქმნის განხეთქილებას მდიდარ უმცირესობას, რომელიც აკონტროლებს სამრეწველო რესურსებს, და დაქირავებული მუშების ღარიბ უმრავლესობას შორის. მუშები და კაპიტალისტები სულ უფრო მძაფრ კონფლიქტში მოდიან ერთმანეთთან. მუშათა მოძრაობები და პოლიტიკური პარტიები, რომლებიც წარმოადგენენ მუშა მოსახლეობის მასის ინტერესებს, ბოლოსდაბოლოს გამოწვევას უცხადებენ კაპიტალისტური კლასის მმართველობას და ამხობენ არსებულ პოლიტიკურ სისტემას. მარქსს სჯეროდა, რომ, როდესაც გაბატონებული კლასის პოზიციები განსაკუთრებით დამყარებულია, ძალადობა

აუცილებელია, საჭირო ცვლილებების განსახორციელებლად. სხვა პირობებში, ეს პროცესი შეიძლება მშვიდობიანად მოხდეს, საპარლამენტო ქმედებების საშუალებით და რევოლუცია (ზემოთმოტანილი განსაზღვრებით) აღარ იყოს აუცილებელი.

ჯეიმს დევისი: რატომ ხდება რევოლუციები?

სოციოლოგი ჯეიმს დევისი, აკრიტიკებდა რა მარქსს, აღნიშნავდა, რომ იყო პერიოდები ისტორიაში, როდესაც ადამიანები გაუსაძლის სიღარიბეში ცხოვრობდნენ, თუმცა პროტესტს არ მიმართავდნენ. გამუდმებული სიღარიბე ან გაჭირვება ადამიანებს რევოლუციონერებად არ აქცევდა. უფრო მეტად, ისინი ამ გაჭირვებას მოთმინებით ან უტყვი სასოწარკვეთილებით იტანდნენ. დევისს მიაჩნია, რომ სოციალური პროტესტი და, საბოლოოდ, რევოლუცია უფრო მეტად მაშინ ხდება, როდესაც შეინიშნება ადამიანის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესება. როდესაც ცხოვრების სტანდარტების გაუმჯობესება იწყება, ადამიანების მოლოდინებიც იზრდება. ხოლო, თუ რეალურ პირობებში გაუმჯობესების ტემპი კლებულობს, მზარდი მოლოდინების გაცრუების გამო, იქმნება პირობები ამბოხისთვის (Davies 1962).

ამგვარად, პროტესტს აბსოლუტური დეპრივაცია კი არ იწვევს, არამედ შედარებითი დეპრივაცია – წინააღმდეგობა იმ ცხოვრებას შორის, რომელსაც ადამიანები იძულებულნი არიან მისდიონ, და იმას შორის, რისი განხორციელებაც მათ რეალისტურად მიაჩნიათ. დევისის თეორია სასარგებლოა იმ კავშირების გასაგებად, რომელიც არსებობს რევოლუციასა და თანამედროვე სოციალურ და ეკონომიკურ განვითარებას შორის. პროგრესის იდეალების ზეგავლენა, ეკონომიკური ზრდის მოლოდინებთან ერთად, მეტ მოლოდინებს იწვევს, რომლებიც, თუ შემდეგ გაცრუვდა, პროტესტს აღვივებს. ასეთი პროტესტი მეტ ძალას იკრებს თანასწორობის და დემოკრატიული პოლიტიკური მონაწილეობის იდეების გავრცელების საფუძველზე.

თუმცა, როგორც ამას ჩარლზ თილი აღნიშნავდა, დევისის თეორია არ გვაჩვენებს, თუ როგორ და რატომ ახდენენ სხვადასხვა ჯგუფები მობილიზებას რევოლუციური ცვლილებისთვის. პროტესტი ხშირად, მართლაც, შეიძლება გაჩნდეს მზარდი მოლოდინების ფონზე; იმის გასააზრებლად, თუ როგორ გადაიქცევა იგი რევოლუციურ ქმედებად, ჩვენ უნდა დავადგინოთ, როგორ ორგანიზდებიან ჯგუფები კოლექტიურად, ეფექტური პოლიტიკური ცვლილებების მოსახდენად.

ჩარლზ თილის პროტესტის თეორია

ჩარლზ თილი, თავის წიგნში „მობილიზაციიდან რევოლუციამდე“, აანალიზებს რევოლუციური ცვლილების პროცესებს, პროტესტისა და ძალადობის უფრო ფართო ფორმების კონტექსტში (Tilly 1978). იგი განასხვავებს *კოლექტიური ქმედების* ოთხ ძირითად კომპონენტს – ქმედების, რომელიც არსებულ წესრიგთან საბრძოლველად ან მის დასამხოვად არის მიმართული:

1. მონაწილე ჯგუფის ან ჯგუფების *ორგანიზაცია*. საპროტესტო მოძრაობები მრავალნაირად არის ორგანიზებული, დაწყებული სპონტანურად ფორმირებული თავყრილობებიდან, მკაცრად დისციპლინირებულ რევოლუციურ ჯგუფებამდე. მაგალითად, მოძრაობა, რომელსაც ლენინი ხელმძღვანელობდა, აქტივისტების მცირერიცხოვანი ჯგუფიდან დაიწყო.

2. *მობილიზაცია* – გზები, რომლის საშუალებითაც ჯგუფი საკმარის რესურსებს მოიპოვებს კოლექტიური ქმედების განსახორციელებლად. ასეთი რესურსები შეიძლება იყოს მატერიალური მომარაგება, პოლიტიკური მხარდაჭერა ან შეიარაღება. ლენინმა შესძლო მატერიალური და მორალური მხარდაჭერის მოპოვება როგორც თანამგრძნობი გლეხობისგან, ასევე ქალაქში მცხოვრები მრავალი ადამიანისგან.

3. იმათი *საერთო ინტერესები*, ვინც კოლექტიურ ქმედებაშია ჩართული; რა მიაჩნიათ მათ მათი პოლიტიკის განხორციელებით მიღწეულ მონაპოვრად და დანაკარგად. კოლექტიური ქმედების მობილიზაციას ყოველთვის უდევს საფუძვლად გარკვეული საერთო მიზნები. ლენინმა შესძლო მხარდამჭერთა ფართო კოალიციის დარაზმვა, ვინაიდან ბევრ ადამიანს ამოძრავებდა საერთო სურვილი, დაემხო არსებული მთავრობა.

4. *ხელსაყრელი პირობები*. შესაძლოა შემთხვევითი მოვლენების განვითარება, რომლებიც იძლევა რევოლუციური მიზნების განხორციელების შესაძლებლობას. კოლექტიური ქმედების მრავალი ფორმა, რევოლუციის ჩათვლით, დიდად არის განპირობებული ამგვარი შემთხვევითი მოვლენებით. ლენინის წარმატება არ იყო გარდაუვალი; იგი მრავალ შემთხვევით ფაქტორზე იყო დამოკიდებული – მათ შორის წარმატებაზე ბრძოლაში. ლენინი რომ მოეკლათ, განა იქნებოდა შესაძლებელი რევოლუცია?

კოლექტიური ქმედება თავისთავად, შესაძლოა, მარტივად განისაზღვროს, როგორც ადამიანების ერთობლივი ძალისხმევა, მათი გაზიარებული ინტერესების განხორციელების მიზნით. მაგალითად, დემონსტრაციის მოწყობა მათი საერთო საქმის დასაცავად. ამ ადამიანებიდან ზოგიერთი შეიძლება ძალზე აქტიურად იყოს ჩაბმული, სხვები შეიძლება უფრო პასიურები იყვნენ, ან რეგულარულად ვერ უჭერდნენ მხარს. ეფექტური კოლექტიური ქმედება, რომელიც რევოლუციით მთავრდება, ჩვეულებრივ, ოთხივე სტადიას გადის.

თილის თვალსაზრისით, სოციალური მოძრაობები, როგორც მობილიზებული ჯგუფური რესურსი, ვითარდება მაშინ, როდესაც ჯგუფებს არა აქვთ საკუთარი ხმის მიწვდენის ინსტიტუციური საშუალებები, ან როდესაც მათი მოთხოვნები პირდაპირ ითრგუნება ქვეყნის ხელისუფლების მიერ. თუმცა, კოლექტიური ქმედება, გარკვეულ ეტაპზე, პოლიტიკურ ხელისუფლებასთან ღია კონფრონტაციას ანუ „ქუჩაში გასვლას“ გულისხმობს. ეს მხოლოდ მაშინ ხდება, როდესაც ამგვარი ქმედების უკან მუდმივად ორგანიზებული ჯგუფები დგას და,

როგორც ჩანს, დიდ ზეგავლენას ახდენს ძალაუფლების არსებულ სისტემაზე.

კოლექტიური ქმედების ტიპური მოდელები იცვლება ისტორიული და კულტურული გარემოებების მიხედვით. მაგალითად, ბრიტანეთში, დღეს, ჩვეულია დემონსტრაციის ისეთი ფორმები, როგორიცაა მასობრივი მარშები, დიდი მიტინგები და ქუჩის აქციები, მიუხედავად იმისა, მონაწილეობს თუ არა ადამიანთა უმრავლესობა ამგვარ აქტივობებში. თუმცა, კოლექტიური პროტესტის სხვა ტიპები ნაკლებად მისაღები გახდა ან სავსებით გაქრა თანამედროვე საზოგადოებების უმეტეს ნაწილში (ასეთებია ბრძოლები სოფლებს შორის, მანქანების დამტვრევა ან ლინჩი). პროტესტები, შესაძლოა, მაგალითი გახდეს სხვა ქვეყნებისთვისაც: მაგალითად, გორილების მოძრაობები მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში გავრცელდა, როდესაც უკმაყოფილო ჯგუფებმა გაიგეს, თუ როგორი წარმატებული შეიძლება იყოს გორილების ქმედებები რეგულარული არმიების წინააღმდეგ.

როდის და რატომ იძენს კოლექტიური ქმედება ძალადობრივ ხასიათს? მრავალი შემთხვევის შესწავლის შედეგად, რაც დასავლეთ ევროპაში 1800-იანი წლების შემდეგ ხდებოდა, თილი ასკვნის, რომ თითქმის ყველა კოლექტიური ძალადობა იწყება ისეთი ქმედებებისგან, რომელსაც თავდაპირველად ძალადობრივი ხასიათი არა აქვს. ძალადობის წარმოქმნა იმდენად აქტივობის ხასიათზე არ არის დამოკიდებული, როგორც სხვა ფაქტორებზე, კერძოდ, ხელისუფლების რეაქციაზე. კარგ მაგალითს ქუჩის დემონსტრაცია წარმოადგენს. ამგვარი დემონსტრაციების უმეტესობა საფრთხეს არ უქმნის ადამიანებსა და მათ ქონებას. უმცირესობას დემონსტრაციები ძალადობასთან მიჰყავს, რასაც შემდეგ არეულობები მოჰყვება. ხელისუფლება, ზოგჯერ, იძულებულია ჩაერიოს უკვე მომხდარ ძალადობაში; თუმცა, როგორც ისტორიული ჩანაწერები გვიდასტურებს, უფრო ხშირად თავად ხელისუფლებაა ძალადობის ინიციატორი. თილის სიტყვებით, „თანამედროვე ევროპული გამოცდილებით, თავად რეპრესიული ძალებია კოლექტიური ძალადობის

ინიციატორები და შემსრულებლები“ (1978). უფრო მეტიც, როცა ძალადობრივი დაპირისპირება ხდება, ხელისუფლების წარმომადგენლები პასუხისმგებელნი არიან დაჭრისა და სიკვდილის შემთხვევათა უმრავლესობაზე. ეს გასაკვირიც არ არის, ვინაიდან იარაღი და სამხედრო დისციპლინა მათ ხელშია. ამის საპირისპიროდ, ჯგუფები, რომლის კონტროლსაც ხელისუფლება ცდილობს, დიდ ზიანს აყენებენ სხვადასხვა ობიექტსა თუ ქონებას.

თილის მიხედვით, რევოლუციური მოძრაობები, კოლექტიური ქმედებების ერთ-ერთი ტიპია, რომელიც ისეთ სიტუაციებში ხდება, რომელსაც იგი *მრავალჯერად სუვერენიტეტს* უწოდებს. ეს მაშინ ხდება, როდესაც მთავრობა, გარკვეული მიზეზების გამო, ვერ ახორციელებს სრულ კონტროლს იმ სფეროებზე, რომელსაც უნდა მართავდეს. მრავალჯერადი სუვერენიტეტი შეიძლება გამოიწვიოს გარე ომმა, შიდა პოლიტიკურმა დაპირისპირებამ ან ორივემ ერთად. მოხდება თუ არა ძალაუფლების რევოლუციური შეცვლა, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად აკონტროლებს მმართველი ხელისუფლება სამხედრო ძალებს, რამდენად ძლიერია წინააღმდეგობა თავად მმართველ წრეებში, და იმაზეც, თუ რამდენად ორგანიზებულია საპროტესტო მოძრაობა, რომელიც ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას ცდილობს.

თილის ნაშრომი წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე სრულყოფილ ანალიზს კოლექტიური ძალადობისა და რევოლუციური ბრძოლის შესახებ. მოსაზრებებს, რომლებსაც იგი ავითარებს, ფართო გამოყენება აქვს, და იგი მათ ზუსტად იყენებს ისტორიული დროისა და ადგილის მრავალგვარობის მიხედვით. როგორ არის ორგანიზებული მოძრაობები, როგორია რესურსები, რომლის მობილიზება ხელეწიფებათ ხელისუფლებაზე პრეტენზიის მქონე ჯგუფებს, როგორია საერთო ინტერესები და ხელსაყრელი პირობები – ყველა ეს რევოლუციური გარდაქმნის მნიშვნელოვანი ასპექტებია.

თუმცა უნდა ითქვას, რომ თილი ძალზე ცოტას საუბრობს იმ გარემოებების შესახებ, რასაც მრავალჯერად სუვერენიტეტთან მივყავართ.

ეს კი რევოლუციის გაგების იმდენად ფუნდამენტური მხარეა, რომ მისი გამოტოვება სერიოზულ ხარვეზს წარმოადგენს. თედა სკოქპოლის მიხედვით, თილის მიანია, რომ რევოლუციური მოძრაობები, გაცნობიერებული და წინასწარგანზრახული ინტერესებით იმართება და რევოლუციური ცვლილების წარმატებული პროცესები მაშინ ხორციელდება, როდესაც ადამიანებს შეუძლიათ, გაითავისონ ეს ინტერესები. ამის საპირისპიროდ, სკოქპოლი რევოლუციურ მოძრაობებს განიხილავს, როგორც თავის მიზნებში უფრო გაურკვეველსა და არამყარს. იგი ხაზს უსვამს, რომ რევოლუციები უმთავრესად წარმოიშობა, როგორც უფრო კერძო მიზნების წინასწარგანზრახავი შედეგები:

ფაქტობრივად, ისტორიულად არსებულ რევოლუციებში, სხვადასხვა ადგილზე მყოფი და სხვადასხვაგვარად მოტივირებული ჯგუფები გადაიქცნენ მრავალმხრივი კონფლიქტების გაჩაღების მონაწილეებად. ეს კონფლიქტები მნიშვნელოვანწილად ფორმირებული და განსაზღვრულია არსებული სოციალური, ეკონომიკური და საერთაშორისო მდგომარეობით. ისინი სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართებიან იმის მიხედვით, თუ როგორ აღმოჩნდა ყოველი რევოლუციური სიტუაცია პირველ ადგილზე (1979).

წარწერა სურათზე. ფრანგული ნუკლეარული ტესტირების განახლება მურაროას კუნძულზე 1995 წელს, მასობრივი აღშფოთება და დემონსტრაციები გამოიწვია აზია/წყნარი ოკეანის რეგიონში.

ბრბო, ამბოხი და კოლექტიური ქმედების სხვა ფორმები

ყველა რევოლუცია კოლექტიურ ქმედებას გულისხმობს. თუმცა, როგორც თილის თეორია მიუთითებს, კოლექტიურ ქმედებას, რევოლუციური ცვლილების გარდა, სხვა ვითარებებშიც შეიძლება ჰქონდეს ადგილი, როცა ერთად იყრის თავს მრავალი ადამიანი. ქალაქების განვითარების დასაწყისშივე „ურბანული მდაბიოები“ პოტენციურ საფრთხეს წარმოადგენდნენ პოლიტიკური ხელისუფლებისთვის. სოფლის მოსახლეობისგან განსხვავებით, ქალაქურ

უბნებში ადამიანები ძალიან ახლოს ცხოვრობენ ერთმანეთთან და შეუძლიათ შედარებით იოლად გავიდნენ ქუჩებში, რათა გამოხატონ თავიანთი მხარდაჭერა ან უკმაყოფილება რაიმეს მიმართ.

ქალაქური ჯგუფების ქმედებები, ბრბოს აქტივობის ერთი მაგალითია. ბრბო – ეს არის იმ ადამიანების ნებისმიერი საკმაოდ დიდი თავშეყრა, რომლებიც უშუალო ურთიერთქმედებაში არიან ერთმანეთთან საჯარო ადგილას. ბრბოები, რაღაც აზრით, ქალაქური ცხოვრების ყოველდღიური ნაწილია. ჩვენ ვლაპარაკობთ სავაჭრო ადგილებში თავშეყრებზე, თეატრში ან გასართობ პარკში თავშეყრაზე, და ვგულისხმობთ, რომ მრავალი ადამიანი მოქცეულია ფიზიკურად შემოსაზღვრულ სივრცეში. ამ შემთხვევაში, ადამიანები არაფოკუსირებული ურთიერთქმედების პირობებში არიან (იხ. თავი 4): ისინი ფიზიკურად ერთიდაიმავე გარემოში არიან და აცნობიერებენ ერთმანეთის ყოფნას, მაგრამ პატარა ჯგუფებს ან ცალკეულ ადამიანებს აქვთ საკუთარი მიზნები და საკუთარ გზას მისდევენ. თუმცა, როდესაც საქმე ეხება არეულობას, დემონსტრაციას, ან პანიკა ისადგურებს, ყოველი ადამიანის ქმედებები დაკავშირებულია სხვების ქმედებებთან. სიტუაცია. უცაბედად, ფოკუსირებულ ურთიერთქმედებად იქცევა; ბრბო, დროებით, იწყებს ქმედებას, როგორც ერთი მთელი. ბრბოს ეს ქმედება კარგახანია სოციოლოგების და ისტორიკოსების ინტერესს იწვევს, ფაქტობრივად, 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუციის შემდეგ.

როგორც თილი აღნიშნავს, ბრბოს ქმედება და არეულობები უმთავრესად იმ ადამიანების იმედგაცრუებას გამოხატავს, რომლებმაც ვერ მიაღწიეს კანონიერი გზებით თავიანთი უკმაყოფილების გამოხატვას ან იმას, რომ ზეწოლა მოეხდინათ აუცილებელი რეფორმების გატარებაზე. ყველა ტიპის მმართველ ხელისუფლებას ყოველთვის ეშინოდა ბრბოს აქტივობის, არა მარტო მისი უშუალო საფრთხის გამო, არამედ იმიტომ, რომ იგი იძლევა სოციალური უსამართლობის საჯარო და თვალსაჩინო ფორმით შეგრძნებას. თუმცა, არეულობებმაც კი, რაც ნეგატიურად

გამოიყურება და ხშირად დარბევებს, ზოგჯერ კი სიკვდილსაც იწვევს, შესაძლოა, უკეთესობისკენ ცვლილებას შეუწყოს ხელი.

სოციალური მოძრაობები

თანამედროვე საზოგადოებებში, სოციალური მოძრაობების მრავალი სახეობის გარდა, რომლებიც რევოლუციით მთავრდება, არის მოძრაობები, რომლებსაც ხანგრძლივი ან დროებითი ფორმები აქვს. სოციალური მოძრაობები ისევე დამახასიათებელია თანამედროვე მსოფლიოსთვის, როგორც მათი საპირისპირო ფორმალური და ბიუროკრატიული ორგანიზაციები. მათი ხასიათისა და გავლენის შესწავლა სოციოლოგიის ძირითადი ინტერესის სფეროს შეადგენს.

სოციალური მოძრაობა შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც კოლექტიური მცდელობა, გაღვივდეს საერთო ინტერესი ან დაცულ იქნას საერთო მიზანი, დადგენილი ინსტიტუტების საზღვრებს მიღმა განხორციელებული კოლექტიური ქმედებით. დეფინიცია საკმაოდ ფართო უნდა იყოს, თავად მოძრაობების სხვადასხვა ტიპის გამო. ზოგიერთი სოციალური მოძრაობა ძალზე პატარაა, რომელიც სულ რამდენიმე ათეულ წევრს ითვლის; სხვები, შესაძლოა, შეიცავდეს ათასობით ან სულაც მილიონობით ადამიანს. ზოგიერთი მოძრაობა თავის აქტივობას იმ საზოგადოების კანონების ფარგლებში ახორციელებს, რომელშიც არსებობს, მაშინ როდესაც სხვები მოქმედებენ, როგორც არალეგალური ან იატაკქვეშა ჯგუფები. ზოგჯერ, სოციალური მოძრაობების ქმედების შედეგად, საზოგადოებაში კანონები იცვლება. მაგალითად, მუშათა ჯგუფები, რომლებიც თავიანთ წევრებს გაფიცვისკენ მოუწოდებდნენ და ჩართულნი იყვნენ უკანონო ქმედებებში, მკაცრად ისჯებოდნენ თავიანთი ქვეყნების კანონმდებლობით გათალისწინებული სასჯელით. თუმცა, დროთა განმავლობაში, კანონებში შეტანილ იქნა ცვლილებები, რაც გაფიცვას საწარმოო კონფლიქტის დასაშვებ ტაქტიკად მიიჩნევდა. სხვა სახის ეკონომიკური პროტესტი, როგორიცაა მჯდომარე გაფიცვა

ქარხნებში ან სამუშაო ადგილებში, უმეტეს ქვეყნებში კვლავ კანონგარეშე ქმედებად რჩება.

გამყოფი ხაზი სოციალურ მოძრაობასა და ფორმალურ ორგანიზაციას შორის ზოგჯერ ბუნდოვანია, ვინაიდან მოძრაობები, რომლებიც კარგად ორგანიზებული ხდება, ჩვეულებრივ, ბიუროკრატიულ ნიშნებს იძენს. მაგალითად, ხსნის არმია დაიწყო როგორც სოციალური მოძრაობა, მაგრამ ახლა უფრო მუდმივმოქმედი ორგანიზაციის ხასიათი აქვს. ნაკლებად ხშირია შემთხვევა, როდესაც ორგანიზაცია გარდაიქმნება სოციალურ მოძრაობად, როცა, მაგალითად, პოლიტიკური პარტია აიკრძალება და იძულებულია იატაკქვეშეთში გადავიდეს; იგი, შესაძლოა, გორილების მოძრაობად გადაიქცეს.

სოციალური მოძრაობების კლასიფიკაცია

სოციალური მოძრაობების კლასიფიკაციის მრავალი ვარიანტი იყო შემოთავაზებული. შესაძლოა, მათ შორის ყველაზე ზუსტი და ამომწურავი დევიდ აბერლის კლასიფიკაციაა, რომელიც განახსვავებს ოთხი ტიპის მოძრაობას (David Aberle 1966). **ტრანსფორმატორული მოძრაობები** მიზნად ისახავს შორს მიმავალ, კატაკლიზმურ და ხშირად ძალადობრივ ცვლილებას საზოგადოებაში. ამის მაგალითები რევოლუციური მოძრაობები და ზოგიერთი რადიკალური რელიგიური მოძრაობაა; მრავალი მილენარული მოძრაობა ასევე წინასწარმეტყველებს საზოგადოების მეტ-ნაკლებ გარდაქმნაზე, როდესაც ხსნის ხანა დადგება. **რეფორმატორული მოძრაობები** მიიღტვის არსებული სოციალური წყობის მხოლოდ რამდენიმე ასპექტის ცვლილებისკენ. ისინი დაკავშირებულია უთანასწორობის ან უსამართლობის განსაკუთრებულ სახეებთან, როგორიცაა, მაგალითად, „სიცოცხლე“ და აბორტის საწინააღმდეგო სხვა ჯგუფები.

ტრანსფორმატორული და რეფორმატორული მოძრაობები მიმართულია საზოგადოებაში ცვლილებების გასატარებლად. აბერლის

მომდევნო ორი ტიპი, უმთავრესად, გულისხმობს ინდივიდების ჩვევებისა და შეხედულებების ცვლილებას. **გამოსასყიდი მოძრაობა** ცდილობს ჩამოაშოროს ადამიანები ცხოვრების მანკიერ წესს. ამ კატეგორიას მრავალი რელიგიური მოძრაობა განეკუთვნება, რამდენადაც იგი კონცენტრირებულია პიროვნულ ხსენაზე. მაგალითს წარმოადგენს ორმოცდაათიანელების სექტები, რომლებსაც სწამთ, რომ ადამიანის სულიერი განვითარება მისი ღირსების ჭეშმარიტი ინდიკატორია. როგორცაც უხერხულად დასათაურებული, **ცვლილების გამომწვევი მოძრაობები** მიზნად ისახავს ინდივიდებში ნაწილობრივი ცვლილების გამოწვევას. ისინი არ ცდილობს ადამიანის ჩვევების მთლიანად შეცვლას, არამედ დაინტერესებულია გარკვეული სპეციფიური თვისების შეცვლით. რისი ილუსტრაციაა „ანონიმური ალკოჰოლიკების“ საზოგადოება.

მწვანეთა მოძრაობა: ქრონოლოგია

- 1798 თომას მალთუსის ნაშრომი “An Essay on the Principle of Population“ გამოქვეყნდა, რომელიც გვაცნობს იდეას, რომ ადამიანები შებოჭილნი არიან ეკოლოგიური შეზღუდვებით.
- 1865 დაფუძნდა Commons Preservation Society, რომელიც აყენებდა საკითხს, რომ სასოფლო გარემო სახალხოდ ხელმისაწვდომი გამხდარიყო, რომელიც შემდგომ აიტაცეს 1930-იან წლებში.
- 1893 National Trust დაფუძნდა გაერთიანებულ სამეფოში, რათა მომხდარიყო მიწის შესყიდვა, ბუნებრივი სილამაზის და კულტურული ღირსშესანიშნაობის დასაცავად.
- 1930 ქლოროფლუროკარბონატი (CFCs) შეიქმნა; იგი იყო ძალზე სასარგებლო კაცობრიობისთვის, ვინაიდან არა მარტო იაფი იყო და არააღებადი, არამედ ითვლებოდა, რომ ზიანს არ აყენებდა გარემოს.
- 1934 გვაღვით გაძლიერებული ნიადაგის ეროზია, რომელიც იწვევდა „მტვრის ქარიშხალს“ ჩრდილოეთ ამერიკის უდიდეს დაბლობებზე და რომელიც 350 მილიონ ტონამდე ნიადაგის ნაყოფიერ ფენას

ანადგურებდა.

- 1948 გაერთიანებულმა ერებმა, გარემოს დაცვის სპეციალური სააგენტო შექმნა, სახელწოდებით „საერთაშორისო კავშირი ბუნების კონსერვაციისთვის.“
- 1952 ჰაერის დაბინძურებამ მასიური სმოგი გამოიწვია ლონდონში, რამაც 4000 ადამიანი მოკლა, რის შედეგადაც შეიქმნა „სუფთა ჰაერის კანონმდებლობა.“
- 1968 გარეტ ჰარდინის ესსემ „საყოველთაო ტრაგედია“ აიძულა ადამიანები, გაეცნობიერებინათ პიროვნული პასუხისმგებლობა გარემოს გადაგვარებაში, როგორც ცხოვრების სტილის არჩევის შედეგი.
- 1969 დედამიწის მეგობრები (Friends of the Earth) დაარსდა აშშ-ში, როგორც კონსერვატული „სიერას კლუბისგან“ გამიჯნული, უფრო დინამიკური ჯგუფი. შემდგომ წლებში არსებობდა უფრო რადიკალური აქტიური ჯგუფები გარემოს დაცვის მოძრაობაში.
- 1974 CFC-ის მიერ, პირველი მეცნიერული გაფრთხილება, ატმოსფეროს მაღალ ფენებში ოზონის დამცავი ფენის გათხელების შესახებ.
- 1980 შეერთებული შტატების პრეზიდენტის ჯიმი კარტერის კომისიების Global 2000 ანგარიში, რომელიც ასახავს გარემოს დაცვის პრობლემების შესვლას პოლიტიკური საკითხების წიაღში.
- 1983 გერმანელმა მწვანეებმა (Die Grunen) საარჩევნო ხმის უფლების 5% მოიპოვეს და 27 ადგილი მიიღეს პარლამენტში.
- 1985 მწვანეთა ხომალდი Rainbow Warrior ჩაძირეს საფრანგეთის დაზვერვის აგენტებმა ახალი ზელანდიის ყურეში, როდესაც გამოიხატა პროტესტი საფრანგეთის ბირთვული გამოცდის წინააღმდეგ წყნარი ოკეანის სამხრეთში. ეკიპაჟის ერთი წევრი მოკლულ იქნა.
- 1989 ევროპულმა არჩევნებმა მწვანეთა საკითხი მყარად შეიტანა პოლიტიკური დღის წესრიგში; მწვანეთა პარტიებმა, მთელს ევროპაში, უპრეცედენტო მხარდაჭერა მოიპოვა, განსაკუთრებით,

გაერთიანებულ სამეფოში, სადაც მწვანეებმა ხმათა 15% მიიღეს (თუმცა არ მიუღიათ საპარლამენტო ადგილები).

1992 რიო დე ჟანეიროში ჩატარებულმა გაერთიანებული ერების დედამიწის სამიტმა უდიდესი მედია ინტერესი გამოიწვია, თუმცა ძალზე მცირე პროგრესს მიღწია გლობალური გარემოს რთული საკითხების მოგვარებაში.

1994 გაერთიანებულ სამეფოში „გზის საწინააღმდეგო“ პროტესტმა ახალ სიმაღლეს მიაღწია „უანსტონის ბრძოლაში“, ვინაიდან მწვანეთა აქტივისტებმა დაიკავეს შენობები და ხეები უანსტედში, აღმოსავლეთ ლონდონში, იმისათვის, რომ შეეჩერებინათ M11 საავტომობილო გზის მშენებლობა.

წყარო: 1994 Hutchinsow Gallup, *INFO* 1995, Helicon, გვ. 514.

ფემინისტური მოძრაობები

რევოლუციის თეორიები აუცილებლობით გადაჯაჭვულია სოციალური მოძრაობების თეორიებთან. მაგალითად, ჩარლზ თილის აქცენტი რესურსის მობილიზაციაზე, გამოყენებულ იქნა ისეთ სოციალურ მოძრაობებში, როგორიცაა ფემინისტური მოძრაობა, რასაც ახლა განვიხილავთ. **ფემინისტური მოძრაობები** არ იყო გამოყოფილი სოციალური მოძრაობის სხვა ფორმებიდან. ფემინიზმზე დიდი გავლენა მოახდინა რევოლუციებმა – მეთვრამეტე საუკუნის ფრანგული და ამერიკული რევოლუციების ჩათვლით.

ქალთა უფლებების დამცავი პირველი ორგანიზაციები თარიღდება პერიოდით, რომელიც უშუალოდ მოსდევდა ხსენებულ ორ რევოლუციას. 1790-იან წლებში, ფრანგული რევოლუციის მიერ თავისუფლებისა და თანასწორობის იდეალებით შთაგონებულმა ადამიანებმა, ჩამოაყალიბეს მრავალი ქალთა კლუბი პარიზში და უმთავრეს პროვინციულ ქალაქებში. კლუბები უზრუნველყოფდნენ ქალებისთვის შეხვედრის ადგილებს, ასევე ადგენდნენ მოთხოვნებს განათლების, შრომის და მართვის თანასწორ

უფლებებზე. ერთ-ერთი ასეთი კლუბის ხელმძღვანელმა მარი ჟუზმა შეადგინა მოწოდება სათაურით „ქალთა უფლებების დეკლარაცია“, რომელიც ეფუძნებოდა „ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციას“ - რევოლუციის ძირითად კონსტიტუციურ დოკუმენტს. ის ამტკიცებდა, რომ შეუძლებელი იყო, მიღწეულიყო ჭეშმარიტი თანასწორობა, როდესაც მოსახლეობის ნახევარი მოკლებული იყო იმ პრივილეგიებს, რომლებიც მამაკაცებს ჰქონდათ მინიჭებული.

ეს მოწოდება გაზიარებული არ იყო რევოლუციონერი ლიდერების მიერ – მარი ჟუზი 1793 წელს სიკვდილით დასაჯეს, ბრალდებით, რომ „მან დაივიწყა სათნოება, რომელიც მის სქესს ახასიათებს“. მთავრობის დეკრეტის შესაბამისად, ქალთა კლუბები დაიშალა. დასავლეთის ქვეყნებში ფემინისტური მოძრაობები მალევე აღდგა, თუმცა, თითქმის ყველგან, მტრულ დამოკიდებულებას ეჯახებოდა და ზოგჯერ ძალადობასაც იწვევდა მმართველი ხელისუფლების მხრიდან. მარი ჟუზი ერთადერთი ქალი არ იყო, რომელმაც სიცოცხლე გასწირა თავისი სქესისთვის თანასწორი უფლებების მოპოვებისთვის.

მე-19 საუკუნეში, შეერთებულ შტატებში ფემინიზმი უფრო მოწინავე მოძრაობა იყო, ვიდრე სადმე სხვაგან, და ქალთა მოძრაობების ლიდერთა უმეტესობა სხვა ქვეყნებში, ამერიკელი ქალების ბრძოლას სამაგალითოდ მიიჩნევდა. 1840-იან და 1850-იან წლებში, ამერიკელი ფემინისტები მჭიდროდ იყვნენ ჩართულნი იმ ჯგუფების მუშაობაში, რომლებიც მონების გათავისუფლებისთვის იბრძოდნენ. თუმცა, ფორმალური პოლიტიკური უფლებების უქონლობის გამო (კონსტიტუცია არ აძლევდა ხმის მიცემის უფლებას ქალებს), ქალებს ეკრძალებოდათ პოლიტიკური ლობირება, რომლის საშუალებითაც რეფორმატორებს შეეძლოთ მიეღწიათ თავიანთი მიზნებისთვის. არც ერთ ქალს არ მიეცა უფლება, მონაწილეობა მიეღო მსოფლიოს მონობის საწინააღმდეგო კონვენციაში, რომელიც შედგა ლონდონში, 1840 წელს. ამ ფაქტმა აიძულა ქალთა ჯგუფები, უფრო სწორი მიმართულებით მიდგომოდნენ გენდერული უთანასწორობის საკითხს. 1848 წელს, ისევე როგორც

ნახევარი საუკუნის წინ მათი ფრანგი თანამოაზრეები მოიქცნენ, შეერთებულ შტატებში, ქალთა ლიდერები შეხედნენ ერთმანეთს „გრძნობების დეკლარაციის“ მისაღებად, რომელიც ამერიკული თავისუფლების დეკლარაციის მოდელის მიხედვით გააკეთდა. „ჩვენ თავისთავად ცხადად მიგვაჩნია ის ჭეშმარიტება“, იწყებოდა იგი, „რომ ყველა მამაკაცი და ქალი თანასწორად არის შექმნილი“. დეკლარაციაში შეტანილი იყო იმ უსამართლობების გრძელი ჩამონათვალი, რომლის სუბიექტები ქალები იყვნენ. მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდში, ქალების სოციალური ან პოლიტიკური პოზიციის მხრივ, ძალზე მცირე რეალური წარმატება იქნა მოპოვებული. მონობის გაუქმების შემდეგ, კონგრესმა ხმის მიცემის უფლება მხოლოდ მონობისგან განთავისუფლებულ მამაკაცებს დაუდგინა.

შეერთებულ შტატებში, ქალთა მოძრაობის ადრეული განვითარების პერიოდში, აფრო-ამერიკელი ქალები გარკვეულ როლს თამაშობდნენ მოძრაობაში, თუმცა ხშირად უხდებოდათ თავიანთი თეთრკანიანი დების მტრული დამოკიდებულების მოგერიება. ერთ-ერთი მათგანია სოჯურნერ ტრუთი, რომელიც ხმას იმაღლებდა როგორც მონობის, ისე ქალებისთვის სამოქალაქო უფლებების წართმევის წინააღმდეგ, და ამ ორ საკითხს მჭიდროდ უკავშირებდა ერთმანეთს. როდესაც 1850-იან წლებში, ინდიანას შტატში მონობის საწინააღმდეგო მასობრივ მიტინგზე იგი მტკიცედ და მგზნებარედ ლაპარაკობდა, თეთრკანიანმა მამაკაცმა ხმამაღლა შესძახა მას: „არ მჯერა, რომ ნამდვილად ქალი ხარ“; მაშინ, ტრუთმა გაიშიშვლა გულ-მკერდი ყველას წინაშე, იმის დასამტკიცებლად, რომ მამაკაცი ტყუოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტრუთმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა იმ პერიოდის ქალთა მოძრაობებში (Hooks 1981), სხვა შავკანიანი ქალები, რომლებიც შეეცადნენ, მონაწილეობა მიეღოთ მათში, იმედგაცრუებულები დარჩნენ იმ მტრული განწყობის გამო, რომელსაც ისინი შეეჯახნენ.

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა ევროპაში ფემინისტური მოძრაობის განვითარების დასაწყისში, იყო 1500 ქალის მიერ ხელმოწერილი პეტიცია, რომელიც წარდგენილ იქნა ბრიტანეთის

პარლამენტში 1866 წელს; ქალები მოითხოვდნენ, განსახილველი საარჩევნო უფლებების რეფორმებში, ჩაერთოთ სრული საარჩევნო უფლება ქალებისთვის. პეტიცია უგულებელყოფილ იქნა, ამის საპასუხოდ, შემდეგ წელს, მისმა ორგანიზატორებმა ჩამოაყალიბეს ნაციონალური საზოგადოება ქალთა საარჩევნო უფლებებისთვის. ამ საზოგადოების წევრები შემდგომ სუფრაჟისტების სახელით გახდნენ ცნობილი, და მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ისინი აგრძელებდნენ პეტიციით მიმართვას პარლამენტისადმი, ქალებზე გაეგრძელებინათ საარჩევნო უფლებები. მეოცე საუკუნის დასაწყისისთვის, ბრიტანული ფემინიზმის მსოფლიო ზეგავლენა კონკურენციას უწევდა შეერთებული შტატების ფემინისტურ მოძრაობას. ხშირი საპროტესტო მარშები და ქუჩის დემონსტრაციები ორივე ქვეყანაში იყო ორგანიზებული. 1908 წლის ივნისში, ლონდონში, გარეთ მოწყობილმა მიტინგმა ნახევარი მილიონი ადამიანი მოიცვა. ამ ხნის განმავლობაში, ქალთა მოძრაობები სოკოებივით მომრავლდა ყველა დიდ ევროპულ ქვეყანაში, ასევე ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში.

1920 წლისთვის, მრავალ დასავლურ ქვეყანაში, ქალებმა საარჩევნო ხმის უფლება მოიპოვეს. თუმცა, ამ უფლების მოპოვების შემდეგ, ფემინისტური მოძრაობების მუხტი დაეცა. რადიკალური ქალები ცდილობდნენ სხვა მოძრაობებს მიერთებოდნენ, მაგალითად, როგორც იყო ფაშიზმთან ბრძოლა, რადიკალური მემარჯვენე პოლიტიკური დოქტრინა, რამაც ნიადაგი პპოვა გერმანიაში, იტალიაში და სხვაგან 1930-იან წლებში. ფემინიზმისგან, როგორც გამოკვეთილი მოძრაობისგან, რომელიც მამაკაცების დომინირებულ ინსტიტუტებს ებრძოდა, ცოტა რამ დარჩა. თანასწორი პოლიტიკური უფლებების მიღწევამ ძალზე ცოტა რამ შეცვალა ქალთა ცხოვრების სხვა სფეროებშიც თანასწორობის მოპოვების თვალსაზრისით.

ფემინიზმის აღორძინება

1960-იანი წლების დასასრულისთვის, ქალთა მოძრაობებმა კვლავ აღიდგინა მოწინავე პოზიციები. შემდგომ ათწლეულებში, ფემინიზმმა დიდი ზეგავლენა მოიპოვა მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, მესამე მსოფლიოს ბევრი ქვეყნის ჩათვლით. მისი აღორძინება შეერთებულ შტატებში დაიწყო, რაზეც ზეგავლენა მოახდინა მოძრაობამ სამოქალაქო უფლებებისთვის და იმ პერიოდის სტუდენტთა აქტივობამ. აქედან იგი მსოფლიოს სხვა ნაწილებშიც გავრცელდა. ქალები, რომლებიც აქტიურად იყვნენ ჩართულნი მოძრაობაში, ხვდებოდნენ, რომ სამოქალაქო უფლებების დამცველი მოძრაობის ლიდერები ეწინააღმდეგებოდნენ ქალთა უფლებების ჩართვას მათ მიერ შედგენილ თანასწორობის მანიფესტში. ამიტომ ქალთა ჯგუფებმა დაიწყეს დამოუკიდებელი ორგანიზაციების შექმნა, რომლებიც უშუალოდ ქალთა საკითხებზე იქნებოდა მიმართული.

დღესდღეობით, ქალთა მოძრაობები საკითხთა გაცილებით ფართო სფეროს ეხება, ვიდრე მათი წინამორბედები. ისინი იბრძვიან ეკონომიკური თანასწორობისთვის, აბორტის დაშვებისთვის და მოითხოვენ განქორწინების კანონმდებლობის შეცვლას. მნიშვნელოვან პრაქტიკულ მიღწევებთან ერთად, ფემინისტებმა ინტელექტუალური ზეგავლენაც მოახდინეს, რაც ყველა წარსულ მიღწევაზე მნიშვნელოვანია. მაგალითად, ფემინისტმა ავტორებმა უბიძგეს მთელი რიგი ცნებებისა და თეორიების თავიდან გააზრებას სოციალურ მეცნიერებებში. კვლევების დიდი ნაწილი, რომელიც ბოლო წლებში განხორციელდა, ისტორიული და კულტურული ფაქტორების გავლენის შესასწავლად ქალების პოზიციაზე და, უფრო ზოგადად, გენდერულ ურთიერთობებზე, თანამედროვე ფემინიზმის ზეგავლენით გახდა შესაძლებელი.

ფემინისტური მოძრაობები: ინტერპრეტაცია

გასულ საუკუნეში ქალთა მოძრაობების აღმოცენება, შეიძლება ადვილად იქნეს ინტერპრეტირებული იმ კონცეფციების მიხედვით, რომლებიც ჩარღზ თილიმ ჩამოაყალიბა. თილის აზრით, სოციალური

მოძრაობები წარმოქმნა, როდესაც ადამიანებს აღარ დარჩათ შანსი, ვინმეს მიაწვდინონ ხმა ან შეძლონ მათი სულისკვეთების ღიად გამოხატვა. მეცხრამეტე საუკუნეში და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, ფემინისტური მოძრაობების განვითარების პირველ ფაზაში, ფემინისტი ლიდერები, ყველაფერთან ერთად, ცდილობდნენ ქალებისთვის *ხმის მოპოვებას* პოლიტიკურ პროცესებში, სხვა სიტყვებით, არჩევნებში ხმის მიცემის უფლების მოპოვებას. მეორე ფაზაში, ქალთა მოძრაობების წარმომადგენლები ცდილობდნენ, გაეფართოვებინათ ის წარმატებები, რომლებსაც მიაღწიეს და იბრძოდნენ, რომ ქალებისთვის მოეპოვებინათ როგორც პოლიტიკური, ასევე ეკონომიკური თანასწორობა.

ორივე ფაზაში, ქალთა მოძრაობების ლიდერებმა შეძლეს კოლექტიური რესურსების მობილიზება, რათა საკმაოდ ეფექტური ზეწოლა მოეხდინათ მმართველ ხელისუფლებაზე. ადრეულ პერიოდში, ქალთა აქტივისტების მთავარი რესურსი მარშები და დემონსტრაციები იყო. მოგვიანებით კი, ორგანიზაციებს უკვე შეეძლოთ, ეწარმოებინათ ბრძოლა ქალთა უფლებებისთვის უფრო ორგანიზებული და თანმიმდევრული გზით. საერთო ინტერესები, რომელთაც ქალთა ჯგუფების ლიდერები უსვამდნენ ხაზს, მოიცავდა ისეთ საკითხებს, როგორიცაა ქალების როლი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებაში, სურვილის შემთხვევაში ანაზღაურებადი სამუშაოს ქონა და თანასწორი უფლებები განქორწინების სამართალწარმოებაში.

და ბოლოს, ფემინისტი აქტივისტების შესაძლებლობები, გავლენა მოეხდინათ სოციალურ ცვლილებაზე, მრავალი ფაქტორით იყო განპირობებული. მაგალითად, პირველი მსოფლიო ომის გაჩაღება დაეხმარა მათ საარჩევნო ხმის უფლების მიღებაში: მთავრობები, რომლებიც ჩაბმული იყო ომში, ქალების მხარდაჭერასა და აქტიურ ჩართვას საჭიროებდა. ფემინიზმის განვითარების მეორე ფაზაში, მოძრაობა სამოქალაქო უფლებებისთვის იყო ის ნაპერწკალი, რამაც აქტივობის ახალი ტალღა გამოიწვია.

სოციალური მოძრაობები და სოციოლოგია

სოციალური მოძრაობები სოციოლოგების ორმაგ ინტერესს იწვევს. ისინი იძლევა კარგ მასალას კვლევისთვის, თუმცა, ამასთან ერთად, ეხმარება სოციოლოგებს, ახლებურად შეხედონ ქცევის გარკვეულ სფეროებს. მაგალითად, ქალთა მოძრაობა მარტო იმიტომ არ იწვევს სოციოლოგთა ინტერესს, რომ იგი მასალას იძლევა კვლევისთვის. მან სოციოლოგიური აზროვნების უკვე ჩამოყალიბებული სტრუქტურის ნაკლოვანებების იდენტიფიცირება მოახდინა და შექმნა ცნებები (მაგალითად, პატრიარქატი), რომლებიც გვეხმარება გენდერისა და ძალაუფლების საკითხების გარკვევაში. ეს არის მუდმივი დიალოგი არა მარტო სოციალურ მოძრაობებსა და მათ დაპირისპირებულ ორგანიზაციებს შორის, არამედ სოციალურ მოძრაობებსა და თავად სოციოლოგიას შორის.

შეჯამება

1. გასული ორი საუკუნის განმავლობაში, რევოლუციები მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მოხდა. 1776 წლის რევოლუციამ ამერიკაში და 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუციამ წარმოშვეს ის იდეალები და სულისკვეთება, რაც შემდეგ ფართოდ გავრცელდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

2. რევოლუცია განსასაზღვრად ძალზე მოუხელთავი ცნებაა. იმისთვის, რომ პოლიტიკური ცვლილების პროცესი რევოლუციად ჩაითვალოს, იგი უნდა შეიცავდეს მასობრივ სოციალურ მოძრაობას, რომელიც მზადაა, მიზნის მისაღწევად ძალადობა გამოიყენოს და შეუძლია როგორც ხელში ჩაიგდოს ძალაუფლება, ისე გაატაროს თანმიმდევრული რეფორმა.

3. რევოლუციის მრავალი სხვადასხვა თეორია იყო წარმოდგენილი. რევოლუციის მარქსისტული ინტერპრეტაცია განსაკუთრებით

მნიშვნელოვანია, არა მხოლოდ მისი ინტელექტუალური წვლილისთვის, რაც ეჭვქვეშ შეიძლება იყოს დაყენებული სხვადასხვა მიზეზის გამო, არამედ იმიტომ, რომ მან ერთგვარად სამსახური გაუწია ამ საუკუნეში რევოლუციის რეალური პროცესის ჩამოყალიბებას.

4. ვინაიდან რევოლუცია ასეთი რთული ფენომენია, იმ პირობების განზოგადება, რასაც რევოლუციურ ცვლილებასთან მიეყავართ, ძნელია. რევოლუციების უმეტესობა ისეთ გარემოებებში ხდება, სადაც სახელისუფლო ძალაუფლება დანაწევრებული ხდება (მაგალითად, ომის შემდეგ), და სადაც დაჩაგრული ჯგუფი შეძლებს, ჩამოაყალიბოს და გაამყაროს მასობრივი მოძრაობა. რევოლუციები, ჩვეულებრივ, უფრო კერძო მიზნების წინასწარგანუსაზღვრელი შედეგებია, რომელთა მიღწევასაც ასეთი მოძრაობები თავდაპირველად ცდილობს.

5. ბრბოს აქტივობა მხოლოდ რევოლუციების დროს არ ხდება, არამედ სხვა, ნაკლებ დრამატული სოციალური ცვლილების დროსაც, როგორიცაა, მაგალითად, ქუჩის მღელვარებები ქალაქებში. მღელვარე მასის ქმედებები, შესაძლოა, სავსებით დესტრუქციული და შემთხვევითი მოგვეჩვენოს, თუმცა ისინი, ხშირად, მონაწილეთა განსაზღვრულ მიზნებს ემსახურება.

6. სოციალური მოძრაობის მრავალი ტიპი შეიძლება მოიძებნოს თანამედროვე საზოგადოებებში. სოციალური მოძრაობები გულისხმობს საერთო ინტერესების მხარდაჭერის მცდელობას ერთობლივი ქმედების საშუალებით, რომელიც უკვე შექმნილი ინსტიტუტების ფარგლებს სცდება. სოციოლოგია არა მარტო სწავლობს ამგვარ მოძრაობებს, არამედ პასუხობს კიდევ მათ მიერ წამოჭრილ შეკითხვებს.

7. თანამედროვე სოციალური მოძრაობის ძირითადი ტიპი ფემინიზმს უკავშირდება. პირველი მნიშვნელოვანი ფემინისტური მოძრაობა შეიქმნა მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებში, რომელიც კონკრეტულად მიმართული იყო ქალებისთვის საარჩევნო ხმის უფლების მოსაპოვებლად. მიუხედავად იმისა, რომ 1920-იან წლებში ამ მოძრაობამ დაცემის პერიოდი განიცადა, 1960-იან წლებში ფემინიზმმა კვლავ მოიპოვა მოწინავე პოზიციები და მას

შემდეგ, მას დიდი გავლენა აქვს სოციალური ცხოვრების და ინტელექტუალური აქტივობის მრავალ სფეროში.

დამატებითი ლიტერატურა

Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure* (London: McDonald, 1989). მეოცე საუკუნეში, კომუნიზმის აღზევებისა და დაცემის შესახებ გამოკვლევა, სადაც მიხნეულია, რომ კომუნიზმი წარმოადგენს „ისტორიულ ტრაგედიას“.

John Dunn, “Understanding Revolutions“ მის ნაშრომში *Rethinking Modern Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985). დისკუსია თანამედროვე რევოლუციების გააზრების პრობლემების შესახებ.

Ron Eyerman and Andrew Jamison, *Social Movements* (Cambridge: Polity Press, 1991). თანამედროვე თეორიული აზროვნების სასარგებლო გამოკვლევა და ანალიზი, სოციალური მოძრაობების ხასიათის შესახებ, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ახალ სოციალურ მოძრაობებს ეთმობა.

Chester Hartman and Pedro Vilanova, *Paradigms Lost: The Post-Cold War Era* (London: Pluto, 1991). დისკუსია მსოფლიოში არსებული მდგომარეობის შესახებ, რაც კომუნიზმის ნგრევას მოჰყვა საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაში.

Max Weber, *The Russian Revolutions* (Cambridge: Polity Press, 1995). ვებერის შეხედულებები რუსეთში რევოლუციური მოვლენების შესახებ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

სოციალიზმი	ბრბოს აქტივობა
კლასობრივი კონფლიქტი	ამბოხი
დაპირისპირება	ტრანსფორმატორული მოძრაობა
კომუნიზმი	რეფორმატორული მოძრაობა
მობილიზაცია	გამოსასყიდი მოძრაობა

გორილების მოძრაობა
მრავალჯერადი სუვერენიტეტი

ცვლილების გამომწვევი მოძრაობა
ფემინისტური მოძრაობა

გლობალური ცვლილება და ეკოლოგიური კრიზისი

ძირითადი ცნებები

ცვლილების განსაზღვრა

გავლენები სოციალურ ცვლილებაზე

ფიზიკური გარემო. პოლიტიკური ორგანიზაცია. კულტურული ფაქტორები

ცვლილება თანამედროვე პერიოდში

ეკონომიკური გავლენა. პოლიტიკური გავლენა. კულტურული გავლენა

მიმდინარე ცვლილება და მომავლის პერსპექტივები

პოსტინდუსტრიული საზოგადოების მიმართულებით? პოსტმოდერნიზმი და ისტორიის დასასრული. შეფასება

საფრთხეები გლობალური გარემოსთვის

საფრთხის წყაროები

გარემო: სოციოლოგიური პრობლემა?

გლობალური ცვლილება: მომავლის ხედვა

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

სოციალური ცვლილება. პოსტინდუსტრიული საზოგადოება

ადამიანები დედამიწაზე დაახლოებით ნახევარი მილიონი წელია არსებობენ. სოფლის მეურნეობა, რაც მყარი დასახლების საფუძველია, თორმეტიოდე ათას წელიწადს ითვლის. ცივილიზაციები არაუმეტეს ექვსი ათასი წლით თარიღდება. ადამიანის არსებობის მთლიან ხანგრძლივობას ერთ დღედ თუ წარმოვიდგენთ, სოფლის მეურნეობის დამკვიდრება შეიძლება დღის 11,56 წუთზე წარმოვიდგინოთ, ხოლო ცივილიზაციის გაჩენა – 11,57 წუთზე. თანამედროვე საზოგადოებების წარმოშობა მოხდა მხოლოდ 11,59 წუთზე და 30 წამზე! თუმცა, შესაძლოა, იმდენი ცვლილება მოხდა ბოლო 30 წამის განმავლობაში, რამდენიც მთლიანად მის წინამორბედ პერიოდში.

თანამედროვე ეპოქაში ცვლილების ტემპი ადვილად წარმოსადგენია, თუ თვალყურს მივადევნებთ ტექნოლოგიური განვითარების სისწრაფეს. როგორც ეკონომიკის ისტორიკოსი დევიდ ლენდისი აღნიშნავს მის ცნობილ კვლევაში:

თანამედროვე ტექნოლოგია არა მარტო უფრო სწრაფად აწარმოებს უფრო მეტს, იგი ქმნის ისეთ პროდუქტს, რომელიც ვერ ერთ შემთხვევაში ვერ იწარმოებოდა წარსულის ხელოსნური მეთოდებით. ყველაზე საუკეთესო ინდიელი ხელით მრთველიც კი ვერ შესძლებდა ისეთი მშვენიერი და სუფთა ნართის მიღებას, როგორიც სართავ დაზგას შეუძლია; მეთვრამეტე საუკუნეში, ქრისტიანული სამყაროს ყველა სამჭედლო ერთად ვერ შესძლებდა დაემზადებინა ისეთი დიდი, გლუვი და ჰომოგენური ფოლადის ფურცელი, როგორც ამას თანამედროვე საგლინი დგანი აკეთებს ქარხანაში. ყველაზე მნიშვნელოვანია, რომ თანამედროვე ტექნოლოგიამ ისეთი საგნები შექმნა, რაც წარმოუდგენელი იყო პრეინდუსტრიული ეპოქისთვის; ფოტოაპარატი, ავტომობილი, თვითმფრინავი, ელექტრონული მოწყობილობის მთელი ჩამონათვალი, დაწყებული რადიოდან, დამთავრებული მაღალსიჩქარიანი კომპიუტერით, ატომური ელექტროსადგურები და ა.შ. თითქმის უსასრულოდ.... შედეგად, მივიღეთ საქონლის და სერვისის უზარმაზარი ზრდა და მრავალფეროვნება; და მხოლოდ ამან შეცვალა ადამიანის ცხოვრების წესი უფრო მეტად, ვიდრე რაიმე სხვამ, ცეცხლის აღმოჩენის შემდეგ. 1750 წლის ინგლისელი მამაკაცი [და შეგვიძლია დავამატოთ ინგლისელი ქალიც], მატერიალური საგნებით, უფრო ახლოს იყო კეისრის ლეგიონერებთან, ვიდრე თავის შვილთაშვილებთან (Landes 1969).

თანამედროვე სამყაროსთვის დამახასიათებელი ცხოვრების სტილი და სოციალური ინსტიტუტები რადიკალურად განსხვავდება თუნდაც ახლო წარსულისგან. მხოლოდ ორი ან სამი საუკუნის განმავლობაში – დროის წუთიერი გაელვება კაცობრიობის ისტორიის კონტექსტში – ადამიანის სოციალური ცხოვრება ძალზე დაშორდა სოციალურ წყობას, რომელშიც ადამიანები ათასწლეულობით ცხოვრობდნენ.

ჩვენს წინამორბედ ნებისმიერ თაობაზე მეტად, ჩვენ ვდგავართ გაურკვეველი მომავლის წინაშე. რა თქმა უნდა, ცხოვრების პირობები წინა თაობებისთვისაც არ იყო უსაფრთხო: ადამიანები ბუნებრივი კატასტროფების, შავი ჭირისა და შიმშილის ტყვეობაში იყვნენ. მიუხედავად იმისა, რომ დღეს, ინდუსტრიულ ქვეყნებში ჩვენ თითქმის დაცულნი ვართ შავი ჭირისა და შიმშილისგან, უნდა გავუმკლავდეთ ახალ სოციალურ ძალებს, რომლებიც თავად გავანთავისუფლეთ. ამ ძალებს გამუდმებით მოაქვს სოციალური ცვლილება ჩვენს ცხოვრებაში.

ცვლილების განსაზღვრა

როგორ უნდა განვსაზღვროთ სოციალური ცვლილება? არსებობს მოსაზრება, რომ ყველაფერი ყოველთვის იცვლება. ყოველი დღე, ახალი დღეა; ყოველი მომენტი, დროის ახალი წამია. ბერძენი ფილოსოფოსი ჰერაკლიტე აღნიშნავდა, რომ ადამიანი ერთსადაიმავე მდინარეში ორჯერ ვერ შევა; მეორეჯერ მდინარე განსხვავებულია, ვინაიდან წყალი მდინარეა. ადამიანიც შეუმჩნევლად იცვლება. თუმცა ეს დაკვირვება გარკვეული აზრით სწორია, ჩვენ, რა თქმა უნდა, ჩვეულებრივ ვამბობთ, რომ ეს იგივე მდინარეა და ორივე შემთხვევაში ერთიდაიგივე ადამიანი შეაბიჯებს ამ მდინარეში. არსებობს აშკარა უწყვეტობა, მდინარის მოხაზულობაში ან ფორმაში და ფეხებდასველებული ადამიანის ფსიქიკასა და პიროვნულობაში იმისათვის, რომ ვთქვათ, მიუხედავად მომხდარი ცვლილებისა, თითოეული „იგივე“ რჩება.

ცვლილების იდენტიფიცირება გულისხმობს იმის ჩვენებას, თუ რამდენად შეიცვალა მოცემული ობიექტის ან სიტუაციის სიღრმისეული სტრუქტურა, დროის გარკვეულ მონაკვეთში. ადამიანური საზოგადოებების შემთხვევაში, იმის დასადგენად, თუ რამდენად და როგორ არის ჩართული სისტემა ცვლილების პროცესში, ჩვენ უნდა ვაჩვენოთ, თუ რა ღონეზე ხორციელდება ძირითადი ინსტიტუტების მოდიფიკაცია, გარკვეული დროის პერიოდში. ცვლილების ყველანაირი აღრიცხვა გულისხმობს იმის ჩვენებასაც, თუ რა რჩება უცვლელი, როგორც ძირითადი საყრდენი, რომლის მიხედვითაც განისაზღვრება ცვლილებები. დღევანდელ სწრაფად ცვალებად სამყაროშიც კი, არსებობს უწყვეტობა საკმაოდ დაშორებულ წარსულთან. მაგალითად, ძირითადი რელიგიური სისტემები, როგორიცაა ქრისტიანობა ან ისლამი, ინარჩუნებენ კავშირს იმ იდეებსა და პრაქტიკასთან, რომლებსაც ორი ათასი წლის წინ ჩაეყარა საფუძველი. თუმცა, თანამედროვე საზოგადოებებში, ინსტიტუციების უმეტესობა, აშკარად უფრო სწრაფად იცვლება, ვიდრე ამას ტრადიციული სამყაროში ჰქონდა ადგილი.

მოცემულ თავში, განვიხილავთ იმ ცვლილებების ინტერპრეტაციის მცდელობებს, რამაც გავლენა იქონია მთლიანად კაცობრიობის ისტორიაზე; შემდეგ განვიხილავთ საკითხს, თუ რატომ არის ასოცირებული თანამედროვე პერიოდი ასეთ ღრმა და სწრაფ სოციალურ ცვლილებასთან. ბევრი ცვლილება დღეს გლობალურია –ან ერთდროულად მსოფლიოს ბევრ ნაწილში ხდება, ან გავლენას ახდენს პლანეტის, როგორც მთელის, მომავალზე.

გავლენები სოციალურ ცვლილებაზე

ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე, სოციალური თეორიის მიმდევრები შეეცადნენ, შეექმნათ გრანდიოზული თეორია, რომელიც ახსნიდა სოციალური ცვლილების ხასიათს. თუმცა, არც ერთ თეორიას არა აქვს იმის შანსი, რომ ამომწურავად გადმოგვცეს კაცობრიობის სოციალური

განვითარების სრული სურათი, დაწყებული მონადირეთა და შემგროვებელთა, ასევე სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებიდან, ტრადიციული ცივილიზაციის ჩათვლით და დღევანდელი ძალზე რთული სოციალური სისტემით დამთავრებული, მიუხედავად ამისა, ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს, დავადგინოთ სამი ძირითადი ფაქტორი, რაც მყარად ზემოქმედებს სოციალურ ცვლილებაზე: ფიზიკური გარემო, პოლიტიკური ორგანიზაცია და კულტურული ფაქტორები.

ფიზიკური გარემო

ფიზიკური გარემო ხშირად ახდენს გავლენას ადამიანის სოციალური ორგანიზაციის განვითარებაზე. ეს ძალზე ცხადია უფრო ექსტრემალურ გარემო პირობებში, სადაც ადამიანებს თავიანთი ცხოვრების მოწყობა უხდებათ კლიმატური პირობების გათვალისწინებით. პოლარული რეგიონების მკვიდრნი აუცილებლად განავითარებენ ჩვევებსა და ცხოვრების წესს, რომელიც განსხვავდება სუბტროპიკებში მცხოვრებთა წესისგან. ალასკაზე მცხოვრები ადამიანები, სადაც ზამთარი ხანგრძლივი და მკაცრია, სოციალური ცხოვრების განსხვავებულ წესს იზიარებენ, ვიდრე ის ადამიანები, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვის თბილ ქვეყნებში ცხოვრობენ. ალასკელები ცხოვრების უმეტეს ნაწილს შენობებში ატარებენ; გამონაკლისს მხოლოდ მოკლე ზაფხული წარმოადგენს, როდესაც ისინი დაგეგმილ გარე სამუშაოს ეწევიან, იმ არასახარბიელო გარემოს გათვალისწინებით, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ.

ნაკლებად ექსტრემალურმა ფიზიკურმა პირობებმა შეიძლება ასევე იქონიოს გავლენა საზოგადოებაზე. მაგალითად, ავსტრალიის აბორიგენებს არასოდეს შეუწყვეტიათ მონადირეობა და შემგროვებლობა იმის გამო, რომ კონტინენტზე თითქმის არ მოიძებნებოდა კულტივირებადი მცენარეები, და ისეთი ცხოველებიც არ იყო, რომელთა მოშინაურებით შესაძლებელი იქნებოდა მეურნეობის წარმოება. მსოფლიოს ადრეული

ცივილიზაციები, უმთავრესად, ნაყოფიერ მიწებზე იქმნებოდა, მაგალითად, მდინარის შესართავებში. ასევე ძალზე მნიშვნელოვანი იყო გაადვილებული კომუნიკაციები ხმელეთზე და საზღვაო გზების არსებობის შესაძლებლობა. საზოგადოებები ერთმანეთისგან მოწყვეტილი იყო მთის ქედებით, გაუვალი ჯუნგლებით ან უდაბნოებით და ამიტომაც, ხშირად, შედარებით უცვლელი რჩებოდა დიდი ხნის განმავლობაში.

და მაინც, გარემოს უშუალო ზეგავლენა სოციალურ ცვლილებაზე არც ისე დიდია. ხშირად, ადამიანები ახერხებენ, შექმნან მნიშვნელოვანი საწარმოო სიმდიდრე, შედარებით არასახარბიელო გარემოში. ეს, მაგალითად, შეეხება ალასკელებს, რომლებმაც შესძლეს ნავთობის მოპოვებისა და მინერალური რესურსების განვითარება, მიუხედავად მათი გარემოს მკაცრი ხასიათისა. ამის საპირისპიროდ, მონადირეთა და შემგროვებელთა კულტურები, ხშირად, ძალზე ნაყოფიერ რეგიონებში ცხოვრობდნენ, თუმცა მაინც არ ერთვებოდნენ სასოფლო-სამეურნეო ან მესაქონლეთა წარმოებაში. მაგალითად, ვანკუვერის კუნძულის კვაკუტის ინდიელები, რომლებმაც საკუთარი ცხოვრების წესი ხელშეუხებლად შეინარჩუნეს გასული ნახევარი საუკუნის პერიოდამდე, ცხოვრობდნენ ისეთ გარემოში, რომელიც მდიდარი იყო თევზით, ხილით და სხვა საკვები მცენარეულით. ისინი აგრძელებდნენ ცხოვრებას ნადირობითა და შეგროვებით და არასოდეს უცდიათ, გადაექციათ თავიანთი გარემო მყარ სასოფლო-სამეურნეო დასახლებად.

უშუალო კავშირი გარემოსა და წარმოების სისტემას შორის დიდი არ არის. ამიტომ ევოლუციონისტების აქცენტი გარემოს მიმართ ადაპტაციაზე, ნაკლებად დამაჯერებელია, ვიდრე მარქსის იდეები სოციალური განვითარების შესახებ, ვინაიდან მარქსი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ადამიანები ხშირად ვერ ეგუებიან გარემომცველ პირობებს, როგორც ეს ცხოველების შემთხვევაშია. ადამიანი ყოველთვის ცდილობს, უფრო მეტად დაიმორჩილოს მის გარშემო არსებული სამყარო, ვიდრე იგი მზამზარეულად მიიღოს. უფრო მეტიც, უდავოა, რომ წარმოების ტიპები ძლიერ გავლენას ახდენს სოციალური ცვლილების

დონესა და ხასიათზე, თუმცა, მათ ისეთი ყოვლისმომცველი ზეგავლენა არა აქვს, როგორსაც მარქსი მიაწერს.

პოლიტიკური ორგანიზაცია

მეორე ფაქტორი, რომელიც ძლიერ ზემოქმედებს სოციალურ ცვლილებაზე, პოლიტიკური ორგანიზაციის ტიპია. ეს ზეგავლენა მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებებში მინიმუმამდეა დაყვანილი, ვინაიდან აქ არ არის პოლიტიკური ხელისუფლება, რომელიც თემის წევრების მობილიზებას შესძლებდა. თუმცა, საზოგადოების ყველა დანარჩენ ტიპში, არსებობს გარკვეული პოლიტიკური ორგანო – ბელადი, მემამულე, მეფე თუ მთავრობა – რომელიც საზოგადოების განვითარების კურსზე ძლიერ გავლენას ახდენს. პოლიტიკური სისტემები არ წარმოადგენს საფუძველმდებარე ეკონომიკური ორგანიზაციის უშუალო გამოხატულებას, როგორც ეს მარქსს სჯეროდა. მსგავსი წარმოების სისტემის მქონე საზოგადოებებში, შესაძლოა, პოლიტიკური წყობის სრულიად განსხვავებული ტიპები არსებობდეს. მაგალითად, ინდუსტრიულ კაპიტალიზმზე დაფუძნებულ ზოგიერთ საზოგადოებას ავტორიტარული პოლიტიკური სისტემა ჰქონდა (მაგალითად, ნაცისტური გერმანია ან აპარტეიდის ქვეშ მყოფი სამხრეთ აფრიკა), მაშინ როცა სხვები გაცილებით მეტად დემოკრატიულები არიან (მაგალითად, შეერთებული შტატები, ბრიტანეთი ან შვედეთი).

უმეტესი ტრადიციული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებაში ფუნდამენტურ როლს სამხედრო ძალა ასრულებდა; ის ერთნაირად ახდენდა ზემოქმედებას როგორც ამ ქვეყნის შემდგომ გადარჩენაზე, ასევე მის მიერ მოხდენილ ექსპანსიაზე. თუმცა, კავშირი წარმოების დონესა და სამხედრო ძლიერებას შორის, კვლავ არაპირდაპირია. მაგალითად, მმართველს შეუძლია მთელი რესურსი სამხედრო ძლიერების აშენებას მოახმაროს, მაშინ როდესაც ეს მოსახლეობის უმრავლესობას სიღარიბეში აგდებს, როგორც ეს სადამ ჰუსეინის მმართველობის დროს ერაყში მოხდა.

კულტურული ფაქტორები

მესამე ძირითადი ზეგავლენა სოციალურ ცვლილებაზე კულტურული ფაქტორებითაა განპირობებული, რაც გულისხმობს რელიგიის, კომუნიკაციური სისტემების და ლიდერის გავლენას. როგორც მე-16 თავში დავინახეთ, რელიგია შეიძლება იყოს როგორც კონსერვატული, ასევე ინოვაციური ძალა სოციალურ ცხოვრებაში. რელიგიური რწმენის ზოგიერთი ფორმა და პრაქტიკა ცვლილების მუხრუჭს წარმოადგენდა და, უპირველეს ყოვლისა, ხაზს უსვამდა ტრადიციული ღირებულებებისა და რიტუალების აღიარების საჭიროებას. თუმცა, როგორც მაქს ვებერი აღნიშნავდა, რელიგიური მრწამსი, ხშირად, მამობილიზებელ როლს ასრულებდა სოციალური ცვლილებისთვის.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი კულტურული ზეგავლენა, რაც ზემოქმედებს ცვლილების სახესა და ტემპზე, საკომუნიკაციო სისტემებია, მაგალითად, დამწერლობის შემოღებამ შექმნა ჩანაწერების შენახვის საშუალება, გააძლიერა კონტროლი მატერიალურ რესურსებზე და ხელი შეუწყო მსხვილი ორგანიზაციების განვითარებას. გარდა ამისა, დამწერლობამ შეცვალა ადამიანების წარმოდგენა წარსულის, აწმყოსა და მომავლის კავშირზე. საზოგადოებები, რომლებსაც დამწერლობა აქვს, ინახავს წარსული მოვლენების ჩანაწერებს და აცნობიერებს, რომ გააჩნია ისტორია. ისტორიის გაგებამ შეიძლება წარმოშვას განვითარების მთლიანი დინამიკის ან ხაზის შეგრძნება, რომელსაც მისდევს საზოგადოება, და ადამიანები, შესაძლოა, აქტიურად შეეცადონ მის შემდგომ ხელშეწყობას.

კულტურული ფაქტორების ზოგადი სათაურის ქვეშ შეიძლება მოვაქციოთ ლიდერობაც. მსოფლიო ისტორიაში ცალკეულ ლიდერებს უზარმაზარი ზეგავლენა ჰქონდათ. საკმარისია გავიხსენოთ უდიდესი რელიგიური ფიგურები (ქრისტეს მსგავსად), პოლიტიკური და სამხედრო ლიდერები (როგორიცაა იულიუს კეისარი), ან ახალი მეცნიერების და

ფილოსოფიის შემქმნელები (როგორიცაა ნიუტონი). ლიდერს შეუძლია გაატაროს დინამიური პოლიტიკა, მასიურად მიიზიდოს მიმდევრები, ან რადიკალურად შეცვალოს აზროვნების არსებული მოდელი, შეუძლია დაამხოს ადრე დამყარებული წესრიგი.

თუმცა, ინდივიდებს ლიდერობის მიღწევა და ეფექტური მართვა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუძლიათ, თუ ხელშემწყობი სოციალური პირობები არსებობს. მაგალითად, 1930-იან წლებში, გერმანიაში ადოლფ ჰიტლერმა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება რომ შეძლო, ნაწილობრივ გამოწვეული იყო დაძაბულობითა და კრიზისით, რასაც ქვეყანა იმ პერიოდში განიცდიდა, თუ არა არსებული გარემოებები, იგი ალბათ უმნიშვნელო ფიგურად დარჩებოდა რომელიმე პოლიტიკურ ფრაქციაში. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ მაჰათმა განდი, გამოჩენილი პაციფისტი ლიდერი ინდოეთში, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში მოღვაწეობდა. განდიმ შეძლო ეფექტურად დაეცვა თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობა ბრიტანეთის მმართველობისგან იმის გამო, რომ ომმა და სხვა მოვლენებმა დაანგრია არსებული კოლონიური ინსტიტუტები ინდოეთში.

ცვლილება თანამედროვე პერიოდში

რითი აიხსნება ის, რომ ბოლო ორასი წლის მანძილზე, ანუ თანამედროვე პერიოდში, სოციალური ცვლილების ტემპის ამგვარი დაჩქარება შეიმჩნევა? ეს რთული საკითხია, თუმცა ძნელი არ არის ზოგიერთი მასში შემავალი ფაქტორის ზუსტი განსაზღვრა. გასაკვირი არ არის, რომ მათი კატეგორიებად დაყოფა იმ ერთიანი ხაზის მიხედვით შეგვიძლია, რომლის მსგავსმა ფაქტორებმაც გავლენა იქონია სოციალურ ცვლილებაზე მთელი ისტორიის მანძილზე; გარდა იმ სიახლისა, რომ ფიზიკური გარემოს გავლენას განვიხილავთ ეკონომიკური ფაქტორების საერთო მნიშვნელობის კონტექსტში.

ეკონომიკური გავლენა

ეკონომიკური გავლენებიდან, ყველაზე ფართო სამრეწველო კაპიტალიზმის ზეგავლენაა. კაპიტალიზმის ფუნდამენტური განსხვავება მანამდე არსებული წარმოებითი სისტემებისგან იმაში მდგომარეობს, რომ იგი გულისხმობს წარმოების მუდმივ გაფართოებას და სიმდიდრის მზარდ დაგროვებას. ტრადიციულ საწარმოო სისტემებში, წარმოების დონე საკმაოდ სტატიკური იყო, ვინაიდან უცვლელ და ჩვეულ მოთხოვნებზე იყო დამოკიდებული. კაპიტალიზმი ხელს უწყობს საწარმოო ტექნოლოგიის მუდმივ განახლებას; ამ პროცესში ძალზე დიდია მეცნიერების წვლილი, თანამედროვე წარმოებაში ტექნოლოგიური ინოვაციების გამოყენების კოეფიციენტი გაცილებით მაღალია, ვიდრე მანამდე არსებული ეკონომიკური წესის რომელიმე ტიპში.

მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის ზეგავლენა ჩვენი ცხოვრების წესზე, შესაძლოა, ეკონომიკური ფაქტორებით დიდად იყოს განპირობებული, თუმცა იგი ეკონომიკური სფეროს მიღმაც ვრცელდება. მეცნიერება და ტექნოლოგია, უდავოდ, ახდენს გავლენას, თუმცა თავადაც პოლიტიკური და კულტურული ფაქტორების გავლენას განიცდის. მეცნიერული და ტექნოლოგიური განვითარება, კომუნიკაციის ისეთი თანამედროვე ფორმების შექმნაში დაეხმარა, როგორიცაა, მაგალითად, რადიო და ტელევიზია. როგორც დავინახეთ, კომუნიკაციის ეს ელექტრონული ფორმები, ბოლო წლებში, ცვლილებებს იწვევს პოლიტიკაში. რადიო, ტელევიზია და სხვა ელექტრონული მედია საშუალებები, ასევე, აყალიბებენ ჩვენს აზროვნების წესსა და სამყაროს ხედვას.

პოლიტიკური გავლენა

თანამედროვე პერიოდში, სოციალურ ცვლილებაზე გავლენის მომხდენი მეორე ძირითადი ფაქტორი პოლიტიკური მოვლენებია. ერებს

შორის ბრძოლა საკუთარი ძალაუფლების დამკვიდრებისთვის, მისწრაფება სიმდიდრის შექმნისთვის და სამხედრო უპირატესობა ყველა კონკურენტზე – ეს იყო ცვლილების ენერგეტიკული მუხტი, ბოლო ორი თუ სამი საუკუნის განმავლობაში. ტრადიციულ ცივილიზაციებში, პოლიტიკური ცვლილება, ჩვეულებრივ, ელიტით შემოიფარგლებოდა. მაგალითად, ერთ არისტოკრატიულ ოჯახს ცვლიდა მეორე მმართველი, მაშინ როდესაც მოსახლეობის უმრავლესობის ცხოვრება შედარებით უცვლელი რჩებოდა. თანამედროვე პოლიტიკურ სისტემებში ასე არ ხდება; აქ პოლიტიკური ლიდერების და მთავრობის წევრების აქტივობა მუდმივად აისახება მოსახლეობის ცხოვრებაზე. პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიმდებნი, როგორც საგარეო, ასევე საშინაო საქმეებში, მხარს უჭერენ და წარმართავენ სოციალურ ცვლილებას გაცილებით ფართოდ, ვიდრე ეს ადრე ხდებოდა.

ბოლო ორი თუ სამი საუკუნის მანძილზე, პოლიტიკურმა განვითარებამ გარკვეული ზემოქმედება მოახდინა ეკონომიკურ ცვლილებაზე, თუმცა ისევე, როგორც ეკონომიკურმა ცვლილებამ – პოლიტიკურ განვითარებაზე. ამჟამად, მთავრობები უმთავრეს როლს ასრულებენ ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების საქმეში (ზოგჯერ კი ანელებენ მას); ყველა ინდუსტრიულ საზოგადოებაში, სახელმწიფო მაღალი ხარისხით ერევა წარმოებაში, ვინაიდან მთავრობა გაშუალებულიად თავად არის უდიდესი დამსაქმებელი.

ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს სამხედრო ძალას და ომებსაც. მე-17 საუკუნიდან დაწყებული, დასავლეთის ქვეყნების სამხედრო ძალების წარმატებებმა, საშუალება მისცა მათ, ზეგავლენა მოეხდინათ მთელ მსოფლიოზე და უზრუნველყოთ დასავლური ცხოვრების წესის საყოველთაო გავრცელება. მეოცე საუკუნეში, ორმა მსოფლიო ომმა ძალზე ღრმა გავლენა იქონია – მრავალი ქვეყნის გაჩანაგებამ, რომელსაც მოჰყვა ადღგენის პროცესები, მრავალი ინსტიტუციური ცვლილება გამოიწვია, მაგალითად. გერმანიასა და იაპონიაში, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. გამარჯვებულმა ქვეყნებმაც კი, როგორიც გაერთიანებული

სამეფოა, მრავალი შინაგანი ცვლილება განიცადა, რაც ეკონომიკაზე ომის შედეგების გავლენას წარმოადგენდა.

კულტურული გავლენა

კულტურულ ფაქტორებს შორის, რამაც, ჩვენს დროში, გავლენა იქონია სოციალური ცვლილების პროცესებზე – მეცნიერების განვითარებამ და აზროვნების სეკულარიზაციამ – ხელი შეუწყო თანამედროვე მსოფლმხედველობის კრიტიკული და ინოვაციური ხასიათის ჩამოყალიბებას. ჩვენ უკვე აღარ მივიჩნევთ, რომ ჩვევები და წეს-ჩვეულებები მისაღებია მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ საუკუნოვანი ტრადიცია აქვს. ამის საპირისპიროდ, ჩვენი ცხოვრების წესი, სულ უფრო მეტ „რაციონალურ“ საფუძველს მოითხოვს. მაგალითად, საავადმყოფოს დიზაინი არ უნდა ეყრდნობოდეს ძირითადად ტრადიციულ გემოვნებას, არამედ საავადმყოფოს ძირითად მიზანს უნდა ემსახურებოდეს – ავადმყოფის ეფექტურ მკურნალობას.

ამასთან ერთად, შეიცვალა ჩვენი აზროვნების წესი და ჩვენი იდეების შინაარსი. თვითსრულყოფის, თავისუფლების, თანასწორობის და დემოკრატიული მონაწილეობის იდეალები, უმთავრესად, გასული ორი-სამი საუკუნის პროდუქტია. ასეთი იდეალები, სოციალური და პოლიტიკური ცვლილების პროცესების მობილიზებას ემსახურებოდა, რევოლუციების ჩათვლით. ეს იდეები არ შეიძლება ტრადიციებთან ყოფილიყვნენ მიბმულნი, არამედ უფრო მეტად მიუთითებდნენ ცხოვრების წესის მუდმივი განახლების აუცილებლობას, ადამიანის სრულყოფის მიზნით. მიუხედავად იმისა, რომ ეს იდეალები დასავლეთში ჩაისახა, ისინი ნამდვილად უნივერსალური და გლობალურია, და ხელს უწყობს ცვლილებას მსოფლიოს უმეტეს რეგიონებში.

მიმდინარე ცვლილება და მომავლის პერსპექტივები

სად მივყავართ დღეს სოციალურ ცვლილებას? განვითარების რა ძირითადი ტენდენციებია, რომელმაც, შესაძლოა, გავლენა მოახდინოს ჩვენს ცხოვრებაზე ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისში? სოციოლოგიის თეორეტიკოსები ვერ თანხმდებიან ამ შეკითხვების პასუხებზე, რადგან ისინი მრავალ ვარაუდს შეიცავს. აქ განვიხილავთ სამ სხვადასხვა სავარაუდო პერსპექტივას: მოსაზრებას, რომ ჩვენ ამჟამად პოსტინდუსტრულ საზოგადოებაში ვცხოვრობთ; იდეას, რომ ჩვენ მივალწიეთ პოსტმოდერნულ პერიოდს; და თეორიას, რომ ჩვენ მივალწიეთ „ისტორიის დასასრულს.“

პოსტინდუსტრიული საზოგადოების მიმართულებით?

ზოგიერთი მკვლევარი გამოთქვამს აზრს, რომ ის, რაც დღეს ხდება, გარდამავალი საფეხურია ახალი საზოგადოებისკენ. რომელიც უკვე აღარ ეფუძნება ინდუსტრიალიზმს. ისინი აცხადებენ, რომ ჩვენ შევდივართ განვითარების ფაზაში, რომელიც მთლიანად ინდუსტრიული ეპოქის მიღმაა. ახალი სოციალური წესრიგის აღსანიშნავად, მრავალი ახალი ტერმინი შეიქმნა, როგორიცაა *ინფორმაციული საზოგადოება*, *მომსახურების საზოგადოება* და *ცოდნის საზოგადოება*. თუმცა ტერმინი, რომელიც დამკვიდრდა – პირველად გამოიყენეს დენიელ ბელმა შეერთებულ შტატებში და ალენ ტურენმა საფრანგეთში – **პოსტინდუსტრიული საზოგადოებაა** (Bell 1973; Touraine, 1974). „პოსტ“ (ნიშნავს „შემდგომი“) განმარტავს აზრს, რომ ჩვენ ვმოძრაობთ ინდუსტრიული განვითარების ძველი ფორმების მიღმა.

სახელწოდებების მრავალგვარობა უკვე მიგვანიშნებს იმ უამრავ იდეაზე, რომელიც შემოთავაზებულია მიმდინარე სოციალური ცვლილებების ინტერპრეტაციისთვის. თუმცა, ერთი თემა, რომელიც მუდმივად ჩნდება, ეს არის ინფორმაციის თუ ცოდნის მნიშვნელობა მომავლის საზოგადოებაში. ჩვენი ცხოვრების წესი, რომელიც ეფუძნება მატერიალური საქონლის წარმოებას, და დაზვისა და ფაბრიკის ძალას

ეყრდნობა. ისეთი წარმოებით იცვლება, სადაც ინფორმაცია წარმოადგენს საწარმოო სისტემის საფუძველს.

პოსტინდუსტრიული საზოგადოების ყველაზე ცხადი და ამომწურავი სურათი მოგვცა დენიელ ბელმა თავის წიგნში “The Coming of the Postindustrial Society” (1973). ბელი მიუთითებს, რომ პოსტინდუსტრიული წესრიგი გამოირჩევა მომსახურების სფეროს გაზრდით, იმ სამუშაოს ნაცვლად, რომლის საფუძველზე მატერიალური საქონელი იწარმოება. ლურჯსაყელოიანი მუშა, რომელიც ფაბრიკაში ან დაზგასთანაა დაკავებული, უკვე აღარ წარმოადგენს დაქირავებული მუშის აუცილებელ ტიპს. თეთრსაყელოიანი მუშები (კლერკები და კვალიფიცირებული სპეციალისტები) ლურჯსაყელოიანებზე მეტნი არიან; პროფესიული და ტექნიკური სპეციალობები ყველაზე სწრაფად იზრდება.

ადამიანები, რომლებიც უფრო მაღალი დონის თეთრსაყელოიანთა პროფესიებს ფლობენ, სპეციალიზდებიან ინფორმაციისა და ცოდნის წარმოებაში. წარმოება და კონტროლი იმისა, რასაც ბელი *კოდიფიცირებულ ცოდნას* უწოდებს – სისტემატურ, კოორდინირებულ ინფორმაციას – საზოგადოების ძირითადი რესურსია. ისინი, ვინც ამ ცოდნას ქმნის და ავრცელებს – მეცნიერები, კომპიუტერის სპეციალისტები, ეკონომისტები, ინჟინრები და ყველა სახის პროფესიონალები – თანდათან წამყვან სოციალურ ჯგუფებად ყალიბდებიან და ძველი სისტემის მწარმოებლებისა და მეწარმეთა ადგილს იკავებენ. კულტურის დონეზე, შეინიშნება ინდუსტრიალიზმისთვის დამახასიათებელი „სამუშაო ეთიკის“ უგულებელყოფა; ადამიანები უფრო ღია არიან ინოვაციებისთვის და სიამოვნებას ღებულობენ როგორც თავიანთი სამუშაოსგან, ისე კერძო ცხოვრებისგან.

რამდენად საფუძვლიანია თვალსაზრისი, რომ ძველი ინდუსტრიული წესრიგი ახალი პოსტინდუსტრიული საზოგადოებით შეიცვლება? მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული თეზისი ფართოდ იქნა მიღებული,

ემპირიული მტკიცებულებები, რომლებსაც იგი ეყრდნობა, შემდეგი სახის ეჭვებს იწვევს:

1. ტენდენცია მომსახურების სფეროს მიმართულებით, რასაც თან ახლავს სამუშაო ადგილების შემცირება საწარმოო სექტორებში, თითქმის ინდუსტრიალიზაციის საწყისებიდან დაიწყო; ეს არ არის ახალი მოვლენა – ადრეული 1800-იანი წლებიდან წარმოებაც და მომსახურებაც სოფლის მეურნეობის ხარჯზე გაფართოვდა; ამასთან, მომსახურების სექტორი სულ უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე წარმოება. ლურჯსაყელოიანი მუშა, რეალურად, არასოდეს იყო დაქირავებული მუშის ყველაზე გაერცხლებული ტიპი; დაქირავებული მუშები, ყოველთვის, სოფლის მეურნეობაში და მომსახურებაში მუშაობდნენ; ამასთან, მომსახურების სფერო იზრდებოდა მაშინ, როცა სოფლის მეურნეობაში დაკავებულითა რიცხვი მცირდებოდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება საწარმოო სამუშაოდან მომსახურებაზე გადასვლა კი არ იყო, არამედ სასოფლო საქმიანობიდან ყველა სხვა საქმიანობაზე გადასვლა.

2. მომსახურების სექტორი ძალზე მრავალფეროვანია. მომსახურების პროფესია არ შეიძლება უბრალოდ გავაიგიოთ თეთრსაყელოიანთა საქმიანობასთან; მომსახურების მრავალი საქმიანობა (მაგალითად, ბენზინ გასამართ სადგურზე მომუშავე) ლურჯსაყელოიანებს განეკუთვნება იმ მიზეზით, რომ ის ხელით სამუშაოა. თეთრსაყელოიანთა დასაქმების უმეტესობა მცირე, მაგრამ მაინც სპეციალიზებულ ცოდნას მოითხოვს და, გარკვეულწილად, მექანიზებული ხდება. ასეა მრავალი დაბალი რანგის საოფისე სამუშაოს შემთხვევაში.

3. მომსახურების სექტორში, მრავალი საქმიანობა ჩართულია პროცესებში, რომელიც, საბოლოოდ, მატერიალურ პროდუქტს ქმნის და ამიტომ იგი წარმოების ნაწილად უნდა ჩაითვალოს. ამრიგად, კომპიუტერის პროგრამისტი, რომელიც საწარმოო ფირმაში მუშაობს და მანქანა-იარაღების დაპროექტებას და მონიტორინგს ახორციელებს, უშუალოდაა ჩართული მატერიალური პროდუქტის შექმნის პროცესში.

4. ვერავინ იტყვის დარწმუნებით, თუ როგორი იქნება მიკროპროცესული და ელექტრონული საკომუნიკაციო სისტემების ზეგავლენა შორეულ მომავალში. ამჟამად, იგი უფრო ინტეგრირებულია სამრეწველო საწარმოებაში და ნაკლებად ავიწროებს მას. ნათლად ჩანს, რომ ასეთი ტექნოლოგიები გააგრძელებს ინოვაციის მაღალი რეიტინგის ჩვენებას და სოციალური ცხოვრების მეტ სფეროებში გავრცელებას. თუმცა, ჯერ კიდევ გაურკვეველია, რამდენად ვცხოვრობთ ისეთ საზოგადოებაში, სადაც კოდიფიცირებული ცოდნა ძირითად რესურსს წარმოადგენს.

5. პოსტინდუსტრიული საზოგადოების კონცეფცია აზვიადებს ეკონომიკური ფაქტორების მნიშვნელობას სოციალურ ცვლილებებში. ასეთი საზოგადოება დახასიათებულია, როგორც ეკონომიკის განვითარების შედეგი, რაც სხვა ინსტიტუტებშიც იწვევს ცვლილებას. პოსტინდუსტრიული პიპოთეზის მრავალი მიმდევარი ძალზე მცირე გავლენას განიცდიდა ან აშკარად კრიტიკულად იყო განწყობილი მარქსის მიმართ; თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მათი პოზიცია კვაზიმარქსისტულია, განსაკუთრებით იმაში, რომ მათი შეხედულებით, ეკონომიკური ფაქტორები განაგებენ სოციალურ ცვლილებას.

მრავალი მოვლენა, რომლის ციტირებასაც ახდენენ პოსტინდუსტრიის თეორეტიკოსები, თანამედროვე ეპოქის მნიშვნელოვანი ნიშან-თვისებაა, თუმცა არადამაჯერებელია, რომ პოსტინდუსტრიული საზოგადოების კონცეფცია საუკეთესო გზაა მის გამოსახატავად. უფრო მეტიც, ძალები, რომლებიც დღეს ცვლილების უკან დგას, პოლიტიკური და კულტურულია, ისევე როგორც ეკონომიკური.

პოსტმოდერნიზმი და ისტორიის დასასრული

ზოგიერთი ავტორი ისე შორს წავიდა, რომ ამბობს, რომ მოვლენები, რომლებიც ამჟამად ხდება, გაცილებით ღრმაა, ვიდრე ინდუსტრიალიზმის დასასრულზე სიგნალი. რაც ხდება, მხოლოდ და მხოლოდ მოძრაობაა

მოდერნიზმის მიღმა – დამოკიდებულებები და ცხოვრების წესი, ასოცირებული თანამედროვე საზოგადოებებთან, გულისხმობს ჩვენს რწმენას პროგრესში, მეცნიერების უპირატესობას და ჩვენს შესაძლებლობას, გმართოთ თანამედროვე სამყარო. პოსტმოდერნული ეპოქა მოდის ან უკვე მოსულია.

პოსტმოდერნიზმის დამცველები აცხადებენ, რომ თანამედროვე საზოგადოებები შთაგონებულნი არიან იდეით, რომ ისტორიას აქვს თავისი მოხაზულობა – ის „მიემართება სადღაც“ და მიყვარათ პროგრესისკენ – და რომ ეს წარმოდგენა დაინგრა. უკვე აღარ არსებობს „დიდი ნარატივები“ – ისტორიის ყოვლისმომცველი კონცეფციები – რომლებიც რაიმე საზრისის მატარებელია (Lyotard 1985). არ არსებობს არა მარტო პროგრესის ზოგადი ცნება, რომელიც შეიძლება დავიცვათ, არამედ საერთოდ არ არსებობს ისეთი რამ, რასაც ისტორია ჰქვია. ამგვარად, პოსტმოდერნული სამყარო ძალზე პლურალისტური და მრავალგვარია. უამრავი ფილმის, ვიდეო და სატელევიზიო პროგრამის გზით, წარმოსახვები ცირკულირებს მთელ მსოფლიოში. ჩვენ ვეზიარებით მრავალ იდეასა და ღირებულებას, თუმცა ამას ძალზე სუსტი კავშირი აქვს იმ კონკრეტული ადგილის ისტორიასთან, სადაც ჩვენ ვცხოვრობთ, ან თუნდაც ჩვენს პირად ისტორიებთან. ყველაფერი მუდმივ მოძრაობაშია. ავტორთა ერთი ჯგუფი ასე გამოხატავდა ამას:

ჩვენი სამყარო ახლიდან იქმნება. მასობრივი წარმოება, მასობრივი მოხმარება, დიდი ქალაქი, დანგრეული მიკრორაიონი, უფროსი ძმ-სახელმწიფო, ერი-სახელმწიფო დაცემას განიცდის. ჭარბობს მოქნილობა, განსხვავებულობა, დიფერენციაცია, მობილობა, კომუნიკაცია, დეცენტრალიზაცია და ინტერნაციონალიზაცია. ამ პროცესში, ჩვენი იდენტობა, ჩვენი მეობის შეგრძნება, ჩვენი სუბიექტივობა გარდაიქმნება. ჩვენ ვიმყოფებით ახალი ეპოქის გარდამავალ პერიოდში (S. Hall et al. 1988).

ამბობენ, რომ ისტორია მთავრდება მოდერნიზმთან ერთად, ვინაიდან აღარ არსებობს გზა, ზოგადი ტერმინებით აღწერო პლურალისტური სამყარო, რომელიც შემოვიდა ჩვენს ყოფაში.

ფუკუიამა და ისტორიის დასასრული

მწერალი, რომლის სახელი გაიგივებულია ფრაზასთან „ისტორიის დასასრული“ ფრენსის ფუკუიამაა. ფუკუიამას კონცეფცია ისტორიის დასასრულის შესახებ, ერთი შეხედვით, პოსტმოდერნიზმის თეორეტიკოსების მიერ წამოყენებული იდეების სავსებით საპირისპიროს წარმოადგენს. მისი შეხედულებები დაფუძნებულია არა მოდერნიზმის ნგრევაზე, არამედ მის მსოფლიო ტრიუმფზე, კაპიტალიზმისა და ლიბერალური დემოკრატიის სახით. ფუკუიამა თვლის, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში 1989 წლის რევოლუციებით, საბჭოთა კავშირის დაშლით და სხვა რეგიონებში მრავალპარტიული დემოკრატიისთვის მოძრაობით, ადრეული ეპოქების იდეოლოგიური ბრძოლები დასრულდა. ისტორიის დასასრული, ალტერნატივების დასასრულია. უკვე აღარავინ დაიცავს მონარქიზმს, ხოლო ფაშიზმი წარსულის ფენომენია. ეს ეხება კომუნიზმსაც, დასავლური დემოკრატიის ძირითად მეტოქეს. მარქსის წინასწარმეტყველების საპირისპიროდ, კაპიტალიზმმა მოუგო ხანგრძლივი ბრძოლა სოციალიზმს და ლიბერალურმა დემოკრატიამ გაიმარჯვა. ფუკუიამა ამტკიცებს, რომ ჩვენ მივადწიეთ „კაცობრიობის იდეოლოგიური რევოლუციის ბოლო წერტილს და დასავლური დემოკრატიის უნივერსალიზაციას, როგორც ადამიანური მმართველობის საბოლოო ფორმას“ (1989).

თუმცა, ისტორიის დასასრულის ორი ვერსია, ისე დაშორებული არ არის ერთმანეთისგან, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს. ლიბერალური დემოკრატია არის სტრუქტურა განსხვავებული შეხედულებების და ინტერესების გამოსახატავად. ის არ ადგენს, როგორ უნდა მოვიქცეთ, გარდა იმისა, რომ მოითხოვს სხვების შეხედულებების პატივისცემას; ამიტომ იგი უთავსდება პლურალისტურ შეხედულებებსა და ცხოვრების წესს.

შეფასება

ძალზე საეჭვოა, რომ ისტორია შეჩერდება, იმ აზრით, რომ ჩვენ ამოვწურავთ ყველა არსებულ შესაძლებლობას. ვის შეუძლია თქვას,

როგორი ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ კულტურული წყობის ახალი ფორმები გაჩნდება მომავალში? ისევე როგორც შუასაუკუნეების მოაზროვნეებს არ ჰქონდათ წარმოდგენა ინდუსტრიულ საზოგადოებაზე, რომელიც ფეოდალიზმის დაქვეითების შემდეგ უნდა გაჩენილიყო, ჩვენც, ამ მომენტისთვის, არ შეგვიძლია ვიწინასწარმეტყველოთ, როგორ შეიცვლება მსოფლიო მომავალ საუკუნეში.

ამიტომ, ჩვენ უნდა გვქონდეს ვარაუდები როგორც ისტორიის დასასრულის იდეის, ასევე პოსტმოდერნიზმის იდეის შესახებ.

პოსტმოდერნიზმის თეორეტიკოსები ზედმეტად უსვამენ ხაზს განსხვავებულობასა და ფრაგმენტაციას, გლობალური ინტეგრაციის ახალი ფორმების ხარჯზე. პლურალიზმი მნიშვნელოვანია, თუმცა კაცობრიობა დღეს საერთო პრობლემების წინაშე დგას, იმ პრობლემების, რომელთა გადაწყვეტა საერთო წამოწყებებს მოითხოვს. ერთი მხრივ, კაპიტალისტური ექსპანსია არ შეიძლება უსაზღვროდ გაგრძელდეს; მსოფლიოს მხოლოდ სასრული რესურსები გააჩნია. როგორც ერთიან კაცობრიობას, ჩვენ გვჭირდება, გადავდგათ ნაბიჯები იმ ეკონომიკური დაყოფის გადასაღახად, რომელიც მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს მიჯნავს ერთმანეთისგან, ისევე როგორც საზოგადოებების შიგნით არსებული სეგმენტაციების გადასაღახად. ამით ჩვენ ასევე ვიცავთ რესურსებს, რომლებზეც ყველა ვართ დამოკიდებული. პოლიტიკური წყობის დონეზე, მხოლოდ ლიბერალური დემოკრატია საკმარისი არ არის. როგორც სტრუქტურა, შეზღუდული ერი-სახელმწიფოს საზღვრებით, ის ვერ წყვეტს პრობლემას, თუ როგორ შეიძლება შეიქმნას ძალადობისგან თავისუფალი გლობალური პლურალისტური წყობა.

საფრთხეები გლობალური გარემოსთვის

პრობლემა, რომლის წინაშეც ყოველი ადამიანი დგას, *გარემოს ეკოლოგიას* უკავშირდება. სამრეწველო წარმოების ფართოდ გაგრძელების შედეგად, გარემოს, შესაძლოა, უკვე მიაღება გამოუსწორებელი ზიანი.

ეკოლოგიური პრობლემა მარტო იმას კი არ გულისხმობს, თუ როგორ გაუმკლავდეთ და შევაჩეროთ გარემოსთვის ზიანის მიყენება და პერიოდული სამრეწველო კატასტროფები, არამედ ცხოვრების სწორი გზის გამონახვა ინდუსტრიული საზოგადოებების ფარგლებში. თუ გამუდმებული ეკონომიკური ზრდა უნდა შეჩერდეს, შესაძლოა წარმოიშვას ახალი სოციალური ინსტიტუტები. ტექნოლოგიური პროგრესის წინასწარგათვლა შეუძლებელია, და შესაძლებელია, რომ დედამიწამ, ფაქტობრივად, გაიღოს საკმარისი რესურსები ინდუსტრიალიზაციის პროცესისთვის, თუმცა, არსებული მომენტისთვის, ამის მიღწევა ძნელია, და თუ მესამე მსოფლიოს ქვეყნებმა უნდა მიაღწიონ დასავლეთში მიღებულ სტანდარტებს, გლობალური გარდაქმნა აუცილებელი გახდება.

სოფლის მეურნეობაში დასაქმების შემდეგ, რაც ათასწლეულების წინ მოხდა, ადამიანებმა კვალი დააჩინეს ბუნებას. მონადირეთა და შემგროვებელთა საზოგადოებები, ძირითადად, ბუნებისგან ბოძებულით კმაყოფილდებოდნენ; ისინი იმით არსებობდნენ, რითაც გარემო უზრუნველყოფდა, და თითქმის არ ცდილობდნენ, მათ ირგვლივ არსებული გარემოს გარდაქმნას. სოფლის მეურნეობის განვითარებასთან ერთად, სიტუაცია შეიცვალა. მარცვლეულის მოსაყვანად, მიწა უნდა გასუფთავებულიყო, ხეები უნდა მოეჭრათ და სარეველა და ველური მცენარეები უნდა ამოეძირკვათ. იმ დროს, პრიმიტიული სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებიც კი ნიადაგის ეროზიას იწვევდა. როცა ბუნებრივი ტყეები იჭრებოდა და წმენდა დასრულდებოდა, ქარებს შეეძლო, გაეფანტა ნიადაგის ნაყოფიერი ფენა. შემდეგ ფერმერული თემები წმენდნენ მიწის ნაკვეთებს და ასე გრძელდებოდა პროცესი. ზოგიერთი ლანდშაფტი, რომელიც დღეს ბუნებრივი გეგონია, როგორიცაა, მაგალითად, კლდოვანი ადგილები და დაღარული მიწები საბერძნეთის სამხრეთ დასავლეთში, სინამდვილეში, ნიადაგის ეროზიის შედეგია, რაც ფერმერების საქმიანობითაა გამოწვეული, ხუთი ათასი წლის წინ.

თუმცა, თანამედროვე მრეწველობის განვითარებამდე, ადამიანთა ცხოვრებაში ბუნებას გაცილებით მეტი უპირატესობა ენიჭებოდა, ვიდრე

რაიმე სხვას. დღეს, ადამიანის შეჭრა ბუნებაში ისეთი ინტენსიურობით ხდება, რომ ძალზე ცოტა ბუნებრივი პროცესი შეიძლება დავასახელოთ, რაზეც ადამიანის აქტივობა არ ახდენდეს ზეგავლენას. თითქმის მთელი ნაყოფიერი მიწა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტს აქვს დაკავებული. ის, რაც თითქმის დაუბეგრავი ველური ადგილები იყო, ახლა ბუნების ფონდად გადაიქცა, რასაც ყოველდღიურად ათასობით ტურისტი მოინახულებს. თვით მსოფლიოს კლიმატიც კი, როგორც შემდეგ ვნახავთ, მრეწველობის გლობალური განვითარების გავლენას განიცდის.

„მწვანეთა“ მოძრაობები და პარტიები (როგორიცაა, დედამიწის მეგობრები ან გრინპისი) რომლებიც, ზოგჯერ თავად წარმოადგენენ გლობალურ ორგანიზაციებს, გარემოსთან დაკავშირებული ახალი საშიშროების პასუხად ჩამოყალიბდნენ. თუმცა არსებობს სხვადასხვაგვარი ფილოსოფიები მწვანეთა რიგებში, ძირითადი მიმართულებაა, განახორციელოს ქმედებები მსოფლიო გარემოს დასაცავად, უფრო მის კონსერვაციაზე იზრუნოს, ვიდრე გამოფიტოს მისი რესურსები; ასევე, შეინარჩუნოს ცხოველთა დარჩენილი სახეები. ასეულობით ცხოველთა სახე გადაშენდა უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის მანძილზე და ეს პროცესი ახლაც გრძელდება.

გარემოს დაცვასთან დაკავშირებული ზოგიერთი პრობლემა, განსაკუთრებით მწვავეა სპეციფიკურ ტერიტორიებზე. აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილ კომუნისტურ საზოგადოებებში და საბჭოთა კავშირში, მდინარეები, ტყეები და ჰაერი ძალზე დაბინძურებულია წარმოების ნარჩენებით. ამ დაბინძურების შედეგები, თუ ზღვარს გასცდება, პოტენციურად, მთელ მსოფლიოს ედება. როგორც ვიცით, საზოგადოებები დედამიწაზე გაცილებით მეტად ურთიერთდამოკიდებულნი გახდნენ, ვიდრე ოდესმე იყვნენ. როგორც „დედამიწის კოსმოსური ხომალდის“ მგზავრები, არა აქვს მნიშვნელობა, სად ვცხოვრობთ, ყველა ჩვენი გარემოს კოროზიის საშიშროების წინაშე ვართ. გერმანელი სოციოლოგის ულრიხ ბეკის სიტყვებით, ამგვარი სიტუაცია უბიძგებს გლობალური *რისკის საზოგადოების* შექმნას (Beck, 1992). ჩვენ ახლა გლობალურ წესრიგში

ვცხოვრობთ, სადაც საფრთხის წინაშე ვდგავართ, ეკოლოგიური საფრთხის ჩათვლით, რაც წინა თაობებს არ გამოუცდიათ.

მოხმარება და გარემო

მსოფლიო მოხმარების რეკოლუციას განიცდის. 1950-იანი წლებიდან ენერგიის, ხორცის, სპილენძის, ფოლადის და ა.შ. მოხმარების გაორმაგება მოხდა. მანქანის მფლობელების რიცხვი გაოთხმაგებულია, პლასტიკატის გამოყენებამ ძალზე ფართო სახე მიიღო, ხოლო თვითმფრინავით მგზავრობა გახშირდა დაახლოებით 33-ჯერ.

რესურსების გამოყენება ერთნაირად არ ხდება. მსოფლიოს მოსახლეობის მეხუთედი არ ითვლება მომხმარებლად, თუმცა დასავლელთა საშუალო კლასის უმეტესობა ჩართულია მოხმარებაში. შეერთებულ შტატებში, ადამიანების მხოლოდ მეათედს უმგზავრია თვითმფრინავით. მიუხედავად ამისა, მომხმარებელთა ეს მცირე ჯგუფი ყველაზე ძლიერ ზემოქმედებას ახდენს გარემოზე.

არაადღეგნადი და შეზღუდული რესურსების დაჩქარებული გამოყენება, ეკოსისტემას რისკის ქვეშ აყენებს. კაკაო განვითარებად ქვეყნებში იზრდება, თუმცა მას უმთავრესად ჩრდილოეთში მიირთმევენ. მაგალითად, აფრიკა მის მიერ წარმოებული კაკაოს მხოლოდ 3 პროცენტს მოიხმარს. თუმცა, ბუნებრივი ეკოსისტემები ნადგურდება შოკოლადის წარმოების გამო.

გარემოს მზარდი დაბინძურება ზიანს აყენებს ტყეებს, სასმელ წყალს და ოკეანეებს. გერმანელმა მკვლევარებმა გამოითვალეს, რომ ათი წლის მანძილზე, საშუალოდ, მანქანა გამოყოფს 2,040 მილიონ კუბ. მ (cu m) / 72,040 მილიონ კუბ. ფტ (cu ft) დაბინძურებულ ჰაერს, 26,5 ტ / 29,9 ტ. ნარჩენებს, პასუხისმგებელია 3 მკვდარ ხესა და 30 „დაავადებულ“ ხეზე, მისი წვლილით მუავურ წვიმებში, აგრეთვე 200 კვ. მეტრი / 2,200 კვ. ფუტი გზების გუდრონის ფენით და ბეტონით დაფარვაში.

მომხმარებლობა განსაკუთრებულ ზეწოლას სასოფლო-სამეურნეო მიწებზე და სათევზაო ადგილებზე ახდენს. თინუსის მოპოვება მექსიკაში წელიწადში 50-100 ათას დელფინის სიცოცხლეს იწირავს. სინთეტიური ბადეებით 60 სახის ზღვის ფრინველის დაჭერა ხდება მთელს მსოფლიოში და პინგვინები უშუალო საფრთხის ქვეშ არიან.

მიუხედავად ბევრი საუბრისა, სამხრეთში „მოსახლეობის სიჭარბის“ შესახებ, მსოფლიო რესურსებზე ზეწოლა მდიდარი ქვეყნებიდან მოდის. მთელი მსოფლიოს მოსახლეობისთვის, უბრალოდ შეუძლებელი იქნებოდა, ჰქონდეთ მოხმარების ისეთი დონე, როგორიც ჩრდილოეთშია. ასეთი პრობლემების მოგვარება ადვილი არ არის. კონსერვაციას, გადამუშავებას და გრძელვადიან პროდუქტებს შეუძლია დახმარების გაწევა. მგრძნობიარე საკითხი, მდიდრებს შორის მოხმარების შემცირების შესახებ, ძნელად მიდის ადრესატამდე და ალბათ უფრო მნიშვნელოვანი გახდება მომავალში.

წყარო: 1994 Hutehinson Gallup, INFO 1995, Helicon, გვ. 527.

საფრთხის წყაროები

გარემოს გლობალური საფრთხე მრავალი სახისაა: გარემოს დაბინძურება, ნარჩენების წარმოქმნა, რომლებიც ვერ გადამუშავდება მოკლე დროში, და რესურსების ამოწურვა, რომელიც ვერ შეივსება. შინაური ნარჩენების უზარმაზარი გროვა – რაც ნაგვის ბუნკერებში მიდის – და რაც ყოველდღე წარმოიქმნება ინდუსტრიულ საზოგადოებებში, შემადრწუნებელია; ამ საზოგადოებებს ზოგჯერ „ნაგვის ცივილიზაციას“ უწოდებენ, რადგან მათში გადაყრილი საგნების რაოდენობა ძალიან დიდია. მაგალითად, საკვებს უმეტესად ყიდულობენ პაკეტებში და ამ პაკეტებს დღის ბოლოს ყრიან. ზოგიერთი მათგანი შეიძლება გადამუშავდეს, ზოგიერთი კი – არა. ზოგიერთი, ფართოდ გამოყენებული ცელოფანის პაკეტი, უბრალოდ გამოყენებულ ნარჩენად იქცევა; მისი გადამუშავება შეუძლებელია და ამიტომ ის დამარხული უნდა იყოს ბუნკერებში.

როდესაც გარემოს შესახებ ანალიზები ნარჩენების შესახებ ინფორმაციას იძლევა, ეს ნარჩენები არა მარტო გადაგდებულ საქონელს ნიშნავს, არამედ ასევე დატუმბული აირის შემცველ ნარჩენებს; ამის მაგალითია ნახშირმუავა, რომელიც ატმოსფეროში აღწევს, ნავთობის ან ნახშირის წვის შედეგად, მანქანებში და გასამართავ სადგურებში; გაზიც აღწევს ჰაერში, აეროზოლის, კონდიციონერის ან საიზოლაციო მასალის გამოყენებით; ნახშირმუავა უმთავრეს გავლენას ახდენს გლობალური დათბობის პროცესზე, რაც, ბევრი მეცნიერის აზრით, უკვე ხდება (იხ. დიაგრამა 19.1), თუმცა სხვა აირებიც ახდენს ზეგავლენას ოზონის საფარზე.

ფიქრობენ, რომ გლობალური დათბობა შემდეგნაირად მიმდინარეობს: ნახშირმუავას თანდათანობითი დაგროვება დედამიწის ატმოსფეროში მოქმედებს, როგორც სარკე სათბურში. იგი შეღწევის საშუალებას აძლევს მზის სხივებს, თუმცა მოქმედებს როგორც ბარიერი,

ხელს უშლის სხივების უკან დაბრუნებას. ამ პროცესის შედეგი დედამიწის გახურებაა. ამ აზრით, გლობალურ დათბობას ზოგჯერ „სათბურის ეფექტს“ უწოდებენ. თუ გლობალურ დათბობას ექნება ადგილი, შედეგები, ალბათ, გამანადგურებელი იქნება. დანარჩენ მოვლენებთან ერთად, ზღვის დონის აწევა მოხდება და პოლარული ყინულის საფარი დადნება, ოკეანეები დათბება და გაფართოვდება. სანაპიროსთან გაშენებული ქალაქები და დაბლობი ადგილები დაიტბორება და საცხოვრებლად უვარგისი გახდება. ნაყოფიერი მიწების უმეტესობა უდაბნოდ გადაიქცევა.

ოზონის საფარი, რომელიც დედამიწის ატმოსფეროს ზედა შრეებშია, ქმნის საფარს, რომელიც იცავს ულტრაიისფერი გამოსხივებისგან. აირი, რომელიც აეროზოლებში და მაცივრებში გამოიყენება, წარმოქმნის ნაწილაკებს, რომელიც რეაქციაში შედის ოზონის საფართან იმგვარად, რომ ასუსტებს მას. ფიქრობენ, რომ ეს ქიმიკატები ორივე პოლუსზე წარმოქმნიან შესამჩნევ ნახვრეტებს ოზონის საფარში და ათხელებენ ამ საფარს სხვაგანაც. რადიაცია, როგორც შედეგი, აღწევს დედამიწის ატმოსფეროს, ქმნის სხვადასხვაგვარ, პოტენციურად ზიანისმომტან ეფექტებს, მაგალითად, იწვევს თვალის კატარაქტის გავრცელებას (რამაც, შესაძლოა, სიბრმავე გამოიწვიოს) და სხვადასხვა ხარისხის კანის კიბოს.

თანამედროვე მრეწველობამ, რომელიც ჯერ კიდევ ფართოვდება მთელ მსოფლიოში, უჩვეულოდ გაზარდა მოთხოვნები ენერგიის წყაროზე და ნედლეულზე. თუმცა, ასეთი ენერგიის წყარო და ნედლი მასალა შეზღუდულია. მაგალითად, მსოფლიოში ცნობილი ნავთობის რესურსების მოხმარების არსებული კოეფიციენტი, სრულიად ამოიწურება 2050 წლისთვის. შესაძლოა, აღმოჩენილ იქნეს ნავთობის ახალი რეზერვები ან გამოგონებულ იქნეს იაფი ენერგიის წყარო, თუმცა ნამდვილად არის ზღვარი, როდესაც ზოგიერთი არსებითი რესურსი ამოიწურება, თუ გლობალური მოხმარება არ შეიზღუდება.

გარემო: სოციოლოგიური პრობლემა?

რატომ უნდა იყოს გარემო სოციოლოგების საზრუნავი? განა არ ვმსჯელობთ საკითხებზე, რაც მხოლოდ ბუნების მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების სფეროა? განა ადამიანების ზემოქმედება ბუნებაზე ფიზიკური არ არის, ინდუსტრიული წარმოების თანამედროვე ტექნოლოგიებით გამოწვეული? დიახ, თუმცა უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე მრეწველობამ და ინდუსტრიამ არსებობა მოიპოვა გარკვეულ სოციალურ ინსტიტუტებთან კავშირში. გარემოზე ჩვენი ზემოქმედების წარმოშობა სოციალურია, და ასეთივეა მრავალი მისი შედეგიც.

ამიტომ, გლობალური გარემოს გადარჩენა, ნიშნავს სოციალურ, ისევე როგორც ტექნოლოგიურ ცვლილებას. მოცემულ გლობალურ უთანასწორობაში, ძალზე მცირე შანსია, რომ მესამე მსოფლიოს ღარიბი ქვეყნები დათმობენ ეკონომიკურ ზრდას, გარემოს პრობლემების გამო, რომლებზე პასუხისმგებელნიც მდიდარი ქვეყნები არიან. თუმცა, დედამიწაზე არ არის საკმარისი რესურსი იმისათვის, რომ პლანეტაზე მცხოვრებმა ყველა ადამიანმა მიაღწიოს ცხოვრების იმ სტანდარტს, რაც ინდუსტრიულ საზოგადოებებში მცხოვრები ადამიანების უმრავლესობისთვის თავისთავადი მოცემულობაა. ამიტომ, თუ მსოფლიოს უღარიბესი სექტორები უნდა დაეწიონ უფრო მდიდრებს, ამ უკანასკნელებმა უნდა გადახედონ მათ მოლოდინებს მუდმივ ეკონომიკურ ზრდასთან დაკავშირებით. ზოგიერთი „მწვანე“ ავტორი მიიჩნევს, რომ მდიდარი ქვეყნების ადამიანები უნდა გამოვიდნენ მომხმარებლობის წინააღმდეგ და დაუბრუნდნენ ცხოვრების უფრო მარტივ წესს, თუ გვინდა, რომ გლობალური ეკოლოგიური კატასტროფა აცილებულ იქნეს.

გლობალური ცვლილება: მომავლის ხედვა

ვინაიდან მომავალს ჩვენი საუკუნის თვალთახედვით განვიხილავთ, ვერ განვჭვრეტთ, აღინიშნება თუ არა მომავალი ასი წელი მშვიდობიანი

სოციალური და ეკონომიკური განვითარებით, თუ გლობალური პრობლემები მომრავლდება, რომელთა გადაჭრაც კაცობრიობის შესაძლებლობას აღემატება. განსხვავებით იმ სოციოლოგებისგან, რომლებიც ორი საუკუნის წინ წერდნენ, ჩვენ ნათლად ვხედავთ, რომ თანამედროვე მრეწველობას, ტექნოლოგიას და მეცნიერებას ნამდვილად არ მოუტანიათ საკვებით წარმატებული შედეგები. დღეს, მსოფლიო გაცილებით მრავალრიცხოვანი და მდიდარია, ვიდრე ოდესმე; ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობა, ვაკონტროლოთ ჩვენი ბედი და უკეთესად მოვიწყოთ ცხოვრება, რაც წარმოუდგენელი იყო წინა თაობებისთვის; მიუხედავად ამისა, მსოფლიო ძალზე ახლოა ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ კატასტროფასთან. ამისმა თქმამ ხელი არ უნდა შეუწყოს უიმედო დამოკიდებულების განვითარებას. ერთი, რასაც სოციოლოგია გვთავაზობს, არის სოციალური ინსტიტუტების ადამიანური პასუხისმგებლობის ღრმა ცნობიერება. ჩვენს მიერ თანამედროვე სოციალური ცვლილების უარყოფითი მხარის გაცნობიერება, ხელს არ შეგვიშლის, მხარი დავუჭიროთ რეალისტურ და იმედისმომცემ თვალსაზრისს მომავლის შესახებ.

რისკის ქვეშ მყოფი ახალი სახეობა

ინდუსტრიულ ქვეყნებში, შესაძლოა, მეტად ვიყოთ დაცულნი ისეთი საშიში მოვლენებისგან, როგორიცაა შავი ჭირი, ნადმები და სხვა ბუნებრივი უბედურებები, და ჩვენი გაუთვითცნობიერებლობაც მსგავსი მასშტაბისაა. ეს ყველაფერი წარმოიშვა ტექნოლოგიის განვითარების შედეგად, რამაც ერთ-ერთმა პირველმა მოახდინა გავლენა სოციალურ ცვლილებაზე.

ყველაზე უფრო საშიში ამ გაურკვევლობებიდან არის რადიაციისა და სხვა სახის ტოქსიკური მოწამვლა. უბედურება მოხდა ისეთ ადგილებში, როგორცაა საში მილის კუნძული პელსილვანიაში, ბჰოპალში ინდოეთში და ჩერნობილში, უკრაინაში. მიუხედავად იმისა, რომ უბედური შემთხვევები თავისთავად, შესაძლოა, ლოკალური იყო, მათი შედეგები ძალზე შორ დისტანციებს მისწვდა და შეგვახსენა, რომ სამყარო ჩვენს გარშემო სულ უფრო მეტად არის ურთიერთდაკავშირებული. საფრთხე იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ დღემდე არსებულ ნებისმიერ თაობაზე მეტად, ჩვენ ვდგავართ გაურკვეველი ბედის წინაშე.

ნაშრომში “A New Species of Trouble” (1994) ერიქსონი, სოციოლოგი იელის უნივერსიტეტიდან, ფიქრობს, რომ ადამიანის მიერ შექმნილი კატასტროფები არ ჰგავს ბუნებრივ უბედურებებს, რომლებმაც ნგრევები გამოიწვია ადრეულ საზოგადოებებში, ვინაიდან „ტოქსიკური საწამლავი ადამიანებზე ახლებურად და სხვა გზებით ზემოქმედებს.“ ერიქსონმა დიდი დრო მოანდომა ისეთ ადგილებში მოგზაურობას, რომლებმაც განიცადეს ბუნებრივი და ადამიანური უბედურებები. იგი ინტერვიუს იღებდა თვითმხილველებისგან. როგორც სოციოლოგმა, მან ამ ინტერვიუებიდან მონაცემები თავის ნაშრომებში გამოიყენა, მაგრამ ასევე განმეორებით შეამოწმა სასამართლო პროცესების შედეგები, რომლებიც ასეთი კატასტროფების მსხვერპლთ შეეხებოდა, რათა მისი სამეცნიერო ექსპერტიზით შეეფასებინა არსებული პრობლემები. როგორც საზოგადოებრივი კატასტროფების კვლევის პიონერს, ერიქსონს მიაჩნია, რომ, მიუხედავად იმისა, რომ ბუნებრივი კატასტროფები, როგორიცაა ქარიშხლები და შიმშილი, თვალსაჩინო და დაკვირვებადია, ტოქსიკური შხამების უმეტესი ფორმები „არ გამოიცნობა ჩვეული ადამიანური შეგრძნებებით“. ადამიანებმა ხშირად არც იციან მავნე ზემოქმედების შესახებ. მეორე განსხვავება ბუნებრივ და ადამიანის მიერ გამოწვეულ კატასტროფებს შორის ისაა, რომ ბუნებრივ კატასტროფას გარკვეული დასაწყისი და დასასრული აქვს, მაშინ როდესაც ადამიანის მიერ გამოწვეულ კატასტროფას „არა აქვს ხანგრძლივობა, ბუნებრივი დრო; და ამიტომ მისი მსხვერპლნი მუდმივი საფრთხისა და შიშის მდგომარეობაში არიან.“ გაზის გაჟონვის შედეგად, ერთმა დაზარალებულმა აუხსნა ერიქსონს:

„მე მგონი, ჩემი უიმედობის ძირითადი მიზეზი ის არის, რომ ჩვენ გვაქვს შეგრძნება, რომ ეს გრძელდება, გრძელდება და გრძელდება და არასოდეს დასრულდება. ეს ისეთი უიმედო შეგრძნებაა, იყო ამგვარ სიტუაციაში და გინდოდეს შენი მომავალი ცხოვრების დაგეგმვა. შენ არ შეგძლია ამის გაკეთება, ვინაიდან ხელ-ფეხ შეკრული ხარ იმით, რომ არ იცი, შეგიძლია თუ არა გაყიდო სახლი, შეგიძლია თუ არა გადაადგილდე. გჭირდება ქალაქში ყოფნა? შეგიძლია დატოვო ქალაქი? ეს რომ ბუნებრივი უბედურება ყოფილიყო, რომელიც დასრულდა – ტორნადო თუ მიწისძვრა – ჩვენ გვეცოდინებოდა, რა მდგომარეობაში ვიმყოფებით, და შევძლებდით წინ წასვლას და ცხოვრებასთან შეგუებას.“

შეჯამება

1. თანამედროვე პერიოდმა – დაახლოებით მე-18 საუკუნიდან დღევანდელ დღემდე – ცვლილების პროცესში ექსტრაორდინალური აჩქარება განიცადა. ალბათ ამ პერიოდში, რაც კაცობრიობის ისტორიაში დროის ძალზე მცირე სეგმენტია, უფრო მეტი ცვლილება მოხდა, ვიდრე მთელ წინამორბედ პერიოდში.

2. ვერც ერთი „ერთი ფაქტორის“ თეორია ვერ ახსნის მთლიან სოციალურ ცვლილებას. შესაძლებელია, განვასხვაოთ რამდენიმე მთავარი გავლენა ცვლილებაზე, რომელთაგან პირველი მატერიალურ გარემოსთან შეგუებაა. სხვებია – ფიზიკური გარემო, პოლიტიკური ორგანიზაცია და კულტურული ფაქტორები.

3. თანამედროვე სოციალური ცვლილების მნიშვნელოვან ფაქტორებს შორისაა ინდუსტრიული კაპიტალიზმის განვრცობა; ცენტრალიზებული ერი-სახელმწიფოების განვითარება; ომის ინდუსტრიალიზაცია; მეცნიერების აღმავლობა და აზროვნების „რაციონალური“ ანუ კრიტიკული მოდელის განვითარება.

4. ზოგიერთი საუბრობს „პოსტინდუსტრიული“ საზოგადოების დამკვიდრებაზე. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ძველი ინდუსტრიული წყობა ჩამორჩება ახალი სოციალური წყობის განვითარებას, რომელიც დაფუძნებულია ცოდნასა და ინფორმაციაზე. ამ მოსაზრებებში სათანადოდ არ არის შეფასებული, თუ რამდენად არის მომსახურება დანერგილი მრეწველობაში, ასევე ზედმეტადაა ხაზგასმული ეკონომიკური ფაქტორების როლი.

5. სხვები ამტკიცებენ, რომ ჩვენ მივუახლოვდით მოდერნიზმის დასასრულს, რომ მივემართებით „პოსტმოდერნულ“ სამყაროში. ფუკუიამა ამტკიცებს, რომ ჩვენ უნდა ვისაუბროთ „ისტორიის დასასრულზე“. ამით იგი არ გულისხმობს, რომ ისტორიული ცვლილება მივიდა დასასრულთან, არამედ იმას, რომ არ არსებობს კაპიტალიზმის და ლიბერალური დემოკრატიის მომავალი ალტერნატივა, რომლებმაც გლობალურად გაიმარჯვა ყველა კონკურენტ სისტემაზე.

6. ტრადიციული დებატები თავისუფალი საბაზრო კაპიტალიზმის და სოციალიზმის დამცველებს შორის, მოძველდა. ახალი, გლობალური საკითხები იწვევს წინ, რომელთა წვდომა ან მათზე პასუხის გაცემა იოლი არ არის, სოციოლოგიურ თეორიაში მიღებული პოზიციების ფარგლებში.

7. გარემოსთან დაკავშირებული საფრთხეები წარმოიშვა, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე დიდი საშიშროება, რაც კი კაცობრიობის წინაშე

დგება ახლო მომავალში. ასეთი საფრთხეების უმრავლესობა გლობალურია – ისინი საშიშროებას უქმნის დედამიწას, როგორც მთელს. გარემოს საფრთხეების სამი ძირითადი ტიპია: ნარჩენების დაგროვება, გარემოს დაბინძურება და მინერალური რესურსების ამოწურვა. გარემოზე ზრუნვა არა მარტო ტექნოლოგიური, არამედ სოციალური საკითხიცაა; ადამიანის ძალადობა ბუნებაზე, დასავლური სოციალური ინსტიტუტების განვითარებას და გლობალურ განვრცობას მოჰყვა, რადგან მათთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია მუდმივი ეკონომიკური ზრდა.

დამატებითი ლიტერატურა

Martin Albrow, *The global Age* (Cambridge: Polity Press, 1996). კრიტიკული დისკუსია გლობალიზაციის იდეის მოდერნისტული და პოსტმოდერნისტული ხედვის შესახებ.

Daniel Bell, *The Coming of Post-industrial Society* (London: Heinemann, 1974). ერთ-ერთი პირველი და ყველაზე გავლენიანი წიგნი, პოსტინდუსტრიული წყობის იდეის შესახებ.

Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (London: Hamish Hamilton, 1992). ფართოდ დისკუსირებული ნაშრომი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ისტორიული ალტერნატივები ამოწურულია, კაპიტალიზმის და ლიბერალური დემოკრატიის გარდა.

Margaret A. Rose, *The Post-modern and Post-industrial: A Critical Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). ისტორიული და კრიტიკული ცნობარი დებატებზე, პოსტმოდერნიზმისა და პოსტინდუსტრიული საზოგადოების შესახებ.

Danilo Zolo, *Cosmopolis: Prospects for World Government* (Cambridge: Polity Press, 1996). გამომწვევი კრიტიკა კოსმოპოლისის ანუ „გლობალური“ მთავრობის იდეის შესახებ.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

- ინფორმაციული საზოგადოება
- კოდინიცირებული ცოდნა
- ისტორიის დასასრული
- გარემოს ეკოლოგია
- რისკის საზოგადოება

სოციოლოგიური კვლევის მეთოდები

შინაარსი

ძირითადი ცნება

კვლევის პროცესი

კვლევის პრობლემა

პრობლემის შესახებ არსებული მასალის განხილვა

კვლევის პრობლემის დაზუსტება

კვლევის დიზაინის შემუშავება

კვლევის ჩატარება

შედეგების ინტერპრეტაცია

შედეგების ანგარიშის სახით წარდგენა

რეალობა სულ სხვაა!

კვლევის მეთოდები

საველე გამოკვლევა

მასობრივი გამოკითხვები

ექსპერიმენტები

ცხოვრების ისტორიები

ისტორიული ანალიზი

შედარებითი და ისტორიული კვლევების შერწყმა

კვლევა რეალურ სამყაროში: მეთოდები, პრობლემები, შეცდომები

როი ველისი და საინტელოგია

სოციოლოგიის გაგება

დანართი 1: სტატისტიკური ტერმინები

დანართი 2: ცხრილის წაკითხვა

დანართი 3: როგორ გამოვიყენოთ ბიბლიოთეკები

ზოგადი ინფორმაციის წყაროები სოციოლოგიაში

სოციოლოგიური ჟურნალები

სადისერტაციო გამოკვლევა ან უფრო ხანგრძლივი გამოკვლევა

უფრო შორს ჰვრება

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნება

კვლევის მეთოდები

პრობლემები, რომლებსაც სოციოლოგები თეორიებსა და კვლევებში ეხებიან, ხშირად იმ პრობლემების მსგავსია, რომლებიც ბევრ სხვა ადამიანს აწუხებს. მაგალითად, როგორია პირობები, რომლებშიც მცირე ეთნიკური ჯგუფები ცხოვრობენ? როგორაა შესაძლებელი, მასობრივი შიმშილი არსებობდეს მსოფლიოში, რომელიც დღეს ბევრად უფრო მდიდარია, ვიდრე ოდესმე? რა გავლენას მოახდენს ჩვენს ცხოვრებაზე ინფორმაციული ტექნოლოგიის სულ უფრო მზარდი გამოყენება? იწყება თუ არა ოჯახის, როგორც სოციალური ინსტიტუტის, დეზინტეგრაცია? სოციოლოგები ცდილობენ, ამ და სხვა მრავალ პრობლემას გასცენ პასუხი. რა თქმა უნდა, მათი დასკვნები საბოლოო არ არის. მიუხედავად ამისა, სოციოლოგიური თეორიული მსჯელობებისა და კვლევის მიზანს ყოველთვის იმ სპეკულაციური ხერხებისაგან თავის დაღწევა წარმოადგენს, რომელთა საშუალებითაც რიგითი პიროვნება, ჩვეულებრივ, ასეთ საკითხებს განიხილავს. კარგ სოციოლოგიურ ნაშრომში, შესასწავლი საკითხები, შეძლებისდაგვარად, ზუსტადაა დასმული. მკვლევარი ცდილობს, დასკვნების გაკეთებამდე ფაქტობრივი მონაცემები შეაგროვოს. ამ მიზნების მისაღწევად, უნდა ვიცოდეთ, ამა თუ იმ კონკრეტულ კვლევაში რა მეთოდების გამოყენებაა მიზანშეწონილი და ყველაზე უკეთ როგორ უნდა გავაანალიზოთ მიღებული შედეგები.

რიგი საკითხებისა, რომელსაც სოციოლოგი კვლევაში აყენებს, ძირითადად, ფაქტებს ანუ ემპირიას ეხება. მაგალითად, დანაშაულისა და სამართლიანობის ბევრი ასპექტის შესასწავლად, უშუალო და სისტემური გამოკვლევის ჩატარება არის საჭირო. ამგვარად, ჩვენ შეგვეძლო გვეკითხა: დანაშაულის რომელი ფორმებია ყველაზე გავრცელებული? პოლიცია კრიმინალში ჩართული ადამიანების რა ნაწილს იჭერს? საბოლოოდ, რამდენ მათგანს სცნობენ დამნაშავედ და აპატიმრებენ? პასუხი რომ გავცეთ ფაქტებთან დაკავშირებულ ასეთი სახის კითხვებს, ხშირად, საჭიროა მნიშვნელოვანი გამოკვლევის ჩატარება. დანაშაულის შესახებ არსებული ოფიციალური სტატისტიკა ხანდო არ არის კრიმინალური საქმიანობის რეალური სურათის საჩვენებლად. მკვლევარებმა, რომლებმაც შეისწავლეს დანაშაულის დონე, აღმოაჩინეს, რომ პოლიციისთვის ყველა სერიოზული დანაშაულის მხოლოდ დაახლოებით ნახევარი ხდება ცნობილი.

რა თქმა უნდა, ფაქტობრივი ინფორმაცია ერთი საზოგადოების შესახებ ყოველთვის არ გვიჩვენებს, საქმე კერძო შემთხვევასთან გვაქვს თუ გავლენათა ზოგად ერთობლიობასთან. სოციოლოგებს ხშირად სურთ, დასვან *შედარებითი კითხვები*, რომლებიც განსაზღვრავს საზოგადოების შიგნით, ერთი სოციალური კონტექსტის მეორესთან კავშირს, ან სხვადასხვა საზოგადოებიდან აღებულ მაგალითებს ერთმანეთს ადარებს. მნიშვნელოვანი განსხვავებები არსებობს, მაგალითად, ბრიტანეთისა და შეერთებული შტატების სოციალურ და საკანონმდებლო სისტემებს შორის. ტიპური შედარებითი კითხვა შეიძლება იყოს: რა განსხვავებაა ორი ქვეყნის კრიმინალური ქცევისა და კანონის გატარების ნიმუშებს შორის? (სინამდვილეში, მათ შორის აღმოჩენილია ზოგიერთი მნიშვნელოვანი განსხვავება).

სოციოლოგიაში უნდა განვიხილოთ არა მარტო არსებული საზოგადოებები ერთმანეთთან მიმართებაში, არამედ, აგრეთვე, უნდა შევადაროთ მათი აწმყო და წარსული. კითხვები, რომლებსაც სოციოლოგები აქ სვამენ, არის *განვითარებადი*. თანამედროვე მსოფლიოს არსის გასაგებად, ჩვენ უნდა შევისწავლოთ საზოგადოების წინა ფორმები და გავაანალიზოთ ის ძირითადი მიმართულება, რომელიც ცვლილებების ამ პროცესებისთვის

იყო დამახასიათებელი. ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ, მაგალითად, როგორ შეიქმნა თავდაპირველად ციხეები და როგორია ისინი დღეს.

ფაქტობრივი ანუ, როგორც სოციოლოგები უწოდებენ, ემპირიული კვლევების მიზანია, შეისწავლონ, როგორ ვითარდება მოვლენები. მიუხედავად ამისა, სოციოლოგია არ არის მხოლოდ ფაქტების შეგროვება, რაც არ უნდა მნიშვნელოვანი და საინტერესო იყოს ისინი. ჩვენ ყოველთვის უნდა ავხსნათ, რას ნიშნავს ფაქტები და, ამ მიზნით, უნდა ვისწავლოთ *თეორიული კითხვების* დასმა. ბევრი სოციოლოგი, ძირითადად, ემპირიულ კითხვებზე მუშაობს, მაგრამ, თუ კვლევისას ისინი არ ხელმძღვანელობენ გარკვეული თეორიით, საეჭვოა, მათმა სამუშაომ ნათელი მოჰფინოს ფაქტებს. ეს იმ შემთხვევაშიც კი მართალია, თუ გამოკვლევა მხოლოდ პრაქტიკული მიზნებით ტარდება.

ამ თავში გავეცნობთ სოციოლოგიურ კვლევაში ჩართულ რამდენიმე საკვანძო ელემენტს. შემდეგ განვიხილავთ კვლევის მეთოდების სხვადასხვა ფორმას, რომლებსაც სოციოლოგები თავიანთი მუშაობის დროს იყენებენ. ჩვენ, აგრეთვე, გავაანალიზებთ ზოგიერთ არსებულ გამოკვლევას – რადგან, ხშირად, განსხვავებაა კვლევის იდეალურად ჩატარებასა და ნამდვილ ცხოვრებისეულ გამოკვლევებს შორის.

კვლევის პროცესი

პირველად იმ ეტაპებს გავეცნოთ, რომლებისგან, ჩვეულებრივ, კვლევითი სამუშაო შედგება. კვლევის პროცესი რამდენიმე განსხვავებულ საფეხურს მოიცავს, იმ ეტაპიდან დაწყებული, როდესაც გამოკვლევა იგეგმება და იმ პერიოდით დამთავრებული, როდესაც კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემები ქვეყნდება ან ხელმისაწვდომი ხდება ნაწერი ფორმით.

კვლევის პრობლემა

ყველა კვლევა კვლევის პრობლემით იწყება. ზოგჯერ ეს არის ფაქტების არცოდნის სფერო: ჩვენ, შესაძლოა, უბრალოდ, გვსურს, გავაფართოვოთ ჩვენი ცოდნა გარკვეული ინსტიტუტების, სოციალური პროცესების ან კულტურების შესახებ. რომელიმე მკვლევარს, შეიძლება, ჰქონოდა სურვილი, მიეღო პასუხები ისეთ კითხვებზე, როგორიცაა: მოსახლეობის რა ნაწილს აქვს მყარი რელიგიური რწმენა? დღეს ადამიანები ნამდვილად არიან უკმაყოფილონი „დიდი პოლიტიკით“ რამდენად ჩამორჩება ქალების ეკონომიკური მდგომარეობა მამაკაცების მდგომარეობას?

მაგრამ, საუკეთესო სოციოლოგიური კვლევა ისეთი პრობლემებით იწყება, რომლებიც ბევრ თავსატეხს შეიცავს. თავსატეხი არის არა მხოლოდ ინფორმაციის ნაკლებობა, არამედ ჩვენს ცოდნაში არსებული ხარვეზიც. კარგი სოციოლოგიური კვლევის ჩატარების უნარი, ძირითადად, დაკავშირებულია ამ თავსატეხების სწორად განსაზღვრასთან. იმის მაგივრად, რომ უბრალოდ ვუპასუხოთ შეკითხვას: „რა ხდება აქ?“, კვლევა, რომლის მიზანია თავსატეხის გადაჭრა, ცდილობს, დაგვეხმაროს, გავიგოთ, რატომ ხდება რაიმე მოვლენები ისე, როგორც ხდება. ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია გვეკითხა: რატომ იცვლება რელიგიური რწმენის ფორმები? რა ახდენს გავლენას იმაზე, რომ იცვლება მოსახლეობის რაოდენობა, რომელმაც ბოლო წლებში არჩევნებში მიიღო მონაწილეობა? რატომაა, რომ ქალები ნაკლებ იკავებენ მაღალი სტატუსის მქონე სამსახურებრივ პოზიციებს?

გამოკვლევის არც ერთი ნაწილი არ არის დამოუკიდებელი. კვლევის პრობლემები ჩნდება მუშაობის პროცესში. ერთმა კვლევის პროექტმა, შესაძლოა, ადვილად მიგვიყვანოს

სხვა პროექტამდე, რადგან ის გამოავლენს სხვა საკითხებს, რომლებიც მკვლევარმა ადრე ვერ გაითვალისწინა. სოციოლოგმა, შეიძლება, თავსატეხები აღმოაჩინოს წიგნებსა და სპეციალიზებულ ჟურნალებში გამოქვეყნებულ, სხვა მკვლევართა ნაშრომების კითხვისას, ან საზოგადოებაში არსებული სპეციფიკური ტენდენციების გაცნობის შემდეგ.

მაგალითად, ბოლო წლებში ძალიან იზრდება იმ პროგრამების რაოდენობა, რომელთა მიზანია, სულიერად ავადმყოფების საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართვა და არა ფსიქიატრიულ საავადმყოფოებში მოთავსება. სოციოლოგებს, შეიძლება, დაებადოთ შემდეგი კითხვები: რამ გამოიწვია სულიერი ავადმყოფებისადმი დამოკიდებულების ასეთი შეცვლა? სავარაუდოდ, რა შედეგები მოჰყვება ამას როგორც თავად პაციენტებისთვის, ისე საზოგადოების სხვა წევრებისთვის?

პრობლემის შესახებ არსებული მასალის განხილვა

როგორც კი პრობლემას განვსაზღვრავთ, შემდეგი ნაბიჯი გამოკვლევის პროცესში, ჩვეულებრივ, არის ამ სფეროში არსებული მასალის მიმოხილვა. შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ წინა გამოკვლევამ უკვე საკმაოდ კარგად ახსნა პრობლემა, მაგრამ, თუ აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით სიცხადე არ არსებობს, მკვლევარმა გულდასმით უნდა შეისწავლოს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებული ყველა არსებული გამოკვლევა, რათა დარწმუნდეს, რამდენად სასარგებლოა ისინი მისი მომავალი კვლევისთვის. შეამჩნიეს წინა მკვლევრებმა იგივე თავსატეხი? როგორ შეეცადნენ ისინი მის გადაწყვეტას? პრობლემის რა ასპექტები ვერ გააანალიზეს მათ თავიანთ კვლევაში? სხვების შეხედულებების გამოყენება სოციოლოგს ეხმარება, ზუსტად ახსნას ის საკითხები, რომლებიც შეიძლება კვლევის დროს წამოიჭრას და განსაზღვროს ის მეთოდები, რომელთა გამოყენება მიზანშეწონილი იქნებოდა მოცემულ გამოკვლევაში.

კვლევის პრობლემის დაზუსტება

მესამე ფაზა კვლევის პრობლემის მკაფიო ფორმულირებას შეიცავს. თუ შესაბამისი ლიტერატურა უკვე არსებობს, მკვლევარი ბიბლიოთეკიდან უნდა დაბრუნდეს ზუსტი წარმოდგენით იმის შესახებ, თუ როგორ მიუდგეს მოცემული პრობლემის გადაწყვეტას. ზოგჯერ ვარაუდი პრობლემის ბუნების შესახებ, შესაძლოა, ამ სტადიაზე ჩამოყალიბდეს გარკვეულ ჰიპოთეზად. *ჰიპოთეზა* არის მეცნიერული ვარაუდი იმის შესახებ, რაც ხდება. კვლევა რომ ეფექტური იყოს, ჰიპოთეზა იმგვარად უნდა იქნეს ფორმულირებული, რომ შეგროვებულმა ფაქტობრივმა მასალამ მოგვცეს მისი დამამტკიცებელი ან უარყოფელი მონაცემები.

კვლევის დიზაინის შემუშავება

შემდეგ მკვლევარმა უნდა გადაწყვიტოს, როგორ შეაგროვოს კვლევის მასალები. არსებობს ბევრი სხვადასხვა კვლევის მეთოდი და რომელი მათგანი იქნება არჩეული, დამოკიდებულია როგორც გამოკვლევის საერთო მიზნებზე, ისე ქცევის გასაანალიზებელ ასპექტებზე. ზოგიერთი მიზნისთვის, შესაძლოა, მასობრივი გამოკითხვა (რომელშიც, ჩვეულებრივ, კითხვარები გამოიყენება) იყოს შესაფერისი მეთოდი, სხვა შემთხვევებში, ინტერვიუ ან დაკვირვება გამოიყენოთ. მოგვიანებით, უფრო მეტს გავიგებთ სხვადასხვა კვლევის მეთოდის შესახებ.

კვლევის ჩატარება

კვლევის ჩატარების დროს, შეიძლება, მოულოდნელად გაჩნდეს პრაქტიკული ხასიათის სიძნელეები. მაგალითად, შეიძლება, არ მოხერხდეს კონტაქტის დამყარება ზოგიერთ რესპონდენტთან, ვისაც ანკეტები უნდა გაუგზავნონ ან ვისი ინტერვიუება მკვლევარს სურს. კერძო (კომერციულმა) ფირმამ ან სახელმწიფო დაწესებულებამ, შეიძლება, მკვლევარს არ მისცეს დაგეგმილი სამუშაოს ჩატარების უფლება. მაგალითად, თუ მკვლევარი შეისწავლის საკითხს, როგორ ასრულებენ კომერციული კორპორაციები ქალებისთვის თანასწორი შესაძლებლობების პროგრამებს, კომპანიებს, რომლებმაც არ შეასრულეს ეს პროგრამები, შეიძლება, არ უნდოდეთ, რომ მათთან ჩატარდეს გამოკვლევა. ამის შედეგად, აღმოჩნდება, რომ მონაცემები არ არის ზუსტი.

შედეგების ინტერპრეტაცია

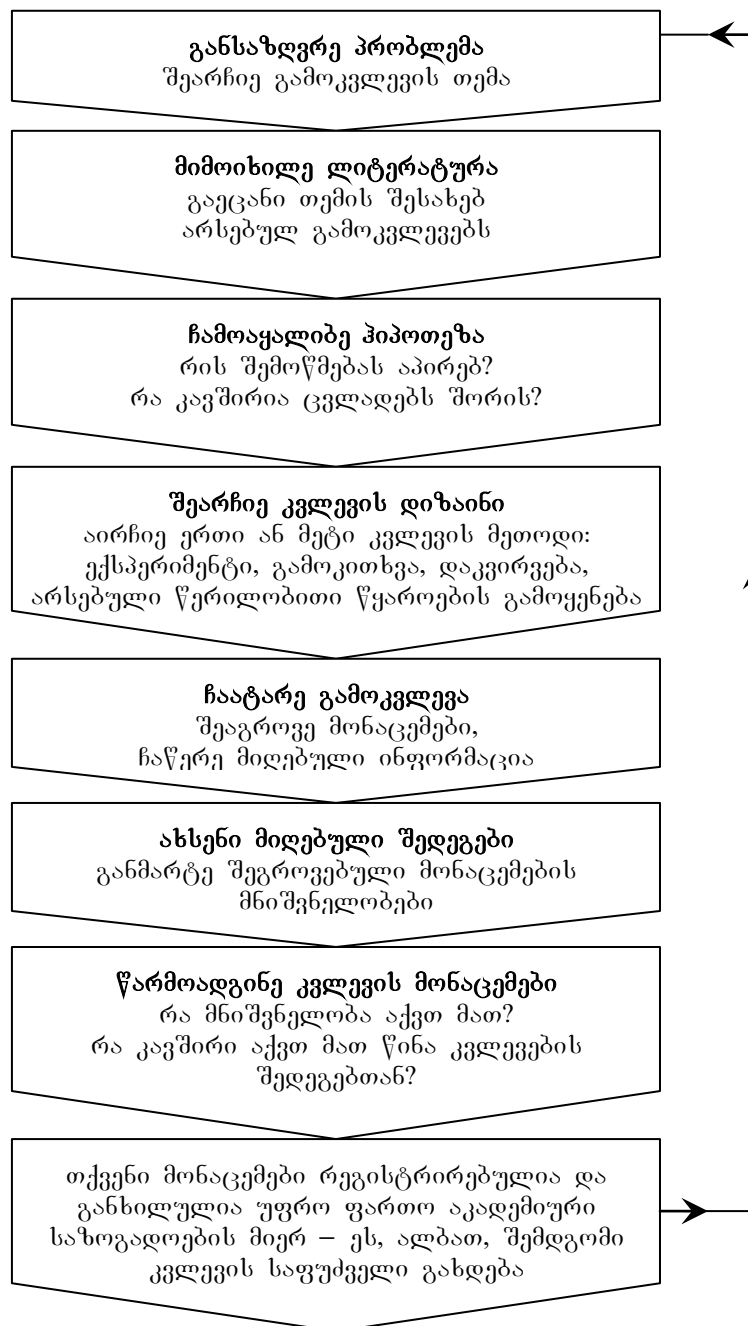
გასაანალიზებელი მასალის შეგროვების შემდეგ, მკვლევრის სიძნელეები ჯერ კიდევ არ მთავრდება – ისინი შეიძლება სწორედ მაშინ დაიწყოს! შეგროვებული მონაცემების მნიშვნელობის დადგენა და შემდეგ მათი დაკავშირება საკვლევ პრობლემასთან, როგორც წესი, ძნელია. თუმცა, შესაძლებელია, მივიღოთ მკაფიო პასუხი თავდაპირველ კითხვებზე, ბევრი გამოკვლევა, საბოლოო ჯამში, შეიძლება ნაკლებ დამაჯერებელი აღმოჩნდეს.

შედეგების ანგარიშის სახით წარდგენა

კვლევის ანგარიში, ჩვეულებრივ, ქვეყნდება ჟურნალის სტატიის ან წიგნის სახით. იგი წარმოადგენს კვლევის ბუნების ახსნას და ცდილობს მიღებული დასკვნების დასაბუთებას. მაგრამ ეს მხოლოდ ინდივიდუალური კვლევის პროექტის ბოლო ეტაპია.

ანგარიშების უმრავლესობა იმ კითხვებზე მიუთითებს, რომლებზეც პასუხების გაცემა ვერ მოხერხდა და გვთავაზობს შემდგომ კვლევას, რომლის ჩატარება, შესაძლოა, სასარგებლო იყოს მომავალში. ყველა ინდივიდუალური მეცნიერული გამოკვლევა წარმოადგენს იმ უწყვეტი კვლევითი პროცესის ნაწილს, რომელიც სოციოლოგიური საზოგადოების ჩარჩოებში წარმოებს.

სოციოლოგიური კვლევის პროცესის საფეხურები

რეალობა სულ სხვაა!

ზემოთ მოცემული კვლევის ნაბიჯების თანამიმდევრობა არის იმის გამარტივებული ვარიანტი, რაც ნამდვილი კვლევის პროექტების განხორციელების დროს ხდება. რეალურ სოციოლოგიურ გამოკვლევაში ეს ეტაპები იშვიათად გვხვდება ზუსტად ასეთი თანამიმდევრობით და თითქმის ყოველთვის არსებობს გარკვეული რაოდენობის გამოკვლევები, რომლებსაც ძლივს ამთავრებენ. ეს განსხვავება ცოტათი იმის მსგავსია, რაც სამზარეულო წიგნში მოცემულ რეცეპტებსა და საჭმლის მომზადების ნამდვილ პროცესს შორის არსებობს. ადამიანები, რომლებიც გამოცდილი მზარეულები არიან, ხშირად, არ იყენებენ რეცეპტებს, და, მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია, უკეთ ამზადებდნენ კერძებს, ვიდრე ისინი, ვინც რეცეპტებს იყენებენ. თუ ზედმიწევნით დავიცავთ მკაცრად დადგენილ სქემებს, ამან შეიძლება ძალიან შეგვზღუდოს. ცნობილი გამოკვლევების უმრავლესობაში,

ფაქტობრივად, არ არის მკაცრად დაცული კვლევის აღნიშნული საფეხურების თანამიმდევრობა, თუმცა ზოგიერთი საფეხური მაინც გამოყენებულია.

კვლევის მეთოდები

ახლა განვიხილოთ კვლევის სხვადასხვა მეთოდი, რომლებსაც სოციოლოგები, ჩვეულებრივ, თავიანთ სამუშაოში იყენებენ.

საველე გამოკვლევა

საველე გამოკვლევის ანუ *ჩართული დაკვირვების* დროს (ხშირად ეს სიტყვები ურთიერთჩამნაცვლებელია), მკვლევარი ჯგუფთან ან ერთობასთან ერთად ცხოვრობს და, ალბათ, მის საქმიანობაში უშუალოდ მონაწილეობს. მკვლევარს არ შეუძლია უბრალოდ იმყოფებოდეს მოცემულ ერთობაში. მან მის წევრებს უნდა აუხსნას და გაამართლოს თავისი იქ ყოფნა. მკვლევარმა უნდა მიაღწიოს ერთობასთან თანამშრომლობას და ეს ურთიერთობა შეინარჩუნოს გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, თუ სურს, მნიშვნელოვან შედეგებს მიაღწიოს.

დიდი ხნის მანძილზე, ჩართულ დაკვირვებაზე დაფუძნებული გამოკვლევის დროს, ჩვეულებრივ, არ ხდებოდა იმ საფრთხეებისა და პრობლემების აღნიშვნა, რომელთა გადალახვაც მკვლევარს უწევდა. მოგვიანებით გამოქვეყნებულ მოგონებებსა და დღიურებში, მკვლევრები ამის შესახებ უფრო გულახდილად წერენ. ხშირად, მკვლევარს უწევს მარტოობის გრძნობის გადალახვა – არ არის ადვილი, შეეგუო იმ სოციალურ კონტექსტს, რომელსაც შენ, სინამდვილეში, არ მიეკუთვნები. მკვლევარი, შესაძლოა, მუდმივად დათრგუნული იყოს, რადგან ჯგუფის წევრებს თავიანთ თავზე გულახდილად საუბარი არ სურდეთ. პირდაპირი კითხვები, შესაძლოა, უპრობლემოდ მიიღონ ზოგიერთ კონტექსტში, მაგრამ სხვა კონტექსტებში ასეთ კითხვებს სამარისებური სიჩუმით ხდებოდნენ. ზოგიერთი ტიპის საველე გამოკვლევა, შესაძლოა, ფიზიკურად საშიშიც კი იყოს. მაგალითად, მკვლევარი, რომელიც იკვლევს დამნაშავეთა კრიმინალურ ბანდას, შეიძლება პოლიციის ინფორმატორად მიიჩნიონ ან, შემთხვევით, მოქიშპე ბანდებთან კონფლიქტში ჩართული აღმოჩნდეს.

საველე გამოკვლევის უპირატესობები და ნაკლოვანებები

თუ საველე გამოკვლევა წარმატებულია, ის სოციალური ცხოვრების შესახებ უფრო მეტ ინფორმაციას გვაძლევს, ვიდრე ბევრი სხვა კვლევის მეთოდი. რადგან ვხედავთ, როგორ გამოიყურება ფაქტები, მოვლენები და საგნები უშუალოდ მოცემული ჯგუფის შიგნიდან, ალბათ, უკეთესად გავიგებთ, რატომ იქცევიან ადამიანები სწორედ ისე, როგორც იქცევიან.

საველე კვლევისას, მკვლევარს ლავირების მეტი საშუალება აქვს, ვიდრე სხვა კვლევის მეთოდების უმეტესობის გამოყენებისას. მკვლევარს შეუძლია, შეეგუოს ახალ და მოულოდნელ პირობებს და მისდიოს ნებისმიერ ორიენტირს, რომელიც შეიძლება განვითარდეს. საველე გამოკვლევა, ალბათ, იძლევა უფრო მოულოდნელ შედეგებს, ვიდრე კვლევის სხვა მეთოდების უმრავლესობა, რადგან გაოგნებულმა მკვლევარმა, შესაძლოა, აღმოაჩინოს, რომ მისი წინასწარ ჩამოყალიბებული შეხედულებები ჯგუფის შესახებ სრულიად მცდარი იყო.

მაგრამ საველე გამოკვლევას აქვს გარკვეული შეზღუდვებიც. ამ მეთოდით მხოლოდ საკმაოდ პატარა ჯგუფების ან ერთობების შესწავლაა შესაძლებელი. ბევრი რამ არის დამოკიდებული თავად მკვლევრის უნარზე, მოიპოვოს კვლევაში ჩართული ადამიანების ნდობა. ამ უნარის გარეშე, კვლევამ, საექვოა, საერთოდ რაიმე შედეგი გამოიღოს. საპირისპიროც არის შესაძლებელი. ზოგჯერ, მკვლევარი მუშაობის პროცესში იწყებს საკუთარი თავის გაიგივებას ჯგუფთან ისე მჭიდროდ, რომ ის ხდება ზედმეტად „შინაური“ და გარედან დამკვირვებლის პერსპექტივას კარგავს.

მასობრივი გამოკითხვები

საველე კვლევების შედეგების ინტერპრეტაცია, ჩვეულებრივ, დაკავშირებულია განზოგადების პრობლემებთან. რადგან საველე გამოკვლევას ადამიანების მხოლოდ მცირე რაოდენობას შევისწავლით, ჩვენ არ შეიძლება ვიყოთ დარწმუნებული, რომ ის, რასაც ერთ კონტექსტში აღმოვაჩინოთ, სხვა სიტუაციებზეც ვრცელდება. არც იმაში შეიძლება ვიყოთ დარწმუნებული, რომ ორი სხვადასხვა მკვლევარი, ერთი და იმავე ჯგუფის შესწავლის დროს, ერთსადაიმანვე დასკვნამდე მივა. ჩვეულებრივ, ასეთი პრობლემა ნაკლებად დგას *მასობრივი გამოკითხვის* დროს. ამ მეთოდის გამოყენებისას, კითხვარებს უზაგნიან ან პირდაპირ აძლევენ რესპონდენტებს – ადამიანთა სპეციალურად შერჩეულ ჯგუფს. ზოგჯერ, შესაძლოა, ამ ჯგუფში რამდენიმე ათასი ადამიანი იყოს. საველე გამოკვლევა ყველაზე მეტად გამოსადეგია სოციალური ცხოვრების მცირე ფრაგმენტების სიღრმისეული შესწავლის მიზნით; მასობრივი გამოკითხვის შედეგად კი, ჩვენ ვიღებთ ნაკლებად დეტალურ ინფორმაციას, მაგრამ, ჩვეულებრივ, მისი განზოგადება შესაძლებელია სოციალური ცხოვრების ფართო სპექტრზე.

სტანდარტიზებული და ღია კითხვების შემცველი კითხვარები

მასობრივ გამოკითხვებში ორი სახის კითხვარი გამოიყენება. ზოგიერთი კითხვარი შეიცავს *სტანდარტიზებული* ანუ ფიქსირებული არჩევანის კითხვებს, რომლებზეც მხოლოდ ფიქსირებული პასუხებია შესაძლებელი. მაგალითად, „დიახ/არა/არ ვიცი“ ან „სავსებით შესაძლებელია/შესაძლებელია/შეუძლებელია/სრულიად შეუძლებელია.“ ასეთ გამოკითხვებს ის უპირატესობა აქვს, რომ ადვილია პასუხების შედარება და შეჯამება, რადგან მათში კატეგორიების მხოლოდ მცირე რაოდენობაა მოცემული. მეორე მხრივ, რადგან გამოკითხვების დროს არ არის გათვალისწინებული შეხედულებების ან ვერბალური გამოხატვის დეტალები, მიღებული ინფორმაცია, გარკვეულწილად, შეზღუდული იქნება.

მეორე სახის კითხვარები ღია კითხვებს შეიცავს. რესპონდენტებს შესაძლებლობა აქვთ, თავიანთი შეხედულებები საკუთარი სიტყვებით გამოხატონ. ისინი არ არიან შეზღუდულები ფიქსირებული არჩევანის პასუხებით, ანუ იმით, რომ მკვლევრის მიერ წინასწარ მოცემული პასუხებიდან რომელიმე აირჩიონ. როგორც წესი, ღია კითხვარები, სტანდარტიზებულთან შედარებით, უფრო დეტალურ ინფორმაციას გვაწვდის. მკვლევარს შეუძლია, ჩაეძიოს პასუხებს, რათა უფრო გულმოდგინედ გამოიკვლიოს რესპონდენტის აზრები. მეორე მხრივ, სტანდარტიზაციის ნაკლებობა ნიშნავს, რომ პასუხების სტატისტიკურად შედარება, შესაძლოა, უფრო რთული იყოს.

კითხვარის შეკითხვები, ჩვეულებრივ, ისეა განლაგებული, რომ ინტერვიუერების გუნდმა შეძლოს კითხვების დასმა და პასუხების ჩაწერა წინასწარ განსაზღვრული თანამიმდევრობით. ინფორმაციის ყველა ერთეული ადვილად გასაგები უნდა იყოს როგორც ინტერვიუერებისთვის, ისე რესპონდენტებისთვის. დიდი მოცულობის ეროვნული გამოკითხვების დროს, რომლებსაც სახელმწიფო ორგანოები რეგულარულად ატარებენ,

ინტერვიუები მთელ ქვეყანაში თითქმის ერთდროულად ტარდება. ისინი, ვინც ატარებენ ინტერვიუს და ისინი, ვინც აანალიზებენ ინტერვიუს შედეგად მიღებული შედეგებს, ვერ შეძლებდნენ თავიანთი სამუშაოს ეფექტურად შესრულებას, თუ მათ მუდმივად მოუწევდათ, გადაემოწმებინათ ერთმანეთთან კითხვებსა და პასუხებთან დაკავშირებული ბუნდოვანი საკითხები.

კითხვარებში, აგრეთვე, გათვალისწინებული უნდა იყოს რესპონდენტთა მახასიათებლები. მიხვდებიან თუ არა ისინი, რას გულისხმობდა მკვლევარი გარკვეული კითხვის დასმის დროს? აქვთ თუ არა მათ საკმარისი ინფორმაცია იმისათვის, რომ მათი პასუხები გამოსადეგი იყოს? უპასუხებენ კი ისინი, საერთოდ, დასმულ შეკითხვებს? კითხვარში გამოყენებული ტერმინები რესპონდენტებისთვის, შეიძლება, უცნობი იყოს. მაგალითად, კითხვამ, „როგორია თქვენი ოჯახური სტატუსი?“ შეიძლება ზოგიერთი რესპონდენტი დააბნიოს. უფრო მიზანშეწონილია, დავსვათ ასეთი შეკითხვა: „ხართ მარტოხელა, დაოჯახებული, გაშორებული თუ განქორწინებული?“ ბევრ გამოკითხვას წინ უსწრებს *პილოტური გამოკვლევა*, რომლის მიზანია იმ პრობლემების გამოვლენა, რომლებიც მკვლევარმა წინასწარ ვერ გაითვალისწინა. პილოტური კვლევა არის მოკლევადიანი საცდელი გამოკითხვა, რომლის დროსაც მხოლოდ რამდენიმე ადამიანი ავსებს კითხვარს. ამის შედეგად, ძირითადი გამოკითხვის ჩატარებამდე, შესაძლებელია ყოველგვარი სიბნელის თავიდან აცილება.

შერჩევა

ხშირად სოციოლოგებს ინდივიდთა დიდი რაოდენობის მახასიათებლები აინტერესებთ, მაგალითად, ბრიტანეთის მთელი მოსახლეობის პოლიტიკური ატიტუდები. შეუძლებელი იქნებოდა უშუალოდ ყველა მათგანის შესწავლა, ამიტომ ასეთ სიტუაციებში გამოკვლევა ყურადღებას ამახვილებს *შერჩევით ერთობლიობაზე*, ანუ მთელი ჯგუფის მცირე ნაწილზე.

ჩვეულებრივ, შეგვიძლია, დარწმუნებული ვიყოთ, რომ მოსახლეობის შერჩევითი ერთობლიობისგან მიღებული შედეგები, თუ ეს ერთობლიობა წესის მიხედვით არის შერჩეული, შეგვიძლია მთელ მოსახლეობაზე განვაზოგადოთ. მხოლოდ ორი-სამი ათასი ამომრჩევლის გამოკითხვამ, შეიძლება, მთელი მოსახლეობის პოლიტიკური ატიტუდებისა და ხმის მიცემის მიზნების სურათი მოგვცეს.

მაგრამ იმისათვის, რომ ასეთ სიზუსტეს მივაღწიოთ, შერჩევითი ერთობლიობა *რეპრეზენტატული* უნდა იყოს: ინდივიდების ჯგუფი, რომელთანაც გამოკვლევა ტარდება, მთელი მოსახლეობისთვის ტიპური უნდა იყოს. შერჩევა უფრო რთულია, ვიდრე ის შეიძლება ჩანდეს. ამიტომ სტატისტიკოსებმა შეიმუშავეს წესები, რომელთა საშუალებითაც ხდება შერჩევითი ერთობლიობების ზუსტი ზომისა და ძირითადი ნიშნების განსაზღვრა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პროცედურა, რომელიც იმისთვის გამოიყენება, რომ შერჩევითი ერთობლიობა იყოს რეპრეზენტატული. ეს პროცედურა *შემთხვევითი შერჩევაა*, რომლის დროსაც შერჩევითი ერთობლიობა ისეა არჩეული, რომ მოსახლეობის ნებისმიერ წევრს აქვს გამოკვლევაში ჩართვის შესაძლებლობა. შემთხვევითი შერჩევის გამოყენების ყველაზე უფრო მიღებული გზაა ის, რომ საზოგადოების თითოეულ წევრს მივანიჭოთ გარკვეული ნომერი და შემდეგ კომპიუტერი გამოვიყენოთ შერჩევის სიის შესადგენად. ამ სიის საშუალებით, დავადგენთ შერჩევით ერთობლიობას, მაგალითად, შერჩევის სიაში ყოველი მეათე ნომრის არჩევის გზით.

„ხალხის არჩევანი?“

მასობრივი გამოკითხვის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ადრეული მაგალითია „ხალხის არჩევანი?“, კვლევა, რომელიც ჯერ კიდევ ნახევარი საუკუნის წინ, პოლ ლაზარსფელდმა და რამდენიმე მისმა კოლეგამ ჩაატარეს (Lazarsfeld et al. 1948). ამ გამოკვლევის მიზანი იყო ერის ოლქის (ოჰაიოს შტატი) მოსახლეობის საარჩევნო მისწრაფებების შესწავლა, 1940 წლის აშშ საპრეზიდენტო არჩევნების კამპანიის დროს. ამ კვლევაში პირველად გამოიყენეს მასობრივი გამოკითხვის სხვადასხვა ძირითადი მეთოდიკა, რომლებიც დღესაც გამოიყენება. იმისათვის, რომ საკითხი უფრო გულდასმით და სიღრმისეულად გამოეკვლიათ, ვიდრე ეს ერთჯერადი გამოკითხვის დროს იქნებოდა შესაძლებელი, მკვლევრებმა ამომრჩეველთა შერჩევითი ერთობლიობის თითოეულ წევრთან შვიდჯერ, სხვადასხვა დროს, ჩაატარეს ინტერვიუ. ასეთი გამოკითხვის მიზანი იყო: დაკვირვებოდნენ და გაეგოთ ხმის მიცემის ატიტუდების ცვლილების მიზეზები დინამიკაში.

მკვლევრებს, კვლევის დაწყების დროს, რამდენიმე ჰიპოთეზა ჰქონდათ. ერთ-ერთი ჰიპოთეზის მიხედვით, ერის ოლქის ამომრჩეველებისთვის, ახლო ურთიერთობები და მოვლენები ბევრად უფრო დიდ გავლენას ახდენდა მათი ხმის მიცემის მიზნებსა და მისწრაფებებზე, ვიდრე მათგან დაშორებული მსოფლიო მოვლენები. კვლევის შედეგად მიღებულმა მონაცემებმა, ძირითადად, დაადასტურა ეს ჰიპოთეზა. პოლიტიკური ატიტუდების გასაანალიზებლად, მკვლევრებმა გაზომვის რთული ტექნიკები შეიმუშავეს. ამავე დროს, მათმა მუშაობამ დიდი წვლილი შეიტანა თეორიულ აზროვნებაში. იმ ცნებებს შორის, რომლებიც მათი დახმარებით დამკვიდრდა მეცნიერებაში, იყო „აზრის ლიდერები“ და „კომუნიკაციის ორსაფეხურიანი ნაკადი.“ გამოკვლევამ აჩვენა, რომ აზრის ლიდერებს მიდრეკილება აქვთ, მათ გარშემოყოფ ადამიანებს პოლიტიკური შეხედულებები ჩამოუყალიბონ. ადამიანთა შეხედულებები არ ყალიბდება უშუალოდ, არამედ ეს ორსაფეხურიანი პროცესია. პირველ საფეხურზე, აზრის ლიდერები პოლიტიკურ მოვლენებზე რეაგირებენ, ხოლო მეორე საფეხურზე, ეს ლიდერები სხვებზე ახდენენ ზეგავლენას; მაგალითად, ნათესავებზე, მეგობრებსა და კოლეგებზე.

გამოკითხვების უპირატესობები და ნაკლოვანებები

მასობრივი გამოკითხვები ფართოდ გამოიყენება სოციოლოგიურ გამოკვლევაში რამდენიმე მიზეზის გამო. კითხვარის შეკითხვებზე მიღებული პასუხების რაოდენობის განსაზღვრა და მათი გაანალიზება უფრო ადვილია, ვიდრე იმ მასალის, რომელიც მრავალი სხვა კვლევის მეთოდის საშუალებითაა შეგროვებული. გამოკითხვის საშუალებით, შესაძლებელია ადამიანთა დიდი რაოდენობის შესწავლა. საკმარისი თანხების მოპოვების შემთხვევაში, მკვლევრებს შეუძლიათ გამოიყენონ სააგენტოები, რომლებიც გამოკითხვისას პასუხების შეგროვებაში არიან დახელოვნებული.

თუმცა, ბევრი სოციოლოგი მასობრივი გამოკითხვის მეთოდის მიმართ კრიტიკულადაა განწყობილი. ისინი ამტკიცებენ, რომ დამუშავება ქმნის მონაცემების სიზუსტის მოჩვენებითობას მაშინ, როცა მათი სისწორე შეიძლება საეჭვო იყოს, თუ გავითვალისწინებთ გამოკითხვის პასუხების უმრავლესობის შედარებით ზედაპირულ ხასიათს. ხშირად, პასუხგაუცემელი კითხვარების რაოდენობა დიდია, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მათ ფოსტით გზავნიან და აბრუნებენ. ხშირად, კვლევის შედეგები იმ მონაცემებზე დაყრდნობით ქვეყნდება, რომლებიც შერჩევითი ერთობლიობის ნახევარზე ოდნავ მეტი რაოდენობის რესპონდენტების პასუხების საფუძველზეა მიღებული – თუმცა, ჩვეულებრივ, მკვლევრები ცდილობენ, ხელახლა დაამყარონ კონტაქტი იმ რესპონდენტებთან, ვინც კითხვარები არ შეავსო, ან ისინი სხვა ადამიანებით ჩაანაცვლონ. ცოტა რამ არის ცნობილი იმ ადამიანების

შესახებ, რომლებსაც ურჩევნიათ, არ გამოეხმაურონ გამოკითხვებს ან უარს ამბობენ ინტერვიუს მიცემაზე.

ექსპერიმენტები

ექსპერიმენტი შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც მცდელობა, შევამოწმოთ ჰიპოთეზა მკვლევრის მიერ შექმნილ და კარგად კონტროლირებულ პირობებში. ექსპერიმენტები ხშირად გამოიყენება საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში, რადგან მათ, სხვა კვლევით პროცედურებთან შედარებით, დიდი უპირატესობები აქვთ. ექსპერიმენტულ სიტუაციაში მკვლევარი უშუალოდ აკონტროლებს იმ პირობებს, რომლებსაც იკვლევს. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებთან შედარებით, სოციოლოგიაში ექსპერიმენტირების სფერო ძალიან შეზღუდულია, ლაბორატორიაში ჩვენ მხოლოდ ადამიანის მცირე ჯგუფების მოთავსება შეგვიძლია; ასეთი ექსპერიმენტების დროს ადამიანებმა იციან, რომ მიმდინარეობს გამოკვლევა და, შეიძლება, ისინი არაბუნებრივად მოიქცნენ.

მიუხედავად ამისა, სოციოლოგიაში ექსპერიმენტული მეთოდები ზოგჯერ წარმატებით გამოიყენება. ამის მაგალითია ფილიპ ზიმბარდოს მიერ ჩატარებული ორიგინალური ექსპერიმენტი. მკვლევარმა ააგო ე.წ. „ციხე“, მან მოხალისე სტუდენტების ერთ ჯგუფს ციხის მცველების როლის შესრულება დაავალა, მეორეს კი – პატიმრების (Zimbardo 1972). ზიმბარდოს მიზანი იყო გაერკვია, ამ განსხვავებული როლების შესრულება, რამდენად ცვლის ადამიანთა ატიტუდებსა და ქცევას. შედეგები მკვლევრებისათვის მოულოდნელი და შოკის მომგვრელი იყო. სტუდენტებმა, რომლებიც მცველების როლს ასრულებდნენ, ქცევის ავტორიტარული მანერა სწრაფად აითვისეს. ისინი „პატიმრების“ მიმართ ნამდვილ მტრულ დამოკიდებულებას ავლენდნენ, სასტიკად ეპყრობოდნენ, სიტყვიერ შეურაცხყოფას აყენებდნენ და აშინებდნენ; მოხალისე პატიმრებმა, პირიქით, აჩვენეს ერთდროულად როგორც აპათია, ისე მუდამოხე სული, რაც ხშირად ახასიათებთ ნამდვილ პატიმრებს ციხეში. ეს ეფექტები იმდენად შესამჩნევი იყო და დაძაბულობის დონე – იმდენად მაღალი, რომ მკვლევარი იძულებული იყო, ექსპერიმენტი საწყის ეტაპზე შეეწყვიტა. მაგრამ კვლევის შედეგები მნიშვნელოვანი იყო. ზიმბარდომ დაასკვნა, რომ ციხეში მყოფ ადამიანთა ქცევას უფრო მეტად განსაზღვრავს თავად ციხის სიტუაცია, ვიდრე მასში მყოფი ადამიანების ინდივიდუალური მახასიათებლები.

ცხოვრების ისტორიები

ცხოვრების ისტორიები, ექსპერიმენტებისგან განსხვავებით, მხოლოდ სოციოლოგიასა და სხვა სოციალურ მეცნიერებებს მიეკუთვნება. ისინი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში არ გამოიყენება. ცხოვრების ისტორიები შედგება ბიოგრაფიული მასალისგან, რომელიც გარკვეული ინდივიდების შესახებ არის შეგროვებული; როგორც წესი, ფაქტები თავად ინდივიდების მიერ არის გადმოცემული. კვლევის სხვა მეთოდები, ჩვეულებრივ, არ იძლევა იმდენ ინფორმაციას, რამდენსაც ცხოვრების ისტორიის მეთოდი გვაწვდის, გარკვეულ პერიოდში განვითარებული რწმენებისა და ატიტუდების შესახებ. მაგრამ ცხოვრების ისტორიის კვლევები იშვიათად ემყარება მხოლოდ ადამიანთა მოგონებებს. ჩვეულებრივ, ისეთი დოკუმენტური წყაროები, როგორიცაა წერილები, თანამედროვე ამბები და საგაზეთო აღწერები, გამოიყენება ინდივიდების მიერ მოწოდებული ინფორმაციის გასაფართოებლად და მისი უტყუარობის შესამოწმებლად. სოციოლოგების შეხედულებები ცხოვრების ისტორიების ღირებულების თაობაზე განსხვავდება. ზოგიერთი მათგანის აზრით, ეს ისტორიები არ არის სანდო, სასარგებლო ინფორმაციის მისაღებად. სხვები კი თვლიან, რომ ეს მეთოდი საკითხის

არსში ღრმად ჩაწედომის საშუალებას იძლევა და მხოლოდ რამდენიმე კვლევის მეთოდს შესწევს უნარი, მეტოქეობა გაუწიოს მას.

ცხოვრების ისტორიები წარმატებით გამოიყენებოდა ძალიან მნიშვნელოვან გამოკვლევებში. ერთ-ერთი განთქმული ადრინდელი გამოკვლევა იყო უ. თომასისა და ფ. ზნანეცკის „პოლონელი გლეხი ევროპასა და ამერიკაში,“ რომლის ხუთტომეული პირველად 1918-1920 წლებში გამოქვეყნდა (Thomas and Znaniecki 1966).

ისტორიული ანალიზი

ისტორიული ხედვა, ხშირად, არსებითია სოციოლოგიურ კვლევაში, რადგან ჩვენ ხშირად გვჭირდება დროის პერსპექტივა, რომ გავიგოთ გარკვეული პრობლემის შესახებ მოპოვებული მონაცემების მნიშვნელობა.

ხშირად, სოციოლოგებს სურთ, უშუალოდ წარსული მოვლენები იკვლიონ. ისტორიის ზოგიერთი პერიოდის შესწავლა შეიძლება პირველწყაროების მეშვეობით, როდესაც ჯერ კიდევ ცოცხლები არიან იმ გარკვეული პერიოდის მოწმეები, როგორც ეს მეორე მსოფლიო ომის დროს ევროპაში ჰოლოკოსტის შემთხვევაში მოხდა.

ზეპირი ისტორიების მეთოდით კვლევა ნიშნავს ადამიანების ინტერვიუებას იმ მოვლენების შესახებ, რომელთა მოწმეებიც ისინი იყვნენ თავიანთი ცხოვრების გარკვეულ პერიოდში. ცხადია, ასეთი კვლევა შეიძლება შეეხოს, სულ დიდი, სამოცი ან სამოცდაათი წლის წინანდელ ამბებს, რადგან უფრო ადრეული პერიოდის ისტორიული გამოკვლევის დროს, სოციოლოგები იყენებენ დოკუმენტებსა და წერილობით მონაცემებს, რომლებიც ბიბლიოთეკებისა და ეროვნული არქივების სპეციალურ კოლექციებში ინახება.

ისტორიულ კონტექსტში, *დოკუმენტური კვლევის* საინტერესო მაგალითია სოციოლოგ ენტონი ეშუორტის გამოკვლევა, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, სანგრებში წარმოებული ბრძოლების შესახებ (Ashworth 1980). ეშუორტს აინტერესებდა, გაეანალიზებინა, როგორი იყო იმ ადამიანების ცხოვრება, რომლებიც იძულებულნი იყვნენ, მოეთმინათ ხალხმრავალ სანგრებში ყოფნა განუწყვეტელი ცეცხლის სროლის დროს, ზედიზედ რამდენიმე კვირის განმავლობაში. ამ მიზნით, მან სხვადასხვა სახის დოკუმენტური წყაროები შეაგროვა: ოფიციალური ცნობები ომის შესახებ (მათ შორის წერილობითი მასალები სხვადასხვა სამხედრო დივიზიისა და ბატალიონის შესახებ), იმ პერიოდის ოფიციალური პუბლიკაციები, ჯარისკაცების მიერ არაოფიციალურად შენახული ჩანაწერები და ომის გამოცდილების შესახებ პირადი შთაბეჭდილებები. ასეთი მრავალფეროვანი მასალის გაცნობის შედეგად, ეშუორტმა შეძლო, წარედგინა სანგრებში მეომრების ცხოვრების მდიდარი და დეტალური სურათი. მან აღმოაჩინა, რომ ჯარისკაცებს ჩამოუყალიბდათ შეხედულებები იმის შესახებ, თუ რამდენად ხშირად აპირებდნენ ისინი მტერთან ბრძოლაში ჩაბმას და რამდენად ხშირად არაფრად აგდებდნენ მათი ოფიცრების ბრძანებებს. მაგალითად, შობის დღეს მოწინააღმდეგე მხარეებმა – გერმანელმა და მოკავშირეთა ჯარისკაცებმა – დროებით მტრული მოქმედებები შეწყვიტეს და ერთხელ არაოფიციალური ფეხბურთის მატჩიც კი ჩაატარეს.

შედარებითი და ისტორიული კვლევების შერწყმა

ეშუორტის კვლევა დროის შედარებით ხანმოკლე პერიოდზე იყო კონცენტრირებული. ბევრად უფრო ხანგრძლივი პერიოდის გამოკვლევის მაგალითია თედა სკოქპოლის შრომა „სახელმწიფოები და სოციალური რევოლუციები“ (1979). ეს არის ერთ-ერთი ყველაზე

საუკეთესო გამოკვლევა სოციალური ცვლილებების შესახებ. მასში მკვლევარმა გამოიყენა *შედარებითი ანალიზი* ისტორიულ კონტექსტში.

სკოქპოლმა ამბიციური ამოცანა დაისახა – შეექმნა ისეთი თეორია რევოლუციის წარმოქმნის მიზეზებისა და ბუნების შესახებ, რომელიც დაეფუძნებოდა დეტალურ ემპირიულ კვლევას. მან რევოლუციის პროცესები სამ განსხვავებულ ისტორიულ კონტექსტში შეისწავლა: საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუცია, რუსეთის 1917 წლის რევოლუცია (რომლის შედეგად, ხელისუფლებაში კომუნისტები მოვიდნენ და შექმნეს საბჭოთა კავშირი, რომელიც 1989 წელს დაიშალა) და ჩინეთის 1949 წლის რევოლუცია (რომლის შედეგად, კომუნისტური ჩინეთი შეიქმნა).

გაანალიზა რა სხვადასხვა დოკუმენტური წყარო, სკოქპოლმა შეძლო დამაჯერებლად აეხსნა რევოლუციური ცვლილება. მან განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა სოციალურ სტრუქტურულ მდგომარეობას, რომელიც საფუძვლად უდევს რევოლუციურ ცვლილებას. მკვლევარმა აჩვენა, რომ სოციალური რევოლუციები, მნიშვნელოვნად, გაუთვალისწინებელი შედეგებითაა გამოწვეული. მაგალითად, რუსეთის რევოლუციამდე, სხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფი ცდილობდა, დაემხო არსებული რეჟიმი, მაგრამ არც ერთი მათგანი (მათ შორის ბოლშევიკები, რომლებიც, საბოლოოდ, ხელისუფლებაში მოვიდნენ) არ ელოდა რევოლუციას, რომელიც მოხდა. მთელი რიგი შეტაკებებისა და კონფრონტაციების შედეგად, დაიწყო სოციალური ტრანსფორმაციის პროცესი, რომელიც ბევრად უფრო რადიკალური აღმოჩნდა, ვიდრე ეს ვინმემ განჭვრიტა.

სოციოლოგიურ კვლევაში გამოყენებული ოთხი ძირითადი მეთოდი

კვლევის მეთოდი	ძლიერი მხარეები	შეზღუდვები
საველე გამოკვლევა	ჩვეულებრივ, სხვა მეთოდებთან შედარებით, უფრო მდიდარ და სიღრმისეულ ინფორმაციას აგროვებს. მკვლევარს საშუალებას აძლევს, შეცვალოს სტრატეგიები და გულმოდგინედ მისდიოს ახალ ორიენტირებს.	მისი გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ პატარა ჯგუფების ან ერთობების გამოკვლევის დროს. მონაცემების შედეგების გამოყენება შეიძლება მხოლოდ გამოკვლეულ ჯგუფებში ან ერთობებში. ადვილი არ არის შედეგების განზოგადება მხოლოდ ერთი საველე გამოკვლევის საფუძველზე.
მასობრივი გამოკითხვები	მათი საშუალებით შესაძლებელია ინდივიდთა დიდი რაოდენობის შესახებ მონაცემების კვალიფიციურად შეგროვება. შესაძლებელია რესპონდენტთა პასუხების ზუსტი შედარებები.	შეგროვებული მასალა შეიძლება იყოს ზედაპირული; თუ კითხვარი ძალიან სტანდარტიზებულია, შესაძლებელია რესპონდენტთა პასუხებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებების მიჩქმალვა. რესპონდენტთა პასუხები შეიძლება ასახავდეს არა მათ ნამდვილ შეხედულებებს, არამედ ისეთ მოსაზრებებს, რაც საზოგადოებისათვის მისაღებია.

დოკუმენტური კვლევა	შესაძლებელია როგორც სიღრმისეული მასალების შემცველი წყაროების გამოყენება, ასევე ადამიანთა დიდი რაოდენობის შესახებ მონაცემების მიღება, შესასწავლი დოკუმენტების ტიპის მიხედვით. ხშირად ის ძირითადი მეთოდია, როდესაც გამოკვლევა ან მოღიანად ისტორიულია ან აქვს გამოკვეთილი ისტორიული განზომილება.	მკვლევარი დამოკიდებულია არსებულ წყაროებზე, რომლებიც, შესაძლოა, სრული არ იყოს. შესაძლოა, ძნელი იყოს დოკუმენტური წყაროების ინტერპრეტაცია, იმ თვალსაზრისით, რომ რთულია იმის დადგენა, თუ როგორ ასახავენ ისინი ნამდვილ ტენდენციებს, როგორც ეს ზოგიერთი ოფიციალური სტატისტიკური მასალის შემთხვევაშია.
ექსპერიმენტები	მკვლევარს შეუძლია გააკონტროლოს განსაზღვრული ცვლადების გავლენა. ჩვეულებრივ, სხვა მკვლევრებისთვის ადვილია მათი გამეორება.	სოციალური ცხოვრების ბევრი ასპექტის ლაბორატორიაში გადატანა შეუძლებელია. შესასწავლი პირების პასუხებზე შეიძლება გავლენა მოახდინოს ექსპერიმენტულმა სიტუაციამ.

კვლევა რეალურ სამყაროში: მეთოდები, პრობლემები, შეცდომები

კვლევის ყველა მეთოდს, როგორც ადრე ხაზგასმით იყო აღნიშნული, აქვს როგორც უპირატესობები, ისე შეზღუდვები, ამიტომ ფართოდაა გავრცელებული ერთ კვლევაში რამდენიმე მეთოდის შერწყმა. მათი ერთდროულად გამოყენების მიზანია, თითოეულმა მეთოდმა შეავსოს და შეამოწმოს სხვა მეთოდების საშუალებით მიღებული შედეგები. ჩვენ შეგვიძლია გავიგოთ მეთოდების შერწყმის მნიშვნელობა და, უფრო ზოგადად, ნამდვილი სოციოლოგიური კვლევის პრობლემები და შეცდომები, თუ გავეცნობით რელიგიის სოციოლოგიაში მეტად მნიშვნელოვან გამოკვლევას: როი უოლისის გამოკვლევას საიენტოლოგიური მოძრაობის შესახებ.

როი უოლისი და საიენტოლოგია

საიენტოლოგიის ფუძემდებელმა ლ. რონ ჰაბარდმა ჩამოაყალიბა რელიგიური დოქტრინები, რომლებიც ეკლესიას დაედო საფუძვლად. საიენტოლოგიის თანახმად, ჩვენ ყველანი ვართ სულიერი არსებები – თეტანები, მაგრამ ჩვენ უარყავით ჩვენი სულიერი ბუნება. ჩვენ შეგვიძლია აღვადგინოთ დავიწყებული ზებუნებრივი ძალები წვრთნის შედეგად, რაც ჩვენი ნამდვილი სულიერი უნარების შეცნობის შესაძლებლობას მოგვცემს. თავიდან უოლისმა გამოკვლევა დაიწყო საიენტოლოგიის „ეგზოტიკური“ ბუნების გამო. მოძრაობა ძალიან წინააღმდეგობრივი იყო, მაგრამ მან ბევრი მიმდევარი მიიზიდა. რატომ გახდა ეს მოძრაობა, ერთ-ერთი უამრავ ახალ რელიგიურ ჯგუფს შორის, ასეთი ცნობილი?

გამოკვლევის დაწყებას პრობლემები ახლდა. უოლისმა იცოდა, რომ მოძრაობის ლიდერებს, შესაძლოა, არ უნდოდათ სოციოლოგიურ გამოკვლევაში მონაწილეობა, რადგან ადრე სხვადასხვა სამთავრობო ორგანიზაციამ მათთან უკვე ჩაატარა გამოკვლევა. როდესაც უოლისი მოძრაობის ისტორიას ეცნობოდა, ის შემთხვევით წააწყდა ამ მოძრაობის ერთ-ერთი ყოფილი წევრის წიგნს. ის დაუკავშირდა ავტორს და შემდეგ, საბოლოო ჯამში, გაიცნო მისი

რამდენიმე ნაცნობი, რომლებმაც ასევე გაწვევით კავშირი საინტოლოგიასთან. ბევრი მათგანი დათანხმდა ინტერვიუს მიცემაზე. ამ პირველმა რესპონდენტებმა უოლისს მიაწოდეს მთელი რიგი დოკუმენტები და ლიტერატურა, მათ შორის საინტოლოგიის ორგანიზაციის ლიტერატურის ხელმძღვრთა სია. უოლისმა კითხვარი შეადგინა და სიაში მითითებული გვარებიდან მიღებულ შერჩევით ერთობლიობას დაუგზავნა, მაგრამ სია მოძველებული აღმოჩნდა. შერჩევითი ერთობლიობიდან ბევრი ადამიანი უკვე სხვაგან იყო გადასული აღნიშნული მისამართებიდან, სხვების გვარები კი სიაში მხოლოდ იმიტომ მოხვდნენ, რომ მათ, უბრალოდ, შეიძინეს წიგნი საინტოლოგიის შესახებ და სინამდვილეში, არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ ამ მოძრაობასთან.

ამგვარად, გამოკითხვას ნაკლები ღირებულება ჰქონდა ისევე, როგორც მთლიანად საინტოლოგიების შერჩევით ერთობლიობას. მაგრამ, მისი მეშვეობით, უოლისმა შეძლო შემდგომი კონტაქტების დამყარება. ანკეტური გამოკითხვის ზოგმა მონაწილემ მიუთითა, რომ ისინი მკვლევარს სიამოვნებით მისცემდნენ ინტერვიუს. ამიტომ, ინტერვიუების ჩატარებისა და, ამავე დროს, უფრო მეტი დოკუმენტური ინფორმაციის შეგროვების მიზნით, უოლისი ბევრს მოგზაურობდა ბრიტანეთსა და შეერთებულ შტატებში. მან დაიწყო ფიქსირებული კითხვებით, მაგრამ შემდეგ აღმოჩნდა, რომ უფრო სასარგებლო იყო შედარებით მოქნილი სტილის გამოყენება, რაც რესპონდენტებს საშუალებას მისცემდა, უფრო დეტალურად ესაუბრათ მათთვის მნიშვნელოვან საკითხებზე. ზოგ რესპონდენტს სურდა, რომ მისი ნაამბობი ფირზე ჩაეწერათ, ზოგი კი ამის წინააღმდეგი იყო.

უოლისი მალევე დარწმუნდა, რომ საჭირო იყო, მეტი გაეგო საინტოლოგიის სპეციფიკური დოქტრინების შესახებ. ამ მიზნით, ის ჩაეწერა „კომუნიკაციის“ შესავალ კურსზე, რომელსაც საინტოლოგია ჯგუფი ასწავლიდა. ამგვარად, ის გახდა ჩართული დამკვირვებელი, მაგრამ არ გაუმხელია, რომ მკვლევარი იყო. მთელი კურსის მანძილზე, ის საინტოლოგია სახლში იმყოფებოდა და მალე აღმოაჩინა, რომ გაუმჟღავნებელი ჩართული დამკვირვებლის როლის ატანა ძნელი იყო. სხვა წევრებთან საუბარი მოითხოვდა, რომ უოლისს ეჩვენებინა იმ იდეებისადმი ერთგულება, რომლებსაც ის, სინამდვილეში, არ ეთანხმებოდა; რადგან ამის გაკეთების სურვილი არ ჰქონდა, მან კურსის დამთავრებისა და დამშვიდობების გარეშე, ჩუმად დააღწია თავი იქაურობას.

მოგვიანებით უოლისმა მოძრაობის ლიდერებს მისწერა და აუხსნა, რომ ის იყო სოციოლოგი, რომელიც საინტოლოგიის გამოკვლევას ატარებდა. ის აღნიშნავდა, რომ საინტოლოგიური მოძრაობა ხშირად იერიშის ობიექტი იყო, და ვარაუდობდა, რომ მის გამოკვლევაში უფრო გაწონასწორებული თვალსაზრისი იქნებოდა მოცემული. შემდეგ მან ბრიტანეთში მოინახულა სექტის შტაბ-ბინა და ესაუბრა ერთ-ერთ ხელმძღვანელ პირს. ეს პიროვნება შეწუხებული იყო იმით, რომ უოლისმა დატოვა კომუნიკაციების კურსი. მან, აგრეთვე, იცოდა იმ კითხვარების შესახებ, რომლებიც მკვლევარმა ბევრ საინტოლოგს დაუგზავნა სიის მიხედვით. მიუხედავად ამისა, მან უოლისს ორგანიზაციის ზოგიერთი წევრისა და სტუდენტების ინტერვიუების უფლება მისცა. ამ პირის დახმარებით, მკვლევარმა მიიღო იმ ადამიანების მისამართები, რომლებთანაც მას კონტაქტი უნდა დაემყარებინა შეერთებულ შტატებში. საბოლოოდ, უოლისმა მოახერხა საკმარისი მასალის მოპოვება, რომ დაემთავრებინა თავისი ნაშრომი. გამოკვლევის შედეგად, მან დაასკვნა, რომ ადამიანებს საინტოლოგია იზიდავს არა იმდენად იმ იდეების გამო, რომელთა პროპაგანდას ეს რელიგიური ორგანიზაცია ეწეოდა, არამედ იმით, რომ ის აქტიურად ცდილობდა ახალი წევრების მიზიდვას და კონფორმულობის წნეხის ქვეშ აქცევდა მას შემდეგ, რაც ისინი მოძრაობაში ჩაერთვებოდნენ.

კვლევის ეთიკური პრობლემები: რესპონდენტების ნეგატიური რეაქცია

ყველა კვლევამ, რომლებიც ადამიანებს ეხება, შეიძლება ეთიკური დილემები წარმოშვას. უოლისი ნაკლებ გულახდილი იყო იმათთან, ვის ქცევასაც ის სწავლობდა. მან არ გაამჟღავნა თავისი პიროვნება, როგორც სოციოლოგმა, როდესაც საინტერლოგიის კურსზე ჩაეწერა. ის შეეცადა, პირდაპირ არ ეთქვა ტყუილები, მაგრამ არ დაასახელა თავისი მონაწილეობის ნამდვილი მიზეზი. იყო ეს ქცევა ეთიკური? თუ ყველა გარემოებას კარგად ავწონით, ალბათ, იყო. თუ უოლისი სავსებით გულახდილი იქნებოდა კვლევის ყველა ეტაპზე, გამოკვლევა არ გაგრძელდებოდა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საზოგადოებისთვის საინტერესოა იცოდეს, რა ხდება საიდუმლო ორგანიზაციებში. ამის საფუძველზე, შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომ მისი სტრატეგია გამართლებული იყო.

პუბლიკაციის პრობლემები: უოლისის გამოცდილება

ეთიკური პრობლემები, აგრეთვე, ხშირად წამოიჭრება გამოკვლევის შედეგად მოპოვებული მონაცემების გამოქვეყნების პოტენციური შედეგების გამო. თავისი წიგნის გამოქვეყნებამდე, უოლისმა ხელნაწერი საინტერლოგიის შტაბ-ბინაში გაგზავნა. შემდეგ მან გარკვეული ცვლილებები შეიტანა, რომ დაეკმაყოფილებინა საინტერლოგთა ზოგიერთი მოთხოვნა. მიუხედავად ამისა, მათ ხელნაწერი გაუგზავნეს ადვოკატს, რომელიც, საერთოდ, ცილისწამების საქმეებს აწარმოებდა. მისი რჩევით, უოლისმა ხელნაწერიდან ზოგიერთი ადგილი ამოიღო. გამოკვლევის შესახებ კომენტარი გააკეთა სოციოლოგმა, რომელიც თავად იყო საინტერლოგი. მან უოლისის კვლევის მეთოდები და დასკვნები სასტიკად გააკრიტიკა. აღნიშნული კომენტარი, გარკვეული პერიოდის შემდეგ, შეტანილ იქნა გამოქვეყნებულ წიგნში, როგორც დანართი. საინტერლოგებმა ერთ-ერთ თავიან პერიოდულ გამოცემაში გამოაქვეყნეს სტატია, სადაც გაანალიზებული იყო უოლისის გამოკვლევა. სტატიაში მოყვანილია ციტატები კვლევის საიდუმლოებისა და მკვლევრის ქცევის შემსწავლელი კომისიის დასკვნიდან, შექმნილი შეერთებული შტატების პრეზიდენტის მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის ოფისის მიერ. დასკვნაში ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ მკვლევრებმა, რომლებიც ადამიანებს შეისწავლიან, უნდა მიიღონ მათი „ინფორმირებული თანხმობა.“ საინტერლოგებმა განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილეს იმაზე, რომ მკვლევრისთვის არ მიუციათ ინფორმირებული თანხმობა და, ამასთან ერთად, უოლისის გამოქვეყნებული შრომა ეფუძნებოდა იმ ინფორმაციას, რომელიც მკვლევარმა მიიღო საინტერლოგიის ეკლესიისადმი მტრულად განწყობილი ადამიანების მცირე წრისაგან.

უოლისს საქმე ჰქონდა დიდი ძალაუფლების მქონე და კარგად ორგანიზებულ ჯგუფთან, რომელმაც შეძლო მისი დარწმუნება, შეეცვალა გამოკვლევის ანგარიშების პირვანდელი ვარიანტები.

სხვა ინდივიდებსა და ჯგუფებს, რომლებსაც სოციოლოგები შეისწავლიან, მსგავსი გავლენა არა აქვთ. იმ ადამიანების შესწავლის დროს, რომლებიც სუსტები და უძლურები არიან, მაგალითად, ფსიქიატრიული ავადმყოფები ან პატიმრები, მკვლევარს გარკვეული ვალდებულება აქვს, შეაფასოს თავისი კვლევის ეთიკური მნიშვნელობა. რადგან ასეთი ადამიანების შესაძლებლობა, უშუალოდ ჰქონდეთ ნეგატიური რეაქცია, ალბათ, შეზღუდულია.

გამოკვლევის სუბიექტებმა შეიძლება ჩათვალონ, რომ გამოქვეყნებული შედეგები შეურაცხყოფელია იმის გამო, რომ, ერთი მხრივ, მათი აზრით, ისინი არასასიამოვნო სახით არიან წარმოდგენილები (მაგალითად, საინტერლოგების რეაქცია), ან, მეორე მხრივ, რომ კვლევის შედეგების გამოქვეყნების შედეგად, საჯარო ხდება ის ატიტუდები და ქცევა, რომლებიც, ურჩევნოდ, კონფიდენციალური ყოფილიყო. ადამიანებს არ სურთ, რომ

საჯარო გახდეს სოციალური ცხოვრების მრავალი ის სფერო, რომლებშიც ისინი, სინამდვილეში, ჩართულები არიან. ზოგიერთი ადამიანი, რომელიც მუშაობს ფაბრიკაში ან ოფისში, რეგულარულად ეზიდება სახლში გარკვეულ ნივთებს (საგნებს, მასალას); საავადმყოფოს მედლები, ზოგჯერ, მომაკვდავ პაციენტებს მორგის ზეწრებში ახვევენ ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ისინი მოკვდებიან და თითქმის არ აქცევენ მათ ყურადღებას. ციხის ზედამხედველებმა, შესაძლოა, მიიღონ ქრთამი პატიმრებისგან და ზოგიერთი მათგანი აღიარონ „სანდოდ“ და მიიღონ იმ სამუშაოს შესრულება, რასაც თავად უნდა აკეთებდნენ.

სოციოლოგიის გავლენა

სოციოლოგიური გამოკვლევა იშვიათად არის საინტერესო მხოლოდ სოციოლოგთა ინტელექტუალური საზოგადოებისთვის. ხშირად, მისი შედეგები უფრო ფართოდ ვრცელდება. იგივე მოხდა უოლისის ნაშრომის შემთხვევაში, რამაც ასე შეაშფოთა საინტელოგები. ხაზგასასმელია, რომ სოციოლოგია არ არის მხოლოდ თანამედროვე საზოგადოებების შესწავლა; ის ამ საზოგადოებების უწყვეტი ცხოვრების ციკლის მნიშვნელოვანი ელემენტია. მაგალითად, შეგვიძლია ავიღოთ მიმდინარე ტრანსფორმაციები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ქორწინებაზე, სქესთა შორის განსხვავებასა და ოჯახზე. თანამედროვე საზოგადოებაში მცხოვრებ ადამიანთა მხოლოდ მცირე ნაწილმა თუ არ იცის ამ ცვლილებების შესახებ, რაც სოციოლოგიური კვლევის მონაცემების გაჟონვის შედეგია. ჩვენს აზროვნებასა და ქცევაზე მნიშვნელოვნად ახდენს გავლენას სოციოლოგიური ცოდნა და, ამ გზით, თავად სოციოლოგიური კვლევის სფერო იცვლის ფორმას. ამ მოვლენის აღწერის ერთ-ერთი გზა (სოციოლოგიის სპეციალურ ტერმინებს თუ გამოვიყენებთ) არის იმის აღნიშვნა, რომ სოციოლოგიას რეფლექსური კავშირი აქვს იმ ადამიანებთან, ვის ქცევასაც სწავლობს. „რეფლექსური“ აღწერს ურთიერთგაცვლას სოციოლოგიურ კვლევასა და ადამიანთა ქცევას შორის. არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ სოციოლოგიური მონაცემები, ხშირად, მჭიდრო კორელაციაშია ყოველდღიურ რწმენებთან. ამის მიზეზი ის კი არ არის, რომ სოციოლოგია, უბრალოდ, გვაცნობს ჩვენთვის უკვე ნაცნობ მონაცემებს, არამედ ის, რომ სოციოლოგიური კვლევა გამუდმებით ახდენს გავლენას საზოგადოების შესახებ ჩვენს ყოველდღიურ ცოდნაზე.

დანართი 1: სტატისტიკური ტერმინები

სოციოლოგიური კვლევის მონაცემთა ანალიზის დროს, მეკვლევარი ხშირად სტატისტიკურ ტექნიკას იყენებს, რომლის ნაწილი ძალიან რთული და კომპლექსურია, მაგრამ ის, რაც ყველაზე ხშირად გამოიყენება, გასაგებად აღვიღია. ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია ცენტრალური ტენდენციის საზომები და კორელაციის კოეფიციენტები.

არსებობს საშუალო სიდიდეების გამოანგარიშების სამი მეთოდი, რომელთაგან თითოეულს აქვს გარკვეული უპირატესობები და ნაკლოვანებები. მაგალითად, ავიღოთ ცამეტი ინდივიდის მფლობელობაში მყოფი პირადი სიმაღლის რაოდენობა (ისეთი ქონების ჩათვლით, როგორიცაა სახლები, მანქანები, საბანკო ანგარიშები და კაპიტალდაბანდებები). დავუშვათ, რომ ამ ცამეტი ადამიანს აქვს შემდეგი ოდენობის ქონება:

1 £ 000 (ნული)	5 £ 40.000	9. £ 100.000	13. £ 10.000.000
2 £ 5.00	6 £ 40.000	10. £ 150.000	
3 £ 10.000	7 £ 40.000	11. £ 200.000	
4 £ 20.000	8 £ 80.000	12. £ 400.000	

საშუალო რიცხვი აქ შეესატყვისება საშუალო სიდიდეს, რომელიც მიღებულია ყველა ცამეტი ადამიანის პირადი ქონების შეკრებითა და შედეგის 13-ზე გაყოფით. საერთო ჯამი არის £11.085.000. თუ ამ რიცხვს 13-ზე გავყოფთ, მივირებთ საშუალო რიცხვს £852.692.31. ეს საშუალო რიცხვი, ხშირად, არის სასარგებლო კალკულაცია, რადგან ის ემყარება მიღებული მონაცემების მთელ მოცულობას. მაგრამ ამ პროცედურამ შეიძლება შეცდომაში შეგვიყვანოს იქ, სადაც ერთი ან რამდენიმე შემთხვევა უმრავლესობისგან ძალიან განსხვავდება. ზემოთ მოყვანილ მაგალითში, ერთი დიდი რიცხვის – 10.000.000 – არსებობა ყველა სხვა დანარჩენს ამახინჯებს. შესაძლოა, ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნას, თითქოს, ადამიანთა უმრავლესობას იმაზე უფრო მეტი ქონება აქვს, ვიდრე ეს სინამდვილეშია.

ასეთ შემთხვევებში, სხვა ორი საზომიდან ერთ-ერთი შეგვიძლია გამოვიყენოთ. მოდა არის რიცხვი, რომელიც ყველაზე უფრო ხშირად გვხვდება არსებულ მონაცემებში. ჩვენს მაგალითში ეს არის £40.000. მოდას პრობლემა ის არის, რომ იგი არ ითვალისწინებს მონაცემების საერთო განაწილებას, ე.ი. მოცემული ყველა რიცხვის მთელ დიაპაზონს. არ არის აუცილებელი, რომ შემთხვევა, რომელიც ყველაზე ხშირად გვხვდება რიცხვებში, რეპრეზენტატული იყოს მთელი განაწილებისთვის და ამიტომ ის შეიძლება არ იყოს სანდო საშუალო სიდიდე. ჩვენს შემთხვევაში £40.000 ძალიან ახლოსაა ქვედა ზღვარზე მყოფ რიცხვებთან.

მესამე საზომი არის მედიანა, რომელიც რიცხვების ნებისმიერი ერთობლიობის შუაში მდებარეობს. აქ ეს მეშვიდე რიცხვია – £40.000. ჩვენს მაგალითში, ციფრების კენტი რაოდენობა გვაქვს. აქ რომ ლუწი რიცხვი ყოფილიყო, მაგალითად, 12, მედიანას გამოვითვლიდით შუაში მყოფი ორი შემთხვევის, 6 და 7 რიცხვების, საშუალო რიცხვით. მოდას მსგავსად, მედიანა არ გვაძლევს წარმოდგენას გაზომილი მონაცემების ნამდვილი დიაპაზონის შესახებ.

ზოგჯერ მკვლევარმა უნდა გამოიყენოს ძირითადი ტენდენციის ერთზე მეტი საზომი, რათა თავიდან აიცილოს საშუალო სიდიდის მცდარი სურათი. საკმაოდ ხშირად, მკვლევრები ითვლიან *სტანდარტულ გადახრას* განსახილველი მონაცემებისთვის. ეს არის რიცხვების ერთობლიობის *დისპერსიის ხარისხის* თუ დიაპაზონის გამოთვლის საშუალება – რომელიც ჩვენს შემთხვევაში ნულიდან 10.000.00-მდეა.

კორელაციის კოეფიციენტები გვთავაზობს სასარგებლო გზას იმის გამოსახატად, თუ როგორაა ერთმანეთთან დაკავშირებული ორი (ან მეტი) ცვლადი. თუ ორი ცვლადი ერთმანეთთან სრულ კორელაციაშია, ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ სრულ დადებით კორელაციაზე, რომელიც გამოიხატება როგორც 1,0. როდესაც ორ ცვლადს შორის ვერავითარ კავშირს ვერ აღმოვაჩენთ – მათ შორის საერთოდ არ არსებობს თანამიმდევრული კავშირი – კოეფიციენტი არის ნული. სრული უარყოფითი კორელაცია, გამოხატული როგორც -1,0, არსებობს მაშინ, როდესაც ორი ცვლადი მთლიანად ინვერსიულ კავშირშია ერთმანეთთან. სოციალურ მეცნიერებებში სრულყოფილი კორელაციის აღმოჩენა შეუძლებელია. 0,6 ან მეტი კორელაცია, დადებითი ან უარყოფითი, ჩვეულებრივ, განიხილება,

როგორც ნებისმიერ გასაანალიზებელ ცვლადებს შორის მჭიდრო კავშირის მაჩვენებელი. ამ დონეზე პოზიტიური კორელაციების აღმოჩენა შესაძლებელია, ვთქვათ, კლასობრივ წარმოშობასა და ხმის მიცემასთან დაკავშირებულ ქცევას შორის.

დანართი 2: ცხრილის წაკითხვა

ცხრილის ნიმუში

ავტომობილების ფლობა: რამდენიმე შერჩეული ქვეყნის საერთაშორისო შედარება

ავტომობილების რიცხვი მოზრდილი მოსახლეობის 1000 პირზე¹

ქვეყნების დასახელება	წ ლ ე ბ ი				
	1971	1981	1984	1989	1993 და შემდგომ
ბრაზილია	12	78	84	98	—
გაერთიანებული სამეფო	224	317	343	366	360
დასავლეთ გერმანია	247	385	312	479	470 ²
იაპონია	100	209	207	286	300
ირლანდია	141	202	226	228	—
იტალია	210	322	359	424	500
საბერძნეთი	30	94	116	150	—
საფრანგეთი	261	348	360	475	420
შეერთებული შტატები	448	536	540	607	570
შვედეთი	291	348	445	445	410
ჩილე	19	45	56	67	—

ცხრილში მოყვანილ ციფრებში ჩვენ შეგვიძლია რამდენიმე საინტერესო ტენდენცია დავინახოთ. პირველი, კერძო ავტომობილების რიცხვი მნიშვნელოვნად განსხვავდება სხვადასხვა ქვეყანაში: შეერთებულ შტატებში კერძო ავტომობილების რიცხვი 1000 სულ მოსახლეზე თითქმის 10-ჯერ მეტია, ვიდრე ჩილეში.

მეორე, ცხრილი აჩვენებს აშკარა კავშირს კერძო ავტომობილების რაოდენობასა და ქვეყნის სიმდიდრის დონეს შორის. ფაქტობრივად, კერძო ავტომობილების თანაფარდობა, ალბათ, შეგვიძლია გამოვიყენოთ, როგორც კეთილდღეობის განსხვავებული დონის მაჩვენებელი.

მესამე, ცხრილში მოცემულ ყველა ქვეყანაში კერძო ავტომობილების რაოდენობა 1971 წლიდან 1993 წლამდე გაიზარდა, მაგრამ ზოგიერთ ქვეყანაში ზრდის ტემპი უფრო მაღალია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, ეს, ალბათ, აჩვენებს ეკონომიკური ზრდის სხვადასხვა ხარისხს.

მეოთხე, ეს მონაცემები უნდა განვიხილოთ უფრო ფართო პოლიტიკურ კონტექსტში. მაგალითად, 1993 წელს, გერმანიაში კერძო ავტომობილების რიცხვის შემცირება ასახავს დასავლეთ და აღმოსავლეთ გერმანიის გაერთიანების პროცესს.

¹ შეიცავს ყველა ლიცენზირებულ მანქანას.

² გაერთიანებული გერმანია – 1993 წ.

წყარო: საერთაშორისო სატრანსპორტო ფედერაცია, გაერთიანებული ერების ტრანსპორტის სტატისტიკის ყოველწლიური ბიულეტენი. ცხრილი მოცემულია “Social Trends” (ლონდონი, HMSO, 1987, გვ. 68); ევროგაერთიანების სტატისტიკური ოფისი “Basic Statistics of the Community” (ლუქსემბურგი, ევროკავშირი, 1991); 1993 წლის და უფრო გვიანი მონაცემები – “The Economist, Pocket World in Figures,” 1996.

მეხუთე, მხედველობაში უნდა მივიღოთ მონაცემების წყაროები. მაგალითად, გაერთიანებულ სამეფოში, საფრანგეთში, შვედეთსა და შვერთებულ შტატებში, 1993 წელს, კერძო ავტომობილების შედარებით ნაკლები რაოდენობა, 1989 წელთან შედარებით, რაც შეიძლება აიხსნას მონაცემთა წყაროების განსხვავებით. მონაცემებთან მუშაობის დროს, საჭიროა სიფრთხილე და, იდეალურ შემთხვევაში, სტატისტიკის ჯვარედინი შემოწმება.

სოციოლოგიური ლიტერატურის კითხვისას, თქვენ ხშირად წააწყდებით ცხრილებს. ზოგჯერ ისინი რთული გეგმვებათ, მაგრამ მათი გაშიფვრა ადვილია, თუ თქვენ დაიცავთ ქვემოთ ჩამოთვლილ რამდენიმე ძირითად პრინციპს; მუშაობის პროცესში, ეს მოქმედებები ავტომატური გახდება. ცდუნებას ნუ აჰყვებით და ცხრილებს ნუ გადაახტებით. ისინი შეიცავენ ერთად თავმოყრილ ინფორმაციას, რომლის წაკითხვა უფრო სწრაფად შეიძლება, ვიდრე ეს შესაძლებელი იქნებოდა სიტყვებით გამოხატული იმავე მასალის წაკითხვის დროს. როდესაც თქვენ გაიწაფებით ცხრილების ინტერპრეტაციაში, აგრეთვე შეძლებთ, განსაზღვროთ, რამდენად საფუძვლიანია მოცემული მასალის ავტორის მიერ გაკეთებული დასკვნები.

1. სათაური წაკითხეთ მთლიანად. ხშირად, ცხრილებს გრძელი სათაურები აქვთ. ეს წარმოადგენს მკვლევრის ცდას, ზუსტად განსაზღვროს წარმოდგენილი ინფორმაციის არსი. წარმოდგენილი ცხრილის სათაური, თავდაპირველად, მიუთითებს მონაცემების საგანს, შემდეგ – ფაქტს, რომ ცხრილი გვაწვდის მასალას შედარებისთვის, მესამეც – ფაქტს, რომ ცხრილის მონაცემები ქვეყნების გარკვეულ რიცხვს ასახავს.

2. მოძებნეთ ახსნა-განმარტებითი კომენტარები ან შენიშვნები მონაცემების შესახებ. ცხრილის პირველი სვეტის ქვეშ მოთავსებული შენიშვნა მიუთითებს, რომ მონაცემები მხოლოდ ლიცენზირებულ მანქანებს ეხება. ეს მნიშვნელოვანია, რადგან ზოგიერთ ქვეყანაში, სწორედ ლიცენზირებული სატრანსპორტო საშუალებების წილი შეიძლება ნაკლები იყოს, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. შენიშვნებში შეიძლება მითითებული იყოს, როგორ შეგროვდა მასალა და რატომ არის ის გარკვეული სახით ნაჩვენები. თუ მონაცემები მკვლევრის მიერ არაა შეგროვებული და ისინი ეფუძნება სხვაგან გამოქვეყნებულ პირვანდელ მასალას, ცხრილში წყარო იქნება მითითებული. წყარო ზოგჯერ გვაძლევს შესაძლებლობას, ჩავწვდეთ, რამდენად სანდო შეიძლება იყოს ინფორმაცია; ის იმასაც გვიჩვენებს, სად მოვიძიოთ პირვანდელი მონაცემები. ჩვენს ცხრილში წყაროზე მითითება ნათელს ხდის, რომ მონაცემები აღებულია ერთზე მეტი წყაროდან.

3. წაკითხეთ სათაურები ცხრილის ზევით და მარცხენა მხარეს (ზოგჯერ ცხრილებში სათაურები შეიძლება იყოს ქვევით და არა ზევით). ამ სათაურების საშუალებით გაიგებთ, რა ტიპის ინფორმაციას შეიცავს თითოეული რიგი და სვეტი. ცხრილის წაკითხვისა და ციფრების დათვალიერების დროს, დაიმახსოვრეთ ყველა სათაური. ჩვენს მაგალითში, მარცხენა მხარეს მოთავსებული სათაურები ეხება მოცემულ ქვეყნებს, ხოლო ზევით აღნიშნული სათაურები კი – კერძო მანქანების რაოდენობასა და წლებს.

4. განსაზღვრეთ გამოყენებული ერთეულები. ცხრილში მოცემული რიცხვები შეიძლება აღნიშნავდნენ შემთხვევებს, პროცენტებს, საშუალო სიდიდეებს და სხვა საზომებს. ზოგჯერ შეიძლება სასარგებლო იყოს, თუ ციფრებს თქვენთვის უფრო გამოსადეგ ფორმას მისცემთ; მაგალითად, თუ პროცენტები არ არის მოცემული, საჭიროა მათი გამოანგარიშება.

5. გაიაზრეთ დასკვნები, რომელთა მიღება შესაძლებელია ცხრილში მოცემული ინფორმაციის საშუალებით. ცხრილების უმეტესობის კომენტარს თავად ავტორი აკეთებს და, რა თქმა უნდა, თქვენ უნდა მიხედეთ, რისი თქმა უნდა მას. მაგრამ ისიც უნდა გაარკვიოთ, რა დამატებით საკითხებს თუ შეკითხვებს გვთავაზობს ცხრილში მოყვანილი მონაცემები.

დანართი 3: როგორ გამოვიყენოთ ბიბლიოთეკები

ბიბლიოთეკები, განსაკუთრებით დიდი ზომის, შეიძლება ნაკლებად მიმზიდველად აღვიქვათ მოგვეჩვენოს. ბევრი ადამიანი საკმაოდ იბნევა, როდესაც პირისპირ ხვდება ბიბლიოთეკებში განთავსებული ინფორმაციის ურიცხვ წყაროს. ამიტომ მათ, შესაძლოა, მხოლოდ მცირე ნაწილი გამოიყენონ იმისა, რისი შეთავაზებაც ბიბლიოთეკებს შეუძლიათ, რაც, ალბათ, უარყოფით გაეღენას მოახდენს მათ აკადემიურ მუშაობაზე. კარგია, თუ თქვენი კურსის დასაწყისში გაეცნობით მთელ იმ რესურსებს, რომლებიც ბიბლიოთეკებშია. თუ ამას ადრე გააკეთებთ, თქვენი „დაკარგულობის“ შეგრძნება დიდხანს არ გაგრძელდება!

ბიბლიოთეკაში არსებული ყველა ინფორმაცია შენახულია და დახარისხებულია სისტემურად, მათი მოძებნა რომ ადვილი იყოს. პატარა ბიბლიოთეკების უმეტესობაში დგას ღია სტელაჟები – თაროებზე წიგნების თავისუფლად დათვალიერება შეიძლება და მომხმარებელს შეუძლია თავად აირჩიოს მისთვის საჭირო ნებისმიერი წიგნი. უფრო დიდი კოლექციების უმეტესობაში, წიგნების მხოლოდ ნაწილი დევს ღია თაროებზე, დანარჩენი კი შენახულია საცავებში, სადაც მათ შესანახად ნაკლები ფართობია საჭირო. ამ ბიბლიოთეკებში ნებისმიერმა ადამიანმა, ვისაც სურს, ბიბლიოთეკაშივე ისარგებლოს წიგნით ან დროებით ითხოვოს ის, პირდაპირ უნდა მოითხოვოს ის ან შეავსოს შეკვეთის განაცხადი. ზოგიერთ ბიბლიოთეკაში წიგნები ორივე სისტემით გაიცემა.

თუ თქვენ ეძებთ გარკვეულ წიგნს, მისი მოძებნა შეგიძლიათ ავტორის ან სათაურის ინდექსის საშუალებით, ან კატალოგის დახმარებით. ეს შეიძლება იყოს კომპიუტერში მოცემული სია, ინდექსის ბარათების უჯრები ან მიკროფიშები – ან სამივე ერთად. როგორც კი იპოვით თქვენთვის საჭირო წიგნის კატალოგის ნომერს, შეგიძლიათ განაცხადის ბარათში აღნიშნოთ ეს ნომერი და წიგნი ბიბლიოთეკის თანამშრომლებს შეუკვეთოთ ან თავად მოძებნოთ ღია თაროებზე, სადაც წიგნები ყოველთვის კატალოგის ნომრების მიხედვით არის დალაგებული. ყველა სოციოლოგიური წიგნი ან მათი უმრავლესობა ერთად იქნება დალაგებული. ნებისმიერი ბიბლიოთეკარი შეძლებს აგიხსნათ, როგორ არის მოწყობილი კატალოგის სისტემა.

გარკვეულ თემაზე დაწერილი წიგნების მოძებნის დროს, როდესაც არ იცით არც ავტორთა გვარები და არც წიგნების სათაურები, საჭიროა, გამოვიყენოთ თემატური ინდექსი (ესეც შეიძლება იყოს კომპიუტერიზებული ან ბარათებზე). თემატურ ინდექსში წიგნები შეტანილია თემების მიხედვით, როგორიცაა, მაგალითად, „კლასი“, „ბიუროკრატია“ და ა.შ.

დიდი ბიბლიოთეკების უმრავლესობაში არის კომპიუტერული სისტემები, რომელთა მართვა ადვილია. ისინი, ჩვეულებრივ, ბიბლიოთეკის ყველა მომხმარებლისთვის არის ხელმისაწვდომი. თქვენ, უბრალოდ, მიუთითებთ კომპიუტერში იმ სფეროს თუ სფეროებს, რომელთა შესახებ ბიბლიოგრაფიული ინფორმაცია გაინტერესებთ და კომპიუტერი შესაბამისი სათაურების სიას შემოგთავაზებთ.

ბიბლიოთეკების უმრავლესობა მომხმარებელს ზუსტად ასეთივე მომსახურებას სთავაზობს, მაგრამ სხვადასხვა ბიბლიოთეკა ამას სხვადასხვანაირად აკეთებს. განსხვავებულია კატალოგების სისტემებიც. ნურასდროს შეგეშინდებათ, ბიბლიოთეკარს ან ასისტენტებს სთხოვოთ დახმარება, თუ ბიბლიოთეკის ტექნოლოგიური პროცესის რომელიმე ასპექტი საგონებელში ჩაგაგდებთ ან რჩევა დაგჭირდებათ. ნუ იდარდებთ, თუ მოგიწევთ მათი შეწუხება. ბიბლიოთეკარები ნამდვილი პროფესიონალები არიან. ისინი ვალდებული არიან, დაარწმუნონ მომხმარებლები, რომ ბიბლიოთეკის რესურსები ხელმისაწვდომია ყველასთვის, ვისაც სურს მათი გამოყენება. ჩვეულებრივ, ისინი ბიბლიოთეკაში არსებულ მთელ მასალას ძალიან კარგად იცნობენ და სურთ, მკითხველებს რჩევით დაეხმარონ.

ზოგადი ინფორმაციის წყაროები სოციოლოგიაში

თუ თქვენ იწვებთ სოციოლოგიაში რაიმე გარკვეული თემის შესწავლას და გსურთ მის შესახებ ძირითადი ინფორმაციის მოძიება, ამისთვის არსებობს მრავალი სასარგებლო საშუალება. არსებობს სოციოლოგიის სხვადასხვა ლექსიკონი. მათში მოცემულია საგნის ძირითადი ცნებების მოკლე განხილვა, აგრეთვე, იმ გამოჩენილ მეცნიერთა შეხედულებების შეფასება, რომლებმაც დიდი წვლილი შეიტანეს ამ დისციპლინაში. დიდი ლექსიკონები, როგორიცაა, მაგალითად “Encyclopaedia Britannica“, შეიცავს სოციოლოგიური თემების შესაბამის ბევრ სტატიას. ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში გამოქვეყნებულ სტატიებს, ფაქტობრივად ყოველთვის, თან ახლავს წიგნებისა და სტატიების მოკლე ჩამონათვალი, რაც დამატებით საკითხავ მასალად გამოდგება.

არსებობს სხვა მრავალი გზა მოცემული პრობლემის ან საკითხის შესაბამისი წიგნებისა თუ სტატიების მოსაძიებლად. ჟურნალი “The International Bibliography of the Social Sciences“, რომელსაც ყოველწლიურად გამოსცემს იუნესკო, აქვეყნებს იმ შრომების ამომწურავ სიას, რომლებიც იბეჭდება სოციალური მეცნიერების სხვადასხვა დისციპლინებში ყოველ წელს. მაგალითად, თქვენ შეგიძლიათ ნახოთ სათაური „განათლების სოციოლოგია“ და მოძებნოთ უამრავი თანამედროვე მასალა ამ სფეროში. ასევე სასარგებლო წყაროა “Sociological Abstracts“, სადაც არა მარტო ჩამოთვლილია წიგნები და სტატიები, რომლებიც ეხება სოციოლოგიის სხვადასხვა სფეროს, არამედ მოცემულია თითოეული მათგანის შინაარსის მოკლე მიმოხილვა.

სოციოლოგიური ჟურნალები

აუცილებელია გაეცნოთ სოციოლოგიის ძირითად ჟურნალებს. ისინი, ჩვეულებრივ, წელიწადში სამჯერ ან ოთხჯერ გამოდის. მათში გამოქვეყნებული ინფორმაცია და დისკუსიები უფრო თანამედროვეა, ვიდრე წიგნებში დაბეჭდილი მასალა, რადგან წიგნის დაწერასა და გამოქვეყნებას უფრო მეტი დრო სჭირდება. ზოგჯერ, ჟურნალში გამოქვეყნებული სტატიები ეხება სპეციფიკურ საკითხებს და იმ პიროვნებისთვის, რომელმაც ჯერ კიდევ არ იცის სოციოლოგია კარგად, ძნელი გასაგებია. მაგრამ ყველა წამყვანი ჟურნალი რეგულარულად აქვეყნებს ზოგადი ხასიათის სტატიებს, რომლებიც იმათთვისაც კი გასაგებია, ვისაც ამ საგნის მწირი ცოდნა აქვს.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ჟურნალებია “Sociology“ (ბრიტანეთის სოციოლოგიური ასოციაციის ოფიციალური ჟურნალი), “British Journal of Sociology“, “Sociological Review“ და “American Journal of Sociology“.

სადისერტაციო გამოკვლევა ან უფრო ხანგრძლივი გამოკვლევა

ზოგ შემთხვევაში, შეიძლება, თქვენი ბიბლიოთეკა გამოიყენოთ გარკვეული კვლევის პროექტის განხორციელების მიზნით, ალბათ, დისერტაციის წერის დროს. ასეთი ამოცანა იწვევს შესაბამისი წყაროების უფრო „სიღრმისეული“ კვლევის ჩატარებას, ვიდრე ეს ჩვეულებრივ საჭიროა.

თუ თქვენ გჭირდებათ სტატისტიკური ინფორმაცია ბრიტანეთის შესახებ, კარგია, თუ დაიწყებთ წიგნით „Social Trends“, რომელსაც ყოველწლიურად აქვეყნებს მთავრობა (HMSO).

ის შეიცავს სპეციალურად შერჩეულ სტატისტიკურ ინფორმაციას ბრიტანეთის სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტის შესახებ. დამატებით ინფორმაციას შეიცავს “General Household Survey“ და უფრო დეტალური სტატისტიკური ინფორმაცია მოცემულია ყოველწლიურ “Annual Abstract of Statistics.“ ორივეს მთავრობა გამოსცემს.

საგაზეთო სტატიები მკვლევრისთვის მნიშვნელოვანი ინფორმაციის წყაროს წარმოადგენს. არსებობს მხოლოდ რამდენიმე გაზეთი, რომლებსაც, ზოგჯერ „ფაქტების ჟურნალებს“ უწოდებენ. ეს ნიშნავს, რომ ისინი არა მარტო ახალ ამბებს შეიცავენ, არამედ აქვეყნებენ ნაწევრებს საპარლამენტო გამოსვლებიდან, მთავრობის ცნობებს და სხვა ოფიციალურ დოკუმენტებს. “The Times“, “Guardian“ და “Independent“ ძალიან მნიშვნელოვანი ბრიტანული გაზეთებია და თითოეული მათგანი გეთავაზობს იმ თემებისა და გვარების ინდექსს, რომლებიც მის გვერდებზე ქვეყნდება.

უფრო შორს ჭვრეტა

როგორც კი დაიწყებთ ბიბლიოთეკის რეგულარულად გამოყენებას, ალბათ, აღმოაჩენთ, რომ უფრო ჩვეულია, იყოს აღელვებული გარკვეულ სფეროში არსებული ნაშრომების სიმრავლის გამო, ვიდრე შესაბამისი ლიტერატურის მოძიების სიძნელეს განიცდიდეთ. ამ პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთი გზაა, წიგნების ან სტატიების არჩევა ლიტერატურის იმ სივრცის გაცნობას ეფუძნებოდეს, რომლებსაც თქვენ ლექტორები და ტუტორები გაძლევენ. თუ ასეთი სია არ არსებობს ან თქვენ გინდათ დამატებითი მასალის მოძიება, ყველაზე უკეთესი იქნება, თუ, რაც შეიძლება ზუსტად განსაზღვრავთ თქვენთვის საჭირო ინფორმაციას. ეს საშუალებას მოგცემთ, არჩევანის არეალი შეძლებისდაგვარად დაავიწროვოთ. თუ თქვენს ბიბლიოთეკაში ღია სტელაჟებია, საჭიროა, დათვალიეროთ პოტენციურად შესაფერისი წიგნების ან სტატიების გარკვეული რაოდენობა, სანამ თქვენთვის აუცილებელ ლიტერატურას აარჩევთ. თუ გაქვთ წიგნი, რომელსაც ენდობით, შეგიძლიათ მასში მოცემული ბიბლიოგრაფია გამოიყენოთ ორიენტირის სახით. გადაწყვეტილების მიღების დროს, წიგნის შინაარსისგან დამოუკიდებლად, უნდა გახსოვდეთ, როდის დაიწერა წიგნი. სოციოლოგია, ისევე როგორც სხვა სოციალური მეცნიერებები, მუდმივ განახლებას ექვემდებარება და, რა თქმა უნდა, ძველი წიგნები არ ასახავს ამ ცვლილებებს.

შეჯამება

1. ყველა გამოკვლევა იწყება კვლევის პრობლემით, რომელიც მკვლევარს აღელვებს ან საგონებელში აგდებს. კვლევის პრობლემები შეიძლება წარმოშვას არსებულ ლიტერატურაში წარმოჩენილმა ხარვეზებმა ან თეორიულმა დებატებმა, ან სოციალურ სამყაროში არსებულმა პრაქტიკულმა საკითხებმა. კვლევითი სტრატეგიის შემუშავებაში, შეიძლება განვასხვაოთ რამდენიმე მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ეტაპი, თუმცა რეალურ გამოკვლევაში ისინი იშვიათად მიჰყვება ერთმანეთს ზუსტი თანმიმდევრობით.

2. სერიოზული სოციოლოგიური გამოკვლევა გულისხმობს, გარკვეული სოციალური ფენომენის ანალიზის მიზნით, სანდო მიდგომის გამოყენებას. კვლევის მეთოდები ეხება იმას, თუ როგორ ტარდება გამოკვლევა. სხვადასხვა გამოკვლევის ანუ ჩართული დაკვირვების დროს, მკვლევარი დიდ დროს ატარებს შესასწავლ ჯგუფთან ან ერთობასთან. მეორე მეთოდი, მასობრივი გამოკითხვა, გულისხმობს კითხვარების ფოსტით გაგზავნას ან პირდაპირ დარიგებას იმ ადამიანებისთვის, რომლებიც წარმოადგენენ დიდი პოპულაციების შერჩევით ერთობლიობებს. სხვა მეთოდებია ექსპერიმენტები, აგრეთვე ცხოვრების ისტორიების, დღიურების და დოკუმენტური მასალების გამოყენება.

3. თითოეულ კვლევის მეთოდს აქვს თავისი შეზღუდვები. ამიტომ მკვლევარები, ხშირად, იყენებენ ორ ან მეტ მეთოდს ერთი და იმავე გამოკვლევის დროს; თითოეულის მიზანია სხვა მეთოდების საშუალებით მიღებული მონაცემების შემოწმება და შევსება. სოციოლოგიური კვლევის საუკეთესო ნიმუშებში შეერთებულია ისტორიული და შედარებითი პერსპექტივები.

4. სოციოლოგიური გამოკვლევის დროს, მკვლევრის წინაშე ხშირად დგება ეთიკური დილემები. ისინი შეიძლება წამოიჭრას ან მაშინ, როდესაც მკვლევარი კვლევის პირებს არ ეუბნება სიმართლეს, ან როცა კვლევის მონაცემების გამოქვეყნებამ, შესაძლოა, არასასურველი გავლენა მოახდინოს შესასწავლი ადამიანების გრძნობებზე ან ცხოვრებაზე. არ არსებობს გზა, რომელიც მთლიანად გადაჭრის ასეთ პრობლემებს, მაგრამ ყველა მკვლევარი გულისხმიერად უნდა მოეკიდოს წამოჭრილ დილემებს.

5. ისეთი კვლევის ანალიზის დროს, რომლის მიზანია რაოდენობრივი მონაცემების მოგროვება, სხვადასხვა სტატისტიკური ტექნიკა გამოიყენება. ყველაზე მნიშვნელოვანია ძირითადი ტენდენციის საზომები და კორელაციის კოეფიციენტები. ცენტრალური ტენდენციის საზომები არის რიცხვების მოცემული დიაპაზონიდან საშუალო სიდიდეების გამოთვლის საშუალებები. კორელაციის კოეფიციენტები ზომავს ერთი ცვლადის მეორესთან თანამიმდევრული კავშირის ხარისხს.

დამატებითი ლიტერატურა

Margaret Fonow and Judith A. Cook, *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research* (Bloomington: Indiana University Press, 1991). ესეების კრებული, რომელიც შეისწავლის ფემინიზმის გავლენას სოციალური მეცნიერებების კვლევის მეთოდებზე.

Lee Harvey, Morag MacDonald and Anne Devany, *Doing Sociology* (London: Macmillan, 1992). სოციოლოგიის ახალბედა სტუდენტებისთვის დაწერილი პროექტზე დაფუძნებული მიდგომა მეთოდოლოგიისადმი.

Catherine Marsh, *Exploring Data* (Cambridge: Polity Press, 1988). მონაცემთა ანალიზის შესანიშნავი შესავალი, რომელშიც, სტატისტიკური ტექნიკის ილუსტრირების მიზნით, ყურადღება გამახვილებულია რეალური პრობლემების შესწავლაზე.

Ken Plummer, *Documents of Life* (London: Routledge, 1990). სოციალურ მეცნიერებებში თვისებრივი კვლევის შესავალი.

Lynne Williams and Audrey Dunsmuir, *How to do Social Research* (London: Carper Collins, 1990). პრაქტიკაზე ორიენტირებული სოციალური კვლევის შესავალი, ეხება სოციოლოგიური კვლევის ძირითადი მეთოდების ასპექტების უმრავლესობას.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

კითხვები ფაქტების შესახებ

შედარებითი კითხვები

განვითარებასთან დაკავშირებული კითხვები

ემპირიული კვლევა

თეორიული კითხვები

ჰიპოთეზა

შერჩევა

რეპრეზენტატული შერჩევითი

ერთობლიობა

შემთხვევითი შერჩევა

ექსპერიმენტი

ცხოვრების ისტორიები

დოკუმენტური კვლევა

ჩართული დაკვირვება
მასობრივი გამოკითხვა
სტანდარტიზებული კითხვარები
ღია კითხვარები

შედარებითი ანალიზი
ყოველდღიური რწმენები
კორელაცია

თავი 21
სოციოლოგიური თეორია

ძირითადი ცნებები

თეორიული მიდგომები

ფუნქციონალიზმი. სტრუქტურალიზმი.

სიმბოლური ინტერაქციონიზმი. მარქსიზმი

თეორიული დილემები

დილემა I: სტრუქტურა და ქმედება

დილემა II: კონსენსუსი და კონფლიქტი

დილემა III: გენდერის პრობლემა

დილემა IV: თანამედროვე მსოფლიოს ფორმირება

თეორიები

მაგალითი: პროტესტანტული ეთიკა

თეორიული აზროვნება სოციოლოგიაში

შეჯამება

დამატებითი ლიტერატურა

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ძირითადი ცნებები

კონსენსუსი. კონფლიქტი. სოციალური სტრუქტურა.

თეორიული მიდგომა. თეორია.

წინამდებარე თავში, გაგანალიზებთ ძირითად თეორიულ მიდგომებს სოციოლოგიაში, იმ დილემების იდენტიფიცირებით, რომლებზეც ისინი მიუთითებენ. ჩვენ, ასევე, განვიხილავთ თანამედროვეობის ძირითად თეორიულ ტრანსფორმაციებს.

თეორიული მიდგომები

სოციოლოგიის საწყისები – მარქსის, დურკემისა და ვებერის ნაშრომებში – უმთავრესად ევროპული იყო. თუმცა, ჩვენს საუკუნეში ამ დისციპლინამ მყარად მოიკიდა ფეხი თითქმის მთელ მსოფლიოში და უმნიშვნელოვანესი განვითარება განიცადა შეერთებულ შტატებში. სოციოლოგიური თეორიის განვითარებაზე დიდი გავლენა მოახდინა ამერიკელი ფილოსოფოსის ჰერბერტ მილის (1863-1931) ნაშრომებმა, რომელიც ჩიკაგოს უნივერსიტეტში ასწავლიდა და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სოციოლოგიური მეცნიერების განვითარებაში. მილი ხაზს უსვამდა ენის და, მთლიანობაში, სიმბოლოების განმსაზღვრელ როლს ადამიანის სოციალურ ცხოვრებაში. მიდგომას, რომელიც მან განავითარა, შემდეგ *სიმბოლური ინტერაქციონიზმი* ეწოდა. მილი ნაკლებად იკვლევდა საზოგადოებას, როგორც მთელს, იგი მეტ ყურადღებას მცირე მასშტაბის სოციალურ პროცესებს უთმობდა. მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ ადრე წარმოიშვა, სიმბოლური ინტერაქციონიზმი მხოლოდ მოგვიანებით გახდა გავლენიანი. ამიტომ ჩვენ მას ფუნქციონალიზმისა და სტრუქტურალიზმის შემდეგ განვიხილავთ.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, ყველაზე ცნობილი ამერიკელი სოციოლოგი ტალკოტ პარსონსი (1902-1979) იყო. იგი საკმაოდ პროდუქტიული ავტორი გახლდათ, რომლის შრომები ეხებოდა როგორც სოციოლოგიის ემპირიულ სფეროებს, ასევე თეორიას. სხვა სფეროებთან ერთად, მან დიდი წვლილი შეიტანა ოჯახის, ბიუროკრატიის, პროფესიების და პოლიტიკის კვლევის საქმეში. იგი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც ხელი შეუწყო *ფუნქციონალიზმის* განვითარებას; ეს არის თეორიული მიდგომა, რომლის დამფუძნებლები დიურკემი და კონტი არიან. ფუნქციონალისტური მიდგომის მიხედვით, ნებისმიერი საზოგადოების შესწავლისას, უნდა დავაკვირდეთ,

როგორ არიან დაკავშირებულნი საზოგადოების სხვადასხვა „ნაწილები“ თუ ინსტიტუტები, მისი უწყვეტი არსებობის შესანარჩუნებლად.

თუმცა, მოგვიანებით, უკვე ევროპელმა მოაზროვნეებმა გაითქვეს სახელი თავიანთი წვლილით სოციოლოგიური თეორიის განვითარებაში. მიდგომა, რომელმაც განსაკუთრებულ წარმატებას მიაღწია, არის *სტრუქტურალიზმი*, რომელიც სოციოლოგიურ ანალიზს მჭიდროდ უკავშირებს ენის კვლევას. სტრუქტურალისტური აზროვნება, თავდაპირველად, ლინგვისტიკაში დაფუძნდა და მოგვიანებით გადატანილ იქნა სოციალურ მეცნიერებებში ანთროპოლოგ კლოდ ლევი-სტროსის მიერ (1908-). ამ მიდგომის სათავეები ჯერ კიდევ დიურკემთან და მარქსთან შეინიშნება.

მარქსის ნააზრევის შესახებ მსჯელობა გრძელდებოდა მისი გარდაცვალებიდან ასი წლის შემდეგაც კი. მარქსის მიმდევრების მოღვაწეობა შემდეგ *მარქსიზმის* სახით ჩამოყალიბდა.

ფუნქციონალიზმი

როგორც აღინიშნა, ფუნქციონალისტურ აზროვნებას საფუძველი დაუდო დიურკემმა, რომელიც ფუნქციონალურ ანალიზს სოციოლოგიური თეორეტიზირებისა და კვლევის ამოცანების მისეული ფორმულირების საკვანძო ნაწილად მიიჩნევდა. თუმცა **ფუნქციონალიზმის** თანამედროვე სახით განვითარება ანთროპოლოგების დამსახურებაა. ჩვენი საუკუნის დასაწყისამდე, ანთროპოლოგია, უმთავრესად, ეფუძნებოდა იმ ანგარიშებსა და დოკუმენტებს, რომელსაც კოლონიური ადმინისტრაცია, მისიონრები და მოგზაურები აწვდიდნენ. ამიტომ, მეცხრამეტე საუკუნის ანთროპოლოგია უფრო მეტად სპეკულაციური და არაადეკვატურად დოკუმენტირებული იყო. ავტორები თავიანთ წიგნებს მთელ მსოფლიოში შეგროვილი მაგალითების საშუალებით ქმნიდნენ და დიდად არ წუხდნენ მათ აუთენტურობაზე ან იმ კულტურულ კონტექსტზე, საიდანაც ეს მაგალითები მოჰქონდათ. მაგალითად, რელიგიის ანალიზი ხდებოდა რწმენისა და პრაქტიკის მრავალი მაგალითის შედარებითი ანალიზით, რომლებიც სრულიად განსხვავებული კულტურებიდან იყო აღებული.

თანამედროვე ანთროპოლოგია იმ დროით თარიღდება, როდესაც მკვლევარებს უკვე აღარ აკმაყოფილებდათ ამგვარი პრაქტიკა და დაიწვეს საველე კვლევები მსოფლიოს ქვეყნების სხვადასხვა კულტურებში.

ანთროპოლოგიური საველე პრაქტიკის ფუძემდებლები იყვნენ ა. რ. რადკლიფ-ბრაუნი (1881-1955), რომელიც დიურკემის ძლიერ გავლენას განიცდიდა, და ბრონისლავ მალინოვსკი (1884-1942), პოლონელი მკვლევარი, რომელმაც თავისი კარიერის უმეტესი ნაწილი ბრიტანეთში გაატარა. მალინოვსკიმ ჩაატარა ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ანთროპოლოგიური კვლევა, რაც მის მიერ წყნარი ოკეანის ტროპიკების კუნძულებზე ხანგრძლივი მუშაობის შედეგია. რადკლიფ-ბრაუნმა შეისწავლა ანდამანის კუნძულების ბინადართა ყოფა, რომლებიც ცხოვრობდნენ არქიპელაგზე ბირმის სანაპიროსთან.

ორივე ავტორი ამტკიცებდა, რომ საზოგადოება თუ კულტურა უნდა შევისწავლოთ, როგორც ერთი მთლიანი, თუ გვინდა, გავიგოთ მისი ძირითადი ინსტიტუტების არსი და ავსხნათ, რატომ იქცევიან მისი წევრები სწორედ ამგვარად. მაგალითად, ჩვენ შეგვიძლია გავაანალიზოთ საზოგადოების რელიგიური მრწამსი და ზნე-ჩვეულებები იმისათვის, რომ ვაჩვენოთ, როგორ ურთიერთობენ ისინი სხვა ინსტიტუტებთან ერთი საზოგადოების ფარგლებში, რადგან საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილი ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირში ვითარდება.

სოციალური პრაქტიკის თუ ინსტიტუტის *ფუნქციის* შესწავლა ნიშნავს იმ წვლილის გაანალიზებას, რაც ამ პრაქტიკას თუ ინსტიტუტს შეაქვს საზოგადოების, როგორც მთელის, არსებობის შენარჩუნებაში. ამისი გაგების საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს ადამიანის სხეულთან ანალოგია, რის შედარებასაც ახდენენ კონტი, დიურკემი და ბევრი სხვა მომდევნო ხანის ფუნქციონალისტები. ადამიანის სხეულის გარკვეული ორგანოს, მაგალითად, გულის შესასწავლად, საჭიროა ვიცოდეთ, თუ როგორ ურთიერთობს იგი სხეულის სხვა ნაწილებთან. მთელ სხეულში სისხლის გადატუმბვით, გული ძირითად როლს ასრულებს ორგანიზმის სიცოცხლის გახანგრძლივებაში. მსგავსად ამისა, სოციალური ფუნქციის ანალიზი ნიშნავს, მისი როლის ჩვენებას საზოგადოების არსებობის შენარჩუნებაში. მაგალითად, დიურკემის მიხედვით, რელიგია განამტკიცებს ადამიანების ერთგულებას ძირითადი სოციალური ღირებულებებისადმი, რითაც ხელს უწყობს სოციალური ერთობის მხარდაჭერას.

ფუნქციონალიზმის მერტონისეული ვერსია

ფუნქციონალიზმი სოციოლოგიის წიაღში ტალკოტ პარსონსის (1952, 1966) და რობერტ მერტონის შრომების მეშვეობით „დაბრუნდა“, რომლებსაც

ფუნქციონალიზმი ძირითად საშუალებად მიაჩნდათ, სოციოლოგიური თეორიისა და სოციოლოგიური კვლევის განვითარების უზრუნველსაყოფად. ფუნქციონალიზმის მერტონის მიერ შემოთავაზებული ვერსია განსაკუთრებული გავლენით სარგებლობდა, რამაც ამერიკელი სოციოლოგების მთელი თაობის მუშაობა განსაზღვრა, თუმცა სხვაგანაც ასევე ფართოდ გამოიყენებოდა. მერტონმა ფუნქციონალისტური ანალიზის უფრო რთული მოდელი შექმნა, ვიდრე ეს რადკლიფ-ბრაუნის ან მალინოვსკის მიერ იყო შემოთავაზებული. ამასთან, მან მოარგო იგი ინდუსტრიული საზოგადოებების შესწავლას, რომლებიც არსებითად განსხვავდებოდა ანთროპოლოგების მიერ შესწავლილი უფრო მარტივი კულტურებისგან.

მერტონი განასხვავებს **აშკარა და ლატენტურ ფუნქციებს**. აშკარა ფუნქციები ისაა, რომლებიც ცნობილი და ნაგულისხმევია განსაკუთრებული ტიპის სოციალური აქტივობის მონაწილეთა მიერ. ლატენტური ფუნქციები იმ აქტივობის შედეგებია, რომლის შესახებ მონაწილეებმა არაფერი იციან (Merton 1957). ამ განსხვავების საილუსტრაციოდ, მერტონს წვიმის ცეკვის მაგალითი მოაქვს, რომელიც ნიუ-მექსიკოს ჰოპი ინდიელებმა წარმოადგინეს. ჰოპი ინდიელებს სწამთ, რომ ეს ცერემონიალი წვიმას მოიტანს, რაც მათ მოსავლისთვის სჭირდებათ (აშკარა ფუნქცია). სწორედ ამიტომ აწეობენ ისინი ცერემონიალს და მონაწილეობენ მასში. თუმცა, დიურკემის რელიგიის თეორიის გამოყენებით, მერტონს მიაჩნია, რომ წვიმის ცეკვას საზოგადოების ერთიანობის შენარჩუნების ეფექტიც გააჩნია (ლათენტური ფუნქცია). მერტონის მიხედვით, სოციოლოგიური ახსნის ძირითად ნაწილს შეადგენს სოციალური აქტივობებისა და ინსტიტუტების ლატენტური ფუნქციების გამოაშკარავება.

მერტონი ასევე განასხვავებს ფუნქციასა და *დისფუნქციას*. იგი აღნიშნავს, რომ ანთროპოლოგების მიერ შესწავლილი მცირე კულტურები გაცილებით ინტეგრირებული და სოლიდარულებია, ვიდრე ფართო-მასშტაბიანი ინდუსტრიული საზოგადოებები, რომლებიც სოციოლოგიის მთავარ საზრუნავს წარმოადგენს. რადკლიფ-ბრაუნს და მალინოვსკის შეეძლოთ ყურადღება მარტო მაიდენტიფიცირებელ ფუნქციებზე გაემახვილებინათ, ვინაიდან კულტურები, რომლებსაც ისინი აანალიზებდნენ, სტაბილური და ინტეგრირებული იყო. თუმცა, თანამედროვე მსოფლიოს შესწავლისას, ჩვენ დეზინტეგრაციული ტენდენციებიც უნდა გავარკვიოთ. **დისფუნქცია** სოციალური აქტივობის იმ

ასპექტებს ეხება, რომლებიც ცვლილებებს იწვევს, რადგან ის სოციალურ ერთიანობას ემუქრება.

სოციალური ქცევის დისფუნქციური ასპექტების შესწავლა ნიშნავს სოციალური ცხოვრების იმ ნიშნებზე ფოკუსირებას, რომლებიც არსებულ წყობას გამოწვევას უცხადებს. მაგალითად, მცდარია იმის დაშვება, რომ რელიგია მუდამ ფუნქციონალურია – რომ იგი მხოლოდ სოციალურ ერთიანობას უწყობს ხელს. როდესაც ორი ჯგუფი სხვადასხვა რელიგიას მისდევს, ან თუნდაც ერთი რელიგიის სხვადასხვა ვერსიას, აქ შესაძლებელია დიდი სოციალური კონფლიქტები, ფართომასშტაბური სოციალური განხეთქილებით. ამიტომაც ხშირად ჩაღებოდა ომები რელიგიურ ერთობებს შორის, როგორიც პროტესტანტებსა და კათოლიკეებს შორის შეტაკებები იყო ევროპის ისტორიაში.

ფუნქციონალიზმის თანამედროვე განვითარება

დიდი ხნის განმავლობაში, ფუნქციონალისტური აზროვნება, შესაძლოა, წამყვან თეორიულ ტრადიციას წარმოადგენდა, განსაკუთრებით, შეერთებულ შტატებში. ბოლო წლებში, მისმა პოპულარობამ კლება დაიწყო, ვინაიდან ცხადი გახდა მისი ნაკლოვანებები – თუმცა, ამ მიდგომას დღესაც ჰყავს აშკარა დამცველები (Alexander 1985). მიუხედავად იმისა, რომ ეს მერტონს არ ეხება, მრავალი ფუნქციონალისტი მოაზროვნე (მაგალითად, ტალკოტ პარსონსი) ზედმეტ ყურადღებას იმ ფაქტორებზე ამახვილებდა, რასაც სოციალურ ერთიანობასთან მივყავართ, და ნაკლებად იკვლევდა იმ ფაქტორებს, რომლებიც დაყოფასა და კონფლიქტებს იწვევს. ამასთან, ბევრი კრიტიკოსის აზრით, ფუნქციონალური ანალიზი საზოგადოებას ისეთ თვისებებს მიაწერს, რაც მას არ გააჩნია. ფუნქციონალისტები ხშირად წერენ, თითქოს საზოგადოებებს ჰქონდეს „მოთხოვნილებები“ და „მიზნები“, თუმცა ეს ცნებები აზრს მაშინ იძენენ, როდესაც ადამიანის მიმართ გამოიყენება. ავიღოთ, მაგალითად, მერტონის ანალიზი ჰოპის წვიმის ცეკვის შესახებ. მერტონი წერს, თუ ჩვენ შევძლებთ დავინახოთ, რომ ცერემონიალი ეხმარება ჰოპი კულტურის ინტეგრაციას, ჩვენ უკვე ავხსენით, რატომ არსებობს იგი „რეალურად“ - ვინაიდან, ყველაფერთან ერთად, ყველამ ვიცით, რომ ცეკვას, სინამდვილეში, არ მოაქვს წვიმა. ასე არ არის, თუ არ წარმოვიდგენთ, რომ ჰოპის საზოგადოება „უბიძგებს“ მის წევრებს, იმოქმედონ ისე, როგორც მათი ერთიანობისთვისაა

აუცილებელი. მაგრამ ეს არ შეიძლება ასე იყოს, ვინაიდან საზოგადოებას არ შეიძლება ჰქონდეს ნებისყოფა ან მიზნები; იგი მხოლოდ ადამიანებს გააჩნიათ.

სტრუქტურალიზმი

ისევე როგორც ფუნქციონალიზმმა, სტრუქტურალიზმმაც დიურკემის შრომების გავლენა განიცადა, თუმცა მისი განვითარების მთავარი მამოძრავებელი ძალა ლინგვისტიკაა. შვეიცარელი ლინგვისტის ფერდინანდ დე სოსიურის (1857-1913) შრომები სტრუქტურალისტური იდეების ყველაზე მნიშვნელოვანი ადრეული წყარო იყო. მიუხედავად იმისა, რომ სოსიური მხოლოდ ენის შესახებ წერდა, შეხედულებები, რომლებიც მან განავითარა, მოგვიანებით სოციალური და ჰუმანიტარული მეცნიერებების მრავალ დისციპლინაში აისახა.

სოსიურის მოღვაწეობამდე, ენის შესწავლა, უმთავრესად, სიტყვათა გამოყენების გზების დეტალურ ცვლილებებზე დაკვირვებით შემოიფარგლებოდა. სოსიურის მიხედვით, ეს პროცედურა უწყურადღებოდ ტოვებს ენის ძირითად ნიშან-თვისებას. ჩვენ ვერასოდეს დავადგენთ ენის ძირითად მახასიათებლებს – ანუ სტრუქტურას – თუ მხოლოდ იმ სიტყვებს დავაკვირდებით, რომლებსაც ადამიანები საუბრისას იყენებენ (Saussure 1974). ენა შედგება გრამატიკული წესებისგან და მნიშვნელობისგან, რაც სიტყვების „მიღმა ძეგს“, მაგრამ არ ვლინდება მათში. ავიღოთ მარტივი მაგალითი: ინგლისურ ენაში ზმნას, ჩვეულებრივ, “ed” ემატება, როდესაც წარსულის ამბებს ვეხებით. ეს ერთ-ერთია იმ ათასობით წესს შორის, რაც ამ ენაზე მოსაუბრემ იცის, და რაც გამოიყენება საუბრის *კონსტრუირებისთვის*. სოსიურის მიხედვით, ენის სტრუქტურის ანალიზი ნიშნავს, ეძებო წესები, რაც ჩვენი მეტყველების ქვეშ იმალება. ამ წესების უმეტესობა ჩვენთვის მხოლოდ იმპლიციტურადაა ცნობილი: ჩვენ არ შეგვიძლია ადვილად დავადგინოთ, რას წარმოადგენენ ისინი. ფაქტობრივად, ლინგვისტების ამოცანაა იმის გამოაშკარავება, რაც იმპლიციტურად ვიცით, ანუ ვიცით მხოლოდ ენის პრაქტიკაში გამოყენების დონეზე.

ენა და მნიშვნელობა

სოსიური მიიჩნევს, რომ სიტყვების მნიშვნელობა ენის სტრუქტურიდან წარმოიშობა და არა იმ ობიექტებიდან, რომლებსაც ეს სიტყვები აღნიშნავენ.

ჩვენ შეიძლება გულუბრყვილოდ გვჯეროდეს, რომ სიტყვა „ხე“-ს მნიშვნელობა არის ის ფოთლიანი ობიექტი, რომელსაც ტერმინი გულისხმობს. თუმცა, სოსიურის მიხედვით, ეს ასე არ არის. ეს შეგვიძლია დავინახოთ იმ ფაქტით, რომ ენაში არსებობს ძალზე ბევრი სიტყვა, რომელიც არაფერს არ აღნიშნავს, მაგალითად, „და“, „თუმცა“ ან „მიუხედავად ამისა.“ უფრო მეტიც, არის მნიშვნელობის შემცველი ბევრი სიტყვა, რომელიც მითოსურ ობიექტებს შეეხება და რეალობაში საერთოდ არ არსებობს, მაგალითად, „მარტორქა.“ თუ სიტყვა არ წარმოიშობა ობიექტისგან, რომელსაც იგი მიეკუთვნება, მაშინ საიდან მოვიდა ის? სოსიურის პასუხია, რომ მნიშვნელობა იქმნება დაკავშირებულ ცნებებს შორის *განსხვავებულობის* საფუძველზე, რაც ენის წესებით გამოიცნობა. სიტყვა „ხე“-ს მნიშვნელობა მოდის იმ ფაქტიდან, რომ ჩვენ ვასხვავებთ „ხეს“ „ბუჩქის“, „ჯაგნარის“, „ტყის“ და სხვა მრავალი მსგავსი, თუმცა განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე სიტყვისგან. განსხვავებები იქმნება შინაგანად, ენის ფარგლებში, და არა გარე ობიექტების საშუალებით, რომლებსაც ამ სიტყვებით აღვნიშნავთ.

სტრუქტურალიზმი და სემიოტიკა

ზემოთ მოყვანილ ანალიზს, სოსიური მნიშვნელოვან დაკვირვებას უმატებს, რომ არა მხოლოდ ბგერებს (ლაპარაკი) ან ქაღალდზე ნიშნებს (წერა) შეუძლია მნიშვნელობის შექმნა. ნებისმიერი ობიექტი, რომელიც მუდმივად შეგვიძლია განვასხვაოთ სხვა ობიექტისგან, შეიძლება *მნიშვნელობის შესაქმნელად* იქნეს გამოყენებული. ამისი მაგალითია შუქნიშანი. ჩვენ ვიყენებთ კონტრასტს მწვანესა და წითელს შორის, რომელიც ნიშნავს „გაიარე“ და „შეჩერდი“ (ყვითელი ნიშნავს „მოემზადე გასაგლეხლად“ ან „მოემზადე გასაჩერებლად“). დააკვირდით, რომ სწორედ განსხვავება ქმნის მნიშვნელობას და არა თავად ფერები. სულ ერთია, მწვანეს გამოვიყენებდით გასაჩერებლად თუ წითელს გასაგლეხლად, თუ მყარი წარმოდგენა გვექნებოდა მათ განსხვავებულობაზე. სოსიური არალინგვისტური მნიშვნელობის შესწავლას *სემიოლოგიას* უწოდებს, თუმცა დღეს მას *სემიოტიკას* ვუწოდებთ.

სემიოტიკური კვლევები, შესაძლოა, კულტურის მრავალი ასპექტის შესწავლით განხორციელდეს. ერთი მაგალითია ტანსაცმელი და მოდა. რა ხდის ტანსაცმლის გარკვეულ სტილს მოდურად, მოცემულ დროში? ეს, რასაკვირველია, ის ტანსაცმელი არ არის, რომელსაც ვატარებთ, ვინაიდან,

მაგალითად, მოკლე ქვედაკაბა შეიძლება ერთ წელიწადს მოდური იყოს, მომდევნო წელს კი – არამოდური. ის, რაც რაიმეს მოდურს ხდის, კვლავ განსხვავებაა მათ შორის, ვინც „იცის“, რა ჩაიცვას და იმათ, ვინც ჩამორჩება. კიდევ ერთი მაგალითი ტანსაცმლის სფეროდან არის შავი ტანსაცმლის ჩაცმა გლოვის დროს. ჩვენს კულტურაში გლოვის ნიშანი შავი ტანსაცმელია. მეორე მხრივ, ზოგიერთ სხვა კულტურებში, მგლოვიარე ადამიანები თეთრ ტანსაცმელს ატარებენ. ამ შემთხვევაში, მნიშვნელობა თავად ფერს კი არა აქვს, არამედ ფაქტს, რომ სამგლოვიარო ტანსაცმელი განსხვავდება მათი ყოველდღიური სტილისგან.

სტრუქტურალისტური მიდგომა, უფრო ფართოდ ანთროპოლოგიაში გამოიყენებოდა, ვიდრე სოციოლოგიაში, განსაკუთრებით, შეერთებულ შტატებში. ლევი-სტროსის კვლავ, რომელმაც პოპულარობა შესძინა ტერმინ სტრუქტურალიზმს, სტრუქტურალისტური ანალიზი გამოყენებულ იქნა ნათესაური კავშირების, მითის, რელიგიის და სხვა სფეროების საკვლევად. თუმცა სოციოლოგიური თეორიის მრავალი ავტორი იმ ცნებების გავლენის ქვეშ მოექცა, რომლებიც სტრუქტურალიზმიდან არის აღებული. მიუხედავად იმისა, რომ არ სურდა, სტრუქტურალისტად ყოფილიყო წოდებული, მიშელ ფუკო, რომლის შრომებს შევეხეთ წიგნის ბევრ თავში, მრავალ ძირითად ტერმინს სტრუქტურალისტური აზროვნებიდან იყენებდა. სტრუქტურალისტური კონცეფციები გამოყენებულ იქნა მედიის (გაზეთები, ჟურნალები, ტელევიზია), იდეოლოგიის და, ზოგადად, კულტურის კვლევისთვის.

სტრუქტურალისტურ აზროვნებას სისუსტეებიც აქვს, რაც ზღუდავს მის, როგორც ზოგადი თეორიული მიდგომის, გამოყენებას სოციოლოგიაში. სტრუქტურალიზმი წარმოიშვა ენის საკითხების კვლევასთან დაკავშირებით და სხვებზე უფრო გამოსადეგი გამოდგა ადამიანის ქცევის გარკვეული ასპექტების ანალიზისთვის. იგი სასარგებლოა კომუნიკაციისა და კულტურის კვლევისთვის, თუმცა ნაკლები გამოყენება აქვს სოციალური ცხოვრების უფრო პრაქტიკულ სფეროებში, როგორიცაა ეკონომიკური ან პოლიტიკური აქტივობა.

სიმბოლური ინტერაქციონიზმი

სიმბოლური ინტერაქციონიზმი უფრო მეტ მნიშვნელობას აქტიურ, შემოქმედებით ინდივიდებს ანიჭებს, ვიდრე რომელიმე სხვა თეორიული მიდგომა. მიდის მოღვაწეობის შემდეგ, ეს მიდგომა ბევრმა სხვა ავტორმა განავითარა და

შეერთებულ შტატებში იგი ფუნქციონალისტური თვალსაზრისის პრინციპული მეტოქე გახდა. ისევე როგორც სტრუქტურალიზმის შემთხვევაში, სიმბოლური ინტერაქციონალიზმის წარმოშობა ენის პრობლემებით დაინტერესებიდან იწყება; თუმცა მიღმა იგი სხვა მიმართულებით განავითარა.

სიმბოლოები

მიდი აცხადებს, რომ სწორედ ენა გვაძლევს საშუალებას, თვით-ცნობიერი არსებები ვიყოთ – შევიცნოთ საკუთარი ინდივიდუალობა, ხოლო ძირითადი ელემენტი ამ პროცესში – **სიმბოლოა**. სიმბოლო ისეთი რამეა, რაც რაღაც სხვას აღნიშნავს. სოსიურის მიერ მოტანილ მაგალითს თუ გავიხსენებთ, სიტყვა „ხე“ არის სიმბოლო, რომლის საშუალებითაც ჩვენ წარმოვიდგენთ საგანს, ხეს. მიდის მტკიცებით, თუკი ერთხელ დავეუფლებით ამგვარ ცნებას, ჩვენ შეიძლება ვიფიქროთ ხეზე მაშინაც კი, თუ ირგვლივ არავითარი ხე არ ჩანს. ჩვენ ვისწავლეთ, ვიფიქროთ ობიექტზე სიმბოლურად. სიმბოლური აზროვნება გვათავისუფლებს იმისგან, რომ ვიყოთ შეზღუდულნი ჩვენს გამოცდილებაში მხოლოდ იმით, რასაც ვხედავთ, გვესმის ან ვგრძნობთ.

ცხოველებისგან განსხვავებით, ადამიანები ცხოვრობენ სიმბოლოებით მდიდარ სამყაროში. ეს ჩვენს თვითცნობიერებას ეხება. (ცხოველებს არა აქვთ საკუთარი თავის შეცნობის უნარი, როგორც ეს ადამიანურ არსებებს აქვთ.) ადამიანი თვითცნობიერი არსებაა, ვინაიდან ჩვენ შეგვიძლია „შევხედოთ“ საკუთარ თავს გარედან – დავინახოთ ჩვენი თავი, როგორადაც სხვები გვხედავენ. როდესაც ბავშვი იწყებს სიტყვა „მე“-ს გამოყენებას, იმ ობიექტთან (საკუთარ თავთან) მიმართებაში, რომელსაც სხვები „შენ“-ს ეძახიან, ის ავლენს თვითცნობიერების საწყისებს.

ფაქტობრივად, ყველა ურთიერთქმედება ინდივიდებს შორის, როგორც ინტერაქციონისტებს მიაჩნიათ, გულისხმობს სიმბოლოების გაცვლას. როდესაც ურთიერთქმედებთ სხვებთან, ჩვენ მუდმივად ვეძებთ „გასაღებს“, თუ როგორი სახის ქცევა იქნება შესაბამისი ამ კონტექსტში და როგორი ინტერპრეტაცია მივცეთ სხვების განზრახვებს. სიმბოლური ინტერაქციონიზმი მიმართავს ჩვენს ყურადღებას ინტერპერსონალური ურთიერთქმედების დეტალებზე, და როგორ გამოიყენება ესა თუ ის დეტალი იმის მისახვედრად, თუ რას ამბობენ ან აკეთებენ სხვები. მაგალითად, დავუშვათ, მამაკაცსა და ქალს პირველი

შეხვედრა აქვთ დანიშნული. თითოეული მათგანი, ალბათ, შეხვედრის მეტ ნაწილს გაატარებს იმის მცდელობაში, რომ შეიქმნას შთაბეჭდილება მეორეზე და შეაფასოს, თუ როგორ უნდა განვითარდეს მათი ურთიერთობა, თუ ის განვითარდება საერთოდ. არც ერთს არ უნდა ამის ღიად გამოაშკარავება, თუმცა ორივე აცნობიერებს, რაც ხდება. ორივე ფრთხილად იქცევა და სურს, თავი საუკეთესო სახით წარმოაჩინოს; თუმცა, იმის გამო, რომ ყველაფერი ეს იციან, ორივე შეეცდება მოძებნოს ის ასპექტები მეორის ქცევაში, რაც გამომჟღავნებს მის ნამდვილ განზრახვებს. სიმბოლური ინტერპრეტაციის რთული და ზედმიწევნით ფაქიზი პროცესი აყალიბებს ურთიერთქმედებას ამ ორ ადამიანს შორის.

სოციოლოგები, რომლებიც სიმბოლური ინტერაქციონიზმის გავლენას განიცდიან, ჩვეულებრივ, ყურადღებას ამახვილებენ პირისპირ ურთიერთქმედებაზე ყოველდღიური ცხოვრების კონტექსტში. ირვინ გოფმანმა, ვისი წიგნიც განხილული იყო მე-4 თავში („Social Interaction and Everyday Life“), განსაკუთრებით თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა ამ ტიპის კვლევაში, და მისცა გონებამახვილი და ცოცხალი სახე იმას, რასაც მიდთან უფრო მშრალი, აბსტრაქტული თეორიული მიდგომის სახე ჰქონდა. გოფმანისა და სხვების დამსახურებით, სიმბოლურმა ინტერაქციონიზმმა ხელი შეუწყო ყოველდღიურ სოციალურ ცხოვრებაში ჩვენი ქმედებების ხასიათის ამოცნობას. თუმცა სიმბოლური ინტერაქციონიზმი ყოველთვის ღიაა კრიტიკისთვის, რომ იგი საკმაოდ მცირე მასშტაბებზეა კონცენტრირებული. სიმბოლური ინტერაქციონისტები ყოველთვის განიცდიდნენ სირთულეებს ფართომასშტაბიან სტრუქტურებთან და პროცესებთან ურთიერთობისას – იმ ფენომენებთან, რომელთაც დანარჩენი ორი ტრადიცია ყველაზე მეტ ყურადღებას უთმობს.

მარქსიზმი

ფუნქციონალიზმი, სტრუქტურალიზმი და სიმბოლური ინტერაქციონიზმი არ არის თეორიული ტრადიციების სრული ჩამონათვალი, რომელიც ანგარიშგასაწევია სოციოლოგიაში; ასევე, არც მოცემული დაყოფაა ერთადერთი გზა, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელია თეორიული მიდგომების კლასიფიკაცია. მიდგომების კიდევ ერთი ძალზე გავლენიანი ტიპი, რომელიც არ განეკუთვნება ამ დაყოფას, არის **მარქსიზმი**. მარქსისტები, ცხადია, თავიანთ

შეხედულებებს, ამა თუ იმ სახით, მარქსის შრომებს უკავშირებენ; თუმცა, მარქსის ძირითადი იდეების მრავალი ინტერპრეტაციაა შესაძლებელი და დღესაც არსებობს ძალზე განსხვავებულ პოზიციაზე მდგომი მარქსისტული სკოლები.

უფრო ფართოდ რომ ვიმსჯელოთ, მარქსიზმი შეგვიძლია მოვაქციოთ სამი ადნიშნული ტრადიციის ჩარჩოებში. ბევრი მარქსისტი, ღიად თუ ფარულად, ისტორიული მატერიალიზმის მიმართ ფუნქციონალისტურ მიდგომას იყენებს. მარქსიზმის მათეული ვერსია სრულიად განსხვავებულია იმ მარქსისტების შეხედულებებისგან, რომლებიც სტრუქტურალიზმის გავლენის ქვეშ არიან; ყველაზე თვალსაჩინო ავტორი, რომელმაც ეს თვალსაზრისი განავითარა, ფრანგი ლუი ალთუსერია (Althusser 1969). მარქსისტული შეხედულებების ეს ორი ტიპი განსხვავდება იმ მარქსისტებისგან, რომლებიც მეტ უპირატესობას ანიჭებდნენ ადამიანის ქცევის აქტიურ, შემოქმედებით ხასიათს. ასეთი ავტორების მხოლოდ მცირე ნაწილი განიცდიდა სიმბოლური ინტერაქციონიზმის უშუალო გავლენას, თუმცა ემხრობოდნენ მასთან საკმაოდ მიახლოებულ პოზიციას. ამის მაგალითი იურგენ ჰაბერმასია, რომლის ნაშრომი განხილული იყო 1 თავში და სხვაგანაც (იხ. Habermas 1987).

ყველა თავისი ვერსიით, მარქსიზმი განსხვავდება სოციოლოგიის არამარქსისტული ტრადიციებისგან. მარქსისტი ავტორების უმრავლესობა, მარქსიზმს სოციოლოგიური ანალიზის და პოლიტიკური რეფორმის ნაწილად განიხილავს. მიჩნეულია, რომ მარქსიზმი ქმნის რადიკალური პოლიტიკური ცვლილების პროგრამას. უფრო მეტიც, მარქსისტები უფრო მეტ აქცენტებს აკეთებენ კლასობრივ დაყოფაზე, კონფლიქტზე, ხელისუფლებაზე და იდეოლოგიაზე, ვიდრე ბევრი არამარქსისტი სოციოლოგი, განსაკუთრებით იმათი უმეტესობა, ვინც ფუნქციონალიზმის გავლენა განიცადა. უკეთესია, მარქსიზმი განვიხილოთ, არა როგორც სოციოლოგიური მიდგომის ერთ-ერთი ტიპი, არამედ როგორც შეხედულებების სისტემა, რომელიც სოციოლოგიის გვერდიგვერდ არსებობს; ისინი ერთმანეთს გადაკვეთენ და საკმაოდ ხშირად ურთიერთგავლენას განიცდიან. არამარქსისტული სოციოლოგია და მარქსიზმი ყოველთვის იმყოფებოდა ერთმანეთის გავლენისა და ოპოზიციის პირობებში.

თეორიული დილემები

როგორ უნდა მოხდეს ამ ოთხი თეორიული მიდგომის შეფასება? მიუხედავად იმისა, რომ ყოველ მათგანს თავისი ერთგული მომხრე ჰყავს, არსებობს საკითხები, რომლებშიც ისინი ავსებენ ერთმანეთს. ფუნქციონალიზმი და მარქსიზმის უმეტესი ვერსიები კონცენტრირებას ახდენს სოციალური ჯგუფებისა და საზოგადოებების უფრო ფართომასშტაბიან შესწავლაზე. ისინი, არსებითად, მიმართულია „გრანდიოზულ საკითხებზე“, მაგალითად, „როგორ ინარჩუნებს საზოგადოება ერთიანობას?“ ან „რა ძირითადი პირობები იწვევს სოციალურ ცვლილებას?“ ამისაგან განსხვავებით, სიმბოლური ინტერაქციონიზმი უფრო მეტად ფოკუსირებულია სოციალური ცხოვრების პირისპირ ურთიერთქმედების კონტექსტზე. სტრუქტურალიზმი სხვა მიდგომებისგან იმით განსხვავდება, რომ იგი, უმთავრესად, ფოკუსირებულია სოციალური აქტივობის კულტურულ მახასიათებლებზე.

ამგვარად, სპეციფიკური სოციოლოგიური პრობლემების განხილვისას, ჩვენ შეგვიძლია, გარკვეულწილად, სელექციურად ვისარგებლოთ ყველა თეორიით; თუმცა, გარკვეული აზრით, ისინი მკვეთრად უპირისპირდებიან ერთმანეთს. არსებობს რამდენიმე ძირითადი **თეორიული დილემა** – მუდმივი დავისა და კამათის საგანი – რაც სწორედ შეხედულებების ამ დაპირისპირებულობით იზიდავს ჩვენ ყურადღებას; ზოგიერთი მათგანი ძალზე ზოგად თემას ეხება, თუ როგორ უნდა მოვახდინოთ ადამიანური ქმედებებისა და სოციალური ინსტიტუტების ინტერპრეტაცია. აქ ოთხ ამგვარ დილემას განვიხილავთ.

1. ერთი დილემა ეხება *ადამიანურ ქმედებას* და *სოციალურ სტრუქტურას*. საკითხი შემდეგშია: რამდენად წარმოვადგენთ შემოქმედ აქტორებს, რომლებიც აქტიურად აკონტროლებენ საკუთარი ცხოვრების გარემოებებს? არის თუ არა იმის დიდი ნაწილი, რასაც ვაკეთებთ, ჩვენს კონტროლს მიღმა არსებული სოციალური ძალების არსებობის შედეგი? ეს საკითხი ყოველთვის მიჯნავდა და აგრძელებს სოციოლოგების გამიჯვნას. სიმბოლური ინტერაქციონიზმი ხაზს უსვამს ადამიანის ქცევის აქტიურ, შემოქმედებით კომპონენტებს. დანარჩენი სამი მიდგომა (მარქსიზმის ზოგიერთი ვარიანტის გამოკლებით) განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ჩვენს ქმედებებზე სოციალური გავლენის შემზღუდავ ხასიათს.

2. მეორე თეორიული საკითხი ეხება *კონსენსუსს* და *კონფლიქტს* საზოგადოებაში. სოციოლოგიაში ზოგიერთი თვალსაზრისი – იმათი ჩათვლით, ვინც ფუნქციონალიზმთანაა დაკავშირებული – ხაზს უსვამს ადამიანური საზოგადოებებისთვის დამახასიათებელ წესრიგსა და ჰარმონიას. ისინი, ვინც ამ შეხედულებას ემხრობიან, როგორიცაა, მაგალითად, ტალკოტ პარსონსი, საზოგადოებების ყველაზე ნიშანდობლივ მახასიათებლად უწყვეტობას და კონსენსუსს მიიჩნევენ, როგორც არ უნდა იცვლებოდნენ ეს საზოგადოებები დროში. მეორე მხრივ, სხვა სოციოლოგები, განსაკუთრებით ისინი, ვინც მარქსის ან ვებერის ძლიერი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ, ხაზს უსვამენ სოციალური კონფლიქტის დომინანტურობას. ისინი საზოგადოებაში ხედავენ მუდმივ დანაწევრებას, დაძაბულობას და ბრძოლებს. მათი აზრით, იმის მტკიცება, რომ ადამიანები, უმეტესად, მეგობრულად არიან განწყობილნი ერთმანეთის მიმართ, ილუზიაა; მაშინაც კი, როდესაც არ შეიმჩნევა ღია კონფრონტაცია, არსებობს ინტერესთა ღრმა სხვადასხვაობა, რაც გარკვეულ დროს მზადაა, ღია კონფლიქტებში გადაიზარდოს.

3. არსებობს თეორიის მესამე ძირითადი დილემა, რომელიც თითქმის არ ფიგურირებს სოციოლოგიის ორთოდოქსულ ტრადიციებში, თუმცა მისი უგულებელყოფა აღარ შეიძლება. ის არის პრობლემა, თუ როგორ უნდა ჩავრთოთ *გენდერთან* დაკავშირებული საკითხები სოციოლოგიური ანალიზის ფარგლებში. სოციოლოგიური თეორიის განვითარების ადრეულ პერიოდში, ყველა ძირითადი ფიგურა მამაკაცი იყო; თავიანთ ნაწერებში, ისინი თითქმის უფურადღებოდ ტოვებდნენ ფაქტს, რომ ადამიანები სქესის მიხედვით არიან დაყოფილნი (Sydie 1987). მათ ნაშრომებში, ინდივიდები „უსქესოებად“ არიან წარმოდგენილნი – ისინი უფრო აბსტრაქტული „აქტორები“ არიან, ვიდრე დიფერენცირებული ქალები და მამაკაცები. თუმცა, ძალზე პატარა საფუძველი გაგვაჩნია იმისთვის, რომ გენდერის საკითხები თეორიული აზროვნების უკვე ჩამოყალიბებულ ფორმებს დაუკავშიროთ სოციოლოგიაში. ამჟამად, ეს ალბათ ყველაზე მწვავე პრობლემაა, ოთხ გადასატრელ პრობლემას შორის.

გენდერთან დაკავშირებული ერთ-ერთი ძირითადი დილემა შემდეგია: შეგძლებოთ თუ არა „გენდერის,“ როგორც ზოგადი კატეგორიის „ჩაშენებას“ ჩვენს სოციოლოგიურ აზროვნებაში? ან სხვაგვარად, გვჭირდება თუ არა გენდერული საკითხების დანაწევრება უფრო კონკრეტულ ფაქტორებად, რომლებიც შეეხება ქალებისა და მამაკაცების ქცევას განსხვავებულ

კონტექსტებში? ან, სხვა ფორმულირება რომ მივცეთ: არსებობს თუ არა მახასიათებლები, რაც ყველა კულტურაში განასხვავებს მამაკაცებს და ქალებს, მათი იდენტობის და სოციალური ქცევის მიხედვით? ან, ახსნილი უნდა იყოს თუ არა ყოველთვის გენდერული განსხვავებები სხვა განსხვავებების მიხედვით, რაც ჰყოფს საზოგადოებებს (როგორიც, მაგალითად, კლასობრივი დაყოფაა)?

4. მეოთხე პრობლემა ეხება არა იმდენად ადამიანის ქცევის ან საზოგადოების, როგორც მთელის, ძირითად მახასიათებლებს, არამედ უფრო *თანამედროვე სოციალური განვითარების* ნიშან-თვისებებს. საქმე ეხება ძირითად ფაქტორებს, რომელიც გავლენას ახდენს თანამედროვე საზოგადოების წარმოშობასა და ბუნებაზე, და არამარქსისტულ და მარქსისტულ მიდგომებს შორის განსხვავებებიდან იღებს საფუძველს. ეს დილემა თავს იყრის შემდეგი საკითხის გარშემო: რამდენად განისაზღვრება თანამედროვე სამყარო მარქსის მიერ აღნიშნული ეკონომიკური ფაქტორებით, კერძოდ, კაპიტალისტური ეკონომიკური წარმოების მექანიზმებით? მეორე მხრივ, რამდენად განსაზღვრავს სხვა ფაქტორები (სოციალური, პოლიტიკური ან კულტურული ფაქტორები) სოციალურ განვითარებას თანამედროვე ეპოქაში?

თითოეულ დილემას თანმიმდევრულად განვიხილავთ.

დილემა I: სტრუქტურა და ქმედება

ძირითადი თემა, რომელსაც დიურკემი და სხვა სოციოლოგი ავტორები ავითარებენ, გულისხმობს, რომ საზოგადოებები, რომლის წევრებიც ჩვენ ვართ, ახორციელებენ ჩვენი ქმედებების **სოციალურ შეზღუდვას**. დიურკემი თვლიდა, რომ საზოგადოებას გააჩნია უპირატესობა ცალკეულ ინდივიდზე; საზოგადოება გაცილებით მეტია, ვიდრე ინდივიდების ქმედებების ჯამი; როდესაც *სოციალურ სტრუქტურას* გაანალიზებთ, ჩვენ ვიკვლევთ მახასიათებლებს, რომლებსაც „სიმტკიცე“ თუ „სიმყარე“ გააჩნია, მსგავსად სტრუქტურებისა მატერიალურ გარემოში. წარმოვიდგინოთ ადამიანი, რომელიც იმყოფება ოთახში მრავალი კარებით; ოთახის გარემოცვა ზღუდავს მის შესაძლებელ აქტივობებს. კედლების და კარების განლაგება განსაზღვრავს შემოსასვლელსა და გასასვლელს. მსგავსად ამისა, სოციალური სტრუქტურა, დიურკემის მიხედვით, ზღუდავს ჩვენს აქტივობებს, გვიწესებს საზღვრებს, თუ რა შეგვიძლია გავაკეთოთ, როგორც ინდივიდებმა. ეს ჩვენს „გარეთაა“ ისევე, როგორც ოთახის კედლები.

ეს თვალსაზრისი გამოხატულია დიურკემის ცნობილ მოსაზრებაში: როდესაც ძმის, მეუღლის ან მოქალაქის მოვალეობას ვასრულებ, ან ვახორციელებ ვალდებულებებს, რომელიც აღებული მაქვს, ეს ის მოვალეობებია, რაც კანონითა და ჩვეულებებით არის განსაზღვრული, და რაც ჩემთან და ჩემს ქმედებასთან მიმართებაში – გარეგანია... იგივე შეიძლება ითქვას მორწმუნე ადამიანზე; იგი დაბადებიდანვე აღმოაჩენს მისი რელიგიური ცხოვრების მზა მრწამსსა და პრაქტიკას; თუ ყველაფერი ეს მის დაბადებამდე არსებობდა, მაშასადამე, ისინი მის გარეთ არსებობს. ნიშანთა სისტემა, რომლითაც ვსარგებლობ საკუთარი აზრების გამოსახატავად, ფულადი სისტემა, რასაც ვალების დასაფარად ვიყენებ, საკრედიტო საშუალებები, რომლითაც ვაგვარებ ფინანსურ ურთიერთობებს, პრაქტიკა, რასაც მივღევ ჩემს პროფესიაში და ა.შ. – ყველაფერი ეს იმისგან დამოუკიდებლად ფუნქციონირებს, ვიყენებ მათ თუ არა. იგივე შეიძლება ვთქვათ საზოგადოების თითოეული წევრის შესახებ (Durkheim, 1982, გვ. 50-1).

მიუხედავად იმისა, რომ დიურკემის მიერ გამოთქმულ თვალსაზრისს ბევრი მომხრე ჰყავს, ზოგჯერ იგი მძაფრ კრიტიკასაც ხვდება. რა არის „საზოგადოება“, კითხულობენ კრიტიკოსები, თუ არა მრავალი ინდივიდუალური ქმედების ერთიანობა? როდესაც რაიმე ჯგუფს ვიკვლევთ, ჩვენ არ განვიხილავთ მას, როგორც კოლექტიურ მთლიანობას, არამედ, როგორც ერთმანეთთან ურთიერთქმედებაში მყოფ სხვადასხვა ინდივიდებს. „საზოგადოებას“ ქმნის მრავალი ინდივიდის მოწესრიგებული ურთიერთობა ერთმანეთთან. კრიტიკოსების აზრით (რომელთა უმრავლესობა სიმბოლური ინტერაქციონიზმის მიმდევარია), ჩვენ, როგორც ადამიანურ არსებებს, გვაქვს მიზნები, რისთვისაც ვიდწვით, და ვცხოვრობთ სამყაროში, რომელიც კულტურული მნიშვნელობებით არის განმსჭვალული. მათი აზრით, სოციალური ფენომენები „საგნების“ მსგავსი კი არ არის, არამედ დამოკიდებულია სიმბოლურ მნიშვნელობებზე, რასაც ჩვენს ქმედებებს ვანიჭებთ. ჩვენ საზოგადოების მიერ *შექმნილები* კი არა ვართ, არამედ მისი *შემქმნელები*.

შეფასება

როგორც ჩანს, ეს წინააღმდეგობა ბოლომდე და სრულად არ გადაწყდება, მიუხედავად იმისა, რომ იგი მას შემდეგ არსებობს, რაც თანამედროვე მოაზროვნეები პირველად შეეცადნენ, აეხსნათ ადამიანის ქცევა. ამასთან, ეს არის დებატი, რომელიც მხოლოდ სოციოლოგიით არ შემოისაზღვრება; იგი სოციალური მეცნიერებების ყველა სფეროს წარმომადგენლის ინტერესს იწვევს.

ამ ნაშრომის წაკითხვისას, თავად უნდა გადაწყვიტოთ, რომელი პოზიცია მიგაჩნიათ უფრო სწორად.

განსხვავებები ამ ორ შეხედულებას შორის, შესაძლოა, მაინც გაზვიადებულია, თუმცა, არ შეიძლება ორივე სავსებით მართალი იყოს, საკმაოდ ადვილად დასანახია კავშირები მათ შორის. გარკვეული აზრით, დიურკემის თვალსაზრისი უფრო საფუძვლიანია. სოციალური ინსტიტუტები წინ უსწრებს ნებისმიერი ინდივიდის არსებობას; ეს ცხადია იქიდანაც, რომ ისინი შეზღუდვებს ახორციელებენ ჩვენზე; ასე მაგალითად, მე არ შემიქმნია ფულადი სისტემა, რომელიც არსებობს ბრიტანეთში, ასევე არ გამიკეთებია არჩევანი, მინდა თუ არა ვისარგებლო ამ სისტემით, როცა მსურს, ვფლობდე ქონებას ან მომსახურებას, რისი შეძენაც ამ ფულით ხდება. ფულადი სისტემა, ისევე როგორც ყველა სხვა შექმნილი ინსტიტუტი, არსებობს საზოგადოების ნებისმიერი ინდივიდუალური წევრისაგან დამოუკიდებლად და ზღუდავს ამ ინდივიდების აქტივობებს.

მეორე მხრივ, აშკარად მცდარია მოსაზრება, რომ საზოგადოება ისეთივე გარეგანია ჩვენთვის, როგორც ფიზიკური სამყარო. ფაქტია, რომ ფიზიკური სამყარო განაგრძობს არსებობას ცოცხალი ადამიანების არსებობის გარეშე, რაც წარმოუდგენელია საზოგადოების შემთხვევაში. თუმცა საზოგადოება გარეგანია ცალკე აღებული თითოეული ინდივიდის მიმართ, თავისი განსაზღვრებით, ის არ შეიძლება იყოს გარეგანი ერთად აღებული *ყველა* ინდივიდის მიმართ.

უფრო მეტიც, მიუხედავად იმისა, რომ იმას, რასაც დიურკემი „სოციალურ ფაქტებს“ უწოდებს, შეუძლია შეზღუდოს ჩვენი საქმიანობა, ის ვერ ახდენს ჩვენი ქმედების *განსაზღვრას*. მე შემიძლია ფულის გამოყენების გარეშე ცხოვრება ავირჩიო და მტკიცედ მივსდიო ამ პრინციპს, თუნდაც ყოველდღიურად თავის გატანა ძალიან რთული აღმოჩნდეს. როგორც ცოცხალმა არსებებმა, ჩვენ უნდა გავაკეთოთ არჩევანი და უბრალოდ პასიური არ უნდა ვიყოთ ჩვენს გარშემო არსებული მოვლენების მიმართ. მაგალითად, ჩემს მიერ ფულადი სისტემით სარგებლობას, მცირე, მაგრამ აუცილებელი წვლილი შეაქვს ამ სისტემის არსებობაში. თუ ყოველი ადამიანი ან თუნდაც ადამიანების დიდი ნაწილი გადაწყვეტს, უარი თქვას ფულით სარგებლობაზე, ფულადი სისტემა აღარ იარსებებს.

დილემა II: კონსენსუსი და კონფლიქტი

როდესაც *კონსენსუსისა* და *კონფლიქტის* შესახებ თვალსაზრისებს ვასხვავებთ, უმჯობესია, კვლავ დიურკემით დავიწყოთ. დიურკემი საზოგადოებას დამოუკიდებელი ნაწილების ერთიანობად განიხილავს. ფუნქციონალისტი მოაზროვნეებისთვის საზოგადოება ინტეგრალურ მთელს წარმოადგენს, რომელიც ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ სტრუქტურებს მოიცავს. ეს ნამდვილად ეხმიანება დიურკემის თვალსაზრისს „სოციალური ფაქტების“ „გარეგან“, შემზღუდავ ხასიათზე. თუმცა აქ ანალოგები შენობის კედლებს კი არ ეხება, არამედ სხეულის ფიზიოლოგიას.

სხეული, სხვადასხვა სპეციალიზებული ნაწილებისგან შედგება (როგორიცაა ტვინი, გული, ფილტვები, ღვიძლი და ა.შ.); თითოეული მათგანი ხელს უწყობს ორგანიზმის სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნებას. აუცილებელია მათი ერთმანეთთან ჰარმონიული მუშაობა; თუ ეს ასე არ არის, მაშინ ორგანიზმის სიცოცხლეს საფრთხე ემუქრება. დიურკემის (და პარსონსის) მიხედვით, ასევეა საზოგადოების შემთხვევაშიც. იმისათვის, რომ საზოგადოებამ შეინარჩუნოს არსებობა, მისი სპეციალიზებული ინსტიტუტები (პოლიტიკური სისტემა, რელიგია, ოჯახი და საგანმანათლებლო სისტემა) ერთმანეთთან ჰარმონიაში უნდა ფუნქციონირებდნენ. ამგვარად, საზოგადოების არსებობის შენარჩუნება თანამშრომლობაზეა დამოკიდებული, რაც, თავის მხრივ, საერთო კონსენსუსს გულისხმობს, მისი წევრების შეთანხმებას ძირითად ღირებულებებთან დაკავშირებით.

მათ, ვინც უმთავრესად კონფლიქტზეა ფოკუსირებული, ძალზე განსხვავებული თვალსაზრისი გააჩნიათ. მათი მთავარი მოსაზრებები ადვილად შეიძლება დავინახოთ, მარქსის მიერ აღნიშნული კლასობრივი კონფლიქტის მაგალითის მოტანით. მარქსის მიხედვით, საზოგადოებები არათანაბარი რესურსების მქონე კლასებად არიან დაყოფილნი. ვიდრე ეს აღნიშნული უთანასწორობა არსებობს, არის ასევე ინტერესთა სხვაობა, რაც სოციალურ სისტემაშია „ჩაშენებული.“ ინტერესთა ეს კონფლიქტი, გარკვეულ მომენტში, კლასთა შორის აქტიურ ბრძოლაში გადაიზრდება, რასაც შეუძლია რადიკალური ცვლილების პროცესები წარმოშვას. ყველა მისი მიმდევარი მსგავსი ხარისხით არ იზიარებდა მარქსის კლასობრივ თვალსაზრისს; სხვა სახის დაყოფაც განიხილებოდა მნიშვნელოვან პირობად კონფლიქტის

გასაღვივებლად, მაგალითად, დაყოფა რასობრივ ჯგუფებს ან პოლიტიკურ ფრაქციებს შორის. თუმცა, რომელი კონფლიქტური ჯგუფების აქცენტირებაც არ უნდა მოხდეს, საზოგადოება არსებითად განიხილება, როგორც *დაძაბულობით აღსავსე* – ყველაზე სტაბილური სოციალური სისტემაც კი ანტაგონისტური დაჯგუფებების არამდგრად ბალანსად მიიჩნევა.

შეფასება

ისევე როგორც სტრუქტურის ან ქმედების შემთხვევაში, ეს თეორიული დებატიც ბოლომდე არ ამოიწურება. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ განსხვავება კონსენსუსისა და კონფლიქტის თვალსაზრისებს შორის უფრო ფართო გვეჩვენება, ვიდრე სინამდვილეშია. ეს ორი პოზიცია, არ შეიძლება ითქვას, რომ სავსებით შეუთავსებელია. ყველა საზოგადოება გულისხმობს შეთანხმების გარკვეულ სახეს საერთო ღირებულებებთან დაკავშირებით, და ყველა, რა თქმა უნდა, გულისხმობს კონფლიქტსაც.

უფრო მეტიც, სოციოლოგიური ანალიზის საერთო წესიდან გამომდინარე, ჩვენ ყოველთვის უნდა ვიკვლიოთ კავშირები კონსენსუსსა და კონფლიქტს შორის სოციალური სისტემის შიგნით. ღირებულებები, რომლებსაც სხვადასხვა ჯგუფები იზიარებენ და მიზნები, რომლისკენაც მისი წევრები მიიღწევიან, ხშირად, საერთო და განსხვავებული ინტერესების ნაერთს გამოხატავს. მაგალითად, კლასობრივი კონფლიქტის მარქსისტულ დახასიათებაშიც კი, სხვადასხვა კლასები გარკვეულ საერთო ინტერესებს იზიარებენ, მიუხედავად იმისა, რომ მუდმივად ებრძვიან ერთმანეთს. კაპიტალისტები სამუშაო ძალას ეყრდნობიან საკუთარ წარმოებაში ისევე, როგორც მუშები არიან დამოკიდებულნი თავიანთი ხელფასის მიღებაზე. ასეთ ვითარებაში, ღია კონფლიქტი ხანგრძლივი არ არის; უფრო მეტად, ორივე მხარეს ახასიათებს საერთო ტენდენცია, გადალახონ მათი განსხვავებები, თუმცა სხვა შემთხვევებში საწინააღმდეგოც ხდება.

სასარგებლო ცნება, რომელიც გვეხმარება კონფლიქტსა და კონსენსუსს შორის ურთიერთდამოკიდებულების ანალიზში, *იდეოლოგია* – ღირებულებები და მრწამსი, რომელიც ეხმარება უფრო ძლიერ ჯგუფებს პოზიციის შენარჩუნებაში, ნაკლებად ძლიერი ჯგუფების ხარჯზე. ძალაუფლება, იდეოლოგია და კონფლიქტი ყოველთვის მჭიდროდაა დაკავშირებული. ბევრი კონფლიქტი ძალაუფლების გამო ხდება – იმ უპირატესობების გამო, რაც მას

მოაქვს. ძალაუფლების მქონენი, უმთავრესად, იდეოლოგიის ზეგავლენას ეყრდნობიან დომინირებული პოზიციის შესანარჩუნებლად, თუმცა, აუცილებლობის შემთხვევაში, შეუძლიათ ძალის გამოყენებაც. მაგალითად, ფეოდალიზმის პერიოდში, არისტოკრატიული მმართველობა მხარდაჭერილი იყო იდეით, რომ ადამიანების უმცირესობა „დაბადებული იყო სამართავად“, თუმცა არისტოკრატი მმართველები ხშირად მიმართავდნენ ძალადობას იმათ წინააღმდეგ, ვინც გაბედავდა წინ აღდგომოდა მათ ძალაუფლებას.

დილემა III: გენდერის პრობლემა

თანამედროვე სოციოლოგიის ფუძემდებელთა ნაშრომებში, გენდერის პრობლემას ნაკლებად უკავია ცენტრალური პოზიცია. თუმცა, მცირე ნაწევრები, სადაც ისინი გენდერის საკითხებს ეხებოდნენ, საშუალებას გვაძლევს, დავადგინოთ ძირითადი თეორიული დილემის შინაარსი – მიუხედავად იმისა, რომ მათ ნაშრომებში ძალიან ცოტაა ნათქვამი ამ პრობლემის გადაჭრის თაობაზე. ამ დილემის დახასიათების საუკეთესო გზაა, იმ საკითხის, რომელიც დროდადრო დიურკემის ნაშრომებში გვხვდება, შედარება საკითხთან, რომელიც მარქსთან გვხვდება. დიურკემი, ერთ-ერთ თავის გამოკვლევაში თვითმკვლელობის შესახებ, აღნიშნავს, რომ მამაკაცი „თითქმის მთლიანად საზოგადოების პროდუქტია,“ მაშინ როცა ქალი „გაცილებით მეტად წარმოადგენს ბუნების პროდუქტს.“ იგი აფართოებს თავის დაკვირვებას და ამბობს მამაკაცის შესახებ: „მის გემოვნებას, მისწრაფებებს და იუმორს, უმთავრესად, კოლექტიური წარმომავლობა აქვს, მაშინ როცა მისი კომპანიონი ქალის გემოვნება, უმთავრესად, მისი ორგანიზმით განისაზღვრება. ამიტომ მისი მოთხოვნილებები სრულიად განსხვავდება ქალის მოთხოვნილებებისგან...“ (Durkheim 1952, გვ. 385). სხვა სიტყვებით, მამაკაცებსა და ქალებს განსხვავებული იდენტობა, გემოვნება და მიდრეკილებები აქვთ იმის გამო, რომ ქალები ნაკლებად სოციალიზებული არიან და „უფრო ახლოს არიან ბუნებასთან,“ ვიდრე მამაკაცები.

დღეს არავისთვის იქნებოდა მისაღები ამგვარად ფორმულირებული თვალსაზრისი. ქალური იდენტობა ისევე ყალიბდება სოციალიზაციით, როგორც მამაკაცისა, თუმცა, გარკვეული მოდიფიცირების შემდეგ, დიურკემის განცხადება წარმოადგენს ერთ შესაძლებელ თვალსაზრისს გენდერის ბუნებისა

და ფორმირების შესახებ. ეს ნიშნავს, რომ გენდერული განსხვავებები ფუნდამენტურად ერყვნობა ბიოლოგიურად არსებულ განსხვავებებს მამაკაცსა და ქალს შორის. ასეთი თვალსაზრისი აუცილებლად არ ნიშნავს, რომ გენდერული განსხვავებები უმეტესწილად თანდაყოლილია. უფრო მეტად ივარაუდება, რომ ქალების სოციალური პოზიცია და იდენტობა უმთავრესად ყალიბდება (როგორც ამას ჩოდოროუ მიიჩნევს; იხილეთ, თავი 5, „გენდერი და სექსუალობა“) მათი ჩართვით რეპროდუქციისა და ბავშვის აღზრდის პროცესში. თუ ეს თვალსაზრისი სიმართლეს შეესაბამება, გენდერული განსხვავებები ღრმადია დანერგილი ყველა საზოგადოებაში. ძალაუფლების ფლობის უთანასწორობა ქალებსა და მამაკაცებს შორის აისახება იმ ფაქტით, რომ ქალები ზრდიან ბავშვებს და არიან მათი უშუალო აღმზრდელები იმ დროს, როდესაც მამაკაცები აქტიურები არიან „საზოგადოებრივ“ სფეროებში, პოლიტიკაში, დასაქმებაში და ომში.

მარქსის შეხედულება არსებითად განსხვავებულია. მარქსისთვის, გენდერული განსხვავებები ძალაუფლებასა და სტატუსში მამაკაცებსა და ქალებს შორის, უმთავრესად, სხვა განსხვავებებს ასახავს, კერძოდ, კლასობრივ დაყოფას. მარქსის მიხედვით, ადამიანური საზოგადოების ადრეულ ფორმებში არ იყო არც გენდერული და არც კლასობრივი დაყოფა. მამაკაცების ძალაუფლება ქალებზე მხოლოდ კლასობრივ დაყოფას მოჰყვა. ქალები, მამაკაცების „კერძო საკუთრების“ ფორმად გადაიქცნენ ქორწინების ინსტიტუტის მეშვეობით. ქალები, თავიანთი მონური მდგომარეობიდან გათავისუფლდებიან, როდესაც კლასობრივი დაყოფა დაიძლევა. ძალზე ცოტა ადამიანია, ვინც დღეს ამ ანალიზს დაეთანხმება, თუმცა ის შეგვიძლია გაცილებით მისაღები გავხადოთ, შემდგომი განზოგადების საფუძველზე. კლასი ერთადერთი ფაქტორი არ არის სოციალური დაყოფისთვის, რომელიც ზეგავლენას ახდენს მამაკაცებისა და ქალების ქცევაზე. სხვა ფაქტორებია ეთნიკური კუთვნილება და კულტურული წარმომავლობა. მაგალითად, შეიძლება ვიკამათოთ იმის შესახებ, რომ ქალების უმცირესობათა ჯგუფებს (ვთქვათ, შავკანიანებს შეერთებულ შტატებში) უფრო მეტი საერთო აქვთ ამავე ჯგუფის მამაკაცებთან, ვიდრე უმრავლესობის წარმომადგენელ ქალებთან (ანუ თეთრკანიან ქალებთან). ან, შესაძლოა, ქალებს გარკვეული კულტურებიდან (მონადირეთა და შემგროვებელთა მცირე კულტურის მსგავსად), იგივე კულტურის მამაკაცებთან მეტი საერთო ჰქონდეთ, ვიდრე ინდუსტრიული საზოგადოების ქალებთან.

შეფასება

საკითხები, რომლებიც მესამე დილემაშია დასმული, ძალზე მნიშვნელოვანია, და იმ გამოწვევას ეხება, რომელიც ფემინისტმა ავტორებმა გამოუცხადეს სოციოლოგიას. ვერავინ იკამათებს იმაზე, რომ წარსულში სოციოლოგიური ანალიზის დიდი ნაწილი ან უგულებელყოფდა ქალების საკითხებს, ან ქალური იდენტობისა და ქცევის არაადეკვატურ ინტერპრეტაციას იძლეოდა. მიუხედავად ბოლო ოცი წლის განმავლობაში ქალებთან დაკავშირებული ახალი კვებებისა, ჯერ კიდევ ბევრი სფეროა, სადაც ქალების გამორჩეული აქტივობები და ინტერესები არ არის საკმარისად შესწავლილი. „ქალთა პრობლემების შესწავლის შემოტანა სოციოლოგიაში“ თავისთავად არ ნიშნავს გენდერული პრობლემების დაძლევას, ვინაიდან გენდერი ეხება ურთიერთობებს ქალებისა და მამაკაცების იდენტობასა და ქცევას შორის. ამჟამად, ღიადაა დარჩენილი საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად შეიძლება იქნეს გაშუქებული გენდერული სხვაობა სხვა სოციოლოგიური ცნებების გამოყენებით (კლასი, ეთნიკურობა, კულტურული წარმომადგენლობა და ა.შ.), ან პირიქით, რამდენად სჭირდება სხვა სოციალურ განსხვავებებს ახსნა გენდერის ტერმინებით. რა თქმა უნდა, სოციოლოგიის, როგორც ამხსნელი მეცნიერების, მთავარი ამოცანა მომავალში დამოკიდებული იქნება ამ დილემის ეფექტურ გადაწყვეტაზე.

დილემა IV: თანამედროვე სამყაროს სახე

მარქსისტული პერსპექტივა

მარქსის ნაწერებმა მძლავრი გამოწვევა გამოუცხადა სოციოლოგიურ ანალიზს, რაც ყურადღების მიღმა არ დარჩენილა. მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან დღევანდელ დღემდე, მარქსის იდეამ თანამედროვე საზოგადოების განვითარების შესახებ უამრავი დებატი გამოიწვია (Marx and Engels 1968). როგორც ადრეც აღვნიშნეთ, მარქსი თანამედროვე საზოგადოებებს განიხილავდა, როგორც *კაპიტალისტურს*. თანამედროვე ეპოქაში, სოციალური ცვლილების მამოძრავებელი იმპულსია ზეწოლა მუდმივი ეკონომიკური ტრანსფორმაციის მიმართულებით, რაც კაპიტალისტური წარმოების

ინტეგრალურ ნაწილს წარმოადგენს. კაპიტალიზმი გაცილებით უფრო დინამიკური ეკონომიკური სისტემაა, ვიდრე რომელიმე მანამდე არსებული. კაპიტალისტები ეჯიბრებიან ერთმანეთს საქონლის მომხმარებლისთვის გასაღებაში და იმისათვის, რომ გადაირჩინონ თავი კონკურენტულ ბაზარზე; ფირმებმა უნდა შექმნან თავიანთი ნაწარმი რაც შეიძლება იაფად და ეფექტურად, ამას მიეყვართ ტექნოლოგიურ ინოვაციამდე, ვინაიდან ტექნოლოგიის ეფექტურობის გაუმჯობესებით საწარმოო პროცესში, კომპანიებს შეუძლიათ შეინარჩუნონ უპირატესობა თავიანთ კონკურენტებზე.

არსებობს ასევე ძლიერი სტიმული ახალი ბაზრების მოძიებისა, იაფი ნედლეულის შეძენისა და იაფი სამუშაო ძალის მოპოვებისა, რადგან კაპიტალიზმი, მარქსის მიხედვით, არის განუწყვეტლად მზარდი სისტემა, რომელიც მთელ მსოფლიოში ვრცელდება. ასე ხსნის მარქსი დასავლური ინდუსტრიის გლობალურ გავრცელებას.

კაპიტალიზმის გავლენის მარქსისეულმა ინტერპრეტაციამ ბევრი მხარდამჭერი იპოვა და შემდგომმა ავტორებმა მნიშვნელოვნად სრულყვეს მარქსის ეს დახასიათება. მეორე მხრივ, მრავალი კრიტიკოსი შეეცადა, უარეყო მარქსის შეხედულება, მოეცა ალტერნატიული ანალიზი იმ გავლენებისა, რომელიც თანამედროვე სამყაროს ფორმირებას ახდენს. სინამდვილეში, თითქმის ყველა აღიარებს, რომ კაპიტალიზმმა განმსაზღვრელი როლი შეასრულა იმ სამყაროს ჩამოყალიბებაში, რომელშიც დღეს ვცხოვრობთ. თუმცა, არიან სოციოლოგები, რომლებიც დაობდნენ როგორც იმაზე, რომ მარქსმა გააზვიადა წმინდა ეკონომიკური ფაქტორების გავლენა მომხდარ ცვლილებებზე, ასევე იმაზე, რომ კაპიტალიზმი ნაკლებადაა ცენტრალური ფაქტორი თანამედროვე სოციალური განვითარებისთვის, ვიდრე იგი აცხადებდა. ამ ავტორთა უმრავლესობა ასევე სკეპტიკურია მარქსის იმ რწმენის მიმართ, რომ საბოლოოდ, სოციალისტური სისტემა შეცვლის კაპიტალიზმს. მათი სკეპტიციზმი გამართლდა იმ მოვლენებით, რომლებიც 1989 წელს და მომდევნო პერიოდში მოხდა აღმოსავლეთ ევროპაში.

ვებერის თვალსაზრისი

მარქსის ერთ-ერთი პირველი და ყველაზე ძლიერი კრიტიკოსი მარქს ვებერი იყო. ვებერის ნაწერები, ფაქტობრივად, შეიძლება დახასიათდეს, როგორც

ბრძოლა „მარქსის არჩილთან“ - მარქსის მიერ დატოვებულ ინტელექტუალურ მემკვიდრეობასთან. ალტერნატიული პოზიცია, რომელიც ვებერმა დაამუშავა, დღესაც ინარჩუნებს მნიშვნელობას. ვებერის მიხედვით, თანამედროვე სოციალურ განვითარებაში, გადამწყვეტი როლი არაეკონომიკურმა ფაქტორებმა ითამაშა. თავის ცნობილ ნაშრომში „პროტესტანტული ეთიკა და კაპიტალიზმის სული“ ვებერი ამტკიცებს, რომ რელიგიურ ღირებულებებს – განსაკუთრებით პურიტანიზმთან დაკავშირებულს – ფანდამენტური მნიშვნელობა ჰქონდა კაპიტალისტური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში. ეს მსოფლმხედველობა უშუალოდ ეკონომიკური ცვლილებებიდან არ გაჩენილა, როგორც ეს მარქსს მიაჩნდა. თანამედროვე საზოგადოების ბუნების და მთელს მსოფლიოში ცხოვრების დასავლური მოდელის გავრცელების მიზეზების ვებერისეული გაგება, არსებითად განსხვავდება მარქსის გაგებისაგან. ვებერის მიხედვით, კაპიტალიზმი – ეკონომიკური წარმოების ორგანიზების განსაკუთრებული გზა – ერთ-ერთია იმ ძირითად ფაქტორებს შორის, რომელიც თანამედროვე პერიოდში, განსაზღვრავს სოციალურ განვითარებას. ძირითადი კაპიტალისტური ეკონომიკური მექანიზმები, და გარკვეულწილად, მათზე უფრო მნიშვნელოვანი მექანიზმებია, *მეცნიერებისა და ბიუროკრატიის* გავლენაა. მეცნიერებამ ჩამოაყალიბა თანამედროვე ტექნოლოგია და, სავარაუდოდ, გააგრძელებს ამ საქმიანობას ნებისმიერ მომავალ სოციალისტურ საზოგადოებაში. ბიუროკრატია ერთადერთი საშუალებაა, რომელსაც შეუძლია ადამიანების დიდი რიცხვის ორგანიზება და ამიტომ აუცილებლად ფართოვდება ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ზრდასთან ერთად. მეცნიერების, თანამედროვე ტექნოლოგიის და ბიუროკრატიის განვითარებას ვებერი კრებითად **რაციონალიზაციას** უწოდებს. რაციონალიზაცია ნიშნავს სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების ორგანიზებას ეფექტურობის პრინციპების მიხედვით, ტექნიკური ცოდნის საფუძველზე.

შეფასება

თანამედროვე საზოგადოების ინტერპრეტაციის რომელი ტიპია სწორი – ის, რომელიც მარქსთან წარმოიშვა, თუ ის, რომელიც ვებერიდან მოდის? მეცნიერები კვლავ გაყოფილნი არიან ამ საკითხის გამო. ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში, ამ განსხვავებების ჩამონათვალია წარმოდგენილი (უნდა გვახსოვდეს,

რომ ყველა ბანაკის შიგნით არსებობს განსხვავებები, ასე რომ, ყველა თეორეტიკოსი არ დაეთანხმება ყველა პუნქტს).

კონტრასტი მარქსისტულ და ვებერისეულ თვალსაზრისებს შორის სოციოლოგიის ბევრ სფეროს ეხება. ეს არა მარტო იმაზე ახდენს გავლენას, თუ როგორ ვაანალიზებთ ინდუსტრიული საზოგადოებების ბუნებას, არამედ, ასევე, ჩვენს შეხედულებაზე ნაკლებად განვითარებული საზოგადოებების შესახებ. ამასთან, ეს ორი პერსპექტივა დაკავშირებულია განსხვავებულ პოლიტიკურ პოზიციებთან; ერთ მხარეს არიან ავტორები, რომლებიც ემხრობიან მემარცხენე შეხედულებებს, მეორე მხარეს კი – ლიბერალები და კონსერვატორები. თუმცა, ფაქტორები, რომელთაც ეს კონკრეტული დილემა ეხება, უფრო ემპირიული ხასიათისაა, ვიდრე ისინი, რომელთაც სხვა დილემები მოიცავს. თანამედროვე საზოგადოებებისა და მესამე მსოფლიოს ქვეყნების განვითარების გზების ფაქტობრივი შესწავლა გვეხმარება შეფასებაში, თუ რამდენად მართებულია ხსნის ერთი ან მეორე მხარე ცვლილებების ხასიათს.

მარქსის და ვებერის შედარება

ზოგადად მარქსისტული იდეები

თანამედროვე განვითარების ძირითადი დინამიკა მდგომარეობს კაპიტალისტური ეკონომიკური მექანიზმების გაფართოებაში.

თანამედროვე საზოგადოებები გახლეჩილია კლასობრივი უთანასწორობით, რაც მათი ბუნების განმსაზღვრელია.

ძალაუფლების ისეთი დაყოფა, რაც გავლენას ახდენს მამაკაცების და ქალების პოზიციებზე, უმთავრესად, წარმოშობილია ეკონომიკური უთანასწორობიდან.

თანამედროვე საზოგადოებები, როგორც მათ დღეს ვიცნობთ (კაპიტალისტური საზოგადოებები), გარდამავალი ტიპისაა – მომავალში შესაძლებელია მოველოდეთ მათ რადიკალურ რეორგანიზაციას. სოციალიზმის ესა თუ ის ფორმა აუცილებლად შეცვლის კაპიტალიზმს.

ზოგადად ვებერისეული იდეები

თანამედროვე განვითარების ძირითადი მამოძრავებელია წარმოების რაციონალიზაცია.

კლასი უთანასწორობის ერთი ტიპია, უთანასწორობის სხვა სახეებს შორის, მაგალითად, უთანასწორობას მამაკაცებსა და ქალებს შორის თანამედროვე საზოგადოებებში.

ძალაუფლება ეკონომიკურ სისტემაში, შეიძლება გამოვყოთ სხვა წყაროებიდან. მაგალითად, ქალისა და მამაკაცის უთანასწორობები არ შეიძლება აიხსნას ეკონომიკური ტერმინებით.

რაციონალიზაცია დაკავშირებულია პროგრესთან შორეულ მომავალშიც, სოციალური ცხოვრების ყველა სფეროში. ყველა თანამედროვე საზოგადოება დამოკიდებულია სოციალური და ეკონომიკური ორგანიზაციის იმავე ძირითად მოდელებზე.

დასავლური გავლენის გავრცელება დასავლეთის გლობალური გავლენა მთელ მსოფლიოში, უმთავრესად, კაპიტალისტური ეკონომიკური წარმოების დან ინდუსტრიულ რესურსებზე და, ექსპანსიონისტური ტენდენციების შესახებ, სამხედრო ძალაზე.

თეორიები

საჭიროა, განვასხვაოთ *თეორიული მიდგომები* და *თეორიები*. მოცემულ თავში, უკვე განვიხილეთ თეორიული მიდგომები, რომლებიც სოციოლოგიის საგანში ორიენტირების საშუალებას გვაძლევს. თეორიები უფრო ვიწრო ფოკუსის მქონეა და ცდილობს ახსნას ცალკეული სოციალური პირობები თუ მოვლენები. თეორიები, ჩვეულებრივ, ყალიბდება როგორც კვლევის პროცესის ნაწილი და, თავის მხრივ, აყენებს პრობლემებს, რომელთაც კვლევითი სამუშაოები უნდა მიექცენ. მაგალითის სახით გამოდგება დიურკემის თვითმკვლელობის თეორია.

კვლევის სხვადასხვა სფეროებში, სადაც სოციოლოგები მუშაობენ, ძალზე ბევრი თეორია შეიქმნა. ზოგიერთი თეორია ისეთი სიზუსტითაა წარმოდგენილი, რომ ზოგჯერ მათემატიკური ფორმით არის გამოხატული – თუმცა ეს სხვა სოციალურ მეცნიერებებს უფრო ეხება (განსაკუთრებით ეკონომიკას), ვიდრე სოციოლოგიას.

ზოგიერთი ტიპის თეორია ცდილობს, გაცილებით მეტი ახსნას, ვიდრე სხვებმა; განსხვავებული აზრი არსებობს იმის შესახებ, თუ რამდენად საჭიროა და სასურველია სოციოლოგებისთვის ფართომასშტაბიანი თეორიული კვლევების ჩატარება. მაგალითად, რობერტ მერტონი დაბეჭდვით აცხადებს, რომ სოციოლოგებმა თავიანთი ყურადღება უნდა მიმართონ, როგორც თავად უწოდებს, *საშუალო რანგის თეორიებზე* (Merton 1957). გრანდიოზული თეორიული სქემების შექმნის მცდელობის ნაცვლად (მაგალითად, პარსონსის მსგავსად), უმჯობესია, უფრო მოკრძალებულები ვიყოთ.

საშუალო რანგის თეორიები საკმაოდ სპეციფიკურია იმისათვის, რომ შესაძლებელი იყოს მათი უშუალოდ ემპირიული შემოწმება; თუმცა, საკმარისად ზოგადი იმისათვის, რომ შეძლოს განსხვავებული ფენომენების მოცვა. შესაფერისი შემთხვევაა **შედარებითი დეპრივაციის** თეორია. ეს თეორია გულისხმობს, რომ ადამიანების მიერ საკუთარი მდგომარეობის შეფასება დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვის ადარებენ თავს. ასე რომ, დეპრივაციის გრძნობა

უშუალოდ არ უკავშირდება მატერიალური კეთილდღეობის ღონეს, რომელსაც ინდივიდები განიცდიან. ოჯახი, რომელიც პატარა სახლში, ღარიბთა უბანში ცხოვრობს, სადაც ყველა მეტ-ნაკლებად ერთნაირ პირობებშია, ჩანს, ნაკლებ გარიყულად გრძნობს თავს, ვიდრე ის ოჯახი, რომელიც მსგავს სახლში ცხოვრობს, ხოლო გარშემო მყოფი სახლები უფრო დიდი და მდიდრულად მოწყობილია.

რა თქმა უნდა, რაც უფრო ფართომასშტაბიანი და ამბიციურია თეორია, მით უფრო ძნელია მისი ემპირიული შემოწმება. თუმცა, აშკარა მიზეზი იმისა, თუ რატომ უნდა შემოისახდვროს თეორიული აზროვნება სოციოლოგიაში „საშუალო რანგით“, უცნობია. ამის დასადგენად, მაგალითისთვის ავიღოთ თეორია, რომელიც ვებერმა წარმოგვიდგინა თავის ნაშრომში „პროტესტანტული ეთიკა და კაპიტალიზმის სული“.

მაგალითი: პროტესტანტული ეთიკა

„პროტესტანტულ ეთიკაში“ (1976; პირველად გამოიცა 1904-5), ვებერი ცდილობს, გადაწყვიტოს ფუნდამენტური პრობლემა: რატომ განვითარდა კაპიტალიზმი დასავლეთში და არა სადმე სხვაგან. ძველი რომის დაცემის რაღაც ცამეტიოდე საუკუნის შემდეგ, სხვა ცივილიზაციებს გაცილებით უფრო შესამჩნევი ადგილი ეკავა მსოფლიო ისტორიაში, ვიდრე დასავლეთს. ფაქტობრივად, ევროპა საკმაოდ უმნიშვნელო ადგილი იყო დედამიწაზე, როდესაც ჩინეთი, ინდოეთი და ოტომანთა იმპერია ახლო აღმოსავლეთში მძლავრ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ. რამ გამოიწვია ეკონომიკური განვითარების აღმავლობა ევროპაში მე-17 საუკუნიდან მოყოლებული?

ვებერის აზრით, იმისათვის, რომ ამ შეკითხვას ვუპასუხოთ, აუცილებელია ვაჩვენოთ, რა განასხვავებს თანამედროვე მრეწველობას ეკონომიკური აქტივობის ადრე არსებული ფორმებისგან. სიმდიდრის დაგროვების სურვილს მრავალ სხვადასხვა ცივილიზაციაში ვხვდებით და ამის ახსნა ძნელი არ არის: ადამიანები აფასებენ სიმდიდრეს იმის გამო, რომ მას მოაქვს კომფორტი, უსაფრთხოება, ძალაუფლება და გართობა. მათ სურთ, არ განიცდიდნენ სიდუხჭირეს, და სიმდიდრის დაგროვებით, კომფორტულ პირობებს იქმნიან.

დასავლეთის ეკონომიკურ განვითარებას თუ განვიხილავთ, ამბობს ვებერი, რაღაც სრულიად განსხვავებულს აღმოვაჩენთ: ქონების დაგროვების მიმართ დამოკიდებულება, რომელიც სხვაგან არსად გვხვდება ისტორიაში. ეს

დამოკიდებულება, რასაც ვებერი *კაპიტალიზმის სულს* უწოდებს, არის რწმენებისა და ღირებულებების ერთობლიობა, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ პირველი კაპიტალისტი ვაჭრები და მეწარმეები. ამ ადამიანებს სიმდიდრის დაგროვების დაუოკებელი სწრაფვა ჰქონდათ. თუმცა, ყველა სხვა მდიდრებისგან განსხვავებით, ისინი დაგროვილ სიმდიდრეს ფუფუნებაში ცხოვრებისთვის არ იყენებდნენ. ისინი, ფაქტობრივად, მომჭირნედ და შეზღუდვებით ცხოვრობდნენ; ისინი გონივრულ და ზომიერ ცხოვრებას ეწეოდნენ და ერიდებოდნენ თავიანთი სიმდიდრის გამომჟღავნებას. ვებერი ცდილობს გვაჩვენოს, რომ მახასიათებლების ეს უჩვეულო შეხამება, გადამწყვეტი იყო დასავლური ეკონომიკის ადრეული განვითარებისთვის. წინა ეპოქების და სხვა კულტურებისგან განსხვავებით, ეს ჯგუფები არ ფლანგავდნენ თავიანთ ქონებას. ამის მაგივრად, ისინი ხელახლა დებდნენ ინვესტიციებს წარმოებებში, რომლებსაც ხელმძღვანელობდნენ, მათი შემდგომი განვითარების მიზნით.

ვებერის თეორიის ძირითადი აზრია, რომ განწყობები, რომლებიც კაპიტალიზმის სულშია ნაგულისხმევი, რელიგიიდან წარმოიშვა. ქრისტიანობამ, ზოგადად, მონაწილეობა მიიღო ამგვარი თვალსაზრისის შექმნაში, თუმცა არსებითი და ძირითადი მოტივი პროტესტანტიზმის გავლენა იყო, განსაკუთრებით მისი ერთ-ერთი განშტოების – *პურიტანიზმის*. ადრეული კაპიტალისტები, უმეტესად, პურიტანები იყვნენ, და ბევრი მათგანი კალვინისტურ თვალსაზრისს იზიარებდა. ვებერი თვლიდა, რომ კალვინისტური დოქტრინების ნაწილი, კაპიტალიზმის სულის უშუალო წყარო იყო. ერთ-ერთი იყო აზრი, რომ ადამიანური არსებები ღმერთის ინსტრუმენტები არიან დედამიწაზე, რომლებსაც მოეთხოვებათ, იშრომონ პროფესიის შესაბამისად, ღმერთის სადიდებლად.

კალვინიზმის მეორე მნიშვნელოვანი ასპექტი იყო წინასწარგანსაზღვრულობის ცნება, რომლის მიხედვითაც, გარკვეული წინასწარგანსაზღვრული ინდივიდები უნდა იყვნენ „რჩეულთა“ შორის – სიკვდილის შემდეგ შევიდნენ სასუფეველში. კალვინის ორიგინალური დოქტრინის მიხედვით, არც ერთ ადამიანს დედამიწაზე არ შეუძლია განსაზღვროს, თუ ვინ იქნება რჩეულთა შორის; ეს ღმერთის მიერ არის წინასწარგანსაზღვრული. თუმცა, ამ მრწამსმა ისეთი მდელგარება გამოიწვია მის მიმდევრებს შორის, რომ იგი მოდიფიცირებულ იქნა, რაც ნებას რთავდა მორწმუნეებს, ამოეცნოთ რჩეულობის გარკვეული ნიშნები. პროფესიული წარმატება შრომაში, რაც მატერიალური კეთილდღეობით იყო გამოხატული,

განმსაზღვრელ ნიშნად გადაიქცა, რომ ეს ადამიანი ნამდვილად ღმერთის ერთ-ერთი რჩეული იყო. ამ იდეების გავლენის ქვეშ მყოფ ჯგუფებში, უზარმაზარი სტიმული გაჩნდა ეკონომიკური წარმატების მოსაპოვებლად. თუმცა, ყველაფერ ამას თან ახლდა მორწმუნეთა სურვილი, მოკრძალებულად და მომჭირნედ ეცხოვრათ. პურიტანებს სჯეროდათ, რომ ფუფუნება ეშმაკისეულია და ამიტომაც სიმდიდრის დაგროვებას, მკაცრ და შეუღამაზებელ ცხოვრების სტილს უხამებდნენ.

პირველი მეწარმეები თითქმის ვერ აცნობიერებდნენ, რომ ხელს უწყობდნენ ძალზე დიდ ცვლილებებს საზოგადოებაში; ისინი, უმეტესად, რელიგიური მოტივებით იყვნენ დამუხტულები. პურიტანების ასკეტური ანუ თვითშეზღუდული ცხოვრების სტილი, შემდგომში თანამედროვე ცივილიზაციის შინაგან მხარედ გადაიქცა. როგორც ვებერი ამბობს:

პურიტანებს სურდათ, ემუშავათ ზემოდან მოწოდებით; ჩვენ იძულებულნი ვართ, ვიწრომოთ. ვინაიდან, როდესაც ასკეტიზმი გადმოტანილ იქნა სამონასტრო კედლებიდან ყოველდღიურ ცხოვრებაში და გაბატონდა მსოფლიო მორალში, მან თავისი წვლილი შეიტანა თანამედროვე ეკონომიკური წესრიგის მქონე უზარმაზარი სამყაროს მშენებლობაში... მიუხედავად იმისა, რომ ასკეტიზმმა ითავა სამყაროს თავიდან მოდელირება და მისი იდეალების გავრცელება მთელს მსოფლიოში, მატერიალურმა სიკეთეებმა მოიპოვა ძალზე ფართო და ისეთი ურყევი ძალაუფლება ადამიანების ცხოვრებაზე, რაც ისტორიაში მანამდე არ დაფიქსირებულა... მოვალეობის იდეა იპარება ჩვენს ცხოვრებაში, როგორც მკვდარი რელიგიური რწმენების აჩრდილი. სადაც ამ ძახილის დაკმაყოფილება უშუალოდ არ არის დაკავშირებული უმაღლეს სულიერ და კულტურულ ღირებულებებთან, ან როდესაც, მეორე მხრივ, ის არ განიცდება, როგორც ეკონომიკური აუცილებლობა, ინდივიდი საერთოდ უკუაგდებს მისი გამართლების მცდელობას. მისი უმაღლესი განვითარების ადგილას, შეერთებულ შტატებში, სიმდიდრის გამოდევნება, მისთვის რელიგიური და ეთიკური მნიშვნელობის მოცილებით, ასოცირებული ხდება წმინდა მიწიერ ვნებებთან... (Weber 1976, გვ. 181-2).

ვებერის თეორია მრავალი კუთხით იყო გაკრიტიკებული. მაგალითად, ზოგიერთი მსჯელობდა იმაზე, რომ თვალსაზრისი, რასაც იგი „კაპიტალიზმის სულს“ უწოდებდა, შეიძლებოდა აღმოგვეჩინა ადრეულ იტალიურ სავაჭრო ქალაქებში, იმაზე გაცილებით ადრე, ვიდრე კალვინიზმზე ვინმეს რაიმე სმენოდა. მეორენი აცხადებდნენ, რომ პროტესტანტიზმთან დაკავშირებული ძირითადი ცნება „მუშაობა მოწოდების მიხედვით,“ რაზეც ვებერი მიუთითებს, უკვე არსებობდა კათოლიკურ სარწმუნოებაში. თუმცა, ვებერის მიერ შემოთავაზებულ დებულებებს დღესაც ბევრი იზიარებს და თეზისები, რომლებიც მან წამოაყენა, ძალაში რჩება ისევე, როგორც ეს მათი პირველი ფორმულირების დროს იყო. თუ ვებერის თეზისი საფუძვლიანია, თანამედროვე

ეკონომიკური და სოციალური განვითარება ძლიერ გავლენას განიცდის, ერთი შეხედვით მისგან მეტად დაშორებული, მთელი რიგი რელიგიური იდეალებისგან.

ვებერის თეორია მრავალ კრიტერიუმს აკმაყოფილებს, რაც მნიშვნელოვანია სოციოლოგიის თეორიულ აზროვნებაში.

1. იგი არის **კონტრინტუიციური** – იგი გეთავაზობს ინტერპრეტაციას, რომელიც დაშორებულია საღი აზროვნებიდან. ამგვარად, ეს თეორია ავითარებს ახალ პერსპექტივას განსასხილველი საკითხებისადმი. ავტორთა უმრავლესობა, ვებერის მოღვაწეობამდე, ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა იმ შესაძლებლობებს, რომ რელიგიურ იდეალებს შეეძლოთ ფუნდამენტური როლი ეთამაშათ კაპიტალიზმის წარმოქმნაში.

2. ეს თეორია არც წმინდად „სტრუქტურულია“ და არც წმინდად „ინდივიდუალური“. კაპიტალიზმის ადრეული განვითარება წინასწარგანუზრახველი შედეგი იყო იმისა, რისკენაც პურიტანი ბიზნესმენები მიისწრაფვოდნენ – ეცხოვრათ უმწიკვლოდ, ღმერთის ნების შესაბამისად.

3. ეს თეორია მნიშვნელობას სძენს მოვლენას, რომელიც სხვაგვარად გაგვაოცებდა: რატომ ცხოვრობენ ადამიანები მომჭირნედ მაშინ, როცა დიდ ძალისხმევას ანდომებენ სიმდიდრის დაგროვებას.

4. თეორიას ძალუძს, გააშუქოს მოვლენები, რომლებიც თავიდან მისი ახსნის საზღვრებს სცილდებოდა. ვებერი ხაზს უსვამდა, რომ იგი მხოლოდ თანამედროვე კაპიტალიზმის წარმოშობის გაგებას ცდილობდა. მიუხედავად ამისა, საფუძვლიანია ვარაუდი, რომ პურიტანიზმის შთაგონებით გაჩენილი ღირებულებების მსგავსი ღირებულებები, შეიძლება ჩაერთოს წარმატებული კაპიტალისტური განვითარების სხვა სიტუაციებშიც.

5. წარმატებული თეორია მხოლოდ დამაჯერებელი არ უნდა იყოს. იგი, ასევე *ნაყოფიერი* უნდა იყოს იმ თვალსაზრისით, თუ რამდენად შეუძლია ახალი იდეების შემოტანა და შემდგომი კვლევის სტიმულირება. ვებერის თეორია, ამ თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, ძალზე წარმატებული იყო, და ერთგვარ ტრამპლინად იქცა მთელი რიგი შემდგომი კვლევისა და თეორიისთვის.

თეორიული აზროვნება სოციოლოგიაში

თეორიებისა და თეორიული მიდგომების შეფასება სოციოლოგიაში გამომწვევი და რთული ამოცანაა. თეორიული დებატები, თავიანთი განსაზღვრებით, უფრო აბსტრაქტულია, ვიდრე ემპირიული ხასიათის

პრობლემები. ის ფაქტი, რომ არ არსებობს მხოლოდ ერთი თეორიული მიდგომა, რომელიც მთელ სოციოლოგიაზე ბატონობს, შესაძლოა, საგნის სისუსტის ნიშნად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ეს ასე არ არის. პირიქით, კონკურენტული თეორიული მიდგომებისა და თეორიების ჭიდილი სოციოლოგიის სიცოცხლისუნარიანობის გამოხატვაა. ადამიანური არსებების – საკუთარი თავის – შესწავლისას, თეორიების მრავალფეროვნება საშუალებას გვაძლევს, თავიდან ავიცილოთ დოგმები. ადამიანის ქცევა რთულია და მრავალმხრივი, და ძალზე საეჭვოა, რომ მხოლოდ ერთ თეორიულ პერსპექტივას შეეძლოს ყველა მისი ასპექტის მოცვა. მრავალფეროვნება თეორიულ აზროვნებაში უზრუნველყოფს იდეების მდიდარ წყაროს, რაც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს კვლევაში და სტიმული მისცეს წარმოსახვით შესაძლებლობებს, რაც ასე არსებითია სოციოლოგიური მუშაობის განვითარებისთვის.

შეჯამება

1. სოციოლოგიისთვის (და სხვა სოციალური მეცნიერებებისთვის) დამახასიათებელია თეორიული მიდგომების მრავალფეროვნება, რაც გასაკვირი არ არის: თეორიული დებატები რთული გადასაწყვეტია საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებშიც კი, ხოლო სოციოლოგიაში ვაწყდებით სიძნელეებს იმ კომპლექსური პრობლემების გამო, რომ შესწავლის საგანი ჩვენი საკუთარი ქცევაა.

2. სოციოლოგიის ძირითადი თეორიული მიდგომებია ფუნქციონალიზმი, სტრუქტურალიზმი, სიმბოლური ინტერაქციონიზმი და მარქსიზმი. ეს მიდგომები, გარკვეული აზრით, ურთიერთშეთავსებადია; თუმცა მათ შორის არსებობს მნიშვნელოვანი სხვაობებიც, რაც გავლენას ახდენს ავტორების განსხვავებულ მიდგომებზე თეორიული საკითხების გადაჭრისადმი.

3. სოციოლოგიაში ერთ-ერთი მთავარი თეორიული დილემა ეხება იმას, თუ რა მიმართებაა ადამიანის ქმედებასა და სოციალურ სტრუქტურას შორის. ჩვენ საზოგადოების შემქმნელები ვართ თუ საზოგადოებამ თავად შეგვქმნა ჩვენ? ამ ალტერნატივებს შორის არჩევანი არ არის ისე მკაცრი, როგორც ეს თავიდან ჩანს, და რეალურ პრობლემას წარმოადგენს ის, თუ რა კავშირია სოციალური ცხოვრების ამ ორ ასპექტს შორის.

4. მეორე დილემა ეხება საკითხს, თუ როგორ უნდა დახასიათდეს საზოგადოებები – როგორც ჰარმონიული და მოწესრიგებული თუ როგორც მუდმივ კონფლიქტში მყოფი? კვლავაც, ეს ორი თვალსაზრისი არ არის სავსებით წინააღმდეგობრივი და ჩვენ უნდა ვახვეწოთ, როგორი ურთიერთდამოკიდებულებაა კონსენსუსსა და კონფლიქტს შორის. იდეოლოგიისა და ძალაუფლების ცნებები გაგვიადვილებს ამ ამოცანის გადაწყვეტას.

5. მესამე დილემა ეხება იმას, თუ როგორ უნდა განვსაზღვროთ გენდერის პრობლემა სოციოლოგიური ანალიზის ფარგლებში. ფემინისტებმა გამოწვევა გამოუცხადეს სოციოლოგიას, რაც საკმაოდ ნელა მკვიდრდება ემპირიული კვლევის დონეზე: წინანდელზე გაცილებით მეტი კვლევები იქნა შესრულებული ქალების საზრუნავისა და შეხედულებების შესახებ. თუმცა, ეს თავისთავად ვერ გაგვცემს პასუხს კითხვაზე, თუ როგორ უნდა გავანალიზოთ გენდერი არსებულ სოციოლოგიურ მიდგომებთან და კონცეფციებთან კავშირში.

6. სოციოლოგიაში ხანგრძლივი დებატის მეოთხე საკითხი ეხება თანამედროვე სოციალური განვითარების ანალიზს. არის თუ არა ცვლილების პროცესები თანამედროვე სამყაროში განპირობებული კაპიტალისტური ეკონომიკის განვითარებით, თუ რაიმე სხვა არაეკონომიური ფაქტორებიცაა ჩართული? პოზიციები ამ დებატში, გარკვეულწილად, იმ პოლიტიკური მრწამსითა და ატიტუდებით არის განპირობებული, რაც სხვადასხვა სოციოლოგებს გააჩნიათ.

7. ვებერის თეზისი, პურიტანიზმის გავლენის შესახებ თანამედროვე ეკონომიკურ განვითარებაზე, სასარგებლო მაგალითს წარმოადგენს იმის გააზრებისთვის, თუ რა აქცევს თეორიას ღირებულებად. ვებერის იდეები წინააღმდეგობრივია, თუმცა მისმა თეორიამ, მრავალი კუთხით, ახალი პერსპექტივა შემოგვთავაზა, მოახდინა რა მომდევნო კვლევების სტიმულირება.

დამატებითი ლიტერატურა

Roslyn W. Bologh, *Love or Greatness: Max Weber and Feminist Thinking – a Feminist Enquiry* (London: Unwin Hyman, 1990). მაქს ვებერის ფემინისტური კრიტიკა.

Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*, revised ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1992). დისკუსია მარქსის, ლიურკემის და ვებერის ნაშრომებზე.

Charles Wright Mills, *The Sociological Imagination* (Harmondsworth: Penguin, 1979).
იმ საკითხების კლასიკური ანალიზი, რომლებმაც ინფორმაცია უნდა
მოგვაწოდოს თეორიულ განაზრებებზე სოციოლოგიაში.

The Polity Reader in Social Theory (Cambridge: Polity Press, 1994).

Quentin Skinner (ed.), *The Return of Grand Theory* (Cambridge: Cambridge University
Press, 1986). სტატიების კრებული, რომელიც ეხება თეორიის წამყვან
ტრადიციებს.

მნიშვნელოვანი ტერმინები

ფუნქციონალიზმი	სიმბოლო
ანთროპოლოგია	მარქსიზმი
აშკარა ფუნქციები	თეორიული დილემა
ლატენტური ფუნქციები	სოციალური შეზღუდვა
დისფუნქციები	რაციონალიზაცია
სტრუქტურალიზმი	შედარებითი დეპრივაცია
სემიოტიკა	კონტრინტუიციური აზროვნება
სიმბოლური ინტერაქციონიზმი	